

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΚΑΨΑΛΑΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

2010

**Η εκπαίδευση στην περιοχή της Μεσαράς
το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα**

Ζαχαρίας Καψαλάκης

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2010

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπων:

Απόστολος Παπαϊωάννου Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος
Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη:

Σπύρος Πανταζής Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος
Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
Γλυκερία Σοφία Βούρη Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου
Ιωαννίνων

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

1. Απόστολος Παπαϊωάννου	Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
2. Σπύρος Πανταζής,	Καθηγητής Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Γλυκερία Σοφία Βούρη	Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
4. Μαρία Καλδρυμίδου,	Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. Αικατερίνη Πλακίτση	Επ. Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Αήδα Στεργίου,	Επ. Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. Δημήτριος Ελ. Ράπτης	Λέκτορας Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Η δημόσια παρουσίαση, εξέταση και αξιολόγηση της διδακτορικής διατριβής, πραγματοποιήθηκε την 20^η Ιουλίου 2010 στην Πανεπιστημιούπολη Δορούτη Ιωαννίνων και στην οποία απενεμήθη ο βαθμός «Άριστα».

Η αποδοχή της διδακτορικής διατριβής από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Νόμος 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	3
Ευχαριστίες.....	6
Περίληψη.....	7
Εισαγωγή	
1. Το αντικείμενο της έρευνας.....	10
2. Το υλικό της έρευνας.....	12
3. Μέθοδος έρευνας	14
4. Δομή.....	14
Κεφάλαιο πρώτο-Ιστορική επισκόπηση	
1. Πολιτική και Εκπαίδευση στην Κρήτη το 19 ^ο αιώνα	
I. Ιστορική Εισαγωγή.....	16
II. Οι ιστορικές περίοδοι.....	21
2. Ο χώρος της Μεσαράς	
I. Μορφολογία του εδάφους.....	36
II. Διοικητική Διαίρεση.....	37
III. Οικονομία.....	40
IV. Η επαγγελματική διαστρωμάτωση του πληθυσμού.....	47
Κεφάλαιο Δεύτερο – Εκπαιδευτική ανάπτυξη	
1. Δημογραφική ανάπτυξη στη Μεσαρά	53
2. Εκπαιδευτική ανάπτυξη στη Μεσαρά	57
3. Θεσμικά πλαίσια διοίκησης των σχολείων.....	68
I. Χριστιανικά σχολεία	
α. Δημοτικά σχολεία.....	68
β. Γραμματοδιδασκαλεία.....	70
γ. Ελληνικά σχολεία.....	70
δ. Γυμνάσιο.....	70
ε. Νηπιαγωγείο και Παρθεναγωγείο.....	71
στ. Ιδιωτικά σχολεία.....	72
II. Λειτουργία σχολείων.....	72
α. Η δομή του σχολείου.....	73
β. Εγγραφές και εξετάσεις.....	74

γ.	Εφορείες σχολείων.....	76
III.	Διδακτικό προσωπικό	
α.	Δημοτικά σχολεία.....	80
β.	Ελληνικά σχολεία – Γυμνάσιο.....	83
γ.	Καθήκοντα διδακτικού προσωπικού.....	84
IV.	Μαθητές	
α.	Ηλικία φοίτησης μαθητών.....	85
β.	«Περί ευσήμων» και ποινών των μαθητών.....	86
γ.	Εγγραφή μαθητών στο Κρητικό Γυμνάσιο.....	87
4.	Ίδρυση και εσωτερική λειτουργία σχολείων.....	91
4α.	Σχολεία και μαθητές στην υπόλοιπη Κρήτη.....	109
5.	Μέθοδοι Διδασκαλίας.....	117
6.	Οι απόψεις των εξεταστών για τα σχολεία της Μεσαράς.....	131
7.	Προγράμματα και σχολικά βιβλία.....	145
8.	Σχολικά Κτήρια.....	172
I.	Οικία δασκάλου.....	186
9.	Εκπαίδευση των Οθωμανών	
I.	Οργάνωση και Διοίκηση των Οθωμανικών Σχολείων.....	190
α.	Ο νόμος του 1881.....	192
β.	Ο νόμος του 1889.....	201
II.	Η τουρκική γλώσσα.....	202
III.	Μια άποψη για το Οθωμανικό σύστημα εκπαίδευσης.....	206
IV.	Άλλα στοιχεία για την Οθωμανική εκπαίδευση.....	210
10.	Τύπος και εκπαίδευση.....	217
Κεφάλαιο Τρίτο – Πόροι σχολείων		
1.	Κρατικές πηγές χρηματοδότησης.....	221
2.	Μοναστηριακοί πόροι	225
2 ^α .	Το Μοναστηριακό ζήτημα.....	228
2 ^β .	Η προσφορά των μονών της Μεσαράς στην εκπαίδευση.....	232
3.	Εισφορές μαθητών.....	239
4.	Η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών.....	242
5.	Ευεργέτες.....	248

Κεφάλαιο Τέταρτο – Εκπαιδευτικό προσωπικό

1.	Οι Διορισμοί Εκπαιδευτικών	
I.	Εισαγωγή.....	254
II.	Μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων.....	254
III.	Μηχανισμός επιλογής δασκάλων.....	263
IV.	Οι εξετάσεις για την επιλογή εκπαιδευτικών.....	268
2.	Συνθήκες διαβίωσης των εκπαιδευτικών.....	276
3.	Απολύσεις δασκάλων.....	286
4.	Άδειες δασκάλων.....	295
5.	Απουσίες δασκάλων.....	297

Κεφάλαιο Πέμπτο - Μαθητικός πληθυσμός

1.	Φοίτηση μαθητών.....	301
2.	Το πρόβλημα της ελλιπούς φοίτησης.....	308
3.	Η εκπαίδευση των κοριτσιών.....	317
4.	Η διαγωγή των μαθητών.....	324
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	332
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ.....	335
	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΟΣ ΠΗΓΩΝ.....	363

Ευχαριστίες

Σ' αυτή την προσπάθεια, σίγουρα δεν ήμουν μόνος. Υπήρχε μια σειρά ανθρώπων που ο καθένας με τον τρόπο του στήριξε αυτήν μου την προσπάθεια. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή του Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Απόστολο Παπαϊωάννου, που στάθηκε δίπλα μου ως το τέλος αυτής της προσπάθειας, ως επιβλέπον της εργασίας μου. Την κ. Γλυκερία Σοφία Βούρη, καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τη μέγιστη δυνατή βοήθεια που μου προσέφερε, με τις σαφέστατες υποδείξεις της στη συγγραφή της διατριβής. Τον κ. Σπυρίδωνα Πανταζή, καθηγητή του Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, μέλους επίσης της Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής για το ενδιαφέρον του.

Θερμές ευχαριστίες στα υπόλοιπα μέλη της Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής, όλοι τους μέλη της Πανεπιστημιακής κοινότητας του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και συγκεκριμένα: Την κ. Μαρία Καλρδυμίδου, Πρόεδρο του Τμήματος, Αικατερίνη Πλακίτση, Δημήτριο Ράπτη και Λήδα Στεργίου για τη στήριξή τους.

Τις ύστερες θερμές μου ευχαριστίες στην οικογένειά μου, στη σύζυγό μου Μαρία, στα παιδιά μου Μιχάλη και Στέλιο, στη νύφη μου Ελένη, που ανέχθηκαν ώρες ατέλειωτες απουσίας κατά τη διάρκεια της πολύχρονης έρευνας και ώρες ατέλειωτης απομόνωσης κατά τη διάρκεια της συγγραφής της διατριβής μου. Το Διευθυντή της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης και καλό φίλο Δημήτρη Σάββα, γιατί χωρίς τη στήριξή του η ερευνητική προσπάθεια δε θα είχε ολοκληρωθεί.

Η διατριβή αφιερώνεται στους γονείς μου Μιχάλη (και Δάσκαλο μου) και Μαρία, που έφυγαν πρόσφατα και στον πρόωρα χαμένο συνάδελφο και αδερφό Χριστόφορο Σουνδουλουνάκη.

Περίληψη

Η περιοχή της Μεσαράς γεωγραφικά βρίσκεται στο νότιο τμήμα του Νομού Ηρακλείου, κατέχει δε αρκετά μεγάλη και εύφορη έκταση.

Η επιλογή του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, ως χρονολογία της ιστορικής έρευνας, είναι ενδεικτική της προόδου της εκπαίδευσης στην Κρήτη, όσο και στην περιοχή της Μεσαράς. Αιτία τα προνόμια τα οποία είχαν κατακτήσει οι Κρητικοί μετά από συνεχείς επαναστάσεις, που επέτρεπαν την ακώλυτη καλλιέργεια των γραμμάτων, σε αντίθεση με άλλες ιστορικές περιόδους, όπου εκπαίδευση και εκπαιδευτικοί βρισκόταν υπό διωγμό. Είναι η εποχή που τα παλιά σχολεία καταργούνται και στη θέση τους ιδρύονται νέα, μεγαλύτερα, επιστημονικά πληρέστερα, αλλά κυρίως ελεγχόμενα για το τι διδάσκεται και το πώς διδάσκεται. Οι μέθοδοι διδασκαλίας εκσυγχρονίζονται, το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων βελτιώνεται σταδιακά, ενώ σύγχρονα σχολικά βιβλία βοηθούν το έργο των δασκάλων. Οι Κρητικοί, Ελληνόφωνοι και Τουρκόφωνοι στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο για να μορφωθούν, ενώ η ελληνική γλώσσα κυριαρχεί πλέον παντού, τονώνοντας την εθνική συνείδηση των σκλαβωμένων χριστιανών.

Το μοναστηριακό ζήτημα ήταν ένα από τα κορυφαία θέματα του 19^{ου} αιώνα και η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια του προοδευτικού χριστιανικού στοιχείου, να αντιπαρατεθεί - φανερά πλέον - με το ντόπιο εκκλησιαστικό και κοινωνικό κατεστημένο. Οι μηνιαίες απολαβές των επαρχιακών δασκάλων του Τμήματος Ηρακλείου ήταν πολύ χαμηλές και κατώτερες άλλων κλάδων εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Η αντιμισθία όμως των δασκάλων στα υπόλοιπα Τμήματα της Κρήτης ήταν σαφώς χειρότερη. Οι κακοπληρωμένοι δάσκαλοι, έπρεπε να αντιμετωπίσουν νοοτροπίες επαρχιωτών, που σε καμιά περίπτωση δεν αποδέχτηκαν το σχολείο να επιβαρύνει οικονομικά τον ήδη φτωχό οικογενειακό κορβανά.

Οι συνθήκες διαβίωσης των εκπαιδευτών, καθώς η πορεία του δασκαλικού επαγγέλματος στα χωριά της Μεσαράς, φαντάζει δύσκολη, επίπονη και προβληματική τις περισσότερες φορές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και παραδείγματα αगाστής συνεργασίας δασκάλων και τοπικών κοινωνιών. Και τούτο γιατί ο θεσμός του δασκάλου ήταν κάτι το καινούργιο, κάτι το δύσκολο ίσως να γίνει

ακατανόητο από ανθρώπους αγράμματους και σκλαβωμένους, γεγονός που πολλές φορές οδήγησε σε συγκρούσεις και δημιούργησε ανυπέρβλητα προβλήματα.

Το εύρος της συμμετοχής του μαθητικού πληθυσμού στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ανάλογο των προσπαθειών που καταβάλλονται για συστηματοποίηση και θεσμοθέτηση των εκπαιδευτικών ζητημάτων με την ίδρυση σχολείων, αλλά και της ποιοτικής αναβάθμισης της εκπαίδευσης, που στηρίζεται με νομοθετήματα και πολιτικές αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας. Τα συχνά επαναστατικά κινήματα και οι πολιτικές μεταβολές που απορρέουν από αυτά, επηρεάζουν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά την πορεία της εκπαίδευσης. Οι μαθητές έρχονταν στο σχολείο αντιμέτωποι με πολύ περισσότερα πράγματα και όχι μόνο με τη διδασκαλία των μαθημάτων. Η πειθαρχία, η ενασχόληση με ένα νέο αντικείμενο για την παιδική τους ηλικία, αυτό της μάθησης, η πειθαρχία στο σχολείο, η υπακοή στους αυστηρούς κανόνες της τάξης και στο δάσκαλο, η σκληρότητα των πειθαρχικών ποινών, η πίεση (και πολλές φορές καταπίεση) από πλευράς οικογενειών για συμμετοχή ή μη στα μαθήματα, αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες όχι μόνο μάθησης, αλλά και συμμετοχής στη σχολική ζωή.

SUMMARY

The area of Messara is geographically located in the south part of the county of Heraklion; it occupies a quite big and fruitful area.

The choice of the second half of the 19th century as the date of the historic research is indicative of the education progress in Crete and in the area of Messara as well. The cause was the privileges permitted the without hindrance cultivation of reading and writing in contrast with other historic times where both education and school teachers suffered persecution. It is the time when the old schools are abolished and in their place there are new ones which are bigger scientifically complete but mostly controlled about what it is taught and how it is taught Teaching methods are modernized, the teachers' educational level improves gradually while modern school books help teachers' work The Cretans, both Greek speaking and Turkish speaking send their children to school to be educated while the Greek language dominates everywhere now livening up the national conscience of enslaved Christians.

The monastery matter was one of the leading issues of the 19th century and the first important try of modern Christian element to be contrasted obviously now, with

the local religious and social Establishment. The monthly gains of provincial teachers in Heraklion area were very low and inferior to other branches of employees in the private sector. On the contrary, the teachers' reward fee in other parts of Crete was clearly worse. The badly-paid teacher should face provincial mentality which in no case accepted school to aggravate financially the already poor family budget.

The educators' living conditions as well as the evolution of teaching profession seem hard, laborious and problematic most of the times. However that does not mean that there are not examples of admirable cooperation between teachers and local communities. The reason is that the institution of teacher was something new and difficult perhaps incomprehensible from illiterate and enslaved people. This fact led a lot of times to conflicts and caused insuperable problems.

The size of students' participation in educational procedure is proportional to efforts made for systematization and institution of educational matters. This happens with the foundation of schools and also with the qualitative upgrade of education which is based on statutes and political decisions of central authority. The frequent revolutionary movements and political changes which result from them sometimes affect the process of education positively and sometimes negatively. School students met not only the teaching of subjects but also more things. Discipline and occupation with a subject new for their childhood – that of learning – discipline at school, obedience to strict classroom rules and to teacher, cruelty of disciplinary penalties pressure (a lot of times oppression) from families side for participation or not in lessons were inhibitive factors not only for learning but also for participation in school life.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Το αντικείμενο της έρευνας

Η ιστορία της εκπαίδευσης στην Κρήτη δεν έχει διερευνηθεί διεξοδικά και συστηματικά. Το ίδιο ισχύει και για την περιοχή της Μεσαράς. Το ιστοριογραφικό κενό οφείλεται σε ένα βαθμό στην απουσία πρωτογενών παλαιότερων πηγών. Τα αρχεία των σχολείων που έχουν σωθεί ξεκινούν από την εποχή της Κρητικής Πολιτείας και συγκεκριμένα από το 1899¹.

Άγνωστη παραμένει μέχρι σήμερα η ιστορία της εκπαίδευσης το 19^ο αιώνα, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη και ιδιαίτερα στην περιοχή της Μεσαράς.

Πριν δέκα περίπου χρόνια εντοπίσαμε ένα πραγματικό «θησαυρό», στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. Πρόκειται για το πλούσιο Αρχείο της Δημογεροντίας Ηρακλείου (ΑΔΗ).

Δεκάδες χιλιάδες εγγραφών (περίπου 2.000.000), που αφορούσαν την κοινωνική, οικονομική και εκπαιδευτική ζωή του Νομού Ηρακλείου κάλυπταν χρονικά το τελευταίο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Η προσέγγιση ήταν δύσκολη, καθώς η Διεύθυνση της Βιβλιοθήκης δεν επέτρεπε ουσιαστική έρευνα των εγγραφών, εξ αιτίας της φθοράς που είχαν υποστεί από το χρόνο.

Μετά την έγκριση της εκπόνησης διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, επιδοθήκαμε σε μια ατέρμονη αναζήτηση μέσα από μια αστέρευτη πηγή πληροφοριών.

Βασικός λόγος που μας οδήγησε να καθηλωθούμε σε ατέλειωτες ώρες αναζήτησης στοιχείων και πληροφοριών για την ιστορία της εκπαίδευσης στη Μεσαρά, ήταν η ιδιότητά του δασκάλου, η αγάπη και η ενασχόληση με την ιστορία του γενεθλίου τόπου όπου ζω και εργάζομαι μέχρι σήμερα και βέβαια το ιστοριογραφικό κενό που υπήρχε για την τοπική εκπαιδευτική ιστορία.

Το δημοσιευμένο αρχειακό υλικό για την ιστορία της εκπαίδευσης στην Κρήτη ήταν ελάχιστο, αν και τα τελευταία χρόνια καταγράφεται μια ουσιαστική προσπάθεια μελέτης και ανάδειξης του θέματος. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του

¹ Η έρευνά μας σε αρκετά σχολεία της Μεσαράς (Σίβα, Τυμπάκι, Βόρων, Πόμπιας, Μοιρών κ. α.), μας έδειξε ότι τα Μαθητολόγια των Σχολείων αρχίζουν από το 1899, πλην του Δ. Σ. Πιτσιδίων που ξεκινά το 1897.

καθηγητού Νικολάου Β. Τωμαδάκη, ο οποίος σημειώνει: ...*Παράδοξον θα φανή, ότι αλιεύομεν εκ κωδίκων πληροφορίας δια την λειτουργίαν των προ εκατονταετίας και εγγύτερον σχολείων εν Κρήτη. Αλλά τα πάντα, και τα κατά την εκπαίδευσιν και την εκκλησίαν και το κοινωνικόν και διοικητικόν σύστημα, εις βαθύ σκότος καλύπτονται μέχρι του 1878 περίπου. Ουδέν συστηματικό εγγράφη ή επιχηρήθη να γραφή δια την ιστορίαν της εν Κρήτη εκπαιδεύσεως*².

Το μόνο δημοσιευμένο έργο για την ιστορία της εκπαίδευσης στην Κρήτη που έχουμε στη διάθεσή μας, ήταν η διδακτορική διατριβή του μακαριστού πλέον Στέφανου Γοντικάκη³, που δημοσιεύτηκε από την Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, καθώς και άρθρα της κ. Κάλλιας Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου⁴. Πληροφορίες επίσης αντλούμε και από τη μελέτη του Αντωνίου Χουρδάκη «*Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)*»⁵. Το δημοσιευμένο αρχειακό υλικό δεν καλύπτει ωστόσο το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, παρά μόνο μέρος του και φωτίζει γενικά την εκπαίδευση στην Κρήτη και κυρίως στο Νομό Ηρακλείου⁶.

Όσον αφορά στο συγκεκριμένο γεωγραφικό διαμέρισμα της Μεσαράς δηλαδή, η έρευνα ήταν ελλιπής και οι δημοσιευμένες εργασίες αφορούσαν την εκπαίδευση στις έδρες των Δημογεροντιών (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Νεάπολη)

² Βλ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης ΕΕΒΣ. (Επετ. Ετ. Βυζαντινών Σπουδών) τ. Θ' 1932 σ. 302, σημ. 4.

³ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η παιδεία στην Κρήτη (1878 – 1889)*, Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη – Ηράκλειο 1992.

⁴ Πρόκειται για ανακοινώσεις σε Κρητολογικά Συνέδρια καθώς και το βιβλίο της: Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις - Η περίπτωση της Κρήτης 1868 – 1877*, Βιβλιοπωλείο Εστία.

⁵ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία*, (1898-1913) GUTENBERG.

⁶ Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο διασώθηκε το Αρχείο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής. Σύμφωνα με την μαρτυρία του Νικολάου Σταυρινίδη, που εργάστηκε 60 ολόκληρα χρόνια σ' αυτό: ...*Αρχάς Ιανουαρίου 1937, συνεστήθη παρά τω Δήμω Ηρακλείου μεταφραστική υπηρεσία του Τμήματος των Ιστορικών Χειρογράφων της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, εις την οποίαν ο γράφων ανέλαβε εργασίαν. Η ούτω πως τακτοποιηθείσα μεταφραστική εργασία συνεχίσθη κανονικώς και επιτυχώς μέχρι του 1941, ότε, με την πτώσιν των Γερμανών αλεξιπτωτιστών, τας επακολουθησάσας επιχειρήσεις και τον απηνή βομβαρδισμόν της πόλεως, ηναγκάσθη να απομακρυνθώ εκ ταύτης επί μικρόν χρονικόν διάστημα, όπως και οι λοιποί κάτοικοι. Επιστρέψας εις την πόλιν μετά ολίγας ημέρας, είδον μετ' εκπλήξεως, ομού μετά του Εφόρου της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Στεργίου Σπανάκη, ότι ολόκληρος ο όγκος των κωδικών και λοιπών εγγράφων του Αρχείου είχε απορριφθή επί του δρόμου και ευρίσκετο ούτως εις την διάθεσιν του πρώτου τυχόντος. Απετάθημεν αμέσως αμφοτέρω εις τον τότε υπό των Γερμανών διορισθέντα Δήμαρχον Ηρακλείου, όστις αλλόφρων μας εξεδίωξεν εκ του γραφείου του, λέγων ότι «η ανθρωπότης δεν έχει πλέον ανάγκην αρχείων και ιστορίας, διότι τώρα αρχίζει νέα ιστορική περίοδος!» Εφροντίσαμεν τότε, ο Στέργιος Σπανάκης και ο γράφων, δια των όμων ημών, να μεταφέρομεν άπαν το υλικό τούτο εις τι παρακείμενον υπόγειον και εκείθεν εις το ισόγειον της Βικελαίας Βιβλιοθήκης. Βλ. : Οι Θησαυροί της Βικελαίας Βιβλιοθήκης, Το Τούρκικο Αρχείο, <http://www.kairatos.com.gr/bikelajia/toyrkiko.htm>*

κυρίως, ή το σύνολο της Κρήτης, ενώ λιγοστές είναι οι διάσπαρτες πληροφορίες για την παρεχόμενη εκπαίδευση στα επαρχιακά σχολεία.

Συνεπώς, η παρούσα διεξοδική έρευνα στη συγκεκριμένη περιοχή, αποτελεί ουσιαστικά την πρώτη συστηματική μελέτη, που βασίζεται σε πρωτογενές αρχειακό υλικό, το οποίο φωτίζει μια σημαντική ενότητα της ιστορίας της εκπαίδευσης σ' αυτό το γεωγραφικό διαμέρισμα της Κρήτης.

Στόχος της έρευνάς μας είναι να φωτίσει την εκπαίδευση μέσα από την ιστορική και την κοινωνική εξέλιξη της περιοχής, και όχι ξεκομμένα από τον κοινωνικό περίγυρο και τη δράση των κοινωνικών ομάδων⁷. Επίσης με την παρούσα μελέτη, θα προσπαθήσουμε να εκτιμήσουμε την δράση ενός αλύτρωτου τμήματος του ελληνισμού, μια δράση που επηρέασε την πολιτική της ελεύθερης Ελλάδας, σε χρόνια αρκετά κρίσιμα.

Η διερεύνηση της ιστορίας της εκπαίδευσης στη Μεσαρά κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, επιλέχθηκε με βάση τα εξής κριτήρια:

- Είναι εποχή κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων, καθώς, αν και οι πολιτικές ισορροπίες παραμένουν φαινομενικά ίδιες, οι πολιτικές δυνάμεις που θα τις ανατρέψουν βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη⁸.
- Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εφαρμόστηκε στην Κρήτη ο θεσμός των Δημογεροντιών που ανέλαβε ουσιαστικά την εκπαίδευση που μέχρι τότε ήταν σχεδόν ανύπαρκτη.
- Στο ίδιο διάστημα ο χριστιανικός πληθυσμός του νησιού, πραγματοποιεί συνεχείς επαναστατικές κινήσεις που συνοδεύονται από μια σειρά προνομίων που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τις πολιτικές αλλά και τις εκπαιδευτικές εξελίξεις.
- Ο χώρος της Μεσαράς επιλέχτηκε γιατί αποτελεί μια γεωγραφική ενότητα με αυτάρκη οικονομική πορεία και εκείνα τα χρόνια βρισκόταν στην καρδιά των εξελίξεων, αν και απέχει αρκετά από το Ηράκλειο.

II. Το υλικό της έρευνας

Το σημαντικότερο κέντρο των πηγών που ερευνήσαμε βρίσκεται στο Αρχείο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, που σήμερα φυλάσσεται στη Βικελαία Δημοτική

⁷ Βλ. Γλυκερία – Σοφία Βούρη, Η Ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση), Ιωάννινα 1988.

⁸ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, Ελληνικός αλυτρωτισμός... ο. π. σελ. 9

Βιβλιοθήκη της πόλης. Πρόκειται για αρχείο που έχει υποστεί τη φθορά του χρόνου και που το πέρασμα του χρόνου δυσκολεύει ολοένα και την επιπλέον μελέτη του⁹.

Το Αρχείο αυτό βρισκόταν ως το 1988 στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης και με απόφαση της Ιεράς Επαρχιακής Συνόδου της Εκκλησίας της Κρήτης (Σεπτέμβριος 1988), παραχωρήθηκε στο Δήμο Ηρακλείου και συγκεκριμένα στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. Το Αρχείο ταξινομήθηκε και κωδικοποιήθηκε, από τους υπαλλήλους της Βιβλιοθήκης (Σαββάκη Ανδρέα, Σάββα Δημήτρη και Παπανδρεοπούλου Ράνια) και έγινε προσβάσιμο στους ερευνητές.

Η πρώτη προσπάθεια ταξινόμησης των εγγράφων ξεκίνησε το 1959 από την Εταιρεία Κρητικών Μελετών και συγκεκριμένα από την Αναστασία Λογιάδου -Πλάτωνος και τον Σπυρίδωνα Πλατάκη. Διακόπηκε, λόγω του ξαφνικού θανάτου του Πλατάκη¹⁰. Η κωδικοποίηση ολοκληρώθηκε το Δεκέμβριο του 1989.

Από τα αρχεία της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης μελετήσαμε και χρησιμοποιήσαμε στην έρευνά μας τα εξής:

- Αρχείο Δημογεροντίας Ηρακλείου – Φάκελοι 363 – Κωδικός Αρχείου (Κ.Α.) 2
- Πρωτόκολλο Δημογεροντίας – Φάκελοι 52 - Κωδικός Αρχείου 2.1

⁹ Η άποψη του τέως Εφόρου της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης αιμνήστου Νικολάου Γιανναδάκη για την περίοδο ανάπτυξης της Βιβλιοθήκης (1984 – 1994), περίοδο που ουσιαστικά μπήκαν οι βάσεις προόδους της. Αναφέρει χαρακτηριστικά για τη συγκεκριμένη εποχή: *...Ιδρύεται στα «θεμέλια» του παλαιού Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου, το Τμήμα των Αρχείων, όπου σταδιακά πραγματοποιείται: α) Η απόκτηση (με παραχώρηση από την Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης) και η βασική ταχτοποίηση των Αρχείων της «Δημογεροντίας Ηρακλείου» και της Χριστιανικής Ορφανικής Τραπέζης, β) Η απόκτηση σε μικροφίλμ από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας (με την συνεργασία του «Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών» και με την οικονομική ενίσχυση του Δήμου Ηρακλείου και της Γενικής Γραμματείας της Περιφέρειας Κρήτης) των Αρχείων του Δούκα της Κρήτης και των Νοταρίων του Χάνδακος- αρχείων που αφορούν στην ιστορία της Κρήτης από το 1217 έως το 1669, γ) Η απόκτηση του Αρχείου Χειρογράφων (εκδεδομένων και ανεκδότων του ποιητή Γιώργου Σαραντάρη, δ) Η απόκτηση και βασική τακτοποίηση του «Αρχείου του Πατριάρχου Μελετίου Μεταξάκη», ε) Η απόκτηση και οργάνωση του «Αρχείου Χαρτών» του Γεωργίου Γρατσέα, στ) Η διάσωση και η βασική ταχτοποίηση των «Αρχείων του Δήμου Ηρακλείου» και εκείνων του «Καπνοκοπηρίου», ζ) Η απόκτηση του «Αρχείου της εν Αρχάναις Επιτροπής της Κρητικής Επανάστασης του 1896», η) Η απόκτηση και βασική ταχτοποίηση του «Αρχείου του Γραμματέως του Ε.Α.Μ. Ν. Σακλαμπάνη», θ) Η απόκτηση του «Αρχείου Φωτογραφιών του Γκιουζέππε Γκερόλα» και του, συναφούς με αυτό, «Αρχείου Φωτογραφιών του Αλεσάντρο Κουρούνη», ι) Η συγκρότηση «Αρχείου Διαφανειών των Εικόνων της Κρητικής Σχολής» και «Αρχείου Διαφανειών Έργων Ηρακλειωτών Ζωγράφων», ια) Η ταχτοποίηση του «Αρχείου του Συνταγματάρχου Α. Νάθενα», καθώς και η καταγραφή σε βιντεοταινίες (με τη συνεργασία του φιλόλογου ιστορικού Α. Σανουδάκη) μιας σειράς «ζωντανών» μαρτυριών για τα γεγονότα της Κατοχικής Περιόδου, ιβ) Η απόκτηση, με παραχώρηση από τον ιατρό Κ. Τουτουντζάκη, και η βασική τακτοποίηση του σπηλαιολογικού και φυτολογικού «Αρχείου Ελευθερίου Πλατάκη», ιγ) Η απόκτηση και τακτοποίηση των αρχείων των Πρακτικών του Δημοτικού Συμβουλίου Ηρακλείου (1900-1975), και ιδ) Η απόκτηση και τακτοποίηση των αρχείων «Στρατή Βελουδάκη», «Ιωάννου Μουρέλλου», «Μανόλη Καρέλλη», «Εμμ. Αγγελάκη», «Νίκου Βασιλάκη», «Δ. Βελεγράκη», «Μάνου Ελευθερίου» κ.α. Βλ. Νίκου Χ. Γιανναδάκη, *Η «Βικελαία Βιβλιοθήκη»*, (Η αλλιώς, μια ακόμη «Μποτιλία στο πέλαγος»), <http://www.heraklion.gr/municipality/library/vikelaia-library.html>.*

¹⁰ Βλ. Στεφάνου Γοντικάκη ο.π. σ. 10

- Αρχείο Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας – Φάκελοι 37 - Κωδικός Αρχείου 2.2
- Πρωτόκολλο Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας – Φάκελοι 87 - Κωδικός Αρχείου 2.3
- Αρχείο Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου (Εκπαίδευση) – Φάκελοι 14 - Κωδικός Αρχείου 2.4
- Αρχείο Επιτροπής Λαχείου – Φάκελοι 1 - Κωδικός Αρχείου 2.5
- Επιστολές Χριστόφορου Αργυράκη – Φάκελοι 1 - Κωδικός Αρχείου 2.6

Το αρχειακό υλικό που αφορά την εκπαίδευση είναι διάσπαρτο σε όλους τους φακέλους, που ερευνήσαμε στο σύνολό τους. Κάθε έγγραφο φέρει τη σφραγίδα όπου αναγράφεται ο Κωδικός Αρχείου (Κ.Α.) και ο Αύξων Αριθμός (Α.Α.) του εγγράφου¹¹.

Τα περισσότερα έγγραφα με αποστολέα τη Δημογεροντία Ηρακλείου ή τις υπηρεσίες της (Τμηματική Εφορεία, Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα κ.α.) είναι αντίγραφα και μάλιστα σε πρόχειρη γραφή. Βρίσκονται όμως σε ικανοποιητική κατάσταση, αν και η γραφή τους συχνά είναι δυσανάγνωστη.

Η έρευνα μου έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσω την δημιουργία ενός νέους θεσμού, αυτού της εκπαίδευσης, τη δράση και την αντίδραση όλων των πρωταγωνιστών (δασκάλων, τοπικού πληθυσμού, προσωπικοτήτων της εποχής, κ.α.) στα επιμέρους γεγονότα.

III. Μέθοδος έρευνας

Το πλούσιο αρχειακό υλικό διερευνήσαμε με τη μέθοδο της ιστορικής ανάλυσης. Η εξελικτική πορεία που ακολουθεί η εκπαίδευση στη Μεσαρά κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα προσεγγίζεται μέσα από το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό - οικονομικό πλαίσιο της τελευταίας περιόδου της Τουρκοκρατίας. Με άλλα λόγια η εκπαίδευση εξετάζεται όχι αποσπασματικά και αποκομμένα αλλά σε άμεση συνάρτηση με τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της εποχής εκείνης.

IV. Δομή

Η εργασία είναι δομημένη σε πέντε κεφάλαια στα οποία παρουσιάζεται η δυναμική πορεία της εκπαίδευσης του χριστιανικού στοιχείου της Μεσαράς, κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη.

¹¹ Σχετικά με τη στατική των φακέλων του Αρχείου της Δημογεροντίας Ηρακλείου, υπάρχουν στατιστικοί πίνακες στο Παράρτημα Κεφαλαίου Ι^{ου} - Σημείωση Ι^η (σελ. 367).

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο: Ο χώρος και οι άνθρωποι και συγκεκριμένα στο πρώτο μέρος του, οριοθετείται ο χώρος της Μεσαράς (μορφολογία εδάφους, διοικητική διαίρεση, με απαρχή την Ενετική περίοδο ως τη σημερινή εποχή). Παρουσιάζονται οικονομικά στοιχεία που αντλούνται από την υπάρχουσα βιβλιογραφία και γίνεται αναφορά στα επαγγέλματα των κατοίκων της περιοχής.

Στο δεύτερο μέρος του ίδιου κεφαλαίου (Κρήτη: Ιστορία – Πολιτική – Εκπαίδευση), καθορίζονται οι ιστορικοί σταθμοί που αφορούν την ιστοριοπολιτική και εκπαιδευτική πορεία του νησιού. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο 19^ο αιώνα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο: Εκπαιδευτική ανάπτυξη, παρουσιάζεται η δημογραφική στατιστική ανάπτυξη του πληθυσμού, η εκπαίδευση στη Μεσαρά το μαθητικό δυναμικό των επαρχιών και αναλύονται στατιστικά δεδομένα. Παρουσιάζεται το θεσμικό πλαίσιο που καθόριζε τη λειτουργία της εκπαίδευσης (κανονισμοί και νόμοι), η ίδρυση και λειτουργία των σχολείων στην περιοχή της Μεσαράς, οι μέθοδοι διδασκαλίας, οι απόψεις των απεσταλμένων της Δημογεροντίας και μετέπειτα της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου στα σχολεία της Μεσαράς, τα προγράμματα και τα σχολικά βιβλία που χρησιμοποιήθηκαν ανά χρονική περίοδο και τα σχολικά κτήρια. Το κεφάλαιο κλείνει με αναφορά στην εκπαίδευση των οθωμανικού στοιχείου (νομοθεσία, στατιστικά στοιχεία, απόψεις της εποχής για την οθωμανική εκπαίδευση κ.α.).

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο: Πόροι σχολείων, εξετάζονται οι πηγές χρηματοδότησης της εκπαίδευσης, ο ρόλος της τοπικής Εκκλησίας, των Δήμων, οι εισφορές των μαθητών, αλλά και οι προσωπικές δωρεές ευεργετών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο που τιτλοφορείται: Διδακτικό προσωπικό, παρουσιάζεται η εκπαίδευση των δασκάλων (μορφωτικό επίπεδο, μηχανισμοί επιλογής δασκάλων, οι εξετάσεις για την επιλογή εκπαιδευτικών). Γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις συνθήκες διαβίωσης των δασκάλων των επαρχιακών σχολείων, αλλά και στις απολύσεις, στις άδειες, στις απουσίες κ. α.

Στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο: Ο μαθητικός πληθυσμός, αναλύονται τα χαρακτηριστικά του μαθητικού δυναμικού των σχολείων, η φοίτηση των μαθητών, η εκπαίδευση των κοριτσιών και η διαγωγή των μαθητών.

Στο τέλος κάθε κεφαλαίου διατυπώνονται τα συμπεράσματα από την εξέταση των αντίστοιχων εκπαιδευτικών ζητημάτων.

Κεφάλαιο πρώτο

Ιστορική επισκόπηση

1. Πολιτική και Εκπαίδευση στην Κρήτη το 19^ο αιώνα

I. Ιστορική Εισαγωγή

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους ολοκληρώθηκε το 1669 με την άλωση του Χάνδακα. Ο 18^{ος} αιώνας και το πρώτο μισό του 19^{ου}, δεν διακρίνονται για την πνευματική τους ανάπτυξη, καθώς οι αιώνες αυτοί σηματοδεύτηκαν από σοβαρά γεγονότα για τον κρητικό πληθυσμό. Ο αριθμός του μειώθηκε, είτε λόγω της αθρόας φυγής, είτε λόγω των εξισλαμισμών, ενώ η δράση των Γενιτσάρων περιόρισε κάθε δυνατότητα ελευθερίας¹².

Όμως ο Κρητικός λαός αν και εξουθενωμένος παρουσίασε σημάδια αναζήτησης της ελευθερίας. Αρχικά με τους χαϊνηδες που ήταν αντάρτες και ζούσαν κρυμμένοι στα βουνά. Η πρώτη επαναστατική δραστηριότητα καταγράφεται 23 χρόνια μετά από την κατάκτηση της Κρήτης με την επανάσταση του Μοτσενίγου στις 17 Ιουλίου **1692**, που όμως καταπνίγηκε. Η επανάσταση του Δασκαλογιάννη που ξεκίνησε στα Σφακιά το **1770** είχε και αυτή ατυχής κατάληξη. Το **1811** καταγράφεται στη Μεσαρά επιχείρηση δολοφονίας του γενίτσαρου Αγριολίδη αγά. Ο χαϊνης Δημήτριος Λόγιος τραυματίζεται θανάσιμα¹³.

Οι συνεχείς επαναστάσεις στην Κρήτη οφειλόταν στο γεγονός ότι ήταν μια από τις πλέον κακοδιοικούμενες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τη μια και βέβαια στην ιδιοσυγκρασία του λαού του νησιού. Το 1877 ο Γάλλος πρόξενος στα Χανιά ανέφερε: *...Συνήθισα να μην εκπλήσσομαι με τίποτα σ' αυτόν τον παράδοξο τόπο, όπου τα γεγονότα μοιάζουν να προσπαθούν να διαδεχθούν το ένα το άλλο, αντίθετα προς τη λογική*¹⁴.

Η είδηση του μεγάλου ξεσηκωμού του Γένους έφτασε αργά στην Κρήτη από έμπορους Σφακιανούς. Οι επαναστατικές εξεγέρσεις των Κρητικών αρχίζουν από τα Σφακιά, στις 7 Απριλίου **1821**. Στις 27 Μαΐου πραγματοποιείται Παγκρήτια Επαναστατική συνέλευση στη «**Θυμιανή Παναγία**» των Σφακιών, όπου οι εμπειρότεροι και ανδρειότεροι ορίζονται αρχηγοί των όπλων. Ουσιαστική για τα πρώτα χρόνια του αγώνα ήταν η παρουσία του οπλαρχηγού καπετάν Μιχάλη

¹² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Η ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990, σελ. 285.

¹³ Βλ. Γεώργιος Πατεράκης, *Ο Λόγιος*, Δημ. Ι. Βαρούχας, έκδ. Συλλόγου Μεσαριτών Ηρακλείου «Η Γόρτυς», Ηράκλειο 1993.

¹⁴ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός...* ο.π. σελ. 23.

Κουρμούλη¹⁵. Κατά τη μεγάλη επανάσταση η Εκκλησία της Κρήτης έμεινε ακέφαλη. Στη μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου της 24 Ιουνίου **1821**, που έμεινε στη μνήμη του λαού ως «ο **μεγάλος αρπεντές**», οι εξαγριωμένοι Τούρκοι κατάσφαξαν τον μητροπολίτη Κρήτης Γεράσιμο Παρδάλη και πέντε επισκόπους : τον Κνωσού Νεόφυτο, τον Χερρονήσου Ιωακείμ, τον Λάμπης Ιερόθεο, τον Σητείας Ζαχαρία και τον τιτουλάριο επίσκοπο Διοπόλεως Καλλίνικο¹⁶.

Το **1822** ο Σουλτάνος, ύστερα από τον πολυμέτωπο αγώνα σε όλο τον Ελλαδικό χώρο, ζητά την βοήθεια του αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή. Στις 28 Μαΐου περίπου 10.000 Αιγύπτιοι στρατιώτες και 5.000 ιππείς αποβιβάστηκαν στη Σούδα υπό την αρχηγία του Χασάν Πασά και έπνιξαν την επανάσταση στο αίμα. Συγκεκριμένα τον Ιανουάριο του **1823** γίνεται η σφαγή του Λασιθίου δηλαδή τα Τουρκοαιγυπτιακά στρατεύματα κατασφάζουν όσους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου δεν είχαν φύγει στα βουνά και στήνουν πυραμίδα από τα κεφάλια τους. Μετά οι βάρβαρες ορδές του στρατηγού Χασάν σφαγιάζουν 3600 άνδρες και γυναίκες μέσα στο σπήλαιο Μιλάτου Μεραμβέλλου, όπου είχαν καταφύγει. Οι νέοι και οι νέες, αφού κακοποιήθηκαν, πουλήθηκαν στην Αίγυπτο.

Επίσης στις 2 και 3 Οκτωβρίου του **1823** στο σπήλαιο Μελιδονίου βρήκαν οικτρό θάνατο 370 κάτοικοι του χωριού που κρύφτηκαν εκεί, επειδή δεν ήθελαν να παραδοθούν στους επιδρομείς Τούρκους. Οι τελευταίοι πετούσαν από την είσοδο του σπηλαίου αναμμένα υλικά, που ο καπνός τους προκάλεσε ασφυξία.

Στα μέσα του **1825** οι Κρητικοί που είχαν καταφύγει στην Πελοπόννησο και πολεμούσαν τον Ιμπραήμ, ήρθαν με πλοία στη Γραμβούσα και κατάφεραν να καταλάβουν το φρούριο της . Την ίδια μέρα κυριεύτηκε και το φρούριο της Κισάμου από άλλους επαναστάτες.

Το **1827** έφτασε στην Κρήτη σώμα Κρητικών και άλλων εθελοντών με σκοπό να ανανεώσουν την επανάσταση στις ανατολικές επαρχίες. Οι επαναστάτες πολιορκήσαν και έκαψαν τους Τούρκους της Κριτσάς και της Νεάπολης. Λίγες μέρες όμως αργότερα δέχτηκαν επίθεση στα χωριά της ανατολικής Πεδιάδας και υποχώρησαν άταχτα.

Στην αρχή του **1828** ήρθε στην Κρήτη ο Ηπειρώτης Χατζημιχάλης Νταλιάνης με 600 πεζούς και 100 ιππείς και το Μάρτη οχυρώθηκε στο Φραγκοκάστελλο και από

¹⁵ Βλ. Γεώργιος Πατεράκης, *Ο καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης, Κουρμούληδες και οι συναγωνιστές τους*, Ηράκλειο 1989.

¹⁶ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Η Εκκλησία της Κρήτης*, <http://www.iak.gr/first2.html>

εκεί οργάνωνε εξορμήσεις εναντίον των Τούρκων. Ο Μουσταφά πασάς κινήθηκε εναντίον του και στη μάχη που επακολούθησε ο Χατζημιχάλης σκοτώθηκε μαζί με 380 επαναστάτες, ενώ οι υπόλοιποι μετά από πολιορκία οκτώ ημερών αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν και να φύγουν.

Στη Μεσαρά οι οπλαρχηγοί Ξωπατέρας, Κόρακας, Μαλικούτης κ.ά. δεν άφηναν τους Τούρκους σε ησυχία. Το Φεβρουάριο του **1828** εκστράτευσαν εναντίον του Ξωπατέρα 3.000 Τούρκοι κι αυτός κλείστηκε στον ψηλό πύργο της μονής Οδηγητρίας, όπου μετά από τριήμερη πολιορκία βρήκε τραγικό θάνατο.

Παρ' όλα αυτά οι Μεγάλες Δυνάμεις με το πρωτόκολλο του Λονδίνου που υπέγραψαν το **1830** δεν θεώρησαν την Κρήτη τμήμα της ανεξάρτητης Ελλάδας. Τον ίδιο χρόνο, σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών που προσφέρει ο αντιβασιλέας της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλής στο Σουλτάνο, του παραχωρείται η Κρήτη στην τιμή των 21 εκατομμυρίων γροσίων.

Το **1840** ξεσπά πόλεμος μεταξύ του Μεχμέτ Αλή της Αιγύπτου και της Τουρκίας με αποτέλεσμα οι Μ. Δυνάμεις, με τη Συνθήκη του Λονδίνου, επαναφέρουν και πάλι την Κρήτη στη σουλτανική κυριαρχία.

Το **1841** κηρύσσεται νέα επανάσταση στην Κρήτη. Στις Ανατολικές επαρχίες αρχηγός είναι ο οπλαρχηγός Γ. Βασιλογιώργης και στις Δυτικές οι αδελφοί Χαιρέτη. Η επανάσταση όμως είχε άδοξο τέλος. Οι επιδράσεις της όμως στην εκπαίδευση είναι ουσιαστικές. Το σχολείο του Ρεθύμνου σταμάτησε τη λειτουργία του και όπως γράφει ο Επίσκοπος Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου Καλλίνικος: *...Η περίστασις η οποία ήτον εις αυτόν το έτος εμπόδισεν την εξακολούθησιν των μαθημάτων της σχολής και επορκάλεσε την φυγήν των διδασκάλων, μαθητών και λοιπών Χριστιανών, εις τα νήσους του Αιγαίου*¹⁷.

Η καλλιέργεια πάντως των γραμμάτων κι η πνευματική ανάπτυξη των υπόδουλων αρχίζει ουσιαστικά έπειτα από την κάμψη της στρατιωτικής δύναμης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, τη χαλάρωση των καταπιέσεων και κυρίως την οικονομική ανάπτυξη του τόπου. Τούτο το τελευταίο είναι αποτέλεσμα της όλο και περισσότερο ενεργοποιούμενης δραστηριότητας των σκλάβων, αλλά και της εμπορικής διείσδυσης των Ευρωπαίων στο γεωγραφικό χώρο, που ελεγχόταν πολιτικό από τους Τούρκους¹⁸.

¹⁷ Βλ. Ν. Β. Δρανδάκης, *Ειδήσεις περί των σχολείων Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19ου αιώνας*, περ. Κρητικά Χρονικά, 1950, τ. Δ', σελ. 29.

¹⁸ Βλ. Χρίστος Σπ. Σολδάτος, *Η Εκπαιδευτική και Πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας*, Τόμος Α' Αθήνα 1989, σελ. 18.

Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται ως προεπαναστατική και επαναστατική περίοδο, στην οποία μπορεί να μην υπάρχει πνευματική άνθιση, όμως μπαίνουν οι βάσεις για την εγκαθίδρυση σχολείων και την εξάπλωση της παιδείας στο νησί. Η περίοδος που εξετάζουμε, η πεντηκονταετία 1850 – 1898, χαρακτηρίζεται από οικονομικές ανακατατάξεις, πολιτική κρίση και βαθιές ιδεολογικές ζυμώσεις¹⁹.

Σημαντικός σταθμός στην πορεία της εκπαίδευσης της Κρήτης κατά τα χρόνια της ύστερης Τουρκοκρατίας θα πρέπει να θεωρηθούν τα προνόμια του Χάττι-Χουμαγιούν (**1856**), που δημιούργησαν ευνοϊκές προοπτικές για την ανάπτυξη της παιδείας στο χριστιανικό πληθυσμό²⁰. Παρά τα παραχωρηθέντα προνόμια δεν έλειπαν φαινόμενα καταπίεσης, όπως π. χ. οι διώξεις των Ελλήνων υπηκόων δασκάλων από τον Χουσνί πασάς και από το διάδοχό του Ισμαήλ πασάς (1861-1865)²¹. Η επανάσταση του **1866** θα φέρει αναταραχή στο νησί. Το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου, ο Μουσταφά Ναϊλή Πασάς περικυκλώνει το μοναστήρι του Αρκαδίου με μια δύναμη 15.000 Τουρκοαιγυπτίων και Αλβανών και 30 κανόνια. Το διαμέτρημα μεγάλο. Η διαφορά δυνάμεων ασύγκριτη. Όμως οι έγκλειστοι δε σκέφτονται να παραδοθούν. Προτιμούν τον τίμιο θάνατο από τον τούρκικο εξευτελισμό. Και όταν πια το Αρκάδι λυγίζει κάτω από το βάρος του εχθρού που ενισχύεται συνεχώς και το τούρκικο ασκέρι έχει μπει στους εσωτερικούς χώρους του μοναστηριού, οι επαναστάτες ανατινάσσουν την πυριτιδαποθήκη. Οι θόλοι της τινάζονται στον αέρα σκορπώντας το θάνατο παντού. Μετά τις καταστροφές που συνέβησαν 25.000 άνθρωποι σε όλο το νησί, έχασαν τη ζωή τους. Όμως η εφαρμογή του Οργανικού Νόμου (**1868**), άνοιξε νέους ορίζοντες καθώς η ελληνική γλώσσα εισάγεται στις δημόσιες υπηρεσίες παράλληλα με την τουρκική. Τότε συστήνεται Γενική Συνέλευση με τη συμμετοχή ίσου αριθμού Χριστιανών και Οθωμανών αντιπροσώπων. Ακόμη, προσωρινά αναγνωρίζονται οι δημογεροντίες που είχαν καταργηθεί²².

Οι πολιτικοί που φιλοδοξούσαν να διοικήσουν την Κρήτη μετά την απελευθέρωση, είχαν δημιουργήσει αδελφосύνες, ένα άτυπο σύνδεσμο γνωστό ως «*αδελφοκτούς*», που όμως ήρθαν σε ευθεία αντιπαράθεση με τους καπεταναίους. Στις 10 Αυγούστου **1878**, στον Πλάτανο της Μεσαράς, έγινε συνάντηση των καπεταναίων

¹⁹ Βλ. Άννα Φραγκιουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*, ΚΕΔΡΟΣ 1977, σελ. 17

²⁰ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης όπως παραπάνω (ο. π.), σελ. 409.

²¹ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π. σελ. 409

²² Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης, *Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου}*, σελ. 13

με τους αδελφοκτούς, προκειμένου να λυθούν οι διαφορές. Το μεγάλο πλήθος ανθρώπων που συγκεντρώθηκε (πάνω από 4.000) και η όξυνση που υπήρξε, είχαν ως αποτέλεσμα να σκοτωθεί από βόλι αδελφοκτού ο καπετάν Μαρογιώργης. Χάρης την ψυχραιμία και την προσωπικότητα του καπετάν Μιχάλη Κόρακα, απεφεύχθησαν τα χειρότερα, που πιθανόν να οδηγούσαν και σε εμφύλια σύρραξη²³.

Μετά τη σύμβαση της Χαλέπας (**1878**), κατοχυρώνονται ουσιαστικά τα προνόμια των χριστιανών. Σύμφωνα με αυτά, ο Γενικός Διοικητής του νησιού, μπορούσε να ήταν χριστιανός ή μουσουλμάνος, θα διοριζόταν από το Σουλτάνο για μια πενταετία και θα είχε ένα σύμβουλο από το αντίθετο θρήσκευμα. Η 80μελής Γενική Συνέλευση θα απαρτιζόταν από 49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους. Επιτρεπόταν η ίδρυση φιλολογικών συλλόγων και η έκδοση εφημερίδων²⁴.

Ωστόσο, οι αντεγκλήσεις και οι φόνοι μεταξύ των ετεροδόξων ήταν συχνοί. Το **1888** προβάλλεται η ιδέα για αγγλική «προστασία» της Κρήτης, που δεν βρίσκει ανταπόκριση στο λαό. Στη γενική συνέλευση της 6ης Μαΐου **1889** κατατίθεται ψήφισμα με το οποίο κηρύσσεται η Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η πράξη θεωρήθηκε «παράνομη» και ευθέως επαναστατική. Η Τουρκία ανακαλεί το Γενικό Διοικητή Σαρτίνσκυ και στέλνει τον σκληροτράχηλο Σακήρ Πασά. Τα στρατοδικεία λειτουργούν και οι θανατικές εκτελέσεις είναι καθημερινές σε όλη το νησί. Ο Αβδούλ Χαμίτ να διακηρύξει ότι «*το παν χάθηκε στην Κρήτη*» και θα κατηγορήσει τον Κρητικό λαό ότι ήταν ανώριμος να αυτοδιοικηθεί²⁵.

Τον Σεπτέμβριο του **1892** εκδηλώνεται ένα περιορισμένο κίνημα στα Σφακιά που δε βρίσκει απήχηση στις άλλες επαρχίες. Η μεγάλη σφαγή των Αρμενίων (Ιανουάριος **1895**) συγκλονίζει τη διεθνή κοινή γνώμη και δημιουργεί δυσμενές κλίμα σε βάρος της Τουρκίας. Νέος γενικός Διοικητής Κρήτης (Μάρτιο) ο Αλέξανδρος Καρεθεοδωρής. Στις 26 Ιουνίου **1896** οι Τούρκοι κατάσφαξαν τους μοναχούς της Μονής του Αγίου Ιωάννη στην Ανώπολη και κατέστρεψαν τα χωριά της περιοχής. Επιδίδεται ο νέος οργανισμός της Κρήτης με τον οποίο παραχωρείται πλήρης οικονομική και δικαστική ανεξαρτησία με την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων.

Το **1897** μια ακόμη επανάσταση εκδηλώνεται στο νησί που επιφέρει ραγδαίες εξελίξεις: στις 9 Μαρτίου **1897** οι Μεγάλες Δυνάμεις κηρύττουν τον αποκλεισμό του

²³ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα*, Ηράκλειο 1987 και 31^ο Δημοτικό σχολείο Ηρακλείου, *Καπετάν Μιχάλης Κόρακας, Ο πολέμαρχος της Τουρκοκρατίας (1797 – 1882)*, Ηράκλειο 1996

²⁴ Βλ. Γιάννης Χρηστάκης - Γιώργος Πατεράκης, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Εκδόσεις Καλέντης σελ. 316

²⁵ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης ο. π. σελ. 13

νησιού και ταυτόχρονα της αυτονομία του. Τον επόμενο χρόνο και συγκεκριμένα στις 9 Δεκεμβρίου **1898** επιβάλουν ως ηγεμόνα της Κρήτης τον πρίγκιπα Γεώργιο της Ελλάδας και τα τουρκικά στρατεύματα αποχωρούν από το νησί²⁶.

II. Οι ιστορικές περίοδοι

Μετά την άλωση του Χάνδακα η Κρήτη βυθίστηκε σε βαθύ πνευματικό σκοτάδι. Η Κρητική αναγέννηση σταματά οριστικά και οι Κρητικοί λόγιοι, όσοι σώθηκαν κατέφυγαν σε άλλα μέρη παίρνοντας μαζί τους τα βιβλία και τα χειρόγραφα. Οι πολλές και σπουδαίες κρητικές βιβλιοθήκες, ιδιωτικές και μοναστηριακές, καταστράφηκαν και η πνευματική ζωή στο νησί έπεσε σε μααρασμό! Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ελλάδα, παρουσιάζονται σημάδια πνευματικής αναγέννησης στην Κρήτη υπάρχει πλήρης ακινησία το 18^ο αιώνα²⁷. Οι Τούρκοι δεν επέτρεπαν την ίδρυση νέων σχολείων. Η Εκκλησία της Κρήτης, καταπιεσμένη από τους Τούρκους, δεν μπορούσε να παίζει πνευματικό ρόλο²⁸.

Είναι γνωστό ότι οι συνθήκες διαβίωσης του Κρητικού λαού υπό τον Τουρκικό ζυγό ήταν πολύ χειρότερες απ' ότι στην άλλη Ελλάδα. Δεν υπήρχε στην Κρήτη το καθεστώς των προνομίων και των δημογεροντιών (μέχρι και το 1858). Οι Τούρκοι, γνήσιοι και Τουρκοκρήτες, ήταν αναλογικά πολλοί, ο δε Τουρκικός στρατός πολυάριθμος. Στην Κρήτη υπήρχαν τρεις πασάδες (Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου) και τέσσερα τάγματα γενιτσάρων που δρούσαν στην πράξη ανεξέλεγκτα και ήταν ο φόβος και ο τρόμος των χριστιανών της Κρήτης. Βαριά φορολογία και κακοδιοίκηση ήταν οι μόνιμες μάστιγες του νησιού και η ουσιαστική απουσία δικαστικής εξουσίας, καθιστούσε το χριστιανικό στοιχείο έρμαιο της οθωμανικής αυθαιρεσίας. Νόμος ήταν η θέληση του ισχυρότερου. Οι ταπεινώσεις και οι εξευτελισμοί, οι φοβερές στερήσεις και η παντελής έλλειψη σεβασμού της τιμής, της περιουσίας και ης ζωής των χριστιανών, ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά της μακράς δουλείας²⁹.

Για την κατάσταση της παιδείας στην Κρήτη τα πρώτα χρόνια της Τούρκικης κατοχής, υπάρχει μια μοναδική πληροφορία την οποία δημοσιεύει ο Νικόλαος Σταυρινίδης στις μεταφράσεις των Τούρκικων ιστορικών εγγράφων με τον τίτλο «*Οι δάσκαλοι απουσιάζουν των θέσεων των*» με ημερομηνία 8 Ιουνίου 1717. Σύμφωνα με

²⁶ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης ο. π. σελ.14

²⁷ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π. σελ. 313-314

²⁸ Βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, *Η παιδεία προ της Αλώσεως*, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 4, σελ. 112

²⁹ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα*, Ηράκλειο 1987, σελ 16.

αυτή: ...Πληροφορηθείς ο πασάς του Χάνδακος ότι οι διδάσκαλοι των σχολείων της πόλεως και οι βοηθοί αυτών περιέρχονται αργοσχόλως ανά τας οδούς, και ότι παραμελούν την διδασκαλίαν των παιδων, απηύθυνεν έγγραφον προς τον ιεροδίκη, εν τω οποίω λέγει, όπως καλέσει ούτος πάντας ανεξαρτήτως τους διδασκάλους εις το ιεροδικεϊόν και συστήση εις αυτούς, όπως τηρήσουν το ακόλουθο πρόγραμμα: Την πρωίαν οι μαθηταί θα φεύγουν εκ του σχολείου δύο ώρας προ μεσημβρίας, το απόγευμα θα πηγαίνουν εις τα σχολεία μετά την μεσημβρινήν προσευχήν και θα παραμένουν μέχρι της προσευχής του δειλινού. Αναφέρεται εισέτι εις το έγγραφον του Πασά, ότι θα γίνονται έφοδοι εις τα σχολεία, δημόσια τε και κρυφίως, και θα τιμωρούνται οι απουσιάζοντες και μη ασχολούμενοι με την μόρφωσιν των παιδων διδάσκαλοι³⁰.

Τον 18^ο αιώνα αναφέρει ο Τρύφων Ευαγγελίδης, οι Τούρκοι «κατέπνιζαν παν ίχνος παιδείας». Επίσης σημειώνει ότι το 1707 ο εκ Ναούσης Αναστάσιος Μιχαήλ αναφέρει ότι στην Κρήτη υπήρχαν ελάχιστα κοινά σχολεία, όπως και ο Γεώργιος Κωνσταντίνου στον πρόλογο του τετράγλωσσου λεξικού του το 1757: ...Οι Τούρκοι επέβλεπον τα σχολεία μέχρι των μέσων του ΙΗ' αιώνος και δεν επέτρεπον την ίδρυσιν αυτών, παρά μόνον εκκλησιών, ίνα ο λαός εις αυτάς αφοσιούμενος αποβάλη πάσαν ιδέαν ελευθερίας και επαναστάσεως, αγράμματος ων, να φέρει τον ζυγόν της δουλείας ως κτήνος υπομονετικώς³¹.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Όπως γράφει ο Βασίλειος Ψιλάκης μεταφέροντας τη μαρτυρία ενός ηλικιωμένου συμπολίτη του: ... Τότε, ούτε εις τας πόλεις υπήρχον Σχολεία. Τα κοινά γράμματα, τα και κολλυβογράμματα λεγόμενα, εμαθαίνοντο εις τας πλάτας των ζώων, όπου έγγραφον ολίγα τινα με τα περά των καναβών, μόνον δε εις τα μεγάλα σπίτια ημπορούσαν να μαθαίνουν κάποτε ολίγην ανάγνωσιν και γραφήν και εις τα κοινόβια μοναστήρια, εις τα χωριά δε, το πολύ – πολύ, ολίγην ανάγνωσιν, όχι όμως και γραφήν³².

Η κατά τόπους εκπαίδευση ήταν εξαρτημένη από την οικονομική ευρωστία των κατοίκων, που αναλάμβαναν τις δαπάνες για τη συντήρηση του σχολείου και το μισθό του δασκάλου. Στα χωριά των Σφακίων για παράδειγμα υπήρχαν εγγράμματοι, καθώς οι Σφακιανοί ήταν εύποροι από τη ναυτιλία και το εμπόριο. Οι πλέον

³⁰ Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις Τούρκικων ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ανατύπωσις 1986, Τόμος Α', σελ. 14-15.

³¹ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Σχολεία Κρήτης*, ΜΥΣΩΝ, Τόμ. Α', Τεύχ. 1,2 και 3, Αθήναι 1932, σελ. 41 - 48

³² Βλ. Βασίλειος Ψιλάκης, *Η Ιστορία της Κρήτης*.

εγγράμματοι ασκούσαν το επάγγελμα του δασκάλου όπως ο Ιωάννης Βλάχος ή Δασκαλογιάννης, ο ήρωας της επανάστασης του 1770. Στα φτωχότερα διαμερίσματα, όπως αναφέρει ο Ξανθουδίδης: *...η συνήθης αμοιβή των διδασκάλων ήτο μία κρίθινη κουλούρα φερομένη υπό του μαθητού εις τον διδάσκαλον εκάστην Δευτέρα και άλλα μικρά δώρα, ιδίως τρόφιμα κατά τας μεγάλας εορτάς. Ο μικρός μαθητής μετέβαινε εις το Σχολεῖον κρατών καλάμι, εις το οποίον είχεν εμπεμπηγμένην την φυλλάδα του και ήρχιζε την ανάγνωσιν του μαθήματος με το «Σταυρέ βοήθει», το οποίον διέκοπτεν ή ετελείωνε ο διδάσκαλος συχνά με ραβδισμούς και τον απαίσιον φάλαγγα* ³³.

Στις πόλεις η κατάσταση σιγά – σιγά αρχίζει να αλλάζει. Η οικονομική πρόοδος των κατοίκων έφερε και την πνευματική πρόοδο. Ιδρύονται τα πρώτα σχολεία και καλούνται γνωστοί δάσκαλοι από άλλα μέρη να διδάξουν. Επίσης Κρητικόπουλα ξενιτεύονται, προκειμένου να μορφωθούν³⁴.

Το 1800 στα Χανιά διδάσκει ο Γρηγόριος Μεγαλοβρυσανός³⁵, ενώ ο ίδιος βρίσκεται στο Ηράκλειο το 1805, προσκεκλημένος του Μητροπολίτη Κρήτης Γερασίμου Παρδάλη³⁶. Το 1803 φαίνεται να λειτουργεί στο Ρέθυμνο «Ελληνική Σχολή» με χρηματοδότηση του Μητροπολίτη Σισανίου³⁷ και με Σχολάρχη τον Ζαχαρία Πρακτικίδη³⁸. Το 1817 επισκέπτεται την Κρήτη ο Αυστριακός περιηγητής *F. W. SIEBER* ο οποίος αναφέρει ότι στο Ηράκλειο συνάντησε: *...το δάσκαλο του σχολείου του Χάνδακα, το Γρηγόριο Μεγαλοβρυσανό, ένα βαθύ γνώστη των αρχαίων κλασικών και σεβαστό τόσο για την ηλικία, όσο και το χαρακτήρα του* ³⁹. Ο ίδιος μας πληροφορεί ότι το αρχαιότερο σχολείο στην Κρήτη ιδρύθηκε πενήντα χρόνια περίπου νωρίτερα από Γάλλους εμπόρους. Αργότερα λειτούργησε ένα ακόμη στο Ηράκλειο και ένα στο Ρέθυμνο.

Πληροφορίες για τα τρία σχολεία της Κρήτης αναφέρει ο Γιάννης Ανδρουλάκης⁴⁰. Συγκεκριμένα για στο σχολείο των Χανίων σημειώνει ότι δίδαξε ο

³³ Βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, ο.π., σελ. 112

³⁴ Βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, *Κυριάκος Καλλίνικος Κριτοβουλίδης, Ο απομνημονευματογράφος της Κρήτης*, Κρητική Εστία, 1962, Χρόνος ΙΔ', Τόμος 11^{ος}, Τεύχ. 120, σελ. 3-6

³⁵ Βλ. Ελένη Μπελιά, *Η Παιδεία των Κρητών κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν και την Καποδιστριακήν περίοδον*, Μνημοσύνη, τεύχ. 1, 1967, Αθήνα, σελ. 263-289.

³⁶ Βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, *Έλεγχος των εν Κρήτη αρχιερατευσάντων επί Τουρκοκρατίας (1644 -1898)*, ΕΕΚΣ, τόμος Γ', 1940, σελ. 126.

³⁷ Βλ. Μαργαρίτου Ε. Τουμπαλίδου, *Σημειώματα περί Μητροπόλεως Σισανίου*, Εκκλησιαστική Αλήθεια, Έτος ΙΘ', 30 Απριλίου 1899, σ. 150.

³⁸ Βλ. Ν. Δ. Δρανδράκη, *Ειδήσεις περί των Σχολείων Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19^{ου} αιώνας*, Κρητικά Χρονικά, Έτος Δ', τεύχος 1, 1950, σ. 26-27, Σημ. 9

³⁹ Βλ. F. W. SIEBER, *Ταξιδεύοντας στη Νήσο Κρήτη το 1817*, Εκδόσεις «Νεοελληνική Ιστορική Βιβλιοθήκη», σ. 184.

⁴⁰ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης, ο.π., σ. 15-16 & 17.

Ιάκωβος Καλονάρος ο οποίος δίδασκε Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, Αρχαία και Νέα Ελληνικά, καθώς και μερικά μαθήματα των NORMAL SCHULE, δηλαδή των δημόσιων σχολείων της Γερμανίας. Στο σχολείο του Ρεθύμνου, διευθυντής ήταν ο Ιωάννης Μεταξάς Λαζαρίδης, ο οποίος ανήκε σε μοναχικό τάγμα της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και κατά τη συνήθεια της εποχής ονομαζόταν «Δάσκαλος»⁴¹. Στο σχολείο του Ηρακλείου δίδασκε, όπως προαναφέραμε, ο Γρηγόριος Μεγαλοβρυσανός, τον οποίο συνάντησε ο F. W. SIEBER κατά την επίσκεψή του στην πόλη το 1817⁴².

Για το μοναδικό σχολείο του Ηρακλείου ο Αυστριακός περιηγητής αναφέρει ότι οι μαθητές διδάσκονταν γραμματική, λογική, ποίηση και ρητορική και κάποιες φορές μαθηματικά, ενώ υπήρχαν δυο σχολεία της ζωγραφικής και ένα της μουσικής. Τα οθωμανικά σχολεία ήταν πολλά και στα οποία διδάσκονταν η Αραβική και Περσική διάλεκτος. Σε σχετική σημείωση αναγράφεται επίσης ότι στο σχολείο υπήρχε βιβλιοθήκη που οργανώθηκε με υπόδειξη του Πατριαρχείου.

...Ο εν ιατροίς τα πρώτα φέρων Ιωάννης Λευθεραίος, ήταν Ελληνοδιδάσκαλος στο Ηράκλειο, πριν την επανάσταση του 1821 και συγκεκριμένα στο σχολείο που αναφέρεται ο F. W. SIEBER. Ήταν από τους πρώτους Φιλικούς της Κρήτης, προεστός και λογοθέτης, υπήρξε δε ένα από τα επώνυμα θύματα της τουρκικής θηριωδίας στη μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου (μεγάλος αμπερντές), τη νύχτα της 23^{ης} προς 24^η Ιουνίου 1821⁴³.

Παρά την έλλειψη στοιχειώδους προπαρασκευής, την περιορισμένη δράση των φιλικών, την έλλειψη ναυτικής υποστήριξης, την ισχυρή παρουσία τουρκικού στρατού και την αποκοπή της από τον κεντρικό Ελληνικό κορμό, η Κρήτη εξεγέρθηκε στη μεγάλη επανάσταση του 1821, στηριζόμενη μόνο στις δικές της δυνάμεις. Για την επανάσταση εκείνη, έγραψε ο ιστορικός Διονύσιος Κόκκινος: *...Το φαινόμενο της επαναστάσεως της Κρήτης είναι μοναδικόν εις όλην την ιστορίαν του Ελληνικού αγώνος. Ήτο μια εξέγερσις εγκαθείρκτου και αλυσσοδεμένου τιτάνος με μόνην δύναμιν την Ελληνικήν του συνείδησιν, την ζωτικότητά του, την φιλοτιμίαν του και την οργήν του. Και αυτή η δύναμις ήτο αρκετή, όχι μόνον δια ν' αρχίση η*

⁴¹ Κατά την ανάγνωση των Αρχείων της Δημογεροντίας Ηρακλείου εντοπίστηκε έγγραφο με ημερομηνία 27 Απριλίου 1863, Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 9 – 450 που φέρει την υπογραφή: *...Δάσκαλος Μεταξάς...κάτοικος και ιδιοκτήτης εν τω χωρίω Παρσά της επαρχίας ...* και αφορά ορφανική υπόθεση. Το έγγραφο φανερώνει άνθρωπο γνωρίζοντα καλώς γραφή και γλώσσα. Πιθανόν να πρόκειται για το ίδιο άτομο.

⁴² Βλ. F. W. SIEBER, *Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817*, Ιστορητής 1994, σ. 30 & 184

⁴³ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα*, Ηράκλειο 1987, σελ. 7 και σελ. 57-60.

*επανάστασις αφ' εαυτής, αλλά και να συνεχισθή ακατάβλητος, λάμπουσα εις όλην την Ελληνικήν Εποποιίαν με το φώς του αυθορμήτου της, σχεδόν αγρία εκ των ανεκδιήγητων μαρτυρίων εναντίον των οποίων υψώθη, καταδυομένη και αναδυομένη διαρκώς εντός κυμάτων αίματος, αντλούσα ολοένα δυνάμεις από τον σκληρότατον αγώνα της*⁴⁴.

Η επανάσταση του 1821, έπληξε όπως ήταν φυσικό, τη λειτουργία των σχολείων. Ο Β. Ψιλάκης αναφέρει ότι τα Σχολεία διαλύθηκαν και μαθητές και δάσκαλοι αναγκάστηκαν να φύγουν και να κρυφτούν για να γλιτώσουν από τη μανία των Τούρκων. Στα Χανιά, έχουμε μαρτυρίες ότι οι Τούρκοι στράφηκαν πρώτα κατά των σχολείων και των δασκάλων, καθώς θεωρούσαν ότι ήταν χώροι όπου προπαρασκευαζόταν η επανάσταση. Συνέλαβαν το δάσκαλο Καλλίνικο και τον κρέμασαν. Προσπάθησαν να συλλάβουν και τον δάσκαλο Νικόλαο Φουράκη, ο οποίος διέφυγε, αλλά πέθανε από τις κακουχίες. Στο Ρέθυμνο συνελήφθησαν οι δάσκαλοι Γεώργιος Βάος και Ιωάννης Μεταξάς, όμως οι Ρεθυμνιώτες κατάφεραν να τους απελευθερώσουν προσφέροντας υπέρογκα λύτρα. Άλλοι δάσκαλοι διέφυγαν στην ελεύθερη Ελλάδα. Ανάμεσά τους τα αδέλφια Γεώργιος και Κωνσταντίνος Ψαρουδάκης από το Ηράκλειο που αποτέλεσαν αργότερα εξέχουσες μορφές της κρητικής εκπαίδευσης⁴⁵.

Το 1828, μετά την κατάπαυση της επανάστασης, άρχισε η επαναλειτουργία των σχολείων, αφού μέσα στους όρους της συνθήκης η Εκκλησία θα είχε το αποκλειστικό δικαίωμα να ιδρύει και να διευθύνει τα σχολεία. Στην προσπάθεια αυτή έρχεται ως αρωγός η ελληνική κυβέρνηση και ο Γραμματέας των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Νικόλαος Χρυσόγελος με την ίδρυση σχολείου στην Κίσσαμο το 1829. Ο Νικόλαος Βεντούρης Κρητικός στην καταγωγή και πρόσφυγας στην Ελλάδα, ζητά να διδάξει στο παραπάνω σχολείο. Μάλιστα στην αίτησή του γράφει χαρακτηριστικά τα εξής: *...Είναι περίπου έξι μήνες, αφ' ου ζητούμαι κατ' επανάληψιν από την μερικήν πατρίδα μου Κρήτην δια να υπάγω εις Κίσσαμον και να συστήσω εκεί μίαν Σχολήν της αλληλοδιδασκτικής, δια να διδάξω την τόσην πληθύτητα των εκεί ευρισκομένων παιδιών τα οποία χάνουν τον ακιρόν τους εις μάτην. Και το προς την αυτήν πατρίδά μου και το προς την ανθρωπότητα απαραίτητον χρέος με καθυποχρεώνουν να συγκατατεθώ εις τας προτάσεις των συντοπιτών μου και να αποφασίσω να συγκινδυνεύσω με τόσας μυριάδας κινδυνεύοντας συναδέλφους μου, να*

⁴⁴ Βλ. Διονύσιος Κόκκινος, *Η Ελληνική επανάστασις*, Εκδόσεις Μέλισσα, Τόμοι 12, Δημοσιεύτηκε από τον Μανόλη Δετοράκη ο. π. σελ. 17.

⁴⁵ Βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης ο. π. σελ. 113-114

*ενώσω μετ' αυτών την τύχη μου, δια να δυνηθώ να συνεισφέρω και εγώ κάτι τι εις την πατρίδα μου, μηδ' όλος στοχαζόμενος τας ταλαιπωρίας και όσα άλλα υποθέτονται δια την Κρήτην*⁴⁶.

Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (3 Φλεβάρη 1830) η Κρήτη παραχωρήθηκε στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή, ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών που προσέφερε στο σουλτάνο κατά τη διάρκεια της επανάστασης στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο⁴⁷.

Την περίοδο αυτή της Αιγυπτιοκρατίας (1830 – 1840), η κατάσταση στην Κρήτη όσον αφορά στην εκπαίδευση οργανώνεται καλύτερα καθώς με πρωτοβουλία της Εκκλησίας ιδρύονται τα πρώτα σχολεία. Η Αιγυπτιακή διοίκηση επέτρεψε και βοήθησε στη δημιουργία αλληλοδιδασκτικών σχολείων «της γκραικικής γλώσσης»⁴⁸. Έτσι στο Ηράκλειο ιδρύονται το 1831 το Δημοτικό σχολείο Αρρένων και το 1835 το Ελληνικό σχολείο Αρρένων⁴⁹.

Το 1832 λειτουργεί σχολείο στη Μονή Αγίας Τριάδας των Χανίων, ενώ το 1834 ιδρύθηκε στα Χανιά Ελληνικό σχολείο με τη χρηματοδότηση των τεσσάρων μεγάλων μονών του Νομού με το ποσό των 10.000 γροσίων ετησίως (ο Ευαγγελίδης αναφέρει ότι ιδρύθηκε το 1837)⁵⁰. Στο Νομό Ρεθύμνης με πρωτοβουλία του Επισκόπου Λάμπης και Σφακίων Νικοδήμου και τη χρηματοδότηση της Ιεράς Μονής Πρέβελη, ιδρύεται η Σχολή στη Μονή του Αγίου Πνεύματος καθώς και στα χωριά Μύρθος, Σελλιά και Μέλαμπες. Την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν συνολικά 8 σχολεία στην επαρχία Αγίου Βασιλείου και 3 στην επαρχία Αμαρίου⁵¹.

Μετά το 1840 η διοίκηση του νησιού επανέρχεται στην Τουρκική διοίκηση. Μια σειρά από γεγονότα επέφεραν ευνοϊκές εξελίξεις στον εκπαιδευτικό τομέα:

- Το 1842 στο Ρέθυμνο ο Κωνσταντίνος Ψαρουδάκης ιδρύει αλληλοδιδασκτική σχολή, ενώ το 1843 ο αδερφός του Γεώργιος ιδρύει σχολείο στα Χανιά⁵².

⁴⁶ Βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης ο. π.

⁴⁷ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π. σελ. 351

⁴⁸ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π. σελ. 406

⁴⁹ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σελ. 75

⁵⁰ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Σχολεία Κρήτης*, ΜΥΣΩΝ, Τόμ. Α' , Τεύχ. 1,2 και 3, Αθήναι 1932, σελ. 41 – 48.

⁵¹ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης ο. π. σελ. 36-37

⁵² Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης ο. π. σελ. 37. Για το σχολείο των Χανίων παραθέτουμε και την άποψη του καθηγητή Θεοχάρη Δετοράκη (Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός: Έκδοση Συνδέσμου Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, 1988, Τόμος Β', κεφ.: «Η Τουρκοκρατία στην Κρήτη, Εκπαίδευση», σελ 423): ...*Την Άνοιξη του 1837 ο Αμερικανός Γεώργιος Μπέντον, απεσταλμένος της Αμερικανικής Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, ίδρυσε ένα Αμερικανικό Σχολείο στα Χανιά, στο οποίο προσκάλεσε ως διευθυντή τον Γεώργιο Ψαρουδάκη με υπόδειξη του Χιλ, ιδρυτή του*

- Το 1842 ξεκινά μαθήματα η Δημοτική Σχολή στην Πόμπια της Μεσαράς, το πρώτο επαρχιακό σχολείο στο Νομό Ηρακλείου και το πρώτο στη Μεσαρά.
- Το 1844 ιδρύονται στο Ηράκλειο το Δημοτικό σχολείο και το Ελληνικό σχολείο Θηλέων.
- Το 1845 ιδρύεται η Δημοτική Σχολή Κιθαρίδας στην Ιερά Μονή Κυράς Ελεούσας στο Μαλεβύζι Ηρακλείου⁵³. Τον ίδιο χρόνο ιδρύεται στο Ρέθυμνο «λαμπρά σχολή», στην οποία δίδασκε ο Δωρόθεος Σχολάριος, μετέπειτα Μητροπολίτης Λαρίσης. Από τη σχολή αυτή εξήλθαν πολλοί δάσκαλοι⁵⁴.
- Στο Λασιθί λειτουργεί ήδη σχολείο στην Κριτσά, ενώ το 1848 ιδρύεται άλλο στην Κερασοπολίτισα της Φουρνής, μετά την παραχώρηση κτημάτων από την Παναγία την Καρδιώτισσα⁵⁵.
- Την ίδια εποχή ιδρύονται πολλά σχολεία στο Νομό Ρεθύμνης. Στην ομώνυμη επαρχία στα χωριά Ατσιπόπουλο, Πρινέ, Γωνιά, Μετόχια, Ρούστικα, Άγιο Κωνσταντίνο, Κουφή, Επισκοπή, Αργυρούπολη, Γάλλο, Περιβόλια, Άδελε και Πηγή. Στην επαρχία Μυλοποτάμου στα χωριά ανώγεια, Γαράζο, Φόδελε, Μαργαρίτες, Μελιδόνι, Ρουμελή και Άγιο Μάμα. Στην επαρχία Αγίου Βασιλείου στα χωριά Άγιο Πνεύμα και Σελιά. Και τέλος στην επαρχία Νεύς στα χωριά Μοναστηράκι, Φουρφουρά και Αποδούλου⁵⁶.
- Σχολείο λειτουργούσε και στη Μονή Τοπλού (Ακρωτηριανής) όπου φοιτούσαν μαθητές απ' όλη την επαρχία Σητείας, μαθαίνοντας το εκκλησιαστικό τυπικό και την εγκύκλιο εκπαίδευση, γνώσεις που την εποχή κείνη τους εξασφάλιζαν προνομιούχα θέση στην κοινωνία. Το σχολείο αναφέρεται από τον περιηγητή Spratt, Άγγλο ναύαρχο που ταξίδεψε στην Κρήτη το 1850: ...Ένα σχολείο είναι προσαρτημένο σ' αυτό

Αμερικανικού Σχολείου Αθηνών, και του κρητικού καθηγητή Πανεπιστημίου Μιχαήλ Αποστολίδη. Ο Γεώργιος Ψαρουδάκης έφτασε στα Χανιά τον Απρίλιο του 1837. Το Σχολείο αναπτύχθηκε γρήγορα. Και απέκτησε μεγάλη φήμη. Είχε 400 μαθητές και 150 μαθήτριες με 4 δασκάλους και 2 δασκάλες. Παρά τις αντιδράσεις των Οικουμενικού Πατριαρχείου, που θεωρούσε το σχολείο αυτό ως κέντρο της προπαγάνδας των Λουθηροκαλβινιστών, είχε μεγάλο αριθμό μαθητών και διατηρήθηκε ως το 1843 όταν οι τουρκικές αρχές διέλυσαν τα αμερικανικά σχολεία στην οθωμανική επικράτεια.

⁵³ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σελ. 75

⁵⁴ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Σχολεία Κρήτης*, ο. π. σελ. 44.

⁵⁵ Βλ. Γιώργος Μαμάκης, *Το Μεραμβέλλον εν παιδεία φθεγγόμενον*, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου, 2003, σελ. 28-29.

⁵⁶ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης ο.π. σελ. 37 – 38.

το μοναστήρι, όπου φοιτούν 30 παιδιά της περιοχής. Έτσι, παρέχεται κάποια στοιχειώδης εκπαίδευση, εδώ κι εκεί στην αγροτική Κρήτη από τα κάμποσα μοναστήρια που υπάρχουν, αλλά αυτά είναι μόνο μια σταγόνα. Πολύ συχνά τα σχολεία αυτά είναι πολύ άβολα επειδή απέχουν πολύ από τα χωριά⁵⁷.

- Μετά τα παραχωρημένα προνόμια του Χάττι-Χουμαγιούν (1856), που δημιούργησαν ευνοϊκές προοπτικές για την ανάπτυξη της παιδείας δημιουργούνται οι Δημογεροντίες που αναλαμβάνουν την πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης ως το τέλος της Τουρκοκρατίας.
- Στις αρχές του 1860 ιδρύονται δυο ακόμη σχολεία στη Μεσαρά. Το πρώτο στα Πιτσίδια (1862) και το δεύτερο στο Σίβα (1864). Το 1863 ιδρύεται και το σχολείο της Επισκοπής Πεδιάδος⁵⁸.
- Το 1862 αναφέρεται στο Ηράκλειο η Επιμενίδειος Σχολή, ένα είδος γυμνασίου, και την ίδια εποχή γίνεται λόγος για δημόσια βιβλιοθήκη⁵⁹.
- Μέχρι το 1868 λειτουργούσαν στα Ελληνικά σχολεία Χανίων, Ηρακλείου και Νεαπόλεως δυο Γυμνασιακές τάξεις, χωρίς καμιά στήριξη από την τουρκική διοίκηση⁶⁰.

Συνεπώς κατά την ειρηνική περίοδο 1841 –1866 αρχίζει σταδιακά να εγκαθιδρύεται το ελληνικό σχολικό δίκτυο και να διευρύνεται η ελληνική εκπαίδευση στο νησί. Όπως προαναφέραμε καταλυτικός παράγοντας ήταν η αξιοποίηση από πλευράς χριστιανικού στοιχείου του θεσμού των Δημογεροντιών. Οι Δημογεροντίες ήταν σίγουρα ο πλέον αξιόλογος θεσμός που λειτούργησε άψογα κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, εποχή την οποία εξετάζουμε.

Στα πλαίσια των μεταρρυθμιστικών προσπαθειών για τον εκσυγχρονισμό των διοικητικών δομών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκδόθηκε από το Σουλτάνο το γνωστό Χάττι- Χουμαγιούν το 1856 το οποίο παραχωρούσε μια σειρά προνομίων στους υποτελείς πληθυσμούς που αφορούσαν την αυτοδιαχείριση των κοινοτικών τους υποθέσεων. Με το Χάττι- Χουμαγιούν λοιπόν καθιερωνόταν στην Τουρκία ισονομία και ισοπολιτεία στους χριστιανούς και θεσμοθετούνταν οι δημογεροντίες

⁵⁷ Βλ. Μανόλης Μαρκάκης, *Η εκπαίδευση στο Νομό Λασιθίου*, Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λασιθίου «Αντιπαραθέσεις».

⁵⁸ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σ. 75.

⁵⁹ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο.π., σ. 409.

⁶⁰ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Σχολεία Κρήτης*, ο. π. σελ. 47.

στις ελληνικές κοινότητες⁶¹. Το βασικότερο σημείο του Χάττι- Χουμαγιούν περιέχεται στο άρθρο 8 του κειμένου αυτού: *...Επειδή πάσαι αι θρησκείαι εξασκούνται και θα εξασκούνται ελευθέρως εν τοις Κράτεσί μου ουδείς υπήκοος της Αυτοκρατορίας μου θα στενοχωρηθή εν τη εξασκήσει της θρησκείας, ην πρεσβεύει, κατ' ουδένα δε τρόπον θα ενοχληθή ένεκα τούτου*⁶².

Μετά από το «κίνημα του Μαυρογένη» στην Κρήτη, με ειδικό φερμάνι που εκδόθηκε στις 7 Ιουλίου 1858 από το Σαμή πασά, παραχωρήθηκαν στους Κρητικούς προνόμια θρησκευτικά, διοικητικά και δικαστικά. Τότε παραχωρήθηκε το δικαίωμα της οπλοφορίας των χριστιανών, η τακτοποίηση φορολογικών υποθέσεων και η σύσταση των Δημογεροντιών⁶³.

Η Δημογεροντία ήταν ένα διοικητικό όργανο των ορθοδόξων χριστιανών αναγνωρισμένο από την οθωμανική εξουσία και ελέγχονταν από αυτήν. Επρόκειτο για μια μορφή ιδιάζουσας αυτοδιοίκησης των χριστιανών, που λειτουργούσε υπό την άμεση εποπτεία της τοπικής οθωμανικής αρχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτό το διοικητικό όργανο των ορθοδόξων βαθμιαία εξελίχθηκε σε ισχυρό θεσμό τοπικής αυτοδιοίκησης, ο οποίος έδωσε προτεραιότητα στην εκπαίδευση των χριστιανών ελληνοπαίδων της Κρήτης⁶⁴.

Οι χριστιανικές Δημογεροντίες συγκροτήθηκαν από επτά μέλη στα Χανιά και το Ηράκλειο και από έξι μέλη στο Ρέθυμνο. Ετέθησαν υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Κρήτης (ήταν επικεφαλής και της Δημογεροντίας Ηρακλείου) και των Επισκόπων Κυδωνίας και Αποκορώνου (Δημογεροντία Χανίων) και Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου (Δημογεροντία Ρεθύμνης). Το ένα από τα μέλη ήταν κληρικός και εκλεγόταν από τον Επίσκοπο της έδρας της Δημογεροντίας, ο οποίος ήταν και πρόεδρος της. Τα υπόλοιπα μέλη αναδεικνύονταν από εκλεκτορικά σώματα των πόλεων των επαρχιών, που τα αποτελούσαν οι εκπρόσωποι των εμπόρων, των συντεχνιών και των ιδιοσυντήρητων αστών στην πρώτη περίπτωση και εκπρόσωποι των χωριών στη δεύτερη.

⁶¹ Βλ. Χρίστος Σπ. Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800–1922)*, Αθήνα 1990, Εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗΣ.

⁶² Ολόκληρο το κείμενο του Χάττι- Χουμαγιούν βλ. Ι. Γ. Πιτζιπίου – Βέη, μετ. εκ γαλλικού από τον Ε. Ιωαννίδη, *Η ανατολή ή αι αναμορφώσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήναι, 1860, Σελ. 25-32. Τα άρθρα του Χάττι- Χουμαγιούν που αφορούν την παιδεία υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 1^{ου} - Σημείωση 2^η σελ. 378.

⁶³ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π. σελ. 359

⁶⁴ Βλ. Απόστολος Παπαϊωάννου, *Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)*, Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα, 2005.

Οι Δημογεροντίες ανέλαβαν να εκδικάζουν ζητήματα – υποθέσεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου της κοινότητας και τις εργασίες των Ορφανικών Τραπεζών. Ο αριθμός και η σύστασή τους άλλαξε με τον Οργανικό Νόμο του 1868, οπότε προστέθηκαν οι δημογεροντίες Μεραμβέλλου (Λασιθίου) και για τους Χριστιανούς η δημογεροντία Σφακίων⁶⁵.

Σύμφωνα με τον *«Κανονισμό περί Δημογεροντιών»*, οι δημογέροντες εκλέγονταν μεν *«υπό του λαού»* έπρεπε όμως να διαθέτουν μια ελάχιστη αστική συγκρότηση, να έχουν ηλικία μεγαλύτερη των 35 χρόνων, να είναι παντρεμένοι, να έχουν περιουσία μεγαλύτερη των 50.000 γροσίων, να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση, να είναι τίμιοι και νοήμονες, να μην έχουν καταδικαστεί σε φυλάκιση, να είναι νομιμόφρονες, καθώς δεν θα πρέπει: *...να προέβησαν εις κίνημα και εν γένει να ώσι δεδοκιμασμένης διαγωγής*⁶⁶.

Γρήγορα, όμως, οι Δημογεροντίες άρχισαν να επεμβαίνουν και σε θέματα που δεν ανήκαν στη δικαιοδοσία τους αναλαμβάνοντας σημαντικό ρόλο στην οικονομική, την κοινωνική και την πνευματική ζωή του νησιού, και κυρίως στην οργάνωση, τη λειτουργία και την οικονομική στήριξη του υποτυπώδους σχολικού δικτύου δημόσιας εκπαίδευσης⁶⁷.

Συχνά αναδείχθηκαν ως δημογέροντες άνθρωποι αρεστοί στη διοίκηση αναξιόπιστοι και καταχραστές. Υπό την επίδραση ατόμων της κατηγορίας αυτής ορισμένες από τις χριστιανικές δημογεροντίες του νησιού, που έτσι κι αλλιώς ήταν πολλαπλά εξαρτημένες από τη τουρκική διοίκηση, ευθυγραμμίστηκαν πολιτικά με το Χαμίτ Μπέη, σταθερό σύμβουλο διαδοχικών Γενικών Διοικητών και αρχηγό της παράταξης των μουσουλμάνων προκρίτων. Εξαιτίας αυτών οι δημογέροντες κατηγορήθηκαν ότι καταπίεσαν τη χριστιανική κοινότητα, ιδίως ως την περίοδο του 1870. Δε θα πρέπει, ωστόσο, να θεωρηθεί ότι φαινόμενα όπως τα παραπάνω αποτελούσαν κανόνα. Η συμβολή του θεσμού της Δημογεροντίας στη ζωή της χριστιανικής κοινοτικής αυτοδιοίκησης και συνεπώς της εκπαιδευτικής ανάπτυξης υπήρξε αναμφισβήτητα θετική και σε ορισμένες περιπτώσεις καθοριστική⁶⁸.

⁶⁵ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις - Η περίπτωση της Κρήτης 1868 – 1877*, Βιβλιοπωλείο «Εστία», σελ. 32.

⁶⁶ Βλ. Κρητικού Κώδικος τεύχος πρώτον περιέχον τα κατά το έτος 1858 εκδοθέντα Διατάγματα και τον Οργανικόν Νόμον του 1876 μετά των σχετικών Αυτοκρατορικών Φερμανίων, εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, σελ. 42

⁶⁷ Βλ. Γεώργιος Μαμάκης, ο. π., σελ. 30

⁶⁸ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, ο.π., σελ. 33

Ο γνωστός ιστοριοδίφης Νικόλαος Σταυρινίδης σημειώνει ότι, όπως συνάγεται από τους κώδικες του Τ.Α.Η., Δημογεροντίες υπήρχαν και πολύ παλιότερα τόσο στις επαρχίες όσο και στα χωριά του νησιού. Ο διοικητής των επαρχιών λεγόταν Καστέλ – Κετχουντάς και ο δημογέροντας των κομποπόλεων Κοτζάμπασης. Το κύριο έργο τους ήταν η συλλογή των φόρων και η εκδίκαση των διαφόρων χριστιανικών υποθέσεων⁶⁹.

Μαρτυρίες για την ύπαρξη σκιώδους Δημογεροντίας στο Ηράκλειο υπάρχουν από το 1843⁷⁰, άγνωστο όμως ποια ήταν τα μέλη της και πως λειτουργούσαν.

Σ' ένα έγγραφο, με ημερομηνία 15 Απριλίου 1851 με αποστολέα τον επιστάτη Πεδιάδας Εμμανουήλ Παπαδάκη, γίνεται λόγος για τη νεοϊδρυθείσα Δημογεροντία Ηρακλείου, σημάδι ύπαρξης σκιώδους Δημογεροντίας ή ενός φορέα εκπροσώπησης της κοινότητας.

Στα Αρχεία της Δημογεροντίας Ηρακλείου (ΑΔΗ) υπάρχουν λίγα έγγραφα που αναφέρονται στην περίοδο πριν του 1858⁷¹. Τα πρώτα μελών της Δημογεροντίας Ηρακλείου, τα συναντάμε σε επιστολή των κατοίκων του Ηρακλείου προς τον Πατριάρχη και την Σύνοδο, προκειμένου να μη γίνει δεκτή η παραίτηση του Μητροπολίτη Κρήτης. Τα μέλη της Δημογεροντίας στις 16 Φεβρουαρίου 1860, θεωρούν «το ακριβές της αντιγραφής» και το υπογράφουν οι Θεοδωράκις Γεωργιάδης, Αντώνιος Περαντωνάκης, Γεώργιος Χαιρέτης, Απόστολος Χαιρέτης και ο Γραμματέας της Δημογεροντίας Αντώνιος Βουμβουλάκης⁷².

Η επανάσταση του 1866 ως κορυφαία έκφραση του αγώνα των Κρητικών για την ελευθερία και την εκπλήρωση του πόθου τους για ένωση με την Ελλάδα έδωσε εθνικό χαρακτήρα στο Κρητικό Ζήτημα και απασχόλησε την ευρωπαϊκή διπλωματία ως τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος⁷³. Το χριστιανικό στοιχείο προσπάθησε να ενισχύσει τις θέσεις του, όχι μόνον ρυθμίζοντας κατά το δυνατόν, τις σχέσεις του με το κυρίαρχο στοιχείο, αλλά αυτοτελώς, με τη διεύρυνση του περιορισμένου πλαισίου αυτοδιοίκησης που είχε αρχικά παραχωρηθεί. Η Εκκλησία, η αυτοδιαχείριση των

⁶⁹ Βλ. Θεόδωρος Τζεδάκης, *Ο προσφάτως ανευρεθείς επίσημος κώδιξ της Ι. Μητροπόλεως Κρήτης (του ΙΘ' αιώνα) και το περιεχόμενον αυτού*, Πεπρ. Γ' Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήναι 1975, τ. ΙΙΙ, σελ. 342 – Υποσημείωση 64

⁷⁰ Βλ. Μενέλαος Παρλαμάς, *Ιστορικά και βιογραφικά σημειώματα του Στεφάνου Νικολαΐδου*, Κρητικά Χρονικά, Τόμος Γ', σελ. 319 και Θεόδωρος Τζεδάκης, *Ο προσφάτως ανευρεθείς επίσημος Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Κρήτης (του ΙΘ' αιώνα) και το περιεχόμενον αυτού*, Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Αθήναι 1875, σελ. 343.

⁷¹ Βλ. στο Παράρτημα Κεφαλαίου 1^{ου} - Σημείωση 3^η σελ. 378.

⁷² Βλ. Ευμένιος Φουρναράκης, *Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα*, Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΣΤ', σελ. 289.

⁷³ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π. σελ. 360

κοινοτικών υποθέσεων και η εκπαίδευση, είναι οι τομείς στους οποίους κινείται στον αγώνα του αυτόν⁷⁴. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης, αποδιοργανώθηκε η εκπαίδευση και τα σχολεία σταμάτησαν τη λειτουργία τους.

Μετά δυο χρόνια, με τον Οργανικό Νόμο του 1868, καθιερώθηκε η ελληνική γλώσσα ως επίσημη και η διδασκαλία της επιβλήθηκε ακόμη και στα τουρκικά σχολεία του νησιού⁷⁵.

Στη δεκαετία της ισχύος του Οργανικού Νόμου παρατηρείται ραγδαία αύξηση του αριθμού των ελληνικών σχολείων. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννου Φιλίππου που παρουσιάστηκε με αφορμή τον εορτασμό των «Ολυμπίων» το 1870 και που δίνει σημαντικά στοιχεία για την εκπαίδευση στην Κρήτη.

Παραθέτουμε σε πίνακες τα στοιχεία που επεξεργαστήκαμε⁷⁶:

ΠΟΛΕΙΣ:

ΕΚΘΕΣΗ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (1870)				
ΠΟΛΕΙΣ	ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΗΜΙΓΥΜΝΑΣ.
ΧΑΝΙΑ	1/250 μαθητές	1/200 μαθήτριες	1/100 μαθητές	1/50 μαθητές
ΡΕΘΥΜΝΟ	1/170 μαθητές	1/120 μαθήτριες	1/60 μαθητές	1/20 μαθητές
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	1/250 μαθητές	1/200 μαθήτριες	1/100 μαθητές	1/50 μαθητές

ΕΠΑΡΧΙΕΣ:

ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ
ΚΙΣΣΑΜΟΥ	12	1	4	800
ΣΕΛΙΝΟΥ	8	1	2	100
ΚΥΔΩΝΙΑΣ	6	0	6	800
ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ	5	0	5	300
ΣΦΑΚΙΩΝ	4	0	2	100
ΣΥΝ. ΧΑΝΙΩΝ	35	2	19	2100
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	5	0	10	300
ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	6	0	6	400
ΑΜΑΡΙΟΥ	4	0	5	140
ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ	4	0	5	220
ΣΥΝ. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	19	0	26	1060
ΠΕΔΙΑΔΑΣ	7	0	10	800
ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ	3	0	7	300
ΤΕΜΕΝΟΥΣ	3	0	5	200
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	3	0	5	200
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	2	0	5	120

⁷⁴ Βλ. Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυστροτισμός...* ο. π. σελ. 29

⁷⁵ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 410

⁷⁶ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης, ο. π., σελ. 49-50 & 51

ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	1	0	2	80
ΣΥΝ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	19	0	34	1700
ΡΙΖΟΥ	2	0	2	200
ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ	5	0	3	400
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1	0	3	400
ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	4	0	4	170
ΣΗΤΕΙΑΣ	4	0	7	350
ΣΥΝ. ΛΑΣΙΘΙΟΥ	16	0	19	1520

Το 1878 υπογράφεται η σύμβαση της Χαλέπας, μετά από μια ακόμη επανάσταση. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από έντονες κομματικές αντιπαράθεσεις αλλά και προσπάθειες ανάπτυξης στο χώρο της εκπαίδευσης.

Το Μάιο του 1881 ψηφίζεται «Ο Νόμος περί Παιδείας» που περιέχει δυο διατάγματα, ένα για τους Χριστιανούς και ένα για τους Οθωμανούς. Ο νόμος αυτός που είχε ως συντάκτες τους καθηγητές του Κρητικού Γυμνασίου και βουλευτές της Κρητικής Βουλής Αντώνιο Μιχελιδάκη και Αντώνιο Βορεάδη, καθιστούσε τη βασική εκπαίδευση υποχρεωτική και για τα αγόρια και για τα κορίτσια και προέβλεπε την ίδρυση Δημοτικού σχολείου με 30 μαθητές και Ελληνικού με 80 μαθητές. Το Κρητικό Γυμνάσιο ιδρύθηκε στο Ηράκλειο το 1881. Άλλα Γυμνάσια ιδρύθηκαν στα Χανιά και στη Νεάπολη. Στο Ρέθυμνο υπήρχε ημιγυμνάσιο⁷⁷.

Η ευθύνη για τη λειτουργία των σχολείων ανήκε ολοκληρωτικά στις Δημογεροντίες του Νησιού που ήταν πέντε: των Χανίων, των Σφακίων, του Ρεθύμνου, του Ηρακλείου και του Λασιθίου⁷⁸. Οι πόροι των Σχολείων προέρχονταν από τα μοναστηριακά κτήματα τα οποία και διαχειρίζονταν οι Δημογεροντίες⁷⁹.

Κατά το 19^ο αιώνα οι Κρητικοί με τους αγώνες τους κέρδισαν σειρά προνομίων, με χαρακτηριστικότερη ίσως τη σύμβαση της Χαλέπας (1878) τα οφέλη της οποίας όμως μηδενίστηκαν με το γνωστό φερμάνι το 1889. Το Βιλαέτι αυτό διαιρούνταν σε διοικητικά διαμερίσματα (Λιβάδες) και αυτά σε επαρχίες (Καζάδες).

Την ίδια εποχή ενισχύονται και οι διοικητικοί θεσμοί στο νησί. Οι θεσμοί στο νησί είναι όμοιοι με τους αντίστοιχους σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους, η Κρήτη απετέλεσε Βιλαέτι (δηλ. Νομαρχία) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπό τη διοίκηση του Γενικού Διοικητή (Βαλή). Τη δικαστική εξουσία από το 1868 έως το 1879 ασκούσαν μικτά δικαστήρια (χριστιανοί και μουσουλμάνοι δικαστές). Αυτά που λειτουργούσαν στις επαρχίες

⁷⁷ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 412

⁷⁸ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σελ. 16

⁷⁹ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σελ. 185

εκδίκαζαν πταίσματα. Στις έδρες των Διοικήσεων εκδίκαζαν πλημμελήματα και το δικαστήριο που λειτουργούσε αυτό που ήταν στην έδρα της Διοίκησης στα Χανιά εκδίκαζε κακουργήματα⁸⁰.

Στα πλαίσια των προνομίων και της τοπικής αυτοδιοίκησης ασκούσανε προνοιακή λειτουργία τα Ορφανικά Ταμεία και οι Ορφανικές Τράπεζες που διαχειρίζονταν την περιουσία των ορφανών. Η Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα (Χ.Ο.Τ.) ασχολούνταν με τις χριστιανικές ορφανικές οικονομικές υποθέσεις και ήταν εξαρτημένη από τη Δημογεροντία που διαχειρίζονταν μέσω της Χ.Ο.Τ. και τις υπόλοιπες συναλλαγές όπως π. χ. τη μισθοδοσία των δασκάλων⁸¹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στατιστική ανάλυση των εγγραμμάτων και αγραμμάτων χριστιανών και μουσουλμάνων κατοίκων της Μεσαράς, μέσα από τα στοιχεία που παραθέτει η απογραφή Σταυράκη⁸², βάση των οποίων – και κατόπιν σχετικής επεξεργασίας – σχηματίστηκε ο παρακάτω πίνακας:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΑΥΡΑΚΗ 1881												
			ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ					ΑΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ				
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ		ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΟΘΩΜΑΝΟΙ		ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΟΘΩΜΑΝΟΙ	
			ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	ΔΗΜΟΣ	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
2	Καινουργίου	Πλατάνου	371	26	1	*	398	1469	1773	74	80	3396
3	Καινουργίου	Αμπελούζου	95	3	94	28	220	415	460	440	441	1756
4	Καινουργίου	Ζαρού	128	15	9	10	162	1118	1240	320	307	2985
5	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	282	*	*	*	282	892	1182	*	*	1182
6	Πυργιωτίσσης	Κισσών	51	1	24	5	81	532	516	228	231	1507
7	Μονοφατίσιου	Αρκλοχωρίου	35	5	95	53	189	293	257	892	825	2267
8	Μονοφατίσιου	Μεγ. Βρύσης	142	26	115	42	325	453	568	875	793	2689
9	Μονοφατίσιου	Σκοινιά	51	*	19	2	72	499	514	567	490	2070
10	Μονοφατίσιου	Χάρακα	97	7	78	30	212	1084	1117	989	893	4083
11	Μονοφατίσιου	Τεφελίου	*	*	90	48	138	18	6	722	603	1349
	ΣΥΝΟΛΟ		1252	83	525	218	2079	6773	7633	5107	4663	23284

Ένα τελευταίο γεγονός κομβικής σημασίας ήταν η κατάθεση στις 6 Μαΐου 1889 στη Γενική Συνέλευση των Κρητών ψήφισμα από το κόμμα των Καραβανάδων, με το οποίο κηρυσσόταν η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Τα στελέχη του κόμματος κατάφυγαν στα βουνά και κήρυξαν νέα επανάσταση. Η επανάσταση απέτυχε και η Τουρκία με το πρόσχημα ότι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί δεν απέδωσαν

⁸⁰ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σελ. 14

⁸¹ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σελ. 17

⁸² Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, Απογραφή... ο. π.

στην Κρήτη ανακάλεσε το Χάρτη της Χαλέπας, εκδίδοντας το φερμάνι της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1889⁸³.

Από έκθεση της Τουρκικής Διοικήσεως προκύπτει ότι την εποχή εκείνη στα χριστιανικά σχολεία φοιτούσαν 11.862 μαθητές και των δύο φύλων. Από αυτούς 188 ήταν μαθητές Γυμνασίων και 492 Ελληνικών σχολείων⁸⁴.

Την περίοδο 1896-1899 λόγω των τελευταίων επαναστατικών γεγονότων διακόπτεται προσωρινά η λειτουργία των περισσότερων Δημοτικών σχολείων στο νησί. Θα επαναλειτουργήσουν την άνοιξη του 1899.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η εκπαιδευτική ανάπτυξη στην Κρήτη τροχοπεδεί από πολιτικούς παράγοντες και επαναστατικά γεγονότα. Αντίστοιχα ευνοείται σε ειρηνικές περιόδους και μάλιστα όταν ενισχύεται με την κατοχύρωση των θεσμών και των δικαιωμάτων της τοπικής αυτοδιοίκησης και την οικονομική ανάπτυξη των κοινοτήτων.

Οι ίδιοι πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες επηρεάζουν και την εκπαιδευτική δραστηριότητα που αναπτύσσεται την περίοδο αυτή στην περιοχή της Μεσαράς, όπως θα δείξουμε στα κεφάλαια που ακολουθούν.

2. Ο χώρος της Μεσαράς

I. Μορφολογία του εδάφους

Η Μεσαρά είναι μια μεγάλη πεδινή περιοχή στα νότια του Νομού Ηρακλείου, που οριοθετείται προς βορά από την οροσειρά του Ψηλορείτη, νότια από το Λιβυκό πέλαγος και την οροσειρά των Αστερουσίων, ανατολικά από την περιοχή της Βιάννου και της πεδιάδος και δυτικά από τον κόλπο της Μεσαράς και την περιοχή του Ρεθύμνου. Οι ορεινοί όγκοι που περιβάλλουν την πεδιάδα αποτελούσαν από την αρχαιότητα τόπο λατρείας, ορμητήριο, καταφύγιο πληθυσμών, ομάδων και ατόμων, που η ανάγκη τους ωθούσε στα μέρη των⁸⁵.

⁸³ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 388-389

⁸⁴ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης, ο. π., σελ. 105

⁸⁵ Βλ. Άννα Γ. Πατεράκη, *Μαθιός Καμπιτάκης, Ο Καμπιτομαθιός (1765 – 1827)*, Ηράκλειο 2009, σελ. 25.

Η πεδιάδα της Μεσαράς έχει μήκος 55 χιλιόμετρα και πλάτος 11 χιλιόμετρα. Ξεκινά από το χωριό Σχοινιάς της επαρχίας Μονοφατισίου(ανατολικά) και καταλήγει στον κόλπο της Μεσαράς (δυτικά) ⁸⁶.

Βρίσκεται ανάμεσα σε δυο μεγάλα βουνά, τον Ψηλορείτη (βόρεια)⁸⁷ με ψηλότερη κορυφή τον Τίμιο Σταυρό (2.456 μ.)⁸⁸ και τα Αστερούσια όρη (νότια) με μεγαλύτερη κορυφή του τον Κόφινα (1.231μ.)⁸⁹

Διασχίζεται από δυο ποταμούς. Δυτικά του Ασημίου ξεκινά ο Γεροπόταμος, ο οποίος χύνεται στον κόλπο της Μεσαράς, ενώ ανατολικά του Ασημίου αρχίζει ο Αναποδάρης, ο οποίος ρίχνει τα νερά του στο Λυβικό πέλαγος. Οι δυο αυτοί ποταμοί,

⁸⁶ Βλ. Ελευθέριος Πλατάκης, Άρθρο στο τόμο: *Το Ηράκλειον και ο Νομός του*, Έκδοσις Νομαρχίας Ηρακλείου, 1971, 0 σελ. 20.

⁸⁷ **Ο Ψηλορείτης** ήταν ιερό βουνό από την Μινωική εποχή και πολλοί μύθοι συνδέονται μ' αυτόν. Στο Ιδαίον Άντρο (σπήλαιο σε υψόμετρο 1495 μ.) ο Δίας ανατράφηκε από τους Κουρήτες και τη νύμφη Αμάλθεια, κρυμμένος από τον πατέρα του Κρόνο που κατάπινε τα παιδιά του θεωρώντας τα απειλή γι αυτόν. Στα δάση του Ψηλορείτη επίσης ζούσαν οι αγαθοί δαίμονες Δάκτυλοι, οι οποίοι σύμφωνα με τη μυθολογία, ξεπήδησαν από τα δάκτυλα της Ρέας, μητέρας του Δία, όταν αυτή για να αντέξει τους πόνους του τοκετού έχωσε τα δάκτυλα της στη γη. Η λατρεία του Ψηλορείτη συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας και κατά τα χριστιανικά χρόνια κτίστηκε στην κορυφή του μικρό εκκλησάκι, ο Τίμιος Σταυρός. Την παραμονή της ημέρας του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) πιστοί απ' όλη την Κρήτη ανεβαίνουν στην κορυφή του Ψηλορείτη και διανυκτερεύουν εκεί, ώστε το επόμενο πρωινό, να παρευρεθούν στην λειτουργία που γίνεται μέσα στο μικρό εκκλησάκι. Η Μινωική Κρήτη καλυπτόταν από δάση τόσο, ώστε φημιζόνταν για το άριστης ποιότητας ξύλο κέδρου, υλικό εξαιρετικά κατάλληλο για τη ναυπήγηση πλοίων. Σήμερα από τα δάση που κάλυπταν τον Ψηλορείτη απομένουν ελάχιστα τμήματα κοντά στα χωριά Κουρούτες, Καμάρες, Βορίτζια και Ζαρός στις νότιες πλαγιές του. Το μεγαλύτερο τμήμα του βουνού είναι πετρώδες με ελάχιστη βλάστηση που εξαφανίζεται πάνω από τα 2000 μέτρα... Βλ. Άρθρο του Γιάννη Σαματά <http://www.explorecrete.com/greek/Idi-gr.html>

⁸⁸ Βλ. Μιχάλης Τρούλης, *Ρέθυμνο Ιστορία – Περιήγηση – Σύγχρονη ζωή*, Έκδοση ΜΙΤΤΟΣ, σελ. 14.

⁸⁹ **Αστερούσια Όρη** ονομάζουμε την οροσειρά που βρίσκεται παράλληλα με τη νότια ακτή του Νομού Ηρακλείου και δημιουργεί ένα φυσικό τείχος ανάμεσα στην ακτή και την πεδιάδα της Μεσαράς. Τα Αστερούσια Όρη εκτείνονται από το Μαριδάκι ανατολικά από τον Πύργο και το Χάρακα μέχρι τα Μάταλα προς τα δυτικά.

Τα Αστερούσια Όρη, πήραν το όνομα τους από τον τοπικό βασιλιά Αστερίωνα, που παντρεύτηκε την Πριγκίπισσα Ευρώπη με εντολή του εραστή της Δία. Περίεργα τα έθιμα των αρχαίων ημών προγόνων, αν αναλογιστούμε ότι ο Δίας μεταμορφώθηκε σε ταύρο για να κλέψει την Ευρώπη από το σπίτι της στη Φοινίκη της Ασίας. Την έφερε στην Κρήτη και ζευγάρωσε μαζί της κάτω από τον πλάτανο στη Γόρτυνα. Τρία παιδιά ήταν ο καρπός του έρωτα του Δία και της Ευρώπης: ο Μίνως, ο Σαρπηδών και ο Ραδάμανθυς.

Ζέστη και ξηρασία χαρακτηρίζουν το κλίμα στα Αστερούσια Όρη. Ειδικά το καλοκαίρι οι βροχές είναι ανύπαρκτες. Συνήθως βροχές έχουμε τους χειμερινούς μήνες και η συνολική βροχόπτωση δεν ξεπερνά τα 600 – 800 χιλιοστά. Το χειμώνα αρχίζουν να τρέχουν ξανά οι χειμάρροι και οι μικροί καταρράκτες στις απόκρημνες πλαγιές και βγαίνει λιγοστό χορτάρι σε κάποια σημεία. Το χιόνι είναι εξαιρετικά σπάνιο, αλλά δεν αποκλείεται να φανεί κάποιες χρονιές με πολύ βαρύ χειμώνα, και αυτό για λίγες μέρες. Ειδικά στα παράλια κάτω από τα Αστερούσια, οι θερμοκρασίες διατηρούνται ψηλές όλο το χρόνο, γι αυτό και σε μέρη όπως ο Λέντας και οι Καλοί Λιμένες θα ακούσετε ότι τα χελιδόνια δεν μεταναστεύουν προς το νότο το χειμώνα. Τα Αστερούσια με το τραχύ ανάγλυφο και το άγονο έδαφος δεν ευνοεί τις ανθρώπινες δραστηριότητες και μετακινήσεις, οπότε είναι από τις πιο αραιοκατοικημένες περιοχές στην Κρήτη. Καθόλου περίεργο αν αναλογιστεί κανείς ότι λίγο πιο πέρα βρίσκεται ο εύφορος κάμπος της Μεσαράς που προσφέρεται πολύ περισσότερο για κατοίκηση. Βλ. Άρθρο του Γιάννη Σαματά <http://www.explorecrete.com/crete-east/GR-asterousia-ori.html>

που λόγω των μικρών βροχοπτώσεων στην περιοχή έχουν νερό μόνο το χειμώνα, δίνουν ζωή σε ολόκληρο τον κάμπο της Μεσαράς.

Αρκετά είναι τα φαράγγια της περιοχής, όπως του Αγιοφαράγγου, τον Μάρτσαλου (Μονή Οδηγητρίας), της Αρμυρής (Βουρβουλίτης), ο Βουλόγκρεμος (Κρότος), το Βορνό φαράγγι (Εθιά), το Γάφαρι ή Ρούβας (Γέργερη).

II. Διοικητική Διάρθρωση

Η Μεσαρά είναι μια περιοχή που οφείλει την ανάπτυξή της στην εύφορη γη της. Τα τελευταία χρόνια κάνει μικρά αλλά σταθερά βήματα προς την τουριστική ανάπτυξη. Αποτελείται από τρεις επαρχίες: Την επαρχία Μονοφατισίου ανατολικά, την επαρχία Καινούργιου στο κέντρο και την επαρχία Πυργιωτίσσης δυτικά.

Η πρώτη διοικητική οργάνωση της περιοχής σημειώνεται στην εποχή της Ενετοκρατίας, που σε γενικές γραμμές διατηρήθηκε και επί Τουρκοκρατίας.

Οι Βενετοί όταν εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη το 1211 χρησιμοποίησαν ως υπόδειγμα για τη διοικητική διαίρεση της Κρήτης τη Μητρόπολη Βενετία. Σύμφωνα με αυτή, διαίρεσαν την Κρήτη σε 6 διαμερίσματα, στα οποία και έδωκαν τα ονόματα των συνοικιών της Βενετίας. Έτσι το sestiere San Croce περιελάμβανε τις τούρμες (που στην πορεία έγιναν κασταλανίες – επαρχίες) Μονοφάστι, Καινούργιο και Πυργιώτισσα⁹⁰.

Επί Τουρκικής διοίκησης το νησί διαιρέθηκε σε τρία τμήματα (λιβάδες) και 23 επαρχίες (καζάδες). Είκοσι έπαρχοι (μουδίρηδες) ήταν επικεφαλείς των επαρχιών, όπου υπήρχε και ένας Μουσουλμάνος κατώτερος αρχηγός (μπουλούμπασης) και ένας Χριστιανός φρούραρχος (καστέλι- κιαγασής) ή καπετάνιος. Αυτοί αναλάμβαναν διοικητικά, δικαστικά και αστυνομικά καθήκοντα, καθώς και την είσπραξη των φόρων⁹¹. Η σημαντικότερη μεταβολή που έγινε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν διοικητική του 1879 με βάση την οποία η περιοχή οργανώθηκε σε μεγάλους Δήμους.

II. 1 Επαρχία Μονοφατισίου

Η επαρχία αυτή έχει τη σημερινή της μορφή από το 1867, οπότε με τον Οργανικό Νόμο καταργήθηκε η επαρχία Ρίζου ή Belvedere, όπως ονομαζόταν κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας. Ένα τμήμα της επαρχίας αυτής προστέθηκε στην επαρχία Μονοφατισίου.

⁹⁰ Βλ. Στέργιος Γ. Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης*, Έκδοση Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης ΑΕΒΑ Ηράκλειο, 1991, Τόμος Β, σελ. 27.

⁹¹ Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός...* ο. π. σελ. 26

Το όνομά της η επαρχία το οφείλει στο φρούριο που έκτισε το 1206 ο Γενοβέζος αρχιπειρατής Enrico Pescatore και στο οποίο έδωσε το όνομα Bonifacio⁹².

Το 1879 η επαρχία Μονοφατσίου διαιρείται διοικητικά στους παρακάτω Δήμους⁹³:

- στο Δήμο Χάρακα με 30 οικισμούς και 4.295 κατοίκους. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αποτελούσαν οι χριστιανοί (2.305 κάτοικοι), ενώ οι μουσουλμάνοι ήταν 493 συνολικά.
- στο Δήμο Σκοινιά με 18 οικισμούς και το Σιναΐτικο Μοναστήρι Άγιοι Απόστολοι. Δήμος σχετικά μικρός με πληθυσμό 1.064 κατοίκους. Το χριστιανικό και το μουσουλμανικό στοιχείο ήταν σχεδόν ισοδύναμο, αφού το πρώτο μετρούσε 586 ψυχές και το δεύτερο 552. Η μικρή αυτή πληθυσμιακή διαφορά είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχουν έντονες διαμάχες, ανάμεσα στους χριστιανούς κατοίκους και την τούρκικη διοίκηση κατά το 1882, καθώς η δεύτερη επέβαλε μουσουλμάνο Δήμαρχο στο Δήμο, αν και πληθυσμιακά υπερτερούσε το χριστιανικό στοιχείο⁹⁴.
- στο Δήμο Τεφελίου, με 19 οικισμούς και 1.487 κατοίκους μουσουλμάνους στη συντριπτική τους πλειοψηφία γύρω στους 1.463, ενώ οι χριστιανοί ήταν μόλις 24.
- στο Δήμο Αρκαλοχωρίου, με 23 οικισμούς και 2.456 κατοίκους από τους οποίους οι 1866 μουσουλμάνοι και 590 χριστιανοί κάτοικοι.
- και το Δήμο Μεγάλης Βρύσης, με 21 οικισμούς και 3.014 κατοίκους από τους οποίους οι 1.189 ήταν χριστιανοί και 1825 μουσουλμάνοι.

Σήμερα, η επαρχία είναι χωρισμένη σε 4 Δήμους: το Δήμο Αγίας Βαρβάρας, με 6.422 κατοίκους⁹⁵, το Δήμο Κόφινα, με 6.176 κατοίκους, το Δήμο Αρκαλοχωρίου, με 11.173 κατοίκους και το Δήμο Αστερουσίων, με 8.058 κατοίκους.

II. 2 Επαρχία Καινουργίου

Η σημερινή επαρχία Καινουργίου συμπίπτει σχεδόν με την Castellania di Nuono που υπήρχε στη Ενετοκρατία. Το όνομά της το χρωστά στο Castel Nuono

⁹² Βλ. Στέργιος Γ. Σπανάκης, ο. π., σελ. 550

⁹³ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνησι, 1881

⁹⁴ Βλ. Εφ. «ΚΡΗΤΗ» φ. 599 – 6 Ιουνίου 1881. Επίσης: Εφ. «ΜΙΝΩΣ», Φ.87 – σ.2, 9 Οκτωβρίου 1882 και Ζαχαρία Καψαλάκη: *Η περίπτωση του Δήμου Σκινιά στις Δημοτικές εκλογές του 1882*, Εφ. «Αποψη του Νότου», Αρ. Φ. 6, 29 Φεβρουαρίου 2000.

⁹⁵ Βλ. Στοιχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, Απογραφή 2001.

(Καινούργιο Καστέλι) που έκτισε το 1206 ο Γενοβέζος αρχιπειρατής Enrico Pescatore⁹⁶.

Οι Δήμοι της επαρχίας Καινουργίου κατά το 1879 ήταν οι ακόλουθοι⁹⁷:

- Ο Δήμος Πλατάνου ένας από τους δυναμικότερους Δήμους της Μεσαράς με 22 οικισμούς και 3.824 κατοίκους από τους οποίους οι χριστιανοί κάτοικοι ανέρχονταν σε 3.669 και οι μουσουλμάνοι σε 155.
- Ο Δήμος Αμπελούζου με 16 οικισμούς και 1976 κατοίκους. Είχε μουσουλμάνο Δήμαρχο, αφού οι μουσουλμάνοι κάτοικοι ήταν 1.003, έναντι των 973 χριστιανών.
- Τέλος ο Δήμος Ζαρού που κάλυπτε γεωγραφικά τα χωριά της Ρίζας του Ψηλορείτη με 17 οικισμούς και 3.147 κατοίκους. Οι χριστιανοί ανέρχονταν σε 2.501 κάτοικοι και οι μουσουλμάνοι σε 646.

Πρόσφατα, με το σχέδιο Ιωάννης Καποδίστριας η επαρχία Καινουργίου χωρίστηκε σε τέσσερις Δήμους⁹⁸: το Δήμο Μοιρών, με 11.366 κατοίκους, το Δήμο Ζαρού, με 4.087 κατοίκους, το Δήμο Ρούβα, με 3.109 κατοίκους και το Δήμο Γόρτυνας 6.640 με κατοίκους.

II. 3 Επαρχία Πυργιωτίσης

Η επαρχία ονομάστηκε για πρώτη φορά «Πυργιώτισσα» (Priotissa) από τους Βενετούς κατά την αναδιανομή της Κρητικής γης στους νέους της αποίκους το 12^ο αιώνα και τη νέα διοικητική της διαίρεση με βάση το γνωστό «έγγραφο διανομής» (Carta Concessionis)⁹⁹.

Το όνομά της το οφείλει στους πολλούς πύργους που διέθετε για να προστατεύεται από τους πειρατές¹⁰⁰.

Με τη διοικητική διαίρεση του 1879 η επαρχία διαιρέθηκε σε δυο Δήμους¹⁰¹, το Δήμο Κισσών, με 10 οικισμούς και 1.588 κατοίκους. Από αυτούς οι 1.100 ήταν χριστιανοί και οι 488 μουσουλμάνοι, και το Δήμο Τυμπακίου, με 7 οικισμούς και 2.356 κατοίκους στο σύνολό τους χριστιανοί.

Σήμερα¹⁰² όλη η επαρχία έχει γίνει ένας Δήμος (Δήμος Τυμπακίου) και ο πληθυσμός της ανέρχεται σε 10.254 κατοίκους.

⁹⁶ Βλ. Στέργιος Γ. Σπανάκης, ο. π. Τόμος Β, σελ. 326

⁹⁷ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης ο. π.

⁹⁸ Βλ. Στοιχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, Απογραφή 2001.

⁹⁹ Βλ. Creta Sacra Τόμος II σελ. 238

¹⁰⁰ Βλ. Στέργιος Γ. Σπανάκης, ο. π. Τόμος Β, σελ. 665

¹⁰¹ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, ο. π.

¹⁰² Βλ. Στοιχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Απογραφή 2001

III. Οικονομία

Η καλλιεργούμενη γη, τόσο στη Μεσαρά, όσο και στην υπόλοιπη Κρήτη ήταν αρκετά εύφορη, ...*ιδιαίτερα για τα αμπέλια που είναι πάρα πολλά και τα οποία σε χρονιές ήπιες παράγουν μεγάλες ποσότητες κρασιού*, αναφέρει στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, ο Ιταλός περιηγητής Francisco Suriano. Επίσης, σύμφωνα με τον ίδιο παράγει μέλι, κερύ, σιτάρι, βαμβάκι, λινάρι, λάδι και φρούτα κάθε είδους και σε μεγάλη αφθονία και με υπέροχη γεύση. Σημειώνει ακόμη ότι στο νησί αφθονούν τα φαρμακευτικά βότανα, ενώ υπάρχουν πρόβατα, κατσίκες, αρκετά ελάφια και λιγότερα ζαρκάδια¹⁰³.

Την ίδια περίπου εποχή επισκέφτηκε την Κρήτη ο Γερμανός Reinhold Lubenau, ο οποίος, όπως και σχεδόν όλοι οι περιηγητές που επισκέφθηκαν κατά καιρούς το νησί, πέρασε από το Λαβύρινθο της Μεσαράς. Αναφέρει στο ημερολόγιό του, ότι η νότια πλευρά του Ψηλορείτη ήταν ένα: ...*ψηλό και τεράστιο βουνό, φυτεμένο όλο με κυπαρίσσια*¹⁰⁴.

Η Μεσαρά είναι γνωστή από πολύ παλιά για την εύφορη γης της. Στην «*Χωρογραφία της Κρήτης*»¹⁰⁵ ο Ζαχαρίας Πρακτικίδης το 1818 αναφέρει για τη Μεσαρά ότι: ...*οι καρποί ου μόνον τρέφουσιν όλην σχεδόν την επίλοιπον Νήσον, αλλ' ενίοτε γίνεται εξαγωγή αυτών εις Μάλταν και άλλας νήσους*. Στο ίδιο βιβλίο υπάρχουν αναφορές για τα παραγόμενα προϊόντα ανά επαρχία, όπως σιτάρι, κριθάρι, κρεμμύδια, λάδι, λινάρι κ.α.¹⁰⁶.

Ο Ζαχαρίας Πρακτικίδης μας ενημερώνει και για τις εξαγωγές προϊόντων που γινόταν από την Κρήτη και τα οποία ήταν σαπούνι, σταφίδα, κρασί, χαρούπια, γιαούρτι, αμύγδαλα λινόσπορος, σαλιγκάρια και μετάξι. Οι μεταφορές γινόταν με

¹⁰³ Βλ. Χαράλαμπος Γάσπαρης, *Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη Μεσαιωνική Κρήτη, 13^{ος} – 14^{ος} αι.* Ίδρυμα Γουλανδή – Χορν, 1994, σελ. 24 – 25.

¹⁰⁴ Βλ. Johannes Koder, *Ο Reinhold Lubenau στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Πληροφορίες από το ημερολόγιο του Γερμανού περιηγητή*, Κρητικά Χρονικά Περίοδος Τρίτη, Τόμος ΚΗ' - ΚΘ', 1988 – 1989, σελ. 371.

¹⁰⁵ Βλ. «*Χωρογραφία της Κρήτης, Συνταχθείσα τω 1818 υπό του Ζαχαρία Πρακτικίδου παραστάτου πληρεξουσίου και Γενικού Φροντιστού της Δικαιοσύνης τω 1822 – 1829 εν Κρήτη*», Νέα έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος Τμήματος Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο 1983), σελ. 3

¹⁰⁶ Βλ. «*Χωρογραφία της Κρήτης*» ο. π. σελ. 52 – 53. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η μαρτυρία του Πρακτικίδη, γι' αυτό θα παραθέσουμε αυτούσια τα παρακάτω στοιχεία: ...*Καινούριον, έχουν 60 – 70 κόμας, εν αις υπερτερούσι κατά τον αριθμόν οι Οθωμανοί. Τα προϊόντα αυτού εισίν οι καρποί Σίτου, Κριθής και Ελαίου... Πυργιώτισσα, έχουσα 55 έως 60 κόμας, ων αι πλείονες κατοικούνται υπό Οθωμανών. Τα προϊόντα ταύτης της χωραρχίας εισίν οι καρποί Σίτου, Κριθής και Μέλιτος θαυμασίον. Μονοφάτζιον έχουν 50 έως 60 κόμας, ων αι μεν 15 έως 16 εισί κατοικημένα υπό χριστιανών, αι δε λοιπαί υπό Οθωμανών. Τα προϊόντα εισί Σίτος Κριθή, Βάμβαξ, Τυρίον και λινάριον καλόν. Εις την κόμην καλουμένην Διονύσι γίνονται τοιούτου μεγέθους γλυκύτατα κρόμμυα, ώστε τινά εξ αυτών ζυγιάζουσιν έως 500 δράμια. Του Χάρακος και Πύργου το λινάριον εστί το αξιολογώτερον όλης της Νήσου, και λευκότατον ως μετάξιον.*

πλοία ντόπιων, τα οποία και έφταναν μέχρι και τα 300. Οι Οθωμανοί πλήρωναν στο τελωνείο 2% της αξίας των προϊόντων, οι Χριστιανοί 4%, ενώ όταν οι εξαγωγές ήταν συνεταιρικές και οι συνέταιροι διαφορετικών θρησκευμάτων το ποσοστό ήταν 3%. Αναμφίβολα, η οικονομία της Μεσαράς ήταν σε πλεονεκτική θέση, καθώς τα παραγόμενα προϊόντα ήταν εξαγωγίμα¹⁰⁷.

Σύμφωνα με στοιχεία νεότερης έρευνας: *...η οικονομία της Κρήτης σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας εξαρτάται από ένα κυρίως και μόνο προϊόν, το λάδι*¹⁰⁸.

Το βασικότερο προϊόν της Κρήτης ήταν το λάδι. Η εξαγωγή ποσότητα ήταν εξαρτημένη από την παραγωγή: *...Ωστόσο, όσοι γνωρίζουν το θέμα συμφωνούν πως η ελάχιστη ποσότητα που εξάγεται ετησίως από όλα τα λιμάνια του νησιού φτάνει τις 3.580.008 οκάδες, ενώ εξάγονται και 50.000 σχεδόν στατήρες σαπούνι. Για να απλοποιήσουμε λοιπόν το ζήτημα θα υπολογίσουμε το λάδι και το σαπούνι μαζί και θα έχουμε μια ετήσια εξαγωγή 5.080.080 οκάδες λάδι. Αν βρούμε την οικιακή κατανάλωση λαδιού θα γνωρίζουμε και όλη την ποσότητα που παράγεται*¹⁰⁹.

Στην Κρήτη ζούσαν εκείνη την εποχή περίπου 26.000 οικογένειες που κατανάλωναν μέσω όρο 100 οκάδες λάδι. Αν σ' αυτή την ποσότητα υπολογιστεί το λάδι που χρειαζόταν για το οικογενειακό σαπούνι, τότε η οικιακή κατανάλωση υπολογίζεται στα 2.680.000 οκάδες. Έτσι η ελάχιστη ετήσια παραγωγή έφτανε τις 7.600.000 οκάδες.

Επειδή όμως κατά το 19^ο αιώνα η χρήση των λιπασμάτων ήταν άγνωστη στους γεωργούς και η μέθοδος καλλιέργειας του εδάφους πανάρχαια, το έδαφος και οι καλλιέργειες δεν απέδιδαν, και στις καλύτερες περιπτώσεις μπορούσε ο γεωργός να πάρει από τον αγρό του το 9% του διατιθέμενου κεφαλαίου. Αυτό όμως δεν ίσχυε για τους καλλιεργητές του κάμπου της Μεσαράς, οι οποίοι έπαιρναν 10 έως 15 φορές το σπόρο που χρησιμοποιούσαν¹¹⁰.

¹⁰⁷ Αναφέρει ο Πρακτικίδης: *...Σαπούνιον, Σταφίδα, Οίνος, Ξυλοκέρατον, Γάλαν πεπηγός (γιαούτρι), Αμύγδαλα, Λινόσπορος, Κοχλίας, Μετάζιον» και άλλα «και ταύτα διά των πλοίων εντοπίων, άπερ συμποσούνται έως 300. και τα μεν των Οθωμανών δίδουσιν τελωνείον ανά δύο τοις εκατόν, τα δε των χριστιανών ανά τέσσερα. Όταν δε τύχη τι εμπόριον συντροφικόν, τότε ανά τρία. Έκαστον δε τούτων των πλοίων μετακομίζει τετράκις ή πεντάκις του χρόνου. Η δε Πόλις ευπορεί παντός είδους ηδονικοτάτους οπώρας.*

¹⁰⁸ Βλ. Υ. Triantafyllidou – Baladie, *Οι πιστώσεις στις εμπορικές συναλλαγές στην Κρήτη τον 18^ο αιώνα*, Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Τόμος Γ', σελ. 68.

¹⁰⁹ Βλ. Pashley, R., (μετάφρ.- επιμ. Δάφνη Γ. Γόντικα), *Ταξίδια στην Κρήτη*, Ηράκλειο 1991, σελ. 223

¹¹⁰ Βλ. Olivier G. A. *Voyage dans l'empire ottoman. l'Egyrte et la Perse t. 1-2* ' A Paris 1801 – 1807 t. 2 S. 342

Από τους βασικότερους επίσης συντελεστές της χαμηλής παραγωγικότητας του εδάφους ήταν η εγκατάλειψη και χέρσωση των αγρών εξ αιτίας των επαναστάσεων, ακόμη και η καταστροφή των δέντρων (δεντροτομήσεις) από τις αντιμαχόμενες εθνότητες¹¹¹. Μεγάλες καταστροφές έγιναν κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821, αλλά πολύ μεγαλύτερες κατά την αντίστοιχη του 1866. Μόνο από την περιουσία της Ιεράς Μονής Απεζανών κάηκαν 4.000 ελαιόδεντρα και 500 μελίσσια¹¹². Μάλιστα σε μετέπειτα ενοικιάσεις κτημάτων της Μονής, ετίθετο όρος για φύτευση νέων ελαιοδέντρων στη θέση των παλιών που κάηκαν: *...ενεκρίναμεν να φυτευθούν δια τα έξι έτη αγριολίδες 400 ως εξής: εις τα Τρυπητά 120, εις Φαρκατίνες 60, εις Πηγαδιανά 60 και εις Πέρι 60*, αναφέρεται σε έγγραφο του 1869¹¹³.

Είναι αξιοπρόσεκτο για την εποχή την οποία εξετάζουμε, ότι τα δέντρα που καρατομήθηκαν ανανεώθηκαν, με αποτέλεσμα δεκαπέντε χρόνια μετά την μεγάλη επανάσταση του 1866 και συγκεκριμένα το 1881 να παρουσιασθεί μια υπερπαραγωγή ελαιολάδου και έκτοτε ανά διετία τα δέντρα να παράγουν περισσότερο καρπό.

Το γεγονός αυτό απέβη θετικό και ανέτρεψε τις προκαταλήψεις των γεωργών, ότι τα δέντρα έπρεπε να μένουν ως έχουν και να αναπτύσσονται φυσιολογικά χωρίς την ανθρώπινη παρέμβαση, όσον αφορά τη σχηματοποίηση και τον εξαναγκασμό για περισσότερη καρποφορία¹¹⁴.

Πριν από το 1890 υπήρχε ο παρακάτω αριθμός καρποφόρων δέντρων κατά νομούς:

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΡΠΟΦΟΡΩΝ ΔΕΝΤΡΩΝ ΚΡΗΤΗΣ		
ΝΟΜΟΣ	ΣΥΝΟΛΙΚΑ	ΚΑΤΕΣΤΡΑΜΜΕΝΑ
ΧΑΝΙΩΝ	1.599.100	180.371
ΣΦΑΚΙΩΝ	423.812	54.596
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	1.898.578	264.609
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	3.220.130	757.331
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	3.204.928	146.172
ΣΥΝΟΛΟ	10.346.548	1.403.079

Τα δεύτερα καταστράφηκαν κατά το 12% κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων¹¹⁵.

¹¹¹ Οι Οθωμανοί κατέστρεφαν τα δέντρα των Χριστιανών και οι Χριστιανοί των Οθωμανών.

¹¹² Βλ. Κατίνα Τσατσαρωνάκη, *Μία έκθεση ωμοτήτων του 1866*, Κρητικά Χρονικά, Η', 1954, σελ. 24.

¹¹³ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τόμος Α', Γ' Έκδοση, Ηράκλειο 2002, σελ. 252.

¹¹⁴ Βλ. Γιάννης Εμμ. Ανδρουλάκης, *Η γεωργική εκπαίδευση επί Κρητικής Πολιτείας (1898-1913)*, σελ. 9

¹¹⁵ Βλ. Αντώνιος Γιάνναρης, *Περί της καταστάσεως της εν Κρήτη Γεωργίας και Εμπορίας*, Χανιά 1906.

Χρήσιμες πληροφορίες όμως για την οικονομία της Μεσαράς μας δίνουν και οι περιηγητές που επισκέφτηκαν το νησί τα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Και βέβαια οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνουν τα όσα αναφέραμε για την εύφορη γη της Μεσαράς και τη μεγάλη παραγωγή σιταριού.

Οι Γάλλοι περιηγητές *Philippe De Bonneval* και *Mathieu Dumas* που επισκέπτονται το νησί το 1783 συντάσσουν μυστική έκθεση για τα σιτηρά της Μεσαράς¹¹⁶. Οι Μεσαρίτες όμως για τη διατροφή τους δε χρησιμοποιούσαν το σταρένιο ψωμί, αλλά το κρίθινο, ίσως επειδή το κριθάρι ήταν φθηνότερο και δεν είχε την εμπορική άξια που είχε το σιτάρι¹¹⁷.

Λίγο καιρό μετά την επανάσταση του 1821 και συγκεκριμένα το 1834 επισκέπτεται την Κρήτη ο Άγγλος περιηγητής *C. Rochfort Scott*¹¹⁸, ο οποίος και βρίσκει την πεδιάδα της Μεσαράς σε εγκατάλειψη.

Μισό αιώνα αργότερα και συγκεκριμένα το 1881, ο γιατρός *Ιωσήφ Χατζηδάκης* επιβεβαιώνει τα παραπάνω και σημειώνει για την πεδιάδα της Μεσαράς: ...*Έχει γην πανταχού παχείαν πολλαπλασίως αποδίδουσαν παν ό,τι σπείρουν οι άνθρωποι. Ιδίως ενταύθα είνε αι μόναι σιτοφόροι εκτάσεις, εν αις ηδύνατο να εφαρμοσθή εν Κρήτη η καλουμένη μεγάλη καλλιέργεια*¹¹⁹.

Σημαντική οικονομική πηγή για τους Μεσαρίτες ήταν και η εκτροφή ίππων, των γνωστών γεωργαλίδικων, βασικό μέσο μεταφοράς εκείνα τα χρόνια¹²⁰.

¹¹⁶ Στη μυστική τους έκθεση αναφέρουν: ...*Τα δύο τρίτα της πεδιάδας της Μεσαράς παράγουν σιτάρι πολύ καλής ποιότητας και το υπόλοιπο σίτο σπέρνεται με κριθάρι και άλλα δημητριακά. Λένε ότι η Μεσαρά εφοδιάζει με σιτάρι όλο το νησί, αλλά η ποσότητα που συλλέγουν εδώ, απέχει πολύ από το να αρκεί για την κατανάλωση. Εκείνο που δίνει την αφορμή να επικρατεί η παραπάνω άποψη είναι η συνεχής μεταφορά σιταριού, που κάνουν οι κάτοικοι της επαρχίας αυτής της επαρχίας στις τρεις κυριότερες πόλεις...* Βλ. *Philippe De Bonneval* και *Mathieu Dumas*, *Αναγνώριση της Νήσου Κρήτης – Μια ανέκδοτη μυστική έκθεση του 1783*, Έκδοση «ΜΙΤΟΣ» σελ.226 & 227.

¹¹⁷ Βλ. *Philippe De Bonneval* ο. π. σ. 227: ...*Το σιτάρι της Μεσαράς δίνει αλεύρι πολύ λευκό. Οι καλλιεργητές καταναλώνουν πολύ λίγο απ' αυτό, γιατί τρώνε μόνο κριθαρένιο ψωμί. Αγοράζουν μάλιστα στις πόλεις την ποσότητα του κριθαριού που τους λείπει για την κατανάλωσή τους.*

¹¹⁸ Βλ. *C. Rochfort Scott*, *Περιηγήσεις στην Κρήτη, (Ένα άγνωστο οδοιπορικό του 1834)* Ρέθυμνο 1995 σελ. 56: ...*δε βρήκαμε να έχει μείνει τίποτα, εκτός από λίγα παραμελημένα χωράφια με καλαμπόκι και βρώμη, που ελάχιστα άξιζαν, φαντάζομαι, τη συγκομιδή. Το μεγαλύτερο πάντως μέρος της γης έχει μείνει ακαλλιεργητο για πολλά χρόνια. Χωριά υπάρχουν διάσπαρτα στην πεδιάδα, μα οι ελιές, που άλλοτε αποτελούσαν τη βασική πηγή πλούτου της χώρας, εξακολουθούν αν φυτρώνουν άσκοπα γύρω τους. Τα χέρια δηλαδή που καλλιεργούσαν τα χωράφια και κλάδευαν και φρόντιζαν τα δέντρα να καρπίσουν, αφανίστηκαν και η εύφορη γης σύντομα θ' αποκτήσει την όψη αγριάδας.*

¹¹⁹ Βλ. *Ιωσήφ Χατζηδάκης, Περιήγησις εις Κρήτην, Εν Ερμούπολει, τύποις Νικολάου Βαρβαρέσου, 1881, σελ. 26 - 27*

¹²⁰ Βλ. *Ιωσήφ Χατζηδάκης* ο. π. Ο γιατρός Χατζηδάκης σημειώνει σχετικά: ...*Οι πλείστοι και οι κράτιστοι των ίππων της Κρήτης τρέφονται εν τη πεδιάδι ταύτη. Εισί δε οι Κρητικοί ίπποι ταχύτατοι αντέχοντες εις μακρούς δρόμους. Και τα πλείστα δε των άλλων φορτηγών ζώων εκ Μεσαράς αγοράζονται δι' όλην την Κρήτην.*

Ακόμη ο *Vittorio Simonelli*¹²¹ που επισκέφτηκε την Κρήτη το 1893 κάνει λόγο για την καλλιέργεια της ελιάς στις κορυφές των λόφων στο Βορίζα.

Ένας τελευταίος περιηγητής, ο Βίκτωρ Μπεράρντ (V. Berard), επισκέφτηκε τη Μεσαρά το 1897 και σημειώνει την εγκατάλειψη της περιοχής: *...Μακάρι να έρθει μια κανονική κυβέρνηση. Σε δέκα χρόνια η Μεσαρά, όπως και τον καιρό της Ρώμης, θα γίνει σιτοβολώνας. Το λιμάνι του Τυμπακίου, αν συγυριστεί θα ξαναγίνει μια από τις μεγαλύτερες σκάλες της Ανατολής. Αλλά πρέπει πρώτα να φύγει ο Τούρκος. Όσο μένει, τίποτα δεν είναι δυνατόν. Εδώ και δυο αιώνες κατέχει αυτά τα πλούτη, τα έχει χαλάσει, τα έχει εκμηδενίσει. Ούτε ένα λιμάνι δεν έχει συντηρήσει. Ούτε ένα δρόμο δεν έχει επισκευάσει. Τα προϊόντα της Μεσαράς παραμένουν ανεκμετάλλευτα και τα στάρια της άχρηστα, ενώ τα Χανιά και το Ηράκλειο αναζητούν το ψωμί τους στην Αλεξάνδρεια και την Τριπολίδα*¹²².

Η σημαντικότερη καλλιέργεια ήταν η ελαιοκαλλιέργεια, καθώς το λάδι ήταν το πλέον εξαγωγίμο προϊόν. Αποτελούσε τη βάση της διατροφής των Κρητικών, αλλά και τη βάση της οικιακής οικονομίας. Επίσης η αμπελουργία κάλυπτε σημαντικό μέρος της αγροτικής παραγωγής και ήταν γνωστή από την εποχή των Ενετών και οι ποικιλίες που καλλιεργούνταν ήταν εγχώριες. Τα αμπελουργικά προϊόντα, σταφίδα και κρασί, εξακολουθούν να αποτελούν προϊόντα εξαγωγικού εμπορίου, χωρίς όμως να κατέχουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομία¹²³.

Σε αρκετά μοναστήρια υπήρχαν ελαιοτριβείο και οινοποιείο ενταγμένα στα μοναστηριακά συγκροτήματα. Μάλιστα τα κτιστά πατητήρια, που χρησίμευαν για το πάτημα των σταφυλιών, την περίοδο ελαιοσυλλογής, αποτελούσαν χώρο φύλαξης του ελαιοκάρπου. Στο μοναστήρι της Οδηγήτριας στη Μεσαρά, υπήρχε και λειτουργούσε μέχρι και τα τελευταία χρόνια, ελαιοτριβείο. Ο ανέκδοτος κώδικας της μονής του 1870 – 1872 αναφέρει: *...εν ελαιοτριβείον μεθ' όλων των επίπλων εν ενεργεία.*

Τα ελαιοτριβεία κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων συγκέντρωναν την καταστροφική διάθεση των επαναστατών. Χαρακτηριστικά είναι τα στοιχεία που μας δίνει στην απογραφή του ο Χουρμούζης, σχετικά με τα ελαιοτριβεία που υπήρχαν πριν την επανάσταση του 1821 και αυτά που βρήκε κατά την απογραφή του το 1832

¹²¹ Βλ. Vittorio Simonelli, *Κρήτη 1893*, Ρέθυμνο 1996, σελ. 174

¹²² Βλ. V. Berard, *Κρητικές Υποθέσεις, Οδοιπορικό 1897*, Εκδόσεις Τροχαλία, σελ. 277 – 278.

¹²³ Βλ. Γιολάντα Τριανταφύλλου - Baladie, *Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης από τις αρχές της Οθωμανικής Κυριαρχίας, έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα (1669 – 1795)*, Δήμος Ηρακλείου – Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1988, σελ. 185.

¹²⁴ Βλ. Μ. Χουρμούζης Βυζάντιος, *Κρητικά*, Εν Αθήναις, Εκ της του Ηλία Χριστοφορίδου Τυπογραφίας, Η Αγαθή Τύχη, 1842.

. Η επεξεργασία των στοιχείων έγινε ενδεικτικά ανά περιοχές Δήμων, όπως αυτές διαμορφώθηκαν αργότερα:

ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ		
ΔΗΜΟΙ	1821	1832
ΠΛΑΤΑΝΟΥ	35	15
ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ	18	6
ΑΜΠΕΛΟΥΖΟΥ	29	10
ΖΑΡΟΥ	45	16
ΤΕΦΕΛΙΟΥ	2	2
ΧΑΡΑΚΑ	3	0
ΣΥΝΟΛΟ	132	49

Αν και στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας η Κρήτη ήταν ο σιτοβολώνας της, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας το παραγόμενο στάρι δεν αρκούσε να καλύψει τις ανάγκες της. Το ίδιο συνέβαινε και με τα δημητριακά, τα οποία κάλυπταν για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα τις ανάγκες της οικιακής οικονομίας. Ως βασική αιτία εγκατάλειψης της σιτοκαλλιέργειας ήταν οι συχνές καταστροφές των σπαρτών από τη μια λόγω των επαναστάσεων, αλλά και της αφορίας της γης, αφού η παραγωγή ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις βροχοπτώσεις που πολλές χρονιές σπάνιζαν.

Η κτηνοτροφία ήταν ένας επίσης χώρος επαγγελματικής ασχολίας των κατοίκων, κυρίως των ορεινών περιοχών. Σε περιόδους ειρήνης η κτηνοτροφία πολλαπλασιαζόταν. Αντίθετα σε περιόδους επαναστάσεων αποδεκατιζόταν¹²⁵. Στα χωριά του κάμπου ή των ημιορεινών περιοχών, υπήρχε η οικόσιτη κτηνοτροφία, η οποία εξυπηρετούσε της ανάγκες των οικογενειών. Τα βοοειδή χρησίμευαν περισσότερο για τις καλλιεργητικές ανάγκες των γεωργών (όργωμα της γης) και για το λόγω αυτό αρκετές οικογένειες κατείχαν βόδια. Δεν υπήρχε εκτεταμένη εκτροφή βοοειδών για το λόγω ότι δεν υπήρχαν οι απαραίτητες τροφές και το απαιτούμενο νερό, κυρίως τους θερινούς μήνες.

Το Γαλλικό Προξενείο απέδιδε τις παρατηρούμενες καθυστερήσεις στην αγροτική καλλιέργεια στην οκνηρία των ντόπιων, χριστιανών και μουσουλμάνων, αλλά και στον παράγοντα φορολογία. Ο γεωργός σκόπιμα διατηρούσε την απόδοση της γης στα όρια της συντήρησης, γιατί το παραπάνω που θα έβγαζε, θα το έπαιρνε ο φοροεισπράκτορας. Για το λόγο αυτό δε γινόταν και επενδύσεις στη γεωργία. Επίσης

¹²⁵ Βλ. Νικόστρατος Θ. Καλομενόπουλος, *Κρητικά, ήτοι Τοπογραφία και Οδοιπορικά της νήσου Κρήτης*, Αθήνα 1894, σελ. 64.

η επισφαλής πολιτική κατάσταση που επικρατούσε στην Κρήτη, σε συνδυασμό με τις τακτικές επαναστάσεις, που αποτελούσαν αιτία καταστροφών στις αγροτικές καλλιέργειες, οδήγησαν τον Κρητικό πληθυσμό στο να μην καλλιεργεί, να μη φυτεύει, να μη βελτιώνει τις καλλιεργητικές του μεθόδους¹²⁶. Κατά καιρούς αρθρογράφοι τοπικών εφημερίδων τόνιζαν την ανάγκη ίδρυσης Γεωργικών Σχολών, προκειμένου να εκπαιδεύσουν τους αγρότες της Κρήτης.

Περισσότερο διαφωτιστικά στοιχεία για την οικονομική κατάσταση των κατοίκων της Μεσαράς μας παρέχει η απογραφή του 1671, που αφορά την καταβολή του κεφαλικού φόρου¹²⁷. Από την απογραφή έχουν εξαιρεθεί οι ανήλικοι, οι γέροντες, οι ανάπηροι και οι κληρικοί.

Σύμφωνα με αυτά τα στοιχεία η Μεσαρά συγκέντρωνε 4728 κατοίκους από τους οποίους οι 2.332 χαρακτηρίζονται στην απογραφή πλούσιοι (ποσοστό 49,32%), οι 1.660 είναι μεσαίας τάξεως (ποσοστό 35,11%) και οι 736 χαρακτηρίζονται ως «πτωχοί – εργαζόμενοι» (ποσοστό 15,57%).

Ως πλουσιότεροι παρουσιάζονται οι κάτοικοι της επαρχίας Καινουργίου (50,08%), στη μεσαία τάξη ανήκουν οι κάτοικοι της επαρχίας Μονοφατίου (38,20%) και ως φτωχότεροι θεωρούνται οι κάτοικοι της επαρχίας Πυργιωτίσσης (25,26%).

Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν τη σχετικά καλή οικονομική κατάσταση των κατοίκων της περιοχής Μεσαράς σε μια εποχή μάλιστα απρόσφορη για οικονομική άνθιση, αφού η απογραφή έγινε 2 χρόνια μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης του νησιού από τους Τούρκους.

Τα παραπάνω στοιχεία της κοινωνικής – οικονομικής διαστρωμάτωσης του πληθυσμού θα μας διευκολύνουν να φωτίσουμε τις μορφές της εκπαιδευτικής ανάπτυξης στην περιοχή της Μεσαράς και να ερμηνεύσουμε ενδεχομένως τη σχέση της κοινωνικής προέλευσης των μαθητών και της συμμετοχής τους στην εκπαιδευτική διαδικασία (κατά περιοχές).

IV. Η επαγγελματική διαστρωμάτωση του πληθυσμού

Σχετικά με τα επαγγέλματα των κατοίκων της Μεσαράς τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, χρήσιμα στοιχεία αντλούμε από την απογραφή του Νικολάου

¹²⁶ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, Ελληνικός αλυτρωτισμός... ο. π. σελ. 65.

¹²⁷ Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, Μεταφράσεις Τουρκικών ιστορικών Εγγράφων αφορώντων εις την Ιστορίαν της Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1986, σ. 113-138

Σταυράκη του 1881¹²⁸, που αναγράφει τα επαγγέλματα χριστιανών και μουσουλμάνων στη Μεσαρά, όσο και στην Κρήτη γενικότερα.

Τα επαγγέλματα που καταγράφονται στη Μεσαρά είναι: γεωργοί, ανεπάγγελτοι, μαθητές, ποιμένες, εργάτες, βιομήχανοι, κτηματίες, έμποροι, υπάλληλοι, υπηρέτες, κληρικοί, μαίες, υπηρέτριες, διδάσκαλοι, διδασκάλισσες και φαρμακοποιοί. Επαγγελματίες που συναντούμε στην υπόλοιπη Κρήτη, όπως χειρουργοί, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, καλλιτέχνες, μαθήτριες και μηχανικοί, δεν υπάρχουν στη Μεσαρά.

Το επάγγελμα που υπερτερεί στην Κρήτη την εποχή που εξετάζουμε, είναι αυτό του γεωργού. Με την εκμετάλλευση της γης ασχολούνται και οι ποιμένες, ενώ σημαντική θέση έχει το επάγγελμα του «βιομηχάνου», που δεν είναι άλλο, από αυτό του βιοτέχνη. Οι μουσουλμάνοι ασκούν κυρίως τα επαγγέλματα του βιομηχάνου, του εμπόρου, του ναυτικού, του κτηματία, του χειρουργού και του υπαλλήλου και οι μουσουλμάνες τα επαγγέλματα της διδασκάλισσας και της υπηρέτριας. Οι χριστιανοί εμφανίζονται με επαγγέλματα του γεωργού, του βοσκού, του ιατρού και του καλλιτέχνη, ενώ οι χριστιανές στο επάγγελμα της μαίας.¹²⁹

Γεωργοί και ανεπάγγελτοι ήταν η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της Μεσαράς, σε ποσοστό 78% των κατοίκων (44,47% και 33,28% αντίστοιχα). Στους ανεπάγγελτους, σύμφωνα με το Σταυράκη, συμπεριλαμβάνονται και οι γυναίκες: ... ου μόνον τα βρέφη και τα μη φοιτώντα εις τα σχολεία τέκνα, ως και οι υπέργηροι, ανάπηροι και διαφοροτρόπως ανίκανοι, αλλά και ολόκληρος ο αριθμός των θηλέων, πλην εκείνων, δι' α εξηκριβώθη ίδιον επάγγελμα ή επιτήδευμα¹³⁰.

Ας δούμε αναλυτικά τους πίνακες με τα επαγγέλματα χριστιανών και μουσουλμάνων στην περιοχή της Μεσαράς, όπως καταγράφονται στην απογραφή του 1881, στους στατιστικούς πίνακες του Νικολάου Σταυράκη:

- Επαγγέλματα ανά θρήσκευμα:

ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ ΤΟ 1881					
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ					
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΜΟΝΟΦ.	ΚΑΙΝΟΥΡΓ.	ΠΥΡΓΙΩΤ.	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΑ
ΓΕΩΡΓΟΙ	1020	1501	788	3309	40,95%
ΑΝΕΠΑΓΓΕΛΤΟΙ	925	1101	538	2564	31,73%
ΜΑΘΗΤΑΙ	184	335	199	718	8,88%

¹²⁸ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης ο. π. Παράρτημα Κεφαλαίου 1^{ου} – Σημείωση 4^η σελ. 379.

¹²⁹ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, Ελληνικός ... ο. π., σελ. 81.

¹³⁰ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, ο. π. σελ. 197

ΠΟΙΜΕΝΕΣ	233	231	54	518	6,41%
ΕΡΓΑΤΑΙ	140	124	32	296	3,66%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	62	141	55	258	3,19%
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	21	33	14	68	0,84%
ΕΜΠΟΡΟΙ	24	45	28	97	1,20%
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	15	17	21	53	
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	29	25	5	59	
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	18	31	11	60	
ΜΑΙΑΙ	3	12	9	24	
ΥΠΗΡΕΤΡΙΕΣ	9	18	3	30	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	4	8	2	14	
ΙΑΤΡΟΙ	2	4	4	10	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ	*	1	*	1	
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	1	*	*	1	
ΣΥΝΟΛΟ	2690	3627	1763	8080	

ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ ΤΟ 1881					
	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ				
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΜΟΝΟΦ.	ΚΑΙΝΟΥΡΓ.	ΠΥΡΓΙΩΤ.	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΑ
ΓΕΩΡΓΟΙ	2002	467	104	2573	50,01%
ΑΝΕΠΑΓΓΕΛΤΟΙ	1365	358	115	1838	35,73%
ΜΑΘΗΤΑΙ	8	26	8	42	0,81%
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	140	10	*	150	2,91%
ΕΡΓΑΤΑΙ	134	5	7	146	2,83%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	85	27	4	116	2,25%
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	89	16	8	113	2,19%
ΕΜΠΟΡΟΙ	39	11	2	52	1,01%
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	24	9	5	38	
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	9	6	3	18	
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	7	*	*	7	
ΜΑΙΑΙ	9	3	2	14	
ΥΠΗΡΕΤΡΙΕΣ	6	2	*	8	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	16	3	3	22	
ΙΑΤΡΟΙ	2	*	*	2	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ	4	*	1	5	
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	*	*	*	*	
ΣΥΝΟΛΟ	3939	943	262	5144	

- Επαγγέλματα ανά επαρχία

ΕΠ. ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΑΡΑ ΣΤΑ 1881				
	ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ			
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤ.
ΓΕΩΡΓΟΙ	1020	2002	3022	45,58%

ΑΝΕΠΑΓΓΕΛΤΟΙ	925	1365	2290	34,54%
ΜΑΘΗΤΑΙ	184	8	192	2,89%
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	233	140	373	5,62%
ΕΡΓΑΤΑΙ	140	134	274	4,13%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	62	85	147	2,21%
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	21	89	110	1,65%
ΕΜΠΟΡΟΙ	24	39	63	
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	15	24	39	
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	29	9	38	
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	18	7	25	
ΜΑΙΑΙ	3	9	12	
ΥΠΗΡΕΤΡΙΕΣ	9	6	15	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	4	16	20	
ΙΑΤΡΟΙ	2	2	4	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ *		4	4	
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	1 *		1	
ΣΥΝΟΛΟ	2690	3939	6629	

ΕΠ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΑΡΑ ΣΤΑ 1881				
	ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ			
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.		
ΓΕΩΡΓΟΙ	1501	467	1968	43,06%
ΑΝΕΠΑΓΓΕΛΤΟΙ	1101	358	1459	31,92%
ΜΑΘΗΤΑΙ	335	26	361	7,90%
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	231	10	241	5,27%
ΕΡΓΑΤΑΙ	124	5	129	2,82%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	141	27	168	3,67%
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	33	16	49	
ΕΜΠΟΡΟΙ	45	11	56	
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	17	9	26	
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	25	6	31	
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	31 *		31	
ΜΑΙΑΙ	12	3	15	
ΥΠΗΡΕΤΡΙΕΣ	18	2	20	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	8	3	11	
ΙΑΤΡΟΙ	4 *		4	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ	1 *		1	
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	*	*		
ΣΥΝΟΛΟ	3627	943	4570	

ΕΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΑΡΑ ΣΤΑ 1881				
	ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ			
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.		
ΓΕΩΡΓΟΙ	788	104	892	44,04%

ΑΝΕΠΑΓΓΕΛΤΟΙ	538	115	653	32,24%
ΜΑΘΗΤΑΙ	199	8	207	10,22%
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	54*		54	2,66%
ΕΡΓΑΤΑΙ	32	7	39	1,92%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	55	4	59	2,91%
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	14	8	22	
ΕΜΠΟΡΟΙ	28	2	30	
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	21	5	26	
ΥΠΗΡΕΤΕΣ	5	3	8	
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	11*		11	
ΜΑΙΑΙ	9	2	11	
ΥΠΗΡΕΤΡΙΕΣ	3*		3	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	2	3	5	
ΙΑΤΡΟΙ	4*		4	
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ	*	1	1	
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	*	*		
ΣΥΝΟΛΟ	1763	262	2025	

Μικρές αλλά ουσιαστικές πιστεύουμε ότι είναι οι επαγγελματικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους χριστιανούς και μουσουλμάνους της Μεσαράς, αφού:

- οι γεωργοί χριστιανοί είναι 41% του ποσοστού, ενώ το αντίστοιχο των μουσουλμάνων αγγίζει το 50%.
- οι ανεπάγγελτοι χριστιανοί φτάνουν στο 32%, έναντι 36% του μουσουλμανικού θρησκευματος.

Ενδιαφέρον έχει επίσης και το ποσοστό των μαθητών. Οι χριστιανοί μαθητές είναι το 9% του συνολικού ποσοστού των χριστιανών κατοίκων, έναντι 1% του αντιστοίχου ποσοστού των μουσουλμάνων. Το ποσοστό μαθητών και δασκάλων είναι δυσανάλογο ανάμεσα στα δυο θρησκευτικά στοιχεία της Μεσαράς, αφού οι μουσουλμάνοι δάσκαλοι είναι το 0,42% του πληθυσμού, έναντι 0,17% των συναδέλφων τους χριστιανών.

Συγκεντρώσαμε επίσης σειρά στοιχείων από μαθητολόγια που είχαν επαγγέλματα γονέων την ίδια περίπου χρονική περίοδο (δεκαετία 1880). Σε δείγμα 17 σχολείων της Μεσαράς σημειώνονται 633 μαθητές. Η μεγάλη πλειοψηφία των μαθητών ανήκει στην κατώτερη κοινωνική τάξη από τα μέλη της οποίας ένας μεγάλος αριθμός ασκεί το αγροτικό επάγγελμα. Συγκεκριμένα από αυτούς οι 446 έχουν πατέρα γεωργό (ποσοστό 70,45%), ενώ ένα εξ ίσου σημαντικό ποσοστό 11,37% που μεταφράζεται

σε 72 μαθητές είναι ορφανοί. Ένας μικρός αριθμός ασκεί εργατικά επαγγέλματα - οι λεγόμενοι «μεροκαματιάρηδες» - όπως κτίστης, εργάτης, τεχνίτης, αλιεύς, ποιμήν κ.α.

Από τα ίδια μαθητολόγια προκύπτει ένα μέρος επαγγελμάτων με τα οποία ασχολούνται τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της Μεσαράς, αλλά και ένα συνεχώς αυξανόμενο μεσαίο στρώμα που απαρτίζεται κυρίως από υπαλλήλους, εμπόρους και άλλα μεταπρατικά επαγγέλματα. Το 4,42% (ήτοι 28 μαθητές) είναι παιδιά ιερέων, ενώ το 3,47% (22 μαθητές) έχουν γονείς κτηματίες, ενώ σε μικρότερα ποσοστά ήταν μικροεπαγγελματίες και μικρομαγαζάτορες οι οποίοι προσπαθούν να επιβιώσουν εξυπηρετώντας τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων των χωριών: σιδηρουργός, καφετζής, παντοπώλης, σαγματοποιός, υποδηματοποιός, μυλωθρός, οινοπώλης κ. α.

Τέλος στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως αυτά εμφανίζονται μέσα από τη μελέτη των μαθητολογίων, ανήκουν εκείνοι οι οποίοι ασκούν επαγγέλματα με υψηλό κοινωνικό κύρος είναι ελάχιστα. Εντοπίστηκαν τρεις μαθητές παιδιά ιατρών και ένας γιος ειρηνοδίκη¹³¹.

Όπως προκύπτει τόσο από την απογραφή, όσο και από την επεξεργασία των μαθητολογίων, η συντριπτική πλειοψηφία των γονέων των μαθητών ήταν αγρότες, ενώ μικρός ήταν ο αριθμός των ποιμένων γονέων (περίπου 5%). Μικρές αποκλίσεις παρουσιάζουν τα ποσοστά ανάμεσα στο χριστιανικό και το μουσουλμανικό στοιχείο της Μεσαράς στα παραπάνω δύο επαγγέλματα.

Οι κλήροι στη Μεσαρά ήταν σχετικά μικροί, ενώ τα εύφορα τμήματα αυτής ανήκαν κατά κανόνα στο μουσουλμανικό πληθυσμό. Ένα μεγάλο μέρος της καλλιεργήσιμης γης ανήκε στα μοναστήρια της περιοχής (Μονή Βροντησίου και Μονή Αγίου Γεωργίου Επανωσήφη). Μεγάλες ιδιοκτησίες - τα γνωστά στην άλλη Ελλάδα ως τσιφλίκια - δεν υπάρχουν. Η δομή της γεωργίας στην περιοχή είναι παραδοσιακή, σχετικά μικρής απόδοσης, στην οποία κυρίαρχο στοιχείο για τη μεγάλη μάζα είναι ο «αυτοκαταναλωτισμός». Για την τάξη των «κτηματιών» (περίπου το 0,84% των χριστιανών και το 2,19% των μουσουλμάνων) είναι η εξαγωγή αγροτικών προϊόντων με κυριότερο το λάδι.

Η κτηνοτροφία είναι «οικόσιτη», ενώ κτηνοτροφικές εκτάσεις υπάρχουν στα Αστερούσια όρη και στις νότιες πλαγιές του Ψηλορείτη.

¹³¹ Παράρτημα Κεφαλαίου 1^{ου} – Σημείωση 5^η και 6^η σελ. 379^α και 379^β.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Εκπαιδευτική ανάπτυξη

1. Δημογραφική ανάπτυξη στη Μεσαρά

Η περιοχή της Μεσαράς ήταν η πιο εύφορη περιοχή της Κρητικής υπαίθρου, παράγοντας που συνέβαλε καθοριστικά στην κοινωνική και εκπαιδευτική ανάπτυξη.

Οι διοικητικές αλλαγές στη Μεσαρά κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν λιγοστές. Αρχικά διοικήθηκε με βάση το διοικητικό σύστημα των Βενετών, που διαιρούσε την Κρήτη σε τέσσερα πασαλίκια: της Σητείας, του

Ηρακλείου, του Ρεθύμνου και των Χανίων. Αργότερα ενώθηκε το διαμέρισμα της Σητείας με αυτό του Χάνδακα, για να χωριστεί και πάλι το 1867, όταν δημιουργήθηκε το διαμέρισμα του Λασιθίου¹³².

Η Μεσαρά περιελάμβανε ολόκληρο το μέρος των επαρχιών Πυργιωτίσσης, Καινουργίου και το μεγαλύτερο της επαρχίας Μονοφατίου. Η Προσωρινή Πολιτεία της Νήσου Κρήτης το 1822 είχε μετονομάσει την επαρχία Καινουργίου σε επαρχία Γορτύνης, ονομασία που δεν επικράτησε¹³³. Οι ίδιοι ονόμασαν την επαρχία Μονοφατίου σε «Μονοπρόσωπο» αποδίδοντας στο ελληνικότερο τη λέξη «**bonifacio**» (μόνο + φάτσα- *faccia* που σημαίνει πρόσωπο)¹³⁴.

Την πρώτη πηγή για τον πληθυσμό της Μεσαράς, αντλούμε από τούρκικα στοιχεία του 1671, λίγα χρόνια μετά την τούρκικη κατάκτηση¹³⁵. Αφορά το φορολογούμενο πληθυσμό, χωρισμένο σε τρεις κατηγορίες: πλούσιους, μεσαίας τάξεως και πτωχούς εργαζόμενους. Σύμφωνα λοιπόν με τα στοιχεία αυτά η Μεσαρά κατοικούνταν από 4726 ψυχές. Αν υποθέσουμε ότι η αναλογία των φορολογουμένων με το συνολικό πληθυσμό ήταν ένα προς τέσσερις, τότε ο πληθυσμός της περιοχής υπολογίζεται την περίοδο εκείνη σε 18.912 χριστιανούς¹³⁶. Πιο αναλυτικά, ο πληθυσμός της Μεσαράς ανά επαρχία κατά την απογραφή του 1671 απεικονίζεται στον παρακάτω πίνακα:

		Απογραφή 1671			
ΑΑ	Επαρχίες	Πλούσιοι	Μεσαίας τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Πυργιωτίσσης	225	130	120	475
2	Καινουργίου	886	581	302	1769
3	Μονοφατίου	1221	949	314	2484
	ΣΥΝΟΛΟ	2332	1660	736	4728

Ο Άγγλος περιηγητής Randolph αναφέρει ότι το 1687 ολόκληρη η Κρήτη είχε 80.000 πληθυσμό και συγκεκριμένα 50.000 χριστιανούς και 30.000 μουσουλμάνους

¹³⁷.

¹³² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990 σελ. 272

¹³³ Βλ. Στέργιος Σπανάκης, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, Έκδοση Γραφικές Τέχνες Γ. Δετοράκης ΑΕΒΕ, Ηράκλειο Κρήτης, 1993, Τόμος Α', σελ. 237

¹³⁴ Βλ. Κρ. Κριτοβουλίδης, *Απομνημονεύματα το περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, σελ. 121

¹³⁵ Η απογραφή έγινε κατά το έτος Εγίρας 1082 (1671) και πρόκειται για "Νέα απογραφή των κεφαλών των καταβαλλουσών τον κεφαλικόν φόρον της νήσου Κρήτης». Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις τούρκικων ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Δήμος Ηρακλείου, 1986, Τόμος Β', σελ. 113

¹³⁶ Την αναλογία ¼ δίνει ο Θεοχάρης Δετοράκης ο. π., σελ. 285

¹³⁷ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 285

Στη μείωση του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού συνέβαλαν κυρίως οι εξισλαμισμοί, αμέσως μετά την τουρκική κατάκτηση. Ο περιηγητής Tournefort αναφέρει ότι το 1669 είχαν εξισλαμισθεί 60.000 χριστιανοί στο νησί¹³⁸. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα το χριστιανικό στοιχείο στην Κρήτη αριθμεί περί τους 200.000, ενώ λίγο πριν την επανάσταση του 1821 υπολογίζεται σε 113.320 χριστιανούς και 99.764 μουσουλμάνους. Μετά την επανάσταση ο πληθυσμός του νησιού μειώθηκε στο μισό¹³⁹.

Δημογραφικά στοιχεία για τις επαρχίες της Μεσαράς κατά το 19^ο αιώνα μας παρέχει η απογραφή του 1834 του περιηγητή R. Pashley¹⁴⁰, που καταρτίστηκε με βάση τη θρησκευτική διάκριση των οικογενειών (χριστιανικές – μουσουλμανικές), όπως απεικονίζονται στον παρακάτω (επεξεργασμένο) πίνακα:

		Απογραφή 1834		
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
1	Πυργιωτίσσης	268	91	359
2	Καινουργίου	406	278	684
3	Μονοφατσίου	325	863	1188
	ΣΥΝΟΛΟ	999	1232	2231

Αν η κάθε οικογένεια αριθμούσε κατά μέσω όρο 4 άτομα την εποχή εκείνη, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι στη Μεσαρά κατοικούσαν 3996 χριστιανοί και 4928 μουσουλμάνοι. Συνολικά 8.924 κάτοικοι. Σύμφωνα με τα παραπάνω στοιχεία η ποσοστιαία αναλογία του πληθυσμού προσδιορίζεται ως εξής: Χριστιανοί 44,8% και μουσουλμάνοι 55,2%.

Τα χρόνια που ακολουθούν αποτελούν μια ειρηνική σχετικά περίοδο για την Κρήτη. Έτσι, σύμφωνα με την απογραφή που διενήργησε το 1858 του Βελή πασά, το νησί αριθμούσε 278.908 κατοίκους: 215.863 χριστιανούς, 62.138 μουσουλμάνους και 907 Εβραίους¹⁴¹. Όπως φαίνεται το χριστιανικό στοιχείο ανακάμπτει σημαντικά έναντι του μουσουλμανικού και η αιτία είναι ο επαναπατρισμός πολλών χριστιανικών οικογενειών από την ελεύθερη Ελλάδα και τα νησιά, όπου είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες κατά τη διάρκεια της επανάστασης.

¹³⁸ Πολλά στοιχεία για τους εξισλαμισμούς στην Κρήτη βλ. Μανόλης Πεπονάκης, *Εξισλαμισμοί και επανεχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899)* – Διδακτορική διατριβή.

¹³⁹ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 287 & 399

¹⁴⁰ Βλ. R. Pashley «*Travels in Crete*» Τόμος II, σελ. 308-325.

¹⁴¹ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 400

Ο χριστιανικός πληθυσμός του νησιού μειώθηκε και πάλι κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866-1869, καθώς οι νεκροί και οι πρόσφυγες ανήλθαν στους 30.000.

Το 1881 η νέα απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης με κριτήριο την εθνικότητα των κατοίκων θεωρείται πληρέστερη όλων των προηγούμενων απογραφών του 19^ο αιώνα. Τα στοιχεία περισώθηκαν και δημοσιεύτηκαν από το Γενικό Γραμματέα της Γενικής Διοίκησης Κρήτης Νικόλαο Σταυράκη σε ένα βιβλίο πλούσιο σε πληροφορίες και στοιχεία¹⁴². Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής αυτής, ο πληθυσμός της Μεσαράς παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα ανά επαρχία:

		Απογραφή 1881		
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ	ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ	ΣΥΝΟΛΟ
1	Πυργιωτίσσης	3456	488	3944
2	Καινουργίου	7113	1804	8917
3	Μονοφατισίου	5172	8222	13394
	ΣΥΝΟΛΟ	15741	10514	26255

Όπως παρατηρούμε το χριστιανικό στοιχείο υπερτερεί του μουσουλμανικού στη Δυτική Μεσαρά (επαρχίες Καινουργίου και Πυργιωτίσσης), αντίστοιχα το μουσουλμανικό στην Ανατολική Μεσαρά (επαρχία Μονοφατισίου). Τα ποσοστά έχουν αντιστραφεί αυτή τη φορά υπέρ του χριστιανικού στοιχείου το οποίο καλύπτει περίπου το 60% του συνολικού πληθυσμού της περιοχής. Αντίστοιχα σε ολόκληρη την Κρήτη οι χριστιανοί είναι 202.934 (73,7%), έναντι 72.353 (26,3%) των μουσουλμάνων¹⁴³.

Οι μουσουλμάνοι κατοικούσαν κυρίως στα αστικά κέντρα. Αντίθετα οι χριστιανοί υπερτερούσαν στην ύπαιθρο. Ο χωρισμός σύμφωνα με τα θρησκευτικό πιστεύω των Κρητικών, ήταν αυστηρός κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων.

Η δραστηριότητα των χριστιανών κατοίκων της πόλεως του Ηρακλείου, συντηρούσε με συνδρομές το νοσοκομείο της πόλης, το οποίο μάλιστα ήταν και γηροκομείο και πτωχοκομείο¹⁴⁴.

¹⁴² Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνα 1890.

¹⁴³ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης ο. π. Σελ. 69 - Στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 1 σελ. 381 του πρώτου μέρους υπάρχουν αναλυτικοί πίνακες με τις απογραφές καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στους Δήμους της Μεσαράς. Για την ιστορία θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η απογραφή αναφέρει κι δυο αλλοδαπούς να κατοικούν στη Μεσαρά, ένας στην επ. Καινουργίου και ένας στην επ. Πυργιωτίσσης και ήταν «Έλληνες».

¹⁴⁴ Βλ. Στέφανος Ξανθουδίδης, *Χάνδαξ – Ηράκλειον*, Σημειώματα, έκδ. Β', επιμέλεια Στ. Αλεξίου, Ηράκλειο 1964.

Οι αλλοδαποί ήταν κατά την απογραφή του 1881 1.625 και στην πλειοψηφία τους ζούσαν στις πόλεις, Η μεγάλη τους πλειοψηφία ήταν Έλληνες (1.203), ενώ υπήρχαν ακόμη: Άγγλοι (124), Ιταλοί (133), Γάλλοι (108), Αυστριακοί (37), Ρώσοι (11) και άλλων εθνικοτήτων (9)¹⁴⁵.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρουσία της εβραϊκής κοινότητας στην Κρήτη. Ήταν εγκατεστημένοι στις δικές τους συνοικίες, διέθεταν τα δικά τους σχολεία και συναγωγές, ενώ ήταν κατά κύριο επάγγελμα έμποροι. Είχαν αποκτήσει ξένες ειδικότητες ως επί το πλείστον.

Σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία της απογραφής Σταυράκη, ενδιαφέρον έχει να δούμε και τα χωριά της υπαίθρου, που ανέρχονταν σε 1092. Στο Τμήμα των Χανίων υπήρχαν 264, των Σφακίων 117, της Ρεθύμνης 209, του Ηρακλείου 339 και του Λασιθίου 163.

Η στατιστική του αριθμού των χωριών της Μεσαράς, έχει ως ακολούθως:

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΧΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ					
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	1671	1834	1881
1	Καινουργίου	Πλατάνου	23	23	22
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	17	13	16
3	Καινουργίου	Ζαρού	21	13	17
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	11	6	6
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	13	10	10
6	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	28	22	21
7	Μονοφατίου	Χάρακα	45	35	30
8	Μονοφατίου	Σχοινιά	21	24	19
9	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	25	20	23
	Μονοφατίου	Τεφελίου	18	13	19

2. Εκπαιδευτική ανάπτυξη στη Μεσαρά

Πριν το 1800 η πνευματική ζωή στη Μεσαρά ήταν ανύπαρκτη. Τα μοναστήρια της περιοχής, αποτελούσαν το μοναδικό πνευματικό χώρο¹⁴⁶. Ο φόβος των Τούρκων, η απομόνωση, η οικονομική ανέχεια, η αδιαφορία για τη μόρφωση, η μη ύπαρξη πνευματικών ανθρώπων στην επαρχία, ήταν οι βασικοί παράγοντες που καθυστέρουσαν τη διάδοση των γραμμάτων.

¹⁴⁵ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, Απογραφή... ο. π., σελ. 167 – 170.

¹⁴⁶ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης, Τόμος Α', Γ' Έκδοση, Ηράκλειο 2002, σελ. 305. Όπως σημειώνει ο Ψιλάκης, ο οποίος έκανε έρευνα σε όλα τα μοναστήρια του νησιού και στις βιβλιοθήκες τους: ...Σε πολλά κρητικά μοναστήρια σώζονται ακόμη ψαλτήρια του 19^{ου} αιώνα, στα οποία γινότουσαν απόπειρες εκμάθησης γραφής, κατά τα μέσα του ίδιου αιώνα.

Τα πρώτα σχολεία στη Μεσαρά ιδρύονται στις αρχές δεκαετίας του 1860, υπό την εποπτεία της Δημογεροντίας Ηρακλείου. Είναι η εποχή που ένα σημαντικό πρόβλημα καταγράφεται για το ορθόδοξο χριστιανικό στοιχείο του νησιού: η καθολική προπαγάνδα, εκμεταλλευόμενη την κακή οικονομική κατάσταση των Κρητικών προωθεί τον προσηλυτισμό δίδοντας ελπίδες ότι όσοι ασπασθούν τον καθολικισμό θα τεθούν κάτω από την προστασία της Γαλλίας¹⁴⁷. Η προπαγάνδα είχε θεαματικά αποτελέσματα, αφού σε λιγότερο από ένα χρόνο 30.000 χριστιανοί ασπάστηκαν τον καθολικισμό¹⁴⁸. Οι παρενέργειες αυτής της προπαγάνδας έφτασαν γρήγορα και στη Μεσαρά. Πρώτοι οι κάτοικοι του Τυμπακίου μαζί με τον ιερέα τους ασπάζονται τον καθολικισμό¹⁴⁹. Το φαινόμενο αυτό έλαβε σημαντικές θρησκευτικές και πολιτικές διαστάσεις φαίνεται ότι πήρε τέλος μέσα στο 1860.

Ίσως και αυτό το γεγονός να αφύπνισε τον πλούσιο Πιτσιδιανό Εμμανουήλ Σπινθάκη και προχώρησε στην ίδρυση σχολείου το 1862 στη γενέτειρά του τα Πιτσίδια¹⁵⁰. Ένα χρόνο μετά ο Μητροπολίτης Κρήτης τοποθέτησε το θεμέλιο λίθο για το κτίσιμο σχολείου στο γειτονικό κεφαλοχώρι το Σίβα.

Η επανάσταση του 1866 αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα κάθε εκπαιδευτικής δραστηριότητας, αφού και τα υπάρχοντα σχολεία σταμάτησαν να λειτουργούν.

Το 1868 με την εφαρμογή του Οργανικού Νόμου, η ελληνική γλώσσα αναγνωρίζεται ως επίσημη γλώσσα στο νησί και άρχισε να διδάσκεται και στα χριστιανικά αλλά και μουσουλμανικά σχολεία¹⁵¹. Από το 1869 λοιπόν αρχίζει η δημιουργία νέων σχολικών μονάδων. Σ' αυτό βοήθησε και η τοποθέτηση του Ρεούφ Πασά (1871) ο οποίος είχε σπουδάσει στη Γαλλία, ήταν προοδευτικός διοικητής και δε διακρινόταν για αντιχριστιανικό φανατισμό¹⁵². Το σχολικό έτος 1871-1872, χρονιά κατά την οποία έχουμε τα πρώτα συγκεντρωτικά στοιχεία, στη Μεσαρά λειτουργούν

¹⁴⁷ Σύμφωνα με την πρόσκληση προς τους Κρητικούς του καθολικού ιερέα Σεραφείμ, προϊσταμένου της Καθολικής Ιεραποστολής στα Χανιά: *...Είστε Χριστιανοί και Καθολικοί, όπως εμείς. Τα δόγματα της Ανατολικής Εκκλησίας, που ομολογείτε, τα δεχόμαστε. Δεν θα αλλάξετε καθόλου ούτε τα δόγματά σας ούτε τις συνήθειές σας. Αναγνωρίστε τον Πάπα ως αρχηγό της Εκκλησίας και διάδοχο του Αγίου Πέτρου, όπως τον αναγνώρισαν οι Οικουμενικές Σύνοδοι και όλοι οι Πατέρες της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας. Επιστρέψετε στις εκκλησίες σας και συνεχίστε τη λατρευτική σας ζωή.* Βλ. Μανόλη Πεπονάκη ο. π., σελ. 112

¹⁴⁸ Βλ. Εμμανουήλ Ζαμπετάκης, *Προσπάθεια προσηλυτισμού των Κρητών εις τον καθολικισμόν κατά τον ΙΘ' αι.*, Κρητικά Χρονικά, τόμ. ΙΑ' (1957), σελ. 247.

¹⁴⁹ Όπως σημειώνει ο Έλληνας υποπρόξενος Ηρακλείου, Β. Αντωνιάδης, στις 5 Φεβρουαρίου 1860, σε έγγραφό του προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών: *...Οι κάτοικοι του χωριού Τυμπάκι εν τη επαρχία Κανουριού της Μεσαράς εξώμωσαν, μη εξαιρουμένου ουδ' αυτού του ιερέως Δημητρίου (Ασκοζυλάκη).* Βλ. Μ. Πεπονάκη, ό. π., σελ. 113, σημ. 119.

¹⁵⁰ Ειδική αναφορά για τον Σπινθάκη, στο τρίτο μέρος (Ευεργέτες).

¹⁵¹ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 410.

¹⁵² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 379.

7 σχολικές μονάδες. Στοιχεία καταφέραμε να συγκεντρώσουμε για 6 από αυτές, τα οποία και παραθέτουμε στον παρακάτω πίνακα. Από τα στοιχεία του πίνακα διαπιστώνεται η απουσία των κοριτσιών από την εκπαιδευτική διαδικασία :

Σχολεία και μαθητές περιοχής Μεσαράς (1871-1872)

ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ	ΣΥΝ.
1 Καινουργίου	3	120	0	120
2 Πυργιωτίσσης	3	211	0	211
3 Μονοφατσίου	1	60	0	60
ΣΥΝΟΛΟ	7	391	0	391

Μικρή μείωση παρουσιάζουν οι μαθητές κατά τα επόμενα δυο σχολικά έτη, αν και ιδρύονται σταδιακά τρία νέα δημοτικά σχολεία. Συγκεκριμένα το σχολικό έτος 1872 – 1873 σε 7 σχολεία φοιτούν 364 μαθητές, ενώ τον επόμενο χρόνο στα 8 σχολεία φοιτούν 371 μαθητές.

Το σχολικό έτος 1874-1875 είναι μια σημαντική χρονιά για την εκπαίδευση στην περιοχή, καθώς ξεκινούν τη λειτουργία τους 8 νέα δημοτικά σχολεία. Έτσι εκπαιδευτικοί θύλακες υπάρχουν πλέον σε όλα τα κομβικά σημεία της περιοχής, γεγονός που αυξάνει σημαντικά τον αριθμό των μαθητών, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί:

Σχολεία και μαθητές περιοχής Μεσαράς (1874-1875)

ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	6	215	4	219
2	Πυργιωτίσσης	4	200	6	206
3	Μονοφατσίου	2	84	0	84
	ΣΥΝΟΛΟ	12	499	10	509

Την επόμενη χρονιά το εκπαιδευτικό δίκτυο διευρύνεται καθώς τα νεοϊδρυόμενα σχολεία στη Μεσαρά ανέρχονται σε 16 σχολεία (πληροφορίες υπάρχουν για 15 από αυτά) όπου φοιτούν 626 μαθητές και 9 μαθήτριες, συνολικά 635 μαθητές και μαθήτριες. Είναι ο μεγαλύτερος αριθμός μαθητών που καταγράφεται τη συγκεκριμένη δεκαετία.

Σχολεία και μαθητές περιοχής Μεσαράς (1875-1876)

ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	8	355	0	355
2	Πυργιωτίσσης	3	145	1	146
3	Μονοφατσίου	4	126	8	134
	ΣΥΝΟΛΟ	15	626	9	635

Η επανάσταση της Βοσνίας Ερζεγοβίνης την άνοιξη του 1875, επηρέασε την εσωτερική κατάσταση στο νησί, αφού αναζωπυρώθηκαν οι επαναστατικές κινήσεις. Το 1876 η Γενική Συνέλευση των Κρητών είχε ζητήσει με υπόμνημά της την κατοχύρωση του Οργανικού Νόμου με σουλτανικό φερμάνι και με ουσιώδεις τροποποιήσεις, κάτι που όμως δεν έγινε ποτέ πράξη. Το 1877 η ψήφιση του πρώτου τουρκικού συντάγματος του Μιδάτ, βρίσκει αντίθετους τους Κρητικούς, οι οποίοι ζητούσαν να εξαιρεθούν από τις διατάξεις του συντάγματος και να θεωρηθούν βάση του οργανικού νόμου ως «*αυτοδιοικούμενη επαρχία*». Ο Σαχίμ πασάς διέλυσε τη Γενική Συνέλευση των Κρητών, η ένταση κορυφώνεται και το νησί βρίσκεται μπροστά σε μια νέα επανάσταση¹⁵³.

Αν και το Μάρτιο του 1876 ιδρύεται η πρώτη Ελληνική Σχολή Καινουργίου και Πυργιωτίσσης στο Πετροκεφάλι, τα πολιτικά γεγονότα που προαναφέραμε επιδρούν καταλυτικά στη λειτουργία των σχολείων. Κάποια υπολειμματού, ενώ τα περισσότερα κλείνουν, καθώς μια νέα επανάσταση είναι προ των πυλών.

Η έκρυθμη κατάσταση οδήγησε την υπάρχουσα τάξη των στρατιωτικών και την ανερχόμενη των πολιτικών της Μεσαράς σε εμφύλια σύγκρουση, γνωστό ως «*Κίνημα των Αρδεφοχτών*».

Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος και η κατάρρευση της Τουρκίας είχαν επιπτώσεις στην εξέλιξη των Κρητικών πραγμάτων, αφού το άρθρο 15 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878) υποχρέωνε την Τουρκία να εφαρμόσει πλήρως τον Οργανικό Νόμο του 1868. Η Σύμβαση της Χαλέπας που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 1878 επικυρώθηκε με σουλτανικό φερμάνι και προέβλεπε τη δυνατότητα διορισμού χριστιανού διοικητή στο νησί, καθιερώνει την ελληνική γλώσσα ως επίσημη γλώσσα των δικαστηρίων και της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών, παράλληλα επέτρεπε την ίδρυση φιλολογικών συλλόγων και την έκδοση εφημερίδων.

Ο ερχομός του Ιωάννη Φωτιάδη το 1878 ως Διοικητού του νησιού (παρέμεινε ως το 1885) ήταν ένα ακόμη σημαντικό γεγονός. Ήταν μορφωμένος, δραστήριος με διοικητική και διπλωματική πείρα και υποστήριξε την εκπαίδευση ιδρύοντας σχολεία και στις μεγάλες πόλεις φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους¹⁵⁴.

Είναι αξιοπρόσεκτο για τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε και το γεγονός ότι οι ελιές που εκριζώθηκαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866 ανανεώθηκαν,

¹⁵³ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π., σελ. 381.

¹⁵⁴ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π., σελ. 385-386.

με αποτέλεσμα δεκαπέντε χρόνια μετά και συγκεκριμένα το 1881 να παρουσιασθεί μια υπερπαραγωγή ελαιολάδου και έκτοτε ανά διετία τα δέντρα να παράγουν περισσότερο καρπό¹⁵⁵. Αυτό σημαίνει ότι η περιοχή της Μεσαράς, πλούσια στην παραγωγή λαδιού, θα απέδιδε «βεντέμες» και θα υπήρχε οικονομική ανάκαμψη τόσο του τοπικού πληθυσμού, όσο και των πόρων της Δημογεροντίας, αφού εκατοντάδες μοναστηριακά ελαιόδεντρα υπήρχαν στην περιοχή.

Αξιοσημείωτο γεγονός επίσης είναι η ίδρυση των Δήμων οι οποίοι είχαν και εκπαιδευτικές αρμοδιότητες, ενώ από το 1881 η Κρητική Βουλή ψήφισε τον πρώτο νόμο για την παιδεία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στατιστική ανάλυση των μαθητών των σχολείων της Μεσαράς, μέσα από τα στοιχεία που παραθέτει η απογραφή Σταυράκη¹⁵⁶, βάση των οποίων – και κατόπιν σχετικής επεξεργασίας – σχηματίστηκε ο παρακάτω πίνακας και που αφορά αριθμό δασκάλων και μαθητών ανά επαρχία:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ Ν. ΣΤΑΥΡΑΚΗ 1881						
Δυναμικό μαθητικού και διδακτικού προσωπικού						
Χριστιανικών Σχολείων της Μεσαράς						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΠΛΥΘ.	ΜΑΘΗΤ.	ΔΑΣΚ.	ΔΑΣΚ./ΜΑΘ.	ΠΛ./ΜΑΘ.
1	Καινουργίου	7.113	335	9	37	4,70%
2	Μονοφατσίου	5.172	184	4	46	3,55%
3	Πυργιωτίσσης	3.456	199	2	99	5,75%
	ΣΥΝΟΛΟ	15.741	718	15	182	

Η εκπαίδευση στη Μεσαρά εισέρχεται σε μια δημιουργική οκταετία. Το σχολικό έτος 1880-1881 λειτουργούν 19 σχολεία στα οποία και φοιτούν 750 μαθητές. Το επόμενο έτος ο αριθμός των μαθητών αυξάνεται σημαντικά και ανέρχεται στους 1326 μαθητές και μαθήτριες σε 24 σχολεία, όπως απεικονίζεται στον παρακάτω πίνακα:

Σχολεία και μαθητές περιοχής Μεσαράς (1881-1882)

ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡΙΕΣ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	10	493	34	527
2	Πυργιωτίσσης	2	5	318	1	319
3	Μονοφατσίου	4	9	458	22	480
	ΣΥΝΟΛΟ	9	24	1269	57	1326

¹⁵⁵ Βλ. Γιάννης Εμμ. Ανδρουλάκης, *Η γεωργική εκπαίδευση επί Κρητικής Πολιτείας (1898-1913)*, σελ. 9.

¹⁵⁶ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, *Απογραφή...* ο. π.

Ο αριθμός των σχολείων αυξάνεται ελαφρώς τα επόμενα χρόνια, αλλά ο αριθμός των μαθητών παρουσιάζει μικρή μείωση.

Τα στοιχεία που καταφέραμε να συγκεντρώσουμε για το σχολικό έτος 1888-1889 δίνουν πληροφορίες και για τις ετήσιες δαπάνες που απαιτούνταν για τη λειτουργία κάθε σχολείου. Τη χρόνια αυτή λειτουργούν τα περισσότερα από ποτέ σχολεία στη Μεσαρά και συγκεκριμένα ο αριθμός τους φτάνει τα 31, ενώ οι φοιτούντες μαθητές και μαθήτριες τους ανέρχονται σε 1176. Πρόκειται για επίσημα στατιστικά στοιχεία της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου. Όπως απεικονίζεται στον παρακάτω πίνακα οι δαπάνες των Σχολείων της Μεσαράς είναι οι ακόλουθες¹⁵⁷:

Δαπάνες Σχολείων της Μεσαράς (1888-1889)

Σχολικό έτος 1888 - 1889							ΕΤ. Δ Α Π Α Ν ·
Α Α	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	ΜΑΘΗ ΤΕΣ	ΜΑΘΗΤΡ ΙΕΣ	ΣΥΝ.	
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	29	6	35	2700
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	35	0	35	3240
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	37	2	39	2700
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	30	6	36	2700
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	42	17	59	3240
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	48	5	53	2700
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	79	10	89	3780
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	51	0	51	2700
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	31	0	31	3240
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	34	0	34	3780
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	32	0	32	2700
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	35	0	35	3240
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	38	2	40	2700
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	41	0	41	3240
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	58	2	60	3780
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	31	0	31	3780
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	36	13	49	2700
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	30	0	30	2700
19	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	31	1	32	3780
20	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	32	3	35	2700
21	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	25	5	30	2700
22	Μονοφατισίου	Χάρακα	Ασήμι	19	7	26	2700

¹⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 20/21 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, (Έγγραφο Χωρίς Χρονολογία, πιθανή χρονολογία 17 Φεβρουαρίου 1889).

23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	29	0	29	2700
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	23	5	28	2700
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	31	3	34	3240
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	30	0	30	2700
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	26	0	26	2700
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ινι	30	0	30	2700
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	30	0	30	2700
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	30	0	30	3240
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσιδέρος	34	2	36	3240
	ΣΥΝΟΛΟ			1087	89	1176	93420
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.	
1	Καινουργίου	Πλατάνου	7	300	46	346	21060
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	51	0	51	2700
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	132	0	132	12960
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	4	168	4	172	13500
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	66	13	79	5400
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	88	9	97	9180
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	4	102	15	117	11340
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	5	146	0	146	14040
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	34	2	36	3240
	ΣΥΝΟΛΟ		31	1087	89	1176	93420
	ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ	ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	3	12	483	46	529	36720
2	Πυργιωτίσσης	2	6	234	17	251	18900
3	Μονοφατσίου	3	13	370	26	396	37800
	ΣΥΝΟΛΟ	8	31	1087	89	1176	93420

Οι διοικητές που διαδέχτηκαν τον Ιωάννη Φωτιάδη (Σάββας πασάς και Ν. Σαρτίνσκης) αποδείχθηκαν κατώτεροι των περιστάσεων, αφού δεν μπόρεσαν να διοικήσουν ομαλά το νησί και παρασύρθηκαν από τις τοπικές αντιθέσεις και τους κομματικούς φανατισμούς που κυριαρχούσαν στο νησί την περίοδο αυτή. Εξαίρεση αποτέλεσε η θητεία του Κωνσταντίνου Ανθόπουλου (Φεβρουάριος 1887- Μάιο 1888) ο οποίος έδειξε αρκετό ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά δρώμενα του νησιού. Κατά τη διάρκεια της διοίκησής του αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών τα χρόνια αυτά στα σχολεία όχι μόνο της Μεσαράς, αλλά και ολόκληρης της Κρήτης.

Στις εκλογές του 1888, που έγιναν μέσα σε κατάσταση νοθείας και παρανομίας τις κέρδισε το κόμμα των Ξυπόλυτων. Οι Καραβανάδες - το κόμμα που

έχασε τις εκλογές – κατέθεσαν ψήφισμα στη Γενική Συνέλευση της 6^{ης} Μαΐου 1889, με το οποίο και ζητούσαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Τα επαναστατικά κινήματα που εκδηλώθηκαν στο νησί ήταν μικρής ισχύος με αποτέλεσμα η Τουρκία να αρπάξει την ευκαιρία και να ανακαλέσει το Χάρτη της Χαλέπας, με το επιχείρημα ότι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί δεν απέδωσαν στην Κρήτη. Ανακλήθηκαν πολιτικά και θρησκευτικά προνόμια, επανήλθε η βαριά φορολογία και γενικά η καταπίεση των περασμένων χρόνων.

Η κατάσταση στην εκπαίδευση επηρεάζεται αρνητικά από τις πολιτικές εξελίξεις. Από τα σχολεία της Μεσαράς 7 κλείνουν οριστικά, 13 λειτουργούν ορισμένα σχολικά έτη, ενώ μόνο 12 συνεχίζουν αδιάκοπη τη λειτουργία τους, χωρίς όμως σταθερή φοίτηση των μαθητών.

Το επόμενο σχολικό έτος 1889-1890 οι μαθητές των σχολείων της Μεσαράς από 1176 μειώνονται κατά το ήμισυ στους 543, ενώ κατά το σχολικό έτος 1890-1891 ανέρχονται στους 668.

Ανάκαμψη του μαθητικού δυναμικού των σχολείων παρατηρείται κατά το σχολικό έτος 1894-1895 οπότε λειτουργούν 21 σχολεία στη Μεσαρά με 891 μαθητές.

Σχολεία και μαθητές περιοχής Μεσαράς (1894-1895)

	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	3	157	0	157
2	Καينουργίου	Αμπελούζου	1	67	0	67
3	Καينουργίου	Ζαρού	3	129	0	129
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	2	137	0	137
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	81	0	81
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	106	0	106
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	3	102	0	102
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	3	84	0	84
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	28	0	28
	ΣΥΝΟΛΟ		21	891	0	891
	ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ	ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	3	7	353	0	353
2	Πυργιωτίσσης	2	4	218	0	218
3	Μονοφατσίου	4	10	320	0	320
	ΣΥΝΟΛΟ	9	21	891	0	891

Με βάση τα στατιστικά στοιχεία του πληθυσμού και του μαθητικού πληθυσμού των σχολείων, όπως αυτά προκύπτουν από την επεξεργασία των αρχειακών πηγών, θα επιχειρήσουμε να αποτυπώσουμε τις σχέσεις που διέπουν το

ανθρώπινο δυναμικό των χωριών και τον αριθμό των μαθητών σε δυο διαφορετικές χρονικές περιόδους της δεκαετίας του 1880.

Συγκεκριμένα, καταρτίσαμε τον παρακάτω να στατιστικό πίνακα στον οποίο καταγράφονται τα εξής στοιχεία:

- Ο αριθμός των κατοίκων του χωριού έδρας του σχολείου, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1881 Ν. Σταυράκη, της πλέον έγκυρης.
- Ο αριθμός των μαθητών σε δυο διαφορετικές χρονικές περιόδους:
 - το 1881, που είναι χρονικά εγγύτερα στα απογραφικά στοιχεία,
 - και το 1887, μια περίοδο εκπαιδευτικής ανάπτυξης της Μεσαράς.

Σχετικά με τα στοιχεία της στατιστικής έχουμε κάποιες επιφυλάξεις, καθώς τα πληθυσμιακά στοιχεία της απογραφής του 1881 δεν αποδίδουν την 7πραγματικότητα, καθώς καταγράφηκαν με βάση τα δεδομένα (πολιτικά, εθνικά, τοπικά) της εποχής εκείνης. Στα σχολεία είναι μεροληπτικά και υπακούουν σε τοπικιστικές σκοπιμότητες, επειδή δεν φοιτούσαν μαθητές μόνο από το συγκεκριμένο χωριό, αλλά και από γύρω χωριά.

Παίρνοντας λοιπόν υπόψη τις παραπάνω αδυναμίες ο στατιστικός πίνακας που σχηματίστηκε, αποτυπώνει τα παρακάτω δεδομένα:

ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1881		ΜΑΘΗΤΕΣ 1881					ΜΑΘΗΤΕΣ 1887			
ΔΗΜΟΣ ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ										
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΣΥΝ. ΧΡ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΜΑΘ/ΚΑΤ	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΜΑΘ/ΚΑΤ
1	Πιτσιδία (1862)	417	61	0	61	14,63%	40	0	40	9,59%
2	Σίβας (1864)	357	90	0	90	25,21	50	4	54	15,13%
3	Τυμπάκι (1869)	1070	98	0	98	9,16%	97	0	97	9,06%
4	Καμηλάρι (1887)	313					37	12	49	15,65%
ΔΗΜΟΣ ΚΙΣΣΩΝ										
1	Βόρροι (1875)	380	34	1	35	9,21%	39	1	40	10,53%
2	Μαγαρικάρι (1881)	205	35	0	35	17,07%	26	0	26	12,68
ΔΗΜΟΣ ΑΜΠΕΛΟΥΖΟΥ										
1	Μητρόπολις (1875)	123	34	0	34	27,64%	53	0	53	43,09%
ΔΗΜΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΥ										
1	Μπόμπια (1842)	838	119	19	138	16,47	82	22	104	12,41%
2	Αν. Βασιλικά (1872)	167	43	1	44	26,35%	40	0	40	23,95%
3	Πλώρα (1875)	219	45	1	46	21%	45	2	47	21,46%
4	Μιαμού (1877)	281	34	0	34	12,10%	35	1	36	12,81%
5	Βασιλική (1884)	175*	*	*			38	3	41	23,43%
6	Αντισκάρι (1887)	162*	*	*	*		40	0	40	24,69%
7	Πετροκεφάλι (1887)	342*	*	*	*		56	0	56	16,37%
ΔΗΜΟΣ ΖΑΡΟΥ										
1	Γέργερη (1870)	619	26	13	39	6,30%	30	0	30	4,85%
2	Βορίζα (1871)	547	34	1	35	6,40%	39	1	40	7,31%
3	Ζαρός (1875)	608	45	0	45	7,40%	23	0	23	3,78%
4	Παληάμα (1881)	36	53	0	53	147,22%	49	0	49	136,11%

ΔΗΜΟΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ										
1	Αγ. Θωμάς (1877)	344	27	8	35	10,17%	42	4	46	13,37%
2	Μεγ. Βρύση (1877)	227	31	5	36	15,86%	30	2	32	14,10%
3	Αγ. Βαρβάρα (1879)	410	47	5	52	12,68%	35	1	36	8,78%
ΔΗΜΟΣ										
ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ										
1	Πατσίδερος (1875)	160	37	4	41	25,63%	22	2	24	15%
ΔΗΜΟΣ ΧΑΡΑΚΑ										
1	Χάρακα (1872)	321	40	0	40	12,46%	35	0	35	10,90%
2	Λούκια (1877)	84	35	0	35	41,67%	31	0	31	36,90%
3	Εθιά (1880)	127	25	0	25	19,69%	21	2	23	18,11%
4	Καπετανιανά (1881)	201	32	0	32	15,92%	21	0	21	10,45%
5	Αχεντριάς (1881)	282	60	0	60	21,28%	25	0	25	8,87%
6	Ασήμι (1887)	136*	*	*			35	0	35	25,75%
ΔΗΜΟΣ ΣΚΙΝΙΑ										
1	Καστελλιανά	224	38	0	38	16,96%	10	0	10	4,46%
2	Σκινιάς	222	40	0	40	18,02%	31	0	31	13,96%

Μια νέα επανάσταση έμελλε να ξεσπάσει στο νησί το 1895, καθώς οι Κρητικοί ζητούν «αυτονομία», το οποίο και θεωρούν ως το προστάδιο για την πολυπόθητη ένωση του νησιού με τη μητέρα Ελλάδα. Ξεσπούν νέες βιαιότητες και τα σχολεία κλείνουν και πάλι. Η ηρεμία που επικρατεί μετά την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων είναι προσωρινή, καθώς μια νέα επανάσταση ξεσπά τα έτη 1897-1898, που ήταν και η τελευταία, αφού οδήγησε στην αυτονομία του νησιού, με τον ύπατο Αρμοστή Γεώργιο να αποβιβάζεται στο λιμάνι της Σούδας στις 9 Δεκεμβρίου 1898.

Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη, έχει ως στόχο να αναδείξει την προσπάθεια και τη δράση ενός μέρους του αλύτρωτου Ελληνισμού, σε ένα καινούργιο πεδίο αγώνων, αυτό της παιδείας. Ο αγώνας αυτός ήταν ουσιαστικός, αφού επηρέασε σημαντικά και τα πολιτικά δρώμενα στο νησί και μάλιστα σε μια ιστορική περίοδο αρκετά δύσκολη. Οι αργοί ρυθμοί όμως που χαρακτηρίζουν την κοινωνική και εκπαιδευτική ανάπτυξη του νησιού, είναι συνάρτηση των δημογραφικών, κοινωνικό-οικονομικών, ιδεολογικών και πολιτικών δομών, που εδραιώνονται σταδιακά στο συγκεκριμένο χώρο και διαμορφώνουν εν τέλει την ιστορία του¹⁵⁸.

Τα μοναστήρια και οι εκκλησίες της Μεσαράς αποτέλεσαν τα πρώτα υποτυπώδη σχολεία, ενώ οι καλόγεροι και οι ιερείς των χωριών τους πρώτους

¹⁵⁸ Βλ. Σοφία – Γλυκερία Βούρη, *Η Φλώρινα στο μεταίχμιο του 19^{ου} – 20^{ου} αιώνα – Εθνικές συγκρούσεις και κοινωνικοί μετασχηματισμοί*, Ανάτυπο, πρακτικά συνεδρίου, «Φλώρινα 1912 – 2002 Ιστορία και Πολιτισμός, Φλώρινα 2004, σελ.132.

δασκάλους. Και ενώ η Εκκλησία Κρήτης δεν είχε να αντιμετωπίσει δογματικά προβλήματα κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας, κατά τα μέσα του 19ου αιώνα συγκλονίστηκε δύο φορές από τη δράση των λουθηροκαλβινιστών αρχικά και της καθολικής προπαγάνδας αργότερα. Η προσπάθεια των πρώτων δεν έλαβε διαστάσεις και σταμάτησε οριστικά το 1843. Σημαντικότερο ήταν το πρόβλημα του προσηλυτισμού στον καθολικισμό, που δημιουργήθηκε το 1859, αλλά κι αυτό αντιμετωπίστηκε έγκαιρα, ως πολιτικό και διπλωματικό ζήτημα¹⁵⁹.

Όμως, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η ιστορική περίοδο που εξετάζουμε είναι μια εποχή ιστορικών, κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων, τόσο στην Κρήτη, όσο και στην ευρύτερη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η επανάσταση του 1866, μπορεί να εξάντλησε οικονομικά το χριστιανικό πληθυσμό, όμως προσπαθεί να ανασυνταχτεί. Οι παλιοί καπεταναίοι αρχίζουν να παραχωρούν έδαφος σε μια ομάδα νέων ανθρώπων πανεπιστημιακά μορφωμένων, που αναλαμβάνουν πολιτικό ρόλο στο διαμορφωμένο εκείνη την εποχή πολιτικό σύστημα.

Αλλά ας επανέλθουμε στο θέμα της παιδείας. Για την εκπαίδευση λοιπόν στη Μεσαρά, πρωτογενές υλικό με καταγραμμένα αριθμητικά δεδομένα συναντάμε ουσιαστικά μετά το 1870. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στις προηγούμενες δεκαετίες υπήρχε υποτυπώδης οργάνωση τόσο της Δημογεροντίας, όσο και των σχολείων. Ακόμη η κυοφορούμενη επανάσταση του 1866, με αφορμή το λεγόμενο «μοναστηριακό ζήτημα», δεν άφησε περιθώρια στη νεοσυσταθείσα Δημογεροντία Ηρακλείου να οργανωθεί και να οργανώσει τα σχολεία στις αρχές της δεκαετίας του 1860¹⁶⁰.

Ολοκληρωμένοι στατιστικοί πίνακες εντοπίζονται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1880. Οι πίνακες και τα στοιχεία που θα παραθέσουμε για να στηρίξουμε τη στατιστική μας ανάλυση προέρχονται:

- από μαθητολόγια της εποχής.
- από εκθέσεις εκπροσώπων της Δημογεροντίας αρχικά και της Τμηματικής Εφορείας στη συνέχεια, οι οποίοι επόπτευαν τις καλοκαιρινές εξετάσεις των σχολείων.
- από αναφορές των δασκάλων.

¹⁵⁹ Βλ. Ιερά Μητρόπολη Ρεθύμνου και Αυλοποτάμου, *Η Εκκλησία Κρήτης υπό τους Τούρκους*, <http://www.imra.gr/portal/index.php?id=83,0,0,1,0,0>

¹⁶⁰ Λεπτομερή ανάλυση του μοναστηριακού ζητήματος στο τρίτο μέρος

Προβληματικός παρουσιάζεται ο αριθμός των μαθητών ανά σχολείο και ανά τάξη, καθώς δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, δεν συμπίπτει με τον αριθμό των εγγεγραμμένων, με στοιχεία που έφταναν στη Δημογεροντία και την Τμηματική Εφορεία από τους δασκάλους. Άλλος φαντάζει ο αριθμός των φοιτούντων μαθητών, αν λάβουμε υπόψη τον αριθμό των απουσιών και άλλος αν ελέγξουμε τον αριθμό των μαθητών που συμμετείχε στις εξετάσεις στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

Επίσης, σε νεοϊδρυθέντα σχολεία εγγράφονταν μαθητές που ουδέποτε φοιτούσαν, προκειμένου να εξασφαλιστεί ο ανάλογος αριθμός μαθητών που απαιτείτο για την ίδρυση του σχολείου.

Αναλυτικότερα για τη φοίτηση των μαθητών στα σχολεία της Μεσαράς κατ' έτος καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, καθώς και τα επεξεργασμένα συγκεντρωτικά στατιστικά στοιχεία, παρατίθενται στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 2^η σελ. 397 του σχετικού κεφαλαίου που υπάρχουν και αναλυτικοί πίνακες.

Η ιστορία των σχολείων της Μεσαράς, είναι αυτή η ιστορία του ελληνισμού. Ο Μεσαρίτης υπόδουλος, ζώντας νύχτες δουλείας, δεν έπαψε να εργάζεται με την εύφορη γη του, να κτίζει εκκλησίες, να δημιουργεί σχολεία, να καλλιεργεί τη γλώσσα του και γενικά να στήνει τις γέφυρες που θα οδηγήσουν στην εθνική του αποκατάσταση. Δίνει αγώνα για να δημιουργηθούν σχολεία, ενώ υποβάλλεται σε οικονομικές στερήσεις και θυσίες. Στέλνει τα παιδιά του στο σχολείο, το οποίο και στηρίζει από το υστέρημά του!

3. Θεσμικά πλαίσια διοίκησης των σχολείων

Στο κεφάλαιο αυτό θα παραθέσουμε αναλυτικά στοιχεία που αφορούν τον κανονισμό του 1870 και τους νόμους του 1881 και 1889. Στόχος μας είναι να καταγράψουμε τις προθέσεις και τους στόχους των συντακτών του κανονισμού και των νόμων και να δείξουμε ποια νομοθεσία ήταν η πληρέστερη με σκοπό την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Οι νόμοι κατατάσσονται στις παρακάτω θεματικές ενότητες:

- Σχολεία
 - Οργάνωση σχολείων (Ιδρύσεις)
 - Λειτουργία, (πόροι, εφορίες)
- Διδακτικό προσωπικό (μισθός, προσόντα διορισμού)
- Μαθητικό δυναμικό (ηλικία φοίτησης)

Η παρουσίαση ακολουθεί το χρόνο δημοσίευσης του κανονισμού και των νόμων. Η νομοθεσία αφορά τόσο στην εκπαίδευση των χριστιανών, όσο και στην εκπαίδευση των μουσουλμάνων κατοίκων του νησιού.

I. Χριστιανικά σχολεία

α. Δημοτικά σχολεία

Σύμφωνα με τον Κανονισμό του 1870 ο σκοπός του Δημοτικού σχολείου στην επαρχία είναι η παροχή εγκυκλοπαιδικών γνώσεων στους μαθητές για να ακολουθήσουν ανώτερες σπουδές, και να ζήσουν καλύτερα (άρθρο 2). Τα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου διακρίνονται σε προκαταρτικά και αλληλοδιδασκτικά ή συνδιδασκτικά (άρθρο 1). Επίσης προέβλεπε την ίδρυση σε πρώτη φάση 8 Δημοτικών σχολείων σε 4 επαρχιακά διαμερίσματα (χωρίς να τα ονοματίζει), τα οποία θα συντηρούνται από τα περισσεύματα των χρημάτων που θα προέρχονται από την ενοικίαση μοναστηριακών κτημάτων και από άλλους πόρους (άρθρο 7). Το σχολείο θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες περισσοτέρων χωριών τα οποία και θα ενώνονται προκειμένου να ανεγερθεί το κτήριο του σχολείου. Αυτή η ένωση των χωριών θα είναι είτε μετά από κοινή τους απόφαση, είτε μετά από επίσημη απόφαση της Δημογεροντίας Ηρακλείου (άρθρο 8). Σε σχολεία με λιγότερους από 40 μαθητές η διδασκαλία των μαθημάτων προβλεπόταν να γίνεται με τη συνδιδασκτική μέθοδο από το δάσκαλο. Σχολεία με πάνω από 40 μαθητές ο δάσκαλος θα είχε βοηθό ένα μαθητευόμενο που θα προσέφερε «αμισθί» τις υπηρεσίες του. (άρθρο 6).

Αντίστοιχα ο Νόμος του 1881 έθετε ως προϋπόθεση για την ίδρυση σχολείων τον όρο των «100 οικογενειών (άρθρο 1). Επίσης δύο ή και περισσότερα κοντινά χωριά που συγκεντρώνουν 80 έως 100 οικογένειες μπορούσαν να ιδρύσουν σχολείο (άρθρο 2). Απαραίτητη προϋπόθεση για την ίδρυση σχολείου ήταν η ύπαρξη οικήματος για τη στέγαση και η ύπαρξη κατοικία του δασκάλου. Τα κτήρια αυτά θα ιδρύονταν με συνεισφορές των χριστιανών κατοίκων των χωριών (άρθρο 3). Βασικός όρος σε κάθε Δημοτικό σχολείο η ύπαρξη 30 μαθητών, διαφορετικά δεν θα μπορούσε να συσταθεί (Άρθρο 5). Τα σχολεία διακρίνονται σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια. Τα πρωτοβάθμια βρίσκονταν στις έδρες των διοικήσεων και σε κωμοπόλεις ή κεφαλοχώρια όπου φοιτούσαν πάνω από 80 μαθητές. Τα δευτεροβάθμια σχολεία λειτουργούσαν με λιγότερους των 80 μαθητών (άρθρο 8).

Ο επόμενος Νόμος του 1889 πρωτοτυπεί ως προς την αναλυτική αναφορά των σχολείων που θα ιδρύονταν. Σύμφωνα με αυτόν προβλέπονταν να λειτουργήσουν Νηπιαγωγεία, Δημοτικά σχολεία, Ελληνικά σχολεία, Γυμνάσια και Παρθεναγωγεία (Άρθρο 1). Σε κάθε έδρα της Διοικήσεως θα λειτουργούσε ένα πρότυπο Δημοτικό σχολείο στο οποίο εφόσον ο αριθμός των μαθητών θα υπερέβαινε τους 80 μαθητές, θα διορίζονταν και δεύτερος δάσκαλος. Αν ο αριθμός των μαθητών ήταν μεγαλύτερος από τους 150 3^{ος} δάσκαλος, τους 200 4^{ος}. Οι δάσκαλοι αυτοί χαρακτηρίζονται ως «βοηθοί» (Άρθρο 2).

Τα σχολεία της επαρχίας διακρίνονταν σε «τάξεις» (πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια) ανάλογα με τον αριθμό των φοιτούντων μαθητών. Ως πρωτοβάθμια χαρακτηρίζονται τα σχολεία στα οποία φοιτούν πάνω από 80 μαθητές, δευτεροβάθμια με περισσότερους των 40 μαθητών και τριτοβάθμια με λιγότερους των 40 (άρθρο 3). Η τάξη των σχολείων μπορούσε να μεταβληθεί, αν άλλαζε ο αριθμός των μαθητών και μετά από απόφαση της Συνελεύσεως (Άρθρο 6). Δεν μπορούσε να λειτουργήσει σχολείο, αν οι μαθητές είναι λιγότεροι των 20 (άρθρο 4).

Βασική προϋπόθεση για την ίδρυση σχολείου η ύπαρξη οικήματος, τόσο για τη στέγαση του σχολείου, όσο και για το δάσκαλο (άρθρο 9).

Οι κοινότητες που είχαν ιδιαίτερους πόρους μπορούσαν να ιδρύσουν πρότυπα σχολεία, όμοια με αυτά που υπήρχαν στις έδρες των Διοικήσεων, αρκεί να κατέβαλαν το υπόλοιπο του μισθού του δασκάλου που θα διορίζονταν στην έδρα του σχολείου (άρθρο 14).

Σημαντικό είναι το άρθρο 16 του νόμου, που ορίζει ότι: *...η δημοτική εκπαίδευσις παρέχεται δωρεάν, πληρώνεται δε δικαίωμα μόνον έγγραφής και δικαίωμα απολυτηρίου.*

β. Γραμματοδιδασκαλεία

Σχετικά με τα Γραμματοδιδασκαλεία ο Κανονισμός του 1870 – που είναι και ο μόνος που τα αναφέρει - προέβλεπε την κατάργησή τους με την ίδρυση Δημοτικών Σχολείων. Αν όμως ένα χωριό απείχε μεγάλη απόσταση από την έδρα του Δημοτικού σχολείου, επιτρέπονταν η διατήρηση του Γραμματοδιδασκαλείου, εφόσον υπάρχουν 15 έως 20 μαθητές και εφόσον ήταν αναγνωρισμένο από τη Δημογεροντία Ηρακλείου. Το Γραμματοδιδασκαλείο θα επέπτευε ο δάσκαλος του πλησιέστερου σχολείου. (άρθρο 10).

γ. Ελληνικά σχολεία

Όσον αφορά το Ελληνικό σχολείο, ο Νόμος αναφέρει απλώς ότι θα διατηρηθούν τα υπάρχοντα και θα έπρεπε να προσαρμόσουν το πρόγραμμά τους με τα αντίστοιχα των πόλεων. Νέα σχολεία θα ιδρύονταν σε όσες επαρχίες στερούνταν Ελληνικών σχολείων και συγκεντρώνουν 1^ο έως 15 μαθητές ανά τάξη, χωρίς όμως να τα αναφέρει (άρθρο 15). Το άρθρο 17 του ίδιου νόμου όριζε ότι στο Ελληνικό σχολείο που λειτουργούσε στις έδρες των Διοικήσεων, θα δίδασκαν τρεις δάσκαλοι ανά τάξη (άρθρο 17).

Σύμφωνα με το νόμο του 1899, στα ελληνικά σχολεία της επαρχίας προβλέπονταν τρεις τάξεις, αλλά θα διδάσκουν δυο δάσκαλοι (άρθρο 27). Ο Σχολάρχης ήταν ο δάσκαλος της ανώτερης τάξης και προϊστάμενος του Ελληνικού σχολείου. Τα συγκεκριμένα σχολεία, θεωρούνταν παρατήματα των Γυμνασίων κι για το λόγο αυτό τα επέπτευε ο Γυμνασιάρχης και συμμετείχε στη σύνταξη του προγράμματος (άρθρο 31).

δ. Γυμνάσιο

Πρώτος νόμος για την παιδεία ήταν αυτός του 1881, που προέβλεπε τη σύσταση ενός Γυμνασίου στην Κρήτη, στο οποίο και θα δίδασκαν 6 καθηγητές (κλασσικών μαθημάτων, ιστορίας και φιλοσοφίας, ιερών, μαθηματικών και γαλλικών). Οι καθηγητές των μαθηματικών και των γαλλικών θα διοριζόταν όταν συμπληρωνόταν οι τάξεις του Γυμνασίου (άρθρο 19). Στο Γυμνάσιο, θα προστίθενται κάθε χρόνο και μια ανώτερη τάξη, εφόσον συγκεντρώνονται όχι λιγότεροι από 10 μαθητές (άρθρο 22).

Αντίστοιχα, ο νόμος του 1889, αναγνωρίζει τα πλήρη και ημιτελή Γυμνάσια που υπήρχαν στην Κρήτη (άρθρο 37), όμως σημειώνει ότι έπρεπε να αναγνωριστούν και από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και όφειλαν να συμμορφώνονται με τα προγράμματα των Γυμνασίων της Ελλάδας, τόσο στα διδακτέα μαθήματα, όσο και στις ώρες λειτουργίας, αλλά και στον εσωτερικό κανονισμό. (άρθρο 38). Υπεύθυνοι για την επίβλεψη των Γυμνασίων ορίζονταν τόσο οι Τμηματικές Εφορείες, όσο και οι Γυμνασιάρχες των πλήρη Γυμνασίων ή οι Διευθυντές των ημιτελών (άρθρο 39). Ως Γυμνασιάρχης διοριζονταν ο αρχαιότερος των καθηγητών (άρθρο 42), ενώ ο καθηγητής των ιερών, υποχρεώνονταν να κηρύττει το λόγο του Θεού στην πόλη που βρίσκεται το Γυμνάσιο (άρθρο 43).

ε. Νηπιαγωγείο και Παρθεναγωγείο

Σχετικά με την προσχολική αγωγή ο Νόμος του 1881 προέβλεπε τη σύσταση ενός Παρθεναγωγείου στην έδρα κάθε Διοίκησης, το οποίο θα συντηρούνταν από τα περισσεύματα των πόρων των άλλων σχολείων ή από εισφορές των κατοίκων. Όμοια σχολεία μπορούσαν να ιδρυθούν και στις κωμοπόλεις του νησιού, συντηρούμενα από παρόμοιους πόρους (άρθρο 47). Τα παρθεναγωγεία των πόλεων εποπτεύονταν από τις Τμηματικές Εφορίες, των δε χωριών από τις Δημοτικές και Επαρχιακές Εφορίες (άρθρο 50). Τα Παρθεναγωγεία των πόλεων αποτελούνταν από δυο τμήματα, του Δημοτικού και του Ελληνικού (άρθρο 51).

Ο Νόμος του 1889, προέβλεπε την ίδρυση Παρθεναγωγείων στις έδρες των Διοικήσεων που συντηρούνταν από τα περισσεύματα των πόρων των άλλων σχολείων και από επιβαλλόμενα δίδακτρα. Μπορούσαν επίσης να ιδρυθούν στα μεγάλα χωριά και να συντηρηθούν με τον ίδιο τρόπο (άρθρο 46). Τα Παρθεναγωγεία των πόλεων μεταβάλλονταν σε πλήρη Δημοτικά Σχολεία με συγκεκριμένο πρόγραμμα σπουδών, που είχε ως στόχο την ηθική και πρακτική μόρφωση των κοριτσιών (άρθρο 47). Στα ίδια σχολεία με απόφαση των Τμηματικών Εφοριών μπορούσαν να διδάσκονται για δυο χρόνια Ελληνικά μαθήματα, από τους δασκάλους του αντίστοιχου σχολείου αρένων (άρθρο 48). Για τα νηπιαγωγεία, ο ίδιος νόμος (άρθρο 45) επιτρέπει τη μεικτή φοίτηση (αρένων και θηλαίων) και μπορούσαν να ιδρυθούν στις έδρες των διοικήσεων.

στ. Ιδιωτικά σχολεία

Όσο αφορά την ιδιωτική εκπαίδευση, μόνο ο Κανονισμός του 1870 (κεφάλαιο ΣΤ'), προέβλεπε τη λειτουργία «*ιδιοσυντήρητων Δημοτικών Σχολείων*». Οι ιδιώτες είχαν το δικαίωμα να συστήνουν είτε μόνοι τους, σχολεία ή παδοτροφεία ή άλλα διδακτήρια, αφού πρώτα εξασφαλίσουν σχετική άδεια από την Κυβέρνηση, έπειτα από συνεννόηση με τη Δημογεροντία (άρθρο 18). Η Δημογεροντία όφειλε να επιτηρεί αυτά τα σχολεία, προκειμένου να γίνεται η διδασκαλία, σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του σχετικού κανονισμού (άρθρο 20). Και τέλος στα σχολεία αυτά, θα πρέπει να δίδασκαν δάσκαλοι με προσόντα που αναφέρονται στις σχετικές διατάξεις του κανονισμού (άρθρο 20).

II. Λειτουργία σχολείων

Σχετικά με το πρόγραμμα των μαθημάτων ο Κανονισμός του 1870 προέβλεπε τα εξής μαθήματα στο Δημοτικό σχολείο (άρθρο 3):

...Αον) Τερά Κατήχησις

Βον) Τερά Ιστορία

Γον) Χριστιανική διδασκαλία καί αἱ ἀναγκαῖαι Χριστιανικαί προσευχαί.

Δον) Ανάγνωσις ἄπταιστος καί εἰς τὰ κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων.

Εον) Γραφή

Στον) Αριθμητική ἅπαν τό πρακτικόν μέρος, ἐξαιρουμένων τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων.

Ζον) Σύντομος μικρά Γεωγραφία

Ηον) Σύντομος ἱστορία καί

Θον) Εκ τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς τό τυπικόν μόνον μετά τῶν ἀναγκαιοτέρων κανόνων, διαγραφομένων τῶν ἀσυναιρέτων τύπων.

Η διάρκεια των μαθημάτων ήταν τριετής ή το πολύ τετραετής (άρθρο 4). Επίσης ο Κανονισμός απαγόρευε την εισαγωγή μη εγκεκριμένων από τη Δημογεροντία βιβλίων. Ακόμη βιβλίων με κατεξοχήν θρησκευτικό ή πολιτικό περιεχόμενο ενώ προβλέπονταν ποινή για το δάσκαλο που παραβίαζε τον Κανονισμό (άρθρο 5).

Σύμφωνα με το άρθρο 24 του νόμου του 1889, το πρόγραμμα των μαθημάτων στα Δημοτικά σχολεία συντάσσονταν από τον διευθυντή του προτύπου Δημοτικού σχολείου σε συνεργασία με το γυμνασιάρχη ή το διευθυντή του Γυμνασίου και προ το τέλος Ιουνίου αποστέλλονταν σε όλα τα σχολεία. Σε περίπτωση ασυμφωνίας μεταξύ τους τη λύση έδινε η Τμηματική Εφορεία. Η έναρξη του σχολικού έτους, ορίζονταν στις 15 Σεπτεμβρίου (άρθρο 25).

α. Η δομή του Δημοτικού σχολείου

Σύμφωνα με τον Κανονισμό του 1870, το Δημοτικό σχολείο διακρίνονταν: α) στο προκαταρτικό τμήμα που περιλάμβανε τις τρεις πρώτες τάξεις όπου διδάσκονταν τα μαθήματα της ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής (άρθρο 31). Σ' αυτές φοιτούσαν μαθητές με συμπληρωμένο το έκτο έτος της ηλικίας τους (άρθρο 32). Όσοι μαθητές συμπλήρωναν δυο χρόνια σ' αυτό το τμήμα, χωρίς να προβιβαστούν είτε λόγω τακτικής φοίτησης από ασθένεια ή από άλλο κώλυμα, αποβάλλονταν από

το σχολείο (άρθρο 33). Η ποινή επιβάλλονταν από το δάσκαλο στους γονείς με πρόστιμο και ο ίδιος ενημέρωνε εγγράφως στην Εφορεία του σχολείου (άρθρο 34). Κάθε μήνα στο προκαταρτικό τμήμα γίνονταν εξετάσεις από τις οποίες προβιβάζονταν οι επιμελείς μαθητές (άρθρο 35). Η αξιολόγηση των μαθητών αναφέρονταν εγγράφως τόσο στην Εφορεία του σχολείου, όσο και στους γονείς ή κηδεμόνες των μαθητών (άρθρο 36). Τέλος οι μαθητές απαγορεύονταν να γράφουν στην άμμο, παρά μόνο σε πίνακες (άβακες) (άρθρο 37).

Στο αλληλοδιδασκτικό τμήμα διαιρούνταν σε δυο τμήματα: Το αλληλοδιδασκτικό και το συνδιδασκτικό (άρθρο 38). Το πρώτο αφορούσε την Δ' τάξη και έληγε στην Ζ' τάξη, ενώ το δεύτερο περιελάμβανε την Η' και Θ' τάξη (άρθρο 39).

Στο αλληλοδιδασκτικό τμήμα η φοίτηση ήταν ετήσια. Όμως οι επιμελείς μαθητές προβιβάζονταν στο συνδιδασκτικό τμήμα, χωρίς να έχουν συμπληρώσει αυτό το χρονικό διάστημα. Το ίδιο συνέβαινε και με τους μαθητές του συνδιδασκτικού τμήματος (άρθρο 40). Στο συνδιδασκτικό τμήμα διδάσκονται τα παρακάτω μαθήματα: ανάγνωση κειμένων Ελλήνων συγγραφέων, γραφή, αριθμητική: *...ἅπαν τό πρακτικόν μέρος, ἐξαιρουμένων τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων...* Ακόμη σύντομη μικρή γεωγραφία, σύντομη επίσης ιστορία και από την ελληνική γραμματική: *...τό τυπικόν μόνον μετά τῶν ἀναγκαιοτέρων κανόνων, διαγραφομένων τῶν ἀσυναιρέτων καί αστικῶν τύπων.* (άρθρα 3 και 41).

β. Εγγραφές και εξετάσεις

Οι εξετάσεις των Δημοτικών σχολείων – σύμφωνα με τα προβλεπόμενα του Κανονισμού του 1870 - γίνονταν δυο φορές το χρόνο. Οι πρώτες την τελευταία βδομάδα της Αποκριάς και οι δεύτερες την τρίτη βδομάδα του Ιουλίου. Την ακριβή ημέρα την ορίζει η Δημογεροντία Ηρακλείου και οι εξετάσεις αυτές ονομάζονταν «Γενικαί ἢ Δημόσιαι ἐξετάσεις» (άρθρο 58).

Οι πρώτες εξετάσεις γίνονταν παρουσία μόνον της Εφορείας του σχολείου, ενώ οι δεύτερες μετά από έγγραφη ειδοποίηση στη Δημογεροντία, η οποία και στέλνει ειδικό απεσταλμένο της να παρευρίσκεται σ' αυτές με την παρουσία των γονέων ή των κηδεμόνων των μαθητών και όλων άλλων ήθελαν να τις παρακολουθήσουν (άρθρο 59).

Πριν από τις εξετάσεις ο δάσκαλος παρουσίαζε την κατάσταση του σχολείου και την πρόοδο των μαθητών (άρθρο 60). Η Εφορεία απηύθυνε ερωτήσεις στους εξεταζομένους μαθητές, προκειμένου να διαπιστώσει τις πνευματικές τους δυνάμεις και ειδικά σ' αυτούς που επρόκειτο να φοιτήσουν στην Ελληνική σχολή (άρθρο 61). Μετά το τέλος των εξετάσεων ο δάσκαλος ήταν υποχρεωμένος να στείλει στη Δημογεροντία Ηρακλείου συνοπτικό πίνακα των εξεταζομένων μαθητών, υπογραμμένο από την Εφορεία (άρθρο 62).

Στους μαθητές της ανώτερης τάξης του συνδιδακτικού τμήματος που αρίστευσαν δίδονταν απολυτήριο, το οποίο και έφερε το βαθμό του μαθητή με κεφαλαία γράμματα, ενώ αναγράφονταν ακόμη τη διαγωγή και την επιμέλειά του και υπογράφονταν από το δάσκαλο και την Εφορεία του σχολείου (άρθρο 63).

Προτού εγγραφούν στην Ελληνική σχολή οι μαθητές υποβάλλονταν σε δοκιμαστικές εξετάσεις (άρθρο 64). Σε περίπτωση μη προσέλευση μαθητή στις εξετάσεις έμενε στάσιμος (άρθρο 65).

Ο νόμος του 1881 προέβλεπε εξετάσεις μια φορά το χρόνο. Για μεν τα Δημοτικά σχολεία κατά τα τέλη Ιουλίου, για δε τα Ελληνικά σχολεία στα μέσα του Ιουλίου, ενώ οι εξετάσεις των Γυμνασίων γίνονταν στα μέσα Ιουνίου. Οι διακοπές των μαθημάτων ολοκληρώνονταν την 1^η Σεπτεμβρίου, ενώ τα μαθήματα στα σχολεία άρχιζαν στις 10 Σεπτεμβρίου (άρθρο 36).

Εκτός των παραπάνω εξεταστικών επιτροπών, προβλέπονταν και διαρκής εξεταστική επιτροπή, αποτελούμενη από το Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή του Ελληνικού σχολείου, το Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου της έδρας της Διοικήσεως κι ένα ελληνοδιδάσκαλο ή καθηγητή, τον οποίο και θα υποδείκνυαν οι συνάδελφοί του (άρθρο 39).

Τα καθήκοντα της διαρκούς εξεταστικής επιτροπής, περιγράφονται στο άρθρο 40 και αφορούσαν την εξεταστική δοκιμασία όσων δασκάλων επιθυμούσαν να διοριστούν και να πιστοποιήσουν την ικανότητά τους. Επίσης φρόντιζε για την κατάλληλη μέθοδο διδασκαλίας και για τα κατάλληλα βιβλία.

Ακόμη η επιτροπή υποχρεώνονταν να υποβάλλει προτάσεις ή παρατηρήσεις στην Εφορεία (άρθρο 40).

Στην περίπτωση περισσότερων του ενός υποψήφιων για μια θέση, προτιμούνταν αυτός που είχε τα περισσότερα προσόντα, ενώ λαμβάνονταν υπόψη κατά δεύτερο λόγο και η πείρα του υποψηφίου. Αν οι κρινόμενοι ήταν ισάριθμοι,

τότε διεξάγονταν διαγωνισμός από τα μέλη της διαρκούς εξεταστικής επιτροπής (άρθρο 41).

Ο νόμος του 1889 , όριζε ότι οι εγγραφές σε όλα τα σχολεία άρχιζαν την 3^η Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο και έληγαν στις 15 του ίδιου μήνα, οπότε και ξεκινούσαν τα μαθήματα (άρθρο 66)¹⁶¹. Οι απόφοιτοι των Σχολαρχείων υποβάλλονται σε εξετάσεις για την εισαγωγή τους στο Γυμνάσιο. Όσοι δεν κρίνονταν άξιοι προβιβασμού, απορρίπτονται (άρθρο 67). Γενικά ίσχυαν όσα εφαρμόζονταν και στα σχολεία Ελλάδας (άρθρο 68)¹⁶².

γ. Εφορίες σχολείων

Όσο αφορά το τρίτο θέμα τις Σχολικές Εφορίες, ο Κανονισμός του 1870, αναφέρεται διεξοδικά στα καθήκοντα τους, αφιερώνοντας δυο κεφάλαια και 11

¹⁶¹ Ο Κανονισμός του 1870 αναφέρει (άρθρο 66), ότι μετά την έναρξη των μαθημάτων, όπως το σχολείο ήταν ανοικτό όλες τις μη εορτάσιμες ημέρες, μια ώρα μετά την ανατολή του ήλιου. Οι ώρες λειτουργίας του σχολείου κατά την μεν χειμερινή περίοδο ήταν επτά (τέσσερις το πρωί και τρεις το απόγευμα), τη δε εαρινή περίοδο οκτώ (τέσσερις το πρωί και τέσσερις το απόγευμα).

Σύμφωνα με το άρθρο 67, οι αργίες κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους στα Δημοτικά σχολεία, ορίζονταν ως ακολούθως:

- Όλες οι Κυριακές του χρόνου.
- Οι ημέρες των διακοπών ήταν δεκαπέντε.
- Από το βράδυ της Μεγάλης Τετάρτης, έως την Τετάρτη της Διακαινησίμου.
- Της Αναλήψεως.
- Του Αγίου Πνεύματος.
- Το Σάββατο της Αποκριάς και της Τυροφάγου.
- Το Σάββατο της Αης εβδομάδας των Νηστειών όλοι οι μαθητές όφειλαν αν κοινωνούν των αγράντων Μυστηρίων.
- Οι εορτές του χρόνου ήταν:
 - Η 8^η και η 14^η Σεπτεμβρίου.
 - Η 26^η Οκτωβρίου.
 - Η 8^η και 26^η Νοεμβρίου.
 - Η 6^η, 25^η και 26^η Δεκεμβρίου.
 - Η 1^η, 6^η, 7^η και 30^η Ιανουαρίου.
 - Η 2^η Φεβρουαρίου.
 - Η 25^η Μαρτίου.
 - Η 23^η Απριλίου.
 - Η 21^η Μαΐου.
 - Η 29^η και 30^η Ιουνίου.
 - Η 20^η Ιουλίου.
 - Η 6^η, 15^η και 29^η Αυγούστου.

Επίσης η 13^η Ιουνίου, ημέρα της ενθρονίσεως «τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Τρισεβάστου ἡμῶν Ἀνακτος»

¹⁶² Ο νόμος του 1889, προέβλεπε ότι από τις εκθέσεις των καθηγητών και δασκάλων που παραβρίσκονταν στις εξετάσεις των σχολείων οι Τμηματικές Εφορείες καταρτίζανε πλήρη έκθεση για την κατάσταση στην παιδεία και των σχολείων των, την οποία και κοινοποιούσαν στη Γενική Διοίκηση, η οποία και με τη σειρά της υπέβαλε στη Γενική Συνέλευση (άρθρο 64).

Η Γενική Διοίκηση ήταν υποχρεωμένη να δημοσιεύει τις εκθέσεις των Τμηματικών Εφορειών στην εφημερίδα της, προκειμένου να ενημερώνονται οι πολίτες για την κατάσταση της παιδείας (άρθρο 65).

άρθρα. (Κεφάλαιο ΙΕον επτά άρθρα και γενικό τίτλο *«Περί ἀνωτέρας Ἐποπτείας καί Διευθύνσεως»*, και το Κεφάλαιο ΙΣΤον, με τέσσερα άρθρα, με τίτλο *«Περί ἐπιτοπίων Ἐφορειῶν»*).

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναφέρεται στην Ανώτερη Εποπτεία και Διοίκηση των Σχολείων που ανήκει *«αὐτοδικαίως»* στη Δημογεροντία Ηρακλείου και η οποία συγκροτείται από τον Μητροπολίτη Κρήτης, τέσσερις Δημογέροντες και ένα Γραμματέα (άρθρο 68).

Η Δημογεροντία έχει τις παρακάτω ευθύνες:

- Να διευθύνει τα επαρχιακά Δημοτικά σχολεία.
- Να πληρώνει τακτικά τους μισθούς των δασκάλων.
- Να επιτηρεί για την ακριβή εφαρμογή και εκτέλεση του κανονισμού.
- Να διορίζει, αλλά και να παύει τους δασκάλους.
- Να επαγρυπνεί, έτσι ώστε οι δάσκαλοι να είναι άξιοι του έργου που έχει αναλάβει.
- Να επιτηρεί: *...τήν τάξιν τῆς διδασκαλίας...*
- Και τέλος να φροντίζει για: *...τήν ἀπό μέρους τῶν κατοίκων ὀφειλομένην πρὸς τοὺς διδασκάλους ὑπόληψιν...* (άρθρο 69).

Σε ορισμένες εποχές του έτους η Δημογεροντία προβλέπονταν να στέλνει απροειδοποίητα στα σχολεία έμπειρους δασκάλους, προς επιθεώρηση (άρθρο 70). Κατά την εποχή των εξετάσεων η Δημογεροντία έπρεπε να ενημερώνει τους δασκάλους για την ημέρα διεξαγωγής τους. Την ημέρα αυτή έστελνε ένα δάσκαλο ή κάποιο λόγιο άνθρωπο, ο οποίος θα παρευρίσκονταν σ' αυτές και μετά το τέλος τους θα υπέβαλλε λεπτομερή και ειλικρινή έκθεση για το αποτέλεσμά τους (άρθρο 71).

Οι αρμοδιότητες των τοπικών Εφοριών ορίζονταν στο ΙΣΤον κεφάλαιο. Σύμφωνα με τα άρθρα του οι κάτοικοι των χωριών τα οποία αποτελούσαν την περιφέρεια στην οποία και υπήρχε σχολείο θέλουν να εκλέγουν τριμελή ή πενταμελή Εφορεία, η οποία απαρτιζόταν από τον ιερέα του χωριού στο οποίο ανήκε το σχολείο και από πρόσωπα τα οποία κατοικούσαν στην περιφέρεια του σχολείου. (άρθρο 75). Μέλη των Εφοριών θα έπρεπε να ήταν πολίτες με υπόληψη και μορφωμένοι (άρθρο 76). Των Εφοριών της επαρχία Πεδιάδος προΐστανται ο Επίσκοπος Χερρονήσου (άρθρο 77).

Τέλος τα καθήκοντα των Εφοριών εκτός του να εφορεύουν, να εμψυχώνουν και να διευθύνουν και τα επαρχιακά σχολεία είναι και τα παρακάτω:

- Να προμηθεύουν τα σχολεία και τους δασκάλους με ό,τι υλικό χρειαζόταν και για κάθε τους απορία θα έπρεπε να απευθύνονται στη Δημογεροντία Ηρακλείου.
- Να φροντίζουν προκειμένου να βρίσκεται οίκημα κατάλληλο για σχολείο και κατοικία του δασκάλου.
- Να επαγρυπνούν για την κατάσταση υγιεινής των σχολείων.
- Να προτρέπουν τους γονείς, προκειμένου να φοιτούν τα παιδιά τους τακτικά στο σχολείο και σε περίπτωση αδιαφορίας να το αναφέρουν στη Δημογεροντία.
- Να φροντίζουν για την εσωτερική πειθαρχία στο σχολείο και να επιβλέπουν τους δασκάλους στην εκτέλεση των καθηκόντων τους.
- Να επιθεωρούν μια φορά το μήνα το σχολείο και να αναφέρουν στη Δημογεροντία Ηρακλείου τις ελλείψεις που συνάντησαν και τις ανάγκες που υπάρχουν για μεταρρυθμίσεις στα σχολεία.

Η Εφορεία έχει υπόσταση με την αναγνώρισή της από τη Δημογεροντία. Το Επαρχείο ενημέρωνε την κεντρική Διοίκηση για τα διορισμένα άτομα στην Εφορεία που έχουν πάντα ως σκοπό την «*ήθικοποίησιν τοῦ λαοῦ*» (άρθρο 78).

Σύμφωνα με το νόμο του 1881 τα δημοτικά σχολεία κάθε Δήμου διευθύνονταν από την Εφορεία που αποτελούνταν από το χριστιανό δήμαρχο ή τον α' δημαρχιακό πάρεδρο και από τρεις ή τέσσερις εγγράμματους δημότες που εκλέγονταν από τους δημογέροντες και αποτελούσαν τη δημοτική περιφέρεια (άρθρα 23 & 24).

Τα ελληνικά σχολεία της επαρχίας διευθύνονταν από εφορεία που αποτελούνταν από τόσα μέλη όσοι και οι Δήμοι που εξυπηρετούσαν το σχολείο, ενώ μέλος της Εφορείας ήταν και ο δημοτικός γιατρός. Οι επαρχίες που αποτελούνταν από δυο Δήμους, εκλέγανε δυο μέλη στην επιτροπή από κάθε δήμο (άρθρο 25).

Τα σχολεία που βρίσκονταν στις έδρες των Διοικήσεων διευθύνονταν από εφορεία στην οποία προήδρευε ο τοπικός Επίσκοπος και ελλείψει αυτού ο αντικαταστάτης του. Η Εφορεία αυτή αποτελούνταν από ένα εκπρόσωπο κάθε επαρχίας του τμήματος και από ένα πολίτη επιστήμονα από τους κατοίκους της έδρας των Διοικήσεων. Οι εκπρόσωποι της επαρχίας εκλέγονταν από τους Δημάρχους και ο εκπρόσωπος της πόλης από τους δημογέροντές της (άρθρο 26).

Η θητεία κάθε εφορείας ήταν διετής. Οι εφορείες των πόλεων εκλέγονταν σύμφωνα με όσα ίσχυαν μέχρι τότε. Οι εφορείες αυτές επόπτευαν όλα τα σχολεία των πόλεων πλην των γυμνασίων για τα οποία θα απαρτίζονταν από τέσσερα μέλη (άρθρο 27).

Τα καθήκοντα των δημοτικών εφορειών, σύμφωνα με το νόμο ήταν: η ίδρυση των απαραίτητων σχολείων στην περιφέρεια των Δήμων, η επίβλεψη της καλής κατάσταση των σχολικών κτηρίων, η εκτέλεση των καθηκόντων των δασκάλων και η φροντίδα για την ομαλή φοίτηση των μαθητών στα σχολεία (άρθρο 28).

Επίσης φρόντιζαν για τα κτήρια των ελληνικών σχολών, καθώς και για την εκπλήρωση των καθηκόντων των ελληνοδιδασκάλων (άρθρο 29).

Οι εφορίες στις έδρες των Διοικήσεων φρόντιζαν για: τα ελληνικά σχολεία και γυμνάσια, την καλή κατάσταση των σχολικών κτηρίων, την ακριβή εκπλήρωση των καθηκόντων των ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών γυμνασίων και το διορισμό, αλλά και την απόλυση δασκάλων, ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών, σύμφωνα με τα άρθρα του σχετικού νόμου (άρθρο 30).

Οι εφορίες που βρίσκονταν στις έδρες των Διοικήσεων θεωρούνταν ανώτερες εφορίες και μπορούσαν να απευθύνονται στις αντίστοιχες δημοτικές για θέματα διορισμού και μη εκπλήρωσης καθηκόντων από τους δασκάλους (άρθρο 31).

Οι δημοτικές και επαρχιακές εφορίες υποχρεώνονταν βάση του νόμου να υποβάλλουν κάθε χρόνο εκθέσεις για τα σχολεία τα οποία ευρίσκονταν στη δικαιοδοσία τους και που θα κατέγραφαν τον αριθμό των σχολείων, των μαθητών, των δασκάλων, τις ελλείψεις των σχολείων και ότι άλλο θα ενδιέφερε άμεσα τα σχολεία (άρθρο 32).

Οι παραπάνω εκθέσεις υποβάλλονταν στις Τμηματικές Εφορίες και προωθούνταν στο Γενικό Διοικητικό Συμβούλιο, μαζί με τις αντίστοιχες εκθέσεις για την κατάσταση στα ελληνικά σχολεία και γυμνάσια (άρθρο 33). Το ίδιο είχε την ευθύνη για την εφαρμογή των νόμων για την εκπαίδευση (άρθρο 34).

Οι Τμηματικές Εφορίες φρόντιζαν επίσης για την έγκαιρη και αμερόληπτη πληρωμή των μισθών των δασκάλων, ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών του τμήματος (άρθρο 35).

Αντίστοιχα ο νόμος του 1889 αφιερώνει δυο κεφάλαια (ΣΤ' & Θ') επτά άρθρων για τις εφορίες των σχολείων και την εποπτεύουσα αρχή. Την ευθύνη των σχολικών μονάδων είχαν οι Τμηματικές Εφορίες, οι οποίες αποτελούνταν από ένα εκπρόσωπο

κάθε επαρχίας και ένα πολίτη επιστήμονα, κάτοικο της έδρας των διοικήσεων. Η θητεία τους ήταν διετής και εκλέγονταν από τους χριστιανούς βουλευτές του τμήματος σε ειδική συνεδρίαση (άρθρο 50). Σε κάθε εφορεία προεδρεύει ο Επίσκοπος της έδρας της Διοικήσεων με αντικαταστάτη του τον αρχαιότερο των εφόρων. Στην εφορεία των Σφακίων προέδρευε ο Επίσκοπος Λάμπης και Σφακίων (άρθρο 51).

Οι Τμηματικές Εφορείες συνεδρίαζαν τακτικά μια φορά το μήνα, μετά από πρόσκληση του προέδρου τους, έκτακτα δε όταν υπήρχε ανάγκη. Συνεδρίαση μπορούσε να γίνει και όταν το ζητούσαν δυο από τους εφόρους. Οι αποφάσεις παίρνονταν κατά πλειοψηφία (άρθρο 52). Επίσης φρόντιζαν για την κανονική λειτουργία όλων των σχολείων, των κτηρίων, για το αν εφαρμόζονταν ο νόμος περί παιδείας κατά γράμμα, για την οικονομική διαχείριση αυτών, για το διορισμό καθηγητών και δασκάλων σύμφωνα με το νόμο, αλλά και για την έγκαιρη και δίκαιη πληρωμή των μισθών των δασκάλων (άρθρο 53). Οι Τμηματικές Εφορείες ήταν σταθερά επόπτες των σχολείων όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης (άρθρο 61). Οι δήμαρχοι και οι δημαρχιακοί πάρεδροι, επόπτευαν τα σχολεία των δήμων τους, φρόντιζαν να σχηματίζουν γνώμη για το αν οι δάσκαλοι εκτελούσαν σωστά τα καθήκοντά τους, αν εργάζονταν χωρίς απουσίες και το αποτέλεσμα τις έρευνάς του το έθεταν στην προϋστάμενη αρχή (άρθρο 62).

Τα ελληνικά σχολεία του τμήματος τα επισκέπτονταν σε συγκεκριμένη εποχή ο γυμνασιάρχης ή ο καθηγητής του γυμνασίου. Ο σχολάρχης του επαρχιακού ελληνικού σχολείου, επισκέπτονταν τα δεύτερης και τρίτης τάξης δημοτικά σχολεία, ενώ ο διευθυντής του προτύπου δημοτικού σχολείου, τα αντίστοιχα πρώτης τάξεως δημοτικά σχολεία. Κατόπιν υπέβαλλαν σχετική έκθεση για την κατάσταση των σχολείων που επισκέφτηκαν και πρότειναν όποιες μεταρρυθμίσεις έκριναν αναγκαίες. Για την εποπτεία αυτή ελάμβαναν είκοσι γρόσια για κάθε επίσκεψη (άρθρο 63).

Η δυτική Μεσαρά στην Τμηματική Εφορεία εκπροσωπείτο από ένα έφορο, που αντιπροσώπευε τις επαρχίες Καινουργίου και Πυργιωτίσσης. Οι κάτοικοί της δεν ήταν ευχαριστημένοι από αυτή την εκπροσώπηση και ζητούσαν να συμμετέχουν στην Εφορεία με δυο μέλη¹⁶³.

III. Διδακτικό προσωπικό

¹⁶³ Εφημερίς «ΜΙΝΩΣ», αρ. φ. 136, Αναφορά των κατοίκων της Μεσαράς που ζητούν να εκλέγουν δυο Τμηματικούς Εφόρους, σελ. 2, (Ηράκλειο, 17 Σεπτεμβρίου 1883)

α. Δημοτικά σχολεία

Ο Κανονισμός του 1870, προέβλεπε ότι οι δάσκαλοι σύμφωνα με «τάς γνώσεις καί περί τήν διδασκαλίαν ικανότητα», διαιρούνταν σε δυο κατηγορίες. Στους δασκάλους των: *...ἐπαρχιακῶν πρωτευουσῶν και στους δασκάλους των ἐπαρχιακῶν διαμερισμάτων...* (άρθρο 11).

Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι δάσκαλοι με ικανότητα, γνώσεις και σπουδές και βέβαια και επιθυμία να γίνουν δάσκαλοι. Ποιες είναι οι γνώσεις;

- Ακριβή γνώση της Χριστιανικής Κατήχησης.
- Να αναγινώσκουν σωστά: *...Ὁρθήν, εὐκρινήν καί ἐμφαντικήν ἀνάγνωσιν.*
- Γνώστες της καλλιγραφίας με: *...κρητίδα, πετροκόνδυλον καί κονδύλιον.*
- Να γνωρίζουν καλά την ελληνική γραμματική, ορθογραφία και να γράφουν εκθέσεις.
- Καλοί γνώστες αριθμητικής.
- Να γνωρίζουν Ιερά και Γενική Ιστορία, Γεωγραφία και Γεωμετρία.
- Καλό θα είναι να γνωρίζουν και εκκλησιαστική μουσική (άρθρο 12).

Οι δάσκαλοι των επαρχιακών διαμερισμάτων θα πρέπει να έχουν τις παρακάτω γνώσεις:

- Να γνωρίζουν την ελληνική, σε τέτοιο βαθμό, έτσι ώστε να μπορούν να ορθογραφούν και να εκθέτουν καθαρά και ορθά τις ιδέες τους και να μπορούν να διδάξουν αυτό και στους μαθητές τους.
- Να γνωρίζουν στοιχεία της γεωγραφίας, αλλά και Ιερή και Γενική Ιστορία, Ιερή Κατήχηση, Αριθμητική (θεωρητική και πρακτική), καλλιγραφία, ενώ καλό θα είναι να γνωρίζουν και εκκλησιαστική μουσική (άρθρο 13).

Μεγάλη σημασία έδινε ο συντάκτης του Κανονισμού στο θέμα της διαγωγής των δασκάλων. Το άρθρο 14 αναφέρει χαρακτηριστικά: *...Οί διοριζόμενοι διδάσκαλοι δέον νά ᾧσι γνωστής καί ἐνδεδειγμένης χρηστής συμπεριφορᾶς, τιμίας καί ἀνεπιλήπτου διαγωγῆς, ἐρμολογίας εἰς τό ἱερόν αὐτῶν ἐπάγγελμα, ὀφείλουσι δέ διά τῆς ἀρετῆς καί τοῦ καλοῦ παραδείγματος αὐτῶν νά γίνωνται ὁ τύπος καί ὑπογραμμός τοῖς μαθητευομένοις, οὓς ἀναδέχονται νά μορφώσουσιν ἠθικῶς τε καί διανοητικῶς.*

Οι διοριζόμενοι ως δάσκαλοι όφειλαν να έχουν την Οθωμανική υπηκοότητα (άρθρο 15). Η πιστοποίηση των γνώσεων των υποψηφίων δασκάλων, προκειμένου να

καταταχθούν σε ανάλογη κατηγορία, γινόταν από επιτροπή που αποτελούνταν από το Σχολάρχη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου, το Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου, και τον καθηγητή των ιερών μαθημάτων. Το αποτέλεσμα της εξέτασης επικύρωνε η Δημογεροντία Ηρακλείου (άρθρο 16).

Για να έχει ένας δάσκαλος δικαίωμα συμμετοχής στην εξεταστική διαδικασία έπρεπε να υποβάλλει αίτηση προς τον πρόεδρο της Δημογεροντίας επισυνάπτοντας αποδεικτικά σπουδών και διαγωγής τους. Ο δάσκαλος διοριζόταν από τη Δημογεροντία, αφού ο διορισμός του εγκρινόταν από τη Διοίκηση και στη συνέχεια το όνομά του γραφόταν σε ειδικό βιβλίο, στο οποίο και σημειωνόταν και άλλα στοιχεία (τύπος καταγωγής, χρόνος διδασκαλίας, παρατηρήσεις κ.α.) (άρθρο 17).

Οι δάσκαλοι, σύμφωνα με το νόμο του 1881, διακρίνονταν σε δυο κατηγορίες. Στους πρωτοβάθμιους με απολυτήριο Β΄ τάξης Γυμνασίου και στους δευτεροβάθμιους, που ήταν οι απόφοιτοι του Ελληνικού σχολείου. Όλοι ανεξαιρέτως υποχρεώνονταν να παρακολουθήσουν σεμινάριο διάρκειας έξι μηνών από τούς Διευθυντές των πρότυπων σχολείων προκειμένου να γνωρίσουν τη νέα μέθοδο διδασκαλίας (συνδιδασκτική). Για την παρακολούθηση των σεμιναρίων θα δινόταν σχετικό πιστοποιητικό (άρθρο 9).

Στα σχολεία με πάνω από 100 μαθητές διορίζονταν βοηθός, απόφοιτος του Ελληνικού σχολείου (άρθρο 11). Μέχρι να καταρτιστούν ικανοί δάσκαλοι με τα παραπάνω προσόντα, θα διορίζονταν δάσκαλοι, όσων οι γνώσεις βεβαιωθούν πρώτα από την αρμόδια εξεταστική επιτροπή (άρθρο 12). Όσοι δεν είχαν τα απαραίτητα προσόντα διορίζονταν ως προσωρινοί (άρθρο 13). Ο Διευθυντής Δημοτικού σχολείου που βρίσκονταν στην έδρα Διοικήσεως (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο και Νεάπολη) έπρεπε να έχει: *...δίπλωμα πρώτης τάξεως ή τουλάχιστον δευτέρας ανεγνωρισμένου τινός διδασκαλείου* (άρθρο 4).

Ο νόμος του 1889 χωρίζει τους δασκάλους σε τρεις κατηγορίες.

- Στους πρωτοβάθμιους με ενδεικτικό της Β΄ τάξεως Γυμνασίου.
- Στους δευτεροβάθμιους με ενδεικτικό της Α΄ τάξεως Γυμνασίου.
- Και τριτοβάθμιους με απολυτήριο τουλάχιστον Ελληνικού σχολείου (άρθρο 13).

Όταν παρουσιάζονταν δυο ή περισσότεροι δάσκαλοι για την ίδια θέση, προτιμούνταν αυτός που είχε ενδεικτικό μεγαλύτερης τάξης (άρθρο 16°).

Ο νόμος αυτός προβλέπει και μια ξεχωριστή ρύθμιση για τους δασκάλους που ήδη υπηρετούσαν. Συγκεκριμένα όποιοι δάσκαλοι έχουν εργαστεί *«εὐδοκίμως»* για πέντε χρόνια, έχουν προσόν μεγαλύτερο κατά μία κλάση του τίτλου σπουδών. Συγκεκριμένα αν κάποιος έχει απολυτήριο Ελληνικού σχολείου και πενταετή προϋπηρεσία, θεωρείται ότι έχει ενδεικτικό Α΄ τάξεως Γυμνασίου κ.α. (άρθρο 17).

Συνεπώς όλοι όσοι επιθυμούν να διοριστούν ως δάσκαλοι, υποβάλλονταν σε εξετάσεις από τη διαρκή εξεταστική επιτροπή. Εξαιρούνταν οι απόφοιτοι του Διδασκαλείου (άρθρο 18).

Οι δάσκαλοι το μήνα Αύγουστο υποχρεώνονταν να παρακολουθήσουν σεμινάριο από το Διευθυντή του προτύπου σχολείου, σχετικό με τη νέα μέθοδο διδασκαλίας (άρθρο 19). Μάλιστα όσοι αποχωρούσαν από το σεμινάριο, απολύονταν από την Εφορεία. Μόνος λόγος δικαιολογημένης αποχώρησης ήταν ασθένεια, που πιστοποιούνταν με βεβαίωση γιατρού (άρθρο 20).

Για να διοριστεί κάποιος δάσκαλος θα πρέπει να είχε ηλικία τουλάχιστον 20 χρόνων (άρθρο 22). Αν σε ένα τμήμα δεν υπήρχαν δάσκαλοι με τα προσόντα που όριζε ο νόμος, διορίζονταν ως προσωρινοί και οι έχοντες κατώτερα προσόντα. Αντικαθίστανται όμως, μόλις παρουσιάζονταν δάσκαλοι με τα απαραίτητα προσόντα (άρθρο 23).

Ο νόμος του 1881, προέβλεπε ότι οι δασκάλες των Παρθεναγωγείων που βρίσκονταν στις έδρες των Διοικήσεων, θα έπρεπε να έχουν πτυχίο και αυτές που δίδασκαν στα Παρθεναγωγεία της επαρχίας απολυτήριο Παρθεναγωγείου των πόλεων (άρθρο 48). Μαθήματα στα παρθεναγωγεία υποχρεώνονταν να διδάσκουν οι Ελληνοδιδάσκαλοι και οι καθηγητές (άρθρο 49).

Αντίθετα ο νόμος του 1889 αναφέρει ότι εφόσον οι Τμηματικές Εφορείες αποφάσιζαν να διδάξουν για δυο χρόνια Ελληνικά μαθήματα στα παρθεναγωγεία των πόλεων, τα μαθήματα αυτά θα έπρεπε να γίνονταν από τους δασκάλους του αντίστοιχου Ελληνικού σχολείου (άρθρο 48). Οι Διευθύντριες των παρθεναγωγείων θα έπρεπε να έχουν πτυχίο πρώτης ή δευτέρας τάξεως αναγνωρισμένου *«διδασκαλείου κορασίων»* (άρθρο 49). Ο ίδιος νόμος αναφέρει για πρώτη φορά τα προσόντα των νηπιαγωγών. Συγκεκριμένα για τους άνδρες νηπιαγωγούς δασκάλους απαιτούνται τα προσόντα του δευτεροβάθμιου δασκάλου (δηλ. να είναι απόφοιτοι του Ελληνικού σχολείου), οι δε νηπιαγωγοί δασκάλες απόφοιτοι του Αρσακείου Παρθεναγωγείου (άρθρο 45).

β. Ελληνικό σχολείο - Γυμνάσιο

Σχετικά με τα Ελληνικά σχολεία, ο νόμος του 1881 αναφέρει ότι στις έδρες των Διοικήσεων λειτουργούσε ένα Ελληνικό σχολείο, στο οποίο δίδασκαν τρεις δάσκαλοι. Ο δάσκαλος της πρώτης τάξεως, ο Σχολάρχης, έπρεπε να είχε πτυχίο πρώτης ή δεύτερης τάξης Ελληνοδιδασκάλου, ενώ οι δάσκαλοι δεύτερης και τρίτης τάξης, θα έπρεπε να είχαν απολυτήριο Γυμνασίου (άρθρο 15). Προϋπόθεση ως διορισμό καθηγητή στο Γυμνάσιο, ήταν να είναι απόφοιτος Φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου. Γυμνασιάρχης διορίζονταν αυτός που είχε περισσότερη πείρα και μεγαλύτερο βαθμό στο πτυχίο (άρθρο 20).

Ο Σχολάρχης, σύμφωνα με το νόμο του 1889, θα έπρεπε να είχε πτυχίο Γ' τάξεως Ελληνοδιδασκάλου, ή να έχει παρακολουθήσει για τρία χρόνια τα μαθήματα της Φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου τα οποία επιβεβαιώνονταν με σχετική βεβαίωση ή πενταετή «*ευδόκιμον υπηρεσίαν*» ως Ελληνοδιδάσκαλος (άρθρο 32).

Ο δάσκαλος της Β' τάξεως θα έπρεπε να διαθέτει πτυχίο Β' τάξεως Ελληνοδιδασκάλου ή να είχε παρακολουθήσει τα μαθήματα της Φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου για ένα έτος ή να έχει εργαστεί πέντε χρόνια ως Ελληνοδιδάσκαλος (άρθρο 33). Ο δάσκαλος της Α' τάξης, της κατώτερης τέλους, έπρεπε να έχει απολυτήριο Γυμνασίου με βαθμό τουλάχιστον «καλώς» (άρθρο 34).

Όταν παρουσιάζονται δυο ή περισσότεροι υποψήφιοι Ελληνοδιδάσκαλοι για την ίδια θέση, προτιμούνταν αυτός που είχε τα περισσότερα προσόντα. Όταν ισοβαθμούσαν, τότε υποβάλλονταν σε διαγωνισμό από τη διαρκή εξεταστική επιτροπή (άρθρο 35). Αν δεν βρίσκονται Ελληνοδιδάσκαλοι με τα παραπάνω προσόντα, τότε προσλαμβάνονται ως προσωρινοί, αυτοί που έχουν απολυτήριο Γυμνασίου και απολύονται μόλις βρεθούν υποψήφιοι με τα προσόντα που απαιτεί ο νόμος (άρθρο 36).

Οι καθηγητές Γυμνασίου των κλασσικών γλωσσών και των μαθηματικών, όφειλαν να είναι απόφοιτοι της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου. Ο καθηγητής των ιερών θα έπρεπε να έχει πτυχίο της Θεολογικής σχολής του Πανεπιστημίου ή της Θεολογικής σχολής της Χάλκης. Τέλος ο καθηγητής των Γαλλικών θα έπρεπε να έχει άδεια διδασκαλίας από τη Γαλλική Σχολή Αθηνών (άρθρο 41).

γ. Καθήκοντα διδακτικού προσωπικού

Ο κανονισμός του 1870, προέβλεπε «καθηκοντολόγιο» για τους δασκάλους του δημοτικού σχολείου. Σύμφωνα με αυτό ο δάσκαλος ήταν υπεύθυνος για την κοσμιότητα και την ευταξία των μαθητών του σχολείου του και φρόντιζε την επιμέλεια και τη διαγωγή τους. Μέσα στο σχολείο όφειλε να τους επιτηρεί απερίοριστα και είχε το δικαίωμα να τους ανταμείβει ή να τους τιμωρεί. Οι ποινές τις οποίες μπορούσε να επιβάλλει, ήταν να κρατεί τους μαθητές λίγες ώρες στο σχολείο αλλά και όλη την ημέρα, αφού όμως προηγουμένως είχε ειδοποιήσει τους γονείς ή κηδεμόνες των μαθητών που είχαν τιμωρηθεί (άρθρο 21).

Ο δάσκαλος όμως ήταν υποχρεωμένος να επαγρυπνεί και για τη διαγωγή των μαθητών του εκτός σχολείου. Στην περίπτωση απρεπούς διαγωγής ειδοποιούσε τους γονείς του, έτσι ώστε να συνδράμουν: *...πρός αποτροπήν αὐτῶν ἀπὸ ἀνοικείους διασκεδάσεις* (άρθρο 22).

Ο δάσκαλος κρατούσε στο σχολείο τα εξής βιβλία:

- Ένα μεγάλο βιβλίο ύλης, στο οποίο και αναγραφόταν η πορεία των μαθημάτων.
- Το Μαθητολόγιο, στο οποίο και κατέγραφε τους μαθητές, ενώ στις παρατηρήσεις σημείωνε τη διαγωγή και την επιμέλεια των μαθητών (άρθρο 23).

Επίσης διατηρούσε καταλόγους βαθμολόγησης μαθητών, διαβαθμισμένους ανά τάξεις που αφορούσαν συνήθως την Γραφή, την Ανάγνωση και την Αριθμητική (άρθρο 24).

Ο δάσκαλος κάθε Σάββατο αριθμούσε τις απουσίες των μαθητών του και ζητούσε εξηγήσεις από τους γονείς των απόντων μαθητών. Κάθε μήνα έστελνε στη Δημογεροντία τον έλεγχο, στον οποίο κατέγραφε το γενικό αποτέλεσμα του μήνα (την επιμέλεια και διαγωγή των μαθητών), καθώς και την κατάσταση του σχολείου (άρθρο 25). Ακόμη, κανένας δάσκαλος δεν απολύονταν από τη θέση του, παρά μόνο αν επιβεβαιωνόταν η ανικανότητά του ή η επαγγελματική παράβαση των δασκαλικών του καθηκόντων ή αν παρουσίαζε επιλήψιμη διαγωγή: *...σκανδαλώδους ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἢ τὴν ἀρχή.* (άρθρο 26).

Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου ήταν εξουσιοδοτημένη να επιβάλει επανορθωτικές ποινές σε δασκάλους μη επιμελείς, τους οποίους κατήγγειλαν οι

έφοροι των δημοτικών σχολείων για ολιγωρία στην εκτέλεση των δασκαλικών τους καθηκόντων (άρθρο 72).

Οι ποινές που προβλέπονταν ήταν:

- Προτροπή

Επίπληξη και

- Αφαίρεση από το μισθό του, ανάλογα τις ελλείψεις (άρθρο 73).

Κάθε επανορθωτική ποινή υποβάλλονταν εγγράφως στο δάσκαλο και υπογράφονταν από τα μέλη της Δημογεροντίας (άρθρο 74).

IV. Μαθητές

α. Ηλικία φοίτησης μαθητών

Ο Κανονισμός του 1870, όριζε ως ηλικία φοίτησης στο σχολείο το 5^ο έτος, ενώ, μπορούσαν να φοιτήσουν σ' αυτό όσοι είχαν συμπληρώσει και το 12^ο έτος της ηλικίας τους. Αντίθετα, ο νόμος του 1881, αναφέρει ότι η ηλικία των μαθητών που φοιτούσαν στο Δημοτικό σχολείο ορίζονταν από 6 έως 12 χρόνων (άρθρο 6). Η φοίτηση ήταν υποχρεωτική και επιβάλλονταν ποινές 5 γρ. στους γονείς που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο (άρθρο 7).

Σύμφωνα με το άρθρο 10 του νόμου του 1889, η εκπαίδευση στα Δημοτικά σχολεία ήταν υποχρεωτική για τα αγόρια από του 7^{ου} μέχρι του 10^{ου} έτους της ηλικίας των. Σε όποιον αρνιούνταν να στέλνει τα παιδιά του στο σχολείο επιβάλλονταν πρόστιμο 5 γρ. για κάθε πεντάδα απουσιών, που μάλιστα εισπράττονταν ακόμη και με προσωπική κράτηση (άρθρο 11). Εξαιρούνταν από τις παραπάνω υποχρεώσεις όσα παιδιά με πιστοποίηση γιατρού ήταν άρρωστα, όταν ο γονέας ήταν άπορος και είχε άμεση ανάγκη τη βοήθεια ενός τουλάχιστον παιδιού του και όταν ο μαθητής διδάσκονταν τα μαθήματα στο σπίτι (άρθρο 12).

Ακόμη στο άρθρο 13 αναφέρεται ότι στα επαρχιακά σχολεία μπορούσαν να φοιτούν κορίτσια ηλικίας μικρότερης των 10 χρόνων.

β. «Περί ευσήμων» και ποινών των μαθητών

Ο Κανονισμός του 1870 αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο με τίτλο «Περί ευσήμων» και αναφέρεται στις ηθικές αμοιβές των μαθητών. Μάλιστα το κεφάλαιο εμπεριείχε 12 άρθρα, γεγονός που δείχνει πόσο σημαντική ήταν εκείνη την εποχή η επιβράβευση του καλού μαθητή.

Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 43, οι αριστεύσαντες μαθητές σε όλα τα πρωινά μαθήματα έπαιρναν ένα «εὐσημον». Το ίδιο συνέβαινε και στα απογευματινά μαθήματα. Το εὐσημον δεν δίνονταν σε μαθητές που αρίστευσαν σε μερικά μόνο μαθήματα (άρθρο 43).

Ο άτακτος μαθητής (*«Ο ταραζίας, ό σκανδαλοποιός, ή ἄλλως παῖς ἀξιόποινος»*), όπως τον χαρακτηρίζει ο Κανονισμός), τιμωρούνταν με την επιστροφή ενός ή δύο ή και περισσότερων ευσήμων, σύμφωνα με τη γνώμη του δασκάλου. Αν το παράπτωμα ήταν μεγάλο, τότε κολλιόνταν στο στήθος και ένα ποινικό παράσημο της αταξίας ή της αμελείας (άρθρο 44). Ο αμελής μαθητής επέστρεφε κατά τα πρωινά μαθήματα ένα εὐσημον, το ίδιο ίσχυε και για τα απογευματινά μαθήματα (άρθρο 45).

Κάθε Σάββατο στον κάθ' όλη την εβδομάδα επιμελή μαθητή δινόταν παράσημο βραβεύσεως, ανάλογο της επιμέλειας και της καλής του διαγωγής (άρθρο 46). Αλλά και στους αμελείς ή κακής διαγωγής μαθητές, κρεμιόταν στο στήθος ανάλογο παράσημο (άρθρο 47).

Επίσης οι φρόνιμοι στο δρόμο μαθητές βραβευόταν, ενώ οι άτακτοι τιμωρούνταν με τιμωρία ανάλογη της πράξης τους (άρθρο 48). Ακόμη οι μαθητές που έκαναν ζημιά σε συμμαθητές τους, όχι μόνο αναλάμβαναν την υποχρέωση να αποκαταστήσουν τη ζημιά, αλλά και τιμωρούνταν με επιστροφή ευσήμων (άρθρο 49).

Όσοι μαθητές έρχονταν στο σχολείο μετά την έναρξη του μαθήματος, δεν δικαιούνταν εὐσημον την ημέρα εκείνη (άρθρο 50). Με επιστροφή των ευσήμων τιμωρούνταν και οι ανυπάκουοι μαθητές στις εντολές του δασκάλου τους (άρθρο 51). Κατά την περίοδο των εξετάσεων τα εὐσημα των μαθητών εξαργυρώνονταν από την εφορεία του σχολείου, για να επιστραφούν στην πηγή προελεύσεως (άρθρο 52).

Κάθε μαθητής με το που εγγράφονταν στο μαθητολόγιο του σχολείου θεωρούνταν *«φοιτητής ίεροῦ καταστήματος»* και υποχρεωνόταν να σέβεται τους γονείς του, τους δασκάλους, τους ιερείς, τα μέλη της Δημογεροντίας, τους εφόρους του σχολείου και γενικά τους μεγαλύτερους του, αλλά και κάθε πολιτικό υπάλληλο της Κυβέρνησης. Επίσης όφειλε μέσα στο σχολείο να φέρεται με απεριόριστο σεβασμό και πειθαρχία, καθώς και με τη μεγαλύτερη: *...σεμνότητα, ήσυχίαν, εὐταξίαν καί σωφροσύνην*. Να προσέρχεται στο σχολείο καθαρός στο πρόσωπο, στα χέρια, στα πόδια και στα ενδύματα. Να χαιρετά κάθε άξιο ανώτερό του, θέτοντας το

δεξί του χέρι στο μέρος της καρδιάς και βγάζοντας το κάλυμμα του κεφαλιού του (άρθρο 57)¹⁶⁴.

γ. Η εγγραφή μαθητών στο Κρητικό Γυμνάσιο.

Ήταν ικανοί οι απόφοιτοι των Σχολαρχείων και ειδικά των επαρχιακών, να εγγραφούν στο Γυμνάσιο; Μια αναφορά του «καθηγητικού συλλόγου» του Κρητικού Γυμνασίου (Ηράκλειο), με αποδέκτη την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου και που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα ΜΙΝΩΣ (Ιούλιος 1882)¹⁶⁵, θέτει τις διαστάσεις του προβλήματος.

Οι καθηγητές του σχολείου Αντώνιος Μιχελιδάκης, Νικόλαος Νιστεράκης, Ιωσήφ Κόρπης, Χρήστος Βαρουτάκης και Γεώργιος Αεράκης, τονίζουν ότι μέχρι να εγκριθεί ο εσωτερικός κανονισμός του Γυμνασίου, ισχύουν τα παρακάτω:

1. Όλοι οι μαθητές, από οποιοδήποτε Σχολαρχείο και να προέρχονται θα εξετάζονται από το σύλλογο των καθηγητών στα μαθήματα: Ελληνικά, Μαθηματικά, Γαλλικά και Γεωγραφία, καθώς και στα απαραίτητα Ιερά, προκειμένου να διαπιστωθεί ότι φέρουν επάξια τον απολυτήριο τίτλο του Σχολαρχείου. Αφού διαπιστωθεί η ικανότητά τους και πληρώσουν το ανάλογο εισιτήριο, θα γίνονται δεκτοί, διαφορετικά θα απορρίπτονται.
2. Όλα τα μαθήματα του Γυμνασίου θεωρούνται υποχρεωτικά. Οι μαθητές οφείλουν να τα παρακολουθούν και όποιος δεν παρακολουθεί έστω και ένα εξ αυτών, δεν μπορεί να συμμετέχει στις εξετάσεις.
3. Οι εγγραφές γίνονται από 20 Σεπτεμβρίου έως και 1^η Οκτωβρίου. Όσοι μαθητές δεν εγγραφούν αυτό το διάστημα, αποκλείονται των μαθημάτων, εκτός αν προσκομίσουν βεβαίωση γιατρού ότι ήταν άρρωστοι.

¹⁶⁴ «Περί ευταξίου»: Ολόκληρο κεφάλαιο (ΙΖ) με πέντε άρθρα αφιερώνει ο κανονισμός του 1870, για την πρόσληψη ενός μαθητή, του πιο συνετού, ο οποίος και θα ήταν ο καταλληλότερος για να επιβλέπει την τάξη στο σχολείο. Ο μαθητής αυτός δεν διορίζονταν από την Εφορεία, αλλά από το Διευθυντή του σχολείου και είχε ως στόχο την τήρηση της τάξης, πριν και μετά το τέλος των παραδόσεων (άρθρο 79).

Ο ευταξίας προσέρχονταν στο σχολείο μια ώρα πριν από την έναρξη των μαθημάτων, καθάριζε τις τάξεις και τακτοποιούσε τα πράγματα του σχολείου (άρθρο 80). Το μεσημέρι αποχωρούσε από το σχολείο, όταν έφευγαν οι μαθητές, εκτός αν υπήρχαν τιμωρημένοι μαθητές. Φρόντιζε να εξέρχονται οι μαθητές τα διαλείμματα και κατέγραφε τους άτακτους. Ο δάσκαλος επέβαλλε τις προβλεπόμενες ποινές (άρθρο 81).

Δεν μπορούσε να απουσιάσει από το σχολείο, ενώ εκτελούσε και υπηρεσίες έξω από αυτό (άρθρο 82). Ως αμοιβή του παίρνει δωρεάν από την Εφορεία του σχολείου: ...τά βιβλία, χάρτην, γραφίδας καί πᾶν ὅ,τι χρησιμεύῃ αὐτῷ πρὸς ἐκπαίδευσίν του. (άρθρο 83).

¹⁶⁵ Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 74, Αναφορά του Συλλόγου καθηγητών του Κρητικού Γυμνασίου, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, σελ. 2, (Ηράκλειο 3 Ιουλίου 1882).

4. Οι απουσίες των μαθητών δικαιολογούνται μόνο με ιατρική βεβαίωση. Όποιος μαθητής συμπληρώσει αδικαιολόγητες 25 απουσίες, αποβάλλεται από το σχολείο.
5. Κανένας ακροατής δε γίνεται δεκτός και σε καμία τάξη.

Τα παραπάνω, σημειώνουν, θα βάλλουν φραγμό «εις τινας κακίας» και ελπίζουν ότι έτσι θα μπουν απ' αρχής, στερά θεμέλια για το Γυμνάσιο. Την παραπάνω αναφορά ενέκριναν και τα μέλη της Τμηματικής Εφορείας (Πρόεδρος: Κρήτης Μελέτιος, Έφοροι: Ι. Κ. Σφακιανάκης, Αριστ. Ζαφειρίδης, Στυλ. Παπαδάκης, Εμμ. Ξανδουδίδης, Απ. Στεφανίδης).

Συμπεράσματα

Με βάση τη σύγχρονη προσέγγιση της παιδαγωγικής, είναι κοινά αποδεκτό, ότι το σχολείο επιτελεί κοινωνική λειτουργία, με σκοπό τη διάδοση και αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας. Οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές φέρνουν στην επιφάνεια νέες πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες επιχειρούν να ελέγξουν την πολιτική εξουσία και προσπαθούν να ενισχύσουν και να σταθεροποιήσουν τη θέση τους¹⁶⁶.

Το νομοθετικό πλαίσιο καθόριζε από παλιά επακριβώς τις αρμοδιότητες, τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα των εκπαιδευτικών λειτουργών σε κάθε βαθμίδα. Οι συγκεκριμένοι, με την ιδιότητα τους ως κρατικοί υπάλληλοι, καλούνταν να μεταδώσουν εκείνες τις αξίες και την ιδεολογία που κάθε φορά ήταν κυρίαρχη¹⁶⁷.

Οι Οθωμανοί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να αποδίδουν μεγάλη σημασία στα θέματα παιδείας ως παράγοντα να παρουσιάσουν την παιδεία μέσα σε ένα διεθνές πλαίσιο προόδου και πολιτισμού που θα έπρεπε και οι μουσουλμάνοι να αποδεχτούν για να εκσυγχρονιστούν¹⁶⁸.

Οι νόμοι για την παιδεία που ψηφίστηκαν από τις Γενικές Συνελεύσεις των Κρητών Χριστιανών, αλλά και Οθωμανών ασφαλώς σηματοδοτούν ένα προοδευτικό νομοθετικό πλαίσιο, πάνω στο οποίο και βασίστηκε η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος στο νησί, ανεξάρτητα αν πολλά σημεία της νομοθεσίας δεν εφαρμόστηκαν ποτέ. Με βάση τις τρεις νομοθετικές ρυθμίσεις για θέματα παιδείας που παρουσιάσαμε κατά την ανάλυση (τον Κανονισμό της Δημογεροντίας Ηρακλείου

¹⁶⁶ Βλ. Charlot B., *Το σχολείο αλλάζει - Κρίση του σχολείου και κοινωνικοί μετασχηματισμοί*, μετάφρ.. Μποναφάτου Ε. - Παπαγεωργίου Ν., εκδ. Προτάσεις, Αθήνα 1992.

¹⁶⁷ Βλ. Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις (1964-1975)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981 & Δημήτρης Κανελλόπουλος, *Η εκπαίδευση των θηλέων, η δράση της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας κατά τη μετοθωνική περίοδο και η ίδρυση του Αρσακείου Πατρών*, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm>

¹⁶⁸ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης ο.π. σ. 57 σημ. 141

του 1870, το νόμο περί παιδείας του 1881 και τον αντίστοιχο νόμο του 1889), συμπεραίνουμε τα ακόλουθα:

Οι ιδρύσεις σχολείων, κυρίως δημοτικών, αποτελούν ένα κύριο θέμα των πρώτων άρθρων των νομοθετικών ρυθμίσεων. Και μπορεί στον Κανονισμό να ιδρύονται σχολεία, σε χωριά που συνενώνονται μεταξύ τους, στις νομοθεσίες όμως που ακολουθούν του Κανονισμού βασικός λόγος για την ίδρυση ενός σχολείου είναι ο αριθμός των παιδιών.

Η δομή του Δημοτικού σχολείου στον Κανονισμό του 1870, σε σύγκριση με τις επόμενες νομοθεσίες, παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, καθώς αλλάζει η δομή του σχολείου με την εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου, που κατήργησε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Η δομή των σχολείων συγκεκριμενοποιείται με το νόμο του 1889, όπου και ορίζονται επ' ακριβώς τα έτη σπουδών ανά σχολική βαθμίδα, ακόμα και οι χώροι ίδρυσης των σχολικών μονάδων.

Στο νόμο του 1881 αναφέρονται για πρώτη φορά τα Ελληνικά σχολεία ως μονάδες, ενώ τα Γυμνάσια παίρνουν την οριστική τους μορφή μέσα από τη νομοθεσία του 1889, καθώς όπως αναφέρει ο νομοθέτης θα πρέπει να αναγνωριστούν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και να ευθυγραμμιστούν τα Γυμνάσια στην Ελλάδα.

Τα Νηπιαγωγεία, οργανώνονται με το νόμο του 1881, ενώ τα Παρθεναγωγεία θεσμοθετούνται από το νόμο του 1889. Σημαντικό και επίκαιρο κρίνεται το άρθρο 16 του νόμου του 1889, που αναφέρει ότι: *...η δημοτική εκπαίδευσις παρέχεται δωρεάν, πληρώνεται δε δικαίωμα μόνον έγγραφής και δικαίωμα απολυτηρίου.*

Με το νόμο του 1881, θεσμοθετούνται για πρώτη φορά κρατικοί πόροι για την εκπαίδευση. Μέχρι τότε οι πόροι προέρχονταν αποκλειστικά από τη διαχείριση των μοναστηριακών κτημάτων. Η διοικητική στήριξη των σχολείων και η διαχείριση των πόρων που προορίζονταν γι' αυτά, είναι ένα σημαντικό κεφάλαιο της νομοθεσίας.

Μέχρι το 1881, τη συνολική ευθύνη για τα εκπαιδευτικά θέματα είχε αποκλειστικά η Δημογεροντία Ηρακλείου, στην οποία προέδρευε ο Μητροπολίτης του νησιού. Αυτός είχε και την ευθύνη της σύστασής της. Αργότερα, με τον πρώτο νόμο για την παιδεία, θεσμοθετήθηκαν τρεις διαφορετικές εφορίες: Η τμηματική (σε επίπεδο διοικητικού τμήματος), η επαρχιακή (σε επίπεδο επαρχίας) και η δημοτική (στην περιοχή ευθύνης κάθε δήμου). Μάλιστα στις εφορίες υπάρχει εκπροσώπηση των αιρετών αρχόντων, καθώς αυτοί αποτελούν τον κορμό των μελών των.

Ο Κανονισμός του 1870 ρυθμίζει τα διδασκόμενα μαθήματα και τον προσανατολισμό της σχολικής γνώσης, δίνοντας βάρος στα μαθήματα θρησκευτικού

περιεχομένου, αφού εκ των στόχων της εκπαίδευσης ήταν και η: ...*ήθικοποίησις τοῦ λαοῦ*. (άρθρο 78). Ο νόμος του 1889 εκχωρεί το δικαίωμα σύνταξης του προγράμματος του Δημοτικού σχολείου στον Διευθυντή του προτύπου Δημοτικού σχολείου σε συνεργασία με το Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή του Γυμνασίου. Οι νόμοι προσδιορίζουν τα τυπικά προσόντα δασκάλων, ελληνοδιδασκάλων και καθηγητών καθώς και τον τρόπο πρόσληψής τους.

Όμως πολλές φορές οι νόμοι καταστρατηγούνταν, αφού διατάξεις του δεν εφαρμόζονταν. Έτσι το καλοκαίρι του 1886 στην ομιλία του στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, σε μια πολύ ενδιαφέρουσα τοποθέτηση, θα υπογραμμίσει: ...*Συμβαίνει λοιπόν εν τω περί παιδείας νόμῳ ὅτι καὶ εἰς πάντας τοὺς ἄλλους . Δὲν εφαρμόζονται αἱ διατάξεις αὐτοῦ, ὡς θεραπείαν δὲ τοῦ κακοῦ ἐπιζητούμεν τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐνρύτερος καὶ τελειότερος νόμος, ἀλλὰ μὴ εφαρμοζόμενος, δὲν θὰ καταλήξει εἰς τὸ αὐτό; Διὰ τοῦτο ὠφελιμότερος εἶναι νόμος ἀτελής μὲν, ἀλλὰ εφαρμοζόμενος, παρὰ τέλειος, ἀλλὰ ἀνεφάρμοστος*¹⁶⁹.

4. Ίδρυση και εσωτερική λειτουργία σχολείων

Οι χώροι των εκκλησιών και τα μοναστήρια υπήρξαν οι πρώτοι χώροι που φιλοξένησαν υποτυπώδη σχολεία το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα: ...*Ἡ παρ' ἡμῖν δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἐν χρόνοις χαλεποῖς περιορισθεῖσα ἐν τοῖς νάρθηξι των*

¹⁶⁹ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

εκκλησιών και τοις προνάοις και εμπορουμένη υπό του θρησκευτικού πνεύματος των πατέρων ημών έσχε στενότατον κύκλον¹⁷⁰. Οι πρώτοι δάσκαλοι ήταν οι καλόγεροι των μοναστηριών και οι ιερείς και αναγνώστες των ενοριών.

Για τον τρόπο που λειτουργούσαν τα σχολεία στα Σφακιά εκείνη την εποχή, δίνει μια σχετική εικόνα ο Πάρις Στ. Κελαϊδής: *...Οι παπάδες που ήξεραν και γραφή (διότι υπήρχαν μερικοί που γνώριζαν μόνο ανάγνωση) , εκτελούσαν χρέη δασκάλου. Φτωχοί άνθρωποι κι οι ίδιοι, όπως κι οι υπόλοιποι συγχωριανοί τους, ασχολούνταν βασικά με κτηνοτροφικές, γεωργικές και μελισσοκομικές εργασίες.*

Στις ώρες τής δουλειάς, που διαρκούσαν από το πρωί μέχρι το βράδυ («όσο φώτιζε ο ήλιος») , τους ακολουθούσαν μερικά απ' τα δικά τους παιδιά, κι όσα απ' τα παιδιά των συγχωριανών τους είχαν όρεξη για μάθηση. Μαζί με την εργασία, γινόταν και το μάθημα. Σαν «δίδακτρα» οι μαθητές προσέφεραν... προσωπική εργασία. Διότι βέβαια, δεν πρέπει να φαντασθούμε τα «δασκαλάκια» (όπως έλεγαν τούς μαθητές) , όμοια με τα σημερινά εξάχρονα παιδιά του Δημοτικού. Ήταν πολύ μεγαλύτερα και σε πολλά απ' αυτά, είχε «φυτρώσει» το πρώτο χνούδι του επερχόμενου μουστακιού. Όταν λοιπόν ο παπάς έσκαφτε το χωράφι του, όταν κλάδευε δένδρα ή καθάριζε τις μέλισσες (πολύ συνηθισμένη απασχόληση τα παλαιότερα χρόνια στα Σφακιά), τα «δασκαλάκια» μάζευαν ξύλα, κουβαλούσαν στάρι στον μύλο, καθάριζαν τη μάντρα των προβάτων ή πρόσεχαν τις κατσίκες μη φάνε τα σπαρτά. Και στα διαλείμματα τής χειρονακτικής εργασίας, ή όταν έβρεχε κι εχιόνιζε, οπότε δεν έβγαιναν έξω, έλεγε ό ηλικιωμένος και άκουγαν οι αμούστακοι¹⁷¹.

Με το πέρασμα όμως των χρόνων άρχισε από την εκκλησία να συστηματοποιείται η δημιουργία υποτυπωδών στην αρχή σχολείων και κατόπιν σχολείων με περισσότερες απαιτήσεις. Έχει αναγνωριστεί πια ότι η εκκλησία τους πρώτους αιώνες της δουλειάς ήταν η κατευθυντήρια δύναμη τους¹⁷².

Η Ζενάπ Ισματ Ρασέντ στο βιβλίο της *«Η Κρήτη υπό Αιγυπτιακήν εξουσίαν (1830-1840)»*, αναφέρεται στις προσπάθειες του Μωχάμετ Άλυ να ιδρύσει σχολεία στα Χανιά για χριστιανούς και μουσουλμάνους κατά το 1833. Αναφέρει επίσης τη δυσπιστία με την οποία οι Κρητικοί αντιμετώπισαν την προσπάθεια αυτή, καθώς: *... έφθασαν εις την σκέψιν, ότι ούτος θα μαζεύη τα παιδιά των κατοίκων της νήσου και*

¹⁷⁰ Βλ. Ελληνικός Φιλολογικός Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως, (περιοδική έκδοση), τόμος Η', (1873 – 1874), σελ. 203.

¹⁷¹ Βλ. Πάρις Στ. Κελαϊδής, *Τα σχολεία στα Σφακιά*, Προμηθέας ο Πυρφόρος, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1982, τ. 32, σελ. 322

¹⁷² Βλ. Νικόλαος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976, σελ. 48-49.

ακολουθώς θα φυγαδεύση αυτά με πλοίον από τον κόλπον της Σούδας εις την Αίγυπτον¹⁷³.

Η περίοδος της Ειρήνης (1841 -1866), κρίνεται ως η ουσιαστικότερη για τα εκπαιδευτικά δρώμενα του νησιού, καθώς ιδρύονται και τα πρώτα σχολεία. Η έλλειψη επαναστάσεων βοήθησε στην τόνωση της αγροτικής οικονομίας της Μεσαράς και κατ' επέκταση στην πρόοδο της περιοχής. Ιδρύεται το πρώτο σχολείο, ενώ ιδρύονται και Γραμματοδιδασκαλεία, που είναι ο προπομπός της ίδρυσης και άλλων σχολείων. Στα σχολεία αυτά δεν υπήρχαν προγράμματα μαθημάτων, ούτε υπάρχουν πληροφορίες για τα βιβλία που διδασκόταν. Δεν γνωρίζουμε ακόμη αν υπήρχαν αριθμητήρια ή αλφαβητάρια, ούτε καν συγκεκριμένη μέθοδος διδασκαλίας. Το δάσκαλο έκανε όποιος γνώριζε λιγοστά γράμματα και τον πλήρωνε συνήθως η εκκλησία ή οι γονείς των παιδιών. Υπήρχαν και «δασκάλες» κυρίως στα κεφαλοχώρια, που μάθαιναν στα κορίτσια γράμματα στα λεγόμενα «σπιτοσκολειά» και που πληρωνόταν από τους γονείς των παιδιών¹⁷⁴.

Σύμφωνα με μαρτυρίες το πρώτο σχολείο στη Μεσαρά, ιδρύθηκε το 1842¹⁷⁵. Πρόκειται για το Δημοτικό σχολείο Πόμπιας, που είναι και το πρώτο επαρχιακό Δημοτικό σχολείο του Νομού Ηρακλείου. Το εκπαιδευτικό προβάδισμα της Πόμπιας εξηγείται με βάση την οικονομική της ευρωστία, που την τοποθετεί στα πλουσιότερα κεφαλοχώρια της υπαίθρου κατά το 19^ο αιώνα. Το πρώτο έγγραφο που αναφέρει την ύπαρξη σχολείου στην Πόμπια, όπως προκύπτει από την έρευνά μας στο αρχειακό υλικό της Δημογεροντίας Ηρακλείου, χρονολογείται από την 9^η Μαρτίου 1865¹⁷⁶.

Μετά το 1858 η θεσμοθέτηση των Δημογεροντιών και η σχετική φιλελευθεροποίηση της Τούρκικης Διοίκησης στα πρώτα χρόνια της επόμενης δεκαετίας επέτρεψαν στα χριστιανικά σχολεία των πόλεων κυρίως να γνωρίσουν κάποια άνθηση. Σε αυτό συνέβαλε και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο αιφνιδιασμένο από την επιτυχία της καθολικής προπαγάνδας στα 1859-1860 ανάμεσα

¹⁷³ Βλ. Ζενάπ Ισμάλ Ρασέντ, *Η Κρήτη υπό Αιγυπτιακήν εξουσίαν (1830-1840)*, μετ. από τα αραβικά Δρ. Ευγένιος Μιχαηλίδης, Β' έκδοση, Ηράκλειο 2002, σελ. 105 – 106.

¹⁷⁴ Βλ. Κούλα Ξηρηδάκη, *Παρθεναγωγεία και δασκάλες του υπόδουλου Ελληνισμού*, Προμηθεύς, Αθήναι 1972, σελ. 23.

¹⁷⁵ Σε αρκετούς καταλόγους της Τμηματικής Εφορείας μνημονεύεται το 1842 ως έτος ίδρυσης του σχολείου της Πόμπιας. Στο σημείο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να αναφέρουμε τον πρώτο Κανονισμό για τα σχολεία, που εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας μας που χρονολογείται το 1844 (Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 3^η, σελ. 417).

¹⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 15-368 ΑΔΗ: Ο επίτροπος του σχολείου Πόμπιας Ιωάννης Παπαχατζάκης ζητά 500 γρ. από τα μοναστηριακά για τις ανάγκες του σχολείου. Πράγματι η Δημογεροντία δίνει εντολή στη ΧΟΤ να δοθούν τα χρήματα στις (Πόμπια, 9 Μαρτίου 1865).

στον αγράμματο αγροτικό πληθυσμό του νησιού ενέτεινε τις εκπαιδευτικές του δραστηριότητες¹⁷⁷.

Κρητικοί λόγιοι σε μεγαλύτερο βαθμό είναι αυτοί που ξεκίνησε προσπάθειες για την ίδρυση σχολείων στην ενδοχώρα του νησιού, όπου και κατοικούσε το πλέον δραστήριο τμήμα των χριστιανών το 1862. Με πρωτοβουλία του Κρητικού λογίου Εμμανουήλ Βυβιλάκη, δημιουργείται σχολείο στους Αγίους Δέκα. Ο Βυβιλάκης είχε πρωτοστατήσει στην ίδρυση αρκετών σχολείων στη γενέτειρά του το Ρέθυμνο. Ο ίδιος στήριξε την ίδρυση σχολείου στο συγκεκριμένο χωριό της Μεσαράς από ιδιαίτερη αγάπη που έτρεφε για τους Κρήτες «*Αγίους Δέκα*». Πρώτος δάσκαλος του παραπάνω σχολείου αναφέρεται ο Νικόλαος Παπαδάκης που έχει σπουδάσει στη Σύρο. Με επιστολή του το καλοκαίρι του 1862 έγραφε στον Βυβιλάκη ότι στο σχολείο του φοιτούσαν 30 μαθητές, ότι δεν ήταν Αλληλοδιδασκτικό και δεν είχε πίνακες και βιβλία. Τον παρακαλούσε λοιπόν, να στείλει και βιβλία καθώς στη Μεσαρά δεν υπήρχε κανένα Αλληλοδιδασκτικό σχολείο, μόνο λίγα παλιά κοινά¹⁷⁸. Μετά την επανάσταση του 1866, δεν υπάρχουν στοιχεία για τη λειτουργία του σχολείου.

Υπάρχουν ενδείξεις ότι λειτουργούσε σχολείο και στο *Χάρακα* το Δεκέμβριο του 1862, καθώς οι προεστοί του χωριού Νικόλαος Αποστολίδης και Νικόλαος Ζαχαριουδάκης με επιστολή τους προς την Δημογεροντία βεβαίωναν ότι ο Εμμανουήλ Παπαδάκης είχε διδάξει σε μερικά παιδιά του χωριού¹⁷⁹ & ¹⁸⁰.

Το 1862 ξεκίνησε και η λειτουργία του σχολείου *Πιτσιδίων*, μετά από γενναία χρηματοδότησή του από ένα πλούσιο ομογενή Πιτσιδιανό, τον Εμμανουήλ Σπινθάκη, που ζούσε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Ο Σπινθάκης, στα 1860 έστειλε στην νεοσυσταθείσα Χριστιανική Δημογεροντία Ηρακλείου μια επιστολή όπου δήλωνε την πρόθεσή του να στείλει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό (300 χρυσών εικοσόφραγκων) στην Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα για να ιδρυθεί Δημοτική Σχολή στα Πιτσίδια. Από τους τόκους αυτού του ποσού πρότεινε μάλιστα,

¹⁷⁷ Βλ. Κάλια Καλλιατάκη – Μεριτικοπούλου, *Η παιδεία στην Κρήτη 1868-1878 Μια επισκόπηση*, Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Τόμος Γ' σελ. 78

¹⁷⁸ Βλ. Μιχάλης Τρούλης, *Εμμανουήλ Βυβιλάκης – Η ζωή, η δράση και το έργο του*, Ρέθυμνο 2005, Εκδόσεις Καλαϊτζάκη Α. Ε. σελ. 110. Ο Τρούλης μνημονεύει τρεις επιστολές των κατοίκων των Αγίων Δέκα προς τον Βυβιλάκη, ενώ αναφέρεται και στην προσπάθεια του Βυβιλάκη να κηρυχθούν προστάτες του νησιού οι Άγιοι Δέκα.

¹⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 08 – 1581 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του Χάρακα, ρόλος τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Χάρακα, 17 Δεκεμβρίου 1862).

¹⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 09 – 118 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του Χάρακα, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Χάρακα, 5 Φεβρουαρίου 1863).

να χρηματοδοτείται τόσο η λειτουργία του σχολείου, όσο και η μισθοδοσία του δασκάλου¹⁸¹.

Αρκετό ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαδικασία ίδρυσης του Δημοτικού σχολείου στο χωριό **Σίβα**. Η απόφαση για τη δημιουργία όχι μόνο σχολείου, αλλά και την ανέγερση κτιρίου¹⁸² στο χωριό αυτό, φαίνεται ότι είχε παρθεί από το 1863 και μάλιστα από κοινού με τα γειτονικά χωριά Πετροκεφάλι, Κουσέ, Λίσταρο και Άγιο - Ιωάννη. Στις 13 Νοεμβρίου 1863 έγινε σύσκεψη στο Σίβα με τη συμμετοχή των κατοίκων και των προεστών των παραπάνω χωριών οι οποίοι και υπέγραψαν το σχετικό κείμενο¹⁸³. Το θεμέλιο λίθο για την ανέγερση του κτιρίου, σύμφωνα με την παράδοση, έβαλε ο Μητροπολίτης Κρήτης και μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης Διονύσιος ο Ανδριανουπόλεως. Η οικοδομή τελείωσε μέσα στο 1864, οπότε και ξεκίνησε η λειτουργία του σχολείου.

Ενδιαφέρουσα είναι πιστεύω η παρακάτω σημείωση, που αφορά την ποιότητα των διδασκομένων μαθημάτων στα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου. Στην Κρήτη δεν υπήρχαν όλες οι Γυμνασιακές τάξεις και έτσι οι μαθητές ήταν αναγκασμένοι να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στο Γυμνάσιο της Σύρου ή των Αθηνών. Έδιναν εξετάσεις και από τα αποτελέσματα αυτών των εξετάσεων γινόταν η κατάταξή τους στις Γυμνασιακές τάξεις των νέων τους σχολείων. Ο Ηρακλής Ιερωνυμάκης από τη Γέργερη στέλνει στις 16 Νοεμβρίου 1862 επιστολή στο φίλο του Αλέξανδρο Στεφανίδη, στην οποία και αναφέρει ότι: *...η αποκατάστασίς μου, φίλε, εις τα μαθήματα είναι ότι έδοσα εξετάσεις και εκατετάχθην εις την τρίτην τάξιν όπου μου αναλογούσε*¹⁸⁴.

Η επανάσταση του 1866 ανέστειλε τόσο την ίδρυση σχολείων όσο και τη λειτουργία των υπαρχόντων. Το 1868 με την εφαρμογή του Οργανικού Νόμου η ελληνική γλώσσα επιβλήθηκε ως επίσημη γλώσσα στο νησί και ως εκ τούτου διδάσκονταν και στα χριστιανικά αλλά και μουσουλμανικά σχολεία¹⁸⁵. Τα σχολεία

¹⁸¹ Υπάρχουν επιστολές του Σπινθάκη τόσο προς τους κατοίκους του χωριού, όσο και προς τη Δημογεροντία βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 012 – 299 ΑΔΗ, (Αλεξάνδρεια, 31 Μαρτίου 1864), ΚΑ 2 – ΑΑ 012 – 300 ΑΔΗ, (Αλεξάνδρεια, 31 Μαρτίου 1864), κ.α.

¹⁸² Βλ. Κ.Α. 2 / Α.Α. 10 – 1351 ΑΔΗ: Επιστολή που υπογράφουν οι προεστοί του υπό ίδρυση κοινού σχολείου, χωρίς να αναφέρεται ονομαστικά ο παραλήπτης - πιθανόν ο Μητροπολίτης Αρκαδίας: *... καταγινόμεθα εις όσο θέλουν γίνουν ανάγκες της αυτής οικοδομής και ελπίζομεν βέβαια ότι θέλετε λάβει μεγάλην ευχαρίστησιν εις τούτο έργο*, (Σίβας, 13 Νοεμβρίου 1863)

¹⁸³ Βλ. Κ.Α. 2/ Α.Α. 10 – 1350 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Σίβα, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβα, 13 Νοεμβρίου 1863).

¹⁸⁴ Βλ. *Αρχείο Δημοσθένη Γ. Στεφανίδη*, εκδ. ΥΠΕΠΘ – ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Ηρακλείου 2006 (έγγραφο 80) και Κίττυ Βεργωτή – Ιερωνυμάκη, *Οι ρίζες μου*, Ηράκλειο 2007, σελ. 48

¹⁸⁵ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο 1990, σελ. 410.

που είχαν κλείσει έκαναν έναρξη της λειτουργίας τους το σχολικό έτος 1869-1870, έτος κατά το οποίο άρχισε και η ίδρυση νέων σχολείων.

Τότε ιδρύεται το σχολείο του **Τυμπακίου** (Νοέμβριος 1869)¹⁸⁶, με δάσκαλο τον Εμμανουήλ Λιμπρίτη από τον Άγιο Θωμά, τελειόφοιτο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής σχολής Αθηνών¹⁸⁷.

Ο Κανονισμός του 1870, αναφέρει ότι στα τέσσερα επαρχιακά διαμερίσματα του Τμήματος Ηρακλείου επρόκειτο να συσταθούν 18 Δημοτικά σχολεία, η λειτουργία των οποίων θα χρηματοδοτούνταν από τα περισσεύματα των μοναστηριακών πόρων αλλά και από άλλες πηγές (Κεφάλαιο Δ – Άρθρο 7). Για τη λειτουργία σχολείου ο κανονισμός έθετε ως προϋπόθεση την ύπαρξη κτιρίου (Κεφάλαιο Δ – Άρθρο 8)¹⁸⁸.

Πριν τη σύνταξη του κανονισμού δυο νέα σχολεία ιδρύθηκαν στην περιοχή. Το Μάρτιο του 1870 το σχολείο στα **Πρεβελιανά**, που εξυπηρετούσε πέντε συνολικά χωριά (Άγιο Θωμά, Αρδάχτια, Πρεβελιανά, Μεγάλη Βρύση και Αγία Βαρβάρα) και με δάσκαλο τον Κωνσταντίνο Μαριδάκη¹⁸⁹. Το Σεπτέμβριο του 1870 ιδρύθηκε το σχολείο της **Γέργερης**, με δάσκαλο το Μιχαήλ Κυριακίδη. Είναι ήδη 50 χρόνων και έχει παρακολουθήσει τα μαθήματα του Ελληνικού σχολείου Ηρακλείου¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Στις 3 Νοεμβρίου 1869 οι Ιερείς (παπα-Κωνσταντίνος Μαράκης, παπα-Ιωάννης και παπα-Δημήτρης) και οι Δημογέροντες του Τυμπακίου (Αντώνιος Ψωμαδάκης, Αναγνώστης Αντρουλάκης, Κωνσταντίνος Τζεφρανάκης, Μιχαήλ Μηλολιδάκης, Σπυρίδος Χαντζιδάκης, Κωνσταντής Γεωργιουδάκης, Αναγνώστης Τζωρτζακάκης, Αναγνώστης Χριστοδουλάκης, Σταυρούλης Ταβερναράκης) και ο κάτοικος των Βόρων Αντώνιος Καπελάκης, με επιστολή τους στο Μητροπολίτη Κρήτης Μελέτιο και τη Δημογεροντία, ζητούν την ίδρυση σχολείου. Στην επιστολή τους τονίζουν: ... παρακαλήσθε να μας εστείλετε ένα διδάσκαλο εις το χωρίον μας, διότι είναι ανάγκη και μάλιστα τον εξητά ο τόπος ότι είναι το χωρίον μας η μισή επαρχία ακόμα είναι και οι Βόρροι και τα απάνω χωριά με το χωριό μας δια να γίνει το κεντρικό σχολείο εις το Τυμπάκι και παρακαλείσθε να μας εσταλθεί ο διδάσκαλος, διότι παραπονούμασθεν διατί αποστέλονται διδάσκαλοι εις τα παραμικρά χωριά και εις το ειδικόν μας δε στέλνεται λοιπόν σας περικαλούμεν και ας γίνει και ημάς το χατίρι μας. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 029 – 070 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του Τυμπακίου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Τυμπάκι, 3 Νοεμβρίου 1869).

¹⁸⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 028 – 431 ΑΔΗ: Αίτηση διορισμού του δασκάλου Εμμανουήλ Λυμπρίτη, προς τη ΔΗ (Ηράκλειο, 23 Οκτωβρίου 1869).

¹⁸⁸ Τα άρθρα του Κανονισμού δημοσιεύονται στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 4^η σελ. 420.

¹⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 033-115 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κωνσταντίνου Μαριδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πρεβελιανά, 8 Μαρτίου 1870).

¹⁹⁰ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 039/059 ΑΔΗ: Αίτηση του Μιχαήλ Κυριακίδη, προς τη ΔΗ (Ηράκλειο, 1 Σεπτεμβρίου 1870). Στην ίδια επιστολή σημειώνεται και η πιστοποίηση του Σχολάρχη Παρασυράκη σχετικά με τη βαθμολογία του Κυριακίδη. Όπως βεβαιώνει ο Σχολάρχης Νικόλαος Παρασυράκης: ... απολυτήριον υποστάς δοκιμασίαν εκρίθη άξιος του βαθμού Άριστα (5 ½). Διαγωγή δε έδιξεν εν τη Σχολή Άρίστην.

Το 1871 οι κάτοικοι των **Βοριζίων** με επιστολή τους προς τον Μητροπολίτη Κρήτης Μελέτιο ζήτησαν την ίδρυση σχολείου που θα εξυπηρετούσε και τα χωριά Καμάρες, Σκούρβουλα και Λοχριά, αίτημα που ικανοποιήθηκε.¹⁹¹

Ένα ακόμη σχολείο ιδρύθηκε το 1872 στην επαρχία Μονοφατισίου και συγκεκριμένα στο **Χάρακα**. Είναι το δεύτερο που υπήρχε στη συγκεκριμένη επαρχία. Η Δημογεροντία Ηρακλείου με επιστολή της προς τους Δημογέροντες του χωριού με ημερομηνία 1^η Νοεμβρίου 1872 γνωστοποίησε ότι διόρισε δάσκαλο τον Μιχαήλ Σιβάκη.¹⁹²

Παρά το γεγονός ότι την εποχή αυτή άρχισε να εξαπλώνεται το σχολικό δίκτυο στην ύπαιθρο χώρα, ωστόσο ο αριθμός των σχολείων παραμένει αρκετά μικρός σε σύγκριση με τις ανάγκες που υπήρχαν. Η εκπαιδευτική επιτροπή του Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, παίρνοντας ως βάση έκθεση του Επισκόπου Ρεθύμνης, σημειώνει: *...Γυμνόπαιδες και ρακένδυτοι παίδες, και αυτού του επιουσίου άρτου στερούμενοι, διά δυσβάτων και μακροτάτων οδών διερχόμενοι, φοιτώσι καθ' ημέραν εις σχολεία, τας αφορήτους στερήσεις μετ' ακάκου υπομονής και καρτερίας υποφέροντες. Ούτω συνήθως οι παίδες ημών εν δάκρυσι και στεναγμοίς τον πνευματικόν αυτών άρτον εσθιούσιν*¹⁹³.

Το 1873 στην περιοχή της Μεσαράς δυο σχολεία ιδρύθηκαν. Πρόκειται για τα σχολεία της **Πλώρας** και των **Βασιλικών Ανωγείων**. Η ίδρυση των παραπάνω σχολείων ήταν απόρροια μιας διαμάχης που είχε ξεσπάσει μεταξύ των χωριών της περιοχής, τα οποία είχαν χωριστεί σε δυο στρατόπεδα. Το ένα ζητούσε ως έδρα του σχολείου την Πλώρα και το άλλο τα Βασιλικά Ανώγεια. Τελικά η Δημογεροντία προτίμησε να ιδρύσει σχολεία και στα δυο χωριά¹⁹⁴.

¹⁹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 046 – 213 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Βοριζίων, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Βορίζια, 15 Απριλίου 1871).

¹⁹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 63 - 353 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους κατοίκους Χάρακα, (Ηράκλειο, 1 Νοεμβρίου 1872) & το Μάιο του 1870 οι κάτοικοι της περιοχής είχαν ζητήσει σχολείο, αλλά δεν είχαν οίκημα. Ο Μουεβίνης Μονοφατισίου και μέρους Ρίζου Μ. Π. Μαστοράκης γράφει στη Δημογεροντία: *... σπεύδω να σας πληροφορήσω ότι ομίλησα όσον ηδυνάμην εις τους Δημογέροντας του χωρίου Χάρακα περί συστάσεως αλληλοδιδασκτικής Σχολής, αλλ' επειδή οι άνθρωποι στερούντο ένεκα της παρελθούσης εποχής δεν έβαλον αμέσως εις ενέργειαν το έργον και μόλις τώρα ήρχισαν να επιδιρθώνουν οίκημα τι, και άμα τελειώσει η επιδιόρθωσίς του θέλουμεν ειδοποιήσει την έντιμον Δημογεροντίαν όπως αποστείλη τον διδάσκαλον*. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01-36 ΑΔΗ: Έγγραφο του Μουεβίνη Μονοφατισίου και μέρους Ρίζου Μ. Π. Μαστοράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Χάρακα, 5 Μαΐου 1870).

¹⁹³ Βλ. Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, Τόμος ΣΤ', σελ. 206

¹⁹⁴ Η διαμάχη ξεκίνησε το 1871. Οι κάτοικοι των χωριών: Μιαμούς (Α. Μανιδάκης και δάσκαλος Μανιδάκης), Απεσωκάρι (Νικόλαος Ανδρόνικος και Πανάγος Περβολαράκης), Φλα(χ)θιάκιες (Νικόλαος Αλεξάκης και Αρτέμης Ψαράκης), Βασιλικών Ανωγείων (Αναγνώστης Παπαδάκης), Κανδήλας (Ιωάννης Μαράκης, Ιωάννης Κουτούρις, Στεφανής Περτσελής και Φραγκιός Καραμπαγιάς), Κρότου (Αντώνιος Μαρανάκης, Στεφανής Λαμπράκης και Μανόλης Χουστούλης) και

Το 1875, ιδρύονται 6 νέα σχολεία. Συγκεκριμένα στην επαρχία Μονοφατσίου το σχολείο των **Καστελλιανών**¹⁹⁵, του **Πατισίδερου**¹⁹⁶ και του **Αγίου Θωμά**¹⁹⁷, ενώ καταργήθηκε το σχολείο των Πρεβελιανών¹⁹⁸. Στην επαρχία Καινουργίου ιδρύονται τα σχολεία του **Ζαρού**¹⁹⁹ και της **Μητροπόλεως**²⁰⁰ και στην επαρχία Πυργιωτίσσης το σχολείο των **Βόρρων**²⁰¹.

Το 1876 ιδρύθηκε το σχολείο της **Μεγάλης Βρύσης**²⁰², αλλά και το πρώτο Ελληνικό σχολείο της Μεσαράς, με έδρα το Πετροκεφάλι. Η προσπάθεια είχε ξεκινήσει ένα χρόνο πριν, όταν κάτοικοι απ' όλα τα χωριά της Μεσαράς, ζήτησαν

Βασιλικής (Αντώνιος Μαρινάκης και Νικόλαος Μεναγάκης) υπογράφουν επιστολή προς τη Δημογεροντία, με την οποία τονίζουν ότι εφόσον αποφασιστεί να γίνει σχολείο στην περιοχή, το πλέον κατάλληλο μέρος είναι τα Βασιλικά Ανώγεια. Όπως δε σημειώνουν το παραπάνω χωριό το ζητά ο περισσότερος κόσμος και τούτο : ...*διότι υπάρχει φιλονικία εν τω αναμεταξύ ημών και ζητώσι τρία χωριά να γένη εις Πλώραν και επτά εις Βασιλικά Ανώγεια*. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 051 - 201 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων των χωριών Μιαμού, Απεσοκάρι, Φλαθιάκιες, Κανδήλα, Κρότος, Βασιλική και Βασιλικών Ανωγείων, με την οποία ζητούν την ίδρυση σχολείου στα Βασιλικά Ανώγεια, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βασιλικά Ανώγεια, 5 Σεπτεμβρίου 1871).

Λίγους μήνες πριν (26 Απριλίου 1871) οι κάτοικοι των χωριών Πλώρας, Άγιος Κύριλλος, Πλάτανος, Μιαμού και Αντισκαρίου με επιστολή τους προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου είχαν ζητήσει την ίδρυση σχολείου στην Πλώρα. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 046 – 294/297 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων των χωριών Πλώρας, Άγιος Κύριλλος, Πλάτανος, Μιαμού, Αντισκάρι ζητούν την ίδρυση σχολείου στην Πλώρα, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πλώρα, 26 Απριλίου 1871). Η διαμάχη αυτή φαίνεται να ήταν η αιτία της μη ίδρυσης σχολείου, ούτε στα Βασιλικά Ανώγεια, ούτε και στην Πλώρα, κάτι όμως που γίνεται πράξη το 1873 και μάλιστα ταυτόχρονα και για τα δύο χωριά.

¹⁹⁵ Το καλοκαίρι του 1875, οι κάτοικοι των χωριών της επαρχίας μέρος Ρίζου, μετά από κοινή σύσκεψη με τη συμμετοχή του: ...*Αγίου Αρκαδίας*.. και με θέμα: ...*πού είναι το καταλληλότερον μέρος ώστε να συσταθῇ*». Η απόφαση που ελήφθη «*ενεκρίνανε καταλληλότερον μέρος τό χωρίον Καστελλιανά και ἡμεθα ὑποχρεωμένοι νά κτίσωμεν τό Σχολεῖον αὐτό*». Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 096 – 448 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων των χωριών Καστελλιανά και Σχοινιά με αποδέκτη τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Καστελλιανά, 17 Ιουλίου 1875). Τα μαθήματα αρχίζουν στις 30 Οκτωβρίου 1875 και πρώτος δάσκαλος στο σχολείο των Καστελλιανών διορίζεται ο Χρήστος Παπαουλάκης, με μισθό 250 γρόσια βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103 – 340 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Χρ. Παπαουλάκη, (Ηράκλειο, 19 Ιανουαρίου 1876).

¹⁹⁶ Οι πρώτες προσπάθειες για ίδρυση σχολείου στην περιοχή ξεκινούν το καλοκαίρι του 1875 βλ. ΚΑ 2- ΑΑ 096 – 444 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Πατισίδερου, προς τη ΔΗ (Πατισίδερους, 25 Ιουλίου 1875). Δάσκαλος διορίζεται στο Πατισίδερο το Σεπτέμβρη του ίδιου έτους και είναι ο Περίανδρος Κρασάκης βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 099 – 994 ΑΔΗ: Επιστολή της Δημογεροντίας, προς τον Π. Κρασσάκη (Ηράκλειο, 25 Σεπτεμβρίου 1875).

¹⁹⁷ Οι προσπάθειες για τη δημιουργία σχολείου στον Άγιο Θωμά ξεκινούν το 1865 βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 015-498 Επιστολή των κατοίκων του Αγίου Θωμά, προς τη ΔΗ, (Άγιος Θωμάς, 25 Μαρτίου 1865). Το σχολείο θα ιδρυθεί τελικά την άνοιξη του 1875 βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 094-339 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους κατοίκους του Αγίου Θωμά, (Ηράκλειο, 14 Μαΐου 1875), με πρώτο δάσκαλο το Νικόλαο Λογιάδη βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 099 – 995 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Αγίου Θωμά, προς τη ΔΗ (Άγιος Θωμάς 22 Σεπτεμβρίου 1875).

¹⁹⁸ Το σχολείο των Πρεβελιανών καταργήθηκε και στη θέση του ιδρύθηκε το σχολείο του Αγίου Θωμά. Το 1876 ιδρύεται το σχολείο της Μεγάλης Βρύσης, ενώ την επόμενη χρονιά θα ιδρυθεί και το σχολείο της Αγίας Βαρβάρας,. Τα παιδιά των παραπάνω χωριών φοιτούσαν στο σχολείο των Πρεβελιανών.

¹⁹⁹ Οι πολύχρονες προσπάθειες για την ίδρυση σχολείου στο Ζαρό ευοδώνονται το σχολικό έτος 1875 – 1876, καθώς διορίζεται δάσκαλος στο χωριό. Πρόκειται για το Γρηγόριο Κουρή, ο οποίος εργάζεται για πρώτη φορά ως δάσκαλος, βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99-426 ΑΔΗ: Αίτηση διορισμού του δασκάλου Γρ. Κουρή, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Σεπτεμβρίου 1875). Στοιχεία για την ίδρυση του σχολείου του Ζαρού στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 5^η σελ. 437.

την ίδρυση *Ελληνικής σχολής*, με τον όρο μάλιστα ο δάσκαλος να μισθοδοτείται από το Μοναστηριακό Ταμείο και από τα έσοδα της εκκλησίας της Καλυβιανής²⁰³. Στις 19 Ιανουαρίου 1876 η Δημογεροντία Ηρακλείου με πρόεδρο το Μητροπολίτη Κρήτης Σωφρόνιο αποφάσισε την ίδρυση της σχολής²⁰⁴. Πρώτος Ελληνοδιδάσκαλος διορίζεται ο Μίνωας Στεφανάκης²⁰⁵.

Την ίδια χρονιά στην *Αγία Βαρβάρα* οι κάτοικοι του ορεινού χωριού, με την βοήθεια των κατοίκων του Πρινιά, του Πανασού και των Μουλίων ξεκίνησαν τις προσπάθειες για την ίδρυση σχολείου. Στην επιστολή τους προς τον Μητροπολίτη Κρήτης τον παρακαλούν: *...ἵνα παράσχη ἡμῖν Δημοτικόν Σχολεῖον ἐπειδὴ κατοικοῦσι 80 οικογένειαι δυνάμεναι νά κατατάξωσι 50 μαθητάς καί ...εἰς τά ἄλλα Ἐπαρχεῖα ἔχουσι πλείστα Σχολεῖα καί μάλιστα εἰς χωρία μικρότερα τοῦ ἰδικοῦ μας*²⁰⁶. Το σχολείο φαίνεται ότι ιδρύθηκε το 1877, όμως δε λειτούργησε λόγω της επανάστασης

²⁰⁰ Η Δημογεροντία, διορίζει δάσκαλο για τις ανάγκες των χωριών Μητρόπολης, Αμπελούζου, Αγίων Δέκα, Χουστουλιανών και Καστελίου βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 93 – 431 ΑΔΗ: 29 Απριλίου 1875. Ο δάσκαλος ονομάζεται Δημήτριος Λασιθιωτάκης και είναι από τη Χερσόνησο βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 93 – 420 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Λασιθιωτάκη Δημήτριο, (Ηράκλειο, 29 Απριλίου 1875).

²⁰¹ Το σχολείο σε διάφορα έγγραφα φαίνεται να έχει ιδρυθεί το 1873, αλλά όλα τα στοιχεία που υπάρχουν βεβαιώνουν ότι το σχολείο λειτούργησε για πρώτη φορά την άνοιξη του 1875 (βλ. Στέφανου Γοντικάκη: «Η παιδεία στην Κρήτη» (1878-1889) Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη – Δήμος Ηρακλείου Σελ. 75 & 173). Στις 22 Απριλίου 1875, η ΔΗ με επιστολή της στους Ιερείς και Δημογέροντες των χωριών Βόρρων, Φανερωμένης, Γρηγοριάς, Αγίου-Ιωάννου, Σκουρβούλων, Καλοχωραφίτη και Λαγολιού, τους ενημερώνει για την ίδρυση σχολείου στους Βόρρους και το διορισμό του Παντελίδη, ως δασκάλου του σχολείου. Αναφέρει ακόμη την δωρεά πινάκων ανάγνωσης, γραφής, αριθμητικής και γεωγραφίας, ενώ ζητά την εκλογή πενταμελούς εφορείας: *...ἥτις θέλει ἐποπτεύει τὴν Σχολὴν καὶ συνεννοεῖται περὶ παντός διὰ ἀφορὰ αὐτὴν μετὰ τοῦ διδασκάλου*. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 93-353 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους κατοίκους των χωριών Βόρρων κ.α., (Ηράκλειο, 22 Απριλίου 1875).

²⁰² Στις 11 Σεπτεμβρίου η Δημογεροντία με επιστολή της προς τους Δημογέροντες των χωριών Μεγάλη Βρύση, Μούλια και Αγία Βαρβάρα τους γνωστοποιεί την απόφασή της να κάνει δεκτό κατ' αρχήν το αίτημα τους για την ίδρυση σχολείου, αφού όμως πρώτα θα εξασφαλίσουν οίκημα για σχολείο και για το δάσκαλο καθώς και τα απαραίτητα θρανία βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 312 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους κατοίκους Μ. Βρύσης κ.α., (Ηράκλειο, 11^η Σεπτεμβρίου 1876). Άμεση ήταν η απάντηση των Δημογερόντων (16 Σεπτεμβρίου) σύμφωνα με τη οποία τα πάντα είναι έτοιμα: *...τὸ σχολεῖον καὶ τὰ θρανία καὶ ὅλα τα λοιπά*. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 308 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Μ. Βρύσης, προς τη ΔΗ, (Μ. Βρύση, 16^η Σεπτεμβρίου 1876). Πρώτος δάσκαλος του χωριού διορίζεται ο Μιχαὴλ Ανδρουλάκης βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 112 – 307 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων Μ. Βρύσης, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Μ. Βρύση, 3 Οκτωβρίου 1876).

²⁰³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 099-96 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων της Μεσαράς, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου. Έγγραφο Χωρίς Χρονολογία. Πιθανή ημερομηνία Σεπτέμβριος 1875.

²⁰⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103-263/266 ΑΔΗ: Πρακτικό συνεδρίασης της Δημογεροντίας Ηρακλείου, όπου αποφασίζετε η σύσταση Ελληνικής Σχολής Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 19 Ιανουαρίου 1876). Ολόκληρη η απόφαση για την ίδρυση της Σχολής στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 6^η σελ. 439.

²⁰⁵ Η Δημογεροντία ανακοινώνει στους επιτρόπους της Καλυβιανής την σύσταση του σχολείου στο Πετροκεφάλι και το διορισμό του Μίνωα Στεφανάκη ως δασκάλου βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 104-636 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους επιτρόπους της Καλυβιανής, (Ηράκλειο, 28 Φεβρουαρίου 1876).

²⁰⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 306 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Αγίας Βαρβάρας κ.α., προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Αγία Βαρβάρα, 1^η Οκτωβρίου 1876).

του 1878, που αποτέλεσε αιτία να διακοπούν τα μαθήματα σε όλα τα σχολεία της υπαίθρου. Τα μαθήματα άρχισαν στις 25 Νοεμβρίου 1879, όπως βεβαιώνουν οι Έφοροι του σχολείου και οι Δημογέροντες του χωριού²⁰⁷.

Το 1877 οι κάτοικοι των χωριών Λούκιας, Φουρνοφάραγγου, Κουμάσας, Καπετανιανών και Βαγιονιάς, ζήτησαν την ίδρυση του σχολείου με έδρα τη *Λούκια*. Το αίτημα ικανοποιήθηκε σχεδόν αμέσως και διορίστηκε δάσκαλος ο Σταύρος Σκανδαλάκης από τα Βασιλικά Ανώγεια²⁰⁸. Μέσα σε 20 ημέρες ικανοποιήθηκε και το αίτημα των κατοίκων της Μιαμούς για την ίδρυση σχολείου στο χωριό τους²⁰⁹ με δάσκαλο τον Ιωάννη Παπαδάκη και με μισθό 250 γρόσια²¹⁰.

Το 1878, λόγω της επανάστασης της Χαλέπας, ανακόπτεται η ίδρυση και λειτουργία των σχολείων²¹¹. Ειδικά η σύμβαση της Χαλέπας που ακολούθησε είχε σημαντική επίδραση στα εκπαιδευτικά δρώμενα της Μεσαράς και της Κρήτης γενικότερα. Τότε ιδρύθηκαν Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και αναπτύχθηκε ζωή πνευματική κίνηση, με την έκδοση εφημερίδων και τη δημιουργία βιβλιοθηκών. Παράλληλα ιδρύθηκαν πολλά σχολεία ιδίως την εποχή του Γενικού Διοικητή Ιωάννη Φωτιάδη πασά (1878-1885)²¹².

Πιο συγκεκριμένα το 1879 ιδρύθηκε η Δημοτική Σχολή *Ινίου*, με πρώτο δάσκαλο τον Κωνσταντίνο Κογκάκη, ο οποίος δίδαξε ως προσωρινός²¹³.

²⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 149-400 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων Αγίας Βαρβάρας, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Αγία Βαρβάρα, 20 Ιανουαρίου 1880).

²⁰⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 124 – 001 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων των χωριών Λούκιας κ. α., προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Λούκια, 1 Οκτωβρίου 1877) , & βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 124 – 234 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τους κατοίκους των χωριών Λούκια κ.α. για την ίδρυση σχολείου στη Λούκια (Ηράκλειο, 27 Οκτωβρίου 1877).

²⁰⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 123 – 863 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους κατοίκους της Μιαμούς, (Ηράκλειο, 1 Οκτωβρίου 1877)

²¹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 123 – 864 ΑΔΗ: Έγγραφο για το διορισμό του δασκάλου Ιωάννου Παπαδάκη, (Ηράκλειο, 1 Οκτωβρίου 1877).

²¹¹ Οι Έφοροι των Βόρρων βεβαιώνουν ότι τα μαθήματα διακόπηκαν στις 27 Ιανουαρίου 1878, λόγω της επανάστασης του 1878 το χρόνο τερματισμού των μαθημάτων βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 142-404 ΑΔΗ: Έγγραφο των Εφόρων της Σχολής των Βόρρων, προς τη ΔΗ, (Βόρροι, 17 Δεκεμβρίου 1878). Παρόμοια έγγραφα υπάρχουν και για άλλα σχολεία.

²¹² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 411

²¹³ Βλ. ΚΑ 2 ΑΑ 160 – 417 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων Ινίου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ινι, 18 Σεπτεμβρίου 1880). Ο Στ. Γοντικάκης αναφέρει ως έτος ίδρυσης του σχολείου το 1880.

Το αμέσως επόμενο σχολικό έτος ιδρύθηκε ένα ακόμη σχολείο, της **Εθιάς** της επαρχίας Μονοφατισίου²¹⁴. Πρώτος δάσκαλος εδώ διορίστηκε ο Γρηγόριος Κουρής και ο μισθός του ήταν 200 γρόσια²¹⁵.

Ωθηση στην ίδρυση σχολείων έδωσε ο νόμος για την παιδεία ψηφίστηκε στις 8 και 9 Μαΐου 1881. Σύμφωνα μ' αυτόν τα χωριά που συγκέντρωναν πάνω από 100 οικογένειες μπορούσαν να ιδρύσουν σχολείο²¹⁶. Όμως αυτή η δικλείδα σπανίως τηρήθηκε.

Έτσι, τον Οκτώβριο του 1881 οι κάτοικοι των Μετοχίων Παναγιάς, Μάκρες, Καλαθιανά, Φαρί, Παλιάμα και Δρόσσοι, υπέβαλλαν αίτημα στην Τμηματική Εφορεία που με το νέο νόμο είχε την ευθύνη λειτουργίας των σχολείων, για την ίδρυση σχολείου την **Παλιάμα**²¹⁷. Την ίδια χρονιά ξανάρχισαν τα μαθήματα στην *Ελληνική σχολή Καινουργίου και Πυργιωτίσσης* στο Πετροκεφάλι, αφού ο νέος νόμος για την εκπαίδευση κατοχύρωνε τη διατήρηση όσων σχολείων λειτουργούσαν στο παρελθόν²¹⁸. Νέος Σχολάρχης τοποθετείται ο Εμμανουήλ Ειρηναίος²¹⁹.

²¹⁴ Στα 1875 ενάγονται οι πρώτες προσπάθειες των κατοίκων των χωριών Εθιάς, Μουρνιας, Πρινιά και Παρανύμφων της επαρχίας Μονοφατισίου, για την ίδρυση σχολείου. Σε επιστολή τους προς το Μητροπολίτη Κρήτης Σωφρόνιο και τα μέλη της Δημογεροντίας ζητούν σχολείο: *...καταλλήλου προς φωταγώγησιν καί διανοητικήν ανάπτυξιν τών τέκνων ήμών*. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 099 – 1152 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Εθιάς, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ιτέα (Εθιά), 30 Σεπτεμβρίου 1875). Οι προσπάθειες αυτές δεν θα ευοδωθούν, πλην όμως το 1880, όλα φαίνεται να είναι έτοιμα για την ίδρυση του σχολείου. Στις 13 Ιανουαρίου οι κάτοικοι των παραπάνω χωριών αποφασίζουν ως κεντρικότερο χωριό για την ίδρυση του σχολείου την Εθιά βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 154 – 148 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους Δημογέροντες της Εθιάς, (Ηράκλειο, 4 Απριλίου 1880).

²¹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 156 – 258 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων της Εθιάς, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Εθιά, 13 Ιουνίου 1880).

²¹⁶ Άρθρο 1 του κανονισμού: *...Είς έκαστον δήμον συνιστώνται δημοτικά σχολεία, ό αριθμός είναι ανάλογος τόν πληθυσμόν τών κατοίκων έτσι ώστε, 100 τουλάχιστον οίκογένειαι νά έχωσιν έν δημοτικών σχολείον*. Ολόκληρος ο Νόμος του 1881, Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 7^η σελ. 442.

²¹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 321 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων της Παλιάμας κ.α. χωριών, προς τη Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Παλιάμα, 13 Οκτωβρίου 1881).

²¹⁸ Άρθρο 17: *Τά ήδη υπάρχοντα έλληνικά σχολεία έν ταίς επαρχίαις θά διατηρηθώσι τροποποιούμενα κατά τά κεκανονισμένα περί τών έν ταίς έδραις τών διοικήσεων. Θά συνιστώνται δέ βαθμηδόν νέα, είς όσας επαρχίας δέν υπάρχουσι τοιαυτα, όταν παρουσιασθώσι 10 –15 μαθηταί δι' έκάστην τάξιν*.

²¹⁹ Ο Στ. Γοντικάκης αναφέρει για τον Εμμανουήλ Ειρηναίος ότι ήταν αριστούχος της Μεγάλης Σχολής του Γένους από την οποία απεφοίτησε το σχολικό έτος 1872-1873. Ανιψιός του καπετάν Μιχάλη Κόρακα, που όμως είχε άδοξο τέλος, αφού φέρεται να αυτοκτόνησε την 1^η Ιουνίου 1885 στους Βόρρους. Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η παιδεία στην Κρήτη 1878-1889*, Ηράκλειο 1992, σελ. 274 σημείωση 137.

Το 1882 ιδρύθηκαν τέσσερα νέα σχολεία στη Μεσαρά, του *Σχοινιά*²²⁰, του *Μαγαρικαρίου*²²¹, των *Καπετανιανών*²²² και του *Αχεντριά*²²³.

Το 1884 ιδρύεται το σχολείο της *Βασιλικής*²²⁴. Το καλοκαίρι του ίδιου έτους, μεταφέρεται η έδρα της Ελληνικής σχολής Κανιουργίου και Πυργιωτίσσης από το Πετροκεφάλι στην Πόμπια²²⁵.

²²⁰ Οι προσπάθειες για την ίδρυση Δημοτικής Σχολής ξεκινούν το 1880, όποτε και ιδρύεται το σχολείο, το οποίο όμως παρέμεινε κλειστό, λόγω έλλειψης δασκάλου. Τα πρώτα στοιχεία για την ίδρυση του, υπάρχουν σε αναφορά του Δήμου Σχοινιά με ημερομηνία 20 Δεκεμβρίου 1881, σύμφωνα με την οποία το σχολείο ιδρύθηκε το 1880 και ήταν κλειστό. Είχε περίπου 40 μαθητές και αρκετές ελλείψεις, που εστιάζονται: *...Σαν ίδια διά πίνακας καί όλων τών βιβλίων αυτών, δύο μαυροπίνακας, Γεωγραφικούς Άτλαντας, ή έδρα του δασκάλου και δάσκαλον. Υπάρχουν δέ μαθηταί έως τεσσαράκοντα...* Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 174 - 248/250 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Σχοινιά, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Σχοινιάς, 20 Δεκεμβρίου 1881). Το σχολείο θα παραμείνει κλειστό ως τον Απρίλιο του 1882, οπότε οι κάτοικοι του χωριού στέλνουν επιστολή στην Εφορεία, στην οποία αναφέρουν ότι βρήκαν δάσκαλο τον Δημήτριο Παπαδάκη, από τις Γωνιές Μαλεβυζίου, μαθητής της Β΄ Ελληνικής Τάξης και που την εποχή εκείνη ασχολούνταν με το εμπόριο. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 178 – 034, ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων του Σχοινιά, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Σχοινιάς, 6 Απριλίου 1882).

²²¹ Το σχολείο φαίνεται να έχει ιδρυθεί το 1881, αλλά άρχισε να λειτουργεί από τον Απρίλιο του 1882 βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η παιδεία...*, ο. π. σελ. 76. Στις 24 Απριλίου 1882, η Τμηματική Εφορεία διορίζει το Γεώργιο Βολικό, ως δάσκαλο Μαγαρικαρίου, με μισθό 250 γρ. βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 178-276 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο Γ. Βολικό, (Ηράκλειο, 24 Απριλίου 1882).

²²² Με το παρακάτω κείμενο η Δημοτική Εφορεία Χάρακα σε έγγραφο της προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου στις 20 Δεκεμβρίου 1881, περιγράφει τις ανάγκες της νεοσύστατης Σχολής Καπετανιανών, αλλά που παρέμενε κλειστή: *...Δέν ἀμφιβάλλομεν δέ ότι ή Έντιμος Έφορεία έχει υπ' ὄψιν ότι έν Καπετανιανά υπάρχουν Δημοτικόν κατάλληλον καί κανονικόν σχολείον ὅπερ περιέχει 32 μαθητάς νά διορίση εκείθε διδάσκαλον κατάλληλον καί νά ἐφοδιάσῃ αὐτό μέ πίνακας Αναγνώσεως, Ἀριθμητικής και Γεωγραφικούς Ἀτλαντες.* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 - 586 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημοτικής Εφορείας Χάρακα, προς τη ΤΜΕ, (Χάρακας, 20 Δεκεμβρίου 1881). Τελικά δάσκαλος θα διοριστεί και τα μαθήματα θα αρχίσουν στις 23 Φεβρουαρίου. Ο δάσκαλος λέγεται Ανδρέας Ζαχαριουδάκης και είναι από την Πόμπια και εργάζεται για πρώτη φορά ως δάσκαλος με μισθό 250 γρ. βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 134 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, για το διορισμό δασκάλου (Ηράκλειο, 12 Φεβρουαρίου 1882) κ.α. έγγραφα.

²²³ Στις 22 Νοεμβρίου 1881, ο Ιερέας (παπα –Εμμανουήλ), οι Δημογέροντες και οι Πρόκριτοι του Αχεντριά (Εμμανουήλ Φιλιππάκης, Δημήτριος Καραμαλάκης, Ιωάννης Καπελάκης, Ματθαίος Παπαδάκης και Γεώργιος Φιλιππάκης), με επιστολή τους στη Δημοτική Εφορεία του Δήμου Χάρακα και κατ' επέκταση στην Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου βεβαιώνουν ότι στο χωριό υπάρχουν 62 μαθητές: *...δυνάμενοι τακτικῶς νά φοιτῶσιν έν σχολείῳ. Επίσης δεν παραλείπουν να ενημερώσουν τους υπευθύνους ότι: ...οἰκοδομήσαμεν ἐπί τούτῳ σχολεῖον κανονικόν καί κατάλληλον, υπάρχει δέ καί οἴκημα πρός διαμονήν τοῦ Διδασκάλου...». Τέλος τους ζητούν «...ὅπως ἐνεργήσετε ὅπου δεῖ πρός ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ μας.* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 568 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Αχεντριά, προς τη ΤΜΕ, (Αχεντριάς, 22 Νοεμβρίου 1881). Στις 24 Φεβρουαρίου 1882, ο Δήμαρχος Χάρακα Εμμανουήλ Τζερνιανάκης, ενημερώνει την Εφορεία Ηρακλείου ότι οι κάτοικοι του Αχεντριά αφού: *...ήτοίμασαν τά πάντα πρός ἐπίτευξιν τῆς διδασκαλίας.* Βλ.: ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 188 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δημάρχου Χάρακα, προς τη ΤΜΕ, (Χάρακας, 24 Φεβρουαρίου 1882). Στις 9 Μαρτίου 1882 διορίζεται δάσκαλος ο Κωνσταντίνος Γύπαρης από την Πόμπια, άλλοτε δάσκαλος στην Πόμπια και στα Πιτσιδία (ΚΑ 2 – ΑΑ 177 – 184 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου (Ηράκλειο, 9 Μαρτίου 1882). Για την ίδια θέση, αίτηση υποβάλλει και ο Νικόλαος Θεοδωράκης, πλην όμως κρίνεται από την εξεταστική επιτροπή: *...ἀνίκανος διά νά γίνει δημοδιδάσκαλος.* (ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 236 ΑΔΗ: Αίτηση διορισμού του Νικολάου

Τέσσερα νέα σχολεία θα ιδρυθούν στη Μεσαρά το 1887. Πρόκειται για τα Δημοτικά Σχολεία *Ασημίου*²²⁶, *Αντισκαρίου*²²⁷, *Καμηλαρίου*²²⁸ και *Πετροκεφαλίου*²²⁹. Τα τρία τελευταία σχολεία, λειτούργησαν για δυο μόνο σχολικά έτη.

Καταλυτικός παράγοντας για την παραπέρα πορεία των σχολείων της Μεσαράς αποτέλεσε η ατυχής επανάσταση του 1889, αφού μετά από αυτήν ο θεσμός των χριστιανών Γενικών Διοικητών καταργείται και η κατάσταση στην Κρήτη επιδεινώνεται. Τον ίδιο χρόνο η Πύλη με φερμάνι κατάργησε όλα τα κεκτημένα με

Θεοδωράκη, (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1882).

²²⁴ Τον Αύγουστο του 1882 οι κάτοικοι της Βασιλικής και της Καντήλας στέλνουν επιστολή στην Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου (την επιστολή υπογράφουν 45 κάτοικοι) και ζητούν την ίδρυση σχολείου. Τα επιχειρήματα που προτάσσουν είναι:

- Υπάρχει έτοιμο κτίριο στη Βασιλική.
- Το υπάρχον σχολείο στα Βασιλικά Ανώγεια είναι μακριά και το χειμώνα είναι δύσκολη η παρακολούθηση των μαθημάτων
- Και στα δυο χωριά υπάρχουν πάνω από 60 μαθητές.

Ως έδρα του σχολείου ορίζεται η Βασιλική βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182 – 174 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Βασιλικής και Καντήλας, προς τη ΤΜΕ (Βασιλική, 31 Αυγούστου 1882). Τελικά το σχολείο ιδρύεται το Σχολικό έτος 1884 – 1885 και πρώτος δάσκαλος στο χωριό διορίζεται ο Δράκων Χαρκιαδάκης από τους Αγίους Δέκα με μισθό 250 γρόσια, βλ. ΑΔΗ –Βιβλίο Σχολείων Σελ. 133

²²⁵ Μια μεταφορά που έγινε κάτω από τις αντιδράσεις των κατοίκων της περιοχής και με έγγραφα να αποστέλλονται τόσο στην Τμηματική Εφορεία, όσο και στον τοπικό τύπο. Αναλυτικά τα στοιχεία της μεταφοράς της έδρας του Ελληνικού σχολείου αναφέρονται στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 8^η σελ. 451.

²²⁶ Το Σεπτέμβριο του 1887 ξεκινούν οι πρώτες προσπάθειες των κατοίκων του Ασημίου και Στερνών για την ίδρυση σχολείου. Με επιστολή τους προς τον Μητροπολίτη Κρήτης και την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου γράφουν: *...Πρό πολλού χρόνου λίαν έπαισθητή έγένετο εις ήμᾱς ή έλλειψις Δημοτικού Σχολείου εις τά χωριά μας, καθ' όσον τά τέκνα ήμῶν δέν δύνανται νά μεταβαίνωσιν εις μεμακρυσμένα χωριά, είθα ύπάρχωσιν Δημοτικά Σχολεία, οί κάτοικοι δέ τῶν χωρίων μας δέν έχουσι τά άπαιτούμενα μέσα όπως διαρκῶς καθ' όλον τό Σχολικόν Έτος νά στέλνωσι τά τέκνα αὐτῶν άλλαχού. Έξ ανάγκης ταῦτα μένουσιν όλως άπαιδευτα εις έποχήν καθ' ήν ή παιδεία έξαπλοῦται πανταχού τής Κρήτης. Πρός θεραπείαν τής τοιαύτης άδικίας ήτις προσγίνετα εις τά ήμέτερα χωριά τά άριθμοῦντα πλείονα τῶν 95 κατοίκων, παρακαλοῦμεν θερμῶς τήν Σεβαστήν Έφορείαν, όπως συστηθή έν Δημοτικόν Σχολείον διά τά δύο χωριά μας Άσήμι καί Στέρναις έδρεῦον εις Άσήμι ένθα ύπάρχει καί κατάλληλον οίκημα. Βλ.ΚΑ –2,4 – ΑΑ 10 – 315 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Ασημίου και Στερνών, προς τη ΤΜΕ, (Ασήμι, 22 Σεπτεμβρίου 1887). Το αίτημα έγινε δεκτό και τα μαθήματα αρχίζουν στις 28 Οκτωβρίου 1887, με πρώτο δάσκαλο του σχολείου τον Αντώνιο Χρονάκη. Ο δάσκαλος είναι από τους Ζωφόρους Πεδιάδας και ο μισθός του ορίστηκε στα 250 γρόσια βλ. ΚΑ –2,4 – ΑΑ 10 – 717 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου (Ηράκλειο, 29 Νοεμβρίου 1887).*

²²⁷ Οι πρώτες προσπάθειες για την ίδρυση σχολείου στο Αντισκάρι ξεκινούν ουσιαστικά από το 1885. Οι μαθητές του Αντισκαρίου, λόγω της γεωγραφικής του θέσης του χωριού, ήταν δύσκολο να φοιτήσουν σε διπλανά χωριά. Και αυτός είναι και ο βασικός λόγος που επικαλούνται οι κάτοικοι του χωριού, στην επιστολή που στέλνουν στις 25 Αυγούστου 1885 στη Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου και που την υπογράφουν όλοι οι χωριανοί, ζητώντας για πρώτη φορά σχολείο. Γράφουν : *...Επειδή το χωριό μας απέχει μακράν των Σχολείων, δεν είναι δυνατόν να μάθουν τα τέκνα μας γράμματα διότι το πλησιέστερο χωριόν, όπου έχει Σχολείο είναι η Μιαμού και απέχει απ' εδώ δύο ωρών δρόμον και τούτου ένεκα είμεθα όλοι αναλφάβητοι. Βλ. ΚΑ2.4 – ΑΑ 08-196 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Αντισκαρίου, προς τη ΤΜΕ, (Αντισκάρι, 25 Αυγούστου 1885. Το σχολείο τελικά ιδρύθηκε επόμενο Σχολικό έτος 1887-1888 και δάσκαλος διορίστηκε ο Αντώνιος Δασκαλάκης, από τη Μιαμού βλ. ^{ΚΑ 2.4-ΑΑ 10-074} ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου, (Έγγραφο χωρίς ημερομηνία. Πιθανή ημερομηνία, Δεκέμβριος 1887)*

αγώνες προνόμια των χριστιανών²³⁰. Οι μουσουλμάνοι Γενικοί Διοικητές δεν έδιναν πλέον χρήματα για τα σχολεία, παρά ελάχιστα και μόνο για να κατευνάσουν την οργή του λαού, μ' αποτέλεσμα πολλά σχολεία να κλείσουν και ο νέος νόμος «περί παιδείας» που είχε ψηφιστεί εκείνη τη χρονιά να μην μπορεί να εφαρμοστεί²³¹.

Την εποχή αυτή η εκπαίδευση των χριστιανών της Μεσαράς διέρχεται σοβαρή κρίση, καθώς κλείνουν οριστικά τα σχολεία: Αντισκαρίου, Παλιάμας, Πετροκεφαλίου, Καμηλαρίου, Αχεντριά, Αρκαλοχωρίου, Ινίου και για κάποια σχολικά έτη τα σχολεία: Βασιλικών Ανωγείων²³², Βασιλικής²³³, Βοριζίων²³⁴, Μιαμού²³⁵, Μαγαρικού²³⁶, Σίβα²³⁷, Αγίας Βαρβάρας²³⁸, Αγίου Θωμά²³⁹, Ασημίου²⁴⁰, Καπετανιανών²⁴¹, Καστελλιανών²⁴², Λούκιας²⁴³ και Πατσίδερου²⁴⁴. Επίσης λειτουργούν κανονικά μόνο τα σχολεία Γέργερης, Ζαρού, Μητρόπολης, Πλώρας, Πόμπιας, Βόρρων, Τυμπακίου, Πιτσιδίων, Εθιάς, Μεγάλης Βρύσης, Σχοινιά και Χάρακα.

Με την ψήφιση του Νόμου «Περί παιδείας» του 1889 προβλέπεται να ιδρυθεί ο παρακάτω αριθμός Δημοτικών Σχολείων σε ολόκληρη την Κρήτη²⁴⁵:

²²⁸ Οι πρώτες προσπάθειες για την ίδρυση σχολείου στον Καμηλάρη, καταγράφονται το 1883, όταν ο Μ. Α. Δαμιανάκης από τον Άγιο Ιωάννη καταθέτει αίτηση στην Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου ζητώντας τη σύσταση σχολείου στην οποία γράφει: *...πρός εὐχερεστέραν ἀνάπτυξιν τῶν παιδῶν αὐτῶν οἵτινες ὡς ἐκ τῶν ἀποστάσεων δὲν δύνανται νὰ φοιτῶσιν εἰς Σχολὰς ἄλλων χωρίων μεμακρυσμένων ἀπ' αὐτῶν*. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 431 ΑΔΗ: Έγγραφο του Μ. Α. Δαμιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Σεπτεμβρίου 1883). Το σχολείο πράγματι ιδρύεται και δάσκαλος διορίζεται ο Φραγκίσκος Διανευτάκης από τα Πιτσίδα με μισθό 250 γρ. (ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 251 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου, (Ηράκλειο, 12 Σεπτεμβρίου 1887).

²²⁹ Τα μαθήματα ξεκίνησαν στις 22 Οκτωβρίου 1887 με πρώτο δάσκαλο το Δημήτριο Βλατάκη από τον Κουσέ (ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 512 ΑΔΗ: Έναρξη μαθημάτων στο Δ. Σ. Πετροκεφαλίου, (Πετροκεφάλι, 22 Οκτωβρίου 1887).

²³⁰ Ελευθέριος Πρεβελάκης « Το καθεστώς της Χαλέπας και το φερμάνι του 1889» Κρητικά Χρονικά Τόμος ΙΖ', 1963, σελ. 175-182.

²³¹ Στέφανος Γοντικάκης, Η παιδεία στην Κρήτη, σελ. 254, παράγραφος 40 και Κρητική Πολιτεία – Ανωτέρα Διεύθυνσις Παιδείας και Δικαιοσύνης, Η εν Κρήτη εκπαίδευσις, εν Χανίοις 1904, σελ. 17.

²³² Βασιλικά Ανώγεια: Θα κλείσει από το 1889 έως το 1892.

²³³ Βασιλικής: Θα κλείσει από το 1889 έως το 1891. Θα ανοίξει για το σχολικό έτος 1891-1892. Θα κλείσει από το 1892 έως το 1896. Θα λειτουργήσει και πάλι το σχολικό έτος 1896-1897.

²³⁴ Βοριζίων: Θα παραμείνει κλειστό τα σχολικά έτη 1889 – 1890 και από το 1896 έως το 1898.

²³⁵ Μιαμού: Θα παραμείνει κλειστό από το 1889 έως το 1892.

²³⁶ Μαγαρικάρι: Θα παραμείνει κλειστό από το 1889 έως το 1891 και από το 1896 έως το 1898.

²³⁷ Σίβα: Θα παραμείνει κλειστό το σχολικό έτος 1889-1890.

²³⁸ Αγία Βαρβάρα: Θα παραμείνει κλειστό το σχολικό έτος 1889-1890.

²³⁹ Άγιος Θωμάς: Θα παραμείνει κλειστό από το 1889 έως το 1894

²⁴⁰ Ασημίου : Θα παραμείνει κλειστό από το 1889 έως το 1892.

²⁴¹ Καπετανιανών: Θα παραμείνει κλειστό από το 1889 έως το 1895.

²⁴² Καστελλιανών: Θα παραμείνει κλειστό το σχολικό έτος 1889-1890.

²⁴³ Λούκιας: Θα παραμείνει κλειστό τα σχολικά έτη 1889-1890 και 1891 - 1892.

²⁴⁴ Πατσίδερους: Το σχολείο παρέμεινε κλειστό από το 1890 έως το 1893.

²⁴⁵ Βλ. Παναγιώτη Γ. Κασσιμάτη, *Ιστορική Επισκόπησης της εν Κρήτη Εκπαιδευσεως, Ιστορία των Σχολείων της Κρήτης*, Αθήναι 1953, σελ. 28

ΣΧΟΛΕΙΑ	Τμ. Χανίων	Τμ. Σφακίων	Τμ. Ρεθύμνης	Τμ. Ηρακλείου	Τμ. Λασιθίου	Συν.
Πρότυπα	1	1	1	1	1	5
Πρωτοβάθμια	14	12	6	4	11	47
Δευτεροβάθμια	31	17	12	26	14	100
Τριτοβάθμια	31	24	36	48	48	187
Σύνολο	77	54	55	79	74	339

Το 1890 ιδρύθηκε το τελευταίο σχολείο στο **Αρκαλοχώρι**, που λειτουργήσε για μικρό χρονικό διάστημα²⁴⁶. Κατά την επανάσταση του 1897, όλα τα σχολεία παρέμειναν κλειστά. Η αναδιοργάνωσή τους και διδασκαλία μαθημάτων άρχισε την άνοιξη του 1899...

Στον παρακάτω πίνακα παραθέτουμε τα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου, με τη χρονιά ίδρυσής τους και σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνάς μας. (Με αστερίσκο σημειώνονται τα σχολεία της Μεσαράς).

ΑΑ	ΕΤΟΣ	ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΤΟΠΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
1	1831	Δ.Σ. ΑΡΡΕΝΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
2	1835	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΡΡΕΝΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
3	1842	ΠΟΜΠΙΑ*
4	1844	Δ.Σ. ΘΗΛΕΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
5	1844	Ε.Σ. ΘΗΛΕΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
6	1845	ΚΙΘΑΡΙΔΑ
7	1862	ΑΝΩΠΟΛΙΣ
8	1862	ΠΙΤΣΙΔΙΑ*
9	1863	ΕΠΙΣΚΟΠΗ
10	1864	ΣΙΒΑΣ*
11	1869	ΚΡΟΥΣΩΝΑΣ,
12	1869	ΑΓΙΟΣ ΜΥΡΩΝ
13	1869	ΤΥΜΠΑΚΙ*
14	1870	ΠΑΝΑΓΙΑ
15	1870	ΓΕΡΓΕΡΗ*
16	1870	ΠΡΕΒΕΛΙΑΝΑ*
17	1870	ΤΥΛΙΣΣΟΣ
18	1870	ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ
19	1870	ΘΡΑΨΑΝΟΣ
20	1870	ΚΑΣΤΕΛΛΙ
21	1870	ΑΒΔΟΥ
22	1870	ΑΡΧΑΝΕΣ
23	1870	ΒΕΝΕΡΑΤΟ
24	1871	ΒΟΡΙΖΙΑ*
25	1871	ΦΟΔΕΛΕ
26	1871	ΚΑΛΝΙ-ΚΑΣΤΕΛΛΙ

²⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α – 11 και 12 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς τον Κωνσταντίνο Μπαριτάκη, με την οποία διορίζεται δάσκαλος στο σχολείο του Αρκαλοχωρίου (Ηράκλειο, 24 Ιανουαρίου 1890).

27	1871	ΒΟΥΤΕΣ
28	1872	ΧΑΡΑΚΑΣ*
29	1872	ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ
30	1872	ΑΣΙΤΕΣ
31	1873	ΠΛΩΡΑ*
32	1873	ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΑΝΩΓΕΙΑ*
33	1873	ΚΑΛΟ ΧΩΡΙΟ
34	1873	Ε. Σ. ΑΡΧΑΝΩΝ (ΙΔΙΟΣΥΝΤΗΡΗΤΗ)
35	1874	ΠΗΓΑΪΔΑΚΙΑ*
36	1874	ΜΑΛΛΙΑ
37	1874	ΜΟΧΟΣ
38	1875	ΒΟΡΟΙ*
39	1875	ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ*
40	1875	Ε. Σ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ- ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ (Α΄περ.)*
41	1875	ΖΑΡΟΣ*
42	1875	ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΑ*
43	1875	ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΥΣΗ*
44	1875	ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ*
45	1875	ΠΑΤΣΙΔΕΡΟΣ*
46	1875	ΚΟΞΑΡΙ
47	1875	ΔΑΦΝΕΣ
48	1875	ΕΜΠΑΡΟΣ
49	1876	ΚΡΑΣΙ
50	1876	ΡΟΓΔΙΑ
51	1876	Ε. Σ. ΑΓΙΟΥ ΜΥΡΩΝΑ
52	1876	ΓΟΥΒΕΣ
53	1877	ΜΙΑΜΟΥ*
54	1877	ΑΓΙΑ ΒΑΡΒΑΡΑ*
55	1877	ΛΟΥΚΙΑ*
56	1877	ΚΟΥΝΑΒΟΙ
57	1877	ΑΜΑΡΙΑΝΟ
58	1879	ΙΝΙ*
59	1880	ΕΘΙΑ*
60	1880	ΚΑΛΕΣΑ,
61	1880	ΚΟΡΦΕΣ
62	1880	ΑΡΧΑΝΕΣ (ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟ-ΙΔΙΟΣΥΝΤ.)
63	1881	ΜΑΓΑΡΙΚΑΡΙ*
64	1881	Ε. Σ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ- ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ (Β΄περ.)*
65	1881	ΠΑΛΙΑΜΑ*
66	1881	ΠΙΣΚΟΠΙΑΝΟ
67	1881	ΠΡΙΝΙΑ
68	1881	ΓΕΡΑΚΙ
69	1881	ΚΡΗΤΙΚΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
70	1882	ΚΑΠΕΤΑΝΙΑΝΑ*
71	1882	ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ*

72	1882	ΣΚΟΙΝΙΑΣ*
73	1882	ΣΚΑΛΑΝΙ
74	1882	ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ
75	1882	ΑΧΛΑΔΑ
76	1882	ΓΩΝΙΕΣ ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ
77	1883	ΕΥΓΕΝΙΚΗ
78	1883	ΠΟΤΑΜΙΕΣ
79	1883	ΑΣΜΑΡΙ
80	1883	ΣΤΑΥΡΑΚΙΑ
81	1883	ΑΓΙΕΣ ΠΑΡΑΣΚΙΕΣ
82	1883	ΓΩΝΙΕΣ ΠΕΔΙΑΔΟΣ
83	1883	Ε. Σ. ΑΓΚΑΡΑΘΟΥ
84	1883	Ε. Σ. ΠΕΔΙΑΔΟΣ
85	1883	Ε. Σ. ΑΡΧΑΝΩΝ (ΙΔΙΟΣΥΝΤΗΡΗΤΗ)
86	1884	ΒΑΣΙΛΙΚΗ*
87	1884	ΞΥΔΑΣ
88	1884	ΕΛΙΑΣ
89	1887	ΚΑΜΗΛΑΡΙ*
90	1887	ΑΝΤΙΣΚΑΡΙ*
91	1887	ΑΣΗΜΙ*
92	1887	ΠΕΤΡΟΚΕΦΑΛΙ*
93	1887	ΖΩΦΟΡΟΙ
94	1887	ΜΟΥΧΤΑΡΟ
95	1890	ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙ*
96	1894	Ε. Σ. ΜΟΧΟΥ (ΙΔΙΟΣΥΝΤΗΡΗΤΗ)
97	1899	ΚΑΜΑΡΕΣ*
98	1899	ΚΛΗΜΑ*

Πάντως ένα νέο σχολείο ιδρύεται στην Κρήτη το 1892. Πρόκειται για το Ιεροδιδασκαλείο Κρήτης που λειτούργησε στη Μονή της Αγίας Τριάδος Ακρωτηρίου Χανίων με το θεσμό των δωρεών, των κληροδοτημάτων κ«ι των υποτροφιών μέχρι το 1897 αλλά και μετά την Ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας από το 1899 έως το 1905. Δημιουργήθηκε για να συνδυάσει την παιδαγωγική, με την ηθικοθησκευτική κατάρτιση των Ιερέων και των δασκάλων, έτσι ώστε να μπορέσουν να καλύψουν τις ηθικοθησκευτικές, μορφωτικές και κοινωνικές ανάγκες του κρητικού λαού και να συμβάλουν αποτελεσματικά στην πρόοδο και την αναγέννηση του. Η κατάρτιση των σπουδαστών τόσο στα γενικά γνωστικά αντικείμενα όσο και στα ειδικά, δηλαδή τα θεολογικά και τα παιδαγωγικά, γινόταν με επιστημονική μεθοδολογία και αποτελεσματικότητα. Η θεωρητική τους κατάρτιση συνδυαζόταν άριστα με την πρακτική εξάσκηση τους, τόσο στα θεολογικά μαθήματα, με την πρακτικοποίηση και τη βίωση τους στο πλαίσιο της κοινοβιακής χριστιανικής ζωής και της λατρευτικής συμμετοχής στις ακολουθίες της

Μονής, όσο και στα παιδαγωγικά, με την τακτική παρακολούθηση και πραγματοποίηση προτύπων διδασκαλιών στο Πρότυπο Δημοτικό σχολείο του Ιεροδιδασκαλείου²⁴⁷.

Μια άλλη άποψη για το εκπαιδευτικό σύστημα της Κρήτης, καταγράφηκε στην εφημερίδα «*Ηράκλειον*» το 1893²⁴⁸. Η εφημερίδα εκδιδόταν από τον Στυλιανό Αλεξίου²⁴⁹, άνθρωπο με πανεπιστημιακή μόρφωση και πρώην Ελληνοδιδάσκαλο της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου και είχε ως Διευθυντή και υπεύθυνο συντάκτη τον καθηγητή και πολιτικό Αντώνιο Βορεάδη²⁵⁰. Στο 1^ο φύλλο της εφημερίδας και σε συνέχεια δημοσιεύεται άρθρο με τίτλο: «*Ποια τα Σχολεία μας και ποιαι αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών*». Παρουσιάζεται μια άλλη άποψη για την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης, για τον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων, την ποιότητα των μαθημάτων, το σκοπό των σχολείων κ.α. Στο φύλλο αρ. 1^ο, η εφημερίδα παραθέτει τέσσερεις προτάσεις για την αλλαγή της πορείας των εκπαιδευτικών πραγμάτων στο νησί. Συγκεκριμένα:

- Να γίνουν αυτοτελή και ανεξάρτητα τα Δημοτικά σχολεία τα οποία θα πρέπει να γίνουν εξατάξια και συγχρόνως να καταργηθούν τα Ελληνικά. Η Τρίτη τάξη των Ελληνικών σχολείων να μεταφερθεί ως πρώτη στο Γυμνάσιο. Στα δημοτικά σχολεία να διδάσκεται μόνο η νέα Ελληνική και η φοίτηση των μαθητών να είναι υποχρεωτική μέχρι ορισμένης ηλικίας. Στη δημοτική εκπαίδευση να δοθεί η μεγαλύτερη σημασία, ενώ οι Τμηματικές Εφορείες να υποχρεωθούν να εκλέξουν για τα σχολεία ικανούς και ηθικούς δασκάλους με τακτική πληρωμή των μισθών τους.
- Να περιορισθεί ο μεγάλος αριθμός των φιλολογικών Γυμνασίων. Να τροποποιηθεί το πρόγραμμά τους και οι μαθητές τους να προπαρασκευάζονται να γίνουν φοιτητές για όλες τις επιστήμες και όχι μόνο φιλόλογοι, όπως ισχύει μέχρι σήμερα.

²⁴⁷ Βλ. Ηρακλής Ρεράκης, *Η χριστιανοπαιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων στο Ιεροδιδασκαλείο Κρήτης κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας*, 2^ο Διεθνές Συνέδριο, Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriane/synedria/synedrio2/praktika/rearakis.htm>

²⁴⁸ Βλ. Εφημερίς «*Ηράκλειον*» αρ. φ. 1, (12 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 2, (19 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 3, (26 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 8, (30 Οκτωβρίου 1893) και αρ. φ. 10, (14 Νοεμβρίου 1893), Σειρά άρθρων με τίτλο: «*Ποια τα Σχολεία μας και ποιαι αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών*».

²⁴⁹ Στυλιανός Αλεξίου: Δημοσιογράφος, βιβλιοπώλης και τυπογράφος στο Ηράκλειο. Πατέρας της Γαλάτειας (πρώτης συζύγου του Νίκου Καζαντζάκη), του ποιητή και εκδότη του περιοδικού «*Το κάστρο*» Λευτέρη Αλεξίου και της Έλλης Αλεξίου συγγραφέως.

²⁵⁰ Αντώνιος Βορεάδης: Φιλολόγος και πολιτικός της Ανατολικής Κρήτης. Εργάστηκε ως φιλόλογος στα Γυμνάσια Χανίων, Νεαπόλεως και Σμύρνης, ενώ το 1893 εγκαταστάθηκε στο Ηράκλειο και συνεργάστηκε με την εφημερίδα «*Ηράκλειον*».

- Να ιδρυθεί Εμπορική σχολή στην οποία θα διδάσκονται εκτός των εμπορικών μαθημάτων και δυο ξένες γλώσσες, κατά προτίμηση η Τουρκική και η Γαλλική.
- Να ιδρυθεί μια Γεωργική σχολή και πολλοί γεωργικοί σταθμοί, σε κατάλληλους τόπους στο νησί, έτσι ώστε να διδάσκονται πρακτικά οι γεωργοί: *...τα προς βελτίωσιν και προαγωγήν του έργου τους συντείνοντα.*

Τα χρήματα θα βρεθούν από τον περιορισμό των φιλολογικών Γυμνασίων, τα οποία προτείνει να συρρικνωθούν σε ένα. Μάλιστα καταθέτει και την άποψη στη μια πόλη να παραμείνει το φιλολογικό Γυμνάσιο, στην άλλη να γίνει η Εμπορική σχολή, στην Τρίτη η Γεωργική σχολή και στην τέταρτη το Διδασκαλείο, το οποίο χρειάζεται για τη μόρφωση των δασκάλων.

Ένας νομομαθής της εποχής που εξετάζουμε χρονικά, ο Ιωάννης Σκαλτσούνης, στα απομνημονεύματά του που δημοσίευσε το 1900 στα Χανιά, με το γενικό τίτλο: *«Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης»*, σημειώνει την παρακάτω πρόταση: Η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου που έχει περισσεύματα από τα μοναστηριακά, μπορεί να οργανώσει ένα *«Γεωργικόν Ορφανοτροφείον»*, στο οποίο θα φοιτούν κατά προτίμηση ορφανοί μαθητές και που θα εκπαιδεύονται στην πρακτική γεωργία, στη βελτίωση των γεωργικών προϊόντων (λαδιού, κρασιού, μετάξι και σταφίδα). Πέρα από την εκμάθηση της γεωργίας, θα διδάσκονταν γραφή, ανάγνωση στοιχεία αριθμητικής, θρησκευτικά και εκκλησιαστική μουσική. Επίσης προτείνει συνεργασία των Τμηματικών Εφορειών της Κρήτης να φιλοξενούνται στην παραπάνω σχολή ορφανοί παίδες απ' όλη το νησί.

Σχετική πρόταση κατέθεσε και στο Ιεροδιδασκαλείο της Αγίας Τριάδας το 1892 ο Σκαλτσούνης. Οι λόγοι του *«ερρίφθσαν επί αγαθής γης»* και το μάθημα της πρακτικής γεωργίας μπήκε στο πρόγραμμα του σχολείου. Οι μαθητές ασκήθηκαν στην καλλιέργεια της γης, κλάδεψαν αμπέλια, εξέθρεψαν μεταξοσκώληκες. Οι πρώτοι απόφοιτοι βγήκαν από τη σχολή το 1896, έχοντας αποκομίσει αρκετές γνώσεις²⁵¹.

²⁵¹ Βλ. Θ. Γ. Παπακωνσταντίνου, *Ένας νομοθέτης στην Κρήτη, στη στροφή του 19^{ου} προς τον 20^ο αιώνα. Ο Ι. Σκαλτσούνης και η εκπαιδευτική του οπτική*, Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης (11 – 13 Ιουλίου 1982), «Οι εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)», Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο 1986, σελ. 107 -114.

4α. Σχολεία και μαθητές στην υπόλοιπη Κρήτη

Μια σύντομη εικόνα της εκπαίδευσης στην υπόλοιπη Κρήτη, κατά την ιστορική περίοδο την οποία εξετάζουμε, θα παρουσιάσουμε με βάση τα στοιχεία που καταγράφονται στις εκθέσεις εκπροσώπων των Τμημάτων της Κρήτης²⁵².

Συγκεκριμένα τα τρία από αυτά χρονολογούνται το 1879 και το τέταρτο το 1886. Οι τρεις πρώτες απεικονίζουν την κατάσταση στα σχολεία, μετά από την επανάσταση του 1878 και η τέταρτη σε μια εποχή από τις καλύτερες για την εικόνα της παιδείας στην Κρήτη, αλλά με τα προβλήματα να παραμένουν πολλά, μεγάλα και δυστυχώς άλυτα.

Αλλά ας δούμε αναλυτικά τις πηγές και τα στοιχεία που αντιπροσωπεύουν.

Τμήμα Χανίων

Η πρώτη των εκθέσεων αφορά τα σχολεία της πόλεως των Χανίων και φέρει την υπογραφή του Επισκόπου Κυδωνίας Γαβριήλ, απευθύνεται δε προς τον Έλληνα Πρόξενο των Χανίων Ι. Πρεβέλη²⁵³.

Η παραπάνω έκθεση είναι απάντηση σε επιστολή που είχε απευθύνει ο Πρόξενος προς τον Επίσκοπο Κυδωνίας (αρ. πρ. 177, 10^η Μαΐου 1879) και με την οποία ζητούσε στοιχεία για την κατάσταση των σχολείων της πόλεως των Χανίων.

Σύμφωνα λοιπόν με τα γραφόμενα στα Χανιά υπάρχουν Σχολαρχείο αποτελούμενο από τρεις τάξεις, Αλληλοδιδασκτική σχολή²⁵⁴ και Παρθεναγωγείο, ενώ δεν υφίστανται Γυμνασιακές τάξεις.

Στο Σχολαρχείο (Ελληνική σχολή) φοιτούν συνολικά 60 μαθητές. Οι 12 στην Γ' τάξη, οι 16 στη Β' και οι 32 στην Α'. Στο Αλληλοδιδασκτικό (Δημοτική σχολή Αρρένων), φοιτούν 180 μαθητές και στο Παρθεναγωγείο 190 συνολικά. Οι 160 φοιτούν στην Αλληλοδιδασκτική σχολή Θηλέων και οι 30 στο Σχολαρχείο Θηλέων.

Συνολικά διδάσκουν έξι δάσκαλοι και τρεις δασκάλες. Οι δυο των δασκάλων δίδασκαν 40 χρόνια στην παραπάνω σχολή και ο τρίτος ήταν μαθητής του Σχολαρχείου. Οι δυο δασκάλες ήταν απόφοιτοι του Αρσακείου, ενώ η Τρίτη: ... *εσπούδασεν ενταύθα*. Οι δυο Ελληνοδιδάσκαλοι ήταν μαθητές του Γυμνασίου, το

²⁵² Βλ. Διακόνου Ανδρέα Νανάκη, *Η πνευματική κίνηση στην Κρήτη μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878) και η συμβολή της Εκκλησίας*, Νέα Χριστιανική Εστία, Ρέθυμνο 1991.

²⁵³ Βλ. Α.Υ.Ε. Κρητικών, 1870 – 1878, Προξενείον Κρήτης, Διάφορα έγγραφα. Έγγραφο του Επισκόπου Κυδωνίας Γαβριήλ, προς τον Έλληνα Πρόξενο Ι. Πρεβέλη, αρ. πρ. 30 (Χανιά, 21 Μαΐου 1879).

²⁵⁴ Για τη μέθοδο διδασκαλίας που χρησιμοποιείτο στη σχολή το έγγραφο αναφέρει: ...*εν ω υπάρχει η αρχαία του διδάσκειν μέθοδος*.

οποίο διευθύνονταν από τον Αντ. Ι. Αντωνιάδη. Διευθυντής των σχολείων ήταν ο Ιεροδιάκονος Ευμένιος, απόφοιτος της Θεολογικής σχολής της Χάλκης.

Οι πόροι των σχολείων προέρχονταν:

- Από τη συνδρομή της Κυβέρνησης γρ. 2.375 ανά μήνα.
- Από εισφορές τριών Μονών της περιφέρειας Χανίων.
- Τα ενοίκια δυο μαγαζιών της σχολής.
- Τα δίδακτρα λίγων μαθητών που μπορούν να πληρώσουν.

Στο έγγραφο σημειώνεται επίσης ότι η Κυβέρνηση δίνει τη συνδρομή της «ατάκτως», ενώ οι υπόλοιποι πόροι είναι «ευτελείς». Για το λόγο αυτό υπάρχει οικονομικό έλλειμμα της τάξεως των 170.000 γρ.

Το δεύτερο έγγραφο έχει ως συντάκτη το Διοικητικό Συμβούλιο του «*Εν Χανίοις της Κρήτης Σύλλογου η Δήμητρα*» και απευθύνεται στον «*εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικόν Σύλλογον η Αναγέννησις*»²⁵⁵.

Το έγγραφο αναφέρεται στην κατάσταση των σχολείων στις επαρχίας του Τμήματος Χανίων και συγκεκριμένα:

Κισάμου: Πριν την επανάσταση υπήρχαν δεκαοχτώ αλληλοδιδασκτικά σχολεία και ένα Ελληνικό, τα οποία συντηρούνταν από συνδρομές. Τώρα έμειναν τέσσερα, στερούμενα και των αναγκαίων πινάκων ανάγνωσης και αριθμητικής.

Σελίνου: Υπήρχαν προεπαναστατικά δέκα αλληλοδιδασκτικά και ένα Ελληνικό, ενώ τώρα διατηρούνται πέντε και μάλιστα «*κακώς κατηρτισμένα*».

Κυδωνίας: Πριν την επανάσταση υπήρχαν πάνω από τριάντα αλληλοδιδασκτικά, στα περισσότερα των οποίων διδάσκονταν και μαθήματα Σχολαρχείου. Μετά όμως έμειναν πέντε ή έξι, «*στερούμενα και αυτών των αναγκαιοτέρων*».

Αποκορώνου: Στην επαρχία αυτή πριν από την επανάσταση υπήρχαν ένα Ελληνικό και είκοσι αλληλοδιδασκτικά σχολεία «*καλώς κατηρτισμένα*». Στη συνέχεια όμως έμειναν τέσσερα ή πέντε αλληλοδιδασκτικά και το Ελληνικό σχολείο στην έδρα της Διοικήσεως «*ατελή όμως τα πλείστα*».

Τμήμα Ρεθύμνης

²⁵⁵ Βλ. *Αρχείο Ιεράς Μονής Γωνιάς (Χανίων)*. Αλληλογραφία του Παρθενίου Περίδη δια την Ιστορίαν της Κρήτης, αριθμ. εγγράφου 122. Αρ. πρ. 413 (Χανιά, 17 Νοεμβρίου 1879). Βλ. και Αρχιανδρίτου Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησιαστικά Κρήτης 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, ο.π., σελ. 83 – 84.

Η έκθεση που μας παρέχει στοιχεία για τα σχολεία του Τμήματος Ρεθύμνης έχει ως συντάκτη το Υποπροξενείο της Ελλάδας στη συγκεκριμένη πόλη τον Αύγουστο του 1886²⁵⁶.

Το έγγραφο αποστέλλεται μετά το πέρας των εξετάσεων στα σχολεία του Τμήματος Ρεθύμνης και έχει τους παρακάτω άξονες:

- Ο πρώτος αφορά τους πόρους για την παιδεία. Σύμφωνα με τα στοιχεία της έκθεσης οι: *...πρόσοδοί εισιν.*
- Από τον προϋπολογισμό της Διοίκησης Κρήτης αναγράφεται το ποσό των 120.000 γρ.
- Από επιχορηγήσεις των Μονών κατά μέσον όρο 50.000 γρ.
- Από το δημοτικό φόρο και το φόρο επιτηδεύματος 15.000 γρ.

Τα χρήματα όμως αυτά δεν επαρκούν, με αποτέλεσμα να καθυστερούνται δέκα μήνες οι μισθοί των δασκάλων.

- Η κατάσταση της παρεχόμενης εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται ως «οικτρά». Στην πόλη του Ρεθύμνου τα σχολεία ήταν άριστα καταρτισμένα και οι δάσκαλοι ικανότατοι, αλλά στις επαρχίες: *...ουδόλως εκπληρούσιν τον προορισμόν αυτών.*

Οι δάσκαλοι των επαρχιακών σχολείων χαρακτηρίζονται στην πλειονηφία τους αμαθείς *...ουδέναν καρπόν αποφέρουσιν*, ενώ οι υπεύθυνοι για την παιδεία, αν και γνωρίζουν τα προβλήματά της, ουδέποτε νοιάστηκαν σοβαρά γι' αυτά. Θα μπορούσαν, όπως σημειώνεται στην έκθεση, να περιορίσουν τον αριθμό των σχολείων, διορίζοντας μόνο τους ικανούς δασκάλους, πληρώνοντάς τους όμως ικανοποιητικά, με χρήματα που θα οικονομούσαν από τα κατηργημένα σχολεία.

Την ευθύνη καταλογίζει επίσης στους εφόρους, οι οποίοι για το μόνο που ενδιαφέρονται είναι να αυξήσουν τον αριθμό των σχολείων στην επαρχία που εκλέχτηκαν. Επίσης υποστηρίζουν τους *...αναζίους τη θέσιν του διδασκάλου κατέχοντας*, αφού έχει ανάγκη την υποστήριξή τους και την υποστήριξη των φίλων τους. Έτσι συναντούμε μαθητές που έχουν τελειώσει δημοτικά και ελληνικά σχολεία: *...μηδέν δε γινώσκοντες.*

- Επίσης σημειώνει τις προσπάθειες του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων, ο οποίος είναι απόφοιτος του Διδασκαλείου: *...νέου φιλοτίμου και ικανού, αλύτους κόπους υπέρ της εκπληρώσεως των καθηκόντων αυτού*

²⁵⁶ Βλ. Α.Υ.Ε., 16886/29,3, *Εκπαιδευτικά – Ποικίλα*, Αρ. Πρ. 185, (Ρέθυμνο, ... Αυγούστου 1886). Βλ. και Αρχιμανδρίτου Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησιαστικά...* ο.π. σελ. 84-87

καταβάλλοντο. Όμως δεν έχει την ανάλογη στήριξη από την Εφορεία, αφού επανειλημμένως έχει ζητήσει όργανα φυσικής και χημείας, αλλά η προϊσταμένη αρχή αρνείται αν τα αγοράσει. Για το λόγο αυτό ζητά να σταλούν από το Υπουργείο της Δημόσιας Εκπαίδευσης.

- Τέλος πλέκει το εγκώμιο του καθηγητή Εμμανουήλ Γενεράλη, που διδάσκει στην Α Γυμνασιακή τάξη, σημειώνοντας ότι: *...αγλαούς παρήγαγε καρπούς και μαθητάς ανέδειξε ακόπως δυναμένους ν' ακροασθώσι μαθήματα Γ' Γυμνασιακής τάξεως, συμπάσης δε της κοινότητος τας συμαπθείας και την αγάπην εφειλκύσατο.*

Ακολούθως παραθέτει πίνακα των υπαρχόντων σχολείων και των φοιτούντων μαθητών στο Τμήμα της Ρεθύμνης:

ΤΜΗΜΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ 1886										
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	Α ΓΥΜΝ.	ΜΑΘ.	ΕΛ. ΣΧ.	ΜΑΘ.	ΔΗΜ. ΣΧ.	ΜΑΘ.	ΠΑΡΘ.	ΜΑΘ.	ΝΗΠ.	ΜΑΘ.
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	*	*	1 (3 ταξ.)	39	25	969	*	*	*	*
ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ	*	*	1 (3 ταξ.)	50	18	717	*	*	*	*
ΑΜΑΡΙΟΥ	*	*	1 (3 ταξ.)	33	12	446	*	*	*	*
ΠΟΛΗ ΡΕΘΥΜΝΗΣ	1	30	1 (3 ταξ.)	60	1	90	1	92	1	150
ΣΥΝΟΛΟ	1	30	4	182	56	2222	1	92	1	150

Τμήμα Λασιθίου

Το 1874 η Δημογεροντία Λασιθίου ιδρύει την Τμηματική Εφορεία, η οποία ουσιαστικά ανέλαβε την οργάνωση και συντήρηση των σχολείων του Τμήματος²⁵⁷.

Το Νοέμβριο του 1879 η Δημογεροντία Λασιθίου, στέλνει έγγραφο στον: *... εν Αθήναις Αξιότιμον Φιλεκπαιδευτικόν Σύλλογον η Αναγέννησις*²⁵⁸. Έγγραφο που φέρει την υπογραφή του Επισκόπου Πέτρας Νικοδήμου και των μελών της Δημογεροντίας Ιωάννη Περικάκη, Κ. Κοζυράκη και Ιωάννη (δυσανάγνωστη).

Η Δημογεροντία απευθύνεται στον παραπάνω Σύλλογο, γιατί έχει πληροφορηθεί ότι δραστηριοποιείται στην υποστήριξη της παρεχόμενης εκπαίδευσης στον κρητικό λαό. Για το λόγο αυτό ζητά τη συνδρομή του, αφού υπάρχει μεγάλη ανάγκη: *...άτε δε στερούμενα των απαιτουμένων πόρων διατηρήσεως και καθ' όσον αφορά τα δημοτικά.*

²⁵⁷ Βλ. Αριστ. Βουρλάκης, *Η πρώτη οργάνωσις της Εκπαιδεύσεως στην Ανατολική Κρήτη και το ιστορικό Γυμνάσιο Νεαπόλεως*, περ. Αμάλθεια, Η' (1977), Άγιος Νικόλαος, σελ. 159.

²⁵⁸ Βλ. *Αρχείο Ιεράς Μονής Γωνιάς (Χανίων). Αλληλογραφία του Παρθενίου Περίδη δια την Ιστορίαν της Κρήτης*, αριθμ. εγγράφου 130. Αρ. πρ. 854 (Νεάπολη, 29 Νοεμβρίου 1879). Βλ. και Αρχιανδρίτου Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησιαστικά...* ο.π. σελ. 78 – 80.

Στη συνέχεια παραθέτει στοιχεία για τα σχολεία του Τμήματος, που σε επεξεργασμένο πίνακα παραθέτουμε:

ΤΜΗΜΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ 1879							
ΕΠΑΡΧΙΑ	ΕΛ. ΣΧ.	ΤΑΞ.	ΜΑΘ.	ΔΗΜ. ΣΧ.	ΜΑΘ.	ΠΑΡΘ.	ΜΑΘ.
ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ	1	3	80	10	600	1	70
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1	2	20	4	200	*	*
ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	1	2	40	7	400	1	50
ΑΡΚΑΔΙΑΣ	1	2	30	6	300	*	*
ΣΗΤΕΙΑΣ	1	3	40	11	550	1	30
ΣΥΝΟΛΟ	5		210	38	2050	3	150

Όπως σημειώνει η Δημογεροντία στην έκθεσή της τα Ελληνικά σχολεία και Παρθεναγωγεία διατηρούνται με έξοδα της δικά της, ενώ τα δημοτικά σχολεία από τις συνδρομές των κατοίκων και τα έσοδα των εκκλησιών. Αλλά οι περισσότερες εκκλησίες δεν έχουν έσοδα και έτσι αναγκάζονται να κλείνουν τα σχολεία για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Για το λόγο αυτό είναι κλειστά τα σχολεία Ελούντας, Λούμα και Πρίνα.

Τα επαρχιακά λοιπόν Δημοτικά σχολεία έχουν ανάγκη από συνδρομή για να μπορέσουν να διατηρηθούν. Επίσης πολλοί μαθητές δεν έχουν τη δυνατότητα να αγοράζουν τα βιβλία τους, με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να διακόπτουν τις σπουδές τους. Έχουν λοιπόν ανάγκη από δωρεάν βιβλία.

Ζητούν τέλος την υλική συνδρομή του Συλλόγου, με την παροχή διδακτικών βιβλίων που θα διανεμηθούν στους άπορους μαθητές.

Τμήμα Σφακίων

Για το συγκεκριμένο Τμήμα δεν υπάρχει σχετική έκθεση. Τα τελευταία 10 χρόνια του 19^{ου} αιώνα μπορούν να χαρακτηριστούν σημαντικά γι' αυτήν την ορεινή περιοχή της Κρήτης, καθώς με δυο διαθήκες επιφανών ανθρώπων της εποχής, δόθηκαν σημαντικά χρηματικά ποσά για την εκπαίδευση της περιοχής των Σφακίων.

Η πρώτη αφορά τη διαθήκη του εκ Σφακίων βουλευτή των Κρητών της Μήλου Γεώργιο Ξενουδάκη η οποία δημοσιεύτηκε στις 21 Αυγούστου 1888 και με την οποία άφησε στον τόπο του περιουσία που υπολογίστηκε σε 338.864 «χρυσές» δραχμές. Με τα χρήματα αυτά κτίστηκαν 12 σχολεία (Αγία Ρουμέλη, Αράδαινα, Ανάπολη, Ασκύφου, Βουβά Κομητάδες, Κολοσάκια, Λιβανιανά, Πατσιανό, Σκαλωτή και Χώρα Σφακίων), επισκευάστηκε το σχολείο της Γαύδου, ενώ έμεινε ημιτελές το

σχολείο του Αγίου Ιωάννου²⁵⁹. Χρήματα του παραπάνω ευεργέτη διαχειρίζεται ακόμη και σήμερα από το «*Κληροδότλημα Ξενουδάκη*» και αξιοποιούνται για τις ανάγκες των σχολείων της περιοχής²⁶⁰.

Η δεύτερη αφορά τη διαθήκη της Λουκίας Ζαμπελίου, χήρας του συγγραφέα Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, ο οποίος άφησε την περιουσία του στη νόμιμη σύζυγό του Λουκία και στη φίλη του Μαρία Γκίλλη. Η πρώτη μετά από μακρούς δικαστικούς αγώνες κατάφερε να την κερδίσει και τη διέθεσε: *...υπέρ της εκπαιδεύσεως των τέκνων της ηρωικής επαρχίας των Σφακίων*.²⁶¹.

Συμπεράσματα

Η πρόοδος στον τομέα της ίδρυσης και λειτουργίας σχολείων στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα είναι ουσιαστική. Τα παλιά σχολεία καταργούνται και στη θέση τους ιδρύονται νέα, μεγαλύτερα, επιστημονικά πληρέστερα, αλλά κυρίως ελεγχόμενα για το τι διδάσκεται και το πώς διδάσκεται. Οι μέθοδοι διδασκαλίας εκσυγχρονίζονται, το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων βελτιώνεται, σύγχρονα σχολικά βιβλία βοηθούν το έργο των δασκάλων. Οι Κρητικοί, Ελληνόφωνοι και Τουρκόφωνοι στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο για να μορφωθούν, ενώ η ελληνική γλώσσα κυριαρχεί πλέον παντού, τονώνοντας την εθνική συνείδηση των υποτελών χριστιανών.

Με βάση τα στοιχεία των αρχειακών πηγών που παραθέσαμε διαπιστώνονται τα εξής: Στην περιοχή της Μεσαράς η εκπαίδευση αρχίζει από μηδενική βάση στη δεκαετία του 1870. Τα ελάχιστα σχολεία που υπάρχουν πριν την επανάσταση του 1866 αυξάνονται σταδιακά μετά το 1870, όταν συντάχτηκε ο «*Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών μονών*». Στο Θ' Κεφάλαιο του Οργανισμού αναφέρεται ότι τα σχολεία που ιδρύονται και λειτουργούν στο νησί, συντηρούνται με τα έσοδα των μοναστηριών και με τη φροντίδα των Αρχιερέων και των κεντρικών Δημογεροντιών²⁶².

Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει ο πολιτικός και εκπαιδευτικός καθηγητής και Γυμνασιάρχης του Κρητικού Γυμνασίου Αντώνιος Μιχελιδάκης στην Κρητική Βουλή το 1901: *...Από το 1870 μέχρι το 1878 ήρξατο η εγκαθίδρυσις των μουσών εις την Κρήτη*.²⁶³. Σύμφωνα με την έκθεση του Ιωάννου Φιλίππου, καθηγητή του

²⁵⁹ Βλ. Πάρις Στ. Κελαϊδής, *Τα σχολεία στα Σφακιά*, Προμηθέας ο Πυρφόρος, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1982, τ. 32. σελ. 340 – 341.

²⁶⁰ Βλ. Εφ. «Χανιώτικα Νέα», Άρθρο με τίτλο: *Φόρος τιμής στον Ξενουδάκη*, (Χανιά, 22 Δεκεμβρίου 2005).

²⁶¹ Βλ. Πάρις Στ. Κελαϊδής, *Τα σχολεία ... ο.π.*, σελ. 340 – 341.

²⁶² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο, 1990, σελ. 410.

²⁶³ Βλ. Γ. Χριστάκης – Γ. Πατεράκης, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Καλέντης, σελ. 431

Πανεπιστημίου Αθηνών, με αφορμή τον εορτασμό των «Ολυμπίων» το 1870, στη Μεσαρά λειτουργούν 6 Αλληλοδιδασκτικά σχολεία και 12 Γραμματοδιδασκαλεία με 400 μαθητές²⁶⁴. Η πορεία της εκπαίδευσης στην Κρήτη ενδιέφερε άμεσα την Ελλάδα η οποία αποδυναμωμένη από την Κρητική επανάσταση του 1866 και αντιμέτωπη με την κίνηση του Πανσλαβισμού, την ίδρυση του Βουλγαρικού Εξαρχάτου και την Ερζεγοβινιακή κρίση του 1875, προσπάθησε τη δεκαετία του 1870 να τονώσει την ελληνική παιδεία και να εδραιώσει την εθνική ταυτότητα των υποτελών ελληνικών πληθυσμών²⁶⁵.

Ανοδική πορεία σημειώνει κατά τη διάρκεια της επόμενης δεκαετίας 1880, καθώς δημιουργούνται ευνοϊκότερες συνθήκες για την ανάπτυξη του σχολικού δικτύου όπως είναι π. χ. η σύνταξη του πρώτου νόμου για την εκπαίδευση το 1881, η δραστηριοποίηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και κατ' επέκταση της Εκκλησίας της Κρήτης στον εκπαιδευτικό τομέα, η ενίσχυση της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με τη δημιουργία μεγάλων Δήμων το 1879, η δραστηριοποίηση των Δημοτικών και Σχολικών Εφορειών κ.α.

Στις 29 Μαΐου 1889 νέος Νόμος *«Περί του διορισμού των διδασκάλων των Ελληνικών εκπαιδευτήριων της Νήσου»*, ψηφίστηκε από τη Γενική Συνέλευση των Κρητών. Νόμος όμως που αποτέλεσε κενό γράμμα, αφού ουδέποτε εφαρμόστηκε. Ήταν ο πλέον ολοκληρωμένος, με αρκετές νέες απόψεις, που θα επηρέαζαν θετικά την εκπαίδευση της Κρήτης²⁶⁶.

Σχετικά με τον τρόπο ίδρυσης σχολείων η Δημογεροντία αρχικά και στη συνέχεια η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου φαίνεται να μην έχουν χαραγμένη εκπαιδευτική πολιτική στην περιοχή, αλλά ανάλογα με τις ευνοϊκές συνθήκες, προχωρούν στην ίδρυση σχολείων. Ανασταλτικός παράγοντας στην ίδρυση σχολείων ήταν η δυσκολία εξεύρεσης καταλλήλων δασκάλων.

Καθοριστικό ρόλο παίζει και η οικονομική ενίσχυση και υποστήριξη των σχολείων από τους μοναστηριακούς πόρους, αλλά και από τους Δήμους, καθώς και από το ταμείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο *«Περί Πόρων των Σχολείων»*.

²⁶⁴ Βλ. Γιάννης Ανδρουλάκης, *Η εκπαίδευση στην Κρήτη...* σελ. 49-50-51. Αναλυτικά στοιχεία στο παράρτημα Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 9^η σελ. 458.

²⁶⁵ Βλ. Κάλια Καλλιατάκη – Μεριτικοπούλου, *Η παιδεία στην Κρήτη 1868-1878. Μια επισκόπηση*, Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, σελ. 82

²⁶⁶ Τα άρθρα του νέου νόμου που αφορούν την ίδρυση και λειτουργία των σχολείων υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 10^η σελ. 478.

Καθοριστικό όμως ρόλο στις ιδρύσεις σχολείων πρέπει να έπαιξαν και οι πολιτικοί της εποχής. Το καλοκαίρι του 1886 στην ομιλία του στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, ο Γυμνασιάρχης και Βουλευτής Αντώνιος Μιχελιδάκης, σε μια πολύ ενδιαφέρουσα τοποθέτηση, θα σημειώσει ότι όταν ψηφίστηκε ο νόμος του 1881 από τη Συνέλευση και τέθηκαν οι πρώτες βάσεις των νέων σχολείων, οι περισσότεροι των πληρεξουσίων και ειδικά αυτών που προερχόταν από την επαρχία, πίστευαν ότι θα έπρεπε κάθε χωριό να είχε και σχολείο. Κάτι δηλαδή που γινόταν παλιά με τα Γραμματοδιδασκαλεία και τα χωριά διόριζαν και πλήρωναν το δάσκαλο²⁶⁷. Η δεκαετία του 1880 μέχρι και το 1889 είναι μια δεκαετία ειρηνική, χωρίς συγκρούσεις και αναταράξεις, με ανερχόμενη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη (αύξηση της παραγωγής, εμπορευματικών συναλλαγών, κοινοτική αναδιοργάνωση κ.α.)

Η οικονομική ανάπτυξη ενθαρρύνει την κοινοτική κινητικότητα του πληθυσμού. Η εκπαίδευση αποτελούσε την απαραίτητη προϋπόθεση... Η δημιουργία των μικρομεσαίων κοινωνικών στρωμάτων έθετε την ανάγκη εγγραφματισμού και την απόκτηση επαγγελματικών εφοδίων. Τα κατά περιοχές ποσοστά φοίτησης, θα πρέπει να εξεταστούν με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των περιοχών αυτών²⁶⁸. Όμως η ατυχής επανάσταση του 1889, αναχαίτισε την ομαλή πορεία της εκπαίδευσης.

5. Μέθοδοι Διδασκαλίας

²⁶⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνω», αρ. φ. 275, σελ. 1-2. *Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου*, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

²⁶⁸ Βλ. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή- Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977, σελ. 407.

Στο κεφάλαιο αυτό δεν θα γίνει αναλυτική αναφορά για τις κατά καιρούς μεθόδους διδασκαλίας που εφαρμόστηκαν στην εκπαίδευση. Περισσότερο θα επικεντρωθούμε στην εκπαιδευτική πραγματικότητα και συγκεκριμένα στο τι ίσχυσε στα σχολεία του Ηρακλείου το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και κατ' επέκταση στα σχολεία της Μεσαράς.

Στο Ηράκλειο, λοιπόν, αλληλοδιδασκτικά σχολεία ιδρύθηκαν και λειτούργησαν κατά τη διάρκεια της Αιγυπτιακής Κατοχής. Πρόκειται για τη Δημοτική σχολή Αρρένων που η λειτουργία της τοποθετείται στο 1831²⁶⁹, καθώς και το Παρθεναγωγείο Ηρακλείου (Δημοτική σχολή Θηλέων) που ιδρύθηκε το 1844²⁷⁰.

Την περίοδο από το 1841 έως 1862, δεσπόζει η προσωπικότητα του Εμμανουήλ Βυβιλάκη, ο οποίος συνδράμει στην προσπάθεια των τοπικών φορέων της Κρήτης, να ιδρύσουν αλληλοδιδασκτικά σχολεία²⁷¹. Στην περιοχή της Μεσαράς οι προσπάθειές του αφορούν στην ίδρυση αλληλοδιδασκτικού σχολείου στους Αγίους Δέκα, καθώς στη Μεσαρά δεν υπήρχε κανένα Αλληλοδιδασκτικό σχολείο, αλλά μόνο λίγα κοινά, όπως και επιβεβαιώνεται από την αλληλογραφία του με την Αλέξανδρο Ψαράκη (Φεβρουάριος 1862)²⁷². Το 1861 ο δάσκαλος του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου Παύλος Βλαστός με επιστολή του στη Δημογεροντία αναφέρει ότι προβίβασε στο Συνδιδασκτικό Τμήμα 25 μαθητές που παρέλαβε από το Νηπιακό οι οποίοι διδάχθηκαν ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, όλο το «*Προσευχητάριον*» και προχώρησαν μέχρι Ιεράς Ιστορία, Ηθική και Πράξεις των Αποστόλων²⁷³.

Δυο μέθοδοι διδασκαλίας ουσιαστικά συνυπάρχουν κατά το 19^ο αιώνα και συγκεκριμένα από τη δεκαετία του 1830: η συνδιδασκτική και η αλληλοδιδασκτική. Η πρώτη με κύριο εκπρόσωπο το διευθυντή του Διδασκαλείου, τον φιλόλογο Κορκ που τάχθηκε υπέρ της συνδιδασκτικής μεθόδου και η δεύτερη με εκπρόσωπο τον πρώτο Έλληνα Παιδαγωγό Ιωάννη Κοκκώνη που υποστήριζε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, γνωστή στην Ελλάδα ήδη από τα χρόνια του Καποδίστρια²⁷⁴.

²⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 - 104 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 31 Ιανουαρίου 1882).

²⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 - 89 ΑΔΗ: Έγγραφο της Διευθύντριας του σχολείου Άννας Χρ. Αργυράκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 29 Ιανουαρίου 1882).

²⁷¹ Βλ. Μιχάλης Τρούλης, *Εμμανουήλ Βυβιλάκης, Η ζωή, η δράση και το έργο του*, Ρέθυμνο 2005, Εκδόσεις Καλαϊτζάκη Α. Ε.

²⁷² Βλ. Μιχάλης Τρούλης, ο. π., σελ. 110

²⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 4 – 589 ΑΔΗ: Έγγραφο του δάσκαλου του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου Παύλου Βλαστού, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Ιουνίου 1861).

²⁷⁴ Βλ. Ι. Ε. Πυργιωτάκης, *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 30.

Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος ήταν αυτή τελικά που επικράτησε τότε και ο Ιωάννης Κοκκώνης έγινε Διευθυντής του Διδασκαλείου. Συνέγραψε μάλιστα τον «Οδηγό της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», που με το Διάταγμα το 1836 έγινε το επίσημο εγχειρίδιο των σχολείων της Ελλάδας²⁷⁵. Τα σχολεία της εποχής πήραν το όνομά τους από τη μέθοδο αυτή και ονομάστηκαν «Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία»²⁷⁶.

Η έλλειψη Διδασκαλείου στην Κρήτη αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την κατάρτιση των δασκάλων στις μεθόδους διδασκαλίας κυρίως στα Δημοτικά σχολεία, καθώς για τα Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια, δεν αναφέρεται κάτι σχετικό. Το 1886 καταγράφεται πρόταση του Γυμνασιάρχη του Κρητικού Γυμνασίου για τη δημιουργία «έδρας» στο Κρητικό Γυμνάσιο «παιδευτικής και διδακτικής», μαθήματα της οποίας θα παρακολουθούσαν οι υποψήφιοι δάσκαλοι, πρόταση που όμως δεν υλοποιήθηκε²⁷⁷.

Ο Κανονισμός του 1870 κάνει λόγο στο πρώτο άρθρο του ότι τα Δημοτικά σχολεία διαιρούνται σε δύο τμήματα: ... Αον) Εἰς Προκαταρτικόν και Βον) Εἰς αλληλοδιδασκτικόν ἢ Συνδιδασκτικόν²⁷⁸. Στο άρθρο 6, ο κανονισμός είναι περισσότερο κατατοπιστικός, αφού κάνει λόγο για τη δημιουργία συνδιδασκτικών τμημάτων, όταν ο αριθμός των μαθητών είναι κατώτερος των 40 και για αλληλοδιδασκτικά τμήματα όταν ο αριθμός είναι μεγαλύτερος²⁷⁹. Στα άρθρα 38 έως 41 δίδονται επίσης οδηγίες για τη λειτουργία των αλληλοδιδασκτικών τμημάτων. Τα μαθητολόγια της εποχής αναφέρουν ότι στα σχολεία της Μεσαράς, εφαρμοζόταν ένα μεικτό σύστημα συνδιδασκτικής και αλληλοδιδασκτικής μεθόδου.

²⁷⁵ Βλ. Μ. Αμαριώτου, *Ιωάννης Κοκκώνης, Ο πρώτος μας παιδαγωγός*, Αθήνα 1937.

²⁷⁶ Βλ. Σήφης Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1998)*, σελ. 38.

²⁷⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σελ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

²⁷⁸ Ο Κανονισμός θα πρέπει να συντάχθηκε από το Διευθυντή της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη, ο οποίος με επιστολή του στις 10 Ιουνίου 1870 προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου αναφέρει ότι η σύνταξη του κανονισμού ανατέθηκε στον ίδιο, στο Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου (Εμμανουήλ Νιωτάκη) και στο συνάδελφό του «κ. Νικηφόρο». Όμως ο ίδιος προτιμάει να τον σύνταξη μόνος του «*ίνα μη παρενοχλώ τους ρηθέντες συναδέλφους μου*», όπως σημειώνει χαρακτηριστικά. Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 36 – 95 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Ιουνίου 1870).

²⁷⁹ Άρθρον 6^{ον}): Εἰς ὅσα Δημοτικά Σχολεῖα φοιτῶσιν ὀλιγότεροι τῶν τεσσαρόκοντα μαθητῶν, ἡ διδασκαλία ὅλων τῶν μαθημάτων δεόν νά γίνεται συνδιδασκτικῶς ὑπό τοῦ διδασκάλου. Εἰς ὅσα δέ ὁ ἀριθμός ὑπερβαίνει τοὺς τεσσαράκοντα μαθητάς, ἀνάγκη νά προστίθεται καί βοηθός τις ἐκ τῶν ἐν τῇ Σχολῇ μαθητευομένων, ὅστις θά ἐκπληροῖ τήν ὑπηρεσίαν αὐτήν ἀμοισθί.

Από τον Ιούνιο του 1871²⁸⁰ η Δημογεροντία με εγκύκλιο της προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων τους ενημέρωσε ότι ήταν αποφασισμένη μετά το πέρας των εξετάσεων να αξιολογήσει την προσπάθειά τους: *...θα ευρεθή εις την ευάρεστον θέσιν να εκτιμήση το ζήλον και την προθυμία αυτών.*

Η Δημογεροντία κατά καιρούς κατέβαλε προσπάθειες για την ομοιομορφή διδασκαλία της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου σε όλα τα σχολεία της ευθύνης της, καθώς ήταν εμφανής η ανεπάρκεια των δασκάλων. Το Σεπτέμβριο του 1872 έστειλε εγκύκλιο στους δασκάλους η οποία περιείχε ένα πρόγραμμα εφαρμογής της μεθόδου με στόχο την ομοιομορφή διδασκαλία.

Στο σχολείο του Σίβα το σχολικό έτος 1873-1874 ο δάσκαλος Μίνως Στεφανάκης χωρίζει τους μαθητές του σε δυο «*Συνδιδασκτικά Τμήματα*» (Α και Β), ενώ τους υπόλοιπους σε 11 ημικύκλια ²⁸¹. Το ίδιο σχολικό έτος στο σχολείο του Τυμπακίου οι μαθητές είναι χωρισμένοι σε επτα τάξεις και σε ένα Νηπιακό τμήμα, με μεγαλύτερη τάξη την Α' ²⁸². Το επόμενο σχολικό έτος 1874-1875 οι 65 μαθητές του σχολείου των Πιτσιδίων φοιτούν σε εννιά τμήματα²⁸³. Στο σχολείο της Γέργερης, οι μαθητές μοιράζονται σε 12 τμήματα.²⁸⁴

Το σύστημα αυτό όμως έδινε τη δυνατότητα στους δασκάλους να παίρνουν πρωτοβουλίες και να δημιουργούν και τάξεις Ελληνικού σχολείου, αν υπήρχαν μαθητές με ανάλογη πρόοδο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του δασκάλου της Πόμπιας Γεωργίου Καραγιαννάκη, οποίος κατά το έτος 1871-1872 λειτουργούσε Α' Ελληνική τάξη στο σχολείο του²⁸⁵.

Το Σεπτέμβριο του 1872 η Δημογεροντία κοινοποιεί στους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων πρόγραμμα διδασκαλίας με βάση την αλληλοδιδασκτική

²⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 01 - 154 ΑΔΗ: Εγκύκλιος της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, (Ηράκλειο, 28 Ιουνίου 1871).

²⁸¹ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 2-131 - 133 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Σίβα Μίνω Στεφανάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβα, 12 Μαρτίου 1874). Αναλυτικά στοιχεία στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 11 σελ. 478.

²⁸² Βλ. ΚΑ 2,4 - ΑΑ 2 - 175 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Τυμπακίου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Τυμπάκι, 21 Μαρτίου 1874). Αναλυτικά στοιχεία στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 12 σελ. 480.

²⁸³ Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 96 - 334 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Πιτσιδίων Εμμανουήλ Λιμπρίτη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πιτσίδα, 30 Μαΐου 1875). Αναλυτικά στοιχεία στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 13 σελ. 482.

²⁸⁴ Βλ. Κ.Α.2.4-Α.Α.03-022 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Γέργερης Αντωνίου Αποστολίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Γέργερη, 27 Μαρτίου 1876). Αναλυτικά στοιχεία στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 14 σελ. 485.

²⁸⁵ Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 44-232 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πόμπιας Γεωργίου Καλογιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 14 Φεβρουαρίου 1871). Αναλυτικά στοιχεία στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 15 σελ. 487.

μέθοδο, η εφαρμογή του οποίου συστήνεται ως υποχρεωτική και αποτελεσματική. Όσοι δάσκαλοι δεν μπορούσαν να εφαρμόσουν το πρόγραμμα, είχαν τη δυνατότητα να πάρουν μερικές ημέρες άδεια και να διδαχθούν από το Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου τον τρόπο εφαρμογής του²⁸⁶.

Οι εξεταστές που επισκέπτονταν τα επαρχιακά σχολεία τους καλοκαιρινούς μήνες υπογράμμιζαν στις εκθέσεις τους τις ατέλειες στον τρόπο διδασκαλίας των μαθημάτων. Το καλοκαίρι του 1873 ο Διευθυντής του σχολείου Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκης ζητούσε να συνταχθεί κανονισμός για τα μαθήματα που δίδασκαν οι δάσκαλοι στα σχολεία τους, με την επισήμανση: *...καί νά μή διδάσκη ἕκαστος τῶν διδασκάλων τά κατ' ἰδίαν βούλησιν μαθήματα*²⁸⁷. Την ίδια εποχή ο καθηγητής Αντώνιος Μιχελιδάκης που είχε επισκεφτεί σχολεία της επαρχίας Πεδιάδας, στην έκθεσή του σημειώνει ότι: *...το σπουδαιότερον ζήτημα εν τω ημετέρω ἔθνει ἐστὶ το περί ευρέσεως της καλυτέρας μεθόδου εις την διδασκαλίαν*²⁸⁸.

Το επόμενο καλοκαίρι ο καθηγητής Χρήστος Βαρουτάκης που επισκέπτεται τα σχολεία Πόμπιας, Σίβα και Πιτσιδίων, ζητά από την Δημογεροντία, να παρέμβει για να: *.....διατάξῃ τούς ἐν ἐπαρχίαις δημοδιδασκάλους νά περιορίζονται εἰς τά μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀπεχόμενοι τοῦ διδάσκειν περισσότερον*²⁸⁹.

Ο δάσκαλος του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου Κωνσταντίνος Δρακάκης που επισκέφτηκε τα σχολεία της Πάνω Ρίζας (Γέργερη, Ζαρό και Βορίζια), τον Ιούλιο του 1876 σημειώνει ότι η κακή κατάσταση των μαθητών της Γέργερης οφείλεται στους άπειρους δασκάλους που αναγκάζουν τους μαθητές να μαθαίνουν πολλά χωρίς να τα επαναλαμβάνουν: *...και οὕτως διαφθείρεται το μνημονικόν των και λησμονώσι και τα ελάχιστα*²⁹⁰. Οι απεσταλμένοι της Δημογεροντίας Α. Ν. Τσακιράκης και Μ. Ν. Παπαδάκης οι οποίοι επισκέφτηκαν την ίδια εποχή σχολεία στην Ανατολική Μεσαρά, στην έκθεσή τους σημειώνουν ότι η αναποτελεσματικότητα της διδασκαλίας οφείλονταν στους ακατάλληλους δασκάλους και στο έλλειμμά τους, όσον αφορά τη γνώση των μεθόδων διδασκαλίας και παιδαγωγικής κατάρτισης. Όπως σημειώνουν

²⁸⁶ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σελ. 90.

²⁸⁷ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 02^α-64 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

²⁸⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 72 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Μιχελιδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 6 Σεπτεμβρίου 1873).

²⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 37 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Χρήστου Βαρουτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 30 Αυγούστου 1875).

²⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 110 – 056 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου Κωνσταντίνου Δρακάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 4 Αυγούστου 1876).

χαρακτηριστικά: ...δέν ἀρκεῖ νομίζομεν νά γνωρίζῃ ὁ διδάσκαλος μόνον γράμματα, ἀλλά καί μέθοδον καί τρόπον τοῦ πολιτεύεσθαι πρός τε τούς μαθητάς καί τούς κατοίκους ἐκάστου χωρίου²⁹¹. Την ανάγκη να παγιωθεί ομοιόμορφη μέθοδος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία επισημαίνουν το επόμενο καλοκαίρι στην έκθεσή τους οι Ελληνοδιδάσκαλοι Μύρων Κοιλιάρακης (Ε. Σ. Αγίου Μύρωνα) και Μίνως Στεφανάκης (Ε. Σ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης). Επικρίνουν κυρίως το συχνό φαινόμενο οι δάσκαλοι να ασχολούνται μόνο με τους μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων και να μην αφιερώνουν χρόνο για τους μικρότερους μαθητές²⁹².

Τα προβλήματα εφαρμογής της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου ήταν πολλά (απουσία πραγματικής επαφής ανάμεσα στο δάσκαλο και τους μαθητές, ο μηχανιστικός τρόπος διδασκαλίας κ.α.)²⁹³.

Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφαρμόστηκε ουσιαστικά ως το 1880 οπότε και αντικαταστάθηκε σταδιακά από τη συνδιδασκτική μέθοδο²⁹⁴. Η εφαρμογή της συνδιδασκτικής μεθόδου συνδέθηκε με την επανίδρυση του Διδασκαλείου Αθηνών το 1878. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εγκαταλείπεται από τα ελλαδικά σχολεία. Με βραχύχρονα επιμορφωτικά σεμινάρια εκπαιδεύονται οι δάσκαλοι στην εφαρμογή της μεθόδου²⁹⁵. Η εκμάθηση της συνδιδασκτικής μεθόδου είχε ως επακόλουθο την αξιολόγηση των δασκάλων στη νέα μέθοδο, σύμφωνα με το Διάταγμα της 16^{ης} Μαρτίου 1881²⁹⁶.

Παρά τις νέες ρυθμίσεις και τις υποδείξεις για «ευμέθοδη» διδασκαλία η κατάσταση στα σχολεία της Μεσαράς δεν φαίνεται να βελτιώνεται. Το καλοκαίρι του 1882 ο δάσκαλος Ξενοφών Παπαδάκης που επισκέπτεται σχολεία του Δήμου Μεγάλης Βρύσης ζητά από την Εφορεία: ...νά φροντίση σύν τόν περί τῆς βελτιώσεως τῶν ἐπαρχιακῶν σχολείων ἐπιβαλλούσα ἐν ᾧ πασι τούτοις πρόγραμμα ὁμοιόμορπον ὀρίζον τά μαθήματα, τόν τρόπον τῆς διδασκαλίας ὡς καί τά διδακτικά βιβλία, καθ’

²⁹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109-185 ΑΔΗ: Έκθεση των απεσταλμένων της Δημογεροντίας Α. Ν. Τσακιράκης και Μ. Ν. Παπαδάκης, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 18 Αυγούστου 1876).

²⁹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 121 - 095 ΑΔΗ: Έκθεση των Ελληνοδιδασκάλων Μύρων Κοιλιάρακη (Ε. Σ. Αγίου Μύρωνα) και Μίνω Στεφανάκη (Ε. Σ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης), προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 25 Αυγούστου 1877).

²⁹³ Βλ. Αλέξ. Δημαράς, Εκπαίδευση, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σελ. 488.

²⁹⁴ Βλ. Αλέξ. Δημαράς, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: Τεκμήρια Ιστορίας, τόμος Α: 1821-1894, Αθήνα 1973, σελ. 242-243

²⁹⁵ Βλ. Γιάννης Πυργιωτάκης, *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 51.

²⁹⁶ Βλ. Β.(ασιλικό) Δ.(ιάταγμα) 16-3-1881, ΦΕΚ 32/27-3-1881

ὅσον ἄλλως, ἢ σύστασις καί διατήρησις τοῖς τῶν ἀτελῶν ἐκπαιδευτηρίων μικράν παρέχει ὠφέλειαν εἰς τοὺς ἐν ἐπαρχία μαθητάς.. Ο ἴδιος σημειώνει για το σχολεῖο της Αγίας Βαρβάρας: ...ἡ κατάστασις αὐτοῦ δέν εἶναι ἀνθηρά τῆς διδασκαλίας οὐχί εὐμεθόδως διεξαγομένη²⁹⁷.

«Πανταχοῦ ἡ αυθαιρεσία βασιλεύει ὑπὸ των διδασκόντων και γονέων» σημειώνει στην ἐκθεσή του ο Σχολάρχης της Ελληνικῆς σχολῆς Πόμπιας Εμμανουήλ Ειρηναῖος και συνεχίζει: ...αυθερεσία περί των αναγνωστικῶν βιβλίων εκλογήν, αυθερεσίαν περί την φοίτησιν²⁹⁸.

Μπορεῖ το 1883 ο Σχολάρχης της Ελληνικῆς σχολῆς Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖος παραβρέθηκε²⁹⁹ στις ἐξετάσεις σε Σχολεῖα της Μεσαράς να σημειώνει ὅτι ο δάσκαλος του σχολεῖου της Μητροπόλεως αναγιγνώσκει σωστά τα κείμενα τα οποία και γίνονται κατανοητά, ἀλλά δεν θα πρέπει οἱ δάσκαλοι να προσαρμόζουν στις δυνατότητές τους τη νέα μέθοδο, ἀλλά: ...καί τό ποιόν και ποσόν τῶν διδασκομένων μαθημάτων³⁰⁰.

Οἱ πρώτες ἐνδείξεις για προσπάθειες ενημέρωσης των υπευθύνων της ἐκπαίδευσης του Ηρακλείου στη νέα μέθοδο ξεκινούν το 1879. Η Δημογεροντία στέλνει ἐπιστολή στο «Σύλλογο προς διάδοση των Ελληνικῶν Γραμμάτων» με την οποία ζητούσε υποδείξεις προγράμματα και βιβλιογραφικό κατάλογο της νέας μεθόδου³⁰¹. Ο νόμος «Περί Παιδείας» του 1881 δίνει το ἐναυσμα για να ξεκινήσει μια ουσιαστική προσπάθεια ἀπό την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου προς ἐξεύρεση ικανοῦ δασκάλου ἀπόφοιτου του Διδασκαλείου, ο οποίος και θα εισηγάγε στο Νομό τη συνδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας. Ἐτσι στις 9 Σεπτεμβρίου 1881 στέλνει ἐπιστολή σε δυο ἐκλεκτούς Κρητικούς της Αθήνας (Αντώνιο Βορεάδη και Εμμανουήλ Γαλανάκη) ἀπό τους οποίους ζητούσε να βρουν διπλωματοῦχο δάσκαλο για τις ἀνάγκες της Δημοτικῆς σχολῆς Ηρακλείου με μισθό μεγαλύτερο μάλιστα ἀπ’

²⁹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-345 ΑΔΗ: Ἐκθεση του δασκάλου Ξενοφῶντα Παπαδάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Πύργος, 12 Αυγούστου 1882)

²⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182-008 ΑΔΗ: Ἐκθεση του Σχολάρχη της Ε. Σχ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖου, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1882).

²⁹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 194 – 133 ΑΔΗ: Ἐκθεση του Σχολάρχη της Ε. Σχ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖου, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 7 Αυγούστου 1883).

³⁰⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 194 – 134 ΑΔΗ: Ἐκθεση του Σχολάρχη της Ε. Σχ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖου, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 26 Ιουλίου 1883).

³⁰¹ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π. , σελ. 94

αυτόν που όριζε ο σχετικός νόμος (800 γρ.). Η απάντηση από την Αθήνα ήταν αρνητική, καθώς δεν βρέθηκε κατάλληλος δάσκαλος³⁰².

Μην μπορώντας να εξασφαλίσει δάσκαλο απόφοιτο του Διδασκαλείου, η Τμηματική Εφορεία αποφασίζει να χρηματοδοτήσει τις σπουδές ενός νέου Ηρακλειώτη, του Ανδρέα Κοκκινάκη, τον οποίο όμως δέσμευσε προηγουμένως με συμβολαιογραφική πράξη, σύμφωνα με την οποία, μετά το τέλος των σπουδών του θα αναλάμβανε υποχρεωτικά τη διεύθυνση του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου.

Ο Ανδρέας Κοκκινάκης, με καταγωγή από τον Άγιο Μύρωνα, το 1879 ήταν φοιτητής του Πανεπιστημίου Αθηνών με αίτησή του ζητά να εργαστεί ως δάσκαλος στην Α΄ τάξη τη Ελληνικής σχολής Ηρακλείου με μεγαλύτερο μισθό απ' τον κανονικό. Αναφέρει δε χαρακτηριστικά τα εξής: *...Αλλ' επειδή ήκουσα ότι προσφέρεται μισθός μόνον 300 γρ., δηλώ ότι ολιγότερον των 350 γρ. δεν δύναμαι να δεχθώ*³⁰³. Τον Οκτώβριο του 1881 η Τμηματική Εφορεία του προτείνει να φοιτήσει στο Διδασκαλείο Αθηνών για τρία χρόνια, πρόταση που αποδέχτηκε ο Κοκκινάκης³⁰⁴.

Τα σχολικά έτη 1881 - 1882 και 1882 - 1883 κατά τα οποία ο Κοκκινάκης φοιτά στο Διδασκαλείο Αθηνών, υπάρχει αλληλογραφία του με την Τμηματική Εφορεία³⁰⁵. Μάλιστα το Φεβρουάριο του 1881 στέλνει ταχυδρομικά στη Εφορεία το βιβλίο του Γενικού Επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων της Ελλάδας Πετρίδου «Περί διδασκαλίας μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις», που περιέχει το Νόμο που διέπει τα Διδασκαλεία, αλλά και στοιχεία της νέας παιδαγωγικής μεθόδου³⁰⁶.

Μετά την αποπεράτωση των σπουδών του, το καλοκαίρι του 1883, ο Κοκκινάκης ζητά από την Εφορεία το ποσό των 1.000 χρυσών φράγκων για να αγοράσει ευρωπαϊκά εποπτικά μέσα διδασκαλίας, απαραίτητα για την εφαρμογή της νέας μεθόδου³⁰⁷. Επίσης προσπαθεί να φέρει στο Ηράκλειο τον Ν. Πολυχρονίδη από

³⁰² Μάλιστα σημειώνουν οι δυο Κρητικοί ότι: *...η νέα μέθοδος λαμβάνει οσήμεραι ευρυτέραν διάδοσιν και πάντες οι απολνόμενοι του Διδασκαλείου είνε περιζήτητοι εν τε τω εξωτερικό (δηλ. στις Τουρκοκρατούμενες περιοχές) και εν τη ελευθέρα Ελλάδα..*

³⁰³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 296 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 10 Οκτωβρίου 1881).

³⁰⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 296 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τον Ανδρέα Κοκκινάκη, (Ηράκλειο, 10 Οκτωβρίου 1881).

³⁰⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 551 / 12 Δεκεμβρίου 1881 & ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 – 58 / 23 Ιανουαρίου 1882 & ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 – 261 & ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 – 729 / 19 Σεπτεμβρίου 1882 κ.α. Αλληλογραφία Ανδρέα Κοκκινάκη και ΤΜΕ.

³⁰⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 – 183 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Αθήνα, 21 Φεβρουαρίου 1882).

³⁰⁷ Στην επιστολή του ο Κοκκινάκης ζητά τα χρήματα προκειμένου να αγοραστούν: *... γεωγραφικοί χάρται, αναγνωστάριον, κινητά γράμματα, αριθμητήριον, δύο σφαίραι (μία γήινη και ετέρα ουράνιος), ανθρωπολογικοί και ζωοολογικοί πίνακες, όμοιοι της ορνυτολογίας και της βοτανικής, εικόνες της Ιεράς Γραφής, διάφορα όργανα δια την διδασκαλίαν της Φυσικής, της Χημείας και της Γεωμετρίας, Κιβώτιον Πραγματογνωσίας, εν θρανίον και εις μαυροπίνακας εντεύθεν ως δείγμα προς*

τον Άγιο Παρίωνα Ρεθύμνου απόφοιτο του Διδασκαλείου, για να διδάξουν μαζί τη νέα μέθοδο³⁰⁸. Το αίτημά του δεν φαίνεται να ικανοποιήθηκε αφού ο Πολυχρονίδης ουδέποτε ήρθε στο Ηράκλειο ως δάσκαλος.

Το Σεπτέμβριο του 1883 ο Κοκκινάκης είναι πλέον Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου και με τη δυναμική δράση, σημάδεψε τα εκπαιδευτικά πράγματα του Νομού Ηρακλείου στη δεκαετία του 1880³⁰⁹. Από την πρώτη μέρα που ανέλαβε τα καθήκοντά του στέλνει αναφορές στην Εφορεία για τις αναγκαίες παρεμβάσεις στη λειτουργία του σχολείου, σύμφωνα με τη νέα παιδαγωγική. (Για την καθαριότητα του σχολείου³¹⁰, για το διάλειμμα³¹¹, για το ωρολόγιο πρόγραμμα³¹², για τις απουσίες³¹³, ακόμα και για διαρροές μαθητών την ώρα του μαθήματος³¹⁴).

Τον Απρίλιο του 1884 ο Κοκκινάκης αναλαμβάνει πρωτοβουλία για την οργάνωση σεμιναρίου για τη συνδιδασκτική μέθοδο το καλοκαίρι, για τους υπηρετούντες δασκάλους³¹⁵. Το αίτημα του γίνεται αποδεκτό από την Εφορεία η οποία και ενημερώνει τους δασκάλους με επιστολή ότι τα μαθήματα του σεμιναρίου θα αρχίσουν στις 5 Ιουλίου³¹⁶. Στο πρώτο αυτό σεμινάριο συμμετείχαν αρχικά 65 δάσκαλοι, αλλά σταδιακά αποχώρησαν κάποιοι από αυτούς επικαλούμενοι διάφορες

κατασκευήν αυτόθι ομοίων, εις χάρτης της Κρήτης, εν ωρολόγιον κ.λ.π. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 231 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Αθήνα, 10 Ιουλίου 1883). Υπάρχουν ακόμη δυο επιστολές του Κοκκινάκη για το ίδιο θέμα. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 232 / 10 Ιουλίου 1883 και ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 233 / 10 Ιουλίου 1883

³⁰⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 193 – 65 ΑΔΗ: Επιστολή του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Αθήνα, 10 Ιουλίου 1883) - Στην επιστολή του ο Κοκκινάκης σημειώνει ότι: *...εις ένα μόνον διδάσκαλοι της νέας μεθόδου θα είνε δύσκολον να επαρκέση.*

³⁰⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 439 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1883).

³¹⁰ *...Επειδή το σχολείον πλησιάζει να μετατραπεί εις κοπρών, ο Κοκκινάκης ζητά να προσληφθεί καθαρίστρια για τον καθαρισμό του.* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 457 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 12 Οκτωβρίου 1883).

³¹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 460 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1883) – Στην αναφορά του ο Κοκκινάκης ζητά την αγορά ενός ρολογιού, προκειμένου: *...ο επιστάτης του Σχολείου να σημαίνει τον χρόνον της ενάρξεως και λήξεως εκάστου μαθήματος, ενώ σημειώνει τη σπουδαιότητα του διαλείμματος.*

³¹² Ο Κοκκινάκης αναφέρει την αποστολή αναλυτικού προγράμματος του χειμερινού εξαμήνου. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 197– 253 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 16 Νοεμβρίου 1883).

³¹³ Ο Κοκκινάκης ζητά παρέμβαση της Εφορείας στο θέμα των απουσιών, καθώς αυτός, όπως γράφει: *...εξήντησεν ήδη όλα τα μέσα...* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 47 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 6 Απριλίου 1884).

³¹⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 6 – 461 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 21 Οκτωβρίου 1883). Αφορούσε το γεγονός ότι οι μαθητές έφευγαν από το σχολείο εν ώρα μαθήματος, προκειμένου να πηγαίνουν στις κηδείες και να κρατούν τα εξαπτέρυγα.

³¹⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 46 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 6 Απριλίου 1884)

³¹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 204 – 175 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους δασκάλους, (Ηράκλειο, 27 Ιουνίου 1884).

προφάσεις³¹⁷, με αποτέλεσμα στο τέλος να ολοκληρώσουν με επιτυχία αυτό μόνο 34³¹⁸. Ο Κοκκινάκης για την πραγματοποίηση του σεμιναρίου στους δασκάλους έλαβε το ποσό των 1.600 γροσίων³¹⁹.

Τριάντα επτά δάσκαλοι που παρακολούθησαν το παραπάνω σεμινάριο, με επιστολή προς την Εφορεία ζητούσαν αύξηση των αποδοχών τους, με το επιχείρημα ότι η συνδιδασκτική μέθοδος ήταν επίπονη³²⁰. Το αίτημα δεν φαίνεται ωστόσο να ικανοποιείται. Αύξηση του μισθού του ζητά και ο Κοκκινάκης από την Εφορεία με την επισήμανση να μην παραβλέπει «την επιπονωτάτην εργασίαν» στην οποία και υποβλήθηκε το καλοκαίρι³²¹.

Τον Αύγουστο του 1884 52 δάσκαλοι που παρακολούθησαν τα σεμινάρια, με επιστολή τους στην εφημερίδα «ΜΙΝΩΣ», ευχαριστούν τον Κοκκινάκη για τον κόπο που κατέβαλε, προκειμένου: ...να ασκηθώμεν εις το νέον παιδαγωγικόν σύστημα³²².

Την ίδια εποχή, στις εξετάσεις της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου, βασικός ομιλητής είναι ο «ακάματος και αυστηρός» διευθυντής του σχολείου Ανδρέας Κοκκινάκης, σύμφωνα με το χαρακτηρισμό της ηρακλειώτικης εφημερίδας «ΜΙΝΩΣ». Ο Κοκκινάκης ανέλυσε στους παρόντες επισήμους και γονείς: ...τον αληθή σκοπόν της νέας ταύτης μεθόδου και τα μέσα δι' ων ούτος δύναται να επιτευχθή. Το σχολείο, σύμφωνα με τα γραφόμενα της εφημερίδας, έχει σκοπό να καταστήσει το μαθητή ικανό, έτσι ώστε όταν θα γίνει ενήλικας: ...να δύναται να επιδιώξη την πραγματοποίησιν του προορισμού του ανθρώπου.

Έτσι λοιπόν με τη νέα μέθοδο: ...καταβάλλεται η δέουσα πρόνοια υπό του διδασκάλου, ώστε να δυνηθή δια παντός πρακτικού μέσου να παράσχη τω μαθητή:

- 1) διανοητικήν μόρφωσιν, δι' ης να δύναται να αντιλαμβάνηται ορθώς πανταχοῦ και πάντοτε των πραγμάτων κατά πάσας αυτών σχέσεις.
- 2) Θρησκευτικήν μόρφωσιν, δίνουσα στον μαθητήν υγιείς θρησκευτικὰς αρχάς, συνάδουσας προς την διδασκαλίαν της εκκλησίας.

³¹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 07 – 094 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους δασκάλους, (Ηράκλειο, 12 Αυγούστου 1884).

³¹⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α – 302 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 13 Σεπτεμβρίου 1887).

³¹⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 – 033 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τον ταμία της Στυλιανό Χαιρέτη, (Ηράκλειο, 7 Ιανουαρίου 1885).

³²⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 111 ΑΔΗ: Έγγραφο δασκάλων, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 25 Αυγούστου 1884). Όπως σημειώνουν: ...η μέθοδος αυτή ως προς τους μαθητάς είναι ωφέλιμος τοσούτον προς τους διδασκάλους είναι επίπονος.

³²¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 716 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 29 Δεκεμβρίου 1884).

³²² Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 186, σ. 3. Επιστολή 52 δασκάλων, που παρακολούθησαν τα σεμινάρια του Κοκκινάκη (Ηράκλειο, 25 Αυγούστου 1884).

- 3) *Ηθικήν μόρφωσιν, καθιστώσα τον διδασκόμενον ικανόν να υποτάσσει τη θέλησίν του εις την φωνήν του καθήκοντος και*
- 4) *Καλαισθητικήν μόρφωσιν, δι' ης να δύναται ούτος να διακρίνη το εν τη φύσει και τη τέχνη απαντώμενον καλόν*³²³.

Ο Νίκος Καζαντζάκης ήταν μαθητής του Κοκκινάκη και περιγράφει με το δικό του τρόπο στην «Αναφορά στον Γκρέκο» τη «Νέα Παιδαγωγική», που κλήθηκε να εφαρμόσει και να διδάξει στο Ηράκλειο ο Κοκκινάκης: ...Μας είχε έρθει σπουδασμένος από την Αθήνα κι είχε φέρει, λέει, μαζί του τη Νέα Παιδαγωγική. Εθαρρούσαμε πως θα 'ταν καμιά νέα γυναίκα και την έλεγαν Παιδαγωγική μα όταν τον αντικρίσαμε για πρώτη φορά ήταν ολομόναχος η Παιδαγωγική έλειπε, θα 'ταν σπίτι. Κρατούσε ένα μικρό στριφτό βούρδουλα, μας έβαλε στη γραμμή κι άρχισε να βγάζει λόγο. Έπρεπε, λέει, ό,τι μαθαίναμε να το βλέπαμε και να το αγγίζαμε ή να το ζωγραφίζαμε σ' ένα χαρτί γεμάτο κουκίδες. Και τα μάτια μας τέσσερα αταξίες δε θέλει, μήτε γέλια, μήτε φωνές στο διάλειμμα. και σταυρό τα χέρια. Και στο δρόμο, όταν δούμε παπά, να του φιλούμε το χέρι. «Τα μάτια σας τέσσερα, κακομοίρηδες, γιατί αλλιώς, κοιτάχτε εδώ!», είπε και μας έδειξε το βούρδουλα. «Δε λέω λόγια, θα δείτε έργα!» Κι αλήθεια είδαμε όταν κάναμε καμιά αταξία ή όταν δεν ήταν στα κέφια του, μας ξεκούμπωνε, μας κατέβαζε τα πανταλονάκια και μας έδερνε κατάσαρκα με το βούρδουλα κι όταν βαριόταν να ξεκουμπώσει, μας έδινε βουρδουλιές στ' αυτιά ωσότου έβγαινε αίμα.

Μια μέρα έδεσα κόμπο την καρδιά μου, σήκωσα το δάχτυλο:

-Πού είναι, κυρ δάσκαλε, η Νέα Παιδαγωγική; Γιατί δεν έρχεται στο σκολειό; Τινάχτηκε από την έδρα, ξεκρέμασε από τον τοίχο το βούρδουλα.

-Έλα εδώ, αυθάδη, φώναξε, ξεκούμπωσε το πανταλόνι σου. Βαριόταν να το ξεκουμπώσει μόνος του.

-Να, να, να άρχισε να βαράει και να μουγκρίζει. Είχε ιδρώσει, σταμάτησε.

-Να η Νέα Παιδαγωγική, είπε, κι άλλη φορά σκασμός!³²⁴.

Η νέα μέθοδος χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει εκπαιδευτικών ατέλειες των ίδιων των εκπαιδευτικών, όπως σημειώνει ο Κονδυλάκης, στο διήγημά του «Όταν ήμουν δάσκαλος». Γράφει λοιπόν: ...Η νέα μέθοδος... Με αυτήν την «νέαν μέθοδον»

³²³ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 176, Αναλυτική αναφορά από τις εξετάσεις στη Δημοτική σχολή Αρένων Ηρακλείου, σελ. 2, (Ηράκλειο, 23 Ιουλίου 1884).

³²⁴ Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γρέκο*, Εκδόσεις Καζαντζάκη, (Πάτροκλος Σταύρου) 2007, σελ. 59

εδικαιολόγουν πολλά πράγματα³²⁵. Τα σεμινάρια για την κατάρτιση των δασκάλων στη συνδιδασκτική μέθοδο επαναλήφθηκαν και τα επόμενα χρόνια, με οργανωτή τον Κοκκινάκη. Το καλοκαίρι του 1885 τα παρακολούθησαν 32 δάσκαλοι και το 1886 ο αριθμός ανήλθε στους 27³²⁶. Τα αποτελέσματα των σεμιναρίων φαίνεται από τις εκθέσεις ότι ήταν πενιχρά, καθώς οι δάσκαλοι συνέχισαν τις δύο μεθόδους. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο δάσκαλος Κλεομένης Συμεών στην έκθεσή του υπήρχε κίνδυνος να επανέλθει όχι η παλιά μέθοδος: ...ἀλλ' ἴση ἄλλη τις.³²⁷

Στις εξετάσεις του καλοκαιριού στα Σχολεία του Δήμου Μεγάλης Βρύσης παραβρέθηκε ο δάσκαλος του Αγίου Μύρωνα Ιωάννης Χατζόπουλος, ο οποίος στη σχετική του έκθεση αναφέρει ότι η μέθοδος διδασκαλίας εξαρτάται από την επιδεξιότητα κάθε δασκάλου³²⁸. Το 1887 ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Πόμπιας Δημήτριος Δασκαλάκης ασκεί αυστηρή κριτική στους δασκάλους της επαρχίας Μονοφατίου καθότι οι περισσότεροι περιορίζονται στην εφαρμογή του βιβλίου και συγχέουν την παλιά με τη νέα μέθοδο³²⁹.

Κρίνοντας από το περιεχόμενο των εκθέσεων στην πορεία φαίνεται να βελτιώνονται οι δάσκαλοι, στο θέμα της εφαρμογής της νέας μεθόδου. Έτσι το καλοκαίρι του 1890 ο Ελληνοδιδάσκαλος Κ. Σφακιανάκης σημειώνει στην έκθεσή του για το σχολείο του Χάρακα, ότι: ... ἡ πρόοδος ὑπῆρξε καλή καί ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας νέα... Συγκεκριμένα στο σχολείο της Πόμπιας παρατηρεί ότι: ...τό σύστημα, ὡ ἐχρήσατο ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν καθ' ἕκαστον μαθημάτων, ὑπῆρξε νέον. «Νέα» υπήρξε η μέθοδος διδασκαλίας, πάντα σύμφωνα με τον Κ. Σφακιανάκη, στα Σχολεία, Τυμπακίου και Βόρρων, ενώ στο αντίστοιχο των

³²⁵ Βλ. Ιωάννης Κονδυλάκης, *Όταν ήμουν δάσκαλος κι άλλα διηγήματα*, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη – Νίκα, Αθήνα, σελ. 46

³²⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α – 302 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 13 Σεπτεμβρίου 1887)

³²⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 253 ΑΔΗ: Έκθεση του Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ (Κάλυμνος, 8 Αυγούστου 1886) – Ολόκληρο το κείμενο της έκθεσης του Κλεομένη Συμεών στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 16 σελ. 488.

³²⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 9 – 563 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Χατζόπουλου Ιωάννη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 18 Ιουλίου 1886). Ολόκληρο το κείμενο της έκθεσης στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 17^η σελ. 490.

³²⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 – 54 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη τη Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Δημητρίου Δασκαλάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 2 Σεπτεμβρίου 1887). Συγκεκριμένα σημειώνει ότι: ...ἂν ὄχι πᾶσαι, αἱ περισσότεραι τουλάχιστον εὐρίσκοντο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν καὶ σχεδὸν εἰς ἀποσύνθεσιν ἔνεκα τῆς ἀμελείας καὶ ῥαθυμίας τῶν τε διδασκάλων... Για τη νέα μέθοδο διδασκαλίας υπογραμμίζει: ...ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς καλουμένης νέας μεθόδου ἐπικράτη μεγίστη σύγχυσις καὶ ἀνωμαλία ἅτε διδασκομένης φύρδην μύρδην μετὰ τῆς παλαιᾶς καὶ ὅτι τινὰς τῶν κ. διδασκάλων οὐτε ἰδέαν τινὰν τῆς νέας ταύτης μεθόδου τό παράπαν εἶχον.

Πιτσιδίων την χαρακτηρίζει ως «μικτή». Επίσης, επικαλούμενος πληροφορίες του από τους δασκάλους, τα μαθήματα σε όλα τα δημοτικά σχολεία διδάχθηκαν σύμφωνα με το πρόγραμμα της δημοτικής σχολής Ηρακλείου³³⁰. Το 1891 ο Ανδρέας Κοκκινάκης Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου επισκέφτηκε το σχολείο της Αγίας Βαρβάρας στις εξετάσεις του καλοκαιριού και στην έκθεσή του σημειώνει από τη νέα σχολική χρονιά θα είναι υποχρεωτική η αναγραφή και εφαρμογή του αναλυτικού προγράμματος που συντάχθηκε το 1887³³¹. Τον Αύγουστο του 1894 οι κάτοικοι της Πόμπιας ζητούν από την Εφορεία να τους στείλει δάσκαλο που θα γνώριζε τη νέα μέθοδο³³².

Συμπεράσματα

Ο 19ος αιώνας αποτέλεσε για την Κρήτη την κρίσιμη χρονική περίοδο κατά την οποία συντελέστηκαν βαθιές αλλαγές στην οικονομική και κοινωνική δομή του νησιού. Αλλαγές που δεν ήταν άσχετες με ότι συνέβαινε στον ευρύτερο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και του νεοϊδρυθέντος Ελληνικού κράτους. Στην απόκτηση εθνικής συνείδησης, πέρα από τα επαναστατικά κινήματα που γινόταν κατά τακτά χρονικά διαστήματα στο νησί και τις κοινωνικές αναταραχές που ήταν απόρροια αυτών, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η μείωση του αναλφαβητισμού και βέβαια το σχολείο με κύριους φορείς τους δασκάλους. Ηγετικό ρόλο είχε ο θεσμός της Δημογεροντίας, που είχε την ευθύνη ίδρυση των σχολείων και στον οποίο προήδρευε ο Μητροπολίτης Κρήτης.

Η αλληλοδιδασκτική ήταν η μέθοδος που χρησιμοποιούσαν τα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου, ως τα μέσα της δεκαετίας του 1880. Ήταν η μέθοδος κατά την οποία οι ικανότεροι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων, χρησιμοποιούνταν για να διδάξουν τους λιγότερο ικανούς συμμαθητές τους, να επιβλέπουν την τήρηση της τάξης στο σχολείο και την εν γένει καλή του λειτουργία³³³. Ως τα μέσα της δεκαετίας

³³⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12α – 085 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ιεράπετρα, 3 Αυγούστου 1890). Συγκεκριμένα αναφέρει: *...θά ήτο λίαν λυσιτελής, εάν άφ' ενός μέν ύποχρεούντο άπαντες οί δημοδιδάσκαλοι νά άντιγράψωσι ήδη έν τη άρχή τοϋ προσεχούς σχολικοϋ έτους τό άναλυτικόν πρόγραμμα, τό συνταχθέν ένθάδε κατά τό έτος 1887 χάριν τών εις τήν συνδιδασκτικήν μέθοδον άσκηθέντων τότε δημοδιδασκάλων, έξ ών όλιγοστοί εύρίσκονται νύν έν τή ύπηρεσία, καί άφ' έτέρου εάν διετάσσοντο νά εισάγωσιν εις τά σχολεία των τάς κατ' έτος άρμοδίως όριζόμενα βιβλία καί ούχί τά τυχόντα.*

³³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 300 – 076 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1892).

³³² Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 319 – 113 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων της Πόμπιας, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 17 Αυγούστου 1894).

³³³ Βλ. Θ. Φωτεινόπουλος, *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος*, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, Τόμος 1^{ος}, σελ. 141

του 1880 τα δημοτικά σχολεία της Κρήτης, όπως και στο ελεύθερο Ελληνικό κράτος, χρησιμοποιούσαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, σύμφωνα με την οποία οι μαθητές των ανώτερων τάξεων, δίδασκαν τους μικρότερους.

Η έλλειψη Διδασκαλείου στην Κρήτη επηρέασε αρνητικά την εισαγωγή και διάδοση των νέων μεθόδων διδασκαλίας και συγχρόνων παιδαγωγικών αντιλήψεων στα σχολεία της Μεσαράς. Το πρόβλημα επισημαίνεται από τον Γυμνασιάρχη του Κρητικού Γυμνασίου Αντώνιο Μιχελιδάκη το 1886, που προτείνει την δημιουργία «έδρας» στο Κρητικό Γυμνάσιο «*παιδευτικής και διδακτικής*», μαθήματα της οποίας θα παρακολουθούν οι δάσκαλοι. Ο ίδιος επισημαίνει την ανάγκη για ομοιόμορφο σύστημα διδασκαλίας σε όλη την Κρήτη, για κοινά προγράμματα, ώρες μαθημάτων, εργάσιμες ημέρες, αλλά και διδακτικά βιβλία, για να πάψει η σύγχυση που επικρατεί στα σχολεία. Επίσης προτείνει κοινή εποπτεία των σχολείων του νησιού³³⁴.

Ο προσωπικός τρόπος διδασκαλίας και ο αυτοσχεδιασμός κυριαρχούσε, καθώς όλοι οι εκπαιδευτικοί δεν ήταν γνώστες της συνδιδασκτικής μεθόδου, που επιβλήθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1880. Τα τρέχοντα ζητήματα της διοίκησης των σχολείων αναλαμβάνει μετά το 1881 να επιλύσει η Τμηματική Εφορεία, η δε Δημογεροντία εξακολουθεί να έχει την υψηλή εποπτεία των εκπαιδευτικών καταστημάτων κυρίως σε ότι έχει να κάνει με θέματα ιδιαίτερης βαρύτητας.

Στη δεκαετία του 1890 η κατάσταση βελτιώνεται, καθώς στην εκπαίδευση υπηρετούν περισσότεροι απόφοιτοι του Κρητικού Γυμνασίου, ενώ μειώνονται αισθητά οι απόφοιτοι των Σχολαρχείων.

Η παρουσία του Ανδρέα Κοκκινάκη, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στη βελτίωση της Δημοτικής Εκπαίδευσης. Εισήγαγε τη συνδιδασκτική μέθοδο, πραγματοποίησε εκπαιδευτικά σεμινάρια, μέσω των οποίων έκανε γνωστή τη νέα μέθοδο στους δασκάλους. Μαθητής του υπήρξε στη Δημοτική Σχολή Αρρένων Ηρακλείου ο Νίκος Καζαντζάκης, ο οποίος στο βιβλίο του «*Αναφορά στον Γκρέκο*» σατιρίζει τη «*νέα παιδαγωγική*» η οποία απασχόλησε σοβαρά όχι μόνο τους εκπαιδευτικούς, αλλά και τους μαθητές της εποχής εκείνης. Η παροχή εκπαίδευσης μέσα από οργανωμένους θεσμούς, τα σχολεία, είναι ένα φαινόμενο νεωτερικό που αναπτύχθηκε παράλληλα με τη συγκρότηση και εξέλιξη των κοινωνικών τάξεων και

³³⁴ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2. *Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου*, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

βέβαια η παρουσία οργανωμένου σχολικού δικτύου βοήθησε την δημιουργία της ημιαστικής τάξης και την ενδυνάμωση της ανωτέρας αστικής τάξης.

Ουσιαστική βοήθεια προσέφεραν οι νέοι πνευματικοί άνδρες του τόπου, πολλοί από τους οποίους εκπαιδεύτηκαν με δικές της δαπάνες και μύηθηκαν στις αρχές του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και επιστρέφοντας στην πατρίδα τους προσπάθησαν να μεταφέρουν αρχές και ιδεολογίες, αλλά αυτό τους έφερε αντιμέτωπους με την κρατούσα άρχουσα τάξη του νησιού.

Η εκκλησία, όπως προαναφέραμε, είχε ηγετικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια, που αποσκοπούσε στην πνευματική καλλιέργεια και τελειοποίηση των χριστιανοπαίδων και έτσι «*χρεώθηκε*» το όλο εγχείρημα.

6. Οι απόψεις των εξεταστών για τα σχολεία της Μεσαράς

Σύμφωνα με τα ισχύοντα στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο³³⁵, εξετάσεις στα Δημοτικά σχολεία γινόταν κάθε μήνα προκειμένου να καταταγούν σε κλάσεις οι μαθητές, ενώ κάθε εξάμηνο πραγματοποιούνταν ευρύτερες γενικές εξετάσεις. Σημαντικότερες ήταν οι εξετάσεις με τη λήξη του σχολικού έτους, όπου γινόταν παρουσία επισήμων και ολοκλήρου του χωριού³³⁶.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις εξετάσεων με πανηγυρικό χαρακτήρα αναφέρονται πολλές³³⁷ και ³³⁸.

³³⁵ Βλ. Ιωάννης Κοκκώνης, *Εγχειρίδιον*, 1850, σελ. 25-31.

³³⁶ Ο Παντελής Βαβουλές (Κρητική Εστία, τεύχη 4 και 5 του 1949), δίνει μια γραφική εικόνα των εξετάσεων που εξετάζουμε: ...Εκείνα τα χρόνια, οι εξετάσεις, στο τέλος της σχολικής χρονιάς, έπαιρναν μεγάλη επισημότητα. Στα χωριά μάλιστα, πού κατοικούσαν οι Τούρκοι ή εορτή αυτή ήταν κι ένα παραπάνω μέσο να επιδείξουν οι χριστιανοί την ανωτερότητά τους. Από πολλές μέρες πρωτότερα γίνονταν ο σχετικές ετοιμασίες. Ετοίμαζαν ξεροτήγανα, χαλάκια (παξιμαδάκια σταρένια), αμύγδαλα, καρύδια και άλλα τέτοια φαγώσιμα και την ημέρα των εξετάσεων πήγαιναν με τα καλάθια τους, τις πανιέρες τους, τα σακούλια τους και με μπουκάλια την τσικουδιά(ρακή) και τις μπουκάλες με το κρασί. Σ' ένα τραπέζι γύρω κάθονταν ο δάσκαλος, ο παπάς και οι πιο γραμματισμένοι του χωριού, αν υπήρχαν τέτοιοι. Οι μαθητές έβγαιναν κατά ομάδες τάξεων διάταζαν μερικές σειρές από το αναγνωστικό, έκαναν λίγη τεχνολογία κι' έλυναν από ένα προβληματάκι στον πίνακα. Όσο εξέταζε ο δάσκαλος, οι απαντήσεις ήταν εύστοχες, γιατί υπήρχε κάποια προσυνεννόηση μεταξύ δασκάλου και μαθητών.. Αυτό άλλωστε, ήταν και δικαιολογημένο. Όλοι έπρεπε σ' εκείνη την ημέρα να μείνουν ευχαριστημένοι. Τα πράγματα όμως μπερδευαν λιγάκι, όταν λάμβαναν μέρος στην εξέταση και άλλοι, με απρόβλεπτες ερωτήσεις, μα αυτό αποτελούσε εξαίρεση, και αυτοί, αναγνωρίζοντας το άτοπο τής παρεμβάσεώς των, ήταν φειδωλοί σ' ερωτήσεις κι έτσι τα πράγματα τέλειωναν όμορφα και για όλους. Ύστερα από αρκετές ώρες, τέλειωνε ή ανιαρή αυτή εξέταση. Τα καλάθια και οι πανιέρες ξεσκεπάζονταν, τα σακούλια άνοιγαν κι' έκαναν την εμφάνισή τους τα γαργαλιστικά πράγματα πού είχαν μέσα. Κάπου εκεί βρισκόταν κι' η αδειανή κοφίνα του δασκάλου, στην οποία, πλησιάζοντας καθένας, άφηνε το φόρο τής ευγνωμοσύνης του. Κατά τις βραδινές πια ώρες ολ' αυτά τα «καλοχερίδια» με τη συνοδεία ευχών και ευχαριστιών είχαν διοχετευθή καταλλήλως και με χαρές και τραγούδια, για ν' ακουστούν κι' από τούς Τούρκους, γύριζαν στα σπίτια τους και μακάριζαν τα παιδιά τους, πού δε θάμεναν «στραβά» σαν κι' αυτούς. Την άλλη μέρα «συναπόβγαναν» το δάσκαλό τους με συνοδεία αγωγήτη, που τραβούσε από το χαλινάρι ένα μουλάρι φορτωμένο με δύο μεγάλες κοφίνες, Ευτυχισμένα δασκαλικά χρόνια.

³³⁷ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 2.4-02-254 ΑΔΗ: Έκθεση του Στυλιανού Ματζαπετάκη σχετική με τις εξετάσεις στα Σχολεία Γέργερης και Βορριζίων (8 Αυγούστου 1874). Στις εξετάσεις του Δημοτικού σχολείου της Γέργερης το 1873 συμμετέχει ο γιατρός και πολιτικός Στυλιανός Ματζαπετάκης, ο οποίος στην αναφορά του σημειώνει ότι: ...Την πρωΐαν δε της 21^{ης} Ιουλίου, μετά την λειτουργίαν μετέβην εις το Σχολείον μετά του προέδρου του Πρωτοδικείου της Επαρχίας μας Πιλάς-Εφένδη, σπεύσαντος ίνα δια της παρουσίας του τιμήσει τας εξετάσεις και εμψύχωσιν παράσχει προς την παιδείαν.

³³⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2 – 256 ΑΔΗ: Έκθεση του Απόστολου Στεφανίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβας, 15 Αυγούστου 1874). Στις εξετάσεις των Βασιλικών Ανωγείων του καλοκαιριού του 1874 παραβρέθηκε ο ισχυρός άνδρας της περιοχής Απόστολος Στεφανίδης ο οποίος αναφέρει ότι:...τάς οποίας εϋηρεστήθησαν νά τιμήσωσι διά τής παρουσίας των ὃ τε Ἐνδοξότατος Ἐπαρχος Καινουργίου καί Πυργιωτίσσης, πάντες οἱ γονεῖς καί κηδεμόνες τῶν μαθητῶν, ἔξαιρουμένων δύο οὔτινες ἦσαν ἀσθενεῖς καί ἄλλοι πολλοί..

Για το θεσμό των εξετάσεων γίνεται λόγος στον κανονισμό του 1870 σε σχετικό κεφάλαιο³³⁹. Συγκεκριμένα ορίζονται μηνιαίες εξετάσεις για την αξιολόγηση των μαθητών³⁴⁰.

Οι εξετάσεις προβλέπονταν δυο φορές το χρόνο (Φεβρουάριο και Ιούλιο) και ονομάζοντας «Γενικαί ἢ Δημόσιαι ἐξετάσεις»³⁴¹.

Οι πρώτες εξετάσεις γίνονται μόνο παρουσία της Εφορείας του σχολείου – και οι οποίες σπάνια πραγματοποιούνταν – και οι δεύτερες με πανηγυρικό χαρακτήρα και με την παρουσία των τοπικών παραγόντων, γονέων, φιλόμουσων πολιτών κ.α.³⁴².

Εκθέσεις των εξεταστών συναντούμε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1871-1872. Όμως εξεταστές θα πρέπει να στάλθηκαν και κατά στο σχολικό έτος 1870-1871, οι οποίοι πιθανόν να μη συνέταξαν σχετικές εκθέσεις. Το γεγονός φαίνεται από την παρουσία του Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο Κασσάρα στις εξετάσεις του Δημοτικού σχολείου της Πόμπιας ο οποίος στην έκθεσή του³⁴³ το 1872 σημειώνει ότι: *...καί ἐφέτος ἔχω τήν τιμήν νά παραστώ*, ενώ σε άλλο σημείο γράφει για τους μαθητές ότι: *...εἰς τό παρελθόν ἔτος ἦσαν ἀρκούντως ἐξασκημένοι*.

Οι εξεταστές, ένα είδος επιθεωρητών διορίζονταν με εγκύκλιο της Δημογεροντίας³⁴⁴ και ήταν κυρίως εκπαιδευτικοί των Ιδρυμάτων της πόλεως του Ηρακλείου, ή και άλλοι μορφωμένοι κάτοικοι των περιοχών των σχολείων, αλλά και δημογέροντες κ.α.³⁴⁵.

Άλλες εκθέσεις είναι λιτές και άλλες εκτενείς, ενώ κατά κανόνα παρέχουν σημαντικές πληροφορίες που αφορούν:

- Την οργάνωση των σχολείων.
- Την φοίτηση των μαθητών και τα διδασκόμενα μαθήματα.

³³⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 –099 ΑΔΗ: Χειρόγραφος κανονισμός των Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870).

³⁴⁰ Βλ. Άρθρα 35 και 36 του ως άνω κανονισμού: *...καθ' ἃς προβιβάζονται οἱ ἐπιμελεῖς καί ὑποβιβάζονται οἱ ἀμελεῖς*.

³⁴¹ Βλ. ο. π. Άρθρο 58.

³⁴² Βλ. ο. π. Άρθρο 59: *...μετά ἔγγραφον εἰδοποίησιν εἰς τήν Ἀρχήν, ἣτις θέλει πέμπει εἰδικόν αὐτῆς ἀπεσταλμένον ἵνα παρευρίσκεται εἰς αὐτάς, καί ἐπί παρουσίᾳ πάντων τῶν γονέων καί κηδεμόνων καί τῶν βουλομένων νά παρευρεθῶσι φιλόμουσων*.

³⁴³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01-454 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή των Ιερών στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιου Κασσάρα προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1872).

³⁴⁴ Ο Αρχιμανδρίτης Αμβρόσιος Κασσάρας το 1872 διορίστηκε με την υπ. αρ. 1012/12 Ιουλίου 1872, πράξη της Δημογεροντίας Ηρακλείου, ενώ παρόμοιοι διορισμοί υπάρχουν αρκετοί και κατά τα επόμενα χρόνια.

³⁴⁵ Στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 18^η σελ. 491, υπάρχει αναλυτική αναφορά σχετική με τον αριθμό των εκθέσεων, ανά σχολικό έτος.

- Τις συνθήκες εργασίας του δασκάλου.
- Τα προβλήματα του σχολείου.
- Τις ελλείψεις των σχολείων.
- Την καταλληλότητα ή μη του εκπαιδευτικού.
- Τις μεθόδους και τα διδακτικά βιβλία που χρησιμοποιεί.
- Τις απουσίες δασκάλων και μαθητών.

Ενδιαφέρον ακόμη έχει και ο τρόπος με τον οποίο κάθε εξεταστής – επιθεωρητής παρούσαζε το θέμα και ο τρόπος με τον οποίο προσέγγιζε το δάσκαλο και τα προβλήματα του σχολείου.

Επίσης ο «εξεταστικός επίτροπος» - τίτλο που δίνει για τον εαυτό του ο Καλύμνιος στην καταγωγή δάσκαλος Κλεομένης Μ. Συμεών στην έκθεσή του³⁴⁶ - έπαιρνε αρκετές πληροφορίες για τα δρώμενα στο χωριό από τα μέλη των Εφορειών ή τους δημογέροντες, ακόμα και από του απλούς κατοίκους, στοιχεία τα οποία χρησιμοποιούσε στην έκθεσή του.

Προβλήματα όμως αντιμετώπιζαν και κατά τη μεταβίβασή τους στα Σχολεία της επαρχίας, καθώς η πλειονότητά τους εργαζόταν στα Εκπαιδευτήρια του Ηρακλείου. Χαρακτηριστικός είναι ο επίλογος στην αναφορά³⁴⁷ του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου τον Ιούλιο του 1882 προ της Τμηματικής Εφορεία Ηρακλείου, όταν επέστρεψε από εξετάσεις που είχε πραγματοποιήσει σε Σχολεία της Μεσαράς: *...δια τας προόδους ταύτας εδέησεν εκτός του άλλου κόπου και της κακοπάθειας, την οποίαν υπέστην εις τοιαύτην ηλικίαν να περπατήσω μίαν ολόκληρον νύκτα να υπάγω και άλλην μίαν να επανέλθω. Ότε δε ήμουν πλησίον του Ηρακλείου, έπεσεν το ζώνον και επλάκωσεν τον αριστερόν μου πόδα και ολίγον έλλειψε να μου τον σπάση. Εχάλασε δε και το ωρολόγιον μου.*

Για την εκπαιδευτική κατάσταση της Μεσαράς, μας πληροφορούν 53 από τις 132 συνολικά εκθέσεις που εντοπίσαμε.

Σύμφωνα με τις πρώτες εκθέσεις του καθηγητή των Ιερών στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο Κασσάρα και του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, η εκπαιδευτική κατάσταση χαρακτηρίζεται ως στάσιμη και ανομοιογενής ως προς το πρόγραμμα των

³⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 253 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ, (Κάλυμνος, 8 Αυγούστου 1886).

³⁴⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-318 ΑΔΗ: Έκθεση του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 20 Ιουλίου 1882).

μαθημάτων και την ποιότητα των δασκάλων. Ως βασικό πρόβλημα αναδεικνύεται η ελλιπής φοίτηση των μαθητών³⁴⁸, ³⁴⁹ & ³⁵⁰.

Στις εκθέσεις του σχολικού έτους 1874 – 1875 που συντάζαν οι καθηγητές Αντώνιος Μιχειδάκης και Χρήστος Βαρουτάκης, επικρίνονται οι δάσκαλοι για την κακή επίδοσή τους³⁵¹ & ³⁵². Αλλά και την επόμενη χρονιά, τρεις διαφορετικές εκθέσεις από ισάριθμες επισκέψεις εξεταστών στα σχολεία της Μεσαράς επισημαίνουν σε μεγαλύτερο βαθμό την ανεπάρκεια κάποιων δασκάλων³⁵³ & ³⁵⁴.

³⁴⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 454/457 ΑΔΗ: Έκθεση του Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιου Κασσάρα, για τις εξετάσεις σε Σχολεία της Μεσαράς, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1872). Το Σχολικό Έτος 1871 – 1872 είναι η πρώτη χρονιά κατά την οποία εντοπίζονται εκθέσεις. Σε σχολεία στη Μεσαρά η Δημογεροντία στέλνει τον καθηγητή των Ιερών Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο Κασσάρα, ο οποίος και επισκέπτεται τα Σχολεία των χωριών Πόμπιας, Σίβα, Πιτσιδίων, Τυμπακίου και Βοριζίων. Από τα γραφόμενά του στη σχετική έκθεση φαίνεται και η απογοήτευσή του, αφού η κατάσταση των σχολείων: *...ύπῆρξεν ἐν γένει παρά πάσαν προσδοκίαν στάσιμος, ἵνα μὴ εἰπῶ ὀπισθοδρομικὴν*. Και τούτο γιατί δεν υπήρχε ένα πρόγραμμα και ο κάθε δάσκαλος δίδασκε κατά το δοκούν. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιου Κασσάρα, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 19^η σελ. 4493.

³⁴⁹ Βλ. Κ.Α. 2,4-Α.Α. 2^η-64 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή του Δ Σ Ηρακλείου Αρρένων Νιωτάκη Εμμανουήλ και των Αντ. Τσακιράκη και Στ. Ματζαπετάκη σχετική με τις εξετάσεις σε σχολεία της Μεσαράς (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873). Στην εξέταση των μαθητών των φοιτούντων στα Σχολεία της Μεσαράς, κατά το επόμενο σχολικό έτος 1872-1873, εκτός από το Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη συμμετέχει και ομάδα μη εκπαιδευτικών. Πρόκειται για τους Στυλιανό Ματζαπετάκη (γιατρό και πολιτικό) και τον Αντώνιο Τσακιράκη. Οι παρατηρήσεις του Νιωτάκη σχετίζονται από τη μια με τις απουσίες των μαθητών και από την άλλη στο τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα επαρχιακά Σχολεία. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Εμμανουήλ Νιωτάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 20^η σελ. 495.

³⁵⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 254 ΑΔΗ: Έκθεση των Απόστολου Στεφανίδη και Στυλιανού Ματζαπετάκη, για σχολεία της Μεσαράς, (Αμπελούζος, 8 Αυγούστου 1874). Δυο παράγοντες της εποχής επισκέπτονται τα σχολεία της Μεσαράς το Σχολικό Έτος 1873 - 1874 και πραγματοποιούν τις εξετάσεις. Πρόκειται για το μέλος της Δημογεροντίας Ηρακλείου και εκπρόσωπο των επαρχιών Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Απόστολο Στεφανίδη και το γιατρό και πολιτικό Στυλιανό Ματζαπετάκη. Αναφορές υπάρχουν για τα βιβλία, τις απουσίες, καθώς και προβλήματα που υπάρχουν στις σχέσεις δασκάλων γονιών, με αφορμή της μη καταβολής του αντιμισθίου στο δάσκαλο. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση των Απόστολου Στεφανίδη και Στυλιανού Ματζαπετάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 21 σελ. 497.

³⁵¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 377 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Μιχειδάκη, για το σχολείο της Γέργερης, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1875). Την επόμενη χρονιά 1874-1875, δυο καθηγητές των Γυμνασιακών τάξεων της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου βρίσκονται στη Μεσαρά και παρακολουθούν τις εξετάσεις των σχολείων. Πρόκειται για τον Αντώνιο Μιχειδάκη, αργότερα Γυμνασιάρχη του Κρητικού Γυμνασίου και για χρόνια βουλευτή, καθώς και τον Χρήστο Βαρουτάκη. Και οι δυο στηλιτεύουν τη συμπεριφορά των δασκάλων, στους οποίους και χρεώνουν την κακή απόδοση των μαθητών, τις απουσίες που κάνουν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων, αλλά και τα επιπρόσθετα μαθήματα που επιχειρούν να διδάξουν.

³⁵² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 370 Έκθεση του καθηγητή Χρήστου Βαρουτάκη, για σχολεία της Μεσαράς, (Ηράκλειο, 30 Αυγούστου 1875). Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση των Αντωνίου Μιχειδάκη και Χρήστου Βαρουτάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 22 σελ. 498.

³⁵³ Βλ. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση των Κωνσταντίνου Δρακάκη, Εμμανουήλ Νιωτάκη, Α. Τσακιράκη και Μ. Παπαδάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 23 σελ. 499.

³⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 110 – 056 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Κωνσταντίνου Δρακάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 4 Αυγούστου 1876). Ο δάσκαλος του Δημοτικού σχολείου

Η ανάγκη ομογενοποίησης της διδασκαλίας και της θέσπισης ενιαίας διδακτικής ύλης, τονίζεται στις εκθέσεις του σχολικού έτους 1876 – 1877, που συνέταξαν οι Ελληνοδιδάσκαλοι Μύρων Κοιλιάρη (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνω Στεφανή (Ε Σ Καινούργιου – Πυργιωτίσσης) καθώς και ο επιστάτης της Δημογεροντίας Ηρακλείου Γεωργίου Στεφανίδη³⁵⁵ & ³⁵⁶.

Κυρίαρχο και επαναλαμβανόμενο μοτίβο των εκθέσεων είναι οι αδικαιολόγητες απουσίες των μαθητών³⁵⁷. Τα επόμενα σχολικά έτη δεν υπάρχουν εκθέσεις, καθώς λόγω των επαναστατικών γεγονότων επήλθε αποδιοργάνωση των σχολείων, και σταμάτημα των μαθημάτων στα περισσότερα από αυτά.

Η ανάγκη ίδρυσης νέων σχολείων και διεύρυνσής τους στην ενδοχώρα, τονίζεται από τους Εμμανουήλ Παπαδάκη και Π. Κ. Τζερνιά³⁵⁸, στην έκθεση τους το σχολικό έτος 1881-1882. Τα προβλήματα στα σχολεία της Μεσαράς φαίνεται να παραμένουν άλυτα. Το κυρίαρχο πρόβλημα που φαίνεται να ταλανίζει την εκπαίδευση φαίνεται να είναι η έλλειψη ενότητας, η ανεξέλεγκτη παροχή γνώσεων που επιλέγουν οι δάσκαλοι

Ηρακλείου Κωνσταντίνος Δρακάκης που επισκέφτηκε τα σχολεία της Πάνω Ρίζας (Γέργη, Ζαρό και Βορίτζια).

³⁵⁵ ΚΑ 2 – ΑΑ 121 - 095 Έκθεση των Ελληνοδιδασκάλων Μύρων Κοιλιάρη (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνω Στεφανή (Ε Σ Καινούργιου – Πυργιωτίσσης), καθώς και του επιστάτη της Δημογεροντίας Ηρακλείου Γεωργίου Στεφανίδη, για τα Σχολεία της Ανατολικής Μεσαράς, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Πετροκεφάλι, 25 Αυγούστου 1877). Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση των Μύρωνα Κοιλιάρη, Μίνω Στεφανή, Γεωργίου Στεφανίδη και Βασιλείου Καροφύλη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 24 σελ. 500.

³⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 121-097 ΑΔΗ: Έκθεση των Μ. Κοιλιάρη και Γ. Στεφανίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 20 Αυγούστου 1877). Οι Μύρων Κοιλιάρη και Γεώργιος Στεφανίδη, που επισκέφτηκαν τη νεοσυσταθείσα Ελληνική Σχολή Καινούργιου και Πυργιωτίσσης, αναφέρουν στη σχετική τους έκθεση ότι ένας μαθητής είχε 120 απουσίες, αλλά και αυτός, παρά τις απουσίες του: *...είναι άξιος προβιβασμού.*

³⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 121-099 ΑΔΗ: Έκθεση του Βασιλείου Καροφύλη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 17 Αυγούστου 1877). Ο δάσκαλος Βασίλειος Καροφύλης που επισκέφτηκε σχολεία στη Δυτική Μεσαρά (Καστελλιανά, Χάρακα, Πατσίδερο και Έμπαρο) σημειώνει ότι: *...ό αριθμός των απουσιών ήτο ασυγχώρητος.*

³⁵⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-336 Έκθεση των Εμμανουήλ Παπαδάκη και Π. Κ. Τζερνιά, προς την ΤΜΕ, (2 Αυγούστου 1882). Σχολεία της επαρχίας Μονοφατισίου επισκέπτονται οι Εμμανουήλ Παπαδάκης και Π. Κ. Τζερνιάς οι οποίοι στην σχετική τους αναφορά σημειώνουν την ανάγκη να δημιουργηθούν και άλλα Σχολεία στη συγκεκριμένη επαρχία, προκειμένου οι κάτοικοί της: *...να εξέλθουν εκ του λιθάργου της σκοτεινής αμάθειας.*

να διδάξουν στους μαθητές τους³⁵⁹, ³⁶⁰ & ³⁶¹. Αλλά και το επόμενο σχολικό έτος οι εκθέσεις συνεχίζουν να επισημαίνουν τη στασιμότητα στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο αναφορά τις μεθόδους διδασκαλίας³⁶².

Τον Αύγουστο του 1882 η Ηρακλειώτη εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*»³⁶³, δημοσιεύει σε συνέχειες άρθρο, με αφορμή τις εξετάσεις των επαρχιακών σχολείων, αναδεικνύοντας τα πραγματικά προβλήματα, που σημειώνουν κατά καιρούς και οι αντιπρόσωποι της Τμηματικής Εφορείας. Συγκεκριμένα σημειώνει την ανάγκη να ετοιμαστεί από τους εκπαιδευτικούς των σχολείων της πόλης κοινό πρόγραμμα διδασκαλίας μαθημάτων, ίδιες ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων, όμοια βιβλία σε όλα τα σχολεία κ.α. Ωφελιμένη θα είναι όχι μόνο η εκπαίδευση, αλλά και οι μαθητές που υποχρεώνονται να μετακινούνται σε πόλεις για να συνεχίσουν τις σπουδές τους και υποβάλλονται σε αυστηρές εξετάσεις.

Συνεχίζοντας σημειώνει την ανάγκη ενοποιήσεως της διδασκαλίας, σύμφωνα με τον κανονισμό που εξέδωσε «*τριμελής δοκίμων παιδαγωγών επιτροπή*» με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και που ισχύει για τα σχολεία της Θράκης, Ηπείρου, Μακεδονίας και Μικράς Ασίας. Ο παραπάνω κανονισμός βασίζεται στο πρόγραμμα «*της εν Βασιλευούση Μεγάλης του Γένους Σχολής*» και εφαρμόζεται επί τριετία με εμφανή αποτελέσματα. Ακόμη τονίζει την ανάγκη εφαρμογής ενός

³⁵⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-345 ΑΔΗ: Έκθεση του Ξενοφώντα Παπαδάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (12 Αυγούστου 1882). Ο δάσκαλος Ξενοφών Παπαδάκης που επισκέπτεται Σχολεία του Δήμου Μεγάλης Βρύσης ζητά από την Εφορεία να φροντίσει τα επαρχιακά σχολεία, για να έχουν ομοιόμορφο πρόγραμμα και βιβλία. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Ξενοφώντα Παπαδάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 25^η σελ. 501.

³⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182-008 ΑΔΗ: Έκθεση του Εμμανουήλ Ειρηναίου, προς την ΤΜΕ (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1882). «*Πανταχού η αυθαιρεσία βασιλεύει υπό των διδασκόντων και γονέων*» σημειώνει στην έκθεσή του ο Σχολάρχης της Ελληνικής Σχολής Πόμπιας Εμμανουήλ Ειρηναίος και συνεχίζει: ... *αυθερεσία περί των αναγνωστικών βιβλίων εκλογήν, αυθερεσίαν περί την φοίτησιν.*

³⁶¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-325 ΑΔΗ: Έκθεση του Χρήστου Βαρουτάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 30 Ιουλίου 1882). Ο καθηγητής του Κρητικού Γυμνασίου Χρήστος Βαρουτάκης, στη σχετική του έκθεση σημειώνει ότι ο δάσκαλος θα πρέπει: ...*α) ...νά έξηγη πάντοτε εις τούς μαθητάς τούς χρόνους καί τάς έγκλίσεις εις τήν καθομλουμένην. β) Πάν ό,τι αναγιγνώστη ή μανθάνη ό μαθητής νά τό έννοή.*

³⁶² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 194 – 134 ΑΔΗ: Έκθεση του Εμμανουήλ Ειρηναίου, προς την ΤΜΕ (Πόμπια, 7 Αυγούστου 1883). Ο Σχολάρχης της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναίος παραβρέθηκε στις εξετάσεις σχολείων της Μεσαράς κατά το σχολικό έτος 1882 – 1883 και παρατηρεί ότι δεν υπάρχει πρόοδος. Την έλλειψη προόδου την εντοπίζει στις αυθαιρεσίες των δασκάλων (μέθοδο διδασκαλίας και διδασκόμενα μαθήματα), στις πολλές απουσίες των μαθητών, καθώς και τις παρεμβάσεις των γονέων στον τρόπο διδασκαλίας. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Εμμανουήλ Ειρηναίου, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 26^η σελ. 501.

³⁶³ Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 79, σελ. 1. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (Ηράκλειο, 14 Αυγούστου 1882).

νέου θεσμού, του Γενικού Επόπτη Δημοτικών Σχολείων, που θα έχει την ευθύνη και το συντονισμό αυτών.

Η κατάσταση στα αντίστοιχα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας, είναι το ίδιο δύσκολη. Το 1883 οργανώνεται από το Υπουργείο Παιδείας, μεγάλη επιθεώρηση των δημοτικών σχολείων όλης της χώρας από έκτακτους επιθεωρητές, λόγιους και εκπαιδευτικούς. Συνοψίζοντας τις εντυπώσεις τους ο Χ. Παπαμάρκου σημειώνει: ... *Τό δημοτικόν σχολείον είναι πτώμα άψυχον ούτε έχον ούτε μεταδίδον κίνησιν τινα πνευματικήν [...]. Εκτός τινων εξαιρέσεων τα επίλοιπα δημοτικά σχολεία είναι πνευματικά νεκροταφεία, οι δε διδάσκαλοι χρησιμεύουσιν ως οι απαθέστεροι νεκροθάπται του Πνεύματος*³⁶⁴.

Την εικόνα των εξετάσεων στο «*Ελληνικόν Κρητικόν Γυμνάσιον*» περιγράφει με το δικό της τρόπο η ηρακλειώτικη εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*», στις 2 Ιουλίου 1883³⁶⁵. Αφού αναφέρεται με αρκετά εκτενή σχόλια στους υψηλούς στόχους του συγκεκριμένου σχολείου, παρουσιάζει τους επισήμους που παρακολούθησαν τη διεξαγωγή των εξετάσεων. Συγκεκριμένα:

- Τον Γενικό Διοικητή της πόλεως του Ηρακλείου Εσάτ βέη.
- Τον Μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεο.
- Τον Επίσκοπο Ιεροσητείας Γρηγόριο.
- Τον υποπρόξενο της Ελλάδας Ιωσήφ Μετρούδ.
- Τον υποπρόξενο της Ρωσίας Ιωάννη Μητσοτάκη.
- Τον βοηθό του Διοικητού Ιωάννη Δρακάκη.
- Τον πρόεδρο Πρωτοδικών Ηρακλείου Ν. Στρατουδάκη.
- Τον έπαρχο Μαλεβυζίου Ιω. Βουρδουμπάκη.
- Τον πρόεδρο της Εφορείας Οθωμανικών Σχολείων Φαζήλ βέης Χατζημεηνάκης.
- Τα μέλη της Εφορείας των Οθωμανικών Σχολείων Χουσεΐν Μπεχσέτ Εφένδης και Αχμέτ βέης Ν. Αφεντακάκης κ.α.

Με την τέλεση του αγιασμού οι μαθητές έψαλλαν «*κατάλληλον άσμα*» και ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης «*απήγγειλε μακρόν και σπουδαιότατον λόγον*».

³⁶⁴ Βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 409 - 414

³⁶⁵ Βλ. Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 125, σελ. 1. Αναλυτικό άρθρο για τις εξετάσεις στο «*Ελληνικόν Κρητικόν Γυμνάσιον*», (Ηράκλειο 2 Ιουλίου 1883).

Ακολούθησαν οι εξετάσεις του σχολείου, για τις οποίες η εφημερίδα αναφέρει πολλά επαινετικά σχόλια.

Μια συγκεντρωτική έκθεση της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου το σχολικό έτος **1884 -1885**, μας δίνει πληροφορίες για την επίδοση των δασκάλων στα σχολεία που εργάστηκαν, με σχετικούς χαρακτηρισμούς³⁶⁶:

ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ				
ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1884 - 1885				
ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΔΑΣΚΑΛΟΥ	ΒΑΘΜΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ	ΜΙΣΘΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΡΙΩΤΙΣΣΗΣ				
Ορφανουδάκης Γεώργιος	Καλώς	Πιτσίδα	350	ασήμαντος
Σπινθάκης Εμμανουήλ	Σχ. Καλώς	Τυμπάκι	300	μετριωτάτη
Φουστανάκης Νικόλαος	Σχ. Καλώς	Σίβα	300	επαινευτή
Πωλιουδάκης Μίνως	Σχ. Καλώς	Βόρροι	300	μετρίως
Πετράκης Κωνσταντίνος	Μετριώτατα	Μαγαρικάρι	250	Παραιτήθη από καιρού
ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ				
Αλεξάκης Εμμανουήλ	Καλώς	Παλιάμα	350	αρκετά καλή
Βολικάκης Γεώργιος	Μετρίως	Βορίζα	250	μικρά πρόοδος
Τσακιράκης Ευστράτιος	Σχ. Καλώς	Βασ. Ανώγεια	300	ικανή
Μανιδάκης Αντώνιος	Σχ. Καλώς	Πλώρα	300	σημαντική
Διανευτάκης Φραγκίσκος	Σχ. Καλώς	Γέργερη	300	αρκετά καλή
Ακρασάκης Ιωάννης	Σχ. Καλώς	Μητρόπολις	300	αρκετά καλή
Σαββάκης Χριστόδουλος	Σχ. Καλώς	Πόμπια	250	μετρίως
Σαββάκης Γεώργιος (βοηθός)	Σχ. Καλώς	Πόμπια	250	μετρίως
Χαρκιαδάκης Δράκων	Μετρίως	Βασιλική	250	Δεν ηργάσθη κατά το πρόγραμμα
Στεφανάκης Στέφανος	Μετρίως	Ζαρός	250	ουδεμία πρόοδος
Πομποδάκης Νικόλαος	Σχ. Καλώς	Μιαμού	300	καλλίστη

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ				
Παπαουλάκης Χρήστος	Μετρίως	Χάρακας	250	Πρόοδος αξία λόγου
Σκανδαλάκης Σταύρος	Απ. Γυμνασίου	Αγία Βαρβάρα	350	εργασία ουχί κακή
Ζαχαριουδάκης Ανδρέας	Μετριώτατα	Καπετανιανά	250	πρόοδος ανεκτή
Σιββάκης Μιχαήλ	Σχ. Καλώς	Μεγάλη Βρύση	300	ουδέν λόγος δια προόδου
Τρουλάκης Κωνσταντίνος	Άνευ εξετάσεων	Καστελλιανά	250	κλειστόν
Παπαδάκης Δημ. του Ιωάννη	Μετριώτατα	Εθιά	250	ουδεμία πρόοδος
Σπυριδάκης Κωνσταντίνος	Μετριώτατα	Λούκια	250	πρόοδος όχι μικράν
Καπετανάκης Μιχαήλ	Σχ. Καλώς	Σχοινιάς	300	εργασία ουχί κακή
Σπετσάκης Εμμανουήλ του Ν.	Σχ. Καλώς	Αχεντριάς	300	ουδεμία εργασία
Μπαριτάκης Κωνσταντίνος	Σχ. Καλώς	Ινι	300	κλειστόν
Παπαδάκης Ιωάννης	Μετρίως	Άγιος Θωμάς	250	ικανή πρόοδος
Μαθιουδάκης Στυλιανός	Μετρίως	Πατσιδέρος	250	πρόοδος μικρά,

³⁶⁶ Βλ. Κ.Α. 2,4 – Α. Α. 08 – 373 ΑΔΗ: Συγκεντρωτική έκθεση της Τμηματικής Εφορείας, για το σχολικό έτος 1884 -1885.

Για τις εξετάσεις στα σχολεία της επαρχίας Καινουργίου, υπάρχει ειδική καταχώρηση στην ηρακλειώτικη εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*», τον Αύγουστο του 1885. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι οι μισοί δάσκαλοι των σχολείων δίδαξαν με τη νέα μέθοδο και ότι όσοι συμμορφώθηκαν με τα προγράμματα της ΤΜΕ, είχαν και καλά αποτελέσματα στις εξετάσεις. Αρνητικό παράγοντα στην λειτουργία των σχολείων ήταν η εξάπλωση της νόσου ευλογιάς, αλλά και η συλλογή του ελαιοκάρπου, που ήταν η κύρια αιτία των πολλών απουσιών των μαθητών. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στις ελλείψεις των σχολείων: *...Ποίαν επίδοσιν δύναται να ελπίζη τις από σχολεία, άτινα δεν έχουσιν ένα μαυροπίνακα ή, αν έχουσιν τοιούτον, δεν έχουσιν κιμωλίαν, ίνα γράψωσιν επ’ αυτού οι μαθηταί;* Η εφημερίδα προτείνει στην Εφορεία να αγοράσει βιβλία, γεωγραφικούς χάρτες, κινητά γράμματα κ.α. και να τα στείλει στα σχολεία³⁶⁷.

Υπάρχουν βέβαια και εκθέσεις που επικρίνουν τη νέα μέθοδο διδασκαλίας, αλλά και τα ακατάλληλα βιβλία που διδάσκονται. Μια από αυτές είναι του Καλύμνιου στην καταγωγή δασκάλου Κλεομένη Συμεών που επισκέφτηκε σχολεία της Πυργιώτισσας³⁶⁸. Σε άλλες εκθέσεις καυτηριάζεται ο τρόπος διδασκαλίας του μαθήματος της Μουσικής³⁶⁹, αλλά και το γεγονός ότι κάποια μαθήματα δεν διδάχτηκαν στους μαθητές³⁷⁰.

³⁶⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 231, σ. 3. Οι εξετάσεις στα σχολεία της επαρχίας Καινουργίου, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1885).

³⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 251 ΑΔΗ: Έκθεση του Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ (Κάλυμνος, 8 Αυγούστου 1886). Ο Καλύμνιος δάσκαλος Κλεομένης Μ. Συμεών στην έκθεσή του σημειώνει στις γενικές παρατηρήσεις για τα σχολεία Συγκεκριμένα στηλιτεύει τη νέα μέθοδο διδασκαλίας, την οποία και δεν έχουν κατανοήσει οι δάσκαλοι, ενώ διδάσκουν από ακατάλληλα, κατά τη γνώμη του βιβλία. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Κλεομένη Συμεών, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 27^η σελ. 502.

³⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 257 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ιωάννη Χατζόπουλου, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 28 Αυγούστου 1886). Τα σχολεία του Δήμου Μεγάλης Βρύσης παραβρέθηκε ο δάσκαλος του Αγίου Μύρωνα Ιωάννης Χατζόπουλος, ο οποίος από τη σχετική του έκθεση ενδιαφέρον έχει να δούμε τον τρόπο διδασκαλίας της μουσικής: *... Έξ ὅλων τῶν μαθημάτων κάκιστα ἐδιδάχθη ἡ μουσική. Οὐδέν ἄσμα μελωδικόν καθήδυνε τὰ ὦτα μου, φωναί γρυλλώδης ἀντήχουν. Ἀντί παντὸς ἄλλου ἄσματος, νομίζω πρακτικότερον εἶναι νά διδάσκονται μόνον τῆς ἐκκλησίας τὰ συνηθέστερα καί ἀπλούστερα ἄσματα. Ταῦτα δέ μεταχειρίζονται καί οἱ χωρικοί ἐπὶ τὰς διασκεδάσεις των.* Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Ιωάννη Χατζόπουλου, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 28^η σελ. 504.

³⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 279 ΑΔΗ: Έκθεση του Αντωνίου Αρετάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1886). Καταπέλτης είναι η έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, ο οποίος και επισκέφτηκε το Χάρακα στις εξετάσεις. Οι μαθητές του Σιββάκη *...οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόοδον ἔδειξαν...* και μάλιστα οι μαθητές της Δ' και της ανωτέρας: τάξης, όχι μόνο δεν διδάχθηκαν Γραμματική και Αριθμητική, αλλά δεν γνώριζαν καν ότι υπάρχει το μάθημα της Γεωγραφίας. Και τούτο γιατί: *... οὗτος πρό τόν διορισμόν του ὡς δημοδιδάσκαλος, φέρει ὡς ἔμαθον καί διορισμόν Γραμματέως της Δημαρχίας, τῆς ἐδρευούσης αὐτῷ εἰς τῷ χωρίῳ τούτῳ...* Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Αντωνίου Αρετάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 29^η σελ. 506. Επίσης στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στις εκθέσεις των: Κλεομένη Συμεών – Δ. Σ. Μαγαρικαρίου Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 30^η σελ. 507 και Αντωνίου Αρετάκη – Δ. Σ. Καστελλανών Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 31^η σελ. 508.

Για τη μη εφαρμογή του νόμου του 1881 «Περί παιδείας», κατηγορεί της δημοτικές εφορείες και τους Δημάρχους, ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, σε ομιλία του το καλοκαίρι του 1886, κατά τη διάρκεια των εξετάσεων στο Κρητικό Γυμνάσιο. Η κατηγορία αφορά το θέμα των απουσιών, τονίζοντας ότι δεν επιβάλλονται τα πρόστιμα που ορίζει ο νόμος για τους μαθητές που απουσιάζουν και αν επιβάλλονται δεν εισπράττονται, από τους Δημάρχους, που αν και εποπτεύουν τα δημοτικά σχολεία: *...αφροντίστουσιν όλως, ίσως ουδέν γνωρίζουσιν ότι έχουσι και τοιαύτα καθήκοντα». Και συνεχίζει: ...Μόλις δε κατωρθώθη να ιδρυθώσιν αι κατά τμήματα εφορείαι αντιπροσωπευόμεναι υφ' εκάστης επαρχίας, αι οποίαι έχουσιν κυρίως την διεύθυνση των σχολείων. Ως αντάλλαγμα δε της τοιαύτης επιτυχίας εψηφίσθησαν και ονόματι μόνο υπάρξασαι δημοτικά εφορεία, αι οποίαι εξεπλήρωσαν τον προορισμόν των, ως τα βρέφη εκείνα τα οποία άμα γεννώνται και αποθνήσκουσιν*

371

Ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Καινουργίου – Πυργιώτισσας Δημήτριος Δασκαλάκης, που επισκέπτεται το σχολικό έτος 1886 – 1887 τα σχολεία της επαρχίας Μονοφατσίου και στην έκθεσή του αναφέρει την τραγική κατάσταση των σχολικών κτιρίων. Η ευθύνη επιρρίπτεται στην ραθυμία των δασκάλων, στην έλλειψη μέριμνας από πλευράς γονέων, αλλά και αρμοδίων φορέων. Επίσης επικρίνει τη νέα μέθοδο διδασκαλίας, αλλά και την ενασχόληση των δασκάλων με βιοποριστικά επαγγέλματα, ως αιτία της κακοδαιμονίας που υπάρχει στην εκπαίδευση³⁷².

³⁷¹ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

³⁷² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 – 54 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου – Πυργιώτισσας Δημητρίου Δασκαλάκη, προς τη ΤΜΕ (Ηράκλειο, 2 Σεπτεμβρίου 1887). Γράφει για τα σχολικά κτίρια: *...αί περισσότεραι τουλάχιστον εύρίσκονται εις έλλειψιν κατάστασιν και σχεδόν εις αποσύνθεσιν ένεκα τής άμέλειάς και ράθυμίας των διδασκάλων έξ ενός και άφ' έτέρου ένεκα τής άκειδίας των χωρικών και τής έλλείψεως έπιβλέψεως έκ μέρους των άρμοδίων... Για τη νέα μέθοδο διδασκαλίας σημειώνει ότι: *...έπικράτη μεγίστη σύγχυσις και άνωμαλία άτε διδασκομένης φύρδην μύρδην μετά τής παλαιάς και ότι τινάς των κ. διδασκάλων ούτε ιδέαν τινάν τής νέας ταύτης μεθόδου τό παράπαν είχαν... Πάντως για τους δασκάλους η κριτική δεν είναι καλή, καθώς υπογραμμίζει ότι: *...τινές των κ. διδασκάλων πρόσ τοίς δασκαλικοίς των καθήκωσι μετέρχοντο και άλλα βιοποριστικά επαγγέλματα ως λ. χ. ό εκ Καπετανιανών Ζουριδάκης, μετερχόμενος και τόν οίνοπώλην και άλλοι.***

Σε εκθέσεις των επομένων χρόνων υπάρχουν ενδείξεις ότι η εικόνα στα σχολεία βελτιώνεται, ενώ γίνονται και υποδείξεις για τον καταλληλότερο τρόπο με τον οποίο μπορεί να διδαχθεί η γραμματική³⁷³ & ³⁷⁴.

Το σχολικό έτος 1889 – 1890, είναι η χρονιά που παρατηρούνται συμπίξεις σχολείων ανά Δήμο και παρατηρούμε στις εκθέσεις των εξεταστικών επιτρόπων να αναφέρεται η διακοπή της φοίτησης των μαθητών³⁷⁵. Ο Ελληνοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Σφακιανάκης, αναφέρει για τους μαθητές του σχολείου της Μητροπόλεως ότι διέκοψαν τη φοίτησή τους: *...ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος καὶ τῆς ἐπικρατοῦσης λειψυδρίας*. Ο ίδιος σημειώνει ότι οι μαθητές των ανώτερων τάξεων των σχολείων, έχουν μεγάλο αριθμό απουσιών, ενώ η μέθοδος που διδάσκεται είναι πλέον η νέα, ενώ υπάρχουν ελλείψεις σε εποπτικό υλικό³⁷⁶. Αλλά και τα επόμενα χρόνια η μείωση του αριθμού των σχολείων, οδήγησε σε αύξηση του αριθμού των απουσιών³⁷⁷.

Σχολεία της Μεσαράς επισκέφτηκε το σχολικό έτος 1891 – 1892, ο Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέας Κοκκινάκης. Στην έκθεση του υπάρχουν αναφορές για τις υποδομές, το αναλυτικό πρόγραμμα, αλλά και για τα σχολικά βιβλία³⁷⁸.

³⁷³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11-362 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 28 Ιουλίου 1888). Ο Σχολάρχης του Ελληνικού σχολείου Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Κωνσταντίνος Σφακιανάκης επισκέφτηκε τα σχολεία της Πάνω Ρίζας και στην αναφορά του σημειώνει ότι: *...Η εργασία των διδασκάλων των σχολών τούτων εφάνη οπωσούν αρκούσα...*, ενώ για την πρόοδο των μαθητών σημειώνει ότι: *...απέβη κατά το μάλλον και ήττον καλή*.

³⁷⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 411 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Χρήστου Βαρουτάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 22 Αυγούστου 1888). Ο καθηγητής του Κρητικού Γυμνασίου Χρήστος Βαρουτάκης συμμετείχε στις εξετάσεις των σχολείων της επαρχίας Μονοφατίου τον επόμενο χρόνο 1888 -1889, σημειώνει κάποιες παρατηρήσεις για τον τρόπο διδασκαλίας των ρημάτων, σύμφωνα με τις οποίες: *... δέν πρέπει νά διδάσκονται μόνον οί τύποι τῆς καθομιλουμένης γλώσσης, ὡς ὑπό τῶν πλείστων γίνεται, ἀλλά νά λέγη ὁ μαθητής πρῶτον τόν ἀρχαίον τύπον καί συγχρόνως τόν τῆς κοινῆς γλώσσης. Τοῦτο μοί φαίνεται ἀναγκαίον καί συντελεστικόν εἰς τό νά ἐννοῇ ὁ μαθητής πάντοτε τά καί ἐν αὐτῇ τῇ γλώσσῃ του γεγραμμένα*.

³⁷⁵ Βλ. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 32^η σελ. 509.

³⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α-85 Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ιεράπετρα, 3 Αυγούστου 1890).

³⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 169 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Γεωργίου Αεράκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 8 Αυγούστου 1891). Ο Ελληνοδιδάσκαλος Γεώργιος Αεράκης συμμετείχε το σχολικό έτος 1890 – 1891, στις εξετάσεις των σχολείων της Μεσαράς και στην έκθεσή του σημειώνει και αυτός με τη σειρά του το πλήθος των απουσιών των μαθητών των σχολείων. Ακόμη προτείνει ως εφόρους των σχολείων να είναι οι επίτροποι των εκκλησιών, πρόταση που του έκαναν οι κάτοικοι των χωριών. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στην έκθεση του Γεωργίου Αεράκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} - Σημείωση 33^η σελ. 510.

³⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 300 – 76 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1892). Για τις υποδομές: *...τά θρανία καὶ τῶν τεσσάρων ἐκπαιδευτηρίων εἶναι ἄθλια, τό δάπεδον αὐτῶν ἀσανίδωτον καί μάλιστα ὑγρόν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καί ὁ φωτισμός αὐτῶν ἀνεπαρκής καί ἐπιβλαβής εἰς τήν ὄρασιν τῶν εἰς αὐτά*

Ως το τέλος της δεκαετίας του 1890 η κατάσταση στη Μεσαρά παρουσιάζεται ζοφερή: έλλειψη αναλυτικών προγραμμάτων, μεγάλος αριθμός απουσιών, ακατάλληλα διδακτήρια κ.α.^{379, 380} & ³⁸¹.

Δεν έλειψε και η ιδιωτική πρωτοβουλία και οι ατομικές παρεμβάσεις για τη βελτίωση των κακώς κειμένων στην εκπαίδευση. Συγκεκριμένα σημειώνει τις ουσιαστικές παρεμβάσεις του δασκάλου Εμμανουήλ Σημανδήρα στην τοπική κοινωνία την οποία και έπεισε να διαθέσει χρήματα για τη μεταρρύθμιση του σχολείου. Έτσι έγιναν ειδικά θρανία, μπήκαν τζάμια στα παράθυρα, μπήκαν χρώματα

φοιτούντων.

Για το αναλυτικό πρόγραμμα: *...θά ήτο λίαν λυσιτελής, εάν αφ' ενός μέν υποχρεούντο ἅπαντες οἱ δημοδιδάσκαλοι νά ἀντιγράψωσι ἤδη ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ προσεχοῦς σχολικοῦ ἔτους τό ἀναλυτικόν πρόγραμμα, τό συνταχθέν ἐνθάδε κατὰ τό ἔτος 1887 χάριν τῶν εἰς τήν συνδιδασκικήν μέθοδον ἀσκηθέντων τότε δημοδιδασκάλων, ἐξ ὧν ὀλιγοστοί εὐρίσκονται νῦν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, καί ἀφ' ἑτέρου εάν διετάσσοντο νά εἰσάγωσιν εἰς τά σχολεῖα των τάς κατ' ἔτος ἀρμοδίως ὀριζόμενα βιβλία καί οὐχί τά τυχόντα.*

Και τέλος για τα βιβλία: *... ἡ Σεβαστή Ἐφορεία ἐδαπάνησεν ἄλλοτε (κατὰ τό ἔτος 1884) ὑπέρ τὰ ἑκατό εἰκοσόφραγκα εἰς τήν ἀγοράν γεωγραφικῶν πινάκων, κινητῶν γραμμάτων καί βιβλίων πρὸς χρήσιν καί ὁδηγίας τῶν διδασκάλων. Ἠγοράσθησαν δέ βιβλία δι' 75 σχολεῖα καί ἀφ' ενός ἐκάστου βιβλίου ἐτέθη ἡ σφραγὶς τῆς Τμηματικῆς Ἐφορείας καί ἐσημειώθη ὅτι ἡγοράσθη παρά ταύτης καί ἀνῆκεν εἰς τό Σχολεῖον (δεῖνα). Τά βιβλία ταῦτα παρέλαβον οἱ τότε διδασκαλοὶ ὑπ' εὐθύνην των, δόντες ἀποδείξεις, αἵτινες θά σώζωνται βεβαίως εἰσέτι ἐν τῷ Γραφείῳ τῆς Σ. Ἐφορείας. Ἀλλ' οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων ἐκείνων, ἢ ἀπελύθησαν ἢ ἀπεσύρθησαν ἀφ' ἐκ τῶν τῆς ὑπηρεσίας, τά δέ βιβλία δέν παρέδόθησαν πρὸς οὓς ἔδῃ καί ἔνεκα τούτου τά πλείστα τῶν σχολείων στεροῦνται ἤδη ταῦτα.*

³⁷⁹ Βλ. ΚΑ – 2 – ΑΑ – 319 – 085/088 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894). Ο δάσκαλος της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Ευθύμιος Φουστανάκης, που επισκέφτηκε σχολεία στην Ανατολική Μεσαρά, σημειώνει τη «ελεεινή» κατάσταση των διδακτηρίων, απουσίες μαθητών αλλά και δασκάλων. Πάντως θίγει την έλλειψη αναλυτικών προγραμμάτων, έτσι ώστε ο κάθε δάσκαλος να γνωρίζει το πότε πιο μάθημα και πόσες ώρες θα το διδάξει.

³⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2 – 319 – 036 ΑΔΗ Έκθεση του Στυλιανού Καταλαγαριανού, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1894). Ο Ελληνοδιδάσκαλος Στυλιανός Καταλαγαριανός που επισκέφτηκε τα σχολεία της Πάνω Ρίζας, στον επίλογο της έκθεσής του εκφράζει τη βεβαιότητα ότι η σχολική εργασία μέρα με την ημέρα θα γίνει τελειότερη και η διδασκαλία μεθοδικότερη. Πάντως στην έκθεσή του σημειώνει τα κακώς κείμενα των σχολείων και κυρίως την υλικοτεχνική υποδομή. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από την έκθεσή του: *...Μεγίστην ἐντύπωσιν προξένησέ μοι ἡ ῥυπαρότης ὅλων τῶν σχολείων. Φαίνεται ἀφ' οὗ χρόνου ἐθεμελιώθησαν, χεῖρ ἀνθρώπινη, δέν ἤγγισεν αὐτά.*

³⁸¹ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 13^α – 40/47 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1895). Ο Εξεταστικός Επίτροπος και δάσκαλος του Δ Σ Αρρένων Ηρακλείου Ευθύμιος Φουστανάκης, που επισκέφτηκε τη Δημοτική Σχολή Ζαρού, αναφέρει στην έκθεσή του για το διδακτήριο του χωριού ότι βρίσκεται σε αθλία κατάσταση. Δεν αερίζεται, δεν έχει φωτισμό, η στέγη είναι ετοιμόρροπη και υποβαστάζεται από πολλούς στύλους και είναι πολύ επικίνδυνη για τους μαθητές. Παρά τις παρατηρήσεις του Φουστανάκη, οι κάτοικοι : *...οὐδεμίαν προθυμίαν ἔδειξαν πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων..* Πάντως για το δάσκαλο του σχολείου Νικόλαο Νικολαντωνάκη, γράφει ότι συμμορφώθηκε με το πρόγραμμα των βιβλίων και της διδασκίας ύλης μονοταξίου σχολείου. Τα ίδια αναφέρει και για το δάσκαλο της Γέργερης Εμμανουήλ Αναστασάκη. Στοιχεία σχετικά με τα γραφόμενα στις εκθέσεις των απεσταλμένων της ΤΜΕ κατά το 1895, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 34 σελ. 511.

στους τοίχους του σχολείου, ενώ με τον τρόπο του ελαχιστοποίησε τις απουσίες των μαθητών³⁸².

Συμπεράσματα

Οι δημόσιες εξετάσεις αποτελούσαν μια ξεχωριστή διαδικασία όχι μόνο για τους μαθητές, αλλά και για τους κατοίκους των χωριών.

Τα βασικά προβλήματα της εκπαίδευσης, όπως αυτά αποτυπώθηκαν στις εκθέσεις των εξεταστικών επιτροπών της εποχής είναι:

- Ο μεγάλος αριθμός των απουσιών των μαθητών των επαρχιακών σχολείων. Θέμα για το οποίο θεωρούνταν κυρίως υπεύθυνοι οι γονείς των μαθητών.
- Η αμέθοδη διδασκαλία.
- Η έλλειψη ενιαίων αναλυτικών προγραμμάτων.
- Η διδακτική ανεπάρκεια των δασκάλων.

Η δεκαετία του 1870 χαρακτηρίζεται με στασιμότητα στην πρόοδο, ανοργανωσιά στον τρόπο διδασκαλίας, σε προγράμματα και βιβλία, ενώ υπάρχουν αναφορές για ανεπάρκεια δασκάλων, αλλά και υπερβάλλοντα ζήλο κάποιων οι οποίοι και διδάσκουν και μαθήματα της Ελληνικής σχολής στα σχολεία τους.

Η εκπαιδευτική κατάσταση δείχνει να βελτιώνεται τη δεκαετία του 1880, όταν ιδρύονται νέα σχολεία, διδάσκουν δάσκαλοι με καλύτερη μόρφωση, ενώ οι τοπικές κοινωνίες αποδέχονται το νέο κοινωνικό θεσμό του σχολείου, αλλά και τον υποστηρίζουν όταν αυτός συρρικνώνεται προς το τέλος της δεκαετίας. Οι δάσκαλοι παρακολουθούν σεμινάρια, προκειμένου να διδαχθούν τη νέα μέθοδο διδασκαλίας, ενώ στα επαρχιακά σχολεία καταβάλλεται προσπάθεια για ενιαίο αναλυτικό πρόγραμμα.

Και όπως γράφει ο Αλέξης Δημαράς: *...Η περίοδος αυτή μάλιστα μπορεί να θεωρηθεί ιδιαίτερα σημαντική για όσες εξελίξεις παρατηρήθηκαν ειδικά στο χώρο της εκπαιδευσεως, και γενικότερα στην ελληνική παιδεία και κοινωνία. Γιατί ή κατάσταση που δημιουργήθηκε τότε, σε συνδυασμό με τη στατικότητα, πού έγινε γρήγορα ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του συστήματος, άφησε ανεξίτηλα σημάδια σε όλες τις μεταγενέστερες φάσεις του θέματος*³⁸³.

³⁸² Βλ. ΚΑ 2.4 - ΑΑ 13^α - 42 ΑΔΗ: Έγγραφο του Αλέξανδρου Παπαχατζάκη, προς την ΤΜΕ, (Μοίρες, 10 Αυγούστου 1895).

³⁸³ Βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΔ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 409 - 414.

Στην ελλιπή μόρφωση των δασκάλων και στην μη εφαρμογή των νόμων, ρίχνει την ευθύνη για των ανωμαλιών στην εκπαίδευση ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης: *...Όταν μορφωθώσι (σ. οι δάσκαλοι) και ιδρυθώσι καλά δημοτικά σχολεία εις τα οποία ο παις του αγρότου και χειροτέχνου να δύναται να λάβη τα πρώτα σπέρματα και τας πρώτας αρχάς της διανοητικής και ηθικής αναπτύξεως, τότε πάσει αι κοινωνικαί τάξεις, πάντα τα ποικίλα και πολυειδή μέρη τα αποτελούντα το κοινωνικόν σύνολον, θα αποτελώσιν την αρμονίαν εκείνην, η οποία είνε αναγκαία εις παν πράγμα το οποίον σπεύδει να εκπληρώση τον προορισμόν του*³⁸⁴.

Δύσκολη μπορεί να χαρακτηριστεί η τελευταία δεκαετία, αυτή του 1890. Τα πολλά κοινωνικά προβλήματα της εποχής, οι συνεχείς επαναστατικές κινήσεις, οι ελλείψεις πόρων, δημιουργούν προβλήματα στη λειτουργία των σχολείων. Αντίθετα, το βελτιωμένο επίπεδο των δασκάλων συντελεί στην ποιοτική αναβάθμιση της παρερχομένης εκπαίδευσης και στην ενοποίηση της παρερχομένης σχολικής γνώσης.

Οι προτάσεις των εξεταστών στοχεύουν στη βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο όμως είναι εξαρτώμενο από νοοτροπίες και αντιλήψεις που δρουν οπισθοδρομικά, από έλλειψη χρημάτων για τις ανάγκες των σχολείων και γενικότερα της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Το σύστημα που επικρατεί στην εκπαίδευση αφήνει αγράμματο και εθνικά απαίδευτο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Ελάχιστος αριθμός από τους φοιτούντες μαθητές στα επαρχιακά δημοτικά σχολεία θα μπορέσει να συνεχίσει στο Ελληνικό σχολείο, καθώς οι ανάγκες των κοινωνικών ομάδων είναι αλλού προσανατολισμένες. Οι ριζικές μεταρρυθμίσεις που πρεσβεύουν στις εκθέσεις τους οι εξεταστές, δύσκολα θα μπορούσαν να βρουν ανταπόκριση.

³⁸⁴ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σελ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

7. Προγράμματα και σχολικά βιβλία

Στα χρόνια της πρώιμης Τουρκοκρατίας στην Κρήτη τα μοναστήρια του νησιού, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και τα εκκλησιαστικά βιβλία αποτέλεσαν το πρώτο «αναγνωστικό» για πολλά Κρητικόπουλα³⁸⁵. Ο Γερμανός καθηγητής Ματρίνος Κρούσιος που δίδασκε στο Πανεπιστήμιο της Τυβίγκης και αλληλογραφούσε με Έλληνες λόγιους της εποχής του, (16ος αιώνας), στο βιβλίο του *Turcograecia*, (που εκδόθηκε στα 1584), αναφέρει ότι εκείνη την εποχή σ' όλη την Ελλάδα λειτουργούσαν τα κοινά σχολεία όπου τα παιδιά διδάσκονταν τα πρώτα γράμματα από τα εκκλησιαστικά βιβλία Ωρολόγιο και Ψαλτήρι³⁸⁶. Εξ άλλου ήταν λογικό όταν δεν υπήρχε εκπαιδευτική πολιτική, όταν οι δάσκαλοι ήταν ιερωμένοι ή όταν τα μαθήματα γινόταν σε ναούς, τα πρώτα βιβλία να ήταν της εκκλησίας³⁸⁷.

Για να μαθαίνουν οι μαθητές ανάγνωση χρησιμοποιείτο ως πρώτο σχολικό εγχειρίδιο ο Οκτώηχος, κατόπιν το Ψαλτήρι και στη συνέχεια το Ανθολόγιο, η Πράξεις των Αποστόλων, η Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Η μεγάλη μάζα των μαθητών μπορούσε να απομνημονεύσει κείμενα από τον Οκτώηχο και ελάχιστοι έφταναν μέχρι το Ανθολόγιο. Όσοι μπορούσαν αν φτάσουν μέχρι την Παλαιά και την καινή Διαθήκη, χαρακτηρίζονταν ως θεολόγοι και μπορούσαν να εκλέγονται και σε εκκλησιαστικά αξιώματα.

στηρία και Ερημητήρια της Κρήτης, Ηράκλειο, τ. Α' - Β' (1992-1993). Ο Ψιλάκης αναφέρει σε πολλά σημεία ότι στα μοναστήρια της Κρήτης υπήρχαν σημειώσεις σε βιβλία που μαρτυρούσαν ότι αυτά χρησίμευσαν ως αναγνωστικά.

³⁸⁶ Βλ. Πολύδωρας Παπαχριστοδούλου, *Η παιδεία στη Θράκη τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, τ. 25, σελ. 5.

³⁸⁷ Βλ. Χρήστος Σπ. Σολδάτος, *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας (1800-1922)*, Αθήνα 1989, τόμος Α, σελ. 40

Δυστυχώς όμως δεν εφαρμόζονταν και μέθοδος διδασκαλία, ικανή να διευκολύνει τη μάθηση. Ο μαθητής μάθαινε τα γράμματα όχι φωνητικά, αλλά με την προφορά του αλφαβήτου (π.χ. το α το έλεγε *άλφα* και όχι *α*, όπως προφέρεται). Έτσι ο συλλαβισμός γινόταν πολύ δύσκολα: ...*ατέρμονος, βασανιστικός, άνευ νοήματος*. Έτσι περνούσε ολόκληρος χρόνος αγωνίας, τρόμου και καταναγκασμού, προκειμένου οι μαθητές να μάθουν να συλλαβίζουν, αφού η μόνη παιδαγωγική μέθοδος ήταν: ...*η δασκαλική ράβδος, η νηστεία, το γονάτισμα και ο φάλαγγας*³⁸⁸.

Ο ιστορικός Βασίλειος Ψιλλάκης αναφερόμενος σε σημειώσεις «έγκριτου πατριώτη» της εποχής εκείνης σημειώνει ότι τα κοινά γράμματα, που τα έλεγαν κολλυβογράμματα, τα μάθαιναν γράφοντας σε δέρματα ζώων με φτερά καναβών. Μόνο στις μεγάλες πόλεις και συγκεκριμένα οι οικογένειες πλουσίων, μάθαιναν λίγη ανάγνωση και γραφή, ενώ στα κοινόβια μοναστήρια και στα χωριά, ελάχιστη ανάγνωση και καθόλου γραφή³⁸⁹.

Στην «Ελληνική Σχολή» που λειτουργούσε στο Ρέθυμνο κατά το 1803 και σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας πίνει ο Αυστριακός περιηγητής Sieber, οι μαθητές διδάσκονταν Χρηστομάθεια, Πλούταρχο, Αρχαία Ελληνικά, ενώ απάγγελαν μύθους του Αισώπου και αποσπάσματα από τον Πλάτωνα και τον Όμηρο³⁹⁰.

Το ελεύθερο Ελληνικό κράτος, φαίνεται να στηρίζει την εκπαίδευση στην Κρήτη, στέλνοντας βιβλία στα πρώτα σχολεία του Νομού Ηρακλείου. Την πληροφορία μας την δίνει επιστολή του Υποπρόξενου του Βασιλείου της Ελλάδος στο Ηράκλειο, στην οποία ανέφερε ότι το Δεκέμβριο του 1860 εστάλησαν στη Δημογεροντία Ηρακλείου. Διαμαρτύρεται, γιατί αν και έχουν περάσει τρεις μήνες από τότε τα βιβλία δεν έφτασαν στον προορισμό τους. Επίσης στον προορισμό τους δεν έφτασαν και 14 τεύχη Καινής Διαθήκης που προορίζονταν για τα μοναστήρια της Κρήτης, καθώς και 13 βιβλία των μοναστηριών³⁹¹.

³⁸⁸ Βλ. Ν. Π. Πιμπλής, *Ιστορία της εκπαιδεύσεως εν Κρήτη*, Κρητική Εστία, Χρόνος ΙΔ, Μάρτης Απρίλης 1962, Τεύχος 117 – 118, σελ. 313 – 314.

³⁸⁹ Βλ. Βασίλειος Ψιλλάκης, *Ιστορία της Κρήτης* τομ. Γ', Εν Χανίοις, Εκ του Τυπογραφείου της «Νέας Ερεύνης», σελ. 324.

³⁹⁰ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης – Νικόλαος Παπαδογιαννάκης, *Η Δημόσια Χριστιανική Εκπαίδευση στην Κρήτη τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Κρητολογικά Γράμματα, 14 (1998), σελ. 314.

³⁹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 4 – 275 ΑΔΗ: Έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 165 του Υποπρόξενου της Ελλάδος Δ. Χαροτάσος (;): ...*Προς τον Πρόεδρον της εφορευούσης τα σχολεία ενταύθα Δημογεροντίας, Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Κρήτης Κύριον Κύριον Διονύσιον...* Αναφέρει μεταξύ των άλλων: ...*έντός κιβωτίου, διάφορα βιβλία καί τινάς γεωγραφικούς χάρτας, συνοδευόμενα καί μέ έγγραφό μας καί έπισυναπτόμενον κατάλογον, ίνα διανεμηθώσιν εις άπόρους μαθητάς τών ένταυθα αλληλοδιδασκτικών*. (Ηράκλειο, 16 Μαρτίου 1861).

Βιβλία στα υπάρχοντα σχολεία του Ηρακλείου στέλνει και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών που έδρευε στη Σύρο κατά το έτος 1863. Όπως πληροφορούμαστε από επιστολή του προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου ...*κύριον μέλημα ἔχοντες τὴν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν διάδοσιν τῆς δημοτικῆς παιδείας*, ζητά δε κατάσταση με τα επαρχιακά σχολεία, στα οποία προτίθεται να στείλει τα αναγκαία διδακτικά βιβλία, ενώ σημειώνει ότι ανάλογα με τους πόρους του θα συνεχίσει να στέλνει βιβλία.³⁹² Τα βιβλία εστάλησαν τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου, ενώ ο Σύλλογος υπόσχεται να ξαναστείλει.³⁹³

Ένα από τα Σχολεία που έλαβε μέρος από τα παραπάνω βιβλία ήταν και αυτό των Αρχανών, το οποίο εκτός από τις ευχαριστίες του στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο της Σύρου παραθέτει κατάλογο με 64 μαθητές στους οποίους και δόθηκαν τα βιβλία.

394

Τον Οκτώβριο του 1862, άπορος μαθητής της Β΄ Ελληνικής τάξης, ονομαζόμενος Εμμανουήλ Αντωνακάκης ζητά με επιστολή του στη Δημογεροντία τα απαιτούμενα βιβλία, τα οποία και είναι³⁹⁵:

- *Γραμματική του Γενναδίου για το Συνδιδασκικό*
- *Ιερά κατήχηση Μεγάλη Δαρβάρεως*
- *Τόμος δεύτερος Χρηστομαθείας*
- *Γαλλικό Αλφαβητάριο*
- *Ελληνική Ιστορία Μεγάλη Αντωνιάδου*

Είναι ουσιαστικά τα πρώτα βιβλία που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας να διδάσκονται στα σχολεία του Ηρακλείου.

Σύμφωνα με έκθεση της «*Ανωτέρας Διευθύνσεως της Παιδείας και της Δικαιοσύνης της Κρητικής Πολιτείας*», που συντάχθηκε το 1904, πριν από την περίοδο του 1866, οι μαθητές πήγαιναν στο σχολείο, όποτε το επέτρεπαν οι ιδιαίτερες εργασίες, γεωργικές ή εκκλησιαστικές του δασκάλου. Διδάσκονταν ανάγνωση και

³⁹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 9 – 518 ΑΔΗ: Έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 12 του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κρητών και φέρει τις υπογραφές των μελών της επιτροπής, ανάμεσα στις οποίες διακρίνονται των : Εμμανουήλ Μαγκάκη, Μ. Π. Περίδη, Γ. Ν. Ζωγραφάκη και Σ. Α. Μαριδάκη, (Σύρος, 11 Μαΐου 1863).

³⁹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 10 – 766 ΑΔΗ: Έγγραφο με αρ. πρ. 28 του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κρητών και φέρει τις υπογραφές των μελών της επιτροπής, ανάμεσα στις οποίες διακρίνονται των : Εμμανουήλ Μαγκάκη, Μ. Π. Περίδη, Γ. Ν. Ζωγραφάκη και Σ. Α. Μαριδάκη, (Σύρος, 16 Ιουλίου 1863).

³⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 10 – 862 ΑΔΗ: Ευχαριστήριο έγγραφο των Δημογερόντων Αρχανών, προς τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κρητών και τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Αρχάνες, 2 Αυγούστου 1863).

³⁹⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 – 017, ΑΔΗ: Επιστολή του μαθητή Εμμανουήλ Αντωνάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 4 Οκτωβρίου 1862).

σπανίως γραφή και χρησιμοποιούσαν ως αναγνωστικά την Οκτώηχον και το Ψαλτήριο, ενώ στα μαθηματικά απλές πράξεις της αριθμητικής και πρακτικούς λογαριασμούς³⁹⁶.

Για την περίοδο αυτή δεν μπορούμε να μιλάμε για προγράμματα σχολείων, καθώς αυτό ήταν εσωτερική υπόθεση του κάθε σχολείου³⁹⁷.

Από το 1870, που συντάχθηκε ο πρώτος Κανονισμός λειτουργίας των σχολείων, απεικονίζεται η κυρίαρχη τάση στο θεματολόγιο αυτών. Θα πρέπει να εγκρίνονται από τη Διοίκηση και τη Δημογεροντία, ενώ υπάρχουν αυστηρές ποινές που φτάνουν μέχρι την απόλυση, σε όποιον εισάγει βιβλία με: *...θρησκευτικήν ή πολιτικήν έποψιν επιλήψιμα*³⁹⁸.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα μαθημάτων που προέβλεπε ο Κανονισμός του 1870, οι μαθητές διδάσκονταν: Ιερά Κατήχηση και ιστορία, Χριστιανική διδασκαλία και χριστιανικές προσευχές, Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική (εκτός από τα δεκαδικά κλάσματα), Σύντομη μικρή Γεωγραφία, Σύντομη ιστορία και Ελληνική Γραμματική, με τους βασικούς κανόνες³⁹⁹.

Το καλοκαίρι του 1872 το Μεαρίφι Ουμουμιγέ (Τουρκικό Υπουργείο της Παιδείας) έστειλε διαταγή⁴⁰⁰ και ζήτησε να πληροφορηθεί πόσοι μαθητές και

³⁹⁶ Βλ. Κρητική πολιτεία, Ανωτέρα Διεύθυνσις της Παιδείας και της Δικαιοσύνης, *Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις*, Εν Χανίοις, 1904, σελ. 5.

³⁹⁷ Βλ. Νικ. Παπαδογιαννάκης, *... και ουχί κολλυβογράμματα...*, GUTENBERG, σελ. 15.

³⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 1 – 107 ΑΔΗ: «Κανονισμός των κατά το τμήμα Ηρακλείου ιδρυθέντων Δημοτικών Σχολείων», με αρ. πρ. 1511 και αρ. διεκπ. 883, (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870). Γενικός είναι ο πρώτος κανονισμός που εγκρίθηκε από τη Δημογεροντία το Δεκέμβριο του 1870, σχετικά με τα βιβλία που θα έπρεπε να υπάρχουν στα Σχολεία. Στο Κεφαλαίο Γ (Περί διδασκαλίας εν γένει) και στο άρθρο 5 αναφέρει: *...Απαγορεύεται εις τά Σχολεία εισαγωγή βιβλίων ως διδακτικῶν μὴ ἐπιτεθεωρημένων παρά τῆς Διοικήσεως καί ἐγκριμμένων ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ηρακλείου. Τά ὑπὸ θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν ἔποψιν ἐπιλήψιμα βιβλία ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐπὶ ποινῇ παύσεως τοῦ εἰσαγοντά αὐτὰ διδασκάλου.*

³⁹⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 1 – 107 ΑΔΗ: ο. π. Στον ίδιο κανονισμό (άρθρο 3) υπάρχουν τα διδασκόμενα μαθήματα στα Δημοτικά Σχολεία που είναι:

...Αον) Ἱερά Κατήχησις

Βον) Ἱστορία

Γον) Χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ αἱ ἀναγκαῖαι Χριστιανικαὶ προσευχαί.

Δον) Ἀνάγνωσις ἁπταίσιος καὶ εἰς τὰ κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων.

Εον) Γραφή

Στον) Ἀριθμητικὴ ἅπαν τό πρακτικόν μέρος, ἐξαιρουμένων τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων.

Ζον) Σύντομος μικρὰ Γεωγραφία

Ηον) Σύντομος Ἱστορία καί

Θον) Ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς τό τυπικόν μόνον μετὰ τῶν ἀναγκαιοτέρων κανόνων,

διαγραφόμενων τῶν ἀσυναιρέτων καὶ αστικῶν (:) τύπων.

⁴⁰⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 060 – 495, ΑΔΗ: Έγγραφο του Τουρκικό Υπουργείο της Παιδείας, (26 Ιουλίου 1872).

δάσκαλοι υπάρχουν στα Χριστιανικά, Αρμένικα και Εβραϊκά Σχολεία και ποια μαθήματα διδάσκονται σ' αυτά.

Η Δημογεροντία Ηρακλείου έστειλε απάντηση και σύμφωνα με την οποία:

- Στην Α΄ Γυμνασιακή τάξη φοιτούν 8 μαθητές με καθηγητή τον κ. Αντώνιο Μιχελιδάκη και διδάσκονται τα μαθήματα: Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Εκκλησιαστική Ιστορία, Αριθμητική Θεωρητική, Ανάβασις Ξενοφώντος και Ελληνική Ιστορία.
- Στη Γ΄ τάξη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου φοιτούν 25 μαθητές και διδάσκει ο Νικόλαος Παρασυράκης τα παρακάτω μαθήματα: Ελληνικά, Γαλλικά, Αριθμητική, Ιερά Κατήχηση, Γεωγραφία και Γενική Ιστορία.
- Στην Β΄ τάξη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου φοιτούν 26 μαθητές και διδάσκει ο Ιωάννης(;) Ζωγραφίδης τα παρακάτω μαθήματα: Ελληνικά, Γαλλικά, Αριθμητική, Ελληνική Ιστορία, Ιερά Ιστορία και Γεωγραφία.
- Στην Α΄ τάξη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου φοιτούν 34 μαθητές και διδάσκει ο «Κυρ Αμβρόσιος» τα παρακάτω μαθήματα: Ελληνικά, Αριθμητική, Ιερά Ιστορία και Γεωγραφία.
- Οι φοιτούντες μαθητές στο Συνδιδασκτικό Τμήμα της Δημοτικής σχολής είναι 36 και διδάσκονται από τον Εμμανουήλ Νιωτάκη τα παρακάτω μαθήματα: Ανάγνωση, Γραμματική, Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία, Ιερά Κατήχηση, Αριθμητική και Γραφή.
- Οι φοιτούντες μαθητές στο Α΄ Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα της Δημοτικής σχολής είναι 95 και διδάσκονται από τον Ευάγγελο Φουρναράκη, τα παρακάτω μαθήματα: Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, Ιερά Κατήχηση και Γραμματική.
- Οι φοιτούντες μαθητές στο Β΄ Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα της Δημοτικής σχολής είναι 83 και διδάσκονται από τον Γεώργιο Παρασυράκη, τα παρακάτω μαθήματα: Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική, ιερά Κατήχηση και Γραμματική.
- Στο Νηπιακό τμήμα φοιτούν 164 μαθητές και διδάσκονται από τον Μιχαήλ Πατερόπουλο τα μαθήματα: Ανάγνωση, Γραφή και Αριθμητική.
- Στη Β΄ τάξη του Παρθεναγωγείου φοιτούν 10 μαθήτριες και διδάσκονται από το Νικόλαο Παρασυράκη και την Ασπασία Πολυχρονίδου τα

παρακάτω μαθήματα: Ελληνικά, ελληνική Ιστορία, Γεωγραφία, Αριθμητική, Ορθογραφία και χειροτεχνία.

- Στην Α΄ τάξη του Παρθεναγωγείου φοιτούν 16 μαθήτριες και διδάσκονται από την Άννα Μαραγκάκη τα μαθήματα: Ελληνικά, Ιερά Ιστορία, Γεωγραφία, Αριθμητική και Χειροτεχνία.
- Στο Συνδιδασκτικό Τμήμα Α^{ov} φοιτούν 19 μαθήτριες και διδάσκει η Άννα Μαραγκάκη τα μαθήματα: Ανάγνωση, Τεχνολογία, Ιερή Ιστορία, Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία, Αριθμητική, Καλλιγραφία και Χειροτεχνήματα.
- Στο Συνδιδασκτικό Τμήμα φοιτούν 39 μαθήτριες και διδάσκει η Ασπασία Πολυχρονίδου τα μαθήματα: Ανάγνωση, Τεχνολογία, Ιερή Ιστορία, Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία, Αριθμητική, Καλλιγραφία και Χειροτεχνήματα.
- Στο Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα κλάση Η΄ φοιτούν 36 μαθήτριες και διδάσκει η Αδριάννη Μαυρογιαννάκη τα μαθήματα: Ανάγνωση, Γραμματική, Ιερά Κατήχηση, Αριθμητική, Καλλιγραφία και Χειροτεχνήματα.
- Στο Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα κλάση Ζ΄ φοιτούν 23 μαθήτριες και διδάσκει η Αδριάννη Μαυρογιαννάκη τα μαθήματα: Ανάγνωση, Ιερά Κατήχηση, Αριθμητική, Καλλιγραφία και Χειροτεχνήματα.
- Στο Νηπιακό Τμήμα φοιτούν 190 μαθήτριες και διδάσκει η Ειρήνη Παπαδάκη τα μαθήματα: Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική και Εργόχειρο.

Το βασικότερο ίσως πρόβλημα είναι η έλλειψη βιβλίων που παρατηρείται στα επαρχιακά σχολεία, αλλά και η καθυστερημένη και εκπρόθεσμη αποστολή τους στα σχολεία. Μερικές φορές δάσκαλοι «υπερέβαλαν εαυτούς» και δημιουργούσαν προβλήματα στην εκπαιδευτική διαδικασία. Χαρακτηριστικότερη ίσως είναι η περίπτωση του δασκάλου Γεωργίου Καραγιαννάκη, ο οποίος το 1870 έως το 1872, λειτουργούσε και Α΄ Ελληνική τάξη στη Δημοτική Σχολή Πόμπιας, διδάσκοντας τα μαθήματα: Ιερά Ιστορία, Ελληνικά, Αριθμητική, Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία και Καλλιγραφία⁴⁰¹, ενώ το επόμενο έτος επιπλέον Γραμματική και Ορθογραφία⁴⁰². Στο

⁴⁰¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 38-346 ΑΔΗ: Έκθεση των Δημογερόντων Δ. Κονταξάκη και Νικ. Καλιμηκιάρη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 23 Αυγούστου 1870).

⁴⁰² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 44 – 232 ΑΔΗ: Έκθεση των Ιωάννη Καψαλάκη, Στυλιανού Πετράκης και Ιωάννη Παππαδάκη – Κουλιάρη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 14 Φεβρουαρίου 1871). Αναλυτικά διδάσκονταν τα παρακάτω μαθήματα:

θέμα παρενέβη η Δημογεροντία Ηρακλείου και ο δάσκαλος απάντησε ότι θα σταματήσει να διδάσκει στους 14 μαθητές του, συμμορφούμενος με την εγκύκλιο της Δημογεροντίας⁴⁰³. Όμως με παρέμβαση των Δημογερόντων του χωριού τα μαθήματα συνεχίζονται. Η έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Αμβροσίου Κασάρα για τα αποτελέσματα των μαθημάτων είναι αρνητική για το δάσκαλο, αφού διαπιστώνει αποτυχία⁴⁰⁴.

Το σχολείο συνέχιζε να λειτουργεί την Α' Ελληνική τάξη, μέχρι το 1876, οπότε και ιδρύθηκε η Ελληνική Σχολή Καινουργίου και Πυργιώτισσας.

Ως ξένη γλώσσα την εποχή αυτή διδάσκεται η γαλλική, εκτός από το σχολείο της Πόμπιας και στο αντίστοιχο των Πιτσιδίων⁴⁰⁵.

Πάντως, σε ελάχιστα από τα Σχολεία φαίνεται να συμφωνούν στα διδασκόμενα μαθήματα και στα βιβλία από τα οποία διδάσκονται αυτά⁴⁰⁶.

- Στα Ελληνικά διδάσκονται «εξηγήσεις εκ του Χρυσοστόμου περί παραβολής του Ασώτου και εκ του Κύρου Παιδείας Β, Γ, και Δ κεφαλαίου».
- Γραμματική Γενναδίου ομαλά και ανώμαλα ρήματα μετά Τεχνολογίας.
- Αριθμητική από την μέθοδο των κλασμάτων μέχρι αναλογιών.
- Γεωγραφία περί Ευρώπης.
- Ιερά Ιστορία Νέαν Διαθήκην.
- Ελληνική Ιστορία περί Μηδικών πολέμων.
- Ορθογραφία διάφορα ορθογραφικά γυμνάσματα.

⁴⁰³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 51 -232, ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δ. Σ. Πόμπιας Γεωργίου Καραγιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 18 Νοεμβρίου 1871).

⁴⁰⁴ Βλ. ΚΑ 2.4 ΑΑ 1 – 454 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου Αμβροσίου Κασάρα, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (10 Αυγούστου 1872). Ιδού και μερικές παρατηρήσεις του:

- Για τα Ελληνικά: ...οὔτε ιδέαν ῥήματος ὡς βάσεως προτάσεως εἶχον, οὔτε ὑποκειμένον, οὔτε ἀντικείμενον, πολλῶ δέ ὀλιγότερον ἀπολύτων μετοχῶν...
- Για τη Γεωμετρία: ...χωρίς νά ἐννοῶσιν οὐδεποσῶς τί ὀνομάζουσι λέγοντες ἀμβλυγώνιον, τί ὀξυγώνιον, τί γωνίαν, τί ὀρθογώνιον καί λοιπά.
- Για τη Γαλλική: ...Ἡ Γαλλική γλῶσσα ἐγένετο ἡ δυστυχῆς ἀντικείμενον περισσοτέρων σαρκασμῶν, κατὰχόντων ἀπάντων διά τό γελοῖον τῆς προφορᾶς τῶν συλλαβῶν, εἰς ἃς καί μόνας καθ' ὅλον τό χρονικόν διάστημα ἠδυνήθησαν νά κατανοήσωσι.

Μάλιστα τα μαθήματα που διδάχτηκαν οι μαθητές της Ελληνικής τάξης χαρακτηρίζονται ως αρκετά δύσκολα:

- Από τους Έλληνες συγγραφείς τον κατά Ερατοσθένη λόγο του Λυσία, τον Αρεοπαγитικό του Ισοκράτη, τον Αριστείδη εκ των παραλλήλων βίων του Πλουτάρχου και Συντακτικό Ασωπού.
- Στα Μαθηματικά Γεωμετρία και Αριθμητική.
- Της Γεωγραφίας, Ασία, Αφρική και Αμερική.
- Από την Ιερά Κατήχηση μόνο την εισαγωγή και μάλιστα όλο το σχολικό έτος.
- Την Ελληνική Ιστορία, από την αρχή μέχρι τους Πελοποννησιακού πολέμου
- Και τελευταία τα Γαλλικά.

⁴⁰⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 96 – 334 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Νικολάου Λιμπρίτη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πιτσιδία, 30 Μαΐου 1875). Το σχολικό έτος 1874 -1875, σημειώνει σε έγγραφό του ο δάσκαλος Νικόλαος Λιμπρίτης «Γαλλικά Αλφαβητάριον Ναδέρη».

⁴⁰⁶ Δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα βιβλία που χρησιμοποιούσαν (την ίδια χρονική περίοδο – Άνοιξη 1874) οι Δημοτικές Σχολές Βασιλικών Ανωγείων και Βοριζίων, τα οποία χωρίζονται

Δεν λείπουν βέβαια και οι προτάσεις για ενοποίηση της διδασκαλίας. Έτσι στο Ηράκλειο δημιουργείται επιτροπή η οποία και υποβάλει σειρά προτάσεων με στόχο την αναβάθμιση τόσο της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου, όσο και των διδασκομένων μαθημάτων. Συγκεκριμένα για τη διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας, των Μαθηματικών, της Ιστορίας, των Ξένων Γλωσσών, της Φυσικής, των Καλλιτεχνικών, των Φιλοσοφικών μαθημάτων, της Διπλογραφίας και της Γυμναστικής⁴⁰⁷.

Όσον αφορά την εκπαίδευση των κοριτσιών εκείνη την εποχή (σχολικό έτος 1878-1879), διαφωτιστική είναι η έκθεση της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου Άννας Αργυράκη, η οποία σημειώνει τη διδασκαλία των παρακάτω μαθημάτων:

- Γ΄ Ελληνική τάξη: Β΄ τόμος Χρηστομάθειας, Γραμματική, Ιερή Κατήχηση, Συντακτικό, Αριθμητική και Ελληνική Ιστορία.
- Β΄ Ελληνική τάξη: Α΄ Χρηστομάθεια, Γραμματική, Ιερά Ιστορία, Αριθμητική, Γεωγραφία και Ελληνική Ιστορία.
- Α΄ Ελληνική τάξη: Α΄ Χρηστομάθεια, Γραμματική, Ιερά Ιστορία, Αριθμητική και Γεωγραφία.
- Συνδιδασκτικό Τμήμα: Ελληνικά κείμενα, Γραμματική, Γεωγραφία, Μικρή Ιερή Ιστορία και Ιερή Κατήχηση, Αριθμητική, Ελληνική Ιστορία, Καλλιγραφία και Χειροτεχνία.
- Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα: Καλλιγραφία, Ανάγνωση, Μέγα Αλφαβητάριο, Περίληψη Ιερού Ευαγγελίου, Γεωγραφία, Αριθμητική, Μικρή Ελληνική Ιστορία, Μικρή Ιερά Ιστορία και Κατήχηση.
- Νηπιακό Τμήμα: Μικρό και Μέγα Αλφαβητάριο⁴⁰⁸.

Η Δημογεροντία κατά καιρούς επιβάλλει απαγορεύσεις βιβλίων⁴⁰⁹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αντικατάστασης των βιβλίων του Αδαμαντίου

σε δυο κατηγορίες στα Αναγνωστικά και στα Διδακτικά και τα οποία ελάχιστα συμφωνούν μεταξύ τους. Αναλυτικά Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 35 σελ. 512.

⁴⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109 – 284 ΑΔΗ: Έκθεση της Επιτροπής υποβολής προτάσεων για την αναβάθμιση της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 20 Ιουλίου 1876).

⁴⁰⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 3^α – 191 ΑΔΗ: Έγγραφο της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 19 Μαΐου 1879).

⁴⁰⁹ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π. σελ.96 : ...Οι απαγορεύσεις είναι δυο επιπέδων: μια απλή και μια αυστηρή. Δεν είναι γνωστή παράβαση της δεύτερης απαγορεύσεως και καμιά από τις γνωστές απολύσεις δεν αιτιολογείται ως ποινή για την εισαγωγή επιλήψιμων βιβλίων σε Σχολείο. Ως προς την πρώτη απαγόρευση όμως επικράτησε πολύ ρευστότητα. Εξάλλου, πουθενά δεν φαίνεται σε τι συνίστατο η «επιθεώρηση» των βιβλίων από τη Διοίκηση, ενώ ελάχιστες είναι οι πληροφορίες περί των εκάστοτε «εγκεκριμένων υπό της Δημογεροντίας» βιβλίων.

Κοραή με αυτό του Βερναρδάκη, που έγινε το Σεπτέμβριο του 1872 ⁴¹⁰. Τα βιβλία του Κοραή, ήταν μέσα σ' αυτά λίγους μήνες πριν, είχε χορηγήσει η Δημογεροντία σε σχολεία της Μεσαράς⁴¹¹, ενώ και για τα επόμενα χρόνια, συνεχίζουν να διδάσκονται.

Όμως και τα επόμενα του 1872 έτη, τα βιβλία του Κοραή συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται στα σχολεία, αφού καταγράφονται σε αρκετά από αυτά⁴¹².

Έλεγχο στο περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων ασκούσε και η Τουρκική Διοίκηση. Τα βιβλία με επιλήψιμα στοιχεία κατάσχονταν και οι υπεύθυνοι δικάζονταν. Όπως π. χ. τον Δεκέμβριο του 1889 η Τουρκική Διοίκηση του Ηρακλείου κατάσχει στο τελωνείο βιβλία με τον τίτλο: «*Αναγνώσματα Νεοελληνικά*» του Γεωργίου Δροσίνη και Γ. Κασδόνη. Όπως αναφέρεται στο σχετικό έγγραφο, τα βιβλία κατασχέθηκαν γιατί το Στρατοδικείο έκρινε ότι περιείχε προσβλητικές φράσεις. Μάλιστα ο ιδιοκτήτης των βιβλίων που κλήθηκε στο Στρατοδικείο, δήλωσε ότι το παραπάνω βιβλίο διδάσκεται σε σχολεία του Ηρακλείου⁴¹³.

Αυτό που χαρακτηρίζει την εκπαίδευση στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα στην Κρήτη γενικά και στη Μεσαρά ειδικότερα, είναι η ανομοιογένεια στην παρεχόμενη σχολική γνώση. Αυτό οφείλονταν στην απουσία ενός συντονιστικού οργάνου για την εκπαίδευση, αλλά και στην εμπλοκή πολλών φορέων (εκκλησία, δημογεροντία δήμοι, εξεταστικών επιτροπών, κ.α.), που θα όριζε τη διδασκόμενη ύλη ή τα διδασκόμενα μαθήματα. Υπάρχουν σχετικές αναφορές εξεταστικών επιτροπών που αναδεικνύουν

⁴¹⁰ ΚΑ 2,4 – ΑΑ 65 – 210(:) – Δεν μπόρεσα να εντοπίσω το έγγραφο (Ημερομηνία 15 Σεπτεμβρίου 1872).

⁴¹¹ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 57-271 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς το δάσκαλο Σίβα Κωνσταντίνο Παυλίδη, (Ηράκλειο, 7 Απριλίου 1872).

⁴¹² Στο Δ. Σ. Σίβα το Σχολικό Έτος 1873 -1874 στο Α' Συνδιδασκτικό Τμήμα διδάσκεται Μεγάλη Κατήχηση Κοραή. (Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 95 – 31 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δ. Σ. Σίβα Μίνωα Στεφανάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Μακρά Σίβα, 15 Ιουνίου 1874). Στο Δ. Σ. Βασιλικών Ανωγείων το ίδιο Σχολικό Έτος διδάσκεται και η Μικρά Ιερά Ιστορία του Κοραή, αλλά και η αντίστοιχη του Βερναρδάκη. (Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2 – 147 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δ. Σ. Βασιλικών Ανωγείων Δημητρίου Δεληγιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βασιλικά Ανώγεια, 12 Μαρτίου 1874). Στο Δ. Σ. Βοριζίων την ίδια Σχολική χρονιά διδάσκεται τόσο η Μικρά Ιερά Ιστορία Κοραή, όσο και η Μικρά Ιερά Κατήχηση του ιδίου. (Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 081 – 004 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς το δάσκαλο Βοριζίων Ιερομόναχο Κορνήλιο Μεταξάκη, (Ηράκλειο, 4 Απριλίου 1874). Στο Δ. Σ. της Γέργερης το Σχολικό Έτος 1875 – 1876 διδάσκεται η Μεγάλη Ιερά Κατήχηση Κοραή μέχρι του τρίτου τόμου. (Βλ. ΚΑ 2.4 Α.Α. 03-022 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δ. Σ. Γέργερης Αντωνίου Αποστολίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Γέργερη 27 Μαρτίου 1876). Επίσης όμοια στοιχεία συναντούμε και σε άλλα Σχολεία της Μεσαράς την ίδια περίοδο.

⁴¹³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 -158 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τουρκικής Διοίκησης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 9 Δεκεμβρίου 1889).

το πρόβλημα και που ζητούν την ομοιόμορφη διδασκαλία των μαθημάτων και ζητούν συντονισμό και προγραμματισμό⁴¹⁴, ⁴¹⁵ & ⁴¹⁶.

Η κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου και η εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου, η ίδρυση νέων Διδασκαλείων για την κατάρτιση των δασκάλων και η «μετεκπαίδευση» των δασκάλων στη νέα μέθοδο, η επικράτηση των Ερβατιανών απόψεων συνοδεύτηκε με το πρώτο αναλυτικό πρόγραμμα του Δημοτικού σχολείου⁴¹⁷. Πρόγραμμα που δεν είχε τη γνωστή νομική μορφή (Διάταγμα) αλλά περιλαμβάνονταν στο βιβλίο του γενικού επιθεωρητή Δ. Γ. Πετρίδη, «*Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία περί διδασκαλίας εν τοις Δημοτικοίς Σχολείοις, Εν Αθήναις 1881*» που είχε την έγκριση του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως (Υπουργός Ν. Παπαμιχαλόπουλος). Οι «*Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία*» περιλάμβαναν λεπτομερή ανάλυση του προγράμματος διδασκαλίας, καθόριζαν τη χρήση του διδακτικού χρόνου, τις γενικές αρχές διδασκαλίας και τον τρόπο διδασκαλίας κάθε μαθήματος⁴¹⁸.

Σημαντικά βήματα λοιπόν καταγράφονται τη δεκαετία του 1880, στον τομέα των σχολικών προγραμμάτων και των βιβλίων, αλλά και της εν γένει προσπάθειας οργάνωσης των σχολείων. Όμως υπάρχει χαρακτηριστική σύγχυση στην εφαρμογή τους, καθώς η εφαρμογή της συνδιδασκτικής μεθόδου μετά το 1884, θα φέρει ανατροπές στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι παραλλαγές στα σχολικά προγράμματα οφείλονται: ...σε διαφορετικές ιδεολογικοπολιτικές τοποθετήσεις της ίδιας κοινωνικής τάξης (της αστικής), οι οποίες

⁴¹⁴ Βλ. ΚΑ 2.4 Α.Α. 02^α – 64 ΑΔΗ: Έκθεση του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

⁴¹⁵ Βλ. ΚΑ 2.4 Α.Α. 02 -251 ΑΔΗ: Έκθεση του Νικολάου Παρασυράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 8 Αυγούστου 1874). Το επόμενο Σχολικό Έτος το πρόβλημα εντοπίζεται και από τον Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, ο οποίος επισκέφτηκε τα Σχολεία Αρχαίων, Καστελίου και Παναγιάς και επισημαίνει: ...Καί εις ἀμφοτέρας τάς Σχολάς παρατήρησα τήν σπουδαίαν ἔλλειψιν τῆς εἰσαγωγῆς διαφόρων ἐκδόσεων βιβλίων, ἅτινα γίνονται παραίτια νά παρακωλυῖται ἡ πρόοδος των μαθητῶν και καθιστῶσι τήν διδασκαλίαν του διδασκάλου κοπιώδιν...

⁴¹⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 Α.Α. 02 -259 ΑΔΗ: Έκθεση του Στέφανου Ξανθουδίδου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 23 Αυγούστου 1874). Την ίδια εποχή και ο Στέφανος Ξανθουδίδης επισκέπτεται τα Σχολεία Επισκοπής και Αγίου Βασιλείου και σημειώνει: ...Μή ἀμφιβάλετε δέ, Κύριοι, ὅτι ἡ διδασκαλία ἤθελε καρπιμωτέρα ἀμοιβή, ἐάν τὰ διδακτικά βιβλία, εἶναι ὁμοιόμορφα.

⁴¹⁷ Βλ. Π. Παπακωνσταντίνου - Απ. Ανδρέου (1992), *Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης*, 1875-1914, Οδυσσέας, Αθήνα.

⁴¹⁸ Βλ. Απόστολος Ανδρέου, *Τα Αναλυτικά Προγράμματα του Δημοτικού σχολείου (1881-1981)*, Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 4-6 Οκτωβρίου 2002 <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedria.htm>

απηχούν τις νέες ανακατατάξεις διαφόρων τμημάτων της νέας ελληνικής αστικής τάξης στο εσωτερικό της⁴¹⁹.

Την περίοδο αυτή καταγράφεται προσπάθεια ομάδας εκπαιδευτικών των σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου, να επιβάλει τα δικά της σχολικά βιβλία, μέσα από προτάσεις που καταθέτει στη Δημογεροντία⁴²⁰. Υπάρχουν όμως και αντιδράσεις από ομάδα άλλων εκπαιδευτικών που διαμαρτύρονται για την ελλιπή κατάρτιση των μαθητών την οποία και θεωρούν απόρροια των διδασκόμενων βιβλίων⁴²¹ & ⁴²². Διαφορετικά είναι όμως και τα βιβλία τα οποία διδάσκονται στα επαρχιακά Σχολεία της Μεσαράς την ίδια χρονική περίοδο⁴²³.

Το Μάιο του 1881 ψηφίζεται από τη Βουλή ο Νόμος «Περί Παιδείας», που όμως δεν παρεμβαίνει με σχετικά του άρθρα στα διδασκόμενα μαθήματα. Όριζε όμως τη σύσταση διαρκούς επιτροπής που θα ασχολούνταν με το καταλληλότερο σύστημα διδασκαλίας των μαθημάτων, αλλά και θα προτείνει και τα διδασκόμενα μαθήματα (άρθρο 40, παρ. 2).

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας καταγράψαμε αρκετά έγγραφα που αναφέρουν τα διδασκόμενα μαθήματα στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου. Λίγο

⁴¹⁹ Βλ. Χαράλαμπος Νούτσος, *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979.

⁴²⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ3α – 334 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη και της Διευθύντριας του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 12 Σεπτεμβρίου 1879). Στις αρχές του Σχολικού έτους 1879 – 1880 ο Εμμανουήλ Νιωτάκης Διευθυντής της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου σε συνεργασία με τη Άννα Αργυράκη Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου, συντάσσουν επιστολή προς τη Δημογεροντία και σύμφωνα με την οποία ζητούν την προμήθεια του Αλφαβηταρίου του Ι. Α. Βρετού, αντί του αντίστοιχου του Κ. Μ. Βιτσάκη, αφού κρίνουν: *...τήν συλλογήν τοῦ Βρετού ὡς εὐμεθοδοστέραν καί τελειοτέραν καί προς την ταχείαν πρόοδον τῶν μαθητῶν συντελεστικότεραν*. Μάλιστα για το λόγο αυτό ζητούν να παραγγελθούν 150 σώματα του από τη «Νέα συλλογή» Βρετού και δύο σώματα πινάκων, καθώς και 120 σώματα από τη Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Α. Α. Σακελλαρίου. Σε περιθώριο της επιστολής ο Μητροπολίτης Κρήτης σημειώνει: *...Ἀπεφασίσθη, ὅπως γράψῃ, ὅπου δεῖ, ἡ ἐφορία, πρὸς ἀποστολὴν τῶν ὡς καταλλήλων ἐγκριθέντων διδακτικῶν βιβλίων*.

⁴²¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03α – 335 ΑΔΗ: Επιστολή του Ελληνοδιδασκάλου Μιχαήλ Βιτσάκη, προς την καθηγήτη Αντώνιο Μιχελιδάκη, (Ηράκλειο, 19 Σεπτεμβρίου 1879).

⁴²² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03α – 337 ΑΔΗ: Έγγραφο του καθηγητή Αντωνίου Μιχελιδάκη, προς το Μητροπολίτη Κρήτης, (Ηράκλειο, 19 Σεπτεμβρίου 1879). Στον αντίποδα αυτής της επιστολής ο δάσκαλος της Α' Ελληνικής τάξης τις Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου Μιχαήλ Βιτσάκης, στέλνει επιστολή στο Διευθυντή της Σχολής διαμαρτυρόμενος για την κατάρτιση των μαθητών του Νιωτάκη. Ο Διευθυντής της Σχολής Αντώνιος Μιχελιδάκης διαβιβάζει την επιστολή στο Μητροπολίτη και σε άλλη δική του στην οποία και φαίνεται να συμφωνεί με τις απόψεις του Βιτσάκη. Το πιθανότερο είναι οι δυο επιστολές να σχετίζονται με το απορριφθέν Αλφαβητάριο του Κ. Μ. Βιτσάκη. Υπάρχει και έτερο αχρονολόγητο έγγραφο το οποίο ο Γοντικάκης το τοποθετεί στο 1879 και στο οποίο προτείνεται: *...Κατάλογος βιβλίων νῦν κριθέντων καταλληλοτέρων ὅπως εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ ἐνταῦθα ἐκπαιδευτήρια*. (Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π. σελ.97 Παράρτημα «Προγράμματα και Σχολικά Βιβλία» Παράρτημα Κεφαλαίου 2^ο – Σημείωση 36^η σελ. 513.

⁴²³ Παράρτημα Κεφαλαίου 2^ο – Σημείωση 37^η σελ. 514.

πριν την εφαρμογή του παραπάνω Νόμου και συγκεκριμένα το σχολικό έτος 1879 - 1880, καταγράφονται σε έγγραφο, όλα τα διδασκόμενα μαθήματα στα σχολεία της πόλης του Ηρακλείου. Τα μαθήματα των Γυμνασιακών τάξεων χωρίζονται σε χειμερινό και θερινό εξάμηνο και η βάση των μαθημάτων είναι τα φιλολογικά. Το ίδιο συμβαίνει και στις τάξεις των Δημοτικού σχολείου αρένων και Παρθεναγωγείου, όπου υπάρχουν όμως και μαθήματα που αφορούν τη θρησκεία, την ηθική, αλλά και εργόχειρα⁴²⁴.

Σημαντική χρονιά για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην Κρήτη ήταν το σχολικό έτος 1882 – 1883, όταν ιδρύεται το Κρητικό Γυμνάσιο και μάλιστα εντοπίσαμε σχετικό έγγραφο με το ωρολόγιο πρόγραμμα του παραπάνω σχολείου και τα διδασκόμενα μαθήματα. Σύμφωνα με αυτό η Α΄ τάξη είχε πρόγραμμα 29 ωρών, η Β΄ και η Γ΄ 31 και η Δ΄ 33 ώρες διδασκαλίας. Τα Ελληνικά βρίσκονταν στην πυραμίδα των μαθημάτων με 12 ώρες, ενώ διδάσκεται και η Γαλλική γλώσσα (3 ώρες). Στο σχολείο υπάρχει πλέον και μαθηματικός (ο Νικόλαος Νιστεράκης), ο οποίος και διδάσκει τα μαθήματα της θετικής κατεύθυνσης (3 έως 4 ώρες ανά τάξη)⁴²⁵.

Το επόμενο σχολικό έτος 1883 – 1884 ο Διευθυντής της Δημοτική σχολής Ηρακλείου Αρρένων στέλνει στην Εφορεία το πρόγραμμα του σχολείου, στο οποίο και φαίνονται ποια μαθήματα θα διδάσκονται και πόσες ώρες το καθένα. Στις δυο πρώτες τάξεις του σχολείου υπάρχουν 34 ώρες μαθημάτων, ενώ στις δυο επόμενες 35⁴²⁶.

Οι παραβάσεις όμως των εντολών της Εφορείας είναι συνεχείς από τους δασκάλους. Μάλιστα το σχολικό έτος 1883 – 1884, ο δάσκαλος των Βοριζίων Γεώργιος Βολικάκης, τιμωρείται με αφαίρεση 50 γρόσια από το μισθό του επειδή δίδασκε σε: *...τινας μαθητᾶς μέρος ἑλληνικῶν μαθημάτων τοῦθ' ὅπερ θεώρησε ἡ Σεβαστὴ Ἐφορεία παράβασιν καθήκοντος μου*⁴²⁷.

Νέα σειρά βιβλίων προτείνει για το σχολικό έτος 1884 – 1885, ο Διευθυντής της Δημοτική σχολής Ηρακλείου Αρρένων Ανδρέας Κοκκινάκης. Τα βιβλία

⁴²⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 70/76 ΑΔΗ: Έγγραφο με ημερομηνία 2 Μαΐου 1881 - Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 38^η σελ. 515.

⁴²⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 192 – 1 Έγγραφο χωρίς ημερομηνία - Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 39^η σελ. 523.

⁴²⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^η – 123 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντής της Δημοτική Σχολής Ηρακλείου Αρρένων Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 21 Οκτωβρίου 1883). Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 40^η σελ. 526.

⁴²⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07-386 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο της Δ. Σ. Βοριζίων Γεώργιο Βολικάκη, (Ηράκλειο, 3 Οκτωβρίου 1884).

παραγγέλλονται σε 70 αντίτυπα, προκειμένου να δοθούν στα επαρχιακά σχολεία. Πρόκειται για βιβλία Πατριδογνωσίας, Φυσικής Ιστορίας, Ηθικών Ομιλιών επί των Ιερών Ευαγγελίων, Πρακτικών Οδηγιών, Αρχαίων Ελληνικών Μύθων, Αριθμητικών Προβλημάτων, Πρακτικού Οδηγού και το περιοδικό «*Παιδαγωγικόν Σχολείον*»⁴²⁸. Η Τμηματική Εφορεία γνωστοποιούσε στους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων με έγγραφό της τα βιβλία που επρόκειτο να διδάξουν, επισημαίνοντας την υποχρέωση τους να συστήσουν μόνο αυτά στους μαθητές τους⁴²⁹.

Πάντως τον Αύγουστο του 1884 στην ηρακλειώτικη εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*», δημοσιεύεται διαφήμιση σειράς βιβλίων του βιβλιοπωλείου Γ. Ι. Σεϊτανίδου (Ζαντάν Χαν αρ. 20), που απευθύνονται τόσο στους δασκάλους, όσο και στους μαθητές⁴³⁰.

Και ενώ στα σχολεία της πόλης του Ηρακλείου, τα πράγματα φαίνεται να βάδιζαν σύμφωνα με το σχεδιασμό που γινόταν, στα σχολεία της επαρχίας και ειδικά της Μεσαράς, τα γεγονότα άλλα μαρτυρούν. Οι εκθέσεις των εξεταστών που επισκέπτονται τα σχολεία, δίνουν την εικόνα των προβλημάτων: ...*Πανταχοῦ ἡ ἀφθρεσία βασιλεύει ὑπὸ τῶν διδασκόντων καὶ γονέων. Αὐθρεσίαν περὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων*, σημειώνει ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολῆς Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖος επισκέπτεται τα Σχολεία της επαρχίας του⁴³¹. Άλλοι δάσκαλοι διδάσκουν τα βιβλία που προτείνει η Τμηματική Εφορεία, αλλά: ...*δὲν ἐφαρμόζεται τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ διδάσκει ἕκατος κατὰ τὸ δοκοῦν*.⁴³² Σε άλλο σχολείο, αυτό του Χάρακα, οι μαθητές της Δ' και

⁴²⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 209 – 39 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντῆς της Δημοτικῆς σχολῆς Ηρακλείου Αρρένων Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 9 Νοεμβρίου 1884) - Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 41^η σελ. 527.

⁴²⁹ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 08-436 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο 26 Σεπτεμβρίου 1885) - Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 42^η σελ. 527.

⁴³⁰ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 184, Διαφήμιση διδακτικῶν βιβλίων, σελ. 4, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1884) και Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 185, Διαφήμιση διδακτικῶν βιβλίων, σελ. 4 (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1884).

⁴³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182 – 8 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχῃ της Ελληνικῆς Σχολῆς Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖου, προς την Τμηματικῆ Εφορείᾳ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 2 Αυγούστου 1882). Στις εξετάσεις του καλοκαιριοῦ του 1882 ο Σχολάρχῃς της Ελληνικῆς Σχολῆς Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖος επισκέπτεται τα Σχολεία της επαρχίας Καινουργίου και στην έκθεσή του σημειώνει για τα βιβλία: ...*Πανταχοῦ ἡ ἀφθρεσία βασιλεύει ὑπὸ τῶν διδασκόντων καὶ γονέων. Αὐθρεσίαν περὶ τῶν ἀναγνωστικῶν βιβλίων...* Ὅποιαν ποικιλίαν βιβλίων εὔρον. Ἐπτά πλείστα ὅμως Σχολεία ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον ἀπαντᾷται ὁ Αὐτὸς τόμος της Χρηστομάτειας Ραγκαβῆ καὶ δὲν ἔλλειψα μὲν νὰ συνιστῶ ὡς ἀναγνωστικὰ βιβλία χρήσιμα τὴν παιδαγωγικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βρεττοῦ μετὰ τοῦ Γεροστάθου. Δὲν θὰ λείψω ὅμως ἀπὸ τοῦ νὰ παρακαλέσω τὴν Σεβαστὴν Ἐντιμον Τμηματικὴν Εφορείαν ὅπως δι' ἐπιβολῆς ὁμοιομόρφου συστήματος ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὸ ἄτοπον τοῦτο.

⁴³² Βλ. ΚΑ2,4 – ΑΑ 04^α-254 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 8 Αυγούστου 1886). Σημαντικά στοιχεία περιέχονται στην έκθεση του Κλεομένη Συμεών ο

της ανωτέρας τάξης, όχι μόνο δεν διδάχθηκαν Γραμματική και Αριθμητική, αλλά δεν γνώριζαν καν ότι υπάρχει το μάθημα της Γεωγραφίας⁴³³.

Στις 9 Ιουλίου 1885, ο Κοκκινάκης ενημερώνει εγγράφως τους βιβλιοπώλες του Ηρακλείου για τα νέα βιβλία που θα διδαχθούν το επόμενο έτος στα χριστιανικά σχολεία για να μην προμηθευτούν «άλλα αντί άλλων», όπως γράφει χαρακτηριστικά⁴³⁴.

Ο ανταγωνισμός δύο βιβλιοπωλείων της πόλεως του Ηρακλείου, που συνάμα ήταν και οι εκδότες τοπικών εφημερίδων (της «*ΜΙΝΩΣ*» με εκδότη τον Χ. Π. Λυδάκη και της «*Νέας Εβδομάς*» με εκδότη τον Στυλιανό Αλεξίου), προκάλεσε ποικίλα δημοσιεύματα το φθινόπωρο του 1885, για τα νέα βιβλία. Και οι δυο εφημερίδες αλληλοκατηγορούνται για το ότι οι δάσκαλοι πιέζουν τους μαθητές να αγοράζουν τα βιβλία τους είτε από το ένα είτε από το άλλο βιβλιοπωλείο, ενώ η «*Ν. Εβδομάς*» κατηγορεί τον Κοκκινάκη, ότι έχει «*συνεταιρισμό*» με το έτερο βιβλιοπωλείο και πιέζει τους δασκάλους να αγοράζουν τα βιβλία από αυτόν. Στο επίκεντρο των δημοσιευμάτων ήταν και οι τιμές των βιβλίων, αλλά και πολιτικές ή και κομματικές έριδες⁴³⁵. Στη διαμάχη εμπλέκονται και βιβλιοπωλεία των Αθηνών, τα οποία προμήθευαν με βιβλία τους βιβλιοπώλες, ενώ νέες επιστολές και άρθρα (πολλές φορές και συκοφαντικά), δημοσιεύονται και στις δυο εφημερίδες⁴³⁶.

οποίος στον απόηχο της εφαρμογής της νέας μεθόδου επισκέφτηκε Δημοτικές Σχολές της Μεσαράς, παραβρισκόμενος στις εξετάσεις. Ο δάσκαλος του Τυμπακίου διδασκεν με τα προτεινόμενα βιβλία, όμως: ...οὐχί καί κατά τό αὐτό μέτρον, ἀλλά τινά μὲν ἐδιδάχθησαν ἀτελῶς π.χ. ἐν μὲν τῇ τεχνολογίᾳ καὶ Αριθμητικῇ ὑπέρμεντρον ἐδιδάχθησαν οἱ μαθηταὶ τῆς ἀνωτέρας τάξεως, ἐνῶ ἡ Ἱστορία καί ἡ Γεωγραφία δὲν ἐδιδάχθη μετὰ τῆς ἀναλόγου εὐρύτητος, ἀλλ' ἐκ τινων ἀμεθόδων καὶ ὁλως ἴσως ἀχρήστων ἐγχειριδίων.

⁴³³ Βλ. ΚΑ2,4 – ΑΑ 04^α-279 ΑΔΗ: έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1886). Καταπέλτης είναι η έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, ο οποίος και επισκέφτηκε το Χάρακα στις εξετάσεις. Οι μαθητές του Σιββάκη ...οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόοδον ἔδειξαν... και μάλιστα οι μαθητές της Δ' και της ανωτέρας τάξης, όχι μόνο δεν διδάχθηκαν Γραμματική και Αριθμητική, αλλά δεν γνώριζαν καν ότι υπάρχει το μάθημα της Γεωγραφίας. Και αφού οι μαθητές των παραπάνω τάξεων που προετοιμαζόταν για να φοιτήσουν στο Ελληνικό σχολείο, είχαν αυτή την αντιμετώπιση από το δάσκαλο: ... δύναται τις νά ἐννοήσῃ καί περί τῶν κατωτέρων, περί ὧν περιττόν κρίνω νά ἀναφέρω ἰδίᾳ, ἀρκοῦμενος μόνον εἰς τό νά προσθέσω, ὅτι εἰς ἀπάσας ταῖς τάξεις ταύτοις τά πάντα ἐδιδάχθησαν ἀτελῶς καί μετὰ ἀπιστεῦτω τη ἀληθείᾳ ἀλιγορίας.

⁴³⁴ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 227, σ. 3. Ο Κοκκινάκης ενημερώνει τους βιβλιοπώλες του Ηρακλείου για τα βιβλία που θα διδαχθούν το νέο σχολικό έτος στα σχολεία (Ηράκλειο, 13 Ιουλίου 1885).

⁴³⁵ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 239, σ. 2 – 3. Ανταγωνισμός των βιβλιοπωλείων για τα βιβλία και απάντηση Κοκκινάκη σε κατηγορίες σε βάρος του, (Ηράκλειο, 5 Οκτωβρίου 1885). Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 240, σ. 2. Νέο άρθρο για το θέμα των βιβλίων και τις αλληλοκατηγορίες των δύο βιβλιοπωλείων του Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 12 Οκτωβρίου 1885).

⁴³⁶ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 242, σ. 2. Νέα σχόλια για το θέμα των βιβλίων. Επιστολή Κοκκινάκη και Κ. Βλαστού εξ Αθηνών για το ίδιο θέμα, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1885). Εφημερίδα «Νέα Εβδομάς», αρ. Φ. 41, 42 κ.α.

Τα συνεχιζόμενα προβλήματα υποχρεώνουν την Τμηματική Εφορεία να παρέμβει τον Νοέμβριο του 1887. Συγκεκριμένα στέλνει αυστηρές επιστολές, τόσο στους Διευθυντές των σχολείων της πόλης του Ηρακλείου, όσο και στους δασκάλους της επαρχίας, με τους οποίους τους συστήνει την προσοχή, καθώς κάποιои κατευθύνουν τους μαθητές τους για να αγοράσουν βιβλία από συγκεκριμένα βιβλιοπωλεία. Τους καλεί λοιπόν να αγοράσουν τα βιβλία τους απ' όπου αυτοί θέλουν⁴³⁷.

Το σχολικό έτος 1888-1889, αποτελεί τομή για τα σχολικά πράγματα, καθώς συστηματοποιείται η διδασκαλία της γλώσσας. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια παίζει ο γνωστός εκπαιδευτικός Ανδρέας Κοκκινάκης, στον οποίο η ΤΜΕ αναθέτει τη σύνταξη καταλόγου για τα βιβλία που θα διδαχθούν στα Δημοτικά σχολεία. Ο κατάλογος που ετοίμασε ο Κοκκινάκης, περιλαμβάνει:

- * Α' τάξη: Αλφαβητάριο και Αναγνωστάριο Σπ. Μωραΐτου.
- * Β' τάξη: Ο Έλλην Ροβινσών και οι ήρωες της αρχαίας Ελλάδος Βλ. Σκορδέλη.
- * Γ' τάξη: Ιερά Ιστορία Ιγν. Μοσχάκη, Οδύσσεια και ήρωες της νέας Ελλάδος Παναγ. Π. Οικονόμου.
- * Δ' τάξη: Ιερά Ιστορία Σπ. Μωραΐτου, Αναγνώσματα εκ του Ηροδότου Χ. Πουλίου, Γραμματική Π. Π. Οικονόμου, Ελληνική Ιστορία Μ. Βρατσάνου, Γεωγραφία Π. Κασίμη, Φυσική Ιστορία (Μέρος Α') Βλ. Σκορδέλη και Αριθμητικά προβλήματα Ηλ. Α. Τερζάκη.

Παρατηρούμε ότι τα νέα βιβλία που προτείνονται είναι σχεδόν όλα νέα σε σύγκριση με τα αντίστοιχα του 1885. Μάλιστα εισάγονται καινούργια μαθήματα στην Δ' τάξη, όπως η Γεωγραφία, η Φυσική Ιστορία και Αριθμητικά προβλήματα⁴³⁸.

Τον Αύγουστο του 1891 ο Κοκκινάκης, προτείνει και πάλι βιβλία για το νέο σχολικό έτος 1891-1892, ενημερώνοντας όμως την ΤΜΕ, ότι πολλοί από τους δασκάλους δεν εισάγουν στα σχολεία τους τα προτεινόμενα βιβλία. Για πρώτη φορά ο Κοκκινάκης προτείνει βιβλία στην συγγραφή των οποίων έχει συμβάλλει και ο ίδιος. Συγκεκριμένα στο «Αλφαβητάριον και Αναγνωστάριον» της Α' τάξης, το οποίο

⁴³⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ10 – 714 και 715 ΑΔΗ: (Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους Διευθυντές των σχολείων της πόλης του Ηρακλείου και τους Δημοδιδασκάλους των επαρχιών, (Ηράκλειο, 29 Νοεμβρίου 1887)

⁴³⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ11 – 634 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1888) – Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 43^η σελ. 528.

έχει συγγράψει μετά του Μ. Βρατσάνου και την συλλογή ποιημάτων και ασμάτων «*Ο Ελικών*», κατάλληλο για την Β΄, αλλά και για την Γ΄ και Δ΄ τάξη⁴³⁹.

Το 1892 ο Κοκκινάκης πήρε την έγκριση της διαρκούς εξεταστικής επιτροπής (της οποίας και ο ίδιος είναι μέλος, μαζί με τον Γυμνασιάρχη Αντώνιο Μιχελιδάκη και το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη), για τη χρήση των βιβλίων του «*Μικρόν και Μέγαν Αλφαβητάριον*» και «*Μέγα Αλφαβητάριον και Αναγνωστάριον*» που έχει όπως προαναφέραμε, συγγράψει μετά του Μ. Βρατσάνου⁴⁴⁰ & ⁴⁴¹. Η Τμηματική Εφορεία, με έγγραφό της προς τους δασκάλους του Νομού Ηρακλείου, προτείνει τα παραπάνω βιβλία⁴⁴². Το επόμενο σχολικό έτος και τα δυο αυτά βιβλία θα δοθούν στα σχολεία του Ηρακλείου⁴⁴³ & ⁴⁴⁴.

Για την εισαγωγή βιβλίων στα σχολεία, οι συγγραφείς υπέβαλλαν αίτηση στον Μητροπολίτη Κρήτης, ως πρόεδρο της Τμηματικής Εφορείας⁴⁴⁵ & ⁴⁴⁶. Από τις αιτήσεις που εξετάσαμε, διαπιστώσαμε μια σειρά προβλημάτων, ως προς τη διαδικασία διακίνησης των βιβλίων και έγκαιρης αποστολής τους στα σχολεία. Όπως πληροφορούμαστε, μέρος των σχολικών βιβλίων οι βιβλιοπώλες, τα προμηθεύονταν από το εξωτερικό⁴⁴⁷.

Παρά τις προσπάθειες ομογενοποίησης της διδασκόμενης ύλης και των σχολικών βιβλίων, πολλοί δάσκαλοι χρησιμοποιούσαν διαφορετικά από τα

⁴³⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 - 176 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1891) – Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 44^η σελ. 528.

⁴⁴⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 295 - 13 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 5 Φεβρουαρίου 1892)

⁴⁴¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 295 - 17 ΑΔΗ: Έγγραφο της διαρκούς εξεταστικής επιτροπής, προς την ΤΜΕ (Ηράκλειο, 5 Φεβρουαρίου 1892)

⁴⁴² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 295 - 13 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους Δημοδιδασκάλους του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 14 Φεβρουαρίου 1892)

⁴⁴³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 302 - 91 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 1 Σεπτεμβρίου 1892). Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 45^η σελ. 529.

⁴⁴⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 302 - 90 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ Ηρακλείου, προς τους Επαρχιακούς Δημοδιδασκάλους, (Ηράκλειο, 17 Σεπτεμβρίου 1892)

⁴⁴⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 277 – 16 ΑΔΗ: Ο Α. Χουρμούζιάδης, ενημερώνει τον Μητροπολίτη Κρήτης για βιβλία που έχει συγγράψει, (Κωνσταντινούπολις, 1 Αυγούστου 1890).

⁴⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 277 - 13 ΑΔΗ: Ενημέρωση για την έκδοση νέων βιβλίων και αίτημα για τη διδασκαλία τους στα σχολεία του Ηρακλείου, (Κωνσταντινούπολις, 17 Αυγούστου 1890).

⁴⁴⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 311 – 44 ΑΔΗ: Επιστολή του Στυλιανού Αλεξίου, προς τον Μητροπολίτη Κρήτης (Έγγραφο χωρίς ημερομηνία, πιθανή ημερομηνία 10 Ιουνίου 1893). Τον Ιούνιο του 1893 καταγράφεται στο θέμα των βιβλίων παρέμβαση του βιβλιοπώλη Στυλιανού Αλεξίου, με δυο επιστολές, με αποδέκτη τον πρόεδρο της ΤΜΕ και Μητροπολίτη Κρήτης. Στην πρώτη ο Αλεξίου επισημαίνει τα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι βιβλιοπώλες, οι οποίοι ενημερώνονται για τα βιβλία που θα χρειαστούν τα σχολεία λίγες μέρες πριν την έναρξη του σχολικού έτους. Όπως σημειώνει όλα τα βιβλία τα προμηθεύονται από το εξωτερικό, μερικά μάλιστα από το Παρίσι και την Λειψία. Σημειώνει ακόμη ότι στην Ελλάδα, στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, στη Σάμο και αλλού, τα νέα σχολικά προγράμματα κοινοποιούνται τουλάχιστον τρεις μήνες πριν την έναρξη των μαθημάτων. Τέλος ζητά την έγκυρη σύνταξη των προγραμμάτων.

προτεινόμενα βιβλία. Μάλιστα ο βιβλιοπώλης Στυλιανός Αλεξίου με επιστολή του καταγγέλλει δασκάλους επαρχιακών σχολείων (Αυδού, Μοχού, Αγίου Μύρωνος, Πόμπιας και Μαλλίων), ότι κυκλοφορούν διαφορετικά βιβλία. Συγκεκριμένα ενώ προτάθηκε η Φυσική ιστορία Μαλιαράκη, αυτοί πρότειναν το αντίστοιχο βιβλίο του Σκορδέλη. Επίσης αντί της Ελληνικής Ιστορίας του Βρατσάνου, εισήγαγαν την αντίστοιχη του Αποστολοπούλου. Ακόμη δεν χρησιμοποιούν «*Τα πρώτα Ιερά Μαθήματα του Κοκκινάκη*», αλλά το «*Προσευχητάριο*» του Αποστολοπούλου, όπως και αντί της προτεινομένης «*Οδύσσειας*» του Βρατσάνου», χρησιμοποιούν το αντίστοιχο βιβλίο του Κονιδάρη. Η επιλογή των σχολικών βιβλίων δεν απαλλάσσονταν από σκοπιμότητες ή συμφέροντα των βιβλιοπωλών. Ο Αλεξίου καταγγέλλει το συνάδελφό του βιβλιοπώλη Εμμανουήλ Ξανθουδίδη, ότι παρακινεί δασκάλους επαρχιακών σχολείων να μην τηρήσουν το πρόγραμμα που εγκρίθηκε. Πάντως από την καταγγελία διαφαίνεται ότι υπάρχει μια ομάδα δασκάλων, που συνεργάζεται με τον καταγγελλόμενο βιβλιοπώλη και η οποία προωθεί άλλα βιβλία, την κυκλοφορία των οποίων έχει αποκλειστικά αυτός⁴⁴⁸.

Η αντίδραση της ΤΜΕ ήταν άμεση. Για πρώτη φορά τυπώνει κατάλογο υπό μορφή εγγράφου, που απευθύνεται προσωπικά σε κάθε δάσκαλο με τα προτεινόμενα βιβλία, υπογραμμίζοντας τον υποχρεωτικό χαρακτήρα των βιβλίων αυτών, εξασφαλίζοντας ομοιόμορφη διδασκαλία των μαθημάτων⁴⁴⁹. Μάλιστα ο κατάλογος αυτός δημοσιεύτηκε και στον τύπο⁴⁵⁰.

Οι δάσκαλοι δεν πειθαρχούσαν πάντοτε στις οδηγίες της ΤΜΕ και ειδικά όταν έκριναν την ακαταλληλότητα των προτεινομένων βιβλίων.

Τον Αύγουστο του 1894, μια ομάδα πέντε δασκάλων (Ιωάννης Ν. Τσαγκαράκης, Ιωάννης Μ. Πετράκης, Ευθύμιος Φουστανάκης, Αντώνιος Χρονάκης και Ιωάννης Φιωράκης), τεκμηριώνουν με παιδαγωγικά επιχειρήματα την ανέφελη διδασκαλία του «Ροβινσώνα», ως αναγνωστικού της Β΄ τάξης, αντιπροτείνοντας άλλα

⁴⁴⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 314 – 164 ΑΔΗ: Επιστολή του Στυλιανού Αλεξίου, προς τον Μητροπολίτη Κρήτης (Ηράκλειο, 19 Σεπτεμβρίου 1893)

⁴⁴⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 314 – 164 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ προς κάθε δάσκαλο προσωπικά, για τα προτεινόμενα βιβλία (Ηράκλειο, 23 Σεπτεμβρίου 1893)

⁴⁵⁰ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 8. Δημοσιεύεται έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, με τα προτεινόμενα βιβλία (Ηράκλειο, 30 Σεπτεμβρίου 1893).

βιβλία⁴⁵¹. Το βιβλίο τελικά αντικαθίσταται δυο χρόνια αργότερα από το «Αναγνώσματάριο» του Μιχαήλ Σακελλαρόπουλου⁴⁵².

Παρά την αναγκαιότητα βελτίωσης και ανανέωσης του περιεχομένου της σχολικής γνώσης, ωστόσο συνεχείς αλλαγές των βιβλίων ήταν οικονομικά ασύμφορες για τους γονείς των μαθητών⁴⁵³. Η Επιτροπή δεν καταθέτει τελικά νέες προτάσεις, αφού όπως σημειώνει, οι συνεχείς αλλαγές των βιβλίων είναι οικονομικά σε βάρος των γονέων των μαθητών⁴⁵⁴. Η ίδια επιτροπή καταθέτει και σχετική αναλυτική αναφορά με τα προτεινόμενα βιβλία για το Παρθεναγωγείο Ηρακλείου, το Ελληνικό σχολείο και το Γυμνάσιο⁴⁵⁵. Ίδια η εικόνα των βιβλίων και για το επόμενο σχολικό έτος 1895 – 1896, τα οποία ανά σχολική μονάδα είναι τα ακόλουθα⁴⁵⁶:

Βιβλία δια το σχολικό έτος 1895 -1896

Γυμνάσιον

Α' τάξιν

Ελληνικά: Ξενοφώντος Απομνημονεύματα, Ισοκράτους Α' τόμος, Λυσίας, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, Συντακτικόν Καταιβαίνη.

Θρησκευτικά: Ερμηνεία Ευαγγελίου υπό Γ. Δόρβου (η εγκριθείσα εσχάτως).

Μαθηματικά: Θεωρητική Αριθμητική Ι. Χατζιδάκη.

Λατινικά: Κορνήλιος Νέων, Λατινική Γραμματική Χ. Πουλίου, Θέματα Δέφνερ (Τεύχος Α').

Γαλλικά:

Ιστορίαν: Των Ανατολικών Εθνών και του Ελληνικού Έθνους (Σωτηριάδου).

⁴⁵¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 314 – 164 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν οι δάσκαλοι Ιωάννης Ν. Τσαγκαράκης, Ιωάννης Μ. Πετράκης, Ευθύμιος Φουστανάκης, Αντώνιος Χρονάκης και Ιωάννης Φιωράκης, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894).

⁴⁵² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 346 - 061 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 7 Νοεμβρίου 1896).

⁴⁵³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 077 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν τα μέλη της διαρκούς επιτροπής Ιωάννης Περδικάρης, Σ. Γεωργίου, Ανδρ. Κοκκινάκης και Γ. Αεράκης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894).

⁴⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 077 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν τα μέλη της διαρκούς επιτροπής Ιωάννης, Σ. Γεωργίου, Ανδρ. Κοκκινάκης και Γ. Αεράκης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894). Όπως αναφέρει στο σχετικό της έγγραφο, στις 4 Ιουλίου πραγματοποίησε κοινή συνεδρίαση και κατόπιν εισήγηση της ΤΜΕ, με τους δασκάλους πτυχιούχους Διδασκαλείων, ώστε να ορίσει τα νέα βιβλία, που θα προταθούν στα σχολεία. Η Επιτροπή δεν καταθέτει τελικά νέες προτάσεις, αφού όπως σημειώνει, οι συνεχείς αλλαγές των βιβλίων είναι οικονομικά σε βάρος των γονέων των μαθητών.

⁴⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 078 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν τα μέλη της διαρκούς επιτροπής Ιωάννης Περδικάρης, Σ. Γεωργίου, Ανδρ. Κοκκινάκης και Γ. Αεράκης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 12 Αυγούστου 1894).

⁴⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 078 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν τα μέλη της διαρκούς επιτροπής Ιωάννης Περδικάρης, Σ. Γεωργίου, Ανδρ. Κοκκινάκης και Γ. Αεράκης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 6 Ιουλίου 1894).

Φυσικά: Ζωολογία Ψαρά

Γεωγραφία: Μ. Δήμητσα

Β' τάξιν

Ελληνικά: Λυκούργον, ο κατά Λεωκράτους λόγος, Ανάγνωσις εκ του Αρριανού αναβάσεως Αλεξάνδρου.

Θρησκευτικά: Εκκλησιαστική Ιστορία Διομήδους Κυριακού

Μαθηματικά: Άλγεβρα και γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Λατινικά: Καίσαρος Δέφνερ (Α και Β τεύχος).

Γαλλικά:

Φυσικά: Φυτολογία Μαλλιαράκη (η εγκριθείσα εσχάτως).

Ιστορία: Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Βενιζέλου και Σπαθάκη.

Γεωγραφία: Των 4 ηπείρων, πλην της Ευρώπης Μητσοπούλου

Γ' τάξις

Ελληνικά: Δημοσθένους ο Λεωτίνων λόγος, Ομήρου Ιλιάδος (Β' τεύχος) και Ηροδότου Α' τόμος.

Θρησκευτικά: Χριστιανική Ηθική Δ. Κυριακού.

Άλγεβρα και Γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Φυσικά: Φυσική Αργυροπούλου.

Λατινικά: Κικέρωνος

Γαλλικά:

Ιστορία: Των μέσων και νεωτέρων χρόνων Αντωνιάδου.

Φιλοσοφία: Ψυχολογία Ολυμπίου.

Δ' τάξις

Ελληνικά: Σοφοκλέους η Ηλέκτρα, Πλάτωνος Πρωταγόρας, Θουκυδίδου Επιτάφιος, Ομήρου Ηλιάς.

Μαθηματικά: Στερεομετρία και Τριγωνομετρία Ι. Χατζιδάκη.

Φυσικά: Φυσική Αργυροπούλου

Λατινικά: Βεργίλιου Αινειάς, Θέματα Δέφνερ (Τεύχος Γ').

Φιλοσοφία: Λογική Σπαθάκη.

Ιστορία: Του ΙΘ' αιώνας Γενική Ιστορία υπό του Θ. Ανδρουτσέλη.

Γαλλικά:

Ελληνικόν Σχολείον

Α' τάξις

Ελληνικά: Χρηστομάθεια Παπαβασιλείου, Γραμματική Θ. Παπαγεωργίου.

Θρησκευτικά: Ιερά Ιστορία Πανταζή.

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Βίοι Επιφανών Ανδρών της Αρχαίας Ελλάδας (Α. Κουρτίδου και Φέρμονου)

Φυσικά:

Γεωγραφία: Κ. Μητσοπούλου, Γεωγραφικοί Χάρται.

Β' τάξις

Ελληνικά: Ξενοφώντος Ανάβασις (Στερεότυπον).

Θρησκευτικά: Ιερά Ιστορία (Πανταζή

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Βίοι Επιφανών Ανδρών Ρώμης και Βυζαντίου Γ. Τσαγκρή.

Φυσικά: Φυσιогνωσία Κοτσομητσοπούλου.

Γεωγραφία: Κ. Μητσοπούλου.

Γαλλικά:

Γ' τάξις

Ελληνικά: Ξενοφώντος Ελληνικά και ο Αριστείδης (Στερεότυπα)

Θρησκευτικά: Κατήχησις Α. Δ. Κυριακού.

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική και Γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Επίτομος Ιστορία Α. Ιωαννίδου.

Φυσικά: Φυσιогνωσία Κοτσομητσοπούλου.

Γεωγραφία: Σακκελαρίου.

Λατινικά: Αναγνωσματάριον Ζαγγογιάννη, Γραμματική Δ. Σεμιτέλου.

Γαλλικά:

Παρθεναγωγείον

Α' τάξις

- Αλφαβητάριον μικρόν και μέγα Α. Κοκκινάκη.
- Παραμύθια Γριμ.

Β' τάξις

- Τα πρώτα Ιερά μαθήματα Α. Κοκκινάκη.

- *Ελλικών Α. Κοκκινάκη,*
- *Ροβινσών Σκορδέλη,*
- *Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη (το δια την Β΄ τάξιν τεύχος).*
- *Και Καλλιγραφία του ιδίου.*

Γ΄ τάξις

- *Ιερά Ιστορία Μωραΐτου.*
- *Οδύσσεια Κονιδάρη.*
- *Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.*
- *Γραμματική Παυλάτου.*
- *Φυσική Ιστορία Μηλιαράκη.*
- *Ελληνική Ιστορία Βρατσάνου.*
- *Γεωγραφία της Κρήτης Γενεράλη.*

Δ΄ τάξις

- *Ηρόδοτος Αποστολοπούλου.*
- *Γεωγραφία Κασίμη.*
- *Ελληνική Ιστορία Βρατσάνου.*
- *Φυσική Σκορδέλη.*
- *Αριθμητικά Προβλήματα Μωραΐτου.*
- *Ιερά Ιστορία Μωραΐτου.*
- *Γραμματική Παυλάτου.*
- *Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.*

Ε΄ τάξις

- *Κατήχησις Μοσχάκη (η εγκριθείσα τελευταίως).*
- *Ιερά Ιστορία Πανταζή, Γερω – Στάθης Μελά.*
- *5 Αριθμητική Χατζιδάκη.*
- *Γεωγραφία Κ. Μητσοπούλου.*
- *Ιστορίαν Βίοι Επιφανών Ανδρών της Αρχαίας Ελλάδας (Α. Κουρτίδου και Φέρμονου)*
- *Φυσιογνωσία Κουτσομητοπούλου.*
- *Γεωμετρία Σκορδέλη.*
- *Γραμματική Γεράκη.*
- *Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.*

- Γαλλικά (Κοντογεώργη).
- Οικιακή Οικονομία Ζύγουρα.

Στ' τάξις

- Λέοντος Μελά ο Χριστόφορος και Μαυροκορδάτου Θρησκευτικά Μελέται.
- Κατήχησις Δ. Κυριακού.
- Φυσιογνωσία Κουτσομητοπούλου.
- Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.
- Γαλιστί (Μακρίδου) Κοντογεώργη (Β' Μέρος).
- Αριθμητική Χατζιδάκη.
- Γεωμετρία Σκορδέλη.
- Ελληνική Ιστορία Α. Ιωαννίδου.
- Γεωγραφία Μητσοπούλου.

Δημοτικά Σχολεία

- Ιερά Κατήχησις Ι. Μοσχάκη.
- Ιερά Ιστορία Σπ. Μωραΐτου.
- Ιερά Μαθήματα Α. Κοκκινάκη.
- Αριθμητικά προβλήματα Σπ. Μωραΐτου.
- Μικρόν και Μέγαν Αλφαβητάριον Α. Κοκκινάκη.
- Ελικών Α. Κοκκινάκη.
- Ρομβισών Βλ. Σλορδέλη.
- Οδύσσεια Βρατζάνου.
- Ελληνική Ιστορία Βρατζάνου.
- Φυσική Ιστορία Σπ. Μηλιαράκη.
- Γεωγραφία Π. Κατσίμη.
- Γραμματική Παυλάτου.
- Ηρόδοτος Αποστολοπούλου.
- Γεωγραφία της Κρήτης υπό Γενεράλη (τα μέρη μόνο άπερ κατά της επιτροπής έχει εγκρίνει η Εφορεία).

Ως θετικές παρεμβάσεις του Κοκκινάκη μπορούν να θεωρηθούν:

- *Η εισαγωγή βιβλίου γεωγραφία της Κρήτης του Εμμανουήλ Γενεράλη*^{457, 458} & ⁴⁵⁹.
- *Η έκδοση γεωγραφικού χάρτη της νήσου Κρήτης*⁴⁶⁰.
- *Η σύνταξη καταλόγου προτεινόμενων σχολικών βιβλίων, κατά τάξη για όλα τα μαθήματα.*

Οι τελευταίες παρεμβάσεις του Κοκκινάκη στα διδασκόμενα μαθήματα του Δημοτικού σχολείου τις εντοπίσαμε το Νοέμβριο του 1896, χρονιά όμως που τα περισσότερα σχολεία της υπαίθρου τα βρίσκει κλειστά, λόγω των επαναστατικών γεγονότων που είχαν ξεκινήσει⁴⁶¹. Είναι ίσως ο πιο πλήρης κατάλογος μαθημάτων που προτείνει ο Διευθυντής της σχολής Αρρένων του Ηρακλείου. Σε σύγκριση με τα μαθήματα του σχ. Έτους 1892 -1893, υπάρχουν οι εξής προσθήκες μαθημάτων⁴⁶²:

- *Β' τάξη: Το μάθημα της Αριθμητικής, μέσα από το βιβλίο του «Συλλογή αριθμητικών ασκήσεων (τεύχος Α) υπό του Σωτηρίου Π. Πέππα».*
- *Γ' τάξη: Γραμματική (Παυλάτου), Γεωγραφία της Κρήτης (Γενεράλη), Γεωγραφία των Ελληνικών χωρών (Π. Κασίμη), Καλλιγραφία και Ιχνογραφία (Φραντζεσκάκη – μέχρι τότε τα συναντούμε διδασκόμενα στο Παρθενοναγώγείο Ηρακλείου).*

⁴⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 322 - 034 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 12 Νοεμβρίου 1894). Προσπάθεια αναβάθμισης του μαθήματος της Γεωγραφίας καταγράφεται το σχολικό έτος 1894-1895. Μέχρι τότε το συγκεκριμένο μάθημα στα σχολεία διδασκόταν «διά ζώσης φωνής», χωρίς ικανοποιητικά αποτελέσματα. Έτσι ο Κοκκινάκης προτείνει στην ΤΜΕ την εισαγωγή στα σχολεία του βιβλίου του καθηγητή Εμμανουήλ Γενεράλη, που αφορά τη Γεωγραφία της Κρήτης. Το βιβλίο, όπως σημειώνει ο Κοκκινάκης, έχει άδεια από τη Γενική Διοίκησης του νησιού, κυκλοφορεί σε δεύτερη έκδοση και απαλλαγμένο από πολλές ανακρίβειες και θα είναι πολύ χρήσιμο για τους μαθητές της Γ' τάξης.

⁴⁵⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 323 – 041 ΑΔΗ: Έγγραφο που υπογράφουν τα μέλη της διαρκούς επιτροπής Ιωάννης Περδικάρης, Στ. Γεωργίου, Ανδρ. Κοκκινάκης και Γ. Αεράκης, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 14 Δεκεμβρίου 1894). Η διαρκής επιτροπή συνεδριάζει, προκειμένου να εξετάσει την πρόταση του Κοκκινάκη, αλλά και σχετικό αίτημα του Γενεράλη και αποφασίζει να προτείνει το βιβλίο, παρά τα λάθη που διαπιστώνει σ' αυτό. Σε οδηγίες που περιέχει το σχετικό έγγραφο, αναφέρει ότι οι δάσκαλοι θα πρέπει να περιοριστούν στην αναλυτική διδασκαλία μόνο του Τμήματος Ηρακλείου και στη γενική διδασκαλία των υπόλοιπων Τμημάτων της Κρήτης. Επίσης υπάρχουν οδηγίες και στον τρόπο διδασκαλίας του μαθήματος.

⁴⁵⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 323 - 042 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ Ηρακλείου, προς τους Επαρχιακούς Δημοδιδασκάλους (Ηράκλειο, 1 Μαρτίου 1895). Η ΤΜΕ προτείνει την εισαγωγή του βιβλίου, ενώ αποδέχεται και τις παιδαγωγικές οδηγίες της επιτροπής.

⁴⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 323 - 042 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ε. Ι. Κωνσταντινίδη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 21 Απριλίου 1895). Την ίδια εποχή καταγράφεται και η έκδοση γεωγραφικού χάρτη της «Νήσου Κρήτης», από τους Δημήτριο Κ. Κοκκινάκη, Ηλία Οικονομόπουλου και Μ. Αρετικού, ο οποίος προτείνεται στην ΤΜΕ για εισαγωγική του στα σχολεία, χωρίς όμως να υπάρχουν στοιχεία ότι γίνεται αποδεκτό το αίτημα.

⁴⁶¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 346 - 061 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 7 Νοεμβρίου 1896).

⁴⁶² Στο *Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 46^η σελ. 533*, υπάρχει αναλυτικά γραμμένος ο κατάλογος των βιβλίων που προτείνει ο Ανδρέας Κοκκινάκης, για το σχολικό έτος 1896 – 1897.

- Δ' τάξη: Γεωμετρία (Βλ. Σκορδέλη, *μόνον διά τα σχολεία Ηρακλείου*), Φυσική πειραματική (προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων υπό Νικολ. Κ. Γερμανού, *μόνον δια τα σχολεία του Ηρακλείου*).

Τα ωρολόγια προγράμματα των σχολείων και η σύνδεσή τους με τις ιστορικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν κάθε εποχή, ήταν μια παράμετρος που προσδίδει αξιοπιστία στο εκπαιδευτικό σύστημα, συνέπεια στο έργο του εκπαιδευτικού.

Μάλιστα, όπως σημειώνει ο Αλέξης Δημαράς: *...μέσα από την αντιπαράθεση των «ωρολογίων προγραμμάτων, προβάλλει ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της αντιφάσεως που χαρακτηρίζει τις σχέσεις πολιτικής και εκπαιδεύσεως κατά την περίοδο αυτή κα σε σύγκριση με προηγούμενες και επόμενες εποχές. Γιατί οι αυξομειώσεις των ωρών που ορίζονται αντίστοιχα για τα φυσικομαθηματικά και τα φιλολογικά μαθήματα δεν ανταποκρίνονται στη διακύμανση του πολιτικού προσανατολισμού των κυβερνήσεων οι οποίες τις επιβάλλουν, αν υπολογιστεί πως περισσότερη έμφαση στα φυσικομαθηματικά εκφράζει συνήθως την εποχή αυτή γενικότερες «προοδευτικές» τάσεις. Από μια άλλη άποψη, ή ουσιαστικά αδιατάρακτη ισορροπία ανάμεσα στα: ...«κύρια» και στα «δευτερεύοντα» μαθήματα εκφράζει την ταυτότητα των φιλοσοφικών τάσεων του συστήματος, ανεξάρτητα από οποιεσδήποτε πολιτικές μεταβολές*⁴⁶³.

Κάνοντας μια σύγκριση των ωρών διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο σε πίνακα του 1881, που παραθέτει ο Δημαράς (Αθήνα 1881) και σε αντίστοιχο ωρολόγιο πρόγραμμα της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου σχολικού έτους 1883 – 1884, παρατηρούμε βασικές διαφορές⁴⁶⁴.

Συγκεκριμένα το πρόγραμμα του σχολείου του Ηρακλείου χαρακτηρίζεται ως πλουσιότερο, αφού περιέχει επιπλέον μαθήματα, όπως Φυσικά, Φυσική Ιστορία, Ωδική και Διδακτικό περίπατο. Αυτό γίνεται σε «βάρος» των μαθημάτων των Ελληνικών και της Αριθμητικής. Ίδιες περίπου ώρες διδασκαλίας εντοπίστηκαν στα μαθήματα των Θρησκευτικών, Ιστορίας, Ιχνογραφίας και Γυμναστικής. Αντίθετα περισσότερες ώρες Ελληνικών και Αριθμητικής, αναφέρονται στα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας.

⁴⁶³ Βλ. Αλέξης Δημαράς, *Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σελ. 409 -414

⁴⁶⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α – 123, Έγγραφο της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 21 Οκτωβρίου 1883). Αναλυτικά στοιχεία στο Παράρτημα – σημείωση

Αναλυτικά:

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΩΡΕΣ ΕΠΙ % ΚΑΤΑ ΜΑΘΗΜΑ		
ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ		
ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΑΘΗΝΑ 1881	ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1883
Θρησκευτικά	11%	11,40%
Ελληνικά	44%	31,40%
Αριθμητική	18,40%	14,30%
Φυσικά	*	5,70%
Γεωγραφία	5,50%	8,60%
Ιστορία	4,60%	5,70%
Τχνογρ. /Καλλιγρ.	5,50%	5,70%
Μουσική	5,50%	2,90%
Γυμναστική	5,50%	5,70%
Διδακτικός περίπατος	*	2,90%
Φυσική Ιστορία	*	5,70%
Ωδική	*	2,90%

Να επισημάνουμε πάντως ότι μέρος από τα βιβλία που διδασκόταν τα στα σχολεία τη δεκαετία του 1890, συνέχιζαν να διδάσκονται και κατά την εποχή της Κρητικής Πολιτείας⁴⁶⁵.

Συμπεράσματα

Στα προεπαναστατικά και μεταεπαναστατικά χρόνια και μέχρι το 1870, το έργο του δασκάλου το ασκούσαν οι κληρικοί και περιοριζόταν στην εκμάθηση απλής ανάγνωσης, στοιχειώδους αριθμητικής και γραφής. Και τούτο βέβαια, ότι οι διδάσκοντες ήταν κάτοχοι των παραπάνω γνώσεων, διαφορετικά η μάθηση περιοριζόταν μόνο στην ανάγνωση. Τα μόνα βιβλία που τυπωνόταν και κυκλοφορούσαν ελεύθερα ήταν τα εκκλησιαστικά, δηλ. ιερά Ευαγγέλια, Πράξεις των Αποστόλων, Οκτώηχος, Ψαλτήριο, Ανθολόγιο κ.α. Αυτά αποτελούσαν και τα βιβλία εκμάθησης της ελληνικής, αν και τα περισσότερα ήταν ακαταλαβίστικα, λόγω γλώσσα στην οποία ήταν γραμμένα, και από τους μαθητές και από τους δασκάλους⁴⁶⁶.

Η εφαρμογή του Χάττι – Χουμαγιούμ και κυρίως η επίσημη λειτουργία των Δημογεροντιών βοήθησε στην προσπάθεια των σκλαβωμένων Κρητών για την εκπαίδευση. Η εκπαίδευση και γενικότερα η γνώση βοήθησε την απόκτηση εθνικής

⁴⁶⁵ Βλ. Στυλιανή Πανηγυράκη, *Από τη στοιχειώδη εκπαίδευση της Κρητικής Πολιτείας, Στοιχεία έτους 1907*, Κρητική Πρωτοχρονιά 1963, σελ. 130

⁴⁶⁶ Βλ. Ν. Π. Πιμπλής, *Ιστορία της εκπαιδευσεως εν Κρήτη*, Κρητική Εστία, Χρόνος ΙΔ΄, Μάρτης Απρίλης 1962, Τεύχος 117 – 118, σελ. 312

συνείδησης. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι «λόγιοι» της εποχής, που αποτελούσαν το προοδευτικό ρεύμα στο νησί και που πίστευαν ότι μέσα από την παιδεία θα προέλθει και η εθνική αναγέννηση. Θετικό ρόλο διαδραμάτισε και το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και η ουσιαστική παρουσία της ελεύθερης Ελλάδας, αλλά και των εθελοντών Ελλήνων, που μέσω Πανεπιστημίων, συλλόγων ή σωματίων ενισχύουν την εκπαίδευση στο νησί.

Αυτή η προσπάθεια αγκαλιάστηκε –στο μέτρο του δυνατού – και από τις τοπικές κοινωνίες της υπαίθρου, που παρά τη φτώχεια τους και την αγραμματοσύνη τους, δε στάθηκαν αρνητικοί στην ίδρυση σχολείων. Αυτή η προσπάθεια, σε συνδυασμό με την εξακτίνωση των σχολείων στην ύπαιθρο, κυρίως στη δεκαετία του 1880, αυξάνει τον αριθμό δασκάλων και μαθητών και συμβάλει στην πύκνωση των σχολείων.

Τα πρώτα στοιχεία που καταφέραμε και συγκεντρώσαμε για τα διδασκόμενα βιβλία ξεκινούν αρχές της δεκαετίας του 1860, ενώ εντοπίσαμε δυο τροφοδότες βιβλίων για τα χριστιανικά σχολεία του Ηρακλείου. Το Βασίλειο της Ελλάδας και το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κρητών Σύρου.

Ο Κανονισμός του 1870 – η πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια υποτυπώδους νομοθετικής ρύθμισης της λειτουργίας των σχολείων του Ηρακλείου – αναφέρει γενικά τα βιβλία που θα διδάσκονται στα σχολεία. Τα τρία πρώτα (*Ιερά Κατήχησις, Ιερά Ιστορία και Χριστιανική διδασκαλία καί αί αναγκαῖαι Χριστιανικαί προσευχαί*), μαρτυρούν και το είδος της αγωγής που θέλει να δώσει η Δημογεροντία στα Κρητικόπουλα της εποχής.

Ο μη ακριβής καθορισμός των βιβλίων που θα διδάσκονται, σε συνδυασμό με τη χαλαρότητα που αντιμετώπιζε η Δημογεροντία Ηρακλείου σχετικά με τα (ανύπαρκτα) προγράμματα των επαρχιακών σχολείων, είχε ως αποτέλεσμα όχι μόνο να μην υπάρχει ομοιομορφία στον τρόπο διδασκαλίας, αλλά και κάποια σχολεία να έχουν Ελληνική τάξη ή να διδάσκουν Γαλλικά. Στα μέσα της δεκαετίας του 70 καταγράφεται προσπάθεια αναβάθμισης της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου, που δεν θα πρέπει να προχώρησε, καθώς υπήρξαν επαναστατικά γεγονότα (1878).

Με τη διεξαγωγή σεμιναρίων για την συνδιδασκτική μέθοδο τον Αύγουστο του 1884, δόθηκαν στους δασκάλους διδακτικά και βοηθητικά βιβλία⁴⁶⁷.

Έκτοτε, σχεδόν κάθε χρόνο, συντασσόταν κατάλογος βιβλίων από ειδική επιτροπή, τα οποία οι δάσκαλοι είχαν την υποχρέωση να εισάγουν στα σχολεία. Πολλές φορές όμως δάσκαλοι δεν ακολουθούσαν τις εντολές αυτές, με αποτέλεσμα να υπάρχουν διαμαρτυρίες από πλευράς βιβλιοπωλών. Τα προγράμματα που ίσχυαν και ισχύουν για μεγάλο χρονικό διάστημα, τίθενται πλέον υπό αμφισβήτηση⁴⁶⁸.

Κατά καιρούς εισάγονται και καινούργια μαθήματα, όπως αυτό της Γεωγραφία της Κρήτης.

Τα διδασκόμενα βιβλία σχετιζόταν με αυτά που διδάσκονταν στα αντίστοιχα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας, χωρίς όμως να είναι πανομοιότυπα.

Η διδασκόμενη γλώσσα είναι η καθαρεύουσα, με όλες τις παλινδρομήσεις προς την αρχαίζουσα που είχε γνωρίσει κατά τις δυο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα⁴⁶⁹.

Σε συναντήσαμε «φωνές» που προσπαθούσαν να αλλάξουν κάποια πράγματα σ' εκπαιδευτικό κατεστημένο, που πρωταγωνιστούσε – τις δυο τελευταίες δεκαετίες τουλάχιστον – ο Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ανδρέας Κοκκινάκης. Ήταν όμως δύσκολο, αφού τύγχανε της απολύτου εμπιστοσύνης της προϊσταμένης αρχής. Οι οποίες μεταβολές γινόταν πολύ αργά και σε βάθος χρόνου, γεγονός που δείχνει ατολμία σε κάθε τι καινούργιο.

⁴⁶⁷ Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας και για τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εντοπίσαμε αρκετά ομοιότυπα έγγραφα παραλαβής βιβλίων.

⁴⁶⁸ Βλ. Σπύρος Χ. Πανταζής – Μαρία Ι. Σακελαρίου, *Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών-Θεωρία και Πράξη*, Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 6-8 Οκτωβρίου 2006.

⁴⁶⁹ Βλ. Νικόλαος Παπαδογιαννάκης, *Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στα δημοτικά σχολεία της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας*, σελ. 228, Αυτόνομο άρθρο στο βιβλίο: *Η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος*, Επιμέλεια: Θεοχάρης Δετοράκης – Αλ. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο 2001.

Σχολικά κτήρια

Οι πληροφορίες μας για την ύπαρξη και κατάσταση των σχολικών κτιρίων προέρχονται από τα έγγραφα των δασκάλων, τις εκθέσεις των επιθεωρητών και βέβαια τις επιστολές της Δημογεροντίας αρχικά με αποδέκτες τις χριστιανικές κοινότητες των χωριών και αργότερα την Τμηματική Εφορεία που απευθυνόταν στους κατά τόπους Δήμους.

Για τα κτήρια που στέγαζαν τα σχολεία, υπεύθυνες ήταν οι τοπικές αρχές, τόσο για την κατασκευή τους, όσο και για την ενοικίασή τους, αν δεν υπήρχε ιδιόκτητο οίκημα⁴⁷⁰.

Ο Παντελής Βαβουλές σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *«Κρητική Εστία»*, δίνει με γλαφυρό τρόπο, μια εικόνα των σχολείων την περίοδο που εξετάζουμε. Όπως αναφέρει λίγα χωριά είχαν κτήρια. Τα κτήρια ήταν χωρίς καλό φωτισμό και αερισμό, ίσως κάποιои ισόγειο ή στάβλος αχρησιμοποίητος και μάλιστα σε οποιοδήποτε μέρος του χωριού. Το πιο δύσκολο όμως ήταν να βρεθεί δάσκαλος. Όσο για το σχολείο και τα θρανία, τα πράγματα εξοικονομούνταν, όπως – όπως. Κάθε στεγασμένος χώρος έκανε για σχολείο και κάθε τράβα ή δοκάρι ή σανίδι ή κορμό δέντρου έκανε για θρανίο. Όταν ο μαθητή ήθελε να γράψει γονάτιζε στο δάπεδο και χρησιμοποιούσε το κάθισμα για γραφείο. Ο δάσκαλος είχε το πλεονέκτημα να κάθεται σε καρέκλα κοντά σ' ένα παλιοτράπεζο ή κάτι που έμοιαζε με τραπέζι⁴⁷¹.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866, τα περισσότερα σχολικά κτίρια καταστράφηκαν και η εκπαίδευση αποδιοργανώθηκε. Παρόλα αυτά οι Χριστιανοί κατόρθωσαν μεταεπαναστατικά να ανοικοδομήσουν πολλά παλιά κτήρια και να ιδρύσουν αρκετά νέα σχολεία⁴⁷².

Πριν την επανάσταση του 1866 στη Μεσαρά λειτουργούσαν τρία Δημοτικά σχολεία. Για το κτήριο του σχολείου της Πόμπιας, που είναι και το παλιότερο δεν βρήκαμε στοιχεία για τη συγκεκριμένη εποχή. Για τις ανάγκες του σχολείου των Πιτσιδίων, που είχε κτιστεί ειδικό κτήριο και συντηρούνταν με δαπάνες του ευεργέτη του σχολείου Εμμανουήλ Σπινθάκη, από στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, καθώς

⁴⁷⁰ Ο Κανονισμός για τα σχολεία του Ηρακλείου του 1870, προτρέπει τα: *...γεινιάζοντα χωριά θέλουν ενόνεσθαι πρὸς ἀνέγερσιν ἑνὸς Δημοτικοῦ Καταστήματος*, (Κεφάλαιο Δ – Άρθρο 8), καθώς είναι απαραίτητο για την ίδρυση σχολείου.

⁴⁷¹ Βλ. Παντελής Βαβουλές, *Εικόνες από τα σχολεία κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη*, περιοδικό Κρητική Εστία, τεύχη 4 και 5, έτος 1949

⁴⁷² Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη – Μεριτικοπούλου, *Η παιδεία στην Κρήτη 1868-1878. Μια επισκόπηση*, Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Σελ. 82

συχνά χορηγούνταν χρήματα από τη Δημογεροντία (μέσω κατάθεσης χρημάτων του Σπινθάκη στη Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα) για τη συντήρησή του⁴⁷³.

Ενδιαφέροντα στοιχεία αντλούμε από το χειρόγραφο βιβλίο εσόδων και εξόδων που αφορά την κατασκευή του κτηρίου του σχολείου του Σίβα. Σ' αυτό υπάρχουν πολλά στοιχεία τόσο για τα έξοδα, όσο και για τις εισφορές των κατοίκων, προκειμένου να κτιστεί το παραπάνω σχολείο. Σύμφωνα με το ισολογισμό:

Σημειώσεις εσόδων και εξόδων του Σχολείου

Σίβα 13 Νοεμβρίου 1863

- Από καπετάν Στεφανάκη	50γρ.
- Από Θεμιστοκλή Στεφανάκη	50γρ.
- Από Αδαμάκη(είναι ο καπετάν- Αδαμάκης από τον Αϊ-Γιάννη)	50γρ.
- Από Θεμιστοκλή δια της εκκλησίας (Στεφανάκη)	500γρ.
- Από Νικολή Μελαμπιανό	150γρ.
- Από παπά-Στυλιανό	50γρ.
- Από Δημήτρη Χαλκιαδάκη δια της εκκλησίας	81γρ.
- Από Γεώργιον Κουκουριτάκη	20γρ.
- Από Αγίους Δέκα παπα-Κωνσταντίνος	20γρ.
- Εκ του ιδίου χωρίου παπά – Ιωάννη	20γρ.
- Α. Τρουλινάκης από Κουσέ	10γρ.
- Ντεμήρ Βέϊς από Καλύβια	15γρ.
- Μονή Απεζανών	200γρ.
- Καπετάν Γ. Μαλεβιζότης	51γρ.
- Σκήθ Βέϊς Σταλικάκης	50γρ.
- Αλή Εφένδης Κιατήπης	20γρ.
- Μειμέθ Εφένδης Κιατήπης	50γρ.
- Καβαδώτος Γέργερη	20γρ.
- Δημήτριος Αναστασάκης δια της εκκλησίας	100γρ.
- Σουλεημάν Εφένδης	15γρ.
- Μεημέτ Αγάς	14γρ.
- Χαρίδημος Καπετανάκης	25γρ.
- Από Αλέξανδρο Στεφανίδη	55,80γρ.

⁴⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 014 – 286 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ (Ηράκλειο, 29 Νοεμβρίου 1864), ΚΑ 2 – ΑΑ 014 – 418 ΑΔΗ: Απόδειξη παραλαβής χρημάτων από κατοίκους των Πιτσιδίων, για τις ανάγκες του σχολείου (Ηράκλειο, 27 Δεκεμβρίου 1864). ΚΑ 2 – ΑΑ 019 – 272 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ (Ηράκλειο, 27 Απριλίου 1866) κ.α.

- Από Ευφροσύνη Κουρμουλοπούλα	80γρ.
- Από Θεμιστοκλή Στεφανάκη	100γρ.
- Από τον Αγιασμό του Σχολείου	50γρ.
- ... δια λογαριασμόν της Οδηγήτριας	580,30γρ.
- ..δάνειον δια λογαριασμό του Σχολείου από τον Παναγή εις τα 1866	
Μαρτίου	500γρ.
- ... δια χειρός Ηγουμένου Οδηγήτριας	212γρ.
- Από Μιχαήλ Κορνάρο	60γρ.
- Από λάδι	152,10γρ.
- Από βιβλία και πλάκες	165γρ.
- Από Λεωνίδα Κουρμούλη δια χωράφι της εκκλησίας	250γρ.
- Από Ανδρέα Κουρτικάκη δια της εκκλησίας	85γρ.
- Από Σωμαρά δια της εκκλησίας	62γρ.
- Γεώργιος Χαρκιάς	14γρ.
Σύνολο	3.892,20γρ.

Έξοδα του Σχολείου

- Εις τας πέτρας εργάτες	103γρ.
- Εις τα σίδερα των παραθυρίων	179γρ.
- Μία λίμα και μία σιδερόσφρινα	14γρ.
- Εις τους μαστόρους κριθάρι	36γρ.
- Εις κρασί και διάφορα πράγματα	110,10γρ.
- Του Μιχαήλ Κορνάρου	212γρ.
- Του Χαράλαμπου Πρατικού	101γρ.
- Σαστικά εις σφίνες	11γρ.
- Εις το πετσί των μαστόρων	10γρ.
- Των μαστόρων εις του Χαράλ. το σπίτι	73γρ.
- Εις το μπαρούτι	20γρ.
- Εις τον ασβέστη	100γρ.
- Εις τον Νικόλαο Καρπάθιο	15γρ.
- Εις διάφορα έξοδα	119γρ.
- Του Α. Παπαδάκη	131γρ.
- Του Μιχαήλ Κορνάρου	39γρ.

- Του Κιαχαγιά εις αγορά βιβλίων	131γρ.
- Του μαραγκού	20γρ.
- Σαστικά εις την βαριά	20γρ.
- 5 οκάδες πρόκες	20γρ.
- Μία μανδήλα του μαραγγού	3γρ.
- Από ρακί και μία τράβα	18,50γρ.
- Εις 16 τάβλες	160γρ.
- Εις του Ραυτόπουλου	20γρ.
- Εις 6 τάβλες και δύο πιτσιμέδες του Γερονιμαντώνη	68γρ.
- Εις σταμιά και τενεκέδες	9γρ.
- Εις ζύλα του Δασκάλου	10γρ.
- Εις δύο οκάδες πρόκες	8γρ.
- Εις του μαραγγού	50γρ.
- Εις 7 μουζούρια σιτάρι του δασκάλου	136γρ.
- Μία κούπα κι ένα πιθαράκι	9γρ.
- Δύο ρούπια κουκιά του δασκάλου	9γρ.
- 2 οκάδες κρέας των καμινιάριδων	12γρ.
- Εις του δασκάλου το ομόλογον	21γρ.
- Έχω δοσμένα του δασκάλου	1912γρ.
- Έχω δοσμένα εις καμινάδα κι ακόμη σαστικά εις σκάλα	
- και διάφορα έξοδα σαστικά	948γρ.
- Εις το ομόλογο του δασκάλου	750γρ.
- Ακόμη του Παναγή	450γρ.
- 1872 8βρίου 12, ακόμη του Παναγή	261,10γρ.
- Εις εξόφλησιν του ομολόγου 1875 Αυγούστου 2	357,30γρ.
- Σχιστικά εις τα μεσοδόκια του Σχολείου	50γρ.
- Σύνολο	6.726,20γρ.

Έξοδα 6.726,20

Εσοδα 3.892,20

Όπως φαίνεται, παρουσιάζεται ένα σημαντικό οικονομικό έλλειμμα, γεγονός που αναγκάζει τους κατοίκους του χωριού να ζητήσουν τη συνδρομή της Δημογεροντίας Ηρακλείου. Στα έσοδα σημαντική συμμετοχή είχε η εκκλησία, η οποία φαίνεται να εκποίησε περιουσία της για τον παραπάνω σκοπό. Ακόμη οι κοντινές Ιερές Μονές Οδηγητρίας και Απεζανών, αλλά και κάτοικοι και ιερείς άλλων χωριών. Σημαντική είναι και είδηση για τη συμμετοχή στα έσοδα του σχολείου προσφορών έξι Μουσουλμάνων κατοίκων της περιοχής. Στα έξοδα περιλαμβάνονται και αυτά που αφορούν και τη μισθοδοσία του δασκάλου, αλλά και το φαγητό του. Επίσης χρήματα που δόθηκαν για πέτρες, σίδερα, πρόκες, τάβλες, ασβέστη κ.α.⁴⁷⁴.

Βέβαια υπήρχαν και σχολικά κτήρια εντελώς ακατάλληλα για τη στέγαση των σχολείων. Για το σχολείο της Εθιάς ο δάσκαλος Χρήστος Παπαουλάκης σημειώνει: *...Τό ἐν τῷ χωρίῳ τούτο ὑπάρχον σχολεῖον εἶναι σκοτεινόν, ἐτοιμόροπον καί ἐπομένως δέν εἶναι δυνατόν νά ἐφαρμοσθῇ ἡ μέθοδος τοῦ ἀλληλοδιδασκτικοῦ συστήματος*⁴⁷⁵. Η Σχολή της Μιαμούς αποτελείται από: *...τέσσαρες ξηρούς τοίχους*⁴⁷⁶. Το σχολείο του Ζαρού: *...εὐρίσκεται εἰς ἀθλίαν καὶ ἐλεεινήν κατάστασιν*⁴⁷⁷.

Υπήρχαν φορές που η τοπική εκκλησία παραχωρούσε κτήριο για τη λειτουργία του σχολείου. Το 1870, χρονιά κατά την οποία ιδρύθηκε το σχολείο των Αρχανών⁴⁷⁸, η ενορία της κωμοπόλεως παραχωρεί ιδιόκτητο οίκημα για τη στέγασή του. Το οίκημα αυτό αποτελείται από πολλά επιμέρους κτίσματα, στον ίδιο αύλειο χώρο κι ήταν το πλέον κατάλληλο για το σκοπό αυτό⁴⁷⁹.

Δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα για την αρχιτεκτονική των σχολείων και αν αυτή σχετίζεται με τις οδηγίες του εμπεριέχονται στον οδηγό της Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου⁴⁸⁰. Κάποια σχόλια συναντούμε κατά καιρούς σε διάφορα έγγραφα που μας

⁴⁷⁴ Βλ. Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 47^η σελ. 534.

⁴⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 -586 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου της Εθιάς Χρήστου Παπαουλάκη, προς τη ΔΗ, (Εθιά, 20 Δεκεμβρίου 1881).

⁴⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 –ΑΑ 07 –266 ΑΔΗ: Έκθεση του επαρχιακού γιατρού Κωνσταντίνου Μαλικούτη, προς την ΤΜΕ (15 Σεπτεμβρίου 1884).

⁴⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 13^α – 40/47 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1895).

⁴⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 031 - 271/272/273/274 ΑΔΗ: Έγγραφα που αφορούν την ίδρυση σχολείου στις Αρχάνες και το διορισμό του δασκάλου του σχολείου Κωνσταντίνου Δρακάκη, (Ηράκλειο, 21 Ιανουαρίου 1870).

⁴⁷⁹ Βλ. Νικόλαος Χριστινίδης, *Η Νεώτερη Ιστορία της Εκκλησίας των Αρχανών από το 1669 μέχρι σήμερα*, Έκδοση Ενορίας των Επάνω Αρχανών, Ηράκλειο 1998. Στο παραπάνω αναφερόμενο κτήριο σήμερα στεγάζεται η «Αρχαιολογική Συλλογή Αρχανών».

⁴⁸⁰ Βλ. Ιωάννης Κοκκώνης, *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου*, Νέος, Εν Αθήναις 1850 Σελ. 1-7.

δίνουν στοιχεία για την εικόνα των νέων σχολείων. Το καλοκαίρι του 1872 στις εξετάσεις του σχολείου της τη Γέργερης ο Νικόλαος Παρασυράκης, στην έκθεσή του παρατηρεί: ... *Εις χωρίον Γέργερη ιδρύθη νέα εκ θεμελίων Σχολή, λίαν ευρύχωρος και κανονική*⁴⁸¹. Από άλλη έκθεση μαθαίνουμε ότι το σχολείο της Αγίας Βαρβάρας είναι ευρύχωρο και η θέση του καλή⁴⁸². Το σχολείο των Βοριζίων: ...*κεῖται ἐν ὑψηλῇ θέσει, εἶναι εὐάερος καὶ εὐρύχωρος*⁴⁸³.

Τα πολλαπλά προβλήματα των σχολικών κτιρίων επηρεάζουν την ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ο Ιωάννης Χατζόπουλος που επισκέφθηκε το καλοκαίρι του 1885 το σχολείο της Μεγάλης Βρύσης, σημειώνει ότι τα παράθυρα στερούνται τζαμιών, με αποτέλεσμα οι δάσκαλοι να παραπονούνται για το πολύ ψύχος και οι μαθητές να σημειώνουν τις περισσότερες των απουσιών τους κατά τη διάρκεια του χειμώνα⁴⁸⁴. Ο Ευθύμιος Φουστανάκης το 1894 περιγράφει την κατάσταση του σχολείου των Καστελλιανών ως ελεεινή, με: ...*ἐλεεινότατα βάρθρα, παράθυρα καὶ λοιπά καὶ στερεῖται πάντων τῶν διδακτικῶν ὀργάνων πλὴν ἑνός ἀθλίου μαυροπίνακος*. Η «μετρία» απόδοση των μαθητών του Ασημίου στις εξετάσεις του 1894, οφείλονται, κατά τον Ευθύμιο Φουστανάκη, στην έλλειψη κτηρίου και στις ελλείψεις εποπτικού υλικού, στην έλλειψη διδακτικών οργάνων και στην παντελή έλλειψη σχολικού κτηρίου. Ο δάσκαλος διδάσκει στην εκκλησία του χωριού: ...*κατ' ἐντολὴν τῶν κατοίκων καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔγιναν αἱ ἐξετάσεις*⁴⁸⁵. Την ίδια άθλια κατάσταση διαπιστώνει ο ίδιος δάσκαλος, για το σχολείο της Εθιάς, το οποίο είχε επισκεφτεί την ίδια χρονική περίοδο⁴⁸⁶. Ο Φουστανάκης ένα χρόνο μετά (1895), σημειώνει στην έκθεσή του και για την τραγική εικόνα του σχολείου του Ζαρού⁴⁸⁷.

⁴⁸¹ Βλ. Κ.Α. 2.4- Α.Α. 001-453 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 9 Σεπτεμβρίου 1872).

⁴⁸² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 044 ΑΔΗ: Έκθεση του Στυλιανού Καταλαγαριανού, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1894).

⁴⁸³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319-36 ΑΔΗ: Έκθεση του Στυλιανού Καταλαγαριανού, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1894).

⁴⁸⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04^α – 257 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ιωάννη Χατζόπουλου, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 28 Αυγούστου 1886).

⁴⁸⁵ Βλ. ΚΑ –2 – ΑΑ – 319 – 085/088 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894).

⁴⁸⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 085/088 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894). Συγκεκριμένα αναφέρει: ...*Τῷ ὄντι ὁμως τό σχολεῖον τοῦ χωρίου τούτου εὐρίσκεται εἰς ἀθλίαν καὶ ἐλεεινὴν κατάστασιν στερούμενον πάντων τῶν διδακτικῶν ὀργάνων. Τό σχολεῖον τοῦτο δέν ἔχει οὔτε παραθυρόφυλλα καὶ τό χειμῶνα, ὡς μοί ὡμολόγησεν ὁ διδάσκαλος, πολλάκις ἠναγκάσθη νά παραλαμβάνῃ τοὺς ὀλίγους μαθητάς καὶ διδάσκῃ ἐν τῷ οἴκῳ του ὡς κάθισμα διὰ τόν διδάσκαλον χρησιμεύει ἐν σκαμνί ἀπό σανίδι*.

⁴⁸⁷ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 13^α – 40/47 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1895). Γράφει ο Φουστανάκης: ...*τό διδακτήριον τοῦ χωρίου τούτου*

Η παραμέληση των σχολείων εξ αιτίας τοπικών διαφορών είχε ως αποτέλεσμα αυτό να μοιάζει περισσότερο ως στάβλος, παρά ως σχολείο, όπως υποστηρίζουν οι Ιερείς, οι Δημογέροντες και οι Έφοροι της σχολής των Πιτσιδίων, με επιστολή τους προς τη Δημογεροντία⁴⁸⁸. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και τα σχόλια του δασκάλου του σχολείου Χρήστου Παπαουλάκη, που ανέλαβε υπηρεσία λίγους μήνες αργότερα⁴⁸⁹.

Η κακή κατάσταση των σχολείων μερικές φορές προκαλούσε την άμεση αντίδραση της Δημογεροντίας. Το 1874, ο δάσκαλος του σχολείου του Σίβα Μίνως Στεφανάκης με επανειλημμένες αναφορές του τόνιζε την επικίνδυνη κατάσταση του σχολείου. Η κοινότητα του χωριού αδιαφορούσε, τόσο στις εκκλήσεις του δασκάλου, όσο και στις επικρίσεις της Δημογεροντίας. Η τελευταία αναγκάστηκε να απειλήσει με διακοπή των μαθημάτων, τη μεταφορά του σχολείου σε άλλος μέρος, αν δεν επισκευαζόταν η σκεπή του⁴⁹⁰.

Στην έρευνά μας καταγράψαμε και μια περίπτωση, αυτή της Ελληνικής σχολής Πετροκεφαλίου, το μισθωμένο κτήριο της οποίας, σύμφωνα με το Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναίο, κατελήφθη από τον ιδιοκτήτη της και μετατράπηκε σε οينوπωλείο⁴⁹¹.

Ο πρώτος νόμος για την παιδεία που ψηφίστηκε στις 8 και 9 Μαΐου 1881, προβλέπει ότι δεν μπορεί να ιδρυθεί σχολείο σε χωριά που δεν διαθέτουν σχολικό οίκημα⁴⁹², διάταξη που δεν τηρήθηκε, κατά κανόνα. Οι σοβαρότεροι λόγοι γι' αυτό

εύρίσκεται εις ἀθλίαν και ἔλεεινήν κατάστασιν καί διά τήν κακήν κατάστασιν αὐτοῦ τοῦ κτιρίου καί διά τήν ἔλλειψιν τῶν διδακτικῶν ὀργάνων μόνον γεωγραφικῶν τινῶν χαρτῶν ὑπαρχόντων. Διότι ἐκτός τοῦ ὅτι τό κτίριον εἶναι πληκτικόν καί δέν ἀερίζεται προσηκόντως καί δέν ἔχει τόν ἀταιτούμενον φωτισμόν φωτισμόν, εἶναι καί ἐτοιμόρροπον τῆς στέγης αὐτοῦ, ὑποβασταζομένης ὑπό πολλῶν στύλων καί λίαν ἐπικινδύνου οὐσῆς εἰς τοὺς μαθητάς. Τά βάρη, ὡς παλαιά, εἶναι πλέον ἀχρηστα, σαθρά καί ἐλεεινά καί τινά μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐθραύσθησαν κατά τόν χρόνον τῶν ἐξετάσεων καί τό χειρότερον ὅτι καί μετά τὰς παρατηρήσεις μου, οἱ κάτοικοι οὐδεμίαν προθυμίαν ἔδειξαν πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων.

⁴⁸⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 105 – 649 ΑΔΗ: Έγγραφο των Ιερέων, Δημογερόντων και Εφόρων της Σχολής των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 14 Μαρτίου 1876).

⁴⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 419 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Χρήστου Παπαουλάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πιτσίδα, 15 Σεπτεμβρίου 1876). Σημειώνει ο δάσκαλος: *...Εὖρον δέ τό σχολεῖον ἐν κακῇ καταστάσει, ἂν καί εἶναι σχολεῖον κανονικόν, ἤδη ὁμως βλέπων τις αὐτό μᾶλλον δύναται νά ὑποθέσῃ ὅτι συνήρχοντο ἐν αὐτῷ κουνέλια παρά μαθηταί, τά θρανία ὅλα τεθραυμένα εἶναι ἐρριμένα χαμαί, οἱ τοῖχοι γεμάτοι ὀπῶν.*

⁴⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 2-131 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Σίβα Μ. Στεφανάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβας, 10 Μαρτίου 1874). Ολόκληρη η αλληλογραφία για το συγκεκριμένο θέμα στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 48^η σελ. 536.

⁴⁹¹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 07-97 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Χρήστου Παπαουλάκη, προς την ΤΜΕ, (Πιτσίδα, 17 Αυγούστου 1884).

⁴⁹² *...Ἄρθρο 3. Τά δημοτικά σχολεῖα καί τά οἰκήματα τοῦ δημοδιδασκάλου οἰκοδομοῦνται ἢ ἐνοικιάζονται δαπάναις τῶν δημοτῶν διά εἰσφορῶν τῶν Χριστιανῶν κατοίκων. Δέν συνιστᾶται δέ τό σχολεῖον ἐφ' ὅσον δέν παρασκευασθῶσιν τά ἀναγκαῖα καταστήματα ἢ οἰκήματα.*

σχετίζονται με το γεγονός ότι προηγούνταν η λειτουργία των σχολείων, της οικοδομής των σχολείων, η χρησιμοποίηση ακατάλληλων χώρων (π.χ. της εκκλησίας), για την εκπαιδευτική διαδικασία.

Έτσι π.χ. στο Μαγαρικάρι ιδρύθηκε σχολείο το 1881, χωρίς να υπάρχει κτήριο⁴⁹³. Στην Παλιάμα ιδρύθηκε την ίδια χρονιά σχολείο, χωρίς να διαθέτει κτήριο. ...*Ειδική διά τήν Σχολήν οίκοδομή ήρξατο, μή πωπερατωθείσα*, παρατηρεί ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιώτισσας Εμμανουήλ Ειρηναίος⁴⁹⁴. Το 1887 οι κάτοικοι του Ασημίου να διαβεβαίωναν την Εφορεία ότι διαθέτουν κατάλληλο οίκημα για σχολείο⁴⁹⁵, όμως ο Ελληνοδιδάσκαλος της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Κωνσταντίνος Σφακιανάκης, σε σχετική του έκθεση σημειώνει: ...*ἐν τῇ νεοσυστάτῳ Δημοτικῇ Σχολῇ Ασημίου παρετηρήθη ὅτι ἡ ἐκκλησία του χωρίου χρησιμεύουσα ὡς οἰκοδόμημα τῆς Σχολῆς*⁴⁹⁶.

Οι τοπικές κοινωνίες συνήθως συνέβαλαν στην οικοδόμηση κτιρίου για να στεγάσει το νεοϊδρυθέν σχολείο τους. Σ' αυτή την περίπτωση ανήκουν τα σχολεία του Αχεντριά (1882)⁴⁹⁷, Καπετανιανών (1882)⁴⁹⁸, Αντισκαρίου (1887)⁴⁹⁹, κ.α.

Η πρώτη καταγραφή της κατάστασης των σχολείων από τους Δήμους πραγματοποιήθηκε το 1882. Το έτος αυτό η Τμηματική Εφορεία ζήτησε πληροφορίες για την έλλειψη σχολικών κτηρίων, θρανίων, παραθύρων, πινάκων κ.α.. Οι Δήμαρχοι στέλνουν αναλυτικές αναφορές, χωρίς όμως να μπαίνουν στην ουσία επίλυσης των προβλημάτων⁵⁰⁰.

⁴⁹³ Ο Σχολάρχης Καινουργίου – Πυργιώτισσης Εμμανουήλ Ειρηναίος, ο οποίος επισκέφτηκε το σχολείο Μαγαρικάριου στις εξετάσεις του Ιουνίου 1883, κάνει λόγο για ...*τὴν ἐλλειπὴν τῆς Σχολῆς κατάστασιν*, ενώ αναφέρει για την ...*ἐναρξὶ οἰκοδομήματος διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς Δημοτικῇ σχολῇ εἰς Μαγαρικάρι*.. ΚΑ 2 – ΑΑ 194-134 / 26 Ιουλίου 1883.

⁴⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182 – 008 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναίου, προς τη ΔΗ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1882).

⁴⁹⁵ Βλ. ΚΑ –2,4 – ΑΑ 10 – 315 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Ασημίου, προς την ΤΜΕ, (Ασήμι, 22 Σεπτεμβρίου 1887).

⁴⁹⁶ Βλ. ΚΑ –2,4 – ΑΑ 12 – 112 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 4 Οκτωβρίου 1889).

⁴⁹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 568 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Αχεντριά, προς την ΤΜΕ, (Αχεντριάς, 22 Νοεμβρίου 1881). ...*οἰκοδομήσαμεν ἐπὶ τούτῳ σχολεῖον κανονικόν καί κατάλληλον*, σημειώνουν στο αίτημά τους για την ίδρυση σχολείου οι κάτοικοι του χωριού.

⁴⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 586 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Χάρακα, προς την ΤΜΕ, (Χάρακας, 20 Δεκεμβρίου 1881). Ο Δήμος Χάρακα που ζητά την ίδρυση σχολείου σημειώνει: ...*ὑπάρχον δημοτικόν, κατάλληλον καί κανονικόν σχολεῖον*.

⁴⁹⁹ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 10-250 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Αντισκαρίου, προς την ΤΜΕ, (Αντισκάρι, 15 Απριλίου 1887). Οι κάτοικοι του Αντισκαρίου οικοδομούν κτήριο, προκειμένου να πειστεί η Εφορεία να ιδρύσει σχολείο.

⁵⁰⁰ Βλ. Αναλυτικά οι απαντήσεις των Δήμων στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 49^η σελ. 537.

Συγκεκριμένα:

Επαρχία Καινουργίου

Δήμος Αμπελούζου

Στο Δήμο Αμπελούζου λειτουργεί ένα χριστιανικό σχολείο από το 1875, αυτό της Μητρόπολης .

Με ημερομηνία 6 Ιανουαρίου 1882, ο Δήμος ενημερώνει την Δημογεροντία ότι στο σχολείο φοιτούν 73 μαθητές, ενώ η ετήσια χρηματική δαπάνη ανέρχεται σε 3.000γρ.

Για τις ανάγκες της σχολής απαιτούνται:

<i>...Α') Να μακρύνει τρία μέτρα η Σχολή, δια να εισχωρή τους φοιτώντας εν αυτή μαθητάς, απαιτούνται ομού με του κτίστου....</i>	<i>γρόσια 180.</i>
<i>Β') Τέσσερα θρανία και έδρα του δασκάλου</i>	<i>γρόσια 140.</i>
<i>Γ') Πίνακες αναγνώσεως, ομού με γεωγραφικούς</i>	<i>γρόσια 80.</i>
<i>Δ') Βιβλία τινά δια τους απόρους</i>	<i>γρόσια 40.</i>
<i>Σύνολο</i>	<i>γρόσια 440.</i>

Το κείμενο υπογράφουν ο επαρχιακός έφορος (υπογραφή δυσανάγνωστη) και οι Δημοτικοί έφοροι (Ν. Ματζαπετάκης, Εμμ. Δραϊνάκης)⁵⁰¹.

Δήμος Ζαρού

Ο Δήμος Ζαρού φιλοξενεί τέσσερα σχολεία. Σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν στο συνοδευτικό στατιστικό πίνακα και που υπογράφουν οι έφοροι Ιερωνιμάκης, Φ. Φραγκάκης, Γεώργιος Δασκαλάκης και Μ. Σφακιανάκης, ενώ επικυρώνει τις υπογραφές ο Δήμαρχος Ζαρού Ζαχαρίας Δαμιανάκης, γίνεται κοστολόγηση των αναγκών, χωρίς να αναφέρονται οι ίδιες. Συγκεκριμένα: ... *Κρίνομεν δε ανάγκας δια μεν τα εν τω χωρίω Γέργερη και Ζαρό σχολεία γρόσια 1.400, εξ ημίσειας αμφοτέρων. Διά δε τα σχολεία των Μετοχίων Παλιάμας γρόσια 600. Και δια των Βοριζίων γρόσια 600*⁵⁰².

Δήμος Πλατάνου

Στο Δήμο Πλατάνου υπάρχουν ίσως τα περισσότερα σχολεία που υπάρχουν σε Δήμο εκείνα τα χρόνια. Συγκεκριμένα μία Ελληνική σχολή και πέντε Δημοτικά σχολεία. Αναλυτικότερα στοιχεία μας δίνει το στατιστικό δελτίο που αναφέρει: ...*Η Σχολή η Ελληνική του χωρίου Πετροκεφάλι, δεν έχει ελλείψεις.*

⁵⁰¹ Βλ. Κ.Α.2 – Α.Α. 175 - 11 / 13 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Αμπελούζου, προς την ΤΜΕ, (Αμπελούζος, 6 Ιανουαρίου 1882).

⁵⁰² Βλ. Κ.Α. 2.4 –Α.Α. 05 - 1 / 3 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Ζαρού, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 10 Ιανουαρίου 1882).

Η Σχολή του χωριού Πλώρας, έχει τας εξής ελλείψεις: 2 μαυροπινάκων, γεωγραφικών πινάκων, έδρας, 2 θρανίων.

Η Σχολή του χωριού Μιαμού έχει τας εξής ελλείψεις: Τριών θρανίων, 2 παραθύρων, έδρας και ενός μαυροπίνακος.

Η Σχολή του χωριού Πόμπιας δεν έχει ελλείψεις.

Η Σχολή του χωριού Β. Ανώγεια έχει τας εξής ελλείψεις: πέντε ..., σανιδοπινάκων Αναγνώσεως και Αριθμητικής, Γεωγραφικών πινάκων και Μαυροπινάκων και έδρας.

Το σχολείο των Πηγαϊδακίων δεν αναφέρεται στο παραπάνω έγγραφο, που υπογράφεται από τη Δημοτική Εφορεία του Δήμου Πλατάνου και συγκεκριμένα: Α. Μανιδάκης (πρόεδρος), Α. Πομποδάκης και Α. Παπαδάκης⁵⁰³.

Επαρχία Πυργιωτίσσης

Δήμος Τυμπακίου

Σύμφωνα με τα στοιχεία της αναφοράς του Δήμου Τυμπακίου με ημερομηνία 26 Ιανουαρίου 1882, οι ελλείψεις των Σχολείων της περιοχής είναι οι παρακάτω:

1^{ov}) Απαιτούνται προς επισκευήν πινάκων εκ σανίδων, μαυροπινάκων, γεωγραφικών, της Σχολής Τυμπακίου γρ. 300.

2^{ov}) Απαιτούνται προς επισκευήν παραθύρων, θρανίων μαυροπινάκων, πινάκων Αναγνώσεως και Αριθμητικής, Γεωγραφικών της Σχολής Πιτσιδίων γρ. 350.

3^{ov}) Απαιτούνται προς επισκευήν θρανίων, παραθύρων, μαυροπινάκων, Γεωγραφικών, πινάκων Αναγνώσεως και Αριθμητικής της Σχολής Σίβα γρ. 330.

Την αναφορά υπογράφει η Δημοτική Εφορεία Τυμπακίου και συγκεκριμένα οι: Θεοχάρης Ορφανουδάκης (πρόεδρος), Ιωάννης Διανευτάκης, Αναγνώστης Χριστοδουλάκης, Δημήτριος Κουλεντάκης, Νικόλαος Χατζιδάκης⁵⁰⁴.

Δήμος Κισσών

Στο Δήμο Κισσών το 1882 υπάρχει μόνο το Δ.Σ. των Βόρρων, που ιδρύθηκε το 1873. Όπως γράφουν στην αναφορά τους οι έφοροι Ιωάννης Γ. Πολιουδάκης (επαρχιακός), Ζαχαρίας Χελιδονάκης και Ιωάννης Διμάκης (Δημοτικοί), το σχολείο των Βόρρων έχει τις παρακάτω ελλείψεις:

...Α.) Από κυρίως κανονικόν Σχολείον

⁵⁰³ Βλ. Κ.Α.2.4 - Α.Α. 05 - 125 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Πλατάνου, προς την ΤΜΕ, (Πλάτανος, 9 Φεβρουαρίου 1882).

⁵⁰⁴ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 5-83 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Τυμπακίου, προς την ΤΜΕ, (Τυμπακί, 26 Ιανουαρίου 1882).

B.) Από πίνακα αναγνώσεως, από του πρώτου μέχρι του δωδέκατου, ως και της αριθμητικής⁵⁰⁵.

Επαρχία Μονοφατσίου

Δήμος Αρκαλοχωρίου

Στο Δήμο Αρκαλοχωρίου υπάρχει μόλις ένα Δημοτικό σχολείο. Από την αναφορά που υπογράφουν ο Μ.Ι. Φυτάκης (Πάρεδρος), Δημήτριος Καριωτάκης (Πρόεδρος) και Ιωάννης Μαραγκάκης, Δημήτριος Μιχελάκης και Γεώργιος Τζαγκαράκης, πληροφορούμαστε ότι στα γεγονότα της επανάστασης του 1878 η Σχολή κατεστράφη ολοσχερώς, αλλά οικοδομήθηκε και πάλι καθώς και ότι έχει σημαντικές ελλείψεις.

Γράφουν λοιπόν οι Δημοτικοί Έφοροι μεταξύ των άλλων: *...Ένεκα της τελευταίας εκρύθμου καταστάσεως της Πατρίδας μας, η Δημοτική Σχολή Πατισιδέρου κατεστράφη ολοτελώς και ήδη μετ' απερίγραπτου κόπου και μόχθου κατόρθωσαν οι κάτοικοι να ανοικοδομήσωσιν αυτήν και εις την οποίαν ήδη φοιτώσιν μετά μεγίστης αφοσιώσεως τεσσαράκοντα και είς μαθηταί εκ τούτων 37 μαθηταί, 4 μαθήτριαι. Αλλά δυστυχώς η εν λόγω Σχολή στερείται παντός καταλλήλου μέσου προς εξακολούθησιν και ταχεία πρόοδον του ιερού τούτου σκοπού. Ως π.χ. πινάκων αναγνώσεως, Γεωγραφικών ατλάντων και Μελανοπινάκων. ... Ελληνική σχολή και ιδιοσυντήρητος υπό την προεδρείαν μας δεν υπάρχει⁵⁰⁶, ι.*

Δήμος Χάρακα

Τέσσερα είναι τα σχολεία που υπάρχουν στο τέλος του 1881 στο Δήμο Χάρακα, λειτουργούν τα τρία, ενώ ζητείται και η ίδρυση άλλων δύο.

Αναλυτικά:

* **Δημοτικό σχολείο Χάρακα.** *...Η σύστασις του άρχεται από 14^{ης} Νοεμβρίου 1873, όπως μας πληροφορεί η σχετική αναφορά της Δημοτικής Εφορείας Χάρακα. Αντιμετωπίζει αρκετά προβλήματα, όπως μας πληροφορεί ο δάσκαλός της Μιχαήλ Σιββάκης, στις παρατηρήσεις του στατιστικού πίνακα: ...Η σχολή αύτη ημελημένη κατά το παρελθόν και σχεδόν έρημη καταστάσα ανακατασκευάζεται επί του παρόντος και φοιτώσι εν αυτή τεσσαράκοντα μαθηταί, οίτινες έδειξαν διαγωγήν επαίνου. Βέβαιοι δε εσμέν ότι μετά την επιδιόρθωσιν αυτής... ο αριθμός των μαθητών αυξηθήσεται μέχρι 80.*

⁵⁰⁵ Βλ. Κ.Α.2.4 –Α.Α.5-121/123 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Κισσών, προς την ΤΜΕ, (Βόρροι, 6 Φεβρουαρίου 1882).

⁵⁰⁶ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 4-582 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Αρκαλοχωρίου, προς την ΤΜΕ, (Αρκαλοχώρι, 20 Δεκεμβρίου 1881).

Τέλος στην αναφορά της η Δημοτική Εφορεία με πρόεδρο τον Εμμ. Τζαρνιαδάκη και εφόρους τους Νικόλαο Καλογιαννάκη και Άγγελ. Καλογεράκη, ζητεί από την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου να: *....αποστείλει και εις την εν Χάρακα Σχολήν εν σώμα εξ εκάστου είδους πινάκων.*

* **Δημοτικό σχολείο Λούκιας.** Οι ανάγκες που υπάρχουν αρκετές. *Σχολή κανονική και ευμέθοδος, αλλ' έχουσα ανάγκη από Πίνακας αναγνώσεως, Αριθμητικής και Γεωγραφικών Άτλαντα,* σημειώνει η Δημοτική Εφορεία.

* **Δημοτικό σχολείο Εθιάς.** Ιδρύθηκε το Μάιο του 1880 και φοιτούν 25 μαθητές με δάσκαλο τον Χρήστο Παπαουλάκη. Προβλήματα πρέπει να υπάρχουν αρκετά αφού ως σημειώνει ο δάσκαλος στο στατιστικό δελτίο: *...Το εν τω χωρίω τούτω υπάρχον σχολείον είναι σκοτεινόν, ετοιμόρροπον και επομένως δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθεί η μέθοδος του αλληλοδιδασκτικού συστήματος.*

Για τα υπόλοιπα σχολεία του δήμου Χάρακα δίνονται σημαντικές πληροφορίες.

* Στον **Αχεντρία** υπάρχουν 60 μαθητές που: *...αναμένωσι διδάσκαλον ούτινος τον διορισμόν ευαρεστείσθε να διατάξετε παρουσιασθήσομένου τοιούτου καταλλήλου.*

* Στα **Καπετανιανά** έχει ιδρυθεί σχολείο από το 1881, αλλά δεν υπάρχει δάσκαλος. Υπάρχουν 32 μαθητές και αρκετές ανάγκες. Γράφει λοιπόν η Δημοτική Εφορεία Χάρακα: *...δεν αμφιβάλλομεν δε ότι η Έντιμος Εφορεία έχει υπ' όψιν ότι εν Καπετανιανά υπάρχον Δημοτικόν κατάλληλον και κανονικόν σχολείον όπερ περιέχει 32 μαθητάς να διορίσει εκείθε διδάσκαλον ...κατάλληλον και να εφοδιάση αυτό με πίνακας Αναγνώσεως, Αριθμητικής και Γεωγραφικούς Άτλαντες*⁵⁰⁷.

Δήμος Μεγάλης Βρύσης

Τρία σχολεία υπάρχουν συνολικά στο Δήμο Μεγάλης Βρύσης με 123 μαθητές, αριθμός που μάλλον θα αυξηθεί όπως σημειώνει η Δημοτική Εφορεία στην αναφορά της⁵⁰⁸: *...είμεθα δε βέβαιοι ότι ο αριθμός ούτος των μαθητών μετά τας εορτάς θέλει επανζηθεί επί πολύ...*

Δυστυχώς η παραπάνω αναφορά που υπογράφεται από τους Διαμαντή Δασκαλάκη (Πρόεδρο) και Γεώργιο Στρατάκη, Γεώργιο Πετρογιαννάκη, Γεώργιο Τζαγκαράκη, Ιωάννη Καμπιτάκη (μέλη), δεν μας δίνει πληροφορίες για την κατάσταση και τις ελλείψεις των σχολείων του Δήμου.

⁵⁰⁷ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 4-586 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Χάρακα, προς την ΤΜΕ, (Χάρακας, 20 Δεκεμβρίου 1881).

⁵⁰⁸ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 174-260 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Μεγάλης Βρύσης, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 21 Δεκεμβρίου 1881).

Δήμος Σκοινιά

Τρία σχολεία υπάρχουν στο Δήμο Σχοινιά. Δύο νεοϊδρυθέντα (του Ινίου και του Σκοινιά) και ένα παλιότερο (των Καστελλιανών).

* **Δημοτικό σχολείο Σκοινιά.** Ιδρύθηκε το 1880 και αυτή την εποχή είναι κλειστό. Έχει περίπου 40 μαθητές και αρκετές ελλείψεις. Όπως αναφέρει η αναφορά της Δημοτικής Εφορείας υπάρχουν ελλείψεις σε: *...σανίδια δια πίνακας και όλων των βιβλίων αυτών, δύο μαυροπίνακας, Γεωγραφικούς Άτλαντας, η έδρα του δασκάλου και δάσκαλον. Υπάρχουν δε μαθηταί έως τεσσαράκοντα. Στις αρχές του 1882 διορίζεται δάσκαλος ο Παπαδάκης Δημήτριος.*

* **Δημοτικό σχολείο Ινίου.** Και αυτό το σχολείο ιδρύθηκε το 1880, αλλά είναι χωρίς δάσκαλο. Όπως γράφει η αναφορά της Δημοτικής Εφορείας που υπογράφουν ο Εμμ. Φανδυνάκης (Πρόεδρος) και οι Ζαχ. Δασκαλάκης, Δημ. Γαλανάκης και Δράκος Φτελάκης στο σχολείο υπάρχουν 45 μαθητές και ελλείψεις αρκετές.

Συγκεκριμένα: *...σανίδια των πινάκων και δια έξ πάγκους, δύο μαυροπίνακες, ασβέστη προς διόρθωσιν αυτού οκάς δύο χιλιάδας, Γεωγραφικούς Άτλαντας έδρα του διαδασκάλου και Διδάσκαλον. Υπάρχουν δε μαθηταί έως 45, μένει δε κλειστόν από 1^η Νοεμβρίου*⁵⁰⁹.

Τον Οκτώβριο του 1882 η εφημερίδα του Ηρακλείου «ΜΙΝΩΣ»⁵¹⁰ δημοσιεύει άρθρο για την εικόνα των επαρχιακών σχολείων, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στα σχολικά κτήρια. Ο συντάκτης του άρθρου, καλός γνώστης της κατάστασης, δίνει με γλαφυρό τρόπο την εικόνα των κτηρίων: *...όλως ανάρμοστα και ακατάλληλα είναι εις ταύτην χρήσιν, αλλά και πλείστα αυτών συντελούσιν εις την επίτευξιν σκοπού όλως αντιθέτως εκείνου ων επιδιώκομεν. Γνωστόν ότι η ορθή παιδείσις δεν σκοπίν μόνον εις την υγείαν της ψυχής και του νοός, αλλά και την του σώματος, άνευ της οποίας αι πρώται δεν δύνανται να υπάρχωσιν. Εις σχολεία δε μορφήν σταύλων έχοντα μάλλον, εστερημένα ταύτης περιποιήσεως, πάσης καταλλήλου διασκευής, οποία τα ημέτερα δημοτικά, σφαγιάζεται η ταλαίπωρος νεότης, εις προς τα γράμματα οργώσα, καθιστάμενη θύμα του καλού αυτής ζήλου. Είδομεν τινά των σχολείων τούτων και ομολογούμεν ότι δεν θα ηδυνάμεθα να μαντεύσομεν που εισήλθομεν, εάν δεν προεγνωρίζομεν ότι σχολεία καλούνται τα ερείπια εκείνα. Τρώγλαι με ετοιμορόπους τοίχους, άνευ θυρών, άνευ παραθύρων, άνευ φωτός, άνευ αέρος, άνευ καθαριότητος*

⁵⁰⁹ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 174-248/250 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Σκινιά, προς την ΤΜΕ, (Σκινιάς, 20 Δεκεμβρίου 1881).

⁵¹⁰ Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 87. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 79), σελ. 2, (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1882).

ίχθυνους, ιδού η εικών των πλείστων ημών δημοτικών σχολείων, ει οίς καταδικάζομεν τους μικρούς παίδας να διαπλάσσωνται και αναπτύσσωσι το περί καλού αίσθημα. Είναι δυνατή η πρόοδος εις εκπαιδευτήρια ταύτα, η πρόοδος η καλώς εννοούμενη; ...

Τα πολλαπλά προβλήματα των σχολικών κτηρίων το 1884 ευαισθητοποίησαν τη Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου. Μετά από επανειλημμένες πιέσεις του Επισκόπου Χερρονήσου Διονυσίου, για την κακή κατάσταση των σχολικών κτιρίων της Επισκοπής του⁵¹¹. Η Εφορεία εξέδωσε εγκύκλιο στις αρχές Αυγούστου με την οποία υποχρέωνε τους Δήμους να αποπερατώνουν τα κτήρια και να συμπληρώσουν τις ελλείψεις ως τις 15 Σεπτεμβρίου διαφορετικά, δεν θα διόριζε δασκάλους⁵¹².

Η εγκύκλιος δημοσιεύεται αυτούσια στην «*ΜΙΝΩΣ*», η οποία μάλιστα τη σχολιάζει θετικά. Μάλιστα προτρέπει την Τμηματική Εφορεία να μη διορίσει κανένα δάσκαλο σε σχολεία που δεν έχει βελτιωθεί η κατάστασή τους: *...Εν η δε περιπτώσει κωφεύουσιν οι διαφερόμενοι αδιαφορούντες δια την διόρθωσιν των σχολείων των, καλόν ήθελον είσθαι να καταργηθώσιν όλως εκ των χωρίων αυτών και να συσταθώσιν εις τα πλησιέστερα χωρία, ένθα θα ευρίσκονται μάλλον φιλόμουσοι κάτοικοι*⁵¹³.

Η εγκύκλιος αυτή κινητοποίησε αρκετούς Δημάρχους της Μεσαράς, τα σχολεία των οποίων αντιμετώπιζαν κτιριακά προβλήματα. Συγκεκριμένα ο Δήμαρχος Κισσών Ιωάννης Πολιουδάκης αναφέρει ότι επιδιόρθωσαν το σχολείο των Βόρρων⁵¹⁴. Ο Α΄ Δημαρχιακός Πάρεδρος του Δήμου Μεγάλης Βρύσης Διαμαντής Δασκαλάκης επισήμανε στους Δημογέροντες των χωριών τις ανάγκες των σχολείων και όλοι του υποσχέθηκαν ότι θα φροντίσουν για την εύρυθμη λειτουργία τους⁵¹⁵. Όμως άλλοι Δήμοι αδιαφόρησαν γεγονός που ανάγκασε τους δασκάλους να δραστηριοποιηθούν και να καταγγείλουν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν⁵¹⁶ & ⁵¹⁷.

⁵¹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 72 ΑΔΗ: Έγγραφο του Επισκόπου Χερρονήσου Διονυσίου, προς την ΤΜΕ, (24 Ιουλίου 1884).

⁵¹² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 74 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους επαρχιακούς Δήμους Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 8 Αυγούστου 1884).

⁵¹³ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 184, σ. 3. Εγκύκλιος της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, με αποδέκτες τους Δημάρχους του Τμήματος (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1884).

⁵¹⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7-215 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δημάρχου Κισσών, προς την ΤΜΕ, (Βόρροι, 2 Σεπτεμβρίου 1884). Αναλυτικά στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 50^η σελ. 542.

⁵¹⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 109 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Μεγάλης Βρύσης, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 25 Αυγούστου 1884). Αναλυτικά στο Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 51^η σελ. 542.

⁵¹⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 594 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου της Πόμπιας Χριστόδουλου Σαββάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 7 Δεκεμβρίου 1884). Ο δάσκαλος του σχολείου της Πόμπιας Χριστόδουλος Σαββάκης παραπονιέται ότι το σχολείο του έχει πολλά προβλήματα καθώς λείπουν έδρες, θρανία, τζάμια κ.α.

⁵¹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 536 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου της Μεγάλης Βρύσης Μιχαήλ Σιββάκη, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 21 Νοεμβρίου 1884). Ο δάσκαλος του σχολείου της Μεγάλης Βρύσης Μιχαήλ Σιββάκης, σημειώνει, ότι οι Δημογέροντες του χωριού: *...οὐδέν μέχρι*

Δεν λείπουν και οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες στον τομέα ανοικοδόμησης σχολικών κτηρίων, όπως είναι η περίπτωση του Εμμανουήλ Σημανδήρα, δασκάλου στο σχολείο της Πόμπιας. Συγκριμένα ο παραπάνω δάσκαλος, όπως αναφέρει στην έκθεση του το καλοκαίρι του 1895, ο Εξεταστικός Επίτροπος Αλέξανδρος Παπαχατζάκης, όχι μόνο κατάφερε με τη συμπεριφορά του να προσελκύσει μαθητές στο σχολείο, αλλά και να πείσει την τοπική κοινωνία να ενδιαφερθεί για την ουσιαστική συντήρηση του σχολείου⁵¹⁸.

Υπήρχαν περιπτώσεις που ιδρύθηκαν σχολεία, για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες πολλών χωριών. Για την οικοδόμηση των σχολικών κτηρίων, η Δημογεροντία προέτρεπε τους κατοίκους όλων των χωριών να συνεισφέρουν, πράγμα όμως που σπανίως γινόταν. Το βάρος της οικοδόμησης κτιρίου έπεφτε στις πλάτες των κατοίκων των χωριών όπου είχε την έδρα του το σχολείο. Έτσι οι κάτοικοι των Καστελλιανών διαμαρτύρονται δικαίως προς τη Δημογεροντία ζητώντας της να διατάξει: *...τά διαληφθέντα χωρία νά μᾶς συνδράμουν εἰς τήν οἰκοδομήν τοῦ Σχολείου καί τῶν λοιπῶν ἀναγκαιούντων ἐξόδων*⁵¹⁹.

II. Οικία δασκάλου

Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Νόμου για την Παιδεία του 1881 τα δημοτικά σχολεία και τα οικήματα του δασκάλου οικοδομούνταν ή ενοικιάζονταν με δαπάνες των δημοτών διά εισφορών των χριστιανών κατοίκων.

Με βάση τις αναφορές των δασκάλων για τις συνθήκες διαμονής τους, διαπιστώνουμε την κακή κατάσταση των χώρων. Ο δάσκαλος των Καστελλιανών Χρήστος Παπαουλάκης με γλαφυρό ύφος περιγράφει τη κατάστασή του ως εξής: *... Ἐπειδὴ ὁ καύσων κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας εἶναι λίαν ὑπερβολικός ἐντεῦθεν καί τό*

σήμερον ἐξετέλεσαν, ἐπομένως ἐξ ἀνάγκης ἐργάζομαι εἰς οἰκίαν φωτιζόμενῃν διὰ τῆς θύρας μὴ ἔχουσα δέ οὔτε παράθυρον, οὔτε τράπεζαν.

⁵¹⁸ Βλ. ΚΑ 2.4 - ΑΑ 13^α - 42 ΑΔΗ: Έγγραφο του Αλέξανδρου Παπαχατζάκη, προς την ΤΜΕ, (Μοίρες, 10 Αυγούστου 1895). Γράφει ο Παπαχατζάκης στην έκθεσή του: *...Ὁ ἐν ταύτῃ διδάσκων κ. Σημανδήρας, κατόρθωσε διὰ τοῦ ἡπίου χαρακτήρος του νά προσελκύσῃ οὐ μόνον τοὺς μαθητάς, ἀλλὰ καί πᾶσαν τήν ἐνταῦθα κοινωνίαν. Ἐπεισε τοὺς ἐφόρους καί πρόσῃνεγκον χρήματα καί μετερρύθμισε τήν Σχολήν συμφώνως πρὸς τοὺς σημερινούς κανόνας. Οὕτω διωρθώθησαν εἰδικά θρανία, βαλώματα τῶν παραθύρων, ἐλαιοχρωμάτισε τήν Σχολήν, δι' ὑποκυανοῦν χρώματος καί τέλος πάντων κατόρθωσεν ὥστε εἰσερχόμενος τις ἐν τῇ Σχολῇ, νά βλέπεις τό πᾶν ἐν ἁρμονίᾳ. Διὰ τῆς ὑπότητος του δέ καί τῆς ἐπιμελείας, κατόρθωνε οὐ μόνον νά προσελκύσῃ μαθητάς, ἀλλὰ καί νά τους συγκρατήσῃ ὥστε ἡ φοίτησις αὐτῶν νά εἶναι τακτικотάτῃ δύναμει νά εἰπω ἐν σχέσῃ πρὸς τήν τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Ὡς ἐκ τῆς φιλοπονίας του δέ καί ἡ πρόοδος ἦν σπουδαία.*

⁵¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 103 - 342 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων Καστελλιανών, προς τη ΔΗ, (Καστελλιανά, 12 Ιανουαρίου 1876).

πενιχρόν κελλίον τό όποϊον έχομεν ώς Σχολεϊον έν ώ καί διαμένω έξ αρχής τής έντεϋθεν άφίξεως μου, περιστιχίζεται πανταχόθεν άπό κοπρολάκκους, ήρχισεν νά μέ προσβάλλη κακοήθης πυρετός περιπεπλεγμένος μετά κνιδώσεως, καί έπειδή εΐναι έλλειψις έντεϋθεν πάντων των άναγκαίων πρός διατήρησιν τής ύγείας μου, παρακαλώ ύμᾱς ίνα ευαρεστούμενοι στείλλητε τό κατάλληλον πρόσωπον πρός εξέτασιν τών μαθητῶν τοϋ ύπό τήν διεύθυνσή μου σχολείου⁵²⁰.

Χαρακτηριστική είναι και η περιγραφή της οικίας του δασκάλου Χάρακα Ιωάννη Ζωγραφάκη : ...Μέ έννοεΐ ή Θεΐα πρόνοια καί δέν έπεκράτησαν εισέτι βόρειοι άνεμοι, ότε θά άναγκασθῶ νά κλείσω τό έν καί μόνον αὐτῆς παράθυρον μετά τής εισόδου καί θά μείνω παντελῶς εἰς τό σκότος καί τρέμων έκ τής ψύχρας. Κρίμα όμως, διότι ή πρόνοια αὐτή δέν έφρόντησε καί περί τοϋ έσωτερικοϋ τής οίκίας ταύτης, ώστε νά άποδιώκῃ έξ αὐτῆς τόν καπνόν, όστις κατά μεγάλας στιβάδας συμπικνοϋται έν αὐτῇ έν ώ μαγειρεύω καί εἶμαι άναγκασμένος έν ώρα τοιαύτη καί ίσταμαι πρό τής θύρας νά άποδιώκω τό όμβριμον ύδωρ τοϋ νά εισχωρῇ έλευθέρως έν αὐτῇ, έν ώρα βροχῆς.... Σε άλλο κείμενο του γράφει για το ίδιο θέμα: ...Αφοϋ πολλάκις κατά τάς παγετώδεις ήμέρας τοϋ χειμῶνος παρεκάλεσα τοϋτον (έννοεΐ τον επιστάτη της Δημογεροντίας Εμμανουήλ Τζερνιαδάκη) νά μοί εϋρωσιν οἶκημα κατάλληλον νά διαχειμάσω, οϋτως μοί έδειξεν επί τέλους φουρνόσπιτον τι, δεκάκις άθλιέστερον τοϋ πρώτου, μετά ήκροτηριασμένης θύρας, άνευ παραθύρου καί κατάμαυρον ώς Άδης καί μέ εἶπε νά μετακομισθῶ εκεί, έάν ήθελον, διότι άλλον δέν ύπῆρχε ⁵²¹.

Πολύ συχνά και το ίδιο το σχολείο αποτέλεσε χώρο κατοικίας του δασκάλου. Στις 14 Μαρτίου 1884, ο δάσκαλος Βόρρων Μίνως Α. Πολιουδάκης, με επιστολή του στην ΤΜΕ σημειώνει ότι οι κάτοικοι του χωριού δεν του έδωσαν σπίτι για να μείνει και αναγκάστηκε να κοιμάται στο σχολείο⁵²².

⁵²⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 079 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Καστελλιανών Χρήστου Παπαουλάκη, προς τη ΔΗ, (Καστελλιανά, 3 Ιουλίου 1876).

⁵²¹ Βλ. Η αλληλογραφία του δασκάλου Χάρακα Ιωάννη Ζωγραφάκη, προς την ΤΜΕ, Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 936 / 945 – 13 Δεκεμβρίου 1882, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 937 / 938 – 5 Δεκεμβρίου 1882, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 940 / 4 Ιανουαρίου 1883, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 942 / 27 Δεκεμβρίου 1882, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 061 / 19 Μαΐου 1884, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08-744/764 – 17 Σεπτεμβρίου 1884, ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 169 – 27 Αυγούστου 1884 κ.α.

⁵²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 201-198 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Βόρρων Μίνωα Πολιουδάκη, προς την ΤΜΕ, (Βόρροι, 14 Μαρτίου 1884).

Ζοφερή είναι και η περιγραφή της κατοικίας του δασκάλου των Βοριζίων μοναχού Κορνήλιου Μεταξάκη : *...μένων εις τά νεόκτιστα τείχη τῆς σχολῆς, εἰσερχομένου καί ἐξερχομένου τοῦ ἀέρος καί ἐπαισθανομένου μου τούτου τό ψύχος, ἐπειδή καί εἶναι ὀρεινόν τό μέρος, μένω πολλά κίς ἄνπνος...*⁵²³.

Η κατοικία του δασκάλου επιβάρυνε οικονομικά την κοινότητα κάθε χωριού. Έτσι όταν το καλοκαίρι του 1888 οι κάτοικοι της Γέργερης ζήτησαν χρήματα ενοικίου από το δάσκαλο Ευάγγελο Κρασαδάκη για το σπίτι διαμονής του, η Εφορεία παρενέβη αμέσως και υπέδειξε στους Δημογέροντες της Γέργερης ότι δεν ήταν δίκαιο να ζητούν χρήματα ενοικίου, γιατί οι κάτοικοι είναι υποχρεωμένοι να χορηγούν οικία στο δάσκαλο⁵²⁴.

Συμπεράσματα

Το αλληλοδιδασκτικό σχολείο αποτελείτο από μια μεγάλη αίθουσα στην οποία υπήρχαν τα θρανία, οι πίνακες αναγνώσεως και αριθμήσεως: *...η δασκαλοκαθέδρα, υπό κιγκλιδώματος περιοριζομένη, εις ἡν ἀνήρχετο τις δια τεσσάρων βαθμίδων καί κάτωθεν της οποίας υπήρχεν ἡ φυλακή. Σ' αὐτήν κλεινόταν οἱ ἀτακτοὶ μαθητές. Δίπλα ἀπὸ τῆς φυλακῆς υπήρχε: ...μέγαν ωρολόγιον, μετὰ θωρυβώδους ἐκκρεμούς*⁵²⁵.

Με γνώμονα την πολιτική και οικονομική κατάσταση των υπόδουλων Κρητικών, θα μπορούσε να αξιολογηθεί η κατάσταση του μεγαλύτερου μέρους των σχολείων της Μεσαράς μάλλον θετική. Μπορεί να υπήρξαν πολλά τα προβλήματα των σχολείων, όμως έγιναν και σημαντικές προσπάθειες από πλευράς κοινοτήτων για την πληρέστερη λειτουργία τους. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε όμως το ίδιο για τα σπίτια στα οποία και διέμεναν οι δάσκαλοι. Στο θέμα αυτό δε δόθηκε ανάλογη μέριμνα, ενώ πολλές φορές χρησιμοποιήθηκαν τα ίδια τα σχολεία για τη στέγασή τους. Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις, όπως θα δούμε σε άλλα κεφάλαια, όπου κάτοικοι χωριών ζητούν ως δασκάλους ομοχώριους, προκειμένου να τους απαλλάξουν από το βραχνά της στέγασής τους.

⁵²³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 063 – 178 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Βοριζίων μοναχού Κορνήλιου Μεταξάκη, προς τη ΔΗ, (Βορίζια, 4 Οκτωβρίου 1872).

⁵²⁴ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 11-344 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους Δημογέροντες της Γέργερης, (Ηράκλειο, 11 Ιουλίου 1888).

⁵²⁵ Βλ. Ν. Β. Δρανδάκης, *Ειδήσεις περί των Σχολείων Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19^{ου} αιώνας*, Κρητικά Χρονικά, Έτος Δ', τεύχος 1, 1950, σελ. 43. Το κείμενο δημοσίευσε ο Τρύφων Ευαγγελίδης (Παιδαγωγική, 1^{ος} τόμος σελ. CXLII)

Πληροφορίες για τα σχολικά κτήρια παρέχουν συνήθως οι εκθέσεις των απεσταλμένων της Δημογεροντίας και της Τμηματικής Εφορείας, οι οποίοι κατά καιρούς αξιολογούν τους χώρους που στεγάζουν τα σχολεία. Στοιχεία δίνουν και έγγραφα δασκάλων, οι οποίοι αι δυσανασχετούν με τα κτήρια που φιλοξενούν τα σχολεία. Η προϊστάμενη αρχή πολλές φορές παρεμβαίνει στους τοπικούς άρχοντες, προκειμένου να βελτιώσουν την κτηριακή κατάσταση των σχολείων. Οι Δήμοι στους οποίους και απευθύνεται η Τμηματική Εφορεία, άλλοτε προσπαθούν και άλλοτε αδιαφορούν.

Γενικά η κατασκευή και συντήρηση των σχολικών κτηρίων, ήταν αποτέλεσμα οικονομικών δυνατοτήτων των τοπικών κοινωνιών, καθώς για το σκοπό αυτό δεν υπήρχε άλλη οικονομική βοήθεια.

9. Εκπαίδευση των Οθωμανών

I. Οργάνωση και Διοίκηση των Οθωμανικών Σχολείων

Η Οθωμανική διοίκηση με αρκετή καθυστέρηση, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα άρχισε να αποδίδει μεγάλη σημασία στα θέματα της εκπαίδευσης θεσμοθετώντας σχετικούς νόμους στην προσπάθειά της να εκσυγχρονίσει το κράτος και τους Οθωμανούς του πολίτες.⁵²⁶

Στην Κρήτη, οι μουσουλμάνοι αποτελούσαν την πρώτη ή από τις πρώτες κοινότητες στην Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου πρέπει να άρχισε να κυοφορείται η συνείδηση του νεοτουρκικού εθνικισμού. Οι συνεχείς επαναστάσεις των χριστιανών της Κρήτης και το αιτούμενο της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, οδήγησε τους Τουρκοκρήτες, πολλοί από τους οποίους ήταν εξισλαμισθέντες χριστιανοί και ομιλούσαν την κρητική διάλεκτο, σε μια πορεία που τους αποδέσμευσε από τον οθωμανισμό και τους οδηγούσε προς το νεοτουρκικό εθνικισμό⁵²⁷. Ο Ι. Πικρός στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, θέτει το ζήτημα⁵²⁸.

Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης, παρά το πλεονέκτημα της αστικής τους τάξης και οικονομικής ευημερίας υστερούσαν στον εκπαιδευτικό τομέα. Λίγα ιδιωτικά γραμματοδιδασκαλεία υπήρχαν στην Κρήτη πριν την επανάσταση του 1866⁵²⁹. Η Τουρκική ηγεσία δεν είχε αδιαφορήσει μόνο για την εκπαίδευση των χριστιανών, αλλά και των ίδιων των μουσουλμάνων. Μάλιστα διόριζε στο νησί ως Γενικούς Διοικητές μουσουλμάνους στρατιωτικούς, εχθρούς κάθε μεταρρύθμισης και προόδου. Εξαίρεση αποτέλεσε το σύντομο πέρασμα του Ρεούφ πασά (1871), ανθρώπου προοδευτικού και δραστήριου, που είχε σπουδάσει στη Γαλλία. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 ιδρύονται μουσουλμανικές σχολικές εφορίες στην ίδια βάση με τις χριστιανικές και οθωμανικά σχολεία στις έδρες των Διοικήσεων⁵³⁰.

Η περίοδος, μετά την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας (1878), έως την επόμενη επανάσταση (1889), είναι μια σημαντική περίοδος για την εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Κρήτης, καθώς ψηφίζεται ο πρώτος ουσιαστικά Νόμος «Περί Παιδείας» το 1881, που δίνει ώθηση στην εκπαιδευτική ανάπτυξη. Το 1889 έχουμε νέο νόμο για την παιδεία, που δεν ήταν το ίδιο προοδευτικός, όσο ο πρώτος.

⁵²⁶ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, ο. π., σελ. 57, σημ. 141

⁵²⁷ Βλ. Αρχιμ. Ανδρέας Νανάκης, *Η Εκκλησία της Κρήτης στην επανάσταση του 1897 – 1898, Από την εθναρχική στην εθνική συνείδηση*, εκδόσεις Πουρνάρα (Θεσσαλονίκη), σελ. 11.

⁵²⁸ Βλ. Ι. Πικρός, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος Δ', σελ. 109.

⁵²⁹ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, *Η παιδεία στην Κρήτη, 1866 – 1878. Μια επισκόπηση*, Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ, Ηράκλειο 1985, σ. 84

⁵³⁰ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης ο. π., σ. 379

Και οι δυο νόμοι θεωρούν ως υποχρεωτική την εκπαίδευση των Οθωμανών κατοίκων του νησιού. Μάλιστα προβλέπουν και ηλικίες εγγραφής τόσο των αγοριών, όσο και των κοριτσιών στις προκαταρτικές σχολές.

Ο νόμος του 1881 εισάγει σημαντικές εκπαιδευτικές καινοτομίες, όπως είναι οι ακόλουθες⁵³¹:

- την ίδρυση Λυκείου, ανώτερου του Γυμνασίου και Διδασκαλείου για την εκπαίδευση των δασκάλων.
- χρηματική στήριξη των νέων σχολείων.
- ορίζεται επ' ακριβώς τις τάξεις στη βασική εκπαίδευση, καθώς και τα διδασκόμενα μαθήματα.
- οι μισθοί των εκπαιδευτικών είναι σαφώς καλύτεροι από αυτούς που προβλέπει ο νόμος του 1889.

Ο νόμος του 1889 προέβλεπε την υποχρεωτική καταβολή διδάκτρων για τους μαθητές και τη θεσμοθέτηση της ιδιωτικής εκπαίδευσης καθώς, σύμφωνα με το νόμο: *...τό διδάσκειν καί διδάσκεσθαι εἶνε ἐλεύθερα.*

Αίσθηση προκαλεί το γεγονός της βαρύτητας των θρησκευτικών μαθημάτων στις πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα:

- Στο προκαταρτικό σχολείο διδάσκονταν εδάφια του Κορανίου.
- Στο Ρουσταγιέ παραδίδονται θρησκευτικά μαθήματα, με βάση τα δόγματα του ισλαμισμού και τους εξωτερικούς τύπους της μωαμεθανικής θρησκείας.

Δυο νόμοι (1881 και 1889), αποτελούν την απαρχή για την οργάνωση της εκπαίδευσης των Οθωμανών στην Κρήτη.

Ο νόμος του 1881 περί παιδείας, είναι ουσιαστικά μια από τις λίγες πρώτες πηγές του 19^ο αιώνα που εντοπίσαμε στην έρευνάς μας. Προβλέπει τη δημιουργία σχολείων στο νησί διαφορετικών από αυτά που συναντήσαμε στην εκπαίδευση των Χριστιανών και συγκεκριμένα:

- Προκαταρτικών σχολείων
- Ημισχολαρχείων
- Σχολαρχείων (Ρουστιγιέ)
- Γυμνάσιο (Ιντατιγιέ)

⁵³¹ Στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 52^η σελ. 542, σημειώνεται ο Νόμος του 1881.

- Λύκειο
- Διδασκαλείο
- Ενώ υπάρχουν αναφορές για τα ιδιωτικά σχολεία, τα παλιά σχολεία κ.α.

Στις γενικές διατάξεις του σχετικού νόμου και στα 16 πρώτα άρθρα του περιγράφεται η δομή της εκπαίδευσης, που οραματίζεται ο νομοθέτης.

- Στο Α΄ Κεφάλαιο και στα 17 άρθρα του ο Νόμος αναφέρεται στη σύσταση εφοριών και στον τρόπο εκλογής των μελών των, αλλά και τα καθήκοντά τους.
- Το Β΄ Κεφάλαιο που περιέχει 15 άρθρα, υπάρχουν οι διατάξεις για τη λειτουργία των σχολείων του νησιού.
- Στο Γ΄ Κεφάλαιο και στα 6 άρθρα του αναφέρονται τα προσόντα, οι βαθμοί και ο τρόπος εκλογής, καθώς και τα καθήκοντα δασκάλων και προγυμναστών.
- Στο Δ΄ Κεφάλαιο, που περιέχει 21 άρθρα, εισάγεται ο θεσμός του Λυκείου, που είναι ανώτερο από το Γυμνάσιο.
- Στο Ε΄ Κεφάλαιο υπάρχουν αναφορές για εξετάσεις, αναφορές και διπλώματα και περιλαμβάνει 6 άρθρα.

Στο τελευταίο τμήμα του νόμου και σε 8 άρθρα, αναφέρονται διάφορα θέματα του νόμου.

Το 1889, θεσπίζεται νέος νόμος για τους Οθωμανούς κατοίκους του νησιού, όπως και για τους Χριστιανούς.

Ο νόμος αυτός είναι δεν είναι αναλυτικός, χωρίς να περιλαμβάνει κεφάλαια και με μόνο 36 άρθρα. Η τροποποίηση του νόμου περιέχει επίσης 12 άρθρα και ένα ακροτελευταίο. Δεν εισάγει κάτι καινούργιο, ενώ δεν υπάρχουν αναφορές για πολλές τομές που επιχείρησε ο νόμος του 1881 (Λύκειο, Διδασκαλείο κ.α).

α. Ο νόμος του 1881

Δομή της εκπαίδευσης: Το πρώτο άρθρο του νόμου για την παιδεία του 1881, αναφέρει: *...Επειδή εἶνε ὁμολογούμενον ὅτι ἡ πρόοδος τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐξάπλωσις τῆς παιδείας ὀφείλεται εἰς τό ἐπικρατοῦν εἰς αὐτά σύστημα, καθό ἡ προκαταρκτική ἐκπαίδευσις εἶνε ὑποχρεωτική, αὕτη καθίσταται ὑποχρεωτική καὶ διά τούς ὀθωμανούς κατοίκους τῆς νήσου. Ἐτσι αιτιολογούνται ουσιαστικά οι λόγοι σύμφωνα με τους οποίους η εκπαίδευση για τους Οθωμανούς*

κατοίκους του νησιού: ...*καθίσταται υποχρεωτική*. Από την υποχρεωτική εκπαίδευση εξαιρούνται οι μαθητές με σωματικά προβλήματα υγείας, καθώς και τα μοναχοπαίδια που συντηρούν τους γονείς τους (άρθρο 5).

Η εκπαίδευση των αγοριών αρχίζει από το 6^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ των κοριτσιών από το 3^ο (πιθανόν πρόκειται για τυπογραφικό λάθος) και η διάρκειά της είναι πέντε χρόνια (άρθρο 4).

Προκαταρτικά σχολεία: Τα προκαταρτικά σχολεία, τα αντίστοιχα δημοτικά των Χριστιανικών κοινοτήτων του νησιού, διαιρούνται σε πέντε τάξεις.

- Στην Α΄ τάξη διδάσκονταν το οθωμανικό αλφαβητάρι και η γραφή του στον πίνακα, τα ψηφία των αριθμών και στοιχεία από το αλφάβητο.
- Στη Β΄ τάξη το α΄ & β΄ εδάφιο του Κορανίου, στοιχειώδης κατήχηση, ο πυθαγόρειος πίνακας και η: ...*καθ' υπαγόρευσιν γραφή λέξεων*...
- Στη Γ΄ τάξη το γ΄ & δ΄ εδάφιο του Κορανίου, μαθήματα ηθικά, το λεξιλογικό μέρος προς εξάσκηση της τουρκικής γλώσσας και η καθ' υπαγόρευση γραφή των λέξεων που υπάρχουν σ' αυτό.
- Στη Δ΄ τάξη το Τουριγέκτα (ηθικά και θρησκευτικά παραγγέλματα), συνέχεια του εγχειριδίου προς εξάσκηση της τουρκικής γλώσσας, αριθμητική (οι τέσσερις πράξεις) και ορθογραφία.
- Στην Ε΄ τάξη και τα παραπάνω, αλλά επίσης:
 - στοιχειώδη γραμματική της τουρκικής γλώσσας,
 - γεωγραφία
 - εγχειρίδιο ωφελίμων γνώσεων,
 - συνοπτική τουρκική ιστορία,
 - αρχές συντάξεως
 - επιστολογραφία.

Οι άριστοι μαθητές μπορούσαν να προβιβάζονται στην επόμενη τάξη χωρίς τον περιορισμό της ηλικίας τους. Στο πρόγραμμα των μαθημάτων μπορούσαν να προστεθούν και άλλα ωφέλιμα για τους μαθητές μαθήματα, μετά από έγκριση της εφορείας (άρθρο 39).

Σχολαρχεία (Ρουσιέ): Το άρθρο 35 αναφέρει ότι υπάρχει δυνατότητα στις έδρες των επαρχιών, καθώς και στη Σπιναλόγκα, να συσταθούν ημισχολαρχεία (*νίμ - ρουσιέ μεκτεμπί*).

Άλλα στοιχεία για τα ημισχολαρχεία δεν αναφέρονται στους νόμους. Ίσως να πρόκειται για μεταβατική διάταξη, που δεν είχε ευρεία εφαρμογή.

Στις πόλεις μπορούσαν να συσταθούν σχολαρχεία (Ρουσιτιέ) αρρένων και θηλέων (άρθρο 36), στα οποία η φοίτηση ορίζεται ως τετραετής (άρθρο 38). Τα Ρουσιτιέ, ήταν τα αντίστοιχα ελληνικά σχολεία των Χριστιανών.

Η διάρκεια και τα είδη των μαθημάτων των σχολαρχείων ρυθμίζονταν από ιδιαίτερο κανονισμό. Παραδίδονταν όμως σ' αυτά και άλλα θρησκευτικά μαθήματα, με βάση τα δόγματα του ισλαμισμού και τους εξωτερικούς τύπους της μωαμεθανικής θρησκείας, καθώς και το μάθημα της ιχνογραφίας (άρθρο 40).

Στα μουσουλμανικά σχολεία διδάσκονταν δυο ξένες γλώσσες: η ελληνική και η γαλλική (άρθρο 42).

Στα Ρουσιτιέ και τα Γυμνάσια για τη διδασκαλία του κοινού γραφικού χαρακτήρα και της σύνταξης κειμένων διορίζονταν ειδικοί δάσκαλοι οι οποίοι για οικονομικούς λόγους δίδασκαν οι ίδιοι και στους δυο τύπους σχολείων (άρθρο 48).

Στα Ρουσιτιέ των κοριτσιών διορίζονταν δάσκαλοι της καλλιγραφίας και των χειροτεχνημάτων (άρθρο 49).

Γυμνάσιο (Ιντατιγιέ): Στις πόλεις εκτός των παραπάνω σχολείων θα ιδρύονταν και ένα γυμνάσιο (Ιντατιγιέ) (άρθρο 36). Η διδασκαλία στο γυμνάσιο είναι τετραετής (άρθρο 38).

Στα γυμνάσια διδάσκονταν τα προβλεπόμενα μαθήματα από το νόμο που αφορά τη δημόσια εκπαίδευση, ερμηνεύονται οι οθωμανικοί αστικοί κώδικες και οι λοιποί νόμοι και οι κανονισμοί της Αυτοκρατορίας, προς μόρφωση των δικαστικών υπαλλήλων (άρθρο 41). Επίσης διδάσκονται δυο ξένες γλώσσες, η ελληνική και η γαλλική (άρθρο 42).

Λύκειο: Το Λύκειο, ανώτερο του Γυμνασίου, η διάρκεια των μαθημάτων ήταν πενταετής (άρθρο 56).

Στο Λύκειο διδάσκονται οι οριζόμενες από τον κανονισμό της δημόσιας εκπαίδευσης επιστήμες και τέχνες (άρθρο 57).

Οι φοιτητές του Λυκείου διαιρούνται σε τροφίμους και ημιτροφίμους. Οι τρόφιμοι διέμεναν και σιτίζονταν εντός της σχολής, οι δε ημιτρόφιμοι φοιτούσαν στο Λύκειο την ημέρα και προγευμάτιζαν σ' αυτό μόνο το μεσημέρι (άρθρο 58). Στο Λύκειο μπορούσαν να φοιτήσουν μαθητές (εξωτερικοί), που θα παρακολουθούσαν μόνο τα μαθήματα (άρθρο 59).

Οι τρόφιμοι του Λυκείου πλήρωναν ετησίως 3.000 γρ., οι ημητρόφιμοι 2.000 γρ. και οι εξωτερικοί 1.000 γρ. (άρθρο 60).

Στο Λύκειο μπορούσαν να φοιτούν 10 μαθητές άποροι, από κάθε Διοίκηση (άρθρο 61). Επειδή τα δίδακτρα που θα κατέβαλαν οι μαθητές του Λυκείου δεν θα αρκούσαν για την κάλυψη των εξόδων τους, το υπόλοιπο ποσό θα καλύπτονταν: *...ἐκ τῶν προσόδων τῆς ἀφιερωμένης δεκάτης ὅλης τῆς νήσου κατ' ἀναλογία* (άρθρο 62).

Οι καθηγητές του Λυκείου διορίζονταν από την Εφορεία. Σ' αυτό υπηρετούσαν: ένας διευθυντής, τέσσερις επιστάτες, ένας φροντιστής, ένας γραμματέας, δυο μάγειροι, τέσσερις υπηρέτες και ένας θυρωρός (άρθρο 64).

Ο διευθυντής, οι καθηγητές, οι επιστάτες, ο φροντιστής, ο γραμματέας και οι λοιποί υπάλληλοι διορίζονταν από την πλειοψηφία των Οθωμανών πληρεξουσίων της Γενικής Συνελεύσεως κατά πλειοψηφία και οι οποίοι προσδιόριζαν το μισθό τους (άρθρο 65).

Η διάρκεια της υπηρεσίας τους ήταν αορίστου χρόνου και αν δεν παραιτούνταν ή δεν υπέπιπταν σε παράνομη πράξη, δεν απολύονταν (άρθρο 66). Οι μάγειροι, οι υπηρέτες και ο θυρωρός, διορίζονταν από τον διευθυντή του Λυκείου, οποίος μπορούσε να τους απολύσει και να τους αντικαταστήσει (άρθρο 67).

Ο διευθυντής του Λυκείου όφειλε να είναι σώφρων, ευυπόληπτος και φιλόμουσος, οι δε επιστάτες φροντιστής, γραμματεὺς και λοιποί υπάλληλοι θα πρέπει να διακρίνονται για τιμιότητα και σωφροσύνη (άρθρο 68).

Ο διευθυντής του Λυκείου υπέβαλλε κάθε χρόνο στους Οθωμανούς πληρεξουσίου της Γενικής Συνέλευσης απολογιστική έκθεση και έκθεση πεπραγμένων, καθώς και τη στατιστική του Λυκείου (άρθρο 69).

Όποια μέτρα επρόκειτο να λάβει η διεύθυνση του Λυκείου, πρώτα εγκρίνονταν από τους Οθωμανούς πληρεξουσίου της Γενικής Συνέλευσης και στη συνέχεια τίθενται σε ισχύ (άρθρο 70).

Για τη λειτουργία του Λυκείου, θα συστήνονταν επιτροπή αποτελούμενη από δυο εκπροσώπους της Γενικής Διοίκησης και δυο εκπροσώπους από κάθε Διοίκηση που θα εκλέγονται από τους Οθωμανούς πληρεξουσίου των οικείων Διευθύνσεων κατά πλειοψηφία και θα υπηρετούσαν χωρίς μισθό (άρθρο 71).

Ο διευθυντής του Λυκείου καλούσαν μια φορά τη βδομάδα σε συνεδρίαση την επιτροπή και αν χρειαζόταν και δεύτερη. Αν ήταν ανάγκη συνεδρίαζε και μόνο με τα

εξωτερικά μέλη (άρθρο 72). Κύριο μέλημα του διευθυντή ήταν να διατηρεί την εσωτερική και εξωτερική τάξη του Λυκείου (άρθρο 73).

Τα καθήκοντα των επιστατών ήταν να μεριμνούν για την εσωτερική τάξη των μαθητών του Λυκείου, να επιβλέπουν τη διαγωγή και τις πράξεις των μαθητών και να φροντίζουν για την ησυχία αυτών (άρθρο 74). Επίσης ήταν υποχρεωμένοι να παρευρίσκονται νυχθημερόν εντός του Λυκείου (άρθρο 75).

Τα καθήκοντα του γραμματέως προσδιορίζονται ως εξής:

- να τηρεί διπλογραφικά τους λογαριασμούς εσόδων και εξόδων του Λυκείου,
- να ετοιμάζει τους απαιτούμενους στατιστικούς πίνακες,
- να καταχωρεί στο βιβλίο των πρακτικών τις αποφάσεις της επιτροπής,
- να τηρεί την αλληλογραφία με τις διάφορες εφορίες του νησιού,
- να εκτελεί ανελλιπώς όλες τις λοιπές λογιστικές και γραφικές υπηρεσίες (άρθρο 76).

Ο χρόνος λειτουργίας του Λυκείου, θα προσδιοριζόταν από τους Οθωμανούς πληρεξουσίους της Γενικής Συνέλευσης κατά πλειοψηφία, αφού πρώτα τελείωναν το Γυμνάσιο ικανοί μαθητές προκειμένου να γραφούν στο Λύκειο. Πάντως η λειτουργία του δεν θα μπορούσε να ήταν μεγαλύτερη των τριών ετών από την ημέρα εφαρμογής του κανονισμού (άρθρο 87).

Διδασκαλεία: Ο νόμος του 1881 προέβλεπε και τη σύσταση διδασκαλείων : ...*Πρός μόρφωσιν ικανών διδασκάλων ... ἐκ τῶν τελειοφοίτων τῶν γυμνασίων (ιντατιγιέ) (άρθρο 37).*

Οι καθηγητές του διδασκαλείου (*Μαχρέζ μοναλημίν*) διορίζονταν από τις εφορίες ...*ὁμοψήφως II κατὰ πλειονοψηφίαν...* και όφειλαν να είναι: ...*ἐγκρατεῖς τῆς Ἀραβικῆς φιλολογίας καί τοῦ κανονικοῦ δικαίου (άρθρο 43).*

Στο διδασκαλείο μπορούσαν να φοιτούν οι τελειόφοιτοι των Ρουστιερίδων και των γυμνασίων, προκειμένου να παρατείνουν τις σπουδές τους και να αποκτήσουν επιστημονικές γνώσεις και του κληρονομικού δικαίου (άρθρο 44).

Οι άποροι μαθητές του διδασκαλείου μπορούσαν να συντηρούνται με χρήματα των εφοριών (άρθρο 45), ενώ η διάρκεια των μαθημάτων του διδασκαλείου είναι τετραετής (άρθρο 46).

Πόροι σχολείων: Οι οριζόμενοι πόροι για την παιδεία ήταν υποχρεωτικοί. Επομένως όσους από αυτούς δεν κατάφερναν να εισπράξουν οι κεντρικές και επαρχιακές εφορίες, θα τους εισέπραττε: ...ή *ἐκτελεστική ἐξουσία διά τῆς βίας* (άρθρο 7).

Οι πόροι για την παιδεία ήταν οι ακόλουθοι:

...1^{ον}) τό περισσευμα τῶν εἰσοδημάτων τῆς ἀφιερωμένης δεκάτης, τῶν ἱτζαρέδων καὶ λοιπῶν'

2^{ον}) τό ἀναλογοῦν εἰς τούς ὀθωμανούς,

α') ἐκ τῆς ἐτησίως ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως ψηφιζομένης ὑπὲρ τῶν σχολείων πιστώσεως

β') ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν ὑπαλλήλων κρατήσεως

γ') ἐκ τοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος

δ') ἐκ τοῦ ποσοῦ ὅπερ θά ληφθῇ ἐκ τοῦ κοινωφελοῦς ταμείου

ε') ἐκ τοῦ περισσεύματος τοῦ διά τῆς δημαρχίας εἰσπραττομένου 1/2 τοῖς % ἐπὶ τῶν κτημάτων φόρου'

3^{ον}) τό πρόστιμον τό εἰσπραχθισόμενον κατὰ νόμον παρὰ τῶν μὴ ἀποστελλόντων τὰ τέκνα των εἰς τὰ σχολεῖα ἀδικοιολογήτως (άρθρο 8).

Εφορίες σχολείων: Στις Διοικήσεις Χανίων, Ρεθύμνης, Σφακίων, Ηρακλείου και Λασιθίου, θα συστηνόταν Τμηματικές Εφορίες και σε κάθε επαρχία, Επαρχιακές. Από αυτές:

- Η επαρχία Αποκορώνου, που υπάγονταν διοικητικά στο τμήμα των Σφακίων, θα υπαγόταν στα Χανιά.
- Η επαρχία Αγίου Βασιλείου στο Ρέθυμνο.
- Στη Σπιναλόγκα θα συστηνόταν μια μερική εφορεία (άρθρο 9).

Μόνο η Τμηματική Εφορεία Λασιθίου επρόκειτο να συσταθεί στην έδρα του συμβουλίου της Διεύθυνσης των βακουφικών και της Οθωμανικής Ορφανικής Τράπεζας (άρθρο 10).

Οι Επαρχιακές Εφορίες εξαρτιόταν από τις Τμηματικές και οι Τμηματικές από την Κεντρική Εφορεία της Γενικής Διοίκησης. Οι πόροι των σχολείων μιας διοίκησης, δεν μπορούν να «*ἀναμιχθῶσι*» με τους πόρους άλλης διοίκησης (άρθρο 11).

Όλες οι Εφορίες μπορούσαν να συνεννοούνταν με το Υπουργείο Δημόσιας Εκπαίδευσης, που προϊστάτο όλων των Εφοριών, δια μέσου της Κεντρικής Εφορείας.

Αν οι Τμηματικές Εφορίες συνεννοούνταν απ' ευθείας με το Υπουργείο, όφειλαν να ενημερώνουν την Κεντρική Εφορεία (άρθρο 12).

Για την επιτήρηση των σχολείων, θα διοριζόταν στην έδρα της κάθε Εφορείας έμμισθοι διευθυντές που θα εξέταζαν τις ελλείψεις των σχολείων και θα έδιναν γι' αυτά πληροφορίες στις προϊστάμενες Εφορείες και θα εισέπρατταν τους υποχρεωτικούς φόρους υπέρ της παιδείας. Οι διευθυντές θα έπρεπε να ήταν φερέγγυα άτομα.

Σύμφωνα με την τελευταία παράγραφο του παρόντος άρθρου, στα σχολεία των πόλεων, εκτός των διευθυντών θα υπήρχαν και θυρωροί, καθώς και επιστάτες, ενώ η αλληλογραφία με το Υπουργείο Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, θα γινόταν δια μέσου της Γενικής Διοίκησης (άρθρο 13).

Οι υποθέσεις που αφορούσαν την παιδεία, θα εκδικάζονταν ενώπιον των Εφοριών, σύμφωνα με τον ιδιαίτερο κανονισμό, που θα είχαν. Οι αποφάσεις που θα εκδιδόταν από αυτές και θα εκτελούνταν από τους διευθυντές των σχολείων (άρθρο 14).

Οι διευθυντές, που θα εισέπρατταν τα χρήματα για την παιδεία, θα παραλάμβαναν διπλότυπες αποδείξεις που θα έφεραν τη σφραγίδα της οικείας Εφορείας (άρθρο 15).

Οι δάσκαλοι, οι διευθυντές και οι θυρωροί, διορίζονταν και μισθοδοτούνταν από τις οικείες Εφορείες ή ομοψήφως ή κατά πλειοψηφία (άρθρο 16).

Οι Τμηματικές και Επαρχιακές Εφορείες αποτελούνταν από ένα πρόεδρο κι οκτώ μέλη. Η διάρκεια της υπηρεσίας τόσο του προέδρου, όσο και των μελών της Εφορείας ήταν ετήσια, αλλά μετά τη λήξη της θητείας τους, είχαν το δικαίωμα να επανεκλεγούν (άρθρο 18).

Οι πρόεδροι και τα μέλη των εφοριών υπηρετούσαν αμισθί: *... χάριν φιλογενείας καί φιλοπατρίας* (άρθρο 19).

Οι πρόεδροι των εφοριών εκλέγονταν: *... μεταξύ των εὐπόληπτωτέρων, εὐπαιδευτῶν πολιτῶν* και θα έπρεπε να είχαν κλείσει το 35^ο έτος της ηλικίας τους και τα μέλη των Εφοριών εκλέγονταν μεταξύ των τιμίων και εγγραμμάτων πολιτών, οι οποίοι έχουν συμπληρώσει το 30 έτος της ηλικίας τους (άρθρο 20).

Οι πρόεδροι και τα μέλη των Εφοριών εκλέγανε από δυο αντιπροσώπους, οι οποίοι και αποστέλλονταν από τους δημογέροντες της κάθε επαρχίας του τμήματος, καθώς και από δυο αντιπροσώπους που διορίζονταν από τους δημογέροντες της

έδρας κάθε τμήματος και από τους πληρεξούσιους της Γενικής Συνέλευσης, είτε ομοφώνως, είτε κατά πλειοψηφία των παρόντων εκλογέων. Η εκλογή μπορούσε να ήταν και δημόσια (άρθρο 21).

Ο πρόεδρος και τα μέλη των Επαρχιακών Εφορειών, εκλέγονταν κατά πλειοψηφία, από τους δημογέροντες των οικείων επαρχιών και όφειλαν να είχαν τα προσόντα που όριζε το άρθρο 20 του σχετικού νόμου (άρθρο 22).

Οι εκλογές των Εφορειών θα πρέπει να γίνονται κάθε χρόνο την πρώτη Παρασκευή του Αυγούστου. Τις εκλογές επίβλεπε ο πρόεδρος και τα μέλη του συμβουλίου της διεύθυνσης των βακουφικών και της Οθωμανικής Ορφανικής Τράπεζας (άρθρο 23).

Η ημέρα της εκλογής των μελών των Επαρχιακών Εφορειών κοινοποιούταν κάθε χρόνο με ιδιαίτερες προσκλήσεις του συμβουλίου της διεύθυνσης των βακουφικών και της Οθωμανικής Ορφανικής Τράπεζας, 15 τουλάχιστον ημέρες πριν από την προσδιορισμένη ημέρα των εκλογών. Οι παραπάνω υπηρεσίες έστελναν ειδικό υπάλληλο στις επαρχίες. Η εκλογή γίνονταν ενώπιον του επάρχου του βοηθού αυτού σε προσδιορισμένο μέρος άμα προσέρχονταν τα 2/3 των δημογερόντων (άρθρο 24).

Μετά την εκλογή των μελών των Τμηματικών Εφορειών συντάσσονταν τ' απαιτούμενα έγγραφα και σφραγίζονταν με σφραγίδα του συμβουλίου της διεύθυνσης των βακουφικών και της Οθωμανικής Τράπεζας και στέλνονταν στην εφορεία, για να καταχωρηθούν στα βιβλία. Η εκλογή του προέδρου και των μελών των Τμηματικών Εφορειών, αφού επικυρωνόταν από την τοπική αρχή κοινοποιούνταν με ιδιαίτερο έγγραφο (άρθρο 25).

Η εκλογή γίνονταν την προσδιορισμένη ημέρα, άμα αποδεικνύονταν ότι είναι παρόντα τα 2/3 τουλάχιστον των αντιπροσώπων. Σε περίπτωση που δεν ήταν παρόντα, αναβάλλονταν η εκλογή για μια βδομάδα και αν δεν ήταν και πάλι την εκλογή έκαναν οι παρόντες αντιπρόσωποι (άρθρο 26).

Οι Τμηματικές Εφορείες έλεγχαν και παρελάμβαναν τους λογαριασμούς της διαχείρισης των προκατόχων Εφορειών (άρθρο 27).

Οι Εφορείες συνεδρίαζαν μια φορά και στην ανάγκη δυο την βδομάδα και κάθε συνεδρίαση διαρκούσε τουλάχιστον 3 ώρες (άρθρο 28).

Η έναρξη της συνεδρίασης των Εφορειών γινόταν άμα προσέρχονταν τα μισά και πλέον μέλη αυτής. Όταν κάποιο από τα εκλεγμένα μέλη αποποιούνταν την

υπηρεσία αυτή, χωρίς ιδιαίτερο λόγο και παραιτούνταν, γραφόταν σε ιδιαίτερο χαρτί η «ἀφιλομουσία» του και το όνομά του αναρτιούνταν σε αίθουσα της σχολής για μια βδομάδα. Όσοι αποδεχόταν την εκλογή τους και δεν προσέρχονταν σε τρεις συνεδριάσεις της Εφορείας χωρίς δικαιολογημένη αιτία, αναρτιούνταν στην αίθουσα της σχολής για δυο βδομάδες έγγραφο, στο οποίο αποδοκιμάζονταν η διαγωγή του (άρθρο 29).

Τα σημαντικότερα καθήκοντα των εφοριών ήταν:

- Η διατήρηση των υπαρχόντων σχολείων.
- Η ίδρυση άλλων σε κατάλληλα μέρη.
- Η διαρκής μέριμνα για την εξεύρεση μέσων που θα διευκολύνουν την προκαταρτική εκπαίδευση στη νέα μέθοδο.
- Η εκλογή ικανών και σωφρόνων δασκάλων.
- Να εισπράττουν έγκαιρα τους πόρους για την παιδεία.
- Η προφύλαξη των πόρων από σπατάλες και καταχρήσεις.
- Η εφαρμογή παντού του συστήματος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, χωρίς καμιά εξαίρεση (άρθρο 30).

Οι Εφορίες όφειλαν να ρυθμίζουν ομοιόμορφο σύστημα για τα προκαταρτικά σχολεία των πόλεων, να υπήρχε εσωτερική τάξη στα σχολεία, να ελαττωνόταν οι δαπάνες για την παιδεία και να υπήρχε ομοιόμορφη διδασκαλία. Και επειδή η πόλη του Ηρακλείου ήταν μεγάλη, μπορούσαν τα προκαταρτικά σχολεία να διαιρούσαν τους μαθητές τους σε 6 τα τμήματά τους (άρθρο 31).

Το ενιαίο σύστημα και καλής αγωγής βοηθούσε στην πρόοδο και στον πολιτισμό. Για το λόγο αυτό οι Εφορίες θα καταργούσαν όλα τα σχολεία που δεν λειτουργούσαν νομίμως (άρθρο 32).

Οι Εφορίες όφειλαν να στέλνουν στα σχολεία υποχρεωτικά όλα τα ... *ἀπροστάτευτα καί εἰς τὰς ὁδοὺς ἀέργως περιφερόμενα παιδιά* και όποια αποδεικνύονταν ότι ήταν ανίκανα προς μάθηση, να στέλνονταν σε ορφανοτροφεία ή σε τεχνίτες, προκειμένου να μάθουν τέχνη (άρθρο 33).

Διορισμοί – Μισθοί Δασκάλων: Στο κεφάλαιο Γ' με τον τίτλο: ...*Περὶ τῶν προσόντων, τῶν βαθμῶν, τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν καθηκόντων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν προγυμναστῶν*, αναφέρονται τα γενικά προσόντα διορισμού των εκπαιδευτικών.

Σύμφωνα με το νόμο, οι δάσκαλοι, οι προγυμναστές, οι δάσκαλοι του Κορανίου και της συντάξεως, καθώς και οι δάσκαλοι των ρουστιέδων των κοριτσιών, θα έπρεπε να έχουν την αγάπη του λαού και να είναι σόφρονες, κοσμικοί και ηθικοί (άρθρο 50). Οι κακοήθεις και ταραξίες και αυτοί που είχαν καταδικαστεί για πλημμέλημα ή κακούργημα, δεν μπορούσαν να υπηρετήσουν σαν καθηγητές, προγυμναστές και δάσκαλοι του Κορανίου (άρθρο 51).

Οι δάσκαλοι, προγυμναστές και οι δάσκαλοι της καλλιγραφίας και του Κορανίου, εκλέγονταν από τις Εφορίες, παμψηφεί ή κατά πλειοψηφία και η εκλογή τους αναφέρονταν στο Υπουργείο Δημόσιας Εκπαίδευσης (άρθρο 52).

Οι δάσκαλοι και οι προγυμναστές των προκαταρτικών σχολείων έπρεπε να είναι απόφοιτοι των ρουστιέ και να ήταν ικανοί να διδάσκουν την τουρκική γλώσσα (άρθρο 53).

Οι σχολάρχες των ρουστιέδων έπρεπε να ήταν απόφοιτοι γυμνασίου (άρθρο 54), ενώ οι καθηγητές των γυμνασίων (ινταγιέδων) απόφοιτοι Λυκείου (άρθρο 55).

β. Ο νόμος του 1889

Και ο νόμος του 1889 στο πρώτο του άρθρο τοποθετήθηκε υποχρεωτική την εκπαίδευση των παιδιών των Οθωμανών κατοίκων της Κρήτης. Όμως υποχρεωτική θεωρείτο και την καταβολή διδάκτρων από τους Οθωμανούς κατοίκους του νησιού, τα οποία και ενίσχυαν τους πόρους της παιδείας (άρθρο 1)⁵³².

Η διάρκεια της βασικής εκπαίδευσης ήταν πενταετής και άρχιζε για τα αγόρια από το 7^ο έως το 11^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ για τα κορίτσια από το 9^ο έως το 10^ο (άρθρο 2). Επίσης και το άρθρο 38 όριζε ως πενταετή την υποχρεωτική εκπαίδευση.

Εξαιρούνταν από την υποχρεωτική εκπαίδευση, οι σωματικά ανίκανοι μαθητές (άρθρο 3).

Επίσης δεν μπορούσε να θεωρηθεί υποχρεωτική η εκπαίδευση για τους μαθητές, των οποίων το χωριό απείχε πάνω από μισή ώρα δρόμου από την έδρα του σχολείου (άρθρο 35).

Η τροποποίηση του σχετικού νόμου άλλαζε και τις ηλικίες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Για μεν τα αγόρια την τοποθετούσε από το 7^ο έως το 13^ο έτος, ενώ για τα κορίτσια από το 6^ο έως το 10^ο και ήταν επίσης πενταετής (άρθρο 1 τροποποίησης του νόμου).

⁵³² Στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 53^η σελ. 556, σημειώνεται ο Νόμος του 1881.

Ο νόμος του 1889 προέβλεπε και τη σύσταση ιδιωτικών σχολείων σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι: *...τό διδάσκειν καί διδάσκεσθαι εἶνε ἐλεύθερα*. Ο καθένας λοιπόν μπορεί αν ιδρύσει ιδιωτικό σχολείο, αρκεί να συμμορφώνεται με τις διατάξεις του νόμου περί παιδείας (άρθρο 30).

Αυτοί που επρόκειτο να ιδρύσουν ιδιωτικές σχολές θα έπρεπε να έπαιρναν την άδεια των εφόρων (άρθρο 31), αφού πρώτα είχαν καταθέσει σχετική αίτηση στην Τμηματική Εφορεία. Οι Εφορείες αφού εξέταζαν την αίτηση και αφού έβλεπαν ότι δεν υπήρχε κανένα κώλυμα, έδιναν τη σχετική άδεια στον ενδιαφερόμενο. Οι δάσκαλοι των σχολών αυτών θα έδιναν εξετάσεις ενώπιον των Τμηματικών Εφορειών, οι οποίες και θα τους παρείχαν τα σχετικά πτυχία. Οι διευθυντές και οι δάσκαλοι των σχολών αυτών όφειλαν να έχουν τα απαιτούμενα από το νόμο προσόντα (άρθρο 32).

II. Η τουρκική γλώσσα

Δυο χρόνια μετά που εφαρμόστηκε ο Οργανικός Νόμος του 1868 καθιερώθηκε η ελληνική γλώσσα ως επίσημη και η διδασκαλία της επιβλήθηκε ακόμη και στα τουρκικά σχολεία του νησιού⁵³³.

Το θέμα της γλώσσας λειτούργησε αρνητικά στην εξάπλωση της τούρκικης εκπαίδευσης στο νησί πριν το 1881. Όχι μόνο γιατί η παρεχόμενη εκπαίδευση ήταν κατώτερη της χριστιανικής, αλλά γιατί τα παιδιά διδασκόταν στα τούρκικα, γλώσσα άγνωστη γι' αυτά, αφού είχαν ως μητρική την ελληνική. Επίσης η διδακτέα ύλη ήταν σαφώς ξεπερασμένη⁵³⁴.

Ο παρακάτω πίνακας που προέρχεται από την επεξεργασία στοιχείων της απογραφής Νικολάου Σταυράκη του 1881 παρουσιάζει πόσο μικρό ήταν το ποσοστό των Οθωμανών μαθητών στα στην Κρήτη την εποχή εκείνη, σε σύγκριση με το αντίστοιχο των Χριστιανών⁵³⁵.

Συγκεκριμένα:

ΜΑΘΗΤ. ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΕΤΟΣ 1881				
ΑΑ	ΤΜΗΜΑΤΑ	Πληθυσμός	Μαθητές	Δάσκαλοι
1	ΧΑΝΙΩΝ	59.255	2850	93
2	ΣΦΑΚΙΩΝ	5.183	341	7
3	ΡΕΘΥΜΝΟΥ	41.237	2413	57
4	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	49.115	2610	69

⁵³³ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, ο. π., σελ. 410

⁵³⁴ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, ο. π., σελ. 84

⁵³⁵ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνησι 1881, Πίνακας 15.

5	ΛΑΣΙΘΙΟΥ	43.301	2585	91
	ΣΥΝΟΛΟ	198.091	10799	317

ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΕΤΟΣ 1881				
ΑΑ	ΤΜΗΜΑΤΑ	Πληθυσμός	Μαθητές	Δάσκαλοι
1	ΧΑΝΙΩΝ	17.568	953	60
2	ΣΦΑΚΙΩΝ	4	*	*
3	ΡΕΘΥΜΝΟΥ	13.632	939	26
4	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	32.742	603	116
5	ΛΑΣΙΘΙΟΥ	16.740	645	28
	ΣΥΝΟΛΟ	80.686	3140	230

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι ο αριθμός των Χριστιανών μαθητών ήταν το 5,45% του πληθυσμού, ενώ των Οθωμανών το 3,89%. Αντίθετα οι Χριστιανοί δάσκαλοι ήταν μόλις το 0,16% του πληθυσμού, έναντι του 0,28% των Οθωμανών συναδέλφων τους.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο παρακάτω πίνακας από την ίδια απογραφή, που απεικονίζει τις γραμματικές γνώσεις του Χριστιανικού και Οθωμανικού στοιχείου κατά το 1881 στη Μεσαρά.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1881											
ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ						ΑΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ			
		ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΟΘΩΜΑΝΟΙ		ΣΥΝ.	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΟΘΩΜΑΝΟΙ		ΣΥΝ.
		ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.		ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	ΧΑΡΑΚΑ	97	7	78	30	212	1084	1117	989	893	4083
	ΣΚΙΝΙΑ	51	-	19	2	72	499	514	567	490	2070
	ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ	35	5	96	53	189	293	257	892	825	2267
	ΤΕΦΕΛΙΟΥ	-	-	90	48	138	18	6	722	603	1349
	Μ. ΒΡΥΣΗ	142	26	115	42	325	453	568	875	793	2689
	ΣΥΝΟΛΟ	325	38	398	175	936	2347	2462	4045	3604	12458
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	ΑΜΠΕΛΟΥΖΟΥ	95	3	94	28	220	415	460	440	441	1756
	ΖΑΡΟΥ	128	15	9	10	162	1118	1240	320	307	2985
	ΠΛΑΤΑΝΟΥ	371	26	1	-	398	1469	1773	74	80	3396
	ΣΥΝΟΛΟ	594	44	104	38	780	3002	3473	834	828	8137
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	ΚΙΣΣΩΝ	51	1	24	5	81	532	516	228	231	1507
	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	282	-	-	-	282	892	1182	-	-	2074
	ΣΥΝΟΛΟ	333	1	24	5	363	1424	1698	228	231	3581

Συνολικά ανά επαρχία:

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1881														
	ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ						ΑΓΡΑΜΜΑΤΟΙ							
ΕΠΑΡΧΙΑ	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΣΥΝ.	ΟΘΩΜΑΝΟΙ		ΣΥΝ.	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΣΥΝ.	ΟΘΩΜΑΝΟΙ		ΣΥΝ.		
	ΑΡ.	ΘΗΛ.		ΑΡ.	ΘΗΛ.		ΑΡ.	ΘΗΛ.		ΑΡ.	ΘΗΛ.			
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	325	38	363	398	175	573	2347	2462	4809	4045	3604	7649		
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	594	44	638	104	38	142	3002	3473	6475	834	828	1662		

ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	333	1	334	24	5	29	1424	1698	3122	228	231	459
ΣΥΝΟΛΟ	1252	83	1335	526	218	744	6773	7633	14406	5107	4663	9770

Από τα παραπάνω στοιχεία προκύπτει ότι το 91,5% των Χριστιανών κατοίκων της Μεσαράς ήταν αγράμματοι, έναντι του 87,2% των Οθωμανών.

Πάντως ο Νικόλαος Σταυράκης δίνει τη δική του, πολύ ενδιαφέρουσα εκδοχή, για το θέμα της τουρκικής γλώσσας σημειώνοντας χαρακτηριστικά: *...Η άγνοια της τουρκικής γλώσσας παρά τοις Οθωμανοίς της νήσου ήτο μάλλον γενική και εξηπλωμένη προ του Οργανικού Νόμου και της συμβάσεως της Χαλέπας, ήτοι προ της υπό των χριστιανών κτήσεως των λεγομένων προνομίων. Από του χρόνου εκείνου συμμερισθέντες και οι Οθωμανοί τα εκ των προνομίων ωφελήματα του νόμου εισήχθησαν εις την δημοσίαν υπηρεσίαν, διαχειριζομένην πρότερον υπό των εκ Κωνσταντινουπόλεως πεμπομένων Τούρκων υπαλλήλων. Τούθ' όπερ ηνάγκασεν αυτούς να επιδοθώσιν εις την εκμάθησιν της τουρκικής γλώσσας, αλλά και πόρους απέκτησαν ικανούς προς ίδρυσιν και συντήρησιν σχολείων. Προ του Οργανικού Νόμου και μάλιστα της συμβάσεως της Χαλέπας δεν υπήρχον ή ολίγα τινά εν ταις πόλεσι ιδιωτικά ως είτο πολύ γραμματοδιδασκαλεία, εν οίς εδιδάσκετο η ανάγνωσις και η ερμηνεία του Κορανίου. Μετά την επελθούσαν όμως δια του νόμου μεταβολήν ου μόνο καρπούνται μέγα μέρος των υπέρ της παιδείας ψηφιζομένων εκ των προσόδων της νήσου πιστώσεων, αλλά διαχειρίζονται και τα μεγάλα εισοδήματα των Εφκαρίων, παραχωρηθέντα εις τας Οθωμανικάς κοινότητας της νήσου υπό της Υψ. Πύλης προς τον σκοπόν της διαδόσεως και υποστηρίξεως παρ' αυταίς της τουρκικής γλώσσας και παιδεύσεως.*⁵³⁶.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η στατιστική ανάλυση των μαθητών των μουσουλμανικών σχολείων της Μεσαράς, μέσα από τα στοιχεία που παραθέτει η απογραφή Σταυράκη⁵³⁷, βάση των οποίων – και κατόπιν σχετικής επεξεργασίας – σχηματίστηκε ο παρακάτω πίνακας και που αφορά αριθμό δασκάλων και μαθητών ανά επαρχία:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ Ν. ΣΤΑΥΡΑΚΗ 1881						
Δυναμικό μαθητικού και διδακτικού προσωπικού						
Όθωμανικών Σχολείων της Μεσαράς						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΠΛΥΘ.	ΜΑΘΗΤ.	ΔΑΣΚ.	ΔΑΣΚ./ΜΑΘ.	ΠΛ./ΜΑΘ.
1	Καινουργίου	1.804	26	4	6	1,44%

⁵³⁶ Νικόλαος Σταυράκης, ο. π., σελ. 212, σημ. 1.

⁵³⁷ Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, Απογραφή... ο. π.

2	Μονοφατσίου	8.222	3	20	*	2,23%
3	Πυργιωτίσσης	488	3	4	*	0,10%
	ΣΥΝΟΛΟ	10.514	32	28		

Ένα έγγραφο της Ελληνική σχολής Ηρακλείου του 1877, που εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας στο Αρχείο της Χριστιανής Δημογεροντίας Ηρακλείου, δίνει πιστεύω μια σημαντική πληροφορία. Το θέμα του εγγράφου είναι σχετικό με την τιμωρία ενός μαθητή και ο επιστολογράφος υποδεικνύει ως μάρτυρα το ...*διδάσκαλο της Τουρκικής γλώσσας Ιωάννην Νικολαΐδην*⁵³⁸. Το έγγραφο αυτό μας πληροφορεί ότι η Τουρκική γλώσσα διδασκόταν στη συγκεκριμένη σχολή και είναι ομολογουμένως μια σημαντική πληροφορία, αφού δε συναντήσαμε άλλη αναφορά κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας. Ένα επόμενο έγγραφο που εντοπίσαμε, ενισχύει την παραπάνω μας άποψη. Συγκεκριμένα πρόκειται για ένα υπόδειγμα αίτησης διορισμού ως δασκάλου της Τουρκικής και Αραβικής γλώσσας στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου, δείγμα ότι η παραπάνω γλώσσα διδασκόταν στη συγκεκριμένη σχολή⁵³⁹.

Μια νέα άποψη για την τουρκική γλώσσα καταγράφηκε στην εφημερίδα «*Ηράκλειον*» το 1893⁵⁴⁰. Η εφημερίδα σε μια σειρά άρθρων της που δημοσιεύει με τίτλο: ...*Ποια τα Σχολεία μας και ποιαι αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών*. Προτείνει την ίδρυση Εμπορικής σχολής στην Κρήτη στην οποία θα διδάσκονται εκτός των εμπορικών μαθημάτων και δυο ξένες γλώσσες, κατά προτίμηση η Τουρκική και η Γαλλική. Τονίζει μάλιστα τη χρησιμότητα της τουρκικής γλώσσας, η αξία της οποίας έχει γίνει κατανοητή στην Ελλάδα και: ...*οι κάτοχοί αυτής προτιμώνται εις τας θέσεις των εν τη Οθωμανική αυτοκρατορία προξένων και προξενικών υπαλλήλων*. Μάλιστα σημειώνει ο αρθρογράφος ότι ο Διευθυντής του Ελληνικού Προξενείου στο Ηράκλειο είναι: ...*ειδήμων της Τουρκικής*.

III. Μια άποψη για το Οθωμανικό σύστημα εκπαίδευσης

Το έτος 1893 η εφημερίδα «Μεσόγειος» των Χανίων δημοσίευσε κείμενο ανωνύμου σχετικό με την οθωμανική εκπαίδευση και που έδινε μια χαρακτηριστική

⁵³⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 125 – 154 ΑΔΗ: Έγγραφο του καθηγητή Αντωνίου Μιχελιδάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 10 Νοεμβρίου 1877).

⁵³⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 258 ΑΔΗ: Δάσκαλος της τουρκικής και αραβοπερσικής γλώσσας ζητά διορισμό στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 9 Φεβρουαρίου 1880).

⁵⁴⁰ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 1, (12 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 2, (19 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 3, (26 Αυγούστου 1893), αρ. φ. 8, (30 Οκτωβρίου 1893) και αρ. φ. 10, (14 Νοεμβρίου 1893), Σειρά άρθρων με τίτλο: *Ποια τα Σχολεία μας και ποιαι αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών*.

εικόνα της παρεχομένης εκπαίδευσης στην άλλη κοινότητα του νησιού⁵⁴¹. Είναι μια πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση, καθώς δίνει το στίγμα όχι μόνο της εποχής που γράφτηκε, αλλά και ολόκληρης της περιόδου που εξετάζουμε στην έρευνά μας⁵⁴².

Η επιστολή περιγράφει αρχικά το σύστημα στις αρχές της δεκαετίας του 1870, όταν στο αντίστοιχο χριστιανικό σχολείο η παρεχόμενη εκπαίδευση ανήκε διοικητικά και οικονομικά στη Δημογεροντία και η μέθοδος διδασκαλίας ήταν η αλληλοδιδασκτική. Ιδού τα βασικά σημεία της συγκεκριμένης επιστολής: «Πριν από είκοσι χρόνια, σύμφωνα με την επιστολή, δηλ. στις αρχές της δεκαετίας του 1870, δεν υπήρχαν δημόσια οθωμανικά σχολεία στα Χανιά. Τα σχολεία ήταν ιδιωτικά και βρισκόταν σε διάφορες συνοικίες της πόλης. Οι δάσκαλοι ήταν Ιμάμηδες (θρησκευτικοί λειτουργοί) δηλ. χοτζάδες.

Οι μαθητές μέσα στο σχολείο ήταν διασκορπισμένοι. Δεν καθόταν στα θρανία, αλλά στο δάπεδο και μάλιστα πάνω σ' ένα προσκέφαλο ή σ' ένα δέρμα ζώου και είχαν μπροστά τους ένα ειδικό έπιπλο (ραχλέν), πάνω στο οποίο και τοποθετούσαν το βιβλίο τους. Μελετούσαν και διάβαζαν όλοι μαζί με δυνατή φωνή ...κινούντες αδιακόπως τα άνω άκρα του σώματός των, ενώ συγχρόνως μιλούσαν, θορυβούσαν και έπαιζαν. Οι μαθητές ονομάζονταν «Τσιράκια», ενώ αυτοί που είχαν προχωρήσει στα μαθήματα και είχαν κάπως μεγαλύτερη ηλικία και συγχρόνως βοηθούσαν το δάσκαλο, τους έλεγαν «Καλφάδες».

Οι μαθητές και οι δάσκαλοι όταν εργόταν στο σχολείο, δεν αποκαλύπτονταν, αλλά για χάριν καθαριότητας έβγαζαν τα παπούτσια τους, τα οποία και άφηναν σε μια γωνία και έμεναν ανυπόδητοι καθ' όλη τη διάρκεια του μαθήματος. Όταν τέλειωνε το μάθημα, τόσο το πρωινό, όσο και το απογευματινό, οι μαθητές έψαλλαν θρησκευτικούς ύμνους.

Δεν γινόταν εξετάσεις ούτε γραπτές, ούτε προφορικές, αλλά ούτε και διακοπές γινόταν. Οι μαθητές ξεκουραζόταν μόνο κάθε Παρασκευή και τις ημέρες των δυο Βαϊραμίων.

Η μισθοδοσία των δασκάλων γινόταν με μετρητά, αλλά και με μικρής αξίας δώρων. Και τα μεν μετρητά δεν ξεπερνούσαν τα είκοσι γρόσια το χρόνο και δίδονταν με την ευκαιρία των εορτών του Βαϊραμίου, ενώ τα δώρα ήταν ευτελούς αξίας.

⁵⁴¹ Εφημερίδα «Μεσόγειος» των Χανίων, αρ. φ. 76.

⁵⁴² Ο Γ. Ανδρουλάκης που δημοσιεύει και τη συγκεκριμένη επιστολή αναφέρει ότι: ...τη θεωρώ αξιόπιστη, επειδή αφ' ενός το 1893 οι Οθωμανοί δεν είχαν μετοικήσει στην Μ. Ασία - επομένως ο αρθρογράφος όφειλε να είναι προσεκτικός - και αφ' ετέρου, κατά την έρευνά μου, δεν εξακρίβωσα αντιρρητικό άρθρο Οθωμανού, που θα διαφωνούσε ή θα συμπλήρωνε τις απόψεις του αρθρογράφου. Βλ. Γ. Ανδρουλάκη ο.π. σ. 64

Οι μαθητές όταν ήθελαν να ορίσουν από πόσους στοίχους αποτελούνταν το μάθημα, έπλαθαν μικρά σφαιρίδια από κερί τα οποία τα έλεγαν σαμπάδες και τα τοποθετούσαν στην αρχή και στο τέλος των στοίχων του μαθήματος.

Η σωματική τιμωρία ήταν σε πλήρη ισχύ. Στο σχολείο υπήρχε ένας ζυγός, στα άκρα του οποίου ήταν δεμένο ένα σχοινί και στον οποίο επάνω γινόταν η φάλαγγα. Ο μαθητής ριχνόταν κάτω και τοποθετούσε τα πόδια του μεταξύ του ζυγού και του σχοινοῦ. Ο δάσκαλος με τη βοήθεια και άλλων μαθητών, έδεναν με αυτά τα πόδια του κατάδικου μαθητή και στη συνέχεια τον έδερναν.

Τα βιβλία ήταν αρχικά χειρόγραφα, καθώς απαγορευόταν τα τυπωμένα βιβλία, αποτελούνταν δε από το ιερό Κοράνιο για τους «πρωτόπειρους» και το υπόλοιπο του ιερού αυτού βιβλίου για τους προχωρημένους.

Το Κοράνιο ήταν γραμμένο σε έμμετρο και δύσκολο λόγο και στην αραβική γλώσσα. Όπως ήταν φυσικό ήταν δύσκολο να γίνει αντιληπτό τόσο από τους μαθητές, όσο και από τους δασκάλους. Δίκαια οι μαθητές «*απεστήθιζον ψιπακιστί*» το μάθημά τους, ενώ όσοι μπορούσαν να αποστηθίζουν περισσότερο, μάθαιναν ολόκληρο το κείμενο του Κορανίου, το οποίο και απήγγειλαν ομαδικά (χαφήζηδες).

Οι μαθητές δεν χρησιμοποιούσαν ούτε χάρτες, ούτε πλάκες για να γράφουν, ούτε μαυροπίνακες. Οι μαθητές έγραφαν από την αρχή με μελάνη και καλάμι, καλλιγραφικά, πάνω σε τετράγωνα τεμάχια λευκοσιδήρου, έχοντας ως πρότυπο το χειρόγραφο του δασκάλου τους (μέσκι). Το μάθημα της ιχνογραφίας είχε αποκλειστεί, καθώς υπήρχε η αντίληψη, ότι κάθε παράσταση ανθρώπου ή ζώου στην άλλη ζωή θα απαιτούσε ψυχή. Η γυμναστική θεωρείτο περιττή και γελοία.

Η καλλιγραφία «*παρά τοις Άραβι και Πέρσαις*», είχε λάβει μεγάλη ανάπτυξη και μάλιστα ειδική τέχνη. Τόσο οι τουγράδες (τα μονογράμματα), τα οποία περιείχαν ονόματα σουλτάνων, όσο και άλλα συμπλέγματα που είχαν τόπο εικόνας για τους Οθωμανούς, υπαγόταν στον κλάδο της καλλιγραφίας, ο οποίος όμως δεν είχε καθιερωθεί ως μάθημα.

Οι ξένες γλώσσες δεν διδάσκονταν, όχι επειδή η διδασκαλία τους θεωρούνταν πολυτέλεια, αλλά αμάρτημα. Μάλιστα χαρακτηριζόταν βλαβερές, καθώς μετέφεραν επιλήψιμες γνώσεις που ενέπνεαν ιδέες που διέφθειραν. Μάλιστα ούτε η ίδια η τουρκική γλώσσα διδασκόταν καθαρά, αλλά απλώς ομιλιούνταν. Από τις μελωδίες χρησιμοποιούταν μόνο η θρησκευτική. Όποιος μαθητής κατόρθωνε να μάθει το Κοράνιο, άσχετα από ποιο διάστημα, «*εκηρύσσετο τελειοδίδακτος*» και τότε έλεγαν ότι «*εκατέβασε χάτμε*».

Οι μαθητές μπορούσαν να εγγραφούν οποιαδήποτε στιγμή στο σχολείο. Συνήθως όμως πήγαιναν για πρώτη φορά στο σχολείο την επ' αύριο του Βαϊραμίου, καθώς η ημέρα εκείνη θεωρείτο ιερή. Στο σπίτι του μαθητή γινόταν γιορτή, στην οποία ήταν παρόντες συγγενείς, φίλοι και γείτονες, στην οποία και προσφερόταν μελίκρατα ποτά και μετά από μια σχετική δοξολογία, όλη η ομήγυρη πήγαινε εν πομπή στη σχολή. Μπροστά πήγαινε ένας μαθητής που είχε στα χέρια του ή στο κεφάλι τον ραχλέν, πάνω στον οποίο ήταν τοποθετημένο ο Κοράνιο, ενώ ακολουθούσε ο μαθητής, καλοφορεμένος με χρυσοκέντητο Κεσέν (φύλακα). Δυο συνομήλικοί του, τού κρατούσαν τα χέρια, ενώ ακολουθούσε η υπόλοιπη συνοδεία και καλλίφωνα παιδιά έψαλλαν στο δρόμο.

Τα Παρθεναγωγεία ήταν πανομοιότυπα με τις σχολές των αρένων. Η γυναίκα είχε προορισμό να εργάζεται μόνο στο σπίτι στο οποίο ήταν κλεισμένη, να περιποιείται τον άνδρα της και να αναθρέφει τα παιδιά της όπως μπορούσε και γνώριζε. Τα γράμματα για τη γυναίκα, σύμφωνα με τη νοοτροπία της εποχής, ήταν όχι μόνο περιττά, αλλά και επιζήμια. Όπως έλεγαν όταν η γυναίκα μάθαινε γράμματα, διαφθείρονταν. Στο σχολείο, υπήρχε η ίδια κατάσταση και στις τάξεις και στα εκπαιδευτικά συστήματα. Μάλιστα οι γυναίκες αποκλείονταν από το να μαθαίνουν γραφή, γιατί, υπήρχε η άποψη, ότι: *...η κόρη διαχειριζόμενη κατά το μάλλον και ήττον τον κάλαμον θα δύναται να διεξαγάγη αλληλογραφίαν αισθηματικήν*. Αλλά ούτε με τη ραπτική, ούτε με τα εργόχειρα, αλλά και τα υπόλοιπα γυναικεία έργα ασχολούνταν.

Στη συνέχεια ο αναγνώστης, καλά ενημερωμένος για τα τεκταινόμενα στην Οθωμανική εκπαίδευση, δίνει την εικόνα της δεκαετίας του 80 και μετέπειτα, όταν εφαρμόστηκε η νομοθεσία για την εκπαίδευση των Οθωμανών. Συγκεκριμένα αναφέρει: *...Με το πέραςμα του χρόνου καταργήθηκαν τα ιδιωτικά σχολεία και των δύο φύλλων κι αναγέρθηκε μι μεγάλη δημόσια σχολή στην οποία συγκεντρώθηκε όλη η μαθητιώσα νεολαία, ενώ συγχρόνως βρέθηκε χώρος στέγασης του παρθεναγωγείου. Τυπώθηκαν τα αναγκαία βιβλία, εισήχθη η διδασκαλία της καθαρώς τουρκικής γλώσσας, ξεκίνησε η γραφή στις πλάκες και στο χαρτί, καθιερώθηκε η εγκυκλοπαιδική μάθηση και η μάθηση ξένων γλωσσών. Μάλιστα σήμερα οι Οθωμανοπαιδες μαθαίνουν τους γραμματικούς κανόνες τόσο της ελληνικής, όσο και της γαλλικής γλώσσας.*

Μετά από μακρές συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη επιτράπηκε η ζωγραφική ανθρωπίνων μορφών στο χαρτί και ξεκίνησε η διδασκαλία του μαθήματος της ζωγραφικής. Απαγορευόταν η ζωγραφική αγαλμάτων και πραγμάτων που σχηματίζουν σκιές.

Η γυμναστική, που λεγόταν «*σχοινοβατικόν έργον*», δεν θεωρείται πλέον περιττό. Αναγνωρίστηκε η ωφελιμότητα και η αξία αυτής και σήμερα γίνεται δίπλα από τη σχολή. Προσλήφθηκε δάσκαλος και για την καλλιγραφία. Προσελήφθηκε: ... *μικροσκοπικός τις κληρικός, διακεκριμένος καλλιγράφος*, ο οποίος και έγραψε διάφορα ρητά του Κορανίου με κόκκους ρυζιού, τα οποία και διαβαζόταν με ευκολία.

Καταρτίστηκε Εφορεία, στην οποία κι οφείλεται η παρούσα κατάσταση των εκπαιδευτηρίων, συντάχτηκε τυπικό πρόγραμμα μαθημάτων, ενώ καθιερώθηκαν εξετάσεις, το σύστημα των οποίων φαίνεται πολύ κατάλληλο.

Συγχρόνως ιδρύθηκαν επαγγελματικές σχολές στα ισόγεια της μεγάλης σχολής. Οι νέοι που κρινόταν ακατάλληλοι για τα γράμματα, σπούδαζαν εκεί διάφορες τέχνες, όπως η ξυλουργική, η τυπογραφία, η βιβλιοδεσία κ.α. Σήμερα (1893) δεν λειτουργούν τα παραπάνω εργαστήρια, καθώς δόθηκαν σε ιδιώτες τεχνίτες, οι οποίοι και διδάσκουν τα παραπάνω στους νέους, με χρήματα της Εφορείας.

Το Παρθεναγωγείο, ακολούθησε στην πρόοδο το αντίστοιχο των Αρρένων: ...*Η οθωμανίς κόρη χειραφετήθη ούτως ειπείν εκπαιδευτικώς*. Όχι μόνο αφέθηκε ελεύθερη να γράφει αλλά και να: ...*εκτελή επί κλειδοκυμβάλου ευρωπαϊκά μουσικά τεμάχια*. Κλήθηκε μουσικοδιδάσκαλος από την Κωνσταντινούπολη και δίδαξε την οργανική μουσική. Αρχικά σε Ελληνίδα και στη συνέχεια σε Οθωμανίδα ανατέθηκε η εκμάθηση χειροτεχνημάτων στο σχολείο. Η Οθωμανίδα μαθήτρια χειρίζεται στις μέρες μας και το χρωστήρα, ενώ έχει επιτελεστεί πρόοδος και στην καλλιγραφία. Η κόρη του καλλιγράφου των Αρρένων ανέλαβε να διδάξει στις μαθήτριες το συγκεκριμένο μάθημα, ενώ είναι καλύτερη και από τον πατέρα της. Μάλιστα έχει αντιγράψει ολόκληρο το Κοράνιο, έργο το οποίο κρίνεται ως αριστούργημα.

Στην πόλη των Χανίων λειτουργούν τρεις σχολές αρένων αυτή την εποχή. Το Συμπαγιάν (αντίστοιχη Χριστιανική Δημοτική Σχολή), το Ρουσταγιέ (Ελληνική Σχολή) και ο Ινταγιές (Γυμνάσιο). Σ' αυτά διδάσκουν 18 δάσκαλοι, από τους οποίους οι 16 είναι Οθωμανοί για τις γλώσσες Τουρκική, Αραβική και Περσική. Συγκεκριμένα οι παραπάνω εκπαιδευτικοί διδάσκουν φιλολογία, θρησκευτικά μαθήματα, ένας δάσκαλος στο επάγγελμα γιατρός χημεία, ένα πρώην στρατιωτικός ζωγραφική, ένας Αρμένιος (που είναι και ο Διευθυντής των σχολείων) διδάσκει τη γαλλική γλώσσα και ένας Έλληνας την ελληνική. Και στις τρεις σχολές φοιτούν 650 μαθητές, ενώ στο παρθεναγωγείο 250 μαθήτριες. Ένας μαθητής συμπληρώνει τις σπουδές του σε διάστημα 10 ετών.

Καταλήγοντας ο επιστολογράφος αναφέρει ότι τα Οθωμανικά εκπαιδευτήρια μπορεί να υστερούν των Χριστιανικών, όμως αν αναλογιστεί κανένας την ηλικία των πρώτων και τις δυσχέρειες που είχαν να αντιμετωπίσουν, τότε παραδέχεται ότι έχει επιτελεστεί σπουδαία πρόοδος.

IV. Άλλα στοιχεία για την Οθωμανική εκπαίδευση

Δεν ήταν ιδιαίτερα πλούσια τα στοιχεία για την Οθωμανική εκπαίδευση, που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας στο Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου. Και είναι λογικό, να απουσιάζουν έγγραφα και αναφορές για την Οθωμανική εκπαίδευση, αφού υπήρχε ξεχωριστή Εφορεία για το σκοπό αυτό.

Ο Νικόλαος Σταυρινίδης στις μεταφράσεις των Τούρκικων ιστορικών εγγράφων αναφέρει σε μετάφραση εγγράφου με ημερομηνία 5 Νοέμβριου 1717⁵⁴³ ότι: *...Ο Νουμάν Πασάς δι' εγγράφου του αναφέρει ότι ο ίδιος ανήγειρε παραπλεύρως του εν Χάνδακι τεμένους του θείου του αειμνήστου Φαζίλ Αχμέτ Πασά τέως Μ. Βεζίρου, εν ιεροσπουδαστήριον (Μενδρεσέ), εις το οποίον διορίζει με ημερήσιον μισθόν 20 άσπρα ως καθηγητή τον Μεχμέτ Εφένδης, ιεροκύρηκα του ιδίου τεμένους.*

Τρία έγγραφα με αναφορές για φοίτηση Οθωμανών μαθητών σε Χριστιανικά σχολεία της Μεσαράς, εντοπίσαμε. Συγκεκριμένα:

- Στο μαθητολόγιο του Δημοτικού σχολείου Βασιλικών Ανωγείων (Μάρτιος 1874), είναι γραμμένοι δυο Οθωμανοί μαθητές⁵⁴⁴.
- Στις εξετάσεις του καλοκαιριού του 1876 το ίδιο σχολείο, επισκέπτεται ο Διευθυντής της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκης ο οποίος βρήκε 27 μαθητές, όπως γράφει στη σχετική του έκθεση, από τους οποίους ο: *...είς Όθωμανόπαις*⁵⁴⁵.
- Το σχολικό έτος 1880 – 1881 στο Δημοτικό σχολείο Μεγάλης Βρύσης φοιτά ένας Οθωμανός μαθητής, ονομαζόμενος Μεμέτ Αυγουλάκης⁵⁴⁶.
- Το καλοκαίρι του 1883, μέλη της Εφορείας Οθωμανικών Σχολείων παραβρίσκονται στις εξετάσεις του «Ελληνικού Κρητικού Γυμνάσιου» στο

⁵⁴³ Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, *Μεταφράσεις Τούρκικων ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ανατύπωσις 1986, Τόμος Α', σ. 17

⁵⁴⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 147 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου των Βασιλικών Ανωγείων, προς τη ΔΗ, (Βασιλικά Ανώγεια, 12 Μαρτίου 1874).

⁵⁴⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 082 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 28 Ιουλίου 1876).

⁵⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 048 ΑΔΗ: Μαθητολόγιο της Δημοτικής Σχολής Μεγάλης Βρύσης, (Μεγάλη Βρύση, 8 Φεβρουαρίου 1881).

Ηράκλειο. Συγκεκριμένα ο πρόεδρος της Εφορείας Φαζήλ βέης Χατζηεμινάκης και τα μέλη Χουσεΐν Μπεχσέτ Εφένδης και Αχμέτ βέης Ν. Αφεντακάκης⁵⁴⁷.

- Στις 22 Αυγούστου 1895 η Εφορεία των Οθωμανικών Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, έστειλε έγγραφο στην αντίστοιχη Χριστιανική Εφορεία, με το οποίο ζητά να επιτρέψει την εγγραφή «*Οθωμανοπαίδων*», καλών – όπως επισημαίνει – οικογενειών, στα εκπαιδευτήρια της πόλεως του Ηρακλείου. Μάλιστα ζητά να πληροφορηθεί το ποσό των διδάκτρων, προκειμένου να το καταβάλει⁵⁴⁸. Η απάντηση της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου ήταν θετική⁵⁴⁹.

Ένας άλλος χώρος στον οποίο αναζητήσαμε στοιχεία για την Οθωμανική εκπαίδευση ήταν ο τοπικός τύπος και συγκεκριμένα η έγκυρη Ηρακλειώτικη εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*», από τον οποίο αξιολογήσαμε ως άξια αναφοράς τα παρακάτω:

- Αναδημοσιεύεται από την εφημερίδα «*Απτέροις*» των Χανίων η είδηση ότι η Εφορεία διόρισε στα εκπαιδευτήρια της πόλης δάσκαλο Ελληνικής τον Ξενοφώντα Παπαδάκη και Γαλλικής τον κ. Pascoil⁵⁵⁰.
- Αναφέρεται ότι έγιναν με επιτυχία οι εξετάσεις στο Οθωμανικό Σχολαρχείο Ρουστιγέ, που διευθύνεται από ετών από τον Μουσταφά Εφένδη Γκιουζελάκη⁵⁵¹.
- Σημειώνεται ότι επαναλήφθηκαν οι εκλογές για την ανάδειξη Τμηματικής Εφορείας των Οθωμανών, μετά από διαταγή της Γενικής Διοίκησης. Πρόεδρος εξελέγη ο Μουφτής Ηρακλείου Αλή Εφένδης και μέλη ο Ταξίμ εφένδης, ο Χατζή – Χουσεϊνάκης, ο Μουράτ εφένδης Σαραλάκης, ο Μπιάλ εφένδης, ο Μουχαρρέμ Ισάμ εφένδης, ο Ζαχνί εφένδης, ο Αλή Ρασίτ Εφένδης, ο Μελέκ βέης Ραυτιανάκης και ο Χουσεΐν εφένδης Τρουμπεταράκης. Η εφορεία προέβηκε στο διορισμό δασκάλων για τις ανώτερες τάξεις της σχολής του Ρουστιέ και συγκεκριμένα των: Σκουρή Εφένδη, Εμίν εφένδη, Σαλή

⁵⁴⁷ Βλ. Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 125, σ. 1. Αναλυτικό άρθρο για τις εξετάσεις στο «*Ελληνικόν Κρητικόν Γυμνάσιον*», (Ηράκλειο 2 Ιουλίου 1883).

⁵⁴⁸ Βλ. Κ.Α. 2,4 – ΑΑ 13^α – 116, Έγγραφο της Εφορείας των Οθωμανικών Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία των Χριστιανικών Σχολείων Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 22 Αυγούστου 1895).

⁵⁴⁹ Βλ. Κ.Α. 2,4 – ΑΑ 13^α – 117, ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας των Χριστιανικών Σχολείων Ηρακλείου, προς την Εφορεία των Οθωμανικών Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 25 Αυγούστου 1895).

⁵⁵⁰ Βλ. Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 4, σ. 3, Διορισμοί δασκάλων, (Ηράκλειο, Ιανουάριος 1881).

⁵⁵¹ Βλ. Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 33, σ. 3, Οι εξετάσεις στα Οθωμανικά σχολεία, (Ηράκλειο, 1881).

Εφένδη και Τζεμάλ Εφένδη. Επίσης σημειώνει η εφημερίδα, ότι από το νέο έτος θα διδάσκεται στη Σχολή η ελληνική γλώσσα από τον Γεώργιο Ζ. Καστρινογιαννάκη, τελειόφοιτο του Γυμνασίου, πράξη που επαινεί η εφημερίδα⁵⁵².

- Παραιτήθηκε ο πρόεδρος της Οθωμανικής Τμηματικής Εφορείας Αλή Εφένδης για άγνωστους λόγους. Στη θέση του εκλέχτηκε ο Μπεσίμ Εφένδης τέως Εισαγγελέας του Πρωτοδικείου Ρεθύμνης⁵⁵³.
- Επιστολή για τις εξετάσεις στο Οθωμανικό Σχολαρχείο, στις οποίες παρέστησαν για να εξετάσουν τους μαθητές στα Ελληνικά και στα Γαλλικά, δυο ελληνοδιδάσκαλοι της αντίστοιχης Ελληνικής σχολής. Πρόκειται για το μαθηματικό Νικόλαο Νυστεράκη και των καθηγητή Γαλλικών Ιωσήφ Κόρπη. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτούς, εξεπλάγησαν από την πρόοδο των μαθητών, που ασχολούνται με τις δύο γλώσσες μόλις δέκα μήνες. Μάλιστα σημειώνουν ότι διαβάζουν με πολύ ευχέρεια και γνωρίζουν τους γραμματικούς κανόνες, γράφουν με λίγα λάθη στον πίνακα, ενώ ερμηνεύουν και ελληνικό κείμενο. Το ίδιο καλή ήταν και η απόδοσή τους και στην άλγεβρα, αλλά αίσθηση τους προκάλεσε η πειθαρχία των μαθητών⁵⁵⁴.
- Σημειώνεται ότι κατέφθασε στο Ηράκλειο ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Φωτιάδης πασάς, ο οποίος επισκέφτηκε τα Ελληνικά και Οθωμανικά εκπαιδευτικά καταστήματα της πόλης. Στα Οθωμανικά εκπαιδευτήρια επισκέφτηκε το τμήμα στο οποίο διδασκόταν η ελληνική γλώσσα, στο οποίο και έμεινε πολύ ώρα και μάλιστα απηύθυνε και ερωτήσεις στους μαθητές, μένοντας ευχαριστημένος από την πρόοδό τους στα ελληνικά γράμματα. Η εφημερίδα εκθειάζει το ενδιαφέρον του Γ. Δ. για τα γράμματα, καθώς όπως αναφέρει επί εποχής του: *...αρκετή εν Κρήτη προς την παιδείαν εδόθη ώθησις*⁵⁵⁵.
- Αναγράφεται ότι στη Σητεία γίνεται μεγάλη προσπάθεια για τα Οθωμανικά σχολεία. Ο πρόεδρος της επαρχιακής επιτροπής Παιδείας Τεφίκ Εφένδης είπε ότι λειτουργούν στα χωριά της Σητείας 25 σχολεία, από τα οποία δύο είναι

⁵⁵² Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 42, σ. 2, Εκλογές για την ανάδειξη Τμηματικής Εφορείας των Οθωμανών, (Ηράκλειο, 1881).

⁵⁵³ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 49, σ. 2, Παραιτήθηκε ο πρόεδρος της Οθωμανικής Τμηματικής Εφορείας, (Ηράκλειο, 1881).

⁵⁵⁴ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 90, σ. 2, Οι εξετάσεις στο Οθωμανικό Σχολαρχείο, (Ηράκλειο, 30 Οκτωβρίου 1882).

⁵⁵⁵ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 101, σ. 2, Ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Φωτιάδης πασάς, επισκέφτηκε τα Ελληνικά και Οθωμανικά σχολεία του Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 8 Ιανουαρίου 1883).

Ρουστιέδες. Φοιτούν 705 μαθητές, από τους οποίους τα 115 είναι κορίτσια και δαπανώνται για τους μισθούς των δασκάλων 55.000 γρ. Όπως σημειώνει η εφημερίδα, αν και είναι το 1/3 των κατοίκων της Σητείας, έχουν πολύ περισσότερα σχολεία και μεγάλο ζήλο για τα γράμματα⁵⁵⁶.

- Υπάρχει επιστολή των Ιωσήφ Κόρπη και Ε. Γ. Πολυχρονίδη για τις εξετάσεις στα Οθωμανικά εκπαιδευτήρια Ηρακλείου. Σύμφωνα με τα γραφόμενα οι εξετάσεις έγιναν με κάθε επισημότητα και παρευρέθηκαν οι υπογράφωντες ως μέλη της εξεταστικής επιτροπής καθώς και ο στρατιωτικός διοικητής συνταγματάρχης Σουχδή βέης, ο Ταγματάρχης Σουλεϊμάν βέης, ο καθηγητής Χατζή Μουκαβελετζή και άλλοι λόγιοι Οθωμανοί. Οι επιστολογράφοι αποδίδουν δημόσιο έπαινο στο Διευθυντή Γκιουζελάκη Χιουκιουρή, στον ελληνοδιδάσκαλο Γεώργιο Καστρινογιαννακη και στον καθηγητή των μαθηματικών Ισμαήλ Χακή εφένδη, οι οποίοι εργάστηκαν με ζήλο⁵⁵⁷.
- Αναφέρει ότι διορίστηκε δάσκαλος ελληνικής και γαλλικής στα Οθωμανικά σχολεία ο Σ. Παπαδάκης, αντί του Γεωργίου Καστρινογιαννάκη, που μετακόμισε στην Αθήνα για να συνεχίσει τις σπουδές του⁵⁵⁸.
- Αναδημοσιεύει από την εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης «*Νεολόγον*» είδηση, σύμφωνα με την οποία ο Σουλτάνος επέτρεψε να δαπανηθούν 5.000 τουρκικές λίρες για την αποπεράτωση της σχολής «Σουλτανιέ» της Χαλέπας Χανίων. Το ποσό αυτό δόθηκε 2.000 τουρκικές λίρες από το Υπουργείο Εκπαίδευσης και 3.000 τ. λ. από τον προϋπολογισμό της Κρήτης. Η σχολή αυτή, σύμφωνα με την εφημερίδα, θα είναι το ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του νησιού. Πάντως η «*ΜΙΝΩΣ*» αμφισβητεί την είδηση, καθώς όπως σημειώνει ποτέ η Συνέλευση δεν ψήφισε αυτό το ποσό, ούτε: *...είναι ποτέ δυνατόν να αναγραφεί εν τω προϋπολογισμώ*⁵⁵⁹.

Η εφημερίδα «*ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ*» δημοσίευσε την παρακάτω είδηση:

- * Το 1895 δυο Κρήτες Οθωμανικοί μαθητές, ο Φεζήλ Ρουκουνάκης από το Ηράκλειο και ο Χασάν Ζεκί από τα Χανιά, υπότροφοι της Οθωμανικής κοινότητας,

⁵⁵⁶ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 101, σ. 2, Στη Σητεία γίνεται μεγάλη προσπάθεια για τα Οθωμανικά σχολεία, (Ηράκλειο, 8 Ιανουαρίου 1883).

⁵⁵⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 130, σ. 3 και 4, Επιστολή των Ιωσήφ Κόρπη και Ε. Γ. Πολυχρονίδη για τις εξετάσεις στα Οθωμανικά εκπαιδευτήρια Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1883).

⁵⁵⁸ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 141, σ. 2, Διορίστηκε νέος δάσκαλος ελληνικής και γαλλικής στα Οθωμανικά σχολεία, (Ηράκλειο, 22 Οκτωβρίου 1883).

⁵⁵⁹ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 233, σ. 2, Οικονομική ενίσχυση των Οθωμανικών σχολείων των Χανίων, (Ηράκλειο, 26 Αυγούστου 1886).

πήγαν στην Αθήνα για να σπουδάσουν νομικά στο Εθνικό πανεπιστήμιο. Ο πρώτος ήταν απόφοιτος του Ελληνικού Κρητικού Γυμνασίου και ο δεύτερος, αφού έκαμε ιδιαίτερα μαθήματα, θα δώσει εξετάσεις προκειμένου να γραφτεί στο πανεπιστήμιο. Και οι δυο είναι αρκετά μορφωμένοι και γνωρίζουν εκτός της Ελληνικής, την Τουρκική, την Περσική, την Αραβική και Γαλλική γλώσσα⁵⁶⁰.

Τα λιγοστά στοιχεία για την Οθωμανική εκπαίδευση στο νησί, δεν διευκολύνουν την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Η εκπαίδευση των Μουσουλμάνων της Κρήτης, επηρεάστηκε από γενικότερα ρεύματα⁵⁶¹. Αν και είχαν το πλεονέκτημα η πλειοψηφία τους να ανήκει στην αστική τάξη του νησιού, εντούτοις δεν επέδειξαν πρόοδο στον τομέα της παιδείας. Αρνητικά συνέβαλε η μη γνώση της τουρκικής γλώσσας από τον Οθωμανικό πληθυσμό του νησιού, αφού η μητρική γλώσσα σε μεγάλο βαθμό των ανθρώπων αυτών ήταν η ελληνική. Ουσιαστική κρίνεται και η πληροφορία που παραθέτουμε και σύμφωνα με την οποία η τουρκική γλώσσα διδασκόταν και στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου τουλάχιστον τη δεκαετία του 1870, σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνάς μας που παραθέσαμε.

Σίγουρα οι νομοθεσίες για την εκπαίδευση, τόσο για το Χριστιανικό, όσο και για το Μουσουλμανικό τμήμα της Κρήτης, δεν μπορούν να κριθούν ξεκομμένα από τις συνθήκες της εποχής για τις οποίες γράφτηκαν αφενός και αφετέρου την πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση του νησιού.

Η παιδεία είναι ένας θεσμός βαθιά δεμένος με το πολιτικό γίνεσθαι, άμεσα εξαρτώμενο από αυτό και σίγουρα επηρεαζόμενο και σε προγράμματα και σε σκοπούς και στόχους. Πόσο μάλλον σε εποχή που οι Οθωμανοί ήταν κατακτητές στην Κρήτη και τα επαναστατικά κινήματα που κατά καιρούς ξεδιπλώνονταν στο νησί επηρέαζαν σαφώς την πολιτικοοικονομικοκοινωνική πορεία του.

⁵⁶⁰ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 109. Στοιχεία για τη μισθοδοσία των δασκάλων (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1895).

⁵⁶¹ Βλ. Κάλλια Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, ο. π., σελ. 84. Όπως σημειώνει η ερευνήτρια: *...Η αναγέννηση του πνεύματος του στρατευμένου ισλαμισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η οπισθοδρόμηση της μεταρρυθμιστικής κίνησης με το θάνατο του Φουάτ και του 'Ααλή Πασά βρήκαν πρόθυμο δέκτη το καταπονημένο από την Κρητική επανάσταση μουσουλμανικό στοιχείο. Διαισθανόμενοι τον κίνδυνο που τους απειλούσε από την πνευματική υπεροχή των Χριστιανών, οι Μουσουλμάνοι, αντί να τους συναγωνιστούν, στράφηκαν προς τα μυστικιστικά κινήματα των μεβλεβήδων και των μπεκτάσηδων, που αφύπνιζαν ένα φανατισμό χαμένο από χρόνια.* (Patrimonio προς de Broglie, αρ. 13, Οκτ. 1873: CPC/Tur Can 8, φφ. 76-81.)

Όπως αναφέρουμε και στον πρόλογο του κεφαλαίου αυτού, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι Τούρκοι προσπαθούν να «επενδύσουν» στην παιδεία, προκειμένου και οι μουσουλμάνοι να θεωρηθούν πολιτισμένοι και σύγχρονοι.

Και στις δυο νομοθεσίες βαρύτητα δίδεται στην ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών, καθώς φαίνεται να κυριαρχούν θρησκευτικά μαθήματα, τα οποία και διδάσκονται από ειδικούς δασκάλους (κυρίως στην Οθωμανική εκπαίδευση).

Σαφώς καλύτερα σχεδιασμένη η εκπαίδευση των Οθωμανών στην Κρήτη με το νόμο του 1881, αφού προβλέπει μεταξύ των άλλων την ίδρυση Διδασκαλείου για την εκπαίδευση των νέων δασκάλων, καθώς και Λυκείου, που τοποθετείται θεσμικά πάνω από το Γυμνάσιο.

Ενδιαφέρον σημείο της Οθωμανικής νομοθεσίας πιστεύουμε ότι είναι και το γεγονός ότι προβλέπουν μέτρα για τα *...ἀπροστάτευτα καί εις τὰς ὁδοὺς ἀέργως περιφερόμενα παιδιά*, ενώ δεν προβλέπουν δίδακτρα για τους άπορους μαθητές, τα έξοδα των οποίων καλύπτονται από τις εφορίες. Επίσης προβλέπονταν ένας είδος διαπόμπευσης και αποδοκιμασίας σε όσα μέλη των εφοριών αρνούνταν να επιτελέσουν τα καθήκοντά τους.

Τα προγράμματα των Γυμνασίων είναι αντιστοιχία των ισχυόντων στο Ελληνικό Βασίλειο και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι πηγές χρηματοδότησης από κρατικούς πόρους είναι κοινές για τις δύο εθνότητες, ενώ συνεπικουρούνται από των ενοικίαση των μοναστηριακών και βακουφικών κτημάτων.

Η υποχρεωτική εκπαίδευση στα Χριστιανικά σχολεία είναι ελαστική, σε αντίθεση με τα Οθωμανικά, στα οποία και αναφέρονται επ' ακριβώς τα έτη φοίτησης ανά βαθμίδα εκπαίδευσης.

Τα Οθωμανικά σχολεία, σε αντίθεση με τα Χριστιανικά, μπορούσαν να διαθέτουν βοηθητικό προσωπικό (γραμματείς, επιστάτες, οικονόμους, μαγείρους κ. α).

Όλα αυτά δίνουν την εντύπωση ότι οι Οθωμανικοί μαθητές είχαν περισσότερες ευκαιρίες μάθησης, αν και το επίπεδο γνώσεων που παρείχαν τα Χριστιανικά σχολεία (βάση των διδασκομένων μαθημάτων) είναι σαφώς καλύτερα των Οθωμανικών.

Στα πλεονεκτήματα της Οθωμανικής νομοθεσίας συγκαταλέγεται και η διδασκαλία δυο ξένων γλωσσών (ελληνικής και γαλλικής), καθώς και η διδασκαλία

του κανονιστικού δικαίου. Η γαλλική διδασκόταν και στα ελληνικά σχολεία (γυμνάσια) και η ελληνική ίσως θεσπίστηκε ως υποχρεωτική, αφού ήταν η επίσημη γλώσσα της Κρήτης (σύμβαση της Χαλέπας). Η τουρκική στα ελληνικά σχολεία δεν εντάχθηκε ως ξένη γλώσσα, αφού το όραμα των Χριστιανών κατοίκων του νησιού, ήταν η εθνική τους αποκατάσταση.

10. Τύπος και εκπαίδευση

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ενασχόληση του τοπικού τύπου με την εκπαίδευση τις δεκαετίες του 1880 και 1890, κατά τις οποίες συναντάμε φύλλα εφημερίδων⁵⁶².

Η πρώτη εφημερίδα στο νησί τυπώθηκε το 1841. Κατά την επανάσταση που έγινε τη χρονιά αυτή ο Κρητικός λόγιος Εμμανουήλ Βυβιλάκης, μεταφέρει και

⁵⁶² Βλ. Ελευθέριος Πλατάκης, *Συμβολή στη βιβλιογραφία του κρητικού τύπου, περιοδικό Προμηθέας ο Πυρφόρος*, τεύχος 37 Ιανουάριος – Μάρτιος 1984 σελ. 59 και Ζαχαρένια Σημανδηράκη, *Κρητικές εφημερίδες Αθηνών του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, περιοδικό Προμηθέας ο Πυρφόρος*, τεύχος 32, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1982.

εγκαθιστά στο νησί (στο Βαφέ Αποκορώνου) για δυο μήνες τυπογραφείο, εκδίδοντας την επαναστατική εφημερίδα «*Ραδάμανθους*»⁵⁶³.

Όμως οι πρώτες Κρητικές εφημερίδες εμφανίζονται σ' αυτό το χρονικό διάστημα, καθώς με τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878), υπάρχει ειδική αναφορά στο θέμα «*περί Τύπου*».

Πολλά ήταν τα θέματα που κυριαρχούσαν στις σελίδες των εφημερίδων πολιτικού κυρίως, αλλά και ειδησεογραφικού περιεχομένου. Πρωταρχική θέση κατείχαν θέματα που αφορούσαν την πόλη του Ηρακλείου, ενώ η επαρχία είχε μικρό μερίδιο προβολής των θεμάτων της και δη των εκπαιδευτικών.

Η λογοκρισία ήταν αυστηρή και πολλές απ' αυτές τις εφημερίδες έχαναν την άδεια έκδοσής τους μετά από τη δημοσίευση «επιλήψιμων άρθρων», εναντίον της Διοίκησης ή της Υψηλής Πύλης. Οι εφημερίδες έκλειναν και οι ιδιοκτήτες – εκδότες, καταδικάζονταν σε φυλάκιση. Δεν είναι και λίγα τα περιστατικά που καταγράφονται την εποχή εκείνη...⁵⁶⁴.

Ποικίλα είναι τα θέματα που σχετίζονται με την εκπαίδευση και καταλαμβάνουν ένα μέρος της επικαιρότητας. Δημοσιεύουν ειδήσεις που αφορούν την εκπαίδευση, ανακοινώσεις, άρθρα, σχόλια, τα οποία αφορούν τη χριστιανή κοινότητα του Νομού Ηρακλείου και όχι μόνο, αλλά υπάρχουν και αναφορές και στην εκπαίδευση στα μουσουλμανικά σχολεία.

Η εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*»⁵⁶⁵, που το πρώτης φύλλο εκδόθηκε στις 20-12-1880, έχει στα φύλλα της αρκετές δημοσιευμένες εκπαιδευτικές ειδήσεις. Μια αναλυτική έρευνα στην περίοδο 1882-1886, μας δίνει σημαντικά στοιχεία. Την περίοδο αυτή εκδόθηκαν 232 φύλλα και υπάρχουν δημοσιευμένες 174 ειδήσεις που άπτονται της εκπαίδευσης. Από αυτές οι 167 αφορούν χριστιανικά σχολεία, οι 6 μουσουλμανικά και 1 και τα δύο. 21 ειδήσεις μιλούν για εκπαιδευτικά θέματα απ' όλη την Κρήτη, 10 για το Νομό Ηρακλείου, 1000 για την πόλη του Ηρακλείου, 13 για την περιοχή της Μεσαράς και 29 για τη λοιπή επαρχία.

Δέκα από τις ειδήσεις αυτές αναφέρονται σε Παρθεναγωγεία, 25 σε Δημοτικά Σχολεία, 32 σε Ελληνικές σχολές, 49 σε Γυμνάσια (κυρίως το Κρητικό Γυμνάσιο που

⁵⁶³ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Η παιδεία στην Κρητική πολιτεία (1898 – 1913)*, Έκδοση GUTENBERG Σελ. 31

⁵⁶⁴ Βλ. Ξενοφώντας Παγκαλιάς, περιοδικό Κρητική Εστία, τεύχη 260/261 και 268/269 και του ιδίου «*Οι εφημερίδες του Ηρακλείου 1881-1983*» περιοδικό Προμηθέας ο Πυρφόρος, τεύχος 36 Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1983 σελ. 341

⁵⁶⁵ Η εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*» εκδόθηκε στο τέλος του 1880 και φύλλα της συναντούμε ως το 1889. Εκδότης ήταν ο Χατζή Πέτρος Λυδάκης και συντάκτης ο Α. Θ. Θεοχαρίδης.

υπήρχε στο Ηράκλειο), σε 24 υπάρχουν αναφορές για αρκετούς τύπους Σχολείων, ενώ 28 ασχολούνται με διάφορα εκπαιδευτικά θέματα.

Η θεματογραφία της εφημερίδας την ίδια πάντα χρονική περίοδο, αναφέρεται τις εξετάσεις στα Σχολεία (40 αναφορές), 12 στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο, 12 σε γενικές πληροφορίες για διάφορα Σχολεία, ενώ υπάρχουν ακόμη⁵⁶⁶: άρθρα για την εκπαίδευση, αναφορές για διορισμούς, κοινωνικά γεγονότα που αφορούν την εκπαίδευση, ανακοινώσεις για τις εγγραφές στα Σχολεία και διαμαρτυρίες εκπαιδευτικών για μισθολογικά θέματα κ. α.

Το ίδιο περιεχόμενο έχουν τα δημοσιεύματα και των δυο άλλων εφημερίδων της εποχής εκείνης «*ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ*» και «*ΕΒΔΟΜΑΣ*»⁵⁶⁷ και «*ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ*»⁵⁶⁸. Ελάχιστα φύλλα κυκλοφόρησαν κατά το 1881 της εφημερίδας «*Εύπολις*».

Οι εξετάσεις των σχολείων, τόσο της πόλεως του Ηρακλείου, όσο και στα κεφαλοχώρια του Νομού Ηρακλείου, γίνονταν πολλές φορές «είδηση», καθώς αποτελούσε ένα κοινωνικό γεγονός που συγκέντρωνε την παρουσία πλήθους κόσμου που ενδιαφερόταν να παρακολουθήσει από κοντά την πρόοδο των μαθητών⁵⁶⁹.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η αρθρογραφία τόσο των εφημερίδων, όσο και των αναγνώστών με θέματα (διατριβές όπως τα ονομάζουν) που σχετίζονται με την εκπαίδευση. Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζουμε:

- Ομιλία για τους Τρεις Ιεράρχες⁵⁷⁰.
- Ο δάσκαλος Ιωάννης Ζωγραφάκης δημοσιεύει άρθρο για την Κρητική γλώσσα⁵⁷¹.
- Άρθρο με θέμα: *...Ποια τα σχολεία μας και ποια αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών*⁵⁷².

Επίσης τοπικές διαμάχες με θέματα που σχετίζονται την εκπαίδευση, απασχόλησαν τις τοπικές εφημερίδες με αποκορύφωμα τη δυναμική αντιπαράθεση ανάμεσα στις επαρχίες της Μεσαράς σχετικά με την έδρα της Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης το 1884. Σε αρκετά φύλλα της εφημερίδας «*ΜΙΝΩΣ*» φιλοξενούνται επιστολές είτε της μιας ή της άλλης πλευράς⁵⁷³.

⁵⁶⁶ Αναλυτική αναφορά στις σημειώσεις του σχετικού παραρτήματος.

⁵⁶⁷ Η εφημερίδα «*ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ*» και «*ΕΒΔΟΜΑΣ*» εκδόθηκε από τον Στυλιανό Αλεξίου

⁵⁶⁸ Η εφημερίδα «*ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ*» ήταν εβδομαδιαία με εκδότη τον Στυλιανό Μ. Αλεξίου και Διευθυντή και υπεύθυνο σύνταξης τον Α. Βορεάδη.

⁵⁶⁹ Βλ. Εφ. ΜΙΝΩΣ φ. 72, 73, 77, 80, 89, 90, 123, 125, 126 κ.α.

⁵⁷⁰ Βλ. Εφ. ΜΙΝΩΣ φ. 156 (Ηράκλειο, 11 Φεβρουαρίου 1884).

⁵⁷¹ Βλ. Εφ. ΜΙΝΩΣ φ. 167 (Ηράκλειο 21 Απριλίου 1884).

⁵⁷² Βλ. Εφ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ φ. 2 (Ηράκλειο, 19 Αυγούστου 1893).

⁵⁷³ Βλ. Εφ. ΜΙΝΩΣ φ. 198, (Ηράκλειο, 17 Νοεμβρίου 1884), φ. 201, (Ηράκλειο, 8 Δεκεμβρίου 1884, φ. 202, (Ηράκλειο, 15 Δεκεμβρίου 1884), φ. 204, (Ηράκλειο, 29 Δεκεμβρίου 1884), φ. 206,

Η εμπλοκή των εκπαιδευτικών στα πολιτικά δρώμενα της εποχής αποτέλεσε πολλές φορές σημείο αναφοράς στο τοπικό τύπο, με αποκορύφωμα την παρέμβαση της εφημερίδας «ΝΕΑΣ ΕΒΔΟΜΑΣ» το Μάρτιο του 1889 με τον τίτλο «Μαύρο στους δασκάλους»⁵⁷⁴.

Την ίδια χρονική περίοδο εκδίδονται:

Στο Ρέθυμνο⁵⁷⁵:

* Ο «*Νέος Ραδάμανθς*». Η εφημερίδα εκδίδεται τον Ιανουάριο του 1881 και ολοκληρώνεται το Μάρτιο του 1886⁵⁷⁶. Το «*Αρκάδιον*», ξεκίνησε να εκδίδεται το Σεπτέμβριο του 1884 και σταμάτησε το Μάιο του 1886⁵⁷⁷.

* «*Παρρησία*» λεγόταν η εβδομαδιαία εφημερίδα που εκδόθηκε από τον Φεβρουάριο / Μάρτιο του 1885 έως το τέλος του 1889⁵⁷⁸.

* Τέλος η εφημερίδα «*Καρτερία*» εκδόθηκε το 1886⁵⁷⁹.

Στα Χανιά⁵⁸⁰:

«*Εποχή*» (Παράρτημα) (1878), «*Κρήτη*» (1879-1896), «*Άπτερα*» (1880-1881), «*Αλήθεια*» Εβδομαδιαία Διευθυντής και Συντάκτης Τιμ. Ψαρουδάκης (1881-1882), «*Κίσσα*» Εβδομαδιαία Σατιρική Ιδιοκτήτης και Συντάκτης Πάνος Χαϊδούλης (1881-1885), «*Λευκά Όρη*» (1881-1885), «*Πατρίς*» Εβδομαδιαία Διευθυντής και Συντάκτης Γ. Κουτάκης (1881-1883), «*Άμυνα*» (1885-1886), «*Αυγή*» (1895) και «*Μικρά εφημερίς*» (1896)

Συμπεράσματα

Τα εκπαιδευτικά θέματα αποτελούν βασική ύλη των τοπικών εφημερίδων τις εποχής την οποία και ερευνούμε. Δεκάδες άρθρα και ανακοινώσεις που αφορούν την εκπαίδευση εντοπίσαμε. Στο σχετικό παράρτημα του θέματός μας παραθέτουμε⁵⁸¹:

- Αποδελτίωση των τοπικών εφημερίδων της εποχής «*ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ*» (1886-1889), «*ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ*» (1893-1896) και «*ΜΙΝΩΣ*» (1882-1886)

(Ηράκλειο, 12 Ιανουαρίου 1885) κ.α.

⁵⁷⁴ Βλ. Εφ. ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ φ. 215, (Ηράκλειο, 23 Μαρτίου 1889).

⁵⁷⁵ Βλ. Γ. Παπιομύτογλου, Εκατό χρόνια Ρεθυμνιώτικων εφημερίδων 1881-1981. Ανάτυπο από το περ. Προμυθεύς ο Πυρφόρος, τεύχος 29, Μάρτιος – Μάιος 1982, σελ. 165

⁵⁷⁶ Η εφημερίδα «*ΝΕΟΣ ΡΑΔΑΜΑΝΘΥΣ*» εκδίδεται κάθε Σάββατο και ιδιοκτήτης της αλλά και βασικός της συντάκτης είναι ο Στυλιανός Εμμανουήλ Καλαϊτζάκης.

⁵⁷⁷ Ο Στυλιανός Εμμανουήλ Καλαϊτζάκης ήταν και πάλι ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας «*ΑΡΚΑΔΙΟΝ*», η οποία και κυκλοφορούσε μια φορά τη βδομάδα.

⁵⁷⁸ Η εφημερίδα «*Παρρησία*» εκδόθηκε από το Νικόλαο Δρουλίσκο.

⁵⁷⁹ Εκδότης ήταν ο Ν. Δρουλίσκος.

⁵⁸⁰ Βλ. Ζαχαρένιας Σημανδηράκης, Κρητικός Τύπος – (Συμπληρωματικά στοιχεία), περιοδικό Προμηθέας ο Πυρφόρος, τεύχος 34, Απρίλιος – Ιούνιος 1983, σελ. 143 και Ιστορικό Αρχείο Κρήτης Ευρετήριο Αρχείο Εφημερίδων

⁵⁸¹ Ειδικοί κατάλογοι στο τέλος του Παρητήματος Πηγών σελ. 497.

και παρουσίαση όλων των εκπαιδευτικών θεμάτων, ανά φύλλο εφημερίδας.

Κεφάλαιο τρίτο

Πόροι σχολείων

Κρατικές πηγές χρηματοδότησης

Δεν εντοπίσαμε αρκετό αρχειακό υλικό που να μας δίνει ενδείξεις για επαρκεί κρατική επιχορήγηση των σχολείων του Ηρακλείου στα πρώτα χρόνια ίδρυσής τους. Η έλλειψη αυτή οφείλεται όσο στη μακρόχρονη απουσία αρχειακής πολιτικής και θεσμικών προϋποθέσεων για την αποτελεσματικότερη οργάνωση των κρατικών και

ιδιωτικών αρχείων⁵⁸², όσο και στο γεγονός ότι το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας ήταν σταθερά ελεγχόμενο και σιωπηρά απαγορευμένο⁵⁸³. Είναι γεγονός ότι οι ιστορικές πηγές αποτελούν την «πρώτη ύλη» της ιστορίας, τη βάση δηλαδή για την ανασύνθεση της εικόνας του παρελθόντος. Αυτό σημαίνει ότι η διαθεσιμότητά τους είναι η βασικότερη προϋπόθεση για την προώθηση της ιστορικής επιστήμης⁵⁸⁴.

Όλα τα έγγραφα συνηγορούν ότι βασικός χρηματοδότης των σχολείων ήταν τα έσοδα από την ενοικίαση των μοναστηριακών κτημάτων, τα οποία και διαχειριζόταν η Δημογεροντία.

Πριν από την επανάσταση του 1866 η Τουρκική διοίκηση στο νησί δεν φαίνεται να ασχολούνταν με την εκπαίδευση, καθώς τα σχολεία ήταν λιγοστά, όπως και ο αριθμός των μαθητών που φοιτούσαν σ' αυτά.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870 παρατηρείται μια ανοχή στην προσπάθεια ανασύστασης της εκπαίδευσης και τη δημιουργία νέων σχολείων, οργανωμένων πια με κανονισμό και πρόγραμμα.

Σύμφωνα με το Στέφανο Γοντικάκη, πρώτο και ουσιαστικό μελετητή του Αρχείου της Δημογεροντίας Ηρακλείου, υπάρχουν ενδείξεις ότι η χρηματοδότηση της εκπαίδευσης από κρατικά έσοδα γινόταν μυστικά από το στρατιωτικό φόρο της πόλεως του Ηρακλείου. Χρονικά ανάγει την έναρξη της χρηματοδότησης σε προνόμια που παραχωρήθηκαν στον χριστιανικό πληθυσμό του νησιού από την εφαρμογή του Χάττι -Χουμαγιούν (1856)⁵⁸⁵. Οι πόροι από κρατικές πηγές ήταν επισφαλείς, αφού τα καταβαλλόμενα χρηματικά ποσά ήταν εξαρτώμενα από το κατ' έτος έλλειμμα του προϋπολογισμού⁵⁸⁶.

Ο Οργανικός Νόμος του 1868 έδινε το δικαίωμα στη Γενική Συνέλευση να διαθέτει μέρος των εσόδων της Κρήτης για τις ανάγκες της εκπαίδευσης⁵⁸⁷. Στα μέσα της δεκαετίας αυτής και συγκεκριμένα το 1876 φαίνεται να δίνεται στα σχολεία η

⁵⁸² Βλ. Σ. Ματθαίου, *Αρχειακή Πολιτική και Ιστορική Έρευνα*, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 35 – 37, Δεκέμβριος 1988, σελ. 137 – 139.

⁵⁸³ Βλ. Σοφία Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας, Εκκλησία και Κράτος (1889 – 1905)*, GUTENBERG, σελ. 14

⁵⁸⁴ Βλ. Σοφία Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας, Πολιτική και Εκπαίδευση (1875 – 1907)*, Παρασκήνιο, σελ. 7.

⁵⁸⁵ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η παιδεία στην Κρήτη... ο. π.*, σελ. 189-190.

⁵⁸⁶ Βλ. Θεοδώρου Τζεδάκη, *Μητροπολίτου Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Διονυσίου Καστρινογιάννη, Επισκόπου Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Λόγος επί τη ανακομιδή των λειψάνων του αδελφού αυτού Μητροπολίτη Κρήτης Τιμοθέου*, Νέα Χριστιανική Κρήτη, Έτος Α', Τεύχος 2, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1989, σελ. 195

⁵⁸⁷ Το άρθρο 12 του Οργανικού Νόμου παρείχε τη δυνατότητα στη Γενική Συνέλευση να συζητά και να εκτελεί έργα που αφορούν τη βελτίωση της εκπαίδευσης.

πρώτη χρηματοδότηση⁵⁸⁸. Συγκεκριμένα ζητήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση για την ενίσχυση των σχολείων οι τόκοι της δεκάτης που είχαν εισπραχθεί το 1874 κατά παράβαση ρητής διάταξης του Οργανικού Νόμου. Οι παραπάνω πόροι αποδόθηκαν στην Κρήτη και το αίτημα ικανοποιήθηκε⁵⁸⁹.

Το άρθρο 13 της «*Σύμβασης της Χαλέπας*» (1878), όριζε ότι το μισό από το περίσσειμα των εσόδων της Κρήτης, μπορεί να διατίθεται σε τοπικά έργα κοινής ωφέλειας, ανάμεσά τους και η σύσταση σχολείων⁵⁹⁰.

Σύμφωνα με το Νόμο του 1881, ειδικό κεφάλαιο (Δ') πέντε άρθρων, στα χριστιανικά σχολεία αναλογούσαν οι παρακάτω πόροι:

- Ετήσια πίστωση για τα σχολεία, που ψηφίζεται από τη Συνέλευση.
- Οι μισοί ετήσιοι τόκοι του Κοινωφελούς Ταμείου.
- Το ποσό των 500.000 γροσίων από το Κοινωφελές Ταμείο.
- Οι κρατήσεις στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων » (άρθρο 42).

Οι πόροι κάθε Διοίκησης προέρχονταν από:

- Από τα έσοδα των μοναστηριακών κτημάτων, ποσό που θα αποφάσιζαν σε ιδιαίτερη συνεδρίαση οι χριστιανοί βουλευτές του νησιού.
- Από φόρους που προέρχονταν από τις οικοδομές και από την παραγωγή αγαθών.
- Από τα δικαιώματα από τις εγγραφές, τα ενδεικτικά και τα απολυτήρια, ποσά τα οποία θα όριζαν οι τμηματικές εφορίες (άρθρο 43).

Επίσης οι πόροι κάθε κοινότητας, οι οποίοι αποκτιόνταν από κληροδοτήματα ή από τα κτήματα των ενοριακών εκκλησιών, καθώς και τα πρόστιμα τα οποία προέβλεπε ο νόμος (άρθρο 44). Την οικονομική διαχείριση των χρημάτων που διατίθενται είτε από τους κοινούς, είτε από τους ειδικούς πόρους, την είχαν οι Εφορείες που βρίσκονταν στις έδρες των Διοικήσεων. Οι Εφορείες ήταν υποχρεωμένες με τη λήξη της θητείας τους να αποδίδουν απολογισμό της διαχείρισής τους στους αντιπροσώπους των επαρχιών και της έδρας της Διοικήσεως. Κάθε επαρχία εξέλεγε δυο αντιπροσώπους, ειδικά για το λόγο αυτό. Οι ακριβείς εκθέσεις των λογαριασμών υποβάλλονταν στο Γενικό Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο και τις υπέβαλε στις Γενικές Συνελεύσεις (άρθρο 45). Κάθε επαρχιακή, δημοτική και τμηματική εφορεία έπρεπε να έχει ένα φερέγγυο άτομο ως ταμία, ο οποίος μπορούσε

⁵⁸⁸ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η παιδεία ...*, σελ. 189.

⁵⁸⁹ Την πληροφορία την δημοσιεύει ο Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σελ. 291 σημείωση 4 και Βλ. Κρητικός Κώδιξ, έκδοση 1, τόμος Α', σελ. 111-128.

⁵⁹⁰ Βλ. Κρητικός Κώδιξ, έκδοση 1, τόμος Α', σελ. 111-128.

και να μην είναι μέλος αυτής, το οποίο όμως δε θα ελάμβανε μισθό για την υπηρεσία του (άρθρο 46).

Στο Νόμο του 1889 οι πόροι των σχολείων προερχόταν από:

- Το μέρισμα της Χριστιανικής κοινότητας του νησιού.
- Τις πιστώσεις που ψηφίζονται από τη Γενική Συνέλευση.
- Τους μισούς ετήσιους τόκους του Κοινοφελούς Ταμείου.
- Το 1/10 των εισοδημάτων των Δήμων, σύμφωνα με το άρθρο 105 του δημοτικού νόμου.
- Τις κρατήσεις στους μισθούς των υπαλλήλων.
- Τα πρόστιμα που επιβάλλονταν στους δασκάλους (άρθρο 70).

Μερικοί πόροι των σχολείων των τμημάτων είναι οι ίδιοι με το νόμο του 1881 (άρθρο 71).

Σύμφωνα με στατιστική της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου⁵⁹¹, που εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας και που αφορούσε το σχολικό έτος 1887-1888, υπάρχουν αναλυτικά στοιχεία τόσο για τον αριθμό των μαθητών, όσο και για τα χρήματα που διατίθεντο για τα σχολεία.

Συγκεκριμένα:

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΑΡΑΣ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1887 - 1888							
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	32	2	34	3600
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	28	0	28	3600
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	26	0	26	3600
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Καντήλα	15	0	15	3600
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	68	9	77	7200
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	26	0	26	3600
7	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	41	1	42	3600
8	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	19	1	20	3600
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	40	0	40	3600
10	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	23	0	23	4200
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	97	0	97	4200
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	40	0	40	3600
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	110	0	110	3600
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	39	1	40	3600
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	26	0	26	3600
16	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσιδέρος	20	0	20	3600
17	Μονοφατίου	Μεγ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	24	3	27	3000
18	Μονοφατίου	Μεγ. Βρύσης	Αγ. Βαρβάρας	36	1	37	3600

⁵⁹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 -117/120/122/123/124/127/128. Αναλυτικά στατιστικά στοιχεία για τα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Φεβρουαρίου 1888).

19	Μονοφατσίου	Μεγ. Βρύσης	Μεγ. Βρύσης	30	2	32	3600
20	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	21	0	21	3600
21	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Τι	13	0	13	3600
22	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	10	0	10	3600
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	31	0	31	3600
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	31	0	31	3600
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	21	0	21	3600
26	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	11	0	11	-
27	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	21	2	23	3600
	ΣΥΝΟΛΟ			899	22	921	97800

Η στατιστική ανά Δήμο:

ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΑΡ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	5	169	11	180	21600
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	26	0	26	3600
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	123	2	125	15000
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	247	0	247	11400
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	65	1	66	7200
6	Μονοφατσίου	Αρκλοχωρίου	1	20	0	20	3600
7	Μονοφατσίου	Μεγ. Βρύσης	3	90	6	96	10200
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	3	44	0	44	10800
9	Μονοφατσίου	Χάρακα	5	115	2	117	14400
	ΣΥΝΟΛΟ		27	899	22	921	97800

Η στατιστική ανά Επαρχία:

ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΑΡ. ΔΗΜΩΝ	ΑΡ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	3	10	318	13	331	40200
2	Πυργιωτίσσης	2	5	312	1	313	18600
3	Μονοφατσίου	4	12	269	8	277	39000
	ΣΥΝΟΛΟ	9	27	899	22	921	97800

Λίγα χρόνια αργότερα (1893), η εφημερίδα «ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ» δημοσιεύει στατιστική των σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου⁵⁹². Σύμφωνα με αυτήν:

- Στην πόλη του Ηρακλείου υπάρχουν:
 - Ένα Γυμνάσιο με 6 καθηγητές, ένα δάσκαλο γυμναστικής και δυο επιστάτες. Δαπανώνται για το σχολείο αυτό ετησίως: 9.350 γρ.
 - Ένα Ελληνικό σχολείο με τρεις δασκάλους και ετήσια δαπάνη 2.850 γρ.
 - Ένα Δημοτικό αρρένων με πέντε δασκάλους και ένα επιστάτη και με ετήσια δαπάνη 2.530 γρ.
 - Ένα Παρθεναγωγείο με έξι δασκάλισσες και μια επιστάτρια και με ετήσια δαπάνη 2.150 γρ.

⁵⁹² Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 8. Δημοσιεύεται στατιστική των σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, σελ. 60, (Ηράκλειο, 30 Σεπτεμβρίου 1893).

- Στις επαρχίες Καινουργίου - Πυργιωτίσσης ένα Ελληνικό σχολείο με 2 δασκάλους και έντεκα Δημοτικά σχολεία με ισάριθμους δασκάλους. Η ετήσια δαπάνη όλων ήταν 3.217 γρ.
- Στην επαρχία Μονοφατσίου δέκα Δημοτικά σχολεία με ετήσια δαπάνη 2.400 γρ.
- Στην επαρχία Πεδιάδος έντεκα Δημοτικά σχολεία με ισάριθμους δασκάλους και ένα βοηθό και με ετήσια δαπάνη 5.000 γρ.
- Στην επαρχία Μαλεβυζίου έντεκα Δημοτικά σχολεία με ισάριθμους δασκάλους και ένα βοηθό και με ετήσια δαπάνη 3.400 γρ.
- Στην επαρχία Τεμένους τέσσερα Δημοτικά σχολεία με ισάριθμους δασκάλους και ένα βοηθό και με ετήσια δαπάνη 1.250 γρ.

Συνολικά συντηρούνταν 58 σχολεία με 6 καθηγητές, 70 δασκάλους, 3 βοηθούς και τέσσερεις επιστάτες. Η ετήσια δαπάνη όλων των σχολείων ανήρχετο στο ποσό των 32.147 γρ.

2. Μοναστηριακοί πόροι

Ουσιαστικό ρόλο στη διατήρηση της βασικής εκπαίδευσης στο νησί, διαδραμάτισαν τα μοναστήρια, καθώς σ' αυτά διδάσκονταν γράμματα στους ιερείς, ψάλτες και αναγνώστες, αλλά και στα παιδιά των γύρω χωριών⁵⁹³. Η Τουρκική διοίκηση φαίνεται να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην ανοχή και στην απαγόρευση λειτουργίας των χριστιανικών σχολείων⁵⁹⁴. Κατά το 18^ο αιώνα οι Τούρκοι επέτρεπαν την ίδρυση εκκλησιών και όχι σχολείων στο νησί: *...ίνα ο λαός εις αυτάς αφοσιούμενος αποβάλη πάσαν ιδέαν ελευθερίας και επαναστάσεως, αγράμματος ων, να φέρη δε τον ζυγόν της δουλείας ως κτήνος υπομονετικώς*⁵⁹⁵.

Κατά το 19^ο αιώνα η εικόνα της εκπαίδευσης βελτιώνεται. Σχολεία ιδρύονται πλέον επίσημα και μέσα σε μοναστήρια. Στο Νομό Ηράκλειου υπάρχει η Δημοτική Σχολή Ανωπόλεως στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, η Δημοτική Σχολή Κυθαρίδας, στην Ιερά Μονή Κυρά Ελεούσας, η Ελληνική Σχολή του Χριστού, μετόχι της Ιεράς Μονής Αγκαράθου κ.α.

Αρχικά τα μοναστήρια βοηθούν οικονομικά τα σχολεία των πόλεων, ενώ στη συνέχεια η ενοικίαση των κτημάτων των μοναστηριών, αποτέλεσε το βασικό

⁵⁹³ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης, Ηράκλειο, τ. Α'-Β' (1992-1993). Υπάρχει εμπειριστατωμένη έρευνα για την προσφορά των μοναστηριών στην εκπαίδευση.

⁵⁹⁴ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο.π., σελ. 189.

⁵⁹⁵ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, ο. π.

τροφοδότη των χρημάτων που απαιτούνταν για την πληρωμή των μισθών των εκπαιδευτικών.

Το 1901, ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, μιλώντας στην Κρητική Βουλή, με την ιδιότητά του Βουλευτή, δίνει το στίγμα της προσφοράς των Ιερών Μονών: *...από το 1870 μέχρι του 1878 ήρξατο η εγκαθίδρυσις των Μουσών εις την Κρήτην. Ας είναι, Κύριοι, ευλογημένη η μνήμη πάντων εκείνων, οι οποίοι επροικοδότησαν τας μονάς της Κρήτης με τα κτήματα, τα οποία τώρα έχουν, ας είναι ευλογημένοι οι μοναχοί εκείνοι, οι οποίοι με θυσίαν της ζωής των και με τόσας κακουχίας ηύξησαν τας ιδιοκτησίας των μοναστηριών, διότι αυτά τα κεφάλαια, τα οποία εποριζόμεθα εκ των Μονών τότε, εχρησίμευσαν ως πρώτη αφετηρία της δημιουργίας σχολείων – δύο τάξεων Γυμνασίου, Ελληνικών τινών και πολλών Δημοτικών σχολείων εις όλας τας επαρχίας.*

Τα μοναστήρια διέθεταν σημαντικό αριθμό εκτάσεων γης, όχι μόνο κοντά σ' αυτά, αλλά και σε απομακρυσμένα σημεία, τα περισσότερα δωρεές πιστών. Το 1881 η Κρήτη διέθετε 56 Ιερές Μονές, από τις οποίες οι 16 ήταν Σταυροπηγιακές, δηλαδή υπάγονταν απ' ευθείας στο Οικουμενικό πατριαρχείο (ανάμεσά τους η Ιερά Μονή Οδηγήτριας στη Μεσαρά). Υπήρχαν και μονές που ανήκαν στο Σινά, στον Άθω και στην Πάτμο. Το Πατριαρχείο κατέστησε Σταυροπηγιακά αρκετά μοναστήρια του νησιού, αφενός μεν για να κατοχυρώσει τις περιουσίες τους και αφετέρου να έχει επιπλέον έσοδα από αυτές τις Μονές⁵⁹⁶.

Καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας μεγάλη ήταν η προσπάθεια των μοναχών αλλά και των Επισκόπων να προστατεύσουν την εκκλησιαστική περιουσία. Τον Οκτώβριο του 1779 ο Μητροπολίτης Κρήτης Ζαχαρίας έστειλε επιστολή στον Επίσκοπο Αυλοποτάμου Παρθένιο, με τον οποίο ανέθεσε την ποιμαντική διοίκηση της επαρχίας των Σφακίων. Στην επιστολή αυτή μεταξύ των άλλων τον προτρέπει για την προστασία: *...πάντων των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών κτημάτων και του επισημαίνει να τα κρατήσει: ...σώα τε και ανελλειπή*⁵⁹⁷.

Οι πόροι των Μοναστηριών, όπως προαναφέραμε, αποτελούσαν το βασικό τροφοδότη της εκπαίδευσης. Σε έγγραφο του 1895 δίνεται μια συνολική εικόνα των πόρων όλων των Μονών του Τμήματος Ηρακλείου:

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	ΕΤΟΣ
ΙΕΡΕΣ ΜΟΝΕΣ	1895

⁵⁹⁶ Βλ. Γιάννης Ανδουλάκης, Η εκπαίδευση στην Κρήτη ... ο. π., σελ. 152.

⁵⁹⁷ Βλ. Ευμένιος Φουρναράκης, Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, αποκείμενα εν τω μουσείω Ηρακλείου, Κρητικά Χρονικά Ι, σελ. 351- 362.

ΕΠΑΝΩΣΗΦΗ	35097,5
ΑΓΚΑΡΑΘΟΥ	14400
ΑΠΕΖΑΝΩΝ	13334,5
ΟΔΗΓΗΤΡΙΑΣ	9196,75
ΣΑΒΒΑΘΙΑΝΩΝ	7200
ΑΝΟΠΩΛΕΩΣ	4483,25
ΚΥΡΙΑΣ ΕΛΕΟΥΣΗΣ	4166,5
ΚΑΡΔΙΩΤΙΣΣΗΣ	4041,5
ΓΟΡΓΟΛΑΪΝΗ	2716,75
ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ	1363,25
ΣΥΝΟΛΟ	96000

Από τον κατάλογο απουσιάζει η Μονή Βροντισίου, ενώ υπάρχουν τρεις Μονές από την περιοχή της Μεσαράς (Επανωσήφη, Απεζανές, Οδηγήτρια). Η Μονή Επανωσήφη συγκεντρώνει έσοδα 35.097, 5 γρόσια και είναι η πλουσιότερη όλων⁵⁹⁸.

Από τους πόρους των Μονών της Μεσαράς, δεν χρηματοδοτούνταν μόνο τα σχολεία της περιοχής (πληρωμές δασκάλων), αλλά και άλλα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου. Το 1871 ο δάσκαλος του σχολείου του Αγίου Μύρωνα παπα – Γρηγόριος Πυλωρίδης, πληρώνεται από τα έσοδα της Μονής Απεζανών⁵⁹⁹. Ο δάσκαλος του σχολείου Χάρακα Νικόλαος Γεωργιάδης κατά το έτος 1874, μισθοδοτείτο από την μερίδα της Μονής Οδηγήτριας⁶⁰⁰. Στο πρακτικό της Δημογεροντίας Ηρακλείου για τη σύσταση της Ελληνικής σχολής Καινουργίου – Πυργιωτίσσης στην παράγραφο 3 αναφέρεται ότι οι Ελληνοδιδάσκαλοι της σχολής θα πληρώνονται: *...εκ των τόκων τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Χριστιανικῇ Τράπεζα κατατιθησομένων χρημάτων ἐκ τῶν εισοδημάτων της ἐκκλησίας τῆς Καλυβιανῆς* ⁶⁰¹. Το 1880 ο δάσκαλος των Βόρρων Μιχαήλ Κονιωτάκης πληρώνεται από την 1324 μερίδα της Ιεράς Μονής Απεζανών⁶⁰². Από τη μερίδα της Μονής Επανωσήφη το 1872 πληρώνονταν οι δάσκαλοι αρκετών σχολείων, όπως: Ο Εμμανουήλ Λιμπρίτης του Τυμπακίου, ο Νικόλαος Δρακόπουλος του Αγίου Μύρωνα, ο Κωνσταντίνος Μαριδάκης των Πρεβελιανών, ο Γεώργιος Στεφανίδης του Σίβα κ.α.⁶⁰³

⁵⁹⁸ Κ.Α. 2 – Α.Α. 324-055 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, που εμφανίζει την οικονομική επιφάνεια των Μονών του Τμ. Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Ιανουαρίου 1895).

⁵⁹⁹ Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα (ΧΟΤ), Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, αρ. φ. 4, α. α. 103.

⁶⁰⁰ Κ.Α. 2 – Α.Α. 80 – 102 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς την ΧΟΤ, (Ηράκλειο, 19 Μαρτίου 1874).

⁶⁰¹ ΚΑ 2 – ΑΑ 103-263/266 ΑΔΗ: Πρακτικό συνεδρίασης της Δημογεροντίας Ηρακλείου, όπου αποφασίζεται η σύσταση Ελληνικής Σχολής Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 19 Ιανουαρίου 1876)

⁶⁰² Κ.Α. 2,4 – Α.Α. 3^α – 366 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς την ΧΟΤ, (Ηράκλειο, 4 Φεβρουαρίου 1880).

⁶⁰³ Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, αρ. φ. 5 α. α. 530.

Επίσης οι Μονές της Μεσαράς βοηθούσαν κοινωφελείς δραστηριότητες, όπως το κτίσιμο της εκκλησίας του Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο, για το οποίο η Μονή Οδηγητρίας πρόσφερε αρκετά χρηματικά ποσά⁶⁰⁴. Επίσης η Μονή Απεζανών δάνειζε χρήματα σε αναξιοπαθούντες ανθρώπους, όπως στον Κωνσταντίνο Παπιστάκη από την Πόμπια στον οποίο έδωσε το 1866 2.200 γρόσια⁶⁰⁵. Η Μονή Επανωσήφη στις αρχές της δεκαετίας του 1860 χρηματοδοτούσε με 150 γρ. το μήνα τις σπουδές του Ιερομονάχου Νικοδήμου του Ενανωσηφίτου⁶⁰⁶. Για την κατασκευή σχολικού κτηρίου στο Σίβα, η Μονή Οδηγητρίας αναφέρεται δυο φορές να κατέβαλε χρήματα. Την πρώτη ... *δια λογαριασμόν της Οδηγήτριας 580,30γρ.* και τη δεύτερη: ... *δια χειρός Ηγουμένου Οδηγήτριας 212γρ.* Για τον ίδιο λόγο η Μονή Απεζανών κατέβαλε 200 γρ.⁶⁰⁷.

2^α. Το Μοναστηριακό ζήτημα

Η βασική αιτία της επανάστασης του 1866, ήταν η διαχείριση των εσόδων των μοναστηριών. Συγκεκριμένα υπήρξε μια διένεξη αρκετών χρόνων ανάμεσα στην πόλη του Ηρακλείου και τις επαρχίες του Τμήματος, για την κατανομή των εσόδων από την ενοικίαση των μοναστηριακών κτημάτων, προς όφελος της εκπαίδευσης. Ο 19^{ος} αιώνας για τους μοναχούς των κρητικών μοναστηριών, υπήρξε αιώνας περισσότερο πνευματικού παρά οικονομικού μαρασμού. Ο μοναστικός πλούτος, που ήταν ένα πολύ σημαντικός, σε ένα μεγάλο του μέρος τον απομυζούσαν λίγοι, ενώ η αξιοποίηση του δε συμβάδιζε με την ικανοποίηση των μεγάλων κοινωνικών αναγκών της εποχής. Ο χριστιανικός πληθυσμός δεν μπορούσε να συντηρεί με τα πενιχρά του έσοδα τα επαρχιακά σχολεία και περίμενε την οικονομική βοήθεια των μοναστηριών, που δινόταν με πολύ φειδώ⁶⁰⁸.

Έτσι από το 1862, ορισμένοι φωτισμένοι κληρικοί και λαϊκοί, ανάμεσά τους ο Χριστόφορος Αργυράκης, παλιός δάσκαλος και δημογέροντας του Ηρακλείου και ο Λεωνίδας Γεωργιάδης, είχαν βάλει ως στόχο την ίδρυση σχολείων με την εκμετάλλευση των μοναστηριακών κτημάτων, τα οποία πρότειναν να τεθούν υπό της εποπτείας της Δημογεροντίας Ηρακλείου. Υπήρξαν όμως σοβαρές αντιδράσεις από τον Μητροπολίτη Κρήτης Διονύσιο και από Επισκόπου και Ηγουμένους

⁶⁰⁴ Στο αρχείο της Ιεράς Μονής Οδηγήτριας υπάρχουν αρκετά έγγραφα που επιβεβαιώνουν το γεγονός.

⁶⁰⁵ Βλ. Νίκος Ψυλάκης, ο. π., σελ. 252.

⁶⁰⁶ Βλ. Νίκος Ψυλάκης, ο. π., σελ. 51.

⁶⁰⁷ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 98-19/21 ΑΔΗ: Έγγραφο με τα έσοδα – έξοδα κατασκευής του σχολείου Σίβα, (Σίβα, 13 Νοεμβρίου 1863).

⁶⁰⁸ Βλ. Κάλλια Καλλιαντάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυστωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις - Η περίπτωση της Κρήτης 1868 – 1877*, Βιβλιοπωλείο «Εστία» σελ. 30, 13, 59, κ.α.

μοναστηριών. Υπέρ του Μητροπολίτη, τάχθηκε ο Ισμαήλ πασάς, που βοήθησε να εκλεγούν πληρεξούσιοι άνθρωποι προσκείμενοι στην Εκκλησία, ενώ ακύρωσε την εκλογή μελών που διαφωνούσαν και που θα μετέβαιναν στο πατριαρχείο να συζητήσουν το θέμα. Το όλο πρόβλημα γνωστό και ως «μοναστηριακό ζήτημα», ήταν η βασικότερη αιτία της επαναστάσεως του 1866⁶⁰⁹.

Ένας εκ των πρωταγωνιστών του Μοναστηριακού ζητήματος και αργότερα καθηγητής του Κρητικού Γυμνασίου, Μιχαήλ Βιστάκης, σε επιστολή του με ημερομηνία 2 Μαΐου 1865, στον Ι. Οικονομίδη, πολιτικό της εποχής, στρέφεται ευθέως κατά του Μητροπολίτη Κρήτης σημειώνοντας μεταξύ των άλλων: ... *αντί ποιμένος καλού, εοίμου την ψυχήν αυτού τιθέναι υπέρ των προβάτων, τουναντίων αναδειχθείς ποιμήν μισθωτός έτοιμος τας ψυχάς πολλών προβάτων θύειν υπέρ ενός αυτού πείσματος και μικράς φιλοτιμίας, και από αρχηγού της Χριστιανικής Θρησκείας, ήτις εστίν όλη αγάπη, αρχηγός του μίσους και της έχθρας κατασθείς, και αντί του κηρύττειν και πράττειν τα της ειρήνης και αυταπαρνήσεως, ανεγείρων την τυραννίαν της δοιχόνιας και του δεσποτισμού, προθύμως και εκουσίως υπετάσσετο εις τας θελήσεις των τυράννων της πατρίδος και των εχθρών του χριστιανισμού, και όσα ούτοι ησχύνοντο ή εδειλίων να πράζωσιν εναντίον των χριστιανών, ευχαρίστως ενήργει και εξετέλει εκείνος και οι περί αυτόν*⁶¹⁰.

Για το μοναστηριακό ζήτημα σημειώνει ο ιστοριοδίφης-Τουρκολόγος Νικόλαος Σταυρινίδης: ...*παρουσιάστηκαν τότε στο Μ. Κάστρο μερικοί εγγράμματοι και προοδευτικοί νέοι...που άρχισαν έναν αγώνα για να ιδρυθούν και να συντηρούνται από τα μισά μοναστηριακά έσοδα σχολεία σε όλην την Κρήτη. Να συσταθούν ανάλογες επιτροπές διαχειρήσεων των μοναστηριακών εσόδων και να αφαιρεθεί το δικαίωμα που είχε έως τότε ο Μητροπολίτης Κρήτης στη διαχείριση των εισοδημάτων, ενοικίων και εσόδων των μοναστηριών. Αυτή ήταν και η αρχή του περίφημου μοναστηριακού ζητήματος που άρχισε στα 1859-1860 και συνεχίστηκε μέχρι τις παραμονές του μεγάλου σηκωμού του 1866.*

Και συνεχίζει: ...*Ο τότε Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος (μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης), οι Ηγούμενοι των Μοναστηριών και μερικοί καλόγηροι και λαϊκοί που πάκτωναν τα μοναστηριακά έσοδα και ακίνητα, καθώς και η Δημογεροντία του Μεγάλου Κάστρου αντέδρασαν βίαια στην δίκαιη αυτή πρόταση των μορφωμένων νέων*

⁶⁰⁹ Βλ. Χρηστάκης Γιάννης - Πατεράκης Γεώργιος, *Η Κρήτη και η ιστορία της*, Εκδόσεις Καλέντης, σελ. 282-283.

⁶¹⁰ Βλ. Ιωάννης Μαμαλάκης, *Δύο επιστολαί του Μιχαήλ Βιστάκη*, Κρητική Πρωτοχρονιά, έτος Β', Αθήναι 1962, σελ. 30-34.

της ανατολικής Κρήτης, όπου βρισκόταν τα πλουσιότερα Μοναστήρια. Με την ιδέα όμως αυτή των προοδευτικών νέων συνετάχθησαν τότε ο Στεφ. Νικολαΐδης, ο Αντ. Ξανθουδίδης ή Ζωγράφος, ο Σαρολίδης, ο Ρ. Κούνδουρος ...ο Μ. Σκουλάς (σ.σ. πρόκειται για τον μεγαλύτερο αδερφό του Πυρπολητή δασκάλου Εμμ. Σκουλά που ήταν και αρχηγός του Μυλοποτάμου στα 1866), Μ. Τσουδερό και Κόρακα. Συνέβησαν τότε πολλά και γράφτηκαν πάρα πολλά και γίνηκαν αναφορές στα Πατριαρχεία και αποστολή αντιπροσώπου στα Πατριαρχεία και γενικά οι μορφωμένοι αυτοί νέοι, έχοντας και την προστασία των άλλων που αναφέραμε παραπάνω ξεσήκωσαν τον λαό της Κρήτης κατά του Μητροπολίτου και όλων εκείνων που αντιδρούσαν στην ιδέα αυτή της συντηρήσεως των σχολείων με το ήμισυ ποσό των μοναστηριακών εσόδων. Ήρθε τότε στα 1864 από τα Χανιά ο Γενικός Διοικητής Χεκίμ Ισμαήλ Πασάς και επενέβη στις εκλογές των δημογερόντων, ακύρωσε την εκλογή του Στεφ. Νικολαΐδη στο Μ. Κάστρο και του Αντ. Ξανθουδίδα ή Ζωγράφου στην Πεδιάδα και εξώρισε στην Αθήνα τους νέους Χριστ. Αργυράκη, Μ. Βιστάκη ...Ο λαός εξοργίστηκε ακόμη περισσότερο με τις αυθαίρετες αυτές ενέργειες του Ισμαήλ Πασά και το Μοναστηριακό αυτό ζήτημα έδωσε την αφορμή να ξεσπάσει μια ώρα ενωρίτερα η επανάσταση του 1866.

Τελειώνοντας σημειώνει για το Μεσαρίτη οπλαρχηγό και Γεν. Αρχηγό των Ανατολικών Επαρχιών της Κρήτης στην επανάσταση του 1866, Καπετάν Κόρακα: ... Αυτός ο θεοσεβής και θρήσκος άνθρωπος ξεχώρισε τα αισθήματά του και τάχθηκε στην περίπτωση αυτή ενάντια του Μητροπολίτη, των Ηγουμένων, των καλογήρων και των άλλων εκμεταλλευτών της Μοναστηριακής Περιουσίας⁶¹¹.

Το ίδιο και ίσως με εντονότερο τρόπο παρουσιάζει στο έργο του ο Παναγιώτης Κριάρης⁶¹² μνημονεύοντας: ...τα καταθόνια σχέδια της Πύλης, σκοπόν έχοντα ως και αλλαχού είδομεν να κρατώσι τους Κρήτας εις παντελή απαιδευσίαν και την ομάδα των φωτισμένων νέων της εποχής εκείνης, που πρωτοπορούσαν στο θέμα αυτό και τους υποστηρικτές τους, ανάμεσα στους οποίους και ο Μ. Σκουλάς, αδελφός του Εμμ. Σκουλά⁶¹³ και φίλος του ενός από τους ηγέτες της κίνησης αυτής Μιχ. Βιστάκη, μετέπειτα αγωνιστή αντιπροσώπου στις Γεν. Επαναστατικές Συνελεύσεις

⁶¹¹ Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, *Ο Μιχαήλ Κόρακας και οι συμπολεμιστές του*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, σελ.232-235.

⁶¹² Βλ. Παναγ. Κριάρης, *Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της επαναστάσεως του 1866*, εν Χανίοις 1902, σελ. 99 – 102.

⁶¹³ Βλ. Απόστολος Παπαϊωάννου, *Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845- 1866)*, Ο πυρπολητής του Αρκαδίου, 2003.

και Βουλευτή της Κρητικής Πολιτείας που φιλοξενήθηκε επανειλημμένα στο σπίτι των Σκουλάδων στ' Ανώγεια⁶¹⁴.

Αλλά και ο ιστορικός Βασίλειος Ψιλλάκης αναφέρεται στο μοναστηριακό ζήτημα και τους: *...έγκριτους και λόγιους νέους...* Χριστόφορο Αργυράκη, Μιχαήλ Βιστάκη κ.λ.π. που εξαιτίας: *...των αντιδρώντων Μητροπολίτου και τινών αυτονομιζομένων αριστοκρατικών και κερδοσκοπούντων εκ των Μοναστηρίων» προέβησαν οι άνω νέοι «έκτοτε έτι μάλλον εις ευρύτερας μετά και άλλων συνεννοήσεις και συνεταιρισμούς εθνικοπολιτικούς επέχυσαν επί της αναπτομένης ήδη πυρκαϊάς ου μικρόν ποσόν ευπρήστου ύλης , καθ'ήν θα ίδωμεν και αυτούς δρώντας ανενδότως και καρτερικώς μέχρι τέλους του κοσμοβόητου καταστάντος δράματος της του 1866 κρητικής επαναστάσεως*⁶¹⁵.

Ο Νικόλαος Τωμαδάκης επισημαίνει ότι η εθνική συνείδηση των Κρητών αγροτών είχε αρχίσει να αφυπνίζεται. Εσωτερικοί ήταν κυρίως οι λόγοι που εδραίωναν την επανάσταση, η οποία και είχε προετοιμαστεί για αρκετά χρόνια στην ανατολική Κρήτη. Το Μοναστηριακό ζήτημα κατέδειξε ότι η Τούρκικη διοίκηση δεν σκόπευε να επιτρέψει τη διάθεση των μοναστηριακών πόρων για την εξάπλωση της παιδείας στην Κρήτη. Η προπαρασκευή αυτή κατέστησε τις ανατολικές επαρχίες συνειδητά υπέρμαχες λύσεων των άκρων, για τις οποίες οι αντίστοιχες δυτικές απέβλεπαν αποτελεσματικές για ευνοϊκούς για τα διαμερίσματα τους όρους⁶¹⁶.

Τον Οκτώβριο του 1870, όλες οι μονές, τέθηκαν υπό τη διοίκηση των Δημογεροντιών.

Συμπεράσματα

Το μοναστηριακό ζήτημα ήταν ένα από τα κορυφαία θέματα του 19^{ου} αιώνα και η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια του προοδευτικού χριστιανικού στοιχείου, να αντιπαρατεθεί - φανερά πλέον - με το ντόπιο εκκλησιαστικό και κοινωνικό κατεστημένο. Στόχος ήταν να συσταθούν επιτροπές διαχειρίσεων των μοναστηριακών εσόδων και να αφαιρεθεί το δικαίωμα που είχε έως τότε ο Μητροπολίτης Κρήτης στη διαχείριση των εισοδημάτων, ενοικίων και εσόδων των μοναστηριών. Επικεφαλής της προσπάθειας νέοι λόγιοι της εποχής, με ευρύ πνεύμα αντίληψης για την ωφέλιμη χρήση των μοναστικών εσόδων, αλλά και η μεγάλη

⁶¹⁴ Βλ. Ιωάννης Μουρέλος, *Ιστορία της Κρήτης*, 2η έκδοση, Ηράκλειο 1950, σελ. 1605.

⁶¹⁵ Βλ. Βασίλειος Ψιλλάκης, *Ιστορία της Κρήτης, από της απωτάτης Αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, εν Χανίοις 1899-1909 τ. Α'-Γ'. σελ. 866 – 867.

⁶¹⁶ Βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, *Το μυστικόν Κρητικόν υπόμνημα της 15^{ης} και 27^{ης} Μαΐου 1866*, ΑΘΗΝΑ, Τ. 47^{ης}, Αθήνα 1937, σελ. 223.

πλειοψηφία των Κρητοχριστιανών. Τον πρωταγωνιστικό ρόλο των κοινωνικών τάξεων στην κοινωνική εξέλιξη αντικαθιστά τώρα η υπερβατική οντότητα του λαού ή του έθνους, η οποία προσεγγίζεται με το γνωστό ρομαντικό τρόπο του 19^{ου} αιώνα⁶¹⁷. Στο "ζήτημα" αυτό δεν άργησαν να αναμιχθούν και οι Τούρκοι (ευνοϊκά διακείμενοι προς μια μεταβολή της φεουδαρχικής-μοναστηριακής οικονομίας της Κρήτης), οπότε το πρόβλημα έγινε πιο περίπλοκο απ' ότι αναμένονταν και ήταν μια από τις αιτίες που επιτάχυναν τις εξελίξεις για την Επανάσταση του 1866.

2β.Η προσφορά των μονών της Μεσαράς στην εκπαίδευση

Ουσιαστική ήταν η πνευματική και υλική προσφορά των Ιερών Μονών της Μεσαράς στην εκπαιδευτική ανάπτυξη της περιοχής και ολόκληρης της Κρήτης. Στην περιοχή αυτή υπήρχαν και υπάρχουν ακόμη και σήμερα σημαντικές κοιτίδες μοναχισμού, που ανέδειξαν αξιόλογες προσωπικότητες.

Ένας όρμος των Αστερουσίων, οι Καλοί Λιμένες, ήταν ο πρώτος σταθμός του Αποστόλου Παύλου, όπου δίδαξε για πρώτη φορά το χριστιανισμό γύρω στα 60 μ. Χ. κατευθυνόμενος δέσμιος προς τη Ρώμη. Ήταν η πρώτη επίσημη είσοδος του χριστιανισμού στο νησί μας. Ο πρωτοκορυφαίος Απόστολος των Εθνών ήλθε για δεύτερη φορά στην Κρήτη το 63 μ.Χ. και οργάνωσε την εκκλησία τοποθετώντας ως πρώτο επίσκοπο Κρήτης τον εκλεκτό συνεργάτη του Απόστολο Τίτο, με έδρα τη Γόρτυνα⁶¹⁸.

Την Α' Βυζαντινή περίοδο (330 – 824 μ. Χ.) ανθούσε ο Μοναχισμός με επίκεντρο το Όρος Ράξος ή Όρος των Λιθίνων.

Την περίοδο Αραβοκρατίας (824-961 μ. Χ.) η Κρήτη πέρασε μεγάλη δοκιμασία από σφαγές και λεηλασίες κυρίως λόγω των πολλών επιδρομών των Σαρακηνών πειρατών, που εισέβαλαν στην Κρήτη από την περιοχή «Κεφάλι», στον κόλπο της Μεσαράς.

Η Β' Βυζαντινή περίοδος (961-1204 μ.Χ.), είναι μία νέα περίοδος κοινωνικής, οικονομικής και πνευματικής αναγέννησης της Κρήτης και όλης της περιοχής των Αστερουσίων. Από την περιοχή ξεκίνησε μια μεγάλη εκκλησιαστική προσωπικότητα, ο Άγιος Ιωάννης ο Ξένος (από το χωριό Σίβα Πυργιώτισσας), ο οποίος επιτελώντας ιεραποστολικό έργο, περιπλανήθηκε από τα Αστερούσια στο δυτικό τμήμα της

⁶¹⁷ Βλ. Σοφία Βούρη, *Τα Σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής (1991 – 1993)*, GUTENBERG, σελ. 24.

⁶¹⁸ Βλ. Αρχιμανδρίτης Παρθένιος (Βουλγαράκης), *Ηγούμενος Ιεράς Μονής Οδηγήτριας*, Εισήγηση στο 2^ο Συνέδριο Μεσαράς, (Πύργος, Νοέμβριος 2000).

Κρήτης (Νομός Ρεθύμνου και Νομός Χανίων) και ίδρυσε 8 μοναστηριακά συγκροτήματα και πολλούς Ναούς.

Κατά την περίοδο Ενετοκρατίας (1204-1669 μ. Χ.), τα Μοναστήρια και τα Ερημητήρια των Αστερουσίων γίνονται κέντρα αντίστασης στην προσπάθεια των Ενετών να εκλατινίσουν την Κρήτη. Πολλοί λόγιοι Μοναχοί έδρασαν στην περιοχή αυτή για την ενίσχυση της θρησκευτικής και εθνικής συνείδησης των Κρητών. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Ιωσήφ Φιλάργιος ή Φιλάργης και ο Ιωσήφ Βρυένιος. Το 1361-62 ιδρύεται η Μονή των Τριών Ιεραρχών στην περιοχή Λουσουδίου (ή Λουσουδί) κοντά στον Κόφινα. Στη Μονή αυτή λειτουργούσε σχολείο με δάσκαλο τον Ιωσήφ Φιλάργιο⁶¹⁹.

Γύρω του υπήρχε κύκλος μαθητών και οι αρχαικές πηγές αποκαλύπτουν ένα πνευματικό κέντρο με ευρύτερη ακτινοβολία. Ο ίδιος ο Ιωσήφ έφερε τον τίτλο του «*διδασκάλου Κρήτης*»⁶²⁰ ενώ από το γνωστό «*λίβελο του Καλέκα*», που πιθανότατα απευθυνόταν στο Φιλάργη, πληροφορούμαστε ότι γύρω από τον αποδέκτη υπήρχε κύκλος μαθητών. Ο Καλέκας όμως θεωρούσε «*τυφλό*» δάσκαλο το λόγιο ορθόδοξο μοναχό Ιωσήφ:

...εγγύθεν έχοντα τους μαθητάς οἱς τυφλοῖς, τυφλός οδηγός⁶²¹.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν εκείνα τα χρόνια στις μονές των Αστερουσίων μπορούμε σήμερα να τα πληροφορηθούμε από τον αυτόγραφο κώδικα της Angelica (Ρώμη), όπου αναγράφονται τα: ...*διδασκτικά κείμενα Πατέρων — Γνώμες σοφών και παροιμίες και Δογματικά — αντιρρητικά κείμενα*⁶²².

Σύμφωνα με ποικίλες μαρτυρίες, το γενικότερο μορφωτικό επίπεδο στις πολυάνθρωπες κοινωνίες της Κρήτης πρέπει να ήταν υψηλό⁶²³. Όπως επισημαίνει ο Κ. Θ. Δημαράς: ...*αν δεν υπήρχαν ανώτερες σπουδές, υπήρχε πάντως ανώτερη παιδεία*⁶²⁴.

⁶¹⁹ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, *Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης*, Τόμος Α', Γ' Έκδοση, Ηράκλειο 2002, σελ. 263.

⁶²⁰ Βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, *Ιωσήφ Φιλάργης ή Φιλάργιος, (Διδακτορική διατριβή)*, Θεσσαλονίκη 1878, σελ. 100.

⁶²¹ Βλ. Raym. — I. Loenertz *Correspondance de Manuel Calecas (Studi e testi)*, 1950, σελ. 336.

⁶²² Βλ. Νίκος Ψιλάκης, ο. π., σελ. 263.

⁶²³ Βλ. Ηρακλής Εμμ. Καλλέργης, *Η παιδεία στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία*, Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 4-6 Οκτωβρίου 2002. <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedria.htm>

⁶²⁴ Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, 1968, σ. 69.

Επίσης, είναι γνωστό, ότι τα τελευταία χρόνια της Ενετοκρατίας, λειτούργησε στη Μονή Απεζανών σχολείο, στο οποίο διδασκόταν ακόμη και αρχαίοι συγγραφείς⁶²⁵. Η ίδια μονή ήταν μέχρι την Τουρκική εισβολή τουλάχιστον, κέντρο αντιγραφής χειρογράφων, συμβάλλοντας έτσι στην περίφημη πνευματική αναγέννηση της Κρήτης⁶²⁶. Η πλούσια βιβλιοθήκη της Μονής Απεζανών προσήλκυσε κατά καιρούς το ενδιαφέρον πολλών, κυρίως ξένων, που στα σκοτεινά χρόνια της αμάθειας περιφέρονταν στα κρητικά μοναστήρια ζητώντας να αγοράσουν χειρόγραφα. Στην έκθεση του υποπροξένου της Γαλλίας στο Ηράκλειο Baume (5 Αυγούστου 1730) προς τον Υπουργό των Ναυτικών De Maurepas, αναφέρεται ότι οι Γάλλοι αναζητούσαν αρχαία και μεσαιωνικά χειρόγραφα για τη βιβλιοθήκη του βασιλιά τους και περιηγήθηκαν μερικά από τα παλιότερα μοναστήρια της Κρήτης. Ανάμεσα στα μοναστήρια αυτά ήταν και ο Άγιος Αντώνιος των Απεζανών. Ο Baume περιγράφει την κατάσταση των χειρογράφων αυτών (εκτεθειμένα στη σκόνη και στα έντομα)⁶²⁷.

Την ίδια εποχή, πέρα από τα κέντρα γραμμάτων υπάρχουν και κέντρα τεχνών και ιδιαίτερα της Αγιογραφίας. Τότε αγιογραφούνται τα Μοναστήρια και τα παρεκκλήσια των Αστερουσίων με σπουδαίες τοιχογραφίες και φορητές εικόνες μεγάλων αγιογράφων της Κρητικής Σχολής. Στη Μονή Οδηγήτριας υπάρχουν πολλές εικόνες του Άγγελου, ενός από τους σπουδαιότερους αγιογράφους της Κρητικής Σχολής που έζησε το 15ο αιώνα⁶²⁸.

Ο πνευματικός αγώνας των μοναχών των Αστερουσίων κατά τις παπικής προπαγάνδας στα χρόνια της Ενετοκρατίας, ανέδειξε ένα πλήθος λογίων μοναχών, σπουδαίων εκκλησιαστικών προσωπικοτήτων, που κατάφεραν να επιδράσουν στους κατακτητές και πολλοί από τους Ενετούς ασπάσθηκαν την ορθοδοξία.

Στα τέλη του 16ου αιώνα έζησε στη Μονή Απεζανών ο Μελέτιος Πηγάς⁶²⁹, ο μετέπειτα πατριάρχης Αλεξανδρείας, σπουδαία εκκλησιαστική προσωπικότητα, του οποίου σώζονται τρεις επιστολές προς τη μονή. Ο λόγιος Μοναχός Ιωάσαφ Δωριανός, γνωστός από την αλληλογραφία του με τον

⁶²⁵ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Τα μοναστήρια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, περιοδικό «Παράκλητος», τεύχος 37 / Ρέθυμνο 1982, σελ. 21.

⁶²⁶ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, ο. π., σελ. 248.

⁶²⁷ Βλ. Κ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Εκθέσεις και υπομνήματα από την αλληλογραφία του Γαλλικού Προξενείου της Κρήτης*, Κρητικά Χρονικά Ι', σελ. 392.

⁶²⁸ Βλ. *Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Οδηγήτριας και τα Ερημητήριά της*, Εκδόσεις Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Οδηγήτριας, 2008, σελ. 123.

⁶²⁹ Βλ. Νικ. Τωμαδάκης, *Μελέτιος Πηγάς και Σινά*, Περ. Παράδοση, Γ/ 1979, σελ. 25.

Μάξιμο Μαργούνιο, έλαβε το μοναχικό σχήμα το 1566 στη Μονή Απεζανών⁶³⁰. Το κοσμικό του όνομα ήταν Ιωάννης Λαχνης και ήταν φημισμένος ιεροδιδάσκαλος στην Κρήτη. Διετέλεσε κωδικογράφος, διδάσκαλος του Μαξίμου Μαργουνίου και φίλος του Πατριάρχη Μελετίου Πηγά⁶³¹.

Αρχές του 17ου αιώνα κατέφυγε στη μονή Απεζανών ο λόγιος Μοναχός Μελέτιος Συρίγος, ο οποίος ανέπτυξε σπουδαία αντιπαπική δράση. Το 1626 τον συναντάμε ως ηγούμενο της Μονής. Οι Ενετοί όμως ενοχλημένοι από τους αγώνες του, για την ορθοδοξία τον εδίωξαν και τον καταδίκασαν σε θάνατο. Για να σωθεί κατέφυγε στην Αίγυπτο(1627-1628), από όπου τον κάλεσε κοντά του ο Κρητικός Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης. Στην Κωνσταντινούπολη, κοντά στον οικουμενικό Πατριάρχη, ανέπτυξε πλούσια πνευματική δράση και διακρίθηκε για τους αγώνες και τα κηρύγματά του υπέρ της ορθοδοξίας και αναδείχθηκε σε μια κορυφαία εκκλησιαστική προσωπικότητα του 17ου αιώνα⁶³².

Τα τελευταία χρόνια του 16^{ου} αιώνα η Ιερά Μονή Βροντησίου στις πλαγιές του Ψηλορείτη, στελεχώθηκε από λόγιους μοναχούς. Από αυτούς ξεχώρισαν η μορφή του ηγουμένου της Μονής Λαυρέντιου Μαρίνου, ο οποίος είχε αλληλογραφία με φωτισμένες προσωπικότητες της εποχής του, όπως ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς, ο Εθνομάρτυρας Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης, ο Επίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος⁶³³. Οι έξι θαυμάσιες εικόνες του Μιχαήλ Δαμασκηνού που βρέθηκαν στην ίδια Μονή, μαρτυρούν τις σχέσεις που είχε μαζί της ο μεγάλος Κρητικός ζωγράφος Μιχαήλ Δαμασκηνός, που γεννήθηκε στο Ηράκλειο περί το 1540. Από το 1584 βρίσκεται στο Βροντήσι, σύμφωνα με τον καθηγητή Κ. Δ. Καλοκύρη⁶³⁴ & ⁶³⁵.

Μια ακόμη λόγια μορφή που έζησε στο μοναστήρι τα χρόνια της Κρητικής αναγέννησης, είναι ο βιβλιογράφος και συγγραφέας Νικηφόρος Βενέντζας, με πλούσια δράση από το 1617, έως και την Τούρκικη εισβολή. Επίσης, λίγο πριν από αυτόν συναντάμε ένα άλλο Βενέτζα, τον Μερκούριο, που προσπάθησε να αποδώσει

⁶³⁰ Βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, *Οι ορθόδοξοι παπάδες επί Ενετοκρατίας και η χειροτονία αυτών*, Κρητικά Χρονικά, ΙΓ' σελ. 62.

⁶³¹ Βλ. Αρχιμανδρίτης Παρθένιος (Βουλγαράκης), ο. π.

⁶³² Βλ. Γεώργιος Γαλετάκης, *Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Μελετίου Συρίγου*, περιοδικόν Εκκλησιαστικός Φάρος, 24/1925 σελ. 5 – 30.

⁶³³ Βλ. Νίκος Ψιλάκης, ο. π., σελ. 294.

⁶³⁴ Βλ. Κωνσταντίνος Δ. Καλοκύρης, *Κρήτες Αγιολογίται – Μιχαήλ Δαμασκηνός*, περιοδικό Απόστολος Τίτος, Τόμος 8, 1956, σελ. 145.

⁶³⁵ Βλ. Μανούσος Μανούσακας, *Δυο άγνωστα έργα του Γεράσιμου Βλάχου*, Κρητικά Χρονικά, Τόμος Η, 1954, σελ. 59.

τα λειτουργικά κείμενα σε απλούστερη γλώσσα⁶³⁶. Το μοναστήρι με τόσους αντιγραφείς βιβλίων είναι φανερό ότι διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη, η οποία όμως καταστράφηκε από τους Τούρκους κατακτητές, όπως και άλλες βιβλιοθήκες Κρητικών μονών. Όμως το συγκεκριμένο μοναστήρι, όπως αναφέρει ο καθηγητής Θεοχάρης Δετοράκης, διέθετε το 1628 και σχολείο, στο οποίο δίδασκαν ένας δάσκαλος και ένας ζωγράφος του Βροντησίου⁶³⁷. Σχολείο υπήρχε και στην άλλη Μονή του Ψηλορείτη, αυτή του Βαλσαμόνερου, όπως αποδεικνύεται σε έγγραφο του Επισκόπου Κυθήρων Μάξιμου Μαργούνιου, προς τον ηγούμενο της Μονής Μητροφάνη Γρηγορόπουλο. Συγκεκριμένα τον παροτρύνει να ιδρύσει σχολείο για: ... *δέκα τον αριθμόν πενήτων παίδες, εναποτεθείσων, υπό διδασκάλω ουδέν ήττον λόγου και διδασκαλίας ή βίου λαμπρότητι διαπρέποντι*⁶³⁸. Την πληροφορία επιβεβαιώνει ο καθηγητής Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, σημειώνοντας ότι το σχολείο λειτούργησε, αφού το Ψαλτήρι και άλλα βιβλία υπήρχαν στη μονή παραπάνω του ενός αντίτυπα. Είναι γνωστό ότι το συγκεκριμένο εκκλησιαστικό βιβλίο, ήταν από τα βυζαντινά χρόνια, βασικό σχολικό ανάγνωσμα⁶³⁹. Η βιβλιοθήκη του μοναστηριού παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, αφού περιέχει όχι μόνο θρησκευτικά βιβλία, αλλά και αρχαίους συγγραφείς⁶⁴⁰.

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα Μοναστήρια της Μεσαράς επιτέλεσαν μεγάλη δράση, θρησκευτική και εθνική. Έγιναν καταφύγια και ορμητήρια επαναστατών και βοήθησαν υλικά και ηθικά στους απελευθερωτικούς αγώνες. Τα μοναστήρια χρησίμευαν ως κοινά σχολεία, που μάθαιναν στους μαθητές τους τα κοινά γράμματα. Αλλά και στις πόλεις τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα. Σ' αυτές πήγαιναν: ...*οι εκ των Μονών και εδιδάσκοντο την εγκύκλιον παιδευσιν*⁶⁴¹. Ο πνευματικός τους ρόλος λοιπόν ήταν περιορισμένος, αν και υπάρχουν ενδείξεις για την ύπαρξη λόγιων μοναχών στις Μονές. Μοναστήρια, όπως αυτό του Επανωσήφη διατηρούσε σχολείο και βιβλιοθήκη⁶⁴². Στο ίδιο μοναστήρι δυο ξεχωριστές λόγιες

⁶³⁶ Βλ. Ν. Παναγιωτάκης, *Νικηφόρος Βενέντζας, Επιτηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, ΛΘ – Μ, 1972 – 1973, σελ. 652.

⁶³⁷ Βλ. *Τα μοναστήρια της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σελ. 73.

⁶³⁸ Βλ. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Χριστομάνος – Βικέλας – Παπαδιαμάντης. Επιστολαί Μάξιμου Μαργούνιου*, Αθήνα 1970, σελ. 313.

⁶³⁹ Βλ. Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, *Η βιβλιοθήκη καὶ ἡ κινητὴ περιουσία τῆς κρητικῆς μονῆς Βαρσαμονέρου (1644)*, 1990, σσ. 473.

⁶⁴⁰ Βλ. Γιάννης Κ. Μαυρομάτης, ο. π., σελ. 474 – 488. Το 1644 ο νέος ηγούμενος της Μονής Ιερεμίας Κορνάρος, κάλεσε το Νοτάριο Γεώργιο Καλαμαρά και κατέγραψε όλα τα κινητά πράγματα της μονής.

⁶⁴¹ Βλ. Τρύφων Ευαγγελίδης, *Σχολεία Κρήτης*, ΜΥΣΩΝ, Τόμ. Α', Τεύχ. 1,2 και 3, Αθήνα 1932, σελ. 41 – 48.

⁶⁴² Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, *Η Ιστορία της Κρήτης*, Αθήνα 1986, σελ. 424.

προσωπικότητες. Ο Συνέσιος «*Ο Κρης*» και ο Γεώργιος Γουνάλες. Ο πρώτος ήταν «ιεροδιδάσκαλος» και υμνογράφος. Βιβλία του υπάρχουν στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη και υμνογραφίες του διασώζονται στη Μονή⁶⁴³. Ο Γεώργιος Γουνάλες ήταν σπουδαίος κωδικογράφος και υμνωδός. Όπως σημειώνει ο Νικόλαος Παναγιωτάκης: *...υπήρξεν άνθρωπος ερξαιρέτου θυράθεν και εκκλησιαστικής παιδείας*. Επίσης παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον, ο κώδικας Additional 41483 του Βρετανικού Μουσείου που αντέγραψε το 1784⁶⁴⁴.

Ένας από τους σημαντικούς ρόλους που διαδραμάτισαν τα μοναστήρια της Μεσαράς την περίοδο των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας, ήταν και η χρηματοδότηση της εκπαίδευσης, από τα έσοδά τους.

Επίσης στα μοναστήρια της Μεσαράς, τουλάχιστον για το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα εξακολουθούσαν να λειτουργούν σχολεία. Ο γιός του οπλαρχηγού Νικολάου Τσακίρη, Αντώνιος, που γεννήθηκε το 1853 στην Πόμπια, δίδασκε τα πρώτα του γράμματα στο μοναστήρι των Απεζανών⁶⁴⁵.

Συμπεράσματα

Τα μοναστήρια της περιοχής της Μεσαράς γνώρισαν μεγάλη πνευματική άνθιση την περίοδο της όψιμης Ενετοκρατίας, διαθέτοντας λόγιους μοναχούς και σημαντικές βιβλιοθήκες. Όμως η τουρκική κατάκτηση οδήγησε στην καταστροφή αρκετές από αυτές και επιφέρει ανακοπή και παύση της ανοδικής αυτής πνευματικής πορείας.

Οι Κρητικοί λόγιοι φεύγουν διωγμένοι στα Επτάνησα, την Ιταλία, την Ευρώπη, το Άγιο Όρος και το Σινά, γίνονται δε αιτία μεταφοράς της ελληνικής παιδείας στους τόπους μετοίκησης τους⁶⁴⁶. Η έλλειψη, επίσης, λογίων στον κρητικό χώρο, με εξαίρεση μεμονωμένες περιπτώσεις επισκόπων, κληρικών και μοναχών, βοήθησε τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσα, αφού ο κλήρος και τα μοναστήρια αποτελούσαν τον κύριο φορέα της παιδείας⁶⁴⁷. Η ανάγνωση περιοριζόταν στα

⁶⁴³ Βλ. Νικόλαος Σταυρινίδης, *Ο Μαρουλάς, η Μεσκινιά, η Χρυσοπηγή*, Εφημερίς ΠΑΤΡΙΣ, αρ. φ. 3043 & 3044, (Ηράκλειο 14 και 15 Ιανουαρίου 1957), Βλ. Νίκος Ψιλάκης, ο. π., σελ. 47.

⁶⁴⁴ Βλ. Νικόλαος Παναγιωτάκης, *Νέον χειρόγραφον της μονής Απανωσήφη*, Κρητικά Χρονικά, Τόμος ΙΖ' 1963, σελ. 7-15

⁶⁴⁵ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα*, Ηράκλειο 1987, σελ. 178.

⁶⁴⁶ Βλ. Κωνσταντίνος Κριτοβουλίδης, *Απομνημονεύματα του περί της αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών*, εν Αθήναις 1859, σελ. α-ιβ.

⁶⁴⁷ Βλ. Πρ. Κωνσταντίνος Κωστάκης, *Η πνευματική κίνηση στον εκκλησιαστικό χώρο της Κρήτη κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1821)*, Διδακτορική διατριβή, Νέα Χριστιανική Κρήτη, 17, Ρέθυμνον 1996, σελ. 77 – 81.

εκκλησιαστικά βιβλία (Οκτώηχο και Ψαλτήρι, Επιστολές και Πράξεις των Αποστόλων) ελλείψει αναγνωστικών αλλά και γιατί βασικός σκοπός της μάθησης ήταν η προετοιμασία ιερέων και ψαλτών⁶⁴⁸. Τα μοναστήρια συντηρούσαν πάντοτε σχολεία και για ένα ακόμη λόγο. Γιατί μέσα σ' αυτά διατηρούσαν άσβεστη την πίστη και τον εθνισμό των σκλάβων και τροφοδοτούσαν την παράδοση.

Η αντιγραφική και καλλιγραφική παράδοση της Κρήτης, που ακμάζει στις ελληνικές σπουδές την περίοδο της Βενετοκρατίας, υποβαθμίζεται με την τουρκική κατάκτηση (1669 κ. ε.), πλην όμως δε σβήνει, όπως μαρτυρούν τα ελάχιστα διασωθέντα έργα. Η συμβολή μεγάλων κρητικών μονών στον τομέα αυτό της παιδείας θεωρείται σημαντική, εφόσον συνέχισαν, σύμφωνα με τις δυνατότητες που διέθεταν, να υπηρετούν τον ελληνικό λόγο, ιδιαίτερα μέσα από τις εκκλησιαστικές, μοναστηριακές, λατρευτικές και μορφωτικές τους ανάγκες.

Η κωδικογραφία αποτελεί σημαντικό μέρος της ελληνικής παιδείας, καθότι διακινεί το γραπτό λόγο και μάλιστα σε εποχές που η τυπογραφία ή δεν υπήρχε, ή δεν ήταν δυνατή και εύκολη η προέκτασή της, μεταδίδει τις ιδέες της παιδείας, διασώζει την ελληνική κληρονομιά, διευρύνει τη φιλολογική γνώση, αλλά και τεκμηριώνει ιστορικά τη σύνδεση και σχέση με τις επόμενες γενιές⁶⁴⁹.

Τα ιστορικά δεδομένα της εποχής μαρτυρούν ότι ο κατώτατος κλήρος και οι μοναχοί ουδέποτε συμφιλιώθηκαν με τον κατακτητή. Έτσι, πολλές φορές οι μονές και το μοναστικό σώμα δέχτηκαν την μανία των Τούρκων και ειδικά τα μοναστήρια της Μεσαράς, με κορύφωση η πολιορκία της Μονής Οδηγήτριας το 1828, ο θανόντος του Ξωπατέρα και των μοναχών της Μονής, που έπεσαν πολεμώντας. Το 1870 στα 48 μοναστήρια της Κρήτης μονάζουν περίπου 400 μοναχοί. ο μοναστηριακός πλούτος ήταν σημαντικός, καθώς τα μοναστήρια διέθεταν τεράστιες περιουσίες. Μόνο που τον απομυζούσαν λίγοι και οι μοναχοί πολλές φορές αναγκαζόταν να στέλνουν επιστολές στη Δημογεροντία, ζητώντας γρόσια για ένδυση ή για φαγητό. Ο χριστιανικός πληθυσμός δεν μπορούσε να διατηρήσει με δικά του χρήματα τα σχολεία, και περίμενε τα χρήματα από τις ενοικιάσεις των κτημάτων των μονών, τα οποία όμως δινόταν με πολύ φειδώ⁶⁵⁰.

⁶⁴⁸ Βλ. Μανόλης Μακράκης, *Η Ιστορία της Εκπαίδευσης στο Νομό Λασιθίου*, περιοδικό Αντιπαραθέσεις, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου.

⁶⁴⁹ Βλ. Πρωτοπρεσβύτερος Κωνσταντίνος Ε. Κωστάκης, *Μοναστηριακά αντιγραφικά και καλλιγραφικά εργαστήρια στην ιστορική πορεία της παιδείας στην Κρήτη κατά την πρόιμη τουρκοκρατία*, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriane/synedria/synedrio3/praltika%2011/kostakis.htm>

⁶⁵⁰ Νικόλαος Τωμαδάκης, *Σύντομο διάγραμμα της Εκκλησίας της Κρήτης επί Τουρκοκρατίας*, Β, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τ. 14, 1960, σελ. 156 – 163.

3. Εισφορές μαθητών

Η πλειοψηφία των Γραμματοδιδασκάλων, πριν το 1860 σε όλη τη Μεσαρά ήταν ιερείς αλλά και ιδιώτες, που πληρώνονταν από τους γονείς των μαθητών. Η κοινωνική θέση του γραμματοδιδασκάλου ήταν χαμηλή και η αμοιβή του πενιχρή, συχνά δε καθυστερούσαν εκ μέρους των δύστροπων γονέων η πληρωμή του⁶⁵¹.

Δίδακτρα υπήρχαν και στο σχολείο Αρρένων Ηρακλείου από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του. Στο ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη, με ημερομηνία 30-1-1832, αναγράφεται ότι έγραψαν το εγγόني του «Λιανάκι» στο σχολείο, με 60 γρόσια το χρόνο. Και στα επόμενα χρόνια υπάρχουν σημειώσεις για πληρωμή διδασκτρων στο ίδιο σχολείο⁶⁵².

Στη δεκαετία του 1860, η μισθοδοσία των δασκάλων περνά στην ευθύνη της Δημογεροντίας Ηρακλείου. Ο δάσκαλος της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Παύλος Γ. Βλαστός, με επιστολή του στη «Σεβαστή Δημογεροντία Ηρακλείου», αφού κάνει μνεία των κόπων του για την πρόοδο των μαθητών του, ζητά αύξηση του μισθού του, καθώς τα 200 γρόσια που λαμβάνει μηνιαίως δεν αρκούν για να ζήσει⁶⁵³. Στη «Σεβαστή Δημογεροντία της Παιδείας Ηρακλείου» απευθύνεται και ο έτερος δάσκαλος του ίδιου σχολείου Μιχαήλ Βιστάκης, για μισθολογικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε την ίδια χρονική περίοδο⁶⁵⁴. Η επανάσταση του 1866, κληροδότησε ως φυσικό επακόλουθο, πολλά προβλήματα στην εκπαίδευση. Τα σχολεία έκλεισαν και οι δάσκαλοι έμειναν χωρίς δουλειά. Έτσι το φθινόπωρο του 1868, ο διευθυντής της Δ. Σ. Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκης, με επιστολές του προς τη Δημογεροντία, αφού περιγράφει την αθλία οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκεται και αυτός και η οικογένειά του, ζητά την επαναλειτουργία του σχολείου, με την επιβολή διδασκτρων στους μαθητές⁶⁵⁵. Όμως οι μαθητές δεν πλήρωναν τακτικά τα δίδακτρα, καθώς δεν ήταν συνηθισμένοι⁶⁵⁶. Με το πέρασμα του χρόνου οι μαθητές αυξήθηκαν, χωρίς όμως

⁶⁵¹ Βλ. Θ. Φωτεινόπουλος, *Γραμματοδιδάσκαλοι – Γραμματοδιδασκαλεία*, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, σελ. 12-13.

⁶⁵² Βλ. Μενέλαος Γ. Παρλαμάς, *Το ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτσά 1831-1845*, Εκδ. Ανδρ. Γ. Καλοκαιρινού, Ηράκλειο Κρήτης, 1947.

⁶⁵³ Βλ. ΚΑ 2 –ΑΑ 4 – 589 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Παύλου Βλαστού, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 10 Ιουνίου 1861).

⁶⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2 –ΑΑ 2 – 253 β/3 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μιχαήλ Βιστάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 6 Μαρτίου 1861).

⁶⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2 –ΑΑ 21 – 239 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, Ηράκλειο, 14 Οκτωβρίου 1868, ΚΑ 2 –ΑΑ 21 – 250 / 15 Οκτωβρίου 1868, ΚΑ 2 –ΑΑ 21 – 278 / 12 Οκτωβρίου 1868.

⁶⁵⁶ ΚΑ 2 –ΑΑ 21 – 389 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, Ηράκλειο, 5 Νοεμβρίου 1868.

να πληρώνουν: Από τους 125 που φοιτούσαν, χρήματα δίδουν στο δάσκαλο μόνο οι 40⁶⁵⁷.

Ο Κανονισμός του 1870 της Δημογεροντίας Ηρακλείου, αναφέρει (Κεφάλαιο IB, Γενικά Διατάξεις, Άρθρο 54): *...Ὁ μαθητὴς τότε φέρεται ἐνώπιον τοῦ διδασκάλου, ὅστις λαμβάνων τὸ εἰσιτήριον μονογραφεῖ αὐτό, καὶ καταγράφει τὸν φέροντα αὐτό μετὰ τὰς δέουσας ἐξετάσεις εἰς τὸ Μαθητολόγιον καὶ προσδιορίζει αὐτῷ τὴν τάξιν εἰς πάντα τὰ μαθήματα. Δεν διευκρινίζει ωστόσο αν «τὸ εἰσιτήριον» αφορά κάποιο συγκεκριμένο ποσό, το οποίο και θα διόταν στα Σχολεία.*

Στη δεκαετία που ακολουθεί δεν αναγράφονται «δίδακτρα». Χρήματα εισπράττονται από ενδεικτικά και απολυτήρια⁶⁵⁸.

Ο Νόμος περί παιδείας του 1881, κάνει λόγο για: *...δικαιώματα ἐγγραφῶν, ἐνδεικτικῶν καὶ ἀπολυτηρίων.* (Κεφάλαιο Δ, Περί Πόρων, Άρθρο 43 παρ. γ'). Η επιβολή δικαιωμάτων εισιτηρίων και ενδεικτικών στις Ελληνικές Σχολές φαίνεται να επιβάλλεται για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1884 – 1885. Συγκεκριμένα το Σεπτέμβριο του 1885 η Εφορεία Ηρακλείου ζητά από το νέο Σχολάρχη της Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Δημήτριο Δασκαλάκη, να ερευνήσει αν είχαν εισπραχθεί χρήματα: *...ὡς δικαιώματα ἐνδεικτικοῦ καὶ εἰσιτηρίου, ἀπὸ τὸν ἀποβίωσαντα Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναῖο, καθὼς στο ταμεῖο τῆς Εφορείας δεν εἶχαν κατατεθεῖ ποτέ χρήματα*⁶⁵⁹. Η απάντηση του Δασκαλάκη είναι ενδιαφέρουσα, καθώς αναλύει τις υποχρεώσεις των μαθητών, που είναι: Από την Α στη Β' τάξη γρόσια 23, από τη Β' στη Γ' τάξη γρόσια 28. Οι απολυόμενοι από τη Σχολή πληρώνουν επίσης 28 γρόσια και οι: *...ἐν τῇ αὐτῇ τάξει μένοντες, πληρώνουν 3 γρόσια για την ανανέωση της εγγραφής τους.*

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η άρνηση του Σχολάρχη να στείλει τα χρήματα που εισέπραξε στην Εφορεία, καθώς εμποδίζεται από τους Εφόρους του σχολείου, τους δημογέροντες και τους προύχοντες του χωριού, αλλά και τους γονεῖς των μαθητών. Τα χρήματα αυτά θα διατίθενται για τις ανάγκες συντήρησης της σχολής και μάλιστα ένα μέρος των χρημάτων διατέθηκε για εργασίες. Στην ίδια αναφορά γίνεται λόγος

⁶⁵⁷ KA 2 – AA 21 – 172 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, Ηράκλειο, 6 Φεβρουαρίου 1869.

⁶⁵⁸ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης : *Η παιδεία στην Κρήτη (1878 – 1889)*, Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη – Ηράκλειο 1992, σελ. 219.

⁶⁵⁹ Βλ. KA 2.4 – AA 8 – 340 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το Σχολάρχη Δημήτριο Δασκαλάκη, (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1885).

και για μέρος των μαθητών που δεν πλήρωναν, ενώ υπήρχαν και φτωχοί μαθητές που εγράφησαν δωρεάν με απόφαση της Σχολικής Εφορείας του σχολείου⁶⁶⁰.

Η είσπραξη των δικαιωμάτων «ένδεικτικοῦ καὶ εἰσιτηρίου» από τους μαθητές του Σχολαρχείου Αβδού, της άλλης επαρχιακής Ελληνικής σχολής του Νομού Ηρακλείου, προβλημάτιζε πολύ το Σχολάρχη Εμμανουήλ Λογιάδη, καθώς: ... οἱ γονεῖς τῶν μαθητῶν μεγάλην ἀδιαφορίαν δεικνύουσιν ἢ μὴ εἴπω δυστροπίαν. Πάντως ο Λογιάδης προτείνει και άλλους τρόπους όπως: ...τὴν προσωρινὴν ἀποβολὴν τῶν μαθητῶν, ὡς ἐκβιαστικόν μέσον, αλλά και πάλι ζήτησε την έγκριση της Εφορείας για να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια^{661 & 662}.

4. Η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών

Η πληρωμή των δασκάλων στα πρώτα χρόνια ήταν αρκετά δύσκολη. Τα χρήματα δίνονταν είτε από τη εκκλησία, είτε από τους γονεῖς των παιδιών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της ιδιοσυντήρητης Ελληνικής σχολής Αρχανών, που απαιτούσε 6.000 γρ. ετησίως για την πληρωμή του δασκάλου. Όμως τα χρήματα του εκκλησιαστικού ταμείου, απ' το οποίο γινόταν η μισθοδοσία, τελείωσαν και οι κάτοικοι απευθύνονται στον Έπαρχο ζητώντας οικονομική βοήθεια⁶⁶³.

⁶⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 8 – 786-788 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δημητρίου Δασκαλάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 24 Νοεμβρίου 1885).

⁶⁶¹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 8 – 781 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Λογιάδη, προς την ΤΜΕ, (Αβδού, 15 Νοεμβρίου 1885).

⁶⁶² Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 4α – 217 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Λογιάδη, προς την ΤΜΕ, (Αβδού, 1 Δεκεμβρίου 1885).

⁶⁶³ ΚΑ 2 – ΑΑ 90-446, Έγγραφο των εκπροσώπων των Αρχανών, προς στον έπαρχο Τεμένους, σχετικά με την Ε Σ Αρχανών, (Αρχάνες, 15 Ιανουαρίου 1875). Οι κάτοικοι δυσκολεύονται στη συγκέντρωση χρημάτων και τον Ιανουάριο του 1875, εκμεταλλευόμενοι επίσκεψη του επάρχου Μαλεβυζίου και Τεμένους Κωνσταντίνου Αζελού, του δίνουν την παρακάτω επιστολή: ...Επειδή προ δύο ετών η κομόπολις ημών κεντρομένη υπό έρωτος φιλομουσίας, συνέστησεν Ελληνικόν σχολεῖον ἐπὶ σκοπὸν να μορφώση νέους τινάς και μάλιστα ενεδείξ και απόρους οίτινες δεν δύνανται να μεταβαίνωσιν αλλαχού προς μόρφωσιν και διανοητικήν ανάπτυξιν αυτών, δια τούτο η κομόπολις αὐτή εφρόντισε και έφερεν Ελληνοδιδάσκαλον, ήτις κατά συμφωνίαν ήν έκαμε προς αυτόν, πληρώνει αυτό τους μισθούς εκ του κοινού εκκλησιαστικού ταμείου της άνευ εταίρας τινός συνδρομής. Αλλ' επειδή οι πόροι οὔτοι εξαντλήθησαν, εις το επιόν έτος θέλει είναι αναγκασμένη να διαλύση το εκπαιδευτικόν τούτο καθίδρυμα, εάν μη ληφθεί πρόνοιαν σας, υπέρ της διατηρήσεως τούτου. Όθεν η κομόπολις αὐτή ταῦτα πάντα λαβούσα υπ' όψιν και θέλουσα να προλάβη το δυσάρετσον ο της ενδείας ένεκα θέλει συμβή, σπεύδει παρακλητικώς να ικετεύση την υμετέρα ενδοξότητα όπως μεσολαβήση περί ημών προς την Σεβαστήν και κεντρικήν δημογεροντίαν του τμήματος Ηρακλείου να χορηγή κατ' έτος βοηθείαν τινά τουλάχιστόν το ήμισυ του μισθού του Ελληνοδασκάλου.

Αν δε τούτο δια μέσου της υμετέρας ενδοξότητος επιτύχωμεν, εστέ βέβαιοι ότι ουδέποτε θέλομεν παύσει ευγνωμονούντες υμίν, τις εσαεί παρακαλούντες τον Κύριον, όπως ημέραν τινά ανυψώση την ημετέραν ενδοξότητα εις λίαν επιθυμεί και ορέγεται δόξαν... Την επιστολή υπογράφουν οι ιερείς, οι

Ο μισθός των δασκάλων ήταν ανάλογος των γνώσεων και του σχολείου (πόλης ή επαρχίας) στο οποίο εργαζόταν. Στην κορυφή της μισθολογικής πυραμίδας βρισκόταν ο Γυμνασιάρχης του Κρητικού Γυμνασίου, οποίος και κατείχε δίπλωμα τελειόφοιτου Φιλοσοφικής σχολής και ακολουθούσαν οι καθηγητές του ιδίου σχολείου, αλλά και ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου.

Αναλυτικά οι διακύμανση των μισθών των εκπαιδευτικών ανά δεκαετία και σύμφωνα με τα οριζόμενα στη σχετική νομοθεσία, παρουσιάζεται ως εξής⁶⁶⁴:

έφοροι, οι δημογέροντες και οι επίτροποι των Αρχανών.

⁶⁶⁴ Η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών καθοριζόταν από τη σχετική νομοθεσία. Συγκεκριμένα από τον Κανονισμό του 1870 και από τους Νόμους περί Παιδείας του 1881 και του 1889. Αναλυτικά:

Δημοτικά Σχολεία

1870: Οι μισθοί των δασκάλων καθορίζονταν από τους αντίστοιχους πόρους των Δημοτικών Σχολείων. Ο ελάχιστος μισθός οριζόταν το ποσόν των 250 γροσίων (άρθρα 27 και 28). Ο μισθός του δασκάλου τυπικά καταβάλλονταν από την ημέρα που ο δάσκαλος έκανε έναρξη των μαθημάτων και αποδίδονταν κάθε τέλος του μήνα, είτε στον ίδιο, είτε στον πληρεξούσιο που είχε ορίσει (άρθρο 29). Ο μισθός καταβάλλεται κανονικά και κατά τη διάρκεια των διακοπών του δασκάλου και κατά τις ημέρες που έχει άδεια (άρθρο 30).

1881: Οι Διευθυντές των προτύπων σχολείων, δηλ. αυτών που βρίσκονταν στις έδρες των Διοικήσεων, έπαιρναν μισθό 800 γρ. το μήνα, οι πρωτοβάθμιοι δάσκαλοι 400 γρ. και οι δευτεροβάθμιοι 300 γρ. (άρθρο 10). Σε όποιο σχολείο ο αριθμός των μαθητών υπερέβαινε τους 100 διορίζονταν βοηθός του δασκάλου με μισθό 200 γρ. (άρθρο 11). Όποιοι δάσκαλοι δεν είχαν τα απαιτούμενα από το νόμο προσόντα και διορίζονταν ως προσωρινοί λάμβαναν μισθούς οι μεν δάσκαλοι όχι μικρότερους των 200 γρ., οι δε βοηθοί τω 150 γρ. (άρθρο 13 και 14).

1889: Ο μισθός του Διευθυντή στο πρότυπο Δημοτικό Σχολείο ορίζεται στα 800 γρ. το μήνα και των βοηθών του, εφόσον έχουν πτυχίο τρίτης τάξεως 500 γρ. και αν στερούνται πτυχίου 300 γρ. (άρθρο 7)

Οι μισθοί των δασκάλων που εργάζονται στα επαρχιακά σχολεία διαμορφώνονται ως ακολούθως:

- Σε πρωτοβάθμιο σχολείο 300 γρ.
 - Σε δευτεροβάθμιο σχολείο 250 γρ.
 - Σε τριτοβάθμιο σχολείο 180 γρ.
 - Ο μισθός των βοηθών των πρωτοβαθμίων σχολείων ορίζεται στα 180 γρ. (άρθρο 8)
- Ο μισθός καταβάλλεται στους δασκάλους από την ημέρα διορισμού τους (άρθρο 25).

Ελληνικά Σχολεία

1881: Ο μισθός του Σχολάρχη στα Ελληνικά Σχολεία ήταν στα 1200 γρ. το μήνα, του δασκάλου της δεύτερης τάξης στα 700 γρ. και της τρίτης στα 600 γρ. (άρθρο 16).

Όσοι Ελληνοδιδάσκαλοι δεν είχαν τα προσόντα που απαιτεί ο νόμος, αλλά είχαν διδάξει επί πενταετία στα Ελληνικά Σχολεία, ο μισθός του Σχολάρχη ανέρχονταν στα 900 γρ., του δασκάλου της δεύτερης τάξης στα 600 γρ. και της τρίτης στα 500 γρ. (άρθρο 18).

1889: Οι Σχολάρχες που είχαν τα προσόντα που απαιτούσε ο νόμος είχαν μισθό 900 γρ., ενώ όσοι δεν είχαν τα προσόντα 700 γρ. Οι Ελληνοδιδάσκαλοι της Β' τάξης με προσόντα που όριζε ο νόμος είχαν μισθό 700 γρ. και χωρίς τα προσόντα 600 γρ. Οι δάσκαλοι Α' τάξεως λάμβαναν μισθό 600 γρ. Στις επαρχίες με μόνο δυο δασκάλους, ο δάσκαλος της Α' τάξης έπαιρνε μισθό 600 γρ. (άρθρο 30).

Γυμνάσια

1881: Ο μισθός του Γυμνασιάρχη οριζόταν στα 1800 γρ. και των υπολοίπων καθηγητών στα 1500 γρ. Ο καθηγητής της Γαλλικής ελάμβανε 1000 γρ. (άρθρο 21).

1889: Ο Γυμνασιάρχης ελάμβανε μισθό 1700 γρ., οι καθηγητές κλασσικών γλωσσών και ο μαθηματικός 1400 γρ. και οι καθηγητές των ιερών και της γαλλικής 900 γρ. (άρθρο 44).

II. 2. δ..Παρθεναγωγεία

1881: Ο μισθός των διδασκαλιστών των Παρθεναγωγείων οριζόταν από τις Εφορείες και δεν μπορούσε να είναι μικρότερος των 250 γρ. (άρθρο 52).

ΜΙΣΘΟΛΟΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ			
ΤΙΤΛΟΣ-ΣΧΟΛΕΙΟ	1870	ΜΙΣΘ. 1881	ΜΙΣΘ. 1889
Γυμνάσιο			
Γυμνασιάρχης		1800γρ.	1700γρ.
Καθηγητής		1500 γρ.	1400 γρ.
Καθηγητής Γαλλικής		1000 γρ.	900 γρ.
Ελληνικά σχολεία			
ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ			
Σχολάρχης	1050γρ.	1200 γρ.	900γρ.
Ελληνοδ/λος Β΄ τάξης	700γρ.	700 γρ.	600γρ.
Ελληνοδ/λος Α΄ τάξης	500γρ.	600 γρ.	500γρ.
ΕΠΑΡΧΙΑΣ			
Σχολάρχης	450γρ.	900γρ.	700γρ.
Ελληνοδ/λος Β΄ τάξης		600γρ.	600γρ.
Ελληνοδ/λος Α΄ τάξης		500γρ.	
Δημοτικά σχολεία			
ΠΟΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ			
Διευθυντής	500γρ.	800γρ.	800γρ.
Πρωτοβάθμιος διδάσκαλος	400γρ.	400γρ.	500γρ.
Δευτεροβάθμιος διδάσκαλος		300γρ.	300γρ.
ΕΠΑΡΧΙΑΣ			
Διδάσκαλος προσωρινός	250γρ.	200γρ.	
Βοηθός διδασκάλου		150γρ.	180γρ.
Διδ. Πρωτοβάθμιου σχολ.			300γρ.
Διδ. Δευτεροβάθμιου σχολ.			250 γρ.
Διδ. Τριτοβάθμιου σχολ.			180 γρ.
Παρθεναγωγεία			
Διδασκάλισα		250 γρ.	
Διευθύντρια	500γρ.	600γρ.	600γρ.
Διδ. Πρωτοβάθμιου σχολ.	400γρ.	400γρ.	500γρ.
Διδ. Δευτεροβάθμιου σχολ.		350γρ.	500γρ.
Διδ. Τριτοβάθμιου σχολ.		225γρ.	300γρ.

Τη δεκαετία του 1890 τα πράγματα χειροτέρεψαν. Οι δάσκαλοι που δίδασκαν σε σχολεία Α΄ τάξης ο μισθός διαμορφώθηκε στα 250 γρ. και αυτοί που δίδασκαν σε σχολεία Β΄ τάξης σε 200 γρ. Ο μισθός των πτυχιούχων των Διδασκαλείων από 450

1889: Οι Διευθύντριες των Παρθεναγωγείων θα έχουν μισθό 600 γρ. το μήνα, ενώ οι πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες δασκάλες 500 γρ. και οι τριτοβάθμιες 300 γρ. (άρθρο 49)

γρ. που ήταν μειώθηκε στα 400 γρ., ενώ κατά 50 γρ. μειώθηκε ο μισθός των δασκάλων των σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου. Από αυτές τις μειώσεις η Τμηματική Εφορεία οικονόμησε 30.000 γρ. Υπάρχει μεγάλη καθυστέρηση στην καταβολή των δεδουλευμένων, ενώ το δημόσιο ταμείο χρωστά στην Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου το 1895 το ποσό των 401.199 γρ. Όταν ζητά αυτά τα χρήματα λαμβάνει αόριστες υποσχέσεις για την είσπραξή τους⁶⁶⁵.

Πριν την επανάσταση του 1866 υπήρχε σύγχυση για τον τρόπο πληρωμής των δασκάλων των επαρχιακών σχολείων. Χαρακτηριστική είναι η ομηρία των Δημογερόντων του χωριού Σίβα, οι οποίοι καταδικάστηκαν σε φυλάκιση γιατί δεν πλήρωσαν τα οφειλόμενα χρήματα στο δάσκαλο του χωριού τους. Συγκεκριμένα τα έτη 1864 και 1865 εργάστηκε στο νεοϊδρυθέν σχολείο για 18 μήνες ο Νικόλαος Μείμαράκης. Οι συνολικές που αποδοχές ανέρχονταν σε 5.380 γρ. Οι κάτοικοι του έδωσαν περίπου τα 2.000 γρ. που προερχόταν από έσοδα των γειτονικών μονών Οδηγήτριας και Απεζανών και τα υπόλοιπα πίστευαν ότι θα τα κατέβαλε η Δημογεροντία, που τους είχε στείλει το δάσκαλο⁶⁶⁶. Η Δημογεροντία όμως δεν ανέλαβε το χρέος, αφού όπως υποστηρίζει σε έγγραφό της: *...πράξις δεν υπάρχει εν τω Γραφείω και είναι δε φανερό ότι εις το Σχολείον τούτο συντηρείτο υπό των συνδρομών των ενδιαφερομένων κατοίκων και των άλλων ιδιωτών*⁶⁶⁷.

⁶⁶⁵ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 109. Στοιχεία για τη μισθοδοσία των δασκάλων (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1895).

⁶⁶⁶ Βλ. Κ.Α. 2 / Α. Α. 31 – 210 ΑΔΗ: Επιστολή των Πρωτόπαπα Ιωάννη, Αναγνώστη Μιχελινάκη, Ιωάννη Καψαλάκη και Κωσταντή Πρατικού, προς τη ΔΗ, (Σίβας, 12 Ιανουαρίου 1870). Αναφέρει δε μεταξύ των άλλων: *...Προ τινών ετών, αφού προσπαθήσαμεν δια πολλών και βαρέων εξόδων και οικοδομήσαμεν την ήδη υπάρχουσαν εν τω χωρίω Σίβα Δημοτικήν Σχολήν εξητήσαμεν παρά της Α΄ Σεβασμιώτητος του πρώην Κρήτης και της τότε Σ. Δημογεροντίας να μας εσταλή Διδάσκαλος δια να διδάξει την Σχολήν ταύτην. Μας έστειλαν λοιπόν Διδάσκαλον κάποιον Νικόλαον Μείμαράκην επί της υπόσχεση ότι οι μισθοί του θέλουν πληρώνονται μέρος μεν από τας Ιεράς Μονάς Οδηγήτριας και Απεζανών και τα ελλείποντα από την κοινότητα Ηρακλείου. Έλθεν λοιπόν ο Διδάσκαλος, εδίδαξεν 18 μήνας, ήκανε να λάβει γρόσια 5.380. Επειδή τον είχε συμφωνήσει η Α. Σεβασμιώτης μετά της ειρημένης Δημογεροντίας 300 γρόσια κατά μήνα. Του είχαμεν δώσει λοιπόν 1912 γρόσια τα οποία είχαμεν λάβει μέρος μεν από τας Ιεράς Μονάς, τα δε λοιπά ελάβαμεν επί τόκου. Σήμερα δε ο Δάσκαλος αυτός, μας ένεξεν εις το Δικαστήριον και το Δικαστήριον μας υποχρέωσεν με φυλάκισιν και εκάμαμεν ομόλογον να τον πληρώσομεν εις τόσιν προθεσμίαν. Επειδή λοιπόν και η ρηθείσα προθεσμία φθάνει πλέον, αναγκαζόμεθα σήμερα να αναφερθόμεν προς την Υμετέραν Σεβασμιώτητα και την Σεβαστήν Δημογεροντίαν και να ζητήσομεν να πληρωθεί το ποσόν αυτόν εις τον ρηθέντα Διδάσκαλον συμφώνως με την υπόσχεσιν του πρώην Κρήτης και της Σ. Δημογεροντίας, άλλως θα αδικηθώσιν οι υπογράφωντες το ομόλογον τούτο.*

⁶⁶⁷ Βλ. Κ.Α.2 - Α.Α. 31 – 20 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δ. Η., προς τους Δημογέροντες του χωριού Σίβα, (Ηράκλειο, 16 Ιανουαρίου 1870). Η απάντηση της Δημογεροντίας ήταν αρνητική για τους εφόρους. Αναφέρει δε: *...Εις την παρούσα αναφορά, γίνεται λόγος ότι ο διδάσκαλος συνεφωνήθη να λαμβάνει τους μισθούς του παρά της Δημογεροντίας. Τούτη η πράξις δεν υπάρχει εν τω Γραφείω και είναι δε φανερό ότι εις το Σχολείον τούτο συντηρείτο υπό των συνδρομών των ενδιαφερομένων κατοίκων και των άλλων ιδιωτών. Έτσι η ταύτη αξίωσις των αναφερομένων δεν είναι βάσιμος.*

Κάθε νέος δάσκαλος που διοριζόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1870, η μισθοδοσία του πιστώνονταν από τις εισφορές προς τη Δημογεροντία, ενός μοναστηριού του Τμήματος Ηρακλείου⁶⁶⁸. Το Σεπτέμβριο του 1872 ο Διευθυντής της Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας Γ. Αγγελίδης, με έγγραφό του προς τη Δημογεροντία ζήτησε να υπάρχει ένα κοινό ταμείο με τον τίτλο «Γενική εν ταις Επαρχίαις Εκπαίδευσης», στον οποίο θα κατέληγαν τα έσοδα των Μονών και από το οποίο θα γινόταν η μισθοδοσία των επαρχιακών δασκάλων⁶⁶⁹.

Ο μισθός των δασκάλων είναι ανάλογος και των οικονομικών δυνατοτήτων της Δημογεροντίας αρχικά και της Τμηματικής Εφορείας στη συνέχεια. Πολλές φορές όμως τα διάφορα επαναστατικά γεγονότα που συνέβαιναν στην Κρήτη και όχι μόνο, είχαν ως αποτέλεσμα να καθυστερεί η καταβολή των μισθών των εκπαιδευτικών⁶⁷⁰.

Ένα ποσό από τα χρήματα που ελάμβανε οι δάσκαλοι των επαρχιακών σχολείων, θα έπρεπε να το καταβάλουν οι γονείς των παιδιών. Το ποσό κυμαινόταν από 50 γρ. έως και 125 γρ. Το ποσό αυτό αποτέλεσε αιτία προστριβών των δασκάλων με τις τοπικές κοινότητες και πολλές φορές γινόταν αντικείμενο δικαστικής διαμάχης, καθώς οι κάτοικοι αδυνατούσαν να πληρώνουν χρήματα στους δασκάλους⁶⁷¹. Η

⁶⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 141-498 ΑΔΗ: Έγγραφο της προς τη Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα, για πληρωμή του δασκάλου Αντωνίου Αποστολίδη από τη μερίδα της Μονής Επάνωσήφη (Ηράκλειο, 19 Μαρτίου 1879).

⁶⁶⁹ Βλ. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 062 – 281 ΑΔΗ: Επιστολή Γ. Αγγελίδη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1872).

⁶⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 127 – 038 ΑΔΗ: Έγγραφο του Αντωνίου Μανιουδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πλώρα, 4 Ιανουαρίου 1878). Ο Μανιδάκης θα αρχίσει μαθήματα στο σχολείο της Πλώρας στις 12 Σεπτεμβρίου 1877. Τα μαθήματα, λόγω των γεγονότων, θα διακοπούν στις 16 Μαρτίου 1878, όπως στα περισσότερα σχολεία του νησιού αλλά ο μισθός του, λόγω των επαναστατικών γεγονότων της χρονιάς εκείνης, δεν καταβάλλεται. Ο δάσκαλος εκλιπαρεί τη Δημογεροντία για την καταβολή των μισθών του. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 146 - 275 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Σαουνάτσου, προς τη ΔΗ, (Τυμπάκι, 17 Αυγούστου 1879). Τα μαθήματα στο σχολείο του Τυμπακίου αρχίζουν στις 3 Σεπτεμβρίου όμως τα επαναστατικά γεγονότα που ακολουθούν θα έχουν ως αποτέλεσμα να σταματήσουν τα μαθήματα στις 15 Απριλίου του 1878. Ο δάσκαλος ζητά τους μισθούς του, όμως θα πληρωθεί τελικά τον Αύγουστο του 1879.

⁶⁷¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 101-390 ΑΔΗ: Ο δάσκαλος της Πόμπιας Βασίλειος Καροφύλλης διαμαρτύρεται γιατί οι κάτοικοι αρνούνται να του δώσουν τα 50 γρ. Μάλιστα επικαλούμενος τις δυσκολίες της ζωής, απειλεί ότι μόλις του παρουσιασθεί καλύτερη θέση, θα εγκαταλείψει την Πόμπια και μάλιστα χωρίς τη συναίνεση της Δημογεροντίας. (Πόμπια, 19 Νοεμβρίου 1875). Στις 20 Νοεμβρίου 1875, η Δημογεροντία με επιστολή της στους Εφόρους της σχολής της Πόμπιας, τους ζητά να πληρώσουν αμέσως το δάσκαλο. (Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 101-391 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους Δημογέροντες και Εφόρους της Πόμπιας, (Ηράκλειο, 22 Νοεμβρίου 1875). Στις 10 Ιανουαρίου 1876, ο Καροφύλλης ζητά από τη Δημογεροντία μετάθεση, αφού οι κάτοικοι όχι μόνο επί 16 μήνες δεν του πληρώνουν το επιμίσθιο. Τελικά μετατίθεται. (Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103-307 ΑΔΗ: Έγγραφο του Βασιλείου Καροφύλλη, προς τη ΔΗ, (Πόμπια, 10 Ιανουαρίου 1876). Τον Ιανουάριο του 1876 ο δάσκαλος Πλώρας Στυλιανός Περαντωνάκης ενημερώνει τη Δημογεροντία ότι δεν λαμβάνει από τους κατοίκους τα 50 γρ. που δικαιούται σαν συμπλήρωμα του μισθού του, όπως συνέβηκε και το παρελθόν στην Πλώρα. (Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103 – 28 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Στυλιανού Περαντωνάκη, προς τη ΔΗ, (Πλώρα, 5 Ιανουαρίου 1876). Τον Ιούλιο του 1876, ο τέως δάσκαλος Πλώρας Δημήτριος Δεληγιαννάκης ενημερώνει τη Δημογεροντία ότι οι κάτοικοι του χωριού του καθυστερούν 600 γρ. από τα χρήματα που θα έπρεπε να δίνουν για συμπλήρωμα του μισθού του. Ζητά

περικοπή των αποδοχών, γιατί για περικοπή ουσιαστικά πρόκειται, επιδεινώνει τη θέση του δασκάλου σε οριακό σημείο⁶⁷². Η Δημογεροντία αρχικά και η Τμηματική Εφορεία στη συνέχεια προσπάθησαν με την υποβολή εγγυήσεων από πλευράς των κατοίκων των χωριών, να δεσμεύσουν τις τοπικές κοινωνίες για τα χρήματα που θα έπρεπε να καταβάλλουν στους δασκάλους⁶⁷³.

Οι χρηματικές απολαβές των δασκάλων ήταν σαφώς κατώτερες των άλλων εργαζομένων της εποχής, μη εξαιρουμένου και του ιδιωτικού τομέα. Οι εργάτες στα ελαιοτριβεία είχαν μισθό 302 γρ., ενώ οι συνάδελφοί τους στα σαπωνοποιεία 272 γρ.⁶⁷⁴. Μάλιστα οι καθαρίστριες των δημοσίων γραφείων λάμβαναν 140 γρ. μηνιαίως⁶⁷⁵.

Οι μισθοί των δασκάλων αργούσαν πολλές φορές να καταβληθούν με αποτέλεσμα να σημειώνονται αντιδράσεις από τους ίδιους του εκπαιδευτικούς. Αρκετά έγγραφα υπάρχουν στο αρχείο της Δημογεροντίας με τα οποία οι δάσκαλοι τόσο των επαρχιακών σχολείων, όσο και το σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου ζητούσαν τα χρήματά τους. Μια ασυνήθιστη ενέργεια καταγράφηκε τον Ιανουάριο του 1894, όταν οι εκπαιδευτικοί της πόλεως των Χανίων, προχώρησαν σε απεργία, επειδή δεν πήραν μισθό ούτε κατά τις ημέρες των Χριστουγέννων. Την είδηση δημοσίευσε η εφημερίδα «ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ», η οποία σημειώνει: *...Συνέπεια της ελλείψεως χρημάτων, ου ένεκα οι διδάσκαλοι από μηνών ήδη δεν έλαβον μισθόν, και επειδή, ουδέ κατά τας ημέρας ταύτας εδόθησαν εις τους πλείστους εηζα αυτών χρήματα, προέβησαν πάντες εκ συμφώνου εις διακοπήν των παραδόσεων. Ούτως από της παρελθούσης Πέμπτης πάσαι αι σχολαί των Χανίων, το Γυμνάσιον, η Ελληνική σχολή, η πρότυπος δημοτική σχολή και το Παρθεναγωγείον διέκοψαν τα μαθήματα, αρνηθέντων των εν αυτοίς διδασκόντων να διδάσκωσι πλέον επί πιστώσει*⁶⁷⁶.

δε να του δοθούν τα χρήματα γιατί έχει επταμελή οικογένεια και μεγάλες ανάγκες. (ΚΑ 2 – ΑΑ 109 – 135 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δ. Δεληγιαννάκη, προς τη ΔΗ, Ηράκλειο, 6 Ιουλίου 1876). κ.α.

⁶⁷² Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη – Μερτικοπούλου, Επαρχιακοί Δάσκαλοι στην Κρήτη του 1870, Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ1 Τμήμα Νεοτέρων Χρόνων, Νέα χριστιανική Κρήτη, Ρέθυμνο 1995.

⁶⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 046 – 295 ΑΔΗ: Υποσχετική κατοίκων (παπα – Ανδρέας, Αναγνώστης Πομποδάκης, Γεώργιος Μαρκογιαννάκης, Ιωάννης Μαρκογιαννάκης και Ζαχαρίας Μακράκης) της περιοχής, για την πληρωμή 50 γρ. το μήνα στο δάσκαλο του σχολείου (Ηράκλειο, 5 Σεπτεμβρίου 1874). Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 086 – 291 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Βοριζίων, προς τη ΔΗ, στο οποίο δηλώνουν ότι θα πληρώνουν κανονικά τα 50γρ. που τους αναλογούν. Το σχετικό έγγραφο υπογράφουν οι Γεώργιος Νικολουδάκης, Γρηγόριος Μαλικούτης και Γεώργιος Τραχανάκης, (Βορίζια, 10 Σεπτεμβρίου 1874).

⁶⁷⁴ Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις - Η περίπτωση της Κρήτης 1868 – 1877*, Βιβλιοπωλείο «Εστία», σελ. 354.

⁶⁷⁵ Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη – Μερτικοπούλου, *Ελληνικός αλυτρωτισμός...* ο. π. σελ. 331.

⁶⁷⁶ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 22. Αναγράφει είδηση – πιθανόν από την εφημερίδα των Χανίων «Μεσόγειος» προερχόμενη – με τίτλο: Απεργία διδασκάλων, (Ηράκλειο, 6 Ιανουαρίου 1894).

Το χρονικό διάστημα 1895 – 1897 οι μισθοί των δασκάλων δεν καταβλήθηκαν. Έτσι μετά το τέλος της επανάστασης του 1897, αρκετές προσφυγές δασκάλων κατατίθενται στα κατά τόπους ειρηνοδικεία, με τις οποίες διεκδικούν τους μισθούς τους⁶⁷⁷.

5. Ευεργέτες

Το 1830, σε αντάλλαγμα των υπηρεσιών που είχε προσφέρει ο αντιβασιλέας της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλη στο Σουλτάνο, του παραχωρείται η Κρήτη στην τιμή των 21 εκατομμυρίων γροσίων. Οι Κρητικοί στην Αίγυπτο πιθανόν να βρέθηκαν στο χρονικό διάστημα της Αιγυπτιακής κατοχής στο νησί (1830-1840). Όπως σημειώνει η Ματούλα Τομάρα – Σιδέρη: *...απ' τη παρουσία των Ελλήνων στη νεότερη Αίγυπτο διαπιστώνεται στις αρχές του 19ου αιώνα, επί Μωχάμετ Άλη*⁶⁷⁸.

Ως πλούσιοι έμποροι, επιτυχημένοι βιομήχανοι ή διαπρεπείς τραπεζίτες, διέθεσαν μεγάλο μέρος της περιουσίας τους προκειμένου να καλύψουν ελλείμματα των κοινοτήτων τους εκεί, ενώ έκαναν αισθητή την παρουσία τους και στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Έτσι από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα γίνονται σημαντικά έργα τόσο στην Αλεξάνδρεια, όσο και σε πολλά μέρη της Ελλάδας, προσφορά των Αλεξανδρινών ευεργετών.

Στην έρευνά μας εντοπίσαμε ένα Μεσαρίτη ευεργέτη εντελώς άγνωστο, με σημαντική όμως προσφορά για τον τόπο του. Πρόκειται για τον Εμμανουήλ Σπινθάκη από τα Πιτσίδια, ο οποίος δραστηριοποιείται στην Αλεξάνδρεια την εποχή που αναφερόμαστε. Το 1860 στέλνει στην νεοϊδρυθείσα Χριστιανική Δημογεροντία Ηρακλείου επιστολή την οποία και ενημερώνει για τις προθέσεις του να στείλει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό (300 χρυσών εικοσόφραγκων) το οποίο να κατατεθεί στην Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα προκειμένου να ιδρυθεί Δημοτική Σχολή στα Πιτσίδια. Μάλιστα από τους τόκους αυτού του ποσού, να χρηματοδοτείται τόσο η λειτουργία του σχολείου, όσο και η μισθοδοσία του δασκάλου. Η Δημογεροντία

⁶⁷⁷ Περίπου 100 έγγραφα εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, δασκάλων που διεκδικούσαν δικαστικά τα χρήματά τους. Σχεδόν το σύνολό τους έχει κατατεθεί τους μήνες Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1899 και ήταν ίσως ο μόνος τρόπος για να μπορέσουν οι δάσκαλοι να κατοχυρώσουν τα χρήματά τους τους χρωστούσε η Τμηματική Εφορεία. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 356 -259 ΑΔΗ: Προσφυγή του Ιωσήφ Βελεγράκη, δασκάλου Καπετανιανών (Πρακτικό Ειρηνοδικείου Χάρακα, 24 Σεπτεμβρίου 1899), Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 356 - 334 ΑΔΗ: Προσφυγή του Χαράλαμπου Καπελάκη, δασκάλου Σίβα (Πρακτικό Ειρηνοδικείου Βόρρων, 27 Σεπτεμβρίου 1899), Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 356 - 365 ΑΔΗ: Προσφυγή του Μιχαήλ Παπηλιάκη, δασκάλου Γ'εργερης, (Πρακτικό Ειρηνοδικείου Μοιρών, 28 Σεπτεμβρίου 1899), κ. α.

⁶⁷⁸ Βλ. Τομάρα – Σιδέρη Ματούλα, *Αιγυπτιώτης Ελληνισμός: κοιτίδα ευεργετισμού*, εφ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ - ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 12 Φεβρουαρίου 2006.

αποδέχεται με χαρά την παραπάνω πρόταση και στα 1862 αρχίζει να λειτουργεί το Δημοτικό σχολείο Πιτσιδίων, ως το πρώτο και μοναδικό του είδους στο νομό Ηρακλείου. Δηλαδή η λειτουργία και η συντήρηση της σχολής να στηρίζεται στους τόκους χρηματικού ποσού. Μάλιστα ο Σπινθάκης συνέχει να ενδιαφέρεται για το σχολείο και να παρεμβαίνει στα κατά καιρούς στα προβλήματά τους, με επιστολές τόσο στη Δημογεροντία, όσο και στους κατοίκους⁶⁷⁹. Σε αρκετά έγγραφα, στα οποία γίνεται λόγος για τη δωρεά Σπινθάκη, αλλά και για την παροχή χρημάτων από την Δημογεροντία, προς την σχολική εφορεία Πιτσιδίων για τη συντήρηση του σχολείου⁶⁸⁰.

Για την ιστορία, να σημειώσουμε ότι κατά το έτος 1907 στην Βουλή των Κρήτων, διαδραματίστηκε η τελευταία πράξη της δωρεάς Σπινθάκη, στη συζήτηση: *...το νομοσχέδιον περί κληροδοτήματος του Σπινθάκη ήτοι η πρότασις νόμου; Περί διαθέσεως του ποσού των 400 εικοσοφράγκων κατατεθειμένων παρά τη εν Ηρακλείω Χριστιανική Ορφανική Τραπεζή, δια πράξεως του ποτέ Εμμανουήλ Σπινθάκη εις οικοδόμησιν και συντήρησιν ναού εν τω χωρίω Πιτσίδα. Δηλαδή να δοθεί το υπόλοιπο των χρημάτων της δωρεάς Σπινθάκη, προκειμένου να ανεγερθεί ιερός ναός στο χωριό του τα Πιτσίδα. Όπως προκύπτει από τα πρακτικά της συνεδρίασης τα χρήματα δεν δόθηκαν, καθώς θεωρήθηκε ότι η δωρεά αφορούσε την ίδρυση μόνο σχολείου. Και εφόσον τη εποχή εκείνη τα σχολεία ήταν δημόσια, άρα και τα χρήματα της δωρεάς περιήλθαν στο δημόσιο⁶⁸¹. Μια ακόμη προσπάθεια που αφορά το Σπινθάκη καταγράφηκε το 1872, όταν η Δημογεροντία Ηρακλείου, στέλνει στην Κωνσταντινούπολη το Δημογέροντα Εμμανουήλ Αργυράκη για διάφορες υποθέσεις της. Μια από αυτές ήταν η εξασφάλιση δωρεάς από το βαθύπλουτο Μεσαρίτη Εμμανουήλ Σπινθάκη, για την ίδρυση Ελληνικής σχολής στη Μεσαρά⁶⁸². Η προσπάθεια δεν ευοδώθηκε.*

Χρήματα όμως για τις ανάγκες των σχολείων άφηναν με τις διαθέκες επώνυμοι και ανώνυμοι άνθρωποι. Η εφημερίδα του Ηρακλείου «*ΜΙΝΩΣ*» αναφέρει

⁶⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 012 – 300 ΑΔΗ: Επιστολή Εμμανουήλ Σπινθάκη, προς τη ΔΗ, (Αλεξάνδρεια, 31 Μαρτίου 1864). Το κείμενο της επιστολής Σπινθάκη, στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 1^η σελ. 564.

⁶⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 014 – 286 ΑΔΗ: Έγγραφο των Εφόρων του σχολείου, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 29 Νοεμβρίου 1864), ΚΑ 2 – ΑΑ 014 – 418 / 27 Δεκεμβρίου 1864, ΚΑ 2 – ΑΑ 019 – 272 / 27 Απριλίου 1866, ΚΑ 2 – ΑΑ 031 – 105 / 12 Ιανουαρίου 1870 κ.α.

⁶⁸¹ Ολόκληρο το κείμενο των πρακτικών στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 2^{ου} – Σημείωση 2^η σελ. 564.

⁶⁸² Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η άγνωστη αλληλογραφία (1872-1873) του Χριστόφορου Αργυράκη, πληροφορίες για θεσμούς της Κρήτης*, Πεμπρ. Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ', Ηράκλειο Κρήτης 1984.

στις 20 Αυγούστου 1883⁶⁸³ ότι απέθανε η πρώην δασκάλα του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου Ειρήνη Παπαδάκη. Στη διαθήκη της αναφέρει ότι αφήνει την περιουσία της που ανέρχεται σε 24.495 γρόσια σε δημόσια καθιδρύματα. Συγκεκριμένα: Στο Μητροπολιτικό ναό 5.000 γρ., στα σχολεία 4.000 γρ., στο νοσοκομείο 3.000 γρ., στην εκκλησία του χωριού Άγιο Θωμάς 1250 γρ., στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου στις Μαργαρίτες 1252 γρ. και στους πτωχούς 3.000 γρ.

Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας εντοπίσαμε έγγραφα που αναφέρουν δωρεές σε εκπαιδευτικά ιδρύματα. Το 1870 η Ελληνική Σχολή Ηρακλείου κληροδοτεί 15.000 γρ. από τη διαθήκη του Πατριάρχου Αλεξανδρείας Αρτεμίου⁶⁸⁴. Ο Νικόλαος Μειμαράκης από τα Καλέσα αφήνει στη διαθήκη του 12 ελιές για τα εκπαιδευτήρια Ηρακλείου⁶⁸⁵. Κάποιος άλλος από τις Δαφνές αναφέρει τη διαθήκη του το ποσό των 50 γρ. για τα σχολεία⁶⁸⁶.

Δε θα πρέπει να παραλείψουμε τους δυο μεγάλους ευεργέτες του Τμήματος των Σφακίων, που με τα χρήματα που δώρισαν τους συνέδραμαν τα μέγιστα στην εκπαίδευση της περιοχής. Πρόκειται για τον εκ Σφακίων βουλευτή των Κρητών της Μήλου Γεώργιο Ξενουδάκη ο οποίος στη διαθήκη του (δημοσιεύτηκε στις 21 Αυγούστου 1888), άφησε στον τόπο του περιουσία που υπολογίστηκε σε 338.864 «χρυσές» δραχμές.

Η δεύτερη αφορά την Λουκία χήρα Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, η οποία μετά από μεγάλους δικαστικούς αγώνες κατάφερε να πάρει την περιουσία του συζύγου της. Περιουσία, που σύμφωνα με τη διαθήκη της (συντάχθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 1890) την οποία διέθεσε: *...υπέρ της εκπαιδεύσεως των τέκνων της ηρωικής επαρχίας των Σφακίων*⁶⁸⁷.

Η πίστη των ανθρώπων αυτών στην αναγεννητική δύναμη της παιδείας, δύναμη που φέρνει πρόοδο και ελευθερία σε αλύτρωτους λαούς, εκφράζεται –

⁶⁸³ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 131, σ. 2. Διαθήκη της πρώην δασκάλας Ειρήνης Παπαδάκη, που αφήνει την περιουσία της σε κοινωφελή ιδρύματα, (Ηράκλειο 20 Αυγούστου 1883).

⁶⁸⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 031 - 339, ΑΔΗ: Έγγραφο της Εφορείας των Σχολείων Ηρακλείου, προς τον Άγιο Χαλκηδόνα Γεράσιμο, (Ηράκλειο, 6 Φεβρουαρίου 1870) και ΚΑ 2 – ΑΑ 031 - 201/202, (16 Ιανουαρίου 1870).

⁶⁸⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 -471, ΑΔΗ: Διαθήκη του Νικόλαου Μειμαράκη από τα Καλέσα (Καλέσα, 3 Σεπτεμβρίου 1880).

⁶⁸⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 031 - 339, ΑΔΗ: Διαθήκη κατοίκου Δαφνών, (Δαφνές, 19 Απριλίου 1875).

⁶⁸⁷ Βλ. Πάρις Στ. Κελαϊδής, *Τα σχολεία στα Σφακιά*, Προμηθέας ο Πυρφόρος, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1982, τ. 32. σελ. 340 – 341.

πιστεύω – με τη φράση του Ρήγα Βελεστινλή⁶⁸⁸: *...Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή, από την οποία λάμπουν τα ελεύθερα έθνη*⁶⁸⁹.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, δύο φωτισμένοι ευπατρίδες από το Ψυχρό Λασιθίου, ο Αντώνης Παπαδάκης και ο εξάδελφος του Ιωάννης Καμπάνης βοήθησαν την εκπαίδευση του τόπου τους. Ο πρώτος εξ αυτών, γνωστός και ως μέγας ευεργέτης του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (τρίτος στη σειρά μετά τον βασιλέα Όθωνα και τον κυβερνήτη Καποδίστρια, η υποτροφίες του οποίου χορηγούνται ως τις μέρες μας), ανέλαβε τη δαπάνη ανέγερσης και τα έξοδα λειτουργίας Δημοτικού σχολείου στο Ψυχρό⁶⁹⁰, και ο δεύτερος την ανέγερση ενός Τεχνικού σχολείου - γνωστού και σαν μικρό Πολυτεχνείο του Ψυχρού: *...στο οποίο θα εδιδάσκοντο δωρεάν οι παραδοσιακές τέχνες, εριουργία, ξυλουργία, υποδηματοποιία και οποιαδήποτε άλλη τέχνη, ήτις βραδύτερον ήθελε θεωρηθεί αναγκαία*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη διαθήκη του Καμπάνη⁶⁹¹.

Την βοήθεια των ομογενών όμως τη συναντούμε και σε μια άλλη προσπάθεια που ξεκίνησε η Χριστιανική κοινότητα της πόλεως του Ηρακλείου και συγκεκριμένα στη δημιουργία Δημόσιας Βιβλιοθήκης στο Ηράκλειο⁶⁹². Με επιστολές τους προς τους ευκατάστατους ομογενείς, ζητούν στήριξη στην προσπάθειά τους. Αναφέρουν μεταξύ των άλλων : *...Αν ή διάδοσις των γραμμάτων είναι χρήσιμος και ωφέλιμος εις όλους εν γένει τούς λαούς, πολύ περισσότερον πρέπει να λογίζεται αναγκαία και συμβάλλουσα εις τούς λαούς εκείνους, ους βάσκνος δαίμων καταδίκασε να μείνωσιν υπό την πνιγηράν της αμαθείας αχλύν, καθ' ην εποχήν έτεροι προέβαινον γιγαντιαίους βήμασιν εις την ανάπτυξιν της ανθρωπίνης διανοίας.... Και καταλήγει: ...Θαρρούσα η Πατρίς εις τα ευγενή και φιλόμουσα των ομογενών αισθήματα, καίτοι υλικώς ανίσχυρος, προβαίνει εις την σύστασιν ταύτης. Εξαιτουμένη όθεν, φιλόμουσε Κύριε, ην προς καταρτισμόν του κοινωφελούς τούτου έργου συνδρομήν υμών, πέποιθε εκ των περικοσμούντων υμάς φιλομούσων αισθημάτων, ότι θέλετε αποδεχθή ευμενώς την εθνικήν ταύτην πρόσκλησιν, βέβαιοι ότι ευεργετείτε σπουδαίως την αείποτε προς τους*

⁶⁸⁸ Βλ. Θεόδωρος Νήμας, Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού, Διδακτορική διατριβή, Εκδόσεις Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 65.

⁶⁸⁹ Βλ. Ιουλία Κέρπη, *Η Αρχαιογνωσία του Ρήγα*, Αθήνα 1985, σελ. 11.

⁶⁹⁰ Ο Ι. Μ. Καραβαλάκης αναφέρει ότι ο Παπαδάκης ίδρυσε Ελληνικό σχολείο στο Ψυχρό το 1858. Βλ. Ι. Μ. Καραβαλάκης, Αντώνιος Φ. Παπαδάκης, Αμάθεια, Τόμος 5^{ος}, Έτος 5^ο, Ιανουάριος – Ιούλιος 1974, Τεύχος 18 – 19, σελ. 121.

⁶⁹¹ Βλ. Αντώνιος Τζομπανάκης, *Εισήγηση Προέδρου Δ. Ε. Καμπανείου Ιδρύματος*, <http://www.mountainsuniversity.gr/agenda/66.html>

⁶⁹² Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Η πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη στο Ηράκλειο (1863)*, Πανίψηλστον, 1995, σελ. 12.

φιλογενείς ευγνωμονούσαν εθνικήν νεολαίαν, ην άγκυραν ταύτην της πατρίδος και του εθνικού μεγαλείου⁶⁹³.

Η προσπάθεια τελικά τέθηκε υπό την επίβλεψη της Εφορείας των Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου⁶⁹⁴ και η βιβλιοθήκη άρχισε να λειτουργεί το Σεπτέμβρη του 1864⁶⁹⁵.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1870, με πρωτοβουλία του Χριστόφορου Αργυράκη⁶⁹⁶, προχωρεί ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης, καθώς καταφέρνει αν συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό βιβλίων με προσφορές ομογενών της Κωνσταντινούπολης⁶⁹⁷. Σε άλλη επιστολή του, λίγες ημέρες αργότερα, σημειώνει την προσφορά του Εμμανουήλ Σπινθάκη, στην Δημόσια Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. Συγκεκριμένα αναφέρει: *...Αλλ' εκείνον το οποίον μετ' ενδομούχου χαράς αναγγέλλω Υμίν είναι ότι ο συμπολίτης ήμών κύριος Εμμανουήλ Σπινθάκης προσήνεγκε δια την βιβλιοθήκην ταύτην 10 λίρα Οθωμανικάς, ας και μοί παρέδωκεν επί τω ρητώ όμως όρω ν' αγοράσω δι' αυτών ενταύθα βιβλία της εκλογής μου και τα εξαποστείλω υμίν. Συμμορφούμενος λοιπόν προς την επιθυμίαν του φιλογενούς και φιλομούσου τούτου ανδρός, παρέδωκα τα χρήματα εις τους βιβλιοπώλας κ. Σεϊτανίδην καί Αλιμπέρτην, και ενήργησα, ώστε να μοι δοθώσι παρ' αυτών δύο σημειώσεις διαφόρων βιβλίων, ας αποστέλλω Υμίν σήμερον δια να άψφανθήτε τίνα τούτων εγκρίνετε να αγορασθώσι δια την βιβλιοθήκην⁶⁹⁸. Να επισημάνουμε ότι την προσπάθεια της στήριξης της Βιβλιοθήκης, συνέδραμαν και άλλοι ομογενείς από την Τεργέστη, την Πετρούπολη, τη Ρουμανία, αλλά και από την Αθήνα και τη Σύρο⁶⁹⁹.*

⁶⁹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 10 – 1020 ΑΔΗ: Έγγραφο της χριστιανικής κοινότητας του Ηρακλείου, με αποδέκτες φιλόμους ομογενείς, (Ηράκλειο, 19 Οκτωβρίου 1863).

⁶⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 13 – 512 ΑΔΗ: Έγγραφο της Εφορείας των Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, προς την Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1864). Με το έγγραφο αυτό οι έφοροι ζητούν ένα δωμάτιο, κάτω από την αίθουσα συνεδριάσεων της Δημογεροντίας, προκειμένου να στεγάσουν τη Βιβλιοθήκη. Το έγγραφο υπογράφουν οι: Μ. Δεμβέργης, Ιωάννης Ι. Μητσοτάκης, Λυσίμ. Καλοκαιρινός, Γεώργιος Καστρινογιάννης και Γεώργιος Μ. Ραφτόπουλος.

⁶⁹⁵ Βλ. Μενέλαος Γ. Παρλαμάς, Στεφάνου Νικολαΐδη, Ιστορικά και Βιογραφικά σημειώματα, Κρητικά Χρονικά, Γ, (1949), σ. 322. Τον Σεπτέμβριο του 1864, σημειώνει ο Νικολαΐδης στις σημειώσεις του: *...ηνοίχθη η Δημόσιος Βιβλιοθήκη και ηγοράσθη το Παρθεναγωγείον υπό του Διαμαντίδου.*

⁶⁹⁶ Ο Χριστόφορος Αργυράκης (+1878), ήταν μια ξεχωριστή λόγια και επαναστατική προσωπικότητα του τμήματος Ηρακλείου. Από τους πρωταγωνιστές του Μοναστηριακού ζητήματος, μαζί με άλλους μορφωμένους νέους της εποχής του. Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, *Η άγνωστη αλληλογραφία (1872 – 1873) του Χριστόφορου Αργυράκη*, Πεπραγμένα Ε' Διεθνούς Κρυπτολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ', Ηράκλειο 1984.

⁶⁹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 10 – 1020 ΑΔΗ: Έγγραφο του Χριστόφορου Αργυράκη, προς την Δημογεροντία Ηρακλείου, (Κωνσταντινούπολη, 7/19 Οκτωβρίου 1872).

⁶⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 – 516 ΑΔΗ: Έγγραφο του Χριστόφορου Αργυράκη, προς την Δημογεροντία Ηρακλείου, (Κωνσταντινούπολη, 28 Οκτωβρίου 1872).

⁶⁹⁹ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Η πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη στο Ηράκλειο (1863)*, Πανίψηλστον, 1995, σελ. 21.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία που εκθέσαμε, μπορούμε να συμπεράνουμε τα εξής: Η Οθωμανική Διοίκηση ανέχτηκε την ύπαρξη χριστιανικών σχολείων στην Κρήτη. Μάλιστα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ξεκινά ουσιαστικά η μερική οικονομική στήριξη των σχολείων. ...*προ πολλού τα Σχολεία της νήσου θα ήτο κεκλεισμένα, όσον εξαρτώνται εκ της φροντίδος της Διοικήσεως*, σημειώνει σε άρθρο της το 1888 η εφημερίδα του Ηρακλείου «*ΜΙΝΩΣ*», δίδοντας έτσι μια γλαφυρή εικόνα του ενδιαφέροντος της Γενικής Διοίκησης για τα χριστιανικά σχολεία της Κρήτης⁷⁰⁰. Τα επαναστατικά κινήματα αυτής της περιόδου, ευνόησαν τη χρηματοδότηση των σχολείων, αφού ήταν από τις προτεραιότητες του χριστιανικού στοιχείου της Κρήτης.

Τα μοναστήρια ήταν ο πρώτος χώρος διατήρησης της βασικής εκπαίδευσης, καθώς φρόντιζαν για τη στοιχειώδη μόρφωση ιερέων, ψαλτών και αναγνωστών. Η άρνηση του Μητροπολίτη Κρήτης Διονυσίου για τη διάθεση μέρους των χρημάτων από την ενοικίαση των μοναστηριακών περιουσιών προς όφελος της εκπαίδευσης, ήταν μια από τις βασικές αφορμές της μεγάλης επανάστασης του 1866. Αργότερα (δεκαετία 1870), που οι πόροι των μονών δίδονταν για την εκπαίδευση, άρχισε η μαζική ίδρυση σχολείων στις επαρχίες του Τμήματος Ηρακλείου. Οι Νόμοι περί Παιδείας του 1881 και 1889, αναφέρουν τις πηγές χρηματοδότησης των σχολείων.

Οι μηνιαίες απολαβές των επαρχιακών δασκάλων του Τμήματος Ηρακλείου ήταν πολύ χαμηλές και κατώτερες άλλων κλάδων εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Η αντιμισθία όμως των δασκάλων στα υπόλοιπα Τμήματα της Κρήτης ήταν σαφώς χειρότερη. Οι κακοπληρωμένοι λοιπόν δάσκαλοι, ήθελαν να αντιμετωπίσουν νοοτροπίες επαρχιωτών, που σε καμιά περίπτωση δεν αποδέχτηκαν το σχολείο να επιβαρύνει οικονομικά τον ήδη φτωχό οικογενειακό κορβανά. Η οικονομική λοιπόν εξαθλίωση του χριστιανικού πληθυσμού ήταν η βασική αιτία της μη καταβολής των διδάκτρων στους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων. Η μη καταβολή του ορισμένου ποσού αυτού ήταν αιτία προστριβών των δασκάλων με την τοπική κοινωνία. Προστριβές που λύνονταν με την παρέμβαση της Δημογεροντίας ή της Τμηματικής Εφορείας, ενώ σπανίως οι διαφορές αυτές έφταναν στα Δικαστήρια.

Μεγάλη ήταν η διαφορά μισθού ανάμεσα σε καθηγητές και δασκάλους. Επίσης σημαντικές διαφορές υπήρχαν ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς της πόλεως του

⁷⁰⁰ Βλ. Εφημερίς «*Μίνως*», αρ. φ. 355, σ. 1. Άρθρο με τίτλο: «*Τα σχολεία φθίνουσι*», (Ηράκλειο, 2 Ιανουαρίου 1888).

Ηρακλείου και τους συναδέλφους τους των επαρχιακών σχολείων. Οι μισθοί κανονίζονταν συνήθως από τις οικονομικές δυνατότητες της Δημογεροντίας και όχι με βάση την ισχύουσα νομοθεσία. Στην έρευνά μας καταγράψαμε μια τουλάχιστον προσπάθεια ίδρυσης και οικονομικής στήριξης σχολείου στη Μεσαρά, με αρκετά χρηματικά ποσά από πλούσιο Κρητικό της Αιγύπτου.

Κεφάλαιο τέταρτο

Εκπαιδευτικό προσωπικό

1. Οι Διορισμοί Εκπαιδευτικών

I. Εισαγωγή

Από τη μελέτη των αρχειακών μας πηγών διαπιστώσαμε ότι ο διορισμός του εκπαιδευτικού προσωπικού ποικίλει από εποχή σε εποχή και όσο αναφορά τον αριθμό των εκπαιδευτικών που ενδιαφέρονται να εργαστούν σε σχολεία, αλλά και το μορφωτικό τους επίπεδο.

Όπως και την ελεύθερη Ελλάδα, έτσι και στην Κρήτη δεν υπήρχαν ιδιαίτερα εκπαιδευτήρια (Διδασκαλία, Εκκλησιαστικά Ιδρύματα κ.α.) που να εκπαιδεύουν τους δασκάλους. Βασικά ιδρύματα εκπαίδευσης των δασκάλων ήταν τα Σχολαρχεία και αργότερα το Κρητικό Γυμνάσιο.

Ο κύριος τροφοδότης των λιγοστών επαρχιακών σχολείων ήταν αρχικά η Ελληνική Σχολή Ηρακλείου. Στα 4 σχολεία που λειτουργούσαν στη Μεσαρά στη δεκαετία του 1860 οι εκπαιδευτικοί είναι σχεδόν στο σύνολό τους απόφοιτοι Σχολαρχείου. Χαρακτηριστικό της εποχής εκείνης είναι το γεγονός ότι οι δάσκαλοι είναι μεγάλης ηλικίας – σε σύγκριση με τους δασκάλους των επόμενων δεκαετιών.

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΔΙΟΡ.	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Δεληγιαννάκης Δημήτριος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΣΦΑΚΙΩΝ	1862	Πιτσίδα
2	Καραγιαννάκης Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	1860	Πόμπια
3	Λιμπρίτης Εμμανουήλ	ΡΙΖΑΡΕΙΟ ΕΚΚΛ/ΚΗ ΣΧΟΛΗ ΑΘΗΝΩΝ	1869	Τυμπάκι
4	Μαριδάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	1869	Πρεβελιαν ά
5	Νικολετάκης Νικόλαος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	1869	Πόμπια

II. Μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων

Ο πρώτος κανονισμός που ρυθμίζει ζητήματα διορισμών δασκάλων, εγκρίθηκε από τη Δημογεροντία στις 5 Δεκεμβρίου 1870⁷⁰¹. Σε επτά άρθρα περιλαμβάνει στο Ε' κεφάλαιο αναφέρονται στα προσόντα των δασκάλων. Σύμφωνα με τον κανονισμό οι δάσκαλοι χωρίζονται σε δυο «τάξεις»⁷⁰²:

...Αον) Εἰς διδασκάλους τῶν ἐπαρχιακῶν πρωτευουσῶν καὶ

Βον) Εἰς διδασκάλους τῶν ἐπαρχιακῶν διαμερισμάτων.

Οι δάσκαλοι της πρώτης κατηγορίας έπρεπε να διαθέτουν εννιά (9) προσόντα και βέβαια αποδεδειγμένη την ικανότητα του «*διδάσκειν*», δηλαδή θα πρέπει να έχουν προηγούμενη διδακτική εμπειρία και «*ἀπαιτουμένην ἰκανότητα*». Αντίθετα στη δεύτερη κατηγορία, στην οποία ανήκουν οι πρωτοδιοριζόμενοι δάσκαλοι, τα προσόντα είναι επτά (7). Και στις δυο κατηγορίες δεν απαιτούνται τίτλοι σπουδών.

Τα βασικά κριτήρια για την πρόσληψη του δασκάλου ήταν η άμεμπτη διαγωγή⁷⁰³ και η οθωμανική υπηκοότητα⁷⁰⁴.

Την πιστοποίηση των γνώσεων των δασκάλων αναλάμβανε ειδική επιτροπή⁷⁰⁵. Οι σχετικές με το διορισμό αιτήσεις κατατίθενται εγγράφως στον πρόεδρο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, μαζί με τα αποδεικτικά των σπουδών και της διαγωγής των ενδιαφερομένων να εργαστούν ως δάσκαλοι⁷⁰⁶.

Στη δεκαετία του 1870 και συγκεκριμένα στα 1871 αναβαθμίζεται η Ελληνική Σχολή Ηρακλείου, καθώς ιδρύονται σ' αυτή 2 γυμνασιακές τάξεις. Συνεπώς, απόφοιτοι και Γυμνασιακών τάξεων στο εξής διορίζονται στα σχολεία της Μεσαράς.

Ο παραπάνω νόμος είχε ισχύ καθ' όλη τη δεκαετία του 1870 και στο διάστημα αυτό στη Μεσαρά, όπως προκύπτει από τα στοιχεία της έρευνάς μας, θα διοριστούν 44 νέοι δάσκαλοι⁷⁰⁷.

⁷⁰¹ Ο κανονισμός αποτελείται από 18 κεφάλαια και 84 άρθρα και είναι το πρώτο γραπτό πλαίσιο λειτουργίας των σχολείων του Νομού Ηρακλείου.

⁷⁰² Κεφάλαιο Ε, άρθρο 11^ο του κανονισμού, ενώ αναλυτικές πληροφορίες για τις τάξεις γράφονται στο 12^ο και 13^ο άρθρο.

⁷⁰³ Κεφάλαιο Ε, άρθρο 14^ο

⁷⁰⁴ Κεφάλαιο Ε, άρθρο 15^ο

⁷⁰⁵ Κεφάλαιο Ε, άρθρο 16^ο

⁷⁰⁶ Κεφάλαιο Ε, άρθρο 17^ο

⁷⁰⁷ Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 1^η σελ. 568.

Σύμφωνα με τις πηγές μας, το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων ήταν χαμηλό, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς στα στοιχεία του παρακάτω πίνακα:

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1870		
ΑΑ	ΣΧΟΛΗ	ΑΡ. ΔΑΣΚ.
1	Α΄ τάξη Ελληνικής Σχολής	1
2	Β΄ τάξη Ελληνικής Σχολής	2
3	Απόφοιτοι Ελληνικής Σχολής	20
4	Α΄ Γυμνασιακής τάξης	10
5	Β΄ Γυμνασιακής τάξης	7
6	Γ΄ Γυμνασιακής τάξης	1
7	Απόφοιτοι Γυμνασίου	2
8	Απόφοιτος Κοινής Σχολής Αγίου Όρους	1
	ΣΥΝΟΛΟ	44

Ως προς τη διαγωγή, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι δε βρέθηκαν έντυπα που να βεβαιώνουν τη διαγωγή των αιτούντων προς διορισμό δασκάλων.

Τα άτομα που επιθυμούσαν να εργαστούν ως δάσκαλοι προέρχονται από οικονομικά ασθενή κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού. Ιδιαίτερα οι νέοι δάσκαλοι προέρχονταν κυρίως από τα ασθενέστερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα, καθώς οι γονείς τους είναι γεωργοί, ως επί το πλείστον, ιερείς, εργάτες, ελεύθεροι επαγγελματίες κ.α. Αρκετοί από αυτούς, όπως δηλώνουν στις σχετικές αιτήσεις τους για διορισμό, ότι αναγκάζονται να διακόψουν τις σπουδές τους –κυρίως στο Γυμνάσιο – λόγω οικονομικών δυσχερειών.

Η εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*» τον Οκτώβριο του 1882, δημοσίευσε άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση σε τρεις συνέχειες. Στο τρίτο και τελευταίο της δημοσίευμα καυτηριάζει τη μόρφωση των δασκάλων, χρησιμοποιώντας μάλιστα σκληρούς χαρακτηρισμούς: *...Τυφλό, τυφλόν οδηγεί, αμφοτέροι εις βόθρον πεσσουνται, κείμενο που το μεταφράζει ως: ...Αγράμματος, αγράμματον διδάσκει, αμφοτέροι εις αγραμματίαν μένουσιν.* Επίσης σημειώνει ο αρθρογράφος ότι η εφημερίδα έχει επιστολές δασκάλων που καταγγέλλουν τα κακός κείμενα των σχολείων τους. Επιστολές όμως: *...αίτινες ένεκα των βαρβαρισμών και των αναριθμήτων ανορθογραφιών ακατάληπτοι καθίστανται. Και όμως εις ανθρώπους τοιούτους είναι εμπειστημένη η διαπαιδαγώγησις των μελλουσών γενεών αίτινες δέον να γείνωσι κρείσσονες ημών, ίνα συντελεσθή το έργον, ου την επιτυχίαν απαξάπαντες ποθούνεμν.* Τέλος χαρακτηρίζει αυτούς ως «*κολυβοβαρβαριστάς*»⁷⁰⁸.

⁷⁰⁸ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 88. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 79 και 87), σελ. 1, (Ηράκλειο, 16 Οκτωβρίου 1882).

Η ίδια εφημερίδα το καλοκαίρι του 1886 δημοσιεύει την ομιλία του Γυμνασιάρχη και Βουλευτή Αντώνιου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου. Ο Μιχελιδάκης θέτει θέμα δημιουργίας προσωπικού *...δημοδιδασκάλων μεθοδικών και ικανών*, ως πρώτο φάρμακο για να θεραπευτεί το κακό από τη ρίζα. Πιστεύει, ότι θα πρέπει το Γυμνάσιο να αποτελέσει το φυτώριο στο οποίο θα εκπαιδεύονται οι νέοι δάσκαλοι, αφού τόσο μαθητές του, όσο και απόφοιτοί του, που δεν έχουν οικονομική δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους, διορίζονται ως δάσκαλοι. Έτσι λοιπόν προτείνει την ίδρυση στο Κρητικό Γυμνάσιο *...έδρας παιδευτικής και διδακτικής*, θέση την οποία θα καταλάβει εκπαιδευτικός που σπούδασε στην Ευρώπη, για να μπορέσουν όσοι επιδοθούν στο δασκαλικό έργο να ακούσουν ανώτερα μαθήματα. Οι μαθητές που θα παρακολουθούν αυτά τα μαθήματα θα απαλλάσσονται από τα Λατινικά και από άλλα δευτερεύοντα μαθήματα. Υπεραμυνόμενος της πρότασης του σημειώνει ότι: *...η μέθοδος και ο τρόπος της διδασκαλίας, είναι το παν εις πάσαν μάθησιν*. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι οι δάσκαλοι που θα έχουν παρακολουθήσει αυτά τα μαθήματα θα βοηθήσουν τους μαθητές τους όχι μόνο στην εκμάθηση των γραμμάτων, αλλά και *...στην ορθήν του πενύματος διεύθυνσιν*, δίδοντας τους τη δυνατότητα να γνωρίσουν ανώτερα και δυσκολότερα διδάγματα. Η δαπάνη αυτής της θέσης προτείνει ο Μιχελιδάκης να καλυφθεί από το Κρητικό Ταμείο⁷⁰⁹.

Μια άλλη πρόταση, λίγα χρόνια αργότερα (1894) του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως Νικολάου Γραμματικάκη, θέτει το θέμα της μόρφωσης των δασκάλων στην πραγματική του διάσταση. Προτείνει με άρθρο του στην εφημερίδα «ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ», τη δημιουργία «*Μονότακτου Διδασκαλείου*», στο οποίο θα φοιτούσαν οι δάσκαλοι που θα δίδασκαν στα σχολεία της Κρήτης. Σύμφωνα με την πρόταση στο Διδασκαλείο θα εγγράφονταν οι απόφοιτοι των Γυμνασίων (περίπου 10 ανά χρόνο), αλλά δικαίωμα εγγραφής – πιθανόν μετά από εξετάσεις – θα είχαν και οι τελειόφοιτοι του Γυμνασίου, απαλλαγμένοι από τα μαθήματα των λατινικών και γαλλικών. Για καθηγητές του προτείνει να καλέσουν από το εξωτερικό ένα καθηγητή: *...παιδαγωγίας, δια τας καλουμένας διδασκαλικάς ασκήσεις*, ενώ στην Κρήτη, σημειώνει, υπάρχουν ικανοί άνθρωποι να διδάξουν τα τεχνικά μαθήματα (μουσική, γυμναστική, ιχνογραφία και καλλιγραφία). Την πρόταση αυτή ο καθηγητής

⁷⁰⁹ Βλ. Εφημερίς «Μίνωας», αρ. φ. 275, σ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντώνιου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

Γραμματικάκης τη θεωρεί ρεαλιστική και για το λόγο αυτό δεν επαναλαμβάνει προτάσεις για ίδρυση τελείου Διδασκαλείου ή για χωρισμό των Γυμνασίων σε δυο τμήματα, στο ένα εκ των οποίων θα φοιτούν οι υποψήφιοι να ακολουθήσουν το δασκαλικό επάγγελμα.⁷¹⁰

Ενδιαφέρον όμως έχει να γνωρίσουμε τις γνώσεις των εκπαιδευτικών που εργάστηκαν στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου, καθώς θεωρητικά ήταν τα καλύτερα σχολεία της Κρήτης.

Συγκεκριμένα:

Γυμνάσιο:

Γυμνασιακές τάξεις στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου λειτουργούν συστηματικά από τη δεκαετία του 1870. Οι καθηγητές του Γυμνασίου ήταν επί το πλείστον απόφοιτοι της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς η βάση των μαθημάτων του ήταν καθαρά φιλολογικά. Ως Ελληνικό Κρητικό Γυμνάσιο ιδρύθηκε το 1881 και άρχισε ουσιαστικά να λειτουργεί από το σχολικό έτος 1882-1883. Κατά καιρούς δίδαξαν οι⁷¹¹ :

- **Αντώνιος Μιχελιδάκης (1844-1932):** Διδάκτωρ της φιλοσοφίας κατά το 1870 με βαθμό λίαν καλώς. Γυμνασιάρχης για αρκετά χρόνια.
- **Στυλιανός Αλεξίου:** Σπούδασε Ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Δίδαξε Γαλλικά και μαθηματικά στις Γυμνασιακές τάξεις της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου, αλλά και στην ίδια τη σχολή.
- **Ιωάννης Περδικάρης (1855 -1909):** Διδάκτωρ της φιλοσοφίας κατά το 1884 με βαθμό λίαν καλώς, με μετεκπαίδευση στη Γερμανία. Γυμνασιάρχης στη δεκαετία του 1890.
- **Μιχαήλ Βιστάκης:** Πτυχιούχος φιλοσοφίας, διετέλεσε και Γυμνασιάρχης.
- **Νικόλαος Νιστεράκης:** Διδάκτωρ της φιλοσοφίας κατά το 1881 με βαθμό άριστα.
- **Αντώνιος Αρετάκης:** Τελειόφοιτος της Φιλολογίας.
- **Χρήστος Βαρουτάκης:** Διδάκτωρ φιλοσοφίας κατά το 1880 με βαθμό καλώς.

⁷¹⁰ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 38, σ. 305-306. Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1894). Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 39, σ. 314. (Συνέχεια και τέλος) - Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 5 Μαΐου 1894).

⁷¹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 410 ΑΔΗ: Έγγραφο του Γυμνασίου Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 3 Απριλίου 1883).

- **Γιώργος Αεράκης:** Προλύτης⁷¹² της φιλοσοφίας κατά το 1879.
- **Ιωσήφ Κόρπης (1856-1936):** Καθηγητής Γαλλικών σπούδασε εν τη Σμύρνη Σχολή της Προκελαύδας και εφοδιασμένος με άδεια διδασκάλου υπό των εν Αθήναις εξεταστικών επιτροπών για τα Γυμνάσια της Κρήτης.
- **Δωρόθεος Κλωναράκης:** Καθηγητής Ιερών, τελειόφοιτος της Θεολογικής σχολής της Χάλκης με πτυχίο λίαν καλώς. Μετέπειτα Μητροπολίτης Κισάμου και Σελίνου.
- **Στέφανος Ξανθουδίδης (1864 – 1928):** Τελειόφοιτος της Φιλολογίας. Αρχαιολόγος και συγγραφέας. Κορυφαία προσωπικότητα των κρητικών γραμμάτων στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου}.
- **Κωνσταντίνος Τσαντιράκης,** καθηγητής των Μαθηματικών, μηχανικός του Πολυτεχνείου Αθηνών, με βαθμό καλώς.
- **Γεωργίου Στυλιανός.** Εργάστηκε ως καθηγητής τη δεκαετία του 1899. Ήταν ο πρώτος Χριστιανός Δήμαρχος Ηρακλείου.

Ελληνική Σχολή Ηρακλείου:

Ιδρύθηκε το 1835. Τα Ελληνικά σχολεία ή Σχολαρχεία ξεκίνησαν να λειτουργούν στην περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας. Οι Ελληνοδιδάσκαλοι και οι Σχολάρχες που δίδασκαν σ’ αυτά είχαν αποκτήσει Γυμνασιακή μόρφωση στα Γυμνάσια των Αθηνών ή της Σύρου. Πολλοί από τους καθηγητές του Γυμνασίου δίδασκαν και στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου. Δίδαξαν:

- **Νικόλαος Παρασυράκης (1830 – 1900):** Απόφοιτος Γυμνασίου με βαθμό άριστα. Διορίστηκε αρχικά το 1846 και έγινε Σχολάρχης το 1849, θέση που κράτησε για 45 και πλέον χρόνια⁷¹³. Είχε τιμηθεί με τον «*Αργυρό Σταυρό το Σωτήρος*» από τον Βασιλέα των Ελλήνων, για τις υπηρεσίες του προς την Ελληνική σπουδάζουσα νεολαία του Ηρακλείου⁷¹⁴.
- **Εμμανουήλ Αλεξίου.** Αδερφός του Στυλιανού Αλεξίου. Ελληνοδιδάσκαλος της σχολής Ηρακλείου τη δεκαετία του 1887. Διώχτηκε από τη σχολή το 1887, αλλά επανήλθε το 1899. Εκδότης των εφημερίδων «*Εβδομάς*» και «*Νέα Εβδομάς*».

⁷¹² Τίτλος που δινόταν μέχρι το 1900 από το Πανεπιστήμιο Αθηνών σε κείνον που στις πτυχιακές εξετάσεις είχε βαθμολογία «*σχεδόν καλώς*».

⁷¹³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 263 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας, προς το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο, 12 Μαρτίου 1886) και Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 264, Έγγραφο του Σχολάρχη Νικολάου Παρασυράκη, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο 27 Ιανουαρίου 1886).

⁷¹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 302 – 033 ΑΔΗ: Έγγραφο του Νικολάου Παρασυράκη, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 9 Σεπτεμβρίου 1892).

- **Αντώνιος Αλεξανδρίδης (1840 – 1912):** Ζωγράφος, δίδαξε εικαστικά στην Ελληνική σχολή Ηρακλείου τη δεκαετία του 1870.
- **Κωνσταντίνος Σφακιανάκης:** Σχολάρχης τη δεκαετία του 1890, απόφοιτος Γυμνασίου με βαθμό κάλλιστα⁷¹⁵.
- **Στυλιανός Καταλαγαριανός:** Διδάκτωρ της Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, καταθέτει αίτηση διορισμού τον Ιούλιο του 1892⁷¹⁶.

Πάντως σε δυο έγγραφα του 1861, ως Σχολάρχης υπογράφει ο Ανδρέας Μοσχάτος⁷¹⁷.

Δημοτική Σχολή Αρρένων:

Το Δημοτικό σχολείο Αρρένων Ηρακλείου είναι το πρώτο σχολείο που ιδρύεται επίσημα το 1831 στο Τμήμα Ηρακλείου.

Πριν τη δεκαετία του 1860 δασκάλους των σχολείων γνωρίζουμε:

- Τον **Κωνσταντίνο Ψαρουδάκη** ο οποίος δίδαξε ως το 1841 και έφυγε λόγο της επανάστασης.
- Τον **Ιωάννη Περίδη**, ο οποίος εργάστηκε ως το 1853 και ο οποίος αναχώρησε από το νησί, με τη φυγή των Ελλήνων.

Στη δεκαετία του **1860** στα «Εκπαιδευτικά καταστήματα» της πόλεως του Ηρακλείου υπηρέτησαν οι παρακάτω εκπαιδευτικοί (κάποιοι από αυτούς δίδασκαν και στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου):

Δάσκαλοι

- Μιλτιάδης Ι. Βρατσάνος
- Ιωακείμ Μακράκης
- Ν. Π. Βυτσεράς
- Γεώργιος Καραγιαννάκης
- Εμμανουήλ Νιωτάκης
- Ευάγγελος Γ. Φουρναράκης
- Παύλος Γ. Βλαστός

⁷¹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 282 – 25 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας, προς τα Εκπαιδευτήρια Ηρακλείου. Η απάντηση όλων έχει γραφεί πάνω στο σχετικό έγγραφο (Ηράκλειο, 8 Ιανουαρίου 1891).

⁷¹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 300 -055 ΑΔΗ: Αίτηση διορισμού του Στυλιανού Καταλαγαριανού, (Ηράκλειο, 10 Ιουλίου 1892).

⁷¹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 04 – 632 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη Ηρακλείου Αντωνίου Μοσχάτου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 28 Ιουνίου 1861) και ΚΑ 2 – ΑΑ 04 – 646, Έγγραφο του Σχολάρχη Ηρακλείου Αντωνίου Μοσχάτου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 2 Ιουλίου 1861)

- Ιωάννης Νικολαΐδης

Το βασικό προσωπικό του σχολείου από το 1869 και μετά ήταν το ακόλουθο:

- **Εμμανουήλ Νιωτάκης:** Ήταν από τους μακροβιότερους δασκάλους του σχολείου Αρρένων. Ήταν απόφοιτος της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου, ενώ παρακολούθησε μαθήματα Γυμνασίου, όπως γράφει σε ιδιόχειρο σημείωμα, από το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη και τον καθηγητή Μιλτιάδη Βρατσάνο. Δίδαξε για μια 5ετία στο Μεραμβέλλο και από το 1857 εργάστηκε στη Σχολή Αρρένων Ηρακλείου, την οποία διεύθυνε έως το 1883. Ολοκληρώνει τη δασκαλική του σταδιοδρομία το 1889 με σοβαρά προβλήματα υγείας και πολύ φτωχός.
- **Κωνσταντίνος Δρακάκης:** Καταγωγή από τις Αρχάνες, δίδαξε στο σχολείο για πρώτη φορά το Σεπτέμβριο του 1869, ενώ είχε διατελέσει δάσκαλος στις Αρχάνες για μια πενταετία. Ήταν απόφοιτος της Α΄ τάξης του Βαρβακείου Λυκείου Αθηνών.
- **Μιχαήλ Πατερόπουλος:** Δίδαξε για πρώτη φορά και για μικρό χρονικό διάστημα στο σχολείο το 1841. Δίδαξε επίσης το 1853, ενώ μόνιμα εργάστηκε από το 1864 στην Α΄ τάξη και μετά στο Νηπιακό Τμήμα.
- **Ανδρέας Κοκκινάκης (1854 – 1923):** Ο Διευθυντής της σχολής από το σχολικό έτος 1883 – 1884 και μετά και ήταν ο ισχυρός άνδρας της Δημοτικής Εκπαίδευσης για τις δεκαετίες 1880 και 1890. Είχε σπουδάσει στο Διδασκαλείο Αθηνών με χρήματα της Δημογεροντίας Ηρακλείου και ερχόμενος στο Ηράκλειο το 1883 ανέλαβε να εκπαιδεύσει στη νέα μέθοδο διδασκαλίας τους δασκάλους του Τμήματος Ηρακλείου. Υπήρξε συγγραφέας σχολικών βιβλίων. Τιμήθηκε από την Ελληνική κυβέρνηση με τον «*Αργυρούν Σταυρόν Γεωργίου του Α΄*».
- **Αθανάσιος Κρασάκης:** Πρωτοβάθμιος δάσκαλος, εργάστηκε σε δημοτικά σχολεία περίπου 17 χρόνια. Πέθανε νέος, στα μέσα της δεκαετίας του 1890.
- **Στυλιανός Παπαδάκης:** Είχε παρακολουθήσει γυμνασιακά μαθήματα και το 1891 είχε πέντε χρόνια υπηρεσίας.

Το 1899 διορίστηκαν ως Ελληνοδιδάσκαλοι οι Αεράκης Γεώργιος, Αλεξίου Εμμανουήλ και Σφακιανάκης Κωνσταντίνος⁷¹⁸.

⁷¹⁸

Βλ. ΚΑ 2 –ΑΑ 350 – 158 ΑΔΗ: Διορισμός εκπαιδευτικών, (Ηράκλειο, 22 Μαρτίου 1899).

Παρθεναγωγείο Ηρακλείου:

Ιδρύθηκε το 1844 και δεσπόζει στο μεγαλύτερο χρόνο λειτουργία του η προσωπικότητα της δασκάλας Άννας Μαραγκάκη – Αργυράκη.

- **Άννα Αργυράκη** ήταν σύζυγος του Χριστόφορου Αργυράκη και για πάρα πολλά χρόνια Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου. Για πρώτη φορά διορίστηκε το 1856. Ήταν απόφοιτος της Αρσακείου σχολής Αθηνών με βαθμό Β τάξεως Άριστα.
- **Ασπασία Γεωργιάδου – Πολυχρονίδου.** Διορίστηκε το 1871⁷¹⁹ και σταμάτησε να διδάσκει το 1896⁷²⁰. Μαθήτευσε στο Παρθεναγωγείο της Ερμούπολης. Εξετάστηκε στο Αρσάκειο και πήρε βαθμό πτυχίου καλώς.
- **Μαριγώ Μ. Ευσταθίου:** Διορίστηκε για πρώτη φορά στις αρχές του Σχολικού Έτους 1881 – 1882 και ήταν απόφοιτος της Α Γυμνασιακής τάξης του Ελληνικού Παρθεναγωγείου Ερμούπολεως. Επίσης σε εξετάσεις που υπερβλήθη στο Αρσάκειο Παρθεναγωγείο Αθηνών πήρε πτυχίο Γ^{ης} τάξεως⁷²¹.
- Κατά καιρούς εργάστηκαν οι Μαριγώ Ταμιτσάκη και Ασπασία Συνατσάκη (δεκαετία 1860) Ανδριάνη Μαυρογιαννάκη, Ειρήνη Παππαδάκη και Ελένη Κωνσταντινίδου (δεκαετία 1870), ενώ τη δεκαετία του 1880 διευθύντρια του νηπιαγωγείου ήταν η Αθηνά Μαλικούτη. Στη δεκαετία του 1890 δίδαξαν ακόμη οι Αρτεμισία Φιλιππίδου και Άννα Λυδάκη. Το 1899 στο σχολείο υπηρετούν οι: Δρανδάκη Ελένη (Διευθύντρια), Δρακοπούλου Φιλία, Φραγκάκη Μαριγώ, Σταυρίδου Χαρίκλεια, Τρεβιζάκη Μαριάνθη και Νιώτη⁷²².

Στο Νηπιαγωγείο δίδαξε αρχικά ο Μιχαήλ Πατερόπουλος και στη συνέχεια η Ελένη Κωνσταντινίδη, η Βασιλική Σταυράκη, ενώ το 1899 η Μαριγώ Φραγκάκη⁷²³.

⁷¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 51 – 007 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλας, (Ηράκλειο, 2 Σεπτεμβρίου 1871).

⁷²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 346 – 038 ΑΔΗ: Αντικατάσταση της δασκάλας Ασπασίας Γεωργιάδου, (Ηράκλειο, 27 Νοεμβρίου 1896).

⁷²¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 282 – 25 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας, προς τα Εκπαιδευτήρια Ηρακλείου. Η απάντηση όλων έχει γραφεί πάνω στο σχετικό έγγραφο (Ηράκλειο, 8 Ιανουαρίου 1891).

⁷²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 351 – 055 ΑΔΗ: Οι δασκάλες που υπηρετούν στο Παρθεναγωγείο, (Ηράκλειο, 27 Νοεμβρίου 1896).

⁷²³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 350 – 158, ΑΔΗ: Διορισμός εκπαιδευτικών, (Ηράκλειο, 22 Μαρτίου 1899).

III. Μηχανισμός επιλογής δασκάλων

Βασικός μηχανισμός επιλογής δασκάλων ήταν οι εξετάσεις και αρμόδιος φορέας τους ήταν η εξεταστική επιτροπή. Η «*ἐπὶ τῶν Διδασκάλων Ἐξεταστική Επιτροπή*» - όπως λεγόταν - είχε ποικίλη σύνθεση. Μέλη της ήταν κυρίως Ελληνοδιδάσκαλοι και Καθηγητές των αντιστοίχων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων του Ηρακλείου⁷²⁴.

Η Επιτροπή μετά την εξέταση των δασκάλων αξιολογούσε με βαθμό, και σημείωνε και τη διαγωγή τους⁷²⁵. Όσοι υποψήφιοι διέθεταν ανώτερους τίτλους σπουδών, δεν εξετάζονταν από την Επιτροπή⁷²⁶.

Ο τρόπος επιλογής των εκπαιδευτικών με εξετάσεις εφαρμοζόταν τόσο στο ελληνικό κράτος, όπου το Διδασκαλείο είχε κλείσει από το 1864, όσο και σε άλλα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γι' αυτό οι διδάσκαλοι, είναι γνωστοί ως: ... *ὕπὸ ἐπιτροπῆς ἀναγνωρισθέντες*.

Πολλές φορές όμως συναντούμε τις παρεμβάσεις παραγόντων και κατοίκων των χωριών που ζητούν συγκεκριμένους δασκάλους προς διορισμό και κατά το πλείστον «*ομοχώριους*»⁷²⁷. Ήταν κάτι που και οι ίδιοι οι δάσκαλοι το επιθυμούσαν, προκειμένου να βρίσκονται κοντά στην περιουσία τους και να τη φροντίζουν. Χαρακτηριστική ήταν η απάντηση του δασκάλου Ευαγγέλου Φουρναράκη στη Δημογεροντία Ηρακλείου, όταν το 1876 τον διόρισε δάσκαλο, λίγο μακριά από το χωριό του. Συγκεκριμένα ήταν από τα Αϊτάνια και διορίστηκε στο Καλό Χωριό, λίγα χιλιόμετρα μακρύτερα⁷²⁸. Όχι μόνο δεν αποδέχτηκε το διορισμό του αναφέροντας ως βασικό λόγο ότι: ...*ἐνεκα των μικρών μου κτημάτων των οποίων η απομάκρυνσις θα φέρη την παντελήν ερήμοσι*, αλλά κατηγόρησε τη Δημογεροντία ότι ενώ είναι δάσκαλος 22 χρόνια, ουδέποτε τον διόρισε κοντά στο χωριό του: ...*ὅπως και το έργον*

⁷²⁴ Υπάρχουν πολλά έγγραφα που αφορούν τη δραστηριότητα των εξεταστικών επιτροπών, που είναι διαφορετικές από υποψήφιο σε υποψήφιο.

⁷²⁵ Βλ. Κ.Α. 2 – ΑΑ 055 – 150 ΑΔΗ: Αίτηση του Ιερομονάχου Κορνηλίου Μεταξάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 11 Φεβρουαρίου 1872). Η Επιτροπή (Μιχελιδάκης – Παρασυράκης – Αμβρόσιος) σημειώνει βαθμό «*Καλῶς*» /4/ και διαγωγή «*ίεροπρεπῶς*».

⁷²⁶ Βλ. Κ.Α. 2 – ΑΑ 098 – 031 ΑΔΗ: Απολυτήριο του Αντωνίου Αποστολίδη, (Ηράκλειο, 1 Ιουλίου 1875). Απολυτήριο Β' Γυμνασιακής τάξης του Αντωνίου Αποστολίδη, που διορίστηκε δάσκαλος στη Γέργερι.

⁷²⁷ Αλληλογραφία κατοίκων της Γέργερης και της Δημογεροντίας Ηρακλείου σχετικά με το διορισμό του Κωνσταντίνου Ιερωνυμάκη Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 2^η σελ. 569.

⁷²⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 369 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς το δάσκαλο Ευάγγελο Φουρναράκη, (Αϊτάνια, 14 Σεπτεμβρίου 1874).

μου εκτελώ και τα κτήματά μου επιβλέπω⁷²⁹. Και για το λόγο αυτό οι παρεμβάσεις αυτές των τοπικών κοινωνιών ήταν υποκινούμενες από τους ίδιους τους δασκάλους. Επίσης οι ομοχώριοι δάσκαλοι δε χρειαζόταν σπίτι για να μείνουν αφού είχαν το δικό τους, γεγονός που απάλλασσε τις κοινότητες από ένα ακόμη βραχνά.

Δεν λείπουν όμως και παρεμβάσεις των μελών της Δημογεροντίας κατά το διορισμό δασκάλων⁷³⁰. Αιτία είναι η πελατειακή σχέση που υπήρχε, καθώς ο Δημογέροντας χρειαζόταν πάντα την ψήφο του δασκάλου και των συν αυτώ, προκειμένου να επανεκλεγεί. Ακόμη καταγράψαμε παρέμβαση ιερέα, προκειμένου να διοριστεί δάσκαλος, ο οποίος γνώριζε ψαλτική⁷³¹. Μάλιστα όπως σημειώνει ο Βαβουλές, το προσόν αυτό ήταν το πιο απαραίτητο⁷³².

Η Δημογεροντία έστελνε στα κεφαλοχώρια της Μεσαράς δασκάλους που είχαν φοιτήσει τουλάχιστον σε γυμνασιακές τάξεις⁷³³. Κατά τους διορισμούς αποστέλλονταν επιστολές τόσο στους Ιερείς και Δημογέροντες των χωριών⁷³⁴, όσο και στους δασκάλους συστήνονταν να ακολουθούν πνεύμα καλής συνεργασίας⁷³⁵.

⁷²⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 – 367 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ευαγγέλου Φουρναράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Αϊτάνια, 14 Σεπτεμβρίου 1874).

⁷³⁰ Παρέμβαση στο διορισμό δασκάλου στη νεοσύστατη Σχολή της Μιαμού, κάνει ο Δημογέροντας Ηρακλείου Δ. Πουλακάκης. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 123 – 796 ΑΔΗ: Αίτημα του Δ. Πουλακάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 24 Σεπτεμβρίου 1877), ζητώντας από τον πρόεδρο της Δημογεροντίας Μητροπολίτη Κρήτης Μελέτιο να προσεχθούν οι αιτήσεις των Μιχαήλ Κατεχάκη, Εμμανουήλ Αλεξάκη και Γεωργίου Πολιτάκη: ... λαμβανομένης έννοειται ύπ' ὄψιν τῆς ἰκανότητος ἑκάστου, καθότι γενική ἔφεσις τῶν κατοίκων τό τοιοῦτον εἶναι..

⁷³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 313 – 030 ΑΔΗ: Επιστολή του ιερέα Χάρακα, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου (Χάρακα, 7 Αυγούστου 1893). Τον Αύγουστο του 1893 ο ιερέας του Χάρακα παπά – Γρηγόριος στέλνει επιστολή προς τον Μητροπολίτη και πρόεδρο της Τμηματικής Εφορείας, ζητά να διοριστεί δάσκαλος στο Χάρακα ο Εμμανουήλ Σοχωράκης από το Καλάμι της Βιάννου: ... ὁ ὁποῖος καί τήν ψαλτικὴν καλῶς ψάλει καί τὰ μαθήματα του Γυμνασίου ὥς λέγει καλῶς ἔχει ἀκούσει...». Ως βασικό επιχείρημα αναφέρει ότι ο Σοχωράκης «... εἶναι ὀφέλιμος εἰς τό νά ἐξασκεῖ ἢ διδάσκει τούς μαθητάς εἰς τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα καί μάλιστα εἰς τό ἡμέτερον χωρίον ὅπου μῆτε τόν Απόστολον ν' αναγώση μαθητής ὑπάρχει.

⁷³² Βλ. Παντελῆς Βαβουλές, *Εἰκόνες ἀπό τα σχολεῖα κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη*, περιοδικό Κρητικὴ Εστία, τεύχη 4 και 5, ἔτος 1949.

⁷³³ Αυτοῦ του εἶδους διορισμοὶ καταγράφονται στα Σχολεῖα Πόμπιας, Γέργερης, Τυμπακίου και Χάρακα.

⁷³⁴ Στις 18 Σεπτεμβρίου 1873, η Δημογεροντία διορίζει δάσκαλο στα Πιτσιδία τον Εμμανουήλ Λιμπρίτη, ἀπό τον Ἅγιο Θωμά, ἀπόφοιτο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. ...θέλετε ὑποδεχθῆ εὐγενικῶς, ἀγαπώντας τον..., ζητά ἀπό τους κατοίκους των Πιτσιδιῶν η Δημογεροντία, ἀφού ο νέος δάσκαλος: ... διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ νά συντελέσῃ εἰς τήν διανοητικὴν καί ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν παιδῶν τοῦ χωρίου ὑμῶν... Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 74 – 450 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου, (Ηράκλειο, 18 Σεπτεμβρίου 1873).

⁷³⁵ Υπάρχουν αρκετές επιστολές διορισμῶν δασκάλων με σχετικές παραινήσεις.

Στη δεκαετία του 1880 τα δεδομένα στην εκπαίδευση αλλάζουν ριζικά. Με την ψήφιση του Νόμου «Περί Παιδείας» στις 8 και 9 Μαΐου 1881 συστηματοποιούνται οι διατάξεις που ρυθμίζουν τα της εκπαίδευσης⁷³⁶.

Αναλυτικά οι τομές που επιφέρει ο νέος Νόμος αφορούν στα εξής:

- Στη διάκριση των δασκάλων, όπως και των σχολείων σε Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια⁷³⁷. Ο χωρισμός γίνεται ανάλογα με τους τίτλους σπουδών των υποψηφίων. Πρωτοβάθμιοι θεωρούνται οι κάτοχοι απολυτηρίου Β΄ τάξης Γυμνασίου και δευτεροβάθμιοι οι απόφοιτοι του Ελληνικού σχολείου. Ο νόμος τους υποχρεώνει μάλιστα να φοιτούν για ένα εξάμηνο στα σεμινάρια των Διευθυντών των Δημοτικών σχολείων που βρίσκονται στις έδρες των Διοικήσεων, προκειμένου να μάθουν τη νέα μέθοδο διδασκαλίας.
- Θεσπίζεται ο θεσμός του «προσωρινού» δασκάλου που αφορά τους δασκάλους χωρίς ουσιαστικά προσόντα⁷³⁸. Αυτοί κάλυπταν προσωρινά κενές θέσεις, έως ότου εμφανίζονταν εκπαιδευτικοί με τα προσόντα που όριζε ο Νόμος.
- Δημιουργείται και πάλι Εξεταστική Επιτροπή, που αξιολογούσε τους δασκάλους σε ικανούς και μη ικανούς: *...οί μὲν ἱκανοὶ πρόκειται λάβει πτυχίον ἀναλόγως τῆς ἱκανότητός των, οἱ δὲ ἀνίκανοι θέλουσιν ἀποβληθῆ*⁷³⁹. Με τον ίδιο Νόμο ορίζονται τα μέλη της Διαρκούς Εξεταστικής Επιτροπής⁷⁴⁰, τα καθήκοντά της⁷⁴¹, καθώς και ο τρόπος επιλογής των υποψηφίων⁷⁴².

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880 έγιναν 61 διορισμοί δασκάλων στα σχολεία της Μεσαράς⁷⁴³, οι οποίοι διέθεταν τους παρακάτω τίτλους σπουδών:

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1880		
ΑΑ	ΣΧΟΛΗ	ΑΡ. ΔΑΣΚ.

⁷³⁶ Ο Νόμος «Περί Παιδείας» ψηφίστηκε από την Κρητική Βουλή και ίσχυσε για αρκετά χρόνια. Ρύθμιζε θέματα τόσο για τα Χριστιανικά, όσο και για τα Οθωμανικά Σχολεία.

⁷³⁷ Άρθρο 9 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷³⁸ Άρθρο 13 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷³⁹ Άρθρο 12 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷⁴⁰ Άρθρο 39 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷⁴¹ Άρθρο 40 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷⁴² Άρθρο 41 του Νόμου Περί Παιδείας.

⁷⁴³ Τα στοιχεία που υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 3^η, σελ. 570 προέρχονται από επεξεργασία στοιχείων αιτήσεων διορισμών και πινάκων που κατά καιρούς είχε συντάξει η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου.

1	Β' τάξη Ελληνικής Σχολής	5
2	Γ' τάξη Ελληνικής Σχολής	5
3	Απόφοιτοι Ελληνικής Σχολής	18
4	Α' Γυμνασιακής τάξης	18
5	Β' Γυμνασιακής τάξης	9
6	Απόφοιτοι Γυμνασίου	4
7	Πτυχιούχοι Διδασκαλείου Αθηνών	2
	ΣΥΝΟΛΟ	61

Όπως δείξαμε στο Κεφάλαιο 2 κατά τη δεκαετία του 1880 αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός των σχολείων, των δασκάλων, αλλά και των μαθητών. Έτσι, παρά τη θεσπισμένη νομοθεσία, καταγράφονται αρκετές παρεμβάσεις των τοπικών παραγόντων ή φορέων στα θέματα διορισμών και κυρίως στο διορισμό συντοπιτών τους δασκάλων στο σχολείο του χωριού τους⁷⁴⁴ ή η αποδοκιμασία άλλων που δεν ήταν της αποδοχής τους⁷⁴⁵. Όταν υπάρχει έλλειψη δασκάλων, τότε οι ίδιοι οι κάτοικοι των χωριών αναλαμβάνουν να βρουν δάσκαλο για το σχολείο τους.

Η δεκαετία του 1890, θα είναι καθοριστική, αφού σταθεροποιείται το τοπίο σε θέματα διορισμών. Οι νεοδιορισμένοι δάσκαλοι, που ανέρχονται σε 22, είναι

⁷⁴⁴ Καταγράφονται δεκάδες παρεμβάσεις. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε: 1) Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7-142 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του Μαγαρικαρίου, προς την ΤΜΕ, (Μαγαρικάρι, 26 Αυγούστου 1884). Οι κάτοικοι του Μαγαρικαρίου ζητούν δάσκαλο το χωριανό τους Κωνσταντίνο Πετράκη. 2) Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 396 ΑΔΗ: Αίτημα του Δήμου Αμπελούζου, προς τη ΔΗ, (Αμπελούζος, 20 Αυγούστου 1880). Το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αμπελούζου ζητά το διορισμό του Γεωργίου Πολιτάκη, ως δασκάλου στο Δ. Δ. Μητρόπολης. 3) Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 08-080 ΑΔΗ: Αίτημα του Δημάρχου Ζαρού, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 9 Μαρτίου 1885). Επιστολή του Δημάρχου Ζαρού, που ζητά ως δάσκαλο τον Στέφανο Στεφανάκη, αίτημα που ικανοποιείται.

⁷⁴⁵ Και σ' αυτή την κατηγορία υπάρχουν καταγεγραμμένες πάρα πολλές περιπτώσεις. Χαρακτηριστικά σημειώνουμε : 1) Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 12 – 57 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Γεωργίου Ορφανουδάκη, προς την ΤΜΕ, (Πιτσιδία, 27 Απριλίου 1889). Ο Γεώργιος Ορφανουδάκης δάσκαλος Πιτσιδίων καταγγέλλει ότι: *...τὴν παρελθούσαν Κυριακὴν 23 λήγοντος μηνὸς Ἀπριλίου, ὅτε εὐρισκόμην εἰς τὸ χωρίον Τυμπάκι, ἄγνωστοι, ἀλλὰ βεβαίως Πιτσιδιανοί, εἰσελθόντες εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ χωρίου των ἔσχισαν τὰ βιβλία αὐτοῦ, ἔκλεψαν δύο ἰδικά μου, μίαν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν καὶ μίαν Καινὴ Διαθήκην, ἔσχισαν τὸν κατάλογον τῶν μαθητῶν, δύο γεωγραφικοὺς χάρτας, καὶ ἔγραψαν λέξεις ὕβριστικὰς καὶ ἀπειλητικὰς εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Σχολείου.* 2) Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 04-336 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Γέργερης Μιχαήλ Κυριακίδη, προς την ΤΜΕ, (Γέργερη, 15 Οκτωβρίου 1881). Έγγραφο του Μιχαήλ Κυριακίδη, δασκάλου του Δ. Σ. Γέργερης, που ζητά μετάθεση, λόγω προβλημάτων που έχει με κατοίκους: *...Ερχόμενος ἐξω σήμερα, ἐκρυσά τον κώδωνα του σχολείου και ἤρχισα τὸ ἔργο μου. Αἰφνης οἱ χωριανοί, οἱ μὴ θέλοντες ἐμὲ ἀπὸ τὴν ἀρχή, μου ἐστειλον διαταγήν να κλείσω τὸ σχολεῖο διότι θα σηκωθοῦν και θα ἔλθουν να φορτωθοῦν τὴν Εφορείαν, διότι δεν κάμνει τὸ θέλημά των, μόνο κάμνει τὸ θέλημά μου. Ὅπου ἐπιμένουν και θέλουν ξένον δάσκαλον δια να γίνεи τὸ θέλημά των και ἐμὲ ἐπειδὴ με αγαπάτε στείλετέ με ὅπου θέλετε, φθάνει να μὴ μείνω διαθέσιμος, αν εἶναι δυνατόν.* 3) Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 206 – 121 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων της Εθιάς, προς την ΤΜΕ, (Εθιά, 20 Αυγούστου 1884). Οι κάτοικοι της Εθιάς διώχνουν το δάσκαλο του σχολείου τους Κωνσταντίνο Σπυριδάκη γιατί *«... δὲν ἔδωκε καλὸν καρπὸν εἰς τὰ τέκνα ἡμῶν ἐθεωρήσαμεν εὐλογον νὰ διώξωμεν αὐτόν ὥς νὰ γνωρίζης βεβαίως ὅτι ἂν μὰς στείλῃς αὐτόν τὸν δάσκαλον, θὰ προτιμήσωμεν καλλίτερον νὰ κλείσωμεν τὸ σχολεῖον μας.*

απόφοιτοι Γυμνασίου ή έχουν φοιτήσει σε κάποιες τάξεις αυτού, ενώ δεν υπάρχουν πλέον διορισμοί αποφοίτων Σχολαρχείων⁷⁴⁶.

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1890		
ΑΑ	ΣΧΟΛΗ	ΑΡ. ΔΑΣΚ.
1	Γ΄ τάξη Ελληνικής Σχολής Αθηνών	1
2	Α΄ Γυμνασιακής τάξης	1
3	Γ΄ Γυμνασιακής τάξης	10
4	Απόφοιτοι Γυμνασίου	10
	ΣΥΝΟΛΟ	22

Αυτό το ξεκαθάρισμα του τοπίου με τα προσόντα διορισμών, είχε ως αποτέλεσμα να περιοριστούν σημαντικά οι κάθε είδους παρεμβάσεις διαφόρων παραγόντων.

Μέσα από την έρευνά μας, επεξεργαστήκαμε το μορφωτικό επίπεδο των δασκάλων του Τμήματος Ηρακλείου. Όμως τι συνέβαινε στην υπόλοιπη Κρήτη; Ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, σε ομιλία του το 1886 ανέφερε: *...Οι πλείστοι των δημοδιδασκάλων μόλις εφοίτησαν εις τάξιν τινά Ελληνικού σχολείου, πολλοί δε λαμβάνουσιν μισθόν, και τούτον καθυστερούμενον, χίλια πεντακόσια γρόσια κατ' έτος, ήτοι το ήμισυ σχεδόν του μισθού ενός χωροφύλακος. Δύναται τις νυν να ονομάση scholeia του λαού τα ιδρύματα εκείνα εις τα οποία πειναλέοι και αμαθείς διδάσκλαιοι το πλείστον του χρόνου φυγοπονούντες και θέλοντες δε μη όντες εις θέσιν να εκπονούντες και θέλοντες δε μη όντες εις θέσιν να εκτελέσωσι το καθήκον των ψιττακίζουσι την λεγομένη τεχνολογίαν και πληρούσι τον εγκέφαλον των παιδων πραγμάτων αμεθόδων και δυσκαταλήπτων;*⁷⁴⁷.

Όταν στα 1898 η Κρήτη απελευθερώθηκε από τον τουρκική κυριαρχία και αποτέλεσε ελεύθερη πολιτεία, ένα από τα βασικά προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει και να επιλύσει ήταν η στελέχωση της κρατικής της μηχανής με εγγράμματους υπαλλήλους. Ο αναλφαβητισμός που επικρατούσε στο νησί ήταν πολύ μεγάλος και το έλλειμμα της μόρφωσης των δασκάλων που θα αναλάμβαναν το δύσκολο έργο της εκπαίδευσης εξίσου οξύ. Για το λόγο αυτό με τον πρώτο κιόλας

⁷⁴⁶ Τα στοιχεία που υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^ο – Σημείωση 4^η σελ. 571, προέρχονται από επεξεργασία στοιχείων αιτήσεων διορισμών και πινάκων που κατά καιρούς είχε συντάξει η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου.

⁷⁴⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

εκπαιδευτικό της οργανισμό προβαίνει στην ίδρυση Παιδαγωγικών Τμημάτων (Διδασκαλείων) προσαρτημένων στα Γυμνάσια⁷⁴⁸.

Παράλληλα, κατά την περίοδο της αυτονομίας της (1898-1913), για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας θεσμοθετεί ένα σημαντικό νεωτερισμό, τα διδασκαλικά συνέδρια, στα προγράμματα των οποίων περιέλαβε ποικίλα μεθοδολογικά και παιδαγωγικά θέματα⁷⁴⁹. Μέσα από τα συνέδρια αυτά προσπαθούσαν να εμφυτεύσουν στον εκπαιδευτικό την αναπαράσταση του επαγγέλματός του για τον εθνικό προορισμό του και να αποσαφηνίσουν τις προσδοκίες που είχαν να κάνουν με συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές⁷⁵⁰.

Από το Φάκελο των εγγράφων του έτους 1900 του Αρχείου της Ανωτέρας Διευθύνσεως Παιδείας και Θρησκευμάτων της Κρητικής Πολιτείας (ΑΑΔΠΘΚΠ) που βρίσκεται εναποτεθειμένο στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (ΙΑΚ) στα Χανιά ανθολογούμε τα πρακτικά των πρώτων διδασκαλικών συνεδρίων που έλαβαν χώρα στο Ηράκλειο και στο Ρέθυμνο. Με βάση την περίληψη των πρακτικών του πρώτου διδασκαλικού συνεδρίου που υπέβαλε ο βοηθός του Νομαρχιακού Επιθεωρητή Ευθυμίος Φουστανάκης (δάσκαλος με καταγωγή από τη Μεσαρά), την 1^η Μαΐου 1900 προς τον Γενικό Επιθεωρητή το συνέδριο έγινε 12-15 Απριλίου και τα θέματα που συζητήθηκαν ήταν οι επαναλήψεις των μαθημάτων, η συμβολή του σχολείου στις γεωργικές εργασίες και οι σχολικές βιβλιοθήκες. Στο συνέδριο κλήθηκαν να συμμετάσχουν οι δάσκαλοι του νομού. Το συνέδριο έγινε στην αίθουσα του Α' Χριστιανικού Δημοτικού σχολείου και τα θέματα ανέπτυξαν πτυχιούχοι δάσκαλοι⁷⁵¹.

IV. Οι εξετάσεις για την επιλογή εκπαιδευτικών

Το άρθρο 39 του Νόμου «Περί Παιδείας» του 1881, αναφέρει για τη σύσταση διαρκούς εξεταστικής επιτροπής που αποτελείτε από το Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή του Ελληνικού σχολείου, το Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου της έδρας της Διοικήσεως και ένα εκπρόσωπο του Συλλόγου διδασκόντων των ελληνοδιδασκάλων ή των καθηγητών.

⁷⁴⁸ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)*, Αθήνα 2002, Gutenberg, Τεκμήρια - Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, αρ. 10, σελ. 103.

⁷⁴⁹ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)*, ο. π. σελ. 342.

⁷⁵⁰ Βλ. Μπουζάκης, Σ., Τζήκας, Χρ., Ανθόπουλος, Κ., *Η επιμόρφωση και η μετεκπαίδευση των δασκάλων- διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στο νεοελληνικό κράτος*, Αθήνα 2000, Gutenberg, Τεκμήρια- Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, αρ. 9, σελ. 13 – 21.

⁷⁵¹ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Διδασκαλικά Συνέδρια στην Κρήτη κατά την περίοδο της αυτονομίας της (1898-1913)*, 3^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 1-3 Οκτωβρίου 2004.
<http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/eisagogi.htm>

Η σύσταση αυτής της επιτροπής γίνεται για πρώτη φορά λίγο πριν την ψήφιση του Νόμου (Μάρτιος 1881) και αποτελείται από τους καθηγητές Αντώνιο Μιχελιδάκη και Χριστόφορο Βαρουτάκη και το Διευθυντή του Ελληνικού σχολείου Νικόλαο Παρασυράκη. Για πρώτη φορά εξέτασε δυο υποψήφιους ελληνοδιδασκάλους, τους Εμμανουήλ Αλεξίου και Αντώνιο Αρετάκη. Η Τμηματική Εφορεία κάλεσε την επιτροπή να τους εξετάσει μόνο στα συγγράμματα που επέλεγε η επιτροπή, αλλά και στα μαθήματα τα οποία θα δίδασκαν, όταν γίνονταν ελληνοδιδάσκαλοι⁷⁵².

Οι συγκεκριμένοι υποψήφιοι διαγωνίστηκαν στο κείμενο του Ξενοφώντα Αγησίλαο, στην Ιστορία, σε κείμενο της απλής γλώσσας και τη μετατροπή του στην αρχαία και στην Οδύσσεια του Ομήρου⁷⁵³. Επειδή κρίθηκαν ισοδύναμοι⁷⁵⁴, τελικά διορίστηκαν και οι δύο στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου⁷⁵⁵.

Το 1882 είναι η χρονιά που εφαρμόζεται κατά γράμμα ο νόμος στους δασκάλους. Η Τμηματική Εφορεία με εγκύκλιό της καλεί όλους τους δασκάλους της επαρχίας, που επιθυμούν να λάβουν διδασκαλική θέση να υποβληθούν σε εξέταση⁷⁵⁶. Ανάλογη με την επίδοση στις εξετάσεις θα ήταν και η θέση που θα καταλάμβαναν, όπως σημειώνεται στην εγκύκλιο.

Οι εξετάσεις άρχισαν τελικά στις 30 Αυγούστου, παρουσία των Αντωνίου Μιχελιδάκη (Γυμνασιάρχη), Νικολάου Παρασυράκη (Σχολάρχη) και Εμμανουήλ Νιωτάκη (Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου)⁷⁵⁷. Προσήλθαν σε εξεταστική δοκιμασία 82 δάσκαλοι⁷⁵⁸, από τους οποίους οι 46 εργάζονταν σε Σχολεία της Μεσαράς⁷⁵⁹, οι οποίοι και βαθμολογήθηκαν ως εξής:

⁷⁵² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 371 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας, προς την Επιτροπή, (Ηράκλειο, 7 Μαρτίου 1881).

⁷⁵³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 366 ΑΔΗ: Γραπτά εξετάσεων, (Ηράκλειο, 9 Μαρτίου 1881) κ.α. υπάρχουν τα γραπτά των Αλεξίου και Αρετάκη.

⁷⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 365 ΑΔΗ: Αποτελέσματα εξετάσεων. Έγγραφο χωρίς ημερομηνία για τα αποτελέσματα των εξετάσεων, με τις υπογραφές της εξεταστικής επιτροπής.

⁷⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 375 & 376 ΑΔΗ: Έγγραφο με τους διορισμούς των Αλεξίου και Αρετάκη, (Ηράκλειο, 15 Μαρτίου 1881).

⁷⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 182 – 081 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, (Ηράκλειο, 12 Αυγούστου 1882). Το παραπάνω έγγραφο δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα «ΜΙΝΩΣ» (αρ. φ. 79, σελ. 1, 14 Αυγούστου 1882). Οι εξετάσεις πρόκειται να γίνουν την 1^η Σεπτεμβρίου και η πρόσκληση για συμμετοχή δεν αφορά μόνο τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, αλλά και όλους εκείνους που επιθυμούν να αναλάβουν διδασκαλική υπηρεσία.

⁷⁵⁷ Εφημερίς «ΜΙΝΩΣ», αρ. φ. 82, Άρχισαν οι εξετάσεις των δασκάλων, σελ. 3, (Ηράκλειο, 4 Σεπτεμβρίου 1882).

⁷⁵⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 361 ΑΔΗ: Κατάλογος με την αναλυτική βαθμολογία των εξετασθέντων δασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1882).

⁷⁵⁹ Τα στοιχεία που υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 5^η σελ. 572 προέρχονται από επεξεργασία του Καταλόγου των Δημοδιδασκάλων. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 361 ΑΔΗ: Κατάλογος Δημοδιδασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1882)

ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ ΔΑΣΚΑΛΩΝ ΣΤΙΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ 1882		
ΑΑ	ΒΑΘΜΟΣ	ΑΡ. ΔΑΣΚΑΛΩΝ
1	ΑΡΙΣΤΑ (6)	0
2	ΛΙΑΝ ΚΑΛΩΣ (5)	1
3	ΚΑΛΩΣ (4)	7
4	ΣΧΕΔΟΝ ΚΑΛΩΣ (3)	25
5	ΜΕΤΡΙΩΣ (2)	6
6	ΜΕΤΡΙΟΤΑΤΑ (1)	4
	ΔΕΝ ΕΞΕΤΑΣΤΗΚΑΝ ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ	
7	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	3
	ΣΥΝΟΛΟ	46

Τα μαθήματα στα οποία εξετάστηκαν ήταν τα εξής: Ελληνικά προφορικά, Ελληνικά γραπτά, Γεωγραφία, Ελληνική Ιστορία και Μαθηματικά⁷⁶⁰.

Τελικά οι βαθμολογίες δεν φαίνεται να έπαιξαν σημαντικό ρόλο στους διορισμούς της επόμενης χρονιάς, καθώς από τους 3 δασκάλους που δεν εξετάστηκαν σε όλα τα μαθήματα οι δυο συνέχισαν να εργάζονται⁷⁶¹. Από τους 4 που συγκέντρωσαν τη χαμηλότερη βαθμολογία εργάστηκαν οι 3, εκ των οποίων ο ένας υποψιασμένος για πιθανή απόλυσή του, παραιτήθηκε λόγω μη ικανοποιητικού μισθού⁷⁶². Ένας άλλος, με βαθμολογία «Σχεδόν Καλώς» παραιτήθηκε διαμαρτυρόμενος⁷⁶³.

Οι βαθμολογίες όμως έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη μισθοδοσία των δασκάλων. Αυτό προκύπτει από τις καταστάσεις των διορισμών⁷⁶⁴:

- 6 από τους δασκάλους που συγκέντρωσαν βαθμολογία «Καλώς», διορίστηκαν με μισθό 300 γρ. και 1 με βαθμό «Σχεδόν Καλώς».
- 13 με βαθμολογία «Σχεδόν Καλώς» με μισθό 250 γρ. και 1 με βαθμολογία «Μετριότητα».
- Οι υπόλοιποι διορίστηκαν με μισθό 200 γρ.

Οι πρωτοδιοριζόμενοι δάσκαλοι, με βαθμολογία «Σχεδόν καλώς», δεν εργάζονταν.

Αξίζει εδώ να αναφέρουμε μια καταγγελία για τις εξετάσεις, που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας. Προέρχεται από το δάσκαλο του Αχεντριά Χρήστο Παπαουλάκη, ο οποίος καταγγέλλει τα μέλη των εξεταστικών επιτροπών και κάνει

⁷⁶⁰ Πληροφορίες για τα εξετασθέντα μαθήματα Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 6^η σελ. 574.

⁷⁶¹ Δεν εργάστηκε ο Κ. Τρουλάκης

⁷⁶² Παραιτήθηκε ο Γεώργιος Σαββάκης

⁷⁶³ Παραιτήθηκε ο Μιχαήλ Σιββάκης

⁷⁶⁴ Πληροφορίες για τη μισθοδοσία των δασκάλων: Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 7^η σελ. 575 - Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 818 ΑΔΗ: Κατάλογος Δημοδιδασκάλων, (Ηράκλειο, 7 Οκτωβρίου 1882) και λοιπά έγγραφα

λόγο για ευνοούμενους: ...διότι οί μέν επί πολλάς ημέρας ἐξεταζόμενοι δημοδιδάσκαλοι καί ἀποτυχόντες περιφρονηθέντες ἀπεστάλησαν εἰς τὰ λίαν ἀπόκεντρα σχολεῖα. Οἱ δέ ἐξ ὑπογνίας ἐξετασθέντες καί δῆθεν ἐπιτυχόντες ἀμειφθέντες ἀπεστάλησαν εἰς τὰ κεντρικά σχολεῖα. Για την παραπάνω επιστολή του ο Παπαουλάκης τιμωρήθηκε με πρόστιμο 50 γρ.⁷⁶⁵.

Η εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*» την ίδια εποχή, σε άρθρο της για τη δημοτική εκπαίδευση θέτει θέμα προσωρινών δασκάλων και για ποιο λόγο αυτοί θα πρέπει να παραμένουν στα σχολεία, δημοσιεύοντας μάλιστα βαρείς χαρακτηρισμούς: ... *Εγκαταλείπομεν την θέσιν του δημοσιδασκάλου εἰς ἄνθρωπον ἀστοιχείωτον καὶ σχεδόν ἀγράμματον, διότι ἔχει ἀνάγκας, διότι ἐπὶ παραδείγματι εἶναι οἰκογενειάρχης, τὴν δε νεότητά τας, χρηστάς τῆς πατρίδος ἐλπίδας, σφαγιάζομεν...* Και καταλήγει το άρθρο: ...*οφείλομεν πάντες νὰ πατάσσομεν τὴν ἀγυρτείαν, ὅπου ἀν ἀπαντᾷ, ὅπως τοῦ λοιποῦ μὴ τοῖα πας ὁ γιννώσκων ολίγην ἀνάγνωσιν, καὶ αὐτὴν κακὴν, νὰ θηρεύῃ θέσιν δημοδιδασκάλου ἢ ἄλλῃ παραπλσίαν, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγένετο*⁷⁶⁶.

Η απόσυρση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου και η εφαρμογή της συνδιδασκτικής, με την αποφοίτηση του Ανδρέα Κοκκινάκη το 1883 από το Διδασκαλείο Αθηνών, είχε ως αποτέλεσμα τη διοργάνωση σεμιναρίων στο Ηράκλειο, σύμφωνα με τα πρότυπα της άλλης Ελλάδας, προκειμένου οι διορισμένοι ενεργοί δάσκαλοι να γίνουν κοινωνοί της νέας μεθόδου⁷⁶⁷.

Οι εξετάσεις έγιναν και τον επόμενο χρόνο. Τη χρονιά αυτή οι δάσκαλοι εξετάστηκαν και στα θρησκευτικά⁷⁶⁸.

Κατά την αξιολόγησή τους αυτή τη φορά χρησιμοποιούνται συντελεστές κλασμάτων⁷⁶⁹. Τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά είχαν συντελεστή 3, ενώ τα Θρησκευτικά, η Γεωγραφία και η Ιστορία 2.

Αλλάξε και η αρίθμηση της βαθμολογίας. Το Άριστα βαθμολογείται με 9-10, το Λίαν καλώς με 7-8, το Καλώς με 5-6, το Σχεδόν Καλώς 5, το Μετρίως 3-4 και

⁷⁶⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 185 – 270 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Αχεντριά Χρήστου Παπαουλάκη, προς την ΤΜΕ, (Αχεντριάς, 28 Νοεμβρίου 1882).

⁷⁶⁶ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 88. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 79 και 87), σελ. 1, (Ηράκλειο, 16 Οκτωβρίου 1882).

⁷⁶⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 193 – 065 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 10 Ιουλίου 1883).

⁷⁶⁸ Πληροφορίες για τα εξετασθέντα μαθήματα Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 8^η σελ. 577.

⁷⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 195 – 427 ΑΔΗ: Κατάλογος με βαθμολογία εξετασθέντων δημοδιδασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1883). Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 9^η σελ. 577.

τέλος το Μετρίοτατα 1-2. Υπάρχει όμως και πίνακας, στον οποίο οι υποψήφιοι βαθμολογήθηκαν με τον παλιό τρόπο⁷⁷⁰.

Στις εξετάσεις εμφανίστηκαν 16 δάσκαλοι που υπηρετούσαν στη Μεσαρά, 2 από τους οποίους είχαν εξεταστεί και το Σεπτέμβρη του 1882 και οι οποίοι είχαν βελτιώσει σημαντικά τη βαθμολογία τους⁷⁷¹.

Την εξεταστική επιτροπή τη χρονιά αυτή την αποτελούσαν οι εξής εκπαιδευτικοί⁷⁷²:

- * Αντώνιος Μιχελιδάκης, γυμνασιάρχης του Κρητικού Γυμνασίου
- * Νικόλαος Παρασυράκης, διευθυντής της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου
- * Νικόλαος Νιστεράκης, καθηγητής του Κρητικού Γυμνασίου
- * και Ανδρέας Κοκκινάκης, Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου

Ακόμη θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή τη χρονιά υπάρχει πλήρης ταύτιση του βαθμού του δασκάλου και του μισθού.

Το Σεπτέμβριο του 1884, εξετάστηκαν μόνο 8 δάσκαλοι. Από αυτούς οι 2 εργάστηκαν στη Μεσαρά. Διαφωνία υπήρξε στα μέλη της εξεταστικής επιτροπής (Μιχελιδάκης, Παρασυράκης και Κοκκινάκης), καθώς κατά πλειοψηφία αποφασίστηκε να μην εξεταστούν οι απόφοιτοι Γυμνασίου, οι εξετασθέντες και μη απολυθέντες μαθητές του Γυμνασίου και ένας υποψήφιος απόφοιτος της Θεολογικής σχολής της Χάλκης. Ο Κοκκινάκης ζήτησε να εξετασθούν άπαντες⁷⁷³.

Νέο μάθημα που εξετάζεται τη χρονιά αυτή είναι τα Παιδαγωγικά με συντελεστή 3⁷⁷⁴.

⁷⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 06 – 386 ΑΔΗ: Πίνακας με τη βαθμολογία δασκάλων, (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1883).

⁷⁷¹ Τα στοιχεία που υπάρχουν στο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 9^η, σελ. 578, προέρχονται από επεξεργασία του Καταλόγου των Δημοδιδασκάλων. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 195 – 427 ΑΔΗ: Κατάλογος Δημοδιδασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1883)

⁷⁷² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 06 – 385 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, με τα ονόματα της εξεταστικής επιτροπής, (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1883).

⁷⁷³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 296 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1884). Ανάμεσα στους εξετασθέντες και μη απολυθέντες μαθητές του Γυμνασίου ήταν και ο Σταύρος Σκανδαλάκης τέως δάσκαλος σχολείων της Μεσαράς, ο οποίος επέστρεψε στο Γυμνάσιο για να συνεχίζει τις σπουδές του. Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 10^η, σελ. 578.

⁷⁷⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 232 ΑΔΗ: Διαγωνίσματα δασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1884). Διαγώνισμα Εμμανουήλ Μαρκάκη κ.α. Στο σημείωμα της εξεταστικής επιτροπής για το Θεόδουλο Χαριτάκη φαίνεται ο συντελεστής των Παιδαγωγικών. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 321 – 067 ΑΔΗ: Έγγραφο της Εξεταστικής Επιτροπής, για τα διαγωνίσματα του Θεόδουλου Χαριτάκη, (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1884). Λεπτομέρειες για τα θέματα των εξετάσεων στο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 11^η, σελ. 579.

Το 1885 22 δάσκαλοι εξετάστηκαν, 7 από τους οποίους σχετίζονται με τα Σχολεία της Μεσαράς⁷⁷⁵.

Το 1886 εξετάζονται 24 δάσκαλοι, από τους οποίους οι 5 εργάζονται σε Σχολεία της Μεσαράς⁷⁷⁶.

Το 1887 εξετάζονται 27 δάσκαλοι, 11 από τους οποίους σχετίζονται με τα Σχολεία της Μεσαράς⁷⁷⁷.

Το 1888 μόνο 7 δάσκαλοι συμμετείχαν στις εξετάσεις, από τους οποίους 2 ήταν από Σχολεία της Μεσαράς⁷⁷⁸.

Το 1889 η Εξεταστική Επιτροπή, η σύνθεση της οποίας παραμένει σταθερή τα τελευταία χρόνια (Μιχελιδάκης – Παρασυράκης και Κοκκινάκης), ενημερώνει την Εφορεία των Σχολείων, ότι θεωρεί: *...Μάλλον επιβλαβή τόν διορισμόν μαθητών Σχολαρχείων, ἔτι δέ καί τῆς Α΄ τάξεως τοῦ Γυμνασίου, ὡς δημοδιδασκάλων*⁷⁷⁹. Η παραπάνω αναφορά δίνει το στίγμα της νέας τάξης πραγμάτων στους διορισμούς δασκάλων πλέον, αφού λόγω του κλεισίματος αρκετών σχολείων τη χρονιά αυτή, υπάρχουν εν ενεργεία δάσκαλοι με αυξημένα προσόντα που θα πρέπει να προηγηθούν στους διορισμούς. Στις εξετάσεις τη χρονιά αυτή εξετάστηκαν 3 απόφοιτοι: 2 της Α΄ τάξεως Γυμνασίου και 1 του Σχολαρχείου, που συγκέντρωσαν πολύ χαμηλή βαθμολογία⁷⁸⁰.

Η επιτροπή εμφανίζεται ξανά το 1893 υπό νέα σύνθεση. Πρόεδρος της είναι ο γυμνασιάρχης Ιωάννης Περδικάρης και μέλη της ο καθηγητής Στυλιανός Γεωργίου, ο ελληνοδιδάσκαλος της Ε. Σ. Ηρακλείου Γεώργιος Αεράκης και ο διευθυντής του δημοτικού σχολείου Ανδρέας Κοκκινάκης⁷⁸¹.

Το 1894 εξετάζεται 1 υποψήφιος, ο οποίος δεν θα εργαστεί τη χρονιά αυτή, αλλά το 1899⁷⁸².

⁷⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04^α – 200 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, Σεπτέμβριος 1885) – Λεπτομέρειες Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 12^η, σελ. 580.

⁷⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04^α – 281 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 27 Οκτωβρίου 1886 - Λεπτομέρειες Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 13^η, σελ. 581.

⁷⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 311 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 22 Σεπτεμβρίου 1887). Λεπτομέρειες Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 14^η, σελ. 581.

⁷⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 312 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 18 Σεπτεμβρίου 1888). Λεπτομέρειες Παράρτημα Διορισμών – Σημείωση 15^η, σελ. 582.

⁷⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 002 ΑΔΗ: Έγγραφο της Εξεταστικής Επιτροπής, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 16 Ιανουαρίου 1889).

⁷⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 002 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 16 Ιανουαρίου 1889).

⁷⁸¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 314 – 054 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 7 Σεπτεμβρίου 1893). Λεπτομέρειες Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 16^η, σελ. 582.

⁷⁸² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 346 – 105 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 20 Σεπτεμβρίου 1894). Λεπτομέρειες Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 17^η, σελ. 582.

Η ίδια επιτροπή εξετάζει το 1895, 2 υποψηφίους⁷⁸³ και εμφανίζεται και πάλι το 1899 με νέα σύνθεση. Συμμετέχουν αυτή τη φορά οι καθηγητές Αρχιμανδρίτης Στέφανος, Στυλιανός Γεωργίου και Στυλιανός Καταλαγαριανός⁷⁸⁴.

Πολλές φορές η προσπάθεια των δασκάλων για να εργαστούν γινόταν αντικείμενο χλευασμού στον τοπικό τύπο. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της τοπικής εφημερίδας «ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ» τον Οκτώβρη του 1893 με τον τίτλο: «ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΜΑΣ». Ο συντάκτης του άρθρου αναφέρει ότι βρέθηκε έξω από μια Τμηματική Εφορεία του νησιού όταν γινόταν συνεδρίαση για το διορισμό των δασκάλων και απ' έξω βρισκόταν πάρα πολλοί νέοι άνθρωποι, υποψήφιοι προς διορισμό δάσκαλοι, που περίμεναν την απόφαση της Εφορείας. Θεωρεί ότι οι νέοι αυτοί δεν έχουν τίποτα άλλο καλύτερο στη ζωή τους να κάνουν και καταλήγουν να γίνουν δάσκαλοι, ενώ για να σπουδάσουν: *...ότι είχαν και δεν είχαν επώλησαν... Και χλευάζοντας τους σημειώνει: ...Α! δυστυχή πλάσματα, πόσον είσθε αξιολύπητα! Και όμως την δυστυχία αυτήν εξηγοράσατε αντί ...πολλών χρημάτων και πόνων.*⁷⁸⁵.

Η περίοδος της Κρητικής Πολιτείας που ακολουθεί είναι από τις πλέον σημαντικές στην πορεία της εκπαίδευσης στο νησί. Το Κρητικό Σύνταγμα που ψηφίστηκε στις 16 Απριλίου 1899 θεσμοθετεί τη δωρεάν και υποχρεωτική παιδεία για αγόρια και κορίτσια. Αυξάνεται ο αριθμός των σχολείων και των μαθητών (523 δημοτικά σχολεία λειτουργούσαν το 1899-1900 και σ' αυτά φοιτούσαν 35.844 μαθητές και μαθήτριες). Με το Νόμο 485 του 1903 που αφορούσε την οργάνωση της Δημόσιας Εκπαίδευσης, ιδρύθηκε τριτάξιο δασκαλείο στο Ηράκλειο και τετρατάξιο ιεροδιδασκαλείο στα Χανιά. Μετά το 1914 εφαρμόζεται στο νησί η εκπαιδευτική νομοθεσία που ίσχυε και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Συμπεράσματα

Πριν τη ψήφιση του πρώτου νόμου για την παιδεία (1881), δεν υπήρχαν τίτλοι σπουδών, απαραίτητοι για το διορισμό κάποιου ως δασκάλου. Ο Κανονισμός του 1870 ζητούσε ο δάσκαλος να έχει γνώσεις (χωρίς να τις οριοθετεί), να μπορεί να διδάσκει και να έχει τίμια και ανεπίληπτη διαγωγή. Οι διορισμοί γινόταν μετά από αίτηση του ενδιαφερομένου και απόφαση της Εξεταστικής Επιτροπής στην οποία και

⁷⁸³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 332 – 114 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 20 Σεπτεμβρίου 1895).

⁷⁸⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 350 – 068 ΑΔΗ: Εξετάσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 12 Μαρτίου 1899).

⁷⁸⁵ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 11, (21 Νοεμβρίου 1893) και αρ. φ. 12 (28 Νοεμβρίου 1893). Άρθρο σε συνέχεια με τίτλο «ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΜΑΣ».

παρουσιαζόταν, προκειμένου να εξεταστεί. Οι πρώτοι δάσκαλοι, με μόνο εφόδιο τις γνώσεις των Σχολαρχείων, κλίθηκαν να στελεχώσουν τα επαρχιακά σχολεία⁷⁸⁶.

Ο Νόμος του 1881, χωρίζει τους δασκάλους σε πρωτοβάθμιους και δευτεροβαθμίους, ανάλογα με τα σχολεία στα οποία και θα δίδασκαν. Υπήρχε και μια τρίτη κατηγορία «των προσωρινών», οι οποίοι προς το τέλος της δεκαετίας του 1880, παύουν να υπάρχουν. Δεν προσθέτει κάτι καινούργιο ο Νόμος του 1889 στον τομέα αυτό. Η έλλειψη Διδασκαλείου ή κάποιας άλλης σχολής στην οποία και θα φοιτούσαν οι υποψήφιοι δάσκαλοι στην Κρήτη, είναι ένα γεγονός που σημάδεψε αρνητικά την ποιοτική πορεία της εκπαίδευσης. Η αντιστοιχία γνώσεων των υπηρετούντων δασκάλων, η έλλειψη μεθόδου διδασκαλίας (τουλάχιστον τις δεκαετίες 1870 και 1880), αλλά και ουσιαστικής παιδαγωγικής στήριξης τους, οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που αντιμετώπιζαν σε απομακρυσμένα ή μη μέρη, οι συγκρούσεις τους πολλές φορές με τις τοπικές κοινωνίες που άλλοτε έβλεπαν και άλλοτε όχι με καλό μάτι το δάσκαλο, σημάδεψαν την πορεία τους.

Η πρόταση Μιχελιδάκη για τη δημιουργία «έδρας» στο Κρητικό Γυμνάσιο «παιδευτικής και διδακτικής» δεν προχώρησε. Όπως τόνισε στην ομιλία του στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου το 1886: *...η νεωτέρα δημοτική παιδεία έγινε τέχνη και μέθοδος και απαιτεί επομένως και τους μεταδότας αυτής τεχνίτας και μεθοδικού..* Στόχος του, όπως επισημαίνει, είναι να σταματήσει η μηχανή εκείνη που μετατρέπει τη μάθηση και τους μαθητές σε νευρόσπαστα και ανίκανα άτομα: *...δια πάσαν αυτενεργόν εργασίαν του πνεύματος.* Θα σταματήσουν, συνεχίζει, οι μαθητές να ταλαιπωρούνται στα σχολεία και να αποφοιτούν από τα Γυμνάσια «ανεπιτήδευτοι» για πνευματική εργασία. Και τούτο γιατί ο εγκέφαλός τους «εστρεβλώθη» στο δημοτικό σχολείο. Γιατί η μνήμη τους φορτώθηκε με λέξεις και ονόματα εντελώς ακατάληπτα που με τον καιρό χάθηκαν και η κρίση τους δεν καλλιεργήθηκε⁷⁸⁷. Το ίδιο και λίγα χρόνια αργότερα (1894) πρόταση του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως Νικολάου Γραμματικάκη, που πρότεινε τη δημιουργία «Μονότακτου Διδασκαλείου», στο οποίο θα φοιτούσαν οι δάσκαλοι που θα δίδασκαν στα σχολεία της Κρήτης⁷⁸⁸.

⁷⁸⁶ Βλ. Στέργιος Μιχ. Μανουράς, Οι Ελληνοδιδάσκαλοι στην Κρήτη (1878 – 1898), Προμηθεύς ο Πυρφόρος, Έτος 7^ο, Ιανουάριος – Μάρτιος 1893, Τεύχος 33, σελ. 291.

⁷⁸⁷ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2. Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).

⁷⁸⁸ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 38, σ. 305-306. Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1894). Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 39, σ. 314. (Συνέχεια και τέλος) - Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 5

2. Συνθήκες διαβίωσης των εκπαιδευτικών

Η ζωή των δασκάλων στα επαρχιακά σχολεία στα οποία και κλήθηκαν να διδάξουν παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον, καθώς πολλές φορές ενσωματώνονται με τα προβλήματα και τις ιδιαιτερότητες του τόπου, άλλες αποτελούν εξιλαστήρια θύματα τοπικών ερίδων, ενώ αρκετές είναι οι φορές που κακοποιούνται από τους χωρικούς. Υπήρχαν χωριά στα οποία οι δάσκαλοι υπέφεραν, τα πρώτα χρόνια τουλάχιστον της δημιουργίας των σχολείων. Αιτίες πολλές, άλλες προσωπική έχθρα με το δάσκαλο, άλλες κομματικές έριδες, άλλες οικονομικές, άλλες έχοντες σχέση με τον τραχύ χαρακτήρα των ανθρώπων.

Στη διάρκεια της έρευνάς μας καταγράψαμε πολλές τέτοιου είδους προβλήματα, τα περισσότερα ενάγονται στη δεκαετία του 1870, εποχή που στήθηκαν τα επαρχιακά σχολεία.

Ένα από τα σχολεία με τις παραπάνω ιδιαιτερότητες ήταν αυτό του Χάρακα, όπου και έχουν καταγραφεί αρκετά περιστατικά προβλημάτων εκπαιδευτικών. Με την ίδρυση του σχολείου το 1872 διορίστηκε δάσκαλος ο Μιχαήλ Σιββάκης, όμως μερίδα των κατοίκων τον κατηγορήσε για σκληρότητα στους μαθητές τους και ζήτησε να τον διώξουν⁷⁸⁹. Άλλοι γονείς με επιστολή τους στη Δημογεροντία ανέφερε ότι αυτοί που δημιουργούν τα προβλήματα: *...δεν έχουν τέκνα εν αυτή ή επιθυμούν να παύση όλως διόλου, άλλοι δε θέλοντες να συστηθή συγγενής αυτών δάσκαλος*⁷⁹⁰. Ο δάσκαλος τελικά μετατίθεται – πράγμα σπάνιο - στα Μάλλια το Δεκέμβριο του 1873⁷⁹¹.

Μαΐου 1894).

⁷⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2^α – 064 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873) & Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 074 - 365 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των χωριών Χάρακα κ.α., προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 28 Αυγούστου 1873). Στο έγγραφο αυτό που στάλθηκε στις 27 Αυγούστου 1873, κάτοικοι από τα χωριά Χάρακα, Πύργο, Δωράκι, Ασήμι, Πραιτώρια και Στέρνες, στέλνουν επιστολή στην Δημογεροντία Ηρακλείου, κατηγορώντας τον δάσκαλο: *...Ο τρόπος, η διαγωγή και η συμπεριφορά του νυν παιδαγωγού της διαληφθείσης Σχολής μας κατέστησαν πλέον ανυπόφορα, εφ' ω και προλαμβάνοντες καθικετεύομεν υμᾶς ἵνα, ευαρεστούμενοι, αποσύρητε τον εν λόγω διδάσκαλον.*

⁷⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 074-364 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Χάρακα, προς τη ΔΗ, (Έγγραφο χωρίς χρονολογία). Όμως στον αντίποδα των παραπάνω, οι έφοροι της Σχολής και Δημογέροντες των χωριών, στέλνουν άλλη επιστολή στη Δημογεροντία, γράφοντας τα ακριβώς αντίθετα. Συγκεκριμένα κατηγορούν τους υπογράφοντας την πρώτη επιστολή, ότι: *...δεν έχουν τέκνα εν αυτή ή επιθυμούν να παύση όλως διόλου, άλλοι δε θέλοντες να συστηθή συγγενής αυτών δάσκαλος και ως εκ τούτου πάντες ούτοι ασήμαντοι άνθρωποι, δηλαδή ούτε έφοροι ούτε Δημογέροντες του χωρίου έκαμαν. Τέλος ζητούν να παραμείνει ο ίδιος δάσκαλος, γιατί αν αντικατασταθεί ο δάσκαλος και έλθει άλλος θα παρουσιαστεί: ..ετέρα φατρία πράτουςσα ομοίως και έτσι θα ερμηνοθή η Σχολή.*

⁷⁹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 77-226 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Μιχαήλ Σιββάκη, (Ηράκλειο, 12 Δεκεμβρίου 1873).

Τον Ιούλιο του 1876 ο δάσκαλος Νικόλαος Χριστινίδης κατήγγειλε στη Δημογεροντία ξυλοδαρμό σε βάρος του από κάτοικο του χωριού⁷⁹². Άμεση ήταν η παρέμβαση της Δημογεροντίας, η οποία και υποβάλει μήνυση για την τιμωρία των ενόχων⁷⁹³. Στις αρχές Σεπτεμβρίου ο Χριστινίδης απολύεται από τη θέση του, αλλά λίγες ημέρες αργότερα θα διοριστεί στο Δημοτικό σχολείο Βασιλικών Ανωγείων στην αρχή και αργότερα στις Ασίτες.^{794, 795 & 796}

Νέος δάσκαλος διορίστηκε στο Χάρακα στις 3 Σεπτεμβρίου 1876. Πρόκειται για τον Εμμανουήλ Σπετσάκη και ο μισθός του είναι 250 γρ.⁷⁹⁷ & ⁷⁹⁸. Η χρονιά πρέπει να κύλησε ομαλά, αλλά νέα προβλήματα δημιουργούνται με το νέο σχολικό έτος, όταν ο δάσκαλος, το Σεπτέμβριο του 1877, πήγε στο Χάρακα προκειμένου να ξεκινήσει τα μαθήματα αλλά: *...ήμποδίσθην υπό τῶν χωριανῶν του εἰρημένου χωρίου, ἔνεκεν διαφορῶν αἰτιῶν*. Μάλιστα ζητά μετάθεση στο νεοϊδρυθέν σχολείο του χωριού Αμαριανό⁷⁹⁹. Προς το τέλος του ίδιου μήνα επανέρχεται ο Σπετσάκης στο Χάρακα, αλλά: *... δέν ἐγενόμην δεκτός υπό τινῶν κατοίκων αὐτοῦ καί οὕτω ἤναγκάσθην νά ἐπανέλθω και πάλιν ἄπρακτος*.⁸⁰⁰ Μετά και τη νέα εξέλιξη η Δημογεροντία μεταθέτει το δάσκαλο στις Ασίτες, ενώ στη θέση του διορίζει τον Ξενοφώντα Παπαδάκη. Ο

⁷⁹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109-437 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Νικολάου Χριστινίδη, προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 28 Ιουλίου 1876) . Συγκεκριμένα ο Χριστινίδης με επιστολή του στη Δημογεροντία, καταγγέλλει τον ξυλοδαρμό του στις 20 Ιουλίου: *...ό όνομαζόμενος Ίωάννης Σφακιανάκης δι' αἰτίαν ὁλως ἀδικαιολόγητον μέ ἐξύβρισε καί συγχρόνως διά ράβδου μέ ἐκτύπησεν εἰς τήν χεῖρα. Πρό τριῶν ἡμερῶν μέ εἶχε ἐξυβρίσει καί ἕτερος τις όνομαζόμενος Γεώργιος Δασκαλάκης διά λέξεων ἀνεδαισιάτων. Όλα δέ ταῦτα ἐπράχθησαν συνεργεία τοῦ κυρίου Νικοδήμου Κοκάκη, ὅστις παρευρισκόμενος ἐκεῖ πρό τῶν ἐξετάσεων ἀπέτρεπε τούς κατοίκους τοῦ νά στείλωσι τά τέκνα των εἰς ἐξέτασιν. Τῇ συνεργεία δέ τοῦ ιδίου οἱ κάτοικοι ἀποποιοῦνται νά μοί πληρώσωσι τό πρός συμπλήρωσιν τοῦ μισθοῦ μου ποσόν, ἐνῶ πρότερον εἶχον ὑποσχεθῇ. Μετά τα παραπάνω ο δάσκαλος αναγκάζεται να κλείσει το σχολείο, καθώς οι μαθητές δεν πήγαιναν πλέον σ' αυτό.*

⁷⁹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109-438 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, σχετικό με τον ξυλοδαρμό του δασκάλου (Ηράκλειο, 28 Ιουλίου 1876).

⁷⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111-143 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Νικόλαο Χριστινίδη, (Ηράκλειο, 3 Σεπτεμβρίου 1876).

⁷⁹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111-327 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Νικόλαο Χριστινίδη, (Ηράκλειο, 7 Σεπτεμβρίου 1876)

⁷⁹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 112 – 154 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Ασιτών, προς τη ΔΗ, (Ασίτες, 5 Οκτωβρίου 1876).

⁷⁹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111- 130 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους Δημογέροντες του Χάρακα, (Ηράκλειο, 3 Σεπτεμβρίου 1876).

⁷⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111- 131 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Εμμανουήλ Σπετσάκη, (Ηράκλειο, 3 Σεπτεμβρίου 1876).

⁷⁹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 123 – 589 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Εμμανουήλ Σπετσάκη, προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 19 Σεπτεμβρίου 1877).

⁸⁰⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 123 – 942 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Εμμανουήλ Σπετσάκη, προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 30 Σεπτεμβρίου 1877)

δάσκαλος εργάζεται για πρώτη φορά και είναι, ως φαίνεται της αποδοχής των κατοίκων, αφού τα μαθήματα θα αρχίσουν κανονικά στις 6 Οκτωβρίου 1877⁸⁰¹.

Τα προβλήματα συνεχίστηκαν και τη δεκαετία του 1880. Το σχολικό έτος 1881 – 1882, στη Σχολή του Χάρακα διορίζεται ο Μιχαήλ Σιββάκης, παλιός δάσκαλος του σχολείου⁸⁰² & ⁸⁰³. Όμως ο δάσκαλος δεν ασχολούνταν μόνο με τη δουλειά του, αλλά διατελούσε και γραμματέας του Δημάρχου, με αποτέλεσμα η Τμηματική Εφορεία να τον απομακρύνει από τη θέση του⁸⁰⁴. Το γεγονός αυτό είχε σαν αποτέλεσμα για τα επόμενα δυο χρόνια να ξεσπάσουν επεισόδια που θα ταλανίσουν την τοπική κοινωνία, όσο διάστημα δηλαδή δάσκαλος στο σχολείο ήταν ο Ιωάννης Ζωγραφάκης. Αιτία - σύμφωνα με τις αναφορές Ζωγραφάκη - από τη μια οι προσπάθειες των κρατούντων της τοπικής κοινωνίας προκειμένου να διώξουν το νέο δάσκαλο και στη θέση του να διοριστεί και πάλι ο Σαββάκης και από την άλλη ο υπέρμετρος κομματισμός που επικρατούσε εκείνα τα χρόνια και που συνέβαλε στην ένταση όλη αυτή τη διετία. Τα επεισόδια που έγιναν τα δυο αυτά χρόνια (Σεπτέμβρης 1882 – Αύγουστος 1884), περιγράφονται λεπτομερώς σε πολυσέλιδες αναφορές του προς τη Δημογεροντία και στην οποία εμπλέκονται:

- Ο Εμμανουήλ Τζερνιαδάκης, πρώην Δήμαρχος Χάρακα και επιστάτης της Δημογεροντίας εκείνα τα χρόνια.
- Ο Ζαχαρίας Μαράκης, κομματικός αντίπαλος του Δημάρχου Αγγελιδάκη και ο άνθρωπος που πρωτοχτύπησε το Ζωγραφάκη.
- Ο Ιωάννης Αγιονικολιώτης (Καπετάν – Γιάννης), μεγαλοπαράγοντας και καπετάνιος της περιοχής.
- Ο Δήμαρχος Χάρακα Χαράλαμπος Αγγελιδάκης.
- Ο παπάς του Χάρακα, παπα – Γρηγόρης.

⁸⁰¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 124 – 209 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Χάρακα, προς τη ΔΗ, (Χάρακας, 8 Οκτωβρίου 1877).

⁸⁰² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 429 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Νικολάου Χριστινίδη, προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 4 Νοεμβρίου 1881).

⁸⁰³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 019 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Νικολάου Χριστινίδη, προς τη ΔΗ, (Χάρακα, 12 Ιανουαρίου 1882).

⁸⁰⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 318 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 20 Ιουλίου 1882. Στις εξετάσεις του Ιουλίου 1882 παρευρέθη ο Διευθυντής του Δημοτικού σχολείου Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκης, ο οποίος στην έκθεσή του αναφέρει ότι στο σχολείο φοιτούν 38 μαθητές. Όσο δε για την πρόοδο των μαθητών σημειώνει: *...φαίνεται λίαν μικρά πλὴν ὁ κ. Δήμαρχος, ὁ ἱερεὺς τοῦ χωριοῦ καὶ ἕτεροι τινὲς μοί εἶπον ὅτι, ἅπαντες οἱ ἐν αὐτῇ μαθηταί, οἱ μὲν κατὰ τό παρελθόν, οἱ δὲ κατὰ τό λήξαν ἤδη σχολικόν ἔτος ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ Ἀλφαβήτου. Καθ' ὁδόν δέ, ὅτε ἤρχομην, μοί εἶπον τινές, ὅτι ὁ δάσκαλος ἀσχολεῖται εἰς ἄλλας ἐργασίας καὶ παραμελεῖ τὰ διδασκαλικά του καθήκοντα. Δέον ὅθεν νὰ ἐξετάσῃτε καλῶς, ἐάν τοῦτο ἔχῃται ἀληθείας. Καὶ πράγματι ἡ αναφορά του Νιωτάκη, φαίνεται νὰ εἶναι ἡ αἰτία που θὰ ἀπολυθεῖ ὁ δάσκαλος, καθὼς διατελοῦσε καὶ γραμματέας του Δημάρχου.*

- Ο Εμμανουήλ Παππαδάκης, πρόεδρος του Ειρηνοδικείου Πύργου.
- Ο Γεώργιος Κ. Τζερνιάς, Γραμματέας και Επίτροπος του Επάρχου.
- Οι συντάκτες της εφημερίδας του Ηρακλείου «*ΜΙΝΩΣ*».

Από τις αναφορές του δεν γλίτωσε την κριτική, ούτε η ίδια η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, αφού σε μία από αυτές ο Ζωγραφάκης γράφει: *...Εάν Κύριοι Έφοροι αδιαφορηῇται εἰς ὅλα καί ἀφήνετε νά ποδοπατῇται οὕτω τό ἐπάγγελμα τῶν δημοδιδασκάλων, δῆλον ὅτι καί Ὑμεῖς εἴσθε ἔνοχοι καί ὑποκινεῖτε τα τοιαῦτα καί ἐπομένως ἡμεῖς ἀδικούμενοι, πρέπει νὰ ζητῶμεν ἱκανοποίηση τῶν ἀνωτέρων τινῶν*⁸⁰⁵.

Αλλά και τον επόμενο χρόνο 1885, χρονιά δημοτικών εκλογών, ο νέος δάσκαλος του σχολείου Χρήστος Παπουλάκης, θα κατηγορηθεί από το Δήμαρχο ότι έλαβε ενεργό μέρος στον προεκλογικό αγώνα⁸⁰⁶, με αποτέλεσμα να μετατεθεί από τη θέση του, στην οποία διορίζεται και πάλι ο Σιββάκης. Όμως ο δάσκαλος συνεχίζει να εργάζεται ως γραμματέας του Δημάρχου, όπως τον καταγγέλλει ο Λοχαγός της Χωροφυλακής Μονοφατσίου και Ρίζου Νικόλαος Θειακάκης, λαμβάνοντας μάλιστα επιπλέον μισθό 100 γρόσια⁸⁰⁷. Για το ίδιο θέμα επιστολές στη Τμηματική Εφορεία έστειλαν οι Έφοροι του σχολείου Αναγνώστης Κοκκολάκης και Γεώργιος Ρουκουνάκης, καθώς και ο πρώην Δήμαρχος Χαράλαμπος Αγγελιδάκης, με τις οποίες ζητούν τη μετάθεση του Σαββάκη. Η Εφορεία διαμηνύει στον δάσκαλο, ότι αν

⁸⁰⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 936 – 945 ΑΔΗ: Πολυσέλιδο έγγραφο του δασκάλου Ιωάννου Ζωγραφάκη, προς την ΤΜΕ, (Χάρακα, 13 Δεκεμβρίου 1882).

⁸⁰⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 – 123 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δημάρχου Χάρακα Αγγελή Καλογεράκη, προς την ΤΜΕ, (Χάρακα, 16 Απριλίου 1885). Ο Δήμαρχος Χάρακα καταγγέλλει το δάσκαλο στην Τμηματική Εφορεία: *... ὁ δημοδιδάσκαλος τῆς Σχολῆς τοῦ χωρίου μας κ. Χρήστος Παπαουλάκης ἀπό τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καί ἔκτοτε μόνις ἔχει κάμει μάθημα τῶν μαθητῶν 10 ἡμέρας, ἀλλά ἀναμνηνύθη εἰς παρελθούσας ἐκλογάς καί ἐγύριζε εἰς χωρία καί ἐνήργει περί ἐκλογῶν, ὥστε ἔφερε εἰς μεγίστους περισπασμούς το χωρίον μας. Καθημερινῶς δέ εὐρίσκεται εἰς τα ἐνταῦθα οἰνοπωλεία καὶ οἰνολογεῖ καὶ φωνάζει ὅτι θέλει διά νά λάβει σύζυγον ἀπό τόν Χάρακα διά νά κατοικήσει ἐδῶ, ὅπως γίνει ὁ μεγαλύτερος κομματάρχης τῆς Ἐπαρχίας. Ἐν καιρῷ δέ τοῦ μαθήματος δέν ἐξετάζει τούς μαθητάς περί τῶν μαθημάτων, ἀλλά εἰς ποῖον κόμα ἀνήκει ὁ πατήρ του. Καθημερινῶς δέ ἔρχονται οἱ πρόκριτοι τοῦ ἐνταῦθα χωρίου καί μέ λέγουσιν νά διαδηλώσω εἰς τήν προῖσταμένην αὐτοῦ ἀρχῆς ὅπως τόν μεταθέσει ἀπό τό χωρίον μας τάχιστα.*

⁸⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 537 ΑΔΗ: Έγγραφο του Λοχαγού της Χωροφυλακής Μονοφατσίου και Ρίζου Νικολάου Θειακάκη, προς την ΤΜΕ, (Πύργος, 13 Ιουνίου 1886).

συνεχίσει θα του κοπεί ο μισθός από την 1^η Σεπτεμβρίου^{808, 809 & 810}. Τελικά ο δάσκαλος μετατέθηκε το επόμενο σχολικό έτος.

Όμοια προβλήματα με τους δασκάλους του Χάρακα, αντιμετώπισαν και οι συνάδελφοί τους στο σχολείο των Πιτσιδίων. Είναι το πρώτο σχολείο που ιδρύθηκε στη Μεσαρά το 1862 με δάσκαλο από την ίδρυσή του το Δημήτριο Δεληγιαννάκη. Όμως τον Οκτώβριο του 1869, η Δημογεροντία διορίζει δάσκαλο στο χωριό τον Κωνσταντίνο Σιββάκη,^{811, 812 & 813}. Ο διορισμός αυτός δεν έγινε αποδεκτός από την κοινωνία των Πιτσιδίων. Η πρώτη αντίδραση φαίνεται σε επιστολή που στέλνουν ο Εφημέριος του χωριού Παπά – Γεώργιος και οι Δημογέροντες Αναγνώστης Παπαδοφραγκάκης, Μιχαήλ Γερμανάκης και Νικόλαος Σφακάκης αναφέρουν ότι: *...σήμερον μετά τήν απόλυσιν τῆς ἐκκλησίας αναγνώσαμεν τά γραφτά σας, τα οποία όμως δεν έγιναν αποδεκτά από το εκκλησίασμα...*⁸¹⁴. Λίγες μέρες αργότερα επιστολή με 30 υπογραφές στέλνεται στη Δημογεροντία και με την οποία ζητείται ο επαναδιορισμός του προηγούμενου δασκάλου του χωριού Δημητρίου Δεληγιαννάκη, άλλως θα υπάρξει διχόνοια στο χωριό και το σχολείο θα παραμείνει κλειστό⁸¹⁵.

Την επόμενη χρονιά ο Δεληγιαννάκης επανέρχεται στα Πιτσίδα, αφού πρώτα εξετάστηκε από την σχετική επιτροπή που είχε συστήσει η Δημογεροντία και κρίθηκε: *...ἐκρίθη ἄξιος τοῦ βαθμοῦ κάλλιστα «5»* ενώ *«...εἶναι ηθικῆς ἀμέμπτου»*⁸¹⁶. Στις 4 Σεπτεμβρίου 1873 οι κάτοικοι του χωριού στέλνουν επιστολή στη Δημογεροντία ζητώντας άλλο δάσκαλο: *...ὅτι δέν εἶδομεν πέντε χρόνια σήμερης καμῖαν πρόοδον του σχολείου μας*⁸¹⁷. Η Δημογεροντία ικανοποιεί το αίτημά τους και

⁸⁰⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 538 ΑΔΗ: Καταγγελία γονέα και εφόρου του σχολείου, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 15 Οκτωβρίου 1886).

⁸⁰⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 539 ΑΔΗ: Καταγγελία του Χαράλαμπου Αγγελιδάκη, (4 Σεπτεμβρίου 1886).

⁸¹⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 669 – ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το Μιχαήλ Σιββάκη, (Ηράκλειο, 15 Οκτωβρίου 1886).

⁸¹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01^α – 135 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κωνσταντίνου Σιββάκη, προς το Μητροπολίτη Κρήτης, (Ηράκλειο, 25 Οκτωβρίου 1869).

⁸¹² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01^α – 137 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους Δημογέροντας Πιτσιδίων, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1869).

⁸¹³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01^α – 138 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Κωνσταντίνο Σιββάκη, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1869).

⁸¹⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01^α – 139 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 2 Νοεμβρίου 1869).

⁸¹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 029 – 113 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του χωριού Πιτσίδα, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 4 Νοεμβρίου 1869).

⁸¹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 041 – 145 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Δημητρίου Δεληγιαννάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 6 Νοεμβρίου 1870).

⁸¹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 074 – 449 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του χωριού Πιτσίδα, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 4 Σεπτεμβρίου 1873).

στέλνει δάσκαλο στο χωριό τον Εμμανουήλ Λιμπρίτη, από τον Άγιο Θωμά, απόφοιτο της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής σχολής Αθηνών⁸¹⁸. Μεγάλη διχόνοια και αντιπαράθεση μεταξύ των κατοίκων παρατηρείται τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1874 στο πρόσωπο του δασκάλου. Το χωριό είναι χωρισμένο στα δυο και σειρά επιστολών καταφθάνει στη Δημογεροντία για την αντιπαράθεση. Η πρώτη επιστολή στέλνεται από τα Πιτσιδία στις 12 Αυγούστου και οι υπογράφωντες κάτοικοι δηλώνουν ότι ο δάσκαλος: *...δέν είναι κατάλληλος διά νά κάμη εις τό χωρίον μας άλλος έτος*⁸¹⁹. Η επιστολή φέρει 17 υπογραφές. Η άλλη πλευρά, αφού πληροφορήθηκε τα της επιστολής σπεύδει 4 μέρες αργότερα να στείλει δική της με 38 υπογραφές με την οποία δηλώνουν την ευχαρίστησή τους για το δάσκαλο που δίδαξε για 10 μήνες στο σχολείο. Τονίζουν μάλιστα ότι αυτοί που έστειλαν την επιστολή κατά του δασκάλου δεν έχουν παιδιά στο σχολείο για να γνωρίζουν και ζητούν από τη Δημογεροντία: *...όπως μή ακούση τών τοιούτων φατριαστών καί μᾶς στερήση τόν αγαπητόν ήμῶν διδάσκαλον*⁸²⁰. Οι επιστολές διαδέχονται η μια την άλλη καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους, με αποτέλεσμα στο τέλος της χρονιάς να αποχωρήσει ο Λιμπρίτης και στη θέση του να επανέλθει ο παλιός δάσκαλος του σχολείου Δημήτριος Δεληγιαννάκης. Η χρονιά αυτή θα είναι επεισοδιακή και ίσως η χειρότερη για το Δημοτικό σχολείο Πιτσιδιών. Η διχόνοια μεταξύ των κατοίκων έφτασε στο ζενίθ, ενώ αρκετές επιστολές προς τη Δημογεροντία καταμαρτυρούν ίντριγκες και αναδεικνύουν τα εσωτερικά προβλήματα της τοπικής κοινωνίας. Τα γεγονότα αυτά προκάλεσαν την παρέμβαση του Επαρχου Καινουργίου και Πυργιωτίσσης, αλλά και του ιδρυτή και ευεργέτη του σχολείου Εμμανουήλ Σπινθάκη, που διέμενε στην Αλεξάνδρεια, χωρίς όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα. Τελικά τα πνεύματα ηρεμούν κάπως το σχολικό έτος 1876 – 1877⁸²¹.

Τα προβλήματα επανέρχονται προς τέλος του σχολικού έτους 1878-1879, καθώς ο δάσκαλος του σχολείου Μίνως Στεφανάκης καταγγέλλει παρεμβάσεις στο έργο του⁸²². Και αυτός στο τέλος του σχολικού έτους φεύγει από τη θέση του.

⁸¹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 074 – 450 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους Δημογέροντας Πιτσιδιών, (Ηράκλειο, 18 Σεπτεμβρίου 1873).

⁸¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 086 – 572 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του χωριού Πιτσιδία, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 12 Αυγούστου 1874).

⁸²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 086 – 569 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του χωριού Πιτσιδία, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 16 Αυγούστου 1874).

⁸²¹ Στο σχετικό παράρτημα υπάρχει πλήρη αναφορά των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στο παραπάνω σχολείο Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} – Σημείωση 18^η, σελ. 583.

⁸²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 147 - 177 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μίνωα Στεφανάκη, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 30 Αυγούστου 1879).. Στο σχετικό Παράρτημα οι λεπτομέρειες για τις καταγγελίες

Γεύση από τα γεγονότα που ελάμβαναν χώρα στο παρελθόν στα Πιτσιδία, πραγματοποιήθηκαν το σχολικό έτος 1887 – 1888 με δάσκαλο στο σχολείο τον Χριστόδουλο Σαββάκη. Ο ίδιος με μια μακροσκελή επιστολή στην Εφορεία, περιγράφει αναλυτικά τα γεγονότα που συνέβησαν στο σχολείο τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου⁸²³. Κάτοικοι τον αποκαλούν «ραδιοῦργο» ενώ ο ίδιος για να μη δημιουργήσει προβλήματα στο χωριό, έφυγε μυστικά για το χωριό του την Πόμπια. Ακολούθησαν αλληλοσυγκρουόμενες επιστολές, καθώς οι μισοί χωριανοί ήταν υπέρ του δασκάλου και οι άλλοι μισοί κατά. Αυτή τη φορά η Τμηματική Εφορεία δεν διέπραξε παλινωδίες. Διέταξε το Σαββάκη να επιστρέψει στη θέση του⁸²⁴ και δήλωσε εγγράφως στους κατοίκους των Πιτσιδίων, ότι αν επαναληφθεί το φαινόμενο θα κλείσει: ...διά παντός τό Σχολεῖον σας.⁸²⁵ Αυτό είναι και το τελευταίο επεισόδιο που καταγράφηκε σε βάρος των δασκάλων στο πολύπαθο σχολείο των Πιτσιδίων.

Η συμπεριφορά και η εν γένει προσωπικότητα των δασκάλων πολλές φορές ερχόταν σε αντίθεση με την τοπική κοινωνία δημιουργώντας πολλαπλά προβλήματα. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δασκάλου της Λούκας Μιχαήλ Θεοδοσιάκη, ο οποίος κατηγορήθηκε από τους χωρικούς ότι συμπεριφερόταν άσκημα τόσο σ' αυτούς όσο και στα παιδιά τους, ενώ ήταν και μέθυσος⁸²⁶.

Σε άλλες περιπτώσεις οι δάσκαλοι έφεταν θύματα της κακής συμπεριφοράς των χωρικών, που έθετε σε κίνδυνο ακόμη και την ίδια τους τη ζωή. Το Νοέμβριο του 1884 καταγράφεται σοβαρό επεισόδιο στο Σίβα, με δράστη το Γεώργιο Κορνάρο υγιεινόμο των Καλών Λιμένων και Ματάλων και θύμα το δάσκαλο του σχολείου Νικόλαο Φουστανάκη. Συγκεκριμένα ο Κορνάρος απείλησε με τουφέκι τον δάσκαλο και τον έδιωξε από την τάξη. Του είπε μάλιστα ότι αν ξανάρθει θα τον

Σκουντάκη Παράρτημα Κεφαλαίου 4^ο - Σημείωση 19^η, σελ. 591.

⁸²³ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 10 – 507 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Χριστόδουλου Σαββάκη, προς την ΤΜΕ, (Πιτσιδία, 22 Οκτωβρίου 1887).

⁸²⁴ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 10 – 523 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο Χριστόδουλο Σαββάκη, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1887).

⁸²⁵ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 10 – 522 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους Εφόρους, Δημογέροντας και κατοίκους Πιτσιδίων, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1887).

⁸²⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 331 – 001 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων της Λούκας, προς τη ΔΗ, (Λούκας, 20 Αυγούστου 1895). Αναφέρουν χαρακτηριστικά: ...Α) Η κακή προσφορά ως προς τούς έγχωριους μας. Β) Κατέστη λίαν μέθυσος. Γ) Εφέρετο ως θηρίον ανήμερον κατά τών μαθητῶν, διότι εισέρχετο έν πλήρη μέθην καί ως έκ τούτου οί γονεῖς ήναγκάσθησαν νά αποσύρῳσιν τά τέκνα των και ή απόδειξις είναι ή έξῆς: Έκ τοῦ χωρίου Βασιλική είχομεν μαθητάς καί οὔδεις έξητάσθη, διότι οί γονεῖς ήναγκάσθησαν ένεκα τῆς ανωτέρω διαγωγῆς τοῦ Διδασκάλου νά αποφοιτήσωσιν τά τέκνα των. Δ) Απουσίαζεν τακτικῶς. Δια τήν Λαμπρήν απουσίαζεν επί 27 ήμέρας καί άλλας πολλές συχνάκις.

κακοποιήσει⁸²⁷. Ο δάσκαλος διακόπτει τα μαθήματα και αποχωρεί από το σχολείο, ενώ από την Τμηματική Εφορεία ενημερώνεται ο Γενικός Διοικητής Κρήτης⁸²⁸.

Στην έρευνά μας καταγράφηκαν και περιπτώσεις όπου κάτοικοι επιτέθηκαν σε δασκάλους, όπως αυτή του Τυμπακίου τον Ιούνιο το 1874, αφού διαφωνούσαν τόσο με τα διδασκόμενα μαθήματα, όσο και με τις ποινές που επέβαλε ο δάσκαλος στους μαθητές. Συγκεκριμένα ο δάσκαλος του Τυμπακίου Κωνσταντίνος Τσαντιράκης με επιστολή του στη Δημογεροντία καταγγέλλει μερίδα των κατοίκων του χωριού, ότι επιθυμούν μεν τα παιδιά τους αν φοιτούν στο σχολείο, χωρίς όμως: *...νά επιβάλλωνται τῶν παρὰ τοῦ διδασκάλου διορισθησομένων ποινῶν δι' ἀταξίαν ἢ δι' ἀμέλειαν*. Άλλοι γονεῖς πάλι ζητούσαν από το δάσκαλο κάθε Σάββατο τα παιδιά τους να διδάσκονται: *...ἐκκλησιαστικά δηλ. ψαλτήρια, Ἀποστόλους καί τά παρόμοια*⁸²⁹. Αυτή η αντιπαράθεση δασκάλου γονέων είχε ως αποτέλεσμα να εκτραχυνθούν περισσότερο τα πράγματα όταν ο δάσκαλος ενημέρωσε γονέα ότι το παιδί του κλέπτει, με αποτέλεσμα ο γονέας να βρίσει το δάσκαλο και να τον διώξει από το σχολείο⁸³⁰. Τελικά ο δάσκαλος μετατέθηκε από το σχολείο.

Επεισόδιο σε βάρος του δασκάλου Ζαρού Εμμανουήλ Σπινθάκη, σημειώθηκε το Μάιο του 1884. Κάποιοι τον κατηγορούν άδικο και ο δάσκαλος φεύγει από το χωριό. Σε επιστολή του στην Εφορεία Ηρακλείου ο Δήμαρχος Ζαρού Δημήτριος Τσικριτζάκης, γράφει ότι τον αίτιο του επεισοδίου τον έστειλαν στο Ειρηνοδικείο, το οποίο και τον φυλάκισε. Μετά από αυτό, ζητούν να επανέλθει ο δάσκαλος να τελειώσει τα μαθήματά του, αφού όλο το χωριό τον αγαπά και είναι ευχαριστημένο μαζί του⁸³¹.

Το φθινόπωρο του 1885 σοβαρά σημειώνονται σοβαρά επεισόδια σε βάρος του δασκάλου του σχολείου της Γέργερης Φραγκίσκου Διανευτάκη. Συγκεκριμένα καταγγέλλονται βανδαλισμοί εντός και εκτός της οικείας του, ενώ όλο το σχολικό

⁸²⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10-664 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Σίβα, προς την ΤΜΕ, (Σίβας, 14 Νοεμβρίου 1887).

⁸²⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10-685 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ για τα γεγονότα του Σίβα, προς τη Γενική Διοίκηση Κρήτης, (Ηράκλειο, 20 Νοεμβρίου 1887).

⁸²⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 084 - 084 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη, προς τη ΔΗ, (Τυμπάκι, 23 Μαΐου 1874).

⁸³⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 084 - 77 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη, προς τη ΔΗ, (Τυμπάκι, 12 Ιουνίου 1874).

⁸³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 203 – 137 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων του Ζαρού, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 23 Μαΐου 1884).

έτος κύλησε επεισοδιακά. Τα γεγονότα χρεώθηκαν σε υπαιτιότητα του δασκάλου ο οποίος και απολύθηκε: ...λόγω εγκληματικών πράξεων⁸³².

Βέβαια, εκτός των προβλημάτων και των επεισοδίων στα χωριά της Μεσαράς, η έρευνα μας εντόπισε και ευχαριστίες προς τους δασκάλους για το έργο που επιτέλεσαν στα σχολεία που εργάστηκαν. Τον Αύγουστο του 1870, η Δημογεροντία Ηρακλείου συγχαίρει το δάσκαλο του σχολείου Πόμπιας Νικόλαο Καραγιαννάκη, για την απόδοση των μαθητών του στις εξετάσεις: ... Έκδηλοῦντες τὴν χαρὰ ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἐκδηλώσει τῆς γενομένης ἀναλόγου προόδου τῶν πάρ' ὑμῶν διδαχθέντων παιδῶν, ἐκφράζομεν πρὸς ὑμᾶς τὴν εὐαρέσκειαν ἡμῶν διὰ τὰς προσπάθειάς τὰς ὁποίας καταβάλατε καὶ διὰ τὸν ζῆλον τὸν ὁποῖον ἐδείξατε εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, ὃπερ ἀνεθέσαμεν πρὸς ὑμᾶς.⁸³³

Η αποχώρηση δασκάλων από το σχολείο τους δημιουργεί αντιδράσεις από πλευράς χωρικών, καθώς ήταν δεμένοι μαζί του. Η μετάθεσή του δασκάλου του σχολείου Σκοινιά Κωνσταντίνου Κατζιλάκη στις αρχές Σεπτεμβρίου 1887, ξεσήκωσε τους κατοίκους του χωριού, που με επιστολή τους στην Εφορεία ζητούν την παραμονή του, καθώς: ... εἶναι ἡθικώτατος, οὐδέποτε δέ ἠκούσθην τό ἐλάχιστο παράπονο κατ' αὐτοῦ παρά τινων τῶν ὁμοχωρίων μας. Τουναντίον οἱ πάντες μένουσιν ευχαριστημένοι⁸³⁴.

Επίσης η αποχώρηση όμως του Κλεομένη Συμεών από το σχολείο της Πόμπιας λύπησε ιδιαίτερα τους κατοίκους των χωριών Πόμπιας, Αληθινής, Πηγαϊδακίων, Περιού και Μοιρών, αφού με επιστολή τους στην Τμηματική Εφορεία, εξυμνούν την προσφορά του δασκάλου: ...διὰ τὴν ἀγαθὴν καὶ ἄμεπτον διαγωγὴν καὶ παντός ἐπαίνου ἀνωτέραν ἐπιμέλειαν, ἣν περὶ τῶν τέκνων ἡμῶν κατέβαλεν ἐν τῷ διετεῖ διαστήματι τῆς διδασκαλίας του.. Ακόμη περιγράφουν με γλαφυρότητα την κατάσταση: ...ἡ ἀπουσία τοῦ ὁποίου θέλει ἐπιφέρει μεγίστην βλάβην, ἡθικὴν καταστροφὴν, ἵνα μὴ εἴπω καὶ χαλάρωσιν τοῦ ἡμετέρου Σχολείου, ὃπερ μόλις μετὰ τὸς κόπων ἡδυνήθη νὰ τακτοποιήσῃ καὶ βελτιώσῃ. Τέλος ζητούν να δοθούν περισσότερα χρήματα στο συγκεκριμένο δάσκαλο, μήπως και αλλάξει γνώμη και

⁸³² Αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων της Γέργερης στο σχετικό Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} - Σημείωση 20^η, σελ. 592.

⁸³³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 038-341 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς το δάσκαλο Νικόλαο Καραγιαννάκη, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1870).

⁸³⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 –347 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Σχοινιά, προς την ΤΜΕ, (Σχοινιάς, 29 Σεπτεμβρίου 1887).

παραμένει στη θέση του⁸³⁵. Στις 24 Ιουλίου η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου έδωσε πιστοποιητικό στο συγκεκριμένο δάσκαλο, γράφοντας ότι έδειξε: *...ἄκρα ζῆλον καὶ ἐπιμέλειαν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν διδασκαλικῶν αὐτοῦ καθηκόντων*.⁸³⁶

Οι δάσκαλοι πολλές φορές με τον τρόπο τους, την προσπάθειά τους και βέβαια την ἐν γένει παρουσία τους, γινόταν σεβαστοί στις κοινότητες που υπηρετούσαν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δασκάλου Νικολάου Χρηστινίδη ἀπὸ τις Αρχάνες, τον οποίο το 1888 οι Δημογέροντες του χωριού τον διορίζουν γενικό πληρεξούσιο της κοινότητάς τους⁸³⁷.

Υπήρχαν και εκπαιδευτικοί με συμμετοχή στις επαναστάσεις και που διώχθηκαν για τους αγώνες τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δασκάλου του Ιωάννη Κονδυλάκη, ονομαζόμενου Καπετανάκη, ο οποίος: *...ἀπέθανε φθισικός ἐκ τῶν κακουχιῶν τῆς ἐξορίας του εἰς Τρίπολιν τῆς Αφρικῆς, ἀφοῦ ἀνεκλήθη τῆς ἐξορίας, ἐνεργείες τῶν Κρητῶν βουλευτῶν ἐπὶ Φωτιάδου (1879-1885)*⁸³⁸. Το 1865 ο καθηγητής της Ελληνικῆς σχολῆς Ηρακλείου Μιχαὴλ Βιστάκης, μαζί με τους Λεωνίδα Λόγιο και Χριστόφορο Αργυράκη, συλλαμβάνονται ἀπὸ τον Ισμαὴλ Πασά και οδηγούνται στις φυλακές⁸³⁹. Και οι τρεις, ἐκλεγμένοι ἀπὸ τις ἐπαρχίες τους, προκειμένου να μεταβούν ἀντιπρόσωποι στην Κωνσταντινούπολη και να διεκδικήσουν τα δίκια τους, σε σχέση με το μοναστηριακό ζήτημα⁸⁴⁰.

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο θα παραθέσω δυο έγγραφα του δασκάλου Λεωνίδα Συμεωνίδη, ο οποίος ἐνὸς διδάσκει τη δεκαετία του 1880 σε διάφορα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου (Ρογδιά, Αχλάδα, Πρινιά, Νηπιαγωγείο Ηράκλειο κ.α.), την ἐπόμενη δεκαετία βρίσκεται ἐκτὸς ἐκπαίδευσης ἀπολυμένος ὡς πολλοὶ ἄλλοι δάσκαλοι, ἀντιμετωπίζοντας ὅμως βιοποριστικό πρόβλημα. Σε ἔγγραφο του στην Τμηματική Εφορεία τον Οκτώβριο του 1894, ζητά οικονομική βοήθεια, καθώς βρίσκεται στο τελευταίο στάδιο για να αρχίσει να ζητιανεύει προκειμένου να ζήσει. Ὅπως σημειώνει στο ἔγγραφό του, πούλησε και τα τελευταία κοσμήματα της

⁸³⁵ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 10 – 260 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῶν κατοίκων Πόμπιας, πρὸς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 12 Ιουλίου 1887).

⁸³⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 10 – 262 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς ΤΜΕ, πρὸς το δάσκαλο Κλεομένη Συμεών, (Ηράκλειο, 24 Ιουλίου 1887).

⁸³⁷ Βλ. Νικόλαος Χρηστινίδης, *Νικόλαος Ἀντωνίου Χρηστινίδης (1854 – 1937)*, Κρητολογικά Γράμματα, Ἱστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου, Τ. 21, Ρέθυμνο 2008, σελ. 198.

⁸³⁸ Βλ. Νικόλαος Τωμαδάκης, *Βιογραφικά τινά του Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη*, Κρητική Εστία, 1952, Τ. 35-36, σελ. 4-7

⁸³⁹ Βλ. Στυλ. Παπαδάκης, *Απομνημονεύματα τῆς ἐν Κρήτῃ Επαναστάσεως του 1866*, Αθήνησι, 1870, σελ. 9.

⁸⁴⁰ Βλ. Μανόλης Δετοράκης, *Λεωνίδας Χ΄ Ιωάννου Γεωργιάδης Λόγιος*, Παλίμψηστον, Ἰούνιος 1989, Τεύχος 8, σελ. 220

γυναίκας του, για τον επιούσιο⁸⁴¹. Στο άλλο έγγραφο απευθύνεται στα φιλόανθρωπα αισθήματα του Μητροπολίτη Κρήτης και της Εφορείας, για: *...μικράν τινά βοήθειαν κατά μήνα, δι' ης να δύναμαι να εξοικονομώ τας ανάγκας μου*⁸⁴².

Συμπεράσματα

Η πορεία του δασκαλικού επαγγέλματος στα χωριά της Μεσαράς, φαντάζει δύσκολη, επίπονη και προβληματική τις περισσότερες φορές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν και παραδείγματα αгаστής συνεργασίας δασκάλων και τοπικών κοινωνιών.

Και τούτο γιατί ο θεσμός του δασκάλου ήταν κάτι το καινούργιο, κάτι το δύσκολο ίσως να γίνει ακατανόητο από ανθρώπους αγράμματους και υποτελείς, γεγονός που πολλές φορές οδήγησε σε συγκρούσεις και δημιούργησε ανυπέρβλητα προβλήματα.

Πολλές φορές οι δάσκαλοι γίνονται θύματα κομματικών ή προσωπικών διενέξεων αντιμαχόμενων τοπικών ομάδων, ενώ υπάρχουν και φορές που δικαιολογημένα καταγγέλλονται, αφού δεν εκτελούν με ευσυνειδησία τα καθήκοντά τους.

3. Απολύσεις δασκάλων

Μπορεί οι δάσκαλοι των επαρχιακών σχολείων να μην είχαν την πολυτέλεια της μονιμότητας των σημερινών συναδέλφων τους, όμως οι κανονισμοί και οι νόμοι της εποχής δεν προέβλεπαν διατάξεις σχετικές με τις απολύσεις.

Το άρθρο του Κανονισμού του 1870 αναφέρει ότι: *...Οὐδείς τῶν διδασκάλων παύεται τῆς θέσεώς του εἰμή λόγω ἐπιβεβαιωμένης ἀνικανότητος, ἢ ἐπαγγελματικῆς παραβάσεως τῶν διδασκαλικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἢ διαγωγῆς ἐπιληψίμου καί σκανδαλώδους ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἢ τὴν ἀρχὴν*⁸⁴³.

Την πρώτη απόλυση που μας δίνουν τα στοιχεία της έρευνάς μας αφορούν αυτήν της δασκάλας των Γαλλικών του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου Καλλιόπης Βιολίδου τον Σεπτέμβριο του 1870, λόγω οικονομικών προβλημάτων τα οποία και

⁸⁴¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 321 – 140 ΑΔΗ: Έγγραφο του Λεωνίδα Συμεωνίδη, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1894).

⁸⁴² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 332 – 044 ΑΔΗ: Έγγραφο του Λεωνίδα Συμεωνίδη, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Σεπτεμβρίου 1895).

⁸⁴³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 –099 ΑΔΗ: «Κανονισμός τῶν κατὰ τό τμήμα Ηρακλείου ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων», (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870).

αντιμετωπίζει η Δημογεροντία Ηρακλείου⁸⁴⁴. Μια δεύτερη περίπτωση απόλυσης συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας την ίδια δεκαετία και αφορούσε το δάσκαλο της Δημοτικής σχολής Χάρακα Μιχαήλ Σιβάκης, ο οποίος μετατέθηκε από το σχολείο του στα Μάλλια, καθώς υπήρχαν προβλήματα με κατοίκους του χωριού. Όμως ο δάσκαλος μίλησε απρεπώς για τη μετάθεσή του αυτή, όπως αναφέρει έγγραφο της Δημογεροντίας, η οποία και τον απέλυσε⁸⁴⁵. Την ίδια τύχη είχε και ο δάσκαλος του ίδιου σχολείου Νικόλαος Χριστινίδης το έτος 1876. Ο Νικόλαος Χριστινίδης νεοδιοριστος δάσκαλος κατήγγελλε στο τέλος του σχολικού έτους τον ξυλοδαρμό του από κάποιο χωριανό και εγκαταλείπει το σχολείο καθώς δεν πηγαίνουν πλέον μαθητές σ' αυτό⁸⁴⁶. Το γεγονός αυτό θα έχει προσωρινές συνέπειες στο νεαρό δάσκαλο, που απολύθηκε από το σχολείο του Χάρακα⁸⁴⁷, όμως διορίστηκε λίγες ημέρες αργότερα στο σχολείο των Βασιλικών Ανωγείων αρχικά⁸⁴⁸ και αργότερα στο σχολείο των Ασιτών⁸⁴⁹.

Διαφορετική περίπτωση καταγράφεται με το δάσκαλο του Δημοτικού σχολείου Πατσίδερου Περίανδρο Κρασάκη. Ο Κρασάκης ξεκίνησε για δεύτερη χρονιά τα μαθήματα του στο σχολείο στις 6 Σεπτεμβρίου 1876, αντιμετωπίζοντας όμως πρόβλημα, καθώς οι γονείς αρνούνται να στείλουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Ο δάσκαλος δικαιολογεί αυτή την άρνηση γράφοντας στη Δημογεροντία, ότι αιτία είναι η αδυναμία των γονέων να πληρώσουν το επιμίσθιο των 50 γρ. στο δάσκαλο⁸⁵⁰. Τελικά η Δημογεροντία τον απολύει στις 28 Σεπτεμβρίου από τη θέση του, χωρίς το σχετικό έγγραφο να αναφέρει τους λόγους της απόλυσης⁸⁵¹.

⁸⁴⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 1 – 41 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς την Καλλιόπη Βιολίδου (Ηράκλειο, 5 Σεπτεμβρίου 1870).

⁸⁴⁵ ΚΑ 2 – ΑΑ 78-170 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τον Νικόλαο Σιβάκη, (Ηράκλειο, 10 Ιανουαρίου 1874).

⁸⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109-437 ΑΔΗ: Έγγραφο του Νικολάου Χριστινίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Χάρακα, 28 Ιουλίου 1876).

⁸⁴⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111-143 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τον Νικόλαο Χριστινίδη, (Ηράκλειο, 3 Σεπτεμβρίου 1876).

⁸⁴⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111-327 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς το Νικόλαο Χριστινίδη, (Ηράκλειο, 7 Σεπτεμβρίου 1876).

⁸⁴⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 112 – 154 Έγγραφο των κατοίκων Ασιτών, προς την ΤΜΕ, (Ασίτες, 5 Οκτωβρίου 1876).

⁸⁵⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 - 399 ΑΔΗ: Επιστολή του Π. Κρασάκη, προς τη Δημογεροντία (Πατσίδερους, 16 Σεπτεμβρίου 1876).

⁸⁵¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 111 - 689 ΑΔΗ: Επιστολή της Δημογεροντίας, προς τον Π. Κρασάκη, (Πατσίδερους, 28 Σεπτεμβρίου 1876).

Άλλη μια περίπτωση απόλυσης είναι του δασκάλου Κωνσταντίνου Κογκάκη από το σχολείο του Ινίου που δίδαξε τις 20 πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου και στη συνέχεια θα απολυθεί, αφού ο διορισμός του ήταν προσωρινός⁸⁵² & ⁸⁵³.

Ο νόμος «Περί Παιδείας» του 1881 δεν είναι ιδιαίτερα σαφής στο θέμα των απολύσεων, αν και η συγκεκριμένη δεκαετία σημαδεύτηκε με αρκετές περιπτώσεις. Το άρθρο 30 του νόμου αναφέρει ότι απολύονται οι δάσκαλοι αν οι: *...αἰτιάσεις τῶν δημοτικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν στηρίζονται εἰς ἀποχρῶντας λόγους*, ενώ το άρθρο 31 τονίζει ότι: *...ἐφ' ᾧ ἐπὶ ἀδιαφειλονεικῆτων ἀποδείξεων παύεται ὁ διδάσκαλος*⁸⁵⁴. Δηλαδή ο νομοθέτης ζητούσε συγκεκριμένες αποδείξεις από τους καταγγέλλοντες που ενίοτε ήταν οι σχολικές εφορείες ή απλοί ιδιώτες ή παράγοντες.

Το καλοκαίρι του 1882 στις εξετάσεις του σχολείου του Χάρακα παραβρέθηκε ο Διευθυντής του Δημοτικού σχολείου Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκης, ο οποίος στην έκθεσή του ανέφερε ότι όπως του είπαν κάτοικοι του χωριού, ο δάσκαλος του σχολείου Μιχαήλ Σιββάκης: *...ἀσχολεῖται εἰς ἄλλας ἐργασίας καὶ παραμελεῖ τὰ διδασκαλικά του καθήκοντα*. Μάλιστα ζήτησε από την Τμηματική Εφορεία να εξετάσει τις κατηγορίες. Και πράγματι ο Σιββάκης απολύθηκε από τη θέση του, καθώς διατελούσε και γραμματέας του Δημάρχου⁸⁵⁵.

Η παραπάνω όμως νομοθεσία δίνει το δικαίωμα σε πολλούς να προβαίνουν σε κατηγορίες κατά των δασκάλων που τον στιγματίζουν και στη συνέχεια τους αφήνουν ανέργους. Το καλοκαίρι του 1886 ο Ελληνοδιδάσκαλος Αντώνιος Αρετάκης επισκέπτεται το Ίνι και είναι καταπέλτης για τον υπηρετούντα στο σχολείο δάσκαλο Εμμανουήλ Νιωτάκη: *...Ὁ ῥηθὴς διδάσκαλος ἐν τῇ νεανικῇ του, ὡς φαίνεται ὀρμη, μὴ δώσας τὴν πρέπουσαν ἀξίαν εἰς τέ καὶ θέση ὡς τὸν προορισμὸν του, ὡς διδάσκαλου, ἐνέδωκεν εἰς τὰς ἐπαναλειπτικὰς ὡς ἔμαθον, ἐρωτικὰς προαλύσεις ὑπάνδρου τινός γυναικὸς αὐτόθι ἐπισύρας οὕτω, γνωστοῦ γενομένου τοῦ πράγματος, τὴν περιφρόνησιν ὅλων τῶν ἐγγωρίων οἵτινες οὐ μόνον ἀπέσυρον κατὰ μικρὸν τοὺς παῖδας των ἐκ τοῦ*

⁸⁵² Βλ. ΚΑ 2 ΑΑ 160 – 417 ΑΔΗ: Έγγραφο των Δημογερόντων Ινίου, προς τη ΔΗ, (Ινι, 18 Οκτωβρίου 1880).

⁸⁵³ Βλ. ΚΑ 2 ΑΑ 160 – 418 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τη ΧΟΤ, (Ηράκλειο, 21 Οκτωβρίου 1880).

⁸⁵⁴ Βλ. Νόμος «Περί παιδείας» του έτους 1881 – Το θέμα αναφέρει και ο Στ. Γοντικάκης Η παιδεία στην Κρήτη (1878-1889), ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ 1992, σ. 135.

⁸⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 318/320 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 20 Ιουλίου 1882).

Σχολείου, αλλά και έπιτεθέντος κατ' αὐτοῦ φυγόντος πρό τοῦ τέλους τοῦ Σχολικοῦ ἔτους⁸⁵⁶.

Ο Νιωτάκης με αφορμή τα όσα υποστηρίζει η παραπάνω έκθεση θα απολυθεί στις 20 Ιουνίου 1886⁸⁵⁷, πλην όμως δεν συμβιβάζεται με την ιδέα και με επιστολές του προς την Εφορεία, προσπαθεί να αντικρούσει τις κατηγορίες που του αποδίδονται. Κάνει λόγο για έγγραφο του Δημάρχου που αποδεικνύει το δίκιο του⁸⁵⁸. Όχι μόνο δεν καταφέρνει τίποτε, αλλά δεν πρόκειται να διοριστεί πλέον ως δάσκαλος!

Το 1886 σημαντικά γεγονότα δημιουργούν προβλήματα στην ομαλή λειτουργία του σχολείου της Γέργερης. Υπεύθυνος για τα γεγονότα αυτά θεωρήθηκε ο δάσκαλος του σχολείου Φραγκίσκος Διανευτάκης ο οποίος και απολύθηκε από τη θέση του το Δεκέμβριο του 1886⁸⁵⁹.

Το καλοκαίρι του 1887 απολύεται από τη θέση του ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Δημήτριος Δασκαλάκης. Ο Σχολάρχης έχει κατηγορηθεί από μεγάλη μερίδα κατοίκων της περιοχής για ανάμιξη του στα κομματικά, όπως και ο Ελληνοδάσκαλος της ίδιας σχολής Αρχιμανδρίτης Διονύσιος Χαιρέτης⁸⁶⁰. Και ο μεν Δ. Δασκαλάκης απολύεται από τη θέση του⁸⁶¹, ενώ ο Αρχιμανδρίτης Δ. Χαιρέτης μετατίθεται στην Ελληνική Σχολή Χριστού⁸⁶².

⁸⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04^α – 279 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1886).

⁸⁵⁷ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης, ο. π., σ. 311.

⁸⁵⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 233 – 055 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Δημητρίου Δασκαλάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 13 Οκτωβρίου 1886).

⁸⁵⁹ Σχετικά με την απόλυσή του υπάρχει δημοσιευμένη μια υποσημείωση από τον Στέφανο Γοντικάκη στο βιβλίο του «Η παιδεία στην Κρήτη», η οποία αναφέρει ότι: *..Απολύεται λόγω εγκληματικών πράξεων. Ξαναδιορίζεται το Σχολικό Έτος 1887 – 1888 σε Καμηλάρι*, χωρίς όμως να αναφέρει περισσότερες λεπτομέρειες. Βλ. Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σελ. 307.

⁸⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 307 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων της Πόμπιας, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 30 Αυγούστου 1887).

⁸⁶¹ Βλ. ΑΔΗ – Βιβλίο Σχολείων Σελ. 87 – *Απολυθέντος του Δ. Δασκαλάκη, συνεπεία παραπόνων των κατοίκων* και ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 321 / 23 Σεπτεμβρίου 1887

⁸⁶² Βλ. ΑΔΗ – Βιβλίο Σχολείων Σελ. 85 - Ο Αρχιμανδρίτης Διονύσιος Χαιρέτης με επιστολή του στην Εφορεία καταγγέλλει ως υπεύθυνο των προβλημάτων του σχολείου το Μίνω Θ. Σκουντάκη ο οποίος, όπως υποστηρίζει διεγείρει τους γονείς των μαθητών (Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 366 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Δημητρίου Δασκαλάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 19 Σεπτεμβρίου 1887). Ο Δασκαλάκης σε επιστολή του προς την Εφορεία αμέσως μετά την παραίτησή του κατονομάζει τον γιατρό Κωνσταντίνο Μαλικούτη ο οποίος: *...ηθέλησεν να ρήξη εις την ράχιν μου τας ανηθικότητας του φίλου του δημοδιδασκάλου Κλεομένη Συμεών. Ζητά να μάθει τους λόγους της απόλυσής του: ...οι μεγάλοι και φοβεροί οὔτοι λόγοι, οἵτινες οὔτε γράφονται οὔτε λέγονται, καθώς και το όνομα του καταγγέλλοντος: ...ὅπως προβῶ εις την δια δικαστικῆς οδοῦ ικανοποιήσιν. Στη συνέχεια δίνει τη δική του άποψη για τα γεγονότα που φαντάζεται ότι τον οδήγησαν στην απόλυση, ενώ αφήνει υπαινιγμούς για τον τρόπο λειτουργίας της Εφορείας. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι: *...αναγνωρίζω μεν ὅτι ἡ Σεβαστή Εφορεία ἔχει δικαίωμα του παύειν καὶ διορίζειν ανεξελέκτως πάντα διδάσκαλον, ὥστε ουδεμίαν αἴσθησιν μου προξένησε ἡ παύσις μου...* και από την άλλη σημειώνει ότι: *...αφ' ενός παύομαι ἐγὼ γὰρ λόγους λίγης ἠθικῆς καὶ ἀφ' ἐταίρου**

Προσπάθεια να απαλλαγεί από τους προσωρινούς δασκάλους καταβάλει η Εφορεία, αυτούς δηλαδή που συγκέντρωσαν βαθμολογία «*Σχεδόν καλώς*», «*Μετρίως*» και «*Μετριώτατα*» στις εξετάσεις αξιολόγησης τους στη δεκαετία του 1880. Σχεδόν όλοι είναι απόφοιτοι Σχολαρχείων και απομακρύνθηκαν από την υπηρεσία σταδιακά. Από τους πρώτους που απολύονται είναι ο γηραιός δάσκαλος της Παλιάμας Μιχαήλ Κυριακίδης το 1884. Μαζί με τον Κυριακίδη απολύονται και άλλοι έξι δάσκαλοι οι οποίοι και διαγράφονται και από το βιβλίο των δασκάλων⁸⁶³. Το 1885 ο δάσκαλος της Βασιλικής Δράκων Χαρκιαδάκης θα απολυθεί μαζί με άλλους δασκάλους για τον ίδιο λόγο⁸⁶⁴.

Μια νέα μεγάλη παρτίδα προσωρινών δασκάλων απολύεται το Σεπτέμβριο του 1887 και συγκεκριμένα εννιά τον αριθμό, ανάμεσά τους και ο δάσκαλος του Μαγαρικαρίου Εμμανουήλ Σπινθάκης και ανιψιός του ευεργέτη Εμμανουήλ Σπινθάκη⁸⁶⁵. Ένας ακόμη δάσκαλος της κατηγορίας αυτής απολύεται το Νοέμβριο του 1887. Πρόκειται για το δάσκαλο της Λούκιας Κωνσταντίνο Βελεγράκη, απόφοιτο Σχολαρχείου, ο οποίος έλαβε βαθμό 3 στις εξετάσεις.⁸⁶⁶ Ο Βελεγράκης όμως θεωρεί ως αιτία της απόλυσής του τη μη φοίτηση των μαθητών και για το λόγο αυτό διαμαρτύρεται στην Εφορεία⁸⁶⁷.

Η προσωπική ζωή των εκπαιδευτικών, όταν δεν ακολουθεί ηθικούς κανόνες αποτελεί λόγος απόλυσης. Κατηγορίες ότι καταγίνεται με χαρτοπαιξία αντιμετώπιζε ο Ελληνοδιδάσκαλος της Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Ιωάννης Βογιατζάκης. Οι κατηγορίες είναι βάσιμες, σύμφωνα με επιστολή της Εφορείας στο Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναίο, από τον οποίο και ζητεί να απαντήσει «*τάχιστα*», αν πράγματι και ασχολούνταν και με άλλες δράσεις που δεν ταίριαζαν στο λειτούργημα του δασκάλου⁸⁶⁸. Οι κατηγορίες εναντίον του πιθανόν να πηγάζουν από το γεγονός ότι μια μεγάλη μερίδα του τοπικού πληθυσμού και των αιρετών αρχόντων επιθυμούσε να διοριστεί Ελληνοδιδάσκαλος στη Σχολή ο ντόπιος Μιχαήλ

την επομένη αμέσως συνεδρίασιν προτείνεται ο διορισμός του Φ. Διανευτάκη. (Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 339 ΑΔΗ: Απόλυση Δασκαλάκη, (Ηράκλειο, 28 Σεπτεμβρίου 1887). Όπως αναφέρουμε παραπάνω ο Διανευτάκης είχε απολυθεί: ...λόγω εγκληματικών πράξεων.

⁸⁶³ Βλ. ΚΑ 2 – 207 – 115 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, με απολύσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1884)

⁸⁶⁴ Βλ. ΑΔΗ – Βιβλίο Σχολείων Σελ. 133

⁸⁶⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 341 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, με απολύσεις δασκάλων, (Ηράκλειο, 28 Σεπτεμβρίου 1887).

⁸⁶⁶ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σ. 315.

⁸⁶⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 757 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κωνσταντίνου Βελεγράκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 22 Νοεμβρίου 1888).

⁸⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 207 – 070 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναίο, (Ηράκλειο, 9 Σεπτεμβρίου 1884).

Καψαλάκης που υπηρετεί στη θέση αυτή στην Ελληνική Σχολή Αμαρίου⁸⁶⁹. Στην απάντησή του ο Σχολάρχης Εμμανουήλ Ειρηναίος σημειώνει ότι: *...εις την υπηρεσίαν του ήν εξετέλει μετά δεούσης ακριβείας...*, ενώ όμως την κατηγορία για χαρτοπαιξία την χαρακτηρίζει ως «βάσιμος». Πάντως δεν παραλείπει να σημειώσει ότι: *...ηγνόνουν ότι όφειλον να παρατηρώ και τον έξω της Σχολής βίον του και δια τούτο δεν επληροφόρησα περί τούτου*⁸⁷⁰. Την επόμενη χρονιά ο Βογιατζάκης απολύεται από την Ελληνική Σχολή Καινουργίου και Πυργιωτίσσης.

Το Σεπτέμβριο του 1892 διορίζεται στο σχολείο του Χάρακα ο Εμμανουήλ Αγγελάκης. Το Φεβρουάριο του 1893, η Εφορεία του στέλνει επιστολή σύμφωνα με την οποία και διατυπώνει τις πληροφορίες της ότι ο δάσκαλος έχει επιδοθεί «*εις τήν οίνοπονία*», ενώ παρουσιάζεται: *...πολλάκις εις κατάστασιν μέθη...* Τον καλεί δε να παραιτηθεί: *...όλοτελῶς τῆς οίνοπονίας καί νά ἐκτελῆς ἐπιμελῶς καί τακτικῶς τά καθήκοντά σου, καθότι, ἂν καί πάλιν ἡ Ἐφορεία πληροφορηθῇ ὅτι παράκουσες καί ἐξακολουθεῖς τά αὐτά, θέλει προβῇ εἰς τήν ἀπόλυσίν σου*⁸⁷¹.

Στις 6 Οκτωβρίου 1895, ο δάσκαλος Βόρρων Φίλιππος Ανδρουλακάκης, λαμβάνει επιστολή της ΤΜΕ, στην οποία αναφέρεται ότι: *...Κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἐφορείας γνωστοποιούμεν ὅτι, ἐπειδὴ ἀναμείχθητε παρά τό καθήκον σας κατά τάς παρελθόντας βουλευτικὰς ἐκλογάς, ἡ υπηρεσία ἤθελε σᾶς παύσει τῆς δασκαλικῆς ὑπηρεσίας, ἀλλὰ κατά ἐπιείκειαν σᾶς διατηρη, γνωστοποιεῖ ὁμως ὅτι ἂν καί ἐκ τό ἐξῆς ἐπαναλάβετε τοιαύτην ἀνάμειξιν θέλει σᾶς παύση τότε ὀριστικῶς*⁸⁷².

Η κομματική αντιπαράθεση την άνοιξη του 1895 οδηγεί σε απόλυση το Σχολάρχη της Ελληνικής σχολής Καινούργιου και Πυργιωτίσσης Γεώργιο Πολιτάκη και το δάσκαλο της Πλώρας Εμμανουήλ Φραγκιαδάκη⁸⁷³. Γεγονότα που οδήγησαν σε χειροδικία τους συγγενείς των δύο εκπαιδευτικών, είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυσή

⁸⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 – 177 ΑΔΗ: Επιστολή των Δημάρχων και κατοίκων της περιοχής προς την Εφορεία, (Μεσαρά, 15 Αυγούστου 1884).

⁸⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 280 ΑΔΗ: Οι κατηγορίες κατά του Ελληνοδασκάλου Ιωάννου Βογιατζάκη, (17 Σεπτεμβρίου 1884).

⁸⁷¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 307 – 050 ΑΔΗ: Επιστολή της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο Εμμανουήλ Αγγελάκη, (Ηράκλειο, 16 Φεβρουαρίου 1893).

⁸⁷² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13^α-65 ΑΔΗ: Επιστολή της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο Βόρρων, Φίλιππο Ανδρουλακάκη, (Ηράκλειο, 6 Οκτωβρίου 1895).

⁸⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – 329 – 047 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, με τις απολύσεις των δασκάλων Γεωργίου Πολιτάκη και Εμμανουήλ Φραγκιαδάκη, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1895).

τους. Υπάρχουν αρκετές αναφορές που αναλύουν τα γεγονότα, βεβαία καθείς επιστολογράφος από τη σκοπιά του⁸⁷⁴.

Ξεχωριστή είναι η απόλυση του δασκάλου της Εθιάς Ιωσήφ Βελεγράκη το Φεβρουάριο του 1899. Συγκεκριμένα με γραπτή του δήλωση στην Εφορεία αναφέρει ότι: *...ἐάν καταργηθῇ τό Σχολεῖον τῆς Ἐθιάς.... δίδω τήν παραίτησίν μου εἰς τήν Σεβαστήν Εφορεία.*⁸⁷⁵. Η δήλωση αυτή θα επιφέρει την απόλυση του Βελεγράκη καθώς στις 10 Απριλίου 1899 ενημερώνεται εγγράφως από τον έπαρχο Μονοφατισίου ότι: *...παύετε ἀπό σήμερον τῆς ὑπηρεσίας ὡς δείξας διαγωγὴν ἀσυμβίβαστον μέ τό διδασκαλικόν ἐπάγγελμα*⁸⁷⁶.

Σε δυο διαφορετικές, αλλά ξεχωριστές απολύσεις δασκάλων, θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Η πρώτη αφορά τον Ελληνοδιδάσκαλο της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Εμμανουήλ Αλεξίου και η δεύτερη το Σχολάρχη Ηράκλειου Νικόλαο Παρασυράκη.

Ο Εμμανουήλ Αλεξίου δίδασκε στην Ελληνική Σχολή της πόλης, από τις αρχές της δεκαετίας του 1880. Το Σεπτέμβριο όμως του 1887 η Δημοτική Εφορεία Ηρακλείου εισηγείται στην Τμηματική Εφορεία την απόλυση του Ελληνοδασκάλου Εμμανουήλ Αλεξίου γιατί τους παρακάτω λόγους:

- Δε διδάσκει σωστά τους μαθητές του στο μάθημα των Ελληνικών της Α΄ τάξης,
- Δε δίδαξε στην Γ΄ τάξη τεχνολογία των λατινικών.
- Επειδή δεν έκανε σωστά τη δουλειά του στο σχολείο υποχρέωνε τους μαθητές του να του δίνουν 4 έως 9 μετζίτια το μήνα για να τους προετοιμάζει για τις τελικές εξετάσεις.
- Γιατί φέρεται βαναύσως στους μαθητές του και τους προσάπτει υβριστικά προσωνύμια.

Τέλος ζητούν την αντικατάστασή του από τον αρχιμανδρίτη Διονύσιο Χαιρέτη⁸⁷⁷.

⁸⁷⁴ Έγγραφα σχετικά με τη διαμάχη Πολιτάκη και Φραγκιαδάκη. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 327 – 32 / 4 Μαρτίου 1895, ΚΑ 2 – ΑΑ 327 – 43 / 26 Μαρτίου 1895, ΚΑ 2 – ΑΑ 327 – 29 / 22 Απριλίου 1895, κ.α.

⁸⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 349 – 092 ΑΔΗ: Επιστολή του δασκάλου της Εθιάς Ιωσήφ Βελεγράκη, (Εθιά, 23 Φεβρουαρίου 1899)

⁸⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 351 – 060 ΑΔΗ: Έγγραφο του Επάρχου Μονοφατισίου, προς το δάσκαλο Ιωσήφ Βελεγράκη, (Εθιά, 10 Απριλίου 1899).

⁸⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 – 182 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημοτικής Εφορείας Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 12 Σεπτεμβρίου 1887). Το έγγραφο υπογράφουν οι: Ι. Γ. Παπαδάκης, Γεώργ. Καπνιστός, Χατζή Πέτρος Λυδάκης και Ι. Θ. Δοκουμετζίδης.

Οι καταγγελίες της Δημοτικής Εφορείας αντικρούονται από το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, τη γνώμη του οποίου ζήτησε εγγράφως ο Μητροπολίτης Κρήτης και πρόεδρος της Τμηματικής Εφορείας. Σε μία – μία των κατηγοριών δίνει πιστικές απαντήσεις, τονίζοντας το εξαιρετικό έργο του συναδέλφου του⁸⁷⁸.

Η αθώωση του Αλεξίου προκαλεί την αντίδραση της Δημοτικής Εφορείας, η οποία με δριμύτητα επιτίθεται στην Τμηματική Εφορεία διαμαρτυρούμενη για την απόφασή της⁸⁷⁹. Η τελευταία ξανασυνεδριάζει και στέλνει επιστολή επίπληξης στο Αλεξίου με προτροπές για να βελτιώσει τη διδασκαλία του⁸⁸⁰.

Όμως το Σεπτέμβριο του επομένου χρόνου ο Εμμανουήλ Αλεξίου απολύεται από τη θέση του, με απόφαση κατά πλειοψηφία (η φράση αυτή έχει συμπληρωθεί εκ των υστέρων στο έγγραφο)⁸⁸¹.

Ο Νικόλαος Παρασυράκης, ήταν ίσως ο παλιότερος δάσκαλος των σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου, αφού παρέμεινε στην έδρα περίπου μισό αιώνα. Με παρέμβαση της το Σεπτέμβριο του 1887 η Δημοτική Εφορεία Ηρακλείου ζητά από την Τμηματική Εφορεία να σταματήσει ο Σχολάρχης Νικόλαος Παρασυράκης να διδάσκει στην ανώτατη τάξη της Ελληνικής σχολής Ελληνικά μαθήματα λόγω γήρατος και γιατί: *...ζημιούνται οι μαθηταί*⁸⁸².

Στις αρχές Σεπτέμβρη του 1888 η Τμηματική Εφορεία παύει τον Παρασυράκη από τη θέση του Σχολάρχη, αναθέτοντας τη διεύθυνση της σχολής στο Γυμnasiάρχη Αντώνιο Μιχελιδάκη και περιορίζοντας τον μόνο στα διδακτικά του καθήκοντα⁸⁸³. Όμως λίγες ημέρες αργότερα με νέο έγγραφο περιορίζει τη διδακτική δραστηριότητα του Παρασυράκη, αφού δίνει τα Ελληνικά της τάξης του σε καθηγητή του Γυμνασίου και αυτόν τον παραπέμπει να διδάξει μαθήματα που θα επιλεγούν σε συνεργασία με τους Μιχελιδάκη και Αρετάκη⁸⁸⁴.

⁸⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 – 181 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς το Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Νικόλαος Παρασυράκη και η απάντηση αυτού στο ίδιο έγγραφο επάνω, (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1887).

⁸⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 324 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημοτικής Εφορείας Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 12 Σεπτεμβρίου 1887).

⁸⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 329 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς τον Ελληνοδιδάσκαλο Εμμανουήλ Αλεξίου (Ηράκλειο, 24 Σεπτεμβρίου 1887).

⁸⁸¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 527 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς τον Ελληνοδιδάσκαλο Εμμανουήλ Αλεξίου (Ηράκλειο, 20 Σεπτεμβρίου 1888).

⁸⁸² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 – 168 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημοτικής Εφορείας Ηρακλείου, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 12 Σεπτεμβρίου 1887). Το έγγραφο υπογράφουν οι: Ι. Γ. Παπαδάκης, Γεώργ. Καπνιστός, Χατζή Πέτρος Λυδάκης και Ι. Θ. Δοκουμετζίδης.

⁸⁸³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 472 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο, 7 Σεπτεμβρίου 1888).

⁸⁸⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 528 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, προς το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο, 20 Σεπτεμβρίου 1888).

Όμως παρά τα παραπάνω έγγραφο ο Παρασυράκης παραμένει στη θέση του, καθώς υπάρχουν έγγραφο επομένων ετών στα οποία υπογράφει ως Σχολάρχης.

Το Σεπτέμβριο του 1891 η Τμηματική Εφορεία απαλλάσσει τον Παρασυράκη από τη διδασκαλία μαθημάτων, τον αφήνει όμως Σχολάρχη της σχολής. Αυτός με έγγραφό του ζητά να διδάσκει ελληνικά στη Β τάξη⁸⁸⁵. Η ΤΜΕ δε συμφωνεί και του προτείνει να διδάσκει άλλα αλλά μαθήματα στην Ελληνική σχολή και ελληνικά στο παρθεναγωγείο⁸⁸⁶.

Τον Σεπτέμβρη του 1892 η Τμηματική Εφορεία του κοινοποιεί τη οριστική απόλυσή του. Ο Παρασυράκης με μια συγκινητική επιστολή εκλιπαρεί την Εφορεία για να του δώσει τη δυνατότητα να διδάσκει για να έχει τα προς το ζην, απαριθμώντας την προσπάθεια 45 και πλέον χρόνων στην εκπαίδευση⁸⁸⁷.

Τον Ιούλιο του 1895 καταθέτει αίτηση στην Τμηματική Εφορεία και ζητά να του επιτραπεί να διδάσκει στο Παρθεναγωγείο Ηρακλείου⁸⁸⁸. Απεβίωσε τελικά το 1900.

Συμπεράσματα

Οι κομματικές αντιπαραθέσεις που κυριαρχούσαν στην Κρήτη και κυρίως στην ύπαιθρο που διέμενε και το πλέον δυναμικό χριστιανικό στοιχείο, αποτελούσαν σύνθητες αιτία απολύσεων, μεταθέσεων και διώξεων των δασκάλων.

Απολύσεις δασκάλων γινόταν και σε εποχές όπου η των Σχολείων Εφορεία αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα, ενώ υπήρξαν και απολύσεις (ελάχιστες) για ηθικούς λόγους.

Υπήρξαν και απολύσεις δασκάλων των οποίων η προσωπική ζωή δεν συνάδει με τις υποχρεώσεις του επαγγέλματος το οποίο πρέσβευαν.

Είναι λογικό λοιπόν στα πρώτα χρόνια ίδρυσης των Σχολείων να υπάρχουν προβλήματα από συμπεριφορές δασκάλων, αλλά και τοπικών κοινωνιών, που λόγω της έλλειψης μορφώσεως που είχαν προσπαθούσαν να παρεμβαίνουν στο έργο των εκπαιδευτικών.

4. Άδειες δασκάλων

⁸⁸⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12β – 224 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, προς το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο, 11 Σεπτεμβρίου 1891)..

⁸⁸⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12β – 223 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη Νικόλαου Παρασυράκη, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Σεπτεμβρίου 1891).

⁸⁸⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 302 – 033 ΑΔΗ: Έγγραφο του Νικολάου Παρασυράκη, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 9 Σεπτεμβρίου 1892).

⁸⁸⁸ Βλ. ΚΑ 2 - ΑΑ 332 – 004 ΑΔΗ: Έγγραφο του τέως Σχολάρχη Νικολάου Παρασυράκη, προς την Τμηματική Εφορεία, (Ηράκλειο, 15 Ιουλίου 1895).

Το θέμα των αδειών είχε απασχολήσει τόσο τη Δημογεροντία, όσο και την Τμηματική Εφορεία αργότερα, καθώς ήταν ένα από τα υπαρκτά προβλήματα της εποχής που εξετάζουμε.

Κανονισμός του 1870 περιείχε ειδικά άρθρα που προέβλεπαν επανορθωτικές ποινές για τους δασκάλους που δεν εκτελούσαν επιμελώς τα καθήκοντά τους⁸⁸⁹.

Μάλιστα τόσο το Νοέμβριο του 1871, όσο και τον Ιούνιο του 1872 η Δημογεροντία Ηρακλείου με δισέλιδη εγκύκλιό της και με αποδέκτες τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, τους αναφέρει ότι για κανένα λόγο δεν θα πρέπει να εγκαταλείπουν τη θέση τους, χωρίς την προηγούμενη άδεια της υπηρεσίας τους τονίζοντας ότι είναι η τελευταία προειδοποίηση⁸⁹⁰.

Απαντήσεις στην παραπάνω εγκύκλιο έχουμε συλλέξει από πολλούς δασκάλους των σχολείων της Μεσαράς και συγκεκριμένα:

- Ο Δημήτριος Δεληγιαννάκης, δάσκαλος Πιτσιδίων, σημειώνει ότι σε εργάσιμη ημέρα δεν έχει απομακρυνθεί από τη θέση του⁸⁹¹.
- Ο δάσκαλος του σχολείου του Σίβα Κωνσταντίνος Παυλίδης γράφει ότι η διδασκαλία των μαθημάτων, γίνεται σύμφωνα με τις εγκυκλίους της Δημογεροντίας⁸⁹².
- Ο Γεώργιος δάσκαλος Πόμπιας, τονίζει ότι οι απουσίες του είναι λίγες⁸⁹³.
- Ο δάσκαλος της Γέργερης Μιχαήλ Κυριακίδης, υπογραμμίζει ότι το περιεχόμενο της εγκυκλίου δεν ισχύει γι' αυτόν, αφού δεν απομακρύνεται από τη θέση του⁸⁹⁴.
- Ο Κωνσταντίνος Μαριδάκης, δάσκαλος Πρεβελιανών αναφέρει ότι η διδασκαλία γίνεται σύμφωνα με τις διατάξεις της Δημογεροντίας⁸⁹⁵.

⁸⁸⁹ Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου ήταν εξουσιοδοτημένη να επιβάλλει επανορθωτικές ποινές σε δασκάλους μη επιμελείς, τους οποίους κατήγγειλαν οι έφοροι των δημοτικών σχολείων για ολιγωρία στην εκτέλεση των δασκαλικών τους καθηκόντων (άρθρο 72). Οι ποινές που προβλέπονταν ήταν προτροπή, επίπληξη και αφαίρεση από το μισθό του, ανάλογα τις ελλείψεις (άρθρο 73). Κάθε επανορθωτική ποινή υποβάλλονταν εγγράφως στο δάσκαλο και υπογράφονταν από τα μέλη της Δημογεροντίας (άρθρο 74).

⁸⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 530 ΑΔΗ: Εγκύκλιος της Δημογεροντίας, προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, (Ηράκλειο, 23 Ιουνίου 1872).

⁸⁹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 545 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Δημητρίου Δεληγιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πιτσίδα, 1 Ιουλίου 1872).

⁸⁹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 546 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Σίβα Κωνσταντίνου Παυλίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβα, 30 Ιουνίου 1872).

⁸⁹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 550 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πόμπιας Γεωργίου Καραγιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 30 Ιουνίου 1872).

⁸⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 538 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Γέργερη Μιχαήλ Κυριακίδη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Γέργερη, 28 Ιουνίου 1872).

⁸⁹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 536 Έγγραφο του δασκάλου Πρεβελιανών Κωνσταντίνου Μαριδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πρεβελιανά, 6 Ιουλίου 1872).

Παρόμοια εγκύκλιος έστειλε το Νοέμβριο του 1884 η Τμηματική Εφορεία στους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, τονίζοντας ότι κανείς δάσκαλος δεν μπορεί να μετακινηθεί από το σχολείο του χωρίς σχετική άδεια. Μάλιστα όποιος παραβεί την εγκύκλιο για πρώτη φορά θα τιμωρείται με πρόστιμο 50 γρ., για δεύτερη 100 γρ. και για τρίτη ολόκληρο το μηνιαίο του μισθό⁸⁹⁶.

Δάσκαλοι κατά καιρούς ζήτησαν και πήραν άδειες αρκετών ημερών, προκειμένου να διεκπεραιώσουν προσωπικές τους υποθέσεις. Στις 27 Ιουνίου 1874, ο δάσκαλος Βασιλικών Ανωγείων Δημήτριος Δελιγιαννάκης ζήτησε άδεια δύο μηνών από τη Δημογεροντία, προκειμένου να μεταβεί στην Μονεμβασιά και να τακτοποιήσει θέματα κληρονομιάς, μετά το θάνατο του πατέρα του που διέμενε εκεί. Επίσης ανέφερε στην ίδια αίτηση ότι θα μεταβεί και στη Μύλο, όπου διέμεναν οι αδερφές του για τον ίδιο λόγο, ενώ αντικαταστάτη του άφησε στο σχολείο τον Νικόλαο Δρακάκη από το Βρέλι⁸⁹⁷. Η Δημογεροντία έδωσε άδεια στον Δελιγιαννάκη να πάει στον προορισμό του, καλώντας τον όμως να επιστρέψει το γρηγορότερο στη θέση του⁸⁹⁸.

Τον Μάιο του 1873 ο Μιχαήλ Κυριακίδης δάσκαλος στο σχολείο της Γέργερης, ζήτησε και πήρε δίμηνη άδεια για την Κωνσταντινούπολη. Δάσκαλο όρισε στο σχολείο τον εφημέριο του χωριού Καλίνικο⁸⁹⁹. Κατά την έρευνά μας ελέγξαμε διάφορα έγγραφα – αιτήσεις δασκάλων για άδεια από τα σχολεία τους, για διάφορους λόγους. Πολλά αφορούσαν άδειες για οικογενειακούς λόγους ή όπως ανέγραφαν: ... *χάριν οίκιακών υποθέσεων*⁹⁰⁰. Επίσης λόγοι υγείας, όπως η περίπτωση του δασκάλου Τυμπακίου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη που το Δεκέμβριο του 1873 αρρώστησε από «*γαστρικόν πυρετόν*» και πήγε στο Ηράκλειο για να αναρρώσει⁹⁰¹, ενώ κατέθεσε στη Δημογεροντία και πιστοποιητικό γιατρού⁹⁰².

⁸⁹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 209 – 32 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Ηρακλείου, προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων, (Ηράκλειο, 8 Νοεμβρίου 1874).

⁸⁹⁷ ΚΑ 2 – ΑΑ 084 – 97 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Βασιλικών Ανωγείων Δημητρίου Δελιγιαννάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Ιουνίου 1874).

⁸⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 084 – 98 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς το δάσκαλο Βασιλικών Ανωγείων Δημήτριο Δελιγιαννάκη, (Ηράκλειο, 12 Αυγούστου 1874).

⁸⁹⁹ Βλ. Κ.Α.2.4 - Α.Α. 02^α - 064 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Γέργερης Μιχαήλ Κυριακή, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Γέργερη, 27 Αυγούστου 1873).

⁹⁰⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 06-74 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Τυμπακίου Γεωργίου Ορφανουδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Τυμπάκι, 12 Μαρτίου 1883). Ο Ορφανουδάκης συνεχίζει και την επόμενη χρονιά στο σχολείο του Τυμπακίου. Στις 12 Μαρτίου ζητά άδεια τριήμερη άδεια να μεταβεί στο Ηράκλειο: ...*χάριν οίκιακών υποθέσεων*.

⁹⁰¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 076 - 560 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Τυμπακίου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 8 Δεκεμβρίου 1873).

⁹⁰² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 076 - 561 ΑΔΗ: Ιατρικό πιστοποιητικό που αφορά την υγεία του δασκάλου Τυμπακίου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη, (Ηράκλειο, 20 Δεκεμβρίου 1873).

Άδειες επίσης ζητούσαν οι δάσκαλοι των σχολείων της Μεσαράς προκειμένου να κάνουν γιορτές με τις οικογένειές τους⁹⁰³, ενώ η πλέον χαρακτηριστική δικαιολογία αδειών ήταν προκειμένου να μεταβούν στο Ηράκλειο⁹⁰⁴ & ⁹⁰⁵

Μια ξεχωριστή περίπτωση αιτήματος αδείας είναι αυτό του δασκάλου Μεγάλης Βρύσης Αντωνίου Αποστολίδη, ο οποίος στο τέλος του Ιουλίου 1882, ανησύχησε που καθυστερούσε να έλθει στο σχολείο του ο εντεταλμένος της Τμηματικής Εφορείας, προκειμένου να παραστεί στις εξετάσεις. Έτσι διατυπώνει στην υπηρεσία του το παρακάτω αίτημα: *...μή δυνάμενος νά διαμένω ένταῦθα ἐν ὥρᾳ τρυγητοῦ, διότι μεγάλως ζημιούμαι, ὅπερ βεβαίως δέν ἐπιθυμεῖτε, παρακαλῶ Ὑμᾶς, ὅπως φροντίσητε περί τῆς ὅσον ὀπιον τε ταχύτατης ἀποστολῆς διδασκάλου ἢ ἄλλου τινός καταλλήλου πρὸς ἐξέτασιν τῆς σχολῆς ταύτης, ἥ μοί δοθῇ ἄδεια τουλάχιστον εἴκοσιν ἡμερῶν ἀπὸ 1^{ης} μέχρι τῆς 20^{ης} τοῦ ἐλευσομένου μηνός, ἵνα κατ' αὐτάς μεταβῶ εἰς Βοῦτες καί τριγύσω τοὺς ἀμπελώνάς μου*⁹⁰⁶.

Στην έρευνά μας όμως καταγράφηκαν και περιπτώσεις δασκάλων που έφυγαν από το σχολείο τους χωρίς άδεια και τιμωρήθηκαν. Χαρακτηριστικότερη είναι η περίπτωση του δασκάλου Αγίου Θωμά Δράκοντα Χαλκιαδάκη, ο οποίος απουσίασε για 15 ημέρες από το σχολείο του, με αποτέλεσμα η Τμηματική Εφορεία να του κόψει το μισθό του⁹⁰⁷.

5. Απουσίες δασκάλων

Εκτός από τις απουσίες των μαθητών, σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία των σχολείων δημιουργούνται από τις απουσίες των δασκάλων, κυρίως στα πρώτα χρόνια. Η Δημογεροντία αρχικά και η Τμηματική Εφορεία στη συνέχεια προσπάθησε με δραστικά μέτρα να πατάξει το φαινόμενο.

Στη δεκαετία του 1880 και 1890 οι απουσίες περιορίστηκαν αισθητά και γίνονται από μεμονωμένους δασκάλους οι οποίοι και εντοπίζονται από την Εφορεία

⁹⁰³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 575 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ζαρού Μίνωα Πολιουδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ζαρός, 18 Δεκεμβρίου 1881).

⁹⁰⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 5 – 007 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Βοριζίων Εμμανουήλ Αλεξάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Βορίζια, 10 Ιανουαρίου 1882).

⁹⁰⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 295 – 8 ΑΔΗ: Έγγραφο του Γεωργίου Πολιτάκη, Ελληνοδασκάλου της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου Πυργιωτίσσης, προς τη ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 3 Φεβρουαρίου 1883).

⁹⁰⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 323 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μεγάλης Βρύσης Αντωνίου Αποστολίδη, προς τη ΤΜΕ Ηρακλείου, (Μεγάλη Βρύση, 29 Ιουλίου 1882).

⁹⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 189 – 208 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Αγίου Θωμά Δράκοντα Χαλκιαδάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Άγιος Θωμάς, 14 Μαρτίου 1883).

και τιμωρούνται. Με τις συνεχείς επιπλήξεις – ακόμη και με την αφαίρεση μισθού – οι συγκεκριμένοι δάσκαλοι ή αναγκάζονται να συμμορφωθούν ή να αλλάξουν επάγγελμα.

Το πρόβλημα ήταν εντονότερο τη δεκαετία του 1870, οπότε και παρουσιάζονται τα πρώτα κρούσματα απουσιών. Έγκαιρα η Δημογεροντία προσπάθησε να το αντιμετωπίσει αποστέλλοντας μια ιδιαίτερα αυστηρή της εγκύκλιος τον Ιούνιο του 1872 όπου επικαλείται: *...τον πατριωτισμόν των εις την ανελλιπή και ακριβή του καθήκοντος αυτού εκπλήρωσι*. Συνιστά επίσης να μην απομακρύνονται από τις θέσεις τους χωρίς άδεια. Σε περίπτωση που δεν συμμορφωνόταν οι δάσκαλοι στο μέτρο αυτό, τότε η Δημογεροντία θα προέβαινε: *... εις το έσχατον της παύσεως αυτών μέτρο*⁹⁰⁸.

Στην εγκύκλιο αυτή έχουμε τις απαντήσεις των δασκάλων σύμφωνα με το πνεύμα της εγκυκλίου. Ο δάσκαλος του Σίβα Κωνσταντίνος Παυλίδης δηλώνει ότι εκτελεί ευσυνείδητα τα καθήκοντά του⁹⁰⁹. Ο δάσκαλος των Πρεβελιανών Κωνσταντίνος Μαριδάκης βεβαιώνει ότι τα μαθήματα διενεργούνται σύμφωνα με τις διατάξεις της Δημογεροντίας⁹¹⁰. Ο Μιχαήλ Κυριακίδης από τη Γέργερη τονίζει ότι η εγκύκλιος δεν έχει ισχύ σ' αυτόν γιατί ποτέ δεν απομακρύνεται από τη θέση του και εκπληρώνει το χρέος του το οποίο και θεωρεί ιερό⁹¹¹. Από την Πόμπια ο Γεώργιος Καραγιαννάκης σημειώνει ότι η διδασκαλία γίνεται με την πρέπουσα επιμέλεια και σύμφωνα με τις ισχύουσες διατάξεις⁹¹². Ο δάσκαλος των Πιτσιδίων Δημήτριος Δεληγιαννάκης υπογραμμίζει ότι ουδέποτε απομακρύνθηκε από τη θέση του κατά τις εργάσιμες ημέρες⁹¹³.

Οι απουσίες των δασκάλων από τις θέσεις τους έχουν πολλές αιτίες. Η έκθεση του καθηγητή των Ιερών Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο Κασσάρα, που το καλοκαίρι του 1872 βρέθηκε στα Βορίζια για τον ιερωμένο δάσκαλο του σχολείου Κορνήλιο Μεταξάκη, αναφέρει ότι απουσιάζει από το σχολείο καθώς: *...περιέρχεται τάς*

⁹⁰⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 530 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους επαρχιακούς δασκάλους, (Ηράκλειο, 23 Ιουνίου 1872).

⁹⁰⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59-546 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Σίβα Κωνσταντίνου Παυλίδη, προς τη ΔΗ, (Σίβας, 30 Ιουνίου 1872).

⁹¹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 536 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πρεβελιανών Κωνσταντίνου Μαριδάκη, προς τη ΔΗ, (Πρεβελιανά, 6 Ιουλίου 1872).

⁹¹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 538 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Γέργερης Μιχαήλ Κυριακίδη, προς τη ΔΗ, (Γέργερη, 28 Ιουνίου 1872).

⁹¹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 550 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πόμπιας Γεωργίου Καραγιαννάκη, προς τη ΔΗ, (Πόμπια, 30 Ιουνίου 1872).

⁹¹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 59 – 545 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Δημητρίου Δεληγιαννάκη, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 1 Ιουλίου 1872).

*ἐπαρχίας κατά τάς ἐορτάς κηρύττων καί εὐαγγελιζόμενος αὐτεπαγγέλτως τόν λόγον τοῦ Θεοῦ, καί ταῦτα ἐν ἀγνοία πάντως τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Κυριάρχου τοῦ Μητροπολίτου, τοῦ καί προέδρου τῆς Σεβαστῆς ταύτης Δημογεροντίας*⁹¹⁴.

Οι απουσίες των δασκάλων οφείλονται και σε προστριβές τους με την τοπική κοινωνία. Στις 4 Αυγούστου 1874 οι κάτοικοι του Τυμπακίου στέλνουν επιστολή στη Δημογεροντία ζητώντας να μεταθέσει τον Κωνσταντίνο Τσαντιράκη σε άλλο σχολείο, γιατί απουσίασε τουλάχιστον ένα – δύο μήνες το χρόνο⁹¹⁵.

Στις καλοκαιρινές εξετάσεις του σχολείου της Γέργερης παραβρέθηκε ο καθηγητής Αντώνιος Μιχελιδάκης, αναφέρει ότι ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Ιερωνιμάκης ήταν επιμελέστατος κι ο μόνος που δεν είχε κάνει απουσίες⁹¹⁶.

Το φθινόπωρο του 1886 οι κάτοικοι των Καστελλιανών καταβάλουν προσπάθειες θα διοριστεί στο χωριό τους ο συγχωριανός τους Ευστάθιος Κηπαράκης. Με επιστολή τους στην Εφορεία ζητούν το νέο δάσκαλο, καθώς ο προηγούμενος Κωνσταντίνος Μπαριτάκης, έκαμε πολλές απουσίες και αμελούσε τους μαθητές⁹¹⁷.

Έντονη αντιπαράθεση ξέσπασε το χειμώνα το 1890 ανάμεσα στους κατοίκους της Αγίας Βαρβάρας και το δάσκαλο Ιωάννη Παπαδόπουλο. Οι κάτοικοι διαμαρτύρονταν ότι ο δάσκαλος απουσίαζε για αρκετές ημέρες, ενώ ο ίδιος ισχυριζόταν ότι απουσίαζε γιατί είχε χιονίσει στο χωριό. Η «κόντρα» αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη μετάθεση του δασκάλου⁹¹⁸.

Το καλοκαίρι του 1894 μερίδα κατοίκων της Γέργερης κατηγορεί με επιστολές της το δάσκαλο του χωριού Ηρακλή Αναστασάκη ότι κομματίζεται, ότι βάζει σπιουνιές, ότι είναι οινόπότης και χαρτοπαίκτης, ότι κάνει τρεις ώρες μάθημα στο σχολείο και την υπόλοιπη ώρα απασχολείται στα καφενεία και χάνεται ο καιρός των παιδιών. Ζητούν μάλιστα δάσκαλο συνεπαρχιώτη και που να ασχολείται μόνο με

⁹¹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 454/457ΑΔΗ: Έκθεση του Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιου Κασσάρα, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1872).

⁹¹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 085 – 154 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων του Τυμπακίου, προς τη ΔΗ, (Τυμπάκι, 4 Αυγούστου 1874).

⁹¹⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 2-377 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Μιχελιδάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1875).

⁹¹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 231 –176 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Καστελλιανών, προς την ΤΜΕ, (Καστελλιανά, 22 Σεπτεμβρίου 1886).

⁹¹⁸ Αρκετά έγγραφα υπάρχουν από τη διαμάχη των κατοίκων της Αγίας Βαρβάρας με το δάσκαλο Ιωάννη Παπαδόπουλο - Λεπτομέρειες στο σχετικό παράρτημα Παράρτημα Κεφαλαίου 4^{ου} - Σημείωση 21^η, σελ. 596.

το σχολείο του, ενώ προειδοποιούν ότι αν παραμείνει ίσως γίνει κανένα κακό ⁹¹⁹ & ⁹²⁰. Ο δάσκαλος όμως παρέμεινε στο χωριό και την επόμενη χρονιά.

Ένας σημαντικός παράγοντας των απουσιών των δασκάλων είναι οι ενασχόλησή τους με άλλα επαγγέλματα κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των διδακτικών τους καθηκόντων. Ενασχόληση που πολλές φορές προκαλούσε την τοπική κοινωνία με αναφορές σε βάρος του δασκάλου. Υπάρχουν αρκετά παραδείγματα που αποκάλυψε η έρευνά μας. Θα αναφέρουμε τα χαρακτηριστικότερα:

- Ο δάσκαλος του Χάρακα Μιχαήλ Σιββάκης καταγγέλλεται από το Λοχαγό της Χωροφυλακής Μονοφατσίου και Ρίζου Νικολάου Θειακάκη ότι παραμελεί τα καθήκοντά του, αφού εργάζεται ως γραμματέας του Δημαρχείου, λαμβάνοντας μάλιστα επιπλέον μισθό 100 γρόσια⁹²¹.
- Τον Απρίλιο του 1887 η Εφορεία ζητά από το Δήμαρχο Τυμπακίου να ερευνήσει τις καταγγελίες σε βάρος του δασκάλου Τυμπακίου Σπυρίδων Δρετάκης σύμφωνα με τις οποίες: *...καταγίνεται εις έμπορικάς ύποθέσεις, άλλοτε δέ επί πολλάς ήμέρας άπουσιάζει εις Ρέθυμνον* ⁹²².
- *...τινές των κ. διδασκάλων προς τοίς δασκαλικοίς των καθήκωσι μετέρχοντο καί άλλα βιοποριστικά επαγγέλματα ως λ. χ. ό έκ Καπετανιανών Ζουριδάκης, μετερχόμενος καί τόν οίνοπώλην καί άλλοι, σημειώνει στην έκθεσή του ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Πόμπιας Δημήτριος Δασκαλάκης το καλοκαίρι του 1887* ⁹²³.

Σε πολλές περιπτώσεις οι δάσκαλοι προκειμένου να μετακινηθούν ζητούν άδεια από την Εφορεία. Δεκάδες είναι τα έγγραφα με αιτήσεις εκπαιδευτικών που ζητούσαν άδεια προκειμένου να μετακινηθούν. Άδειες ζητούσαν λόγω εορτών (Χριστουγέννων

⁹¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 199 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων της Γέργερης, προς την ΤΜΕ, (Γέργερη, 6 Αυγούστου 1894)

⁹²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 198 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων της Γέργερης, προς την ΤΜΕ, (Γέργερη, 28 Αυγούστου 1894).

⁹²¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 537 ΑΔΗ: Έγγραφο του Λοχαγού της Χωροφυλακής Μονοφατσίου και Ρίζου Νικολάου Θειακάκη, προς την ΤΜΕ, (Πύργος, 13 Ιουνίου 1886) – Λεπτομέρειες στο σχετικό παράρτημα Παράρτημα Κεφαλαίου 4^ο - Σημείωση 22^η, σελ. 598.

⁹²² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 150 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το Δήμαρχο Τυμπακίου, (Ηράκλειο, 20 Απριλίου 1887) – Λεπτομέρειες στο σχετικό παράρτημα Παράρτημα Κεφαλαίου 4^ο - Σημείωση 23^η, σελ. 600.

⁹²³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 242 - 54 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινούργιου – Πυργιωτίσσης Δημητρίου Δασκαλάκη, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 2 Σεπτεμβρίου 1887).

⁹²⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 575 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ζαρού Μίνωα Πολιουδάκη, που ζητά άδεια τις ημέρες των Χριστουγέννων για να πάει στο χωριό του, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 18 Δεκεμβρίου 1881).

, Πάσχα⁹²⁵ κ.α.), για να πάνε στα χωριά τους⁹²⁶, για να δουν την οικογένειά τους, για να μεταβούν στο Ηράκλειο⁹²⁷, για λόγους υγείας⁹²⁸, για δικαστικές υποθέσεις⁹²⁹ κ.α. Υπήρξαν και άδειες εκπαιδευτικών προκειμένου να μεταβούν στη Γενική Συνέλευση των Κρητών, στην οποία και είχαν εκλεγεί ως αντιπρόσωποι⁹³⁰.

Ήταν σύνηθες φαινόμενο δάσκαλοι προφασιζόμενοι δικές τους αγροτικές εργασίες να φεύγουν από το σχολείο. Ο δάσκαλος της Μεγάλης Βρύσης Αντώνιος Αποστολίδης το καλοκαίρι του 1882, στέλνει επιστολή στην Εφορεία ζητώντας να επισπευσθεί η αποστολή του ανθρώπου που θα παραστεί στις εξετάσεις, διαφορετικά να του δοθεί 20ήμερη άδεια προκειμένου να είναι στο χωριό του την ώρα του τρυγητού για να μη ζημιωθεί⁹³¹.

Και μπορεί αρκετοί δάσκαλοι να έφευγαν από το σχολείο ζητώντας σχετική άδεια από την Εφορεία, εντούτοις πολλοί ήταν εκείνοι που έφευγαν χωρίς να ζητήσουν τη σχετική έγκριση. Το γεγονός αυτό είχε ενοχλήσει την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, η οποία όταν είχε να αντιμετωπίσει παρόμοια περιστατικά πολλές φορές προέβαινε στη διακοπή της μισθοδοσίας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του δασκάλου Αγίου Θωμά Δράκοντα Χαλκιάδακη ο οποίος απουσίασε από το σχολείο του για 15 ημέρες τον Ιανουάριο του 1883 και η Εφορεία του έκοψε το μισθό ενός μηνός⁹³². Το μέτρο αυτό ήταν παλαιά, αφού βρίσκεται σε ισχύ και στη δεκαετία του 1870, όμως είχε ατονήσει⁹³³. Όμως η Εφορεία θέλοντας να δώσει έμφαση στις

⁹²⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 117 – 548 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Πατισίδερου Λεωνίδα Παπαδάκη, που ζητά άδεια για το Πάσχα, προς την ΤΜΕ, (Πατισίδερους, 15 Μαρτίου 1877).

⁹²⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 177 – 363 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Αγίου Θωμά Δημητρίου Δεληγιαννάκη, που ζητά άδεια να πάει στο χωριό του, προς την ΤΜΕ, (Άγιος Θωμάς, 13 Μαρτίου 1882).

⁹²⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 295 – 008 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινούργιου – Πυργιωτίσσης Γεώργιου Πολιτάκη, που ζητά 5νήμερη άδεια προκειμένου να μεταβεί στο Ηράκλειο, προς την ΤΜΕ, (Πετροκεφάλι, 3 Φεβρουαρίου 1892).

⁹²⁸ Ο δάσκαλος Τυμπακίου Κωνσταντίνος Τσαντιράκης ζητά άδεια για λόγους υγείας. Αρρωσταίνει από «γαστρικόν πυρετόν» και πάει στο Ηράκλειο για να αναρρώσει, ενώ καταθέτει και πιστοποιητικό γιατρού Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 76 – 560 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Τυμπακίου Κων/νου Τσαντιράκη, προς τη ΔΗ, (Τυμπάκι, 8 Δεκεμβρίου 1873).

⁹²⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 76 – 560 & ΚΑ 2 – ΑΑ 112 – 584 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου της Πλώρας Δημητρίου Δεληγιαννάκη, που ζητά άδεια για δικαστικές του υποθέσεις, προς τη ΔΗ, (Πλώρα, 7 Οκτωβρίου 1876).

⁹³⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 76 – 560 & ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 295 ΑΔΗ: Έγγραφο του Γυμνασιάρχη του Κρητικού Γυμνασίου Αντωνίου Μιχελιδάκη, που ζητά άδεια για τη Γενική Συνέλευση των Κρητών, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 29 Απριλίου 1888).

⁹³¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05 – 323 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μεγάλης Βρύσης Αντωνίου Αποστολίδη, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 29 Ιουλίου 1882).

⁹³² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ –189 – 209 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το δάσκαλο Αγίου Θωμά Δράκοντα Χαλκιάδακη, (Ηράκλειο, 29 Μαρτίου 1883) - κ.α. έγγραφα

⁹³³ Στις 21 Φεβρουαρίου 1877, η ΔΗ δίνει εντολή στην ΧΟΤ για κράτηση του 1/8 του μισθού του δασκάλου Βόρρων Εμμανουήλ Λιμπρίτη, γιατί απουσίασε μία μέρα από τη θέση του χωρίς τη σχετική άδεια. Ο αφού πληροφορήθηκε τη σχετική μείωση του μισθού του, με επιστολή του στη Δημογεροντία, διαμαρτύρεται για τη μείωση, καθώς όπως αναφέρει ήταν μεγάλη ανάγκη να μεταβεί

ποινές, στέλνει στις 8 Νοεμβρίου 1884 εγκύκλιο στους «Επαρχιακούς Διδασκάλους» στους οποίους και υπογραμμίζει με αυστηρό ύφος ότι δεν επιτρέπεται να απομακρύνονται από το σχολείο χωρίς άδεια, καθώς, όποιος δάσκαλος παραβίαζε την παραπάνω εγκύκλιο θα τιμωρείται με πρόστιμο 50 γροσίων αρχικά, 100 γροσίων αν επαναλαμβανόταν και με κατακράτηση μισθού ενός μηνός αν ξαναγινόταν η παράβαση⁹³⁴. Η παραπάνω εγκύκλιος προκάλεσε την αντίδραση του δασκάλου Ιωάννη Ζωγραφάκη, ο οποίος με επιστολή του προς την Εφορεία διαμαρτύρεται για την αυστηρότητα της εγκυκλίου τονίζοντας ότι: *...όταν από την ρίζαν ασθενή το δένδρον, οποία θεραπείαν δύναται να εφαρμοσθή εις αυτό ή η από μέσου του κορμού τομή αυτού;*⁹³⁵. Πάντως η εγκύκλιος έφερε αποτέλεσμα, καθώς οι πολυήμερες απουσίες σταδιακά άρχισαν να μειώνονται...

Συμπεράσματα

Η άτακτη παρουσία των δασκάλων στα σχολεία και η τακτική τους φυγή εν εποχή μαθημάτων, ανάγκασε σχετικά γρήγορα τη Δημογεροντία να λάβει μέτρα για το θέμα. Οι δάσκαλοι πολλές φορές για προσωπικούς λόγους απουσίαζαν από τα σχολεία τους, χωρίς να ενημερώνουν την προϊσταμένη αρχή, η οποία κατά τακτά χρονικά διαστήματα έστελνε αυστηρές εγκυκλίους προς τους δασκάλους των επαρχιακών σχολείων. Μάλιστα δε διστάζει να επιβάλει πρόστιμα σε όσους ανακαλύπτει ότι απουσιάζουν αδικαιολόγητα από το σχολείο τους. Από τα υπάρχοντα έγγραφα φαίνεται να είναι πρόθυμη να χορηγεί άδειες σε όσους κατά καιρούς τις ζητούσαν, χωρίς αυτό να είναι κανόνας. Τα περισσότερα προβλήματα παρατηρούνται στη δεκαετία του 1870, ενώ στη συνέχεια η κατάσταση ομαλοποιείται.

Κεφάλαιο πέμπτο

Μαθητικός πληθυσμός

1. Φοίτηση μαθητών

αμέσως στο Ηράκλειο και ως εκ τούτου δεν πρόλαβε να ζητήσει άδεια. Αναφέρει μάλιστα ότι στο Ηράκλειο έμεινε μόνο πέντε ώρες και μετά επέστρεψε στην θέση του. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 117-396 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τη ΧΟΤ, (Ηράκλειο, 11 Μαρτίου 1877).

⁹³⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 209 – 32 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τους επαρχιακούς δασκάλους, (Ηράκλειο, 8 Νοεμβρίου 1884).

⁹³⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 517 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ρογδιάς Ιωάννη Ζωγραφάκη, προς την ΤΜΕ, (Ρογδιά, 19 Νοεμβρίου 1884).

Τα στοιχεία για το μαθητικό πληθυσμό της Μεσαράς συγκεντρώθηκαν από μαθητολόγια που κατέγραφαν οι δάσκαλοι και τα έστελναν στην προϊσταμένη αρχή, που ήταν αρχικά η Δημογεροντία Ηρακλείου και στη συνέχεια η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου.

Αρχικά θα πρέπει να επισημάνουμε ότι ο αριθμός των μαθητών στα σχολεία της Μεσαράς δεν ήταν σταθερός καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους, ούτε αντιπροσώπευε αναλογικά τους μαθητές ενός και μόνο χωριού, καθώς στο ίδιο σχολείο φοιτούσαν και μαθητές από τα γύρω χωριά⁹³⁶. Η ακρίβεια των στοιχείων είναι σχετική, αφού πολλές φορές οι αριθμοί διογκώνονταν, είτε για να εξασφαλίσουν τη διατήρηση των σχολείων⁹³⁷, είτε για να πετύχουν οι δάσκαλοι και οι τοπικές κοινωνίες το διορισμό «βοηθού» στο σχολείο⁹³⁸. Πάντως η Τμηματική Εφορεία είχε καλέσει τους δασκάλους να αναγράφουν στα μαθητολόγια τα ακριβή στοιχεία, αλλά το ζήτημα αυτό ουσιαστικά εξαρτιόταν από την ευσυνειδησία του κάθε δασκάλου.

Ασφαλέστερα φαίνονται τα στοιχεία της καταγραφής των μαθητών που συμμετείχαν στις δημόσιες εξετάσεις, που διεξάγονται στο τέλος του έτους και που σαφώς διέφερε από τον αριθμό που παρουσίαζαν τα μαθητολόγια⁹³⁹. Και ο αριθμός αυτός είναι ωστόσο αμφισβητήσιμος, καθώς οι εξετάσεις γίνονταν κατά την εποχή του θέρους και οι περισσότεροι μαθητές βρίσκονταν στα χωράφια και στα αλώνια μαζί με τους γονείς τους⁹⁴⁰.

⁹³⁶ Στο: «Κεφάλαιον Δ'» του «Κανονισμού τῶν κατὰ τό τμήμα Ἡρακλείου ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων» άρθρο 8 αναφέρεται ότι: ...Πολλά γειτνιάζοντα χωρία θέλουσιν ἐνόνεσθαι πρὸς ἀνέγερσιν ἐνός Δημοτικοῦ Καταστήματος, προωρισμένου διὰ Σχολεῖον, ἥτις θέλει γίνεσθαι τῇ φιλομούσῳ καὶ φιλομάθῳ συνδρομῇ τῶν κατοίκων αὐτῶν. Ἡ δ' ἔνσως αὕτη θέλει γίνεσθαι ἢ καθ' ἑλευθέραν θέλησιν τῶν διαφόρων χωρίων, ἢ ὅπου ἂν ἡ χρεία τό καλέσῃ καθ' ἐπίσημον ἀπόφασιν τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 –099 ἀρ. πρ. 1511 - ἀρ. Διεκ. 883 - Ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 5 Δεκεμβρίου 1870.

⁹³⁷ Ο «Νόμος περί παιδείας» που ψηφίστηκε από την κρητική Βουλή στις 8 και 9 Μαΐου 1881 αναφέρει το άρθρο 5, ότι: ...Πᾶν δημοτικόν σχολεῖον ἀναγκαίως πρέπει νά ἔχῃ ἀριθμόν μαθητῶν οὐχί κατώτερον τῶν 30.

⁹³⁸ Σύμφωνα με το παραπάνω νόμο στο άρθρο 11, αναφέρεται ότι: ...Εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα εἰς τὰ ὅποια ὁ ἀριθμός τῶν μαθητῶν ὑπερβαίνει τοὺς 100 διορίζεται καὶ εἷς βοηθός.

⁹³⁹ Στις εξετάσεις του καλοκαιριού του 1888, στο Δημοτικό σχολείο της Μεγάλης Βρύσης, παραβρέθηκε ο καθηγητής του Γυμνασίου Χρήστος Βαρουτάκης ο οποίος και σημειώνει στη σχετική του έκθεση: ...Ἐν Μεγάλῃ Βρύσῃ ἦσαν μὲν ἐγγεγραμμένοι ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ διδασκάλου 36, ἀλλὰ παρευρέθησαν μόνον 13 καὶ τούτων οἱ πλείους μικρὰ παιδάρια. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Χρήστου Βαρουτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 22 Αυγούστου 1888).

⁹⁴⁰ ...οι μαθηταὶ ἀπουσιάζουσι πολλάκις καὶ ὅτι, τινὲς αὐτῶν ἀφότου ἤρχισε το θέρος δὲν ἐμφανίσθησαν πλέον, ἀναφέρει το καλοκαίρι του 1873 ο δάσκαλος του σχολείου του Χάρακα Μιχαὴλ Σιβάκης, στον Εμμανουήλ Νιωτάκη, που πραγματοποίησε τις εξετάσεις στο σχολείο του Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02^α – 64/68 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

Η φοίτηση των μαθητών ανά σχολείο ή ανά δήμο και επαρχία συνδέεται με πολλούς παράγοντες.

Η αύξηση του αριθμού των Σχολείων επηρεάζει αναλογικά και την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού της Μεσαράς. Το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούν στη Μεσαρά 8 σχολεία, στα οποία φοιτούν 377 μαθητές. Την επόμενη χρονιά τα σχολεία αυξάνονται σε 12 και οι μαθητές σε 509. Το σχολικό έτος 1875-1876 τα σχολεία συνεχίζουν να αυξάνονται. Στοιχεία από 15 σχολεία (λειτουργήσαν 16 συνολικά), δείχνουν ότι σ' αυτά φοιτούν 635 μαθητές. Το 1881-1882 λειτουργούν 27 Σχολεία με 1326 μαθητές, αριθμός που είναι και ο μεγαλύτερος που έχει καταγραφεί μέχρι εκείνη τη χρονική περίοδο⁹⁴¹.

Καθοριστικό ρόλο στην αύξηση της φοίτησης των μαθητών έπαιξε και η εξέλιξη του κοινοτικού και σχολικού θεσμού. Έτσι η **σταθεροποίηση του θεσμού των Δημογεροντιών** – κυρίως μετά τα τέλος της επανάστασης του 1866 – και η διάθεση μεγάλου μέρους των κονδυλίων από την ενοικίαση των μοναστηριακών κτημάτων στην εκπαίδευση, συντέλεσε στην εδραίωση της εκπαίδευσης στη Μεσαρά και στο Νομό Ηρακλείου γενικότερα. Πριν το 1869 στην περιοχή της Μεσαράς υπήρχαν μόνο τρία σχολεία και ως το 1875 ιδρύθηκαν και λειτούργησαν άλλα 14 σχολεία⁹⁴².

Τα ποσοστά φοίτησης των μαθητών επηρεάζουν και παράγοντες πολιτικής φύσης, όπως π.χ. η **επανάσταση του 1878** που είχε ως αποτέλεσμα να διακοπούν τα μαθήματα στα περισσότερα από τα 19 λειτουργούντα σχολεία της Μεσαράς.

Μετά το τέλος της επανάστασης **ο διορισμός του χριστιανού Ιωάννη Φωτιάδη** στη θέση του Γενικού Διοικητή του νησιού (1878 – 1885), επηρέασε την αύξηση τόσο του αριθμού των σχολείων, όσο και των μαθητών στη Μεσαρά⁹⁴³, ενώ η

⁹⁴¹ Όλα τα στατιστικά στοιχεία για τους φοιτούντες μαθητές ανά σχολείο, υπάρχουν στους στατιστικούς πίνακες του σχετικού Παράρτημα Κεφαλαίου 5^{ου} – Σημείωση 1^η, σελ. 601^α.

⁹⁴² Πριν το 1869 υπήρχαν τα σχολεία:

- Στην Πόμπια (1842).
- Στα Πιτσίδια (1862)
- Στο Σίβα (1864).

Μετά το 1896 ιδρύονται τα σχολεία:

- Τυμπάκι (1869)
- Γέργερη και Πρεβελιανά (1870)
- Βορίζα (1870)
- Χάρακας (1872)
- Βασιλικά Ανώγεια και Πλώρα (1873)
- Βόρροι, Ζαρός, Μητρόπολη, Καστελλιανά, Άγιος Θωμάς, Μεγάλη Βρύση και Πατσίδερος (1875)

⁹⁴³ Το σχολικό έτος 1881-1882 στη Μεσαρά λειτουργού 27 Σχολεία και φοιτούν 1.326 μαθητές.

αντικατάσταση του Φωτιάδη το 1885 από τον Ιωάννη Σάββα πασά προκάλεσε αναστάτωση στο νησί και επαναστατικές κινήσεις. Σε συνδυασμό με τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα (ναυτικός αποκλεισμός από τις Μεγάλες Δυνάμεις το 1885-1886), η απομάκρυνση Φωτιάδη είχε επίδραση αρνητική στην εκπαίδευση, αφού συνοδεύτηκε από ελάττωση αισθητή των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία⁹⁴⁴.

Όταν ανέλαβε Γενικός Διοικητής της Κρήτης **ο Κωνσταντίνος Ανθόπουλος (1887-1888)**⁹⁴⁵ που στήριζε την εκπαίδευση, παρατηρείται και πάλι αύξηση του μαθητικού πληθυσμού.⁹⁴⁶

Καταλυτικότερος πολιτικός παράγοντας για την εκπαίδευση αποδεικνύεται η άτυχης Κρητική επανάσταση του 1889 που συνοδεύεται από πολλά δεινά. Ανακλήθηκε ο Χάρτης της Χαλέπας, που κατοχύρωνε προνόμια πολιτικής και θρησκευτικής ελευθερίας και επιβλήθηκε βαρύτατη φορολογία⁹⁴⁷. Επίσης η πιστή εφαρμογή του νόμου που επιχείρησε να κάνει το 1889 η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου λόγω μεγάλων οικονομικών αδιεξόδων, είχε ως άμεσο αποτέλεσμα να κλείσουν τα Σχολεία στα οποία φοιτούσαν λιγότεροι από 30 μαθητές. Από τα 32 λειτουργούντα Σχολεία στη Μεσαρά, έκλεισαν τα 19⁹⁴⁸.

Η πενταετία 1890 – 1895 είναι μια από τις πιο δύσκολες για την Κρήτη, αφού επικρατεί ανωμαλία και αναβιώνουν παλιά πολιτικά μίσση και πάθη⁹⁴⁹, ενώ τα προβλήματα στην εκπαίδευση παραμένουν.

Ακολουθεί η επανάσταση του 1897 που είχε ως αποτέλεσμα να παραμείνουν κλειστά όλα τα σχολεία της Μεσαράς. Οι ποσοτικές διακυμάνσεις στη φοίτηση των μαθητών απεικονίζονται στον πίνακα που καταρτίσαμε με βάση το αρχικό υλικό μας, όπου απεικονίζονται οι αριθμοί σχολείων και μαθητών κατά την περίοδο του δεύτερου ημίσεως του 19^{ου} αιώνα που εξετάζουμε.

Συγκεντρωτικός Πίνακας Σχολείων και μαθητών				
Σχ. Έτος	Αρ. Σχ.	Μαθητές	Μαθ/τρ	Σύν.
Παρατηρήσεις				

⁹⁴⁴ Το σχολικό έτος 1885-1886 στα 27 σχολεία που λειτουργούν στη Μεσαρά φοιτούν 968 μαθητές. Βλ και Στέφανος Γοντικάκης ο. π., σελ. 170.

⁹⁴⁵ Από 2 Φεβρουαρίου 1887 έως 5 Μαΐου 1888.

⁹⁴⁶ Στα Σχολεία της Μεσαράς καταγράφεται άνοδος του μαθητικού πληθυσμού κατά 21,69%. Συγκεκριμένα σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία το σχολικό έτος 1887-1888 φοιτούσαν στα Σχολεία της Μεσαράς 921 μαθητές, ενώ το αμέσως επόμενο οι μαθητές ανήλθαν στους 1178. καταγράφεται δηλαδή μια αύξηση 255 μαθητών (27,68%).

⁹⁴⁷ Βλ. Θεοχάρης Δετοράκης, Η ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1990, σελ. 389

⁹⁴⁸ Στοιχεία στο στατιστικό πίνακα του παραρτήματος. Παράρτημα Κεφαλαίου 5^{ου} - Σημείωση 2^η, σελ. 601.

⁹⁴⁹ Βλ. Αντώνιος Χουρδάκης, *Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913)*, GYTENBERG σελ. 43.

			ιες		
1864-1865	3				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1865-1866	3				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1866-1867	3				Δεν υπάρχουν στοιχεία - Επανάσταση 1866
1867-1868	3				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1868-1869	3				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1869-1870	4	70	0	70	Στοιχεία από 1 σχολείο
1870-1871	6				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1871-1872	8	391	0	391	Στοιχεία από 7 σχολεία
1872-1873	8	358	6	364	Στοιχεία από 7 σχολεία
1873-1874	8	386	9	377	Πλήρη στοιχεία
1874-1875	12	499	10	509	Πλήρη στοιχεία
1875-1876	16	626	9	626	Στοιχεία από 15 σχολεία
1876-1877	16	234	5	239	Στοιχεία από 7 σχολεία
1877-1878	19				Δεν υπάρχουν στοιχεία - Επανάσταση 1878
1878-1879	19				Τα σχολεία είναι κλειστά- Επανάσταση 1878
1879-1880	20	169	0	169	Στοιχεία από 5 σχολεία-Κλειστά 4 σχολεία
1880-1881	21	730	20	750	Στοιχεία από 19 σχολεία
1881-1882	27	1269	57	1326	Πλήρη στοιχεία
1882-1883	27	880	61	941	Στοιχεία από 20 σχολεία
1883-1884	28				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1884-1885	28	672	11	683	Στοιχεία από 20 σχολεία
1885-1886	27	959	27	986	Πλήρη στοιχεία
1886-1887	27	807	22	829	Στοιχεία από 25 σχολεία
1887-1888	28	924	32	956	Πλήρη στοιχεία
1888-1889	31	1087	89	1176	Πλήρη στοιχεία
1889-1890	32	528	15	543	Κλειστά είναι 19 σχολεία - Στοιχεία από 10 σχολεία
1890-1891	32	646	22	668	Κλειστά είναι 13 σχολεία - Στοιχεία από 13 σχολεία
1891-1892	32	772	54	826	Κλειστά είναι 12 σχολεία - Στοιχεία από 18 σχολεία
1892-1893	32				Δεν υπάρχουν στοιχεία
1893-1894	32	437	10	447	Κλειστά είναι 9 σχολεία - Στοιχεία από 12 σχολεία
1894-1895	32	831	0	831	Στοιχεία από 21 σχολεία

1895-1896	32	583	27	610	Στοιχεία από 18 σχολεία
1896-1897	32	256	14	270	Στοιχεία από 8 σχολεία
1897-1898	32				Τα σχολεία είναι κλειστά-Επανάσταση 1897
1898-1899	32	362	36	398	Στοιχεία από 7 σχολεία

Συμπεράσματα

Η τραγική αρχικά κατάσταση της εκπαίδευσης στην Κρήτη στα μέσα του 190υ αιώνα περιγράφει σε ένα απόσπασμα της ομιλίας του καθηγητή του Κρητικού Γυμνασίου Αντωνίου Μιχελιδάκη στην Κρητική Βουλή το 1901: *...Εις ποίον σημείον ευρίσκετο η πατρίς ημών προ τεσσάρων δεκαετιρήδων γινώσκομεν πάντες. Η μόρφωσις περιορίζετο μόνον εις την ανάγνωσιν και γραφήν και εις την στοιχειώδη της αριθμητικής γνώσιν. Ο γινώσκων τότε την οκτώηχον, το ψαλτήριον και το ανθολόγιον και εκείνος ο οποίος ελογάριαζε το λάδι του και το χαρούπι, το οποίον επώλη, εθεωρείτο πεπαιδευμένος⁹⁵⁰.*

Η παραπάνω κατάσταση άρχισε να αλλάζει με την ίδρυση των πρώτων σχολείων αρχικά στις πόλεις και κωμοπόλεις και αργότερα στην υπόλοιπη ύπαιθρο. Τα συχνά επαναστατικά κινήματα και οι πολιτικές μεταβολές που απορρέουν από αυτά, επηρεάζουν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά την πορεία της εκπαίδευσης.

Το εύρος της συμμετοχής του μαθητικού πληθυσμού στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι ανάλογο των προσπαθειών που καταβάλλονται για συστηματοποίηση και θεσμοθέτηση των εκπαιδευτικών ζητημάτων με την ίδρυση σχολείων, αλλά και της ποιοτικής αναβάθμισης της εκπαίδευσης, που στηρίζεται με νομοθετήματα και πολιτικές αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας.

Η εκπαίδευση στη Μεσαρά από πλευράς φοίτησης των μαθητών αποκορυφώνεται στη δεκαετία του 1880, εποχή που λειτουργούν αρκετά σχολεία που καλύπτουν γεωγραφικά το σύνολο της περιοχής, με τη μεγαλύτερη συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία. Άλλος παράγοντας είναι οι σχέσεις δασκάλων και γονέων, που πολλές φορές επηρεάζουν τον αριθμό των φοιτούντων

⁹⁵⁰ Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας. Εστενογραφημένα πρακτικά της Βουλής. Έτος Α΄ τεύχος 4, Χανιά 1901. Συνεδρίαση 13/26 Ιουλίου 1901, σ. 1063 και Κάλλια Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, «Η παιδεία στην Κρήτη 1868-1878 Μια επισκόπηση» - Πεπραγμένα του Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ΄, σ. 77

μαθητών⁹⁵¹. Επίσης η συμπεριφορά του δασκάλου, αποτελεί παράγοντας φοίτησης η μη των μαθητών⁹⁵².

2. Το πρόβλημα της ελλιπούς φοίτησης

Ένα από τα βασικά προβλήματα που αναδεικνύονται στην εκπαιδευτική ζωή της Μεσαράς ήταν η ελλιπής φοίτησης των μαθητών. Στοιχεία για το θέμα των απουσιών υπάρχουν πάρα πολλά. Δύσκολα συναντάς σχολείο, στο οποίο να μη σημειώνονται παράπονα δασκάλων για τις συνεχείς απουσίες των μαθητών του.

Οι εκπρόσωποι της Δημογεροντίας αρχικά και της Τμηματικής Εφορείας αργότερα που επισκέπτονται τα σχολεία της Μεσαράς επισημαίνουν σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε το φαινόμενο αυτό, χωρίς όμως να παίρνουν αποτελεσματικά μέτρα. Το πρόβλημα των πολλών απουσιών στα σχολεία της Μεσαράς δε συμβαδίζει με την επιθυμία που φαίνεται να διακατέχει τους κατοίκους των χωριών που υπογράφουν αιτήματα για ίδρυση σχολείων στα χωριά τους. Από τη μια πλευρά φαίνεται ότι θεωρούσαν οι κάτοικοι επιτακτική την ανάγκη ίδρυσης σχολείου, εφόσον υπήρχε ικανός αριθμός παιδιών, από την άλλη το ενδιαφέρον για τακτική φοίτηση δεν ήταν ανάλογο.

Οι απουσίες αποτελούν μόνιμη επωδό των εξεταστών. Ενδεικτική είναι η παρατήρηση αυτών που επισκέφτηκαν το σχολείο της Αγίας Βαρβάρας τον Αύγουστο του 1880 χαρακτηρίζοντας τις απουσίες ως σκόπελο στον οποίο προσκρούει η προσπάθεια των δασκάλων⁹⁵³. Μάλιστα ο επιστάτης της Δημογεροντίας Εμμανουήλ Τζερνιαδάκης το 1881 με επιστολή του ζητά από την εποπτεύουσα αρχή των

⁹⁵¹ Οι σχέσεις του δασκάλου Ιωάννη Παπαδοπούλου με τους γονείς των μαθητών του σχολείου της Μεγάλης Βρύσης κατά το σχολικό έτος 1891-1892, δεν φαίνεται να είναι και οι καλύτερες – πιθανόν από την παλαιότερη προσπάθεια του δασκάλου να μεταφέρει την έδρα του σχολείου στο διπλανό χωριό Πρεβελιανά - όπως γράφει ο Διευθυντής του Δημοτικού σχολείου Ηρακλείου Ανδρέας Κοκκινάκης, που παραβρέθηκε στις εξετάσεις του καλοκαιριού του 1892 : *...Ο διδάσκαλος Ι. Παπαδόπουλος φαίνεται ότι δεν εύρισκετο εις πολλήν άρμονίαν προς τούς κατοίκους. Δέν ήδυνήθην όμως νά εξακριβώσω αν ούτος ήτο ο αίτιος ή οί κάτοικοι.* Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Κοκκινάκης στο Σχολείο γράφτηκαν 14 μαθητές από τους οποίους οι 8 φοίτησαν. Το προηγούμενο σχολικό έτος στο σχολείο φοιτούσαν 34 μαθητές Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 300 – 076 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1892).

⁹⁵² *...Ο διδάσκαλος μεταχειρίζεται τα τέκνα αυτών με μεγάλη σκληρότητα και δια τούτο αναγκάσθησαν πολλοί να τα αποσύρουν,* γράφει ο Εμμανουήλ Νιωτάκης, ο οποίος παραβρέθηκε στις εξετάσεις του Σχολείου στο Χάρακα το καλοκαίρι του 1873, στη Δημογεροντία Ηρακλείου. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02^α – 64/68 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

⁹⁵³ *...Ο σκόπελος όμως εις όν πᾶσα προσπάθεια διδασκάλων τε καί μαθητῶν προσκρούει ως ναυαγός είναι αί ἀπουσίαι...* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 3 – 380 ΑΔΗ: Έκθεση των πρώην δασκάλων Πρεβελιανών Κωνσταντίνου Μαριδάκη και Τυμπακίου Εμμανουήλ Λιμπρίτης, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 13 Αυγούστου 1880).

Σχολείων να αντιμετωπισθεί δικαστικώς το πρόβλημα των απουσιών, μήπως και πιεσθούν οι γονείς των μαθητών και στείλουν τα παιδιά τους στα σχολεία⁹⁵⁴ & ⁹⁵⁵.

Δεν λείπουν όμως και γονείς που προσπαθούν να πείσουν ή και να πιέσουν τα παιδιά τους να φοιτούν τακτικά στο σχολείο, πλην όμως αυτά πράττουν το αντίθετο. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του μαθητή Αλεβυστάκη Γεωργίου από τους Βόρρους που απουσιάζει τακτικά από το σχολείο. Και όπως γράφει την άνοιξη του 1886 ο δάσκαλος του σχολείου Μίνως Πολιουδάκης, ο συγκεκριμένος μαθητής ενώ καθημερινά παρακινούνταν από τη μητέρα του να πάει στο σχολείο, αυτός: ... *λιθοβολήσας αυτήν έδραπέτευσεν* ⁹⁵⁶.

Ο μεγάλος αριθμός των απουσιών ήταν ένα σταθερό πρόβλημα. Χαρακτηριστικό είναι τα στοιχεία που αναφέρουν στις εξετάσεις του καλοκαιριού 1877 οι Ελληνοδιδάσκαλοι Μύρων Κοιλιάρáκης (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνως Στεφανάκης (Ε Σ Καινουργίου – Πυργιωτίσσης) καθώς και ο επιστάτης της ΔΗ Γεώργιος Στεφανίδης, που παραβρέθηκαν⁹⁵⁷ σ' αυτές.

Οι παραπάνω εξεταστές είχαν επισκεφτεί επτά Σχολεία της Μεσαράς και συγκεκριμένα τα Σχολεία των Βασιλικών Ανωγείων, Μητροπόλεως, Πόμπιας, Μακράς Σίβας, Πιτσιδίων, Βόρρων και Τυμπακίου. Από τους 281 εγγεγραμμένους μαθητές, συμμετείχαν στις εξετάσεις μόνο οι 141.

Το μεγαλύτερο μέρος των απουσιών των μαθητών φαίνεται να οφείλεται στην απασχόλησή τους στις αγροτικές εργασίες των γονέων τους. Το Μάρτιο του 1874 ο δάσκαλος των Πιτσιδίων Εμμανουήλ Λιμπρίτης γράφει στη Δημογεροντία ότι οι γονείς στέλνουν τους μαθητές του, άλλος στα πρόβατα, άλλος για να σκάπτει το αμπέλι, άλλος για να βόσκει τα βόδια κ.α. ⁹⁵⁸.

Όπως σημειώνει το Μάιο του 1880 ο δάσκαλος των Καστελλιανών Χρήστος Παπαουλάκης, οι μαθητές κάνουν αρκετές απουσίες την εποχή της συγκομιδής των δημητριακών⁹⁵⁹. Και ο δάσκαλος της Μεγάλης Βρύσης Μιχαήλ Σιβάκης που

⁹⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 027 ΑΔΗ: Έκθεση του Επιστάτη Μονοφατίου Εμμανουήλ Τζερμαδιανάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (25 Ιανουαρίου 1881).

⁹⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 028 / 3 Φεβρουαρίου 1881

⁹⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 9-414 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Βόρρων Μίνωα Πολιουδάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Βόρροι, 1 Απριλίου 1886).

⁹⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 121 - 095 Έκθεση των Ελληνοδιδασκάλων Μύρων Κοιλιάρáκης (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνως Στεφανάκης (Ε Σ Καινουργίου – Πυργιωτίσσης) καθώς και του επιστάτη της ΔΗ Γεώργιος Στεφανίδης, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (25 Αυγούστου 1877).

⁹⁵⁸ ...*άλλος αποστέλλει τό τέκνο του εις πρόβατα, τρείς ή τέσσερις ήμέρας, άλλος ίνα σκάπητή τήν άμπελον, άλλος εις βόδια καί άλλος άλλαχού.* ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 159 Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Εμμανουήλ Λιμπρίτη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πιτσιδία, 18 Μαρτίου 1874).

αναφέρει ότι το Νοέμβριο του 1884 οι μαθητές του απουσίαζαν: ...ένεκα τῆς συγκομιδῆς των ἐλαιῶν⁹⁶⁰.

Το Σεπτέμβριο του 1885 ο Χριστόδουλος Σαββάκης τοποθετείται ως δάσκαλος στο Πιτσίδα όμως βρίσκει μόνο 17 μαθητές στο σχολείο καθώς οι μαθητές του έβοσκαν βόδια και θα επέστρεφαν στο σχολείο, όταν θα άρχιζαν οι βροχές⁹⁶¹. Το Μάιο του 1891 ο δάσκαλος του Χάρακα Νικόλαος Συγκελάκης γράφει στην Τμηματική Εφορεία ότι έφυγαν οι μαθητές, μόλις άρχισε η συγκομιδή των ελαιών⁹⁶².

Οι απουσίες σημειώνονται στις μεγαλύτερες τάξεις, καθώς σ' αυτές φοιτούν μαθητές ικανοί να εργαστούν στις αγροτικές εργασίες. Όπως παρατηρεί στην αναλυτική έκθεση του ο Ελληνοδιδάσκαλος Στυλιανός Καταλαγαριανός ο οποίος επισκέφτηκε το Δημοτικό σχολείο Βοριζίων τον Αύγουστο του 1894⁹⁶³ : ...οί γονεῖς χρησιμοποιοῦσι τὰ τέκνα των εἰς τὰς γεωργικὰς ἐργασίας καί μόνον ἐκεῖνα ἀπέστελλον εἰς τό σχολεῖον, τὰ ὅποια ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας των εἶναι ἀκόμη ἀνίκανα διὰ τὰς γεωργικὰς ἐργασίας. Επίσης ο καθηγητής Γεώργιος Αεράκης ο οποίος είχε επισκεφτεί τον Αύγουστο του 1891 το Τυμπάκι αναφέρει στην έκθεση του ότι στις μεγαλύτερες τάξεις των δημοτικών σχολείων οι μαθητές είναι λίγοι και δεν φοιτούν τακτικά, μάλιστα έχουν από 100 έως 170 απουσίες⁹⁶⁴.

Για να γίνει σαφέστερο το πρόβλημα των απουσιών, παραθέτουμε ενδεικτικά στοιχεία, όπως αυτά απορρέουν από την επεξεργασία των μαθητολογίων των σχολείων:

Σχολικό έτος	Σχολείο	Μαθητές	Απουσίες	Διέκοψαν
1873-1874(έως Μάρτιο)	Πόμπια	47	743	4
1874-1875	Πιτσίδα	65	2125	
1874-1875	Βασιλικά Ανώγεια	41		25
1879 - 1880	Αγία Βαρβάρα	32	1409	

⁹⁵⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 156 –284 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Καστελλιανών Χρήστου Παπααουλάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Καστελλιανά, 10 Μαΐου 1880).

⁹⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 536 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου της Μεγάλης Βρύσης Μιχαήλ Σιββάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Μεγάλη Βρύση, 21 Νοεμβρίου 1884).

⁹⁶¹ ...Μανθάνω, ὅτι μαθηταὶ τινές οἱ ὅποιοι βόσκουν βόας δέν προσέρχονται εἰς τό Σχολεῖον, ἐάν δέν ἀρχίσῃ νά βρέχῃ ὅτε βρέχουσιν ἀπολύσει τούτους. Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 8 - 258 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων Χριστόδουλου Σαββάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Πιτσίδα, Σεπτέμβριος 1885).

⁹⁶² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^β –109 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου του Δημοτικού σχολείου Χάρακα, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Χάρακα, 15 Μαΐου 1891).

⁹⁶³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319-36 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδασκάλου Εμμανουήλ Καταλαγαριανού, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1894).

⁹⁶⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 169 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Γεωργίου Αεράκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 8 Αυγούστου 1891).

1880-1881	Πατσίδερος	42	1404	
Απουσίες μηνός	Σχολείο	Μαθητές	Απουσίες	
Μάιος 1880	Μεγάλη Βρύση	22	160	
Δεκέμβριος 1884	Ζαρός	23	161	
Νοέμβριος 1885	Μιαμού	27	111	
Οκτώβριος 1885	Βασιλική	26	48	
Οκτώβριος 1885	Σχοιριάς	21	108	
Μάιος 1889	Λούκια	10	160	
Δεκέμβριος 1895	Εθιά	16	78	
Ιανουάριος 1896	Σίβας	87	151	

Σοβαρός λόγος απουσιών ήταν και οι επιδημικές ασθένειες που φαίνεται να ταλαιπωρούν το μαθητικό πληθυσμό της Μεσαράς. Οι κυριότερες είναι δύο. Η ευλογιά που κράτησε δυο συναπτά σχολικά έτη (1883 –1885) και η ιλαρά που καταγράφεται στη δεκαετία του 1890 με πολλές συνέπειες για τον πληθυσμό της Μεσαράς.

Συγκεκριμένα το Μάιο του 1884 η ευλογιά βρίσκεται σε έξαρση στην περιοχή της Μεσαράς και όπως μας πληροφορεί η εφημερίδα της εποχής «*ΜΙΝΩΣ*»: *...καθ' ἐκάστην αὐξάνει καὶ οὐχὶ ὀλίγους μέχρι τοῦδε ἔχει πέμψει εἰς τὸν Ἀδην*⁹⁶⁵. Στις 4 Μαΐου 1884, ο Ειρηναίος πληροφορεί την Τμηματική Εφορεία ότι λόγω επιδημίας της νόσου ευλογιάς ζήτησε από το δημοτικό γιατρό Κωνσταντίνο Μαλικούτη πριν 14 μέρες να εμβολιάσει τους μαθητές. Για να ελέγξουν τη διάδοση της επιδημίας απαγόρευσαν στους μαθητές να μετακινούνται από τα χωριά τους στα σχολεία. Μάλιστα η κατάσταση, όπως γράφει, γίνεται σοβαρότερη, καθώς υπήρξε κρούσμα ευλογιάς στον τοπικό σταθμό χωροφυλακής.⁹⁶⁶

Στις αρχές Ιουλίου η ίδια εφημερίδα «*ΜΙΝΩΣ*» μας πληροφορεί ότι στο Ηράκλειο πέθαναν 33 άνθρωποι. Ο θάνατος 17 από αυτούς προερχόταν από τη νόσο της ευλογιάς.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ Βλ. Εφημερίς «*ΜΙΝΩΣ*», αρ. φ. 172, σ. 3. Προβλήματα με την ευλογιά στη Μεσαρά, (Ηράκλειο, 26 Μαΐου 1884).

⁹⁶⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7-64 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχου της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναίου, προς την ΤΜΕ. Αφορά θανάτους μαθητών από την ευλογιά στο Πετροκεφάλι, (Πόμπια, 5 Ιουνίου 1884).

⁹⁶⁷ ... Οι αποθανόντες εν τη ημετέρα πόλει (δηλ. το Ηράκλειο) κατά τας τρεις παρελθόντας εβδομάδας από 17^{ης} Ιουνίου μέχρι χθες ανέρχονται εις 33, εκ των 13 χριστιανοί (7 εξ ευλογιάς και 6 εξ άλλων νόσων) και 20 Οθωμανοί (10 εξ ευλογιάς και έτεροι 10 εξ άλλων νόσων). Εφημερίδα Ηρακλείου «*ΜΙΝΩΣ*», Αρ. Φύλλου 179, Ημερομηνία Ιούλιος 1884, σ. 2

Προς το τέλος του σχολικού έτους πληροφορούμαστε από το γιατρό Κωνσταντίνο Μαλικούτη επόπτη των σχολείων, ότι τα χωριά της ρίζας Γέργερη και Βορίζια μαστιζονται από τη νόσο της ευλογιάς: *...Η βροτολογικός νόσος ευλογιά ποιεί θραύσιν εν τοιῷ χωρίοις Γέργερη και Βορίζια.. Δι' ὃ φρονοῦμεν ὅτι οἱ κάτοικοι δέν θά ἐπιτρέψουν εἰς τὰ ὑγειᾶ τέκνα αὐτῶν νά συνεργασθῶσι μετά τῶν τέως παθόντων. Μάλιστα προτείνει να ανασταλούν και οι διορισμοί των δασκάλων: ...μέχρι οὔ ἡ νόσος λοφάσει⁹⁶⁸.*

Και στη Γέργερη το σχολείο το μήνα Νοέμβριο ήταν κλειστό λόγω της ευλογιάς. Θα ανοίξει και πάλι το Νοέμβριο του 1884, όπως πληροφορεί την Εφορεία ο δάσκαλος του σχολείου Φραγκίσκος Διανευτάκης⁹⁶⁹.

Στις 19 Νοεμβρίου 1884 ο δάσκαλος του Ινίου Κωνσταντίνος Μπαριτάκης στέλνει επιστολή στην Εφορεία σημειώνοντας ότι στο σχολείο φοιτούν 13 μαθητές, από τους οποίους δυο προσβλήθηκαν από ευλογιά. Μάλιστα στο χωριό από τη θανατηφόρο αυτή νόσο τις τελευταίες είκοσι μέρες πέθαναν έξι άνθρωποι. Σύμφωνα με τον Μπαριτάκη, από τους 13 μαθητές του σχολείου οι πέντε φοιτούν στην Α' τάξη, ένας στην Β', έξι στην Γ', ενώ ένας στην Δ': *...προσβεβλημένος ἐξ ευλογιῶν⁹⁷⁰.*

Λίγες μέρες αργότερα ο Μπαριτάκης επανέρχεται στο θέμα και με νέα του επιστολή αναφέρει ότι η νόσος συνεχίζει να προσβάλλει τους κατοίκους καθημερινά και μέχρι τότε έχουν πεθάνει έντεκα άνθρωποι. Τέλος, υπογραμμίζει ότι επειδή το πρόβλημα της ευλογιάς συνεχίζεται ο Μπαριτάκης η Εφορεία θα πρέπει να αποφασίσει για το μέλλον της σχολής, καθώς κινδύνευε και η ζωή του⁹⁷¹.

Τα ίδια προβλήματα αντιμετωπίζει και ο δάσκαλος των Καστελλιανών Χρήστος Παπαουλάκης, καθώς στο σχολείο του φοιτούν μόλις 12 μαθητές αφού στο

⁹⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 218 ΑΔΗ: Έγγραφο του γιατρό Κωνσταντίνο Μαλικούτη επόπτη των σχολείων, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (4 Σεπτεμβρίου 1884).

⁹⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2,4- ΑΑ 07-660 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Γέργερης Φραγκίσκου Διανευτάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Γέργερη, 13 Δεκεμβρίου 1884).

⁹⁷⁰ *...ἀπουσιάζουν ἐνίοτε ἔνεκα τῶν προσηληθσομένων γονέων καί ἀδελφῶν ἐκ τῆς ἰδίας νόσου ἐκτελοῦντες τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας. Ἡ ευλογιά ἐπιτείνεται καθ' ἐκάστην. Ἐν διαστήματι εἴκοσι ἡμερῶν ἀπέθαναν ἕξ, εἶνε δέ καί προσβεβλημένοι οἱ πλείστοι τοῦ χωρίου.* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 526 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ινίου Κωνσταντίνου Μπαριτάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ινι, 19 Νοεμβρίου 1884).

⁹⁷¹ *...ἡ δρεπανηφόρος νόσος ευλογιά, προσβάλλει καθ' ἐκάστην τοὺς κατοίκους, προσέτι δέ καί μαθητὰς τινὰς ἀποθανόντες μέχρι τοῦδε ἔνδεκα, πολλάκις δέ καί ἀνά δύο θάπτονται μιᾷ καί τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Δέν εἰδοποίησα δέ ἅμα τῇ καταλήψει ταύτης, διότι εἶχε προβληθῇ οὐδεὶς μαθητῆς καί ἐπομένως ἤλπιζον ἴσως διέλθει ἐγκαίρως.* Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 588 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ινίου Κωνσταντίνου Μπαριτάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ινι, 6 Δεκεμβρίου 1884).

διπλανό χωριό το Δεμάτι στο οποίο υπάρχουν πάνω από 25 μαθητές: ...εμποδίσθησαν, ἔνεκα τῶν εὐλογιῶν⁹⁷²

Στη δεκαετία του 1890 η νόσος ιλαρά είναι αυτή που ταλανίζει και αποδεκατίζει το μαθητικό πληθυσμό της Μεσαράς. Πρώτες ενδείξεις για την ύπαρξη της νόσου μας δίνει ο δάσκαλος του Μαγαρικαρίου Φραγκίσκος Διανευτάκης, ο όποιος αναφέρει στις 4 Νοεμβρίου 1892 προς την Τμηματική Εφορεία ότι οι μαθητές του σχολείου του θα αυξηθούν, όταν περάσει η ασθένεια την οποία οι ντόπιοι ονομάζουν «κατσίγαρι»⁹⁷³.

Προβλήματα αντιμετωπίζει στο Δημοτικό σχολείο Μεγάλης Βρύσης, καθώς στις αρχές Ιουνίου 1895, - σύμφωνα με τη μαρτυρία του δασκάλου Μύρωνα Λαζανάκη - οι μαθητές προσβλήθηκαν από την ασθένεια «κατσίβερης», με αποτέλεσμα να μην πηγαίνουν στο σχολείο.⁹⁷⁴

Ο ελληνοδιδάσκαλος Εμμανουήλ Μιχελινάκης, θα παραστεί στις καλοκαιρινές εξετάσεις των Καστελλιανών και στην έκθεσή του θα αναφέρει ότι στο σχολείο γράφτηκαν 32 μαθητές και στις εξετάσεις παραβρέθηκαν μόνο 19. Ως αιτία της αποφοίτησης πολλών μαθητών κατά την άποψή του ήταν η μεταδοτική νόσος ιλαρά.⁹⁷⁵

Το Νοέμβριο του 1895, ένα σημαντικό πρόβλημα ταλανίζει και το σχολείο της Λούκας, όπως πληροφορεί την Εφορεία ο δάσκαλος Ιωάννης Επιτροπάκης. Στα χωριά της περιοχής είχε εκδηλωθεί ιλαρά, με αποτέλεσμα να μην πηγαίνουν στο σχολείο οι άρρωστοι μαθητές, αλλά ούτε και οι υγιείς, φοβούμενοι μην αρρωστήσουν. Σημειώνει επίσης ότι οι μαθητές του χωριού Βαγιονιά, μεταφέρθηκαν στο σχολείο των Βασιλικών Ανωγείων, που δεν αντιμετωπίζε αυτό το πρόβλημα.⁹⁷⁶ Στο σχετικό μαθητολόγιο που στέλνει στην Εφορεία φαίνονται εγγεγραμμένοι 32

⁹⁷² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 702 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Καστελλιανών Χρήστου Παπαουλάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Κστελλιανιά, 27 Δεκεμβρίου 1884).

⁹⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 304-13 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μαγαρικαρίου Φραγκίσκου Διανευτάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Μαγαρικόρι, 4 Νοεμβρίου 1892).

⁹⁷⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 329 – 029 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Μεγάλης Βρύσης Μύρωνα Λαζανάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Μεγάλη Βρύση, 12 Ιουνίου 1895).

⁹⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 330 – 121 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Εμμανουήλ Μιχελινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Πετροκεφάλι, 31 Ιουλίου 1895).

⁹⁷⁶ ...ενεκειψάσης τῆς ἀσθενείας Ἰλαράς εἰς τὰ χωρία ταῦτα, οἱ μαθηταὶ δὲν προσέρχονται προβληθέντες. Καὶ ὑγιεῖς δ' ἂν ὥσὶ τινὲς πάλιν δὲν προσέρχονται ἀποφεύγοντες τὸν ἐκ συγχρωτισμοῦ κίνδυνον, καθ' ὅτι ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης, παρακολουθούμενης καὶ ὑπὸ ἐπιμόνου αἱματουρίας κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς φάσιν, ἀποθνήσκουσι καὶ τινὲς ἀπὸ ἡμέραν εἰς ἡμέραν. Οἱ τῆς σχολῆς ταύτης ἀποστάντες μαθηταί, πάντες ἐκ τοῦ χωρίου Βαγιωνιάς φοιτῶσι τώρα εἰς τὴν δημοτικὴν σχολὴν Ἀνωγείων (Βασιλικῶν) Καινουρίου. Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13^α – 238-239 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Λούκας Ιωάννου Επιτροπάκη, προς την ΤΜΕ, (Λούκια, Νοέμβριος 1895).

μαθητές με πλήθος απουσιών, ενώ ένας μαθητής ο Μανούσος Καραταράκης από το Φουργοφάραγγο, πέθανε από την παραπάνω ασθένεια.

Μια μοναδική περίπτωση που συναντήσαμε στην έρευνά μας και αφορά εκπαιδευτικό, τον Εμμανουήλ Λιμπρίτη που στις 29 Ιουνίου 1872 στέλνει επιστολή⁹⁷⁷ στο Μητροπολίτη Κρήτης διαμαρτυρόμενος για το γεγονός ότι, ενώ εκτελεί ευσυνειδήτως τα καθήκοντά του, κάποιιοι στο χωριό Τυμπάκι που υπηρετεί, διαδίδουν ότι έχει «*ἀσθένειαν κολλητικήν*», με στόχο ως γράφει να δικαιολογήσουν τις πολλές απουσίες που κάνουν τα παιδιά στο σχολείο.

Ακόμη υπάρχει μια αναφορά του καπετάν Χαράλαμπου Αγγελιδάκη το Σεπτέμβριο του 1892, ότι οι μαθητές του σχολείου του Ασημίου: *...ἐμποδίζονται ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν παίδων*⁹⁷⁸ προκειμένου να μην πάνε στο σχολείο τους.

Μια καταγγελία που αφορά τη συμπεριφορά του δασκάλου της Εθιάς Ιωσήφ Βελεγράκη, καταγράφουμε το 1894 και η οποία σύμφωνα με τον καταγγέλλοντα Ευθύμιο Φουστανάκη, ο δάσκαλος έδιωχνε τα παιδιά από το σχολείο, καθότι ασχολούνταν με άλλες εργασίες⁹⁷⁹.

Η απόσταση μεταξύ των χωριών είναι ένας άλλος λόγους απουσιών. Όταν το κεντρικό σχολείο βρίσκεται σε απόσταση από τα γύρω χωριά, τότε - και ειδικά το χειμώνα - οι μαθητές των γειτονικών σχολείων απουσιάζουν τακτικά.

Σε έκθεσή του το Μάρτιο του 1874, ο δάσκαλος των Βασιλικών Ανωγείων Δημήτριος Δεληγιαννάκης κάνει λόγο για της απουσίες των μαθητών του, σημειώνοντας ότι: *...εκ του επικρατούντος δριμυτάτου χειμῶνος*» οι γονείς των μαθητών «*...θεωρουν δύσκολον το να φοιτώσιν οι παῖδες των τακτικῶς και ιδίως οι εν τοις περί χωρίοις οικόοντες*⁹⁸⁰.

⁹⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 059 – 542 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Τυμπακίου Εμμανουήλ Λιμπρίτη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Τυμπάκι, 29 Ιουνίου 1872).

⁹⁷⁸ Βλ. ΚΑ –2 – ΑΑ – 302 – 028 ΑΔΗ: Έγγραφο του Χαράλαμπου Αγγελιδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Χάρακας, 9 Σεπτεμβρίου 1892).

⁹⁷⁹ Αναφέρει στην έκθεσή του ο Φουστανάκης: *... οὔτε τῆς Ἐθιάς, οὔτε τῶν ἄλλων πλησίον χωρίων, ἐξ ὧν ἐφοίτων τό πρῶτον ἱκανοί μαθηταί, προσῆλθεν εἰς τάς ἐξετάσεις. Τό τοιοῦτον μοί ἐφάνη ἔνδειξις δυσαρεσκείας ἐκ μέρους τήν κατοίκων πρός τόν διδάσκαλον καί ὅτε διέβαινα ἐκ τοῦ Μεσοχωριοῦ ἤκουσα νά λέγουσι τινές ὅτι ἡμεῖς ἀπεσύραμεν τά παιδιά μας ἀπό τό σχολεῖον διότι ὡσάντις τά ἐστέλλομεν εἰς τό σχολεῖον, ὁ διδάσκαλος ἔλεγεν εἰς αὐτά νά φύγουν διότι ἔχει ἐργασίαν. Καί μεθαύριον ἔμαθον εἰς ἄλλον χωρίον ὅτι ὁ διδάσκαλος Ἰωσήφ Βελεγράκης καταγίνεται καί εἰς ἄλλην ἐργασίαν πλὴν τῆς σχολικῆς. Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 319 – 085/088 ΑΔΗ: Έκθεση του Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1894).*

⁹⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2 – 145 ΑΔΗ: Επιστολή του δασκάλου Βασιλικών Ανωγείων, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βασιλικά Ανώγεια, 12 Μαρτίου 1874).

Τα καιρικά φαινόμενα είναι δημιουργούν πρόβλήματα στη φοίτηση των μαθητών. Στο σχολείο της Μητροπόλεως, γράφτηκαν 68 μαθητές, οι 25 όμως διέκοψαν τη φοίτηση ...*ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ καύσωνος καί τῆς ἐπικρατούσης λειψυδρίας*, βεβαιώνει ο απεσταλμένος της Δημογεροντίας, Ελληνοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Σφακιανάκης στην έκθεσή του⁹⁸¹.

Απογοητευμένος ο δάσκαλος της Μεγάλης Βρύσης Ιωάννης Παπαδόπουλος, γράφει στην Τμηματική Εφορεία τον Μάρτιο του 1890: *...Παρήλθον τεσσαρες μῆνες, ἀφ' ὅτου διωρίσθην εἰς τό Σχολεῖον Μεγάλης Βρύσεως καί τό Σχολεῖον τοῦτο οὐδόλως ἠὺδομήμῃσε. Αἴτιον δέ τῆς μὴ προαγωγῆς τούτου εἶναι ὅτι ἀφ' ἑνός μὲν οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Μ. Βρύσεως τοῦ ὡς πρωτεύουσα θεωρηθέντος δέν στέλλουσι ἄνω τῶν πέντε μαθητῶν καί τούτων καί ἀφ' ἑτέρου ὅτι ἡ Αγία Βαρβάρα οὐδόλως συνεφώνησε πρὸς ἀποστολὴν μαθητῶν καί ἐπομένως ὅτι τὰ πλησίον χωρία Ἅγιος Θωμᾶς, Ἀργάθια, Πρεβελιανὰ εὐρίσκονται εἰς ἀπόστασιν*⁹⁸².

Η εφημερίδα «ΜΙΝΩΣ», σε έκθεσή της για τη δημοτική εκπαίδευση σημειώνει για το θέμα αυτό: *...υπάρχουσιν χωρία απομεμακρυσμένα και από των πολυανθρωποτέρων μακράν αφιστάμενα, οὕτω δε εν χειμῶνος ὥρα αναγκάζονται ν' αργώσι, των μαθητῶν μη δυναμένων ν' ανθίστανται εις τας εκ μακρῶν μεταβάσεων κακουχίας. Ωμολόγησεν ἡμῖν δημοδιδάσκαλος ὅτι ἐπὶ πολλάς ἡμέρας κατὰ τον παρελθόντα χειμῶνα οὐδέν εἰς προσήρχετο μαθητῆς εἰς τα υπ' αὐτοῦς σχολεία και ὅτι ἠδυνάτουν να ἐξαναγκάσωσιν αὐτοὺς, βλέποντες ὅτι ἀδύνατος πρᾶγματι κατέστη η μεταβάσις*⁹⁸³.

Τέλος, να σημειώσουμε μια αναφορά του Αλέξανδρου Παπαχατζάκη, ο οποίος είχε παραβρεθεί στις εξετάσεις του σχολείου της Πόμπιας τον Αύγουστο του 1895 και εντυπωσιασμένος με την απόδοση του δασκάλου Εμμανουήλ Σημανδήρα επισημαίνει ότι χάρις τον ήπιο χαρακτήρα του και τη συμπεριφορά του κατάφερε να προσελκύσει τόσο τους μαθητές, όσο και την τοπική κοινωνία⁹⁸⁴.

⁹⁸¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12α – 85 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ελληνοδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 3 Αυγούστου 1890).

⁹⁸² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α – 025 ΑΔΗ: Επιστολή του δασκάλου Μεγάλης Βρύσης Ιωάννη Παπαδόπουλου, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση 15 Μαρτίου 1890).

⁹⁸³ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 87. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 79), σελ. 2, (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1882).

⁹⁸⁴ Στις εξετάσεις παρευρέθη ο Αλέξανδρος Παπαχατζάκης, ο οποίος μένει εντυπωσιασμένος από την απόδοση τόσο του δασκάλου, όσο και των μαθητών. Χαρακτηριστική δε είναι η αναφορά του στο δάσκαλο: *...Ὁ ἐν ταύτῃ διδάσκων κ. Σημανδήρας, κατόρθωσε διὰ τοῦ ἡπίου χαρακτήρος του νά προσελκύσῃ οὐ μόνον τοὺς μαθητάς, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἐνταῦθα κοινωνίαν. Ἐπεισε τοὺς ἐφόρους καί*

Συμπεράσματα

Η οργανωμένη εκπαίδευση ήταν σίγουρα ένας νέος θεσμός για τους μαθητές της εποχής. Οι μαθητές αυτοί έρχονταν στο σχολείο αντιμέτωποι με πολύ περισσότερα πράγματα και όχι μόνο με τη διδασκαλία των μαθημάτων⁹⁸⁵. Η πειθαρχία, η ενασχόληση με ένα νέο αντικείμενο για την παιδική τους ηλικία, αυτό της μάθησης, η πειθαρχία στο σχολείο, η υπακοή στους αυστηρούς κανόνες της τάξης και στο δάσκαλο, η σκληρότητα των πειθαρχικών ποινών, η πίεση (και πολλές φορές καταπίεση) από πλευράς οικογενειών για συμμετοχή ή μη στα μαθήματα, αποτελούσαν ανασταλτικούς παράγοντες όχι μόνο μάθησης, αλλά και συμμετοχής στη σχολική ζωή.

Μεγάλο και ουσιαστικό θέμα στην εκπαιδευτική ιστορία της Μεσαράς ήταν το πρόβλημα των απουσιών. Παρά τη σοβαρότητά του δεν φαίνεται να είχαν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα. Οι άμεσοι φορείς της εκπαίδευσης κατέβαλαν προσπάθειες για τη θεραπεία του κακού, περιοριζόμενοι σε παραινήσεις και απειλές, ποτέ όμως σε επιβολή κυρώσεων⁹⁸⁶.

Πολλοί είναι οι λόγοι που ωθούσαν τους γονείς να απασχολούν τα παιδιά τους στις αγροτικές τους ασχολίες. Η ουσιαστικότερη ίσως ήταν η αθέατη πρακτική κοινωνική χρησιμότητα των γραμμάτων⁹⁸⁷, καθώς λίγοι μαθητές ολοκλήρωναν την αποφοίτησή τους από το Δημοτικό Σχολείο, λιγότεροι από τους αποφοίτους συνέχιζαν στο Ελληνικό Σχολείο, ελάχιστοι από αυτούς τελείωναν και φοιτούσαν στο Κρητικό Γυμνάσιο. Κατά τον ίδιο τρόπο στο Πανεπιστήμιο στην Αθήνα κατέληγε ένας πολύ μικρός αριθμός μαθητών αποφοίτων του Γυμνασίου, που όμως δεν είχε σχέση με την επαρχία.

Το σχολείο δεν έλυνε προβλήματα της καθημερινότητας που σχετιζόταν με το γεωργικό ή κτηνοτροφικό κοινωνικό βίο της επαρχίας, αλλά αποτελούσε το

πρόσήμερον χρήματα καί μετερρύθμισε τήν Σχολήν συμφώνως πρὸς τοὺς σημερινούς κανόνας. Οὕτω διωρθώθησαν ειδικὰ θρανία, υαλώματα τῶν παραθύρων, ἐλαιοχρωμάτισε τήν Σχολήν, δι' ὑποκυανούν χρώματος καί τέλος πάντων κατόρθωσεν ὥστε εἰσερχόμενος τις ἐν τῇ Σχολῇ, νά βλέπεις τό πᾶν ἐν ἁρμονίᾳ. Διὰ τῆς ὑπότητος του δέ καί τῆς ἐπιμελείας, κατόρθωνε οὐ μόνον νά προσελκύσῃ μαθητάς, ἀλλά καί νά τοὺς συγκρατήσῃ ὥστε ἡ φοίτησις αὐτῶν νά εἶναι τακτικοτάτη δύναμει νά εἶπω ἐν σχέσῃ πρὸς τήν τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Ὡς ἐκ τῆς φιλοπονίας του δέ καί ἡ πρόοδος ἦν σπουδαία. Βλ. ΚΑ 2.4 - ΑΑ 13^α – 42 ΑΔΗ: Ἐκθεση τοῦ Αλεξάνδρου Παπαχατζάκη, πρὸς τὴν ΤΜΕ Ηρακλείου (Πόμπια, 10 Αυγούστου 1895).

⁹⁸⁵ Βλ. Σπύρος Χ. Πανταζής, *Η Παιδαγωγική Εργασία στο Νηπιαγωγείο*, Μια προσέγγιση μέσα από την πράξη, GUTENBERG, σελ. 196.

⁹⁸⁶ Βλ. Στέφανος Γοντικάκης ο. π. σ. 164

⁹⁸⁷ Βλ. Θ. Βαϊδης, *Ελευθέριος Βενιζέλος*, Αθήνα 1934, Κεφάλαιο «Αριθμός μαθητών».

σκαλοπάτι που θα οδηγούσε στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Δεν έδινε εφόδια για την καλυτέρευση των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων των χωριών.

Ακόμη οι επιδημίες (ευλογιά και ιλαρά) που πλήττουν κυρίως τα χωριά του κάμπου, αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα στη συμμετοχή των μαθητών στα μαθήματα. Έχουν βέβαια παροδικό χαρακτήρα και σε εποχές έξαρσής τους, τα σχολεία κλείνουν.

3. Η εκπαίδευση των κοριτσιών

Η εκπαίδευση των κοριτσιών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, ακολούθησε διαφορετική πορεία από εκείνη των αγοριών⁹⁸⁸.

Η πεπαιδευμένη γυναίκα δέχεται αρνητική κριτική καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, καθώς το ήδη παγιωμένο αξιακό σύστημα δεν μπορεί να αποδεχτεί παρεκκλίσεις. Ο χρόνος που αφιερώνεται για τη μόρφωσή της εκλαμβάνεται ως μη παραγωγικός. Η ενασχόληση με «τα του οίκου του» για το κορίτσι, θεωρείται ότι θα πρέπει να ξεκινά από τη νηπιακή ηλικία, καθώς η μελέτη συνιστά κατά τους υπεραμυνόμενους των εθνικών παραδόσεων απομάκρυνση από τις ρίζες⁹⁸⁹. Μεγάλωνε αυστηρά περιορισμένη μέσα στην οικογένεια, μ' ελάχιστες γνώσεις, χωρίς ενδιαφέροντα, προοριζόταν ήδη για ένα μέλλον που είχε προδιαγραφεί. Όνειρό της να γίνει μια καλή σύζυγος και μητέρα, που θα στηρίζει την μελλοντική της οικογένεια⁹⁹⁰.

Δύσκολα μπορούσε να συναντήσει κανείς σε σχολείο δασκάλα ή μαθήτρια και οι μορφωμένες γυναίκες αποτελούσαν σταγόνα στο πέλαγος τη παιδείας τους⁹⁹¹.

Ο Ιταλός περιηγητής *Vittorio Simonelli* που επισκέφτηκε το 1893 την Κρήτη σημειώνει ότι η θέση της γυναίκας στην Κρήτη, παρουσιάζεται ελάχιστα διαφοροποιημένη στα δυο στοιχεία του πληθυσμού (δηλ. χριστιανούς και μουσουλμάνους). Και στους μεν και στους δε η ανδρική ζήλια ταυτίζεται με το

⁹⁸⁸ Βλ. Χρήστος Τζήκας, Ι. Π. Κοκκώνης, *Ο Ρόλος του στη Θεμελίωση και τα Πρώτα Βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα*, Τεκμήρια – Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, GUTENBERG, σελ. 195

⁹⁸⁹ Βλ. Δημήτρης Κανελλόπουλος, *Η εκπαίδευση των θηλέων, η δράση της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας κατά τη μετοθωνική περίοδο και η ίδρυση του Αρσακείου Πατρών*, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm>

⁹⁹⁰ Βλ. Χαρίκλεια Στεφανή, *Η εκπαίδευση των γυναικών στη Λέσβο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λέσβου, Μυτιλήνη 2000, σελ. 22.

⁹⁹¹ Βλ. Αναστάσιος Β. Γιαννικόπουλος, *Η εκπαίδευση στην περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, σελ. 35.

αίσθημα της ιδιοκτησίας. Έτσι, ουσιαστικά, δεν έχει μεγάλη διαφορά αν ο εγκλεισμός γίνεται σε γυναικωνίτη ή σε χαρέμι⁹⁹².

Οι συντηρητικές αντιλήψεις που υπήρχαν για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας, τόσο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, όσο και κατά το 19^ο αιώνα, αποτελούσαν τροχοπέδη και στη μόρφωσή της. Ο ανώνυμος συγγραφέας του έργου «Χωρογραφία της Κρήτης» αναφέρει ότι οι γυναίκες στην πλειοψηφία τους ασχολούνταν: ...*εις το κλώθειν, υφαίνειν και κεντάν, έτι δε και εις την οικονομίαν του οίκου*⁹⁹³.

Με το διάταγμα του 1834 κατοχυρώνεται νομοθετικά το δικαίωμα της Ελληνίδας, να συμμετέχει στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Σύμφωνα με το άρθρο 58/1834 τα κορίτσια μπορούσαν να φοιτήσουν στα σχολεία των αγοριών, εάν δεν υπήρχαν ιδιαίτερα σχολεία θηλέων. Το 1852 με εγκύκλιο απαγορεύεται η κοινή φοίτηση (εγκύκλιος 4077/1852). Ωστόσο στα δημοτικά σχολεία των κοριτσιών, τα μαθήματα πρέπει να διδάσκονται πιο απλά⁹⁹⁴.

Στα μέσα της επανάστασης του 1866-1869, ο Ευάγγελος Φουρναράκης άνεργος δάσκαλος – λόγω πολέμου - της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Αρρένων, ζητά να του επιτραπεί να συνδιδάσκει σε άρρενες και θήλεις⁹⁹⁵. Αντίθετα ο συνάδελφος του και διευθυντής της ίδιας σχολής Εμμανουήλ Νιωτάκης, αρνείται να προβεί σε συνδιδασκαλία, τονίζοντας χαρακτηριστικά ότι θα πρέπει να απαγορευτεί να υπάρχει: ...*οὐδέν ἐν ἄρρεν μεταξύ τῶν θηλέων, οὐδέ ἐν θήλῃ μεταξύ τῶν ἀρρένων*⁹⁹⁶.

Από τη δεκαετία του 1870 παρατηρείται ένας εκσυγχρονισμός του πολιτικού συστήματος της ελεύθερης Ελλάδας, καθώς για πρώτη φορά πλέον οι πολιτικές δυνάμεις αποκτούν κοινωνικό περιεχόμενο και τα δύο κόμματα εξουσίας, τα οποία εναλλάσσονται στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα στην πρωθυπουργία, εκπροσωπούν πλέον κοινωνικές ομάδες⁹⁹⁷.

Ο κανονισμός του 1870, αλλά και ο «Νόμος περί Παιδείας» του 1881 δεν προβλέπουν ιδιαίτερα μέτρα για την εκπαίδευση των κοριτσιών. Ο «Νόμος»

⁹⁹² Βλ. Vittorio Simonelli, *Κρήτη – 1893*, Μετ. Ιωάννα Φουντουλάκη, Παρ. Γ. Π. Εκκεκάκης, Ρέθυμνο 1996, σελ. 51

⁹⁹³ Βλ. Ζαχαρίας Πρακτικίδης, *Χωρογραφία της Κρήτης*, σ. 50, σημ. 9 και 23.

⁹⁹⁴ Βλ. Ηλίας Θεοδώρου και Ευστράτιος Κουτλής, *Η ανισότητα των δύο φύλων στην εκπαίδευση, ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ*, Τόμος 2, τεύχη 2-3, Μάρτιος 2001

⁹⁹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 21 – 417 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Ευαγγέλου Φουρναράκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 18 Σεπτεμβρίου 1868).

⁹⁹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 21 – 278 ΑΔΗ: Έγγραφο του Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 22 Οκτωβρίου 1868).

⁹⁹⁷ Βλ. Γ. Δερτιλής, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική παρέμβαση 1880 - 1909*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 69.

αφιερώνει το κεφάλαιο Ε' «Περί Παρθεναγωγείων», χωρίς όμως να δίνει κατευθυντήριες γραμμές για ίδρυση τέτοιου τύπου Σχολείων. Η συντήρησή του γίνεται σύμφωνα με το άρθρο 47, από την κοινότητα και από τις εισφορές των κατοίκων. Ο Κανονισμός αναφέρει απλώς τα προσόντα των διδασκαλισσών που θα υπηρετούν σ' αυτά⁹⁹⁸.

Εντύπωση όμως προκαλεί και η θέση του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων καθώς και του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου, το 1875, οι οποίοι τάσσονται υπέρ της χωριστής εκπαίδευσης αγοριών και κοριτσιών με κύρια αιτιολογία: ...την ηθικήν διάπλασιν αμφοτέρων των γενών⁹⁹⁹

Το πρώτο και μοναδικό σχολείο (Δημοτικό και Ελληνικό) για κορίτσια ιδρύθηκε το 1844 στην πόλη του Ηρακλείου. Στις αρχές τις δεκαετίας του 1880 ιδρύεται παρθεναγωγείο ιδιοσυντήρητο στις Αρχάνες που λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα.

Στον απολογισμό του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου κατά τον Απρίλιο του 1883, υπάρχει αναφορά, ότι ο Σύλλογος βοήθησε στην ίδρυση τεσσάρων Παρθεναγωγείων σε Μαλεβύζι, Τέμενος, Πεδιάδα και Μονοφάτσι, χωρίς να αναφέρονται άλλα στοιχεία¹⁰⁰⁰.

Στη Μεσαρά την περίοδο που εξετάζουμε, ελάχιστος είναι ο αριθμός των μαθητριών που πηγαίνει στο σχολείο.

Πολλές φορές οι μαθήτριες χρησιμοποιήθηκαν από τις τοπικές κοινωνίες για να αυξηθεί ο αριθμός των φοιτούντων μαθητών και να πραγματοποιηθούν κάποιοι στόχοι, όπως π.χ. στην Παλιάμα το Δημοτικό Σχολείο λειτούργησε για 7 χρόνια, χάρις την ύπαρξη μαθητριών. Από τον Σχολάρχη Εμμανουήλ Ειρηναίο ο οποίος παραβρέθηκε¹⁰⁰¹ στις καλοκαιρινές εξετάσεις του 1883 πληροφορούμαστε ότι στο σχολείο αυτό ήταν γραμμένοι 28 μαθητές και 10 μαθήτριες.

Το σχολικό έτος 1886-1887 στα μητρώα των σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου, ήταν γραμμένοι 1.028 μαθητές και μαθήτριες, οι οποίοι φοιτούσαν στα παρακάτω σχολεία:

⁹⁹⁸ Βλ. «Νόμος περί Παιδείας – Α' Χριστιανικών Σχολείων» Κεφ. Ε' - Άρθρα 47 – 53 Εψηφίσθη την 8^η και 9^η Μαΐου 1881.

⁹⁹⁹ Βλ. Σιδηρούλα Ζιώγου - Καραστεργίου, *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830- 1893): Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης- κυριότερες τάσεις και προβλήματα*. Θεσσαλονίκη, 1983, σελ. 270, 283, 284 και 292

¹⁰⁰⁰ Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 115, σ. 1 - 2. Παρουσίαση του έργου του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου, (Ηράκλειο 23 Απριλίου 1883).

¹⁰⁰¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 194 -134 ΑΔΗ: Έκθεση του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναίου, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Πόμπια, 26 Ιουλίου 1883).

* Στο *Κρητικό Γυμνάσιο* 112, με καταγωγή από διάφορα Τμήματα της Κρήτης και συγκεκριμένα:

- Ηρακλείου 67
- Λασιθίου 18
- Ρεθύμνης 14
- Χανίων 11
- Σφακίων 2

Οι μαθητές αυτοί φοιτούσαν σε τάξεις ως ακολούθως:

- Τάξη Α΄ 39
- Τάξη Β΄ 31
- Τάξη Γ΄ 22
- Τάξη Δ΄ 20

* Στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου 145. Από αυτούς οι 75 προερχόταν από την πόλη του Ηρακλείου και οι υπόλοιποι 70 από άλλα Τμήματα και επαρχίες.

* Στη Δημοτική Σχολή Αρρένων Ηρακλείου 381, από τους οποίους οι 356 ήταν κάτοικοι της πόλεως του Ηρακλείου και οι 25 από διάφορες επαρχίες.

* Τέλος στο παρθεναγωγείο Ηρακλείου φοιτούσαν 290 μαθήτριες¹⁰⁰².

Στην Πόμπια κατά το 1887 γίνεται μεγάλη προσπάθεια για το διορισμό βοηθού στο σχολείο. Η αθρόα εγγραφή μαθητών (89 μαθητές και 21 μαθήτριες) αναγκάζει τους Δημογέροντες του χωριού και τον Επαρχιακό Έφορο Γεώργιο Πολιτάκη, να ζητήσουν και πάλι το διορισμό βοηθού.¹⁰⁰³ Όμως ενδεικτική είναι η απόφαση της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, η οποία αναφέρει ότι στο σχολείο υπάρχουν μόνο 89 μαθητές και οι 21 εγγεγραμμένες μαθήτριες δεν λαμβάνονται υπόψη και ως εκ τούτου απορρίφθηκε η αίτηση των κατοίκων της Πόμπιας¹⁰⁰⁴.

Δεν βρέθηκαν αναφορές της Δημογεροντίας ή της Τμηματικής Εφορείας, που να ενθαρρύνουν τη μόρφωση των κοριτσιών. Όμως ούτε αναφορές δασκάλων που να προσανατολίζονται προς την κατεύθυνση αυτή. Πιθανόν η σκληρότητα των

¹⁰⁰² Βλ. Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 242, σ. 3. Στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των φοιτούντων μαθητών στα εκπαιδευτήρια της πόλεως Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1885).

¹⁰⁰³ ...ή ύπηρεσία τής σχολής ταύτης καθίσταται δύσκολος, γράφουν στην επιστολή. Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 10 – 693 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων της Πόμπιας, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Πόμπια, 21 Νοεμβρίου 1887).

¹⁰⁰⁴ Αναφέρεται στο πρακτικό: ...Εν τέλει ανεγνώσθη αίτησις των δημογερόντων του χωριού Πόμπιας, ζητούντων βοηθόν δια την σχολήν των ως έχουσαν μαθητάς 110. Επειδή, θεωρηθέντος του μαθητολογίου της σχολής ταύτης, ενρέθησαν μόνον 89 μόνον μαθηταί και 21 μαθήτριαι, ώστε μη λογιζομένων των μαθητριών, η Σχολή αύτη δεν έχει τους υπό του Νόμου οριζομένους 100 μαθητάς, ότε δίδεται και βοηθός. Απερρίφθη η αίτησις αυτών. Βλ. Αρχείο Δημογεροντίας Ηρακλείου Βιβλίο Πρακτικών – Συνεδρίαση 17-12-1887

δασκάλων στη σχολική αίθουσα απέναντι στους ατίθασους μαθητές να αποτελέσει αποτρεπτικό παράγοντα φοίτησης των μαθητών.

Στις εξετάσεις του καλοκαιριού του 1886 ο Ιωάννης Χατζόπουλος δάσκαλος στον Άγιο Μύρωνα επισκέπτεται ως εξεταστής ορεινά Σχολεία της Μεσαράς (Αγία Βαρβάρα, Μεγάλη Βρύση, κ.α) και στη σχετική του έκθεση κάνει λόγο για τη μόρφωση των κοριτσιών, προτείνοντας μάλιστα τη συνδιδασκαλία των δύο φύλων, αφού, όπως σημειώνει, δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος από τη συμβίωση και τη συνδιδασκαλία: *...διότι οὐδένα κίνδυνον παρέχει ἡ ἐν τοῖς Δημ. Σχολείοις συμβιώσις και συνδιδασκαλία τῶν δύο φύλων φυσιολογικῶς μέχρι τοῦ 13 ἔτους τῆς ἡλικίας, μάλιστα δέ συνετελεῖ ἡ τοιαύτη συμβιώσις καί εἰς τήν ἀνάπτυξιν χαρακτήρων ἡπιωτέρων εἰς τοὺς παῖδας καί εὐγενεστέρων καί ἐξομαλύνεται τό τραχύ αὐτῶν, διό δέν θά εἶναι ἀνάρμοστον διά προκηρύξεως νά δοθῇ ὥθησις τις εἰς τοῦτο καί γίνῃ ἀρχή τις, ἔστω καί ὀμικρά θά ἐξαναγκάζονται δέ καί οἱ διδάσκαλοι αὐστηρότερον νά ἐπιτηρῶσι τότε τό σχολεῖον καί ἐπιβλέπωσι τὰς σχέσεις τῶν μαθητῶν*¹⁰⁰⁵.

Αντίθετη άποψη έχει ο Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέας Κοκκινάκης, που και αυτός σε σχετική έκθεσή του για το ίδιο θέμα έχει αντίθετη άποψη. Αναφέρει συγκεκριμένα ότι η συνδιδασκαλία στην Ελλάδα ήταν απαγορευμένη. Μάλιστα ζητά στα Σχολεία να υπάρχουν δυο πόρτες από τη μία να μπαίνουν και να βγαίνουν οι άρρενες μαθητές και από την άλλη οι θήλεις¹⁰⁰⁶.

Σε άλλη αναφορά του ο Κοκκινάκης δίνει μια εικόνα για το «πως» θα πρέπει να είναι η εκπαίδευση των κοριτσιών. Συγκεκριμένα σημειώνει ότι οι απόφοιτοι των Παρθεναγωγείων θα πρέπει να έχουν εξασκηθεί στα χειροτεχνήματα, αφού θα είναι χρήσιμα, τόσο στις εύπορες, όσο και στις άπορες μαθήτριες. Θα πρέπει λοιπόν να γνωρίζουν να πλέκουν, να μπαλώνουν παντελόνια και εσώρουχα, μα φτιάχνουν απλά ενδύματα και να έχουν διδαχθεί μαθήματα οικιακής οικονομίας. Για να στηρίξει τα επιχειρήματά του επικαλείται εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας της Ελλάδας (αρ. 367/6 Μαΐου 1880), με αποδέκτες τους επιθεωρητές της εποχής. Σύμφωνα λοιπόν με την παραπάνω εγκύκλιο, οι επιθεωρητές καλούνται στις επισκέψεις τους στα Παρθεναγωγεία, να τονίζουν την ανάγκη παροχής χριστιανικής αγωγής στα κορίτσια

¹⁰⁰⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 257 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Αγίου Μύρωνα Ιωάννη Χατζόπουλου, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου, (Άγιος Μύρωνας, 28 Αυγούστου 1886).

¹⁰⁰⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04α-268-270 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου, προς τη ΔΗ, (Ηράκλειο, 24 Αυγούστου 1886).

και να εξετάζουν τις μαθήτριες σε ασκήσεις εργοχειρών. Τέλος καλεί την ΤΜΕ να παρέμβει στο Παρθεναγωγείο του Ηρακλείου και να τονίσει την εφαρμογή των παραπάνω¹⁰⁰⁷.

Ο Νόμος που ψήφισε η Κρητική Συνέλευση το 1889 «Περί του διορισμού των διδασκάλων των Ελληνικών εκπαιδευτήριων της Νήσου», δεν αναφέρει κάτι διαφορετικό¹⁰⁰⁸.

Στις καλοκαιρινές εξετάσεις του 1890 του Σχολείου των Βόρρων παραβρέθηκε ο Ελληνοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Σφακιανάκης, ο οποίος στην έκθεση του αναφέρει για την παρουσία μαθητριών στο σχολείο: *...αἱτινες ἀρκοῦντος ἐπέδοσαν ἐν ταῖς διαφόροις μαθήμασιν*¹⁰⁰⁹.

Στις καλοκαιρινές εξετάσεις του 1890 στο σχολείο της Πόμπιας παραβρέθηκε ο Ελληνοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Σφακιανάκης ο οποίος στην έκθεσή του κάνει ειδική μνεία για τις μαθήτριες του σχολείου: *...καί τό σχολεῖον τοῦτο ἀρίθμει οὐκ εὐκαταφρόνητον ἀριθμό μαθητριῶν, ἐναργόν τεκμήριον τῆς φιλομουσίας τῶν κατοίκων*¹⁰¹⁰.

Πολύ μικρός σε σχέση με το σύνολο των φοιτούντων μαθητών, είναι ο αριθμός των κοριτσιών που συμμετέχει στα μαθήματα των Σχολείων της Μεσαράς.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συλλέξαμε από την έρευνά μας, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870 ο αριθμός των μαθητριών κυμαινόταν από 1,8% έως 5,5% Αντίστοιχα στη δεκαετία του 1880 από 4,8% έως 7,8% και τέλος του 1890 από 5,8% έως και 7%.

Το μεγαλύτερο ποσοστό φοίτησης καταγράφεται το σχολικό έτος 1888 – 1889 και φτάνει στο 8,7%.

Συγκεντρωτικά στοιχεία σχετικά με τη μόρφωση, όπως αυτά προέκυψαν από τη μελέτη των μαθητολογίων, των γυναικών παραθέτουμε στον παρακάτω πίνακα¹⁰¹¹:

ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1870				
		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ		
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΑΡ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ

¹⁰⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 634 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1888)

¹⁰⁰⁸ Στο νόμο υπάρχει το «Κεφάλαιο Ε΄» το οποίο και αναφέρεται στις ιδρύσεις Παρθεναγωγείων.

¹⁰⁰⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α-085 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 3 Αυγούστου 1890).

¹⁰¹⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12α – 085 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 3 Αυγούστου 1890)

¹⁰¹¹ Αναλυτικά στοιχεία ανά δεκαετία και επαρχία στον πίνακα του Παραρτήματος. Παράρτημα Κεφαλαίου 5^{ου} - Σημείωση 3^η, σελ. 602.

ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	6	242	237 (98,2%)	5 (1,8%)
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	4	237	224 (94,5%)	13 (5,5%)
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	4	151	143 (94,7%)	8 (5,3%)
ΣΥΝΟΛΟ	14	630	604 (95,9%)	26 (4,1%)
ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1880				
		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ		
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΑΡ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	11	408	376 (92,2%)	32 (7,8%)
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	6	313	298 (95,2%)	15 (4,8%)
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	13	308	302 (98%)	6 (2%)
ΣΥΝΟΛΟ	30	1029	976(94,8%)	53(5,2%)
ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1890				
		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ		
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΑΡ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	7	400	372 (93%)	28 (7%)
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	5	250	233 (93,2%)	17 (6,8%)
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	9	278	262 (94,2%)	16 (5,8%)
ΣΥΝΟΛΟ	21	928	867(93,4%)	61 (6,6%)

Μικρά είναι και τα ποσοστά εγγραμμάτων γυναικών, τόσο του χριστιανικού, όσο και του μουσουλμανικού δόγματος, που καταγράφονται στην απογραφή του 1881 του Νικολάου Σταυράκη¹⁰¹², καθώς το ποσοστό των εγγραμμάτων Χριστιανών γυναικών ανέρχεται σε 6,21 % και των ανδρών σε 93,79%. Το αντίστοιχο ποσοστό των εγγραμμάτων Οθωμανών γυναικών είναι αρκετά υψηλό και ανέρχεται σε 29,34% και των ανδρών 70,66%¹⁰¹³.

Το υψηλό ποσοστό των Οθωμανών εγγραμμάτων γυναικών οφείλεται πιθανόν στο γεγονός ότι η φοίτηση στον τούρκικο πληθυσμό ήταν υποχρεωτική και για τα δυο φύλα¹⁰¹⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει άρθρο – γραμμένο από ανώνυμο Οθωμανό - της εφημερίδας των Χανίων «Μεσόγειος» που δημοσιεύτηκε το 1893¹⁰¹⁵ με τίτλο «Αι εν

¹⁰¹² Βλ. Νικόλαος Σταυράκης, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, Αθήναι 1890.

¹⁰¹³ Πίνακας με τους εγγραμμάτους και αγράμματους Χριστιανούς και Οθωμανούς στο παράρτημα Παράρτημα Κεφαλαίου 5^{ου} - Σημείωση 4^η, σελ. 604.

¹⁰¹⁴ Γιάννης Ανδρουλάκης, Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, έως στις αρχές του 20^{ου}, (Χριστιανικό και Οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα). σ. 61

¹⁰¹⁵ Βλ. Εφ. «Μεσόγειος» Χανίων έτος 1893 Αρ. Φ. 76

Χανίοις Οθωμανικαί σχολαί Αρρένων και Θηλέων», δίνει το στίγμα της εποχής περιγράφοντας και τις απόψεις που είχαν οι Οθωμανοί για τη μόρφωση των κοριτσιών στα πρώτα βήματα της εκπαίδευσης, αλλά και για τη γενικότερη άποψη που επικρατούσε στα 1893 που γράφτηκε το άρθρο.

Ο ανώνυμος, λοιπόν Οθωμανός γράφει για το πρώτο διάστημα της εκπαίδευσης: *...Η γυνή ήτο περιορισμένη μόνον όπως εργάζεται τα του οίκου εγκεκλεισμένη εν αυτό, περιποιήται κατά συζυγικόν καθήκον τον σύντροφό της και ανατρέφει όπως γνωρίζει και τρέφει τα τέκνα των. Τα γράμματα ουχί μόνον τη ήσαν περιττά, αλλά και επιζήμια. Η γυνή έλεγαν, εκμανθάνουσα γράμματα διευθείρετο τρόπον τινά.*

4. Η διαγωγή των μαθητών

Κομμάτι της εκπαίδευσης των μαθητών ήταν και τα παιδονομικά μέσα που αφορούσαν ουσιαστικά, τόσο τους επαίνους, όσο και την τιμωρία η οποία επιβαλλόταν στους μαθητές.

Ο κανονισμός του 1870 ορίζει ειδικές διατάξεις και τα «εύσημα» των μαθητών, αλλά και για τις τιμωρίες τους¹⁰¹⁶.

Στα εύσημα αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο (ΙΑ) με μια σειρά άρθρων (42 έως 52), στο οποίο αναγράφεται ο ειδικός τρόπος διαχείρισης των ευσήμων των μαθητών, θεσμός όμως ο οποίος δεν θα πρέπει να υιοθετήθηκε από τους εκπαιδευτικούς (ίσως στο σύνολό του), αφού δεν βρέθηκαν έγγραφα σχετικά με το θέμα αυτό.

Σύμφωνα με τις οδηγίες του κανονισμού η επιβράβευση του επιμελή μαθητή θα γινόταν με τα ανάλογα εύσημα: *...Ο άριστεύσας μαθητής καθ' όλα τά μαθήματα τῆς πρωῆας λαμβάνει ἔν εὖσημον, ὁμοίως καί εἰς τά τῆς ἐσπέρας μαθήματα, αναφέρει το άρθρο 42 του παραπάνω κανονισμού.*

Όταν όμως ο μαθητής υπόπιπτε σε παράπτωμα, αναγκαζόταν να επιστρέψει τα εύσημα: *...Ο ταραξίας, ὁ σκανδαλοποιός, ἡ ἄλλως παῖς ἀξιόποινος, ἐάν μὲν τό σφάλμα αὐτοῦ εἶναι μικρόν, τιμωρεῖται διά τῆς ἐπιστροφῆς ενός ἡ δύο εὐσήμων ἡ καί περισσοτέρων, ὅπως ἂν δόξῃ τῷ διδασκάλῳ, αναγράφει το άρθρο 44.*

Τα εύσημα είναι βέβαια μια ηθική αμοιβή, η οποία και επιστρέφεται στο τέλος του σχολικού έτους: *...Κατά τάς δημοσίας ἐξετάσεις ἅπαντα ἐκάστου μαθητοῦ τά*

¹⁰¹⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 –099 ΑΔΗ: «Κανονισμός τῶν κατά τό τμήμα Ἡρακλείου ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων», (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870).

εὔσημα ἐξαργυροῦνται παρά τῆς Ἐφορείας τοῦ σχολείου, ἵνα ἐπιστραφῶσιν εἰς τὴν αὐτὴν ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, πηγὴν, λέει το ἀρθρο 52.

Στο καθηκοντολόγιο της εποχής, ὅπως αὐτό περιγράφεται στο Νόμο του 1870 (Κεφάλαιο Ζ', Καθήκοντα διδασκάλων, ἀρθρα 21 & 22), αναφέρει ρητά ὅτι ο δάσκαλος ἔχει: ...τὸ δικαίωμα ν' ἀνταμείβῃ ἢ νά τιμωρῇ ἀναλόγως, ἐπιβάλλων ποινάς διὰ κρατήσεως ἐντὸς τοῦ Σχολείου ἐπὶ ὠρισένας ὥρας, ἢ καὶ ὁλόκληρον ἡμέραν, ἀρκεῖ νά ειδοποιεῖ τους γονεῖς των παιδιῶν. Επίσης υποχρεοῦται νά επαργυπνεῖ καὶ γιὰ τὴν ἐκτὸς σχολείου διαγωγή των παιδιῶν¹⁰¹⁷.

Καὶ μπορεῖ τὰ εὔσημα νά μὴν ευδοκίμησαν στὴν Κρήτη τοῦ 19 ου αἰῶνα, ευδοκίμησαν ὅμως οἱ ποινές, καθὼς υπάρχουν ἀρκετές περιπτώσεις, ὅπου γονεῖς καταγγέλλουν δασκάλους γιὰ τὴ χρήση βίας.

Τον Αὐγούστο τοῦ 1873 ὁ Διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου Ἀρρένων Ἡρακλείου Εὐμανουὴλ Νιωτάκης ἐπισκέπτεται τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο Χάρακα καὶ σημειώνει τὰ παράπονα των γονιῶν γιὰ τὸ δάσκαλο τοῦ Σχολείου Μιχαὴλ Σιβάκη: ... Τινές των γονέων μοι παρεπονέθησαν κατ' ἰδίαν ὅτι, ὁ διδάσκαλος μεταχειρίζεται τὰ τέκνα αὐτῶν με μεγάλη σκληρότητα καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκάσθησαν πολλοὶ νά τα ἀποσύρῳσι.¹⁰¹⁸

Στις 23 Μαΐου 1874, ὁ δάσκαλος τοῦ Τυμπακίου Κωνσταντῖνος Τσαντιράκης στέλνει ἐπιστολὴν¹⁰¹⁹ στὴ Δημογεροντία διαμαρτυρόμενος: ...ὅτι τινές ἐπὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου τούτου δέν συμμορφοῦνται τῆς τάξεως τῆς ἀφορώσης τὴν πρόοδον τῆς σχολῆς, ἀλλ' ἄλλοι θέλουσι νά φοιτῶσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον, χωρὶς νά ἐπιβάλλωνται τῶν παρά τοῦ διδασκάλου διορισθησομένων ποινῶν δι' ἀταξίαν ἢ δι' ἀμέλειαν. Σε ἄλλο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἐπισημαίνει μάλιστα: ...ὅτι ἐάν δέν σταλῇ αὐτοῖς ἐπιστολὴ δι' ἧς νά ὀρίζονται τὰ πρὸς τοὺς διδασκάλους καθήκοντα παύομαι τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος, διότι δέν δύναμαι νά καταπολεμῶ τοιοῦτας τῶν ἀνθρώπων ιδέας.

Ἐνα ἀκόμη ἐπεισόδιο καταγράφεται στὸ ἴδιο σχολεῖο, λίγα χρόνια ἀργότερα. Συγκεκριμένα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1876 οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Δημογεροντίας στὸ

¹⁰¹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 –099 ΑΔΗ: «Κανονισμός τῶν κατὰ τὸ τμήμα Ἡρακλείου ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων», (Ἡράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870). Ἀρθρο 21 & 22.

¹⁰¹⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2^α – 64/68 ΑΔΗ: Ἐκθεσὴ τοῦ Διευθυντῆ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου Ἀρρένων Ἡρακλείου Εὐμανουὴλ Νιωτάκης πρὸς τὴ Δημογεροντία (Ἡράκλειο, 27 Αὐγούστου 1873).

¹⁰¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 084 – 84 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τοῦ δασκάλου Τυμπακίου Κωνσταντίνου Τσαντιράκη πρὸς τὴ Δημογεροντία (Τυμπάκι, 23 Μαΐου 1874).

Τυμπάκι Α. Ν. Τσακιράκης και Μ. Ν. Παπαδάκης, σημειώνουν στη έκθεσή τους, ότι οι κάτοικοι δεν άφηναν τα παιδιά τους να πηγαίνουν στο σχολείο, γιατί –όπως υποστήριζαν τα ίδια τα παιδιά - ο δάσκαλος: *...ἐπότιζεν αὐτὰ σιναπόσπορον καὶ ἀνηλεῶς τὰ ἔδερνε*. Οι ίδιοι δεν αποδέχονται τις κατηγορίες οι οποίες και μπορούν να γίνουν αποδεκτές: *...ἐν ὅχλῳ ἀμαθεστάτῳ*, όπως σημειώνουν¹⁰²⁰.

Από τα μεγαλύτερα προβλήματα της εποχής ήταν οι πολλές απουσίες των μαθητών, καθώς σε εποχή λιομαζώματος ή θέρους, στο σχολείο φοιτούσαν μόνο όσοι μαθητές δεν μπορούσαν να εργαστούν. Πολλοί γονεῖς για να δικαιολογηθούν για την απόσυρση των παιδιών του από το σχολείο, την αποδίδανε στις τιμωρίες του δασκάλου. Η επίσκεψη του Διευθυντή της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη στη Δημοτική Σχολή Χάρακα θα φέρει στο φως ένα τέτοιο θέμα. Ο δάσκαλος Μιχαήλ Σιββάκης αναφέρει ότι οι μαθητές: *...αφότου ἤρχισε το θέρος δεν ενεφανίσθησαν πλέον», ενώ οι γονεῖς επιμένουν ότι «ο διδάσκαλος μεταχειρίζεται τα τέκνα αὐτῶν με μεγάλη σκληρότητα και δια τούτο αναγκάσθησαν πολλοί να τα αποσύρῳσι*¹⁰²¹. Παρόμοια προβλήματα αντιμετωπίζει αρκετά χρόνια αργότερα και το σχολείο της Λούκιας. Οι μαθητές δεν πηγαίνουν στο σχολείο και πάλι υπαίτιος θεωρείται ο δάσκαλος: *...Ἐφέρετο ὡς θηρίον ἀνήμερον κατὰ τῶν μαθητῶν, διότι εἰσέρχετο ἐν πλήρῃ μέθῃ καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ γονεῖς ἤναγκάσθησαν νά ἀποσύρῳσιν τὰ τέκνα τῶν*¹⁰²².

Ο Παντελής Βαβουλές σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Κρητική Εστία», δίνει μια εικόνα των «*Παιδαγωγικῶν τιμωριῶν*», όπως τις χαρακτηρίζει, της εποχής που εξετάζουμε: *...Ἐύλο ανελέητο ἔπεφτε για την πιο παραμικρή αφορμή στα χέρια και τις πλάτες και στα ψαχνά των μαθητῶν. Εἶχε και τους προμηθευτές μαθητές, που του προμήθευαν σ' επαρκή αριθμό και σε καλή ποιότητα βέργες –αγριολιδόβεργες – γιατί δεν επαρκούσαν δυο και τρεις την ημέρα. Πολύ συνηθισμένη τιμωρία ήταν και το γονάτισμα πάνω σε μικρά πετράδια ή σ' ελιοκούκουτσα, που βρισκόταν άφθονα στην περιοχή του σχολείου από τις παστές εληές που έτρωγαν τα παιδιά των μακρινῶν συνοικιῶν ή των γειτονικῶν χωριῶν. Πολλά*

¹⁰²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 109 - 185 ΑΔΗ: Έγγραφο των απεσταλμένων της Δημογεροντίας Α. Ν. Τσακιράκης και Μ. Ν. Παπαδάκης προς την Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1876).

¹⁰²¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2^ο – 64/68 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

¹⁰²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 331 – 001 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων της Λούκιας, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Λούκια, 20 Αυγούστου 1895).

παιδιά είχαν σχηματίσει με την πολλή χρήση της τιμωρίας αυτής προστατευτικά τυλώματα στα γόνατα, όπως η καμήλα¹⁰²³.

Ο ίδιος μας περιγράφει ακόμη μια εικόνα της τάξης υπό τον τίτλο «Παιδονομικά μέτρα και μέσα». Συγκεκριμένα αναφέρει: ...*Διαλείμματα γινόνταν ένα το πρωί κι ένα το απόγευμα προ ή μετά δεν επιτρεπόταν καμμιιά έξοδος για οποιοδήποτε ανάγκη. Αν παρουσιαζόταν επείγουσα σωματική ανάγκη μπορούσε να βγή κανένας έξω, αλλά παίρνοντας προκαταβολικά 3-5 ξυλίες στην παλάμη. Σε μια τέτοια περίπτωση ο μαθητής έβγαινε μπροστά από το τραπέζι του δασκάλου, ύψωνε το δάκτυλο και περίμενε να τον προσέξει ο δάσκαλος για να του δώσει το εξιτήριο. Όταν τύχαινε όμως να κοιμάται ο δάσκαλος και η ικανοποίηση ωρισμένης ανάγκης δε σήκωνε πια περισσότερη αναβολή τότε..., αλλά ο μαθητής επέμενε να πάρη εξιτήριο για να καθαριστεί έστω και πρόχειρα. Αλλοίμονον σ' εκείνον που θάβγαινε έξω χωρίς κανονική άδεια. Ούτε μπορούσε να υπολογίζει στην πιθανότητα να διαφύγει την προσοχή του δασκάλου, των πρωτόσχολων και των καλοθελητών του. Κάθε παράβαση ή παρακοή είχε σοβαρές συνέπειες για τον παραβάτη, τέτοιες που θα ήταν υπερβολικά toλμηρός εκείνος ο μαθητής, που θα τις αψηφούσε. Απαγορευμένη ήταν και η κατασκευή σκίτσων στα τετράδια ή στην πλάκα. Κάθε τόσο ακουγόταν η καταγγελία: «Δάσκαλε, αυτός κάνει πλουμάκια». Ο καταγγελλόμενος έσπευδε να εξαφανίση με την γλώσσα ή τη παλάμη του ή όπως αλλιώς μπορούσε τα ίχνη του εγκλήματος, που σπάνια το κατόρθωνε¹⁰²⁴.*

Κατά τη διάρκεια της έρευνά μου συνάντησα αρκετά έγγραφα που αναφέρονται σε τιμωρίες μαθητών, κυρίως στην πόλη του Ηρακλείου και μάλιστα στην Ελληνική Σχολή Αρρένων και στο Γυμνάσιο. Αιτία η συμπεριφορά των μαθητών, όπως το κάπνισμα, το οποίο και θεωρείται ως αιτία παραδειγματικής τιμωρίας¹⁰²⁵. Υπάρχουν και περιπτώσεις που ο ίδιος ο δάσκαλος ζητά την παρέμβαση της Δημογεροντίας, προκειμένου να τιμωρήσει μαθητή που αυθαδιάζει¹⁰²⁶, ενώ σε

¹⁰²³ Βλ. Παντελής Βαβουλές, *Εικόνες από τα σχολεία κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη*, περιοδικό Κρητική Εστία, τεύχη 4 και 5, έτος 1949.

¹⁰²⁴ Βλ. Παντελής Βαβουλές, ο. π.

¹⁰²⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 197 ΑΔΗ: Επιστολή του Αντώνη Μιχελιδάκη προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 18 Δεκεμβρίου 1878). Σύμφωνα με τα γραφόμενα, ο Μιχελιδάκης ζητά από τη Δημογεροντία να επισκεφτεί το σχολείο και να επιβάλει ποινές στους μαθητές που κάπνιζαν, καθώς αυτό θεωρείται το καλύτερο φάρμακο.

¹⁰²⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 – 525 ΑΔΗ: Επιστολή του Ελληνοδιδασκάλου Στυλιανού Αλεξίου προς τη Δημογεροντία, με την οποία ζητεί την επιβολή ποινής στο μαθητή Νικόλαο Φουστανάκη από την Πόμπια, επειδή αυθαδίασε, (Ηράκλειο, 4 Νοεμβρίου 1872).

περίπτωση που ο μαθητής αντιδρά στην τιμωρία που του επιβάλλεται, αποβάλλεται από το σχολείο¹⁰²⁷.

Πάντως τα προβλήματα στην πόλη του Ηρακλείου ήταν τόσα πολλά και καθημερινά, που ανάγκασαν τον Σχολάρχη της Ελληνικής σχολής Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη να στείλει επιστολή προς τον Μητροπολίτη Κρήτης και να ζητά να συσταθεί στην Αστυνομία «*παιδονομικόν τμήμα*», αποτελούμενο από δέκα τουλάχιστον άτομα και το οποίο θα εποπτεύει τους μαθητές στις εκτός σχολείου δραστηριότητές τους¹⁰²⁸. Προβλήματα επισημαίνονται με τους μαθητές του ίδιου σχολείου και κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων, καθώς συχνάζουν στον περίβολο της εκκλησίας του Αγίου Μηνά: *...παρεκτρεπόμενοι εις διαφόρους πράξεις*. Μάλιστα οι μαθητές αυτοί απειλούνται με αποβολή από την Εφορεία, αν δε συμμορφωθούν¹⁰²⁹. Οι αποβολές πάντως ήταν ένα μέσω παιδονομίας¹⁰³⁰, που άλλοτε είχε αποτέλεσμα, άλλοτε όχι¹⁰³¹.

Κάποιες φορές, όταν οι μαθητές παρεκτρέπονταν εκτός σχολείου και καταγγέλλονταν, η Εφορεία διέταζε ανακρίσεις. Όπως στην περίπτωση μαθητών της Ε. Σ. Ηρακλείου, που συνελήφθησαν: *...εν τω κωδωνοστασίω αισχουργήσαντες και ο Σχολάρχης κατόπιν εντολής*¹⁰³², διενεργεί ανάκριση¹⁰³³.

Δυο Κρητικοί συγγραφείς με αναφορές τους στα μαθητικά χρόνια της εποχής που εξετάζουμε, περιγράφουν χαρακτηριστικά τη χρήση των ποινών. Ο Ιωάννης Κονδυλάκης, στον «Πατούχα» αναφέρει ότι ο ίδιος ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος του, είχε δεχτεί στο σχολείο του το φοβερό μαρτύριο του φάλαγγα, γιατί δεν μπορούσε να μάθει το αλφάβητο. Μάλιστα όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο

¹⁰²⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03α – 111 ΑΔΗ: Επιστολή του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη προς τη Δημογεροντία για την απρεπή συμπεριφορά μαθητή, (Ηράκλειο, 7 Φεβρουαρίου 1879).

¹⁰²⁸ ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03α – 133 ΑΔΗ: Επιστολή του Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου Νικολάου Παρασυράκη προς τη Δημογεροντία, (Ηράκλειο, 6 Μαρτίου 1879).

¹⁰²⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04α – 224 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου με αποδέκτη το Σχολάρχη Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο 26 Μαρτίου 1886).

¹⁰³⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 298 – 80 ΑΔΗ: Έγγραφο των Ελληνοδασκάλων της Ε. Σ. Ηρακλείου, με το οποίο ενημερώνουν την Τμηματική Εφορεία για την αποβολή του μαθητή της Α΄ τάξεως Γεωργίου Θαλασσινού: *...απειθήσας και αυθαδειάσας δεινώς κατά των διδασκάλων*, (Ηράκλειο, 12 Μαΐου 1892).

¹⁰³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 226 – 005 ΑΔΗ: Ο Ελληνοδιδάσκαλος της Ε. Σ. Ηρακλείου Αρχιμανδρίτης Διονύσιος Χαιρέτης, καταγγέλλει στην Τμηματική Εφορεία τον μαθητή του Κωνσταντίνο Πατρωνάκη για την κακή του συμπεριφορά. Μάλιστα ο μαθητής εξύβρισε τον καταγγέλοντα, αλλά και τους άλλους δασκάλους της Σχολής και αποβλήθηκε. Όμως αρνήθηκε να φύγει και μάλιστα απείλησε τον Χαιρέτη, ότι: *...θέλει λάβει την ράβδον εκ της χειρός μου και να με κτυπήσει*, (Ηράκλειο, 2 Μαρτίου 1892).

¹⁰³² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12α – 55 ΑΔΗ: Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, με αποδέκτη το Σχολάρχη της Ε. Σ. Ηρακλείου Νικόλαο Παρασυράκη, (Ηράκλειο 23 Ιουνίου 1890).

¹⁰³³ Βλ./ ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12α – 60 ΑΔΗ: Έγγραφο του Σχολάρχη της Ε. Σ. Ηρακλείου Νικόλαο Παρασυράκη, προς την Εφορεία Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο 26 Ιουνίου 1890).

συγγραφέας: ...ο δάσκαλος, αφού εις μάτην εξήντησεν εναντίον του όλας τας δευτερεύουσας τιμωρίας και έσπασεν εις την ράχην του δεκάδας ράβδων, εδοκίμασε και τον περιβόητον φάλαγγα. Ο Κονδυλάκης που χαρακτηρίζει το σχολείο ως: ... διδασκαλικό κολαστήριο, περιγράφει και τη διαδικασία του φάλαγγα. Ο δάσκαλος: ... βοηθούμενος υπό των πρωτοσκόλων, κατώρθωσε να συλλάβη τας γυμνάς του κνήμας εις τον φάλλαγγαν και να του μετρήση εις τα πέλματα παρά μίαν τεσσαράκοντα. Το παιδίον αιμάσουν τας πόδας, ωρκίσθη να μη επανέλθη πλέον εις την κόλασιν εκείνην¹⁰³⁴.

Ο Νίκος Καζαντζάκης στο έργο του «Αναφορά στον Γκρέκο» σημειώνει τη βία που χρησιμοποιούσε κατά κόρο ο δάσκαλος της πρώτης τάξης Πατερόπουλος. Αναφέρεται στην κλασική φράση της εποχής – παραγγελιά του πατέρα προς το δάσκαλο: ...*Το κρέας δικό σου, τα κόκαλα δικά μου, δάσκαλε...δέρνε το, δέρνε το, ωστόσο να γίνει άνθρωπος*. Φράση που φανερώνει τη σκληρότητα της εποχής, μια σκληρότητα αντικατοπτρισμό των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν τότε στην Κρήτη, αλλά και στην Κρητική οικογένεια: *Και μας έδερνε αλύπητα. Και περιμέναμε όλοι, δάσκαλος και μαθητές πότε, με το πολύ το ξύλο, θα γίνουμε άνθρωποι...* Στη συνέχεια όμως ο Καζαντζάκης, αν και αρχικά χαρακτηρίζει «βάρβαρη» τη μέθοδο του πρώτου του δασκάλου, αναφέρει ότι: ...*βλογώ την άγια βίτσα του Πατερόπουλου. Αυτή μας έμαθε πως ο πόνος είναι ο πιο μεγάλος οδηγός στον ανήφορο που φέρνει από το ζώο στον άνθρωπο*¹⁰³⁵.

Για τον τρόπο που λειτουργούσαν οι «παιδαγωγικές τιμωρίες» της εποχής στα σχολεία των Σφακίων, δίνει μια σχετική εικόνα ο Πάρις Στ. Κελαϊδής: ...*Το παιδαγωγικό σύστημα που ακολουθούσαν ήταν «ξύλο αλύπητο». Είχαν σαν... έμβλημα, ότι «το ξύλο βγήκε απ' τον Παράδεισο». Κι ήταν συνηθισμένη η φράση του πατέρα προς τον δάσκαλο, όταν τού παρέδιδε τον μαθητή:*

— *Δάσκαλε, το πετσί και τα κόκαλα.*

Δηλαδή: Να τον δέρνεις και να τον ταλαιπωρείς με τιμωρίες για να διαβάξει, μέχρι να μείνει μόνο το πετσί (το δέρμα) και τα κόκαλα. Πίστευαν οι καημένοι, ότι με το ξύλο το

¹⁰³⁴ Βλ. Ιωάννη Κονδυλάκη, *Ο Πατούχας*, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και Ξένων συγγραφέων, Εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα, Αύγουστος 1983, σελ. 6 – 7. Για τον φάλαγγα ο Στέφανος Γοντικάκης δεν αποδέχεται ότι χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη, καθώς δεν βρέθηκαν αναφορές της Εφορείας που να τον απογορεύει ή καταγγελίες κατοίκων κατά δασκάλων που έκαναν χρήση του φάλαγγα (Βλ. Στ. Γοντικάκης ο. π. σελ. 179). Βέβαια υπάρχει αναφορά του Στέφανου Ξανθουδίδη σύμφωνα με την οποία ο φάλαγγας χρησιμοποιήθηκε στην Κρήτη (Βλ. Στ. Ξανθουδίδη, Χάνδαξ – Ηράκλειον, *Ιστορικά Σημειώματα, Επιμέλεια και συμπληρωματικά σημειώσεις Στυλιανού Αλεξίου*, Εφόρου Αρχαιοτήτων, Ηράκλειον 1964, σελ. 91).

¹⁰³⁵ Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, Εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα 2007 σελ. 54

παιδί τους θα γινόταν «γραμματιζούμενος». Συνήθως, μετά το ξυλοφόρτωμα ο ατίθασος «εφουργιάρευνε». Γινόταν άγριος. Επαναστατούσε στο καθεστώς. Και... «εμαδάρωνε». Εγκατέλειπε δηλαδή το σπίτι και το χωριό, για ν' ανέβη στις Μαδάρες, τα Λευκά Όρη, όπου ζούσε σαν βοηθός στα μιτάτα των προβάτων. Έτσι, μήτε οι γονείς τον έβλεπαν πια, μήτε ο «παιδαγωγός - δάσκαλος». Αργότερα, ή οικογένεια συνθηκολογούσε τον αντάρτη - γιό. Ουδέποτε όμως ο γιός - μαθητής, με τον βασανιστή - δάσκαλο¹⁰³⁶.

Συμπεράσματα

Η κάθε ηλικία έχει τους δικούς της χειρισμούς και προσεγγίσεις. Όμως οι «παιδαγωγικά τιμωρία» ήταν κατά κανόνα το βασικό μέσον πειθαρχίας σε όλα τα σχολεία της Κρήτης κατά το 19^ο αιώνα, καθώς οι δάσκαλοι που τις νουθετούσαν δεν είχαν την παιδαγωγική ή την επιστημονική κατάρτιση, αλλά ακολουθούσαν γραπτούς και άγραφους κανόνες της εποχής.

Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της εφημερίδας «ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ» το 1894, με τον τίτλο «Το ξύλον εν τοις Σχολείοις». Αφού αναφέρει τι ακριβώς ισχύει για το παραπάνω θέμα σε χώρες Ευρώπης και Αμερικής, σημειώνει: ...*Παρ' ημίν ισχύουσιν όλα ταύτα τα συστήματα, καθότιν έκαστος διδάσκαλος έχει το ιδικόν του*¹⁰³⁷.

Η χρήση βίας στη μαθητική τάξη είναι κάτι το υπαρκτό, χωρίς όμως να είναι ο κανόνας. Ο ξυλοδαρμός χρησιμοποιείτο όχι μόνο για λόγους πειθαρχίας, αλλά και για λόγους μάθησης. Η εντολή της Δημογεροντίας, όπως αυτοί καταγράφεται στον Κανονισμό του 1870 είναι σαφής: ...*Οί άπειθεις εν γένει εις τάς διατάξεις του διδασκάλου τιμωροῦνται*¹⁰³⁸. Έτσι οι βίτσες από αγριελιές, ήταν απαραίτητο εργαλείο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ενίοτε δε και ο βούρδουλας¹⁰³⁹.

¹⁰³⁶ Βλ. Πάρις Στ. Κελαϊδής, *Τα σχολεία στα Σφακιά*, Προμηθέας ο Πυρφόρος, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1982, τ. 32, σελ. 322

¹⁰³⁷ Βλ. Εφημερίς «Ηράκλειον» αρ. φ. 38, σ. 311. Δημοσίευμα με τίτλο: «Το ξύλον εν τοις Σχολείοις», (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1894). Αναφέρει η εφημερίδα: ...*Η κάτω Σαξωνική βουλή δια ψηφίσματος αυτής διετήρησε τας σωματικές τιμωρίας, το ξύλον δηλαδή εν της Σχολείοις. Εν Γαλλία και εν Ελβετία, όπου ίσως τα απιδιά των σχολείων είνε πολύ καλοανατεθρεμένα, απαγορεύονται αι σωματικά τιμωρία, όπως απαγορεύονται εν Νέα Υόρκη και Σικάγω. Εις άλλα μέρη των Ηνωμένων Πολιτειών δεν επιτρέπεται να δέρωνται τα παιδιά άνευ προηγουμένης αδείας των γονέων αυτών. Εν Δανία δεν επιτρέπεται να δίδονται εις τα παιδιά πλείονες των τεσσάρων ραβδισμών. Εν Νορβηγία απαγορεύονται να δέρωνται τα κοράσια, τα μη συμπληρώσαντα το ένατον έτος της ηλικίας αυτών. Αλλ' εν Αγγλία ου μόνον επιτρέπεται να δέρωνται οι ατακτούντες μαθηταί, αλλά και να μαστιγούνται απανθρώπως. Το άρθρο είναι αντιγραφή από την εφημερίδα Αττικής «Εφημερίδος των Συζητήσεων».*

¹⁰³⁸ Βλ. «Κανονισμός τῶν κατὰ τό τμήμα Ηρακλείου ιδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων», Ηράκλειο 5 Δεκεμβρίου 1870, άρθρο 51.

¹⁰³⁹ Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, Αναφορά στον Γρέκο, ο.π. σελ. 59. Περιγράφοντας το Διευθυντή του σχολείου Ανδρέα Κοκκινάκη σημειώνει ότι στο χέρι του κρατούσε: ...*ένα μικρό στριφτό βούρδουλα...*

Οι τιμωρίες των μαθητών έγιναν αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ δασκάλων και κατοίκων των χωριών, καθώς οι δεύτεροι κατηγορούσαν τους πρώτους για τη σκληρότητά τους, αλλά και για να δικαιολογήσουν τις απουσίες των μαθητών τους. Πάντως ο Καζαντζάκης στην «Αναφορά στον Γκρέκο» κάνει λόγο για τον Τίτυρο, το δάσκαλο της Δευτέρας τάξης που δεν έδερνε τους μαθητές, αλλά τους παρακαλούσε¹⁰⁴⁰.

Ο φάλαγγας, το οποίο έφεραν στην Ελλάδα οι Τούρκοι¹⁰⁴¹, δε φαίνεται να είχε ισχύ, καθώς δεν βρέθηκε σχετικό έγγραφο ή καταγγελία κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας. Ίσως οι περιγραφές του Κονδυλάκη να αναφερόταν σε Γραμματοδιδασκαλεία που υπήρχαν στη Βιάννο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Επίλογος – Συμπεράσματα

Η περιοχή της Μεσαράς γεωγραφικά βρίσκεται στο νότιο τμήμα του Νομού Ηρακλείου, κατέχει δε αρκετά μεγάλη και εύφορη έκταση. Βασικός λόγος που επέλεξα την περιοχή αυτή ήταν η επιθυμία μου να ερευνήσω την τοπική εκπαιδευτική ιστορία αλλά και η ανάγκη να καλύψω το ιστοριογραφικό κενό που υπήρχε για το συγκεκριμένο θέμα.

Η επιλογή του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, ως χρονολογία της ιστορικής έρευνας, είναι ενδεικτική της προόδου της εκπαίδευσης στην Κρήτη, όσο και στην περιοχή της Μεσαράς και επιλέχθηκε με βάση τα εξής κριτήρια:

- Είναι μια εποχή κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων, καθώς, αν και οι πολιτικές ισορροπίες παραμένουν φαινομενικά ίδιες, οι πολιτικές δυνάμεις που θα τις ανατρέψουν βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη.
- Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο λειτούργησαν στην Κρήτη οι Δημογεροντίες, που θεσμοθετήθηκαν και στήριξαν ουσιαστικά την ανύπαρκτη έως τότε εκπαίδευση.
- Επίσης, η παρουσία του χριστιανικού πληθυσμού και οι επαναστατικές κινήσεις του, είχαν ως αποτέλεσμα την παροχή προνομίων που επηρεάζουν θετικά την ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Κρήτη και κατ' επέκταση στην Μεσαρά.

¹⁰⁴⁰ Βλ. Νίκος Καζαντζάκης, *Αναφορά στον Γκρέκο*, ο. π. σελ. 54.

¹⁰⁴¹ Βλ. Φαίδων Κακουλές, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, σελ. 96-105

- Τέταρτος λόγος που επέλεξα να μελετήσω αυτή την περίοδο, είναι γιατί ακριβώς τότε συντελέστηκαν σημαντικές αλλαγές, πολιτικού, διοικητικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα, που σημάδεψαν την εκπαιδευτική ανάπτυξη.

Συγκεκριμένα το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα σημειώνονται πολλές πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις, που όμως επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά την εκπαίδευση, όπως οι παρακάτω:

- Τα προνόμια του Χάτι-Χουμαγιούν (1856), που δημιούργησαν ευνοϊκές προοπτικές για την ανάπτυξη της παιδείας στο χριστιανικό πληθυσμό.
- Η επανάσταση του 1866, που είχε ως ένα βασικό αίτιο. Την άρνηση του Μητροπολίτη Κρήτης Διονυσίου να διαθέσει μέρος των χρημάτων από την ενοικίαση των μοναστηριακών περιουσιών προς όφελος της εκπαίδευσης. Γεγονός όμως που λίγα χρόνια αργότερα υποχρέωσε τη Δημογεροντία Ηρακλείου να ρυθμίσει τα μοναστηριακά έσοδα, προς το συμφέρον της εκπαίδευσης.
- Η εφαρμογή του Οργανικού Νόμου (1868), άνοιξε νέους ορίζοντες, καθώς η ελληνική γλώσσα εισάγεται στις δημόσιες υπηρεσίες.
- Μετά τη σύμβαση της Χαλέπας (1878), κατοχυρώνονται ουσιαστικά τα προνόμια των χριστιανών. Επιτράπηκε η ίδρυση φιλολογικών συλλόγων και η έκδοση εφημερίδων και γενικά η ελευθερία στην πνευματική ζωή.
- Τέλος οι ανώμαλες μετά το 1889 πολιτικές καταστάσεις παραλύουν το εκπαιδευτικό δίκτυο και αυτό διαρκεί ως το Νοέμβριο του 1898 που ανοίγεται ουσιαστικά ο δρόμος για την Αυτονομία, την Κρητική Πολιτεία και την ένωση με την Ελλάδα στη συνέχεια.

Το αρχειακό υλικό διερευνήσαμε με τη μέθοδο της ιστορικής ανάλυσης και διασταύρωση των στοιχείων με τις ελάχιστες δημοσιευμένες πηγές. Καταβλήθηκε προσπάθεια να προσεγγίσουμε το εκπαιδευτικό υλικό, μέσα από τις ιστορικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές της εποχής εκείνης.

Ως περίοδο ακμής θεωρείται η χρονική περίοδος 1880-1889. Μια απόπειρα ερμηνευτικής προσέγγισης της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, αναδεικνύει τους εξής παράγοντες:

α) Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο επικρατεί πολιτική ομαλότητα και κοινωνική ειρήνη, ενώ η σύμβαση της Χαλέπας (1878), κατοχυρώνει ουσιαστικά τα προνόμια των χριστιανών.

γ) Η θητεία του Κωνσταντίνου Ανθόπουλου (Φεβρουάριος 1887- Μάιο 1888) ως Γενικού Διοικητή της Κρήτης ο οποίος έδειξε αρκετό ενδιαφέρον για την εκπαίδευση.

δ) Η αύξηση της αγροτικής παραγωγής, είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των εσόδων των κατοίκων της υπαίθρου. Η αύξηση αυτή είχε ως άμεσο αντίκτυπο στην αύξηση των εσόδων από τις ενοικιάσεις των μοναστηριακών κτημάτων και κατ' επέκταση των πόρων της εκπαίδευσης.

Συνοψίζοντας τέλος τα γενικά συμπεράσματα της έρευνάς μας επιγραμματικά σημειώνουμε τα εξής:

- Ο χώρος της Μεσαράς αποτελεί μια γεωγραφική ενότητα με αξιόλογη ιστορία, αυτάρκη οικονομική πορεία που έπαιξε το 19^ο αιώνα σημαντικό ρόλο στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική ζωή του τόπου.
- Η ιστορία της εκπαίδευσης ειδικά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα στη Μεσαρά, συμπίπτει με τις βαθιές αλλαγές στην κοινωνική ζωή του νησιού, με τις πολιτικές και οικονομικές ανακατατάξεις και με τα επαναστατικά κινήματα του χριστιανικού πληθυσμού.
- Χρονική αφετηρία της εκπαίδευσης στη Μεσαρά είναι το 1870, με κορύφωση της ανάπτυξης το 1880, ενώ συστηματοποιείται και οργανώνεται θεσμικά τη δεκαετία του 1890.
- Θετικά επέδρασαν στην πορεία της εκπαίδευσης τα χορηγηθέντα προνόμια, η οργάνωση των Δημογεροντιών, τα νομοθετικά πλαίσια, η αξιοποίηση των εσόδων από την ενοικίαση των μοναστηριακών κτημάτων, η κοινωνική ειρήνη και η ομαλότητα της πολιτικής ζωής.
- Η πρόοδος συνεχίστηκε στην περίοδο της Αυτονομίας και της Κρητικής πολιτείας, με καταλυτική την συμβολή του Ελευθερίου Βενιζέλου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ

- **Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου**, Ανέκδοτα Βιβλιογραφικά Δελτία Νικολάου Σταυρινίδη.
- **Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου**, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. (Αρχεία Δημογεροντίας Κωδικός 2., Αρχεία Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας Κωδικός 2.2, Αρχεία Τμηματικής Εφορείας Κωδικός 2.4).
- **Σταυρινίδη Νικολάου**, Ανέκδοτα βιβλιογραφικά δελτία, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.
- **Ιστορικό Αρχείο Κρήτης**, Χανιά.
- **Ιστορικό Μουσείο Κρήτης**, Ηράκλειο.
- **Ιστορικό Αρχείο Δήμου Αρχανών**.
- **Αρχείο Δημοσθένη Γ. Στεφανίδη**, εκδ. ΥΠΕΠΘ – ΓΑΚ – Αρχεία Ν. Ηρακλείου 2006.

ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΕΡΓΑ

- **31^ο Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου**, Καπετάν Μιχάλης Κόρακας, Ο πολέμαρχος της Τουρκοκρατίας (1797 – 1882), Ηράκλειο 1996.

- **Berard V.**, Κρητικές Υποθέσεις, Οδοιπορικό 1897, Εκδόσεις Τροχαλία.
- **C. Rochfort Scott** «Περιηγήσεις στην Κρήτη» (Ένα άγνωστο οδοιπορικό του 1834) Ρέθυμνο 1995.
- **Charlot B.**, Το σχολείο αλλάζει-Κρίση του σχολείου και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, μετάφρ. Μποναφάτου Ε. - Παπαγεωργίου Ν., εκδ. Προτάσεις, Αθήνα 1992.
- **Creta Sacra** Τόμος II.
- **Koder Johannes**, Ο Reinhold Lubenau στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Πληροφορίες από το ημερολόγιο του Γερμανού περιηγητή, Κρητικά Χρονικά Περίοδος Τρίτη, Τόμος ΚΗ' - ΚΘ', 1988 – 1989.
- **Olivier G. A.** Voyage dans l'empire ottoman. l'Egyrte et la Perse t. 1-2 ' A Paris 1801 – 1807 t. 2
- **Pashley, R.**, (μετάφρ.- επιμ. Δάφνη Γ. Γόντικα), Ταξίδια στην Κρήτη. Ηράκλειο 1991.
- **Philippe De Bonneval και Mathieu Dumas**, «Αναγνώριση της Νήσου Κρήτης – Μια ανέκδοτη μυστική έκθεση του 1783», Έκδοση «ΜΙΤΟΣ».
- **Raym. – I. Loenertz** Correspondance de Manuel Calecas (Studi e testi), 1950.
- **SIEBER F. W.**, Ταξιδεύοντας στη Νήσο Κρήτη το 1817, Εκδόσεις «Νεοελληνική Ιστορική Βιβλιοθήκη».
- **SIEBER F. W.**, Ταξιδεύοντας στη νήσο Κρήτη το 1817, Ιστορητής 1994.
- **Simonelli Vittorio**, «Κρήτη 1893» Ρέθυμνο 1996.
- **Simonelli Vittorio**, Κρήτη – 1893, Μετ. Ιωάννα Φουντουλάκη, Παρ. Γ. Π. Εκκεκάκης, Ρέθυμνο 1996.
- **Spratt T.B.**, Travels and research in Crete, v. I, London 1865.
- **Vittorio Simonelli**, Κρήτη 1893, Ρέθυμνο 1996.
- **Y. Triantafyllidou – Baladie** «Οι πιστώσεις στις εμπορικές συναλλαγές στην Κρήτη τον 18^ο αιώνα» Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Τόμος Γ'.
- **Αλτουσέρ Λ.**, Θέσεις (1964-1975), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1981,
- **Αμαριώτου Μαρία**, Ιωάννης Κοκκώνης, ο πρώτος μας παιδαγωγός, Αθήνα 1937.

- **Ανδρουλάκης Γιάννης**, «Η γεωργική εκπαίδευση επί Κρητικής Πολιτείας (1898-1913)»,
- **Ανδρουλάκης Γιάννης**, Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου}, Νέα Κυδωνία Χανίων, 1990.
- **Βαϊδης Θ.** «Ελευθέριος Βενιζέλος» Αθήνα 1934.
- **Βεργωτή – Ιερωνυμάκη Κίττο**, Οι ρίζες μου, Ηράκλειο 2007
- **Βουλγαράκης Παρθένιος** Αρχιμανδρίτης, Ηγούμενος Ιεράς Μονής Οδηγήτριας, Εισήγηση στο 2^ο Συνέδριο Μεσαράς , (Πύργος, Νοέμβριος 2000).
- **Βούρη Γλυκερία – Σοφία**, «Η Ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση), Ιωάννινα 1988.
- **Βούρη Γλυκερία – Σοφία**, Τα Σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής (1991 – 1993), GUTENBERG.
- **Βούρη Σοφία – Γλυκερία**, Η Φλώρινα στο μεταίχμιο του 19^{ου} – 20^{ου} αιώνα – Εθνικές συγκρούσεις και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, Ανάτυπο, πρακτικά συνεδρίου, «Φλώρινα 1912 – 2002 Ιστορία και Πολιτισμός, Φλώρινα 2004.
- **Βούρη Σοφία**, Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας, Εκκλησία και Κράτος (1889 – 1905), GUTENBERG.
- **Βούρη Σοφία**, Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας, Πολιτική και Εκπαίδευση (1875 – 1907), Παρασκήνιο.
- **Βουτιεριδης Ηλίας**, Ημερολόγιον του Τάγματος των επιλέκτων Κρητών (1897), εκδ. Δήμου Αρχανών, Ένωσης Φιλολόγων Νομού Ηρακλείου, 1997.
- **Γάσπαρης Χαράλαμπος**, Φυσικό και αγροτικό τοπίο στη Μεσαιωνική Κρήτη, 13^{ος} – 14^{ος} αι. Ίδρυμα Γουλανδή – Χορν, 1994.
- **Γιάνναρης Αντώνιος**, Περί της καταστάσεως της εν Κρήτη Γεωργίας και Εμπορίας, Χανιά 1906.
- **Γιαννικόπουλος Αναστάσιος**, Η εκπαίδευση στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, Εκδόσεις Γρηγόρη.
- **Γοντικάκης Στέφανος**: Η παιδεία στην Κρήτη (1878 – 1889) Έκδοση Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη – Ηράκλειο 1992.

- **Δερτιλής Γ.**, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική παρέμβαση 1880 - 1909, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985.
- **Δετοράκη Θεοχάρη**, Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός, Έκδοση Συνδέσμου Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, 1988, Τόμος Β', κεφ.: «Η Τουρκοκρατία στην Κρήτη, Εκπαίδευση».
- **Δετοράκης Θεοχάρης**, Η ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1990.
- **Δετοράκης Μανόλης**, Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα, Ηράκλειο 1987.
- **Δημαράς Αλέξανδρος**, Εκπαίδευση, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΓ' - ΙΔ', Αθήνα 1977.
- **Δημαράς Αλέξανδρος**, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε: Τεκμήρια ιστορίας, τόμος Α: 1821-1894, Αθήνα 1973.
- **Δημαράς Θ. Κ.**, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Ίκαρος, 1968.
- **Ενεπεκίδης Πολυχρόνης**, Χριστομάνος – Βικέλας – Παπαδιαμάντης, Επιστολαί Μάξιμου Μαργούνιου, Αθήνα 1970.
- **Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών**, Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Συλλογικός τόμος, επιμέλεια : Δετοράκης Θεοχάρης, Καλοκαιρινός Αλέξανδρος.
- **Ευαγγελίδης, Τρύφ.**, Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι του Καποδιστρίου), Αθήναι 1935.
- **Ζενάπ Ισμάτ Ρασέντ**, «Η Κρήτη υπό Αιγυπτιακήν εξουσίαν (1830-1840)», μετ. από τα αραβικά Δρ. Ευγένιος Μιχαηλίδης, Β' έκδοση, Ηράκλειο 2002.
- **Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα**, Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830- 1893): Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης- κυριότερες τάσεις και προβλήματα. Θεσσαλονίκη, 1983.
- **Ιερά Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή Οδηγήτριας και τα Ερημητήριά της**, Εκδόσεις Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Οδηγήτριας, 2008.
- **Καζαντζάκης Νίκος**, Αναφορά στον Γρέκο, Εκδόσεις Καζαντζάκη, Αθήνα 2007.
- **Κακουλές Φαίδων**, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός.

- **Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου Κάλλια**, Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις - Η περίπτωση της Κρήτης 1868 – 1877, Βιβλιοπωλείο «Εστία».
- **Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου Κάλλια**, Επαρχιακοί Δάσκαλοι στην Κρήτη του 1870, Πεπραγμένα του Ζ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ1 Τμήμα Νεοτέρων Χρόνων, Νέα χριστιανική Κρήτη, Ρέθυμνο 1995.
- **Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου Κάλλια**, Η παιδεία στην Κρήτη, 1866 – 1878. Μια επισκόπηση, Πεπραγμένα του Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Γ, Ηράκλειο 1985.
- **Καλομενόπουλος Νικόστρατος**, Κρητικά, ήτοι Τοπογραφία και Οδοιπορικά της νήσου Κρήτης, Αθήνα 1894.
- **Κασσιμάτης Παναγιώτης Γ.**, Ιστορική Επισκόπησης της εν Κήτη Εκπαιδεύσεως, Ιστορία των Σχολείων της Κρήτης, Αθήναι 1953.
- **Κέρπη Ιουλία**, Η Αρχαιογνωσία του Ρήγα, Αθήνα 1985.
- **Κόκκινος Διονύσιος**, Η Ελληνική επανάστασις, Εκδόσεις Μέλισσα.
- **Κοκκώνης Ιωάννης**, Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, Νέος, Εν Αθήναις 1850.
- **Κονδυλάκης Ιωάννης**, Ο Πατούχας, Βιβλιοθήκη Ελλήνων και Ξένων συγγραφέων, Εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα Αύγουστος 1983.
- **Κονδυλάκης Ιωάννης**, Όταν ήμουν δάσκαλος κι άλλα διηγήματα, Εκδόσεις Ελευθερουδάκη – Νίκα, Αθήνα,
- **Κριάρης Παναγ.**, Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της επαναστάσεως του 1866, εν Χανίοις 1902.
- **Κριτοβουλίδης Κρ.**, «Απομνημονεύματα το περί αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών»
- **Κριτοβουλίδης Κωνσταντίνος** , Απομνημονεύματα του περί της αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών, εν Αθήναις 1859.
- **Κωστάκης Ε. Κωνσταντίνος**, Πρωτοπρασβύτερος, Η πνευματική κίνηση στον εκκλησιαστικό χώρο της Κρήτης κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας (1669-1821), Διδακτορική Διατριβή, Νέα Χριστιανική Κρήτη, 17, Ρέθυμνον 1996,
- **Λέφας, Χ. Β.**, Ιστορία της Εκπαιδεύσεως, εν Αθήναις, 1942, εκδ. ΟΕΔΒ.

- **Μαμάκης Γεώργιος**, Το Μεραμβέλλον εν παιδεία φθεγγόμενον, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου.
- **Μαυρομάτης Κ. Γιάννης**, Η βιβλιοθήκη και η κινητή περιουσία της κρητικής μονής Βαρσαμονέρου (1644).
- **Μουρέλος Ιωάννης**, Ιστορία της Κρήτης, 2η έκδοση, Ηράκλειο 1950.
- **Μπουζάκης Σήφης**, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1998).
- **Μπουζάκης, Σ., Τζήκας, Χρ., Ανθόπουλος, Κ.**, Η επιμόρφωση και η μετεκπαίδευση των δασκάλων- διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στο νεοελληνικό κράτος, Αθήνα 2000, Gutenberg, Τεκμήρια- Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, αρ. 9.
- **Νανάκη Ανδρέα** Αρχιανδρίτου, Εκκλησιαστικά Κρήτης 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας, Εκδ. Αφών Κυριακίδη
- **Νανάκης Ανδρέας Αρχιμανδρίτης**, Η Εκκλησία της Κρήτης στην επανάσταση του 1897 – 1898, Από την εθναρχική στην εθνική συνείδηση, εκδόσεις Πουρνάρα (Θεσσαλονίκη).
- **Νήμας Θεοδώρου**, Η εκπαίδευση στη Δυτική Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Συμβολή στη μελέτη του Θεσσαλικού Διαφωτισμού, Διδακτορική διατριβή, Εκδόσεις Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1995.
- **Νούτσος Χαράλαμπος**, Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973), Θεμέλιο, Αθήνα , 1979.
- **Ξανθουδίδης Στέφανος**, Χάνδαξ – Ηράκλειον, Ιστορικά Σημειώματα, Επιμέλεια και συμπληρωματικά σημειώσεις Στυλιανού Αλεξίου, Εφόρου Αρχαιοτήτων, Ηράκλειον 1964.
- **Ξηρηδάκη Κούλα**, Παρθεναγωγεία και δασκάλες του υπόδουλου Ελληνισμού, Προμηθεύς, Αθήναι 1972.
- **Παναγιωτάκης Ν. Μ.**, Η παιδεία προ της Αλώσεως, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 4.
- **Πανταζής Σπύρος Χ.**, Η Παιδαγωγική Εργασία στο Νηπιαγωγείο, Μια προσέγγιση μέσα από την πράξη, GUTENBERG.
- **Πανταζής Χ. Σπύρος – Μαρία Ι. Σακελαρίου**, Η εκπαίδευση των εκπαιδευτικών-Θεωρία και Πράξη, Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 6-8 Οκτωβρίου 2006.

- **Παπαδάκης Στυλ.,** Απομνημονεύματα της εν Κρήτη Επανάστασεως του 1866, Αθήνησι, 1870.
- **Παπαδογιαννάκης Νικόλαος,** ... και ουχί κολλυβογράμματα..., GUTENBERG.
- **Παπαδογιαννάκης Νικόλαος,** Η διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος στα δημοτικά σχολεία της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας, σελ. 228, Αυτόνομο άρθρο στο βιβλίο: Η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος, Επιμέλεια: Θεοχάρης Δετοράκης – Αλ. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο 2001.
- **Παπάζογλου Κ. Γ. ,** Ιωσήφ Φιλάργης ή Φιλάργιος, (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1878.
- **Παπαϊωάννου Απόστολος,** Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845- 1866), « Ο πυρπολητής του Αρκαδίου», 2003.
- **Παπαϊωάννου Απόστολος,** Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898), Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα, 2005.
- **Παπακωνσταντίνου Θ. Γ.,** Ένας νομοθέτης στην Κρήτη, στη στροφή του 19^{ου} προς τον 20^ο αιώνα. Ο Ι. Σκαλτσούνης και η εκπαιδευτική του οπτική, Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο, Ορθόδοξος Ακαδημία Κρήτης (11 – 13 Ιουλίου 1982), «Οι εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές), Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο 1986
- **Παπακωνσταντίνου Π. - Απ. Ανδρέου,** Τα Διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης, 1875-1914, Οδυσσέας (1992), Αθήνα
- **Παπαχριστοδούλος Πολύδωρας,** Η παιδεία στη Θράκη τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα, Αρχείο Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού τ. 25 σ. 5.
- **Παρλαμάς Γ. Μενέλαος,** Το ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτσά 1831-1845, Εκδ. Ανδρ. Γ. Καλοκαιρινού, Ηράκλειο Κρήτης 1947.
- **Πατεράκη Άννα Γ.,** Μαθιός Καμπιτάκης, Ο Καμπιτομαθιός (1765 – 1827), Ηράκλειο 2009.
- **Πατεράκης Γεώργιος,** Ο καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης, Κουρμούληδες και οι συναγωνιστές τους, Ηράκλειο 1989.

- **Πατεράκης, Γεώργιος**, Ο Λόγιος, Δημ. Ι. Βαρούχας, έκδ. Συλλόγου Μεσαριτών Ηρακλείου «Η Γόρτυς», Ηράκλειο 1993.
- **Πεπονάκης Μανόλης**, Εξισλαμισμοί και επανεχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899), Διδακτορική διατριβή.
- **Πικρός Ι.**, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Δ΄.
- **Πιτζιπίου – Βέη Ι. Γ.**, μετ. εκ γαλλικού από τον Ε. Ιωαννίδη, Η ανατολή ή αι αναμορφώσεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, Αθήναι, 1860.
- **Πλατάκης Ελευθέριος**, Άρθρο στο τόμο: Το Ηράκλειο και ο Νομός του, Έκδοσις Νομαρχίας Ηρακλείου, 1971,
- **Πολυχρόνης Ενεπεκίδης**, Χριστομάνος – Βικέλας – Παπαδιαμάντης. Επιστολαί Μάξιμου Μαργούνιου, Αθήνα 1970.
- **Πρακτικίδης Ζαχαρίας**, Χωρογραφία της Κρήτης, Συνταχθείσα τω 1818 υπό του Ζαχαρία Πρακτικίδου παραστάτου πληρεξουσίου και Γενικού Φροντιστού της Δικαιοσύνης τω 1822 – 1829 εν Κρήτη, Νέα έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος Τμήματος Ανατολικής Κρήτης, Ηράκλειο 1983.
- **Πυργιωτακης Ιωάννης**, Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος, Εκδ. Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.
- **Σβορώνος Νικόλαος**, Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1976 σελ. 48-49.
- **Σολδάτος Χρίστος Σπ.**, Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800 –1922), Αθήνα 1990, Εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗΣ.
- **Σπανάκης Γ. Στεργιος**, Πόλεις και χωριά της Κρήτης, στο πέρασμα των αιώνων, τ. Α΄- Β΄, έκδοση Γ. Δετοράκη Α.Ε.Β.Ε., Ηράκλειο 1991.
- **Σταυράκης Νικόλαος**, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, τυπογραφείον Παλιγγενεσία, Αθήνησι, 1890.
- **Σταυρινίδης Νικόλαος**, Μεταφράσεις Τούρκικων ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την ιστορίαν της Κρήτης, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ανατύπωσις 1986.
- **Σταυρινίδης Νικόλαος**, Ο Μιχαήλ Κόρακας και οι συμπολεμιστές του, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

- **Στεφανή Χαρίκλεια**, Η εκπαίδευση των γυναικών στη Λέσβο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, Η παιδεία στη Λέσβο και τη Χίο κατά την Τουρκοκρατία, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λέσβου, Μυτιλήνη 2000.
- **Τα μοναστήρια της Κρήτης**, Αθήνα 1986.
- **Τζεδάκης Θεόδωρος**, Ο προσφάτως ανευρεθείς επίσημος κώδιξ της Ι. Μητροπόλεως Κρήτης (του ΙΘ' αιώνα) και το περιεχόμενον αυτού, Πεπραγμένα Γ' Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήναι 1975, τ. ΙΙΙ.
- **Τζήκας Χρήστος**, Ι. Π. Κοκκώνης, Ο Ρόλος του στη Θεμελίωση και τα Πρώτα Βήματα της Δημοτικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, Τεκμήρια – Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 6, GUTENBERG.
- **Τριανταφύλλου - Baladie Γιολάντα**, Το εμπόριο και η οικονομία της Κρήτης από τις αρχές της Οθωμανικής Κυριαρχίας, έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα (1669 – 1795), Δήμος Ηρακλείου – Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 1988.
- **Τρούλης Μιχαήλ**, Εμμανουήλ Βυβιλάκης - Η ζωή, η δράση και το έργο του, Ρέθυμνο 2005, Εκδόσεις Καλαϊτζάκη Α. Ε.
- **Τρούλης Μιχάλης**, Ρέθυμνο Ιστορία – Περιήγηση – Σύγχρονη ζωή, Έκδοση «MITTOS».
- **Τσουκαλάς Κωνσταντίνος**, Εξάρτηση και αναπαραγωγή - Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, Θεμέλιο, Αθήνα 1977.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, ΕΕΒΣ. (Επετ. Ετ. Βυζαντινών Σπουδών) τ. Θ' 1932.
- **Φραγκιουδάκη Άννα**, Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι, ΚΕΔΡΟΣ 1977.
- **Φωτεινόπουλος Θ.** , Γραμματοδιδάσκαλοι – Γραμματοδιδασκαλεία, Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER
- **Χατζηδάκης Ιωσήφ**, Περιήγησις εις Κρήτην, Εν Ερμοπόλει, τύποις Νικολάου Βαρβαρέσου, 1881.
- **Χουρδάκης Αντώνιος – Παπαδογιαννάκης Νικόλαος**, Η Δημόσια Χριστιανική Εκπαίδευση στην Κρήτη τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα, Κρητολογικά Γράμματα, 14 (1998).

- **Χουρδάκης Αντώνιος**, Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913), Αθήνα 2002, Gutenberg, Τεκμήρια - Μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, αρ. 10.
- **Χουρμούζης Βυζάντιος Μ.**, Κρητικά, Εν Αθήναις, Εκ της του Ηλία Χριστοφορίδου Τυπογραφίας, Η Αγαθή Τύχη, 1842.
- **Χρηστάκης Γιάννης - Πατεράκης Γεώργιος**, Η Κρήτη και η ιστορία της, Εκδόσεις Καλέντης.
- **Χριστινίδης Νικόλαος**, Η Νεώτερη Ιστορία της Εκκλησίας των Αρχανών από το 1669 μέχρι σήμερα, Έκδοση Ενορίας των Επάνω Αρχανών, Ηράκλειο 1998.
- **Χριστινίδης Νικόλαος**, Νικόλαος Αντωνίου Χριστινίδης (1854 – 1937), Κρητολογικά Γράμματα, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνου, Τ. 21, Ρέθυμνο 2008.
- **Ψυλάκης, Βασίλειος.**, Ιστορία της Κρήτης, από της απωτάτης Αρχατότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, εν Χανίοις 1899-1909 τ. Α΄-Γ'.
- **Ψυλάκης, Νίκος**, Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης, Ηράκλειο, τ. Α΄-Β' 1992-1993 και Γ΄ έκδοση 2002.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- **Βαβουλές Παντελής**, Εικόνες από τα σχολεία κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη, περιοδικό **Κρητική Εστία**, τεύχη 4 και 5, έτος 1949.
- **Βουρλάκης Αριστ.**, Η πρώτη οργάνωσις της Εκπαιδεύσεως στην Ανατολική Κρήτη και το ιστορικό Γυμνάσιο Νεαπόλεως, περ. **Αμάθεια**, Η΄(1977), Άγιος Νικόλαος.
- **Γαλετάκης Γεώργιος**, Βιογραφικόν Σχεδιάσμα περί του Μελετιίου Συρίγου, περιοδικόν **Εκκλησιαστικός Φάρος**, 24/1925
- **Γοντικάκης Στέφανος**, Η άγνωστη αλληλογραφία (1872 – 1873) του Χριστόφορου Αργυράκη, **Πεπραγμένα Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου**, Τόμος Γ΄, Ηράκλειο 1984.
- **Δετοράκης Θεοχάρης**, Τα μοναστήρια στη Βενετοκρατούμενη Κρήτη, περιοδικό **Παράκλητος**, τεύχος 37 / Ρέθυμνο 1982.

- **Δετοράκης Μανόλης**, Η πρώτη Δημόσια Βιβλιοθήκη στο Ηράκλειο (1863), **Πανίψηστον**, 1995.
- **Δετοράκης Μανόλης**, Λεωνίδας Χ΄'ιωάννου Γεωργιάδης Λόγιος, **Παλίμψηστον**, Ιούνιος 1989, Τεύχος 8.
- **Δημαράς Αλέξης**, Σχολική γνώση και κυρίαρχη ιδεολογία – Περιοδικό **Διαβάζω**, Αθήνα 1979, σελ. 69-70.
- **Δρανδράκης Ν. Β.**, Ειδήσεις περί των Σχολείων Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19^{ου} αιώνας, **Κρητικά Χρονικά**, Έτος Δ΄, τεύχος 1, 1950.
- **Ελληνικός Φιλολογικός Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως**, (περιοδική έκδοση), τόμος Η΄, (1873 – 1874).
- **Ευαγγελίδης Τρύφων**, Σχολεία Κρήτης, ΜΥΣΩΝ, Τόμ. Α΄, Τεύχ. 1,2 και 3, Αθήναι 1932.
- **Ζαμπετάκης, Εμμ.**, Προσπάθεια προσηλυτισμού των Κρητών εις τον καθολικισμόν κατά τον ΙΘ' αι., **Κρητικά Χρονικά**, τόμ. ΙΑ΄, 1957.
- **Θεοδώρου Ηλίας και Κουτλής Ευστράτιος**, Η ανισότητα των δύο φύλων στην εκπαίδευση, ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ, Τόμος 2, τεύχη 2-3, Μάρτιος 2001.
- **Καλοκύρης Δ. Κωνσταντίνος**, Κρήτες Αγιογράφοι – Μιχαήλ Δαμασκηνός, περιοδικό **Απόστολος Τίτος**, Τόμος 8, 1956.
- **Καραβαλάκης Μ. Ι.**, Αντώνιος Φ. Παπαδάκης, Αμάλθεια, Τόμος 5^{ος}, Έτος 5^ο, Ιανουάριος – Ιούλιος 1974, Τεύχος 18 – 19.
- **Καψαλάκης Ζαχαρίας**, Η περίπτωση του Δήμου Σκινιά στις Δημοτικές εκλογές του 1882, Εφ. «Άποψη του Νότου», Αρ. Φ. 6, 29 Φεβρουαρίου 2000.
- **Κελαϊδής Στ. Πάρις**, Τα σχολεία στα Σφακιά, **Προμηθέας ο Πυρφόρος**, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1982, τ. 32.
- **Κωνσταντινίδης Γ. Κ.**, Εκθέσεις και υπομνήματα από την αλληλογραφία του Γαλλικού Προξενείου της Κρήτης, **Κρητικά Χρονικά** Ι΄.
- **Μακράκης Μανόλης**, Η Ιστορία της Εκπαίδευσης στο Νομό Λασιθίου, περιοδικό **Αντιπαραθέσεις**, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Λασιθίου.

- **Μαμαλάκης Ιωάννης**, Δύο επιστολαί του Μιχ. Βιστάκη, **Κρητική Πρωτοχρονιά**, έτος Β΄, Αθήναι 1962.
- **Μανουράς Στέργιος**, Οι Ελληνοδιδάσκαλοι στην Κρήτη (1878 – 1898), Προμηθεύς ο Πυρφόρος, Έτος 7^ο, Ιανουάριος – Μάρτιος 1893, Τεύχος 33.
- **Μανούσακας Μανούσος**, Δυο άγνωστα έργα του Γεράσιμου Βλάχου, **Κρητικά Χρονικά**, Τόμος Η, 1954.
- **Ματθαίου Σ.**, Αρχαική Πολιτική και Ιστορική Έρευνα, Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 35 – 37, Δεκέμβριος 1988.
- **Μπελιά Ελένη**, Η Παιδεία των Κρητών κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν και την Καποδιστριακήν περίοδον, Μνημοσύνη, τεύχ. 1, 1967, Αθήνα.
- **Νανάκη Ανδρέα** Διακόνου, Η πνευματική κίνηση στην Κρήτη μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878) και η συμβολή της Εκκλησίας, **Νέα Χριστιανική Εστία**, Ρέθυμνο 1991.
- **Παγκαλιάς Ξενοφώντας**, περιοδικό «Κρητική Εστία» τεύχη 260/261 και 268/269 και του ιδίου «Οι εφημερίδες του Ηρακλείου 1881-1983» περιοδικό **Προμηθέας ο Πυρφόρος** τεύχος 36 Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1983.
- **Παναγιωτάκης Νικόλαος**, Νέον χειρόγραφον της μονής Απανωσήφη, **Κρητικά Χρονικά**, Τόμος ΙΖ΄ 1963.
- **Παναγιωτάκης Νικόλαος**, Νικηφόρος Βενέντζας, **Επιτηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών**, ΛΘ – Μ, 1972 – 1973,
- **Πανηγυράκη Στυλιανή**, Από τη στοιχειώδη εκπαίδευση της Κρητικής Πολιτείας, Στοιχεία έτους 1907, **Κρητική Πρωτοχρονιά** 1963.
- **Παπιομύτογλου Γιάννης.**, Εκατό χρόνια Ρεθυμνιώτικων εφημερίδων 1881-1981, Ανάτυπο από το περιοδικό **Προμηθεύς ο Πυρφόρος**, τεύχος 29 Μάρτιος – Μάιος 1982.
- **Παρλαμάς Μενέλαος**, Στεφάνου Νικολαΐδη, Ιστορικά και Βιογραφικά σημειώματα, **Κρητικά Χρονικά**, Τόμος Γ, (1949).
- **Πιμπλή Ν. Π.**, Ιστορία της εκπαιδεύσεως εν Κρήτη, **Κρητική Εστία**, Χρόνος ΙΔ, Μάρτης Απρίλης 1962, Τεύχος 117 – 118.
- **Πλατάκης Ελευθέριος**, Συμβολή στη βιβλιογραφία του κρητικού τύπου, περιοδικό **Προμηθέας ο Πυρφόρος**, τεύχος 37 , Ιανουάριος – Μάρτιος 1984.

- **Πρεβελάκης Ελευθέριος**, Το καθεστώς της Χαλέπας και το φερμάνι του 1889, **Κρητικά Χρονικά**, Τόμος ΙΖ΄(1963).
- **Σημανδηράκη Ζαχαρένια**, Κρητικές εφημερίδες Αθηνών του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, περιοδικό **Προμηθέας ο Πυρφόρος**, τεύχος 32, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1982.
- **Σημανδηράκη Ζαχαρένια**, Κρητικός Τύπος – (Συμπληρωματικά στοιχεία), περιοδικό **Προμηθέας ο Πυρφόρος**, τεύχος 34, Απρίλιος – Ιούνιος 1983
- **Σταυρινίδης Νικόλαος**, Ο Μαρουλάς, η Μεσκινιά, η Χρυσοπηγή, Εφημερίς **ΠΑΤΡΙΣ**, αρ. φ. 3043 & 3044, (Ηράκλειο 14 και 15 Ιανουαρίου 1957).
- **Τζεδάκη Θεοδώρου**, Μητροπολίτου Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Διονυσίου Καστρινογιάννη, Επισκόπου Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Λόγος επί τη ανακομιδή των λειψάνων του αδελφού αυτού Μητροπολίτη Κρήτης Τιμοθέου, Νέα Χριστιανική Κρήτη, Έτος Α΄, Τεύχος 2, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1989.
- **Τομάρα – Σιδέρη Ματούλα**, Αιγυπτιώτης Ελληνισμός: κοιτίδα ευεργετισμού , εφ. **ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ - ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ**, 12 Φεβρουαρίου 2006.
- **Τουμπαλίδης Μαργαρίτης Ε.**, Σημειώματα περί Μητροπόλεως Σισανίου, Εκκλησιαστική Αλήθεια, Έτος ΙΘ΄, 30 Απριλίου 1899.
- **Τσατσαρωνάκη Κατίνα**, Μία έκθεσις ωμοτήτων του 1866, **Κρητικά Χρονικά**., Η΄ , 1954.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Βιογραφικά τινά του Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη, **Κρητική Εστία**, 1952, Τ. 35-36.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Έλεγχος των εν Κρήτη αρχιερατευσάντων επί Τουρκοκρατίας (1644 -1898), **ΕΕΚΣ**, τόμος Γ΄,1940.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Κυριάκος Καλλίνικος Κριτοβουλίδης, Ο απομνημονευματογράφος της Κρήτης, **Κρητική Εστία**, 1962, Χρόνος ΙΔ΄, Τόμος 11^{ος}, Τεύχ. 120.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Μελέτιος Πηγάς και Σινά, περιοδικό **Παράδοση**, Γ/ 1979

- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Οι ορθόδοξοι παπάδες επί Ενετοκρατίας και η χειροτονία αυτών, **Κρητικά Χρονικά**, ΙΓ΄
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Σύντομο διάγραμμα της Εκκλησίας της Κρήτης επί Τουρκοκρατίας, Β, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, τ. 14, 1960.
- **Τωμαδάκης Νικόλαος**, Το μυστικόν Κρητικόν υπόμνημα της 15^{ης} και 27^{ης} Μαΐου 1866, **ΑΘΗΝΑ**, Τ. 47^{ος}, Αθήνα 1937.
- **Φουρναράκης Ευμένιος**, Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, από κείμενα εν τω μουσείω Ηρακλείου, **Κρητικά Χρονικά** Ι.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **1**, (12 Αυγούστου 1893), αρ. φ. **2**, (19 Αυγούστου 1893), αρ. φ. **3**, (26 Αυγούστου 1893), αρ. φ. **8**, (30 Οκτωβρίου 1893) και αρ. φ. **10**, (14 Νοεμβρίου 1893), Σειρά άρθρων με τίτλο: «Ποια τα Σχολεία μας και ποια αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών».
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **8**. Έγγραφο της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, με τα προτεινόμενα βιβλία (Ηράκλειο, 30 Σεπτεμβρίου 1893).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **8**. Δημοσιεύεται στατιστική των σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου (Ηράκλειο, 30 Σεπτεμβρίου 1893).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **11**, (21 Νοεμβρίου 1893), και αρ. φ. **12** (28 Νοεμβρίου 1893). Άρθρο σε συνέχεια με τίτλο «ΟΙ ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΜΑΣ».
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **22**. Αναγράφει είδηση – πιθανόν από την εφημερίδα των Χανίων «Μεσόγειος» προερχομένη – με τίτλο: Απεργία διδασκάλων, (Ηράκλειο, 6 Ιανουαρίου 1894).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **38**, σ. 305-306. Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1894).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **38**, σ. 311. Δημοσίευμα με τίτλο: «Το ξύλον εν τοις Σχολείοις», (Ηράκλειο, 28 Απριλίου 1894).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **39**, σ. 314. (Συνέχεια και τέλος) - Άρθρο του καθηγητή του Γυμνασίου Νεαπόλεως με τίτλο: «Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους», (Ηράκλειο, 5 Μαΐου 1894).

- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **109**. Στοιχεία για τη μισθοδοσία των δασκάλων (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1895).
- **Εφημερίς «Ηράκλειον»** αρ. φ. **109**. Δυο Κρητικοί Οθωμανοί, γράφονται στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, (Ηράκλειο, 21 Σεπτεμβρίου 1895).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **599**, Εκλογές στο Δήμο Σχοινιά, (Χανιά, 6 Ιουνίου 1881).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **602**. Συζήτηση στη Γενική Συνέλευση των Κρητών για την έδρα του Κρητικού Γυμνασίου, (Χανιά, 20 Ιουνίου 1881).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **603**. Ο Νόμος περί παιδείας, (Χανιά, 27 Ιουνίου 1881).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **614**. Ο Νόμος περί παιδείας, (Χανιά, 10 Οκτωβρίου 1881).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **662**. Το πρόγραμμα του Κρητικού Γυμνασίου, (Χανιά, 29 Ιανουαρίου 1883).
- **Εφημερίς «ΚΡΗΤΗ»** αρ. φ. **1039**. Νόμος περί παιδείας, (Χανιά, 7 Ιουνίου 1889).
- **Εφημερίς «Μίνως»** αρ. φ. **4** σ. 3, 1881 Αναδημοσιεύεται από την εφημερίδα «Απτέροις» των Χανίων η είδηση ότι η Εφορεία διόρισε στα εκπαιδευτήρια της πόλης δάσκαλο ελληνικής τον Ξενοφώντα Παπαδάκη και δάσκαλο Γαλλικής τον κ. Pascoil.
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **33**, σ. 3, 1881. Αναφέρεται ότι έγιναν με επιτυχία οι εξετάσεις στο Οθωμανικό Σχολαρχείο Ρουστιγιέ, που διευθύνεται από ετών από τον Μουσταφά Εφένδη Γκιουζελάκη.
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **42**, σ. 2, 1881. Σημειώνεται ότι επαναλήφθηκαν οι εκλογές για την ανάδειξη Τμηματικής Εφορείας των Οθωμανών, μετά από διαταγή της Γενικής Διοίκησης.
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **49**, σ. 2, 1881. Παραιτήθηκε ο πρόεδρος της Οθωμανικής Τμηματικής Εφορείας Αλή Εφένδης.
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **73**, σελ. 2. Αρχίζουν οι εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Ηρακλείου και ακολουθούν στη Δημοτική Σχολή Αρρένων (Ηράκλειο, 3 Ιουλίου 1882).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ.74, σελ. 2.** Αναφορά του Συλλόγου καθηγητών του Κρητικού Γυμνασίου, προς την Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Ηράκλειο 10 Ιουλίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 77, σελ. 2.** Ολοκληρώθηκαν οι εξετάσεις στα επαρχιακά σχολεία (Ηράκλειο 31 Ιουλίου 1882)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 79, σελ. 1.** Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση, (Ηράκλειο, 14 Αυγούστου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 79, σελ. 1.** Ανακοίνωση της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, για τις εξετάσεις των δασκάλων, (Ηράκλειο, 14 Αυγούστου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ.80, σελ. 3.** Νέα από τις εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Αρχανών (Ηράκλειο, 21 Αυγούστου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ.80, σελ. 3.** Προτροπή αναγνώστη προς το προεδρείο της Βουλής των Κρητών για την έκδοση βιβλίου «**ιστορίας της νήσου**», (Ηράκλειο, 21 Αυγούστου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 82, σελ. 3.** Αρχισαν οι εξετάσεις των δασκάλων (Ηράκλειο, 4 Σεπτεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 84, σελ. 2.** Ολοκληρώθηκαν οι εξετάσεις των δασκάλων, σύμφωνα με το νόμο πλέον ο μισθός τους, (Ηράκλειο 18 Σεπτεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 85, σελ. 3.** Ο Επίσκοπος Ρεθύμνου και Αυλοποτάμου Διονύσιος, διδάσκει ιστορία στο Γυμνάσιο (Ηράκλειο, 25 Σεπτεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 85, σελ. 3.** Παραιτήθηκε από Τμηματικός Έφορος ο Σχολάρχης Νικόλαος Παρασυράκης, λόγω του ασυμβίβαστου Σχολάρχη – Εφόρου, (Ηράκλειο, 25 Σεπτεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 86, σελ. 1.** Το χειμερινό πρόγραμμα του Κρητικού Γυμνασίου (Ηράκλειο, 2 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 86, σελ. 1.** Το χειμερινό πρόγραμμα του Κρητικού Γυμνασίου (Ηράκλειο, 2 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 86, σελ. 3.** Ιδρύθηκε στον Πειραιά Φιλεκπαιδευτικός Κρητικός Σύλλογος, (Ηράκλειο, 2 Οκτωβρίου 1882).

- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **86**, σελ. 1. Ιδρύθηκε Α΄ Γυμνασιακή τάξη στα Χανιά , με καθηγητή τον Αντώνιο Παπαδάκη, (Ηράκλειο, 2 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **87**, σελ. 2. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 79), (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **88**, σελ. 1. Άρθρο για τη δημοτική εκπαίδευση (συνέχεια από φύλλο αρ. 87), (Ηράκλειο, 16 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**89**, σελ. 2. Δημοσιεύεται η είδηση ότι έγιναν οι εξετάσεις στο Οθωμανικό σχολαρχείο. (Ηράκλειο, 23 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**89**, σελ. 2. Λογοδοτεί ο πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αντώνιος Μιχελιδάκης. (Ηράκλειο, 23 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**89**, σελ. 2. Ο Δαβυίδ Ξανθουδίδης ολοκλήρωσε τις σπουδες του στη Νομική Σχολή Αθηνων. (Ηράκλειο, 23 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**90**, σελ. 2-3. Επιστολή για τις εξετάσεις στα Οθωμανικά σχολεία.. (Ηράκλειο, 30 Οκτωβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**92** σελ. 2. Άρθρο του καθηγητή Νικολάου Νιστεράκη με θέμα «Διαβίβασις της Αφροδίτης προ του Ηλίου (Α΄ μέρος). (Ηράκλειο, 13 Νοεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ.**93**, σελ. 2. Άρθρο του καθηγητή Νικολάου Νιστεράκη με θέμα «Διαβίβασις της Αφροδίτης προ του Ηλίου (Β΄ μέρος). (Ηράκλειο, 20 Νοεμβρίου 1882).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **101**, σ. 2. Έφθασε στο Ηράκλειο ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Φωτιάδης πασάς, ο οποίος επισκέφτηκε τα Ελληνικά και Οθωμανικά εκπαιδευτικά καταστήματα της πόλης, (Ηράκλειο 8 Ιανουαρίου1883).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **101**, σ. 2. Στη Σητεία γίνεται μεγάλη προσπάθεια για τα Οθωμανικά σχολεία, (Ηράκλειο 8 Ιανουαρίου1883).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **113**, σ. 1. Έγιναν εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Ηρακλείου, (Ηράκλειο 9 Απριλίου1883).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **114**, σ. 2. Διόρθωση ονομάτων εκλεγέντων στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Ηρακλείου, (Ηράκλειο 16 Απριλίου1883).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 115, σ. 1 - 2.** Παρουσίαση του έργου του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου, (Ηράκλειο 23 Απριλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 123, σ. 2.** Δημοσίευση άρθρου με τίτλο «Η παιδεία εν Λασιθίω», (Ηράκλειο 18 Ιουνίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 123, σ. 3.** Ανακοίνωση της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, για τη διεξαγωγή των εξετάσεων στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου, (Ηράκλειο 18 Ιουνίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 124, σ. 3.** Τα μαθήματα του Γυμνασίου θα αρχίσουν στις 15 Σεπτεμβρίου, σύμφωνα με «ειδοποίηση» του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη (Ηράκλειο 25 Ιουνίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 125, σ. 1.** Αναλυτικό άρθρο για τις εξετάσεις στο **Ελληνικόν Κρητικόν Γυμνάσιον**. Υπάρχουν στοιχεία και για τις εξετάσεις στο Σχολαρχείο Ηρακλείου, (Ηράκλειο 2 Ιουλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 126, σ. 1.** Άρθρο για τις εξετάσεις στα σχολεία της Νεαπόλεως Λασιθίου, (Ηράκλειο 9 Ιουλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 126, σ. 2.** Πραγματοποιήθηκαν οι εξετάσεις στα σχολεία Θηλέων της πόλεως του Ηρακλείου (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό, Σχολαρχείο), (Ηράκλειο 9 Ιουλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 126, σ. 2.** Οι Ανδρέας Κοκκινάκης και Νικόλαος Πολυχρονίδης ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους στο «**εν Αθήναις Διδασκαλείον**» με βαθμό «**Άριστα**», (Ηράκλειο 9 Ιουλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 128, σ. 2.** Εκλογές για την ανάδειξη Τμηματικών Εφορών του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο 27 Ιουλίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 130, σ. 2.** Εκλογές στη Δημοτική Εφορεία των σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 130, σ. 3-4.** Εξετάσεις στα Οθωμανικά σχολεία της πόλεως Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 6 Αυγούστου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 131, σ. 2.** Οι εξετάσεις στο ιδιοσυντήρητο Παρθεναγωγείο Αρχανών, (Ηράκλειο, 13 Αυγούστου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 131, σ. 2.** Διαθήκη της πρώην δασκάλας Ειρήνης Παπαδάκη, που αφήνει την περιουσία της σε κοινωφελή ιδρύματα (Ηράκλειο 20 Αυγούστου 1883).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 136, σ. 2.** Δυο αναφορές των κατοίκων της Μεσαράς που ζητούν να εκλέγουν δυο Τμηματικούς Εφόρους (η πρώτη) και να απαλλαγούν από τον έπαρχο Αβδουλάχ Βέη (Ηράκλειο, 17 Σεπτεμβρίου 1883)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 138, σ. 2.** Με βαθμό «λίαν καλώς» ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών ο Ιωάννης Περδικάρης (Ηράκλειο, 1 Οκτωβρίου 1883)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 139, σ. 2.** Μαθήματα Ελληνικής και Τουρκικής γλώσσας στους κρατούμενους στις φυλακές Ηρακλείου (Ηράκλειο, 8 Οκτωβρίου 1883)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 141, σ. 2,** Διορίστηκε δάσκαλος ελληνικής και γαλλικής στα Οθωμανικά σχολεία ο Σ. Παπαδάκης, αντί του Γεωργίου Καστρινογιαννάκη, που μετακόμισε στην Αθήνα για να συνεχίσει τις σπουδές του (Ηράκλειο, 22 Οκτωβρίου 1883)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 146, σ. 2.** Καθηγητής των Ιερών στο Γυμνάσιο Ηρακλείου ανέλαβε ο Δωρόθεος Κλωναράκης, απόφοιτος της σχολής της Χάλκης. Η Σφακιανής καταγωγή δσκαάλα Ειρήνη Δασκαλάκη, διορίστηκε στο παράρτημα του Αρσακείου στην Κέρκυρα, (Ηράκλειο, 26 Νοεμβρίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 146, σ. 2.** Ο πρόεδρος του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου Ιωσήφ Χατζηδάκης μίλησε για τη γηγενή θερμότητα. Επίσης πρόκειται να γίνει ομιλία του καθηγητή Νικολάου Νιστεράκη, με θέμα: «Περί κομητών», (Ηράκλειο, 26 Νοεμβρίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 148, σ. 2.** Ομιλία του Ιωάννου Σφακιανάκη στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο με θέμα «περί μοχλού, τροχαλίας και έλικος» και του Ιωσήφ Χατζηδάκη «περί ηφαιστείων», (Ηράκλειο, 10 Δεκεμβρίου 1883).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 149, σ. 2.** Παραστάσεις της κωμωδίας του Μολιέρου «Πανουργίαι του Σκαπίνου», από τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο (Ηράκλειο, 17 Δεκεμβρίου 1883)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 155, σ. 1.** Η προσπάθεια του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου για τη διάσωση των αρχαιοτήτων (Ηράκλειο, 28 Ιανουαρίου 1884).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 155, σ. 2.** Θα πραγματοποιηθεί εορτή των Τριών Ιεραρχών και ομιλία του καθηγητή των Ιερών Δωρόθεου Κλωναράκη με θέμα: «Περί του συνδέσμου της Ορθοδοξίας και Ελληνικής παιδείας», (Ηράκλειο, 28 Ιανουαρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 156, σ. 1.** Η ομιλία του καθηγητή των Ιερών Δωρόθεου Κλωναράκη με θέμα: «Περί του συνδέσμου της Ορθοδοξίας και Ελληνικής παιδείας», (Ηράκλειο, 11 Φεβρουαρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 158α, σ. 1.** Η συνέχεια της ομιλίας του Δωρόθεου Κλωναράκη (Ηράκλειο, 20 Φεβρουαρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 158, σ. 2.** Η συνέχεια και το τέλος της ομιλίας του Δωρόθεου Κλωναράκη (Ηράκλειο, 25 Φεβρουαρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 167, σ. 2.** Υπάρχει η είδηση ότι ο Φιλολογικός Σύλλογος «Πανασός», θα εκδόσει σε τρία τεύχη τη συλλογή ανελέκτων της γλώσσας των Κρητών, του δασκάλου Ιωάννη Ζωγραφάκη που φέρει τους Νικολάου Πολίτη (Ηράκλειο, 21 Απριλίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 172, σ. 3.** Προβλήματα με την ευλογία στη Μεσαρά, (Ηράκλειο, 26 Μαΐου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 173, σ. 2.** Θεμελίωση του Δημοτικού Σχολείου Ιεράπετρας (Ηράκλειο, 2 Ιουνίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 173, σ. 2.** Λόγω της ευλογιάς, αρχίζουν αμέσως οι εξετάσεις στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 2 Ιουνίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 174, σ. 3.** Πραγματοποιήθηκαν οι εξετάσεις στα σχολεία του Ηρακλείου (Ηράκλειο, 9 Ιουνίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 175, σ. 2.** Εξετάσεις στο παρθεναγωγείο Ηρακλείου (Ηράκλειο, 16 Ιουνίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 175α, σ. 2.** Εξετάσεις νωρίτερα, λόγω ευλογιάς, στην Ελληνική Σχολή Καινουργίου Πυργιωτίσσης. Εξετάσεις και στο Γυμνάσιο Μεραμβέλλου, (Ηράκλειο, 20 Ιουνίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 176, σ. 2.** Αναλυτική αναφορά από τις εξετάσεις στη Δημοτική σχολή αρένων Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 23 Ιουνίου 1884).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 177, σ. 2.** Αρχίζουν τα σεμινάρια των δασκάλων (Ηράκλειο, 30 Ιουνίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 179, σ. 2-3.** Επιστολή για την αύξηση των μισθών των καθηγητών των γυμνασίων (Ηράκλειο, 7 Ιουλίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 180, σ. 2.** Εξετάσεις στο Γυμνάσιο Νεαπόλεως. Επιστολή για την βουλευτική εκλογή Μιχελιδάκη. Επιστολή Νιστεράκη για τους μισθούς των καθηγητών (Ηράκλειο, 14 Ιουλίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 181, σ. 2.** Απάντηση Μιχελιδάκη, σχετική με τους μισθούς των καθηγητών (Ηράκλειο, 21 Ιουλίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 182, σ. 1-2.** Νέα επιστολή Νιστεράκη για τους μισθούς των καθηγητών. Ομιλία του Σχολάρχου Βιάννου Γεωργίου Καλαϊτζάκη στις εξετάσεις της σχολής του, (Ηράκλειο, 28 Ιουλίου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 183, σ. 2.** Συνέχεια της ομιλίας του Σχολάρχου Βιάννου Γεωργίου Καλαϊτζάκη στις εξετάσεις της σχολής του, (Ηράκλειο, 4 Αυγούστου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 184, σ. 3.** Εγκύκλιος της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου, με αποδέκτες τους Δημάρχους του Τμήματος (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 184, σ. 4.** Διαφήμιση διδακτικών βιβλίων (Ηράκλειο, 11 Αυγούστου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 184, σ. 4.** Διαφήμιση διδακτικών βιβλίων (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1884)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 186, σ. 3.** Επιστολή 52 δασκάλων, που παρακολούθησαν τα σεμινάρια του Κοκκινάκη. Ανακοίνωση του Ελληνικού Κρητικού Γυμνασίου, για τις εξετάσεις (Ηράκλειο, 25 Αυγούστου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 187, σ. 3.** Ανακοινώσεις για τις εγγραφές μαθητών στην Ελληνική σχολή και στη Δημοτική σχολή Ηρακλείου. Διαφημίσεις διδακτικών βιβλίων (Ηράκλειο, 1 Σεπτεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 188, σ. 2.** Άρχισαν και συνεχίζονται οι εξετάσεις στο Κρητικό Γυμνάσιο, (Ηράκλειο, 9 Σεπτεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 189, σ. 2.** Ο καθηγητής Γαλλικής Ιωσήφ Κόρπης, εξετάστηκε από επιτροπή στην Αθήνα και κρίθηκε ικανός να

διδάσκει στα Γυμνάσια. Ευχαριστίες για τη λειτουργία των Ελληνικών Σχολών στο Αβδού και στη Μονή Αγκαράθου. Ονόματα εκπαιδευτικών που εργάζονται σε σχολεία του Λασιθίου. Ιδρύθηκε Β΄ Ελληνική τάξη στην Ε. Σ. Αβδού, (Ηράκλειο, 15 Σεπτεμβρίου 1884).

- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **190**, σ. 2-3. Αρχίζουν τα μαθήματα στις Ε. Σ. Αβδού και Χριστού Πεδιάδος. Ο Κ. Περιστερίδης καθηγητής Φυσικομαθηματικών στο Γυμνάσιο Νεαπολέως. Η Μονή Αγκαράθου διέθεσε 10.000 γρ. για τις ανάγκες της Ε. Σ. Ηρακλείου. Οι δάσκαλοι του Λασιθίου ευχαριστούν τον Πολυχρονίδη για τα σεμινάρια που έκανε για τη νέα μέθοδο, (Ηράκλειο, 22 Σεπτεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **191**, σ. 2. Επιστολή για την Ε. Σ. Αβδο, (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **128**, σ. 2. Πληροφορίες για την Ε. Σ. Αγκαράθου (Ηράκλειο, 6 Οκτωβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **196**, σ. 1. Προβλήματα στα σχολεία της Σητείας (Ηράκλειο, 3 Νοεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **198**, σ. 2. Προβλήματα στην Ελληνική Σχολή Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 17 Νοεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **201**, σ. 3. Αναγκαία η ίδρυση ιερατικής σχολής. Επιστολές για την Ελληνική Σχολή Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 8 Δεκεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **202**, σ. 2. Επιστολές που αναφέρονται στα προβλήματα στην Ελληνική Σχολή Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 15 Δεκεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **204**, σ. 2-3. Επιστολή Μαλικούτη για τα προβλήματα στην Ελληνική Σχολή Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 29 Δεκεμβρίου 1884).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **206**, σ. 3. Συνέχεια επιστολών για την Ελληνική Σχολή Καινουργίου – Πυργιωτίσσης, (Ηράκλειο, 12 Ιανουαρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως»**, αρ. φ. **222**, σ. 3. Αυτοκτόνησε ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολής Καινουργίου – Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναίος, (Ηράκλειο, 4 Ιουνίου 1885).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 223, σ. 3.** Ανακοίνωση για το χρόνο των εξετάσεων στο Κρητικό Γυμνάσιο, (Ηράκλειο, 11 Ιουνίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 224, σ. 2.** Με επισημότητα έγιναν οι εξετάσεις στο Κρητικό Γυμνάσιο, (Ηράκλειο, 22 Ιουνίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 224, σ. 3.** Ο Γυμνασιάρχης Αντώνιος Μιχελιδάκης, υπερασπίζεται την εκλογή του ως βουλευτής, (Ηράκλειο, 22 Ιουνίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 225, σ. 1, 2, 3 και 4.** Σοβαρές παρενέργειες από την βουλευτική εκλογή Μιχελιδάκη,. Η ΤΜΕ τον απολύει από Γυμνασιάρχη και στη θέση του διορίζεται ο Βαρουτάκης, (Ηράκλειο, 29 Ιουνίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 225, σ. 3.** Εξετάσεις στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 29 Ιουνίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 226, σ. 3.** Συνέχεια επιστολών για το θέμα Μιχελιδάκη, (Ηράκλειο, 6 Ιουλίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 227, σ. 1, 2, 3 και 4.** Συνέχεια αντιπαράθεσης για την εκλογή Μιχελιδάκη, (Ηράκλειο, 13 Ιουλίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 227, σ. 3.** Ο Κοκκινάκης ενημερώνει τους βιβλιοπώλες του Ηρακλείου για τα βιβλία που θα διδαχθούν το νέο σχολικό έτος στα σχολεία (Ηράκλειο, 13 Ιουλίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 228, σ. 1, 2 και 3.** Συνεχίζεται με αμείωτους ρυθμούς η αντιπαράθεση για το θέμα Μιχελιδάκη. Μετεωρολογικός σταθμός στο Γυμνάσιο Νεαπολέως, από τον Σύλλογο «Πανασό». Άρχισαν οι εξετάσεις στα σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 20 Ιουλίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 229, σ. 1.** Εκλογές στην Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 27 Ιουλίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 230, σ. 1-2.** Ολοκλήρωσε με «άριστα» τις σπουδές του στην Θεολογική Σχολή της Χάλκης ο Τίτος Ζωγραφίδης, (Ηράκλειο, 3 Αυγούστου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 231, σ. 3.** Οι εξετάσεις στα σχολεία της επαρχίας Καινουργίου, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1885).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 232, σ. 2.** Λύθηκε το θέμα Μιχελιδάκη. Επέστρεψε στο Γυμνάσιο (Ηράκλειο, 17 Αυγούστου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 233, σ. 2.** Επιχορήγηση της Οθωμανικής σχολής της Χαλέπας Χανίων, (Ηράκλειο, 24 Αυγούστου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 234, σ. 1.** Αναλυτική παρουσίαση του θέματος Μιχελιδάκη και η λύση που δόθηκε. Σ. 2 Αναφορές για τις Ελληνικές σχολές Πόμπιας, Αγκαράθου και Χριστού, (Ηράκλειο, 31 Αυγούστου 1885)
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 235, σ. 2.** Τα ονόματα των αποφοίτων του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 7 Σεπτεμβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 236, σ. 3-4.** Η Ειρήνη Δασκαλάκη, νέα δασκάλα στο Παρθεναγωγείο Ηρακλείου. Επιστολή για το Σχολάρχη Πόμπιας Δημήτριο Δασκαλάκη (Ηράκλειο, 14 Σεπτεμβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 238, σ. 3** Νέα επιστολή για το Σχολάρχη Πόμπιας Δημήτριο Δασκαλάκη (Ηράκλειο, 28 Σεπτεμβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 239, σ. 2 – 3.** Ανταγωνισμός των βιβλιοπωλείων για τα βιβλία και απάντηση Κοκκινάκη σε κατηγορίες σε βάρος του. Νέα επιστολή για το Σχολάρχη Πόμπιας Δημήτριο Δασκαλάκη, (Ηράκλειο, 5 Οκτωβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 240, σ. 2.** Νέο άρθρο για το θέμα των βιβλίων και τις αλληλοκατηγορίες των δύο βιβλιοπωλείων του Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 12 Οκτωβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 242, σ. 2.** Νέα σχόλια για το θέμα των βιβλίων. Επιστολή Κοκκινάκη και Κ. Βλαστού εξ Αθηνών για το ίδιο θέμα, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 242, σ. 3.** Στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των φοιτούντων μαθητών στα εκπαιδευτήρια της πόλεως Ηρακλείου, Πληροφορίες για την Ελληνική Σχολή Χριστού Πεδιάδος, (Ηράκλειο, 26 Οκτωβρίου 1885).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 256, σ. 3.** Ο γιορτασμός των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη (Ηράκλειο, 8 Φεβρουαρίου 1886).

- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 257, σ. 1-2.** Η ομιλία του καθηγητή Γ. Παπαχατζή για τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη, (Ηράκλειο, 15 Φεβρουαρίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 258, σ. 4.** Η συνέχεια της ομιλίας του καθηγητή Γ. Παπαχατζή για τη γιορτή των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη, (Ηράκλειο, 22 Φεβρουαρίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 268, σ. 3.** Επιστολή του καθηγητή του Κρητικού Γυμνασίου Ιωάννη Περδικάρη, σχετική με τις βουλευτικές εκλογές (Ηράκλειο, 3 Μαΐου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 271, σ. 2.** Εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο . Και πάλι πρόεδρος ο Ιωσήφ Χατζηδάκης, (Ηράκλειο, 24 Μαΐου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 272, σ. 1- 2-3.** Η λογοδοσία του προέδρου του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ιωσήφ Χατζηδάκη, Ηράκλειο, 31 Μαΐου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 275, σ. 1-2.** Η ομιλία του Γυμνασιάρχη Αντωνίου Μιχελιδάκη, στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 21 Ιουνίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 276, σ. 2.** Τα ονόματα των μαθητών που διακρίθηκαν στις εξετάσεις του Κρητικού Γυμνασίου, (Ηράκλειο, 28 Ιουνίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 277, σ. 2.** Αναφορά στο Γυμνάσιο Νεαπολέως (Ηράκλειο, 5 Ιουλίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 204, σ. 2.** Οι εξετάσεις στη Δημοτική Σχολή Αρρένων Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 5 Ιουλίου 1886).
- **Εφημερίς «Μίνως», αρ. φ. 355, σ. 1.** Άρθρο με τίτλο: «**Τα σχολεία φθίνουσι**», (Ηράκλειο, 2 Ιανουαρίου 1888).
- **Εφημερίς «Μεσόγειος» Χανίων έτος 1893** Αρ. Φ. 76.
- **Εφημερίδα «Χανιώτικα Νέα», Άρθρο με τίτλο: «Φόρος τιμής στον Ξενουδάκη»,** (Χανιά, 22 Δεκεμβρίου 2005).

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- **Ανδρέου Απόστολος**, Τα Αναλυτικά Προγράμματα του Δημοτικού Σχολείου (1881-1981), Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 4-6 Οκτωβρίου 2002 <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedria.htm>
- **Γιανναδάκης Νίκος**, Η «Βικελαία Βιβλιοθήκη», (Η αλλιώς, μια ακόμη «Μποτίλια στο πέλαγο»), <http://www.heraklion.gr/municipality/library/vikelaia-library.html>
- **Δετοράκης Θεοχάρης**, Η Εκκλησία της Κρήτης, <http://www.iak.gr/first2.html>
- **Ιερά Μητρόπολη Ρεθύμνου και Αυλοποτάμου**, Η Εκκλησία Κρήτης υπό τους Τούρκους, <http://www.imra.gr/portal/index.php?id=83,0,0,1,0,0>
- **Καλλέργης Εμμ. Ηρακλής**, Η παιδεία στην Κρήτη κατά τη Βενετοκρατία, Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 4-6 Οκτωβρίου 2002 <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/kalergis.htm>
- **Κανελλόπουλος Δημήτρης**, Η εκπαίδευση των θηλέων, η δράση της φιλεκπαιδευτικής εταιρείας κατά τη μετοθωνική περίοδο και η ίδρυση του Αρσακείου Πατρών, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kanellopoulos.htm>
- **Κωστάκης Ε. Κωνσταντίνος**, Πρωτοπρασβύτερος, Μοναστηριακά αντιγραφικά και καλλιγραφικά εργαστήρια στην ιστορική πορεία της παιδείας στην Κρήτη κατά την πρώιμη τουρκοκρατία, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/kostakis.htm>
- **Λυκιαρδοπούλου Σταυρούλα**, Κοινωνία και εκπαίδευση στη Λέσβο κατά το τέλος της Οθωμανικής περιόδου (1830-1930), <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/likiardopoulou.htm>
- **Οι Θυσαυροί της Βικελαίας Βιβλιοθήκης**, Το Τούρκικο Αρχείο, <http://www.kairatos.com.gr/bikelaia/toyrkiko.htm>.

- **Πρακτικά 4^{ου} Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου**, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 6-8 Οκτωβρίου 2006
<http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedria.htm>
- **Ρεράκης Ηρακλής**, Η χριστιανοπαιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων στο Ιεροδιδασκαλείο Κρήτης κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, 2^ο Διεθνές Συνέδριο, Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/rearakis.htm>
- **Σαματάς Γιάννης**, Άρθρο για τα Αστερούσια Όρη, <http://www.explorecrete.com/greek/Asterousia-crossing-gr.htm>
- **Σαματάς Γιάννης**, Άρθρο για τον Ψηλορείτη, <http://www.explorecrete.com/greek/Idi-gr.html>
- **Τζομπανάκης Αντώνιος**, Εισήγηση Προέδρου Δ. Ε. Καμπανείου Ιδρύματος, <http://www.mountainsuniversity.gr/agenda/66.html>
- **Χουρδάκης Αντώνιος**, Διδασκαλικά Συνέδρια στην Κρήτη κατά την περίοδο της αυτονομίας της (1898-1913), 3^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας εκπαίδευσης, Συνεδριακό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών 1-3 Οκτωβρίου 2004.
<http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/eisagogi.htm>

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ – ΝΟΜΟΙ

- **Γενική Διοίκηση Κρήτης**, Νόμος περί Παιδείας, εν Χανίοις 1889, τύποις Γενικής Διοικήσεως Κρήτης.
- **Κανονισμός των κατά το Τμήμα Ηρακλείου Κρήτης ιδρυθέντων Δημοτικών Σχολείων**, Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου Κ.Α. 2.4, φακ.1, έγγραφο 99, αρ. πρ. 1511/διεκ. 883, (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870).
- **Νόμος "Περί Δημοτικών Σχολείων"** 6/18 Φεβρ.1834, Φ.Ε.Κ. 11, 3/15 Μαρ.1834.
- **Νόμος Περί Παιδείας**, Εφημ. «Κρήτη» της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, α. φ. 603, εν Χανίοις, 27 Ιουν. 1881.

ΔΙΑΦΟΡΑ

- **Α.Υ.Ε.** Κρητικόν, 1870 – 1878, Προξενείον Κρήτης, Διάφορα έγγραφα
- **Α.Υ.Ε.**, 16886/29,3, Εκπαιδευτικά – Ποικίλα,
- **Αρχείο Ιεράς Μονής Γωνιάς** (Χανίων). Αλληλογραφία του Παρθενίου Περίδη δια την Ιστορίαν της Κρήτης, αριθμ. εγγράφου 122. Αρ. πρ. 413 (Χανιά, 17 Νοεμβρίου 1879). .
- **Αρχείο Ιεράς Μονής Γωνιάς** (Χανίων). Αλληλογραφία του Παρθενίου Περίδη δια την Ιστορίαν της Κρήτης, αριθμ. εγγράφου 130.
- **Β.(ασιλικό) Δ.(ιάταγμα)** 16-3-1881, ΦΕΚ 32/27-3-1881
- **Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας**. Εστενογραφημένα πρακτικά της Βουλής. Έτος Α΄ τεύχος 4, Χανιά 1901. Συνεδρίαση 13/26 Ιουλίου 1901.
- **Ανωτέρα Διεύθυνσις Παιδείας και Δικαιοσύνης**, Η εν Κρήτη εκπαιδεύσεις, εν Χανίοις 1904,
- **Κρητικού Κώδικος** τεύχος πρώτον περιέχον τα κατά το έτος 1858 εκδοθέντα Διατάγματα και τον Οργανικόν Νόμον του 1876 μετά των σχετικών Αυτοκρατορικών Φερμανίων, εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης. Παρ. 66.
- **Κρητικός Κώδιξ**, έκδοση 1, τόμος Α΄, παρ. 575, 576.
- **Στοιχεία Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας**, Απογραφή 2001. Παρ. 95, 98, 102

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΚΑΨΑΛΑΚΗΣ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ

ΤΗΣ ΜΕΣΑΡΑΣ

ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ

Συμβουλευτική Επιτροπή:

Παπαϊωάννου Απόστολος

Σπυρίδων Πανταζής

Γλυκερία Σοφία Βούρη

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Παράρτημα πηγών

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....364

Εισαγωγή

1^η Σημείωση: Το υλικό της έρευνας.....367

Κεφάλαιο πρώτο-Ιστορική επισκόπηση

Πολιτική και Εκπαίδευση στην Κρήτη το 19^ο αιώνα

2^η Σημείωση: Άρθρα του Χάττι – Χουμαγιούν 378

3^η Σημείωση: Έγγραφα του Αρχείου Δημογεροντίας Ηρακλείου.....378

Ο χώρος της Μεσαράς

4^η Σημείωση: Επαγγέλματα στη Μεσαρά, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα...379

5^η Σημείωση: Επαγγέλματα γονέων μαθητών (1884 – 1886).....379α

6^η Σημείωση: Επαγγέλματα γονέων μαθητών (δεκαετία 1880).....379β

Κεφάλαιο Δεύτερο – Εκπαιδευτική ανάπτυξη

1^η Σημείωση: Απογραφικοί πίνακες πληθυσμού.....381

2^η Σημείωση: Φοίτηση μαθητών στα σχολεία της Μεσαράς.....397

3^η Σημείωση: Κανονισμός 1844.....417

4^η Σημείωση: Κανονισμός 1870.....420

5^η Σημείωση: Η ίδρυση του σχολείου Ζαρού.....437

6^η Σημείωση: Ίδρυση Ελληνικής σχολής Καινουργίου - Πυργιωτίσσης.....439

7^η Σημείωση: Ο Νόμος «Περί Παιδείας» του 1881.....442

8^η Σημείωση: Η μεταφορά της έδρας της Ελλ. Σχ. Καινουργίου – Πυργιωτίσσης...451

9 ^η Σημείωση: Η έκθεση Φιλίππου.....	456
10 ^η Σημείωση: Ο Νόμος του 1889.....	458
11 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Σίβα.....	478
12 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Τυμπακίου.....	480
13 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Πιτσιδίων.....	482
14 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Γέργερης.....	485
15 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Πόμπιας.....	487
16 ^η Σημείωση: Έκθεση του Κλεομένη Μ. Συμεών.....	488
17 ^η Σημείωση: Έκθεση Ιωάννη Χατζόπουλου.....	490
18 ^η Σημείωση: Πίνακας εκθέσεων.....	491
19 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Πόμπιας	493
20 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Χάρακα	495
21 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Βασιλικών Ανωγείων.....	497
22 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Γέργερης	498
23 ^η Σημείωση: Σχολεία Δυτικής Μεσαράς.....	499
24 ^η Σημείωση: Σχολεία Ανατολικής Μεσαράς.....	500
25 ^η Σημείωση: Σχολεία Δήμου Μεγάλης Βρύσης.....	501
26 ^η Σημείωση: Σχολεία Μεσαράς.....	501
27 ^η Σημείωση: Σχολεία Δυτικής Μεσαράς.....	502
28 ^η Σημείωση: Σχολεία Δήμου Μεγάλης Βρύσης	504
29 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Χάρακα.....	506
30 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Μαγαρικαρίου.....	507
31 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Καστελλανών.....	508
32 ^η Σημείωση: Σχολεία Δυτικής Μεσαράς	509
33 ^η Σημείωση: Σχολεία Μεσαράς	510
34 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Πόμπιας	511
35 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Βασιλικών Ανωγείων	512
36 ^η Σημείωση: Κατάλογος βιβλίων.....	513
37 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Μεγάλης Βρύσης.....	514
38 ^η Σημείωση: Πρόγραμμα σχολείων πόλεως Ηρακλείου (1880 – 1881).....	515
39 ^η Σημείωση: Πρόγραμμα σχολείων πόλεως Ηρακλείου (1882 – 1883).....	523
40 ^η Σημείωση: Νέα σειρά βιβλίων (1884 – 1885).....	523
41 ^η Σημείωση: Προτεινόμενα βιβλία (1885 -1886).....	527
42 ^η Σημείωση: Προτεινόμενα βιβλία (1888 -1889).....	527

43 ^η Σημείωση: Προτεινόμενα βιβλία (1891 -1892).....	528
44 ^η Σημείωση: Προτεινόμενα βιβλία (1892 -1893).....	528
45 ^η Σημείωση: Πρόγραμμα σχολείων πόλεως Ηρακλείου (1895 – 1896).....	529
46 ^η Σημείωση: Βιβλία των Δημ. σχολείων κατά το σχολικό έτος 1896 -1897.....	533
47 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Σίβα	534
48 ^η Σημείωση: Αναφορά του Μ. Στεφανάκη, δασκάλου Δημ. σχολείου Σίβα.....	536
49 ^η Σημείωση: Αναφορές Δήμων το 1882.....	537
50 ^η Σημείωση: Δήμος Κισσών.....	542
51 ^η Σημείωση: Δήμος Μεγάλης Βρύσης	542
52 ^η Σημείωση: Ο νόμος του 1881 για τους Οθωμανούς.....	542
53 ^η Σημείωση: Ο νόμος του 1889 για τους Οθωμανούς.....	556

Κεφάλαιο τρίτο - Πόροι σχολείων

1 ^η Σημείωση: Επιστολή Σπινθάκη.....	564
2 ^η Σημείωση: Συζήτηση στην Κρητική Βουλή.....	564

Κεφάλαιο τέταρτο - Εκπαιδευτικό προσωπικό

1 ^η Σημείωση: Η δεκαετία του 1870	568
2 ^η Σημείωση: Η περίπτωση του Ιερωνυμάκη.....	569
3 ^η Σημείωση: Η δεκαετία του 1880	570
4 ^η Σημείωση: Η δεκαετία του 1890.....	571
5 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες δάσκαλοι Σεπτέμβριο 1882.....	572
6 ^η Σημείωση: Τα εξετασθέντα μαθήματα στις εξετάσεις του 1882.....	574
7 ^η Σημείωση: Μισθοδοσία και διορισμοί δασκάλων κατά το έτος 1882.....	575
8 ^η Σημείωση: Τα εξετασθέντα μαθήματα στις εξετάσεις του 1882.....	577
9 ^η Σημείωση: Κατάλογος με βαθμολογία εξετασθέντων διδασκάλων (1883).....	577
10 ^η Σημείωση: Κατάλογος με βαθμολογία εξετασθέντων διδασκάλων (1884).....	578
11 ^η Σημείωση: Ερωτήσεις σε εξετασθέντα μαθήματα (1884).....	579
12 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1885.....	580
13 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1886.....	581
14 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1887.....	581
15 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1888.....	582
16 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1893.....	582
17 ^η Σημείωση: Εξετασθέντες 1894.....	582
18 ^η Σημείωση: Προβλήματα στη σχολή Πιτσιδίων.....	583
19 ^η Σημείωση: Τα προβλήματα συνεχίζονται.....	591

20 ^η Σημείωση: Προβλήματα και στη σχολή της Γέργερης.....	592
21 ^η Σημείωση: Δημοτικό σχολείο Αγίας Βαρβάρας.....	596
22 ^η Σημείωση: Ο δάσκαλος είναι και γραμματέας του Δημάρχου.....	598
23 ^η Σημείωση: Δήμαρχος κατά δασκάλου.....	600
Κεφάλαιο πέμπτο – Μαθητικός πληθυσμός	
1 ^η Σημείωση: Αριθμός μαθητών ανά σχολείο.....	601α
2 ^η Σημείωση: Η εφαρμογή του νόμου του 1889.....	601
3 ^η Σημείωση: Ο αριθμός των κοριτσιών στα σχολεία της Μεσαράς.....	602
4 ^η Σημείωση: Εγγράμματοι και Αγράμματοι χριστιανοί και Οθωμανοί.....	604
Αποδελτίωση τοπικού Ηρακλειώτικου τύπου.....	605

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αντικείμενο της έρευνας

Σημείωση 1(Σελ. 14 Διατριβής)

Β. Το υλικό της έρευνας

Αρχείο Δημογεροντίας Ηρακλείου – Φάκελοι 363 – Κωδικός

Αρχείου (Κ.Α.) 2 – Περιέχει ποικίλα έγγραφα

ΦΑΚΕΛΟΙ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ					
ΚΩΔ.	ΑΡ. Φ.	ΕΤΟΣ	ΜΗΝΑΣ	ΑΡ. ΕΓΓΡΑΦΩΝ	ΕΓΓΡ. ΠΑΙΔΕΙΑΣ
2	1	1837- 1857		254	*
2	2	1860	Ιανουάριος-Σεπτέμβριος	883	2
2	3	1860	Οκτώβριος-Δεκέμβριος	884-1268	*
2	4	1861	Ιανουάριος-Ιούλιος	734	10
2	5	1861	Αύγουστος-Δεκέμβριος	735-1231	*
2	6	1862	Ιανουάριος-Μάιος	679	1
2	7	1862	Ιούνιος-Σεπτέμβριος	680-1302	1
2	8	1862	Οκτώβριος-Δεκέμβριος	1303-1593	2
2	9	1863	Ιανουάριος-Ιούνιος	696	11
2	10	1863	Ιούλιος-Νοέμβριος	697-1423	10

2	11	1863	Δεκέμβριος	1424-1525	2
2	12	1864	Ιανουάριος-Ιούνιος	643	4
2	13	1864	Ιούλιος-Σεπτέμβριος	638	2
2	14	1864	Οκτώβριος-Δεκέμβριος	435	3
2	15	1865	Ιανουάριος-Μάιος	659	2
2	16	1865	Ιούνιος-Σεπτέμβριος	747	*
2	17	1865	Οκτώβριος-Δεκέμβριος	502	*
2	18	1866	Ιανουάριος- Φεβρουάριος	359	*
2	19	1866	Μάρτιος-Δεκέμβριος	324	1
2	20	1867	Μάρτιος, Ιούλιος- Δεκέμβριος	49	*
2	21	1868	Μαρτ-Απρ., Ιούν.-Δεκ.	515	4
2	22	1869	Ιανουάριος-Μάρτιος	640	1
2	23	1869	Απρίλιος-Μάιος	651	*
2	24	1869	Ιούνιος	501	1
2	25	1869	Ιούλιος	534	*
2	26	1869	Αύγουστος	357	1
2	27	1869	Σεπτέμβριος	403	2
2	28	1869	Οκτώβριος	621	9
2	29	1869	Νοέμβριος	667	16
2	30	1869	Δεκέμβριος	384	7
2	31	1870	Ιανουάριος	466	15
2	32	1870	Φεβρουάριος	428	9
2	33	1870	Μάρτιος	470	8
2	34	1870	Απρίλιος	306	5
2	35	1870	Μάιος	423	5
2	36	1870	Ιούνιος	243	4
2	37	1870	Ιούλιος	461	10
2	38	1870	Αύγουστος	424	16
2	39	1870	Σεπτέμβριος	579	9
2	40	1870	Οκτώβριος	396	13
2	41	1870	Νοέμβριος	353	7
2	42	1870	Δεκέμβριος	415	2
2	43	1871	Ιανουάριος	250	1
2	44	1871	Φεβρουάριος	350	2
2	45	1871	Μάρτιος	415	7
2	46	1871	Απρίλιος	386	15
2	47	1871	Μάιος	450	2
2	48	1871	Ιούνιος	228	5
2	49	1871	Ιούλιος	373	2
2	50	1871	Αύγουστος	318	4
2	51	1871	Σεπτέμβριος	498	24
2	52	1871	Οκτώβριος	361	12
2	51α	1871	Νοέμβριος	265	3
2	53	1871	Δεκέμβριος	289	10

2	54	1872	Ιανουάριος	240	1
2	55	1872	Φεβρουάριος	288	12
2	56	1872	Μάρτιος	719	8
2	57	1872	Απρίλιος	492	3
2	58	1872	Μάιος	648	4
2	59	1872	Ιούνιος	701	20
2	60	1872	Ιούλιος	605	3
2	61	1872	Αύγουστος	391	2
2	62	1872	Σεπτέμβριος	519	6
2	63	1872	Οκτώβριος	516	10
2	64	1872	Νοέμβριος	311	1
2	65	1872	Δεκέμβριος	398	7
2	66	1873	Ιανουάριος	480	5
2	67	1873	Φεβρουάριος	361	5
2	68	1873	Μάρτιος	949	4
2	69	1873	Απρίλιος	337	1
2	70	1873	Μάιος	483	0
2	71	1873	Ιούνιος	583	7
2	72	1873	Ιούλιος	530	1
2	73	1873	Αύγουστος	623	4
2	74	1873	Σεπτέμβριος	925	40
2	75	1873	Οκτώβριος	933	19
2	76	1873	Νοέμβριος	724	6
2	77	1873	Δεκέμβριος	420	3
2	78	1874	Ιανουάριος	390	10
2	79	1874	Φεβρουάριος	523	2
2	80	1874	Μάρτιος	930	5
2	81	1874	Απρίλιος	570	3
2	82	1874	Μάιος	596	3
2	83	1874	Ιούνιος	390	0
2	84	1874	Ιούλιος	572	20
2	85	1874	Αύγουστος	645	14
2	86	1874	Σεπτέμβριος	849	36
2	87	1874	Οκτώβριος	651	26
2	88	1874	Νοέμβριος	492	2
2	89	1874	Δεκέμβριος	511	7
2	90	1875	Ιανουάριος	556	8
2	91	1875	Φεβρουάριος	487	3
2	92	1875	Μάρτιος	1086	18
2	93	1875	Απρίλιος	497	19
2	94	1875	Μάιος από 1 έως 15	363	14
2	95	1875	Μάιος από 16 έως 31	419	22
2	96	1875	Ιούνιος	524	19
2	97	1875	Ιούλιος	960	2
2	98	1875	Αύγουστος	972	17
2	99	1875	Σεπτέμβριος	1174	50

2	100	1875	Οκτώβριος	1081	20
2	101	1875	Νοέμβριος	684	6
2	102	1875	Δεκέμβριος	585	10
2	103	1876	Ιανουάριος	579	14
2	104	1876	Φεβρουάριος	647	10
2	105	1876	Μάρτιος	119	13
2	106	1876	Απρίλιος	452	7
2	107	1876	Μάιος	370	4
2	108	1876	Ιούνιος	369	23
2	109	1876	Ιούλιος	477	10
2	110	1876	Αύγουστος	469	50
2	111	1876	Σεπτέμβριος	793	16
2	112	1876	Οκτώβριος	735	14
2	113	1876	Νοέμβριος	458	18
2	114	1876	Δεκέμβριος	521	7
2	115	1877	Ιανουάριος	409	7
2	116	1877	Φεβρουάριος	523	11
2	117	1877	Μάρτιος	883	4
2	118	1877	Απρίλιος	153	1
2	119	1877	Μάιος	244	3
2	120	1877	Ιούνιος	96	9
2	121	1877	Ιούλιος	128	5
2	122	1877	Αύγουστος	676	31
2	123	1877	Σεπτέμβριος	961	15
2	124	1877	Οκτώβριος	864	11
2	125	1877	Νοέμβριος	394	8
2	126	1877	Δεκέμβριος	244	4
2	127	1878	Ιανουάριος	155	4
2	128	1878	Φεβρουάριος	102	3
2	129	1878	Μάρτιος	69	1
2	130	1878	Απρίλιος	76	1
2	131	1878	Μάιος	96	11
2	132	1878	Ιούνιος	68	0
2	133	1878	Ιούλιος	83	8
2	134	1878	Αύγουστος	46	4
2	135	1878	Σεπτέμβριος	25	0
2	136	1878	Οκτώβριος	135	3
2	137	1878	Νοέμβριος	394	16
2	138	1878	Δεκέμβριος	304	5
2	139	1879	Ιανουάριος	295	2
2	140	1879	Φεβρουάριος	59	2
2	141	1879	Μάρτιος	834	8
2	142	1879	Απρίλιος	753	7
2	143	1879	Μάιος	839	3
2	144	1879	Ιούνιος	598	0
2	145	1879	Ιούλιος	746	2

2	146	1879	Αύγουστος	642	11
2	147	1879	Σεπτέμβριος	1090	6
2	148	1879	Οκτώβριος	784	4
2	149	1879	Νοέμβριος	688	14
2	150	1879	Δεκέμβριος	470	8
2	151	1880	Ιανουάριος	519	18
2	152	1880	Φεβρουάριος	291	12
2	153	1880	Μάρτιος	768	12
2	154	1880	Απρίλιος	795	20
2	155	1880	Μάιος	835	5
2	156	1880	Ιούνιος	664	12
2	157	1880	Ιούλιος	616	3
2	158	1880	Αύγουστος	412	3
2	159	1880	Σεπτέμβριος	682	0
2	160	1880	Οκτώβριος	621	4
2	161	1880	Νοέμβριος	358	8
2	162	1880	Δεκέμβριος	350	5
2	163	1881	Ιανουάριος	624	9
2	164	1881	Φεβρουάριος	469	4
2	165	1881	Μάρτιος	959	8
2	166	1881	Απρίλιος	322	5
2	167	1881	Μάιος	474	0
2	168	1881	Ιούνιος	418	2
2	169	1881	Ιούλιος	204	1
2	170	1881	Αύγουστος	240	1
2	171	1881	Σεπτέμβριος	545	9
2	172	1881	Οκτώβριος	696	8
2	173	1881	Νοέμβριος	369	10
2	174	1881	Δεκέμβριος	407	6
2	175	1882	Ιανουάριος	257	1
2	176	1882	Φεβρουάριος	259	3
2	177	1882	Μάρτιος	699	11
2	178	1882	Απρίλιος	392	10
2	179	1882	Μάιος	358	3
2	180	1882	Ιούνιος	206	7
2	181	1882	Ιούλιος	280	6
2	182	1882	Αύγουστος	176	13
2	183	1882	Σεπτέμβριος	409	0
2	184	1882	Οκτώβριος	422	3
2	185	1882	Νοέμβριος	300	7
2	186	1882	Δεκέμβριος	191	4
2	187	1883	Ιανουάριος	363	7
2	188	1883	Φεβρουάριος	254	1
2	189	1883	Μάρτιος	555	11
2	190	1883	Απρίλιος	293	12
2	191	1883	Μάιος	386	5

2	192	1883	Ιούνιος	245	4
2	193	1883	Ιούλιος	340	7
2	194	1883	Αύγουστος	370	14
2	195	1883	Σεπτέμβριος	446	14
2	196	1883	Οκτώβριος	196	11
2	197	1883	Νοέμβριος	439	20
2	198	1883	Δεκέμβριος	234	10
2	199	1884	Ιανουάριος	237	3
2	200	1884	Φεβρουάριος	295	2
2	201	1884	Μάρτιος	446	6
2	202	1884	Απρίλιος	149	3
2	203	1884	Μάιος	178	5
2	204	1884	Ιούνιος	191	3
2	205	1884	Ιούλιος	205	4
2	206	1884	Αύγουστος	177	8
2	207	1884	Σεπτέμβριος	334	15
2	208	1884	Οκτώβριος	266	13
2	209	1884	Νοέμβριος	113	6
2	210	1884	Δεκέμβριος	208	3
2	211	1885	Ιανουάριος	131	0
2	212	1885	Φεβρουάριος	235	1
2	213	1885	Μάρτιος	192	2
2	214	1885	Απρίλιος	159	1
2	215	1885	Μάιος	80	3
2	216	1885	Ιούνιος	118	2
2	217	1885	Ιούλιος	132	1
2	218	1885	Αύγουστος	160	2
2	219	1885	Σεπτέμβριος	237	2
2	220	1885	Οκτώβριος	104	7
2	221	1885	Νοέμβριος	167	3
2	222	1885	Δεκέμβριος	51	0
2	223	1886	Ιανουάριος	164	1
2	224	1886	Φεβρουάριος	117	2
2	225	1886	Μάρτιος	153	3
2	226	1886	Απρίλιος	84	2
2	227	1886	Μάιος	124	1
2	228	1886	Ιούνιος	85	1
2	229	1886	Ιούλιος	180	2
2	230	1886	Αύγουστος	174	1
2	231	1886	Σεπτέμβριος	292	2
2	232	1886	Οκτώβριος	180	2
2	233	1886	Νοέμβριος	151	2
2	234	1886	Δεκέμβριος	144	4
2	235	1887	Ιανουάριος	89	0
2	236	1887	Φεβρουάριος	114	2
2	236α	1887	Μάρτιος	123	1

2	237	1887	Απρίλιος	46	0
2	238	1887	Μάιος	111	0
2	239	1887	Ιούνιος	171	0
2	240	1887	Ιούλιος	184	1
2	241	1887	Αύγουστος	198	1
2	242	1887	Σεπτέμβριος	343	16
2	243	1887	Οκτώβριος	337	8
2	244	1887	Νοέμβριος	380	3
2	245	1887	Δεκέμβριος	325	0
2	246	1888	Ιανουάριος	215	2
2	247	1888	Φεβρουάριος	306	2
2	248	1888	Μάρτιος	200	1
2	249	1888	Απρίλιος	227	3
2	250	1888	Μάιος	233	0
2	251	1888	Ιούνιος	208	1
2	252	1888	Ιούλιος	317	1
2	253	1888	Αύγουστος	214	0
2	254	1888	Σεπτέμβριος	281	2
2	255	1888	Οκτώβριος	237	1
2	256	1888	Νοέμβριος	321	1
2	257	1888	Δεκέμβριος	262	0
2	258	1889	Ιανουάριος	167	2
2	259	1889	Φεβρουάριος	95	3
2	260	1889	Μάρτιος	184	0
2	261	1889	Απρίλιος	125	1
2	262	1889	Μάιος	222	0
2	263	1889	Ιούνιος	315	1
2	264	1889	Ιούλιος	94	0
2	265	1889	Αύγουστος	14	0
2	266	1889	Σεπτέμβριος	27	1
2	267	1889	Οκτώβριος	51	0
2	268	1889	Νοέμβριος	137	2
2	269	1889	Δεκέμβριος	108	1
2	270	1890	Ιανουάριος	100	5
2	271	1890	Φεβρουάριος	84	0
2	272	1890	Μάρτιος	279	1
2	273	1890	Απρίλιος	208	0
2	274	1890	Μάιος	374	0
2	275	1890	Ιούνιος	219	0
2	276	1890	Ιούλιος	162	0
2	277	1890	Αύγουστος	301	4
2	278	1890	Σεπτέμβριος	427	2
2	279	1890	Οκτώβριος	558	1
2	280	1890	Νοέμβριος	262	1
2	281	1890	Δεκέμβριος	242	0
2	282	1891	Ιανουάριος	141	1

2	283	1891	Φεβρουάριος	130	0
2	284	1891	Μάρτιος	337	0
2	285	1891	Απρίλιος	319	0
2	286	1891	Μάιος	242	0
2	287	1891	Ιούνιος	265	0
2	288	1891	Ιούλιος	126	0
2	289	1891	Αύγουστος	144	5
2	290	1891	Σεπτέμβριος	302	3
2	291	1891	Οκτώβριος	442	3
2	292	1891	Νοέμβριος	284	3
2	293	1891	Δεκέμβριος	140	0
2	294	1892	Ιανουάριος	183	7
2	295	1892	Φεβρουάριος	86	13
2	296	1892	Μάρτιος	296	10
2	297	1892	Απρίλιος	67	2
2	298	1892	Μάιος	231	3
2	299	1892	Ιούνιος	208	4
2	300	1892	Ιούλιος	172	21
2	301	1892	Αύγουστος	103	20
2	302	1892	Σεπτέμβριος	176	37
2	303	1892	Οκτώβριος	231	15
2	304	1892	Νοέμβριος	84	10
2	305	1892	Δεκέμβριος	141	0
2	306	1893	Ιανουάριος	86	1
2	307	1893	Φεβρουάριος	110	3
2	308	1893	Μάρτιος	213	2
2	309	1893	Απρίλιος	144	3
2	310	1893	Μάιος	68	1
2	311	1893	Ιούνιος	123	7
2	312	1893	Ιούλιος	140	4
2	313	1893	Αύγουστος	198	27
2	314	1893	Σεπτέμβριος	302	34
2	315	1893	Οκτώβριος	201	17
2	316	1893	Νοέμβριος	151	8
2	317	1893	Δεκέμβριος	118	14
2	318	1894	Ιούνιος	136	3
2	318α	1894	Ιανουάριος - Ιούλιος	29	1
2	319	1894	Αύγουστος	208	34
2	320	1894	Σεπτέμβριος	231	55
2	321	1894	Οκτώβριος	189	22
2	322	1894	Νοέμβριος	111	11
2	323	1894	Δεκέμβριος	93	8
2	324	1895	Ιανουάριος	122	7
2	325	1895	Φεβρουάριος	172	1
2	326	1895	Μάρτιος	122	9
2	327	1895	Απρίλιος	82	17

2	328	1895	Μάιος	108	2
2	329	1895	Ιούνιος		27
2	330	1895	Ιούλιος		11
2	331	1895	Αύγουστος	4	4
2	332	1895	Σεπτέμβριος	180	52
2	333	1895	Οκτώβριος	214	54
2	334	1895	Νοέμβριος	108	15
2	335	1895	Δεκέμβριος	101	14
2	336	1896	Ιανουάριος	88	9
2	337	1896	Φεβρουάριος	140	11
2	338	1896	Μάρτιος	51	2
2	339	1896	Απρίλιος	60	2
2	340	1896	Μάιος	71	8
2	341	1896	Ιούνιος	46	1
2	342	1896	Ιούλιος	11	0
2	343	1896	Αύγουστος	10	2
2	344	1896	Σεπτέμβριος	36	4
2	345	1896	Οκτώβριος	89	40
2	346	1896	Νοέμβριος	134	76
2	347	1896	Δεκέμβριος	84	8
2	348	1899	Ιανουάριος	38	8
2	349	1899	Φεβρουάριος	133	76
2	350	1899	Μάρτιος	200	122
2	351	1899	Απρίλιος	114	77
2	352	1899	Μάιος	84	35
2	353	1899	Ιούνιος	27	13
2	354	1899	Ιούλιος	58	12
2	355	1899	Αύγουστος	27	2
2	356	1899	Σεπτέμβριος	391	93
2	357	1899	Οκτώβριος	10	1
2	358	1899	Νοέμβριος	18	2
2	359	1899	Δεκέμβριος	9	2
2	360		Έγγραφα χωρίς ημερομηνία	721	31
2	362	1856- 1875	Έγγραφα οικονομικής φύσεως	276	
2	363	1876- 1915	Έγγραφα οικονομικής φύσεως	228	

**Αρχείο Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου (Εκπαίδευση) – Φάκελοι
14 - Κωδικός Αρχείου 2.4**

ΦΑΚΕΛΟΙ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ			
ΚΩΔ.	ΑΡ. Φ.	ΕΤΟΣ	ΑΡ. ΕΓΓΡΑΦΩΝ
2.4	1	1862 - 1863	1 - 584
2.4	1α	1860 - 1872	1 - 375

2.4	2	1873 - 1875	1 - 418
2.4	2α	1873 - 1875	1 - 120
2.4	3	1876 - 1880	1 - 572
2.4	3α	1876 - 1879	1 - 401
2.4	4	1881	1 - 612
2.4	4α	1881 - 1893	1 - 351
2.4	5	1882	1 - 988
2.4	6	1883	1 - 474
2.4	7	1884	1 - 732
2.4	8	1885	1 - 964
2.4	9	1886	1 - 805
2.4	10	1887	1 - 850
2.4	11	1888	1 - 802
2.4	12	1889	1 - 173
2.4	12α	1890	1 - 232
2.4	12β	1891	1 - 304
2.4	13	1894	1 - 262
2.4	13α	1895	
2.4	14	1896	1 - 441
2.4	14α	1897	1 έως 3
2.4	14β	1899	1-154

Επιστολές Χριστόφορου Αργυράκη – Φάκελοι 1 - Κωδικός Αρχείου 2.6

ΦΑΚΕΛΟΙ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ - ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΑΡΓΥΡΑΚΗ				
ΚΩΔ.	ΑΡ. Φ.	ΕΤΟΣ	ΜΗΝΑΣ	ΑΡ. ΕΓΓΡΑΦΩΝ
2,6	1	1872 - 1873		115

Αρχείο Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας – Φάκελοι 37 - Κωδικός Αρχείου 2.2

ΦΑΚΕΛΟΙ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ (ΧΟΤ)				
ΚΩΔ.	ΑΡ. Φ.	ΕΤΟΣ	ΜΗΝΑΣ	ΑΡ. ΕΓΓΡΑΦΩΝ
2	1	1858, 1859, 1861, 1867		230
2	2	1869, 1870,		642
2	3	1871	Ιανουάριος - Μάρτιος	317
2	4	1871	Απρίλιος - Δεκέμβριος	746
2	5	1872	Ιανουάριος - Μάιος	616
2	6	1872	Ιούνιος - Δεκέμβριος	525
2	7	1873	Ιανουάριος - Σεπτέμβριος	865
2	8	1873	Οκτώβριος - Δεκέμβριος	407

2	9	1874	Ιανουάριος - Ιούλιος	688
2	10	1874	Αύγουστος - Δεκέμβριος	595
2	11	1875	Ιανουάριος - Φεβρουάριος	333
2	12	1875	Μάρτιος - Απρίλιος	470
2	13	1875	Μάιος - Ιούνιος - Ιούλιος	509
2	14	1875	Αύγουστος - Οκτώβριος	486
2	15	1875	Νοέμβριος - Δεκέμβριος	349
2	16	1876	Ιανουάριος - Φεβρουάριος	324
2	17	1876	Μάρτιος - Μάιος	473
2	18	1876	Ιούνιος - Δεκέμβριος	441
2	19	1877	Ιανουάριος - Ιούνιος	1 - 576
2	19β	1877	Ιούλιος - Σεπτέμβριος	577 - 899
2	20	1877	Οκτώβριος - Δεκέμβριος	261
2	21	1878	Ιανουάριος - Δεκέμβριος	218
2	22	1879	Φεβρουάριος - Μάιος	420
2	23	1879	Ιούνιος - Δεκέμβριος	774
2	24	1880	Ιανουάριος - Ιούνιος	745
2	25	1880	Ιούλιος - Δεκέμβριος	548
2	26	1881	Ιανουάριος - Απρίλιος	667
2	27	1881	Μάιος - Δεκέμβριος	892
2	28	1882	Ιανουάριος - Αύγουστος	799
2	29	1882	Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος	488
2	30	1883	Ιανουάριος - Αύγουστος	670
2	31	1883	Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος	421
2	32	1884	Ιανουάριος - Ιούλιος	717
2	33	1884	Αύγουστος - Δεκέμβριος	826
2	34	1885	Ιανουάριος - Ιούνιος	890
2	35	1885	Ιούλιος - Αύγουστος	791
2	36	1886	Ιανουάριος - Δεκέμβριος	897
2	37	1887	Ιανουάριος - Δεκέμβριος	589

Αρχείο Επιτροπής Λαχείου – Φάκελοι 1 - Κωδικός Αρχείου 2.5

ΦΑΚΕΛΟΙ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ - ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΛΑΧΕΙΟΥ				
ΚΩΔ.	ΑΡ. Φ.	ΕΤΟΣ	ΜΗΝΑΣ	ΑΡ. ΕΓΓΡΑΦΩΝ
2,5	1	1873		60

Κεφάλαιο πρώτο

Ιστορική επισκόπηση

1. Πολιτική και Εκπαίδευση στην Κρήτη το 19^ο αιώνα

Σημείωση 2 (Σελ. 29 Διατριβής)

Άρθρα του Χάττι – Χουμαγιούν

Τα άρθρα του Χάττι – Χουμαγιούν, που είναι σχετικά με την παιδεία είναι:

Άρθρο 8: «Εις τας πόλεις, κώμας και χωρία ένθα οι κάτοικοι ανήκουσιν καθ' ολοκληρίαν εις την αυτήν θρησκείαν, ουδέν κώλυμα θέλει γίνεσθαι εις την διανομήν, κατά τα αρχικά σχέδια, των οικοδομών των ανατιθεμένων εις λατρείαν, εις τα σχολεία, εις τα νοσοκομεία και εις τα νεκροταφεία...».

Άρθρο 9: « Εκάστη λατρεία εις τους τόπους ένθα δεν ευρίσκονται εταιρόδοξοι δεν υπόκεινται εις ουδέν είδος περιορισμού κατά τη δημόσιαν δήλωσιν της θρησκείας της».

Άρθρο 10: « Εις τας πόλεις, κώμας και χωρία, ένθα αι λατρείαι εισί μεμιγμέναι, εκάστη κοινότης κατοικούσα συνοικίαν ιδίαν δύναται επίσης, συμμορφουμένη με τας ανωτέρω υποδειχθείσας διατάξεις, να επισκευάσει και παγιώση τας εκκλησίας, τα νοσοκομεία, τα σχολεία και τα νεκροταφεία της».

Άρθρο 12: « Πάσα διάκρισης ή ονομασία τείνουσα να καταστήση τάξιν τινα οιανδήποτε των υπηκόων της αυτοκρατορίας μου υποδεεστέραν εταιράς τάξεως, ένεκα της λατρείας, της γλώσσης ή της φυλής, θέλει εξαλειφθή δια παντός του διοικητικού πρωτοκόλλου...».

Άρθρο 16: «Προς τούτοις πάσα κοινότης δικαιούται να ιδρύση δημόσιας σχολάς επιστημών, τεχνών και βιομηχανίας. Μόνον ο τρόπος της διδαχής και η εκλογή των καθηγητών εις τας σχολάς ταύτης της κατηγορίας θέλουσιν είσθαι υπό την εξέλεγχιν μικτού συμβουλίου δημόσιας εκπαιδεύσεως, ου τα μέλη θέλουσιν διορίζεσθαι δι' ημετέρου βασιλικού διατάγματος».

Σημείωση 3^η(Σελ. 31 Διατριβής)

Έγγραφα του Αρχείου Δημογεροντίας Ηρακλείου

Το πρώτο χρονολογικά έγγραφο έχει ημερομηνία 17-10-1838, ενώ το αμέσως επόμενο χρονολογικά και που αφορά το χωριό Μεγάλη Βρύση είναι με ημερομηνία 18 – 10 – 1840. Το τρίτο στη σειρά προέρχεται από το Μέσα Λασίθι και χρονολογείται από 2 – 9 – 1842.

Για τα επόμενα έτη ως το 1858 υπάρχουν τα παρακάτω έγγραφα:

- * **1845** έγγραφο 1 με ημερομηνία 8-9.
- * **1846** έγγραφο 1 με ημερομηνία 6-3.
- * **1847** έγγραφο 1 με ημερομηνία 26-5.
- * **1850** έγγραφο 1 με ημερομηνία 30-4.
- * **1851** έγγραφα 4 με ημερομηνία 11-3, 15-4, 30-9 και 11-12.
- * **1852** έγγραφα 7 με ημερομηνία 11-4, 18-4, 5-5, 15-8, 19-10, 1-11 και 1-12.
- * **1853** έγγραφα 3 με ημερομηνία 12-5, 22-9 και 4-10.
- * **1854** έγγραφα 4 με ημερομηνία 16-7, 13-8, 8-11 και 16-11.
- * **1855** έγγραφα 8 με ημερομηνία 20-1, 24-4, 19-7, 17-8, 30-8, 8-9, 16-11 και ένα Χωρίς Χρονολογία.
- * **1856** έγγραφα 8 με ημερομηνία 26-1, 24-3, 4-5, 15-5, 6-8, 19-9, 8-10 και 21-11.
- * **1857** έγγραφα 11 με ημερομηνία 21-1, 15-3, 10-7, 19-8, 19-8, 21-8, 20-10, 3-11, 9-12, 28-12 και 28-12¹⁰⁴².

2. Ο χώρος της Μεσαράς

Σημείωση 4^η(Σελ. 47 Διατριβής)

Επαγγέλματα στη Κρήτη, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα

Στα πληθυσμιακά στοιχεία που παραθέτει ο Νικόλαος Σταυράκης¹⁰⁴³ στην απογραφή του 1881, κάναμε ειδική επεξεργασία για τα επαγγέλματα στη Μεσαρά, παρουσιάζοντας ξεχωριστούς πίνακες, έτσι ώστε να φωτίσουμε το κεφάλαιο των ασχολιών στην περιοχή που εξετάζουμε. Συγκεκριμένα:

Επαγγέλματα στην Κρήτη ανά φύλλο

APPENEΣ

(Στατιστική Σταυράκη, σελ. 197)

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΣΤΑ 1881			
APPENEΣ			
ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΑ	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.	ΣΥΝΟΛΟ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ	6090	3818	9908
ΕΜΠΟΡΟΙ	1956	1858	3814
ΝΑΥΤΙΚΟΙ	230	953	1183
ΚΤΗΜΑΤΙΑΙ	1612	1210	2822

¹⁰⁴² Αναλυτικοί πίνακες με τους φακέλους του αρχειακού υλικού της Δημογεροντίας Ηρακλείου που υπάρχει στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη παρατίθενται στο σχετικό παράρτημα.

¹⁰⁴³ Βλ. Νικολάου Σταυράκη, *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνησι 1881

ΓΕΩΡΓΟΙ	32715	8080	40795
ΠΟΙΜΕΝΕΣ	6869	600	7469
ΕΡΓΑΤΑΙ	4043	2432	6475
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ	271	157	428
ΜΑΘΗΤΑΙ	10799	3140	13939
ΙΑΤΡΟΙ	83	15	98
ΧΕΙΡΟΥΡΓΟΙ	7	14	21
ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΙΟΙ	14	8	22
ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΟΛΑΒΟΙ	49	19	68
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΙ	3	1	4
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ	54	6	60
ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ	6	4	10
ΚΛΗΡΙΚΟΙ	733	113	846
ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ	798	694	1492
ΥΠΗΡΕΤΑΙ	1621	856	2477
ΣΥΝΟΛΟ	67953	23978	91931

Επαγγέλματα στην Κρήτη ανά φύλλο

ΘΗΛΕΙΣ

(Στατιστική Σταυράκη, σελ. 197)

ΘΗΛΕΙΣ			
ΕΠΙΤΗΔΕΥΜΑΤΑ	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.	ΣΥΝΟΛΟ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΣΣΑΙ	41	73	113
ΜΑΘΗΤΡΙΑΙ	5172	2451	5623
ΜΑΙΑΙ	281	81	362
ΥΠΗΡΕΤΡΙΑΙ	1501	1144	2645
ΣΥΝΟΛΟ	6995	3749	8743

Επαγγέλματα πλουσίων στην Μεσαρά

(Στατιστική Σταυράκη, σελ. 146)

ΕΠΑΡΧΙΑΙ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΟΙ		ΕΜΠΟΡΟΙ	
	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.	ΧΡΙΣΤ.	ΟΘΩΜ.
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙ	62	85	24	39
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΝ	141	27	45	11
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΑ	55	4	28	2
ΣΥΝΟΛΟ	258	116	97	52

Κεφάλαιο Δεύτερο
Εκπαιδευτική ανάπτυξη
Σημείωση 1^η (Σελ. 55 Διατριβής)
Απογραφικοί πίνακες πληθυσμού

Οι αναλυτικοί πίνακες με τις απογραφές καθ' όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στους Δήμους της Μεσαράς.

Επαρχία Πυργιωτίσσης

ΔΗΜΟΣ ΚΙΣΣΩΝ

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΔΗΜΟΥ ΚΙΣΣΩΝ					
Περιοχή Τυμπακίου		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσ.	Μ. τάξεως	Πτωχοί	Άτομα
1	Αγία Τριάς	24	13	16	53
2	Άγιος Ανδρέας	2	6	2	10
3	Άγιος Ιωάννης	7	5	6	18
4	Καμηλάρι	12	3	6	21
5	Κουμαλιά	2	5	1	8
6	Μπιζανιανά	5	2	2	9
7	Πιτσιδία	24	16	12	52
8	Σίβας	21	8	6	35
9	Συμπάλλουσα	13	10	6	29
10	Τυμπάκι	15	16	9	40
11	Χάρκα	5	6	3	14
	Σύνολο	130	90	69	289

Περιοχή Κισσών		Απογραφή 1834 (Pashley)		
Α.Α.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	Σύνολο
1	Βόροι	25	5	30
2	Γληγοριά	3	18	21
3	Καλοχωραφί (Καλοχωραφίτης)	4	4	8
4	Καλύβια	0	15	15
5	Καμάρες	8	8	16
6	Κισσός	0	14	14
7	Λαγωλιό	2	4	6
8	Μεγαριχάρι (Μαγαρικόρι)	25	2	27
9	Τεμελένι	0	5	5
10	Φανερωμένη	10	10	20
	Σύνολο	77	85	162

ΔΗΜΟΣ ΚΙΣΣΩΝ Απογρ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘΑΝ ΟΙ		
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Κισσοί	65	59	124	*	*	*	65	59	124
2	Καλοχωραφίτης	36	35	71	14	14	28	22	21	43
3	Λαγωλιό	45	30	75	32	22	54	13	8	21
4	Φανερωμένη	96	107	203	66	72	138	30	35	65
5	Βόροι	196	185	381	195	185	380	1	-	1
6	Καλύβια	48	52	100	*	*	*	48	52	100
7	Μαγαρικάρι	113	92	205	113	92	205	*	*	*
8	Καμάρες	119	91	210	113	87	200	6	4	10
9	Γληγοριά	98	86	184	50	45	95	48	41	89
10	Τεμενέλι	19	16	35	*	*	*	19	16	35
	ΣΥΝΟΛΟ	835	753	1588	583	517	1100	252	236	488

ΔΗΜΟΣ ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ

Περιοχή Τυμπακίου		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίως τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Αγία Τριάς	24	13	16	53
2	Άγιος Ανδρέας	2	6	2	10
3	Άγιος Ιωάννης	7	5	6	18
4	Καμηλάρι	12	3	6	21
5	Κουμαλιά	2	5	1	8
6	Μπιζανιανά	5	2	2	9
7	Πιτσιδία	24	16	12	52
8	Σίβας	21	8	6	35
9	Συμπάλλουσα	13	10	6	29
10	Τυμπάκι	15	16	9	40
11	Χάρκα	5	6	3	14
	Σύνολο	130	90	69	289

Περιοχή Τυμπακίου		Απογραφή 1834 (Pashley)		
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡΙΣΤ. ΟΙΚΟΓ.	ΜΟΥΣ. ΟΙΚΟΓ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αγία Τριάς	6	0	6
2	Άγιος Ιωάννης	8	3	11
3	Ιτσιδία (Πιτσιδία)	30	0	30
4	Σίβας	22	0	22
5	Τυμπάκι	95	3	98
6	Χαμελάρι (Καμηλάρι)	30	0	30
	Σύνολο	191	6	197

ΔΗΜΟΣ ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ Απογρ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ		
Α.Α	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΡΡ	ΘΗΛ	ΣΥΝ	ΑΡΡ	ΘΗΛ	ΣΥΝ	ΧΡΙΣ Τ.	ΜΟΥ Σ.	ΣΥΝ
1	Τυμπάκι	529	541	1070	529	541	1070	306	-	306
2	Αγία Τριάς	23	25	48	23	25	48	13		13
3	Καμηλάρι	141	172	313	141	172	313	83	-	83
4	Πιτσιδία	213	204	417	213	204	417	111	-	111
5	Σίβας	187	170	357	187	170	357	89	-	89
6	Άγιος Ιωάννης	81	70	151	81	70	151	44	-	44
	Σύνολο	1174	1182	2356	1174	1182	2356	646	-	646

Επαρχία Καινουργίου

ΔΗΜΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΥ

Περιοχή Πλατάνου		Απογραφή 1671				
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίας τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα	
1	Άγιος Κύριλλος	5	5	4	14	
2	Άγιος Ελευθέριος	5	2	3	10	
3	Αληθινή	13	6	10	29	
4	Αντισκάρι	22	5	5	32	
5	Ανώγεια	33	26	21	80	
6	Απεσωκάρι	12	8	5	25	
7	Βασιλική	12	17	3	32	
8	Γιαλομονόχωρο	32	20	8	60	
9	Γοργόριμο, παρά το χωρίον Μετόχι Χουρδιανό	7	3	2	12	
10	Καβαλλάτο	3	-	-	3	
11	Καντήλα	12	9	3	24	
12	Κουκιανά	4	2	3	9	
13	Κουσές	7	3	3	13	
14	Κρότος	11	4	2	17	
15	Μιαμού	19	14	13	46	
16	Νεφς Καινούριο	39	24	9	72	
17	Πέρι	23	5	7	35	
18	Πετροκεφάλι	7	3	3	13	
19	Πηγαϊδάκια	20	14	7	41	
20	Πλώρα μετά του Μετοχίου Βλασκιανά	62	38	14	114	
21	Πόμπια	79	42	10	131	
22	Τρυπητά	16	1	4	21	
23	Φλαθιάκιες	4	7	1	12	
	Σύνολο	447	258	140	845	

Περιοχή Πλατάνου		ΠΡΙΝ ΤΟΥ 1821				ΚΑΤΑ ΤΟ 1832					
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΟΙΚ. ΧΡ.	ΟΙΚ. ΜΟΥΣ.	ΕΚΚΛ.	ΕΛ.	ΟΙΚ. ΧΡ.	ΟΙΚ. ΜΟΥΣ.	ΕΚΚΛ.	ΕΛ.		
1	Άγιος Κύριλλος	10	*	1	*	*	*	*	*		
2	Αγία Μαρίνα	6	*	2	*	2	*	*	*		
3	Αϊστράτηγος	3	*	1	*	*	*	*	*		
4	Αληθινή	20	16	3	1	9	2	*	*		
5	Αντισκάρι	15	*	3	1	15	*	3	1		
6	Ανώγεια	30	20	4	1	8	15	2	1		
7	Απεσωκάρι	31	3	3	3	6	2	1	2		
8	Βασιλική	20	18	3	3	12	4	3	1		
9	Γαβαλιανά	7	*	2	1	4	*	*	*		
10	Γιαλομονόχωρο										
11	Γιαννουλιανά					4	*	1	1		
12	Γκουσές	42	*	2	1	6	*	1	*		
13	Κανδήλα	12	*	2	*	7	*	*	*		
14	Κρότος	18	*	2	1	7	*	*	*		
15	Λίσταρος	11	*	2	*	3	*	*	*		
16	Μανουσανά	12	*	2	1	3	*	*	*		
17	Μιαμού	50	*	3	3	24	*	3	2		
18	Μονοχώρι	7	*	1	*	3	*	*	*		
19	Πέρι	40	*	3	*	4	*	*	*		
20	Πετροκεφάλι	40	18	2	3	16	10	1	1		
21	Πηγαϊδάκι	15	2	2	1	4	*	*	*		
22	Πλάτανος	20	2	1	4	15	1	1	2		
23	Πλώρα	56	3	4	3	12	2	1	2		
24	Πόμπια	230	3	3	5	60	*	2	2		
25	Τρυπητά	20	*	3	1	*	*	*	*		
26	Φιλιδιανά, Νεονιανά, Καλογεριανά	16	4	4	1	*	*	*	*		
27	Φλαχτιάκαις	5	7	2	1	4	6	*	*		
	Σύνολο	736	96	60	35	228	42	19	15		

Περιοχή Πλατάνου		Απογραφή 1834 (Pashley)		
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡΙΣΤ. ΟΙΚΟΓ.	ΜΟΥΣ. ΟΙΚΟΓ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αγαβαλιανά (Γαβαλιανά)	3	0	3
2	Ακουστουλιανά (Χουστουλιανά)	12	0	12
3	Αληθινή	3	12	15
4	Ανοία (Ανώγεια)	5	15	20
5	Βασιλική	5	10	15
6	Δισκάρι (Αντισκάρι)	12	0	12
7	Καδίλο (Καντήλα)	5	10	15
8	Καπαριανά	0	7	7
9	Κουσές	4	0	4

10	Κρότα (Κρότος)	8	0	8
11	Λακιάκες (Φλαθιάκιες)	2	1	3
12	Λίσταρος	6	0	6
13	Μανουσανά	2	0	2
14	Μιαμού	15	0	15
15	Μοναστήρι	3	0	3
16	Μπόμπια (Πόμπια)	50	0	50
17	Πέρι	4	0	4
18	Πετροκεφάλι	12	5	17
19	Πηγαϊδάκια	6	1	7
20	Πλάτανος	15	0	15
21	Πλώρα	18	3	21
22	Σιφεριανά	0	10	10
23	Τάλια	0	15	15
	Σύνολο	190	89	279

ΔΗΜΟΣ ΠΛΑΤΑΝΟΥ ΑΠΟΓΡΑΦΗ 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘΑΝ ΟΙ		
A		AP	ΘΗ	ΣΥ	AP	ΘΗ	ΣΥ	A	ΘΗ	ΣΥ
A	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	.	Λ.	N.	.	Λ.	N.	P.	Λ.	N.
1	Πλάτανος	91	84	175	84	78	162	7	6	13
2	Πετροκεφάλι	186	191	377	169	173	342	17	18	35
3	Κουσές	130	106	236	130	106	236	-	-	-
4	Λίσταρος	34	42	76	34	42	76	-	-	-
5	Γιαλομονόχωρο	25	27	52	25	27	52	-	-	-
6	Γαβαλιανά	7	11	18	7	11	18	-	-	-
7	Πηγαϊδάκια	73	60	133	73	60	133	-	-	-
8	Αντισκάρι	82	80	162	82	80	162	-	-	-
9	Πέρι	49	49	98	49	49	98	-	-	-
10	Αληθινή	62	64	126	53	55	108	9	9	18
11	Πλώρα	118	112	230	111	108	219	7	4	11
12	Μπόμπια	409	429	838	409	429	838	-	-	-
13	Τρυπητά	9	9	18	9	9	18	-	-	-
14	Άγιος Κύριλλος	51	44	95	51	44	95	-	-	-
15	Κρότος	60	55	115	60	55	115	-	-	-
16	Μιαμού	142	139	281	142	139	281	-	-	-
17	Βασιλική	86	89	175	86	89	175	-	-	-
18	Καντήλα	64	57	121	64	57	121	-	-	-
19	Ανώγεια Βασ.	124	119	243	90	77	167	34	42	76
20	Φλαθιάκιες	60	48	108	60	48	108	-	-	-
21	Απεσωκάρι	52	63	115	52	63	115	1	1	2
22	Μονή Απεζανών	26	4	30	26	4	30	-	-	-
	Σύνολο	1941	1883	3824	1866	1803	3669	75	80	155

ΔΗΜΟΣ ΑΜΠΕΛΟΥΖΟΥ

Περιοχή Αμπελούζου		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίως τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Άγιοι Δέκα	46	23	8	77
2	Αμπελούζος	14	10	3	27
3	Απόλυχνος	4	4	1	9
4	Βουρβουλίτης	4	2	2	8
5	Βρέλι	10	7	1	18
6	Γαλιά	14	13	4	31
7	Κιρόλακκο	2	1	-	3
8	Κιτέ	1	7	1	9
9	Κουρμουσή	4	3	2	9
10	Μητρόπολις	12	11	8	31
11	Μοίρες	9	17	5	31
12	Μονόχωρο Γαλιάς	12	9	2	23
13	Μορόνι	17	9	4	30
14	Πλουτή	6	12	4	22
15	Ρίξο ή Δίξο	2	9	5	16
16	Ρουφάς	19	5	10	34
17	Σκλαβιανά	8	4	2	14
	Σύνολο	184	146	62	392

Περ. Αμπελούζου		ΠΡΙΝ ΤΟΥ 1821				ΚΑΤΑ ΤΟ 1832			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΟΙΚ. ΧΡ.	ΟΙΚ. ΜΟΥΣ.	ΕΚΚΛ.	ΕΛ/ΒΕΙΑ	ΟΙΚ. ΧΡ.	ΟΙΚ. ΜΟΥΣ.	ΕΚΚΛ.	ΕΛ/ΒΕΙΑ
1	Άγιοι Δέκα	45	18	5	*	10	9	1	*
2	Αμπελούζος	14	10	3	3	8	5	*	*
3	Βουρβουλίτης	*	22	4	1	*	15	*	*
4	Δρέλι	12	3	2	*	5	*	*	*
5	Καστέλι	8	*	1	1	4	*	1	1
6	Κερμεσή	*	25	1	1	*	10	*	1
7	Μητρόπολις	12	14	3	4	5	5	*	2
8	Μοίραις	26	25	2	2	6	7	*	*
9	Μορόνι	*	92	2	9	*	26	*	3
10	Πλουτή	*	42	2	2	*	16	*	1
11	Ρουφάς	*	40	2	6	*	16	*	2
12	Σεφεριανά	*	42	*	*	*	16	*	*
	Σύνολο	117	333	27	29	38	125	2	10

Επαρχία Μονοφατίου
ΔΗΜΟΣ ΤΕΦΕΛΙΟΥ

Περιοχή Τεφελίου		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσ.	Μεσ. τάξεως	Πτωχοί	Άτομα

1	Αποσελέμι	1	3	2	6
2	Αρκάδι	11	1	3	15
3	Αρμανώγεια	1	2	-	3
4	Βοριάς	8	10	1	19
5	Δαμάνια	7	6	2	15
6	Ικσεριόνα	2	4	1	7
7	Κακό Χωριό	18	3	-	21
8	Κεφάλα	4	2	1	7
9	Λειβάδια Μετόχι	7	6	-	3
10	Λιγόρτυνο	18	9	2	29
11	Μαδέ	-	1	-	1
12	Μελιδοχώρι	1	2	-	3
13	Παρτάλι	1	2	1	4
14	Πετροκεφάλα	10	4	-	14
15	Τεφέλι	15	15	2	32
16	Χαράκι	6	5	1	12
17	Καμάρες	7	3	-	10
18	Αμουριέλες	1	-	1	2
	Σύνολο	118	78	17	203

Περιοχή Τεφελίου		Απογραφή 1834 (Pashley)		
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αποσελέμι	0	6	6
2	Αρκάδι	0	6	6
3	Αρμανώγεια	0	5	5
4	Βορέα (Βοριάς)	0	10	10
5	Δαμάνια	0	12	12
6	Ιλιγόρτυνο (Λιγόρτυνο)	2	15	17
7	Κακό Χωριό	0	32	32
8	Καράκι (Χαράκι)	0	6	6
9	Κεφάλα	0	8	8
10	Μαδές	0	10	10
11	Πλακιώτισσα	0	2	2
12	Τεφέλι	0	30	30
13	Φουτικαστέλι (Τσιφούτ Καστέλλι)	0	8	8
	Σύνολο	2	150	152

ΔΗΜΟΣ ΤΕΦΕΛΙΟΥ ΑΠ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘ.					
Α.Α.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.			
1	Τεφέλι	136	95	231	3	1	4	133	94	227			
2	Λιγόρτυνος	87	79	166	2	1	3	85	78	163			
3	Πλακιώτισσα	21	19	40	2	-	2	19	19	38			

4	Κεφακλαδω και Γενούση	23	11	34	6	4	10	17	7	24			
5	Καμάραις	10	9	19	-	-	-	10	9	19			
6	Αποσελέμι	51	35	86	-	-	-	51	35	86			
7	Απυράθι	44	30	74	-	-	-	44	30	74			
8	Αμουριέλαις	67	61	128	-	-	-	67	61	128			
9	Αρμανώγεια	22	16	38	-	-	-	22	16	38			
10	Κακό Χωριό	63	52	115	1	-	1	62	52	114			
11	Δαμάνια	70	47	117	-	-	-	70	47	117			
12	Αρκάδι	23	36	59	2	-	2	21	36	57			
13	Κεφάλα	20	20	40	1	-	1	19	20	39			
14	Μελισοχώρι	27	13	40	-	-	-	27	13	40			
15	Βορηάς	23	17	40	1	-	1	22	17	39			
16	Τσιφούτ Καστέλλι	62	55	117	-	-	-	62	55	117			
17	Μαδές	34	27	61	-	-	-	34	27	61			
18	Χαράκι	42	31	73	-	-	-	42	31	73			
19	Πετροκεφάλαια	5	4	9	-	-	-	5	4	9			
	Σύνολο	830	657	1487	18	6	24	812	651	1463			

ΔΗΜΟΣ ΣΚΙΝΙΑ

Περιοχή Σκινιά		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίως τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Απάνω Μέση	14	5	1	20
2	Βακιώταις	4	2	1	7
3	Γαρίπα	11	4	6	21
4	Γεράνι	3	3	-	6
5	Δεμάτι	14	6	2	22
6	Δραπέτι Χαλασό	9	1	-	10
7	Ίνι	14	7	10	31
8	Κακού	6	7	2	15
9	Καλύβια	3	2	1	6
10	Καμάρες	7	3	-	10
11	Καστελλιανά	25	16	4	45
12	Κατσικάλι	14	3	-	17
13	Κάτω Μέση	10	4	2	16
14	Κεφαλοβρύση	7	1	6	14
15	Λαγούτα	10	2	-	12
16	Μάντρα	13	5	-	18
17	Μαχαιρά	5	3	1	9
18	Μιτσιτσιρί	4	2	-	6
19	Μοναστηράκι	5	3	1	9
20	Σκινιάς	14	5	5	24
21	Φιλίππου	5	-	3	8
	Σύνολο	197	84	45	326
Περιοχή Σκινιά		Απογραφή 1834 (Pashley)			

ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αγίοι Αποστόλοι	0	0	0
2	Αχεντριά	6	0	6
3	Βακιώταις	0	4	4
4	Γαρίπα	0	12	12
5	Δεμάτι	11	1	12
6	Τγνι (Ινι)	0	5	5
7	Κακού	0	11	11
8	Καλύβια	5	3	8
9	Καμάρες	0	1	1
10	Καστελλιανά	11	0	11
11	Κατσικάλι	0	4	4
12	Κάτω Γαρίπα	0	4	4
13	Κεφάλια	0	0	0
14	Λαγούτα	0	14	14
15	Μαχαιρά	0	13	13
16	Μέση	3	1	4
17	Μιτσιτσιρί	0	4	4
18	Μοναστηράκι	0	6	6
19	Πυθάρι	0	3	3
20	Σκοινιά (Σκινιάς)	11	0	11
21	Σοροκιάνα	1	4	5
22	Τουρλωτή	0	5	5
23	Φαβριανά	0	4	4
24	Φιλίππου	0	8	8
	Σύνολο	48	107	155

ΔΗΜΟΣ ΣΚΙΝΙΑ ΑΠ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘΑΝΟΙ		
Α.Α.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	ΑΡΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Σκινιάς	110	112	222	110	112	222	*	*	*
2	Γαρίπα (Άνω και Κάτω)	111	94	205	*	*	*	111	94	205
3	Κατσικάλι	30	32	62	*	*	*	30	32	62
4	Δραπέτι	36	51	87	34	45	79	2	6	8
5	Τουρλωτή	40	29	69	2	2	4	38	27	65
6	Κακού	48	35	83	*	*	*	48	35	83
7	Καλύβια	73	70	143	67	66	133	6	4	10
8	Φιλίππου	62	49	111	13	2	15	49	47	96
9	Καστελλιανά	115	109	224	115	109	224	*	*	*
10	Φαβριανά	21	16	37	15	14	29	6	2	8
11	Δεμάτι	97	88	185	96	86	182	1	2	3
12	Μαχαιρά	124	102	226	17	9	26	107	93	200
13	Λαγούτα	84	66	150	*	*	*	84	66	150
14	Σωρακιανά	30	20	50	*	*	*	30	20	50
15	Βακιώταις	37	30	67	13	8	21	24	22	46
16	Μιτσιτσιρί	12	12	24	*	*	*	12	12	24
17	Τνι	81	69	150	68	61	129	13	8	21
18	Μοναστηράκι	25	22	47	*	*	*	25	22	47
19	Μονή "Άγιοι Απόστολοι (Σιναϊτική)	6	3	9						
	Σύνολο	1142	1009	2151	550	514	1064	586	492	1078

ΔΗΜΟΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ

Περ. Μεγ. Βρύσης		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίας τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Αξέντι	43	22	6	71
2	Απάνω Άκρια	9	9	1	19
3	Αργάτια	4	3	3	10
4	Ατσιπάδες	11	11	3	25
5	Βαλί	3	4	11	18
6	Βορού	3	4	5	12
7	Γκαγκάλες	17	18	4	39
8	Γράντος	5	2	2	9
9	Δούλι	9	15	2	26
10	Ίνια	3	1	1	5
11	Καλιμάνδρες	1	1	-	2
12	Κάτω Άκρια	11	19	4	34
13	Κάτω Μούλια	12	10	2	24
14	Κεφάλια Μιτσή	1	1	-	2
15	Κόλαινα	16	9	7	32
16	Κουτού	5	5	2	12
17	Λαγκά	7	3	5	15
18	Λαράνι	1	4	2	7
19	Λούρες	9	5	4	18
20	Μεγάλη Βρύση	23	15	9	47
21	Μελικιανά	1	-	-	1
22	Μέλισσα	3	5	-	8
23	Νέφς Μονοφάτσι	17	10	7	34
24	Πενταμόδι	6	9	2	17
25	Ριζικά Μετόχια	6	8	-	14
26	Σταυρωμένου	-	3	2	5
27	Τσαγκαροπουλιανά	7	7	2	16
28	Φαράκι	1	1	-	2
	Σύνολο	234	204	86	524

Περ. Μεγ. Βρύσης		Απογραφή 1834 (Pashley)		
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αγία Βαρβάρα	32	8	40
2	Άγιος Θωμάς	20	1	21
3	Άκρια	0	10	10
4	Αξέντι	0	30	30
5	Αργάθια	8	4	12
6	Ατσιπάδες	2	8	10
7	Βαλί	0	10	10

8	Βουριό (Βορού)	0	5	5
9	Γκαγκάλες	0	24	24
10	Γράντος	0	5	5
11	Δούλι	1	15	16
12	Κατομουλιά (Κάτω Μούλια)	0	5	5
13	Κόλονα (Κόλενα)	0	2	2
14	Κουτού	0	2	2
15	Λαράνι	0	20	20
16	Λούρες	0	8	8
17	Μεγάλη Βρύση	25	2	27
18	Ξερόκαμπος	0	2	2
19	Οινία (Ινια)	0	8	8
20	Περβελιανά (Πρεβελιανά)	10	0	10
21	Ρίζικα	0	4	4
22	Στόλους (Στόλοι)	0	6	6
	Σύνολο	98	179	277

Δ. ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ ΑΠ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘ.		
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Μεγάλη Βρύση	118	121	239	112	115	227	6	6	12
2	Πρεβελιανά	47	54	101	47	54	101	*	*	*
3	Αγία Βαρβάρα	228	222	450	208	202	410	20	20	40
4	Αξέντι	144	136	280	*	*	*	144	136	280
5	Άγιος Θωμάς	177	167	344	177	167	344	*	*	*
6	Αρδάχθια	83	84	167	42	54	96	41	30	71
7	Δούλη	97	73	170	*	*	*	97	73	170
8	Λαράνι	160	144	304	*	*	*	160	144	304
9	Κουτού	27	23	50	*	*	*	27	23	50
10	Βορρού	19	13	32	*	*	*	19	13	32
11	Ατσιπάδες	29	28	52	3	2	5	26	26	52
12	Απάνω Άκρια	52	39	91	*	*	*	52	39	91
13	Μωριάς	23	23	46	*	*	*	23	23	46
14	Κάτω Άκρια	31	26	57	*	*	*	31	26	57
15	Λούραις	42	31	73	2	*	2	40	31	71
16	Στόλοι	69	55	124	2	*	2	67	55	122
17	Ίνια	30	18	48	2	*	2	28	18	46
18	Βαλί	50	42	92	*	*	*	50	42	92
19	Γκαγκάλες	90	70	160	*	*	*	90	70	160
20	Γραντός	22	13	35	*	*	*	22	13	35
21	Κάτω Μούλια	47	47	94	*	*	*	47	47	94
	Σύνολο	1585	1429	3014	595	594	1189	990	835	1825

ΔΗΜΟΣ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ

Περ. Αρκαλοχωρίου		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίης τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Αγία Σεμνή	6	2	2	11

2	Αλάγνι	26	24	2	52
3	Αλιτζανή	7	5	1	13
4	Απάνω Μιλιάρισι	8	4	3	15
5	Απάνω Πάρτιρα	2	-	-	2
6	Απάνω Πουλιαίς	3	2	3	8
7	Αρκαλοχώρι	27	19	11	57
8	Βιτσιλιά	10	6	6	22
9	Βουτουφού	8	3	-	11
10	Γάσι	8	7	3	18
11	Γούρνιά	11	5	3	19
12	Ζίντα	6	4	2	12
13	Καλαφάτι	7	3	4	14
14	Κάτω Μιλιάρισι	7	7	5	19
15	Κάτω Πάρτιρα	7	3	3	13
16	Κάτω Πουλιαίς	3	2	-	5
17	Μουσούτα	10	7	5	22
18	Μπαδιά	15	9	3	27
19	Πατσίδερος	15	13	4	32
20	Πισκοπή	4	3	-	7
21	Ρούμα	7	-	4	11
22	Στίρωνας	14	16	4	34
23	Χαλασός	10	5	1	16
24	Χανδρού	3	1	1	5
25	Χουμέρι	12	5	3	20
	Σύνολο	236	155	73	464

Περ. Αρκαλοχωρίου		Απογραφή 1834 (Pashley)		
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αγιά Σιμή (Σεμνή)	0	9	9
2	Αλάγνι	6	7	13
3	Αμουργιέλες	0	9	9
4	Αρκαλοχώρι	7	10	17
5	Βιτσιλιά	0	6	6
6	Βουτουφού	5	6	11
7	Γάσι	0	8	8
8	Γούρνιά	0	6	6
9	Επάνω Μιλιάρισι	1	4	5
10	Ζίντα	1	13	14
11	Κάτω Μιλιάρισι	0	2	2
12	Μπαδιά	1	13	14
13	Νίσπιτα	0	4	4
14	Νουσούτα (Μουσούτα)	1	12	13

15	Πάρτηρα	0	22	22
16	Πατσίδερος	7	4	11
17	Πουλιά (Πουλιές)	0	16	16
18	Ρούμα	0	0	0
19	Σιτιρωνά (Στίρωνας)	0	4	4
20	Χουμέρι	3	5	8
	Σύνολο	32	160	192

ΔΗΜΟΣ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘΑΝΟΙ		
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Αρκαλοχώρι	122	90	212	60	49	109	62	41	103
2	Αλητζανή	105	87	192	-	-	-	105	87	192
3	Χουμέρι	61	58	119	8	6	14	53	52	105
4	Πατσίδερος	99	67	166	97	63	160	2	4	6
5	Αλάγνι	114	116	230	89	99	188	25	17	42
6	Γούρναις	49	47	96	-	-	-	49	47	96
7	Στύρωνας	36	31	67	-	-	-	36	31	67
8	Ζίντα	67	72	139	-	-	-	67	72	139
9	Μιλιαρίσι	12	18	30	2	3	5	10	15	25
10	Βιτσιλιά	33	30	63	6	1	7	27	29	56
11	Χαλασός	36	26	62	4	-	4	32	26	58
12	Νίσπιτα	10	7	17	1	-	1	9	7	16
13	Μπαδιά	54	52	106	2	9	11	52	43	95
14	Βουτουφού	62	41	103	43	24	67	19	17	36
15	Ατσιπάδαις	21	12	33	-	-	-	21	12	33
16	Κάτω Πουλινίς	27	21	48	-	-	-	27	21	48
17	Απάνω Πουλινίς	36	36	72	-	-	-	36	36	72
18	Καλό Χωριό	67	70	137	-	-	-	67	70	137
19	Χαντρού	26	20	46	-	-	-	26	20	46
20	Αγιά Σεμνή	38	46	84	-	-	-	38	46	84
21	Γάσι	93	79	172	-	-	-	92	79	171
22	Μουσούτα	43	36	79	10	6	16	33	30	63
23	Πισκοπή	24	25	49	1	-	1	23	25	48
	Σύνολο	1216	1140	2456	328	262	590	988	878	1866

ΔΗΜΟΣ ΧΑΡΑΚΑ

Περιοχή Χάρακα		Απογραφή 1671			
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Πλούσιοι	Μεσαίας τάξεως	Πτωχοί εργαζ/νοι	Άτομα
1	Αγιά Φωθιά	11	7	-	18
2	Πετροπάναγα	16	14	5	35
3	Άγιος Αντώνης	3	1	-	4
4	Άγιος Κύριλλος	1	1	-	2
5	Άγιος Νικόλαος	6	7	2	15
6	Ακάματος	8	9	-	17
7	Αμύγδαλος	7	2	-	9
8	Αποϊνι	16	9	6	31
9	Ασήμι	29	30	8	67

10	Αχεντριάς	3	9	2	14
11	Βαγιωνιά	14	3	3	20
12	Βελούλι	11	13	-	24
13	Διονύσι	14	34	9	57
14	Δωράκι	20	21	3	44
15	Εθιά	3	10	2	15
16	Ζέμπρες Μετόχι	9	-	-	9
17	Καλάλαγκα	3	-	1	4
18	Καλογερικό	2	11	2	15
19	Κερατιά	1	2	1	4
20	Κουλουρίδα	2	4	1	7
21	Κουμάσα	5	15	7	27
22	Κουτσουνάρα	5	2	1	8
23	Κυργιάλισο	8	-	3	11
24	Λούκια	10	6	-	16
25	Λουσούδη	1	1	3	5
26	Λοχρίδι	3	9	5	17
27	Μεσοχωριό	35	24	3	62
28	Μουρνιά	2	9	1	12
29	Μουρνιά	2	5	1	8
30	Παρανύμφους	9	9	-	18
31	Πλατανιάς	8	2	-	10
32	Πόλες	5	3	-	8
33	Πραιτώρια	32	27	1	60
34	Πρινιάς	1	3	2	6
35	Πύργος	14	17	-	31
36	Ροτάσι	5	14	3	22
37	Σκλαβιανά	-	2	2	4
38	Στάβγιες	21	18	4	43
39	Στέρνες	17	14	3	34
40	Στραβορά	8	8	2	18
41	Σωκαράς	12	9	-	21
42	Φαραγγιανά	-	3	-	3
43	Χαγκιανά	3	7	-	10
44	Χάρακας	47	29	6	82
45	Χαρχαλουδιανά	4	5	1	10
	Σύνολο	436	428	93	957

Περιοχή Χάρακα		Απογραφή 1834 (Pashley)		
ΑΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΧΡ. ΟΙΚ.	Μ. ΟΙΚ.	ΣΥΝΟΛΟ
1	Αβγές (Στάβγιες)	4	4	8
2	Αγιά Φωθιά	6	2	8
3	Άγιος Γεώργιος Επανωσήφης	2	0	2
4	Ακάμουντο (Ακάματος)	0	4	4
5	Ακεντριά (Αχεντριάς)	0	20	20
6	Αμύγδαλος	0	12	12
7	Αποίνια (Αποίνι)	0	5	5
8	Ασήμι	8	7	15

9	Βαγιονιά	6	8	14
10	Βελούδι (Βελούλι)	0	2	2
11	Γκουμάσα (Κουμάσα)	5	0	5
12	Διαμαντίρι	0	3	3
13	Διονύσια (Διονύσι)	0	20	20
14	Δουκάρι	1	25	26
15	Εθιά	10	5	15
16	Ζέμπρες	0	2	2
17	Καλάλαγκα (Καλά Λαγκά)	4	0	4
18	Καπετανιανά	30	0	30
19	Κάρια (Καρνά)	0	4	4
20	Λούκια	8	0	8
21	Μεσοχωριό	6	9	15
22	Μουρνιά	0	1	1
23	Παναγιά	0	12	12
24	Παρανύμφοι	5	1	6
25	Πλατανιάς	0	4	4
26	Πρινιάς	2	0	2
27	Προτόρια (Πραιτώρια)	12	8	20
28	Πύργος	2	30	32
29	Ροτάς (Ροτάσι)	0	20	20
30	Σελάμι	1	0	1
31	Σοκαρά (Σωκκαράς)	2	38	40
32	Στέρνες	5	4	9
33	Φλέγα	0	2	2
34	Φουρνοφάραγγο	1	5	6
35	Χάρακας	25	10	35
	Σύνολο	145	267	412

ΔΗΜΟΣ ΧΑΡΑΚΑ ΑΠ. 1881					ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ			ΜΩΑΜΕΘΑΝΟΙ		
A.A.	ΟΙΚΙΣΜΟΣ	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.	APP.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
1	Χάρακα	175	163	338	165	156	321	10	7	17
2	Πύργος	202	147	349	32	19	51	170	128	298
3	Ροτάσι	70	50	120	3	1	4	67	49	116
4	Μεσοχωριό	120	122	244	98	99	197	22	23	45
5	Αχεντριάς	133	149	282	133	149	282	*	*	*
6	Εθιά	62	65	127	62	65	127	*	*	*
7	Μουρνιά	35	28	63	35	28	63	*		*
8	Πρινιάς	31	34	65	31	34	65	*	*	*
9	Παρανύμφοι	54	41	95	54	41	95	*	*	*
10	Αμύγδαλος	28	32	60	7	8	15	21	24	45
11	Πλατανιά Μετόχι	9	13	22	9	13	22	*	*	*
12	Άγιος Νικόλαος	39	31	70	39	31	70	*	*	*
13	Καπετανιανά	101	100	201	101	100	201	*	*	*
14	Κουμάσα	36	21	57	36	21	57	*	*	*
15	Λούκια	41	43	84	41	43	84	*	*	*

16	Φουρνοφάραγγο	50	53	103	50	53	103	*	*	*
17	Βαγιωνιά	109	98	207	70	70	140	39	28	67
18	Στάβγαις	62	62	124	31	30	61	31	32	63
19	Ακάμωτος	22	24	46	*	*	*	22	23	46
20	Διονύσι	79	84	163	*	*	*	79	84	163
21	Κάρνα	43	27	70	*	*	*	43	27	70
22	Παναγιά (ή Πετροπάναγα)	82	60	142	*	*	*	82	60	142
23	Στέρναις	65	55	120	65	55	120	*		*
24	Αγιά Φωθιά	24	36	60	8	15	23	16	21	37
25	Ασήμι	120	102	222	71	65	136	49	37	86
26	Σωκαράς	199	194	393	*	*	*	199	194	393
27	Βελούλη	18	12	30	*	*	*	18	12	30
28	Απίνι	50	35	85	*	*	*	50	35	85
29	Προιτώρια	84	75	159	40	28	68	44	47	91
30	Δοράκι	105	91	196	*	*	*	105	91	196
	Σύνολο	2248	2047	4295	1181	1124	2305	1067	923	1990

Σημείωση 2^η (Σελ. 67 Διατριβής)

Φοίτηση μαθητών στα σχολεία της Μεσαράς

			Στατιστικοί πίνακες				
Σχολικό έτος 1871 - 1872							
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	75	0	75	
2	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	45	0	45	
3	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία			
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	63	0	63	
5	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	58	0	58	
6	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	90	0	90	
7	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Πρεβελιανά	60	0	60	
	Σύνολο			391	0	391	
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	
1	Καινουργίου	Πλατάνου	1	75	0	75	
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	0	0	0	0	
3	Καινουργίου	Ζαρού	2	45	0	45	
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	211	0	211	
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	0	0	0	0	
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	1	60	0	60	
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	0	0	0	0	
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	0	0	0	0	

9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	0	0	0	0
		ΣΥΝΟΛΟ	7	391	0	391
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	3	120	0	120
2	Πυργιωτίσσης	2	3	211	0	211
3	Μονοφατσίου	4	1	60	0	60
	ΣΥΝΟΛΟ	9	7	391	0	391
Σχολικό έτος 1872 - 1873						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	53	6	59
2	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	36	0	36
3	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	57	0	57
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσιδία	42	0	42
5	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	51	0	51
6	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	81	0	81
7	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Πρεβελιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	38	0	38
	ΣΥΝΟΛΟ			358	6	364
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ			ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	1	53	6	59
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	0	0	0	0
3	Καινουργίου	Ζαρού	2	93	0	93
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	174	0	174
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	0	0	0	0
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	0	0	0	0
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	1	38	0	38
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	0	0	0	0
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	0	0	0	0
	ΣΥΝΟΛΟ		7	358	6	364
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	3	146	5	152
2	Πυργιωτίσσης	2	3	174	0	174
3	Μονοφατσίου	4	1	38	0	38
	ΣΥΝΟΛΟ	9	7	358	5	364

Σχολικό έτος 1873 - 1874						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	43	4	47
2	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	18	0	18
3	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	37	0	37
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσιδία	57	0	57
5	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	54	4	58
6	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	79	1	80
7	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Πρεβελιανά	37	0	37
8	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	43	0	43
	ΣΥΝΟΛΟ			368	9	377
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ			ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	1	43	4	47

2	Καινουργίου	Αμπελούζου	0	0	0	0
3	Καινουργίου	Ζαρού	2	55	0	55
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	190	5	195
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	0	0	0	0
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	1	37	0	37
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	1	43	0	43
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	0	0	0	0
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	0	0	0	0
		ΣΥΝΟΛΟ	8	368	9	377
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	3	98	4	102
2	Πυργιωτίσσης	2	3	190	5	195
3	Μονοφατσίου	4	2	80	0	80
	ΣΥΝΟΛΟ	9	8	368	9	377
Σχολικό έτος 1874 - 1875						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	41	0	41
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	40	0	40
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	33	4	37
4	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	40	0	40
5	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	30	0	30
6	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	31	0	31
7	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	64	1	65
8	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	52	0	52
9	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	55	0	55
10	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	29	5	34
11	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Πρεβελιανά	42	0	42
12	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	42	0	42
	ΣΥΝΟΛΟ			499	10	509
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	3	114	4	118
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	40	0	40
3	Καινουργίου	Ζαρού	2	61	0	61
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	171	1	172
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	1	29	5	34
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	1	42	0	42
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	1	42	0	42
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	0	0	0	0
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	0	0	0	0
	ΣΥΝΟΛΟ		12	499	10	509
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	6	215	4	219
2	Πυργιωτίσσης	2	4	200	6	206
3	Μονοφατσίου	4	2	84	0	84
	ΣΥΝΟΛΟ	9	12	499	10	509
Σχολικό έτος 1875 - 1876						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	46	0	46

2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	18	0	18
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	37	0	37
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	53	0	53
5	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	45	0	45
6	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	41	0	41
7	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	60	0	60
8	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	55	0	55
9	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	57	1	58
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	58	0	58
12	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	30	0	30
13	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	42	8	50
14	Μονοφατίου	Χάρακα	Χάρακας	42	0	42
15	Μονοφατίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	22	0	22
16	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	20	0	20
				626	9	635
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	4	154	0	154
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	45	0	45
3	Καινουργίου	Ζαρού	3	156	0	156
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	2	115	1	116
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	1	30	0	30
6	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	1	42	8	50
7	Μονοφατίου	Χάρακα	1	42	0	42
8	Μονοφατίου	Σχοινιά	1	22	0	22
9	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	1	20	0	20
		ΣΥΝΟΛΟ	15	626	9	635
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	8	355	0	355
2	Πυργιωτίσσης	2	3	145	1	146
3	Μονοφατίου	4	4	126	8	134
	ΣΥΝΟΛΟ	9	15	626	9	635
Σχολικό έτος 1876 - 1877						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	18	0	18
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
6	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	68	0	68
8	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	35	0	35
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	34	5	39
13	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		

14	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	36	0	36
15	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανιά	18	0	18
16	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	25	0	25
	ΣΥΝΟΛΟ			234	5	239

Σχολικό έτος 1877 - 1878						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
6	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπακι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
13	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
14	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μ. Βρύση	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
18	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		

Σχολικό έτος 1878 - 1879						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Το Σχολείο είναι κλειστό		
7	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
8	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Το Σχολείο είναι κλειστό		
9	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Το Σχολείο είναι κλειστό		
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπακι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μ. Βρύση	Το Σχολείο είναι κλειστό		
16	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
18	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Το Σχολείο είναι κλειστό		

Σχολικό έτος 1879 - 1880						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	56	0	56
6	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	15	0	15
7	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Το Σχολείο είναι κλειστό		
9	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
13	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
14	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	32	0	32
15	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	30	0	30
16	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
17	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
18	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	36	0	36
20	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
	ΣΥΝΟΛΟ			169	0	169

Σχολικό έτος 1880 - 1881						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	23	0	23
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	25	0	25
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	81	0	81
5	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	52	0	52
6	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	25	0	25
7	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	49	0	49
8	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	30	0	30
9	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	49	0	49
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	76	0	76
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	52	0	52
12	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	17	0	17
13	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	31	9	40
14	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	43	3	46
15	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	24	3	27
16	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	41	2	43
18	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	20	1	21
19	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	26	0	26
20	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	26	0	26
21	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	40	2	42
	ΣΥΝΟΛΟ			730	20	750
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ		
1	Καينουργίου	Πλατάνου	3	129	0	129

2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	52	0	52
3	Καινουργίου	Ζαρού	3	104	0	104
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	177	0	177
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	1	17	0	17
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	98	15	113
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	2	61	3	64
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	2	52	0	52
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	40	2	42
		ΣΥΝΟΛΟ	19	730	20	750
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	
1	Καινουργίου	3	7	285	0	285
2	Πυργιωτίσσης	2	4	194	0	194
3	Μονοφατσίου	4	8	251	20	271
	ΣΥΝΟΛΟ	9	19	730	20	750

Σχολικό έτος 1881 - 1882						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	43	1	44
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	23	0	23
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	34	0	34
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	45	1	46
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	119	19	138
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	62	0	62
7	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	43	0	43
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	53	0	53
9	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	45	0	45
10	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	26	13	39
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	61	0	61
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	90	0	90
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	98	0	98
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	34	1	35
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	35	0	35
16	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	27	8	35
17	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	47	5	52
18	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	31	5	36
19	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	33	0	33
20	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	35	0	35
21	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	40	0	40
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	60	0	60
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	25	0	25
24	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	45	0	45
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	38	0	38
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	40	0	40
27	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	37	4	41
				1269	57	1326
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	
1	Καινουργίου	Πλατάνου	5	264	21	285
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	62	0	62

3	Καινουργίου	Ζαρού	4	167	13	180
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	249	0	249
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	69	1	70
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	105	18	123
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	5	193	0	193
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	3	123	0	123
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	37	4	41
		ΣΥΝΟΛΟ	27	1269	57	1326
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΛΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	10	493	34	527
2	Πυργιωτίσσης	2	5	318	1	319
3	Μονοφατσίου	4	9	458	22	480
	ΣΥΝΟΛΟ	9	24	1269	57	1326

Σχολικό έτος 1882 - 1883						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΛΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	51	0	51
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	30	1	31
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	36	3	39
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	120	16	136
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	40	0	40
7	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	45	5	50
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	51	11	62
9	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	53	0	53
10	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	28	10	38
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	37	0	37
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	84	0	84
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	52	0	52
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	40	10	50
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	35	0	35
16	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
18	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
20	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
21	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	40	0	40
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	33	2	35
24	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	37	0	37
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	13	0	13
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	30	0	30
27	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	25	3	28
	Σύνολο			880	61	941
Σχολικό έτος 1883 - 1884						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΛΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.

1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
6	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
10	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
13	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
18	Μονοφατίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
20	Μονοφατίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
21	Μονοφατίου	Χάρακα	Αχεντριά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
22	Μονοφατίου	Χάρακα	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
23	Μονοφατίου	Σχοινιά	Ίνι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
24	Μονοφατίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
25	Μονοφατίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
26	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	Πατισίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
27	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
Σχολικό έτος 1884 - 1885						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	29	0	29
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	62	3	65
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	28	0	28
7	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	40	0	40
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	29	2	31
9	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	23	0	23
10	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	20	3	23
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	46	0	46
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	85	0	85
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	67	0	67
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	38	2	40
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	22	0	22
17	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	32	0	32
18	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	24	0	24
19	Μονοφατίου	Χάρακα	Καπετανιανά	21	0	21
20	Μονοφατίου	Χάρακα	Λούκια	25	0	25
21	Μονοφατίου	Χάρακα	Χάρακας	35	0	35

22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	20	1	21
24	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	12	0	12
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	14	0	14
27	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
	Καινουργίου	Πλατάνου	Ε Σ Πετροκεφαλίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
				672	11	683

	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	2	91	3	94
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	28	0	28
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	112	5	117
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	198	0	198
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	1	38	2	40
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	78	0	78
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	3	80	0	80
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	2	26	0	26
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία			
		ΣΥΝΟΛΟ	19	651	10	661
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3		231	8	239
2	Πυργιωτίσσης	2		236	2	238
3	Μονοφατσίου	4		184	0	184
	ΣΥΝΟΛΟ	9		651	10	661

Σχολικό έτος 1885 - 1886						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	32	0	32
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλικής	26	0	26
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	27	0	27
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	34	1	35
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	69	9	78
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	35	0	35
7	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	40	0	40
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	43	3	46
9	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	40	0	40
10	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	24	5	29
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	30	0	30
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	109	0	109
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	97	0	97
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	40	0	40
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	26	0	26
16	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	26	3	29
17	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	36	1	37
18	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	28	2	30
19	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	21	0	21
20	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	31	0	31
21	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	35	0	35

22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	11	0	11
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	23	2	25
24	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	13	0	13
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανιά	21	0	21
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	14	0	14
27	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	28	1	29
			ΣΥΝΟΛΟ	959	27	986
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	5	188	10	198
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	35	0	35
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	147	8	155
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	236	0	236
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	66	0	66
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	90	6	96
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	5	121	2	123
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	3	48	0	48
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	28	1	29
		ΣΥΝΟΛΟ	27	959	27	986
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	10	370	18	388
2	Πυργιωτίσσης	2	5	302	0	302
3	Μονοφατσίου	4	12	287	9	296
	ΣΥΝΟΛΟ	9	27	959	27	986

Σχολικό έτος 1886 - 1887						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	17	1	18
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλικής	20	0	20
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	11	0	11
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	22	0	22
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	82	19	101
6	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	48	0	48
7	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	29	0	29
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	30	0	30
9	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	51	0	51
10	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	28	0	28
11	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	30	0	30
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	77	0	77
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	69	0	69
14	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	45	0	45
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	25	0	25
16	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	17	0	17
17	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	31	2	33
18	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	22	0	22
19	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανιά	26	0	26
20	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	11	0	11
21	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	35	0	35
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	26	0	26
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	22	0	22

24	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	12	0	12
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	21	0	21
27	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
			ΣΥΝΟΛΟ	807	22	829
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	5	152	20	172
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	48	0	48
3	Καινουργίου	Ζαρού	3	138	0	138
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	176	0	176
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	70	0	70
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	70	2	72
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	5	120	0	120
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	2	33	0	33
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	0	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
		ΣΥΝΟΛΟ	24	807	22	829
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	3	9	338	20	358
2	Πυργιωτίσσης	2	5	246	0	246
3	Μονοφατσίου	4	10	223	2	225
	ΣΥΝΟΛΟ	9	24	807	22	829

Σχολικό έτος 1887 - 1888							
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκάρι	25	10	35	*
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	32	2	34	3600
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	28	0	28	3600
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	26	0	26	3600
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Καντήλα	15	0	15	3600
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	68	9	77	7200
7	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	26	0	26	3600
8	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	41	1	42	3600
9	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	19	1	20	3600
10	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	40	0	40	3600
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	23	0	23	4200
12	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	97	0	97	4200
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	40	0	40	3600
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	110	0	110	3600
15	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	39	1	40	3600
16	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	26	0	26	3600
17	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	24	3	27	3000
18	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	36	1	37	3600
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	30	2	32	3600
20	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	31	0	31	3600
21	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	31	0	31	3600
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	21	0	21	3600
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Εθιά	21	2	23	3600

24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Αχεντριά	11	0	11	-
25	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	13	0	13	3600
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανιά	10	0	10	3600
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	21	0	21	3600
28	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	20	0	20	3600
	ΣΥΝΟΛΟ			924	32	956	97800
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	6	194	21	215	21600
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	26	0	26	3600
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	123	2	125	15000
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	3	247	0	247	11400
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	65	1	66	7200
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	90	6	96	10200
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	5	115	2	117	14400
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	3	44	0	44	10800
	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	20	0	20	3600
		ΣΥΝΟΛΟ	28	924	32	956	97800
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	3	11	343	23	366	40200
2	Πυργιωτίσσης	2	5	312	1	313	18600
3	Μονοφατσίου	3	12	269	8	277	39000
	ΣΥΝΟΛΟ	8	28	924	32	956	97800

Σχολικό έτος 1888 - 1889							
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	29	6	35	2700
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	35	0	35	3240
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλικά	37	2	39	2700
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	30	6	36	2700
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	42	17	59	3240
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	48	5	53	2700
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	79	10	89	3780
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	51	0	51	2700
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	31	0	31	3240
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	34	0	34	3780
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	32	0	32	2700
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	35	0	35	3240
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	38	2	40	2700
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	41	0	41	3240
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	58	2	60	3780
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	31	0	31	3780
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	36	13	49	2700
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	30	0	30	2700
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	31	1	32	3780
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	32	3	35	2700
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	25	5	30	2700
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	19	7	26	2700

23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	29	0	29	2700
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	23	5	28	2700
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	31	3	34	3240
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	30	0	30	2700
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	26	0	26	2700
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	30	0	30	2700
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	30	0	30	2700
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	30	0	30	3240
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	34	2	36	3240
	ΣΥΝΟΛΟ			1087	89	1176	93420
	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΩΝ		ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	7	300	46	346	21060
2	Καινουργίου	Αμπελούζου	1	51	0	51	2700
3	Καινουργίου	Ζαρού	4	132	0	132	12960
4	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	4	168	4	172	13500
5	Πυργιωτίσσης	Κισσών	2	66	13	79	5400
6	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	3	88	9	97	9180
7	Μονοφατσίου	Χάρακα	4	102	15	117	11340
8	Μονοφατσίου	Σχοινιά	5	146	0	146	14040
9	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	1	34	2	36	3240
	ΣΥΝΟΛΟ		31	1087	89	1176	93420
ΣΤΑΤ. ΕΠΑΡΧΙΩΝ		ΔΗΜΟΙ	ΣΧΟΛΕΙΑ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.	ΕΤ. ΔΑΠ.
1	Καινουργίου	3	12	483	46	529	36720
2	Πυργιωτίσσης	2	6	234	17	251	18900
3	Μονοφατσίου	3	13	370	26	396	37800
	ΣΥΝΟΛΟ	8	31	1087	89	1176	93420

Σχολικό έτος 1889 - 1890						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	48	5	53
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	79	10	89
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	68	0	68
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	50	0	50
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	46	0	46
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	64	0	64
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	50	0	50
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		

19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Το Σχολείο είναι κλειστό		
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	40	0	40
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	32	0	32
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	30	0	30
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	21	0	21
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	ΣΥΝΟΛΟ			528	15	543

Σχολικό έτος 1890 - 1891						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	48	0	48
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	88	22	110
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	68	0	68
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	30	0	30
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	42	0	42
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	38	0	38
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	46	0	46
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	82	0	82
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	63	0	63
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	50	0	50
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	35	0	35
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	32	0	32
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	24	0	24
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	ΣΥΝΟΛΟ			646	22	668

Σχολικό έτος 1891 - 1892						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	35	0	35
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	54	0	54
7	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	88	19	107
8	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	56	0	56
9	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	30	0	30
10	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	51	0	51
11	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	65	0	65
12	Καينουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	35	0	35
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	78	0	78
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	34	18	52
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	18	0	18
19	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	52	12	64
20	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	39	5	44
21	Μονοφατισίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	14	0	14
22	Μονοφατισίου	Χάρακα	Ασήμι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
23	Μονοφατισίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατισίου	Χάρακα	Λούκια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
25	Μονοφατισίου	Χάρακα	Χάρακας	66	0	66
26	Μονοφατισίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατισίου	Σχοινιά	Εθιά	26	0	26
28	Μονοφατισίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατισίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	26	0	26
30	Μονοφατισίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
31	Μονοφατισίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	Μονοφατισίου	Αρκαλοχωρίου	Πατισίδερος	40	0	40
	ΣΥΝΟΛΟ			772	54	826

Σχολικό έτος 1892 - 1893						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
10	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Καينουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		

15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Δεν υπάρχουν στοιχεία
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικό	Δεν υπάρχουν στοιχεία
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Δεν υπάρχουν στοιχεία
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Δεν υπάρχουν στοιχεία
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατισίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία
ΣΥΝΟΛΟ				0 0 0

Σχολικό έτος 1893 - 1894						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	43	2	45
9	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	39	0	39
10	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	50	0	50
11	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	36	0	36
12	Καينουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	40	0	40
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικό	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	37	8	45
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	31	0	31
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	34	0	34
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	41	0	41
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	25	0	25
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	35	0	35
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	26	0	26

31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
	ΣΥΝΟΛΟ			437	10	447

Σχολικό έτος 1894 - 1895						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	38	0	38
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	22	0	22
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	97	0	97
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	67	0	67
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	41	0	41
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	41	0	41
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	47	0	47
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	87	0	87
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	50	0	50
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	40	0	40
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	41	0	41
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	40	0	40
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	31	0	31
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	35	0	35
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	31	0	31
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	40	0	40
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	31	0	31
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	24	0	24
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	32	0	32
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	28	0	28
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	28	0	28
	ΣΥΝΟΛΟ			891	0	891

Σχολικό έτος 1895 - 1896						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	56	0	56
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	23	4	27
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	68	2	70
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	38	0	38
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	37	1	38

11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	47	2	49
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	93	3	96
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	46	0	46
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	25	9	34
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	16	0	16
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	24	1	25
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	25	3	28
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	30	0	30
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	32	0	32
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	39	3	42
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	16	0	16
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	25	1	26
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλογώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	22	2	24
	ΣΥΝΟΛΟ			583	27	610

Σχολικό έτος 1896 - 1897						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καινουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καινουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	31	0	31
3	Καινουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καινουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καινουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καινουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	48	1	49
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	43	0	43
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	23	7	30
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	37	1	38
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	24	3	27
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	20	2	22
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		

27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	30	0	30
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
	ΣΥΝΟΛΟ			256	14	270

Σχολικό έτος 1897 - 1898						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
7	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
8	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Το Σχολείο είναι κλειστό		
9	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
10	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Το Σχολείο είναι κλειστό		
11	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Το Σχολείο είναι κλειστό		
12	Καينουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Το Σχολείο είναι κλειστό		
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	Το Σχολείο είναι κλειστό		
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ίνι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Το Σχολείο είναι κλειστό		
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	ΣΥΝΟΛΟ			0	0	0

Σχολικό έτος 1898 - 1899						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	34	0	34
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		

7	Καινουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	111	31	142
8	Καινουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
9	Καινουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
10	Καινουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Καινουργίου	Ζαρού	Ζαρός	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
12	Καινουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	30	5	35
15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
19	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
20	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	58	0	58
21	Μονοφατίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	53	0	53
22	Μονοφατίου	Χάρακα	Ασήμι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
23	Μονοφατίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
24	Μονοφατίου	Χάρακα	Λούκια	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
25	Μονοφατίου	Χάρακα	Χάρακας	73	0	73
26	Μονοφατίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
27	Μονοφατίου	Σχοινιά	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
28	Μονοφατίου	Σχοινιά	Ίνι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
29	Μονοφατίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	37	0	37
30	Μονοφατίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
31	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
32	Μονοφατίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
	ΣΥΝΟΛΟ			362	36	398

Σημείωση 3^η (Σελ. 92 Διατριβής)

Κανονισμός 1844

Το 1844 δημιουργείται στην Αθήνα επιτροπή αποτελούμενη από τους :

- Κωνσταντίνο Ασώπιο, Καθηγητής της Ελληνικής Φιλολογίας και Πρύτανης του Ελληνικού Πανεπιστημίου,
- Φίλιππος Ιωάννου, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο,
- Αρχιμανδρίτης Μιχαήλ Αποστολίδης, Καθηγητής Θεολογίας και δάσκαλος του Όθωνα,
- Γεώργιο Γεννάδιο, Γυμνασιάρχη του Ελληνικού Γυμνασίου της Αθήνας,
- Δημήτριος Ν. Φωτήλας, Γραμματέας της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας
- και Εμμανουήλ Βυβιλάκη, ευπατρίδης Ρεθυμνιώτης, Γραμματέας της Επιτροπής

με σκοπό να βοηθήσει στην ίδρυση σχολείων στην Κρήτη¹⁰⁴⁴.

Η επιτροπή αυτή συνέταξε κανονισμό ως απαρχή για τη δημιουργία σχολείων στην Κρήτη. Ο κανονισμός αποτελούνταν από 12 άρθρα και είχε συγκεκριμένο σκοπό. Να δημιουργήσει για Εταιρεία, με μέλη που θα πλήρωναν μηνιαία συνδρομή και η οποία είχε ως στόχο τη δημιουργία σχολείων από τη μια, αλλά και τη χορηγία υποτροφιών σε νέους και νέες που επιθυμούσαν να μορφωθούν και να επιστρέψουν στην Κρήτη ως δάσκαλοι. Επίσης η Εταιρεία θα προωθούσε βιβλία στις Εφορίες των σχολείων, ενώ θα δινόταν τιμητικές διακρίσεις σε μαθητές που θα ξεχώριζαν αλλά και σε όσους συνεπικουρούσαν οικονομικά το έργο της Εταιρείας¹⁰⁴⁵.

Η προσπάθεια αυτή που είχε ως ψυχή της τον Βυβιλάκη, βοήθησε αρκετά σχολεία, αποστέλλοντας κυρίως εκπαιδευτικό υλικό, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία του Βυβιλάκη, με Εφορίες σχολείων και δασκάλους των σχολείων που ιδρύθηκαν¹⁰⁴⁶.

Το πλήρες κείμενο του Κανονισμού του 1844, είναι το ακόλουθο:

Κανονισμός τῆς ἐν Ἀθήναις

ἐπὶ τῶν σχολείων τῆς Κρήτης Ἐπιτροπῆς

Περὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς

Α΄. Κύριος καὶ μόνος σκοπὸς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης θέλει εἶσθαι ἡ σύστασις σχολείων, καὶ ἡ διάδοσις τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῆς Κρήτης.

Β΄. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ φιλανθρώπου τούτου σκοποῦ τῆς ἐπιτροπῆς, συστήνεται ἔταιρεία εἰς ὅποια μέρη ἤθελε κριθῇ παρ' αὐτῆς εὐλογον, τὰ μέλη τῆς ὁποίας θέλουσιν εἶσθαι ὑποχρεωμένα νὰ πληρώνουσιν μίαν δραχμὴν κατὰ μῆνα διὰ πέντε ἔτη, ὅσοι δὲ πληρώνουσι ἅπαξ δραχμὰς 70 θέλουσιν εἶσθαι μέλη διὰ βίου.

Γ΄. Ἐκτός δὲ μιᾶς ἐγκυλίου τὴν ὁποίαν ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς ἑταιρίας κατ' ἔτος θέλει ἐκδίδει διὰ τοῦ τύπου, ἐπικαλουμένη τὴν συνδρομὴν τῶν ὁμογενῶν καὶ ἀλλογενῶν φιλομούσων πρὸς τον φιλάνθρωπον τοῦτον σκοπόν, θέλει ἀποτείνεται καὶ προσωπικῶς εἰς τινὰ ὑποκείμενα ὁμογενῶν καὶ ἀλλογενῶν, δι' ἐπισήμων ἐπιστολῶν ὁρμώμενα ζητοῦσι περιστάσιν νὰ συντρέξωσιν, ὅπωςδὴποτε, εἰς τοιαύτας κοινὰς καὶ φιλανθρώπους ἐπιχειρήσεις.

¹⁰⁴⁴ Βλ. Μιχαήλ Τρούλη, *Εμμανουήλ Βυβιλάκης: Η ζωή, η δράση και το έργο του, Ρέθυμνο 2005*, Έκδοση Καραϊτζάκης Α. Ε., σελ. 65

¹⁰⁴⁵ Βλ. Μιχαήλ Τρούλη ο.π. σ. 80 – 81 Ολόκληρο το κείμενο του κανονισμού αναγράφεται στο σχετικό παράρτημα.

¹⁰⁴⁶ Βλ. Μιχαήλ Τρούλη ο.π. Στο βιβλίο μνημονεύονται αρκετές επιστολές.

Δ'. Μετά τήν καταφατικήν τούτων ἀπάντησιν πρὸς τήν ἐπιστολήν τῆς ἐπιτροπῆς, θέλουσιν ἀμέσως καταγράφεσθαι εὐεργέται τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Κρητῶν, καὶ θέλουσιν λαμβάνειν μετὰ τοῦ διπλώματος καὶ τὸ δικαίωμα νά σχηματίζωσιν Ἑφορείαν εἰς ἣν κατοικοῦσι πόλιν, ἅμα συμπληρωθῶσι 12 τουλάχιστον εὐεργέται καὶ 24 μέλη· ἐκλέγοντες ὅλοι ὁμοῦ κατὰ τριετίαν πενταμελῆ τοπικὴν ἑφορείαν, ὁ πρόεδρος τῆς ὁποίας θέλει εἶσθαι ἀντιπρόεδρος τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπῆς καὶ θέλει ἀνταποκρίνεσθαι μετ' αὐτῆς.

Ε'. Ὁ πρόεδρος πάσης ἑφορείας θέλει φροντίζειν συμφώνως μετὰ τῶν μελῶν αὐτῆς περὶ τῆς ἐγκαίρου εἰσπράξεως τῶν συνδρομῶν τῆς περιφέρειας της καὶ περὶ αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν καὶ εὐεργετῶν τῆς ἑφορείας ταυτης· θέλει δέ κατ' ἔτος κοινοποιεῖ εἰς τήν ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴν πᾶν ὅ,τι θεωρεῖ συντελεστικόν εἰς τὴν πρόδον τῆς ἑταιρίας.

ΣΤ'. Μεχρισότου συμπληρωθῇ ὁ ἀπαιτούμενος οὗτος ἀριθμὸς πρὸς σύστασιν τοπικῆς ἑφορείας, τὰ μέλη καὶ οἱ εὐεργέται θέλουσιν ἀνταποκρίνεσθαι ἀμέσως πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴν πᾶν ὅ,τι θεωρεῖ συντελεστικόν εἰς τὴν πρόδον τῆς ἑταιρίας.

Η'. Ἡ ἐπιτροπὴ θέλει συνέρχεσθαι ἅπαξ τοῦλάχιστον κατὰ μῆνα εἰς τὴν οἰκίαν ἑνὸς τῶν μελῶν της, εἰς τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἠθελον ἀπαντα ἐκ συμφώνου συνενοηθῇ, διὰ νά σκέπτονται περὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου τῆς προόδου καὶ ὅσον ἔνεστι ταχυτέρας ἀναπτύξεως τῆς παιδείας εἰς Κρήτην.

Θ'. Ἀναλόγως δέ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῆς, ἡ ἐπιτροπὴ θέλει διατηρεῖ καὶ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ῥιζάρειον ἐκκλησιαστικὴν σχολήν, ἕνα ἢ περισσότερους ὑπότροφους, οἵτινες θά χρησιμεύωσιν ἱεροκήρυκες διὰ τὴν Κρήτην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαρχίαν αὐτῆς ἠθελε κριθῇ ἀναγκαιότερον, καθὼς καὶ εἰς τὸ διδασκαλεῖον, ὅσους ἐπιτρέπουσι τὰ μέσα της ὑποτρόφους· ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης, καθὼς καὶ κοράσια εἰς τὴν φιλεκπαιδευτικὴν ἑταιρείαν μετὰ τὴν ῥητὴν ὑποχρέωσιν νά μετέλθωσι διὰ πενταετίαν τὸν δημοδιδάσκαλον εἰς τὴν Κρήτην, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν των.

Ι'. Περὶ τῆς διαχειρίσεως καὶ ἀποστολῆς τῶν συναχθησομένων βιβλίων ἢ καὶ ἄλλων ὑλικῶν μέσων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀνταποκρινομένη δ' ἐπιστολῶν της ἡ ἐπιτροπὴ πρὸς τὰς ἐν Κρήτῃ ὑπαρχούσας ἤδη ἑφορείας τῶν σχολείων εἰς τὰς πόλεις

Χανίων, Ρεθύμνης καί Ἡρακλείου, θέλει ὀδηγεῖ ταύτας τόν τρόπον τῆς διανομῆς τῶν βοηθημάτων αὐτῶν καί ζητεῖ λόγον τῆς διαχειρίσεως των.

ΙΑ΄. Χρέος δέ τῶν εἰρημένων ἐφορειῶν θέλει εἶσθαι πρὸς τούτοις νά ἐκθέτωσι κατ' ἔτος λεπτομερῶς πρὸς τήν ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴν, τόν ἀριθμόν τῶν νεοσυστηθέντων σχολείων, τῶν σπουδαζόντων μαθητῶν, τὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν, εἰς τὰ ὅποια ἐσυστήθησαν καί τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων, οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν ἰδίως πρὸς σύστασιν των πρό πάντων δέ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερῶν Μοναστηρίων καί τῶν Σ. Σ. Ἀρχιερέων, ὅτι ἐσύστησαν δι' ἐξόδων των ἰδιαίτερα σχολεῖα καί τὰς ἀνάγκας αὐτῶν καί τόν τρόπον τῆς διανομῆς τῶν χορηγηθέντων εἰς αὐτάς μέσων τὴν ἱκανότητα καί τόν ζῆλον τῶν διδασκάλων πρὸς τὴν ἠθικὴν καί διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδων, τὴν ἰδιαίτεράν φροντίδα τὴν ὁποίαν οὗτοι χρεωστοῦσιν ἑαυτοὺς καταβάλλωσιν εἰς τό νά ἐμπνέωσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν μαθητῶν τὰ αἰσθήματα τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἱεράν ἡμῶν θρησκείαν, πρὸς τόν εἰλικρινῆ καί ἄδολον πατριωτισμόν, καί τόν πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτα ἄνευ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι δέν διαφέρουσιν ἀπὸ τὰ ζῶα εἰμὴ μόνον κατὰ τό σχῆμα. Θέλουσι δέ ἀναφέρει καί τὰ ὀνόματα τῶν διαπρεπόντων εἰς τὰς ἐξετάσεις μαθητῶν διὰ νά δημοσιεύωνται καί αὐτά πρὸς περισσοτέραν ἄμιλλαν.

ΙΒ΄. Τὰ ὀνόματα δέ τῶν ὁμογενῶν μας Ἑλλήνων, τῶν φιλλελήνων καί τῶν ἰδίων Κρητικῶν, ὅσοι φιλομάθεια εἰσφέρει τι (εἰς βιβλία οἱ ἐκδίδονται καί συγγραφεῖς, ἢ ἄλλα ἢ ἠθελον καταγραφεῖ κατ' ἐκεῖνο τό ἔτος εὐεργέται ἢ μέλη τῆς ἐταιρίας ταύτης, θέλουσιν καταγράφεσθαι εἰς ἐπὶ τούτῳ βιβλίον κρατούμενον παρά τῇ ἐπιτροπῇ καθὼς καί τό εἶδος καί τό ποσόν τῆς συνεισφορᾶς των, διὰ τὴν ὁποίαν θέλουσιν λαμβάνει παρά ἧς ἐπιτροπῆς τὴν ἀνήκουσαν ἀπόδειξιν εἰς διπλώτυπον. Ταῦτα δέ πάλιν θέλουσι κατ' ἔτος δημοσιεύεσθαι, διὰ τῶν Ἑλληνικῶν ἐφημερίδων ἐπιμελεία τῆς ἐπιτροπῆς, καθὼς καί τό ἀποτέλεσμα τό ὁποῖον ἠθελεν ἔπιφέρει ἡ φιланθρωπία των εἰς τῶν Κρητῶν τὴν παιδείαν, οἱ ὅποιοι διὰ παντός θέλουσιν εὐλογεῖ τὰ ὀνόματα τῶν εὐεργετῶν τῆς πατρίδας των.

Σημείωση 4^η (Σελ. 98 Διατριβῆς)

Κανονισμός 1870

Ο «Κανονισμός τῶν κατὰ τό τμήμα Ἡρακλείου ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων», του 1870, εἶναι ἡ πρώτη ουσιαστικὴ «νομοθετικὴ» παρέμβαση ἀπὸ τὴν

υπεύθυνη αρχή λειτουργίας των σχολείων, προκειμένου να υπάρξει ένα πλαίσιο λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος.

Πριν την ύπαρξη του παρόντος νόμου δεν υπήρχε κάτι το συγκεκριμένο, στο οποίο και θα στηριζόταν το εκπαιδευτικό οικοδόμημα. Κάθε δάσκαλος δίδασκε σύμφωνα με τα δικά του πρότυπα, που προερχόταν από τον τρόπο που και ο ίδιος είχε διδαχθεί τα γράμματα.

Ο Κανονισμός φέρει ημερομηνία 5 Δεκεμβρίου 1870 και τις υπογραφές του Μητροπολίτη Κρήτης Μελετίου, του Επισκόπου Χερρονήσου Τιμοθέου, των Δημογερόντων Γ. Μαλεβυζιώτη, Κ. Μείμαράκη, Ε. Ματθαϊάκη και Γ. Καπετανάκη, καθώς και του Γραμματέα της Δημογεροντίας Στ. Μαρκόπουλου¹⁰⁴⁷.

Ο παραπάνω κανονισμός υποβλήθηκε στη Γενική Διοίκηση Ηρακλείου, αλλά η επικύρωσή του καθυστέρησε παραπάνω από δυο χρόνια. Ο Στ. Γοντικάκης, εκθέτει λεπτομερώς την πορεία του παραπάνω κανονισμού στην Κωνσταντινούπολη, καθώς η Δημογεροντία έστειλε το 1872 το μέλος της Χριστόφορο Αργυράκη, προκειμένου να μεριμνήσει για την τύχη του¹⁰⁴⁸. Πάντως ο Κανονισμός θα πρέπει να είχε εγκριθεί από την Υψηλή Πύλη το καλοκαίρι του 1873, καθώς η Δημογεροντία Λασιθίου ζητά από την αντίστοιχη του Ηρακλείου αντίγραφο του Κανονισμού, καθώς, όπως αναφέρει, έχει πληροφορηθεί ότι επικυρώθηκε από τη Σεβαστή Κυβέρνηση¹⁰⁴⁹.

Ο Κανονισμός περιλαμβάνει 18 κεφάλαια και 84 άρθρα:

ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 -099

άρ. Πρ. 1511

Έν Ήρακλείω τήν 5 Δεκεμβρίου 1870

άρ. Διεκ. 883

Κανονισμός

των κατά τό τμήμα Ήρακλείου ιδρυθέντων

¹⁰⁴⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 – 99 ΑΔΗ: Ο Κανονισμός των σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 5 Δεκεμβρίου 1870).

¹⁰⁴⁸ Βλ. Στ. Γοντικάκης ο.π. σ. 19 - 22

¹⁰⁴⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 73 – 622 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας Λασιθίου, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Νεάπολη, 31 Αυγούστου 1873).

Δημοτικῶν Σχολείων

Κεφάλαιον Αον

Οργανισμός καί διαίρεσις

Ἄρθρον 1^{ον}) Τά Δημοτικά Σχολεῖα τῶν ἀπουτελουσῶν τό Τμήμα Ἡρακλείου ἐπαρχιῶν Μαλεβυζίου, Τεμένους, Καινουρίου, Πυργιωτίσσης, Μονοφατισίου καί Πεδιάδος διαιροῦνται εἰς δύο τμήματα.

Αον) Εἰς Προκαταρτικόν καί

Βον) Εἰς ἀλληλοδιδασκτικόν ἢ Συνδιδασκτικόν

Κεφάλαιον Βον

Σκοπός τῆς συστάσεως τῶν Δημοτικῶν Σχολείων

Ἄρθρον 2^{ον}) Σκοπός τῆς συστάσεως τῶν Δημοτικῶν Σχολείων ἐν ταῖς εἰρημέναις ἐπαρχίαις εἶναι, ὅπως δοθῶσιν αἱ πρῶται καί ἀπόλυτοι ἀρχαί τῶν ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων εἰς τοὺς παῖδας καί προπαρασκευασθῶσιν ἀρμόζοντως εἰς τό νά δεχθῶσι γνώσεις ἀνωτέρας εἰς ἀνώτερα Σχολεῖα, ἢ παραδοθῶσιν εἰς τήν κοινωνίαν ἵν' ἀναλάβωσι βιωτικά ἔργα, καλῶς προκαθηρθισμένοι εἰς τά παρακατιῶν ὀριζόμενα μαθήματα.

Κεφάλαιον Γον

Περί διδασκαλίας ἐν γένει

Ἄρθρον 3^{ον}) Εἰς ἕκαστον Δημοτικόν Σχολεῖον θέλουσι διδάσκεσθαι τά ἑξῆς:

Αον) Ἱερά Κατήχησις

Βον) Ἱερά Ἱστορία

Γον) Χριστιανική διδασκαλία καί αἱ ἀναγκαῖαι Χριστιανικαί προσευχαί.

Δον) Ἀνάγνωσις ἄπταιστος καί εἰς τά κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων.

Εον) Γραφή

Στον) Ἀριθμητική ἅπαν τό πρακτικόν μέρος, ἐξαιρουμένων τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων.

Ζον) Σύντομος μικρά Γεωγραφία

Ηον) Σύντομος ἱστορία καί

Θον) Εκ τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς τό τυπικόν μόνον μετά τῶν ἀναγκαιοτέρων κανόνων, διαγραφομένων τῶν ἀσυναιρέτων καί αστικῶν (;) τύπων.

Ἄρθρον 4^{ον}) Ἡ διδασκαλία τῶν μαθημάτων τούτων θέλει εἶσθαι τριετής ἢ τό πολύ τετραετής. Κατά δέ τό χρονικόν τοῦτο διάστημα ὀφείλουσιν οἱ μαθηταί νά ὦσι καλῶς κατηρτισμένοι εἰς τ' ἀνωτέρω διαληφθέντα μαθήματα.

Ἄρθρον 5^{ον}) Ἀπαγορεύεται εἰς τά Σχολεῖα εἰσαγωγή βιβλίων ὡς διδακτικῶν μή ἐπιτεθεωρημένων παρά τῆς Διοικήσεως καί ἐγκεκριμένων ὑπό τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου. Τά ὑπό θρησκευτικήν ἢ πολιτικήν ἔποψιν ἐπιλήψιμα βιβλία ἀπαγορεύονται αὐστηρῶς ἐπί ποινῇ παύσεως τοῦ εἰσαγοντά αὐτά διδασκάλου.

Ἄρθρον 6^{ον}) Εἰς ὅσα Δημοτικά Σχολεῖα φοιτῶσιν ὀλιγότεροι τῶν τεσσαράκοντα μαθητῶν, ἡ διδασκαλία ὅλων τῶν μαθημάτων δέον νά γίνεται συνδιδασκτικῶς ὑπό τοῦ διδασκάλου. Εἰς ὅσα δέ ὁ ἀριθμός ὑπερβαίνει τούς τεσσαράκοντα μαθητάς, ἀνάγκη νά προστίθεται καί βοηθός τις ἐκ τῶν ἐν τῇ Σχολῇ μαθητευομένων, ὅστις θά ἐκπληροῖ τήν ὑπηρεσίαν ταύτην ἀμοισθί.

Σημ.:Εἰδικαί διατάξεις καί ὁδηγίαι πρὸς τούς διδασκάλους θέλουσι κανονίσει καί τόν τρόπον τῆς διδασκαλίας καί τήν ἐσωτερικήν τῶν Σχολείων διαίρεσιν.

Κεφάλαιον Δον

Γενικοὶ ὅροι

Ἄρθρον 7^{ον}) Ἐπὶ τοῦ παρόντος θέλουσιν συσταθεῖ εἰς τά τέσσερα ἐπαρχιακά διαμερίσματα τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου δέκα ὀκτώ Δημοτικά Σχολεῖα, διατηρούμενα ἐκ τῶν περισευμάτων τῶν μοναστηριακῶν προσόδων καί ἐξ ἄλλων πόρων ἐν τῷ μέλλοντι ἐξευρεθησομένων.

Ἄρθρον 8^{ον}) Πολλά γειτνιάζοντα χωρία θέλουσιν ἐνόνεσθαι πρὸς ἀνέγερσιν ἐνός Δημοτικοῦ Καταστήματος, προωρισμένου διά Σχολεῖον, ἥτις θέλει γίνεσθαι τη φιλομούσῳ καί φιλομάθῳ συνδρομῇ τῶν κατοίκων αὐτῶν. Ἡ δ' ἔνωσις αὕτη θέλει γίνεαι ἢ καθ' ἐλευθέραν θέλησιν τῶν διαφόρων χωρίων, ἢ ὅπου ἂν ἡ χρεία τό καλέσῃ καθ' ἐπίσημον ἀπόφασιν τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου.

Άρθρον 9^{ον}) Άπαντες οί εις έπαρχιακόν διαμέρισμα, έχον Δημοτικόν Σχολείον, ανήκοντες παῖδες από τοῦ πέμπτου συμπεπληρωμένου μέχρι καί τοῦ δωδέκατου συμπεπληρωμένου έτους τῆς ηλικίας αὐτῶν, οφείλουσι νά φοιτῶσιν τό Σχολείον.

Άρθρον 10^{ον}) Καταργοῦνται τά γραμματοδιδασκαλεῖα, όπου υπάρχει Δημοτικόν Σχολείον. Όπου δέ ή απόστασις εἶναι μεγάλη καί μάλιστα έν χειμόνι καί μαθηταί υπάρχουν 15-20, επιτρέπεται ή διατήρησις γραμματοδιδασκαλείου, αλλά μετά προηγούμενην έκρισιν καί αναγνώρισιν αὐτοῦ υπό τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου καί υπό τήν επιτήρησιν τοῦ πλησιεστέρου δημοδιδασκάλου.

Κεφάλαιον Εον

Προσόντα του διδασκάλου

Άρθρον 11^{ον}) Κατά τάς γνώσεις καί περί τήν διδασκαλίαν ικανότητα θέλουσι διαιρεῖσθαι οί διδάσκαλοι τῶν δημοτικῶν Σχολείων εις δύο τάξεις.

Αον) Εἰς διδασκάλους τῶν έπαρχιακῶν πρωτευουσῶν καί

Βον) Εἰς διδασκάλους τῶν έπαρχιακῶν διαμερισμάτων

Άρθρον 12^{ον}) Ἡ πρώτη τάξις σύγκειται από διδασκάλους έχοντας ἤδη ὅλην τήν πρὸς ἀπαρτισμόν τελείου διδασκάλου Δημοτικοῦ σχολείου ἀπαιτουμένην ικανότητα καί τάς ἀκολουθούσους γνώσεις, διά τήν πρόσκτησιν τῶν ὁποίων χρεωγεῖ νά σπουδάξῃ ένδεδλεχῶς ἕκαστος ἐπιθυμῶν νά μετέλθῃ τό διδασκαλικόν ἐπάγγελμα.

Αον) Ἀκριβῇ γνῶσιν τῆς Χριστιανικῆς Κατηχήσεως.

Βον) Ὅρθήν, εὐκρινήν καί ἐμφαντικήν ἀνάγνωσιν.

Γον) Καλλιγραφίαν μέ κρητίδα, πετροκόνδυλον καί κονδύλιον.

Δον) Τήν κατά θεωρίαν καί πρᾶξιν γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς, Ὀρθογραφίας καί ἐγγράφου ἐκθέσεως τῶν ιδεῶν.

Εον) Ἀκριβῇ γνῶσιν τῆς ἀριθμητικῆς.

Στον) Γνῶσιν τῆς Ἱερᾶς καί Γενικῆς Ἱστορίας.

Ζον) Γνῶσιν τῶν στοιχείων τῆς Γεωγραφίας.

Ηον) Γνῶσιν τῆς Γεωμετρίας.

Θον) Γνῶσιν, εἰ δυνατόν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς καί ἔξιν εἰς αὐτήν.

Άρθρον 13^{ον}) Αί πρός ἀπαρτισμόν διδασκάλου τῶν ἐπαρχιακῶν διαμερισμάτων ἀπαιτούμεναι γνώσεις εἶναι:

Αον) Γνώσις τῆς Ἑλληνικῆς κατὰ τοσοῦτον, ὥστε νά ὀρθογραφῇ καί νά ἐκθέτῃ καθαρώς καί ὀρθῶς τάς ιδέας του, νά δύναται δέ νά διατάξῃ αὐτά ταῦτα καί εἰς τοὺς μαθητάς.

Βον) Γνώσις τῶν στοιχείων τῆς Γεωγραφίας.

Γον) Γνώσις τῆς Ἱερᾶς καί Γενικῆς Ἱστορίας.

Δον) Γνώσις τῆς Ἱερᾶς Κατηχίσεως.

Εον) Γνώσις τῆς Ἀριθμητικῆς θεωρητικῆς τε καί πρακτικῆς.

Στον) Γνώσις τῆς καλλιγραφίας

Ζον) Γνώσις, εἰ δυνατόν, τῆς Ἐκκλησιατικῆς Μουσικῆς καί ἔξις εἰς αὐτήν.

Άρθρον 14^{ον}) Οἱ διοριζόμενοι διδάσκαλοι δέον τά ᾧσι γνωστῆς καί ἐνδεδιγμένης χρηστῆς συμπεριφορᾶς, τιμίας καί ἀνεπιλήπτου διαγωγῆς, ἐρμοζούσης εἰς τό ἱερόν αὐτῶν ἐπάγγελμα, ὀφείλουσι δέ διά τῆς ἀρετῆς καί τοῦ καλοῦ παραδείγματος αὐτῶν νά γίνωνται ὁ τύπος καί ὑπογραμμός τοῖς μαθητευομένοις, οὓς ἀναδέχονται νά μορφώσουσιν ἠθικῶς τε καί διανοητικῶς.

Άρθρον 15^{ον}) Πάντες οἱ διδάσκαλοι ὀφείλουσι νά ᾧσι Ὀθωμανικῆς ὑπηκοότητος.

Άρθρον 16^{ον}) Ἐπιτροπή, συνηγμένη ἐκ τοῦ Σχολάρχου τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, ὡς Προέδρου, τοῦ Διευθυντοῦ τῆς ἐν αὐτῷ Δημοτικῆς Σχολῆς καί τοῦ διδασκάλου τῶν ἐν αὐτῇ ἱερῶν μαθημάτων, θέλει ἐξετάζει ἅπαντας τοὺς ὑποψηφίους δημοδιδασκάλους καί ἐρευνήσασα, ἂν οὗτος ἔχῃς τάς κατά τά ἄρθρα 12 καί 13 ἀπαιτούμενας γνώσεις, θέλει προσδιορίσει τήν τάξιν, εἰς ἣν ἕκαστος ἀνήκει. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐξετάσεων αὐτῆς θέλει καθυποβάλλει εἰς τήν ἐπικύρωσιν τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου.

Άρθρον 17^{ον}) Οἱ ἐπιθυμοῦντες νά ὑποστῶσι διδασκαλικὰς ἐξετάσεις θέλουσι διευθύνεσθαι ἐγγράφως πρός τόν πρόεδρον τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου, ἐπισυνάπτοντες εἰς τήν ἀναφορά αὐτῶν ἀποδεικτικά τῶν σπουδῶν καί τῆς ἀγωγῆς των. Ἡ δέ ἀναφορά των θέλει παραπέμπεσθαι πρός ἐξετάσουν εἰς τήν ἐπὶ τούτῳ ὡς εἴρηται συγκροτουμένην ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν καί εἰ μὲν

ἀποδειχθῶσι κεκτημένοι τάς ἐν τοῖς ἄρθροις 12 και 13 ἀπαιτουμένας γνώσεις θέλουσι διορίζεσθαι παρά τῆς εἰρημένης Δημογεροντίας εἰς οἵανδήποτε αὕτη ἤθελεν ἐγκρίνει δημοτικόν σχολεῖον ἀφ’ οὗ πρῶτον καθυποβληθῇ ἡ ἔγκρισις αὕτη τῇ Διοικήσει ἣτις θέλει ἐγγράφει ἕκαστον τῶν διδασκάλων εἰς τό ἐπί τούτῳ βιβλίον σημειωμένου τοῦ ὀνόματος τῆς πατρίδος καί τοῦ χρόνου διδασκαλίας μετά τινῶν παρατηρήσεων.

Κεφάλαιον ΣΤον

Περί ιδιοσυντηρήτων Δημοτικῶν Σχολείων

Ἄρθρον 18^{ον}) Καί ιδιωται ἔχουσι τό δικαίωμα νά συνιστῶσιν εἴτε μόνοι, εἴτε μετ’ ἄλλων δι’ ἰδίας δαπάνης σχολεῖα, ἢ παιδοτροφεία καί ἄλλα διδασκῆρια. Πρός τοῦτο ὅμως ἀφοῦ λάβει τήν ἄδειαν τῆς Κυβερνήσεως ὀφείλει νά συνεννοῇται μετά τῆς Δημογεροντίας.

Ἄρθρον 19^{ον}) Ἡ ἄδεια αὕτη δίδεται παρά τῆς ἀρχῆς συμφώνως ταῖς περί ἀνεξαρτήτων διατάξεσι τοῦ περί δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νόμου. Ἡ δέ Δημογεροντία θέλει ἐπιτηρεῖ ὅπως ἡ διδασκαλία ἐν αὐτοῖς γίνεται συμφώνως πρὸς τάς γενικάς διατάξεις τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ.

Ἄρθρον 20^{ον}) Καί εἰς τά ιδιοσυντήρητα Σχολεῖα θέλουσι διδάσκει μόνον διδάσκαλοι ἐξετασθέντες καί μή κωλυόμενοι ἀπό τούς ὅρους τῶν ἄρθρ. 12, 13, 14, 15, 16 καί 17 ν’ ἀναδεχθῶσι διδασκαλικήν θέσιν.

Κεφάλαιον Ζον

Καθήκοντα τῶν διδασκάλων

Ἄρθρον 21^{ον}) Ἐκαστος διδάσκαλος εἶναι ὑπεύθυνος περί τῆς κοσμιότητος καί εὐταξίας τῶν μαθητῶν τοῦ Σχολείου του καί χρεωστεῖ νά ἐπαγρυπνῇ διά τε τήν ἐπιμέλειαν καί διαγωγήν αὐτῶν. Ἐπ’ αὐτῷ τούτῳ ἔχει ἐντός τῆς Σχολῆς ἀπεριόριστον ἐπ’ αὐτῶν ἐπιτήρησιν καί τό δικαίωμα ν’ ἀνταμείβῃ ἢ νά τιμωρῇ ἀναλόγως, ἐπιβάλλων ποινάς διά κρατήσεως ἐντός τοῦ Σχολείου ἐπὶ ὥρισένας ὥρας, ἢ καί ὀλόκληρον ἡμέραν, εἰδοποιῶν πάντοτε τούς γονεῖς ἢ κηδεμόνας τῶν πταισάντων μαθητῶν.

Ἄρθρον 22^{ον}) Ὁ διδάσκαλος χεωστεῖ νά ἐπαγρυπνῇ διά τήν διαγωγὴν τῶν μαθητῶν ἐκτός τῆς Σχολῆς καί ἐάν ἡ διαγωγή τινός ᾔηται ἀπρεπῆς καί ἄτακτος, νά εἰδοποιῇ περί τούτου τοὺς γονεῖς καί κηδεμόνας αὐτοῦ καί ἐπικαλῆται τήν συμπαράταξιν αὐτῶν πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν ἀπὸ ἀνοικείους διασκεδάσεις.

Ἄρθρον 23^{ον}) Ἐκαστος διδάσκαλος ὀφείλει νά διατηρῇ βιβλίον μέγαν κατὰ τάς διατάξεις τοῦ ὁδηγοῦ, πρὸς ὃν ὀφείλει πάντως νά ρυθμίζει τήν διδασκαλικήν του πορείαν, καλοῖμενον Μαθητολόγιον, ἐν ᾧ καταγράφει τοὺς φέροντας εἰσιτήρια παῖδας, καί σημεῖον ἐν ταῖς παρατηρήσεσι πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τήν διαγωγὴν καί ἐπιμέλειαν τῶν μαθητῶν.

Ἄρθρον 24^{ον}) Ἐκτός τοῦ μαθητολογίου ὀφείλει ἕκαστος διδάσκαλος νά διατηρῇ καί καταλόγους προσκλήσεως οὓς ἔχει συντεταγμένους κατὰ τάξεις. Τοιοῦτοι κατάλογοι ἰδιαίτεροι θέλουσιν εἶσθαι τῆς Γραφῆς, τῆς Ἀναγνώσεως καί Ἀριθμητικῆς.

Ἄρθρον 25^{ον}) Ὁ διδάσκαλος ἀνά πᾶν Σάββατον ἀριθμεῖ τάς ἀπουσίας καί ζητεῖ λόγον παρά τῶν γονέων ἢ κηδεμόνων τῶν ἀπουσιαζόντων μαθητῶν. Ὀφείλει δέ νά ἀποστέλλῃ κατὰ μῆνα διά τῆς Ἐφορείας τῆς Σχολῆς εἰς τήν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου ἔλεγχον, ἐν ᾧ καταγράφει τό γενικόν τοῦ μηνός ἀποτέλεσμα τῆς τε ἐπιμελείας καί διαγωγῆς τῶν μαθητῶν, ὡς καί πᾶν ὅ,τι ἀποβλέπει τήν κατάστασιν τοῦ Σχολείου.

Ἄρθρον 26^{ον}) Οὐδεὶς τῶν διδασκάλων παύεται τῆς θέσεώς του εἰμὴ λόγῳ ἐπιουμβηουμένης ἀνικανότητος, ἢ ἐπαγγελματικῆς παραβάσεως τῶν διδασκαλικῶν αὐτοῦ καθηκόντων ἢ διαγωγῆς ἐπιληψίμου καί σκανδαλώδους ὡς πρὸς τήν ἠθικὴν, ἢ τήν ἀρχήν.

Κεφάλαιον Ηον

Περὶ μισθοδοσίας τῶν διδασκάλων

Ἄρθρον 27^{ον}) Οἱ μισθοὶ τῶν διδασκάλων θέλουσι προσδιορισθῇ, καθ' ὅσον οἱ ὑλικοὶ πόροι τῆς Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐπιτρέπουσι τοῦτο, ἀξίας τῶν γνώσεων καί τῆς ἐμβριθείας αὐτῶν.

Ἄρθρον 28^{ον}) Ὁ ἐλάχιστος ὅρος τῶν μινιαίων διδασκαλικῶν μισθῶν προσδιορίζεται εἰς γρόσια διακόσια πεντήκοντα.

Άρθρον 29^{ον}) Ὁ μισθός ἄρχεται ἀφ' ἧς ἂν ἡμέρας ὁ διδάσκαλος ποιήσῃται ἑναρξίν μαθημάτων ὁ δέ τεταγμένος μισθός θέλει πληρόνεσθαι τακτικῶς εἰς τό τέλος ἑκάστου μηνός πρός τοὺς παρά τῶν διδασκάλων διοριζομένους ἐγγράφως πληρεξουσίους αὐτῶν, οἵτινες θέλουσι δίδει τήν ἀπαιτουμένην ἀπόδειξιν τῆς παραλαβῆς τοῦ μισθοῦ των παρά τῆς ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ὀρφανικῇ Τραπεζῇ κατατεθειμένης χρηματικῆς μερίδος τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Άρθρον 30^{ον}) Ἡ μισθοδοσία δέν παύει κατὰ τὰς διακοπάς, οὔτε κατὰ τὰς ἐπ' ἀδεία ἀλλαχόσι μεταβάσεως τῶν διδασκάλων.

Κεφάλαιον Θον

Περί διαιρέσεως τῶν δημοτικῶν Σχολείων

Άρθρον 31^{ον}) Προκαταρτικόν τμήμα καλεῖται τό μέρος ἐκεῖνο τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, τό περιέχον τὰς τρεῖς πρώτας τάξεις τῆς ἀναγνώσεως, γραφῆς καί ἀριθμητικῆς.

Άρθρον 32^{ον}) Οἱ εἰς τό προκαταρτικόν τμήμα κατατασσόμενοι παῖδες πρέπει νά ἔχωσι συμπεπληρωμένον τό ἕκτον τῆς ἡλικίας των

Άρθρον 33^{ον}) Οἱ μαθηταί οἱ ἐν αὐτῷ διετίαν ὅλην διατελέσαντες χωρίς νά γίνωσιν ἄξιοι προβιβασμοῦ, - μή ἐμποδισθείσης ὅμως τῆς τακτικῆς φοιτήσεως ὑπ' ἀσθενείας ἢ ἄλλου σπουδαίου κωλύματος - ἀποβάλλονται.

Άρθρον 34^{ον}) Ὁ διδάσκαλος ὑπό ἰδίαν ευθύνην αὐτοῦ ἐνεργεῖ τήν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ διαγεγραμμένην ἀποβολήν, πρό ταύτης δέ ὀφείλει ἐπὶ ποινῇ προστίμου ἐγγράφως ν' ἀναφέρῃ τὰ περί τούτου εἰς τήν Ἐφορείαν τοῦ σχολείου διά τὰ περαιτέρω.

Άρθρον 35^{ον}) Ἐν τῷ προκαταρτικῷ τμήματι κατὰ μῆνα γίνονται αἱ ἐξετάσεις, καθ' ἃς προβιβάζονται οἱ ἐπιμελεῖς καί ὑποβιβάζονται οἱ ἀμελεῖς.

Άρθρον 36^{ον}) Ὁ κατὰ μῆνα γενόμενος προβιβασμός ἢ ὑποβιβασμός ἀναφέρεται ἐγγράφως ὑπό τοῦ διδασκάλου εἰς τήν Ἐφορείαν τοῦ σχολείου καί εἰς τοὺς γονεῖς ἢ κηδεμόνας τῶν προβιβαζομένων ἢ ὑποβιβαζομένων παιδων.

Άρθρον 37^{ον}) Ἀπαγορεύεται ἡ δι' ἄμμου γραφή, μόνῃς τῆς ἐπὶ πλακῶν (ἀβάκων) ἐπιτρεπομένης.

Κεφάλαιον Ιον

Βον) Περί Ἀλληλοδιδασκτικοῦ Τμήματος

Ἄρθρον 38^{ον}) Τό Ἀλληλοδιδασκτικόν Τμήμα διαιρεῖται εἰς τό κυρίως λεγόμενον Ἀλληλοδιδασκτικόν καί τό Συνδιδασκτικόν τό καί ἀνώτερον Τμήμα.

Ἄρθρον 39^{ον}) Τό Ἀλληλοδιδασκτικόν ἄρχεται ἀπό τῆς τετάρτης τάξεως καί λήγει εἰς τήν ἑβδόμην. Τό δέ Συνδιδασκτικόν συνίσταται ἀπό δύο τάξεις ἑβδόμην καί ὀγδόην.

Ἄρθρον 40^{ον}) Ἡ εἰς τό Ἀλληλοδιδασκτικόν Τμήμα τακτικήν φοίτησις ὀρίζεται ἑτησία, δυναμένων τῶν ἐπιμελῶν μαθητῶν νά προβιβασθῶσιν εἰς τό Συνδιδασκτικόν Τμήμα καί πρὶν περέλθῃ τό χρονικόν τοῦτο διάστημα. Ὁ αὐτός δέ ἡ διπλοῦς χρόνος ὑπολογίζεται καί διὰ τούς συνιστῶντας τό Συνδιδασκτικόν Τμήμα.

Ἄρθρον 41^{ον}) Εἰς τό Συνδιδασκτικόν Τμήμα διδάσκονται τά ἐν τῷ ἄρθρῳ 3^ῳ ἀπό δ – θ διαγεγραμμένα μαθήματα.

Κεφάλαιον ΙΑον

Περί εὐσήμων

Ἄρθρον 42^{ον}) Ὁ ἀριστεύσας μαθητής καθ' ὅλα τά μαθήματα τῆς πρωΐας λαμβάνει ἕν εὐσημον, ὁμοίως καί εἰς τά τῆς ἑσπέρας μαθήματα.

Ἄρθρον 43^{ον}) Ὁ ἀριστεύων εἰς τινά μόνον καί εἰς τινά ὄχι, οὐδέν λαμβάνει εὐσημον.

Ἄρθρον 44^{ον}) Ὁ ταραξίας, ὁ σκανδαλοποιός, ἢ ἄλλως παῖς ἀξιόποινος, ἐάν μὲν τό σφάλμα αὐτοῦ εἶναι μικρόν, τιμωρεῖται διὰ τῆς ἐπιστροφῆς ἑνός ἢ δύο εὐσήμων ἢ καί περισσοτέρων, ὅπως ἂν δόξῃ τῷ διδασκάλῳ. Ἐάν δέ μέγα, τότε, ἐκτός τῆς ἐπιστροφῆς τῶν εὐσήμων, κρεμάται ἐπὶ τό δεξιόν μέρος τοῦ στήθους καί ἐν ποινικόν παράσημον τῆς ἀταξίας ἢ ἀμελείας.

Ἄρθρον 45^{ον}) Ὁ ἀμελής καθ' ὅλα τῆς πρωΐας τά μαθήματα ἐπιστρέφει ἐν εὐσημον πρὸς τόν διδάσκαλον, ὁμοίως καί εἰς τά τῆς ἑσπέρας.

Ἄρθρον 46^{ον}) Κατά Σάββατον εἰς μὲν τόν καθ' ἡμέραν τήν ἑβδομάδα ἐπιμελῇ καί χρηстоθήνῃ, ἢ ἄλλως πῶς ἐνάρετον μαθητὴν κρεμάται βραβεύσεως παράσημον ἀναλόγως τῆς ἐπιμελείας καί τῆς κοσμίας διαγωγῆς αὐτοῦ.

Ἄρθρον 47^{ον}) Ὅμοίως εἰς τούς ἀναδειχθέντες καθ' ἡμέραν τήν ἑβδομάδα ἀμελεῖς ἢ κακῆς διαγωγῆς, κρεμάται ποινικόν ἀνάλογον παράσημον.

Άρθρον 48^{ον}) Οί καθ' όδόν φρόνιμοι, σεμνοί ή άλλως χρηστοθήεις, ύπάγονται εις τόν τής βραβεύσεως κανόναν, οί δέ άτακτοι λόγω τε καί έργω εις τιμωρίαν ανάλογον τοϋ άμαρτήματος.

Άρθρον 49^{ον}) Οί αίτιοι ζημίας γινόμενοι εις τούς συμμαθητάς των, πλήν τής ύποχρεώσεως αυτών εις τήν ισότιμον τής ζημίας απότισιν, τιμωροϋνται καί δι' έπιστροφής ευσήμων κατά τήν δίκαιαν απόφασιν τοϋ διδασκάλου.

Άρθρον 50^{ον}) Οί μετά τήν έναρξιν τών μαθημάτων άνευ δικαιολογημένης αιτίας προσερχόμενοι μαθηταί στεροϋνται τών ευσήμων καί ει ήθελον κριθή άξιοι αυτών.

Άρθρον 51^{ον}) Οί άπειθείς εν γένει εις τάς διατάξεις τοϋ διδασκάλου τιμωροϋνται έκτός τής έπιβαλλομένης ποινής καί δι' έπιστροφής ευσήμων.

Άρθρον 52^{ον}) Κατά τάς δημοσίας έξετάσεις άπαντα έκάστου μαθητοϋ τά ευσημα έξαργυροϋνται παρά τής Έφορείας τοϋ σχολείου, ίνα έπιστραφῶσιν εις τήν αυτήν άφ' ής έξήλθον, πηγήν.

Κεφάλαιον ΙΒον

Γενικάί διατάξεις

Άρθρον 53^{ον}) Οί μαθηταί εισί παραδεκτοί εν τῷ προκαταρκτικῷ καί αλληλοδιδασκτικῷ τμήματι αον) εάν έχωσι τήν διαγεγραμμένην άνωτέρω ήλικίαν καί βον) εάν ᾶσι καλής διαγωγής. Διευθύνονται δέ πρωτον συνοδευόμενο υπό τών γονέων, ή εν έλλείψει αυτών υπό τοϋ κηδεμόνος ή συγγενοϋς των τινος εις τήν Έφορείαν, ήτις δίδωσιν αυτοίς εισιτήριον.

Άρθρον 54^{ον}) Ο μαθητής τότε φέρεται ενώπιον τοϋ διδασκάλου, όστις λαμβάνων τό εισιτήριον μονογραφεϊ αυτό, καί καταγράφει τόν φέροντα αυτό μετά τάς δέουσας έξετάσεις εις τό Μαθητολόγιον καί προσδιορίζει αυτῷ τήν τάξιν εις πάντα τά μαθήματα.

Άρθρον 55^{ον}) Ο μαθητής δύναται ν' άνήκη εις τήν Γραφήν εις άλλην τάξιν καί εις άλλην εις τήν Ανάγνωσιν καί Αριθμητικήν.

Άρθρον 56^{ον}) Οί κατάλογοι τών προσκλήσεων αναγιγνώσκονται εν αρχή τής Γραφής. Οφείλουσι δέ οί μαθηταί ακούοντες τό όνομά των νά προφέρωσιν ήσυχως «παρών».

Κεφάλαιον ΙΓον

Χρέη μαθητῶν

Ἀρθρον 57^{ον}) Ἐκαστος μαθητής μετά τήν ἐγγραφὴν του εἰς τό Γενικόν Μαθητολόγιον τοῦ Σχολείου λογίζεται φοιτητής ἱεροῦ καταστήματος καί ὡς ἐκ τούτου ὑποχρεοῦται:

Αον) Νά σέβεται τοὺς γονεῖς του, τοὺς διδασκάλους, τόν ἱερόν κλῆρον, τὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου καί τῆς ἐπὶ τοῦ Σχολείου Ἐφορείας καί ἐν γένει πάντα πολιτικόν ὑπάλληλον τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως καί πάντα πρεσβύτερον αὐτοῦ ἐν παντί καιρῷ καί τόπῳ.

Βον) Νά φέρεται ἐντός μέν τῆς Σχολῆς μέ τό πλέον ἀπεριόριστον σέβας καί πειθαρχίαν, ἐκτός δέ μέ τήν μεγαλυτέραν σεμνότητα, ἡσυχίαν, εὐταξίαν καί σωφροσύνην. Νά ἦναι καθάριος τό τε πρόσωπον, χεῖρας, πόδας καί ἐνδύματα καί ἀσκεπής τήν κεφαλὴν. Νά χαιρετᾷ πάντα ἄξιον σεβασμοῦ ἀνώτερόν του, τιθεμένης τῆς δεξιᾶς χειρός ἐπὶ τῆς καρδίας ἢ ἀφαιρουμένου τοῦ κεφαλικοῦ καλύμματος.

Κεφάλαιον ΙΔον

Περί ἐξετάσεων, προβιβασμῶν καί διακοπῶν

Ἀρθρον 58^{ον}) Αἱ ἐξετάσεις τῶν Δημοτικῶν Σχολείων γίνονται δῖς τοῦ ἔτους, ἥτοι αἱ μέν πρῶται, μερικαί καλούμεναι, τήν τελευταίαν ἐβδομάδα τῆς ἀποκρέω, αἱ δέ τήν τρίτην ἐβδομάδα τοῦ Ἰουλίου, ἐν ἣ ἂν ἡμέρα ὀρίσῃ ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου καί αὗται καλοῦνται Γενικαί ἢ Δημόσιαι ἐξετάσεις.

Ἀρθρον 59^{ον}) Αἱ πρῶται ἐξετάσεις γίνονται παρούσης μόνης τῆς Ἐφορείας, αἱ δέ δεύτεραι μετά ἔγγραφον εἰδοποίησιν εἰς τήν Ἀρχήν, ἣτις θέλει πέμπει εἰδικόν αὐτῆς ἀπεσταλμένον ἵνα παρευρίσκεται εἰς αὐτάς, καί ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων τῶν γονέων καί κηδεμόνων καί τῶν βουλομένων νά παρευρεθῶσι φιλόμουσων.

Ἀρθρον 60^{ον}) Πρό τῶν ἐξετάσεων ὁ διδάσκαλος ποιεῖ λόγον γενικόν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Σχολείου καί τῆς προόδου τῶν μαθητῶν.

Ἀρθρον 61^{ον}) Ἡ Ἐφορεία δύναται ν' ἀπευθύνῃ διαφόρους ἐρωτήσεις εἰς τοὺς ἐξεταζομένους, καί ἀναζητῇ νά μάθῃ ἀκριβῶς τὰς δυνάμεις τῶν μαθητῶν ἐκείνων μάλιστα οἵτινες πρόκειται νά μεταβῶσιν εἰς τήν Ἑλληνικὴν Σχολήν.

Ἄρθρον 62^{ον}) Μετά τό πέρας τῶν Γενικῶν ἐξετάσεων ὁ διδάσκαλος ὀφείλῃ νά πέμπῃ ἐν ἰδίῳ ἐλέγχῳ πρός τήν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἑρακλείου, συνοπτικόν τῶν ἐξεταζομένων ἀποτελέσματα, ὑπογεγραμμένον καί ὑπό τῆς Ἐφορείας.

Ἄρθρον 63^{ον}) Εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας μαθητάς τῆς ἀνωτάτης τάξεως τοῦ Συνδιδασκτικοῦ Τμήματος δίδεται ἀπολυτήριον, φέρον τόν δοθέντα βαθμόν κεφαλαίοις γράμμασι καί τιν διαγωγὴν αὐτοῦ καί ἐπιμέλειαν καί ὑπογεγραμμένον ὑπό τοῦ διδασκάλου καί τῆς Ἐφορείας.

Ἄρθρον 64^{ον}) Οἱ μαθηταὶ οὗτοι πρὶν ἢ ἐγγραφῶσιν εἰς τήν Ἑλληνικὴν Σχολήν ὑποβάλλονται εἰς δοκιμαστικὰς ἐξετάσεις.

Ἄρθρον 65^{ον}) Μαθητὴς, ὅστις ἤθελεν ἀρνηθῇ νά παρουσιασθῇ εἰς τὰς δημόσιας ἐξετάσεις ἄνευ δεδικαιολογημένης αἰτίας, καταδικάζεται διὰ τό ἐπόμενον ἔτος νά μένῃ εἰς τήν ἰδίαν αὐτοῦ κλάσιν.

Ἄρθρον 66^{ον}) Μετά τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τό Σχολεῖον θέλει ἀνοίγει καθ' ὅλας ἐν γένει τὰς μὴ ἑορτασίμους ἡμέρας, τὴν μὲν πρωΐαν μίαν μετὰ τὴν ἀνατολήν τοῦ ἡλίου ὥραν, μετὰ μεσημβρίαν δὲ τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν.

Ὡραὶ δ' ἐργάσιμοι καθ' ἐκάστην ὀρίζονται τὴν μὲν χειμερινὴν ἐξεμνησίαν ἐπτὰ, τέσσερες π.μ. καὶ τρεῖς μ.μ. τὴν δὲ ἐαρινὴν ὀκτώ, τέσσερες π.μ. καὶ τέσσερες μ.μ.

Ἄρθρον 67^{ον}) Ἡμέραι ἑορτάσιμοι διὰ τὰ Δημοτικὰ Σχολεῖα ὀρίζονται αἱ ἑξῆς:

Αον) Ὅλαι αἱ Κυριακαὶ τοῦ ἔτους.

Βον) Αἱ ἡμέραι τῶν διακοπῶν, ὀριζόμεναι εἰς δεκαπέντε.

Γον) Αἱ ἡμέραι ἀπὸ τό ἑσπέρας τῆς Μεγάλης Τετάρτης μέχρι τῆς Τετάρτης τῆς Διακαινησίμου.

Δον) Ἡ τῆς Ἀναλήψεως.

Εον) Ἡ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Στον) Τό Σάββατον τῆς Ἀπόκρεως καὶ Τυροφάγου.

Ζον) Τό Σάββατον τῆς Ἀγίας ἑβδομάδος τῶν Νηστειῶν, ἐνῶ ὀφείλουσι πάντες οἱ μαθηταὶ νά κοινωνῶσι τῶν ἀχράντων Μυστηρίων.

Ηον) Αἱ ἑξῆς ἑορταί:

- Τοῦ μηνός Σεπτεμβρίου ἡ 8 καί 14.
- Τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου ἡ 26.
- Τοῦ μηνός Νοεμβρίου ἡ 8 καί 21.
- Τοῦ μηνός Δεκεμβρίου ἡ 6, 25 καί 26.
- Τοῦ μηνός Ἰανουαρίου ἡ 1, 6, 7 καί 30.
- Τοῦ μηνός Φεβρουαρίου ἡ 2.
- Τοῦ μηνός Μαρτίου ἡ 25.
- Τοῦ μηνός Ἀπριλίου 23.
- Τοῦ μηνός Μαΐου 21.
- Τοῦ μηνός Ἰουνίου ἡ 29 καί 30.
- Τοῦ μηνός Ἰουλίου ἡ 20.
- Τοῦ μηνός Αὐγούστου ἡ 6, 15 καί 29 καί

Θον) Ἡ δεκάτη τρίτη Ἰουνίου ἐπέτειος ἡμέρα τῆς εἰς τόν θρόνον ἀναβάσεως τῆς Α. Α. Μ. τοῦ Τρισεβάστου ἡμῶν Ἀνακτος.

Κεφάλαιον ΙΕον

Περί ἀνωτέρας Ἐποπτείας καί Διευθύνσεως

Ἄρθρον 68^{ον} Ἡ ἀνωτέρα ἐποπτεία καί Διεύθυνσις τῶν Ἐπαρχιακῶν Δημοτικῶν Σχολείων ἀνήκει αὐτοδικαίως εἰς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου, συνισταμένης ἀπὸ τόν πρόεδρος αὐτῆς Σεβασμιότατον Μητροπολίτην Κρήτης, ἀπὸ τέσσαρας Δημογέροντας καί τόν Γραμματέα.

Ἄρθρον 69^{ον} Ἡ Δημογεροντία αὕτη ἔχει τὴν φροντίδα τοῦ διευθύνει τὰ Ἐπαρχιακά Δημοτικά Σχολεῖα, τοῦ πληρόνειν τακτικῶς τοὺς μισθοὺς τῶν διδασκάλων, τοῦ ἐπιτηρεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀκριβῆ τοῦ παρόντος κανονισμοῦ ἐκτέλεσιν καί ἐφαρμογὴν, τοῦ διορίζειν καί παύειν αὐτοὺς, ἰδίας δέ ἐπαγρυπνεῖ, ὥστε οἱ διδάσκαλοι νὰ ᾧσιν ἄξιοι τοῦ ὁποίου ἀνεδίδχθησαν ἱεροῦ ἔργου, ἐπιτηρεῖ τὴν τάξιν τῆς διδασκαλίας καί ὑποστηρίζει τὴν ἀπὸ μέρους τῶν κατοίκων ὀφειλομένην πρὸς τοὺς διδασκάλους ὑπόληψιν.

Ἄρθρον 70^{ον} Εἰς ὠρισμένας ἐποχὰς τοῦ χρόνου ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου θέλει ἀποστέλλει ἐξαπίνης ἓνα τῶν δοκιμωτέρων διδασκάλων κατ’

ἐκλογὴν πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτοῦ ἰδρυθέντων Δημοτικῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 71^{ον}) Ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν γενικῶν ἐξετάσεων τῶν Δημοτικῶν σχολείων θέλει φροντίζει νὰ προσδιορίζει εἰς τοὺς διδασκάλους τὰς ἡμέρας ἐνάρξεως αὐτῶν, καὶ ἀποστέλλῃ ἐκ μέρους αὐτῆς ὅν ἂν ἐγκρίνῃ εἴτε διδάσκαλον, εἴτε λόγιον τινα, ὅπως παρευρίσκηται ἐν αὐταῖς καὶ μετὰ τὸ πέρας αὐτῶν ὑποβάλλῃ διὰ λεπτομεροῦς καὶ εἰλικρινοῦς ἐκθέσεως ὅποιον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν.

Ἄρθρον 72^{ον}) Ἐχει τὸ δικαίωμα ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου νὰ ἐπιβάλλῃ ἐπανορθωτικὰς ποινὰς εἰς τοὺς διδασκάλους μὴ ἐπιμελουμένους, ἢ τοὺς ὁποίους ἤθελον καταγγεῖλῃ οἱ Ἐφοροὶ τῶν Δημοτικῶν Σχολείων ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ τῶν διδασκαλικῶν αὐτῶν καθηκόντων.

Ἄρθρον 73^{ον}) Αἱ ἐπιβλητικαὶ ἐπανορθωτικαὶ ποιναὶ εἰσιν αἱ ἑξῆς:

Αον) Προτροπή

Βον) Ἐπίπληξις καὶ

Γον) Ἀφαίρεσις ἐκ τοῦ μισθοῦ τοῦ ἀναλόγως τῶν ἐλλείψεων αὐτοῦ.

Ἄρθρον 74^{ον}) Περί ἐκάστης ἐπανορθωτικῆς ποινῆς θέλει γίνεσθαι πρᾶξις ἔγγραφος, τὴν ὁποίαν θέλουσιν ὑπογράφει οἱ τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου ἀποτελοῦντες.

Κεφάλαιον ΙΣΤον

Περὶ ἐπιτοπίων Ἐφορειῶν

Ἄρθρον 75^{ον}) Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν περιφέρειαν, εἰς ἃ ὑπάρχει ἰδρυμένον καὶ διατηρούμενον Σχολεῖον, θέλουσιν ἐκλέγει τριμελῆ ἢ πενταμελῆ Ἐφορείαν, συνισταμένην ἐκ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου, ὅπου κεῖται τὸ Σχολεῖον, καὶ ἀπὸ πρόσωπα οἰκοῦντα εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν ἐγγύρω χωρίων.

Ὁ παρὼν κανονισμὸς ἰσχύει μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ περὶ δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τόμου ἐν ταῖς Νομαρχίαις καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἐν Κρήτῃ.

Ἄρθρον 76^{ον}) Οἱ τὰς ἐπιτοπίους Ἐφορείας ἀποτελοῦντες δέον, ἵνα ᾤσιν οἱ εὐὺποληπτότεροι καὶ οἱ εἰδότες γράμματα.

Άρθρον 77^{ον}) Τῶν Ἐφορειῶν τῶν Σχολείων τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος θέλει προΐσταται ὁ Θεοφιλέσταος Ἐπίσκοπος Χερρονήσου.

Άρθρον 78^{ον}) Αἱ Ἐφορεῖαι αὗται θέλουσιν ἐφορεῦν, ἐμψυχώνει καί διευθύνει τὰ Ἐπαρχιακά Σχολεῖα.

Ἰδιαίτερα δέ καθήκοντα αὐτῶν εἶναι τὰ ἑξῆς:

Αον) Νά προμηθεύωσι τ' ἀπαιτούμενου διά τὰ Σχολεῖα καί τοὺς διδασκάλους ἀπευθυνόμενοι διά πᾶσαν υπόθεσιν αὐτῶν εἰς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου.

Βον) Νά φροντίζωσι περί εὐρέσεως καί διατηρήσεως τοῦ Καταστήματος τοῦ Σχολείου καί τῶν κατοικιῶν τῶν διδασκάλων.

Γον) Νά ἐπαγρυπνῶσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὑγείας εἰς τὰ Σχολεῖα.

Δον) Νά προτρέπωσι τοὺς Γονεῖς τῶν ὁποίων οἱ παῖδες δέν φοιτῶσιν εἰς τὰ Σχολεῖα καί ἐν περιπτώσει ἀδιαφορίας αὐτῶν ν' ἀναφέρωσι περί τούτου εἰς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου.

Εον) Νά φροντίζωσι περί τῆς ἐσωτερικῆς τῶν Σχολείων πειθαρχίας, νά ἐπαγρυπνῶσιν ἰδίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν τῶν διδασκάλων καί παρατηρήσασα εἰς αὐτὴν ἐλλείψεις ν' ἀναφέρωσι ταύτας εἰς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου καί

Στον) Νά ἐπιθεωρῶσι τουλάχιστον ἅπαξ κατὰ μῆνα τὰ Σχολεῖα καί ν' ἀναφέρωσι πρὸς τὴν Δημογεροντίαν τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου περί τῶν ἐλλείψεων ὅσας παρατήρησαν καί περί τῶν ἀναγκαίων μεταρρυθμίσεων.

Οὐδεμία Ἐφορεία οὐδεμίας περιφερείας δύναται νά ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας αὐτῆς, ἐάν μὴ πρῶτον ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως παρά της Διοικητικῆς Ἀρχῆς.

Τό δέ Ἐπαρχεῖον θέλει εἰδοποιεῖ τὴν κεντρικὴν ἀρχὴν τῆς Διοικήσεως, ὅπως αὕτη ἢ ἐν γνώσει τῶν ἀτόμων τῶν διορισμένων εἰς τὴν Ἐφορείαν καταστημάτων, σκοπὸν ἐχόντων τὴν κατὰ πάντα λόγον ἠθικοποιήσιν τοῦ λαοῦ.

Τὴν ἀνωτάτην Ἐφορείαν ἀποτελεῖ καί ἐξασκεῖ ἡ ἐξουσία, ἣτις εἰς πᾶσαν περίστασιν ἐξετάζει τὴν κατάστασιν τῶν Σχολείων τὴν διαγωγὴν τῶν διδασκάλων καί ἐπετηρεῖ ἂν οἱ τοῦ κανονισμοῦ ὅροι ἐκτελῶνται δεόντως ἐπισκεπτομένη τὰ

ἐκπαιδευτικά καταστήματα ζητοῦσα καί λαμβάνουσα κατάλογον καί διασαφήσεις πρὸς σχηματισμόν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσως πινάκων καί πληροφοριῶν.

Κεφάλαιον ΙΖον

Περὶ εὐταξίου

Ἄρθρον 79^{ον}) Πρὸς διατήρησιν τῆς ἀπαιτουμένης εὐταξίας πρὸ τῆς ἐνάρξεως καί μετὰ τὸ πέραν τῶν παραδόσεων θέλει διορισθῇ ἐκ τῶν μᾶλλον ἐνηλίκων καί συνεωτέρων μαθητῶν εἰς κατάλληλος εὐταξίας. Οὗτος δὲ διορίζεται ὑπὸ τῆς Ἐφορείας καί ὑπεῖκει ἀμέσως τῷ διευθύνοντι το Σχολεῖον.

Ἄρθρον 80^{ον}) Ὅφειλει νά προσέρχεται τῇ Σχολῇ μίαν ὥραν πρὸ τῆς ἐνάρξεως, καθαρίζει τάς τάξεις καί θέτει πάντα ἐν τῷ οἰκείῳ αὐτῶν τόπῳ. Ἀπέρχεται δὲ μετὰ τὴν τελείαν ἀναχώρησιν τῶν μαθητῶν, πλὴν ὅτε τινες αὐτῶν εὐρίσκονται ὑπὸ κράτησιν κατὰ τὴν μεσημβρίαν.

Ἄρθρον 81^{ον}) Ἐκ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ εἶναι νά φροντίζῃ ἵνα μὴ ἄθροοι καί θορυβοῦντες ἐξέρχονται οἱ μαθηταὶ τῶν παραδόσεων, ὁφείλει νά καταγράφη τοὺς ἀτάκτους καί παραδίδῃ τὸν κατάλογον αὐτῶν εἰς τὸν διδάσκαλον, ὅστις ἐπιβάλλει τάς δεούσας ποινάς.

Ἄρθρον 82^{ον}) Οὐδέποτε δύναται νά λείψῃ τοῦ σχολείου. Ἐκτελεῖ δὲ καί τάς ἐξω ὑπηρεσίας αὐτοῦ.

Ἄρθρον 83^{ον}) Πρὸς ἀμοιβὴν θέλει λαμβάνει δωρεάν παρὰ τῆς Ἐφορείας τοῦ Σχολείου τὰ βιβλία, χάρτην, γραφίδας καί πᾶν ὅ,τι χρησιμεύῃ αὐτῷ πρὸς ἐκπαίδευσίν του.

Κεφάλαιον ΙΗον

Ἄρθρον 84^{ον}) Ἡ ἀκριβὴς τήρησις τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ, ἐναπόκειται εἰς τὴν φροντίδα τῆς Δημογεροντίας τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου, τιθεμένης ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν τῆς ὑψηλῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ἥς εἶναι γνωσταί ἢ τε φιλόμουσος ἔφεσις καί αἱ ἐνδελεχεῖς προσπάθειαι πρὸς διάδοσιν τῶν γραμμάτων καί φωτισμόν τῶν ὑπηκόων αὐτῆς.

Ἄρθρον πρόσθετον

Ὁ παρὼν Κανονισμός θέλει ἐφαρμοσθῇ πιστῶς καὶ ἀπαρακλίτως ἅμα τῇ ἐκτυπώσει καὶ κοινοποιήσῃ αὐτοῦ, δὲν θέλει δὲ ὑποστῇ οὐδεμίαν ἀλλοίωσιν ἢ τροποποίησιν, εἰμὴ ἐάν λόγοι ἀρκούντως δεδικαιολογημένοι ἤθελον τό καλές.

Ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 5 Δεκεμβρίου 1870

Ἡ Δημογεροντία τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου

Ὁ Πρόεδρος

Οἱ Δημογέροντες

+ Ὁ Μητροπολίτης Κρήτης Μελέτιος

Γεώργιος Μαλεβυζώτης

+Ὁ Ἐπίσκοπος Χερρονήσου Τιμόθεος

Κ. Μεϊμαράκης

Ἐμμανουήλ Ματθαϊάκης

Γεώργιος Καπετανάκης

Ὁ Γραμματεὺς

Στυλιανὸς Μαρκόπουλος

Σημείωση 5^η (Σελ. 98 Διατριβῆς)

Ἡ ἰδρυση τοῦ Σχολείου Ζαρού

Μια ἐπιστολὴ τῆς Δημογεροντίας, με ἀποδέκτη τὸ Μουεβίνη Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης Γεώργιο Σαραντάκη καὶ με ἡμερομηνία 18 Ἀπριλίου 1870, μας δίνει τὶς πρώτες πληροφορίες, σχετικά με τὶς προσπάθειες τῶν Ζαριανῶν γιὰ ἰδρυση Σχολείου στο χωριὸ τους. Σύμφωνα λοιπὸν με τὴν ἐπιστολὴ, γιὰ νὰ δημιουργηθεῖ τὸ Σχολεῖο θὰ ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ κατάλληλο οἶκημα, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ στεγάσῃ τόσο τὸ δάσκαλο, ὅσο καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ χωριοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν γύρω χωριῶν. Συνεχίζοντας προτρέπει τὸν Μουεβίνη νὰ μεταβεῖ στο χωριὸ καὶ νὰ μιλήσῃ στους Δημογέροντες, προκειμένου νὰ βρουν κατάλληλο μέρος καὶ νὰ φροντίσουν νὰ ετοιμάσουν τὸ οἶκημα τοῦ Σχολείου.¹⁰⁵⁰

Με πολὺ δημιουργικὸ τρόπο θὰ πρέπει νὰ κύλησε ὁ χρόνος ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τῆς παραπάνω ἐπιστολῆς, μέχρι τὶς 27 Σεπτεμβρίου 1871, ὅποτε ἔχουμε νέα στοιχεῖα.

¹⁰⁵⁰

Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 01-035 ΑΔΗ: Ἐπιστολὴ τῆς Δημογεροντίας στο Μουεβίνη Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης, σχετικά με τὴν ἰδρυση σχολείου στο Ζαρό, (Ἡράκλειο, 20 Ἀπριλίου 1870).

Συγκεκριμένα οι Δημογέροντες του Ζαρού στέλνουν επιστολή στη Δημογεροντία και την πληροφορούν, ότι το οίκημα του Σχολείου είναι έτοιμο και όλο το χωριό περιμένει να σταλεί δάσκαλος. Μάλιστα οι ίδιοι προτείνουν τον Ηλία παπά Κανάκη, δάσκαλο από το Βενεράτο, τον οποίο γνωρίζουν και εκτιμούν ένεκα της διαγωγής του. Δάσκαλος όμως τελικά δε διορίζεται.¹⁰⁵¹

Το Σχολείο φαίνεται να ιδρύεται το 1872, αλλά και πάλι το πρόβλημα του δασκάλου παραμένει. Πρόβλημα που θα συνεχίσει να υπάρχει, ίσως γιατί οι προτεραιότητες της Δημογεροντίας για ίδρυση και λειτουργία σχολείων να ήταν διαφορετικές, και για τα επόμενα τρία χρόνια.

Τον Οκτώβριο του 1873, οι κάτοικοι του Ζαρού επανέρχονται στο θέμα, με νέα επιστολή τους και αφού εκφράζουν τη λύπη τους για τη μη αποστολή δασκάλου, ζητούν να λυθεί το θέμα προς όφελος τόσο της Κυβέρνησης, όσο και της Πατρίδας¹⁰⁵². Ένα μήνα αργότερα (26 Νοεμβρίου 1873) και άλλη επιστολή, σχεδόν αντίγραφο της προηγούμενης, επαναφέρει ξανά το θέμα¹⁰⁵³.

Θέμα που θα επανέλθει και την επόμενη χρονιά (15 Δεκεμβρίου 1874), αλλά με τη συμμετοχή και τις υπογραφές αυτή τη φορά των κατοίκων όχι μόνο του Ζαρού, αλλά και των Μετοχίων Παναγιάς, Φαρί, Καλαθιανών, Παλιάμας, Μάκρες, Δρόσοι και Διρμοί, πιστεύοντας, ότι αυτή τη φορά η Δημογεροντία θα τους εισακούσει. Ζητούν δάσκαλο «για να αναπτυχθούν τα τέκνα μας», όπως γράφουν και γι' αυτό το λόγο εκλέγουν και τους Εφόρους του Σχολείου. Δύο είναι από τα Μετόχια (Αναγνώστης Φανουράκης και Μιχαήλ Σφακιανάκης) και τρεις από το Ζαρό (Αναγνώστης Πετράκης, Αντώνιος Λεμονάκης και Εμμανουήλ Δαμιανάκης)¹⁰⁵⁴.

Μια ουσιαστική βοήθεια στην όλη προσπάθεια θα έχουν οι κάτοικοι του Ζαρού, καθώς η Τουρκική Διοίκηση του Τμήματος Ηρακλείου μετά από παρέμβαση του επάρχου Καινουργίου και Πυργιωτίσσης, με το υπ. αριθμ. 6 /11 Μαρτίου 1875 έγγραφό της προς τη Δημογεροντία ζητά να δοθεί λύση στο πρόβλημα. Είναι από τις σπάνιες περιπτώσεις, που η Διοίκηση του Ηρακλείου παρεμβαίνει σε θέματα τέτοιου

¹⁰⁵¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 051-463 ΑΔΗ: Επιστολή των Δημογερόντων Ζαρού, προς τη ΔΗ, (Ζαρός, 27 Σεπτεμβρίου 1871).

¹⁰⁵² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 75-885 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων του Ζαρού, με την οποία ζητούν δάσκαλο (Ζαρός, 22 Οκτωβρίου 1873).

¹⁰⁵³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 79-184 ΑΔΗ Επιστολή των κατοίκων του Ζαρού, προς τη ΔΗ, με την οποία ζητούν δάσκαλο και με ημερομηνία 26 Νοεμβρίου 1873.

¹⁰⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 89-360 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων του Ζαρού και των Μετοχίων Παναγιά, Φαρί, Καλαθιανά, Παλιάμα, Μάκρες, Δρόσοι και Δρίμοι, προς τη ΔΗ, με την οποία ζητούν δάσκαλο (Ζαρός, 15 Δεκεμβρίου 1874).

τύπου και δείχνει ίσως την προσπάθεια πίεσης των κατοίκων του Ζαρού, προκειμένου να σταλεί δάσκαλος και να ξεκινήσουν τα μαθήματα, γράφει μεταξύ των άλλων:

... Ο Έπαρχος Καινουργίου και Πυργιωτίσσης, δι' εκθέσεως του γνωστοποιεί ημίν ότι τη πρωτοβουλία των κατοίκων του χωριού Ζαρού, οικοδομήθη εσχάτως Χριστιανικόν Σχολείον, προς εκπαίδευσιν των εν αυτώ και των πέριξ χωριδίων ευρισκομένων παιδων, ων ο αριθμός ανέρχεται ήδη σε 93. Κατά συνέπειαν εξαιτείται όπως εν τη ρηθείση Σχολή διορισθή κατάλληλον πρόσωπον προς διδασκαλίαν.

Του Διοικητικού συμβουλίου επιδοκιμάσαντος την έκθεσιν ταύτην ως συνάδουσαν με το σκοπόν της διαδόσεως της παιδείας, παραπέμπω την περί ου ο λόγος υπόθεσιν προς την οποίαν απαρτίζετε Έντιμον Δημογεροντίαν. Όπως φροντίση αύτη περί της εκλογής και αποστολής διδασκάλου, υπηκόου Οθωμανού, και γινώσκοντος τα καθήκοντα αυτού, ευαρεστηθή δε συγχρόνως να δηλώση ημίν το όνομα και επώνυμο ως και τα παρ' αυτού διδαχθησόμενα μαθήματα...¹⁰⁵⁵. Όλες αυτές οι πολύχρονες προσπάθειες βρήκαν λύση το σχολικό έτος 1875 – 1876, καθώς διορίζεται δάσκαλος στο χωριό. Πρόκειται για το Γρηγόριο Κουρή, ο οποίος εργάζεται για πρώτη φορά ως δάσκαλος¹⁰⁵⁶

Σημείωση 6^η (Σελ. 98 Διατριβής)

Ίδρυση Ελληνικής σχολής Καινουργίου - Πυργιωτίσσης

Στις 19 Ιανουαρίου 1876, συνεδριάζει η Δημογεροντία Ηρακλείου, προεδρεύοντος του Μητροπολίτη Κρήτης Σωφρονίου και των Δημογερόντων Χατζή Κωνσταντίνου Ιωακίδου, Σταύρου Χατζιδάκη, Χριστόφορου Αργυράκη και Εμμανουήλ Ξανθουδίδη, καθώς και του Γραμματέα αυτής Σταύρου Μαρκόπουλου.

Στη παραπάνω συνεδρίαση, αφού διαβάστηκαν οι μέχρι τότε αναφορές των κατοίκων της Μεσαράς, σχετικές με την ίδρυση Ελληνικής σχολής Καινουργίου και Πυργιωτίσσης και αφού έγινε αναλυτικός οικονομικός απολογισμός των οικονομικών της εκκλησίας της Καλυβιανής, αποφασίστηκαν τα παρακάτω:

...Αον) Νά συσταθῇ Ἑλληνικὴ Σχολὴ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης. Οἱ Δημογέροντες τῶν χωριῶν τῶν ὁποίων ἀνάγκη διὰ κοινῆς ἀναφοράς των νά ὑποδείξωσι το κάλλιστον μέρος ἐν τῷ ὁποίῳ θέλει συσταθῇ αὕτη,

¹⁰⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 92 –326 ΑΔΗ: Αναφορά του Διοικητή της Διοίκησης του Τμήματος Ηρακλείου, για τη λειτουργία του σχολείου του Ζαρού (Ηράκλειο, 11 Μαρτίου 1875).

¹⁰⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99-426 ΑΔΗ: Αίτηση του δασκάλου Γρηγορίου Κουρή, προς τη ΔΗ, για διορισμό (Ηράκλειο, 11 Σεπτεμβρίου 1875).

καί ἂν ὡς εἰς κεντρικόν τῶν δύο ἐπαρχιῶν τούτων μέρος νά δύναται εὐχερῶς να προσέρχωνται οἱ παῖδες αὐτῶν πρός ἀπόκτησιν ἀνωτέρω γνώσεων.

Βον) Νά διορισθῇ ὑπό τῆς Δημογεροντίας ταύτης ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ διδάσκαλος τῆς Α τάξεως τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς μέ μηνιαῖον μισθόν ἐκ Γροσίων τριακοσίων ἕως τετρακοσίων.

Γον) Νά πληρώνεται ἡ πρός διατήρησιν τῆς Α τάξεως τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς καὶ τῶν μετὰ ταῦτα συστηθησομένων δύο ἑτέρων τάξεων πρός πλήρη καταρτισμὸν αὐτῆς ἐκ τῶν τόκων τῶν ἐν τῇ ἐνταῦθα Χριστιανικῇ Τράπεζα κατατιθησομένων χρημάτων ἐκ τῶν εισοδημάτων τῆς ἐκκλησίας τῆς Καλυβιανῆς.

Δον) Νά χορηγῇται ἐκ τῶν μοναστηριακῶν περισευμάτων τό πρός συμπλήρωσιν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τήν διατήρησιν τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς τῶν Ἐπαρχιῶν Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης δαπάνης... ¹⁰⁵⁷.

Στις 8 Φεβρουαρίου 1876, οἱ κάτοικοι τῆς Μεσαράς αποφασίζουν ἀπὸ κοινού καὶ προτείνουν ὡς ἑδρα τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς το Πετροκεφάλι. ...τήν διακαῇ ἐπιθυμίαν ἡμῶν ἡ σύστασις Ἑλληνικῆς Σχολῆς ἐν τίνι χωρίῳ τῶν ἐπαρχιῶν ἡμῶν. ὁπερ θέλομεν ὑποδείξει, γνωστοποιούμεν Αὐτῇ διὰ τῆς ταπεινῆς καὶ κοινῆς ἡμῶν ἀναφορᾶς ὅτι θεωροῦμεν τό χωρίον Πετροκεφάλι ὡς καταλληλότερον καὶ κεντρικότερον, ἵνα συσταθῇ τοιαύτη πρός μόρφωσιν τῶν παιδῶν ἡμῶν.

Τοῦτο φέροντες εἰς γνῶσιν τῆς σεβαστῆς Δημογεροντίας, ὡς ποόμεθα ὅτι ἐν τῇ ἐγνωσμένῃ Αὐτῆς φιλομουσία θέλει εὐαρεστηθῇ νά προβῇ εἰς τὸν διορισμὸν διδασκάλου, εὐπαιδεύτου καὶ κεκτημένου ἐκεῖνα τὰ προσόντα ἅτινα δέον ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναλαμβάνων θέσιν τοιαύτην...

Την αναφορά υπογράφουν:

- **Πόμπια:** Λεωνίδας Κουρμούλης, Ιωάννης Παπαχατζάκης, Μιχαήλ Κόρακας, Χατζή Μύρων, Α. Τσακνράκης, Α. Μ. Κοιλιαράκης
- **Πετροκεφάλι:** Θεμιστοκλῆς Στεφανάκης
- **Κουσέ:** Ιωάννης Καψάλης, Αναγνώστης Τρουλινάκης, Νικόλαος Κουρτικάκης, Στυλιανός Τσιτεράκης

¹⁰⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103-263/266 ΑΔΗ: Πρακτικό συνεδρίασης τῆς Δημογεροντίας Ηρακλείου, ὅπου αποφασίζεται ἡ σύστασις Ἑλληνικῆς σχολῆς Καινουργίου – Πυργιωτίσσης (Ηράκλειο, 19 Ιανουαρίου 1876)

- **Πιτσιδία:** Α. Σταυρακάκης, Γεώργιος Σπινθάκης, Νικόλαος Σφακάκης, Αναγνώστης Παπαδοφραγκάκης
- **Βασιλικά Ανώγεια:** Νικόλαος Παπαδάκης, Γεώργιος Γαριφαλάκης Κωνσταντίνος Σιγανός(;)
- **Πλάτανος:** Α. Χατζή Κατεχάκης, Νικόλαος Αβραμάκης
- **Γρηγοριά:** Ζαχαρίας Χελιδονάκης, Ιωάννης Χελιδονάκης, Στυλιανός Χαρκιαδάκης
- **Μαγαρικάρι:** Πέτρος Λενακάκης (;), Κωνσταντίνος Παπαδάκης
- **Άγιος Ιωάννης:** Αδαμάκης Δαμιανάκης, Μανουήλ Δεντράκης
- **Γέργερη:** Μιχαήλ Στεφανάκης, Κωνσταντίνος Ιερωνιμάκης, Μιχαήλ Κυριακίδης, Κωνσταντίνος, Κωνσταντίνος Παλαμιανάκης, Γεώργιος
- **Βορίζα:** Κωνσταντίνος Νικολουδάκης, Γεώργιος Παβιονιτάκης, Νικόλαος Βολικός, Μανόλης Δαμιανάκης
- **Σίβα:** Χαράλαμπος Σαρουλάκης, Γεώργιος Στεφανίδης
- **Άγιοι Δέκα:** Ιωάννης Σηφάκης, Εμμανουήλ Ηλιάκης, Φίλιππος Παυλάκης
- **Βόρροι:** Αλέξανδρος Στεφανίδης, Κωνσταντίνος Πολυχρονάκης, Αντώνιος Τζακαράκης, Αντώνιος Τζωρτζάκης
- **Τυμπάκι:** Αναγνώστης Σ. Ν. Χριστοδουλάκης, Θεοχάρης Ορφανουδάκης, Παπα – Κωνσταντίνος, Χ. Ν. Κουρτάκης, Δημήτριος Κοντάκης, Αδάμ Καπετανάκης, Αναγνώστης Χατζηδάκης, Μιχ. Μαυροκωνσταντάκης, Ιωάννης Δρακάκης, Κωνσταντίνος Ασκοξυλάκης, Νικόλαος Ζυγουλάκης, Κωνσταντίνος Τζακαράκης, Γεώργιος Φραγκουλάκης, Σαραντούλις Σταυρουλάκης, Γεώργιος Παθιανάκης, Χαρίδημος Καπετανάκης.
- **Αμπελούζος:** Νικόλαος Ματζαπετάκης.¹⁰⁵⁸

Σημείωση 7^η (Σελ. 100 Διατριβής)

Ο Νόμος «Περί Παιδείας» του 1881

Μέχρι το 1881, το κάθε Τμήμα του νησιού διέθετε δικό του Κανονισμό για τα σχολεία.

Ο Νόμος που ψηφίστηκε εκείνη τη χρονιά αποτελούσε καινοτομία, αφού:

¹⁰⁵⁸ ΚΑ 2 – ΑΑ 104-635 ΑΔΗ: Οι Δημογέροντες και Πρόκριτοι της Μεσαράς προτίνουν ως έδρα της Ελληνικής σχολής το Πετροκεφάλι., (Πετροκεφάλι, 8 Φεβρουαρίου 1876).

- Είναι ο πρώτος Νόμος που ψηφίζεται για την εκπαίδευση όλων των βαθμίδων στο νησί.

- Αποτελείται από δυο ξεχωριστά τμήματα. Ένα «περί χριστιανικών σχολείων» ένα «περί οθωμανικών σχολείων».

Ο Νόμος για τα χριστιανικά σχολεία αποτελείτο από 5 κεφάλαια και 53 άρθρα, καθώς και 3 ακροτελευταία. Συγκεκριμένα:

- Το Α΄ Κεφάλαιο είχε ως τίτλο: *«Περί συστάσεως σχολείων, διορισμοῦ καὶ μισθοδοσίας διδασκάλων καὶ καθηγητῶν»*. Αποτελείτο από 22 άρθρα και για πρώτη φορά προέβλεπε αναλυτικά τη μισθοδοσία των εκπαιδευτικών, αναλόγως των προσόντων τους, καθώς και θέματα που αφορούσαν Ελληνικά σχολεία και κρητικό Γυμνάσιο (μισθοδοσία, θέσεις καθηγητών κ.α.)
- Το Β΄ Κεφάλαιο αφορούσε τις *«Περί Ἐφορειῶν τῶν ἐκπαιδευτηρίων»* και περιείχε 13 άρθρα. Περιέγραφε τις αρμοδιότητες των Εφοριών, όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, ενώ θεσμοθετούσε την Τμηματική και τη Δημοτική Εφορεία.
- Το Γ΄ Κεφάλαιο περιελάμβανε 6 άρθρα και είχε ως θέμα *«Περί τῶν ἐξετάσεων καὶ τῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν»*. Στο κεφαλαίο αυτό ορίζεται η έναρξη του σχολικού έτους και ο τρόπος διεξαγωγής των εξετάσεων, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.
- Το Δ΄ Κεφάλαιο με τίτλο *«Περί πόρων»* και με 5 άρθρα, ορίζονται οι χρηματικοί πόροι λειτουργίας των σχολείων. Για πρώτη φορά θεσμοθετείται η καταβολή από το κράτος χρημάτων για την εκπαίδευση, καθώς και η διάθεση χρημάτων *«λαμβάνόμενα ἐκ τῶν μοναστηριακῶν προσόδων»*.
- Το Ε΄ Κεφάλαιο είχε ως θέμα *«Περί Παρθεναγωγείων»* και στα 7 άρθρά του θεσμοθετεί θέματα που αφορούν τη μόρφωση των κοριτσιών, επιτρέποντας την ίδρυση Παρθεναγωγείων στις έδρες των Διοικήσεων, αλλά και στις κωμοπόλεις και στα χωριά.
- Τα τρία *«ἀκροτελευταία ἄρθρα»* όπως τα χαρακτηρίζει ο Νόμος, σημειώνουν ότι η ίδρυση σχολείων επιτρέπεται εφόσον υπάρχουν πόροι (άρθρο 1) και ότι οι οριζόμενοι από το νόμο μισθοί είναι οι ανώτεροι που μπορεί να δοθούν στους εκπαιδευτικούς (άρθρο 2).

Ο Νόμος «Περί παιδείας», αν και προκάλεσε πάρα πολλές συζητήσεις στην Κρητική Συνέλευση, αλλά σε επουσιώδη όμως θέματα, με κύριο την έδρα του

Κρητικού Γυμνασίου, αποτελεί σίγουρα ένα πρώτο αλλά ουσιαστικό προοδευτικό βήμα για την εκπαίδευση στην Κρήτη.

Για πρώτη φορά υπάρχει κοινή εκπαιδευτική πορεία των σχολείων του νησιού, με θεσμοθετημένους πόρους και πλαίσιο σπουδών. Οι μισθοί των δασκάλων και η προαγωγές τους κατοχυρώνονται και νομικά, ενώ για πρώτη φορά θεσμοθετούνται «*Νηπιαγωγείο*» και «*Παρθεναγωγείο*».

Ο νομοθέτης προσπαθεί να κάνει κτήμα την εκπαίδευση σε όλες τις κοινωνικές τάξεις του νησιού δημιουργώντας σχολεία ακτινωτά σε όλη την ύπαιθρο χώρα, άσχετα βέβαια αν στην υλοποίηση του νόμου δεν υπήρξε ανάλογη εφαρμογή.

Έψηφίσθη τήν 8 και 9 Μαΐου 1881

ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Περί Χριστιανικῶν Σχολείων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περί συστάσεως σχολείων, διορισμοῦ καὶ μισθοδοσίας διδασκάλων καὶ καθηγητῶν

Άρθρο 1. Εἰς ἕκαστον δῆμον συνιστῶνται δημοτικά σχολεῖα, ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀνάλογος τὸν πληθυσμὸν τῶν κατοίκων ἔτσι ὥστε, 100 τουλάχιστον οἰκογένειαι νὰ ἔχωσιν ἓν δημοτικὸν σχολεῖον.

Άρθρο 2. Ὅταν δύο ἢ πλείονα χωρία ἀπέχωσιν ὀλίγον τό ἓν τοῦ ἄλλου δύνανται νὰ ἔχωσιν ἓν κοινόν σχολεῖον εἰς τό κεντρικόν μέρος, καὶ ἂν ὑπερβαίνωσιν αἱ κατοικοῦσαι εἰς αὐτὰ οἰκογένειαι τὰς 100, καθὼς καὶ τῶν 80.

Άρθρο 3. Τὰ δημοτικά σχολεῖα καὶ τὰ οἰκήματα τοῦ δημοδιδασκάλου οἰκοδομοῦνται ἢ ἐνοικιάζονται δαπάναις τῶν δημοτῶν διὰ εἰσφορῶν τῶν Χριστιανῶν κατοίκων. Δεν συνιστᾶται δέ τό σχολεῖον ἐφ’ ὅσον δεν παρασκευασθῶσιν τὰ ἀναγκαῖα καταστήματα ἢ οἰκήματα.

Άρθρο 4. Εἰς τήν ἔδραν ἐκάστης διοικήσεως ὁ διευθυντῆς τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ὀφείλει νὰ φέρῃ δίπλωμα πρώτης τάξεως ἢ τουλάχιστον δευτέρας ἀνεγνωρισμένου τινὸς διδασκαλείου.

Άρθρο 5. Πᾶν δημοτικὸν σχολεῖον ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχῃ ἀριθμὸν μαθητῶν οὐχὶ κατώτερον τῶν 30, ἐπὶ ἀλάττονος ἀριθμοῦ οὐ δύναται νὰ συσταθῇ δημοτικὸν σχολεῖον.

Άρθρο 6. Πᾶς πατήρ είναι ὑποχρεωμένος νά πέμπῃ εἰς τό σχολεῖον τουλάχιστον ἓκ τῶν τέκνων του τά ὁποῖα ἔχουσιν ἡλικίαν ἀπό 6 μέχρι 12 ἐτῶν, ἡ δέ ὑποχρέωσις αὕτη ἐπιβάλλεται καί εἰς τοὺς ἐπιτρόπους διὰ τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἐπιτροπευόμενους παῖδας.

Άρθρο 7. Δυστροποῦντος τοῦ πατρός ἢ τοῦ ἐπιτρόπου νά συμμορφωθῇ πρὸς τό ἀνωτέρω ἄρθρον ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου ἐπιβάλλεται αὐτῷ πρόστιμον 5 γράσια κατὰ μῆνα ἀπουσιῶν.

Άρθρο 8. Τά δημοτικά σχολεῖα διαιροῦνται εἰς πρωτοβάθμια καί δευτεροβάθμια, καί πρωτοβάθμια μὲν εἶναι τά τῶν πρωτευουσῶν τῶν διοικήσεων, τῶν κωμοπόλεων καί τῶν κεφαλοχωρίων, τά ὁποῖα ἔχουσι πλεον τῶν 80 μαθητῶν· δευτεροβάθμια δέ τά ἔχοντα ὀλιγοτέρους τῶν 80 μαθητῶν.

Άρθρο 9. Καθὼς τά δημοτικά σχολεῖα διαιροῦνται καί οἱ δημοδιδάσκαλοι εἰς πρωτοβαθμίους καί δευτεροβαθμίους καί πρωτοβάθμιοι μὲν εἶναι οἱ φέροντες ἀπολυτήριον δευτέρας τάξεως τοῦ γυμνασίου, δευτεροβάθμιοι δέ οἱ φέροντες ἀπολυτήριον ἐλληνικοῦ σχολείου. Ἀμφότεροι δέ ὑποχρεοῦνται νά φοιτῶσιν ἐπὶ ἑξαμηνίαν παρὰ τινι τῶν εἰς τὰς ἑδρας τῶν διοικήσεων διευθυντῶν δημοτικῶν σχολείων διὰ νά ἐκμάθωσι τὴν νέαν μέθοδον τῆς διδασκαλίας. Τοῦτο δέ θέλει βεβαιοῦσθαι διὰ πιστοποιητικοῦ τοῦ διευθυντοῦ.

Άρθρο 10. Οἱ διευθυνταὶ τῶν εἰς τὰς ἑδρας τῶν διοικήσεων δημοτικῶν σχολείων θέλουσι λαμβάνει μισθὸν 800 γροσίων κατὰ μῆνα, οἱ πρωτοβάθμιοι 400 καί οἱ δευτεροβάθμιοι 300.

Άρθρο 11. Εἰς τά δημοτικά σχολεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ὑπερβαίνει τοὺς 100 διορίζεται καί εἷς βοηθὸς φέρον ἀπολυτήριον ἐλληνικοῦ σχολείου μὲ μηνιαῖον μισθὸν γρόσια 200.

Άρθρο 12. Μέχρις οὗ καταρτισθῶσιν ἱκανοὶ δημοδιδάσκαλοι ἔχοντες τὰ ἀνωτέρω προσόντα, θέλουσι διορίζεσθαι οἱ σχετικῶς κρείττονες, οἵτινες ἐξεταζόμενοι ὑπὸ ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἤθελον εστί ἱκανοί· οἱ δέ διωρισμένοι ἤδη δημοδιδάσκαλοι θέλουσιν ὑποβληθῇ εἰς ἐξετάσεις ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς καί οἱ μὲν ἱκανοὶ πρόκειται λάβει πτυχίον ἀναλόγως τῆς ἱκανότητός των, οἱ δέ ἀνίκανοι θέλουσιν ἀποβληθῇ.

Άρθρο 13. Δημοδιδάσκαλοι μὴ φέροντες τὰ ὠρισμένα ὑπὸ τοῦ νόμου προσόντα, ἀλλὰ διορισθέντες ἐξ ἀνάγκης, θέλουσιν εἶσθαι προσωνοὶ μέχρις οὗ ἤθελε παρουσιασθῇ ἄλλος ἔχων τὰ προσόντα, ὅστις δέ ἀντικαθιστᾷ τὸν μὴ κεκτημένον αὐτά.

Άρθρο 14. Οί τοιοῦτοι προσωρινοί δημοδιδάσκαλοι δέν θά λαμβάνουσι τούς ὑπό τοῦ 10 ἄρθρου ὀριζόμενους μισθούς, ἀλλ' ὀλιγωτέρους οὐχί ὅμως καί κατωτέρους τῶν 200 γροσίων διά τούς δημοδιδασκάλους καί 150 διά τούς βοηθούς.

Άρθρο 15. Εἰς τάς ἔδρας τῶν διοικήσεων ὑπάρχει ἀνά ἓν ἐλληνικόν σχολεῖον συνιστάμενον ἐκ τριῶν πράξεων θέλουσι δέ διορίζεσθαι εἰς αὐτό τρεῖς διδάσκαλοι ὁ τῆς πρώτης, τῆς δευτέρας καί τῆς τρίτης τάξεως. Καί ὁ μέν τῆς πρώτης ἦτοι ἀνώτατης τάξεως διδάσκαλος, ὅστις λέγεται σχολάρχης, ὀφείλει νά ἔχει πτυχίον πρώτης ἢ δευτέρας τάξεως ἐλληνοδιδασκάλου, οἱ δέ διδάσκαλοι τῆς δευτέρας καί τρίτης τάξεως πρέπει νά ἔχωσιν ἀπολυτήριον γυμνασίου.

Άρθρο 16. Ὁ μισθός τοῦ μέν σχολάρχου εἶναι γρόσια 1200 κατά μῆνα, τοῦ τῆς δευτέρας τάξεως διδασκάλου γρόσια 700 καί τοῦ τῆς τρίτης γρόσια 600.

Άρθρο 17. Τά ἤδη ὑπάρχοντα ἐλληνικά σχολεῖα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις θά διατηρηθῶσι τροποποιούμενα κατά τά κεκανονισμένα περί τῶν ἐν ταῖς ἔδραις τῶν διοικήσεων. Θά συνιστῶνται δέ βαθμηδόν νέα, εἰς ὅσας ἐπαρχίας δέν ὑπάρχουσι τοιαῦτα, ὅταν παρουσιασθῶσι 10 –15 μαθηταί δι' ἐκάστην τάξιν.

Άρθρο 18. Οἱ ἤδη ὑπάρχοντες ἐλληνοδιδάσκαλοι εἰς τάς ἔδρας τῶν διοικήσεων καί τάς ἐπαρχίας ὀφείλουσι νά ἔχωσι τά ὑπό τοῦ νόμου ὀριζόμενα προσόντα. Ἀπαλλάττονται δέ τῆς τοιαύτης ὑποχρέωσεως οἱ διδάξαντες εὐδοκίμως τοῦλάχιστον ἐπὶ πενταετίαν εἰς τό σχολεῖον εἰς ὃ ἤδη εὐρίσκονται, ἀλλ' ὁ μισθός τῶν τοιούτων εἶναι κατώτερος τῶν ἐχόντων τά προσόντα· 900 γρόσια τοῦ σχολάρχου, 600 τοῦ τῆς δευτέρας καί 500 τοῦ τῆς τρίτης τάξεως διδασκάλου.

Άρθρο 19. Συνιστᾶται ἐν Κρήτῃ ἐν γυμνάσιον, εἰς ὃ διορίζονται ἕξ καθηγηταί, 4 τῶν κλασικῶν γλωσσῶν, τῆς ιστορίας καί φιλοσοφίας καί τῶν ἱερῶν, 1 τῶν μαθηματικῶν καί 1 τῆς γαλλικῆς γλώσσης. Οἱ καθηγηταί τῶν μαθηματικῶν καί τῶν γαλλικῶν διορίζονται ἅμα τῇ συμπληρώσει τοῦ γυμνασίου.

Άρθρο 20. Διά νά διορισθῇ τις καθηγητής εἰς ἓν Γυμνάσιον ὀφείλει νά ἔχη δίπλωμα τοῦλάχιστον τελειοδίδακτου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς πανεπιστημίου τινός. Εἰς δέ τῶν καθηγητῶν θέλει φέρι τόν τίτλον γυμνασιάρχου, θέλει δέ διορίζεσθαι τοιοῦτος ὁ καί διά τῇν πεῖραν του καί διά τό ἀνώτερον γνώρισμα τοῦ πτυχίου του ὑπερέχων τῶν συναδέλφων του.

Άρθρο 21. Οἱ μισθοί τῶν καθηγητῶν τοῦ γυμνασίου ὀρίζονται ὡς ἐξῆς: Ὁ μέν γυμνασιάρχης θέλει λαμβάνει γρ. 1800 κατά μῆνα, οἱ δέ λοιποί καθηγηταί ἀνά γρ. 1500 πλὴν τοῦ τῆς γαλλικῆς, ὅστις θέλει λαμβάνει γρ. 1000.

Άρθρο 22. Τά γυμνάσια ταῦτα θέλουν συμπληροῦνται βαθμηδόν καί οὕτως, ὥστε ἕκαστον ἔτος νά προστίθεται μία τάξις ἀνωτέρα, ὅταν ὁ ἀριθμός τῶν προβιβασθέντων ἀπό τῆς ἀμέσως κατωτέρας τάξεως μαθητῶν δέν εἶναι ὀλιγώτερος τῶν 10, ἐν ἐναντία περιπτώσει θέλει ἀναβάλλεσθαι ἡ σύστασις τῆς ἀνωτέρας τάξεως μέχρις οὗ ὑπάρξη ὁ ὠρισμένος ὑπό τοῦ παρόντος ἄρθρου ἀριθμός τῶν μαθητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περί Ἐφορειῶν τῶν ἐκπαιδευτηρίων

Άρθρο 23. Τά ἐν Κρήτῃ σχολεῖα θέλουν διευθύνεσθαι κατ' εὐθεΐαν ὑπό ἐφορειῶν.

Άρθρο 24. Τά δημοτικά σχολεῖα ἐκάστου δήμου θέλουν διευθύνεσθαι ὑπό ἐφορείας ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ χριστιανοῦ δημάρχου ἢ τοῦ α' δημαρχικοῦ παρέδρου καί ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐγγραμμάτων δημοτῶν ἐκλεγομένων ὑπό τῶν δημογερόντων τῶν ἀποτελούντων τήν δημοτικὴν περιφέρειαν.

Άρθρο 25. Τά ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐλληνικά σχολεῖα θέλουν διευθύνεσθαι ὑπό ἐφορείας συγκειμένης ἐκ τῶν μελῶν ἰσαριθμῶν πρὸς τοὺς δήμους εἰς τοὺς ὁποίους διαιρεῖται ἡ ἐπαρχία συμπεριλαμβανομένου ὡς μέλους καί τοῦ δημοτικοῦ ἐπαρχιακοῦ ἱατροῦ. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, αἵτινες ἀποτελοῦνται ἐκ δύο δήμων, θά ἐκλέγονται δύο μέλη ἐξ ἐκάστου δήμου.

Άρθρο 26. Τά δέ ἐν ταῖς ἑδραῖς τῶν διοικήσεων ἐλλ. σχολεῖα καί γυμνάσια θέλουν διευθύνεσθαι ὑπό ἐφορείας, ἧς θά προεδρεύῃ ὁ οἰκεῖος Ἀρχιερεὺς, ἐν ἐλλείψει δ' αὐτοῦ ὁ ἐπίτροπος του, καί ἡτις θά ἀποτελῇται ἐξ ἐνός ἀντιπροσώπου ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας τοῦ τμήματος καί ἐξ ἐνός πολίτου ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης διοικήσεως, εἰ δυνατόν, ἐπιστήμονος. Καί οἱ μὲν ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαρχιῶν θέλουσιν ἐκλέγεσθαι ὑπό τῶν δημάρχων τῆς ἐπαρχίας, ὁ δέ τῆς πόλεως ὑπό τῶν δημογερόντων αὐτῆς.

Άρθρο 27. Ἡ διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας ἐκάστης ἐφορείας εἶναι διετής. Εἰς τὰς πόλεις ἢ ἐκλογή τῶν Ἐφορειῶν θά γίνεται κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰθισμένα. Αἱ δημοτικά ἐφορεῖα τῶν πόλεων θά ἔχωσιν ἐποπτεῖαν ἐφ' ὅλων τῶν σχολείων τῶν πόλεων, ἐκτός τοῦ γυμνασίου διὰ τὴν πόλιν, εἰς ἣν τοῦτο θά συστηθῇ, θά ἀπαρτίζωνται δέ ἐκ τεσσάρων μελῶν.

Άρθρο 28. Αἱ κατὰ δήμους ἐφορεῖαι φροντίζουν νά συσταθῶσι τὰ ἀναγκαζοῦντα σχολεῖα εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ δήμου των τηρουμένης τῆς ἐν τῷ ἄρθρ. 1 καί 2 ὀριζομένης ἀναλογίας. Ἐπιτηροῦσιν εἰς τὴν καλὴν κατάστασιν τῶν καταστημάτων τῶν σχολείων, εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῶν διδασκάλων, εἰς τὴν

υποχρεωτικήν καί τακτικήν φοίτησιν τῶν παίδων κατά τό 7 ἄρθρ. Ἐπιβάλλουν καί εἰσπράτουν τά ὀριζόμενα ἐν τῷ 7 ἄρθρ. πρόστιμα κλπ.

Ἄρθρο 29. Αἱ ἐπαρχιακαί ἐφορεῖαι φροντίζουνσι περί τῆς καλῆς διατηρήσεως τῆς οἰκοδομῆς τῶν Ἑλλ. σχολείων καί περί τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων τῶν Ἑλληνοδιδασκάλων.

Ἄρθρο 30. Αἱ δέ εἰς τάς ἑδρας τῶν διοικήσεων Ἐφορεῖαι φροντίζουνσι περί τῶν ἐν ταῖς ἑδραῖς Ἑλλ. σχολείων καί τοῦ γυμνασίου, περί τῆς καλῆς καταστάσεως τῶν οἰκοδομῶν, περί τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων τῶν Ἑλληνοδιδασκάλων καί καθηγητῶν, περί τοῦ διορισμοῦ τῶν διδασκάλων, ἑλληνοδιδασκάλων καί καθηγητῶν ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ τῶν δημοτικῶν καί ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν συμφώνως μετά περί προσόντων ἄρθρα καί περί τῆς παύσεως αὐτῶν, ἐάν αἱ κατά αὐτῶν αἰτιάσεις τῶν δημοτικῶν καί ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν συμφώνως μετά περί προσόντων ἄρθρα περί τῆς παύσεως αὐτῶν, ἐάν αἱ κατά αὐτῶν αἰτιάσεις τῶν δημοτικῶν καί ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν στηρίζονται εἰς ἀποχρῶντας λόγους.

Ἄρθρο 31. Αἱ εἰς τάς ἑδρας τῶν Διοικήσεως ἐφορεῖαι, αἱ ὁποῖαι ὡς ἐκ τῆς συστάσεως τῶν ἀντιπροσωπεύουσι ὁλόκληρον τό τμήμα, θεωροῦνται αὐτοδικαίως ὡς αἱ ἀνώταται ἐφορεῖαι πρὸς ἃς πρέπει νά ἀπευθύνονται αἱ κατά δήμους καί κατ' ἐπαρχίας ἐφορεῖαι: α') Ὅσακις πρόκειται νά ζητήσωσι τόν διορισμόν διδασκάλου δημοτικοῦ ἢ ἑλληνικοῦ σχολείου, β') Ὅσακις τίς τῶν διδασκάλων δέν ἐκπληροῖ τό καθῆκόν του, ἐφ' ᾧ ἐπὶ ἀδιαφειλονεικῆτων ἀποδείξεων παύεται ὁ διδάσκαλος καί ἀναπληροῦται ὑπὸ ἄλλου συμφώνως με τά ὀριζόμενα προσόντα.

Ἄρθρο 32. Αἱ κατά δήμους καί κατ' ἐπαρχίας ἐφορεῖαι συντάττουσι κατ' ἔτος ἐκθέσεις περί τῶν ὑπὸ τήν δικαιοδοσίαν τῶν δημοτικῶν καί ἑλληνικῶν σχολείων, περιεχούσας τόν ἀριθμόν τῶν σχολείων, τῶν μαθητῶν, τῶν διδασκάλων καί τά προσόντα αὐτῶν, τάς ἐλλείψεις τῶν σχολείων καί ὅ,τι τυχόν ἔθελεν ἐνδιαφέρει ἀμέσως εἰς τά σχολεῖα.

Ἄρθρο 33. Τάς ἐκθέσεις ταύτας θά διαβιβάζωσιν εἰς τάς οἰκείας ἐφορείας τῶν ἐδρῶν τῶν Διοικήσεων αἱ ὁποῖαι ὀφείλουσι νά διαβιβάζωσι ταύτας εἰς τό Γεν. Διοικητικόν Συμβούλιον συνοδεύουσαι αὐτάς μέ τάς ἰδίας ἐκθέσεις, αἵτινες πραγματεύονται τά κατά τά ἑλλ. σχολεῖα καί τά γυμνάσια.

Ἄρθρο 34. Τό Γεν. Διοικ. Συμβούλιον λαμβάνον τάς ἐκθέσεις ταύτας, θέλει φροντίζειν ἵνα ἐκπληρῶνται οἱ κείμενοι περί παιδείας νόμοι.

Άρθρο 35. Αἱ εἰς τὰς ἑδρας τῶν διοικήσεων ἐφορεῖαι φροντίζουσι περὶ τῆς ἐγκαίρου καὶ ἀμερολήπτου πληρωμῆς τῶν μισθῶν τῶν δημοδιδασκάλων, ἐλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν τοῦ τμήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ τῶν ἐξετάσεων καὶ τῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν

Άρθρο 36. Ἀπαξ τοῦ ἔτους θέλουσι γίνεσθαι αἱ δημόσιαι ἐξετάσεις τῶν μὲν δημοτικῶν σχολείων κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου, τῶν δὲ ἐλληνικῶν μεσοῦντος τοῦ μηνὸς Ἰουλίου καὶ τῶν γυμνασίων μεσοῦντος τοῦ Ἰουνίου.

Αἱ δὲ διακοπαὶ θέλουσι διαρκεῖ μέχρι τῆς πρώτης Σεπτεμβρίου, ἡ δὲ ἑναρξὺς τῶν τακτικῶν μαθημάτων θὰ γίνηται τὴν 10 Σεπτεμβρίου.

Άρθρο 37. Τὰ μέλη τῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν τῶν κατὰ δήμους καὶ κατ' ἐπαρχίας σχολείων θέλουσιν ὀρίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἐφορειῶν τῶν οἰκείων τμημάτων, θέλουσι δὲ συντάττει ἀκριβῆ ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων, εἰς τῶν ὁποίων τὰς ἐξετάσεις παρευρέθησαν καὶ θέλουσι ὑποβάλλει αὐτὴν εἰς τὰς ἐφορείας ὡς ὧν διωρίσθησαν.

Άρθρο 38. Τὰ μέλη τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἐν ταῖς ἑδραῖς τῶν Διοικήσεων ἐλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων θέλουσιν ὀρίζεσθαι ἐπίσης ὑπὸ τῶν ἐφορειῶν τῶν Διοικήσεων ὀφείλουσι δὲ νὰ εἶναι ἐπιστήμονες ἢ ἄλλως εὐπαιδευτοὶ καὶ νὰ συντάττωσιν ἀκριβῆ ἔκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῶν σχολείων. ἢν θὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὴν ἐφορείαν.

Άρθρο 39. Ἐκτὸς τῶν ἐκτάκτων τούτων ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν θὰ ὑπάρχη καὶ διαρκὲς ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ γυμνασιάρχου ἢ διευθυντοῦ τοῦ Ἑλλ. σχολείου, τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Δημ. Σχολείου τῆς ἑδρας καὶ ἑξ ἑνὸς τῶν ἐλληνοδιδασκάλων ἢ καθηγητῶν, ὃν ἀπὸ κοινοῦ οἱ συνάδελφοί του ἠθέλον ὑποδείξει.

Άρθρο 40. Καθήκοντα τῆς διαρκοῦς ταύτης ἐπιτροπῆς εἶναι τὰ ἑξῆς:

- α) Νὰ ὑποβάλλῃ εἰς ἐξετάσεις τοὺς θέλοντας νὰ διορισθῶσι δημοδιδασκάλους καὶ νὰ πιστοποιῇ τὰ περὶ τῆς ἱκανότητός των, νὰ ἐξελέγξῃ δὲ τοὺς ἤδη διωρισμένους.
- β) Νὰ φροντίζῃ περὶ τοῦ συστήματος τῆς διδασκαλίας διὰ νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν καλλήτερον καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὰ καταλλήλα διδακτικά βιβλία. Ταῦτα δὲ πάντα θὰ ἐνεργῇ ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ τῇ προτάσει τῆς ἐφορείας τοῦ τμήματος, ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοιαύτης προτάσεως αὐταπαγγέλτως νὰ προβῇ εἰς τοῦτο δύναται καὶ νὰ ὑποβάλλῃ τὰς παρατηρήσεις της εἰς τὴν ἐφορείαν.

Άρθρο 41. Όταν παρουσιάζονται περισσότεροι του ενός υποψήφιοι διά μίαν καί την αὐτήν θέσιν προτιμᾶται ὁ ἔχων ἀνωτέρα προσόντα, λαμβανομένης ὑπ’ ὄψει κατὰ δεύτερον λόγον καί τῆς πείρας. Ἄν δ’ οἱ αἰτούντες τήν θέσιν εἶναι ἴσοι, ἀποφασίζεται τίς θά καταλάβῃ αὐτήν διά διαγωνισμοῦ, ἐκτελουμένου ὑπό τῶν μελῶν τῆς διαρκοῦς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περί Πόρων

Άρθρο 42. Κοινοί πόροι τῶν σχολείων εἶναι:

Τό ἀναλογοῦν εἰς τοὺς χριστιανούς

α΄) Ἐκ τῆς ἐτησίως ὑπό τῆς Συνελεύσεως ψηφιζομένης ὑπέρ τῶν σχολείων πιστώσεως.

β΄) Ἐκ τοῦ ὑπέρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως διατιθεμένου ἡμίσεως τῶν ἐτησίων τόκων τοῦ Κοινωφελοῦς ταμείου.

γ΄) Ἐκ 500.000 γροσίων, τὰ ὅποια διατίθενται ὑπέρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐκ τοῦ ἡμίσεως τῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ κοινωφελοῦς ταμείου ὀίκων ὠφελειῶν αὐτοῦ.

δ΄) Ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων κρατήσεων.

Άρθρο 43. Μερικοὶ δέ πόροι τῶν σχολείων ἐκάστης Διοικήσεως εἶναι:

α΄) Τα λαμβανόμενα ἐκ τῶν μοναστηριακῶν προσόδων κατὰ τὰ ἐν ἰδιαιτέρα συνεδριάσει τῶν Χριστιανικῶν μελῶν τῆς Γεν. Συνελεύσεως ἀποφασισθησόμενα.

β΄) Οἱ ἐπὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων καί τῶν οἰκοδομῶν φόροι.

γ΄) Τὰ δικαιώματα ἐγγραφῶν, ἐνδεικτικῶν καί ἀπολυτηρίων, ἔτινα θά ὀρίσωσιν αἱ ἐφορεῖαι τῶν διοικήσεων.

Άρθρο 44. Μερικώτεροι δέ πόροι ἐκάστης κοινότητος εἶναι αἱ πρόσοδοι τῆς ἰδιαιτέρας περιουσίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων καί τὰ καταλειπόμενα αὐτοῖς κληροδοτήματα ὡς καί αἱ πρόσοδοι τῶν κτημάτων τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν, αἱ ὅποια διαχειριζόμεναι ὑπό τῶν οἰκείων ἐφορειῶν χρησιμεύουσιν εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τῆς κοινότητος σχολείων καί τὰ δυνάμει τοῦ παρόντος νόμου εἰσπραττόμενα πρόστιμα.

Άρθρο 45. Τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν τῶν χρημάτων τῶν προερχομένων εἴτε ἐκ τῶν κοινῶν εἴτε ἐκ τῶν εἰδικῶν πόρων ἔχουσιν αἱ εἰς τὰς ἑδρας τῶν Διοικήσεων ἐφορεῖαι, αἱ ὅποια ὑποχρεοῦνται μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ χρόνου ὑπηρεσίας των νὰ δίδωσιν εὐθύνας τῆς διαχειρίσεώς των εἰς ἀντιπροσώπους τῶν ἐπαρχειῶν καί τῆς ἑδρας Διοικήσεως, οἵτινες ἐκλέγονται ἐπὶ τούτῳ 2 ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας θά

ἀποστέλλωσι δέ ἐκθέσεις ἀκριβεῖς τῶν λογαριασμῶν εἰς τό Γενικόν Διοικητικόν Συμβούλιον, τό ὅποῖον θά ὑποβάλλῃ αὐτάς εἰς τās Γενικάς Συνελεύσεις.

Ἄρθρο 46. Ἐκάστη ἐφορεία εἴτε δημοτική εἴτε ἐπαρχιακή καί τμηματική θά ἔχει ἓνα φερέγγυον ταμίαν, ὅστις δυνατόν νά ᾖ καί μή μέλος αὐτῆς, ἀλλά δέν θά λαμβάνῃ μισθόν διά τήν ὑπηρεσίαν του ταύτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Περί Παρθεναγωγείων

Ἄρθρο 47. Εἰς τās ἑδρας τῶν διοικήσεων ἐπὶ τοῦ παρόντος θέλει συσταθῇ ἀνά ἓν παρθεναγωγεῖον, τό ὅποῖον θέλει συντηρεῖσθαι ἐκ τῶν μερικότερων πόρων, οὓς ἀναφέρει τό ἄρθρον 45 τοῦ παρόντος νόμου τῆς κοινότητος εἰς ἣν εἶναι ἰδρυμένον καθὼς καί ἐκ τῶν ἐκουσίων συνεισφορῶν τῶν κατοίκων. Ἀλλά καί εἰς τās κωμοπόλεις καί τά χωριά δύνανται νά συσταθῶσι παρθεναγωγεῖα, συντηρούμενα ἐκ τῶν παρομοίων πόρων.

Ἄρθρο 48. Αἱ διδασκάλισσαι τῶν παρθεναγωγείων τῶν μέν ἐδρῶν τῶν Διοικήσεων ὀφείλουσι νά φέρωσι πτυχίον, τῶν δέ χωρίων καί κωμοπόλεων ἀπολυτήριον ἑνός ἐν ταῖς ἑδραῖς παρθεναγωγείων.

Ἄρθρο 49. Οἱ ἐλληνοδασκαλοὶ καί καθηγηταὶ ὑποχρεοῦνται νά διδάσκωσιν εἰς τὰ ἐν ταῖς ἑδραῖς τῶν διοικήσεων παρθεναγωγεῖα.

Ἄρθρο 50. Τα παρθεναγωγεῖα τῶν μέν χωρίων καί κωμοπόλεων ἐποπτεύονται ὑπὸ τῶν δημοτικῶν καί ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν, τὰ δέ τῶν ἐδρῶν τῶν διοικήσεων ὑπὸ τῶν ἐφορειῶν τῶν τμημάτων.

Ἄρθρο 51. Τὰ ἐνταῖς ἑδραῖς τῶν διοικήσεων παρθεναγωγεῖα ἀπαρτίζονται ἐκ δύο τμημάτων, τοῦ δημοτικοῦ καί τοῦ ἐλληνικοῦ καί τό μέν δημοτικόν θά συντηρῇται ἐκ τῶν μερικότερων πόρων, τό δέ ἐλληνικόν ἐκ τῶν κοινῶν πόρων τοῦ τμήματος.

Ἄρθρο 52. Ὁ ὁρισμός τοῦ μισθοῦ τῶν διδασκαλισσῶν ἀφίεται εἰς τήν ἐκτίμησιν τῶν ἐφορειῶν. Ὅποσδήποτε δέν πρέπει νά εἶνε κατώτερος τῶν 250 γροσίων τό μῆνα.

Ἄρθρο 53. Τὰ παρθεναγωγεῖα ὑπάγονται ἐπίσης ὡς πρὸς τήν ἐποπτείαν, τήν πληρωμήν τῶν μισθῶν τῶν διδασκαλισσῶν καί λοιπά εἰς τὰ περί δημοτικῶν, ἐλληνικῶν σχολείων κεκανονισμένα.

ἈΡΘΡΑ ΑΚΡΟΤΕΛΕΥΤΑΙΑ

1) Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καί πόλεσιν ἢ σύστασις τῶν δημοτικῶν σχολείων καί τῶν ἐλληνικῶν θά γίνηται συγχρόνως, καθόσον οἱ πόροι τό ἐπιτρέπουσι, προτιμωμένων πάντοτε τῶν δημοτικῶν σχολείων.

2) Ο όρισμός τῶν ἐν τοῖς ἄρθροις 16, 17, 18, 21 ὀριζομένων μισθῶν τῶν δημοδιδασκάλων, ἑλληνοδιδασκάλων καὶ καθηγητῶν ἐννοεῖται κατὰ τὸν ἀνώτατον ὅρον.

3) Εἰς τὸ Γενικὸν Διοικητικὸν Συμβούλιον ἀνατίθεται ἡ ἀκριβὴς ἐκτέλεσις τοῦ παρόντος νόμου.

Ἐψηφίσθη τὴν 8 καὶ 9 Μαΐου 1881 καὶ ἐκηρύχθη ἐκτελέσιμος τὴν 24 Ἰουνίου 1881 διὰ τοῦ ὑπ' ἀρθ. 801/957 Διατάγματος.

Σημείωση 8^η (Σελ. 102 Διατριβῆς)

Οἱ προστριβές γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς ἐδρας τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς Καινουργίου – Πυργιωτίσσης

Με ἀφορμὴ τὴν ἐξαρση τῆς νόσου «εὐλογιάς» στὸν κάμπο τῆς Μεσαράς, κατὰ τὸ 1884, ξεσπᾷ ἀντιπαράθεση μεταξὺ τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῶν Επαρχιῶν Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης γιὰ τὴν ἐδρα τῆς σχολῆς.

Ἀρκετὰ ἦταν τὰ ἐγγράφα καὶ ὄχι μόνον ποὺ ἐντοπίσαμε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρευνᾶς μας, τὰ σημαντικότερα τῶν ὁποίων παραθέτουμε:

* Στις 24 Ἰουνίου 1884, με ἐπιστολὴ τοὺς 64 κάτοικοι Καινουργίου καὶ Πυργιωτίσσης, ὅπως υπογράφουν, ζητοῦν ἀπὸ τὴν Τμηματικὴ Εφορεία, ζητοῦν τὴν μεταφορὰ τῆς σχολῆς ἀπὸ τὸ Πετροκεφάλι στὴν Πόμπια. Καὶ τοῦτο : ...διότι ὡς ἡ πείρα ἀπέδειξε δὲν εἶνε τὸ κατάλληλον μέρος ὡς πρὸς τὴν ὑγείαν, τοῦτο εἶνε ὁμολογούμενον. Ἀλλὰ καθ' μέρος πρὸς διδασκαλίαν κατάλληλον καὶ ἐπαρκές δὲν ὑπάρχει καὶ διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ ὑποφέρουν τὰ πάνδενα καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν χολαίνει. Ἐλπίζομεν ὅτι μέχρις ὅτου οἰκοδομηθῇ εἰδικὸν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν σχολὴν κατάστημα ἢ σεβαστὴ Εφορεία θέλει ἐγκρίνει τὴν αἰτησίαν μας καὶ διατάξει τὴν εἰς Πομπηϊαν μετάθεσιν τῆς ἔδρας, ἔνθα καὶ ὑγιεινότερον μέρος εἶνε καὶ κατάστημα εὐρύχωρον ὑπάρχει, ὅπου εἶνε δυνατόν νά γίνηται ἡ ἐργασία τῆς Σχολῆς ἀνέτως μέχρι τῆς οἰκοδομῆς εἰδικοῦ καταστήματος ...¹⁰⁵⁹.

* Στις 17 Αὐγούστου 1884, ὁ Εμμανουὴλ Εἰρηναῖος (Σχολάρχης τῆς σχολῆς), γράφει στὴν ΤΜΕ ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο δωμάτια τῆς σχολῆς: ...καταληφθέν μετεβλήθη εἰς οἶνοπωλεῖον ὑπὸ τοῦ ἰδιοκτῆτου, ὅστις ἀρνεῖται ἐπιμόνωνς νά ἐκκενώσῃ

¹⁰⁵⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 204-163 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῆς επαρχίας Καινουργίου, πρὸς τὴν ΤΜΕ, ποὺ ζητοῦν τὴ μεταφορὰ τῆς Σχολῆς στὴν Πόμπια. (Πόμπια, 25 Ἰουνίου 1884).

καί νά παραχωρήσῃ αὐτό καί ἐφέτος... Στη συνέχεια ζητά νά διατάξῃ ἡ Εφορεία τῇ μεταφορᾷ τῆς σχολῆς ἀπὸ τὸ Πετροκεφάλι στὴν Πόμπια, ὅπως ἔχει αποφασίσει ἡ πλειοψηφία τῆς ἐπαρχίας, ἀφοῦ τὸ ἓνα δωμάτιο δὲν εἶναι ἱκανὸ νά φιλοξενήσῃ καὶ τὶς τρεῖς τάξεις τοῦ Σχολείου¹⁰⁶⁰.

* Στις 21 Αὐγούστου 1884 ἡ ΤΜΕ γράφει στὸν Κ. Μαλικούτη, γιαντὸ καὶ ἐπόπτη τῶν σχολείων τῆς Μεσαράς, σχετικὰ με τὸ κτιριακὸ τῆς Ε Σ Καινουργίου – Πυργιώτισσας. Του ζητά νά ἐλέγξει ἀν ἡ αἴθουσα τοῦ σχολείου ἔχει μετατραπεί σε οἰνοπωλεῖο καὶ ἀν συμβαίνει τούτο νά συνεννοηθεῖ με τοὺς Δημάρχους τῆς περιοχῆς, προκειμένου νά βρεθεῖ κατάλληλη αἴθουσα στὸ ἴδιο χωριό. Του ζητά ἀκόμη νά τοὺς ἐνημερώσῃ, προκειμένου τὴν 1^η Σεπτεμβρίου ποὺ ἀρχίζουν τὰ μαθήματα ἡ Σχολὴ νά εἶναι ἐτοιμοὶ νά δεχθεῖ τοὺς μαθητὲς, διαφορετικὰ θὰ διατάξῃ τὴν οριστικὴ μεταφορᾷ τῆς σχολῆς στὴν Πόμπια.¹⁰⁶¹

* Στις 25 Αὐγούστου 1884, 285 κάτοικοι τῆς Πυργιώτισσας, με ἐπιστολὴ τοὺς στὴν ΤΜΕ, ἀφοῦ κάνουν ἐιδικὴ ἀναφορὰ γιὰ τοὺς λόγους ἰδρύσεως Δημοτικῶν καὶ Ἑλληνικῶν Σχολείων σύμφωνα με τὸ νόμο περὶ παιδείας ποὺ ψήφισε τὸ 1881 ἡ Βουλὴ, γράφουν ὅτι ἡ Εφορεία ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὸ μεγάλο ἀρχικὸ τῆς σκοπὸ: *...ὁ ὁποῖος εἶνε μηδὲν τέκνον μηδετέρας τῶν ἐπαρχιῶν νά μείνῃ ἄγευστον παιδείας, τὴν ἰδίαν δὲ ἀπόφασιν ἀναιροῦσα, θέλει νά περιορίσῃ τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας δῶρα εἰς μόνον τὰ τέκνα τῆς ἐπαρχίας Καινουργίου (μέρους δηλ. αὐτῆς, Πομπηίας καὶ πλησιοχώρων), μετατεθεῖσα τὴν ἐδρὰ τῆς Σχολῆς...* Στη συνέχεια ἀναφέρει ὅτι ἡ μεταφορὰ αὐτὴ τοὺς συγκλόνισε, ἀφοῦ τώρα μόνον ὅσοι ἔχουν οἰκονομικὴ δυνατότητα θὰ μποροῦν νά στέλνουν τὰ παιδεῖα τοὺς στὸ Ἡράκλειο καὶ τούτο: *...διότι διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Πυργιώτισσας ἐλάχιστα σημαίνει, ἂν ἐν Πομπιῇ ἢ ἐν Ἡρακλείῳ εἶνε ἡ Ἑλληνικὴ Σχολή. Δέν εἶνε ἀδίκον ὁλοκλήρου ἐπαρχίας ἄποροι νέοι νά μένουσιν ἀμαθεῖς χάριν τριῶν ἢ τεσσάρων κωμῶν παίδων...* Γράφουν ἐπίσης γιὰ τὸ θέμα τῶν κτιρίων, ποὺ ὅπως ἀναφέρουν, ἀν εἶναι πραγματικὸ, προτείνουν ἄλλη λύση γιὰ ἐδρὰ τῆς σχολῆς καὶ συγκεκριμένα: *...τὴν Μονὴν Παναγίαν τὴν Καλυβιανήν, ἐν ἣ δύνανται τὶς νά εὖρῃ οὐ μόνον οἶκημα κατάλληλότερον διὰ*

¹⁰⁶⁰ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-97 ΑΔΗ: Ὁ Εἰρηναῖος ἐνημερώνει τὴν ΤΜΕ ὅτι ἡ αἴθουσα τῆς Σχολῆς ἐγίνε οἰνοπωλεῖο ἀπὸ τὸν ιδιοκτῆτὴ τῆς. (Πόμπια, 17 Αὐγούστου 1884).

¹⁰⁶¹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-100 ΑΔΗ: Ἡ ΤΜΕ ζητά σύσκεψη τῶν Δημάρχων τῆς περιοχῆς, προκειμένου νά βρεθεῖ κατάλληλο κτίριο γιὰ σχολεῖο, διαφορετικὰ θὰ μεταφερθεῖ προσωρινὰ ἡ Σχολὴ στὴν Πόμπια, (Ἡράκλειο, 21 Αὐγούστου 1884).

Σχολεῖον, ἀλλὰ καὶ δωμάτια προσφορώτατα πρὸς διαμονὴν τῶν ἐκ τῶν ἀνωτέρων χωρίων μαθητῶν, εὐπόρων τε καὶ μὴ εὐπόρων, καὶ ἡ ὁποία Μονή, ὡς εἶνε εἰς θέσιν ἢ Σεβαστὴ Ἐφορεία κάλλιστα νὰ γινώσκη, κεῖται ἐπὶ τῆς αὐτῆς καὶ εἰς κόμη Πετροκεφάλι γραμμῆς... Τέλος ζητοῦν ἀπὸ την Εφορεία νὰ ἀναστεῖλει την ἀπόφασή της γιὰ μεταφορὰ της ἐδρας στην Πόμπια καὶ ἀν χρειαστεῖ νὰ τη μεταφέρει, αὐτὴ νὰ μεταφερθεῖ στην Παναγιά Καλυβιανή¹⁰⁶².

* Στις 30 Αυγούστου 1884, ὁ Μαλικούτης γράφει στην ΤΜΕ ὅτι ἡ σύσκεψη τῶν Δημάρχων καὶ ἐπαρχιακῶν ἐφόρων στο Πετροκεφάλι δὲν ἔφερε ἀποτέλεσμα, ἀφοῦ οἱ τῆς Καινουργίου ζητοῦσαν ὡς ἐδρα την Πόμπια καὶ οἱ τῆς Πυργιώτισσας τὸ Πετροκεφάλι: *...Καὶ ἐπειδὴ οὐκ ἡδυνήθησαν νὰ πείσωσι τὸν καταλαβόντα τό οἶκημα, τό τέως εἰς ἑν Ἑλληνικὴ Σχολὴ χρησίμευσαν νὰ ἐκκενώσῃ καὶ παραδώσῃ αὐτό πρὸς τὸν σκοπόν, πρὸς ὃν καὶ μέχρι τοῦδε ἐχρησίμευσεν, οὐδὲ νὰ εὗρωσιν ἕτερον, εἰ μὴ φουρνόσπιτον τι, ὡς σταθμός χωροφυλάκων χρησίμευσαν ἄλλοτε νῦν δὲ ὡς νοσοκομεῖον εὐλογιέντων, καὶ ἐπομένως πάλιν ἀκατάλληλον πρὸς διδασκαλίαν...* Τέλος ζητᾷ την ἀμεση μεταφορὰ της σχολῆς στην Πόμπια, ὅπου: *...ἐκεῖ ἐν τῷ ἐνετικῷ μεγάρῳ ἐν ᾧ αἶθουσα εὐρεῖα πρὸς διδασκαλίαν ὑπάρχουσι καὶ οἰκήματα ὑγιεινὰ ἀνὰ τὴν κωμόπολιν διὰ νὰ καταλύσωσιν οἱ μαθηταί...*¹⁰⁶³.

* Στις 2 Σεπτεμβρίου 1884, ἡ ΤΜΕ με ἐπιστολὴ της στον ἐπὶ τῆς τῶν Σχολείων της Μεσσαράς Κ. Μαλικούτη, τον ἐνημερώνει γιὰ την ἀπόφασή της γιὰ τὴ μεταφορὰ της ἐδρας της σχολῆς ἀπὸ τὸ Πετροκεφάλι στην Πόμπια, λόγῳ ἐλλείψεως οἰκήματος γιὰ τὴ στέγασή της. Ἡ μεταφορὰ κρίνεται προσωρινή, μέχρι νὰ ετοιμαστεῖ κατάλληλο κτίριο στο Πετροκεφάλι ποὺ θὰ στεγάσῃ τὴ Σχολή¹⁰⁶⁴.

* Στις 5 Σεπτεμβρίου 1884, ἡ ΤΜΕ ἐνημερώνει με προσωπικὲς ἐπιστολὲς τοὺς ἐπαρχιακοὺς ἐφόρους της Πυργιώτισσας Κων/νο Πολυχρονάκη (Βόρρους), Ἀναγνώστη Παπαδοφραγκάκη (Πιτσιδία) καὶ Ζαχαρία Χελιδονάκη (Γρηγοριά), γιὰ τὴν προσωρινή μεταφορὰ της ἐδρας της σχολῆς ἀπὸ τὸ Πετροκεφάλι στην Πόμπια¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁶² Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-113/117 ΑΔΗ: Οἱ κάτοικοι τῆς Πυργιώτισσας (285 υπογραφές), ζητοῦν ἡ Σχολὴ νὰ παραμείνῃ στο Πετροκεφάλι, διαφορετικὰ νὰ μεταφερθεῖ στην Καλυβιανή (Πετροκεφάλι, 25 Αυγούστου 1884).

¹⁰⁶³ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-173ΑΔΗ: Ὁ Μαλικούτης ἐνημερώνει τὴν ΤΜΕ ὅτι δὲν βρέθηκε κατάλληλο οἶκημα γιὰ σχολεῖο στο Πετροκεφάλι, (Μοίρες, 30 Αυγούστου 1884).

¹⁰⁶⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 207-5 Ἡ ΤΜΕ ἀποφασίζει τὴν προσωρινή μεταφορὰ της Σχολῆς στην Πόμπια. (Ηράκλειο, 2 Σεπτεμβρίου 1884).

* Στις 6 Σεπτεμβρίου 1884, οι Δήμαρχοι, Επαρχιακοί και Δημοτική Έφοροι της Πυργιώτισσας, με επιστολή τους στην ΤΜΕ, παραθέτουν τις δικές τους απόψεις για το φλέγον την περιοχή θέμα:

- Για τη μεταφορά της σχολής, αναφέρουν ότι το πληροφορήθηκαν από το Μαλικούτη, τον οποίο και κατηγορούν για την όλη του στάση, αφού δεν τους ειδοποίησε για τη σύσκεψη στο Πετροκεφάλι (30 Αυγούστου), στην οποία πήγαν απρόσκλητοι. Στη γενόμενη συζήτηση μεροληπτούσε συνεχώς υπέρ της μεταφοράς της σχολής στην Πόμπια, ενώ είπε ότι οι δημογέροντες του Πετροκεφαλίου δεν επιθυμούσαν πλέον την παρουσία της σχολής στο χωριό τους, πράγμα που οι ίδιοι το διέψευσαν. Ενημερώνουν τη ΤΜΕ να μη δώσει βάση στην έκθεση του Μαλικούτη, γιατί δεν θα είναι αντικειμενική.
- Αναφέρουν ότι επισκέφτηκαν 4 οικήματα, ικανά να φιλοξενήσουν τη σχολή, αλλά και τα 4 απορρίφθηκαν από τον Μαλικούτη. Μάλιστα το ένα είχε 3 αίθουσες ικανές να φιλοξενήσουν και τις 3 τάξεις του σχολείου. Αλλά αυτός τα απέρριψε ισχυριζόμενος ότι το ένα ήταν στενό, το άλλο παλιό, το άλλο οθωμανικό, το άλλο λόγω συνθηκών υγιεινής κ.α
- Η μεταφορά στην Πόμπια, δεν θα λύσει προβλήματα καθώς δεν υπάρχουν χώροι κατάλληλοι για τη στέγαση της σχολής. Ο προτεινόμενος, όπως γράφουν, πύργος, για οίκημα του σχολείου ελάχιστα πληρεί τους απαιτούμενους όρους στέγασης σχολείου.
- Υπαινίσσονται για: *...ιδιοτέλεια καί αντιπαιδεία δύο ατόμων...* (Εννοούν μάλλον τους Μαλικούτη και Ειρηναίο, βασικούς υπέρμαχους της μεταφοράς της σχολής.)
- Γράφουν ότι η μεταφορά της σχολής θα οδηγήσει σε αμάθεια τους μαθητές της Πυργιώτισσας, καθώς η Πόμπια δεν εξυπηρετεί για την αποστολή μαθητών.
- Σημειώνουν ότι έχει βρεθεί χώρος για την οικοδόμηση του σχολείου, το οποίο και μπορεί να κτισθεί από χρήματα του ταμείου της Καλυβιανής Παναγίας. Μάλιστα ζητούν να σταλούν τα σχέδια του σχολείου από το μηχανικό, προκειμένου να αρχίσουν οι εργασίες..
- Τέλος κάνουν έκκληση για μια ακόμη φορά να μη πραγματοποιηθεί η μεταφορά της σχολής, καθώς θα είναι αφορμή να διακόψουν τις σπουδές τους αρκετοί άποροι μαθητές.

¹⁰⁶⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 207-37 ΑΔΗ: Η ΤΜΕ ενημερώνει τους επαρχιακούς εφόρους της Πυργιώτισσας για τη μεταφορά της Σχολής, (Ηράκλειο, 5 Σεπτεμβρίου 1884).

Το έγγραφο υπογράφουν ο Δήμαρχος Κισσών Ι. Πολιουδάκης, οι επαρχιακοί έφοροι Αντώνιος Πολυχρονάκης και Ν. Χατζιδάκης καθώς και οι δημοτικοί έφοροι Νικολετάκης, Α. Παπαδοφραγκάκης, Αναγνώστης Χατζής Κουμεντάκης, Θεμιστοκλής Στεφανάκης, Ιωάννης Διανευτάκης, Ηλίας Ρηγάκης, Ζαχάρης Χελιδόνης και Γεώργιος Κασοτάκης¹⁰⁶⁶.

* Στις 14 Σεπτεμβρίου 1884, η ΤΜΕ ζητά από τον Μαλικούτη να εξετάσει αν οίκημα που ανήκει στον Αγά Βέη Βραλεράκη στο Πετροκεφάλι, είναι κατάλληλο για τη στέγαση της σχολής, οίκημα μάλιστα που παραχωρείται δωρεάν. Επισημαίνει στον Μαλικούτη ότι η μεταφορά έγινε αποκλειστικά λόγω έλλειψης οικήματος και ότι οι κάτοικοι επιμένουν ότι χώροι κατάλληλοι υπάρχουν¹⁰⁶⁷.

* Στις 15 Σεπτεμβρίου 1884, ο Μαλικούτης πληροφορεί την ΤΜΕ ότι ο Ειρηναίος απέστειλε ανθρώπους ικανούς από την Πόμπια, οι οποίοι πανηγυρικά μετέφεραν τα πράγματα της σχολής και μάλιστα τα μαθήματα άρχισαν ήδη¹⁰⁶⁸.

* Στις 16 Σεπτεμβρίου 1884, η ΤΜΕ πληροφορεί τους επαρχιακούς και δημοτικούς εφόρους της Πυργιώτισσας, ότι η μεταφορά της σχολής είναι προσωρινή, ότι έγινε αποκλειστικά λόγω έλλειψης οικήματος και ότι δεν στηρίχθηκε μόνο στις αναφορές του Μαλικούτη, αλλά και σε άλλες αναφορές. Τέλος τους ζητά να ετοιμάσουν τα απαιτούμενα υλικά, πέτρες και ασβέστη, για το οίκημα και η ΤΜΕ θα στείλει αρμόδιο μηχανικό, και θα είναι αρωγός από τα χρήματα της Παναγιάς Καλυβιανής που υπάρχουν κατατιθέμενα στη ΧΟΤ¹⁰⁶⁹.

Σημείωση 9^η (Σελ. 115 Διατριβής)

Η έκθεση Φιλίππου

Σε πίνακες τα στοιχεία της έκθεσης Φιλίππου, είναι τα παρακάτω:

ΕΚΘΕΣΗ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (1870)				
ΠΟΛΕΙΣ	ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ	ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΗΜΙΓΥΜΝΑΣΙΑ
ΧΑΝΙΑ	1/250 μαθητές	1/200 μαθήτριες	1/100 μαθητές	1/50 μαθητές
ΡΕΘΥΜΝΟ	1/170 μαθητές	1/120 μαθήτριες	1/60 μαθητές	1/20 μαθητές

¹⁰⁶⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7- 220/223 ΑΔΗ: Οι Δήμαρχοι, οι Δημοτικοί και οι Επαρχιακοί έφοροι της Πυργιώτισσας, ζητούν τη μη πραγματοποίησης της μεταφοράς της Σχολής από το Πετροκεφάλι στην Πόμπια. (Πετροκεφάλι, 6 Σεπτεμβρίου 1884).

¹⁰⁶⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 207-116 ΑΔΗ: Η ΤΜΕ ζητά από τον Μαλικούτη να ελέγξει οίκημα Οθωμανού στο Πετροκεφάλι, αν είναι κατάλληλο για σχολείο, (Ηράκλειο, 14 Ιουλίου 1884).

¹⁰⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-226 ΑΔΗ: Ο Μαλικούτης πληροφορεί την ΤΜΕ ότι έγινε η μεταφορά της Σχολής από το Πετροκεφάλι στην Πόμπια (Μοίρες, 15 Σεπτεμβρίου 1884).

¹⁰⁶⁹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 7-277 ΑΔΗ: Η ΤΜΕ ενημερώνει τους επαρχιακούς και δημοτικούς εφόρους της Πυργιώτισσας για τους λόγους της μεταφοράς της Σχολής, (Ηράκλειο, 16 Σεπτεμβρίου 1884).

ΗΡΑΚΛΕΙΟ	1/250 μαθητές	1/200 μαθήτριες	1/100 μαθητές	1/50 μαθητές
ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ				
ΕΠ. ΚΙΣΑΜΟΥ	ΕΠ. ΣΕΛΙΝΟΥ	ΕΠ. ΚΥΔΩΝΙΑ	ΕΠ. ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ	ΕΠ. ΣΦΑΚΙΩΝ
ΓΡΥΜΠΙΛΙΑΝΑ	ΤΣΙΣΚΙΑΝΑ	ΛΑΚΚΟΥΣ	ΦΡΕ	ΕΜΠΡΟΣΓΙΑΛΛΟΣ
ΚΑΜΙΣΙΑΝΑ	ΣΑΡΑΚΙΝΑ	ΑΚΡΩΤΗΡΙ	ΚΕΦΑΛΑ	ΑΣΚΥΦΟΥ
ΣΠΗΛΙΑ	ΕΠΑΝΟΧΩΡΙ	ΠΥΡΓΟΣ	ΒΑΦΕ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗ
ΓΟΥΒΕΣ	ΚΑΜΠΑΝΟ	ΠΛΑΤΑΝΙΑΣ	ΑΣΗ ΓΩΝΙΑ	ΚΟΜΙΤΑΔΕΣ
ΡΟΥΜΑΤΑ	ΛΙΒΑΔΑ	ΓΑΛΑΤΑΣ	ΚΑΛΥΒΕΣ	
ΠΑΝΕΘΥΜΟ	ΡΟΔΟΒΑΝΙ	ΧΑΛΕΠΑΣ		
ΡΟΔΩΠΟ	ΚΑΛΑΜΙ	ΚΑΜΠΟΥΣ		
ΚΑΣΤΕΛΛΙ	ΚΑΚΟΔΙΚΙ			
ΚΑΛΥΒΙΑΝΗ				
ΜΕΣΟΓΕΙΑ				
ΤΟΠΟΛΙΑ				
ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ				
ΔΡΑΠΑΝΙΑ				
ΠΟΤΑΜΙΔΑ				
ΒΛΑΤΟΣ				
ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ				
ΕΠ. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	ΕΠ. ΑΓ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	ΕΠ. ΑΜΑΡΙΟΥ	ΕΠ. ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ	
ΑΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟ	ΣΕΛΙΑ	ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ	ΜΑΡΓΑΡΙΤΕΣ	
ΜΕΓ. ΕΠΙΣΚΟΠΗ	ΛΕΥΚΟΓΕΙΑ	ΜΕΡΩΝΑΣ	ΜΕΛΙΔΟΝΙ	
ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ	ΚΕΡΑΜΕ	ΒΥΖΑΡΙ	ΑΝΩΓΕΙΑ	
ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗ	ΑΓ. ΠΝΕΥΜΑ		ΓΑΡΑΖΟ	
ΠΗΓΗ	ΜΕΛΑΜΠΕΣ		ΒΙΡΑΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ	
	ΡΟΔΑΚΙΝΟ			
ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ				
ΕΠ. ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ	ΕΠ. ΤΕΜΕΝΟΥΣ	ΕΠ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	ΕΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	ΕΠ. ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ
ΑΓΙΟΣ ΜΥΡΩΝΑΣ	ΑΡΧΑΝΕΣ	ΠΟΜΠΙΑ	ΠΙΤΣΙΔΙΑ	ΧΑΡΑΚΑΣ
ΚΡΟΥΣΩΝΑΣ	ΔΑΦΝΕΣ	ΓΕΡΓΕΡΗ	ΣΙΒΑΣ	ΠΡΕΒΕΛΙΑΝΑ
ΚΙΘΑΡΙΔΑ	ΒΕΝΕΡΑΤΟ		ΤΥΜΠΑΚΙ	
ΕΠ. ΠΕΔΙΑΔΟΣ				
ΑΝΩΠΟΛΗ				
ΣΜΑΡΙ				
ΠΑΝΑΓΙΑ				

ΑΒΔΟΥ				
ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ				
ΘΡΑΨΑΝΟΣ				
ΚΑΛΝΙ-ΚΑΣΤΕΛΛΙ				
ΕΚΘΕΣΗ ΦΙΛΙΠΠΟΥ 1870				
ΕΠΑΡΧΙΕΣ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ
ΚΙΣΑΜΟΥ	12	1	4	800
ΣΕΛΙΝΟΥ	8	1	2	100
ΚΥΔΩΝΙΑΣ	6	0	6	800
ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ	5	0	5	300
ΣΦΑΚΙΩΝ	4	0	2	100
ΣΥΝΟΛΟ ΧΑΝΙΩΝ	35	2	19	2100
	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ
ΡΕΘΥΜΝΗΣ	5	0	10	300
ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	6	0	6	400
ΑΜΑΡΙΟΥ	4	0	5	140
ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ	4	0	5	220
ΣΥΝ. ΡΕΘΥΜΝΗΣ	19	0	26	1060
	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ
ΠΕΔΙΑΔΑΣ	7	0	10	800
ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ	3	0	7	300
ΤΕΜΕΝΟΥΣ	3	0	5	200
ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ	3	0	5	200
ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ	2	0	5	120
ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ	1	0	2	80
ΣΥΝ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	19	0	34	1700
	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	ΜΑΘΗΤΕΣ
ΡΙΖΟΥ	2	0	2	200
ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ	5	0	3	400
ΛΑΣΙΘΙΟΥ	1	0	3	400
ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ	4	0	4	170
ΣΗΤΕΙΑΣ	4	0	7	350
ΣΥΝΟΛΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ	16	0	19	1520

Σημείωση 10^η (Σελ. 115 Διατριβής)

Ο Νόμος του 1889

Το 1889 σημαδεύεται από μια ατυχή χριστιανική επανάσταση, που έδωσε όμως την ευκαιρία στο Γενικό Διοικητή του νησιού Ν. Σαρντίσκη, να ανακαλέσει το χάρτη της Χαλέπας με φερμάνι που δημοσιεύθηκε παράνομα στις 17 Δεκεμβρίου 1899 και επανέφερε την τουρκοκρατία των παλιών καιρών στην Κρήτη¹⁰⁷⁰.

Παράλληλα προχώρησε και να προχωρήσει στην ψήφιση νέου νόμου για την παιδεία στις 21 Μαΐου 1889 από τους χριστιανούς πληρεξούσιους της Γενικής

¹⁰⁷⁰

Βλ. Θ. Δετοράκη ο.π. σ. 389

Συνέλευσης και ο οποίος δημοσιεύτηκε στο υπ' αριθμ. 1039 φύλλο της εφημερίδας Κρήτης με ημερομηνία 7 Ιουνίου 1889.¹⁰⁷¹

Πολλά είναι τα χαρακτηριστικά αυτού του νόμου:

- Η δημοτική εκπαίδευση παρέχεται δωρεάν.
- Ορίζει την υποχρεωτική εκπαίδευση.
- Εισάγει το Νηπιαγωγείο.
- Περιέχει πλήρη κατάλογο των σχολείων του νησιού.

Ο νόμος του 1889 αποτελείται από 14 κεφάλαια και 83 άρθρα, ενώ το παράρτημα του νόμου περιέχει επίσης 2 κεφάλια και 9 άρθρα.

NOMOS 1889

Περί του διορισμού των διδασκάλων των Ελληνικών εκπαιδευτήριων της Νήσου

Η ΓΕΝΙΚΗ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ψηφίζει

Πάς διορισμός διδασκάλων γενόμενος από τούδε υπό των υπαρχουσών τμηματικών εφορειών, προ της κυρώσεως τού νέου περί παιδείας νόμου δια το επίον έτος θεωρείται άκυρος και εν ή περιπτώσει εγένετο δια συμβολαίου.

Πάσα αγωγή περί αποζημιώσεως δεν ακούεται.

Ο παρών νόμος ισχύει άμα τη δημοσιεύσει αυτού εν τη εφημερίδι της Γεν. Διοικήσεως.

Εψηφίσθη κατά την κδ' συνεδρίαν της Κ' συνόδου της Γεν. των Κρητών Συνελεύσεως, εκηρύχθη εκτελεστός δια του υπ' άριθ. 1224 1585 της 29 Μαΐου 1889 διατάγματος τής Γεν. Διοικήσεως και εδημοσιεύθη εν τω υπ' άριθ. 1036 της **31 Μαΐου 1889** φύλλο της Κρήτης.

NOMOS

Περί καταργήσεως του περί παιδείας Νόμου των Χριστιανικών σχολείων

Η ΓΕΝΙΚΗ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ψηφίζεται

«Καταργεί τον από της 8ης και 9ης Μαΐου 1881 ψηφισθέντα περί παιδείας Νόμον των Χριστιανικων Σχολείων».

¹⁰⁷¹

Βλ. Αντ. Χουρδάκης ο.π. σ. 58 & 59

Εψηφίσθη κατά την ΚΗ' συνεδρίαν της Κ' συνόδου της Γεν. των Κρητών Συνελεύσεως, εκηρύχθη εκτελεστός δια του υπ' αριθ. 12321603 της 2 Ιουνίου 1889 διατάγματος της Γεν. Διοικήσεως και έδημοσιεύθη εν τω υπ' αριθ. 1039 της 7 Ιουνίου 1889 φύλλο της Κρήτης.

ΝΟΜΟΣ

Περί παιδείας

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περί Ιδρύσεως Σχολείων

Άρθρ. 1. Τα εν Κρήτη Χριστιανικά Σχολεία διαιρούνται εις Νηπιαγωγεία, Δημοτικά σχολεία, Ελληνικά σχολεία, Γυμνάσια και Παρθεναγωγεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περί δημοτικών Σχολείων

Άρθρ. 2. Εν εκάστη έδρα Διοικήσεως συνιστάται πλήρες πρότυπον Δημοτικών Σχολείον διευθυνόμενον υπό διευθυντού φέροντος πτυχίον ανεγνωρισμένου τινός Διδασκαλείου πρώτης και δευτέρας τάξεως (άριστα και λίαν καλώς). Εάν ο αριθμός των μαθητών υπερβαίνει εν τούτω τους 80, ο διευθυντής παραλαμβάνει και βοηθόν με δίπλωμα, εί δυνατόν, τρίτης τάξεως (καλώς) διδασκαλείου· εάν οι μαθηταί είναι υπέρ τους 150, οι βοηθοί είναι δύο, εάν δ' υπέρ τούς 200, οι βοηθοί είναι τρεις. Βοηθοί δύνανται να δωρισθώσι και εν τοις επαρχιακοίς πρωτοβαθμίοις, όταν πληρώνται οι ανωτέροι όροι.

Άρθρ. 3. Τα εν ταις επαρχίαις δημοτικά σχολεία διαιρούνται εις τρεις τάξεις: εις πρωτοβάθμια, δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια. Και πρωτοβάθμιον καλείται το εις ο φοιτώσιν 80 και πλέον μαθηταί δευτεροβάθμιων δε το εις ο φοιτώσιν υπέρ τους 40, τριτοβάθμιον δε το εις ο φοιτώσιν όλιγώτεροι των 40.

Άρθρ. 4. Εάν δεν υπάρχωσιν είκοσι τουλάχιστον μαθηταί, δεν ιδρύεται Δημοτικόν Σχολείον.

Άρθρ. 5. Συμφώνως προς τα άρθρα 2-3 ορίζονται εν τω παρόντι κατ' επαρχίας τα εξής Σχολεία.

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Τμήμα Χανίων

Πόλις Χανίων εν πρότυπον

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

Δήμος Ακρωτηρίου

Εις Καμπάνι Β' τάξεως - εις Χαλέπαν Α' - εις Μουζουρά Γ' - εις Άρώνι Γ' και εις Στέρναις Β'.

Δήμος Περιβολίων

Εις Περιβολία Β' τάξεως - εις Γαλατά Ρ: - ης Νεροκούρου Γ' - εις Πλατανιά Γ' - εις Άγίαν Μαρίναν Γ' και εις Μουρνιές Β.

Δήμος Κεραμειών

Εις Κάμπους Β' τάξεως - εις Μαλάξαν Γ - εις Γερολάκκον Β' και εις τα Κοντόπουλα Γ.

Δήμος Αληκιανού

Εις Άληκιανού Α' τάξεως - εις Φουρνέ Β' - εις Βρύσες Γ' και εις Βατόλακον Β.

Δήμος Λάκκων

Εις Λάκκους Α' τάξεως - εις Πρασέ Γ - εις Σκαφιδάκια Β' - εις Μεσκλά Β' και εις Θέρισσον Γ.

Δήμος Πύργου Ψιλονέρου

Εις Γεράνι Α' τάξεως - εις Ξαμουδοχώρι Β' - εις Νεριανά Γ' - εις Κοντομαρί Γ και εις Μάλεμε Β'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΙΣΣΑΜΟΥ

Δήμος Βουκολιών

Εις Παλαιά Ρούματα Α' τάξεως - εις Άνώσκελη Γ' - εις Μούλετε Β' - και εις Βούβες Β'.

Δήμος Σπηλιάς

Εις Σπηλιάν Α' τάξεως - εις Ροδοπού Β' - εις Νοχιά Γ - εις Καμησιανά Β' - εις Βασιλόπουλον Γ - και εις Πολεμάρχι Γ'.

Δήμος Πανεθύμου

Εις Πανέθυμον Α' τάξεως - εις Μουρί Γ - εις Κάρη Γ' - εις Κορακιανά Β' - εις Αζιμβραγού Β' - και εις Καραίς Γ'.

Δήμος Καστελλίου

Εις Καστέλλιον Β' τάξεως - εις Γαλουβά Β' - εις Συρικάρι Γ' - εις Τοπόλια Α' - εις Ποταμίδα Γ' - εις Δραπανιά Β' - και εις Καλάθενες Γ'.

Δήμος Έννεα Χωρίων

Εις Άμυγδαλοκεφάλι Γ΄ τάξεως - εις Κάμπον Γ - εις Έλος Β' - εις Κεφάλι Α' – εις Κούνενι Β' - και εις Βλάτος Γ΄.

Δήμος Μεσογείων

Εις Έπάνω Μεσόγεια Α' τάξεως - και εις Κάτω Μεσόγεια Β΄.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΕΛΥΝΟΥ

Δήμος Κανδάνου

Εις Κάνδανον Γ τάξεως - εις Άγ. Πατέρας Β' - εις Αρχιστράτηγον Α' - και εις Μουχιά Β΄.

Δήμος Καμπανού

Εις Καμπανού Α' τάξεως - εις Ροδοβάνι Β' - εις Λειβάδα Γ' - εις Επανοχώρι Β'- εις Σκάψην Γ - εις Παπαδιανά Γ' - και εις Άγ. Ειρήνην Β΄.

Δήμος Παλαιοχώρας

Εις Άσφενδηλέ Γ τάξεως - εις Σκλαβοπούλαν Β' - εις Βοθιανά Γ - εις Βούταν Α' - και εις Σαρκίαν Β΄.

ΤΜΗΜΑ ΣΦΑΚΙΩΝ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ

Δήμος Βάμου

Εις Βάμον πρότυπον - εις Καλαμίτσι Β' τάξεως - εις Κεφαλά Α' - εις Σελιά Γ – εις Ξεροστέρνι Γ και εις Γαβαλοχώρι Β'.

Δήμος Αρμένων

Εις Αρμένους Α' τάξεως - εις Καλύβες Γ' - εις Κοκκινοχώρι Γ - εις Πλάκαν Γ – εις Νεοχώρι Β' και εις Πρόβαρμα Γ'.

Δήμος Φρε

Εις Φρε Α' τάξεως - εις Παϊδοχώρι Γ΄ - εις Μελιδόνη Γ΄ - εις Ραμνήν Γ΄ - εις Νήπος Β' - εις Βαφέν Β' - εις Τζιτζιφέν Γ και εις Κάιναν Γ΄.

Δήμος Μαθέ

Εις Ασιγωνιάν Β' τάξεως - εις Κουρνάν Α' - εις Πάτημα Γ΄ - εις Αλήκαμπον Β' – εις Μάζαν Γ και εις Εμπρόσνερον Β'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΦΑΚΙΩΝ

Δήμος Χώρας Σφακίων

Εις Χώραν Σφακίων Α' τάξεως - εις Μουρή Γ' και εις Γάυδον Γ'.

Δήμος Ανωπόλεως

Εις Ανώπολιν Α' τάξεως και εις Λουτρόν Γ'.

Δήμος Αγίου Ιωάννου

Εις Άγιον Ιωάννην Β' τάξεως - εις Άράδεναν Γ' και ης Αγ. Ρουμέλην Γ'.

Δήμος Ίμβρου

Εις Ίμβρον Β' τάξεως και εις Κομιτάδες Β'.

Δήμος Καλλικράτους

Εις Καλλικράτην Α' τάξεως και εις Σκαλωτήν Γ'.

Δήμος Ασκύφου

Εις Άσκυφον Α' τάξεως.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Δήμος Φοίνικος

Εις Ροδάκινον Β' τάξεως - εις Σελιά Α' - εις Μύρθιον Β' και εις Λευκόϊα Β'.

Δήμος Λάμπης

Εις Σπήλι Α' τάξεως - εις Μουρνέ Γ' - εις Αγκουσελιανά Β' - και εις Άγιον Ιωάννην Γ'.

Δήμος Αγίου Πνεύματος

Εις Ακούμια Α' τάξεως - εις Βάτον Γ' - εις Δουμαεργιό Γ' και εις Κεραμέ Β'.

Δήμος Μελάμπων

Εις Μέλαμπες Α' τάξεως - εις Κρύα Βρύσι Β' - και εις Σακτούρια Γ'.

ΤΜΗΜΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Πόλις Ρεθύμνης εν Πρότυπον.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΡΕΘΥΜΝΗΣ

Δήμος Ατσιποπούλου

Εις Άτσιπόπουλον Α' τάξεως - εις Πρινέν Β' - εις Γάλλου Γ' και εις Γωνιαν Γ'.

Δήμος Ρουστίκων

Εις Ρούστικα Β' τάξεως - εις Αγ. Κωνσταντίνον Β' - και εις Μαλάκι Γ'.

Δήμος Αργυρουπόλεως

Εις Άργυρούπολιν Β' τάξεως - εις Επισκοπήν Γ' - εις Μυριοκέφαλα Γ' - και εις Μπιλαντρέδο Γ'.

Δήμος Χρωμοναστηρίου

Εις Αρμένους Β' τάξεως - εις Ρουσοσπήτι Γ' - εις Χρωμοναστήρι Γ - εις Καρέ Γ' - και εις Πρασέν Γ'.

Δήμος Πηγής

Εις Πηγην Β' τάξεως - εις Άδελε Γ' και εις Παγκαλοχώρι Γ'.

Δήμος Αμνάτου

Εις Άμνατον Γ' τάξεως - εις Κυριάνα Γ' - εις Χάρκια Γ και εις Περιβόλια Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Δήμος Δαμάστας

Εις Δαμάσταν Γ' τάξεως - εις Χώνον Γ' - και εις Φόδελε Γ'.

Δήμος Ανωγείων

Εις Ανώγεια Α' τάξεως και εις Αξόν Γ'.

Δήμος Γαράζου

Εις Γαράζον Α' τάξεως - εις Λειβάδια Γ' καί εις Κλεψίμια Γ'.

Δήμος Μαργαριτών

Εις Μαργαρίταις Α' τάξεως - εις Σκορδύλω Γ' και εις Πρινέ Γ.

Δήμος Μελιδωνίου

Εις Μελιδόνι Β' τάξεως - εις Πασσαλίτες Γ - εις Αχλαδέ Γ - εις Άγγελιανομέτοχα Γ' - εις Ρουμελην Γ ' και εις Χουμέρι Γ'.

Δήμος Αύδανιτών

Εις Αλιάκες Γ τάξεως και εις Άγιον Μάμαν Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΜΑΡΙΟΥ

Δήμος Μέρωνος

Εις Μέρωνα Β' τάξεως - εις Θρόνον Γ' - εις Γερακάρι Β' - και εις Καρίνες Γ.

Δήμος Μοναστηρακίου

Εις Φουρφουραν Α' τάξεως - εις Αποσέτι Γ' - εις Αμάρι Β' - εις Μπισταγήν Β' - και εις Βρύσες Γ'.

Δήμος Αποδούλου

Εις Πλάτανον Γ' τάξεως - εις Νίθαυρην Α' και εις Ανωμέρος Β'.

ΤΜΗΜΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

Πόλις Ηρακλείου εν πρότυπον.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΛΕΒΥΖΙΟΥ

Δήμος Αγίου Μύρωνος

Εις Άγιον Μύρωνα Α' τάξεως - εις Καλέσα Β' - εις Βούτες Γ' - εις Σταυράκια Γ' και εις Ευγενική Β'.

Δήμος Κρουσώνος

Εις Ασίτες Β' τάξεως - εις Πρινιά Γ' - εις Κιθαρίδα Γ' - εις Κρουσώνα Β' και εις Κορφές Β'.

Δήμος Τηλύσσου

Εις Γωνιές Γ' τάξεως - εις Αχλάδαν Γ' - εις Ρογδιά Γ' και εις Τήλυσσον Β'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΤΕΜΕΝΟΥΣ

Δήμος Δαφνών

Εις Δαφνές Β' τάξεως - εις Βενεράτο Γ' και εις Κανλί - Καστέλλι Β'.

Δήμος Αρχανών

Εις Αρχάναις Α' τάξεως.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΙΝΟΥΡΙΟΥ

Δήμος Ζαρού

Εις Ζαρόν Γ' τάξεως - εις Γέργερην Γ' - εις Βορίζα Γ' και εις Παλιάμα Γ'.

Δήμος Αμπελούζου

Εις Μητρόπολιν Β' τάξεως.

Δήμος Πλατάνου

Εις Βασιλικήν Γ' τάξεως - εις Ανώγεια Γ' - εις Μιαμού Γ' εις Πλώραν Β' - εις Πόμπη Α' - εις Πετροκεφάλι Β' και εις Αντισκάρη Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ

Δήμος Τυμπακίου

Εις Σίβαν Β' τάξεως - εις Κλίμα Γ' - εις Πιτισίδια Γ' - εις Καμηλάρη Γ' - και εις Τυμπάκιον Α'.

Δήμος Κισσών

Εἰς Βόρρους Β' τάξεως και εἰς Μαγαρικάρι Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ ΚΑΙ ΡΙΖΟΥ

Δήμος Χάρακα

Εἰς Χάρακαν Β' τάξεως - εἰς Ἑθιάν Γ - εἰς Ἀσίμη Γ - εἰς Ἀχεντριάν Γ - εἰς Καπε-
τανιανά Γ' και εἰς Λούκια Γ'.

Δήμος Σχοινιά

Εἰς Σχοινιάν Γ τάξεως - εἰς Ἴνι Γ' και εἰς Καστελλιανά Γ'.

Δήμος Μεγάλης Βρύσεως

Εἰς Αγίαν Βαρβάραν Γ' τάξεως - εἰς Μεγάλην Βρύσιν Γ' και εἰς Ἅγιον Θωμάν Γ'.

Δήμος Αρκαλοχωρίου

Εἰς Πατσίδες Γ' τάξεως.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Δήμος Λαγκάδος

Εἰς Μάλλια Β' τάξεως - εἰς Ποταμιές Γ - εἰς Πισκοπιανό Β' - εἰς Χερσόνησο Γ - εἰς
Μοχό Β' - εἰς Κράσι Β' - εἰς Αβδού Β' - σαι ης (sic) Γωνιαίς Γ'.

Δήμος Επισκοπής

Εἰς Καλό χωριό Γ τάξεως - εἰς Επισκοπὴν Β' - εἰς Σκαλάνι Γ' - εἰς Ἀνώπολιν
Γ' - εἰς Γούβες Β' - και εἰς Ἑληάν Γ'.

Δήμος Αγίων Παρασκιών

Εἰς Κουνάβους Β' τάξεως - εἰς Ἁγ. Παρασκιές Γ και εἰς Ἁγ. Βασίλειον Β'.

Δήμος Καστελλίου

Εἰς Ξυδάν Γ' τάξεως - εἰς Μουχτάρους Γ' - εἰς Ζωφόρους Γ - εἰς Ἀποστόλους
Β' - εἰς Σμάρι Γ - εἰς Καστέλλι Β' - εἰς Ἀμαριανό Γ' και εἰς Θραψανον Β'.

Δήμος Παναγιάς

Εἰς Παναγιάν Γ' τάξεως - εἰς Γεράκι Γ' - και εἰς Ἐμπαρον Γ'.

ΤΜΗΜΑ ΛΑΣΣΙΘΙΟΥ (sic)

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΕΡΑΜΒΕΛΛΟΥ

Εἰς Νεάπολιν εν πρότυπον.

Δήμος Βραχασίου

Εἰς Λατσίδαν Β' τάξεως - εἰς Βραχάσι Α' και εἰς Μίλατον Γ.

Δήμος Χουμεριάκου

Εἰς Βρύσες Γ' τάξεως - εἰς Χουμεριάκον Α' - εἰς Λίμνες Β' και εἰς Λακόνια Γ'.

Δήμος Φουρνής

Εις Καστέλλι Γ' τάξεως - εις Καρύδιον Γ' - εις Σχοιनीαν Γ' και εις Έλούντα Γ'.

Δήμος Κριτσάς

Εις Κριτσάν Α' τάξεως - εις Αγ. Νικόλαον Γ' - εις Καλό Χωριό Γ' - εις Πρίνα Γ' και εις Κρούστα Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΛΑΣΗΘΙΟΥ

Δήμος Τζερμιάδου

Εις Τζερμιάδον Α' τάξεως - εις Κρουσταλλένια Γ' - εις Μέσα Λασσίθι (*sic*) Γ' και εις Ποτάμους Γ'.

Δήμος Ψυχρού

Εις Αγ. Γεώργιον Α' τάξεως - εις Καμινάκι Β' και εις Πλάτη Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΒΙΑΝΝΟΥ

Δήμος Βιάννου

Εις Επάνω Βιάννον Α' τάξεως και εις Κάτω Βιάννον Γ'.

Δήμος Αγίου Βασιλείου

Εις Άγιον Βασίλειον Β' τάξεως - εις Αμυρά Γ' - εις Πεύκον Γ' - εις Καλάμι Γ' και εις Συκολόγον Γ'.

Δήμος Μουρνιών

Εις Μουρνιές Β' τάξεως - εις Μύθους Γ' - και εις Χριστόν Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΥ

Δήμος Ιεραπέτρου

Εις Ιεράπετρον Α' τάξεως - εις Μεσελέραν Γ' - εις Κεντρί Γ' και εις Γιαννίτσι Γ'.

Δήμος Κατωχωρίου

Εις Κάτω χωρίον Α' τάξεως - εις Έπάνω χωρίον Β' - εις Πισκοπίν Β' και εις Άγιον Ίωάννην Γ'.

Δήμος Ανατολής

Εις Άνατολήν Α' τάξεως - εις Μάλαις Β' και εις Καλαμαύκα Β'.

Δήμος Καβουσίου

Εις Καβούσι Α' τάξεως και εις Βασιλικήν Γ'.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΗΤΕΙΑΣ

Δήμος Λιμένος

Εις Λιμάνι Α' τάξεως - εις Πισκοκέφαλον Β' - εις Σκοπίν Γ' - εις Χαμέζι Γ' - εις Άχλαδιάν Γ' - εις Μαρωνιάν Γ' - εις Μετόχια Γ' και εις Ρούσσα Εκκλησιά Γ'.

Δήμος Χανδρό

Εις Χανδρά Β' τάξεως - εις Ἀρμένους (*sic*) Γ' - εις Ζίρον Β' - εις Απίδι Γ – εις Λιθίνες Γ' καί εις Σκλάβους Γ'.

Δήμος Καρυδίου

Εις Καρύδι Γ - εις Ζάκρον Γ - εις Κελάρια Γ - εις Παλαιόκαστρον Γ - εις Παληό Μιτάτο Γ και εις Σίτανον Γ'.

Δήμος Ρουκάκας

Εις Στραβοδοξάρι Β' τάξεως - εις Γρά Γ και εις Πεύκους Γ'.

Δήμος Τουρλωτής

Εις Τουρλωτήν Β' τάξεως - εις Λάστρον Γ - εις Σφάκαν Γ' και εις Μέσα Μουλιανά Γ'.

Άρθρ. 6. Η νυν οριζομένη διαίρεσις των Σχολείων δύναται συν τω χρόνω να μεταβάλληται υπό της Συνελεύσεως καθ' όσον πιστοποιείται επισήμως υπό των τμηματικών εφορειών ότι μεταβάλλονται αι εν τω 3 άρθρω διατυπωθείσαι σχέσεις.

Άρθρ. 7. Ό μισθός του διευθυντού προτύπου δημοτικού σχολείου είνε 800 γρόσια κατά μήνα, των δε βοηθών, αν μεν φέρωσι πτυχίον τρίτης τάξεως 500, αν δε στερώνται πτυχίου 300.

Άρθρ. 8. Ό μισθός του εν έπαρχιακώ πρωτοβαθμίω σχολείω διδάσκοντος είνε 300 γρόσια κατά μήνα, του εν δευτεροβαθμίω 250, του δε εν τριτοβαθμίω 180. Οι δε βοηθοί των εν ταις επαρχίαις πρωτοβαθμίων σχολείων λαμβάνουν 180 γρόσια κατά μήνα.

Άρθρ. 9. Τα δημοτικά σχολεία και τα οικήματα των δημοδιδασκάλων οικοδομούνται Τι ενοικιάζονται δαπάναις των χριστιανών δημοτών των χωρίων. Δεν συνιστάται δε σχολείον εφ' όσον δεν παρουσιασθώσι τ' αναγκαία καταστήματα ή οικήματα.

Άρθρ. 10. Ή δημοτική εκπαίδευσις είνε υποχρεωτική δια τα άρρενα από του 7^{ου} μέχρι του 10^{ου} έτους της ηλικίας αυτών.

Άρθρ. 11. Εις τον αρνούμενον να πέμπη τα εαυτού τέκνα τακτικώς εις το σχολείον επιβάλλεται προς όφελος του σχολείου πρόστιμον υπό του δημάρχου γρ. 5 δι' εκάστην (*sic*) πεντάδα απουσιών, εισπραττομένων και δια προσωπικής κρατήσεως.

Άρθρ. 12. Οι γονεΐς ή κηδεμόνες εξαιρούνται της υποχρεώσεως του 11 άρθρου α') όταν δια πιστοποιητικού ιατρού αποδεικνύηται ότι το παιδίον είνε καχεκτικόν β') όταν ο γονεύς ή κηδεμών άπορος ων έχη ανάγκην απόλυτον της υπηρεσίας του τέκνου του, ενός όντος και γ') όταν διδάσκονται κατ' οίκον τα τέκνα.

Άρθρ. 13. Εις τα εν ταις επαρχίαις δημοτικά σχολεία δύνανται να φοιτώσι και κο-
ράσια ηλικίας κατωτέρας των 10 ετών.

Άρθρ. 14. Επιτρέπεται εις τας κοινότητας χωρίων, αίτινες έχουσιν ιδιαιτέρους πό-
ρους, ή ίδρυσις προτύπων σχολείων κατά τα εν ταις έδραις των Διοικήσεων, αφοι κα-
ταβάλωσι προς συμπλήρωσιν του μισθού του διδασκάλου, του οριζομένου υπό του
νόμου, το υπόλοιπον προς εξίσωσιν προς τους εν ταις έδραις ομοβάθμους.

Άρθρ. 15(sic). Οι διδάσκαλοι των πρωτοβαθμίων εν ταις επαρχίαις δημοτικών scho-
λείων οφείλουσι να έχωσι ενδεικτικόν τουλάχιστον Βας τάξεως Γυμνασίου, οι
δευτεροβάθμιοι ενδεικτικόν Αης τουλάχιστον τάξεως Γυμνασίου και οι τριτοβάθμιοι
απολυτήριον τουλάχιστον Ελληνικού Σχολείου.

Άρθρ. 16. Όταν παρουσιάζονται δια μίαν διδασκαλικήν θέσιν δύο ή και πλείονες,
προτιμάται ο έχων ανωτέρας τάξεως ενδεικτικόν.

Άρθρ. 17. Δημοδιδάσκαλοι εύδοκίμως ασκήσαντες το εαυτών έργον επί πενταετίαν
τουλάχιστον θεωρούνται έχοντες προσόντα ανώτερα των ενδεικτικών της σπουδής
αυτών κατά ένα βαθμόν ήτοι ο έχων την πενταετή πείραν και απολυτήριον ελληνικού
σχολείου θεωρείται ως έχων ενδεικτικόν Αης τάξεως Γυμνασίου και ούτως εφεξής.

Άρθρ. 18. Πάς βουλόμενος να διορισθή δημοδιδάσκαλος πλην των φερόντων δι-
πλωμα διδασκαλείου, υποβάλλεται και εις εξετάσεις ενώπιον της διαρκούς
εξεταστικής επιτροπής.

Άρθρ. 19. Υποχρεούνται πάντες οι δημοδιδάσκαλοι να προσέρχονται κατά τον μήνα
Αύγουστον εις τας έδρας των Διοικήσεων, ίνα ασκώνται επί ένα μήνα υπό τού
διευθυντού τού οικείου προτύπου σχολείου εις την νεωτέραν μέθοδον.

Άρθρ. 20. Αμοιβή εις τον ασκούντα πλην τού τακτικού μισθού ορίζεται 800 γρόσια.

Άρθρ. 20 (sic). Όσοι δημοδιδάσκαλοι άνευ αποχρώντος λόγου δεν συμμορφούνται
προς την διάταξιν τού 19 άρθρου παύονται υπό της οικείας Εφορείας αποχρών δε λό-
γος θεωρείται ασθένεια πιστοποιουμένη υπό ιατρού.

Άρθρ. 22. Ίνα διορισθή τις δημοδιδάσκαλος, οφείλει να έχη ηλικίαν τουλάχιστον
είκοσιν ετών.

Άρθρ. 23. Εάν εις τι τμήμα δεν υπάρχωσι δημοδιδάσκαλοι φέροντες τα υπό τού
άρθρου 15 οριζόμενα προσόντα, διορίζονται και έχοντες κατώτερα προσόντα, αλλά
προσωρινώς, οπότε θα αντικαθιστώνται δια των φερόντων τ' απαιτούμενα προσόντα.

Άρθρ. 24. Το πρόγραμμα των εν τοις δημοτικοίς σχολείοις τού τμήματος διδασκέντων
μαθημάτων συντάσσεται υπό τού διευθυντού τού εν τη έδρα της διοικήσεως
προτύπου σχολείου και του Γυμνασιάρχου ή Διευθυντού Γυμνασίου και προ του

τέλους Ιουνίου αποστέλλεται εις πάντα τα σχολεία. Εν περιπτώσει διαφωνίας λύει την διαφοράν η τμηματική Εφορεία.

Άρθρ. 25. Το σχολικόν έτος άρχεται από της 15ης Σεπτεμβρίου, ο δε μισθός των διδασκάλων πληρώνεται μέχρι τέλους Αύγουστου από της ημέρας του διορισμού.

Άρθρ. 26. Ή δημοτική εκπαίδευσις παρέχεται δωρεάν, πληρώνεται δε δικαίωμα μόνον έγγραφής και δικαίωμα απολυτηρίου .

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περί Ελληνικών Σχολείων

Άρθρ. 27. Εν ταις έδραις των Διοικήσεων ωρύεται εν Ελληνικόν σχολείον πλήρες με τρεις τάξεις και τρεις διδασκάλους. Εν δε ταις επαρχίαις ωρύονται Ελληνικά Σχολεία με τρεις μεν τάξεις, άλλα με δύο διδασκάλους.

Άρθρ. 28. Εν ταις επομέναις επαρχίαις ιδρύεται εν Ελληνικόν σχολείον ως μία δ' επαρχία θεωρείται πάν Επαρχείον ούτινος ή περιφέρεια αποτελείται εκ δύο επαρχιών. 1) εν Κισσάμω, 2) εν Σελύνω, 3) έν Κυδωνία, 4) εν Σφακίοις, 5) εν Αγίω Βασιλείω, 6) εν Ρεθύμνη, 7) εν Αμαρίω, 8) εν Μυλοποτάμω, 9) εν Μαλεβιζίω και Τεμένι (sic), 10) εν Πεδιάδι, 11) εν Μονοφατσίω και Ρίζω, 12) εν Καινουρίω και Πυργιωτίσση, 13) εν Βιάννω, 14) εν Ιεραπέτρα, 15) εν Σιτεία και 16) εν Λασηθίω.

Άρθρ. 29. Αι έδραι των Ελληνικών σχολείων είνε μόνιμοι και ορίζονται ως εξής: 1) εν Κισσάμω ό Δραπανιάς, 2) εν Σελύνω η Κάνδανος, 3) εν Κυδωνία ο Σκινές, 4) εν Σφακίοις ο Πρόσγιαλος, 5) εν Αγίω Βασιλείω το Σπήλι, 6) εν Ρεθύμνη τα Ρούστικα, 7) εν Αμαρίω το Μοναστηράκι, 8) εν Μυλοποτάμω το Καστέλλι, 9) εν Μαλεβυζίω και Τεμένει ο Άγιος Μύρων, 10) εν Πεδιάδι το Αυδού, 11) εν Μονοφατσίω και Ρίζω ο Χάρακας, 12) εν Καινουρίω και Πυργιωτίσση η Πόμπη, 13) εν Βιάννω η Επάνω Βιάννος, 14) εν Σιτεία ο Λιψηήν, 15) εν Ίεραπέτρω (sic) η Ιεράπετρος και 16) εν Λασηθίω το Τζερμιάδον.

Άρθρ. 30. Οι Σχολάρχαι, όταν έχωσι τα εν τω 32 άρθρω οριζόμενα προσόντα, λαμβάνουσι μηνιαίον μισθόν γρόσια 900, όταν δε μη 700. Ο Ελληνοδιδάσκαλος της Β' τάξεως, όταν μεν έχη τα εν τω 33 άρθρω οριζόμενα προσόντα, λαμβάνει 700, όταν δε μη 600. Ό Ελληνοδιδάσκαλος της Α' τάξεως λαμβάνει μηνιαίον μισθόν γρόσια 600. Εν δε ταις επαρχίαις ένθα υπάρχουν δι δύο μόνον διδάσκαλοι, ο της α' τάξεως λαμβάνει μισθόν γρόσια 600.

Άρθρ. 31. Ο διδάσκαλος της ανωτάτης τάξεως φέρει τον τίτλον Σχολάρχου και προΐσταται του Ελλ. Σχολείου. Θωρούνται (sic) δε τα Ελλ. Σχολεία ως παραρτήματα του Γυμνασίου είτε πλήρους είτε ημιτελούς, όπου υπάρχει τοιούτον. Ο δε Γυμνασιάρ-

χης ή Διευθυντής του Γυμνασίου εποπτεύει τα Ελλ. Σχολεία, λαμβάνων μέρος εις την σύνταξιν του προγράμματος, συμφώνως προς τον νόμον.

Άρθρ. 32. Ο Σχολάρχης οφείλει να έχη πτυχίον (sic) γ' τάξεως Ελληνοδιδάσκαλου ή τριών ετών τακτικής αποδείξεις ακροάσεως μαθημάτων φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου τινός η πενταετή ευδόκιμον υπηρεσίαν ως Έλληνοδιδάσκαλος.

Άρθρ. 33. 'Ο διδάσκαλος της β' τάξεως οφείλει να έχη πτυχίον (sic) Β' τάξεως Ελληνοδιδασκάλου ή ενός έτους τακτικής αποδείξεις ακροάσεως μαθημάτων φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου τινός ή πενταετή εύδόκιμον υπηρεσίαν ως Ελληνοδιδάσκαλος.

Άρθρ. 34. Ο διδάσκαλος της Α' τάξεως, ήτοι της κατωτέρας, οφείλει να έχη απολυτήριον Γυμνασίου με βαθμόν τουλάχιστον καλώς.

Άρθρ. 35. 'Οσάκις παρουσιάζονται δύο ή πλείονες Ελληνοδιδάσκαλοι δια μίαν και την αυτήν θέσιν, προτιμάται ο έχων ανώτερα προσόντα. Όταν δε παρουσιάζονται ισόβαθμοι, τότε υποβάλλονται εις διαγωνισμόν υπό της διαρκούς εξεταστικής επιτροπείας.

Άρθρ. 36. Εάν δεν ευρίσκηται προσωπικόν πληρούν τους εν τις άρθροις 32, 33 και 34 όρους, διορίζονται προσωρινοί Ελληνοδιδάσκαλοι, έχοντες απαραιτήτως απολυτήριον Γυμνασίου, οίτινες όμως αντικαθιστώνται, άμα παρουσιαζομένων προσώπων με προσόντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περί Γυμνασίων

Άρθρ. 37. Τα υπάρχοντα πλήρη Γυμνάσια διατηρούνται όπως και τα ημιτελή, άτινα και προϊόντος του χρόνου δύνανται να συμπληρωθώσιν, επί ταις αυταίς, εφ' αϊς (sic) και μέχρι σήμερον προνομίαις.

Άρθρ. 38. Πάντα τα εν Κρήτη Γυμνάσια, ως ανεγνωρισμένα, και τα ημιτελή, ως χρήζοντα αναγνωρίσεως του εν Αθήναις Πανεπιστημίου, οφείλουσι να συμμορφώνται κατά γράμμα προς τα εν Ελλάδι περί Γυμνασίων διατεταγμένα και εκάστοτε διατασσόμενα, καθ' όσον αφορά τα διδακτέα μαθήματα, τας ώρας τής διδασκαλίας και τον εσωτερικόν κανονισμόν.

Άρθρ. 39. Αι Τμηματικά Έφορείαι επιβλέπουσιν και την πλήρη εφαρμογήν των εν τω ανωτέρω άρθρω οριζομένων, οι δε Γυμνασιάρχαι ή Διευθυνταί των ημιτελών Γυμνασίων είναι υπεύθυνοι δια πάσαν παράβασιν των ισχυόντων εν τοις Ελληνικοίς Γυμνασίοις.

Άρθρ. 40. Εις έκαστον Γυμνάσιον διορίζονται 7 καθηγηταί, 4 των κλασικών γλωσσών, της ιστορίας και φιλοσοφίας, εις των μαθηματικών και φυσικών, εις των ιερώνσαι εις της γαλλικής γλώσσης.

Άρθρ. 41. Οι καθηγηταί των κλασικών γλωσσών και των μαθηματικών οφείλουσι να έχωσι δίπλωμα τουλάχιστον προλύτου της Φιλοσοφικής σχολής Πανεπιστημίου τινός. Άλλ' ο καθηγητής των ιερών οφείλει να έχη πτυχίον της Θεολογικής σχολής του Ελληνικού Πανεπιστημίου ή της εν Χάλκη Θεολογικής σχολής. Ο δε της γαλλικής οφείλει να έχη άδειαν του μετέρχεσθαι τον διδάσκαλον των Γαλλικών της εν Αθήναις Γαλλικής σχολής.

Άρθρ. 42. Γυμνασιάρχης διορίζεται όστις δια την πολυετή πείραν του υπερέχει των συναδέλφων του. .

Άρθρ. 43. Ο καθηγητής των Ίερών υποχρεούται να κηρύττη τον θεϊόν λόγον εν τη πόλει ένθα είναι το Γυμνάσιον.

Άρθρ. 44. Ο μισθός τού γυμνασιάρχου είναι γρόσια 1700, ο των κλασικών γλωσσών και του μαθηματικού 1400, ο δε των ιερών και τής γαλλικής 900.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Περί νηπιαγωγείων και παρθεναγωγείων

Άρθρ. 45. Ίδια νηπιαγωγεία αρρένων και θηλέων ιδρύονται μόνον εις τας έδρας των Διοικήσεων, όπου δια τον μέγαν αριθμόν των μαθητών και μαθητριών καθίσταται αναγκαία η ίδρυσις αύτη. Οι νηπιαγωγοί διδάσκαλοι οφείλουσι να είναι δευτεροβάθμιοι τουλάχιστον, αι δε νηπιαγωγοί διδασκάλισσαι απόφοιτοι του Αρσακείου παρθεναγωγείου δευτεροβάθμιοι.

Άρθρ. 46. Εν έκαστη έδρα Διοικήσεως ιδρύεται εν παρθεναγωγείον, το οποίον θέλει συντηρείσθαι εκ των μερικωτέρων πόρων (ιδέ άρθρο 71) και των επιβαλλομένων διδάκτρων. Άλλα και εις τας κωμοπόλεις και τα χωρία δύνανται να ιδρυθώσι παρθεναγωγεία συντηρούμενα εκ των ειρημένων πόρων.

Άρθρ. 47. Τα εν ταις έδραις των Διοικήσεων παρθεναγωγεία μεταβάλλονται εις πλήρη δημοτικά σχολεία, συντασσομένου του προγράμματος αυτών υπό της διαρκούς εξεταστικής επιτροπείας, λαμβανομένης υπ' όψει (sic) προ πάντων της ηθικής και πρακτικής μορφώσεως των κορασίων.

Άρθρ. 48. Αφίεται εις την προαίρεσιν των τμηματικών εφορειών ίνα διδάσκωνται επί δύο έτη και μαθήματα Ελληνικού σχολείου εν τοις παρθεναγωγείοις των εδρών των Διοικήσεων. Άλλ' εν τοιαύτη περιπτώσει θα διδάσκωσι τα μαθήματα ταύτα οι διδάσκαλοι του ελληνικού σχολείου.

Άρθρ. 49. Αι διευθύντριαι των εν ταις έδραις των Διοικήσεων παρθεναγωγείων οφείλουσι να έχωσι πτύχιον (sic) ανεγνωρισμένου τινος διδασκαλείου κορασίων πρώτης η δευτέρας τάξεως, θα λαμβάνωσι δε μισθόν μηνιαίον γρόσια 600. Αι λοιπαί διδασκάλισσαι θα λαμβάνωσι κατά μήνα αι μεν πρωτοβάθμιοι και δευτεροβάθμιοι 500 γρόσια, αι δε τριτοβάθμιοι 300.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Περί Τμηματικών Εφορειών

Άρθρ. 50. Την ανωτάτην διεύθυνσιν των σχολείων εν εκάστω τμήματι έχουσιν αι τμηματικά εφορείαι, αποτελούμεναι εξ ενός αντιπροσώπου εξ έκάστης επαρχίας και εξ ενός πολίτου κατοίκου της έδρας της διοικήσεως επιστήμονος, εκλεγόμενοι δε επί διετίαν υπό των βουλευτών του τμήματος εν ειδική συνεδρία των χριστιανών πληρεξουσίων.

Άρθρ. 51. Εκάστης τμηματικής εφορείας θα προεδρεύη ο οικείος Αρχιερέυς ή η αρχιερατική έδρευσις· αρνουμένου δε τού Αρχιερέως ή του Επιτρόπου αυτού, θα προεδρεύη της Έφορείας ο πρεσβύτερος των εφόρων. Εν τη Διοικήσει Σφακίων Πρόεδρος θα είνε ο Έπίσκοπος Λάμπης και Σφακίων.

Άρθρ. 52. Αι τμηματικά εφορείαι προσκαλούνται υπό των προέδρων ή των αντιπροσώπων αυτών τακτικώς μεν άπαξ τουλάχιστον τού μηνός, εκτάκτως δε, όταν υπάρχη ανάγκη, ή δύο τουλάχιστον των εφόρων ζητήσωσι τούτο. Τα δε ζητήματα λύονται δια πλειοψηφίας.

Άρθρ. 53. Αι τμηματικά εφορείαι φροντίζουνσι περί της κανονικής λειτουργίας πάντων των σχολείων, περί των οικοδομημάτων και πάντων των χρειωδών αυτών, περί του αν εκπληρώται κατά γράμμα ο παρών νόμος και περί της οικονομικής διαχειρίσεως αυτών, φροντίζουνσι δια τον διορισμόν των καθηγητών και διδασκάλων συμφώνως προς τον νόμον και περί της εγκαίρου και δικαίας πληρωμής των μισθών των διδασκάλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Περί εξεταστικών επιτροπειών

Άρθρ. 54. Συνιστώνται πέντε διαρκείς εξεταστικά επιτροπείαι εδρεύουσai εν ταις έδραις των πέντε Διοικήσεων της Κρήτης και αποτελούμεναι υπό του Γυμνασιάρχου ως προέδρου, ή του καθηγητού της ανωτέρας γυμνασιακής τάξεως αν υπάρχη ημιτελής Γυμνάσιον, υφ' ενός καθηγητού, ον ήθελεν υποδείξει ή ολομέλεια των συναδέλφων του, του σχολάρχου και του διευθυντού του προτύπου σχολείου.

Άρθρ. 55. Καθήκοντα των εξεταστικών τούτων επιτροπειών είναι τα έξης:

α') Να υποβάλλωσιν εις εξετάσεις πάντας τούς συμφώνως τω παρόντι νόμω παραπεμπομένους εις αυτάς προς εξέτασιν διδασκάλους παντός βαθμού.

β') Προ της ενάρξεως του σχολειακού (sic) έτους να ορίζωσι δι' άπαντα τα σχολεία του τμήματος, είτε δημόσια είτε ιδιωτικά, βιβλία συμφώνως προς τα ισχύοντα εν τοις σχολείοις της Ελλάδος, απαγορευμένων των κλεψιτύπων.

γ') Να συνεδριάζωσιν άπαξ τουλάχιστον του μηνός, λαμβάνουσαι υποκείμενον των σκέψεών των την καθόλου κατάστασιν των σχολείων εν τω τμήματι και να ύποδεικνύωσι προς τας οικείας τμηματικές εφορείας τας σκέψεις των περί της βελτιώσεως των κακώς εχόντων εν τοις σχολείοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Περί εξετάσεων

Άρθρ. 56. Άπαξ του έτους (sic) γίνονται αι δημόσιαι εξετάσεις εις τα δημοτικά, ελληνικά σχολεία, παρθεναγωγεία και Γυμνάσια.

Άρθρ. 57. Πρώτον άρχονται αι εξετάσεις των Γυμνασίων, είτα των ελληνικών σχολείων εις τας έδρας των Διοικήσεων αρχομένου τού 'Ιουλίου' είτα αι των επαρχιακών ελληνικών σχολείων. Εις ταύτας θα παρίσταται αναγκαίως εις καθηγητής του Γυμνασίου, ή αν ύπάρχη μόνον ημιτελής Γυμνάσιον ο διευθυντής αυτού.

Άρθρ. 58. Αι εξετάσεις των δημοτικών σχολείων άρχονται μεσούντος Ιουλίου εν ταις έδραις των Διοικήσεων το πρώτον. Είτα εν ταις επαρχίαις, παρισταμένου του διευθυντού του δημοτικού σχολείου· εν όσω δε δεν είνε δυνατόν να παρίσταται ο ίδιος, θα διορίζηται υπό της τμηματικής εφορείας καθηγητής τις ή ελληνοδιδάσκαλος.

Άρθρ. 59. Αι εξετάσεις των παρθεναγωγείων γίνονται κατά το πρώτον δεκαήμερον τού Ιουλίου. Αι εξετάσεις των πλήρων Γυμνασίων μεσούντος του Ιουνίου. Αι τμηματικά εφορείαι αυτοδικαίως παρίστανται εις τας εξετάσεις των παρθεναγωγείων και Γυμνασίων εν ταις έδραις των Διοικήσεων· εις δε τας εξετάσεις των εν ταις επαρχίαις παρθεναγωγείων παρίσταται ο σχολάρχης τού επαρχιακού ελληνικού σχολείου.

Άρθρ. 60. Οι παριστάμενοι εις τας εξετάσεις καθηγηταί και διδάσκαλοι υποχρεούνται ίνα εκθέσωσιν εις την οικείαν τμηματικήν εφορείαν το αποτέλεσμα της παραστάσεως των, εξακριβούντες την κατάστασιν της προόδου των μαθητών, την επιμέλειαν και ευσυνειδησίαν ή τουναντίον των διδασκάλων, τον αριθμόν των μαθητών, την κατάστασιν του οικοδομήματος και το πλήρες ή ελλιπές των χρειωδών δια την διδασκαλίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

Περί έποπτείας

Άρθρ. 61. Διαρκείς και φυσικοί επόπται των σχολείων εν εκάστω τμήματι είνε αι τμηματικά εφορείαι, αίτινες δικαιούνται και υποχρεούνται ίνα εποπτεύωσι τακτικώς πάντα τα σχολεία τού τμήματός των από του Γυμνασίου μέχρι του Νηπιαγωγείου.

Άρθρ. 62. Οι δήμαρχοι, ή πρώτοι δημαρχικοί πάρεδροι κατά δεύτερον λόγον εποπτεύουσιν έκαστος τα εις τον δήμον του σχολεία, φροντίζουσι να μανθάνωσιν εξ ίδιας αντιλήψεως αν οι διδάσκαλοι εκτελώσι τα καθήκοντά των και εργάζονται ανελ-
λιπώς, το δε αποτέλεσμα των ερευνών των εκθέτουσιν εις την οικείαν τμηματικήν εφορείαν.

Άρθρ. 63. Εκτός των διαρκών τούτων εποπτών κατά το διάστημα εκάστου σχολικού έτους εις οριζομένην υπό της τμηματικής εφορείας εποχήν ο Γυμνασιάρχης ή διευθυντής του ημιτελούς Γυμνασίου, ή, τούτων κωλυομένων, καθηγητής τις περιέρχεται τα Ελληνικά σχολεία τού τμήματος· ο σχολάρχης τού επαρχιακού Ελληνικού σχολείου περιέρχεται τα δευτέρας και τρίτης τάξεως δημοτικά σχολεία της επαρχίας του και ο διευθυντής του προτύπου σχολείου περιέρχεται τα πρώτης τάξεως δημοτικά σχολεία, υποβάλλουσι δι' ύστερον έκθεσιν περί της καταστάσεως των σχολείων, άτινα επεσκέφθησαν και προτείνουνσιν όσας μεταρρυθμίσεις κρίνουσιν επενεκτέας. Δια την εποπτείαν ταύτην λαμβάνουσιν οι επόπται ως αμοιβήν είκοσι γρόσια καθ' εκάστην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Στατιστικά των Σχολείων

Άρθρ. 64. Εκ των εκθέσεων τας οποίας οι παριστάμενοι εις τας εξετάσεις καθηγηταί και διδάσκαλοι πέμπουσιν εις τας τμηματικές εφορείας, ως και εξ εκείνων, τας οποίας οι διάφοροι επιθεωρηταί κάμνουσι περί της καταστάσεως των σχολείων, αι τμηματικά εφορείαι καταρτίζουνσιν πλήρη έκθεσιν της καταστάσεως της παιδείας και των σχολείων εν τω τμήματι των και αποστέλλουσι κατ' έτος εις την Γεν. Διοίκησιν, ήτις την υποβάλλει εις την Γεν. Συνέλευσιν.

Άρθρ. 65. Ή Γεν. Διοίκησις υποχρεούται ίνα κατ' έτος δημοσιεύη δια της εφημερίδος της Γεν. Διοικήσεως πάσας τας τμηματικάς ταύτας εκθέσεις δια να λαμβάνη γνώσιν το κοινόν περί της καταστάσεως της παιδείας εν τη Νήσω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Περί εγγραφών και ενάρξεως των μαθημάτων

Άρθρ. 66. Αι εγγραφαί εις πάντα τα Σχολεία άρχονται από της τρίτης Σεπτεμβρίου εκάστου έτους και λήγουσι τη 15, ότε άρχονται τα μαθήματα.

Άρθρ. 67. Οι απολυόμενοι από των Σχολαρχείων υποβάλλονται εις δευτέραν δοκιμασίαν εις το Γυμνάσιον, οι δε μη κριθέντες άξιοι προβιβασμού απορρίπτονται.

Άρθρ. 68. Αι εξετάσεις εν γένει γίνονται καθ' ον τρόπον ορίζουσι τα εν Ελλάδι επί τούτων ισχύοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Περί πληρωμής των μισθών των διδασκάλων

Άρθρ. 69. Τα επιδόματα, όπερ χορηγεί η Διοίκησις εις τα Σχολεία εκ του δημοσίου ταμείου, υποχρεούται αυτή να πληρώνη εις τας τμηματικές εφορείας λαμβάνουσα υπ' όψει την δικαίαν αναλογίαν, μηδαμώς τιθεμένων των διδασκάλων εν δευτέρα μοίρα των υπαλλήλων αυτής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

Περί πόρων

Άρθρ. 70. Κοινοί πόροι του Σχολείου εισίν:

- α') Το μέρος της Χριστιανικής κοινότητος της νήσου.
- β') Αι εκάστοτε υπό της Γεν. Συνελεύσεως ψηφιζόμεναι πιστώσεις.
- γ') Το υπέρ της δημοσίας εκπαιδεύσεως διατιθέμενον ήμισυ των ετησίων τόκων του Κοινοφελούς ταμείου.
- δ') Το εν δέκατον του ολικού ποσού των εισοδημάτων των δήμων των πόλεων και των επαρχιών, συμφώνως προς το 105 άρθρον του δημοτικού νόμου.
- ε') Αι επί των μισθών των υπαλλήλων κρατήσεις.
- στ') Τα επιβαλλόμενα τοις διδασκάλοις πρόστιμα¹⁰⁷².

Άρθρ. 71. Μερικοί πόροι των Σχολείων εκάστου τμήματος εισίν:

- α') Τα λαμβανόμενα εκ των Μοναστηριακών προσόδων κατά τα εν ειδική συνεδρία των Χριστιανών πληρεξουσίων οριζόμενα και τα ισχύοντα εν εκάστω τμήματι.

¹⁰⁷² (*) ΝΟΜΟΣ

Εν τη συνεδρία της 17ης Μαΐου 1895 ελήφθη ή κατωτέρω απόφασις επί της από 15 Μαΐου ε. ε. αναφοράς της Επιτροπής του εν Αγία Τριάδι Ίεροδιδασκαλείου έχουσα ως εξής:

«Εκ των κοινών πόρων των δια την παιδείαν Κρήτης προωρισμένων κατά το άρθρο 70 του περί παιδείας νόμου χορηγείται του Επιτροπή του εν Αγία Τριάδι Ίεροδιδασκαλείου εφάπαξ ποσόν γροσίων δεκαπέντε χιλιάδων».

Εψηφίσθη τη 17 Μαΐου 1895 υπό των χριστ. πληρεξουσίων της ΚΑ'. συνόδου, εκηρύχθη εκτελεστός δια του υπ' αριθ. 557/749 της 4 Ιουνίου 1895 διατάγματος της Γεν. Διοικήσεως και έδημοσιεύθη εν τω υπ' αριθ. 1406 της 5 Ιουνίου 1895 φύλλω της Κρήτης.

β') Τα δικαιώματα εγγραφών, ενδεικτικών, απολυτηρίων και διδάκτρων κατά τα ισχύοντα εν εκάστω τμήματι.

και γ') Ο φόρος των επιτηδευμάτων και οικοδομών ο υπό του περί δημοτικής φορολογίας νόμου οριζόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

Γενικά διατάξεις

Άρθρ. 72. Οι θέλοντες να συστήσωσιν ιδιωτικά Σχολεία οφείλουσι να λάβωσιν άδειαν παρά της τμηματικής εφορείας, πρέπει δε να έχωσι τα νόμιμα προσόντα.

Άρθρ. 73. Αι εφορείαι δύνανται να διαθέσωσιν ως βοήθημα υπέρ ιδρύσεως Σχολείου, μη προβλεπομένου υπό του παρόντος νόμου, μέχρι 2.000 γροσίων.

Άρθρ. 74. Τα περί προγραμμάτων, περί εορτών και τα κατά την εσωτερικήν διοίκησιν των Σχολείων κανονίζονται υπό των εφορειών και των διαρκών εξεταστικών επιτροπειών κατά τα εν Ελλάδι ισχύοντα και πέμπονται εις τα σχολεία αι προσήκουσαι οδηγία.

Άρθρ. 75. Αι εφορείαι δύνανται να διορίζωσιν ένα επιστάτην δια τα εν ταις πόλεσιν Ελληνικά Σχολεία και Γυμνάσια και ένα ευταξίαν δια τα δημοτικά.

Άρθρ. 76. Τα οικοδομήματα των εν ταις επαρχίαις Ελλ. Σχολείων οικοδομούνται ή ενοικιάζονται και συντηρούνται επιμελεία των οικείων δημάρχων και αναλώμασι των δημοτών δια ποσοστού οριζομένου δια ψηφίσματος τού δημοτ. συμβουλίου και επιβαλλομένου εις έκαστον των δημοτών. Όπου η επαρχία δεν φροντίζει περί οικήματος, δεν ωρύεται Έλλην. Σχολείων.

Άρθρ. 77. Εις ουδεμίαν επαρχίαν επιτρέπεται ή ίδρυσις Ελληνικού Σχολείου, εάν δεν ορίσθη η αυτή έδρα και δια τας τρεις τάξεις.

Άρθρ. 78. Έλλην. Σχολείου τάξις δεν συνιστάται εάν δεν υπάρχωσι 15 τουλάχιστον μαθηταί Γυμνασίου δε εάν δεν υπάρχωσι τουλάχιστον δέκα. Ο αριθμός δε ούτος βεβαιούται δι' έγγράφου τού Σχολάρχου ή Γυμνασιάρχου υπό ιδίαν ευθύνην προς την τμηματικήν εφορείαν.

Άρθρ. 79. Εκάστου εφόρου εκλέγεται και αναπληρωτής ή θέσις δ' αμφοτέρων είνε τιμητική και άμισθος.

Άρθρ. 80. Το πρόγραμμα των εν τοις Έλλην. Σχολείοις των επαρχιών διδασκτέων μαθημάτων είνε αντίγραφον του προγράμματος του εν τη έδρα της Διοικήσεως Σχολαρχείου, πεμπόμενον άμα λήγοντος τού σχολικού έτους εις τους Σχολάρχας τών επαρχιών.

Άρθρ. 81. Νηπιαγωγεία ωρύονται εν ταις έδραις των πέντε Διοικήσεων διευθυνόμενα υπό διδασκαλίσσης φερούσης ενδεικτικών Γ' τάξεως τουλάχιστον τού Έλλην. Σχολείου Παρθεναγωγείου τινός.

Άρθρ. 82. Η εφορεία έκάστου Τμήματος υποχρεοί τους σχολάρχας να τηρώσι τακτικά βιβλία, ήτοι μαθητολόγιον, ειδικόν και γενικόν έλεγχον. Επίσης υποχρεούνται τα ελληνικά σχολεία να έχωσι σφραγίδα.

Άρθρ. 83. Εν περιπτώσει καθ' ην χωρίον τι αρνείται να δεχθή τον δημοδιδάσκαλον, ον πέμπει ή εφορεία, δικαιούται αυτή να μη διορίση άλλον.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

του περί παιδείας νόμου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'

Άρθρ. 1. Αι χριστιανικά κοινότητες των πόλεων ως και οι ενοριακοί ναοί και τα εκπαιδευτήρια των πόλεων και χωρίων αποτελούσιν, ως και πρότερον, ίδια νομικά πρόσωπα.

Άρθρ. 2. Αι δημοτικά εφορείαι των πόλεων Χανίων και Ρεθύμνης προεδρεύονται υπό του οικείου Επισκόπου διατηρούνται ως και πρότερον· καθήκοντα δ' αυτών εισί να διατηρώσι τας περιουσίας των εν λόγω νομικών προσώπων και να εκπροσωπώσι ταύτα κατά πάσας τας έννόμους αυτών σχέσεις προς τούτοις δε να εποπτεύωσιν εφ' όλων των σχολείων των πόλεων, πλην του Γυμνασίου. Ός προς την πόλιν Ηρακλείου ισχύουσι τα μέχρι τούδε κρατούντα έθιμα.

Άρθρ. 3. Τα νομικά πρόσωπα των ενοριακών ναών των χωρίων εκπροσωπούσιν οι κατά τα μέχρι τούδε ισχύοντα επιτόπια έθιμα εκλεγόμενοι επίτροποι των ναών ή εκλογή δ' αυτών αναγγέλλεται υπό του αρμόδιου εφημερίου εις τον Επίσκοπον, όστις εκδίδει τους διορισμούς των εκλεγέντων.

Άρθρ. 4. Κατά την λήξιν της υπηρεσίας αυτών οι επίτροποι ούτοι ως και οι έφοροι οφείλουσι να δημοσιεύωσι δια τοιχοκολλήσεως εις ένα τουλάχιστον εκ των κεντρικών ναών της περιφέρειας των, απολογισμόν της διαχειρίσεως της περιουσίας των υπ' αυτών εκπροσωπουμένων νομικών προσώπων.

Άρθρ. 5. Αι οικείαι εφορείαι δύνανται να συνιστώσι και άλλα σχολεία μη οριζόμενα υπό τού περί παιδείας νόμου, συντηρούσαι αυτά εκ της περιουσίας των εν λόγω νομικών προσώπων.

Άρθρ. 6. Εκάστη δημοτική εφορεία θα έχη ένα φερέγγυον ταμίαν άμισθον και θα διορίζη τας επιτροπάς των διαφόρων ναών της περιφέρειας της ως και το λοιπόν προσωπικόν αυτών.

Άρθρ. 7. Η διάρκεια της υπηρεσίας των εκπροσωπούντων τα εν λόγω νομικά πρόσωπα είνε διετής, η δ' εκλογή αυτών εν μεν ταις πόλεσι Χανίων και Ρεθύμνης θέλει γίνεσθαι υπό των χριστιανών δημογερόντων των πόλεων συνερχομένων εν τη επισκοπή κατά πρόσκλησιν του οικείου Επισκόπου, εν δε τη πόλει Ηρακλείου καθώς και εν ταις κωμοπόλεσι και χωρίοις κατά τα ειθισμένα, την τελευταίαν Κυριακήν του Ιουλίου.

Άρθρ. 8. Ίνα έχη κύρος πράξις τις των μεν δημοτικών εφορειών δέον να συμπράξωσι δύο τουλάχιστον μέλη και ο πρόεδρος, των δ' επιτρόπων ενοριακών Ναών η πλειοψηφία αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄

Περί εκτελέσεως του παρόντος νόμου

Άρθρον άκροτελεύτιον

Ο παρών νόμος τίθεται εις ενέργειαν άμα τη δημοσιεύσει αυτού εν τη Εφημερίδι της Γενικής Διοικήσεως, καταργουμένης πάσης αντικειμένης διατάξεως τού προϋπάρχοντος περί παιδείας νόμου.

Εψηφίσθη τή 21 Μαΐου 1889 υπό της Γεν. των Κρητών Συνελεύσεως της κ' συνόδου. Εκηρύχθη εκτελεστός δια του υπ' αριθμ. 1233/1604 της 2ας Ιουνίου 1889 διατάγματος της Γεν. Διοικήσεως και εδημοσιεύθη εν τω υπ' αριθμ. 1039 της 7 Ιουνίου 1889 φύλλω της Κρήτης.

Σημείωση 11^η (Σελ. 119 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Σίβα

Κατάλογος των μαθητών και των μαθημάτων

της Δημοτικής σχολής Μακράς Σίβας 1873 -1874

Όνομα και επώνυμον	Μαθήματα
	Τμήμ. Β' Συνδιδ.
1. Ιωάννης Μαθιουδάκης	Γραμματικήν Περιόδου μέχρι της παραγωγής
2. Ιωάννης Πρατικάκης	Εισήγησιν από της αρχής του Α' τόμου της Ελλην.
3. Ιωακείμ Παπαδάκης	Χρηστομάθειας Ραγκαβή.
4. Δημήτριος Τσικνάκης	Τεχνολογίαν
5. Στέφανος Παπαδάκης	Ελληνικήν Ιστορίαν μικράν μέχρι τέλους.
6. Εμμανουήλ Παπαδάκης	Την Γεωγραφίαν Βλαστού επίσης
7. Αντώνιος Κουρτικάκης	Αριθμητικήν Δραϊκη μέχρι των αναλογιών
-----Τμήμ. Α'	
	Συνδιδ.
8. Ιωάννης Καψαλάκης	Γραμματικήν Περίδου
9. Γεώργιος Κορναράκης	Ανάγνωσιν εκ της Ελληνικής Χρηστομάθειας
10. Μιχαήλ Τσιτεράκης	Ραγκαβή

11.Ιωάννης Τσικνάκης	Τεχνολογία
12.Δημοσθένης Στεφανίδης	Ελληνική Ιστορία μικράν
13.Δημήτριος Μιχελινάκης	Την μεγάλην κατήχησιν Κοραή μέχρι τέλους
14.Νικόλαος Χ. Πρατικάκης	Την Γεωγραφίαν Βλαστού και την Αριθμητικήν
15.Πάυλος Μαρκάκης	Δραϊκην /Α΄ μέρος/
-----Ημικύκλ.	
	11
16.Γεώργιος Ταντραφυλάκης	Εγκόλπιον των νέων
17.Γεώργιος Σιρμαλάκης	Μικράν Ελλην. Ιστορίαν
18.Γεώργιος Μιχελινάκης	Μεγάλην Κατήχησιν Κοραή
19.Λυσίμαχος Στεφανίδης	Αριθμητικήν
20.Τίτος Παπαδάκης	
21.Ιωάννης Κουρτικάκης	
Ημικύκλ. 10	
22.Ιωάννης Μιχελινάκης	Σοφίας Απάνθισμα
23.Δημοσθένης Καδιανάκης	Ιεράν ιστορίαν μικράν μέχρι τέλους
24.Ευθύμιος Καραγεωργάκης	Ιεράν κατήχησιν επίσης
25.Νικόλαος Ματθαιουδάκης	Αριθμητικήν
Ημικύκλ. 9	
26.Αλέξανδρος Μαρκάκης	Την παιδικήν βιβλιοθήκην
27.Γεώργιος Κομοντάκης	Την μικράν ιεράν ιστορίαν
28.Νικόλαος Πρατικάκης	Την μικράν ιεράν κατήχησιν
29.Εμμανουήλ Μιχελινάκης	Προσευχητάριον
30.Εμμανουήλ Σαρουλάκης	Την γραφήν των αριθμών
Ημικύκλ. 8 κλάσ. η΄	
31.Γεώργιος Κουλεντάκης	Το μέγαν Αλφαβητάριον
32.Αδάμ Κορναράκης	Προσευχητάριον
33.Σταμάτης Μιχελινάκης	Ερμην. των αραβικών αριθμών
34.Μιχαήλ Καζάκης	
35.Γεώργιος Πρατικάκης	
36.Στυλιανός Πρατικάκης	
Ημικύκλ. 7 κλάσ. ζ΄	
37.Αντώνιος Καπελίδης	Το Μέγα Αλφαβητάριον
38.Νικόλαος Φανουράκης	
39.Χαράλαμπος Παπαδάκης	
40.Γεώργιος Αντωνικάκης	
41.Κωνσταντίνος Μανιουδάκης	
Ημικυκλ. 6 κλάσ. ...	
42.Αριστείδης Μπισταγιαννάκης	Το Μέγα Αλφαβητάριον
43.Νικόλαος Καραλάκης	
44.Δημήτριος Κανακάρης	
κλάσ. στ΄	
45.Χαρίκλεια Κανάκη	
46.Ασπασία Στεφανάκη	
47.Εμμανουήλ Σπυριδάκης	
κλάσ. ε΄	
48.Μιχαήλ Τσικνάκης	
49.Γρηγόριος Κορναράκης	
50.Ιωάννης Σαββάκης	
51.Καλλιόπη Πρατικάκη	

52.Εμμανουήλ Καπελίδης
53.Ιωάννης Καδιανάκης
54.Κωνσταντίνος Λαγουδάκης
55.Δημήτριος Τζομπανάκης

κλασ. δ'
Το Μικρόν Αλφαβητάριον

56.Χριστόδουλος Χ. Πρατικάκης
57.Αστρινός Κτιστάκης και
58.Πηνελόπη Στεφανάκη

κλάσ. β'

Σημείωση 12^η (Σελ. 119 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Τυμπακίου

Κατάλογος μαθητών Δημοτικού Σχολείου Τυμπακίου		
Σχολικό Έτος 1873 - 1874		
Δάσκαλος: Τσαντιράκης Κωνσταντίνος		
A.A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Διδασκόμενα μαθήματα
.	Τάξις Α	Ανάγνωσιν εκ της Χριστομάθειας, γραμματική του Περίδου
1	Νικόλαος Κοζάκης	μετ' εφαρμογής εις την Τεχνολογίαν, Αριθμητικήν του Δραϊκην
2	Ιωάννης Χατζιδάκης	ευρισκόμενος ήδη εις τα κλάσματα, Γεωγραφίαν του
3	Εμμανουήλ Παππαδάκης	Σακελαρίου την Ελλάδα. Επί του προκατόχου μου είχαν
4	Αντώνιος Μαρακαντωνάκης	και Ελληνικήν Ιστορίαν του Κάλα, αλλά ως μη ανοίκουσιν
5	Γεώργ. Μανθαιοπαπαδάκης	της τάξεως των την παρέλπειν και την αντικατέστησα με
6	Σπύρος Τρατάκης	ορθογραφίαν και Ιεράν Ιστορίαν του Πανταζή
7	Γεώργιος Παππαδάκης	
8	Χρήστ. Μαρακομιχελάκης	
9	Ιωάννης Τζεϊρανάκης	
	Τάξις Β	
10	Εμμαν. Ανδρουλακάκη	Ανάγνωσιν εκ της Χρηστομάθειας, Γραμματικήν του Περίδου,
11	Εμμανουήλ Ασκοξυλάκη	Ιεράν Ιστορίαν, Ιεράν Κατήχησιν του Βερναδάκη, Ελληνική
12	Εμμανουήλ Μαρκάκη	Ιστορία, μικράν Γεωγραφίαν του Βλαστού και Αριθμητική
13	Νικόλαο Παπαδάκη	εκ των πινάκων
14	Ευστράτιο Τζωρτζακάκη	
15	Ιωάννη Παπαδογιωργάκη	
16	Αναγνώστη Σπυριδάκη	
17	Κωνσταντίνο Λαμπράκη	
	Τάξις Γ	
18	Νικόλαος Χατζιδάκης	Ανάγνωσιν εκ της Χρηστομάθειας, αρχάς της Γραμματικής
19	Αντώνιος Στραυκιανάκης (;)	Αριθμητικήν, Ελληνικήν Ιστορίαν, Ιεράν Ιστορίαν, Ιεράν
20	Μιχαήλ Ταγαράκης	Κατήχησιν του Βερναδάκη
21	Νικόλαος Παπ. Γεωργίου	
	Τάξις Δ	
22	Στυλ. Μαθιουλαντωνάκης	
23	Ηλίας Αγγελιδάκης	
24	Νικόλαος Ταβερναράκης	
25	Νικόλαος Λεϊμονάκης	
26	Ιάκωβ. Μανθαιομανολάκης	

27	Δημήτριος Φασομυτάκης	
	Τάξις Ε	
28	Φίλιππος Ανδρουλάκης	Ανάγνωσιν εκ του εγκολπίου των Νέων, Αριθμητικήν, Ιεράν Ιστορίαν, Κατήχησιν του Βερναδάκη
29	Μανούσος Μαρκάκης	
30	Νικόλαος Ταβερναράκης	
31	Αργύριος Καλανάκης (·)	
32	Γεώργιος Τζωρτζακάκης	
33	Εμμανουήλ Παπά Νικολάου	
34	Νικόλαος Λαζαράκης (·)	
	Τάξις Στ	
35	Μιχαήλ Ταβερναράκης	Ανάγνωσιν εκ της Σοφίας άνθισμα, Ιεράν Ιστορίαν και Αριθμητικήν
36	Δημήτριος Φραγκουλάκης	
37	Αντώνιος Ταβερναράκης	
38	Αντώνιος Νιθαυριανάκης	
39	Εμμανουήλ Σοφουλάκης	
	Τάξις Ζ	
40	Αντρέας Σαραντουλάκης	Ανάγνωσιν εκ του Αναγνωσματορίου, Προσευχητάριον και Αριθμητικήν
41	Δημήτριος Χατζιδάκης	
42	Εμμ. Μαθιουλαντωνάκης	
43	Μανούσος Σφακιανάκης	
44	Ιωάννης Διακουμάκης	
45	Νικόλαος Σταυριανάκης	
46	Χαράλαμπος Μυλωνάκης	
47	Αστρινός Μαρκάκης	

	Νηπιακόν Τμήμα	
48	Θεοχάρης Χατζιδάκης	Ανάγνωσιν εκ των πινάκων
49	Εμμανουήλ Θεοχαράκης	
50	Νικόλαος Ασκοξυλάκης	
51	Ευστράτιος Παπαδάκης	
52	Μιχαήλ Πανιεράκης	
53	Χαρίδημος Μανιδακάκης(·)	
54	Τίτος Τζωρτζακάκης	
55	Αθανάσιος Παπαδάκης	
56	Παναγιώτης Μακριδάκης	
57	Ιωάννης Καμπουράκης	
58	Στυλιανός Ακουμιανάκης	
59	Νικόλαος Λατζουράκης	
60	Ηλίας Κονιωτάκης	
61	Ιωάννης Κλαουράκης	
62	Νικόλαος Φανουράκης	
63	Χαράλαμπ. Σταυριανάκης	
64	Μιχαήλ Παπαδάκης	
65	Εμμανουήλ Ξυνιάρáκης	
66	Πελαγία Μανθαιοπούλα	
67	Εμμανουήλ Αλεβιζάκης	
68	Γεώργιος Φραγκιουδάκης	
69	Δράκος Ταντουλάκης	
70	Ιωάννης Χριστοδουλάκης	
71	Γεώργιος Παπουτσάκης	

72	Κων/νος Μανιδακάκης	
73	Χαράλαμπος Γρινιάρης	
74	Ιωάννης Μαράκης	
75	Αντ. Μανθαιομανολάκης	
76	Αντώνιος Καπελάκης	
77	Γεώργιος Τζεϊρανάκης	
78	Ηλίας Μανιδακάκης	
79	Λάμπρος Δρακάκης	
80	Ροδάνθη Τζωρτζακάκη	
	Τυμπάκι 21 Μαρτίου 1874	

Σημείωση 13^η (Σελ. 119 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Πιτσιδίων

Στις 30 Μαΐου του 1875 ο δάσκαλος της σχολής Εμμανουήλ Λιμπρίτης στέλνει στη Δημογεροντία αναλυτικό κατάλογο μαθητών με παρατηρήσεις:

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ				
ΤΗΣ ΣΠΙΝΘΑΚΕΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (ΠΙΤΣΙΔΙΩΝ) ΜΑΪΟΥ 1875				
A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΚΑΤΟΙΚΙ	ΑΠ.	ΜΑΘΗΜΑΤΑ
	Τμήμα Αον			Ελληνικά: Εισηγήσεις Λουκιανού, Ι. Χρυσοστόμου και Ισοκράτους
1	Καπελάκης Ευάγγελος	Βόρρους	16,5	
2	Μαθιουδάκης Ιωάννης	Μακρά Σίβα	7,5	Ελληνική Γραμματική Δ. Βερναδάκη απ' αρχής μέχρι τέλους μετ' εφαρμογής
				Ελληνική Ιστορία Θωμά Κεϊτλή Α', Β' και Γ' περιόδου
				Ιερά Ιστορία Δημ. Βερναδάκη Β' Μέρος
				Γεωγραφία Σακελαρίου την Ευρώπην
				Αριθμητικήν Λάκωνος
				Γαλλικά Αλφαβητάριον Ναδέρη
	Τμήμα Βον			
1	Κυπράκης Εμμανουήλ	Πιτσιδία	136	Ελληνικά. Εισηγήσεις περί αστείων Ιεροκλέους και μύθοι Αισώπου
2	Σιφακάκης Πέτρος	Πιτσιδία	27	Ελληνική Γραμματική Ι. Περίδου απ' αρχής μέχρι ανωμάτων ρημάτων μετά τεχνολογίας
3	Σπινθάκης Εμμανουήλ του Ι.	Πιτσιδία	0	Ιερά Κατήχησις μικρά - Ελληνική Ιστορία Ίρβιγγος
4	Βλασάκης Κωνσταντίνος	Πιτσιδία	118	Γεωγραφία Βλαστού - Αριθμητικήν Δραΐκη - Γραφή
5	Βολακάκης Εμμανουήλ	Καμηλάρι	12	
6	Μαρμαράκης Νικόλαος	Καμηλάρι	23	
	Τμήμα Γον			
1	Τσαβολάκης Αριστ.	Πιτσιδία	51	Ανάγνωσις Α' Τόμος Χρηστομάθειας
2	Σπινθάκης Μιχαήλ	Πιτσιδία	108,5	Γραμματική Ι. Περίδου
3	Σπινθάκης Φανούριος	Πιτσιδία	94,5	Ελληνική Ιστορία Ίρβιγγος - Ιερά Κατήχησις Α. Κοραή
4	Μανιακάκης Εμμανουήλ	Πιτσιδία	60,5	Γεωγραφία Βλαστού - Αριθμητικήν Δραΐκη - Γραφή

5	Σπυριδάκης Στυλιανός	Καμηλάρι	32,5	
	Τμήμα Δον			
1	Σπινθάκης Εμμανουήλ του Ν.	Πιτσίδα	30	Ανάγνωσιν Εγκόλπιον Νέων
2	Μπελαδάκης Κωνσταντίνος	Πιτσίδα	43	Ιερών Κατήχησιν μικράν
3	Σιφακάκης Γρηγόριος του Στ.	Πιτσίδα	68	Ιερών Ιστορίνα μικράν
4	Κοτσιφάκης Μιχαήλ του Ν.	Πιτσίδα	21,5	Αριθμητικήν
5	Καδιανάκης Δημοσθένης	Πετροκεφάλι	35	Γραφή
6	Νικολιδάκης Θεοχάρης	Καμηλάρι	32	
7	Ζαχαριουδάκης Εμμανουήλ	Καμηλάρι	50	
	Τμήμα Εον			
1	Σιφακάκης Γεώργιος	Πιτσίδα	63	Ανάγνωσιν Σοφίας Απάνθισμα
2	Φασουλάκης Ιωάννης	Πιτσίδα	24,5	Προσευχητάριο
3	Σπινθάκης Εμμανουήλ τ. Γ.	Πιτσίδα	31,5	Αριθμητικήν
4	Καζάκης Γεώργιος	Πιτσίδα	42	Γραφή
5	Τσαβολάκης Γεώργιος	Πιτσίδα	100,5	
6	Τσαβολάκης Εμμανουήλ	Πιτσίδα	57	
	Τμήμα ΣΤον			
1	Βλασάκης Φραγκίσκος	Πιτσίδα	11	Ανάγνωσιν Ηθικήν Κάμψη
2	Σπινθάκης Κωνσταντίνος	Πιτσίδα	24	Προσευχητάριο
3	Τσαβολάκης Στυλιανός	Πιτσίδα	50	Αριθμητικήν
4	Σπινθάκης Γεώργιος	Πιτσίδα	54	Γραφή
5	Σιφακάκης Αντώνιος	Πιτσίδα	42,5	
6	Μανουσάκης Γεώργιος	Καμηλάρι	92	
7	Παπαδάκης Κωνσταντίνος	Καμηλάρι	31	
	Τμήμα Ζον			
1	Κυπράκης Αντώνιος	Πιτσίδα	40,5	Ανάγνωσιν Αναγνώσματα
2	Σιφακάκης Εμμανουήλ	Πιτσίδα	45	Αριθμητική
3	Κουκλινάκης Μιχαήλ	Πιτσίδα	8,5	Γραφή
4	Καζάκης Μιχαήλ	Λίσταρος	65	
5	Ποτιραντάκης Αλέξανδρος	Πιτσίδα	34	
6	Γερμανάκης Γεώργιος	Πιτσίδα	20,5	
7	Ζωρουδάκης Φίλιππος	Πιτσίδα	0	
8	Μανουσακάκης Εμμανουήλ	Σφακιά	32,5	
9	Νικολακάκης Δημήτριος	Καμηλάρι	38	
	Τμήμα Ηο			
1	Βοριζάνης Αριστοτέλης	Πιτσίδα	11	Ανάγνωσιν Αλφαβητάριο
2	Βολακάκης Χαράλαμπος	Άγιος	55	

		Ιωάννης		
3	Σταυρακάκης Νικόλαος	Άγιος Ιωάννης	50	
4	Τζωρτζακάκης Νικόλαος	Καμηλάρι	45,5	
	Τμήμα Θο			
1	Κτιστάκης Στυλιανός	Καμηλάρι	52,5	Ανάγνωσις εις Πίνακας
2	Σταυρακάκη Αρετή	Πιτσιδία	25	
3	Παπαδάκη Μαρία	Πιτσιδία	13,5	
4	Σπινθάκης Γεώργιος του Ι.	Πιτσιδία	68	
5	Παπαδάκης Γεώργιος	Καμηλάρι	34	
6	Μανιακάκης Δημοσθένης	Πιτσιδία	15,5	
7	Καζάκης Γεώργιος του Ι.	Πιτσιδία	16	
8	Φασουλάκης Αντώνιος	Πιτσιδία	36	
9	Χατζιδάκης Μιχαήλ	Καμηλάρι	17,5	
10	Σπινθάκης Γεώργιος του Ν.	Πιτσιδία	21,5	
11	Καδιανάκης Ιωάννης	Πετροκεφάλι	20	
12	Σαββάκης Ιωάννης	Πετροκεφάλι	15	
13	Χιοτάκης Στυλιανός	Πιτσιδία	32	
14	Αρναουτάκης Ιωάννης	Άγιος Ιωάννης	22	
15	Φανουράκης Εμμανουήλ	Άγιος Ιωάννης	28	
16	Φανουράκης Αντώνιος	Άγιος Ιωάννης	52	
17	Βολακάκης Ηρακλής	Άγιος Ιωάννης	59	
18	Κουμεντάκης Δημήτριος	Καμηλάρι	30	
19	Σταυρουλάκης Ιωάννης	Άγιος Ιωάννης	73	
	Το όλον μαθηταί 65			
	Σημ:Εκ των 65 μαθητών μόνον 20 -25 ήρχοντο εις την Σχολήν κατά τον μήνα Μάιον. Πάντες δε οι άλλοι απεσύρθησαν υπό των φιλομούσων γονέων αυτών, ως και κατά τα παρελθόντα έτη χάριν του θέρους.			
	Πολλάκις δε και μόνος μου και δια μέσου των εφόρων της σχολής προέτρεψον αυτούς προς διόρθωσιν αλλά έπαθον ότι λέγει η κοινή παροιμία δηλαδή "Όσον θέλεις κτύπα βρόντα εις του κουφού την πόρτα".			
	Πάντοτε ελάμβανον την απόκρισιν ταύτην ότι δια τα γράμματα δεν χάνομεν τον κόπον μας.			
	Πιτσιδία τη 30 Μαΐου 1875			
	Ο Διδάσκαλος			
	Εμμανουήλ Λιμπρίτης			

Σημείωση 14^η (Σελ. 119 Διατριβής)

Δημοτικό Σχολείο Γέργερης

ΜΑΘΗΤΟΛΟΓΙΟ

ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΓΕΡΓΕΡΗΣ		
ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1875-1876		
A.	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ
1	Ιωαννίδης Φραγκίσκος	Ανάγνωσις εκ της Χρηστομάθειας του Ραγκαβή μέχρι τέλους.
2	Ζαχαριουδάκης Γεώργιος	Γραμματικήν Γενναδίου μέχρι των εις -μι Ρημάτων μετά της εφαρμογής των εν αυτή κανόνων.
3	Χαλκιαδάκης Ιωάννης	Αριθμητικήν Δραϊκή Τμήμα Β' μέχρι των συμμιγών αριθμών.
4	Κυριακίδης Ανδρέας	Ιεράν Ιστορίαν και Κατήχησιν μικράν Βερναρδάκη μέχρι τέλους.
5	Πρινιανάκης Μιχαήλ	Ελληνικήν Ιστορία μικράν Αντωνιάδου από Φιλίας μέχρι τέλους.
		Γεωγραφίαν Βλαστού από της Ευρώπης μέχρι τέλους.
6	Τιμομυελάκης Γεώργιος	Ανάγνωσιν εκ της Χρηστομάθειας μέχρι Κύρου αναβάσεως.
7	Κουγιουμουτζάκης Γεώργιος	Γραμματικήν Περίδου μέχρι των συνηρημένων μετά της εφαρμογής των εν αυτή κανόνων.
8	Μουζουράκης Δημήτριος	Αριθμητικήν τα τέσσαρα απλά πάθη.
9	Αναστασάκης Αντώνιος	Ιεράν Ιστορία μικράν Βερναρδάκη μέχρι του Β' μέρους.
10	Βολιτάκης Αντώνιος	Ιεράν Κατήχησιν του ιδίου μέχρι του Γ' μέρους.
11	Χαλκιαδάκης Αντώνιος	Ελληνικήν Ιστορίαν μικράν Αντωνιάδου μέχρι Φιλίας.
12	Καδιανάκης Μιχαήλ	Γεωγραφία Βλαστού απ' αρχής μέχρι της Ασίας.
13	Παπαδάκης Γεώργιος	
14	Δουλγεράκης Γεώργιος	Ανάγνωσις εκ του εγκολπίου των Νέων. Γραμματικήν Περίδου μέχρι της Γ' κλίσεως.
15	Παπαδάκης Ιωάννης	Ελληνική Ιστορία Αντωνιάδου, το πρώτο βιβλίον.
		Την εισαγωγήν εκ της Γεωγραφίας, Δραϊκή. -
		Αριθμητικήν πρόσθεσις και αφαιρέσεις.
16	Αναστασάκης Γεώργιος	Ανάγνωσις Ροβυνσώνα. Μεγάλην κατήχησιν Κοραή μέχρι τέλους.
17	Αγγελιδάκης Ευάγγελος	Ιερά Ιστορίαν ιδίου μέχρι τέλους.
		Αριθμητικήν εις την πρόσθεσιν
18	Σφακιανάκης Εμμανουήλ	Σοφίας Απάνθημα. Ιερά Κατήχησιν Κοραή μεγάλην μέχρι του τρίτου μέρους.
19	Βωλανάκης Κωνσταντίνος	Ιερά Ιστορία ιδίου μέχρι τέλους.
20	Ζερβακάκης Δημήτριος	Αριθμητικήν εις την αριθμωσιν
21	Ζωρζάκης Ιωάννης	
22	Σπυριδάκης Ιωάννης	Ανάγνωσιν Μεγ. Παιδικήν Βιβλιοθήκην.
23	Καρπάθιος Μιχαήλ	Μικράν Ιεράν Κατήχησιν Κοραή μέχρι τέλους.
24	Οικονομάκης Ιωάννης	Αριθμητικήν εις την Αρίθμωσιν.
25	Αναγνωστάκης Εμμανουήλ	Αρχάς Ιεράς Ιστορίας Κοραή.
26	Κυριακίδης Μύρων	
27	Κυριακίδης Γεώργιος	
28	Βοζικάκης Θωμάς	Ανάγν. Μικράν Παιδικήν Βιβλιοθήκην.
29	Παναγιωτάκης Φίλιππος	Αρχάς Κατήχσεως μικράς Κοραή.
30	Παπαδάκης Μιχαήλ	Αριθμητικήν εις Αρίθμωσιν.
31	Στρατάκης Στέφανος	

32	Ματαλιωτάκης Χαράλαμπος	
33	Μαθιουδάκης Γεώργιος	
34	Σταματάκης Νικόλαος	Εις την Ε΄ κλάσιν των πινάκων της αναγνώσεως.
35	Κουγιουμουτζάκης Κωνσταντίνος	Αριθμητικήν εις την αρίθμησην.
36	Βοζικάκης Γεώργιος	
37	Ζωρζάκης Γεώργιος	
38	Τσιπλακάκης Δημήτριος	
39	Ιερωνυμάκης Εμμανουήλ	
40	Κυριακίδης Κριτόλαος	
41	Χριστοδουλάκης Νικόλαος	
42	Ζαμπετάκης Κωνσταντίνος	Εις την Δ΄ κλάσιν των πινάκων της αναγνώσεως και εις την αρίθμησην
43	Ανδρουλάκης Αντώνιος	
44	Ζουλάκης Εμμανουήλ	
45	Παπαγιαννάκης Ιωάννης	
46	Παπαγιαννάκης Μιχαήλ	
47	Μαστραχάκης Φραγκίσκος	Εις την Γ΄ κλάσιν της αναγνώσεως και εις την αρίθμησην
48	Νεονάκης Γεώργιος	
49	Δουλγεράκης Μιχαήλ	
50	Χριστιανάκης Μιχαήλ	
51	Βολιτάκης Μιχαήλ	Εις την Β΄ κλάσιν της αναγνώσεως και εις την αρίθμησην
52	Αναστασάκης Μιχαήλ	
53	Ιερωνυμάκης Ματθαίος	
54	Ιωσηφάκης Γεώργιος	
55	Παπαδάκης Αλέξιος	
56	Τσιπλοστεφανάκης Ανδρέας	
57	Χριστιανάκης Φανούριος	Εις Α΄ κλάσιν της αναγνώσεως και εις την αρίθμησην.
58	Κουτσαφτάκης Στυλιανός	
59	Σωφάκης Γεώργιος	
60	Τουκιαντζάκης Γεώργιος	
61	Ματθαϊάκης Γεώργιος	
62	Κουγιουμουτζάκης Μιχαήλ	
63	Τερζάκης Γεώργιος	
64	Παπουτσάκης Μιχαήλ	
65	Ζερβάκης Τριαντάφυλλος	
66	Αμαργιαλάκης Δράκων	
67	Μουζουράκης Ελευθέριος	
68	Δασκαλάκης Ιωάννης	
		Ο Διδάσκαλος
		Αποστολίδης Αντώνιος

Σημείωση 15^η (Σελ. 119 Διατριβής)

Δημοτικό Σχολείο Πόμπιας

Στις 14 Φεβρουαρίου 1871, οι επιθεωρητές των εξετάσεων (Ιωάννης Καψαλάκης, Στυλιανός Πετράκης και Ιωάννης Παππαδάκης – Κοιλιάρáκης), οι έφοροι του Σχολείου (Ιωάννης Τσακιράκης, Α. Ζουριδάκης) και ο δάσκαλος του Σχολείου Γεώργιος Καραγιαννάκης, στέλνουν τα αποτελέσματα των εξαμηνιαίων εξετάσεων του Σχολείου. Στη διατηρούμενη Α΄ Ελληνική τάξη τα αποτελέσματα των εξετασθέντων μαθημάτων είναι τα παρακάτω.:

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1871								
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΟΜΠΙΑΣ								
	ΤΜΗΜΑ Α	Ελληνική Α΄ Τάξης						
ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	Ελληνικά	Γραμματ.	Αριθμητ.	Γεωγρ.	Ι. Ιστορία	Ελ. Ιστ.	Ορθογρ.
1	Λαμπράκης Νικόλαος	Λ. Καλώς	Άριστα	Άριστα	Λ. Καλώς	Άριστα	Άριστα	Άριστα
2	Φουσανάκης Νικόλ.	Καλώς	Άριστα	Άριστα	Πάν. Καλώς	Άριστα	Άριστα	Άριστα
3	Κοιλιάρáκης Μύρων	Λ. Καλώς	Λ. Καλώς	Καλώς	Άριστα	Άριστα	Άριστα	Καλώς
4	Πολιδάκης Γεώργιος	Καλώς	Σχ. Καλώς	Καλώς	Καλώς	Άριστα	Άριστα	Καλώς
5	Πετράκης Ιωάννης	Καλώς	Σχ. Καλώς	Καλώς	Λ. Καλώς	Άριστα	Άριστα	Καλώς
6	Παππαδάκης Γεώργ.							
	Ελληνικά, εξηγήσεις εκ του Χρυσοστόμου περί παραβολής του Ασώτου και εκ του Κύρου Παιδείας Β, Γ, και Δ΄ κεφαλαίου							
	Γραμματική Γενναδίου ομαλά και ανώμαλα ρήματα μετά Τεχνολογίας							
	Αριθμητική από την μέθοδο των κλασμάτων μέχρι αναλογιών							
	Γεωγραφία περί Ευρώπης							
	Ιερά Ιστορίαν νέαν διαθήκην							
	Ελληνικήν Ιστορίαν περί Μηδικών πολέμων							
	Ορθογραφία διάφορα ορθογραφικά γυμνάσματα							

Στις υπόλοιπες τάξεις εξετάσθηκαν οι παρακάτω:

ΤΜΗΜΑ Β			
ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΤΑΞΗ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ
1	Τσακιράκης Ευστράτιος	Α	Ανάγνωση εκ του Α΄ τόμου της Χρηστομάθειας
2	Συγγελάκης Αριστείδης	Α	Γραμματική από αρχή μέχρι ρημάτων
3	Ζαχαριουδάκης Ανδρέας	Α	Αριθμητική απ' αρχή μέχρι κλασμάτων
4	Χαρκιαδάκης Γεώργιος	Α	Γεωγραφία περί κρατών της Ευρώπης
			Ιερά Κατήχηση μέχρι τέλους
			Ελληνική Ιστορία περί της αρχαίας καταστάσεως των Ελλήνων
	Φαφουλάκης Ιωάννης	Β	Ανάγνωση εκ της Σοφίας Απάνθισμα
5	Παππαδάκης Γεώργιος	Β	Ιερά Κατήχηση
6	Μπαστάκης Κωνσταντίνος	Β	Αριθμητική απ' αρχή μέχρι κλασμάτων
7	Κουλεντάκης Νικόλαος	Β	Ελληνική Ιστορία περί της αρχαίας καταστάσεως
8	Τορνεσάκης Κωνσταντίνος	Β	

9	Ζουριδάκης Βασίλειος	Γ	Ανάγνωση
10	Φραγγάκης Γεώργιος	Γ	Βίος Βενιαμίν
11	Πεδιαδιτάκης Μ.	Γ	
12	Λιδάκης Μ.	Γ	
13	Τσουνάκης Φ.	Γ	
14	Πολιδάκης Μίνωας	Δ	Ανάγνωση
15	Φουστανάκης Εμμανουήλ	Δ	Παιδική Βιβλιοθήκη
16	Περιγιαννάκης Ν.	Δ	Προσευχητάριο
17	Βενέτικος Γ.	Δ	
18	Σφακιανάκης Γ.	Δ	
19	Σφακιανός Εμμανουήλ	Δ	
20	Παπαδάκης Τηλέμαχος	Δ	
21	Μαρκάκης Β.	Δ	
22	Σακνουνάκης Γ.	Δ	
23	Σαββάκης Γ.	Δ	
	Οι υπόλοιποι πενήντα εξετάστηκαν μόνο στην ανάγνωση, από την παιδική βιβλιοθήκη, το μέγα αλφα- βητάριο και το μικρό αλφαβητάριο		

Σημείωση 16^η (Σελ. 127 Διατριβής)

Έκθεση του Κλεομένη Μ. Συμεών

Ο Καλύμνιος δάσκαλος Κλεομένης Μ. Συμεών στην έκθεσή του το καλοκαίρι του 1886 σημειώνει στις γενικές παρατηρήσεις για το Σχολεία που επισκέφτηκε (Πιτσιδία, Τυμπάκι, Μαγαρικάρι και Βορίζια): *...περί τοῦ τρόπου διδασκαλίας καὶ περί τῶν γενικῶν ἐλλείψεων, οἵτινες ὑπάρχουσιν εἰς ταῖς Δημοτικαῖς ταύτας Σχολαῖς, ἐν αἷς ἐγὼ τουλάχιστον παρεβρέθην καὶ τῶν ὁποίων αἵτιοι εἶναι οὐχὶ βεβαίως αὐτοὶ οἱ Δημοδιδάσκαλοι καὶ ἄπειροι τῆς Μεθόδου, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ εἶπω τινά, ὅπως ἡ Σ. Ἐφορεία λαβοῦσα γνῶσιν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν σχολείων ἐνεργήσασα τάχιστα τὴν ἐπὶ τὰ βέλτιω διαρρύθμισιν αὐτοῦ, διότι ἄλλη κινδυνεύει νὰ ἐπέλθῃ οὐχὶ πλέον παλαιὰ μέθοδος, ἀλλ' ἴση ἄλλη τις.*

Αὐτὸν) Ὁ τρόπος διδασκαλίας τῶν μαθητῶν θεωρῶ ἴσως περιττόν νὰ εἶπω ὅτι εἶναι οὐχὶ τόσον εὐάρεστος, ὥς ἀγνοούμενος ὑπὸ τῶν Δημοδιδασκάλων καὶ ἡ πρόοδος δὲν εἶναι φαινομένη, διότι πηγάζει τό πλεῖστον ἐξ ἀποστηθήσεως καὶ ἀπομένη οὐχὶ διαρκῶς εἶναι καιρὸς πλέον νὰ λείψῃ ἐκ τῶν Σχολείων μας ὁ ψιττακκισμὸς καὶ νὰ μαθαίνῃ ὁ παῖς μετὰ προηγούμενην κατανόησιν. Τὰ δὲ ὀλίγα ἐκεῖνα, ἅτινα ἔμαθον κατὰ τάς ἀσκήσεις οἱ Δημοδιδάσκαλοι δὲν ἤρκεσαν ὅπως παρασκευάσουσιν αὐτούς ... καὶ μάλιστα πότε δηλ. ποῦ καὶ πῶς νὰ μεταχειρίζονται αὐτόν, δὲν ἐπαρκεῖ ἀποκαταστήσῃ αὐτούς ἱκανοὺς διδασκάλους. Συνέβησαν δὲ δύο τινά. Πρῶτον μὲν συνέμιζαν παλαιόν

τρόπον μετά τοῦ νέου, ἐξ οὗ προέκυψε μεγίστη σύγχυσις, ὡς τίς ἐκ τῶν πολλῶν Δημοδιδασκάλων μοί εἶπεν ὅτι, ὅτε ἐδίδασκεν κατὰ τὴν παλαιὰ μέθοδον ἐγνώριζεν ἀπό ποῦ νά ἀρχίσῃ καί ποῦ νά τελειώσῃ, τώρα ὁμως πηγαίνει εἰς τὴν τύχην. Κατὰ τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι ἐνόμισαν τινές τῶν Δημοδιδασκάλων ὅτι τὸ πᾶν τῆς μεθόδου συνίσταται εἰς ἀπηρχαιωμένα ἀσμάτια, εἰς γυμναστικὴν καί τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα δέ λέγων δέν ἐννοῶ ὅτι δέν πρέπει νά διδάσκωνται εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον ἄσματα ἢ Γυμναστική, ἀλλὰ πρέπει νά ἐπέχει ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ ἕκαστον μάθημα τοιοῦτον θέσιν, ἣτις νά εἶναι ἀνάλογος τῆς ἀξίας καί χρησιμότητός του, πρέπει νά καλλιεργεῖται οὐχί τὸν μὲν κώνωπα νά διῴλιζομεν τὴν δὲ κάμηλον νά καταπίνωμεν, οὔτε ἐντελῶς ἀποχὴν τῶν τεχνικῶν καί πραγματικῶν μαθημάτων, οὔτε πάλιν πλειότερα ἐργασίαν καί προσοχὴν εἰς αὐτά ἤθελον ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐδιδάχθη ἕκαστον μάθημα εἰς ἐκάστην τάξιν καί περὶ ἄλλων οὐσιωδῶν τῆς μεθόδου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ὅτι οἱ Δημοδιδάσκαλοι εἶναι ἄπειροι τῆς μεθόδου, διὰ τοῦτο καί ἔρχομαι δεύτερον νά εἶπω περὶ τῶν γενικῶν ἐλλείψεων ἐξ ὧν πρώτη καί μεγίστη εἶναι ὅτι δέν ἐφαρμόζεται τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ διδάσκει ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅσον καί ἀφ' ὅπουδῆποτε θέλει χωρὶς νά ἀκολουθῶσι τὸ κεκανονισμένων ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, τὸ ὅποιον ἄλλως εἶναι τὸ πηδάλιον τοῦ Σχολείου. Δευτέρα ἔλλειψις εἶναι ὅτι αἱ ἐκθέσεις ἰδεῶν, αἱ ὀρθογραφικαὶ ἀσκήσεις καί τὰ ποιήματα ἢ διδάσκονται ἀτελέστατα ἢ δέν διδάσκονται παντελῶς. Τὰ μαθήματα ταῦτα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τῆς γλώσσης καί διὰ τὰ ὁποῖα ἐγκανχάται ἡ νέα μέθοδος, δέν πρέπει νά παραλείπονται, ἀλλὰ νά ἐπέχῃσι μάλιστα σπουδαιοτάτην θέσιν μεταξύ τῶν μαθημάτων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Μία ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων αἰτιῶν, δι' ἧς ὁ Ἕλλην γενικῶς εἶπεῖν ὑπολείπεται τῶν ἄλλων κατὰ τὸ γράφειν καί ἐκθέτει τὰς ἰδέας του, εἶναι ὅτι δέν ἐσυνίθησεν ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου νά ἐκθέτῃ τὰς ἰδέας του. Καί διὰ τοῦτο εὐκολώτερον νομίζω θά συντάξῃ ἐπιστολὴν τινά ἢ νά ἐθέσῃ ἰδέαν τινά τελειόφοιτος τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Εὐρώπης ἢ μαθητὴς Ἑλλήν τελειόφοιτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Καί τὰ ποιήματα δέ οὐχί ὀλίγον ὠφελοῦσι, διότι ἐθίζουσιν τοὺς παῖδας εἰς τὸ θάρρος καί τὴν ἐπαγγελίαν καί τὴν μνήμην δέ καί τὴν φαντασίαν αὐτῶν προάγουσιν, οὐχί βεβαίως τὰ τυχόντα

ποιήματα, ἀλλά τοιαῦτα, τὰ ὅποια καί εἶναι ἄριστα κατὰ τήν μορφήν καί τό περιεχόμενον. Τρίτη καί τελευταία ἔλλειψις εἶναι ὅτι μεταχειρίζονται καθ' ὅσον ἀφορᾷ τό μάθημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί Γεωγραφίας ἐγχειρίδια, ὅλως ἀκατάλληλα, ἐπειδή περιέχουσι πράγματα ἅτινα καί ἂν παραλείποντο δέν θά ἔβλαπτεν τά δέ χρήσιμα παρατείνονται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προτιμώτερον εἶναι τὰ μαθήματα ταῦτα νά διδάσκονται ἐκ στόματος τοῦ διδασκάλου...

Σημείωση 17^η (Σελ. 127 Διατριβής)

Ἐκθεση του Ἰωάννη Χατζόπουλου

Στις εξετάσεις του καλοκαιριοῦ στα Σχολεῖα του Δήμου Μεγάλης Βρύσης παραβρέθηκε ο δάσκαλος του Αγίου Μύρωνα Ἰωάννης Χατζόπουλος, ο οποίος στη σχετική του έκθεση δίνει γενικές πληροφορίες για τα Σχολεῖα που επισκέφτηκε:

...Εξετάσθησαν δέ οἱ μαθηταί εἰς τὰ ἐξῆς μαθήματα: τὰ ἱερά, τὰ ἑλληνικά, τήν ἀριθμητικήν, τήν γεωγραφίαν, τήν μουσικήν καί τὰ ποιήματα. Τά ἐν χρήσει βιβλία, ἦσαν ὅμοια μέ τὰ τοῦ ἐνταῦθα δημοτικοῦ σχολείου. Φαίνεται ἐκ τῶν ἐξετάσεων ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἰδιάζουσαν προσοχήν ἔδωσαν εἰς τήν μεγαλυτέραν τάξιν, ὀλίγον φροντίσαντες περί τῆς διδασκαλίας τῶν κατωτέρων τάξεων. Ἄν δέ πιστεύσω εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν Ἐφόρων καί τὰς ὁμολογίας τῶν ἰδίων διδασκάλων περί τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως ἐν ἣ εὔρον τοὺς μαθητάς ὅταν κατὰ τὰς ἀρχάς τοῦ παρελθόντος ἔτους παρέλαβον αὐτούς καί συγρίνω ἐκείνων πρός τήν ὑπάρχουσαν, λέγω ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐξετάσεων ἐφέτος εἰσὶν ἀρκετά καλά, ἂν καί οἱ μαθηταί τῶν κατωτέρων τάξεων ὥς ἐπὶ τό πλεῖστον μένουσιν ἀπροβίβαστοι ἔνεκα ἴσως τῆς ἀπειρίας τῶν διδασκάλων κατὰ τήν διοργάνωσιν τῶν μαθημάτων καί τήν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος κατὰ τὴν διδασκαλίαν...

Από τα μαθήματα ενδιαφέρον ἔχει νά σταθούμε στον τρόπο διδασκαλίας της μουσικῆς καθὼς ο Χατζόπουλος παρατηρεῖ: ...Ἐξ ὅλων τῶν μαθημάτων κάκιστα ἐδιδάχθη ἡ μουσική. Οὐδέν ἄσμα μελωδικόν καθήδυne τὰ ὦτα μου, ωναί γρυλλώδης ἀντήχουν. Ἀντί παντὶ ἄλλου ἄσματος, νομίζω πρακτικότερον εἶναι νά διδάσκονται μόνον τῆς ἐκκλησίας τὰ συνηθέστερα καί ἀπλούστερα ἄσματα. Ταῦτα δέ

μεταχειρίζονται και οι χωρικοί επί τας διασκεδάσεις των. Ίσχή και ψυχρά ἦτο ή άπαγγελία τών ποημάτων, καθώς και ή επί του βιβλίου ανάγνωσις ξηρά και χλιαρά...

Ενδιαφέρον έχουν και οι παρατηρήσεις του για τη κτιριακή κατάσταση των Σχολείων για την οποία γράφει ότι: ...στεροῦνται ύαλοπαραθύρων, διό και οι διδάσκαλοι σφοδρῶς παραπονοῦνται κατά του ψύχους του χειμῶνος, μή δυνάμενοι νά διδάσκωσιν άνέτως και κατά του πλήθους τών άπουσιῶν, αί όποϊαι συνήθως γίνονται τότε...

Επίσης σημειώνει ότι στα χωριά της περιοχής, που το θέρος είναι δροσερό, δεν θα έπρεπε να σταματούν τα μαθήματα το καλοκαίρι, ενώ προτείνει στα Σχολεία να φοιτούν και κορίτσια, αφού οι μαθητές δεν υπερβαίνουν τους 30. Και τούτο: ...διότι οὐδένα κίνδυνον παρέχει ή έν τοῖς Δημ. Σχολείοις συμβίωσις και συνδιδασκαλία τών δύο φύλων φυσιολογικῶς μέχρι του 13 ἔτους τῆς ήλικίας, μάλιστα δέ συνετελεῖ ή τοιαύτη συμβίωσις και εις τήν ανάπτυξιν χαρακτήρων ήπιωτέρων εις τούς παῖδας και εὐγενεστέρων και ἐξομαλύνεται τό τραχύ αὐτῶν, διό δέν θά εἶναι άνάρμοστον διά προκηρύξεως νά δοθῇ ὥθησις τις εις τουτο και γίνη ἀρχή τις, ἔστω και ὀμικρά θά ἐξαναγκάζονται δέ και οι διδάσκαλοι αὐστηρότερον νά ἐπιτηρῶσι τότε τό σχολεῖον και ἐπιβλέπωσι τας σχέσεις τών μαθητῶν...

Για τη μέθοδο διδασκαλίας υπογραμμίζει ότι: ...ἦτο ἀναλόγως τῆς ἐπιδεξιότητος και εὐμαθείας ἐκάστου. Πάντες δέ περιορίζονται ἀποκλειστικῶς εις τό βιβλίον...

Σημείωση 18^η (Σελ. 132 Διατριβής)

Πίνακας εκθέσεων

ΣΧ. ΕΤΟΣ	Αρ. Εκθ. (Σύνολο)	Αρ. Εκθ. Μεσαρά
1870-1871	0	0
1871-1872	2	1
1872-1873	2	1
1873-1874	6	2
1874-1875	5	2
1875-1876	5	3
1876-1877	7	4
1877-1878	0	0
1878-1879	0	0
1879-1880	4	1

1880-1881	5	2
1881-1882	12	7
1882-1883	7	2
1883-1884	2	1
1884-1885	Υπάρχει συνολική αξιολόγηση	
1885-1886	13	6
1886-1887	11	3
1887-1888	17	5
1888-1889	1	1
1889-1890	3	1
1890-1891	2	1
1891-1892	9	3
1892-1893	1	0
1893-1894	7	3
1894-1895	11	4
1895-1896	0	0
1896-1897	0	0
1897-1898	0	0
1898-1899	0	0
ΣΥΝΟΛΟ	132	53

Σημείωση 19^η (Σελ. 134 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Πόμπιας

Συμφωνά λοιπόν με τα στοιχεία της έκθεσης¹⁰⁷³:

Εις το Δημοτικό σχολείο της Πόμπιας, το παλαιότερο της Μεσαράς (λειτουργούσε από τι 1845) οι μαθητές, δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις ερωτήσεις που τους γινόταν. Μάλιστα αυτοί, σύμφωνα με τα μαθήματα που έμαθαν, ουσιαστικά αντιστοιχούσαν με τους μαθητές της Γ' τάξεως της Ε. Σ. Ηρακλείου, αφού διδάχθηκαν από τους Έλληνες συγγραφείς τον κατά Ερατοσθένη λόγο του Λυσία, τον Αρεοπαγитικό του Ισοκράτη, τον Αριστείδη εκ των παραλλήλων βίων του Πλουτάρχου και Συντακτικό Ασωπού. Στα Μαθηματικά Γεωμετρία και Αριθμητική. Στη Γεωγραφία την Ασία, Αφρική και Αμερική. Από την Ιερά Κατήχηση μόνο την εισαγωγή και μάλιστα όλο το σχολικό έτος. Την Ελληνική Ιστορία, από την αρχή μέχρι τους Πελοποννησιακού πολέμου και τελευταία τα Γαλλικά.

Η εξέταση στην ανάγνωση έγινε από τον Αριστείδη του Πλουτάρχου, που όμως απογοήτευσε τον εξεταστή, καθώς οι μαθητές δεν μπορούσαν να ξεχωρίσουν τα ρήματα από τις μετοχές και όχι μόνο, καθώς οι μαθητές με τα λεγόμενα τους,

¹⁰⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 454/457 ΑΔΗ: Έκθεση του Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιου Κασσάρα, για τις εξετάσεις σε Σχολεία της Μεσαράς, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1872)

έγραφαν δική τους γραμματική και συντακτικό. Γράφει χαρακτηριστικά ο Αρχιμανδρίτης: ...Καγχάσας ὄθεν καί μετ' ἑμοῦ καί πάντες οἱ παρόντες διά τό εὐμέθοδον τῆς Πομπιανῆς ταύτης συντάξεως, καί καθιδῶν ἐπιτέλους ὅτι οὔτε ἰδέαν ῥήματος ὡς βάσεως προτάσεως εἶχον, οὔτε ὑποκειμένου, οὔτε αντικειμένου, πολλῶ δέ ὀλιγότερον ἀπολύτων μετοχῶν, τριῶν κατὰ σύμπωσιν παρουσιασθειςῶν εἰς τό κείμενον, ἀλλά τα πάντα κατ' αὐτούς ἦσαν κατ' αὐτό προσδιορισμοί τοῦ ὑποκειμένου, μέ μόνην τήν διαφοράν ὅτι οἱ μέν ἦσαν ἐπιρρηματικοί, οἱ δέ προθετικοί, οἱ δέ συμπλεκτικοί, ἄλλοι μετοχικοί, ἕτεροι ἐπιθετικοί, οὔτοι ἀντωνιμικοί καί ἄλλοι δέν ξεύρεις τι...

Ο Αρχιμανδρίτης συνεχίζει την εξέταση: ...καί τοῦτο ἵνα ἀποκριθῶσι κατ' ἀνάγκην εἰς τό τεχνολογικόν, καί ὑποκρύψω οὕτω τήν παρατηρηθεῖσα αἰσχύνην τοῦ διδασκάλου καί τῶν ἐγχωρίων, φιλοτιμηθέντων ἐγκαίρως πρό τῶν ἐξετάσεων νά μοί συστήσωσι τήν Σχολήν των ὡς διατελοῦσαν ἰσοβαθμίως τῇ ἡμετέρα ἐνταῦθα. Καί πῶς ὄχι, ἀξιότιμοι Κύριοι, ἀφοῦ ἐκ τῶν παραδοθέντων μαθημάτων ἀναχωροῦντες εἶχον δίκαιον οἱ καλοί ἐκεῖνοι ἄνθρωποι νά εὐρίσκωνται εἰς τήν δεινήν ταύτην ἀπάτην...

Η σειρά της Αριθμητικής και της Γεωμετρίας, ὅμως και ἐκεῖ τα πράγματα δέν ἦταν καλύτερα: ...Ἡ ἐξέτασις τοῦ μαθήματος τούτου γίνεται Κύριοι, μεθ' ὅλης τῆς ἐντελείας, χωρίς νά ἐννοῶσιν οὐδεποσῶς τί ὀνομάζουσι λέγοντες ἀμβλυγώνιον, τί ὀξυγώνιον, τί γωνίαν, τί ὀρθογώνιον καί λοιπά. Εἰς τινά μάλιστα, λύσαντα τό θεώρημα τό ὀνομαζόμενον ἑκατόμβη, ὅπερ αὐτοί ὀρθότερον ἴσως ὀνόμαζον ἑκατόμβιος, ποιήσας τήν παρατήρησιν νά μοί εἴπη διατί λέγεται τό θεώρημα τοῦτο ἑκατόμβη, καί οὐχί ἑκατόμβιος ὅπως ἔλεγε, ἤκουσα τήν ἐξῆς ἀπάντησιν: Ἐπειδή ὁ Πυθαγόρας ὁ ὁποῖος τό ἔλυσε, ἔμβαινε μέσα σέ ἑκατό πιθάρια καί τό ἔλυε: τοῦθ' ὅπερ, καί μέ ὅλην τήν ἀκαταλληλότητα τῶν παρουσιαζόντων νά ἐκτιμήσωσι τό ὀρθόν ἢ μή τῆς δοθείσης ἀπαντήσεως, προσεκάλεσεν ὅμως καί πάλιν ... ἀπάντων τόν γέλωτα, καί μάλιστα ὅποτεν ἤκουσαν πάρ' ἑμοῦ τόν λόγον δι' ὃν προσαγορεύεται ἑκατόμβη τό θεώρημα...

Στα υπόλοιπα μαθήματα απάντησαν καλώς, αλλά η έκπληξη ήταν στο μάθημα των Γαλλικών: *...Ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἐγένετο ἡ δυστυχὴς ἀντικείμενον περισσοτέρων σαρκασμῶν, καγχαζόντων ἀπάντων διὰ τὸ γελοῖον τῆς προφορᾶς τῶν συλλαβῶν, εἰς ἃς καὶ μόνας καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα ἡδυνήθησαν νὰ κατανοήσωσι...*

Και σύμφωνα με τον Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιο Κασσάρα όλα οφείλονται: *...ἐκ τῆς ἀδεξιότητος τοῦ διδασκάλου πρὸς παράδοσιν τοιοῦτων Σχολαρχικῶν μαθημάτων, εἰ καὶ καθ' ἃ παρά πολλῶν ἐπληροφορήθην νυχθημερόν κατεγίνετο ὁ καλὸς ἄλλως Δημοδιδάσκαλος Κύριος Γ. Καραγιαννάκης, ὅπως δυνήθῃ νὰ ἀνταποκριθῇ ὅπωςδῆποτε εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὅπερ ἀνεδέχθη φιλοτιμίως μὲν, ἀλλ' ἀπροβλέπτως νὰ παραδώσῃ μαθημάτων, ὡς ἐκ τοῦ ὁποῖου φυσικῶ τῷ λόγῳ. Οὐδὲν ἄλλο ἔπρεπε νὰ ἀναμένῃ εἰ μὴ οἶκτρόν ναυάγιον...*

Την ίδια κατάσταση συνάντησε και στο Σίβα, αφού στο Συνδιδασκτικό τμήμα κανένας δεν ήξερε να διαβάζει απλό κείμενο, ενώ δεν κατάφεραν να κλίνουν κανένα όνομα από τις τρεις κλίσεις ονομάτων, ούτε και το απλό «ο ληστής». Αναφέρει ακόμη για την αθρόα προσέλευση των χωριανών στις εξετάσεις, αλλά και για το μεγάλο αριθμό απουσιών που πραγματοποιούν οι μαθητές.

Και στα Πιτσιδία αναφέρει ότι δεν είναι ευχαριστημένος: *...μέ τήν διανοητικήν κατάστασιν τῶν τέκνων....* Αναφέρει όμως ότι βρήκε: *... τινὰς κλίνοντας καὶ τῶν τριῶν κλίσεων ὀνόματα....* Ακόμη γράφει ακόμη ότι οι μαθητές του σχολείου κάνουν πάρα πολλές απουσίες.

Καλύτερη είναι η κατάσταση στο δημοτικό Σχολείο Τυμπακίου, όπου οι μαθητές έκλιναν ονόματα και των τριών κλίσεων, καθώς και ομαλά βαρύτονα ρήματα. Κάνει λόγο ακόμη για τις πολλές απουσίες των μαθητών που *...ἀναβαίνουνσι μέχρι 350...,* με αποτέλεσμα να κάνει συστάσεις στους γονείς που παραβρέθηκαν στις εξετάσεις. Μάλιστα αναφέρει και τις συμβουλές που έδωσε: *...ἂφ' ἑνός μὲν τήν βλάβην ἣν προξενοῦσι τοῖς φιλάτοις αὐτῶν τέκνοις, ἀποσύροντες αὐτά δι' ἰδίας ἐργασίας ἀσημάντους τῆς Σχολῆς, καὶ ἂφ' ἑτέρου τήν μεγάλην διανοητικήν καὶ ἠθικήν ὠφέλειαν ἣν τοῖς καρποῦνται, ἀφίνοντες αὐτά νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς αὐτήν...*

Τέλος στη Δημοτική Σχολή Βοριζίων που επισκέφτηκε τελευταία αναφέρει ότι: *... Ὁ δέ πολυμαθὴς διδάσκαλος Βορριζῶν κύρ Κορνήλιος, καὶ τόν αποκαλῶ*

πολυμαθῇ καθότι, κατά θετικῶς παρά πολλήν ἐπληροφορήθην, περιέρχεται τὰς ἐπαρχίας κατά τὰς ἐορτὰς κηρύττων καὶ εὐαγγελιζόμενος αὐτεπαγγέλτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα ἐν ἀγνοία πάντως τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Κυριάρχου τοῦ Μητροπολίτου, τοῦ καὶ προέδρου τῆς Σεβαστῆς ταύτης Δημογεροντίας...

Σημείωση 20^η (Σελ. 195 Διατριβής)

Δημοτικό σχολεῖο Χάρακα

Γράφει μεταξύ των άλλων στην έκθεσή του ο Νιωτάκης¹⁰⁷⁴:

Για τις απουσίες στο νεοϊδρυθέν Σχολεῖο του Χάρακα, σημειώνει ότι: ...οι μαθηταὶ ἀπουσιάζουσι πολλάκις καὶ ὅτι, τινὲς αὐτῶν ἀφότου ἤρχισε τὸ θέρος δὲν ἐνεφανίσθησαν πλέον... Μάλιστα ἀπειλεῖ με πρόστιμο καθὼς: ...ὁ Ἐπαρχος, ὅστις ἦτο παρὼν μεθ' ὅλων των ὑπαλλήλων αὐτοῦ, ὠμίλησεν αὐτοῖς πολλὰ περὶ τούτου καὶ παρήγγηλεν εἰς τὸν διδάσκαλον νὰ τῷ ἀναγγέλλῃ τίνες των γονέων κωλύουσι τὰ τέκνα αὐτῶν τοῦ νὰ φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὸ Σχολεῖον, δια νὰ τοῖς ἐπιβάλλῃ πρόστιμον...

Αλλά καὶ οἱ γονεῖς εἶχαν τὰ δικά τους παράπονα με τὸ δάσκαλο, ἀλλὰ καὶ τὴ δικαιολογία γιὰ τὴν ἐλλιπὴ φοίτηση των παιδιῶν τους: ...Τινὲς των γονέων μοι παρεπονέθησαν κατ' ἰδίαν ὅτι, ὁ διδάσκαλος μεταχειρίζεται τὰ τέκνα αὐτῶν με μεγάλη σκληρότητα καὶ δια τούτο ἀναγκάσθησαν πολλοὶ νὰ τα ἀποσύρῳσι...

Πρόβλημα με τὸ δάσκαλο ἔχουν καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ Σίβα, γεγονός που ἐντοπίζεται ἀπὸ τὸ Νιώτακη: ...Ἐνταῦθα οἱ κάτοικοι διὰ τοῦ τρόπου αὐτῶν ἐπικύρῳσαν τὰ κατ' αὐτῶν παράπονα τοῦ διδασκάλου αὐτῶν. Διότι οὔτε ὁ Ἱερεὺς, οὔτε οἱ Δημογέροντες, οὔτε οἱ Ἐφοροὶ τῆς Σχολῆς παρουσιάσθησαν ἵνα ἐρώτησιν ἡμᾶς πόθεν καὶ διὰ τίνα σκοπὸν ἦλθομεν οὔτε ἀφ' ἐσπέρας, οὔτε τὸ πρωί...

Προβλήματα ὁμῶς ἐπισημαίνει ὁ ἐμπειρὸς εκπαιδευτικὸς καὶ στὸ διδακτικὸ τομέα. Ἐτσι γιὰ τὸ σχολεῖο τῆς Πόμπιας παρατηρεῖ: ...ἡ μέθοδος τοῦ διδασκάλου δὲν μὴ φαίνεται προοδευτικὴ· καθότι ἔχει ἐν χρῆσιν τὴ Γραμματικὴ τοῦ Γενναδείου, ἥτις εἶναι ὅλως ἀκατάλληλος εἰς τοιοῦτους μαθητάς ὡς χρῆζουσα μαθητῶν δεδιδασμένων ἀπλῆν τινὰ Γραμματικὴν καὶ οὐχὶ ὡς τούτων ὅλως ἀρχαρίων· οἱ πλείοτεροι δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀναγιγνώσκουσι κακῶς· ὡς καὶ αὐτοὶ οἱ Ἑλληνικά μαθήματα

¹⁰⁷⁴

Βλ. Κ.Α. 2,4-Α.Α. 2^η-64 ΑΔΗ: Ἐκθεση τοῦ Διευθυντῆ τοῦ Δ Σ Ηρακλείου Ἀρρέων Νιωτάκη Εμμανουήλ καὶ των Ἀντ. Τσακιράκη καὶ Στ. Ματζαπετάκη σχετικὴ με τὶς ἐξετάσεις σὲ σχολεῖα τῆς Μεσαράς (Ηράκλειο, 27 Αυγούστου 1873).

διδασκόμενοι κακῶς ἀνέγνωσαν τό κείμενον, τό ὁποῖον ἐξήγησαν εἰς δέ τήν Αριθμητικήν πολλοί ἀγνοοῦσι νά γράφωσι τούς ἀριθμούς εἰς τάς θέσεις των...

Από τα Σχολεία τα οποία επισκέφτηκε πρώτο σε απόδοση θεωρεί το Τυμπάκι με την παρατήρηση - ὅπως γράφει – ότι η πρόοδος των κατωτέρων τάξεων δεν είναι ανάλογη με την πρόοδο των υπολοίπων τάξεων. Και τούτο γιατί οι δάσκαλοι δίνουν βάρος στην Ελληνική τάξη του Σχολείου τους, με αποτέλεσμα να παραμελούν τις υπόλοιπες. Προτείνει λοιπόν να συσταθεί ελληνικό Σχολείο στην περιοχή ...*διά νά ἀπαλλαγῶσιν οἱ Δημοδιδάσκαλοι τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης τάξεως...*, διαφορετικά μέχρι να συσταθεί Ελληνική σχολή να δίδονται στους δασκάλους βοηθοί.

Ακόμη ο Νιωτάκης κάνει αναφορά και για τα διδασκόμενα μαθήματα για τα οποία σημειώνει: *...Διά νά γίνηται λοιπόν εἰς ὅλα τῶν ἐπαρχιῶν τά σχολεῖα ὁμοιόμορφος ἡ διδασκαλία, καί νά μή διδάσκη ἕκαστος τῶν διδασκάλων τά κατ' ἰδίαν βούλησιν μαθήματα, δέον νά συνταχθῇ κανονισμός, ὅστις νά ὀρίζη καί τα διδασκόμενα μαθήματα, καί τίνα βιβλία ὀφείλουσιν οἱ διδάσκαλοι νά ἔχωσιν ἔν χρήσῃ, καί τά καθήκοντα αὐτῶν τε καί τῶν μαθητῶν, καί ας ὥρας τῆς ἡμέρας καθ' ἃς διαρκῇ τό μάθημα, καί τάς ἑορτάς καθ' ἃς θέλουσιν σχολάζει τά σχολεῖα, καί τόν καιρόν τῶν ἐξετάσεων καί τῶν διακοπῶν...*

Τέλος προτάσεις καταθέτει και για τις διακοπές των παιδιών, τα οποία όπως παρατηρεῖ κάνουν σημαντικές απουσίες κατά τη διάρκεια των τελευταίων μηνών του Σχολικού Έτους: *...Ἐπειδή εἰς τόν καιρόν τοῦ θέρους εἶναι ἀδύνατον νά μή παραλάβωσιν οἱ γονεῖς τά τέκνα των ὡς βοηθούς εἰς τάς ἐργασίας των, καί ὅταν γίνονται αἱ ἐξετάσεις, ἡ δέν παρουσιάζονται ποσῶς ταῦτα νά ἐξετασθῶσι, ἡ, καί ἂν παρασιασθῶσιν, εἶναι ὅλως ἀπαρασκευά καί ἀπρομελέτητα, καί μάλιστα ἔχουν λησμονημένα πολλά ἐξ ἐκείνων τά ὁποῖα ἔμαθον, φρονῶ κάλλιον νά γίνωνται αἱ ἐξετάσεις τάς ἡμέρας τοῦ Πάσχα, ἵνα προπαρασκευάζονται οἱ μαθηταί κατά τήν Μεγάλην τεσσαρακοστήν, ὅτε δέν ἔχουσιν ἐργασίας. Αἱ δέ διακοπαί νά γίνονται τόν Μάιον, ὅτε εἶναι ἡ ἀκμή τοῦ θέρους...*

Σημείωση 21^η (Σελ. 134 Διατριβής)

Δημοτικό σχολεῖο Βασιλικῶν Ανωγείων

Όπως σημειώνουν στην έκθεσή τους οι Απόστολος Στεφανίδης και Στυλιανός Ματζαπετάκης¹⁰⁷⁵:

Τρεις παρατηρήσεις επισημαίνουν για το νεοϊδρυθέν Δημοτικό Σχολείο των Βασιλικών Ανωγείων:

- * *Ἡ εισαγωγή βιβλίων διαφόρων ἐκδόσεων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ μὲν δάσκαλος ἐκοπίασε περισσότερον, οἱ δὲ μαθηταὶ ὠφελήθησαν ὀλιγότερον.*
- * *Αἱ πολλάι ἀπουσίαι τὰς ὁποίας τινὲς τῶν μαθητῶν εἶχον.*
- * *Καὶ μικρά τίς ἐπιδιόρθωσις τῆς ὁποίας εἰσέτι χρήζει τὸ Σχολεῖον...*

Για το Σχολείο της Γέργερης ο Ματζαπετάκης σημειώνει για το θέμα των απουσιών, το οποίο και είναι κατ' αυτό και το ουσιαστικότερο: *...Τους μεν γονεῖς των μαθητευόντων συνεβούλευσα, ἵνα μη του λοιπού κωλύωσι τούτους της τακτικῆς του Σχολείου φοιτήσεως, καταδείξας την εἰς τούτου διετῆς ἀμφοτέροις βλάβην. Τους δε υπόλοιπους προέτρεψα ἐπὶ την παιδείαν υποδείξας αυτοῖς ἐν ὀλίγοις τα μέγιστα ταύτης ἐχέγγνα πρὸς την ευδαιμονίαν και του ἀληθῆ του ἀνθρωπίνου προορισμού...*

Επίσης ρώτησε τους γονεῖς για το θέμα του δασκάλου: *...Επὶ τούτοις δ' ἠρώτησα ἀν ἔχωσι παράπονο τι κατὰ του διδασκάλου των πρὸς τε την ἐπιμέλειαν και συμπεριφορά αὐτοῦ. Μοι ἐξέφρασαν ὁμως γενικὴν πρὸς αὐτοῦ ευχαρίστησιν και ευγνωμοσύνην, ἅμα δε την ἐπιθυμίαν των και ἐν τῷ μέλλοντι διδασκαλίας του. Ταῦτα και τοσαῦτα τα κατ' ἀποστολὴν πεπραγμένα μοι...*

Αντίθετα στα Βορίζια τα οποία και επισκέφτηκε ο ίδιος υπήρχε πρόβλημα με το δάσκαλο, ο οποίος και είχε αποχωρήσει από το σχολείο πολύ πριν τη λήξη των μαθημάτων, καθώς είχε προβλήματα με τους γονεῖς των μαθητῶν. Ο Ματζαπετάκης μεταφέρει στη Δημογεροντία των ἄποψη των γονέων οι οποίο και σημειώνουν ότι κατ' αυτούς ο λόγος της αποχώρησης του δασκάλου είναι ότι δεν μπόρεσαν να του καταβάλουν τα δίδακτρα που του χρωστούσαν, λόγω της δικῆς τους φτώχειας και δυστυχίας.

Σημείωση 22^η (Σελ. 134 Διατριβῆς)

Δημοτικό σχολείο Γέργερης

¹⁰⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 254 ΑΔΗ: Έκθεση των Απόστολου Στεφανίδη και Στυλιανού Ματζαπετάκη, για σχολεία της Μεσαράς, (Αμπελούζος, 8 Αυγούστου 1874).

Ο Μιχελιδάκης επισκέφτηκε τη Γέργερη και σημειώνει¹⁰⁷⁶: *...αι πρόοδοι ήσαν μεν μέτριαι, αλλ' ικαναί. Ο διδάσκαλος, ως γνωστόν υμίν, χωλαίνει μεν εις πολλά, αλλ' είναι επιμελέστατος κι ο μόνος όστις δεν κάνει απουσίας...*

Και το λέει αυτό γιατί στην αναφορά του προς τη Δημογεροντία σημειώνει ότι οι δάσκαλοι απουσιάζουν από τις θέσεις τους 5 ή 10 ημέρες, χωρίς να το γνωρίζει η υπηρεσία. Επίσης σημειώνει ότι πολλοί δάσκαλοι έχουν χάσει το στόχο τους, αφού πιεζόμενοι από τους γονείς των παιδιών, τα μαθαίνουν μαθήματα Ελληνικών τάξεων, και παραμελούν τα υπόλοιπα: *...Παρατήρησα ότι χωλαίνουν εις την ανάγνωσιν, γραφήν και αριθμητικήν, μεταφράζουσι όμως τους διαλόγους του Λουκιανού...*

Από τη μεριά του ο Βαρουτάκης αναφέρει ότι στα Σχολεία Πόμπια, Σίβα και Πιτσίδα του προτάθηκε από γονείς και δασκάλους να εξεταστούν μαθητές στα Ελληνικά μαθήματα - πράγμα που έκανε - αλλά όχι μόνο δεν είδε πρόοδο, αλλά το θεώρησε επιβλαβές και ζητά από την Δημογεροντία, να παρέμβει για να: *...διατάξη τούς έν έπαρχίαις δημοδιδασκάλους νά περιορίζονται εις τά μαθήματα του δημοτικού σχολείου άπεχόμενοι του διδάσκειν περισσότερον... Μάλιστα σημειώνει ότι σε κάποιους φαίνεται καλό να: ...ερμηνεύουσιν ή μάλλον να παρερμηνεύουσιν εις τους μαθητάς και λόγον τινά εκ της Χρηστομάθειάς του Ραγκαβή...*¹⁰⁷⁷.

Σημείωση 23^η (Σελ. 134 Διατριβής)

Σχολεία Δυτικής Μεσαράς

Οι απεσταλμένοι της Δημογεροντίας Ηρακλείου στα σχολεία της Μεσαράς σημειώνουν:

Ο δάσκαλος του Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου Κωνσταντίνος Δρακάκης που επισκέφτηκε τα Σχολεία της Πάνω Ρίζας (Γέργερη, Ζαρό και Βορίζια), σημειώνει ότι η κακή κατάσταση των μαθητών της Γέργερης οφείλεται στο ότι: *...αιτία ταύτη είναι αυτοί οι διδάσκαλοι αίτινες ως άπειροι αναγκάζουν τους μαθητάς των και μανθαίνωσι πολλά χωρίς και να τα επαναλαμβάνωσι. Και ούτως διαφθείρεται το μνημονικόν των και λησμονώσι και τα ελάχιστα...*¹⁰⁷⁸.

Ο Εμμανουήλ Νιωτάκης, Διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου, που επισκέφτηκε Σχολεία στη Δυτική Μεσαρά αναφέρει ότι πήγε στο Χάρακα, πλην όμως

¹⁰⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 377 ΑΔΗ: Έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Μιχελιδάκη, για το σχολείο της Γέργερης, (Ηράκλειο, 20 Αυγούστου 1875).

¹⁰⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 02 – 370 Έκθεση του καθηγητή Χρήστου Βαρουτάκη, για σχολεία της Μεσαράς, (Ηράκλειο, 30 Αυγούστου 1875).

¹⁰⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 110 – 056 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Κωνσταντίνου Δρακάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 4 Αυγούστου 1876).

δεν ήλθαν οι μαθητές, εκτός ελαχίστων. Γράφει χαρακτηριστικά στην έκθεσή του:...*Ἡρώτησα δέ διά ποίαν αἰτίαν οἱ λοιποὶ τῶν μαθητῶν δέν προσῆλθον νά ἐξετασθῶσι, καί μοί εἶπον ὅτι, διότι οἱ γονεῖς αὐτῶν εἶναι δυσαρεστημένοι κατά του διδασκάλου...*¹⁰⁷⁹.

Ο ίδιος παρέστη στις εξετάσεις τα Βασιλικά Ανώγεια σημειώνει ότι η πρόοδος των παιδιών θα ήταν μεγαλύτερη, εάν οι γονεῖς: *...δέν ἐκώλειον τά τέκνα αὐτῶν εἰς τάς ἐργασίας των, καί ἐάν ἐπρομήθευον αὐτοῖς τά ἀναγκαιούντα βιβλία..*.

Οι απεσταλμένοι της Δημογεροντίας Α. Ν. Τσακιράκης και Μ. Ν. Παπαδάκης οι οποίοι επισκέφτηκαν Σχολεία στην Ανατολική Μεσαρά, στην έκθεσή τους σημειώνουν ότι είναι ακατάλληλος ο τρόπος εκλογής δασκάλων: *...διότι δέν ἀρκεῖ νομίζομεν νά γνωρίζη ὁ διδάσκαλος μόνον γράμματα, ἀλλά καί μέθοδον καί τρόπον τοῦ πολιτεύεσθαι πρός τε τοὺς μαθητάς καί τοὺς κατοίκους ἐκάστου χωρίου...* Επίσης οι ίδιοι σημειώνουν ότι αρνητικό ρόλο παίζουν η συνεχής: *...τῶν διδασκάλων μετὰθεσιν...*

Παρατηρήσεις όμως κάνουν και για τις απουσίες των μαθητών και συγκεκριμένα για την κατάσταση που συνάντησαν στο Σχολείο των Βόρων: *...συνέτειλαν πολύ καί αἱ πλειῖσται τῶν μαθητῶν ἀπουσίαι, ὥστε εἶναι μέγιστη ἀνάγκη ἵνα δι' ἀμφοτέρα ληφθῇ ἡ δέουσα πρόνοια, διά μή νά συμβῶσι καί κατά τό ἐλευσόμενον ἔτος τά αὐτά ἐν τῇ εἰρημένῃ σχολῇ...*

Οι ίδιοι επισκέφτηκαν και το Τυμπάκι και σημειώνουν στην έκθεσή τους τα εξής καταπληκτικά για το πώς οι γονεῖς δικαιολογούν τις απουσίες των παιδιών τους: *... Ἀλλ' οἱ κάτοικοι μᾶλλον εἰς τοὺς λόγους τῶν παίδων αὐτῶν προσέχοντες ἐπίστευσαν ὅσα ἐπὶ προφάσει τοῦ νά μή φοιτῶσιν ἐξ ἀμελείας εἰς τό σχολεῖον, ἔλεγαν αὐτοῖς, δηλ. ὅτι ὁ διδάσκαλος ἐπότιζεν αὐτά σιναπόσπορον καί ἀνηλεῶς τά ἔδερνε. Τά ἀπίστευτα ταῦτα αἴτια ἀνάγκασαν τοὺς κατοίκους νά ἀποσύρῳσι λέγει τά τέκνα των...*¹⁰⁸⁰.

Σημείωση 24^η (Σελ. 135 Διατριβής)

¹⁰⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 - 082 ΑΔΗ: Έκθεση του Διευθυντή της Δημοτικής Σχολής Αρρένων Ηρακλείου Εμμανουήλ Νιωτάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 28 Ιουλίου 1876).

¹⁰⁸⁰ ΚΑ 2 – ΑΑ 109-185, ΑΔΗ: Έκθεση των Α. Τσακιράκη και Μ. Παπαδάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Πόμπια, 18 Αυγούστου 1876).

Σχολεία Ανατολικής Μεσαράς

Η έκθεση των Ελληνοδιδασκάλων Μύρων Κοιλιάρáκη (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνω Στεφανάκη (Ε Σ Καινουργίου – Πυργιωτίσσης) καθώς και ο επιστάτης της Δημογεροντίας Ηρακλείου Γεώργιου Στεφανίδη που ζητούν από τη Δημογεροντία «τήν ἀνάγκην τῆς παγιώσεως ἐν ἅπασι τοῖς Σχολείοις ὁμοιομόρφου διδασκαλίας, ὅπως ἐκείνων μόνον τῶν βιβλίων ποιῶνται χρῆσιν οἱ διδάσκαλοι, ὅσα ὑπό της Σεβαστῆς Δημογεροντίας διακανονίζονται χωρίς νά παρεκρέπονται εἰς τήν εἰσαγωγήν ἐτέρων, ὑπερβέβοντας οὕτω τά ὅρια μὲν τοῦ καθήκοντος αὐτῶν, διακινδυνεύονταες δέ, ὡς εἰκός, ἅπαντα αὐτῶν τοὺς ἐπὶ διανοητικῆς μορφώσεϊ τῶν ἐμπιστευομένων αὐτοῖς παιδίων καταβαλομένοις κόποις.»

Επίσης σημειώνουν ότι από τους δασκάλους σημαντική είναι: *...ἡ ἔλλειψις εὐμεθόδου διδασκαλίας, δι' ἧς καὶ μόνης δύναται οὗτοι κανονικῶς τε καὶ μετ' ἐφαρμογῆς τὰ ὠρισμένα μαθήματα εἰς τοὺς παῖδας μεταδίδοντες νά σπείρῳσιν εἰς τὰς ἀπαλὰς ψυχὰς αὐτῶν τὰς πλείστας ἐντυπώσεις ἀνεξιτήλους...*

Ακόμη ζητούν από τους δασκάλους να ασχολούνται και με τις μικρότερες τάξεις: *...ἀναλόγος πρὸς τήν τῶν Συνδιδασκτικῶν... αφοῦ μέχρι σήμερα ...ὅλοι οἱ κόποι τοῦ διδασκάλου ἀποβλέπωσι τοὺς ὀλίγους μαθητὰς τῶν τάξεων τούτων, καὶ μετ' αὐτῶν τῶν πλείστον χρόνον παραβλέποντες καὶ ἐγκαταλείποντες τοὺς λοιπούς καὶ οὕτω ἐν ταῖς δημοσίαις ἐξετάσεσιν ἐκείνοι ν' ἀνταποκρίνωνται πολλάκις ἱκανῶς καὶ εὐστόχως...*

Για τις απουσίες δίνουν συγκεντρωτικά στοιχεία για τα επτά Σχολεία (Βασιλικών Ανωγείων, Μητροπόλεως, Πόμπιας, Μακράς Σίβας, Πιτσιδίων, Βόρρων και Τυμπακίου) τα οποία και είχαν επισκεφτεί: *...ἐκ τῶν 281 οὓς εὗρωμεν ἐγγεγραμμένους ἐν τοῖς ἐπτά Σχολείοις. ἦσαν παρόντες ἐπὶ τῶν δημοσίων ἐξετάσεων μόνον οἱ 141, ἐξ ὧν 17 ἐκρίθησαν ἄξιοι ἀπολυτηρίου τῶν λοιπῶν ὅλων παραιτησάντων ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον τὰς σπουδὰς των ἐν μέσῳ αὐτῶν¹⁰⁸¹.*

Σημείωση 25^η (Σελ. 135 Διατριβής)

¹⁰⁸¹ ΚΑ 2 – ΑΑ 121 - 095 ΑΔΗ: Έκθεση των Ελληνοδιδασκάλων Μύρων Κοιλιάρáκη (Ε Σ Αγίου Μύρωνα) και Μίνω Στεφανάκη (Ε Σ Καινουργίου – Πυργιωτίσσης) καθώς και του επιστάτη της Δημογεροντίας Ηρακλείου Γεώργιου Στεφανίδη, για τα Σχολεία της Ανατολικής Μεσαράς , προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Πετροκεφάλι, 25 Αυγούστου 1877).

Σχολεία Δήμου Μεγάλης Βρύσης

Ο δάσκαλος Ξενοφών Παπαδάκης που επισκέπτεται Σχολεία του Δήμου Μεγάλης Βρύσης ζητά από την Εφορεία: *...νά φροντίση σύν τόν περί τῆς βελτιώσεως τῶν ἐπαρχιακῶν σχολείων ἐπιβαλλούσα ἐν ἅπασι τούτοις πρόγραμμα ὁμοιόμορφον ὀρίζον τά μαθήματα, τόν τρόπον τῆς διδασκαλίας ὡς καί τά διδακτικά βιβλία, καθ' ὅσον ἄλλως, ἢ σύστασις καί διατήρησις τοῖς τῶν ἀτελῶν ἐκπαιδευτηρίων μικράν παρέχει ὠφέλειαν εἰς τούς ἐν ἐπαρχία μαθητάς...*¹⁰⁸².

Σημείωση 26^η (Σελ. 136 Διατριβής)

Σχολεία της Μεσαράς

Ο Σχολάρχης της Ελληνικής σχολῆς Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Εμμανουήλ Ειρηναῖος παραβρέθηκε στις εξετάσεις σχολείων της Μεσαράς και σημειώνει: *...ἡ πρόοδος γενικῶς εὐρίσκεται εἰς τήν αὐτήν, ἣν καί κατά τό παρελθόντα ἔτη κατάστασιν. Κατ' οὐδέν βελτιωθεῖσα. Τά αἷτια τῆς στασίμου ὄντως εἰπεῖν καταστάσεως εἰσὶ πολλά καί ποικίλα. Ὡς πρώτιστα καί κύρια δέ τούτων ἐγώ τουλάχιστον θεωρῶ, πρῶτον τό αὐθαίρετον τῶν κ. κ. δημοδιδασκάλων περί τε τήν μέθοδον καί τό ποιόν και ποσόν τῶν διδασκομένων μαθημάτων. Δεύτερον τάς πλείστας τῶν μαθητῶν ἀπουσίας καί τρίτον τήν ἐπέμβασιν τῶν γονέων εἰς τά τῆς διδασκαλίας. Καί περί μέν τῆς μεθόδου δέν ἀγνοῶ πόσας ἡ Τμηματική Ἐφορεία καταβάλλει φροντίδας ἀποστείλασα πρὸς σπουδὴν αὐτῆς εἰδικῶς νέον τινά εἰς ἀλλοδαπήν. Διά δέ τό ποιόν καί ποσόν τῶν διδασκομένων μαθημάτων τά μέγιστα θά συντελέσει ἡ ἔκδοσις ὁμοιογράφου προγράμματος, κανονίζοντος τό εἶδος καί τό ποσόν τῶν διδασκομένων μαθημάτων. Διότι ἂφ' ἑνός μέν οἱ κ. κ. δημοδιδάσκαλοι θα περιορίσουν στό ἐν τοῖς διαγεγραμμένοις ὀρίων καί δέν θά ὑπερβαίνουν αὐτά παραλείποντες ὁποῖοθεν πλεῖστα κενά, ἂφ' ἑτέρου δέ θά ἐχρησίμευεν αὐτοῖς ὡς ὄπλον ἰσχυρόν εἰς τό νά πολεμῶσι τάς παραλόγους ἀξιώσεις καί ἀπαιτήσεις πλείστων γονέων οἵτινες ἐπιβάλλουσιν εἰς τούς κ. κ. δημοδιδασκάλους νά ἀναγινώσκουσι τά τέκνα των, οἱ μέν τοῦτο, οἱ δέ ἐκεῖνο τό βιβλίον καί οὕτω ἐπέρχεται τοσαύτη σύγχυσις καί ἀταξία, ὥστε κινδυνεύουσιν εἰς τινά*

¹⁰⁸²

Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 05-345 ΑΔΗ: Ἐκθεση του Ξενοφώντα Παπαδάκη, πρὸς την ΤΜΕ Ηρακλείου (12 Αυγούστου 1882).

Σχολεία ἕκαστος σχεδόν μαθητῆς νά ἔχει πρὸς ἀνάγνωσιν διάφορον τοῦ ἄλλου βιβλίον. Ἀλλά καί αἱ ἀπουσίαι οὐ μικρόν εἰσὶ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον. Διὰ τοῦτο δέν θεωρῶ ἄσκοπον οὐδ' ἄνευ σπουδαίας ὠφελείας καί καταταχθῶσιν οἱ κ. κ. δημοδιδάσκαλοι καί καταγγέλλωσιν εἰς τὰ Δημαρχεῖα τοὺς γονεῖς τῶν ἀπουσιαζόντων μαθητῶν καί ὑποβάλλωνται εἰς πρόστιμον κατὰ τὸν νόμον, οἱ γονεῖς αὐτῶν. Τό μέτρον τοῦτο δέν εἶναι τόσον δυσεφάρμοστον, ὅσον φαίνεται κατ' ἀρχάς. Τοῦτο δέ ἐκ πείρας γινώσκω ἐγώ, διότι τό μέτρον τοῦτο ἐφήρμοσα ἐγώ ἐφ' ἑτοῦς ...

Σημείωση 27^η (Σελ. 139 Διατριβῆς)

Σχολεῖα Λυτικής Μεσαράς

Ο Καλύμνιος δάσκαλος Κλεομένης Μ. Συμεών στην έκθεσή του το καλοκαίρι του 1886 σημειώνει στις γενικές παρατηρήσεις για το Σχολεῖα που επισκέφτηκε (Πιτσιδία, Τυμπάκι, Μαγαρικάρι και Βορίζια)¹⁰⁸³: ...περί τοῦ τρόπου διδασκαλίας καί περί τῶν γενικῶν ἐλλείψεων, οἷτινες ὑπάρχουσιν εἰς ταῖς Δημοτικαῖς ταύτας Σχολαῖς, ἐν αἷς ἐγώ τουλάχιστον παρεβρέθην καί τῶν ὁποίων αἷτιοι εἶναι οὐχί βεβαίως αὐτοί οἱ Δημοδιδάσκαλοι καί ἄπειροι τῆς Μεθόδου, θεωρῶ ἀναγκαῖον νά εἶπω τινά, ὅπως ἡ Σ. Ἐφορεία λαβοῦσα γνῶσιν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν σχολείων ἐνεργήσασα τάχιστα τὴν ἐπὶ τὰ βέλτιω διαρρυθμίσιν αὐτοῦ, διότι ἄλλη κινδυνεύει νά ἐπέλθῃ οὐχί πλέον παλαιά μέθοδος, ἀλλ' ἴση ἄλλη τις.

Αον) Ὁ τρόπος διδασκαλίας τῶν μαθητῶν θεωρῶ ἴσως περιττόν νά εἶπω ὅτι εἶναι οὐχί τόσον εὐάρεστος, ὥς ἀγνοούμενος ὑπὸ τῶν Δημοδιδασκάλων καί ἡ πρόοδος δέν εἶναι φαινομένη, διότι πηγάζει τό πλεῖστον ἐξ ἀποστηθήσεως καί ἀπομένη οὐχί διαρκῶς εἶναι καιρός πλέον νά λείψῃ ἐκ τῶν Σχολείων μας ὁ ψιττακκισμός καί νά μαθαίνῃ ὁ παῖς μετά προηγούμενην κατανόησιν. Τά δέ ὀλίγα ἐκεῖνα, ἅτινα ἔμαθον κατὰ τάς ἀσκήσεις οἱ Δημοδιδάσκαλοι δέν ἤρκεσαν ὅπως παρασκευάσουσιν αὐτούς ... καί μάλιστα πότε δηλ. ποῦ καί πῶς νά μεταχειρίζονται αὐτόν, δέν ἐπαρκεῖ ἀποκαταστήσει αὐτούς ἱκανοὺς διδασκάλους. Συνέβησαν δέ δύο τινά. Πρῶτον μὲν συνέμιζαν παλαιόν τρόπον μετά τοῦ νέου, ἐξ οὗ προέκυψε μεγίστη σύγχυσις, ὥς τίς ἐκ τῶν πολλῶν

¹⁰⁸³

Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 251 ΑΔΗ: Έκθεση του Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ (Κάλυμνος, 8 Αυγούστου 1886).

Δημοδιδασκάλων μοί εἶπεν ὅτι, ὅτε ἐδίδασκεν κατὰ τὴν παλαιὰ μέθοδον ἐγνώριζεν ἀπὸ πού νά ἀρχίσῃ καὶ ποῦ νά τελειώσῃ, τώρα ὁμως πηγαίνει εἰς τὴν τύχην. Κατὰ τὸ δεύτερον εἶναι ὅτι ἐνόμισαν τινὲς τῶν Δημοδιδασκάλων ὅτι τὸ πᾶν τῆς μεθόδου συνίσταται εἰς ἀπηρχαιωμένα ἀσμάτια, εἰς γυμναστικὴν καὶ τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα δὲ λέγων δὲν ἐννοῶ ὅτι δὲν πρέπει νά διδάσκονται εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον ἄσματα ἢ Γυμναστικὴ, ἀλλὰ πρέπει νά ἐπέχει ἐν τῷ Δημοτικῷ Σχολείῳ ἕκαστον μάθημα τοιοῦτον θέσιν, ἣτις νά εἶναι ἀνάλογος τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητός του, πρέπει νά καλλιεργεῖται οὐχὶ τὸν μὲν κώνωπα νά διῴλιζομεν τὴν δὲ κάμηλον νά καταπίνωμεν, οὔτε ἐντελῶς ἀποχὴν τῶν τεχνικῶν καὶ πραγματικῶν μαθημάτων, οὔτε πάλιν πλειότερα ἐργασίαν καὶ προσοχὴν εἰς αὐτά ἤθελον ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐδιδάχθη ἕκαστον μάθημα εἰς ἐκάστην τάξιν καὶ περὶ ἄλλων οὐσιωδῶν τῆς μεθόδου, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔχω ὑπ' ὄψιν μου ὅτι οἱ Δημοδιδάσκαλοι εἶναι ἄπειροι τῆς μεθόδου, διὰ τοῦτο καὶ ἔρχομαι δεύτερον νά εἶπω περὶ τῶν γενικῶν ἐλλείψεων ἐξ ὧν πρώτη καὶ μεγίστη εἶναι ὅτι δὲν ἐφαρμόζεται τὸ ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ διδάσκει ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν, ὅσον καὶ ἀφ' ὅπουδῆποτε θέλει χωρὶς νά ἀκολουθῶσι τὸ κεκανονισμένων ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, τὸ ὅποῖον ἄλλως εἶναι τὸ πηδάλιον τοῦ Σχολείου. Δευτέρα ἔλλειψις εἶναι ὅτι αἱ ἐκθέσεις ἰδεῶν, αἱ ὀρθογραφικαὶ ἀσκήσεις καὶ τὰ ποιήματα ἢ διδάσκονται ἀτελέστατα ἢ δὲν διδάσκονται παντελῶς. Τὰ μαθήματα ταῦτα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τῆς γλώσσης καὶ διὰ τὰ ὅποια ἐγκανχάται ἡ νέα μέθοδος, δὲν πρέπει νά παραλείπονται, ἀλλὰ νά ἐπέχῃσι μάλιστα σπουδαιοτάτην θέσιν μεταξύ τῶν μαθημάτων τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου. Μία ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων αἰτιῶν, δι' ἧς ὁ Ἕλλην γενικῶς εἶπεῖν ὑπολείπεται τῶν ἄλλων κατὰ τὸ γράφειν καὶ ἐκθέτει τὰς ἰδέας του, εἶναι ὅτι δὲν ἐσυνίθησεν ἐκ τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου νά ἐκθέτῃ τὰς ἰδέας του. Καὶ διὰ τοῦτο εὐκολώτερον νομίζω θὰ συντάξῃ ἐπιστολὴν τινὰ ἢ νά ἐθέσῃ ἰδέαν τινὰ τελειόφοιτος τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Εὐρώπης ἢ μαθητὴς Ἑλλήν τελειόφοιτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου. Καὶ τὰ ποιήματα δὲ οὐχὶ ὀλίγον ὠφελοῦσι, διότι ἐθίζουσιν τοὺς παῖδας εἰς τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὴν μνήμην δὲ καὶ τὴν φαντασίαν αὐτῶν προάγουσιν, οὐχὶ βεβαίως τὰ τυχόντα ποιήματα, ἀλλὰ τοιαῦτα, τὰ ὅποια καὶ εἶναι ἄριστα κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ

περιεχόμενον. Τρίτη καί τελευταία ἔλλειψις εἶναι ὅτι μεταχειρίζονται καθ' ὅσον ἀφορά τό μάθημα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καί Γεωγραφίας ἐγχειρίδια, ὅλως ἀκατάλληλα, ἐπειδή περιέχουσι πράγματα ἅτινα καί ἂν παραλείποντο δέν θά ἔβλαπτεν τά δέ χρήσιμα παρατείνονται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει προτιμώτερον εἶναι τά μαθήματα ταῦτα νά διδάσκονται ἐκ στόματος τοῦ διδασκάλου...

Σημείωση 28^η (Σελ. 139 Διατριβής)

Σχολεῖα Δήμου Μεγάλης Βρύσης

Στις εξετάσεις του καλοκαιριού στα Σχολεῖα του Δήμου Μεγάλης Βρύσης παραβρέθηκε ο δάσκαλος του Αγίου Μύρωνα Ιωάννης Χατζόπουλος¹⁰⁸⁴, ο οποίος στη σχετική του έκθεση δίνει γενικές πληροφορίες για τα Σχολεῖα που επισκέφτηκε: ... Ἐξετάσθησαν δέ οἱ μαθηταί εἰς τά ἐξῆς μαθήματα: τά ἱερά, τά ἑλληνικά, τήν ἀριθμητικήν, τήν γεωγραφίαν, τήν μουσικήν καί τά ποιήματα. Τά ἐν χρήσει βιβλία, ἦσαν ὅμοια μέ τά τοῦ ἐνταῦθα δημοτικοῦ σχολείου. Φαίνεται ἐκ τῶν ἐξετάσεων ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἰδιάζουσαν προσοχήν ἔδωσαν εἰς τήν μεγαλυτέραν τάξιν, ὀλίγον φροντίσαντες περί τῆς διδασκαλίας τῶν κατωτέρων τάξεων. Ἄν δέ πιστεύσω εἰς τάς μαρτυρίας τῶν Ἐφόρων καί τάς ὁμολογίας τῶν ἰδίων διδασκάλων περί τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως ἐν ἧ εὐρον τοὺς μαθητάς ὅταν κατά τάς ἀρχάς τοῦ παρελθόντος ἔτους παρέλαβον αὐτούς καί συγρίνω ἐκείνων πρός τήν ὑπάρχουσαν, λέγω ὅτι τά ἀποτελέσματα τῶν ἐξετάσεων ἐφέτος εἰσὶν ἀρκετά καλά, ἂν καί οἱ μαθηταί τῶν κατωτέρων τάξεων ὥς ἐπὶ τό πλεῖστον μένουσιν ἀπροβίβαστοι ἔνεκα ἴσως τῆς ἀπειρίας τῶν διδασκάλων κατά τήν διοργάνωσιν τῶν μαθημάτων καί τήν ἐφαρμογήν τοῦ προγράμματος κατά τήν διδασκαλίαν...

Από τα μαθήματα ενδιαφέρον έχει να σταθούμε στον τρόπο διδασκαλίας της μουσικῆς καθώς ο Χατζόπουλος παρατηρεῖ: ... Ἐξ ὅλων τῶν μαθημάτων κάκιστα ἐδιδάχθη ἡ μουσική. Οὐδέν ἄσμα μελωδικόν καθήδυνε τά ᾠτα μου, ωναί γρυλλώδης ἀντήχουν. Ἀντί παντὶ ἄλλου ἄσματος, νομίζω πρακτικότερον εἶναι νά διδάσκονται μόνον τῆς ἐκκλησίας τά συνηθέστερα καί ἀπλούστερα ἄσματα. Ταῦτα δέ

¹⁰⁸⁴

Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 257 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τοῦ δασκάλου Ιωάννη Χατζόπουλου, πρὸς τὴν ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 28 Αυγούστου 1886).

μεταχειρίζονται καί οί χωρικοί ἐπί τάς διασκεδάσεις των. Ἰσχνή καί ψυχρά ἦτο ἡ ἀπαγγελία τῶν ποημάτων, καθώς καί ἡ ἐπί τοῦ βιβλίου ἀνάγνωσις ξηρά καί χλιαρά...

Ενδιαφέρον ἔχουν καί οἱ παρατηρήσεις του γιά τή κτιριακή κατάσταση τῶν Σχολείων γιά τήν ὁποία γράφει ὅτι: ...στεροῦνται ὑαλοπαραθύρων, διό καί οἱ διδάσκαλοι σφοδρῶς παραπονοῦνται κατά τοῦ ψύχους τοῦ χειμῶνος, μή δυνάμενοι νά διδάσκωσιν ἀνέτως καί κατά τοῦ πλήθους τῶν ἀπουσιῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως γίνονται τότε...

Επίσης σημειώνει ὅτι στα χωριά τῆς περιοχῆς, πού τὸ θέρος εἶναι δροσερό, δέν θα ἔπρεπε νά σταματοῦν τὰ μαθήματα τὸ καλοκαίρι, ἐνῶ προτείνει στα Σχολεῖα νά φοιτοῦν καί κορίτσια, ἀφοῦ οἱ μαθητές δέν υπερβαίνουν τοὺς 30. Καί τούτο: ...διότι οὐδένα κίνδυνον παρέχει ἡ ἐν τοῖς Δημ. Σχολείοις συμβίωσις καί συνδιδασκαλία τῶν δύο φύλων φυσιολογικῶς μέχρι τοῦ 13 ἔτους τῆς ἡλικίας, μάλιστα δέ συνετελεῖ ἡ τοιαύτη συμβίωσις καί εἰς τὴν ἀνάπτυξιν χαρακτήρων ἡπιωτέρων εἰς τοὺς παῖδας καί εὐγενεστέρων καί ἐξομαλύνεται τὸ τραχύ αὐτῶν, διό δέν θά εἶναι ἀνάρμοστον διὰ προκηρύξεως νά δοθῇ ὥθησις τις εἰς τοῦτο καί γίνῃ ἀρχὴ τις, ἔστω καί ὀμικρά θά ἐξαναγκάζωνται δέ καί οἱ διδάσκαλοι ἀνστηρότερον νά ἐπιτηρῶσι τότε τὸ σχολεῖον καί ἐπιβλέπωσι τὰς σχέσεις τῶν μαθητῶν...

Για τὴ μέθοδο διδασκαλίας υπογραμμίζει ὅτι: ...ἦτο ἀναλόγως τῆς ἐπιδεξιότητος καί εὐμαθείας ἐκάστου. Πάντες δέ περιορίζονται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ βιβλίον...

Σημείωση 29^η (Σελ. 139 Διατριβῆς)

Δημοτικό σχολεῖο Χάρακα

Καταπέλτης εἶναι ἡ ἐκθεσὶς¹⁰⁸⁵ τοῦ καθηγητῆ Ἀντωνίου Ἀρετάκη, ὁ ὁποῖος καί ἐπισκέφτηκε τὸ Χάρακα στίς ἐξετάσεις. Οἱ μαθητές τοῦ Σιββάκη: ...οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόοδον ἔδειξαν... Μάλιστα οἱ μαθητές τῆς Δ' καί τῆς ἀνωτέρας τάξεως, ὅχι μόνο δέν διδάχθηκαν Γραμματική καί Ἀριθμητική, ἀλλὰ δέν γνώριζαν καν ὅτι ὑπάρχει τὸ μάθημα τῆς Γεωγραφίας. Καί ἀφοῦ οἱ μαθητές τῶν παραπάνω τάξεων πού προετοιμαζόταν γιά νά φοιτήσουν στο Ἑλληνικό Σχολεῖο, εἶχαν αὐτὴ τὴν ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὸ δάσκαλο: ... δύναται τις νά ἐννοήσῃ καί περὶ τῶν κατωτέρων,

¹⁰⁸⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α – 279 ΑΔΗ: Ἐκθεσὶς τοῦ Ἀντωνίου Ἀρετάκη, πρὸς τὴν ΤΜΕ, (Ἡράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1886).

περί ὧν περιττόν κρίνω νά ἀναφέρω ἰδίᾳ, ἀρκούμενος μόνον εἰς τό νά προσθέσω, ὅτι εἰς ἀπάσας ταῖς τάξεις ταύτοις τά πάντα ἐδιδάχθησαν ἀτελῶς καί μετὰ ἀπιστεύτω τη ἀληθείᾳ ἀλιγωρίας...

Αλλά ποία εἶναι ἡ αἰτία αὐτῶν των πραγμάτων; ...Αἰτία ὅλων ταύτων εἶναι, ὡς ἐπληροφορήθην, οὐχί ἡ ἀμέλεια τῶν μαθητῶν ἢ ἡ ἀφιλομουσία τῶν γονέων αὐτῶν, ἀλλ' αὐτός οὗτος ὁ διδάσκαλος». Καί τούτο γιατί: «... οὗτος πρό τόν διορισμόν του ὡς δημοδιδάσκαλος, φέρει ὡς ἔμαθον καί διορισμόν Γραμματέως τῆς Δημαρχίας, τῆς ἐδρευούσης αὐτῶ εἰς τῷ χωρίῳ τούτῳ. Συνεπεία τούτου ἐν οἵαδήποτε ἡμέρα καί ὥρα ἂν προσκληθῇ ἐν τῷ Δημαρχεῖον, ἵνα ἐκτελέσῃ τά χρέη Γραμματέως, διακόπτει προθύμως καί μετὰ πάσης εὐκολίας τά μαθήματά του καί σπεύδει ἐκεῖθε ἢ συντάσσει ἐντός τοῦ Σχολείου δημοτικά ἔγγραφα... Ἐτσι ὁ Σιββάκης: ... εἶναι πλεον ὁ δεξιός βραχίων τοῦ αὐτόθι ἀκαμάτου καί ἀνικάνου Δημάρχου, εἰς οὐδέν σχεδόν προβαίνοντος ἄνευ τῆς συμβουλῆς καί συγκαταθέσεως τῷ Γραμματέως τούτου. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη τοῖς Σχολείοις παρατυπία. Ἐντεῦθεν ἡ ἡμιτελὴς διδασκαλία τῶν μαθημάτων, μή λαμβάνοντος τοῦ διδασκάλου τόν ἀπαιτούμενον χρόνον. Ἐντεῦθεν αἱ πολλάί τοῦ διδασκάλου ἀπουσίαι καί ἡ ἀδιαφορία του πρὸς εἰλικρινή ἐκτέλεσιν τῶν διδασκαλικῶν του ὑποχρεώσεων. Ἐντεῦθεν αἱ πολλάί τῶν μαθητῶν ἀπουσίαι ὧν ἔνιοι κατὰ τόν ἔλεγχον τῆς προόδου των ἔχουσιν 200. Ἐντεῦθεν καί ἡ αἰτία ἐπιτέλους ἀποθάρρυναν τῶν γονέων, μή στελλόντων τούς παῖδας των εἰς τό Σχολεῖον καί ἔχθιστα ὅλων σχεδόν πρὸς τόν διακείμενον. Διότι ἐδύναντο ἔκ τέ τοῦ Χάρακος καί ταῖς πέριξ χωρίων νά φοιτοῦσιν εἰς τό Σχολεῖον τοῦτο πλέον τῶν 70 μαθητῶν, ἐνεγράφησαν ὅμως εἰς τό μητρώον τῆς Σχολῆς 33 μόνον, ἀλλά καί τούτον κατὰ μικρόν ἀποσυρθένταις, παρουσιάσθησαν εἰς τάς ἐξετάσεις 14, ἀτελέστατα καί οὗτοι δεδιδασμένοι.

Ὅθεν πρὸς πρόληψιν τῆς τελείας τοῦ Σχολείου ἀποσυνθέσεως, ἢ τῆς ἐπὶ ματαίῳ ἐκκενώσεως τοῦ Ἐφορειακοῦ Ταμείου, δεόν νά λάβῃ ἡ Σεβαστή Ἐφορεία τήν δεοῦσαν πρόνοιαν σχετικῶς πρὸς τόν δάσκαλον αὐτόν...

Σημείωση 30^η (Σελ. 139 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Μαγαρικαρίου

Η έκθεση του εκπροσώπου της ΤΜΕ Κλεομένη Μ. Συμεών, είναι διαφωτιστική εν μέρει, για τα γεγονότα που σημαδεύουν την ομαλή πορεία του σχολείου. Γράφει ο Καλύμνιος την καταγωγή, δάσκαλος του Σχολείου της Πόμπιας, Κλεομένης Συμεών στην έκθεσή του¹⁰⁸⁶:

«Σχολή Μαγαρικαρίου

Ἡ Δημοτικὴ αὕτη Σχολὴ διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ κ. Ευστρατίου Τζωρτζακάκη 25 μόνον μαθητὰς περιεῖχεν, ἐξ ὧν οἱ 10 ἀπεφοίτησαν, οἱ δὲ λοιποὶ 15 προσῆλθον πρὸς ἐξέτασιν. Αποτελοῦντο δ' ἐξ αὐτῶν 3 τάξεις, αἵτινες ἐδιδάχθησαν τὰ ἐξῆς μαθήματα Ἡ μὲν Γ' τάξις Ἑλληνικὰ ἐκ τῆς Ὀδύσσειας ἀπλῆν ἀνάγνωσιν, ἱερά ἐκ τῆς Π. Διαθήκης μέχρι καταβάσεως τοῦ Ἰακώβ εἰς Αἴγυπτον καὶ Ἀριθμητικὴν τὰς τρεῖς πράξεις τῶν ἀκεραίων. Ἡ δὲ Β' τάξις ἐδιδάχθη ἡ μὲν μέρος τοῦ Ρομβισῶνος, ἡ δὲ ὅλον τὸν Ροβισῶνα καὶ ὀλίγον ἀριθμητικὴν. Καὶ ἡ Α' τάξις εἰς δύο καὶ αὕτη τμήματα οὕσα διηρημένη ἐδιδάχθη τὸ Ἀλφαβητάριον Σκορδέλη. Ἡ κατάστασις τῆς Σχολῆς ταύτης ἦτε ἐσωτερικὴ, ἦτε ἐξωτερικὴ εἶναι οὐχὶ τόσον εὐχάριστος, διότι κατὰ τὸ παρελθόν ἔτος ἠγύρισκετο εἰς παντελῇ ἀργίαν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Μαρτίου, ἔνεκα λόγων κομματικῶν, ὡς ἔμαθον καὶ οἱ μαθηταὶ παρέλυσαν, ἐπίσης δὲ καὶ ἐφέτος πολλοὶ μαθηταὶ ἐκ τῶν πλησίων χωρίων δὲν ἐφοίτησαν παντελῶς εἰς τὸ Σχολεῖον διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Ἐκτός δὲ τούτων στερεῖται καὶ τῶν ἐλαχίστων διδακτικῶν ὀργάνων καὶ τοῦτο τοῦ μελανοπίνακος, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία ἀποβαίνει δύσκολος. Καὶ ἡ πρόοδος, φυσικῶ τῶ λόγῳ τόσον εὐρεία. Ταῦτα δὲ λέγων δὲν ἐννοῶ ὅτι ὀλοκλήρος ἡ τοιαύτη κατάστασις πρῆλθεν ἐκ τοῦ δασκάλου, ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν κατοίκων, οἵτινες ἐνόμισαν ὅτι τὸ Σχολεῖον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον τῶν ἀντεκδικήσεων καὶ διαπληκτισμῶν αὐτῶν καὶ ἠναγκάζετο ἐκ τούτου τὸ ἄμμοιρον Σχολεῖον ν' ἀπεργῇ μὲν κατὰ τὸ παρελθόν ἐπὶ ὀλοκλήρους μῆνας, νὰ στερεῖται δὲ ἐφέτος καὶ τῶν πλειοτέρων μαθητῶν...

Σημείωση 31^η (Σελ. 139 Διατριβής)

¹⁰⁸⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4α – 251 ΑΔΗ: Έκθεση του Κλεομένη Συμεών, προς την ΤΜΕ (Κάλυμνος, 8 Αυγούστου 1886).

Δημοτικό σχολείο Καστελλιανών

Καθόλου ευχάριστη δεν είναι η έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, ο οποίος και επισκέφτηκε τα Καστελλιανά στις εξετάσεις. Οι μαθητές του Μπαριτάκη: *...οὐδεμίαν εὐρον τὴν πρόοδον των μαθητῶν τῆς Σχολῆς ταύτης. Καὶ ἡ αἰτία; ...Οὐχ ἦττον δύναμαι καὶ γὰρ νὰ ὁμολογήσω ὅτι τὰ μέγιστα συνεβάλετο πρὸς τοῦτο οὐχὶ κυρίως ἡ ἀμέλεια καὶ ἡ ὀκνηρία τοῦ διδασκάλου, ὅσον ἡ ἀθλιότης τοῦ Σχολείου κατάστασις, ὅλως ἀκατάλληλη οὗτος διὰ τοιοῦτον σκοπὸν καὶ ἡ ἀπίστευτος καταστάσις μείστη ἀμέλεια τῶν μαθητῶν συνάδουσα πρὸς τὴν ἀκατανόμαστον ἀφιλομουσία τῶν γονέων των ἐν τοῖς γράμμασιν.* Από τους 21 μαθητές του Σχολείου οι 16 ... εἰσὶν ἀμελέστατοι.

Αλλά και ο Αρετάκης συγκέντρωσε και πληροφορίες για την λειτουργία του σχολείου: *Κατὰ τὰς πληροφορίας μου αὐτόθι, ἐάν οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου ἦσαν φιλόμουσοι καὶ ἔστελλον τοὺς παῖδας των εἰς τὸ Σχολεῖον, θὰ συνάρχοντο ἔκ τε τοῦ χωρίου τούτων καὶ τοῦ παρακειμένου Δεμάτι ἕως 50 μαθηταί.* Τέλος αναφέρει ότι οι χωριανοί δεν θέλουν το δάσκαλο, καθώς υπάρχει άλλος υποψήφιος για τη θέση αυτή

1087

Σημείωση 32^η (Σελ. 141 Διατριβής)

Σχολεία Δυτικής Μεσαράς

Αρκετές πληροφορίες μας δίνει ο Ελληνοδιδάσκαλος Κωνσταντίνος Σφακιανάκης ο οποίος όπως γράφει στην έκθεσή του για τα σχολεία που επισκέφτηκε¹⁰⁸⁸:

Μητρόπολη

... Ἡ πρόοδος τῶν ἐναπολειφθέντων μαθητῶν ὑπῆρξε σχεδὸν καλὴ, ἡ μέθοδος δὲ τῆς διδασκαλίας μικτή. Δυστυχῶς δὲν παρατηρήθη ἐν τῷ σχολείῳ τούτῳ τοιαύτη πρόοδος, οἷα προσδοκᾶτο. Τοῦτο καθὰ ἀντελήφθη, εὐθύνει μᾶλλον τοὺς κατοίκους, ὧν τῷ περὶ τὰ γράμματα ὀλίγον ἀπρόθυμοι, παρενέβαλεν ἐξ ἀρχῆς οὐκ ὀλίγα προσκόμματα εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ διδασκάλου καὶ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τοῦ Σχολείου.

Πόμπια

¹⁰⁸⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α –279 ΑΔΗ: Έκθεση του Αντωνίου Αρετάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 20 Οκτωβρίου 1886

¹⁰⁸⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α-85 ΑΔΗ: Έκθεση του Ελληνοδιδασκάλου Κωνσταντίνου Σφακιανάκη, προς την ΤΜΕ, (Ιεράπετρα, 3 Αυγούστου 1890).

... Ἡ πρόοδος τοῦ σχολείου τούτου ὑπῆρξε ἀρίστη καί ἀνωτέρα τῆς προόδου παντὸς ἄλλων κομῶν...». Ως αἰτία θεωρεῖ το ὅτι τα μαθήματα ἀρχισαν σχετικὰ νωρίς (16 Σεπτεμβρίου), ἀλλά καὶ ...ἔνεκα τῆς ἐπιμελείας ἣν κατέβαλεν ὁ διδάσκαλος.... Αναφέρει ἀκόμη γιὰ τις εὐστοχες ἀπαντήσεις τῶν μαθητῶν καὶ τῶν μαθητριῶν – κάνει ἐιδική μνεία γιὰ τις μαθήτριες τοῦ Σχολείου: ...καὶ τό σχολεῖον τοῦτο ἀρίθμει οὐκ εὐκαταφρόνητον ἀριθμὸ μαθητριῶν, ἐναργὸν τεκμήριον τῆς φιλομουσίας τῶν κατοίκων...». Τέλος σημειώνει ὅτι: ...τό σύστημα, ὃ ἐχρήσατο ὁ διδάσκαλος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν καθ' ἕκαστον μαθημάτων, ὑπῆρξε νέον.

Τυμπάκι

... Ἡ πρόοδος τῶν μαθητῶν ὑπῆρξεν ἐπίσης λίαν καλὴ μαρτυρήσασα τὴν ἐν ἔργῳ ἐπιμέλειαν καὶ εὐσυνειδησίαν τοῦ διδασκάλου τοῦ σχολείου. Ἡ μέθοδος δὲ τῆς διδασκαλίας νέα.

Στις γενικὲς τοῦ παρατηρήσεις ἀναφέρει:... Τὰ μαθήματα εἰς ὅλα τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἐδιδάχθησαν, ὡς μοῦ ἔλεγον οἱ διδάσκαλοι, κατὰ τό πρόγραμμα τῆς δημοτικῆς σχολῆς Ἡρακλείου.

Πιτσιδίων

...Ἡ πρόοδος τῶν ἐξετασθέντων μαθητῶν ὑπῆρξε μετρία, ἡ μέθοδος δὲ τῆς διδασκαλίας μικτή. Ἡ παρατηρηθεῖσα αὕτη ἔλλειψη προόδου ὀφείλεται ἴσως κατὰ τι καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν συντήρησιν τοῦ σχολείου τούτου ...χρηματικὰς δυσχερίας, ἅς, ὡς διαχειρίζονται οἱ κάτοικοι ὀλίγον βραδέως ἠξίωσεν ἡ Σεβαστὴ Ἐφορεία, λαβοῦσα γινῶσιν αὐτῶν νὰ ἄρῃ...

Σημείωση 33^η (Σελ. 141 Διατριβῆς)

Σχολεῖα τῆς Μεσαράς

Στις ἐξετάσεις τῶν σχολείων τῆς Μεσαράς, παραβρέθηκε ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Αεράκης, ὁ ὁποῖος σημειώνει στὴν ἐκθεσὶ τοῦ¹⁰⁸⁹:

...Καθὼς παραιτήρησα καὶ καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὰς μεγαλυτέρας τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων οἱ μαθηταὶ πρῶτον μὲν εἶναι ὀλιγοστοὶ καὶ δεύτερον δὲν φοιτῶσιν τακτικῶς, διότι εἶδον εἰς τοὺς καταλόγους ὅτι οἱ

¹⁰⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 – 169 ΑΔΗ: Ἐκθεση τοῦ Ἑλληνοδιδασκάλου Γεωργίου Αεράκη, πρὸς τὴν ΤΜΕ, (Ἡράκλειο, 8 Αὐγούστου 1891)

περισσότεροι μαθηταί τῶν μεγαλυτέρων τάξεων εἶχον ἀπό 100 ἕως 170 απουσίας, ἤτοι ἀπό τὰς ἐργασίμους ἡμέρας ἔλειψαν ἀπό τό σχολεῖον 100 καί 170 ἡμέρας. Ὁ λόγος δέ διά τόν ὅποιον εἶναι ὀλιγοστοῖοι μαθηταί τῶν μεγαλυτέρων τάξεων καί διά τήν ὁποίαν φοιτῶσιν τόσον ἀτάκτως εἶναι. ὅτι οἱ χωρικοί στέλλουσι τά παιδιά των εἰς τό σχολεῖον, ἐφόσον εἶναι μικρά τήν ἡλικίαν καί οὐδεμίαν ἐργασίαν δύναται νά πράξουσι. Ἄμα ὁμως ἐλθῶσι εἰς ἐργασίαν τοιαύτην ὥστε νά δύνανται νά ἐκτελώσιν ἐργασίαν τινά, εὐθύς ἢ ἐντελῶς τά ἀποσύρῳσιν ἢ τά στέλῳσιν εἰς τό σχολεῖον μόνον ὅταν δέν ἔχῳσιν ἐργασίαν. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος δι' ὃν εἰς ὅλα σχεδόν τά σχολεῖα οἱ μαθηταί τῶν μεγαλυτέρων τάξεων ἦσαν ὀλιγοστοί καί δέν ἐφοίτων τακτικῶς καί διά τόν ὅποιον ἐνεγράφησαν μέν πολλοί μαθηταί, ἀλλ' ἅμα ἦλθεν ἡ ἄνοιξις ἀπεφοίτησαν οἱ πετρισότεροι.

Πρός δέ τούτους ἔφοροι δέν ὑπάρχουσιν εἰς τά πλαῖστα τῶν σχολείων, ἵνα φροντίζῳσι περί τῶν ἀναγκῶν τὰς ὁποίας ἔχουσι τά σχολεῖα καί ἵνα βλέπωσιν ἄν ὁ διδάσκαλος ἐργάζεται. Εἰς πολλά χωρία μοί εἶπον ὅτι καλῶς θά ἔπραττων ἡ Τμηματική Ἐφορεία διορίζουσα κατ' ἔτος ἐφόρους εἰς τά ἐπαρχιακά σχολεῖα τούς ἐπιτρόπους τῆς ἐκκλησίας τοῦ χωριοῦ ἐκείνου ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει σχολεῖον. Καί ἀληθῶς οἱ μᾶλλον κατάλληλοι ἔφοροι θά εἶναι οἱ ἐπίτροποι τῶν ἐκκλησιῶν...

Σημείωση 34^η (Σελ. 142 Διατριβής)

Δημοτικό σχολεῖο Πόμπιας

Στις εξετάσεις του σχολείου της Πόμπιας, παρευρέθη ο Αλέξανδρος Παπαχατζάκης, ο οποίος μένει εντυπωσιασμένος από την απόδοση τόσο του δασκάλου, όσο και των μαθητών. Σύμφωνα με τον Παπαχατζάκη, στο σχολεῖο γράφτηκαν 97 μαθητές, από τους οποίους 10 φοίτησαν στην Δ' τάξη, ἐξ ὧν 8 κρίθηκαν ικανοί για την Ελληνική Σχολή. Χαρακτηριστική δε εἶναι ἡ αναφορά του στο δάσκαλο: ...Ὁ ἐν ταύτῃ διδάσκων κ. Σημανδήρας, κατόρθωσε διά τοῦ ἡπίου χαρακτῆρος του νά προσελκύσῃ οὐ μόνον τούς μαθητάς, ἀλλά καί πᾶσαν τήν ἐνταῦθα κοινωνίαν. Ἐπεισε τούς ἐφόρους καί πρόσήνεγκον χρήματα καί μετερρῳθμισε τήν Σχολήν συμφώνως πρὸς τους σημερινούς κανόνας. Οὕτω διωρθώθησαν ειδικά θρανία, υαλώματα τῶν παραθύρων, ἐλαιοχρωμάτισε τήν Σχολήν, δι' ὑποκυανοῦν χρώματος

καί τέλος πάντων κατόρθωσεν ὥστε εἰσερχόμενος τις ἐν τῇ Σχολῇ, νά βλέπεις τό πᾶν ἐν ἁρμονίᾳ. Διά τῆς ὑπιότητος του δέ καί τῆς ἐπιμελείας, κατόρθωνε οὐ μόνον νά προσελκύσῃ μαθητάς, ἀλλά καί νά τους συγκρατήσῃ ὥστε ἡ φοίτησις αὐτῶν νά εἶναι τακτικοτάτη δύναμαι νά εἶπω ἐν σχέσῃ πρός τήν τῶν παρελθόντων ἐτῶν. Ὡς ἐκ τῆς φιλοπονίας του δέ καί ἡ πρόοδος ἦν σπουδαία...¹⁰⁹⁰.

Στις εξετάσεις του Ιουλίου 1895 του σχολείου του Ζαρού, παραβρέθηκε ο δάσκαλος του Δ Σ Αρρένων Ηρακλείου Ευθύμιος Φουστανάκης. Θετική κρίση για το νέο δάσκαλο Νικόλαο Νικολαντωνάκη, ο οποίος: ...συμμορφωθείς πρός τό πρόγραμμα τῶν βιβλίων καί τῆς διδασκείας ὑλῆς μοναταξίου σχολείου εἰργάσθης μετά μεγάλης ἐπιμελείας καί φιλοπονίας...Αλλά αρνητικά εἶναι τα σχόλια για την κατάσταση στην οποία ευρίσκεται το σχολεῖο του Ζαρού: ...Ἀλλά τό διδασκῆριον τοῦ χωρίου τούτου εὐρίσκεται εἰς ἀθλίαν καί ἐλεεινήν κατάστασιν καί διά τήν κακήν κατάστασιν αὐτοῦ τοῦ κτιρίου καί διά τήν ἐλλειψιν τῶν διδασκτικῶν ὀργάνων μόνον γεωγραφικῶν τινῶν χαρτῶν ὑπαρχόντων. Διότι ἐκτός τοῦ ὅτι τό κτίριον εἶναι πληκτικόν καί δέν ἀερίζεται προσηκόντως καί δέν ἔχει τόν ἀπαιτούμενον φωτισμόν φωτισμόν, εἶναι καί ἐτοιμόρροπον τῆς στέγης αὐτοῦ, ὑποβασταζομένης ὑπό πολλῶν στύλων καί λίαν ἐπικινδύνου οὐσῆς εἰς τούς μαθητάς. Τά βάθρα, ὡς παλαιά, εἶναι πλέον ἄχρηστα, σαθρά καί ἐλεεινά καί τινά μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐθραύσθησαν κατά τόν χρόνον τῶν ἐξετάσεων καί τό χειρότερον ὅτι καί μετά τάς παρατηρήσεις μου, οἱ κάτοικοι οὐδεμίαν προθυμίαν ἔδειξαν πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων...¹⁰⁹¹

Σημείωση 35^η (Σελ. 151 Διατριβής)

Δημοτικό σχολεῖο Βασιλικῶν Ανωγείων

Ἡ μεν Σχολή των Βασιλικῶν Ανωγείων χρησιμοποιεῖ:¹⁰⁹²

...Βιβλία Αναγνωστικά

α' Το μικρόν καί μέγαν Αλφαβητάριον

β' Τήν παιδικήν βιβλιοθήκην

¹⁰⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2.4 - ΑΑ 13^α - 42 ΑΔΗ: Έγγραφο του Αλέξανδρου Παπαχατζάκη, προς την ΤΜΕ, (Μοίρες, 10 Αυγούστου 1895).

¹⁰⁹¹ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 13^α - 40/47 ΑΔΗ: Έκθεση του δασκάλου Ευθυμίου Φουστανάκη, προς την ΤΜΕ, (Πόμπια, 2 Αυγούστου 1895).

¹⁰⁹² Βλ. ΚΑ 2,4 - ΑΑ 2 - 147/148 ΑΔΗ: Έγγραφο που αναφέρει τα βιβλία που διδάσκονται στο Δημοτικό σχολεῖο Βασιλικῶν Ανωγείων, με αποδέκτη τη ΔΗ, (Βασιλικά Ανώγεια, 12 Μαρτίου 1874).

γ' Την ηθικήν του Κάμψη
δ' Το εγκόλπιον των νέων
ε' Τον Α' τόμον της Ελληνικής Χρηστομάθειας Α. Ρ. Ραγκαβή

Διδακτικά

α' Τας προσευχάς
β' Την μικράν ιεράν ιστορίαν Κοραή και ομοίαν Βερναρδάκη
γ' Την μικράν και μεγάλην κατήχησιν Κοραή
δ' Την Γραμματικήν του Ι. Περίδου
ε' Την Γεωγραφίαν Βλαστού
στ' Την μικράν Ελληνικήν Ιστορίαν του Ίρβιγγος
ζ' Την Αριθμητικήν Δραϊκή»

Η δε Σχολή των Βοριζίων.¹⁰⁹³

Α' Αναγνωστικόν

Α' Τόμος Ἑλληνικῆς Χρηστομάθειας Ραγκαβῆ

Ἐγκόλπιον τῶν Νέων

Ἠθικήν τοῦ Κάμψη

Σοφίας Ἀπάνθισμα

Β' Διδακτικά

Ἑλληνική Γραμματική ὑπὸ Ἰ. Περίδου

Γεωγραφία Δραϊκή

Αριθμητική Δραϊκή

Μικράν Ἑλληνικήν Ἱστορίαν Ἰρβιγγος

Μικρά Ἱερὰ Ἱστορία Κοραῆ

Μικρά Ἱερὰ Κατήχησις Κοραῆ

Τὸ Μάθημα τῆς Γραφῆς παραμελεῖται ἀπὸ μέρους τῶν μαθητῶν, ἐξ ὧν τέσσαρες ἢ πέντε γράφουσιν ἐπὶ χάρτου».

¹⁰⁹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 081 ΑΔΗ: Ἐγγραφὸ που αναφέρει τα βιβλία που διδάσκονται στο Δημοτικό σχολεῖο Βοριζίων, με ἀποδέκτη τη ΔΗ, (Βορίζια, 4 Ἀπριλίου 1874).

Σημείωση 36^η (Σελ. 155 Διατριβής)

Κατάλογος βιβλίων

Ο συγκεκριμένος κατάλογος περιλαμβάνει¹⁰⁹⁴:

1.	Συντακτικά Άντ. Ί. Αντωνιάδου	Σώματα 52 (τα δύο δεμένα)
3.	Γραμματικά Άντ. Ί. Αντωνιάδου	Σώματα 60
4.	Χρηστομαθείας Α. Α. Σακελλαρίου Α ^{ους} , Β ^{ους} και Γ ^{ους} τόμους ενενήκοντα	Σώματα 30
5.	Αριθμητικάς Α. Χουρμουζιάδου (έν Κωνσταντινουπόλει)	Σώματα 50
6.	Γεωγραφίας Άντ. Ί. Αντωνιάδου	Σώματα 80
7.	Ελληνικάς Ιστορίας Άντ. Ί. Αντωνιάδου	Σώματα 50
8.	Ιερά Ιστορίας ἐπίτομος Δ. Πανταζή	Σώματα 60
9.	Ἐπίτομους Ἑλλ. Μυθολογίας Ἀ. Μαλιάκα	Σώματα 30
10.	Δύο σώματα Γεωγραφικῶν χαρτῶν Γαλλικῶν	
11.	Δύο σώματα “Atlas antiquus ὑπό Rupert Berolinensis	
12.	Δύο σώματα Γεωγραφικῶν χαρτῶν Ζαφειροπούλου (Οὗτοι δίδονται δωρεάν ὑπό τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Συλλόγου).	
13.	Λυσίαν στερεότυπα	Σώματα 10
14.	Ξενοφῶντος οικονομικοῦ	Σώματα 12
15.	Παγκόσμιους Ιστορίας Οὐνβέρου Α ^{ους} τόμους	Σώματα 6
- Το υπ. αρ. 2 ἔχει διαγραφεί και αναφερόταν:
2	Συντακτικά ἐπίτομα Χριστοδούλου Σχολάρχου	Σώματα 15

Σημείωση 37^η (Σελ. 155 Διατριβής)

Δημοτικό σχολεῖο Μεγάλης Βρύσης

Το σχολικό ἔτος 1879 – 1880, παρατηροῦμαι ὅτι στο Δ. Σ. της Μεγάλης Βρύσης διδάσκονται τα μαθήματα:¹⁰⁹⁵

Α΄ Τάξη

Ανάγνωση, Εξήγηση, Τεχνολόγηση, Γεωγραφία, Αριθμητική, Ιερά Ιστορία και Ιερά κατήχηση

¹⁰⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ3α – 335 ΑΔΗ: Κατάλογος βιβλίων, έγγραφο χωρίς ημερομηνία.

¹⁰⁹⁵ ΚΑ 2,4 – ΑΑ 3 – 372 ΑΔΗ: Έγγραφο με τα διδασκόμενα μαθήματα στο Δημοτικό σχολεῖο Μεγάλης Βρύσης, (Μεγάλη Βρύση, 13 Αυγούστου 1880).

Β΄ Τάξη

Ανάγνωση, Ιερά Ιστορία, Γραφή και Αριθμητική

Γ΄ Τάξη

Ανάγνωση, Ιερά Ιστορία, Γραφή και Αριθμητική

Δ΄ Τάξη

Ανάγνωση, Γραφή και Αριθμητική

Ε΄ Τάξη

Ανάγνωση, Γραφή και Αριθμητική

Την ίδια εποχή στο Δημοτικό Σχολείο Καστελλιανών υπάρχουν τρεις τάξεις στις οποίες διδάσκονται τα παρακάτω μαθήματα:¹⁰⁹⁶

Α΄ Συνδιδασκτικό Τμήμα

- Ανάγνωση από τον Α΄ τόμο της Ελληνικής Χρηστομάθειας
- Ιερά Κατήχησις Βερναρδάκη
- Ιερά Ιστορία Βερναρδάκη
- Γραμματική Βερναρδάκη
- Γεωγραφία Αντωνιάδου
- Αριθμητική Δρίκη
- Καλλιγραφία

Β΄ Συνδιδασκτικό Τμήμα

- Ανάγνωσις εκ της Χρηστομάθειας
- Ιερά Ιστορία Βερναρδάκη
- Ιερά Κατήχησις Κοραή
- Γραμματική Σταθοπούλου
- Γεωγραφία Δραΐκη
- Αριθμητική
- Καλλιγραφία

Γ΄ Συνδιδασκτικό Τμήμα

- Ανάγνωσις εξ ηθικών διηγημάτων
- Προσευχές
- Γραφήν

¹⁰⁹⁶ ΚΑ 2 – ΑΑ 152 – 133 ΑΔΗ: Έγγραφο με τα διδασκόμενα μαθήματα στο Δημοτικό σχολείο Κατσελλιανών, (Καστελλιανά, 18 Ιανουαρίου 1880).

- Αρίθμηση

Σημείωση 38^η (Σελ. 156 Διατριβής)

Πρόγραμμα σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου (1880 – 1881)

Το πρόγραμμα των Σχολείων του Ηρακλείου κατά το σχολικό έτος 1880 – 1881 παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα:¹⁰⁹⁷

Τάξις Β΄ Γυμνασίου

Χειμερινή εξαμηνία

Ελληνικά: Έρμηνείαν τοῦ κατὰ Κτησιφώντος τοῦ Αἰσχύλου

Λατινικά: Έρμηνείαν βίων τοῦ Κορνήλιου Νέπωτος. Τό ἐτυμολογικόν Γραμματικῆς Σεμιζέλου. Γενικὴν ἱστορίαν Οὐκβέρου τέλος τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ ἀρχαῆς ἱστορίας τοῦ Μεσαίωνος.

Φυσικὴν

Γεωμετρίαν Δαμασκηνοῦ

Ἀνάγνωσιν τοῦ Ἄγιδος καὶ Κλεομένους τοῦ Πλουτάρχου.

Θεματογραφίαν

Ἐκθέσεις ἰδεῶν

Γαλλικά Συνέχειαν Συντακτικοῦ μετ' ἐφαρμογῆς.

Μέθοδον Ὀρθογραφίαν. Ἐκθέσεις ἰδεῶν.

Θερινὴ εξαμηνία

Ἑλληνικά: Εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Θουκυδίδην καὶ ἐρμηνείαν τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους τῆς ἀμέσως ἐπομένης δημιουργίας καὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ λοιμοῦ. Ἑρμηνείαν Ἡροδότου ἐπὶ τῶν Πολέμων. Εἰσαγωγὴν εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ ἐρμηνείαν τῆς ΣΤ΄ ῥαψωδίας τῆς Ὀδύσσειας.

Λατινικά: Ἑρμηνείαν ἐκ τοῦ ε΄ βιβλίου τοῦ Γαλλικοῦ πολέμου τοῦ Καίσαρος. Τό ἐτυμολογικόν Γραμματικῆς Σεμιζέλου καὶ τὰ κυριώτερα τοῦ Συντακτικοῦ Οὐλερίχου. Γενικῶς ἱστορίας Οὐκβέρου συνέχειαν καὶ τέλος τῆς ἱστορίας τοῦ Μεσαίωνος.

Φυσικὴν

Γεωμετρίαν Δαμασκηνοῦ

¹⁰⁹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4 – 70/76 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῶν Σχολείων τοῦ Ηρακλείου, πρὸς τὴν Δημογεροντίαν (Ἡράκλειο, 2 Μαΐου 1881).

Ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀγίδος καὶ Κλεομένους τοῦ Πλουτάρχου συνέχειαν καὶ τέλος.

Θεματογραφίαν

Ψυχολογίαν Χορτάκη

Ἐκθέσεις ἰδεῶν

Γαλλικά: Τέλος τοῦ Συντακτικοῦ μετ' ἐφαρμογῆς.

Μέθοδος Ἑσθάρ τοῦ Ρακίκα. Λογικὴν ἀνάλυσιν. Ἐκθέσεις

ἰδεῶν καὶ Ὄρθογραφίαν. Ἑρμηνείαν ἀρχαίων τινῶν

συγγραφέων.

(ἀποσπάσματα).

Τάξις Α΄ Γυμνασίου

Χειμερινή ἑξαμηνίαν

Ἑλληνικά: Ἑρμηνείαν τοῦ Παναθηναϊκοῦ τοῦ Ἰσοκράτους.

Λατινικά: Ἑρμηνίαν ἐκ τῆς Χρηστομάθειας Οὐλερίχου κατ' ἐκλογὴν καὶ

Γραμματικὴν Σεμιτέλου.

Γενικῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Γαλλικά: Συντακτικὸν μετ' ἐφαρμογῆς. Μύθους Λαφονταίνου. Θεματογραφίαν.

Ὄρθογραφίαν. Μέθοδον

Ἀνθρωπολογίαν Χορτάκη.

Θεωρητικὴν Ἀριθμητικὴν Λάκωνος

Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Διοδώρου

Ἐκθέσεις ἰδεῶν

Θέματα

Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν.

Θερινή ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἑρμηνείαν εἰς ἐκλεκτοὺς λόγους Λυσίου. Ξενοφῶντος

ἀπομνημονεύματα. Συντακτικὸν Ἀντωνιάδου.

Λατινικά: Ἑρμηνείαν ἐκ τῆς Χρηστομαθείας Οὐλερίχου κατ' ἐκλογὴν καὶ

Γραμματικὴν Σεμιζέλου. Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κορίνθου

μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Γαλλικά: Συντακτικόν μετ' ἐφαρμογῆς. Μύθους
Λαφονταίνου. Ὁρθογραφίαν. Μέθοδος Ἐκθέσεις ιδεῶν.
Λογικὴν ἀνάλυσιν (ἀρχᾶς).

Ἀνθρωπολογίαν Χορτάκη

Θεωρητικὴν Ἀριθμητικὴν Λάκωνος

Ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Διοδώρου. Θέματα.

Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν.

Τάξις Γ' Ἑλληνικὴν

Χειμερινὴν ἑξαμηνίαν

Ἑλληνικά: Συντακτικόν Ἀντωνιάδου. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου τὸν Θεμιστοκλέα ὡς
Ξενοφώντος Κύρου Παιδείαν. Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Διοδώρου καὶ συγγραφικὰς
ἀσκήσεις εἰς τὴν καθομιλουμένην.

Χριστιανικὴν ἠθικὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου

Ἐπανάληψιν ἀριθμητικῆς

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Ἀντωνιάδου (συνέχειαν)

Γαλλικά: Γραμματικὴν Μύθους.....

Πρακτικὰ γυμνάσματα.

Μυθολογίαν Πανταζῆ

Θερινὴ ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἑρμηνείαν τοῦ Συμμαχικοῦ τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ
Λυσίου. Συντακτικόν Ἀντωνιάδου. Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Διοδώρου. Συγγραφικὰς
ἀσκήσεις εἰς τὴν καθομιλουμένην. Θεματογραφίαν.

Χριστιανικὴν ἠθικὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου

Γεωμετρίαν Δαμασκηνοῦ

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Ἀντωνιάδου. Μυθολογίαν

Γαλλικά: Γραμματικὴν Μέθοδον

Μύθους..... Πρακτικὰ γυμνάσματα. Γραμματικὴν ἀνάλυσιν.

Τάξις Β΄ Ἑλληνική

Χειμερινή εξαμηνία

Ἑλληνικά: Ξενοφώντος Κύρου Ἀνάβασιν. Γραμματικὴν Ἀντωνιάδου. Ὄρθογραφίαν καὶ ἀσκήσεις καὶ ἀνάγνωσιν ἐκλεκτῶν τεμαχίων νεώτερον ποιητῶν.

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Πανταζῆ

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου

Γαλλικά: Ἀνάγνωσιν μέθοδον Ἀρχὰς Γραμματικῆς

Κατήχησιν Κυριακοῦ

Θερινή εξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου τὴν παραβολὴν τοῦ Ἀσώτου. Κύρου Ἀνάβασιν. Γραμματικὴν Ἀντωνιάδου (ἐτυμολογικὴν) . Ἀνάγνωσιν νεωτέρων ποιητῶν.

Κατήχησιν Κυριακοῦ

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Πανταζῆ.

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη (τέλος)

Γαλλικά: Ἀνάγνωσιν, Μέθοδον Ἀρχὰς Γραμματικὴν..... Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου.

Τάξις Α΄ Ἑλληνική

Χειμερινή εξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν Ἀντωνιάδου (τεχνολογικόν). Ἐκ τῆς Χρηστομάθειας Σακελ. (λαρίου) ἀπλᾶς προτάσεις. Ἀνέκδοτα καὶ τοῖς Αἰσώπειοις μύθοις. Ὄρθογραφίαν. Ἀνάγνωσιν ἐκλεκτῶν τεμαχίων νεοτέρων πεζογράφων.

Ἱερὰν ἱστορίαν Διομήδους Κυριακοῦ

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη

Γαλλικά: Ἀνάγνωσιν

Θερινή εξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν Ἀντωνιάδου. Ἐκ τῆς Χρηστομάθειας Σακελ.
(λαρίου) διαλόγους τῶν θεῶν καὶ Ἑνώπειον τοῦ Λουκιανοῦ. Ὅρθογραφίαν.
Ἀνάγνωσιν ἐκλεκτῶν τεμαχίων νεοτέρων πεζογράφων.

Τερὰν Ἱστορίαν Κυριακοῦ

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη

Γαλλικά: Ἀνάγνωσιν. Διαλόγους Κοντοπούλου.

Δημοτικὴ ἐν Ἡρακλείῳ Σχολή

Τμῆμα Συνδιδασκτικόν

Ἀνάγνωσις

Γραμματικὴν

Γεωγραφίαν

Γενικὴν ἱστορίαν

Κατήχησιν

Γραφὴν καὶ Ἀριθμητικὴν

Τμῆμα Προκαταρτικόν

Ἀνάγνωσιν

Γραμματικὴν

Γραφὴν καὶ Ἀριθμητικὴν

Κατήχησιν

Γεωγραφίαν

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν

Τμῆμα Νηπιακόν

Συλλαβισμός

Ἀνάγνωσιν

Γραφὴν

Ἀρίθμησιν

Τερὰν ἱστορίαν

Προσευχάς

Παρθεναγωγεῖον

Τάξις Γ΄ Ἑλληνικοῦ

Χειμερινή ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Συντακτικόν Χριστοδοῦλου ἐκ τοῦ Πλουτάρχου τόν Θεμιστοκλέα ὡς Ξενοφώντος Κύρου Παιδείαν. (συνέχειαν)

Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν

Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Διοδώρου καὶ συγγραφικὰς ἀσκήσεις εἰς τὴν καθωμιλουμένην.

Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη

Θερινή ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Συντακτικόν Χριστοδοῦλου, ἐκ τοῦ Λυσίου τόν Ἐπιτάφιον καὶ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου τόν Νικοκλέα.

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν

Ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ Διοδώρου καὶ συγγραφικὰς ἀσκήσεις εἰς τὴν καθωμιλουμένην

Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη.

Τάξις Β΄ ἑλληνικὴν

Χειμερινή ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἐκ τοῦ Β΄ τόμου Χρηστομαθείας Σακελλαρίου τὴν παραβολὴν τοῦ Ἀσώτου (Ἰωάν. Χρυσοστ.) συνέχεια τῆς Κύρου ἀναβάσεως (Ξενοφώντος) Τεχνολογικόν καὶ Ὀρθογραφικόν ἐξ ἀπλοῦ κειμένου.

Γραμματικὴν Ἀντωνιάδου.

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου.

Ἀριθμητικὴν Τερζάκη.

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Πανταζῆ

Τερὰν Κατήχησιν Διομήδους Κυριακοῦ

Θερινή ἑξαμηνία

Ἑλληνικά: Τούς χαρακτήρας τοῦ Θεοφράστου, μέρος τοῦ Κέβητος πίνακας, τεχνολογικόν, ἐτυμολογικόν καὶ ὀρθογραφικόν ἐξ Ἑλληνικοῦ κειμένου.

Γραμματικήν Ἀντωνιάδου.

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου.

Ἀριθμητικήν Τερζάκη.

Ἑλληνικήν ἱστορίαν Πανταζῆ

Τεράν Κατήχησιν Διομήδους Κυριακοῦ

Τάξις Α΄ ἑλληνικήν

Χειμερινή ἐξαμηνία

Ἑλληνικά: Ἐκ τοῦ Β΄ τόμου Χρηστομαθείας Σακελλαρίου γνωμικάς καί συντόμους φράσεις, τούς Αἰσωπεῖους μύθους, τεχνολογικόν καί ὀρθογραφίαν ἐξ ἀπλοῦ κειμένου.

Γραμματικήν Ἀντωνιάδου.

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου.

Ἀριθμητικήν Τερζάκη.

Τεράν Κατήχησιν Διομήδους Κυριακοῦ

Θερινή ἐξαμηνία

Ἑλληνικά: Μέρος ἀνεκδότων καί νεκρικούς διαλόγους, μέρος τοῦ Αἰσώπου τοῦ Λουκιανοῦ.

Γραμματικήν Ἀντωνιάδου.

Γεωγραφίαν Ἀντωνιάδου.

Ἀριθμητικήν Τερζάκη.

Τεράν Κατήχησιν Διομήδους Κυριακοῦ

Παρθεναγωγεῖον

Τμήμα Συνδιδασκτικόν

Ἀνάγνωσις εἰς ἀπλοῦν καί Ἑλληνικόν κείμενον

Γραμματικήν Ἀντωνιάδου Μικράν

Ἀριθμητικήν Δραΐκη

Γεωγραφίαν Δραΐκη

Γενικήν ἱστορίαν Ἀντωνιάδου

Κατήχησιν Βερναρδάκη

Καλλιγραφίαν καὶ Χειροτεχνήματα

Τμήμα Προκαταρτικών

Ἀνάγνωσιν

Γραμματικὴν Σακελλαρίου

Καλλιγραφίαν καὶ Χειροτεχνήματα

Ἀριθμητικὴν

Γεωγραφίαν Δραΐκη

Ἑλληνικὴν ἱστορίαν Κανέλλου

Ἰερά Κατήχησιν Βερναρδάκη

Τμήμα Νηπιακόν

Ἀνάγνωσιν

Καλλιγραφίαν

Γεωγραφίαν

Ἀριθμητικὴν

Ἰεράν ἱστορίαν δι' εἰκονογραφιῶν

Ἠθικά διηγήματα δι' εἰκονογραφιῶν

Παιδαγωγικά ἄσματα

Προσευχὰς καὶ ἐργόχειρα

Σημείωση 39^η (Σελ. 156 Διατριβῆς)

Πρόγραμμα σχολείων της πόλεως του Ηρακλείου (1882 – 1883)

Το σχολικό έτος 1882 – 1883 έχουμε το πρώτο πρόγραμμα του **Κρητικού Γυμνασίου**¹⁰⁹⁸.

**Πρόγραμμα
των κατὰ την χειμερινὴν εξαμηνίαν
του Σχολικοῦ Ἑτους 1882 – 1883
Διδαχθησομένων εν τῷ Γυμνασίῳ μαθημάτων**

Τάξις Α΄ Ὁρες 29

1. **Ελληνικά:** Ισοκράτους Ἀρεοπαγитικών και Ἀρχίδαμον, Ἀνάγνωσιν εκ του Διοδώρου, Συντακτικόν (Ἀντωνιάδου), Θέματα και Εκθέσεις ιδεῶν (Διδάσκει: Περδικάρης Ἰωάννης). Ὁρες 12
2. **Ἰερά:** Λειτουργικὴν (Ρομπότου) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ὁρες 2

¹⁰⁹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 192 – 1 Ἐγγραφο με τα διδασκόμενα μαθήματα στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου, (έγγραφο χωρίς ημερομηνία).

3. **Ιστορία των Ανατολικών λαών και Ελληνικήν** (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ώρες 3
4. **Γαλλικά:** Νεκρικούς διαλόγους Φενελόνος, ανακεφαλαίωσιν τεχνολογικού (Καρατούτσα) και αρχάς Συντακτικού, Ανάγνωσιν και Ορθογραφίαν (Διδάσκει: Κόρπης Ιωσήφ). Ώρες 3
5. **Λατινικά:** Χρηστομάθειαν Ουλερίχου και Γραμματικήν Σεμιτέλου (Διδάσκει Αεράκης Γεώργιος). Ώρες 3
6. **Γεωγραφίαν** (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Βαρουτάκης Χρήστος) Ώρες 3
7. **Μαθηματικά:** Θεωρητικήν Αριθμητικήν Λάκωνος, πλην που εφαρμογής κυβικής ρίζης (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ώρες 3

Τάξεις Β΄ Ώρες 31

1. **Ελληνικά:** Δημοσθένους Β΄ και Γ΄ Φιλίππικόν και των περί Συμμοριών Ανάγνωσιν εκ των απομνημονευμάτων Ξενοφώντος, θέματα και έκθεσις ιδεών. (Διδάσκει Αεράκης Γεώργιος). Ώρες 12
2. **Γεωγραφίαν** (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Βαρουτάκης Χρήστος) Ώρες 3
3. **Ζωολογίαν** (Δ. Κυριακοπούλου) (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ώρες 2
4. **Ιερά:** Εκκλησιαστικήν Ιστορίαν (Διομήδους Κυριακού) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος) Ώρες 2
5. **Ιστορίαν Ρωμαϊκήν** (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ώρες 3
6. **Λατινικά:** Καίσαρος εξ αρχής (Διδάσκει Αεράκης Γεώργιος). Ώρες 3
7. **Γαλλικά:** Μύθους του LAFONTAIN, Ανώμαλα ρήματα Συντακτικόν Γεράρδου μετ' εφαρμογής, ορθογραφίαν (Διδάσκει: Κόρπης Ιωσήφ) Ώρες 3
8. **Μαθηματικά:** Εκ της Γεωμετρίας (Λάκωνος) Επιπεδομετρίαν και συνέχειαν θεωρητικής Αριθμητικής (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ώρες 3

ΤΑΞΙΣ Γ΄ Ώρες 31

1. **Ελληνικά:** Δημοσθένους τον προς Λεκτίνην (:) και εις των δημηγοριών του Α βιβλίου του Θουκυδίδου Ανάγνωσιν εκ του Πλουτάρχου Θέματα και Εκθέσεις ιδεών. (Διδάσκει: Βαρουτάκης Χρήστος). Ώρες 12
2. **Ιερά Κατήχησιν:** (Διομήδους Κυριακού) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ώρες 2
3. **Ψυχολογίαν:** Λινδνήρου (μετάφρασις Ολυμπίου) (Διδάσκει: Περδικάρης Ιωάννης). Ώρες 3
4. **Ιστορίαν:** του μέσου αιώνος (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ώρες 3
5. **Λατινικά:** Κικέρωνος Γ΄ & Δ΄ Καταλινιακός και Συντακτικόν (Διδάσκει: Μιχελιδάκης Αντώνιος). Ώρες 3
6. **Γαλλικά:** PAUL ET VIRGINIE BERNADIN DE SAINT – PIERRE Εξακολουθήσις συντακτικού (GUERARD), θεματογραφίας, ορθογραφίαν και LOGIQUE ET EXERCICES SUR LA PRONONCIATION FRANCAISE (Διδάσκει: Κόρπης Ιωσήφ). Ώρες 3
7. **Μαθηματικά:** Άλγεβρα (Λάκωνος), μέχρι των προόδων και Λογαρίθμων (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ώρες 3
8. **Φυσική:** (Λάκωνος) Γενικάς αρχάς περί βαρύτητος αεροστατικής, υδροστατικής και θερμαντικού (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ώρες 2

Τάξεις Δ΄ Ώρες 33

1. **Ελληνικά:** Ομήρου Ιλιάδα Α, Β, Γ, Δ, ανάγνωσιν τον Πρωταγόραν του Πλάτωνος, θέματα και εκθέσεις ιδεών (Διδάσκει: Μιχελιδάκης Αντώνιος). Ωρες 12
2. **Φιλοσοφικά:** Συνέχεια ψυχολογίας και Λογικήν Βεκκίου (Διδάσκει: Περδικάρης Ιωάννης). Ωρες 3
3. **Μαθηματικά:** Στερεομετρίαν (Γεωμετρία Λάκωνος) (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ωρες 2
4. **Άλγεβρα:** Συνέχειαν (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ωρες 2
5. **Φυσικήν:** (Λάκωνος) ηλεκτρισμόν, γαλβανισμόν, μαγνητισμόν, οπτικήν, ακουστικήν (Διδάσκει: Νιστεράκης Νικόλαος). Ωρες 2
6. **Ιερά:** Ηθικήν (Διομήδους Κυριακού) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ωρες 3
7. **Λατινικά:** Βεργελίου Αινειάδος Α (Διδάσκει: Μιχελιδάκης Αντώνιος). Ωρες 3
8. **Ιστορίαν Ελληνικήν:** (Αντωνιάδου) (Διδάσκει: Καστρινογιαννάκης Διονύσιος). Ωρες 3
9. **Γαλλικά:** του ιδίου, ανακεφαλαίωσιν συντακτικού μετά θεμάτων (Βαρβάτη), ορθογραφίαν και (Διδάσκει: Κόρπης Ιωσήφ). Ωρες 3

* Το σχολικό έτος 1883 – 1884 ο Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Αρρένων στέλνει στην Εφορεία το πρόγραμμα του Σχολείου, στο οποίο και φαίνονται ποια μαθήματα θα διδάσκονται και πόσες ώρες το καθένα.¹⁰⁹⁹

Τάξις Α΄		
ΑΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΩΡΑΙ
1	Ιερά	2
2	Ιστορικά Διηγήματα	1
3	Ανάγνωσις	6
4	Διδασκαλία γλώσσης	3
5	Γραφή	4
6	Αριθμητική	4
7	Πραγματογραφία	3
8	Πατριδογραφία	2
9	Ίχνογραφία	2
10	Άσματα	2
11	Παιδιαί	3
12	Διδακτικοί Περίπατοι	2
	ΣΥΝΟΛΟ	34
Τάξις Β΄		
ΑΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΩΡΑΙ
1	Ιερά	3
2	Ανάγνωσις	6

¹⁰⁹⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 4^α – 123 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 21 Οκτωβρίου 1883).

3	Διδασκαλία γλώσσας	3
4	Γραφή	4
5	Αριθμητική	4
6	Πραγματογραφία	2
7	Πατριδογραφία	3
8	Ίχνογραφία	2
9	Άσματα	2
10	Παιδιαί	3
11	Διδακτικοί Περίπατοι	2
	ΣΥΝΟΛΟ	34
Τάξις Γ΄		
ΑΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΩΡΑΙ
1	Ίερά	2
2	Έρμηνία Ευαγγελίου	1
3	Ανάγνωσις	6
4	Διδασκαλία γλώσσας	3
5	Γραφή	3
6	Αριθμητική	4
7	Γεωγραφία	5
8	Φυσική Ίστορία	2
9	Ίστορία Αιγύπτου κ.λ.	1
10	Ίχνογραφία	2
11	Ωδική	2
12	Γυμναστική & Παιδιαί	2
13	Διδακτικοί Περίπατοι	2
	ΣΥΝΟΛΟ	35
Τάξις Δ΄		
ΑΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ	ΩΡΑΙ
1	Ίερά	3
2	Έρμηνία Ευαγγελίου	1
3	Ανάγνωσις	6
4	Διδασκαλία γλώσσας	3
5	Γεωμετρία	1
6	Αριθμητική	4
7	Γεωγραφία	3
8	Φυσική Ίστορία	2
9	Φυσική	2
10	Έλληνική Ίστορία	2
11	Ίχνογραφία	2
12	Ωδική	1
13	Γυμναστική & Παιδιαί	2
14	Διδακτικοί Περίπατοι	2
15	Γραφή	1

	ΣΥΝΟΛΟ	35

Σημείωση 40^η (Σελ. 156 Διατριβής)

Νέα σειρά βιβλίων 1884 – 1885

Η νέα σειρά βιβλίων που προτείνει για το σχολικό έτος 1884 – 1885, ο Διευθυντής της Δημοτικής σχολής Ηρακλείου Αρρένων Ανδρέας Κοκκινάκης είναι τα παρακάτω:

- 70 αντίτυπα Πατριδογνωσίας Κεχαγιᾶ ἑκαστον Δρχ. 2
- 70 αντίτυπα Φυσικῆς Ἱστορίας Μαλιαράκη Δρχ. 1,35
- 70 αντίτυπα Ἠθικῶν Ὀμιλιῶν ἐπὶ τῶν Ἱερῶν Εὐαγγελίων Λ. Μελά Δρχ. 1,35
- 70 αντίτυπα Πρακτικῶν Ὀδηγιῶν Δ. Πετρίδου Δρχ. 1,10
- 70 αντίτυπα Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Μύθων Εμ. Γαλάνη Δρχ. 0,70
- 70 αντίτυπα Ἀριθμητικῶν Προβλημάτων Σπ. Μωραΐτου Δρχ. 0,35
- 70 αντίτυπα Πρακτικοῦ Ὀδηγοῦ Δ. Κολοκοτᾶς Δρχ. 3,50
- καὶ 70 σώματα ὑπὸ τοῦ Μ. Βρατσάνου κλπ περιοδικοῦ «Τό Παιδαγωγικόν Σχολεῖον» Δρχ.10,65

Σημείωση 41^η (Σελ. 157 Διατριβής)

Προτεινόμενα βιβλία (1885 – 1886)

Τα βιβλία που προτείνει η Τμηματική Εφορεία είναι τα ακόλουθα¹¹⁰⁰:

- Α΄ τάξη: Το Αλφαβητάριο Βλ. Σκορδέλη β΄ έκδοση
- Β΄ τάξη: Ροβινσών Βλ. Σκορδέλη γ΄ έκδοση
- Γ΄ τάξη α) Ιερά Ιστορία (Παλαιά και Καινή Διαθήκη) Σπ. Μωραΐτου γ΄ έκδοση και β) Οδύσσεια Μιλτ. Βρατσάνου έκδοση β΄
- Δ΄ τάξη α) Ιερά ιστορία Σπ. Μωραΐτου, β) Δηγήματα Π. Οικονόμου γ) Γραμματική Π. Οικονόμου και δ) Ελληνική Ιστορία Θ. Αντωνοπούλου

Σημείωση 42^η (Σελ. 1157 Διατριβής)

Προτεινόμενα βιβλία (1888 – 1889)

¹¹⁰⁰ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 08-436 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ Ηρακλείου, (Ηράκλειο 26 Σεπτεμβρίου 1885)

Ο Κοκκινάκης προτείνει για το σχολικό έτος 1888 – 1889, τα παρακάτω βιβλία¹¹⁰¹:

- * Α΄ τάξη: Αλφαβητάριο και Αναγνωστάριο Σπ. Μωραΐτου.
- * Β΄ τάξη: Ο Έλλην Ροβινσών και οι ήρωες της αρχαίας Ελλάδος Βλ. Σκορδέλη.
- * Γ΄ τάξη: Ιερά Ιστορία Ιγν. Μοσχάκη, Οδύσσεια και ήρωες της νέας Ελλάδος Παναγ. Π. Οικονόμου.
- * Δ΄ τάξη: Ιερά Ιστορία Σπ. Μωραΐτου, Αναγνώσματα εκ του Ηροδότου Χ. Πουλίου, Γραμματική Π. Π. Οικονόμου, Ελληνική Ιστορία Μ. Βρατσάνου, Γεωγραφία Π. Κασίμη, Φυσική Ιστορία (Μέρος Α΄) Βλ. Σκορδέλη και Αριθμητικά προβλήματα Ηλ. Α. Τερζάκη.

Σημείωση 43^η (Σελ. 159 Διατριβής)

Προτεινόμενα βιβλία (1891 – 1892)

Ο Κοκκινάκης για το σχολικό έτος 1891 – 1892, προτείνει τα παρακάτω βιβλία¹¹⁰²:

- * Α΄ τάξη: Αλφαβητάριον και Αναγνωστάριον Μ. Βρατσάνου και Α. Κοκκινάκη
- * Β΄ τάξη: 1) Ο Έλλην Ροβινσών Βλασίου Σκορδέλη. 2) Ο Ελικών, ήτοι συλλογή ποιημάτων και ασμάτων (Και για Γ΄ και Δ΄ τάξη) Α. Κοκκινάκη
- * Γ΄ τάξη: 1) Ιερά Ιστορία (και διά την Δ΄ τάξη) Σπύρ. Μωραΐτου. 2) Οδύσσεια Μ. Βρατσάνου.
- * Δ΄ τάξη 1) Ιερά Κατήχησις (εγκεκριμένη) Ιγναντίου Μοσχάκη. 2) Αναγνώσματα εκ του Ηροδότου (εγκεκριμένα) υπό του Θ. Αποστολοπούλου. 3) Γραμματική Θ. Αποστολοπούλου.

Τέλος σημειώνει ότι τα υπόλοιπα μαθήματα είναι ανάγκη να διδάσκονται «**διαζώση φωνᾶς**», σύμφωνα με τις οδηγίες του αναλυτικού προγράμματος.

Σημείωση 44^η (Σελ. 160 Διατριβής)

Προτεινόμενα βιβλία (1892 – 1893)

Για το σχολικό έτος 1892 – 1893, ο Κοκκινάκης προτείνει¹¹⁰³:

- * Α΄ τάξη: 1) Αλφαβητάριον Μικρός, διά αρχαρίους Ανδρέα Κοκκινάκη

¹¹⁰¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ11 – 634 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 29 Σεπτεμβρίου 1888).

¹¹⁰² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12 - 176 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1891).

¹¹⁰³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 302 - 91 ΑΔΗ: Έγγραφο του Διευθυντή της Δ. Σ. Αρρένων Ηρακλείου Ανδρέα Κοκκινάκη, προς την ΤΜΕ Ηρακλείου (Ηράκλειο, 1 Σεπτεμβρίου 1892).

2)Αλφαβητάριον και Αναγνωστάριον Μ. Βρατσάνου και Α.

Κοκκινάκη

- * Β΄ τάξη: 1) Ο Έλλην Ροβινσών Βλασίου Σκορδέλη.
2) Ο Ελικών, ήτοι εκλογή ποιημάτων και ασμάτων, έκδοσις Β΄ και τα πρώτα Ιερά Μαθήματα, ήτοι προσευχαί κλπ Ανδρέα Κοκκινάκη, προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ της Γ΄ και Δ΄ τάξη.
- * Γ΄ τάξη: 1) Ιερά Ιστορία (Μέρος Α, Π. Δ.) Σπύρ. Μωραΐτου.
2) Οδύσσεια Μ. Βρατσάνου.
3) Ελληνική Ιστορία (και δια την Δ΄ τάξιν) η αρχαία Μ. Βρατσάνου.
4) Φυσική ιστορία (και διά την Δ΄ τάξιν) Σ. Μηλιαράκη.
- * Δ΄ τάξη 1) Ιερά Ιστορία (Μέρος Β Κ. Δ.) Σπυρίδωνος Μωραΐτου.
2) Ιερά Κατήχησις (εγκεκριμένη) Ιγνατίου Μοσχάκη.
3) Διηγήματα καθ' Ηρόδοτον Θ. Αποστολοπούλου.
4) Αριθμητικά προβλήματα Σπυρίδωνος Μωραΐτου.
5) Γεωγραφία των Ελληνικών Χωρών Π. Κασίμη
6) Γραμματική ορίζεται επί του παρόντος η υπό του Θ. Αποστολοπούλου, μέχρι ου κριθεί άλλη καταλληλότερα.

Σημείωση 45^η (Σελ. 160 Διατριβής)

Πρόγραμμα σχολείων πόλεως Ηρακλείου (1895 – 1896)

Γυμνάσιον

Α΄ τάξιν

Ελληνικά: Ξενοφώντος Απομνημονεύματα, Ισοκράτους Α΄ τόμος, Λυσίας, Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, Συντακτικόν Καταιβαίνη.

Θρησκευτικά: Ερμηνεία Ευαγγελίου υπό Γ. Δόρβου (η εγκριθείσα εσχάτως).

Μαθηματικά: Θεωρητική Αριθμητική Ι. Χατζιδάκη.

Λατινικά: Κορνήλιος Νέων, Λατινική Γραμματική Χ. Πουλίου, Θέματα Δέφνερ (Τεύχος Α΄).

Γαλλικά:

Ιστορίαν: Των Ανατολικών Εθνών και του Ελληνικού Έθνους (Σωτηριάδου).

Φυσικά: Ζωολογία Ψαρά

Γεωγραφία: Μ. Δήμητσα

Β΄ τάξιν

Ελληνικά: Λυκούργον, ο κατά Λεωκράτους λόγος, Ανάγνωσις εκ του Αρριανού αναβάσεως Αλεξάνδρου.

Θρησκευτικά: Εκκλησιαστική Ιστορία Διομήδους Κυριακού

Μαθηματικά: Άλγεβρα και γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Λατινικά: Καίσαρος Δέφνερ (Α και Β τεύχος).

Γαλλικά:

Φυσικά: Φυτολογία Μαλλιαράκη (η εγκριθείσα εσχάτως).

Ιστορία: Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Βενιζέλου και Σπαθάκη.

Γεωγραφία: Των 4 ηπείρων, πλην της Ευρώπης Μητσοπούλου

Γ΄ τάξις

Ελληνικά: Δημοσθένους ο Λεωτίνων λόγος, Ομήρου Ιλιάδος (Β΄ τεύχος) και Ηροδότου Α΄ τόμος.

Θρησκευτικά: Χριστιανική Ηθική Δ. Κυριακού.

Άλγεβρα και Γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Φυσικά: Φυσική Αργυροπούλου.

Λατινικά: Κικέρωνος

Γαλλικά:

Ιστορία: Των μέσων και νεωτέρων χρόνων Αντωνιάδου.

Φιλοσοφία: Ψυχολογία Ολυμπίου.

Δ΄ τάξις

Ελληνικά: Σοφοκλέους η Ηλέκτρα, Πλάτωνος Πρωταγόρας, Θουκυδίδου Επιτάφιος, Ομήρου Ηλιάς.

Μαθηματικά: Στερεομετρία και Τριγωνομετρία Ι. Χατζιδάκη.

Φυσικά: Φυσική Αργυροπούλου

Λατινικά: Βεργίλιου Αινειάς, Θέματα Δέφνερ (Τεύχος Γ΄).

Φιλοσοφία: Λογική Σπαθάκη.

Ιστορία: Του ΙΘ΄ αιώνα Γενική Ιστορία υπό του Θ. Ανδρουτσέλη.

Γαλλικά:

Ελληνικόν Σχολείον

Α΄ τάξις

Ελληνικά: Χρηστομάθεια Παπαβασιλείου, Γραμματική Θ. Παπαγεωργίου.

Θρησκευτικά: Ιερά Ιστορία Πανταζή.

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Βίοι Επιφανών Ανδρών της Αρχαίας Ελλάδας (Α. Κουρτίδου και Φέρμονου)

Φυσικά:

Γεωγραφία: Κ. Μητσοπούλου, Γεωγραφικοί Χάρται.

Β΄ τάξις

Ελληνικά: Ξενοφώντος Ανάβασις (Στερεότυπον).

Θρησκευτικά: Ιερά Ιστορία (Πανταζή

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Βίοι Επιφανών Ανδρών Ρώμης και Βυζαντίου Γ. Τσαγκρή.

Φυσικά: Φυσιογνωσία Κοτσομητσοπούλου.

Γεωγραφία: Κ. Μητσοπούλου.

Γαλλικά:

Γ΄ τάξις

Ελληνικά: Ξενοφώντος Ελληνικά και ο Αριστείδης (Στερεότυπα)

Θρησκευτικά: Κατήχησις Α. Δ. Κυριακού.

Μαθηματικά: Πρακτική Αριθμητική και Γεωμετρία Ι. Χατζιδάκη.

Ιστορίαν: Επίτομος Ιστορία Α. Ιωαννίδου.

Φυσικά: Φυσιογνωσία Κοτσομητσοπούλου.

Γεωγραφία: Σακκελαρίου.

Λατινικά: Αναγνωσματάριον Ζαγγογιάννη, Γραμματική Δ. Σεμιτέλου.

Γαλλικά:

Παρθεναναγωγείον

Α΄ τάξις

- Αλφαβητάριον μικρόν και μέγα Α. Κοκκινάκη.
- Παραμύθια Γριμ.

Β΄ τάξις

- Τα πρώτα Ιερά μαθήματα Α. Κοκκινάκη.
- Ελλικών Α. Κοκκινάκη,
- Ροβινσών Σκορδέλη,
- Ιχνογραφίαν Φραντζεσκάκη (το δια την Β΄ τάξιν τεύχος).
- Και Καλλιγραφία του ιδίου.

Γ΄ τάξις

- Ιερά Ιστορία Μωραΐτου.
- Οδύσσεια Κονιδάρη.
- Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.
- Γραμματική Παυλάτου.
- Φυσική Ιστορία Μηλιαράκη.
- Ελληνική Ιστορία Βρατσάνου.
- Γεωγραφία της Κρήτης Γενεράλη.

Δ' τάξις

- Ηρόδοτος Αποστολοπούλου.
- Γεωγραφία Κασίμη.
- Ελληνική Ιστορία Βρατσάνου.
- Φυσική Σκορδέλη.
- Αριθμητικά Προβλήματα Μωραΐτου.
- Ιερά Ιστορία Μωραΐτου.
- Γραμματική Παυλάτου.
- Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.

Ε' τάξις

- Κατήχησις Μοσχάκη (η εγκριθείσα τελευταίως).
- Ιερά Ιστορία Πανταζή, Γερω – Στάθης Μελά.
- 5 Αριθμητική Χατζιδάκη.
- Γεωγραφία Κ. Μητσοπούλου.
- Ιστορίαν Βίοι Επιφανών Ανδρών της Αρχαίας Ελλάδας (Α. Κουρτίδου και Φέρμονου)
- Φυσιογνωσία Κουτσομητοπούλου.
- Γεωμετρία Σκορδέλη.
- Γραμματική Γεράκη.
- Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.
- Γαλλικά (Κοντογεώργη).
- Οικιακή Οικονομία Ζύγουρα.

Στ' τάξις

- Λέοντος Μελά ο Χριστόφορος και Μαυροκορδάτου Θρησκευτικά Μελέται.
- Κατήχησις Δ. Κυριακού.
- Φυσιогνωσία Κουτσομητοπούλου.
- Ιχνογραφία Φραντζεσκάκη.
- Γαλιστί (Μακρίδου) Κοντογεώργη (Β΄ Μέρος).
- Αριθμητική Χατζιδάκη.
- Γεωμετρία Σκορδέλη.
- Ελληνική Ιστορία Α. Ιωαννίδου.
- Γεωγραφία Μητσοπούλου.

Δημοτικά Σχολεία

- Ιερά Κατήχησις Ι. Μοσχάκη.
- Ιερά Ιστορία Σπ. Μωραΐτου.
- Ιερά Μαθήματα Α. Κοκκινάκη.
- Αριθμητικά προβλήματα Σπ. Μωραΐτου.
- Μικρόν και Μέγαν Αλφαβητάριον Α. Κοκκινάκη.
- Ελικών Α. Κοκκινάκη.
- Ρομβισών Βλ. Σλορδέλη.
- Οδύσσεια Βρατζάνου.
- Ελληνική Ιστορία Βρατζάνου.
- Φυσική Ιστορία Σπ. Μηλιαράκη.
- Γεωγραφία Π. Κατσίμη.
- Γραμματική Παυλάτου.
- Ηρόδοτος Αποστολοπούλου.
- Γεωγραφία της Κρήτης υπό Γενεράλη (τα μέρη μόνο άπερ κατά της επιτροπής έχει εγκρίνει η Εφορεία).

Σημείωση 46^η (Σελ. 167 Διατριβής)

Βιβλία των Δημοτικών Σχολείων κατά το σχολικό έτος 1896 -1897

Διά την Α΄ τάξιν

1. Αλφαβητάριον Μικρόν και Μέγαν Ανδρέα Κοκκινάκη
- 2) Παραμύθια των αδελφών Γρίμμ (κατά το β΄ εξάμηνον).

Διά την Β΄ τάξιν

- 1) Προσευχητάριον προς χρήσιν των παιδων εκδιδόμενον υπό της επιτροπής της διευθύνσεως το Πατριαρχικόν (εν Κωνσταντινουπόλει) τυπογραφείον, μέχρις ου ανατυπωθη το υπό της Σεβαστής Εφορείας εγκεκριμένον του Α. Κοκκινάκη.
- 2) Αναγνωστάριον Μιχαήλ Σακελλαρόπουλου.
- 3) Συλλογή αριθμητικών ασκήσεων (τεύχος Α) υπό του Σωτηρίου Π. Πέππα.
- 4) Ο Ελικών Ανδρέα Κοκκινάκη

Διά την Γ΄ τάξιν

- 1) Ιερά Ιστορία Σπύρ. Μωραΐτου.
- 2) Οδύσσεια Μ. Βρατσάνου.
- 3) Ελληνική Ιστορία αρχαία Μ. Βρατσάνου.
- 4) Γραμματική Παυλάτου.
- 5) Συλλογή Αριθμητικών Ασκήσεων (τεύχος Β΄) υπό του Σωτηρίου Π. Πέππα.
- 6) Φυσική ιστορία. Μηλιαράκη.
- 7) Γεωγραφία της Κρήτης υπό Γενεράλη.
- 8) Γεωγραφία των Ελληνικών χωρών υπό Π. Κασίμη.
- 9) Καλλιγραφία Ιωάννου Φραντζεσκάκη προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων, εξ είκοσι και τεσσάρων σελίδων αποτελούμενη.
- 10) Ιχνογραφία Ιωάννου Φραντζεσκάκη (τεύχος 3^ο, σελ. 9), μόνον δια τα σχολεία, εις ους διδάσκουσι Διδασκαλισταί.

Διά την Δ΄ τάξιν

- 1) Ιερά Κατήχησις (εγκεκριμένη) Ιγνατίου Μοσχάκη.
- 2) Ηρόδοτος Θ. Αποστολοπούλου
- 3) Συλλογή αριθμητικών ασκήσεων (τεύχος Γ΄) Σ. Πέππα.
- 4) Γεωμετρία (η εγκεκριμένη) Βλ. Σκορδέλη, μόνον διά τα σχολεία Ηρακλείου.
- 5) Φυσική πειραματική προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων υπό Νικολ. Κ. Γερμανού, μόνον δια τα σχολεία του Ηρακλείου.
- 6) Καλλιγραφία Ιωάννου Φραντζεσκάκη (η της Γ΄ τάξεως).
- 7) Ιχνογραφία Ιωάννου Φραντζεσκάκη (τεύχος 4^ο, σελ. 9), μόνον δια τα σχολεία, εις ους διδάσκουσι Διδασκάλισαι.

Σημείωση 47^η (Σελ. 176 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Σίβα

Το θεμέλιο λίθο για την ανέγερση του κτιρίου που θα στέγαζε το σχολείο του Σίβα, σύμφωνα με την παράδοση, έκανε ο Μητροπολίτης Κρήτης και μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης Διονύσιος ο Ανδριανουπόλεως. Η οικοδομή πρέπει να τελείωσε μέσα στο 1864. Μάλιστα και σήμερα βλέπουμε στο πελέκι που είναι πάνω από την δυτική πόρτα του σχολείου την ημερομηνία «1 Μαρτίου 1864».

Η παράδοση λέει πως στο χωριό πήραν έγκριση για να φτιάξουν σχολείο αλλά και να μεγαλώσουν την εκκλησία του Αι - Γιάννη. Το χωριό διχάστηκε. Οι μισοί έλεγαν να μεγαλώσουν την εκκλησία και οι άλλοι μισοί να φτιάξουν το σχολείο. Τελικά πρυτανεύει η λογική και έγιναν και τα δυο έργα.

Ένα εντυπωσιακό στοιχείο, που σχετίζεται με το χτίσιμο του σχολείου, ευρέθη στο Α.Δ.Η. στο έτος 1875 και στο οποίο υπάρχουν στοιχεία τόσο για τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν, προκειμένου να χτισθεί το σχολείο, όσο και αυτά που απαιτήθηκαν για τις εργασίες.

Επίσης υπάρχει και μια σημαντική πληροφορία σε αναφορά που υπογράφουν οι τότε έφοροι της σχολής και στην οποία αναφέρουν την δέσμευση του τότε εφημέριου του Σίβα παπά – Στυλιανού που: ... *αφιέρωσε το εισόδημα της αυτού ενορίας εις την Σχολήν ταύτην, επί τω όρω να λαμβάνη ο ενωρεύων αυτήν παπα-Ιωάννης δια τον κόπον του το ήμισυ, το δε έτερον η Σχολή.* Μια υπόσχεση που δεν τηρήθηκε ποτέ. Βέβαια στη συγκέντρωση χρημάτων η ενορία του χωριού πρέπει να πούλησε χωράφια της ως φαίνεται από τον πίνακα εσόδων, αφού ένα σημαντικό μέρος από αυτά προήλθε: ..*δια της εκκλησίας.*¹¹⁰⁴ & ¹¹⁰⁵.

Ίσως το πιο συγκλονιστικό στοιχείο του παραπάνω αναφερομένου εγγράφου είναι το ότι ανάμεσα στους δωρητές χρημάτων για την ανέγερση του Σχολείου του Σίβα είναι και έξι Τούρκοι, καθώς και άτομα ξένα με το χωριό, ως και τα δυο

¹¹⁰⁴ Βλ. Κ.Α. 2 - Α.Α. 98-17 ΑΔΗ: Έγγραφο των εφόρων του σχολείου Σίβα, προς τη ΔΗ, (Σίβας, 2 Αυγούστου 1875). Στην επιστολή τους οι έφοροι του Δ.Σ. Σίβα στα 1864 Αδάμ Δαμιανάκης, Μιχ. Κορνάρος και Εμμ. Μαρκάκης, γράφουν μεταξύ των άλλων για την υπόσχεση του παπά – Στυλιανού, όπως αναφέρουμε στο κείμενο και συνεχίζουν: «... Επειδή δε ούτως ουδέ εκ του εισοδήματος τούτου παρεχώρησεν εις την Σχολήν, παρακαλούμεν την Υμ. Σεβασμιότητα όπως καλέσασα αυτόν τον υποχρεώσει να παραχωρήσει αυτό.»

¹¹⁰⁵ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 98-18 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους δημογέροντες Σίβα (Ηράκλειο, 3 Φεβρουαρίου 1876). . Πράγματι η Δημογεροντία εκάλεσε τον τότε παπά του χωριού τον παπά-Ιωάννη (πρόκειται για τον Ιωάννη Χαλκιαδάκη ή Συγκελάκη, γνωστό ως παπά-Σύγκελο) και αφού εξέτασε το θέμα έστειλε επιστολή στους εφόρους με ημερομηνία 3 Φεβρουαρίου 1876, στην οποία αναφέρει μεταξύ των άλλων: «... Συνέπεια της αναφοράς ταύτης παρακαλέσαμεν επί τούτου τον ειρηνέον παπά – Ιωάννη, όστις ενεφανίσθη εσχάτως εν τη Δημογεροντία ταύτη επαρουσίασε κατάλογον εσόδων και εξόδων της Σχολής αυτής διαληφθείσης εποχής, καθ’ όν δια την Σχολήν υπ’ αυτού γενομένα έξοδα υπερβαίνουν κατά πολύ τα εισοδήματα αυτής. «Αντίγραφον του καταλόγου τούτου εκρίναμεν αναγκαίον να αποστείλομεν προς υμάς συνημμένα δε, και συνάμα προσκαλούμεν, όπως συνενοούμενοι μετά των διαληφθέντων εφόρων του 1864, ελέξετε αυτόν και υποβάλετε υμίν το αποτέλεσμα του ελέγχου σας δια τα περαιτέρω».

μοναστήρια της περιοχής Οδηγήτρια και Απεζανές. Σημάδι της σπουδαιότητας που είχε το χωριό εκείνα τα χρόνια στα δρώμενα της περιοχής.

Το σημαντικό αυτό έγγραφο¹¹⁰⁶, έχει αρ. πρ.1053 και ημερομηνία 2 Αυγούστου 1875. (Πρέπει να είναι η ημερομηνία που ο συντάκτης του εγγράφου παπά-Ιωάννης το ολοκλήρωσε και ο οποίος ως πρόεδρος της εφορείας, κρατούσε το ταμείο του κτισίματος του Σχολείου, και που μάλλον κάλυψε τη διαφορά των εσόδων-εξόδων από τα χρήματα της ενορίας του Σίβα). Αναφέρεται δε στο κείμενο της διατριβής σελ. 134 – 137.

Σημείωση 48^η (Σελ. 178 Διατριβής)

Αναφορά του Μ. Στεφανάκη, δασκάλου Δημ. Σχολείου Σίβα

Το Μάρτιο του 1874 η Δημογεροντία ζητεί από τον Μίνω Στεφανάκη, στοιχεία σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στο Σχολείο. Έτσι, στην απάντηση του δασκάλου πληροφορούμαστε, ότι στο Σχολείο φοιτούν 58 μαθητές, ότι οι κάτοικοι, παρά τη δική του προσπάθεια, δεν δείχνουν το ανάλογο ενδιαφέρον για την μόρφωση των παιδιών τους, ενώ υπάρχουν έλλειψης τόσο στα εποπτικά μέσα διδασκαλίας, όσο και στο κτήριο του Σχολείου. Τέλος απειλεί με παραίτηση, αν δεν διορθωθεί η κατάσταση. Αναφέρει λοιπόν: *...Έλαβον σήμερον την υπό ημερομηνίαν 20 του παρελθόντος μηνός εγκύκλιον υμών, ης τα περιεχόμενα καλώς εννόησα. Και εις την οποίαν αποκρινόμενος, υποβάλω υμίν τον όπερ εν αυτή ζητείτε κατάλογον των τε μαθητών και των διδασκομένων μαθημάτων. Ούτως οι μεν μαθηταί οίτινες εις την ενταύθα Δημοτικήν Σχολήν τακτικώς φοιτώσιν αριθμούνται εις πενήκοντα οκτώ, ως ο εσώκλειστος κατάλογος αυτών μαρτυρεί, εν ω και τα μαθήματα, οίτινα διδάσκονται περιλαμβάνονται.*

Καθ' όσον όμως αφορά την κατάστασιν του ενταύθα Σχολείου, μετά λύπης μου ομολογώ ότι, καίτοι συμμορφούμενος απ' αρχής καθ' όλα με την εσχάτως κοινοποιηθείσα υφ' υμών εγκύκλιον, μετερχόμενος μετά ζήλου και επιμελείας, το όπερ ανεδέχθην σπουδαίον και ιερόν καθήκον και κατατρυχόμενος αφ' ενός μεν υπέρ της βελτιώσεως της δημοτικής εκπαιδεύσεως ως προόδου των παιδών της πατρίδος, και αφ' ετέρου προς υποστήριξιν και προαγωγήν της εν λόγω Δημοτικής Σχολής. Ουδαμώς δεικνύεται υπέρ αυτής η απαιτούμενη προστασία εκ μέρους των κατοίκων της περιφερείας αυτής. Εκ μέρους εκείνων, οίτινες την ηθικήν και διανοητικήν των τέκνων

¹¹⁰⁶ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 98-19/21 Έγγραφο με τα έσοδα – έξοδα κατασκευής του σχολείου, (Σίβας, 13 Νοεμβρίου 1863).

των μόρφωσιν εκ ταύτης προσδοκούσιν, επειδή, διχοστατούντες, ουδέποτε συνέρχονται εις σαυτόν, ίν από κοινού σκεφθώσι περί των υπαρχουσών εν αυτώ ελλείψεων. Ακολούθως φροντίσουσι παν ότι χρησιμεύει προς διόρθωσιν αυτών και καταρτισμόν εν γένει του ειρηνένου Σχολείου. Αλλά παρακύπτοντες ενίοτε επ' αυτού, αδιαφορούν έπειτα εις άπασας αυτου τας ελλείψεις ως π. χ. εις την συμπλήρωσιν των πινάκων αναγνώσεως μόλις όντων τριάκοντα, εις την των της αριθμητικής όντων μόνον πέντε! Και εις άλλας έτι σπουδαιοτέρας και μάλλον χρηζούσας διορθώσεως.

Αλλ' ότι με λυπεί περισσότερο, ότι η μέχρι τούδε φαινόμενη τακτική των μαθητών εις το Σχολείον φοίτησης, καθ' ως έχω θετικής πληροφορίας παρά των ιδίων γονέων αυτών, δεν θα εξακολουθήσει τοιαύτη καθ' όλον το έτος. Τούθ' όπερ όμως θα επιφέρει την εκούσιον παύσιν μου, αν δεν ληφθώσιν εγκαίρως τα αναγκαία δια τους τοιούτους υποχρεωτικά μέτρα.

Μεταξύ των προειρημένων ελλείψεων υπάρχει ως η των δύο τούτων Γεωγραφικών Χαρτών, της Ευρώπης και της Τουρκίας, πλην αυτή πλέον εστίν υμετέρα φροντίς.

Ταύτα και μένω μετά σεβασμού
Εν Μακρά Σίβα τη 10 Μαρτίου 1874
Ο δούλος σας

Μίνως Στεφανάκης¹¹⁰⁷

Σημείωση 49^η (Σελ. 179 Διατριβής)

Αναφορές Δήμων το 1882

Επαρχία Κιουνουργίου

Δήμος Αμπελούζου

Στο Δήμο Αμπελούζου λειτουργεί ένα χριστιανικό σχολείο από το 1875, αυτό της Μητρόπολης . Με ημερομηνία 6 Ιανουαρίου 1882, ο Δήμος ενημερώνει την Δημογεροντία ότι στο Σχολείο φοιτούν 73 μαθητές, ενώ η ετήσια χρηματική δαπάνη ανέρχεται σε 3.000γρ.¹¹⁰⁸.

Δήμος Ζαρού

Ο Δήμος Ζαρού φιλοξενεί τέσσερα Σχολεία. Σύμφωνα με τα στοιχεία που υπάρχουν στο συνοδευτικό στατιστικό πίνακα πληροφορούμαστε ότι τα Σχολεία:

¹¹⁰⁷ Βλ. ΚΑ 2,4-ΑΑ 2-131 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Σίβα Μ. Στεφανάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Σίβας, 10 Μαρτίου 1874).

¹¹⁰⁸ Βλ. Κ.Α.2 – Α.Α. 175 - 11 / 13 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Αμπελούζου, προς την ΤΜΕ, (Αμπελούζος, 6 Ιανουαρίου 1882).

- Της **Γέργερης** με έτος ιδρύσεως το 1870, στο οποίο φοιτούν κατά το έτος 1882 53 μαθητές και 14 μαθήτριες. Σύνολο 67, ενώ δάσκαλος είναι ο Εμμανουήλ Μαρκάκης. Οι ετήσιες δαπάνες είναι 700γρ.
- Των **Βοριζίων**, που ιδρύθηκε το 1871. Φοιτούν 40 μαθητές και ο δάσκαλος ονομάζεται Εμμανουήλ Αλεξάκης. Δαπάνες δεν αναφέρονται
- Του **Ζαρού**, που λειτουργεί από το 1872. Έχει 48 μαθητές και 12 μαθήτριες. Σύνολο 60 και έχει δάσκαλο τον Μίνω Πολιουδάκη. Οι ετήσιες δαπάνες είναι 700 γρ.
- Της **Παλιάμας**, που άρχισε τη λειτουργία του ένα χρόνο πριν δηλ. το 1881. Σ' αυτό φοιτούν 27 μαθητές και 12 μαθήτριες. Σύνολο 39 και δάσκαλος είναι ο Μ. Κυριακίδης ενώ έχει ετήσιες δαπάνες 700 γρ.

Σύμφωνα με το υπάρχον κείμενο που υπογράφουν οι έφοροι Ιερωνιμάκης, Φ. Φραγκάκης, Γεώργιος Δασκαλάκης και Μ. Σφακιανάκης, ενώ επικυρώνει τις υπογραφές ο Δήμαρχος Ζαρού Ζαχαρίας Δαμιανάκης, γίνεται κοστολόγηση των αναγκών, χωρίς να αναφέρονται οι ίδιες. Συγκεκριμένα: ... *Κρίνομεν δε ανάγκας δια μεν τα εν τω χωρίω Γέργερη και Ζαρό σχολεία γρόσια 1.400, εξ ημίσειας αμφοτέρων.*

Διά δε τα σχολεία των Μετοχίων Παλιάμας γρόσια 600. Και δια των Βοριζίων γρόσια 600¹¹⁰⁹.

Δήμος Πλατάνου

Στο Δήμο Πλατάνου υπάρχουν ίσως τα περισσότερα σχολεία που υπάρχουν σε Δήμο εκείνα τα χρόνια. Συγκεκριμένα μία Ελληνική σχολή και πέντε Δημοτικά σχολεία. Αναλυτικότερα στοιχεία μας δίνει το στατιστιστικό δελτίο που συνοδεύει την αναφορά της Δημοτικής Εφορείας του Δήμου Πλατάνου:

- Ελληνική Σχολή **Πετροκεφαλίου**. Ιδρύθηκε το 1877 και λειτούργησε για ένα χρόνο. Επανιδρύθηκε το 1881 και φοιτούν 23 μαθητές, ενώ διδάσκει ένας καθηγητής.
- Δημ. Σχ. **Πόμπιας**. Ιδρύθηκε το 1842 και έχει 119 μαθητές και 19 μαθήτριες. Σύνολο 138 και διδάσκει ένας δάσκαλος.
- Δημ. Σχ. **Βασιλικών Ανωγείων**. Ιδρύθηκε το 1872 και φοιτούν 43 μαθητές και 1 μαθήτρια. Σύνολο 44, ενώ διδάσκει ένας δάσκαλος.
- Δημ. Σχ. **Πλώρας**. Έτος ιδρύσεως 1873. Έχει 45 μαθητές και 1 μαθήτρια και ένα δάσκαλο.

¹¹⁰⁹ Βλ. Κ.Α. 2.4 –Α.Α. 05 - 1 / 3 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Ζαρού, προς την ΤΜΕ, (Ζαρός, 10 Ιανουαρίου 1882).

- Δημ. Σχ. **Πηγαϊδακίων**. Ιδρύθηκε το 1874, αναφέρεται ως «*αυτοσύστατον*» και έχει 10 μαθητές, ενώ διδάσκει μία δασκάλα.

Το Σχολείο των Πηγαϊδακίων δεν αναφέρεται στο παραπάνω έγγραφο, που υπογράφεται από τη Δημοτική Εφορεία του Δήμου Πλατάνου και συγκεκριμένα: Α. Μανιδάκης (πρόεδρος), Α. Πομποδάκης και Α. Παπαδάκης¹¹¹⁰.

Επαρχία Πυργιωτίσσης

Δήμος Τυμπακίου

Ο Δήμος Τυμπακίου στα 1882, είχε τρία σχολεία.

- Το Δ.Σ. Πιτσιδίων, που ιδρύθηκε το 1862
- Το Δ.Σ. Σίβα, που ιδρύθηκε το 1864
- Το Δ.Σ. Τυμπακίου, που ιδρύθηκε το 1870

Την αναφορά υπογράφει η Δημοτική Εφορεία Τυμπακίου και συγκεκριμένα οι: Θεοχάρης Ορφανουδάκης (πρόεδρος), Ιωάννης Διανευτάκης, Αναγνώστης Χριστοδουλάκης, Δημήτριος Κουλεντάκης, Νικόλαος Χατζιδάκης¹¹¹¹.

Δήμος Κισσών

Στο Δήμο Κισσών το 1882 υπάρχει μόνο το Δ.Σ. των Βόρρων, που ιδρύθηκε το 1873.

Στο στατιστικό πίνακα που συνοδεύει την αναφορά (ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1882) πληροφορούμαστε ακόμη ότι στο Σχολείο φοιτούν 34 μαθητές και 1 μαθήτρια, δάσκαλος είναι ο Φραγκίσκος Διανευτάκης και ότι οι ετήσιες δαπάνες του σχολείου ανέρχονται στα 1000 γρ., τα οποία διατίθενται για έκτακτες επισκευές του σχολείου¹¹¹².

Επαρχία Μονοφατίου

Δήμος Αρκαλοχωρίου

Στο Δήμο Αρκαλοχωρίου υπάρχει μόλις ένα Δημοτικό Σχολείο.

Ανήκει στον οικισμό Πατσιδiero και μάλιστα στο στατιστικό πίνακα που συνοδεύει την αναφορά της Δημοτικής Εφορείας, αναφέρεται και η ακριβής ημερομηνία ίδρυσης του Σχολείου που είναι η 1^η Σεπτεμβρίου 1875.

¹¹¹⁰ Βλ. Κ.Α.2.4 - Α.Α. 05 - 125 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Πλατάνου, προς την ΤΜΕ, (Πλάτανος, 9 Φεβρουαρίου 1882).

¹¹¹¹ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 5-83 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Τυμπακίου, προς την ΤΜΕ, (Τυμπάκι, 26 Ιανουαρίου 1882).

¹¹¹² Βλ. Κ.Α.2.4 – Α.Α.5-121/123 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Κισσών, προς την ΤΜΕ, (Βόρροι, 6 Φεβρουαρίου 1882).

Μάλιστα η αναφορά συνοδεύεται και με ονομαστική κατάσταση των φοιτούντων μαθητών του Σχολείου που είναι 37 μαθητές και 4 μαθήτριες. Δηλαδή 41 συνολικά, με δάσκαλο τον Παπαδάκη Λεωνίδα και με ετήσιες δαπάνες 5.000 γρόσια¹¹¹³.

Δήμος Χάρακα

Τέσσερα είναι τα Σχολεία που υπάρχουν στο τέλος του 1881 στο Δήμο Χάρακα, λειτουργούν τα τρία, ενώ ζητείται και η ίδρυση άλλων δύο¹¹¹⁴.

Αναλυτικά:

* **Δημοτικό Σχολείο Χάρακα.** ...*Η σύστασις του άρχεται από 14^{ης} Νοεμβρίου 1873...* όπως μας πληροφορεί η σχετική αναφορά της Δημοτικής Εφορείας Χάρακα.

* **Δημοτικό Σχολείο Λούκιας.** Ιδρύθηκε στις 16 Φεβρουαρίου 1877 και κατά την εποχή σύνταξης του εγγράφου είχε 35 μαθητές. Οι μαθητές μάλλον δεν παρακολουθούν τα μαθήματα, αφού ως σημειώνεται: *...είναι ανάγκη ως φοιτώσι τακτικώς*». Δάσκαλος ήταν ο Χασουράκης Κων/νος και οι ετήσιες δαπάνες ανέρχονται σε 3.000 γρόσια.

Ανάγκες υπάρχουν αρκετές. *Σχολή κανονική και ευμέθοδος, αλλ' έχουσα ανάγκη από Πίνακας αναγνώσεως, Αριθμητικής και Γεωγραφικών Άτλαντα...*, σημειώνει η Δημοτική Εφορεία.

* **Δημοτικό Σχολείο Εθιάς.** Ιδρύθηκε το Μάιο του 1880 και φοιτούν 25 μαθητές με δάσκαλο τον Χρήστο Παπαουλάκη.

Για τα υπόλοιπα σχολεία του δήμου Χάρακα δίνονται σημαντικές πληροφορίες.

* Στον **Αχεντρία** υπάρχουν 60 μαθητές που: *...αναμένωσι διδάσκαλον ούτινος τον διορισμόν ευαρεστείσθε να διατάξετε παρουσιασθήσομένου τοιούτου καταλλήλου*. Τελικά δάσκαλος θα διοριστεί το επόμενο σχολικό έτος και θα είναι ο Παπαουλάκης Χρήστος που υπηρετεί στην Εθιά.

Σχολείο ζητείται να ιδρυθεί στον Πρινιά, που θα εξυπηρετήσει και τα χωριά Παναγύχους, Πλανανιά και Ζάμπρες, αφού υπάρχουν προς φοίτηση 45 μαθητές: *... Εκ δε του χωρίου Πρινιά και των πλησιεστέρων αυτού χωρίων Παρανύχους, Πλατανιά και Ζάμπρες εστάλη αίτησις όπως ειδοποιήσωμεν Υμάς αν ευαρεστείσθε ν' αποστείλετε αυτοίς διδάσκαλον διαβιβάσαντες συνάμα κατάλογον περιέχων 45 μαθητάς εις*

¹¹¹³ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 4-582 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Αρκαλοχωρίου, προς την ΤΜΕ, (Αρκαλοχώρι, 20 Δεκεμβρίου 1881).

¹¹¹⁴ Βλ. Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 4-586 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Χάρακα, προς την ΤΜΕ, (Χάρακας, 20 Δεκεμβρίου 1881).

ανάλογον ηλικία και προθύμους να φοιτώσιν εις τον εν τω Πρινιά σχολείω, άμα τω διορισμώ διδασκάλου. Σχολείο όμως στο συγκεκριμένο χωριό δεν θα ιδρυθεί στα επόμενα χρόνια.

* Στα **Καπετανιανά** έχει ιδρυθεί σχολείο από το 1881, αλλά δεν υπάρχει δάσκαλος. Υπάρχουν 32 μαθητές και αρκετές ανάγκες. Γράφει λοιπόν η Δημοτική Εφορεία Χάρακα: *...δεν αμφιβάλλομεν δε ότι η Έντιμος Εφορεία έχει υπ' όψιν ότι εν Καπετανιανά υπάρχον Δημοτικόν κατάλληλον και κανονικόν σχολείον όπερ περιέχει 32 μαθητάς να διορίσει εκείθε διδάσκαλον ...κατάλληλον και να εφοδιάση αυτό με πίνακας Αναγνώσεως, Αριθμητικής και Γεωγραφικούς Άτλαντες. Δάσκαλος θα διοριστεί στις αρχές του 1882 και ονομάζεται Ανδρέας Ζαχαριουδάκης.*

Δήμος Μεγάλης Βρύσης

Τρία Σχολεία υπάρχουν συνολικά στο Δήμο Μεγάλης Βρύσης με 123 μαθητές, αριθμός που μάλλον θα αυξηθεί όπως σημειώνει η Δημοτική Εφορεία στην αναφορά της¹¹¹⁵: *...είμεθα δε βέβαιοι ότι ο αριθμός ούτος των μαθητών μετά τας εορτάς θέλει επανζηθεί επί πολύ...*

Δυστυχώς η παραπάνω αναφορά που υπογράφεται από τους Διαμαντή Δασκαλάκη (Πρόεδρο) και Γεώργιο Στρατάκη, Γεώργιο Πετρογιαννάκη, Γεώργιο Τζαγκαράκη, Ιωάννη Καμπιτάκη (μέλη), δεν μας δίνει πληροφορίες για την κατάσταση και τις ελλείψεις των Σχολείων του Δήμου. Ας δούμε τα στοιχεία που υπάρχουν:

* **Δημοτικό Σχολείο Αγίας Βαρβάρας.** Ιδρύθηκε το 1877 και φοιτούν 47 μαθητές και 5 μαθήτριες. Συνολικά 52 μαθητές, με δάσκαλο τον Τσακιράκη Ευστάτιο και ετήσιες δαπάνες 3.000 γρόσια.

* **Δημοτικό Σχολείο Μεγάλης Βρύσης.** Ιδρύθηκε το 1875, έχει 31 μαθητές και 5 μαθήτριες. Στο σύνολο 36 μαθητές, έχει δάσκαλο τον Χαρασανάκη Κων/νο και ετήσιες δαπάνες 3.000 γρόσια.

* **Δημοτικό Σχολείο Αγίου Θωμά.** Και αυτό ιδρύθηκε το 1875 και φοιτούν 27 μαθητές και 8 μαθήτριες. Συνολικά 35 μαθητές και δάσκαλο τον Δεληγιαννάκη Εμμανουήλ, ενώ οι ετήσιες δαπάνες είναι 3.000 γρόσια.

Δήμος Σκοιινιά

¹¹¹⁵ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 174-260 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Μεγάλης Βρύσης, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 21 Δεκεμβρίου 1881).

Τρία σχολεία υπάρχουν στο Δήμο Σχοινιά. Δύο νεοϊδρυθέντα (του Ινίου και του Σκοινιά) και ένα παλιότερο (των Καστελλιανών)¹¹¹⁶.

* **Δημοτικό Σχολείο Σκοινιά.** Ιδρύθηκε το 1880 και αυτή την εποχή είναι κλειστό. Έχει περίπου 40 μαθητές και αρκετές ελλείψεις.. Στις αρχές του 1882 διορίζεται δάσκαλος ο Παπαδάκης Δημήτριος.

* **Δημοτικό Σχολείο Ινίου.** Και αυτό το Σχολείο ιδρύθηκε το 1880, αλλά είναι χωρίς δάσκαλο. Στις αρχές του 1882 διορίζεται δάσκαλος ο Επιτροπάκης Μιχαήλ.

* **Δημοτικό Σχολείο Καστελλιανών.** Σύμφωνα με το στατιστικό πίνακα που συνοδεύει την αναφορά ιδρύθηκε το 1875

Σημείωση 50^η (Σελ. 185 Διατριβής)

Δήμος Κισσών

Γράφει ο Δήμαρχος Κισσών:

Δημοτικό Σχολείο Βόρρων: Στις 2 Σεπτεμβρίου 1884, ο Δήμαρχος Κισσών Ιωάννης Πολιουδάκης, αναφέρει: *...προέβημεν νῦν εἰς τήν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ παλαιοῦ σχολείου, φροντίζοντες να διορθωθῇ τό σανίδωμα αὐτοῦ διά καταλλήλων ταυλῶν καί μεσοδοκίων ὥπως εἰ δυνατόν κατά τό παρόν νά ἐξακολουθῇ ἐκεῖ τό σχολεῖον, ἕως ὅτου ἀνεγείρομεν εἰς τό ἐπὶ τούτῳ ἀγορασθέν οἰκόπεδον σχολεῖον τακτικόν...*

Σημείωση 51^η (Σελ. 185 Διατριβής)

Δήμος Μεγάλης Βρύσης

Βεβαιώνεται από το Δήμο Μεγάλης Βρύσης:

Δημοτικό Σχολείο Μεγάλης Βρύσης: Στις 25 Αυγούστου 1884, ο Α΄ Δημαρχιακός Πάρεδρος του Δήμου Μεγάλης Βρύσης Διαμαντής Δασκαλάκης, απαντώντας σε επιστολή της Τμηματικής Εφορείας Ηρακλείου αναφέρει ότι ενημέρωσε τους Δημογέροντες των χωριών του Δήμου Μεγάλης Βρύσης για τις ανάγκες του σχολείου και: *...πάντες δ' ὑποσχέθησαν ὅτι θά τελειοποιήσωσι καί ἐφοδιάσωσι τά Σχολεῖα των μέ ὅλα τά πρὸς τακτικὴν λειτουργίαν αὐτῶν ἀπαιτούμενα...*¹¹¹⁷.

Σημείωση 52^η (Σελ. 191 Διατριβής)

Ο νόμος του 1881

¹¹¹⁶ Βλ. Κ.Α. 2 – Α.Α. 174-248/250 ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Σκινιά, προς την ΤΜΕ, (Σκινιάς, 20 Δεκεμβρίου 1881).

¹¹¹⁷ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 109, ΑΔΗ: Έγγραφο του Δήμου Μεγάλης Βρύσης, προς την ΤΜΕ, (Μεγάλη Βρύση, 25 Αυγούστου 1884).

Ο νόμος του 1881 περί παιδείας των Οθωμανών της Κρήτης, είναι ουσιαστικά μια από τις λίγες πρώτες πηγές που συναντούμε για το συγκεκριμένο τμήμα παρεχόμενης εκπαίδευσης κατά το 19^ο αιώνα.

Διαφέρει αρκετά από τον αντίστοιχο νόμο για τους Χριστιανούς κατοίκους της Κρήτης και περιέχει πέντε κεφάλια και 90 άρθρα.

Ο νόμος αυτός προβλέπει τη δημιουργία αρκετών βαθμίδων σχολείων στο νησί και συγκεκριμένα:

- Προκαταρτικών σχολείων
- Ημισχολαρχείων
- Σχολαρχείων (Ρουστιγιέ)
- Γυμνάσιο (Ιντατιγιέ)
- Λύκειο
- Διδασκαλείο
- Ενώ υπάρχουν αναφορές για τα ιδιωτικά σχολεία, τα παλιά σχολεία κ.α.

Στις γενικές διατάξεις του σχετικού νόμου και στα 16 πρώτα άρθρα του περιγράφεται η δομή της εκπαίδευσης, που οραματίζεται ο νομοθέτης.

NOMOI

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ

1881

NOMOS

ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Άρθρ. 1. *Επειδή εἶνε ὁμολογούμενον ὅτι ἡ πρόοδος τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἐξάπλωσις τῆς παιδείας ὀφείλεται εἰς τό ἐπικρατοῦν εἰς αὐτά σύστημα, καθο ἡ προκαταρκτική ἐκπαίδευσις εἶνε ὑποχρεωτική, αὕτη καθίσταται ὑποχρεωτική καὶ διὰ τοὺς ὀθωμανοὺς κατοίκους τῆς νήσου.*

Άρθρ. 2. *Ὅπως καταστή ὑποχρεωτική ἡ προκαταρκτική ἐκπαίδευσις, ἀπαιτοῦνται ἔξοδα καὶ ἐπομένως ἦναι ἀνάγκη νά ἐξευρεθῶσιν ἀνάλογοι πόροι. Ὅθεν καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς παιδείας ὀρισθησόμενοι πόροι θέλουσιν εἶσθαι ὑποχρεωτικοί.*

Άρθρ. 3. Ἐν ταῖς διοικήσεσι καὶ ταῖς ἐπαρχίαις τό ὑποχρεωτικόν σύστημα τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως θά ἐφαρμοσθῇ ἐντός ἐξ μηνῶν, καθότι καί ἡ διά μιᾶς ἐφαρμογή αὐτοῦ θεωρεῖται δυσχερής.

Άρθρ. 4. Ἡ ὑποχρεωτική ἐκπαίδευσις ἄρχεται εἰς μέν τά ἄρρενα κατὰ τό 6 ἔτος τῆς ἡλικίας των εἰς δέ τά θήλεα κατὰ το 3ον. Ἡ δέ διάρκεια αὐτῆς εἶνε πενταετής.

Άρθρ. 5. Ἐξαιροῦνται τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως οἱ ἔνεκα σωματικῆς ἀσθενείας ἀνίκανοι καταστάντες πρός ἐκπαίδευσιν μαθηταί καί τά διατρέφοντα τους ἑαυτῶν γονεῖς μονογενῆ τέκνα.

Άρθρ. 6. Ὅταν ἐν τινι χωρίῳ, ἡ ἐν ἑτέρῳ, ἀπέχοντι αὐτοῦ ἡμίσειαν ὥραν, δέν ὑπάρχει σχολεῖον, μέχρις οὔ συστηθῇ τοιοῦτον ἐν αὐτῷ, ἢ ἐν τινι τῶν πέριξ αὐτοῦ χωρίων, ἡ προκαταρκτική ἐκπαίδευσις δέν δύναται νά ἦναι ὑποχρεωτική.

Άρθρ. 7. Οἱ ἐν τῷ κατωτέρῳ ἄρθρῳ ὀριζόμενοι ὑπέρ τῆς παιδείας πόροι εἶνε ὑποχρεωτικοί. Ἐπομένως ὅσους ἐξ αὐτῶν δέν κατορθώσουν νά εἰσπράξωσιν αἱ κεντρικά καί ἐπαρχιακά ἐφορεῖα, θέλει εἰσπράττει αὐτούς ἡ ἐκτελεστική ἐξουσία διά τῆς βίας.

Άρθρ. 8. Πόροι ὑπέρ τῆς παιδείας εἶνε: 1ον τό περίσσευμα τῶν εἰσοδημάτων τῆς ἀφιερωμένης δεκάτης, τῶν ἱτζαρέδων καί λοιπῶν' 2ον τό ἀναλογοῦν εἰς τούς ὀθωμανούς, α') ἐκ τῆς ἐτησίως ὑπό τῆς Συνελεύσεως ψηφιζομένης ὑπέρ τῶν σχολείων πιστώσεως β') ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς μισθοδοσίας τῶν ὑπαλλήλων κρατήσεως γ') ἐκ τοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος δ') ἐκ τοῦ ποσοῦ ὅπερ θά ληφθῇ ἐκ τοῦ κοινωφελοῦς ταμείου ε') ἐκ τοῦ περισσεύματος τοῦ διά τῆς δημαρχίας εἰσπραττομένου 1/2 τοῖς % ἐπὶ τῶν κτημάτων φόρου' 3ον τό πρόστιμον τό εἰσπραχθησόμενον κατὰ νόμον παρά τῶν μὴ ἀποστελλόντων τά τέκνα των εἰς τά σχολεῖα ἀδικαιολογήτως.

Άρθρ. 9. Εἰς τας Διοικήσεις Χανίων, Ρεθύμνης, Σφακίων, Ἡρακλείου καί Λασιθίου θέλουσι συστηθῇ τμηματικά ἐφορεῖα, ἐν ἑκάστη δέ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπαρχιακά. Ἐν τούτοις τό μέρος τῆς ἐπαρχίας Αποκορώνου, το ὑπαγόμενον διοικητικῶς εἰς τό τμήμα Σφακίων, θέλει ὑπάγεσθαι εἰς Χανία, ἡ δέ ἐπαρχία Ἀγ. Βασιλείου εἰς Ρεθύμνην, ἐν δέ τῇ Σπιναλόγκᾳ, ἥτις εἶνε κεχωρισμένη, θέλει συστηθῇ μία μερική Ἐφορεῖα.

Άρθρ. 10. Ἡ τμηματική ἐφορεία τοῦ τμήματος Λασιθίου μόνον θέλει συστηθῇ εἰς τήν ἔδραν τοῦ Συμβουλίου τῆς Διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν καί τῆς ὀθωμανικῆς ὁρφ. Τραπεζίης.

Άρθρ. 11. Αἱ μέν ἐπαρχιακαί ἐφορεῖαι θέλουσιν ἐξαρτάσθαι ἐκ τῶν τμηματικῶν, αἱ δε τμηματικαί ἐκ τῆς ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς Γεν. Διοικήσεως Κεντρικῆς Ἐφορείας. Ἀλλ' ἐν τούτοις οἱ πόροι ἐκάστης Διοικήσεως ἀνήκουσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἐν αὐτῇ σχολεῖα καί δέν δύνανται ν' ἀναμιχθῶσι μέ τούς πόρους ἑτέρας Διοικήσεως.

Άρθρ. 12. Τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως θεωρουμένου ὡς κέντρον ἀπασῶν τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐφορειῶν, αἱ τμηματικαί ἐφορεῖαι θέλουσι συνεννοεῖσθαι μέ τό εἰρημένον Ὑπουργεῖον μέσον τῆς Κεν. ἐφορείας.

Ἐν τούτοις αἱ τμηματικαί ἐφορεῖαι δύνανται νά συνεννοῶνται καί ἀπ' εὐθείας μέ τό ὑπουργεῖον, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὀφείλουν νά πληροφορῶσι καί τήν κεντρικὴν Ἐφορείαν.

Άρθρ. 13. Πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν σχολείων, θέλουσι διορισθῇ ἐν ἐκάστῃ ἔδρᾳ ἐφορείας, ἔμμισθοι διευθυνταί, ὅπως ἐξετάζωσι τὰς ἐλλείψεις τῶν σχολείων καί δίδωσι περὶ αὐτῶν πληροφορίας εἰς τὰς προϊσταμένας ἐφορεῖας, εἰσπράττωσιν καί τούς ὑπὲρ τῆς παιδείας ὑποχρεωτικοῦς πόρους. Οἱ διευθυνταί οὗτοι θέλουσιν εἶσθαι φερέγγυοι.

Εἰς τὰ σχολεῖα τῶν πόλεων, ἐκτὸς τῶν διευθυντῶν, θά ὑπάρχωσι καί θυρωροὶ καὶ ἐπιστάται.

Ἡ ἀλληλογραφία μέ τό ὑπουργεῖον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως θά γίνηται διὰ τῆς Γεν. Διοικήσεως.

Άρθρ. 14. Αἱ ὑποθέσεις αἱ ἀφορῶσαι τήν παιδείαν καί τὰ σχολεῖα θά ἐκδικαάζωνται ἐνώπιον τῶν ἐφορειῶν συμφώνως πρὸς τόν ἰδιαίτερον κανονισμόν αὐτῶν. Αἱ δέ παρ' αὐτῶν ἐκδιδόμεναι ἀποφάσεις ἐκτελοῦνται ὑπὸ τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων.

Άρθρ. 15. Εἰς τοὺς διευθυντάς τῶν σχολείων δίδονται διπλότυποι ἀποδείξεις παραλαβῆς, φέρουσαι τήν σφραγίδα τῆς οἰκείας ἐφορείας δι' ὅσα χρήματα ἤθελον εἰσπράξει αὐτοί ἐκ τῶν ὑπέρ τῆς παιδείας πόρων.

Άρθρ. 16. Οἱ διδάσκαλοι, οἱ διευθύνται καί οἱ θυρωροί διορίζονται καί μισθοδοτοῦνται ὑπό τῶν οἰκείων ἐφορειῶν, οἱ ὁμοψήφως ἢ κατὰ πλειονοψηφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἐφορειῶν

καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν αὐτῶν

Άρθρ. 18. Αἱ τμηματικά καὶ ἐπαρχιακά ἐφορεῖαι ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνὸς προέδρου καὶ 8 μελῶν. Ἡ διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας τῶν προέδρων καὶ τῶν μελῶν τῶν ἐφορειῶν τούτων εἶνε ἐτησία. Ἀλλὰ μετὰ τὴν λήξιν τῆς διαρκείας τῆς ὑπηρεσίας τῶν δικαιοῦνται νὰ ἐκλεχθῶσιν ἐκ νέου.

Άρθρ. 19. Οἱ πρόεδροι καὶ τὰ μέλη τῶν ἐφορειῶν ὑπηρετοῦσιν ἀμισθί, χάριν φιλογενείας καὶ φιλοπατρίας.

Άρθρ. 20. Οἱ πρόεδροι τῶν ἐφορειῶν ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν εὐὺποληπτοτέρων, εὐπαιδευτῶν πολιτῶν, ὁφείλουσι δέ νὰ ἔχωσι συμπληρωμένον τὸ 35ον ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν καὶ τὰ μέλη τῶν ἐφορειῶν ἐκλέγονται ἐπίσης ἐκ τῶν τιμίων καὶ ἐγγραμμάτων πολιτῶν ἔχόντων συμπληρωμένον τὸ 30ον τῆς ἡλικίας τῶν ἔτος.

Άρθρ. 21. Οἱ πρόεδροι καὶ τὰ μέλη τῶν τμηματικῶν ἐφορειῶν ἐκλέγονται ὑπὸ δύο ἀντιπροσώπων ἀποστελλομένων παρὰ τῶν ὁθωμανῶν δημογερόντων ἐκάστης τῶν ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ ἐπαρχιῶν, ὡς καὶ δύο ἀντιπροσώπων, διοριζομένων παρὰ τῶν δημογερόντων τῆς ἐδρας ἐκάστου τμήματος, καὶ τῶν παρὰ τῇ Γεν. Συνελεύσει πληρεξουσίων αὐτῶν, ὁμοψήφως ἢ κατὰ πλειονοψηφίαν τῶν παρόντων ἐκλογέων. Ἡ ἐκλογή δύναται νὰ διεξαχθῇ καὶ δημοσίως.

Άρθρ. 22. Ὁ πρόεδρος καὶ τὰ μέλη τῶν ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν ἐκλέγονται κατὰ πλειονοψηφίαν παρὰ τῶν δημογερόντων τῶν οἰκείων ἐπαρχιῶν, ὁφείλουσι δέ καὶ οὗτοι νὰ ἔχωσι τὰ ἐν τῷ 20 ἄρθρῳ ὀριζόμενα προσόντα.

Άρθρ. 23. Ἡ ἐκλογή ἀπασῶν τῶν ἐφορειῶν θέλει γίνεσθαι κατ' ἔτος τὴν πρώτη Παρασκευὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου.

Τὰς ἐκλογὰς θέλουσιν ἐπιτηρεῖ ὁ πρόεδρος καί τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς διευθύνσεως τῶν Βακουφικῶν καί τῆς ὀθωμ. Ὀρφανικῆς Τραπεζίης.

Ἄρθρ. 24. Ἡ ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῶν ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν θέλει κοινοποιεῖσθαι κατ' ἔτος δι' ἰδιαιτέρων κοινοποιήσεων τοῦ συμβουλίου τῆς Διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν καί τῆς ὀθωμ. ὀρφ. Τραπεζίης, 15 τουλάχιστον ἡμέρας πρό τῆς προσδιορισμένης ἡμέρας τῶν ἐκλογῶν. Τό Συμβούλιον τῆς διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν καί τῆς ὀθωμ. ὀρφ. τραπέζης, θ' ἀποστέλλῃ εἰδικόν ὑπάλληλον εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἐκλογή θά γίνηται ἐνώπιον τοῦ ἐπάρχου τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ εἰς τό προσδιορισμέον μέρος ἅμα προσέλθωσι τὰ 2/3 τῶν δημογερόντων. Ἐν τῇ ἐκλογικῇ ταύτῃ Συνελεύσει θέλουσιν ἐκλέγεσθαι καί οἱ κατὰ τὰ ἀνωτέρω πρὸς ἐκλογὴν τῶν τμηματικῶν ἐφορειῶν ἀποσταλησόμενοι ἀντιπρόσωποι.

Ἄρθρ. 25. Μετά τὴν ἐκλογὴν τῶν μελῶν τῶν τμηματικῶν ἐφορειῶν συντάττωνται τ' ἀπαιτούμενα ἐκλογητήρια ἐγγραφα καί σφραγίζονται διὰ τῆς σφραγίδος τοῦ συμβουλίου τῆς διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν καί τῆς Ὀθωμ. Ὀρφανικῆς Τραπεζίης, καί ἀποστέλλονται εἰς τὰς ἐφορείας πρὸς καταχώρισιν εἰς τὰ βιβλία. Ἡ ἐκλογή τοῦ Προέδρου καί τῶν μελῶν τῶν τμηματικῶν ἐφορειῶν, ἀφοῦ ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς, κοινοποιεῖται εἰς αὐτοὺς δι' ἰδιαιτέρων ἐγγράφων τοῦ προέδρου τοῦ Συμβουλίου τῆς Διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν καί τῆς Ὀρφανικῆς Τραπεζίης.

Ἄρθρ. 26. Ἡ ἐκλογή ἐνεργεῖται κατὰ τὴν προσδιορισμένην ἡμέραν, ἅμα ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι παρόντα τὰ 2/3 τουλάχιστον τῶν ἀντιπροσώπων. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν δέν παρευρεθῶσι τὰ 2/3 τῶν ἀντιπροσώπων ἀναβάλλεται ἡ ἐκλογή ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα ἐάν δέ δέν προσέλθωσι πάλιν, προβαίνουν εἰς τὴν ἐκλογὴν οἱ παρόντες ἀντιπρόσωποι.

Καθήκοντα τῶν ἐφορειῶν

Ἄρθρ. 27. Αἱ τμηματικαὶ ἐφορεῖαι ἐξελέγχουσι καί παραλαμβάνουσι τοὺς λ/σμούς τῆς διαχειρίσεως τῶν προκατόχων ἐφορειῶν.

Άρθρ. 28. Αί έφορείαι συνεδριάζουσιν άπαξ και έν ανάγκη δίσ της έβδομάδος, εκάστη δέ συνεδρίασις διαρκεί επί 3 τουλάχιστον ώρας.

Άρθρ. 29. Η έναρξις της συνεδριάσεως των έφορειών γίνεται άμα προσέλθωσι τά ήμίση πλέον ενός των μελών αυτης. Όταν τις εκ των εκλεγέντων μελών αποποιηθί την ύπηρεσίαν ταύτην, άνευ εύλογοφανούς αιτίας και παραιτηθί, γράφεται επί ιδιαιτέρου χάρτου ή άφιλομουσία αυτού και άναρτάται έν τη αίθούση της σχολής επί μίαν εβδομάδα. Όσοι δέ αποδεχόμενοι την εκλογήν των, δέν προσέρχονται εις τάς συνεδριάσεις της έφορείας επί 3 εβδομάδας, άνευ δεδικοιολογημένης αιτίας, άναρτάται επίσης έν τη αίθούση της σχολής επί 2 εβδομάδας τό έγγραφον, έ ώ αποδοκιμάζεται ή διαγωγή και τούτων.

Άρθρ. 30. Τά ούσιώδη καθήκοντα των έφορειών εισίν α') Η διατήρησις των ήδη υπάρχόντων σχολείων. β') Η σύστασις έτέρων εις μέρη κατάλληλα. γ') Η διαρκής μέριμνα περί έξευρέσεως των μέσων άτινα διευκολύνουσι την προκαταρκτικην εκπαίδευσιν κατά τό νέον εύμέθοδον σύστημα. δ) Η εκλογή ίκανών και σωφρόνων διδασκάλων. ε') Η εισπραξις εγκαίρως των υπέρ της παιδείας πόρων. στ') Η προφύλαξις των πόρων τούτων από σπατάλας και καταχρήσεις. ζ') Η εφαρμογή πανταχοϋ του συστήματος της υποχρεωτικής εκπαιδεύσεως άνευ ούδεμιās έξαιρέσεως.

Άρθρ. 31. Αί έφορείαι όφείλουσι προς τούτοις νά υπαγάγωσιν εις όμοιόμορφον σύστημα τά έν ταίς πόλεσι προκαταρκτικά σχολεία, καθόσον τό σύστημα τουτο επάγεται την έσωτερικην τάξιν, την έλλάττωσιν των δαπανών και τό όμοιόμορφον της διδασκαλίας, άλλ' έπειδή ή πόλις του Ηρακλείου είχε μεγάλη, και έχει πληθυσμόν μεγαλύτερον των άλλων, έπεται ότι τά προκαταρκτικά σχολεία, αυτης δύνανται νά διαιρεθώσι κατ' ανώτερον όρον εις 6 τμήματα.

Άρθρ. 32. Έπειδή τό ένιαίον σύστημα της εκπαιδεύσεως και της καλής άγωγής προαγγέλλει την πρόοδον και τον πολιτισμόν, αί έφορείαι θέλουσι καταργήσει όσα σχολεία υπάρχουν μη κατηρτισμένα τακτικώς και νομίμως.

Άρθρ. 33. Αί έφορείαι όφείλουσι νά στέλλωσιν εις τά σχολεία υποχρεωτικώς πάντα τά άπροστάτευτα και εις τάς όδούς άέργως περιφερόμενα παιδιά, έξ ών όσα

ἤθελον ἀποδειχθῇ ὅτι εἶνε ἀνίκανα πρὸς μάθησιν ἀποστέλλονται εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον ἢ παρὰ τινι τεχνίτῃ.

Ἄρθρ. 34. Ἐξαιρουμένων τῶν ἐτησίων πιστώσεων, αἰτινες ἀναγράφονται ἐν τῷ προϋπολογισμῷ, τῷ συνταχθησομένῳ ὑπὸ τῶν ἐφορειῶν ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ συμβουλίου τῶν βακουφικῶν καὶ τῆς Ὁρφ. Τραπεζῆς, δι' ἅπαντα τὰ λοιπὰ ἔκτακτα ἐξοδα θὰ ἐνεργῶνται τὰ δέοντα, δι' ἀποφάσεως τῶν οἰκείων ἐφορειῶν, μετὰ συνεννόησιν μετὰ τοῦ συμβουλίου τῶν βακουφικῶν.

Πρὸς συζήτησιν τοιούτων ἐκτάκτων πιστώσεων, συνέρχονται ὁ πρόεδρος τῆς ἐφορείας μετὰ 4 μελῶν αὐτῆς καὶ τοῦ σωματείου τοῦ συμβουλίου τῶν βακουφικῶν καὶ τῆς Ὁρφ. Τραπεζῆς καὶ ἀποφασίζουν τὰ δύο ταῦτα σωματεία ὁμοψήφως 11 κατὰ πλειονοψηφίαν. Ἐν περιπτώσει δὲ ἰσοψηφίας, καταρτίζεται πλειονοψηφία, διὰ τῆς ψήφου τοῦ ἱεροδικαστοῦ (ναῖπ) τῆς περιφερείας ἐκείνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Περὶ τῶν ἐκ τῇ νήσῳ Ὁθωμ. Σχολείων

Ἄρθρ. 35. Θέλουσι συστηθῇ προκαταρκτικά σχολεῖα, εἰς ὅσα χωρία ὑπάρχει ἀνάγκη ἡμισχολαρχεία δέ (νίμ - ρουσιτιέ μεκτεμπή) εἰς τὰς ἐδρας τῶν ἐπαρχιῶν καθόσον εἶνε ἀνάγκη καὶ ἐν Σπιναλόγκῃ.

Ἄρθρ. 36. Ἐν δὲ ταῖς πόλεσι θέλουσι συστηθῇ ἐκτός τῶν προκαταρκτικῶν σχολείων καὶ ἀνά ἐν σχολαρχεῖον τῶν ἀρρένων καὶ τῶν κορασίων καὶ ἀνά ἐν γυμνάσιον.

Ἄρθρ. 37. Πρὸς μόρφωσιν ἱκανῶν διδασκάλων θέλουσι συσταθῇ διδασκαλεῖα ἐκ τῶν τελειοφοίτων τῶν γυμνασίων (ιντατιγιέ).

Ἄρθρ. 38. Ἡ διάρκεια τῆς διδασκαλίας, εἰς μὲν τὰ προκαταρκτικά σχολεῖα εἶνε πενταετής, εἰς δὲ τὰ ρουσιτιέ καὶ τὰ γυμνάσια (ιντατιγιέ) τετραετής.

Ἄρθρ. 39. Τὰ προκαταρκτικά σχολεῖα διαιροῦνται εἰς 5 τάξεις καὶ διδάσκεται ἐν μὲν τῇ Α' καὶ κατωτέρῃ ἀλφαβητάριον ὀθωμανικόν καὶ γραφὴ ἐπὶ μαύρου πίνακος ἀριθμητικῶν ψηφίων καὶ τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐν δὲ Β' τό α' καὶ β' ἐδάφιον τοῦ Κορανίου, στοιχειώδης κατήχησις, ὁ Πυθαγορικός πίναξ, ἡ πρόθεσις καὶ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφὴ λέξεων. Ἐν δὲ τῇ Γ' τό τρίτον καὶ τό τέταρτον ἐδάφιον τοῦ Κορα-

νίου, μαθήματα ήθικά, τό λεξιλογικόν μέρος τοῦ ἐγχειριδίου πρὸς ἐξάσκησιν τῆς τουρκικῆς γλώσσης καί ἡ καθ' ὑπαγόρευσιν γραφή τῶν ἐν αὐτῷ λέξεων. Ἐν δέ τῇ Δ' το Τουριγέκτα (ήθικά καί θρησκευτικά παραγγέλματα), συνέχεια τοῦ ἐγχειριδίου πρὸς ἐξάσκησιν τῆς Τουρκικῆς γλώσσης, ἀριθμητική (τά τέσσαρα πάθη) καί ὀρθογραφία. Ἐν δέ τῇ Ε' καί ἀνωτέρα στοιχειώδης τουρκική γραμματική καί γεωγραφία, ἐγχειρίδιον ὠφελίμων γνώσεων, συνοπτική τουρκική ἱστορία, ἀρχαί συντάξεως καί ἐπιστολογραφία. Οἱ ἑκτακτον εὐφυεῖαν ἐπιδεικνύοντες μαθηταὶ δύνανται νά προβιβασθῶσιν εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν χωρὶς νά ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἡ ἡλικία των. Εἰς τό πρόγραμμα τῶν μαθημάτων δύνανται νά προατεθῶσι (sic) καί ἄλλα διάφορα ὠφέλιμα μαθήματα ὑπὸ τῆς ἐφορείας ἐγκριθεσόμενα.

Ἄρθρ. 40. ἡ (sic) διάρκεια καί τά εἶδη τῶν μαθημάτων Ῥουσιέδων εἶνε κεκανονισμένα δι' ἰδιαίτερου κανονισμοῦ. Παραδίδονται ὁμως εἰς αὐτά καί ἕτερα θρησκευτικά μαθήματα ἀντικείμενον ἔχοντα τά δόγματα τοῦ ἰσλαμισμού καί τούς ἐξωτερικούς τύπους τῆς Μωαμεθανικῆς θρησκείας, πρὸς δέ καί ἡ ἰχνογραφία.

Ἄρθρ. 41. Ἐν τοῖς γυμνασίοις διδάσκονται τά ἐν τῷ περί δημοσίας ἐκπαιδεύσεως νόμῳ τοῦ κράτους ὀριζόμενα μαθήματα πρὸς τούτοις, ἐρμηνεύονται οἱ ὀθωμανικοὶ Ἀστικοὶ Κώδικες (sic) καί οἱ λοιποὶ νόμοι καί κανονισμοὶ τῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς μὀρφωσιν δικαστικῶν ὑπαλλήλων.

Ἄρθρ. 42. Εἰς τά Ρουσιέ καί τά Γυμνάσια (ἰντατιγιέ) διδάσκονται ἐκ τῶν ξένων γλωσσῶν ἡ Ἑλληνική καί Γαλλική.

Ἄρθρ. 43. Οἱ καθηγηταὶ τοῦ διδασκαλείου (Μαχρέζ μουαλημῆν) διορίζονται παρά τῶν ἐφορειῶν ὁμοψήφως II κατὰ πλειονοψηφίαν, ὀφείλουσι δέ νά ᾔναι ἐγκρατεῖς τῆς Ἀραβικῆς φιλολογίας καί τοῦ κανονικοῦ δικαίου.

Ἄρθρ. 44. Εἰς τό διδασκαλεῖον (Μαχρέζ μουαλημῆν) κατατάττονται ὅσοι ἐκ τῶν τελειοφοίτων ρουσιέδων καί τῶν γυμνασίων θέλουσι νά παρατείνωσι τὰς σπουδὰς των καί ν' ἀποκτῶσι γνώσεις ἐπιστημονικάς καί τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου.

Ἄρθρ. 45. Οἱ ἄποροι μαθηταὶ τοῦ διδασκαλείου δύνανται νά συντηρῶνται δι' ἐξόδων τῶν ἐφορειῶν.

Ἄρθρ. 46. Ἡ διάρκεια τῶν μαθημάτων τοῦ διδασκαλείου εἶνε τετραετής.

Άρθρ. 47. Εἰς τὰ προκαταρκτικὰ σχολεῖα διορίζονται εἰδικοί διδάσκαλοι, πρὸς διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου καὶ τῆς καλλιγραφίας.

Άρθρ. 48. Εἰς τὰ Ρουσιέ καὶ εἰς τὰ γυμνάσια (ίντατιγιέ) πρὸς διδασκαλίαν τοῦ κοινοῦ γραφικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς συντάξεως, διορίζονται εἰδικοί διδάσκαλοι, ἀλλὰ χάριν οἰκονομίας διδάσκουσιν οὗτοι καὶ εἰς τοὺς Ρουσιέδες καὶ εἰς τὰ Γυμνάσια (ίντατιγιέδες).

Άρθρ. 49. Εἰς τοὺς ρουσιέδες τῶν κορασίων διορίζονται διδάσκαλοι τῆς καλλιγραφίας καὶ τῶν χειροτεχνημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ τῶν προσόντων, τῶν βαθμῶν, τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν καθηκόντων τῶν διδασκάλων καὶ τῶν προγυμναστῶν

Άρθρ. 50. Οἱ διδάσκαλοι, οἱ προγυμνασταί, οἱ διδάσκαλοι τοῦ Κορανίου καὶ τῆς συντάξεως, ὡς καὶ αἱ διδασκάλοι τῶν ρουσιέδων τῶν κορασίων πρέπει νὰ χαίρωσι τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὑπόληψιν τοῦ λαοῦ, καὶ νὰ ὦσι σώφρονες κόσμιοι καὶ ἠθικοί.

Άρθρ. 51. Οἱ κακοήθεις καὶ ταραξίαι καὶ οἱ καταδικασθέντες ἐπὶ πλημμελήματι ἢ κακουργίᾳ δέν δύνανται νὰ ὑπηρετῶσιν ὡς καθηγηταί, προγυμνασταί καὶ διδάσκαλοι τοῦ Κορανίου.

Άρθρ. 52. Οἱ, (sic) διδάσκαλοι, οἱ προγυμνασταί, ὡς καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς καλλιγραφίας καὶ τοῦ Κορανίου ἐκλέγονται παρὰ τῶν ἐφορειῶν ὁμοψήφως ἢ κατὰ πλειονοψηφίαν, ἡ δὲ ἐκλογή αὐτῶν ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑπουργεῖον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Άρθρ. 53. Οἱ διδάσκαλοι, οἱ προγυμνασταί τῶν προκαταρκτικῶν σχολείων πρέπει νὰ φέρωσιν ἀπολυτήριον ρουσιέ καὶ νὰ ᾔναι (sic) ἱκανοί νὰ διδάσκωσι τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν.

Ἄρθρ. 54. Οἱ σχολάρχαι τῶν ρουστιέδων πρέπει νά φέρωσι ἀπολυτήρια γυμνασίου.

Ἄρθρ. 55. Οἱ δέ καθηγηταί τῶν γυμνασίων (ἰντατιγιέδων) ὀφείλουσιν νά ἔχωσιν ἀπολυτήριον Λυκείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περί τῆς συστάσεως

καί τῆς διευθύνσεως τοῦ Λυκείου

Ἄρθρ. 56. Θέλει συστηθῇ (sic) Λύκειον ἀνώτερον τῶν γυμνασίων, ἡ δέ διάρκεια τῶν μαθημάτων αὐτοῦ θέλει εἶσθαι πενταετής.

Ἄρθρ. 57. Ἐν τῷ Λυκείῳ διδάσκονται αἱ ἐν τῷ κανονισμῷ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως τοῦ κράτους ὀριζόμεναι σχετικαί ἐπιστήμαι καί τέχναι.

Ἄρθρ. 58. Οἱ φοιτηταί τοῦ Λυκείου διαιροῦνται εἰς τροφίμους, καί ἡμιτροφίμους καί οἱ μέν τρόφιμοι διαμένουσιν καί ἐνδαιτῶνται ἐντός τῆς σχολῆς, οἱ δέ ἡμιτρόφιμοι φοιτῶσιν εἰς τό Λύκειον τήν ἡμέραν καί προγεύονται ἐν αὐτῷ μόνον τήν μεσημβρίαν.

Ἄρθρ. 59. Ἐκτός τῶν τροφίμων καί ἡμιτροφίμων μαθητῶν, φοιτῶσιν εἰς τό Λύκειον καί ἐξωτερικοί μαθηταί, μαθήματα μόνον ἀκούοντες.

Ἄρθρ. 60. Οἱ μέν τρόφιμοι μαθηταί τοῦ Λυκείου πληρώνουσιν ἑτησίως 3.000 γρ. οἱ δέ ἡμιτρόφιμοι 2.000 καί οἱ ἐξωτερικοί 1.000 γρόσια.

Ἄρθρ. 61. Εἰς τό Λύκειον ἀποστέλλονται ἐκ τῶν ἀπόρων ἐκάστης διοικήσεως ἀνά 10 μαθηταί ἀμισθί.

Ἄρθρ. 62. Ἐπειδή τά παρά τῶν μαθητῶν εἰσπραχθησόμενα δικαιώματα δέν θά ἐπαρκέσωσιν εἰς (sic) τά ἔξοδα τοῦ Λυκείου, τό ὑπολειφθησόμενον ποσόν θέλει συμπληροῦσθαι ἐκ τῶν προσόδων τῆς ἀφιερωμένης δεκάτης ὅλης τῆς νήσου κατ' ἀναλογίαν.

Ἄρθρ. 63. Οἱ καθηγηταί τοῦ Λυκείου ἐκλέγονται καί διορίζονται παρά τῆς ἐφορείας.

Ἄρθρ. 64. Ἐν τῷ Λυκείῳ διορίζονται καί ὑπηρετοῦσιν εἰς διευθυντής, 4 ἐπιστάται, εἰς φροντιστής, εἰς γραμματεῖς, 2 μάγειροι, 4 ὑπηρέται καὶ εἰς θυρωρός.

Άρθρ. 65. Ο διευθυντής, οί καθηγηταί, οί ἐπιστάται, ὁ φροντιστής, ὁ γραμματεὺς καί λοιποί ὑπάλληλοι διορίζονται παρά τῶν ὀθωμανικῶν πληρεξουσίων τῆς Γεν. Συνελεύσεως κατά πλειονοψηφίαν, οἵτινες προσδιορίζουσι καί τήν μισθοδοσίαν αὐτῶν.

Άρθρ. 66. Ἡ διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας αὐτῶν εἶνε ἀπροσδιόριστος καί, ἐν ὧσιν δέν παραιτηθῶσιν, ἢ δέν ὑποπέσωσιν εἰς ἔγκλημά τι, δέν παύονται. Οἱ μάγειροι, οἱ ὑπηρεταί καί ὁ θυρωρός διορίζονται παρά τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Λυκείου, ὅστις ἐν ἀνάγκῃ δύναται νά παύσῃ αὐτούς καί νά ἀντικαταστήσῃ δι' ἑτέρων.

Άρθρ. 67. Οἱ μάγειροι, οἱ ὑπηρεταί καί οἱ θυρωροί διορίζονται καί ἐν ἀνάγκῃ παύονται καί ἀντικαθίστανται παρά τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Λυκείου.

Άρθρ. 68. Ο διευθυντής τοῦ Λυκείου ἀπαιτεῖται νά ᾔῃ σώφρων, εὐνυπόληπτος καί φιλόμουςος, οἱ δέ ἐπιστάται, ὁ φροντιστής, γραμματεὺς καί λοιποί ὑπάλληλοι τοῦ Λυκείου, δεόν νά ἔχωσιν τιμότητα καί σωφροσύνην.

Άρθρ. 69. Ο διευθυντής τοῦ Λυκείου ὀφείλει νά ὑποβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς πληρεξουσίους τῆς Γεν. Διοικήσεως τὸν ἀπολογισμὸν καί τήν στατιστικὴν τῶν ἐντὸς τοῦ ἔτους πεπραγμένων ὑπὸ τῆς διευθύνσεως ὑπὲρ τοῦ Λυκείου.

Άρθρ. 70. Πάντα τὰ ληπτέα μέτρα ὡς πρὸς τήν διεύθυνσιν τοῦ Λυκείου, ἀποφασίζονται ἐν πρώτοις παρά τῶν ὀθωμανῶν πληρεξουσίων τῆς Γεν. Συνελεύσεως καί ἔπειτα τίθενται εἰς ἐνέργειαν.

Άρθρ. 71. Θέλει συστηθῇ ἐπιτροπὴ τοῦ Λυκείου ἀποτελουμένη ἐκ δύο μελῶν ἐκ τῆς ἐδρας τῆς Γεν. Διοικήσεως, ἀνά δύο δὲ ἐξ ἑκάστης Διοικήσεως' τα μέλη ταῦτα ἐκλέγονται παρά τῶν ὀθωμανῶν πληρεξουσίων τῶν οἰκείων Διοικήσεων κατά πλειονοψηφίαν καί ὑπηρετοῦσιν ἀμισθί.

Άρθρ. 72. Ο διευθυντής τοῦ Λυκείου ἀπαξ, καί ἐν ἀνάγκῃ (sic) δὶς τῆς ἑβδομάδος προκαλεῖ συνεδρίασιν, χρείας δὲ τυχούσης ἀνταποκρίνεται καί μέ τὰ ἐξωτερικά μέλη.

Άρθρ. 73. Κύριον μέλημα τοῦ διευθυντοῦ ἔσεται νά διατηρῇ τήν ἐσωτερικὴν καί ἐξωτερικὴν τάξιν τοῦ Λυκείου.

Άρθρ. 74. Καθήκοντα τῶν ἐπιστατῶν εἶνε νά μεριμνῶσι περί τῆς ἐσωτερικῆς εὐταξίας τῶν διαφόρων κλάσεων τοῦ Λυκείου καί νά ἐπιβλέπωσι τήν διαγωγήν καί τάς πράξεις τῶν μαθητῶν, καί νά φροντίζωσι περί τῆς ἡσυχίας αὐτῶν.

Άρθρ. 75. Οἱ ἐπιστάται (sic) ὑποχρεοῦνται νά παρευρίσκονται ἐντός τοῦ Λυκείου νυχθημερόν.

Άρθρ. 76. Καθήκον τοῦ γραμματέως εἶνε νά τηρῇ διπλογραφικῶς τοὺς λ/σμούς τῶν ἐσόδων καί ἐξόδων τοῦ Λυκείου, νά συντάττῃ τοὺς ἀπαιτούμενους στατιστικούς πίνακας, νά καταχωρίζῃ εἰς τό βιβλίον τῶν πρακτικῶν τάς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς, νά τηρῇ (sic) τακτικῶς τήν μετά διαφόρων ἐφορειῶν τῆς νήσου ἀλληλογραφίαν, καί νά ἐκτελεῖ ἀνελλιπῶς πάσας τάς λοιπὰς λογιστικάς καί γραφικάς ὑπηρεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Περί ἐξετάσεων, ἀπολυτηρίων καὶ διπλωμάτων

Άρθρ. 77. Αἱ ἐξετάσεις τῶν σχολείων ἄρχονται κατ' ἔτος τήν 20 Ἰουνίου καί παρατείνονται μέχρι 15 Ἰουλίου.

Άρθρ. 78. Αἱ ἐξετάσεις γίνονται ὑπό τήν ἐποπτεία τῶν ἐφορειῶν παρά εἰδικῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν, ἐκλεγομένων ἐκ τῶν ἐγγραμμάτων καί εὐπαιδευτῶν κατοίκων.

Άρθρ. 79. Οἱ ἐλεγκταί τῶν ἐξεταστικῶν ἐπιτροπῶν ἐκλέγονται κατὰ πλειονοψηφίαν καί προσκαλοῦνται ὑπό τῶν οἰκείων ἐφορειῶν.

Άρθρ. 80. Αἱ ἐξετάσεις ἐνεργοῦνται συμφώνως πρὸς τάς σχετικὰς διατάξεις τοῦ περί δημοσίας ἐκπαιδεύσεως κανονισμοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας.

Άρθρ. 81. Οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται ὁ προβιβασμός μαθητῶν μὴ εὐδοκιμησάντων ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν. Οἱ τοιοῦτοι μαθηταὶ μένουσιν εἰς ἃς εὐρίσκονται τάξεις.

Άρθρ. 82. Παρά τῶν τελειοφοίτων λαμβάνονται ὑπὲρ τοῦ ταμείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως 2 μὲν ἀργυρὰ μετζήτια διὰ τὰ ἀπολυτήρια τῶν Ρουσσιέδων, 4 δέ διὰ τὰ τῶν Γυμνασίων, καί 8 διὰ τὰ διπλώματα τοῦ Λυκείου. Απαλλάσσονται τῆς πληρωμῆς τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀπολυτηρίου καί τοῦ διπλώματος οἱ ἄποροι μαθηταὶ δυνάμει ἀποφάσεως τῶν ἐφορειῶν.

Διάφορα ἄρθρα

Ἄρθρ. 83. Ἐκτός τῶν σχολείων, τά ὅποια θά συστηθῶσι κατ' ἐγκρισιν τῶν ἐφορειῶν, πάντα τά λοιπά εἴτε (sic) νῦν ἐν ἐνεργείᾳ εἴτε κατηγορημένα ὑπό τῶν μουτεβελίδων αὐτῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καί ταῖς πόλεσι θά κλεισθῶσιν ἀνεξαιρέτως, ἡ δέ περιουσία αὐτῶν θά διαχειρίζεται ὑπό τοῦ συμβουλίου τῶν βακουφικῶν, ἐκτελουμένων τῶν σχετικῶν ὁρῶν τῶν βακουφικῶν, ὑπό τήν ἐποπτείαν τῶν συμβουλίων τῶν διευθύνσεων τῶν βακουφίων καί τῶν ὀθωμανικῶν Ὅρφ. Τραπεζῶν, τό δέ μετά τήν ἐκτέλεσιν τῶν ὁρῶν τῶν ἀφιερωμάτων ὑπόλοιπο τῶν προσόδων τῶν τοιούτων σχολείων ἐγκαταλείπεται ὑπέ (sic) τῆς παιδείας, εἰσπραττόμενον ὑπό τῆς διευθύνσεως τῶν βακουφικῶν.

Ἄρθρ. 84. Οἱ ἄνευ ἀδείας συνιστῶντες σχολεῖα διδάσκαλοι καί διευθύνται τιμωροῦνται διά ποινῆς προσδιορισθησομένης ὑπό τῶν οἰκείων ἐφορειῶν.

Ἄρθρ. 85. Ἐν περιπτώσει, καθ' ἣν ὁ ἐκ τῶν εἰρημένων προϊόντων εἰσπραχθισόμενος φόρος καί οἱ λοιποὶ ἐπιτοπίως ἐξευρεθισόμενοι (sic) πόροι δέν ἐπαρκέσωσι πρὸς σύστασιν τῶν ἀναγκαιούντων σχολείων ἐν τοῖς χωρίοις, τά ταμεῖα τῶν οἰκείων τμηματικῶν ἐφορειῶν καταβάλλουσι καί συμπληροῦσι τό ἐλλείπον ποσόν, παραλαμβάνοντα (sic) καί τά τυχόν παρουσιασθησόμενα πλεονάσματα ἐκ τῶν εἰρημένων προσόδων.

Ἄρθρ. 86. Αἱ ἐπαρχιακαὶ ἐφορεῖα (sic) ὑποχρεοῦνται νά δώσωσιν εἰς τὰς τμηματικὰς ἐφορεῖας καθ' ἑκάστον ἔτος τόν ἀπολογισμόν τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν μετά τῶν ἀπαιτουμένων στατιστικῶν πινάκων, οἱ δέ ἀπολογισμοὶ καί οἱ ἀπαιτούμενοι στατιστικοὶ πίνακες τῆς διαχειρίσεως τῶν τμηματικῶν ἐφορειῶν θέλουσιν ὑποβάλλεσθαι εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς πληρεξουσίου τῆς Γεν. Συνελεύσεως πρὸς ἐξέλεγχιν.

Ἄρθρ. 87. Ὁ χρόνος τῆς συστάσεως τοῦ Λυκείου, προσδιορίζεται ὑπό τῶν Ὅθωμ. πληρεξουσίων τῆς Γεν. Συνελεύσεως κατὰ πλειονοψηφίαν, ἀφοῦ ἐν πρώτοις ἐξέλθωσιν ἐκ τοῦ γυμνασίου μαθηταὶ ἱκανοὶ νά καταταχθῶσιν εἰς τό Λύκειον' ἐν

τούτοις ή σύστασις αὐτοῦ δέν δύνανται (sic) ν' ἀναβληθῇ πλέον τῶν 3ῶν τό πολύ ἐτῶν ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ παρόντος κανονισμοῦ.

Ἄρθρ. 88. Καθ' ἑκαστον ἔτος μετά τήν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐξετάσεων παύουν αἱ παραδόσεις τῶν μαθημάτων, τῶν μή προκαρκτικῶν καί λοιπῶν σχολείων ἐπὶ ἓνα καί ἡμισυ μῆνα, τοῦ δέ Λυκείου ἐπὶ 2.

Ἄρθρ. 89. Ὁ παρὼν κανονισμός δέν δύναται νά τροποποιηθῇ, ή μετά παρέλευσιν 2 ἐτῶν ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ.

Ἄρθρ. 90. Ὅσάκις δεήσει νά συστηθῇ σχολεῖον ἐν τινι ἐπαρχίᾳ ἢ χωρίῳ, ή τμηματική ἐφορεία καταβάλλει χρηματικόν ποσόν μέχρι 1.000 γρ. εἰς τήν οἰκείαν ἐπαρχιακὴν ἐφορείαν, ὅπως χρησιμεύσῃ πρὸς ἐπισκευήν τοῦ σχολείου, τά δέ λοιπά ἔξοδα τῶν τοιούτων σχολείων ἐπιβαρύνουσι τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὰ σχολεῖα ταῦτα δημότας.

Ἐψηφίσθη τήν 12 Μαΐου 1881 καί ἐκηρύχθη ἐκτελέσιμος τήν 24 Ἰουνίου 1881 διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 801/957 Διατάγματος.

Σημείωση 53^η (Σελ. 201 Διατριβής)

Ο νόμος του 1889

Ὅπως και για τους Χριστιανούς κατοίκους του νησιού, ἔτσι και για τους Οθωμανούς, θεσπίζεται το 1889 νέος νόμος για την παιδεία.

Ο νόμος αυτός είναι πολύ κατώτερος του προηγούμενου, χωρίς κεφάλαια και με μόνο 36 άρθρα. Η τροποποίηση του νόμου περιέχει επίσης 12 άρθρα και ένα ακροτελευταίο. Δεν εισάγει κάτι καινούργιο, ενώ δεν υπάρχουν αναφορές για πολλές τομές που επιχείρησε ο νόμος του 1881 (Λύκειο, Διδασκαλεῖο κ.α).

NOMOS Περί Παιδείας

1889

Ἄρθρ. 1. Η προκαταρκτική ἐκπαίδευσις θά ἦνε (sic) ὑποχρεωτική διὰ τὰ τέκνα τῶν Ὀθωμ. κατοίκων τῆς Κρήτης. Ἐπίσης ὑποχρεωτική θά ἦνε (sic) ή κατ' ἀναλογίαν ὑπὸ τῶν αὐτῶν κατοίκων καταβολή διδάκτρων, τά ὅποια θά θεωρῶνται πόροι τῆς παιδείας, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ ἄρθρῳ 5ῳ.

Άρθρ. 2. Η διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης ἔσεται πενταετής, ἀρχομένη διὰ μέν τούς ἄρρενας ἀπό τοῦ ἑβδόμου ἔτους (sic) τῆς ἡλικίας τῶν μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου, διὰ δέ τά θήλη ἀπό τοῦ ἑννάτου μέχρι τοῦ δεκάτου.

Άρθρ. 3. Ἐξαιροῦνται τῆς υποχρεωτικῆς εκπαίδευσης οἱ ἀνίκανοι ν' ἀκολουθήσωσι μαθήματα λόγῳ σωματικοῦ ἐλαττώματος.

Άρθρ. 4. Οἱ ἐν τῷ κατωτέρῳ ἄρθρῳ ὀριζόμενοι πόροι τῆς παιδείας θὰ εἰσπράττωνται ὑπό τῶν ἐφορειῶν. Ἐν περιπτώσει δυστροπείας ἢ εἰσπραξίς θὰ γίνεται διὰ τῆς δικαστικῆς ὁδοῦ.

Άρθρ. 5. Οἱ πόροι τῆς παιδείας ἀποτελοῦνται 1) ἐκ τῶν διδάκτρων, τά ὅποια θὰ εἰσπράττωνται παρὰ τῶν εὐπόρων γονέων καί κηδεμόνων τῶν μαθητῶν 2) ἐκ τοῦ πέμπτου τοῦ παραχωρουμένου πρὸς τό παρόν εἰς τό ταμεῖον τῆς Ἐφορείας ἐκ τοῦ ὅλου τῶν ἐνιαυσίων βακουφικῶν εἰσοδημάτων 3) ἐκ τοῦ κονδυλίου τῆς ὑπέρ τῆς παιδείας πιστώσεως, ὅπερ ἔχει ὀρισθῆ νά λαμβάνεται ἐκ τοῦ δήμου καί ἐκ τοῦ ποσοῦ, ὅπερ ἀνήκει εἰς τήν Ὁθωμαν. κοινότητα ἐκ τῶν χρημάτων τά ὅποια ἡ Κεντρικὴ Κυβέρνησις ἐχορήγησεν ὑπέρ τῆς παιδείας ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῆς Κρήτης 4) ἐκ τῶν κρατήσεων ἐν ἐπὶ τῆς (sic) ἑκατόν ἐκ τῶν μισθοδοσιῶν τῶν Ὁθωμ. ὑπαλλήλων τῶν δήμων, τῶν τελωνείων τοῦ Κοινοφελοῦς ταμείου, τοῦ Εὐκαφίου καί τῆς Ὁθωμ. Ὀρφ. Τραπεζῆς καί τῶν Ὁθωμ. ἀξιοματικῶν Αστυνομίας καί χωροφυλακῆς 5) ἐκ τοῦ εἰσπραττομένου προστίμου παρὰ τῶν μὴ ἀποστελλόντων τά τέκνα των εἰς τό σχολεῖον ἄνευ νομίμου λόγου 6) ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀφιερωμένων ὑπέρ τῶν σχολείων ὑπό διαφόρων εὐεργετῶν καί ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν ὀφελημάτων (Γαλέδων) καί τῶν λοιπῶν ἐξευρεθησομένων οὕτως ἢ ἄλλως προσόδων.

Άρθρ. 6. Αἱ ἐφορεῖαι τῶν ἐπαρχιῶν θὰ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν Ἐφορειῶν τῶν Τμημάτων, αὗται δέ ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἐφορείας. Οἱ πόροι ἐκάστου Τμήματος θ' ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτό.

Άρθρ. 7. Ἡ Κεντρικὴ Ἐφορεία θὰ ἀνταποκρίνεται ἐν ἀνάγκῃ μετὰ τοῦ Υπουργείου τῆς Δημοσίας Ἐκπαίδευσης.

Άρθρ. 8. Οἱ Διευθυνταί τῶν Ἐφορειῶν θὰ ἐκδίδουν ἀποδείξεις διπλωτύπους (sic) ἐσφραγισμένας διὰ τῆς σφραγίδος τῶν κατὰ τόπους Ἐφορειῶν.

Ἄρθρ. 9. Οἱ Πρόεδροι καί τά μέλη τῶν Ἐφορειῶν θά ὑπηρετῶσιν ἀμισθί χάριν φιλογενείας.

Ἄρθρ. 10. Οἱ Πρόεδροι τῶν Ἐφορειῶν θά ἐκλέγωνται ἐκ τῶν ἐντίμων εὐϋπολήπτων καί φιλομούσων πολιτῶν καί θά ἔχουν συμπεπληρωμένον τό 35 ἔτος τῆς ἡλικίας. Ἐπίσης καί τά μέλη θά ἦνε (sic) ἄνδρες διακρινόμενοι ἐπί χρηστοθεΐα καί ἀξιοπρεπεία, οὗτοι δέ θά ἔχουν συμπεπληρωμένον τό 30 ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Ἄρθρ. 11. Ἐκάστη τμηματική Ἐφορεία θ' ἀποτελεῖται ἐξ ἐπτά μελῶν ὑπό τήν προεδρίαν ἐνός προέδρου. Ἐξ αὐτῶν τά μέν τρία θά ἐκλέγωνται ἐκ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων τῶν ὑπηρετούντων ἐν τῷ αὐτῷ τμήματι, οἱ δέ ἕτεροι τρεῖς ἐκ τῶν ἐγκρίτων καί σημαινόντων κατοίκων, τῶν κεκτημένων τά ὑπό τοῦ Νόμου ὀριζόμενα προσόντα.

Ἄρθρ. 12. Ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ θά συστηθῇ ἀνά μία ἐφορεία, τῆς ὁποίας ὁ πρόεδρος θά ἦνε ὁ Εἰρηνοδίκης τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἐάν ἦνε ὁθωμανός καί μέλη ὁ ὁθωμανός Γραμματεὺς τοῦ ἐπαρχιακοῦ Συμβουλίου μετὰ τοῦ ὁθωμ. γραμματέως τοῦ Εἰρηνοδικείου καί δύο πρόσωπα ἐκ τῶν ἐναρέτων κατοίκων τῆς ἐπαρχίας, τῶν γνωριζόντων γραφήν καί ἀνάγνωσιν. Ἐάν ὁ Εἰρηνοδίκης ἦνε Χριστιανός, ὁ πρόεδρος θά ἦνε ὁ ὁθωμ. Πάρεδρος.

Ἄρθρ. 13. Ἡ ἐκλογή καί ὁ διορισμός τοῦ τε Προέδρου καί τῶν μελῶν ὅλων τῶν Ἐφορειῶν εἶνε δικαίωμα τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ἢ τοῦ Συμβουλίου τῆς Διοικήσεως.

Ἄρθρ. 14. Ἔργον τῶν Ἐφορειῶν εἶνε νά διατηρῶσιν ἐν καλῇ καταστάσει τά ὑπάρχοντα σχολεῖα, νά ιδρύωσιν νέα κατὰ τὰ ἄρθρ. 19, 20 καί (sic) 21 ἐκεῖ, ὅπου δέν ὑπάρχουν, νά διευκολύνωσιν τήν ἐξάπλωσιν τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τό νέον σύστημα, νά διορίζωσι σὺμφρονας καί ἱκανοὺς διδασκάλους, νά εἰσπράττωσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν τὰς προσόδους τῆς παιδείας, νά προλαμβάνωσι πάσαν σπατάλην καί κατάχρησιν καί ν' ἀναδείξωσι τήν προκαταρκτικὴν ἐκπαίδευσιν.

Ἄρθρ. 15. Ἐν ταῖς πόλεσι θά ιδρυθῶσιν ἐκτός τῶν προκαταρκτικῶν σχολείων, ἀνά εἰς ρουστιγές δι' ἀμφοτέρω τά γένη καί ἀνά εἰς Ἰνταντιγές διὰ τὰ ἄρρενα.

Ἄρθρ. 16. Θά διορισθῶσιν ἀνά εἰς διευθυντὴς καί ἀνά εἰς εἰσπράκτωρ, οἵτινες θά ἔχωσι τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα καί θά παρουσιάζωσι καί ἀξιόχρεων ἐγγυητήν. Ἐπί-

σης θά διορισθοῦν καί ὅσοι ἐπιστάται ἀπαιτοῦνται. Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τήν γραφικήν καί τήν λογιστικήν ὑπηρεσίαν, αὕτη θά ἐκτελεῖται ὑπό τοῦ Διευθυντοῦ.

Ἄρθρ. 17. Τό σωματεῖον τῶν διδασκάλων θ' ἀποτελεῖται ἐκ προσώπων ἀπολαμβανόντων τῆς ἐμπιστοσύνης, καί ὑπολήψεως τῆς κοινωνίας, θά ᾔνε κόσμιοι καί χρηστοήθεις. Οὐδεὶς δύναται νά διορισθῇ οὔτε εἰς τήν θέσιν τοῦ διδασκάλου, οὔτε εἰς ἄλλην ὑπηρεσίαν ἐν τῷ σχολείῳ, ἐάν ἔχῃ καταδικασθῇ διά πλημμέλημα ἢ κακούργημα, ἢ ἂν ᾔνε ἐπιληψίμου διαγωγῆς.

Ἄρθρ. 18. Οἱ διδάσκαλοι καί οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι θά διωρίζονται ὑπό τῶν Ἐφορειῶν παμψηφεῖ ἢ κατά πλειονοψηφίαν.

Ἄρθρ. 19. Ὅταν εἰς ἐν χωρίον ἢ καί δύο ἢ καί περισσότερα, ἀπέχοντα ἀλλήλων ἡμίσειαν ὥραν ὑπάρχουν ἄρρενες καί θήλεις τεσσαράκοντα ἢ καί πλείονες, ὧν ἡ ἡλικία εἶνε κατάλληλος διά τήν προκαταρκτικήν ἐκπαίδευσιν, θά ἰδρύεται μία προκαταρκτική σχολή ἐν τῷ χωρίῳ ἐκείνῳ ἢ ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν χωρίων ἐκείνων.

Ἄρθρ. 20. Εἰς τόν διδάσκαλον τοῦ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ αναφερομένου σχολείου θά δίδεται ἐκ τῶν γενικῶν προσόδων τῶν ταμείων τῆς Ἐφορείας ὡς ἀντιμισθία ἑκατόν (sic) γρόσια κατὰ μῆνα ἐκτός τῶν διδάκτρων, τά ὅποια θά δίδωσιν εἰς αὐτούς οἱ πατέρες ἢ οἱ κηδεμόνες τῶν μαθητῶν.

Ἄρθρ. 21. Ἐάν οἱ κάτοικοι χωρίου τινός, ἐν ᾧ (sic) οἱ μαθηταί καί αἱ μαθήτριαι εἰσὶν ὀλιγώτεροι τῶν 40, ἀπαιτήσωσι νά συστηθῇ προκαταρκτική σχολή, οἱ πατέρες καί οἱ κηδεμόνες ὑποχρεοῦνται νά πληρώνωσι τόν διδάσκαλον. Τά θρησκευτικά ὁμῶς βιβλία, καί ἐγχειρίδια θά χορηγοῦνται δωρεάν ἐκ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν τμηματικῶν Ἐφορειῶν.

Ἄρθρ. 22. Ἐν ταῖς ἑδρας τῶν ἐπαρχιῶν θά συστηθοῦν σχολαί σχεδόν ἰσοβάθμιοι τῷ Ρουσσιγέ. Εἰς ἕκαστον δέ τῶν διδασκόντων ἐν αὐτοῖς διδασκάλων θά δίδεται ἀντιμισθία γρόσια 200 κατὰ μῆνα ἐκτός τῶν συνεισφορῶν καί τῶν διδάκτρων, τά ὅποια θά λαμβάνωσιν οἱ ἴδιοι.

Ἄρθρ. 23. Δέν θά λαμβάνονται δίδακτρα παρά τῶν ἀπόρων καί ἀπροστατεῦτων μαθητῶν.

Άρθρ. 24. Τά δίδακτρα θά διαιρεθῶσιν εἰς διαφόρους κατηγορίας δι' ἀποφάσεως τῶν Ἐφορειῶν.

Άρθρ. 25. Τά δίδακτρα θά καταβάλλωνται τακτικῶς κατά μῆνα.

Άρθρ. 26. Οἱ μισθοί τῶν διδασκάλων τῶν ἐν ταῖς ἐδραῖς τῶν ἐπαρχιῶν καί ἐν τοῖς χωρίοις θά πληρόνονται (sic) ὑπό τῶν ἐπαρχιακῶν ἐφορειῶν αἰτίνες θά λαμβάνωσι παρά τῶν διδασκάλων ἔγγραφον ἀποδείξιν. Αἱ ἐφορεῖαι ὁμῶς αὐται ὀφείλουσι νά δίδωσι κατ' ἔτος λογαριασμόν εἰς τὰς Τμηματικές ἀποστέλουσai πρὸς αὐτάς τὰς ἔγγραφους ἀποδείξεις τῶν μισθῶν.

Άρθρ. 27. Ἡ φροντίς τῆς εἰσπράξεως τῶν διδάκτρων τῶν λαμβανομένων παρά τῶν μαθητῶν, τῶν φοιτούντων ἐν τοῖς σχολείοις τῶν χωρίων, θ' ἀνατεθῇ εἰς δύο εὐῦπολύπτους κατοίκους τοῦ χωρίου ἐκείνου, τοὺς ὁποίους θά ἐκλέξῃ ἡ ἐπαρχιακὴ ἐφορεία. Ἐκ τῶν διδάκτρων δέ τούτων ἐνουμένων μετὰ τῶν μηνιαίων ἐράνων τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ 20 ἄρθρ. θά πληρόνωνται (sic) οἱ μισθοί τῶν διδασκάλων.

Άρθρ. 28. Ἐν τῷ παρόντι Νόμῳ προσαρτάται τό συνταχθέν πρόγραμμα τῶν μαθητῶν, ὁπερ θά ἐφαρμόζεται ἀπαραλλάκτως εἰς ἅπαντα τὰ Ὅθωμ. (sic) σχολεῖα τῆς Κρήτης παντός βαθμοῦ.

Άρθρ. 29. Ὁ παρὼν νόμος θα ἰσχύῃ ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Νομαρχιακῷ ἐφημερίδι δημοσιεύσεως αὐτοῦ.

Ἀκροτελεύτια ἄρθρα

Άρθρ. 30. Τό διδάσκειν καί διδάσκεσθαι εἶνε ἐλεύθερα. Ἐκαστος δύναται ἀκωλύτως νά ἰδρύσῃ σχολήν. Οὐχ ἦττον οἱ διευθύνται καί οἱ διδάσκαλοι τῶν ιδιωτικῶν σχολείων ὀφείλουν νά συμμορφοῦνται ἀφεύκτως πρὸς τὸν περὶ παιδείας Νόμον καί νά τηρῶσι τὰς κατωτέρω διατάξεις.

Άρθρ. 31. Ἐν πρώτοις οἱ ἰδρύοντες ιδιωτικὰς σχολὰς ὀφείλουν νά ζητήσουν ἄδειαν περὶ τούτου παρά τῶν Ἐφόρων.

Άρθρ. 32. Ὅσοι προτίθενται νά ἰδρύσωσιν ιδιωτικὰς σχολὰς δεόν νά ἐπιδίδουν πρὸς τὰς Τμηματικὰς Ἐφορεῖας αἴτησιν. Αἱ Ἐφορεῖαι αὐται μετὰ τὰς δεούσας ἐξετάσεις παρέχουν τὴν ἀπαιτουμένην ἄδειαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ κἀνὲν πρὸς τοῦτο κώλυμα. Οἱ διδάσκαλοι τῶν τοιούτων σχολῶν θά δίδουν ἐξετάσεις ἐνώπιον τῶν Τμηματικῶν Ἐφο-

ρειῶν, αἵτινες θά παρέχουν εἰς αὐτούς τά πτυχία. Οἱ διευθύνται καί οἱ διδάσκαλοι τῶν αὐτῶν σχολῶν ὀφείλουν νά ἔχουν καί τά ἀπαιτούμενα προσόντα.

Ἄρθρ. 33. Εἰς τοὺς πατέρας καί κηδεμόνας τοὺς δυστροπούντας νά ἀποστέλλωσι τά τέκνα των εἰς τό σχολεῖον κατά τόν χρόνον τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαιδεύσεως, αἱ κεντρικαί καί αἱ Τμηματικαί Ἐφορεῖαι ἐπὶ τρεῖς ἐβδομάδας καί ἀπαξ ἀνά πάσαν ἐβδομάδα θά κάμνωσι τάς δεούσας συστάσεις καί προτροπάς. Ἐάν δέ τό μέτρον τοῦτο ἀποβῇ ἄνευ ἀποτελέσματος, θά καταδικάζωσιν αὐτούς δι' ἀποφάσεως τήν τελευταίαν ἡμέραν τῆς 4ης ἐβδομάδος εἰς τήν πληρωμήν προστίμου ἀπό ἑνός μπεσιλικίου μέχρι πέντε πρὸς ὄφελος τῶν Ταμείων τῶν Ἐφορειῶν. Ἐν περιπτώσει ὑποτροπῆς θά διπλασιάζεται τό πρόστιμον ἀνά πάσαν φοράν.

Ἄρθρ. 34. Θά διορισθῇ εἷς γενικός ἐπόπτης, ὁ ὁποῖος θά διακρίνεται ἐπὶ ἱκανότητι καί σωφροσύνῃ, θά ἔχῃ δέ καί τά ἀπαιτούμενα προσόντα. Ἔργον αὐτοῦ θά ᾔηνε νά ἐξελέγχῃ τά Ὅθωμ. Σχολεῖα τῆς Κρήτης τοῦλάχιστον ἀπαξ κατά διμηνίαν, νά διευθύνῃ τήν Κεντρικὴν Ἐφορείαν, νά ὑποβάλλῃ ἐγγράφως εἰς τήν Γεν. Διοίκησιν διὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐφορείας τάς ἐλλείψεις, τάς ὁποίας θά παρατηρήσῃ, νά ἐπαγρυπνῇ τήν πιστήν ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων, νά γνωστοποιῇ εἰς τήν Κεντρικὴν Ἐφορείαν τήν ἀπόφασιν, τήν ὁποίαν μετὰ προηγουμένην συζήτησιν θά ἐκδώσουν αἱ τμηματικαί καί ἐπαρχιακαί Ἐφορεῖαι περὶ τοῦ ζητήματος ἐάν δεῖται διορθώσεως ἢ ἐσωτερικῆς διοικήσεως τῶν σχολείων, καί νά ἐξετάζῃ ἐάν γίνεται καλὴ χρῆσις τῶν οἰκονομιῶν. Ὁ μισθός αὐτῶν ὀρίζεται εἰς γρόσια 1000 κατά μῆνα, τά ὁποία θά λαμβάνῃ ἐκ τῶν γενικῶν πιστώσεων τῶν χορηγουμένων ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου διὰ τήν παιδεία, τῶν Ὅθωμαν. κατοίκων. Προκειμένου περὶ ὁδοιπορικῶν ἐξόδων ἐφαρμόζεται τό ψήφισμα περὶ τῶν γενικῶν ὁδοιπορικῶν ἐξόδων.

Ἄρθρ. 35. Προτιμῶνται ὡς διδάσκαλοι τῶν ἐπαρχιακῶν σχολῶν οἱ ἀπόφοιτοι πτυχιοῦχοι τῶν διαφορῶν Ὅθωμ. Σχολῶν τῆς Νήσου.

Ἄρθρ. 36. Οἱ διδάσκαλοι τῶν σχολείων καθὼς καί πάντες οἱ λόγιοι καί εὐπαίδευτοι ἄνδρες θά διδάσκουσι ἐν γενικῇ διδασκαλίᾳ ἐκείνους, οἵτινες ἐνεκα τοῦ ἀκαταλλήλου τῆς ἡλικίας των δέν δύνανται νά ἀκολουθήσουν μαθήματα, πρὸς τοῦτο δέ θά ὀρισθῇ

ὑπό τῶν ἐπαρχιακῶν Ἐφορειῶν ἢ κατάλληλος ὥρα δυνάμει τῶν δοθησομένων ὁδη-
γιῶν ὑπό τοῦ Γενικοῦ Ἐπόπτου.

**Συνετάχθη ὑπό τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ πρώην Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης
Μαχμούτ Τζελαλλεδίν Πασσᾶ καί ἐπικυρώθη δι' Αὐτοκρατορικοῦ Διατάγματος
ὑπό ἡμερομ. 16 Σεββάλ 1310 καί 21 Ἀπριλίου 1309.**

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΝΟΜΟΥ

Ἄρθρ. 1. Ἡ διάρκεια τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαιδεύσεως εἶνε πενταετής καί ἀρχεται διά
μέν τούς ἄρρενας ἀπό τοῦ ἐβδόμου μέχρι τοῦ 13 ἔτους τῆς ἡλικίας των, διά δέ τά θῆλη
ἀπό τοῦ ἑκτοῦ μέχρι τοῦ δεκάτου.

Ἄρθρ. 2. Εἰς τό ταμεῖον τῆς παιδείας παραχωρεῖται ἡ δεκάτη ὅλων τῶν ἐτησίων βα-
κουφικῶν προσόδων ἐκτός τοῦ ἄλλως προωρισμένου ποσοῦ τῆς βακουφικῆς δεκάτης.

Ἄρθρ. 3. Αἱ ἐφορεῖαι τῶν ἐπαρχιῶν ὑπάγονται εἰς τάς Ἐφορείας τῶν Διοικήσεων
αὗται δέ εἰς τάς Κεντρικάς. Οἱ δέ πόροι ἐκάστου τμήματος ἀνήκουν ἀποκλειστικῶς εἰς
αὐτό. Καθῆκον δέ τοῦ σωματείου ἐκάστης ἐφορείας εἶνε ἡ σύνταξις τοῦ προϋπολογι-
σμοῦ κατ' ἔτος. Τό ἐν Τμήμα δέν δικαιουται νά ἐπεμβαίνει οὔτε εἰς τούς πόρους οὔτε
εἰς τόν προϋπολογισμόν τοῦ ἑτέρου.

Ἄρθρ. 4. Πρόεδροι τῶν ἐφορειῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκλέγονται ἄνδρες ἔντιμοι καί εὐϋ-
πόληπτοι ἔχοντες συμπεπληρωμένον τό 35 ἔτος τῆς ἡλικίας των. Ἐπίσης καί τά μέλη θα
ἔχωσι τά αὐτά προσόντα, καί συμπεπληρωμένον τό τριακοστόν ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Ἄρθρ. 5. Αἱ ἐφορεῖαι τῶν τμημάτων θά ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνός Προέδρου καί ὀκτώ
μελῶν καί ἐξ ἑνός ἀναπληρωτοῦ τοῦ Προέδρου καί ἐκάστου τῶν μελῶν.

Ἄρθρ. 6. Ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ θά ὑπάρχη μία ἐφορεία. Ἐπειδή δέ ἡ Ἐφορεία τοῦ
Τμήματος Λασιθίου θά εὐρίσκεται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Τεραπέτρας, ἐν ἣ ἐδρεύει τό
Ἱεροδικεῖον καί ἡ Ὅρφ. Τράπεζα μετὰ τοῦ Εὐκαφίου, θά συστηθῇ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις
Νεαπόλεως καί Σπιναλόγκας ἀνά μία Ἐφορεία. Αἱ ἐφορεῖαι (sic) δ' αὗται θ'
ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνός Προέδρου καί τεσσάρων μελῶν μεθ' ἑνός ἀναπληρωτοῦ
ἐκάστου.

Ἄρθρ. 7. Ὁ Πρόεδρος, τά μέλη τῶν ἐφορειῶν τῶν τμημάτων καί τῶν ἐπαρχιῶν καί οἱ
ἀναπληρωταί αὐτῶν θά ἐκλέγονται παμψηφεί ἢ κατὰ πλειοψηφίαν ὑπό τῶν ὁθωμ.

μελῶν τῆς Συνελεύσεως ἐν εἰδικῇ συνεδρίᾳ διὰ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς πρώτης συνόδου αὐτῆς. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Γεν. Διοικήσεως ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς ταύτης θέλει ἐκδοθῇ διαταγὴ ὅπως ἀναλάβωσι τὰ καθήκοντά των. Ὅσάκις κωλύεται ὁ Πρόεδρος ἢ τὰ μέλη θ' ἀναπληρῶσιν αὐτοὺς οἱ ἀναπληρωταί, ἐν περιπτώσει δὲ θανάτου παραιτήσεως ἢ ἀπολύσεως καταλαμβάνει τὴν κενωθεῖσαν θέσιν ὁ ἀναπληρωτὴς μέχρις οὗ λήξει ἡ περίοδος τοῦ ἀποβιώσαντος. Διὰ τὴν οὕτω δὲ κενουμένην θέσιν τοῦ ἀναπληρωτοῦ ἐκλέγεται ἕτερος ἀναπληρωτὴς τὴν ἐπιοῦσαν σύνοδον.

Ἄρθρ. 8. Ἐάν ἐπιτρέπει ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ ταμείου τῆς ἐφορείας τοῦ τμήματος Λασιθίου θά ἰδρυθῇ καὶ μία σχολὴ τῶν ἀρρένων (Ρουστιγέ) ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ἱεραπέτρας, Σιτείας, Σπιναλόγκας καὶ Νεαπόλεως.

Ἄρθρ. 9. Δύναται νὰ ἰδρυθῇ σχολὴ ἐν τῷ χωρίῳ, ἔνθα ὑπάρχουν παῖδες ἄρρενες καὶ θήλεις τοῦλάχιστον τεσσαράκοντα τὸν ἀριθμὸν ἔχοντες ἡλικίαν κατάλληλον διὰ ν' ἀκολουθήσωσι μαθήματα. Ἐάν οἱ γονεῖς τῶν παιδῶν τούτων ἀρνῶνται νὰ καταβάλωσι τακτικῶς τὰ δίδακτρα, ἡ ἐφορεία τοῦ τμήματος δικαιούται νὰ κλείσῃ τὸ σχολεῖον ἐκεῖνο.

Ἄρθρ. 10. Θά ἰδρυθῇ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀνά ἐν σχολεῖον ἰσοβάθμιον σχεδὸν τοῦ Ρουστιγέ, τῶν ὁποίων οἱ διδάσκαλοι θά λαμβάνωσι μηνιαίαν ἀντιμισθίαν γρ. 200-250 ἐκ τῶν γενικῶν προσόδων τῶν ταμείων τῆς παιδείας ἐκάστου τμήματος ἐκτὸς τῶν διδάκτρων καὶ τῶν ἐράνων. Καθῆκον θεμελιῶδες τοῦ γενικοῦ σωματείου τῆς Ἐφορείας τοῦ Τμήματος εἶνε νὰ ὀρίζωσι καὶ πληρόνωσι (sic) τὸν ἀνωτέρω μισθόν.

Ἄρθρ. 11. Καθῆκον τῶν Διευθυντῶν τῶν Ἐφορειῶν τῶν Τμημάτων ἐν ταῖς Διοικήσεσι καὶ τῶν Προέδρων τῶν Ἐφορειῶν τῶν Ἐπαρχιῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις εἶνε ὅπως ἐποπτεύωσι τὰ σχολεῖα καὶ ὑποβάλωσι τὰς ἐλλείψεις, τὰς ὁποίας θά παρατηρήσωσιν, εἰς τὰς Ἐφορείας, ἐφιστῶσι δὲ τὴν προσοχὴν των ὅπως ἐφαρμόζεται ἀκριβῶς τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων καὶ διατηροῦνται ἐν καλῇ τάξει τὰ σχολεῖα, ἔργον δὲ τῶν Ἐφορειῶν εἶνε νὰ προμηθεύονται τὰ βιβλία, ἐγχειρίδια καὶ λοιπὰ ὅσα χρησιμεύουν διὰ τὰ σχολεῖα ἐν γένει καὶ νὰ διανέμωσιν καὶ φυλάττωσιν αὐτὰ καλῶς.

Άρθρ. 12. Εκείνους, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς ἡλικίας των δέν δύναται νά φοιτῶσιν εἰς τά σχολεῖα, οἱ διδάσκαλοι τῶν ἐπί τόπου σχολείων καθώς καί πᾶς λόγιος καί εὐπαιδευτος ἀνὴρ θά διδάσκη ἐν γενικῇ διδασκαλίᾳ καθ' ἣν ὥραν ὀρίσουν αἱ Ἐφορεῖαι τῶν ἐπαρχιῶν καί συμφώνως πρὸς τὰς δοθησομένας ὁδηγίας ὑπὸ τῶν οἰκείων Ἐφορειῶν.

Ἐκτελέστια ἄρθρα

Ἐκτός τῶν τροποποιηθέντων ἄρθρων τὰ λοιπὰ τοῦ περί Παιδείας Νόμων ἄρθρ. μένουν ἐν ἰσχύει. Ἡ ἐκτέλεσις δέ τῶν τροποποιηθεισῶν διατάξεων ἀπόκειται εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐπικύρωσιν.

Ἐψηφίσθη ἐν εἰδικῇ συνεδρίᾳ τῶν Ὁθωμ. πληρεξουσίων τῆς Γεν. Συνελεύσεως, ἐπεκυρώθη δι' Αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος καί ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1355 τῆς 17 Αὐγούστου 1311 ἐφημερίδος τῆς Γεν. Διοικήσεως.

Κεφάλαιο τρίτο

Πόροι σχολείων

Σημείωση 1^η (Σελ. 248 Διατριβῆς)

Επιστολή Σπινθάκη

Στις 31 Μαρτίου 1864 ο Σπινθάκης απευθυνόμενος στην υπεύθυνη για τα σχολεῖα Εφορεία γράφει¹¹¹⁸:

«Σεβαστὴ Εφορεία

Τὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 21 Φεβρουαρίου ἐπιστολὴν Σας ἔλαβον εὐχαρίστως, δι' ἣς ἀναφέρεστε τὰ περὶ τῆς συνδρομῆς μου ὑπὲρ τοῦ εἰς Πιτσιδίους σχολείου, προσθέντος καὶ τὰς εὐγνωμονικὰς ἐκφράσεις Σας. Ἐγὼ δὲ προτρεφθεὶς κατ' ἀρχὰς παρὰ τοῦ κ. Γ. Αλιφιερᾶκη ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου τούτου καλοῦ, συνέβαλον ἀναντιρρήτως τοὺς σκοποὺς καὶ ἀποφάσισα νὰ τοὺς πραγματοποιήσω ἀνεὺ ἀναβολῆς, θεωρῶν ἐμαυτοὺς εὐτυχεῖς, ἀν δυνηθῶ με τὴν μικρὰν ταύτην προσφορὰν νὰ συντελέσω καὶ προαγάγω ἐπὶ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς βελτιώσεως τῆς πατρίδος μας.

Εὐχομαι καὶ ἄλλοι δυνατότεροι νὰ ἀκολουθήσωσι τὴν θεάρεστον ταύτην πορείαν, διὰ νὰ ἀνασπασθεῖ κατ' ὀλίγον ἡ νεολαία μας ἀπὸ τὴν οπισθοδρόμησιν τῶν φώτων, ἥτις καταδιώκεται πανταχοῦ με ἀμίλλαν εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα.

Ἐν τούτοις δεχθεῖτε τὴν πρὸς ὑμᾶς εἰλικρινή ἀφοσίωσή μου.

¹¹¹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 012 – 300 ΑΔΗ: Επιστολή Εμμανουήλ Σπινθάκη, πρὸς τὴν Εφορεία τῶν σχολείων, (Αλεξάνδρεια, 31 Μαρτίου 1864).

Εν Αλεξάνδρεια 31 Μαρτίου 1864

Ο συμπατριώτης Σας
Εμμανουήλ Σπινθάκης»

Άλλη επιστολή, με παρόμοιο περιεχόμενο, με την ίδια ημερομηνία, στέλνει ο Σπινθάκης, προς την Δημογεροντία Ηρακλείου¹¹¹⁹.

Σημείωση 2^η (Σελ. 249 Διατριβής)

Συζήτηση στην Κρητική Βουλή

Μια σημαντική ιστορία εξελίσσεται στα Χανιά κατά τη διάρκεια των εργασιών της Βουλής των Κρητών, με θέμα στην ημερήσια διάταξη: *...το νομοσχέδιον περί κληροδοτήματος του Σπινθάκη ήτοι η πρότασις νόμου; Περί διαθέσεως του ποσού των 400 εικοσοφράγκων κατατεθειμένων παρά τη εν Ηρακλείω Χριστιανική Ορφανική Τραπέζη, δια πράξεως του ποτέ Εμμανουήλ Σπινθάκη εις οικοδόμησιν και συντήρησιν ναού εν τω χωρίω Πιτσίδα...*

Βρισκόμαστε στα 1907 και στην Κρητική Βουλή υπάρχουν εκλεγμένοι γνωστά ονόματα της Κρητικής πολιτικής σκηνής. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Εμμανουήλ Κονιωτάκης, ο Ε. Λογιάδης, ο Ν. Κεφαλογιάννης, ο Μ. Μανασάκης, ο Γ. Φουμής, ο Χ. Πωλογιώργης, ο Γ. Ζερβάκης, ο Εμ. Μοδάτσος ο Εμ. Χατζηδάκης κ.α.

Ο στόχος του εισηγητή, που δεν είναι άλλος από τον Μεσσαρίτη βουλευτή Εμμανουήλ Κονιωτάκη (από το Τυμπάκι), είναι να καταφέρει να εξασφαλίσει το ποσό των 400 εικοσοφράγκων για την εκκλησία των Πιτσιδίων. Τα χρήματα αυτά βρισκόταν κατά τον εισηγητή στην Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα του Ηρακλείου και από σχετική δωρεά του Εμμανουήλ Σπινθάκη. Η δωρεά αυτή είχε γίνει στα 1860 με στόχο και σκοπό τη δημιουργία Σχολείου στα Πιτσίδα. Στη συγκεκριμένη συνεδρίαση ο εισηγητής Εμμανουήλ Κονιωτάκης αρχίζει την εισήγησή του:

ΕΜ. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Ο μακαρίτης Εμμανουήλ Σπινθάκης κατήγετο εκ του χωρίου Πιτσίδα της Πυργιωτίσσης, διέμενε επί πολύν χρόνον εις την Αλεξάνδρειαν, όπου εκέρδισε πολλά χρήματα. Κατά την εποχήν του 1858 ή 1860 εις δύο δόσεις είχε καταθέσει εις την Ορφανική Τράπεζαν Ηρακλείου 400 εικοσόφραγκα, ίνα εκ των τόκων των χρημάτων αυτών συντηρήται δημοτικόν σχολείον εις το χωρίον του, το οποίον συνετηρείτο πράγματι μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων του 1896, μέρος μεν των τόκων αυτών εδίδετο δια την συντήρησιν του σχολείου αυτού, μέρος

¹¹¹⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 012 – 299 ΑΔΗ: Επιστολή Εμμανουήλ Σπινθάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Αλεξάνδρεια, 31 Μαρτίου 1864).

δε κατέβαλεν η δημογεροντία όπως και δια τα άλλα σχολεία. Ήδη μετά την αποκατάσταση των πραγμάτων το δημόσιο πληρώνει τους δημοδιδασκάλους, τα δε χρήματα αυτά μένουσι παρά τη Τραπέζη, δεν ηξεύρω τι γίνονται.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Δεν υπάρχουν;

ΕΜ. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Δεν ηξεύρω εάν υπάρχουν, διότι λένε οι αρμόδιοι ότι έχουν χαθεί μερικά.

Ε. ΛΟΓΙΑΔΗΣ: Πρέπει να ηξεύρωμεν τι ποσό χρημάτων υπάρχει, διότι εάν ήτο προορισμένον να ανήκη εις το σχολείον, σήμεραν ότε η Πολιτεία ανέλαβε την δαπάνην των σχολείων και πληρώνει τους δημοδιδασκάλους, ταύτα ανήκουσι εις την Πολιτείαν.

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Όχι. Δεν ανήκουσι εις την Πολιτείαν.

Ε. ΛΟΓΙΑΔΗΣ: Τις ήτο ο σκοπός αυτών;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Να διατηρήται το σχολείον του χωριού, ήδη όμως αφού την δαπάνην των σχολείων ανέλαβεν η Πολιτεία, η κοινότης του χωριού τούτου έχει ανάγκη να κάμη μιαν εκκλησίαν, της οποίας στερείται και θέλει να μεταχειρισθή το χρήμα αυτό.

Ν. ΚΕΦΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ: Γνωρίζετε πόσον χρήμα υπάρχει κατατεθειμένον;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Γνωρίζομεν το ποσόν το οποίον κατέθεσε ο μακαρίτης Σπινθάκης, πόσον όμως υπάρχει σήμεραν δεν γνωρίζομεν. Ημείς θέλομεν να μεταβάλη σκοπόν η περιουσία αύτη και ο Αστικός νόμος ορίζει ότι δια να μεταβληθή ο σκοπός του δωρητού ή του διαθέτου, πρέπει να γείνη νόμος υπό της νομοθετικής εξουσίας, και αυτόν το σκοπόν έχει το παρόν νομοσχέδιον, ίνα επιτραπή η διάθεσις της περιουσίας αυτής της προωρισθείσης υπό του μακαρίτου Σπινθάκη προς συντήρησιν του σχολείου του χωρίου Πιτσίδα Πυργιωτίσσης, εις οικοδόμησιν και συντήρησιν Ναού, εν τω αυτό χωρίω.

Γ. ΦΟΥΜΗΣ: Ο Αστικός Νόμος δεν έχει σχετικήν διάταξιν.

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Έχει. Και λέγει ότι δια να τροποποιηθή ο σκοπός του διαθέτου πρέπει να γείνη νόμος υπό της Βουλής, διότι ουδείς άλλος είναι αρμόδιος να μεταβάλη τον σκοπόν. Ορίζει ο Αστικός νόμος ότι το νομοθετικόν Σώμα μεταβάλλει την θέλησιν του διαθέτου.

Γ. ΦΟΥΜΗΣ: Εις α' ανάγνωσιν είναι;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Μάλιστα. Προτείνω να γείνη δεκτόν εις α' ανάγνωσιν το νομοσχέδιον.

ΠΟΛΛΟΙ ΒΟΥΛΕΥΤΑΙ: (εκ δεξιών). Αναγνώσατέ το.

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: «Άρθρον μοναδικόν. Η δια πράξεως του ποτέ Εμμανουήλ Σπινθάκη, καταγωγμένου εκ Πιτσιδίων Πυργιωτίσσης, διατεθείσα και παρά τη εν Ηρακλείω Χριστιανική Ορφανική Τραπέζη κατατεθειμένη εκ κεφαλαίου 400 εικοσαφράγκων περιουσία προς συντήρησιν σχολείου εν τω χωρίω τούτω Πιτσίδα Πυργιωτίσσης, προορίζεται και διατίθεται εις οικοδόμησιν και συντήρησιν Ναού, εν τω αυτώ χωρίω Πιτσίδα Πυργιωτίσσης. Ορίζεται δε η ενοριακή επιτροπεία του αυτού χωρίου, ως διαχειριστής προς εκπλήρωσιν του σκοπού τούτου.»

Γ. ΦΟΥΜΗΣ: Και οι τόκοι τι θα γίνωσιν;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Λέγομεν του κεφαλαίου, δια να έχομεν το δικαίωμα εάν υπάρχωσι τόκοι να τους πάρωμεν.

Αυτό ορίζει ο Αστικός νόμος ότι πρέπει δια να μεταβληθεί η βούλησις του διαθέτου ή δωρητού, όταν συνέστη η πράξις εν ζωή να γείνη νόμος.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ποίον άρθρο του Αστικού νόμου λέγει αυτό;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Εις τα περί Σωματείων.

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Ποίον άρθρον;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Δεν ενθυμούμαι ωρισμένως. Αυτά όμως ορίζει.

Ε. ΛΟΓΙΑΔΗΣ: Παρακαλώ προ της β' αναγνώσεως ο κ. σύμβουλος επί της Παιδείας να ζητήσει πληροφορίας από την Μοναστηριακήν Επιτροπήν του Ηρακλείου περί του ποσού του οποίου υπάρχει εισέτι παρά τη Χριστιανική Ορφανική Τραπέζη Ηρακλείου και των όρων, ίνα μάθωμεν τους όρους υπό τους οποίους έχει κατατεθή το ποσόν αυτό εν γνώσει αποφανθώμεν.

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: κ. Λογιάδη, ημείς ζητούμεν να μας δοθεί ότι ποσόν υπάρχει...

Ε. ΛΟΓΙΑΔΗΣ: Πάλιν τα ίδια;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Να είπω την γνώμην μου. Εδώ δεν ζητούμεν αποκλειστικώς να μας δώσητε τα 400 ναπολέονια, ζητούμεν να μας δώσητε ότι υπάρχει εκ της περιουσίας αυτής, την οποία πάντως θα λάβωμεν, διότι και αν δεν θελήσουν να την δώσουν, θα κάμωμεν αγωγήν. Πρέπει λοιπόν να γείνη δεκτόν το νομοσχέδιον αυτό.

Ε. ΛΟΓΙΑΔΗΣ: Δεν θέλετε να μάθωμεν προηγουμένως επισήμως τι ποσόν υπάρχει σήμερον;

Ε. ΚΟΝΙΩΤΑΚΗΣ: Νομίζω ότι είναι περιττόν.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ο κ. Μανασάκης.

Μ. ΜΑΝΑΣΑΚΗΣ: Θα είπω δύο λέξεις. Η θέλησις του δωρητού, κύριοι συνάδελφοι, ήτο ταύτη, ώστε να προξενήση ωφέλειαν τινά εις το χωρίον της καταγωγής αυτού. Πρώτη τότε παρουσιαζόμενη ανάγκη ωφελείας ήτο η ίδρυσις

σχολείου. Η ίδρυσις σχολείου εγένετο δια των χρημάτων αυτών, όπως και δια την απαιτούμενην συντήρησιν αυτού καταβάλλετο ήδη το ποσόν, το οποίον εξέθηκεν ο κ. συνάδελφος. Σήμερον τίθεται το εξής ζήτημα: Δύναται η νομοθετική εξουσία να καθορίση όπως το ποσόν, το δια την συντήρησιν σχολείου διατεθή δια την ίδρυσιν εκκλησίας;

Νομίζω ότι δεν υπάρχει καμία δυσκολία, διότι η νομοθετική εξουσία εν τη παντοδυναμία αυτής είναι ελευθέρα. Ούτε η θέλησις του δωρητού παρερμηνεύεται, διότι νομίζω ότι τελείως ο σκοπός αυτού εκπληρούται αν δι' ελαφράς τυχόν μεθερμηνεύσεως της βουλήσεως αυτού, το ποσόν το οποίον διατήθησιν υπέρ της διατηρήσεως σχολείου, διατεθεί υπέρ της ανεγέρσεως εκκλησίας.

ΕΛ. BENIZEΛΟΣ: Εγώ, νομίζω κύριοι, ούτε εις την πρώτην ανάγνωσιν δυνάμεθα να ψηφίσωμεν το υποβαλλόμενον νομοσχέδιον πριν ή τουλάχιστον προσκομισθώσιν αι επίσημοι εκείναι πληροφορίαι, τας οποίας εξήτησεν ο εξ Ηρακλείου αξιότιμος βουλευτής.

Κεφάλαιο τέταρτο

Εκπαιδευτικό προσωπικό

Σημείωση 1^η (Σελ. 255 Διατριβής)

Η δεκαετία του 1870

Στη δεκαετία του 1870 στα Σχολεία της Μεσαράς εργάζονται 44 δάσκαλοι, που είναι οι ακόλουθοι: (Στη στήλη Σχολείο αναφέρεται η Δημοτική Σχολή που εργάστηκαν για πρώτη φορά):

ΑΑ	Ονοματεπώνυμο	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΕΤ. Α.	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Αλεξάκης Εμμανουήλ	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1879	Γέργερη
2	Ανδρουλάκης Μιχαήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1870	Βενεράτο
3	Αποστολίδης Αντώνιος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Γέργερη
4	Γεωργιάδης Νικόλαος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1874	Χάρακας
5	Γύπαρης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1874	Πόμπια
6	Ηγουμενίδης Χαράλαμπος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1876	Καστελλιανά
7	Ιερωνυμάκης Κωνσταντίνος	Α΄ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	1870	Γέργερη
8	Κανάκης Δημήτριος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	1874	Πόμπια
9	Καριοφύλλης Βασίλειος	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1874	Πόμπια
10	Κατεχάκης Μιχαήλ	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Βορίζα
11	Κονιωτάκης Μιχαήλ	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1879	Βόροι
12	Κουρής Γρηγόριος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1875	Ζαρός
13	Κριθινάκης Εμμανουήλ	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Θραψανό
14	Κυριακίδης Μιχαήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1870	Γέργερη

15	Λαμπράκης Νικόλαος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Τυμπάκι
16	Λασιθιωτάκης Δημήτριος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΘΗΒΩΝ	1875	Μητρόπολη
17	Λογιάδης Νικόλαος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Άγ. Θωμάς
18	Μανιδάκης Αντώνιος	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1879	Μιαμού
19	Μεϊμαράκης Νικόλαος	Β΄ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	1870	Σίβας
20	Μεταξάκης Καρνήλιος	ΚΟΙΝΗ ΣΧ. ΑΓ. ΟΡΟΥΣ	1871	Βορίζα
21	Μιχαηλίδης Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1870	Σίβας
22	Ξενάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1873	Κρουσώνας
23	Παπαδάκης Εμμανουήλ	Β΄ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	1879	Τυμπάκι
24	Παπαδάκης Ξενοφών	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1877	Χάρακας
25	Παπαδάκης Στυλιανός	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1877	Μ. Βρύση
26	Παπαουλάκης Χρήστος	Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΑΘΗΝ.	1875	Πιτσιδία
27	Παυλίδης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1872	Σίβας
28	Περαντωνάκης Στυλιανός	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1874	Πλώρα
29	Περιστεράκης Γεώργιος	Γ΄ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	1871	Βενεράτο
30	Πολιτάκης Γεώργιος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1877	Μητρόπολη
31	Σαββάκης Χριστόδουλος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1877	Βόροι
32	Σαουνάτσος Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΡΕΘ.	1876	Τυμπάκι
33	Σαπουντζάκης Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1875	Βορίζα
34	Σιβάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1869	Πιτσιδία
35	Σιβάκης Μιχαήλ	Γ΄ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	1873	Ασίτες
36	Σκανδαλάκης Σταύρος	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1876	Κ. - Καστέλι
37	Σκουντάκης Μίνως	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1873	Σίβας
38	Σπανάκης Εμμανουήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1876	Βορίζα
39	Σπετσάκης Εμμανουήλ τ. Μ.	Α΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Βόροι
40	Στεφανίδης Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1871	Σίβας
41	Τσαντιράκης Κωνσταντίνος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	1873	Τυμπάκι
42	Φουστανάκης Νικόλαος	Β΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1875	Τυμπάκι
43	Χατζιδάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	1879	Πιτσιδία
44	Χριστινίδης Νικόλαος	Α ΓΥΜΝ. ΑΘΗΝΩΝ	1875	Χάρακας

Σημείωση 2^η (Σελ. 263 Διατριβής)

Η περίπτωση Ιερωνυμάκη

Το Σεπτέμβριο του 1873 υπάρχει μια εκτενής αλληλογραφία μεταξύ των κατοίκων της Γέργερης και της Δημογεροντίας Ηρακλείου σχετικά με το διορισμό του Κωνσταντίνου Ιερωνυμάκη, ως δασκάλου της Δημοτικής σχολής Γέργερης.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1873 πάνω από 30 κάτοικοι των χωριών Γέργερης, Παλιάμας, Πανασού και Νυβρίτου, υπογράφουν επιστολή ζητώντας το διορισμό του Ιερωνυμάκη, αφού: *...ύποστέι τας νενομισμένας διδασκαλικάς εξετάσεις....*¹¹²⁰.

Ο Ιερωνυμάκης εξετάζεται από την Επιτροπή, δεν απαντά καλά και στο θέμα παρεμβαίνει τότε ο Επαρχιακός Σύμβουλος Μιχαήλ Στεφανάκης από το ίδιο χωριό, απαιτώντας το διορισμό και δηλώνοντας ότι θα τα καταφέρει, επειδή *θά είναι επιμελής*. Για τις εξετάσεις γράφει ότι ο Ιερωνυμάκης δεν τα κατάφερε, καθώς δεν ήταν καλά προετοιμασμένος επειδή: *...είχε κάμει παύση πρό πέντε ἔτη ἀπό τὰ μαθήματα*¹¹²¹.

Η Δημογεροντία δεν ενδίδει στις πιέσεις και γράφει (ΚΑ 2 – ΑΑ 074 – 726 / 26 Σεπτεμβρίου 1873) προς τους Δημογέροντες και τους κατοίκους των παραπάνω χωριών: *...οὐδόλως θά ἀνεχθεί νά διατηρεῖ εἰς διδασκαλικάς θέσεις ἀνθρώπους ἀνικάνους ἐναντίον τοῦ περί Σχολείων Κανονισμοῦ, ὡς πρός βλάβην τῆς σπουδάζουσας νεολαίας*.

Όμως τελικά η Δημογεροντία υποκύπτει στις πιέσεις και μάλιστα λίγες ημέρες αργότερα, αφού διορίζει τον Ιερωνυμάκη στη Γέργερη, με την υποσημείωση ότι δεν έχει τις απαιτούμενες γνώσεις, αλλά ανέλαβε την υποχρέωση να μελετήσει και να δώσει και πάλι εξετάσεις¹¹²².

Την επόμενη χρονιά ο δάσκαλος παραπέμπεται σε εξετάσεις¹¹²³. Η Επιτροπή (Μιχελιδάκης, Βαρουτάκης, Παρασυράκης και Βιτσάκης) σημειώνουν ότι τον βρήκαν με ελλείψεις, αλλά πιστεύουν ότι στο χρόνο μέσα θα τις μετριάσει. Και βέβαια διορίζεται και πάλι στο Σχολείο της Γέργερης. Άλλη χρονιά δεν τον Ιερωνυμάκη να διδάσκει σε Σχολείο του Νομού Ηρακλείου.

Σημείωση 3^η (Σελ. 265 Διατριβής)

Η δεκαετία του 1880

¹¹²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 075 – 314 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων των χωριών της περιοχής Γέργερης, προς τη ΔΗ, (Γέργερη, 3 Σεπτεμβρίου 1873).

¹¹²¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 074 – 727 ΑΔΗ: Επιστολή του επαρχιακού συμβούλου Μιχαήλ Στεφανάκη, προς τη ΔΗ, (Γέργερη, 21 Σεπτεμβρίου 1873).

¹¹²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 075 – 315 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους κατοίκους της Γέργερης, (Ηράκλειο, 11 Οκτωβρίου 1873).

¹¹²³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 087 – 201 ΑΔΗ: Ο δάσκαλος Ιερωνυμάκης, παραπέμπεται σε εξετάσεις, (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1874).

Στη δεκαετία του 1880 στα Σχολεία της Μεσαράς εργάζονται 59 νέοι δάσκαλοι, που είναι οι ακόλουθοι: (Στη στήλη Σχολείο αναφέρεται η Δημοτική Σχολή που εργάστηκαν για πρώτη φορά):

(Πίνακας 3)

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ	ΕΤ. Δ.
1	Διανευτάκης Φραγκίσκος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Βόροι	1880
2	Κογκάκης Κωνσταντίνος	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Ίνι	1880
3	Στρατάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Αγία Βαρβάρα	1880
4	Τσακίράκης Ευστράτιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Β. Ανώγεια	1880
5	Μανιουδάκης Ιωάννης	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Κιθαρίδα	1881
6	Μαρκάκης Εμμανουήλ	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1881
7	Νικολουδάκης Εμμανουήλ	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καστελλιανά	1881
8	Ορφανουδάκης Γεώργιος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Αγία Βαρβάρα	1881
9	Παπαδάκης Ιωάννης	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μεγάλη Βρύση	1881
10	Πολιουδάκης Μίνως	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Ζαρός	1881
11	Σπινθάκης Εμμανουήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Πιτσίδα	1881
12	Σπυριδάκης Κωνσταντίνος	Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Μιαμού	1881
13	Χαρασανάκης Κωνσταντίνος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μεγάλη Βρύση	1881
14	Χασουράκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Λούκια	1881
15	Ακрасάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Λούκια	1882
16	Βολικάκης Γεώργιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μαγαρικάρι	1882
17	Δρετάκης Σπυρίδων	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	Βόροι	1882
18	Επιτροπάκης Μιχαήλ	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Ίνι	1882
19	Ζαχαριουδάκης Ανδρέας	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Καπετανιανά	1882
20	Ζωγραφάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΒΙΑΝ.	Χερσόνησος	1882
21	Κατζιλάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Φόδελε	1882
22	Παπαδάκης Δημήτριος	Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Σχοινιά	1882
23	Πετράκης Κωνσταντίνος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μαγαρικάρι	1882
24	Σαββάκης Γεώργιος	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Άγία Βαρβάρα	1882
25	Τζωρτζακάκης Ευστράτιος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Αγία Βαρβάρα	1882
26	Επιτροπάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Αγ. Παρασκιές	1883
27	Καπετανάκης Μιχαήλ	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Αχεντριάς	1883
28	Μπαριτάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΒΙΑΝ.	Ίνι	1883
29	Σπετσάκης Εμμανουήλ του Ν.	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Σχοινιά	1883
30	Στεφανάκης Στέφανος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Αγία Βαρβάρα	1883
31	Σφακιανάκης Γεώργιος τ. Γρ.	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Χερσόνησος	1883
32	Τρουλάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΒΙΑΝ.	Καστελλιανά	1883
33	Πομποδάκης Νικόλαος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μιαμού	1884
34	Χαρκιαδάκης Δράκων	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Βασιλική	1884
35	Βελεγράκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Λούκια	1885
36	Ζουριδάκης Βασίλειος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καπετανιανά	1885
37	Ιδομενέως Ιωάννης	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Πατσίδερος	1885
38	Ιερωνυμίδης Ιωάννης	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Βορίζα	1885
39	Μαθιουδάκης Στυλιανός	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Πατσίδερος	1885
40	Ροδουσάκης Αριστείδης	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μεγάλη Βρύση	1885
41	Σημαντήρας Εμμανουήλ	ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ ΑΘ.	Άγιος Μύρων	1885
42	Συμεών Κλεομένης	ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ ΑΘ.	Πόμπια	1885
43	Κηπαράκης Ευστάθιος	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καστελλιανά	1886
44	Κουτράκης Αλέξανδρος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Πλώρα	1886
45	Κρασαδάκης Ευάγγελος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1886

46	Παπαδάκης Γεώργιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΜΕΣ.	Γωνιές Μαλ.	1886
47	Φραγκουλάκης Δημήτριος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1886
48	Χρονάκης Αντώνιος	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Ξυδάς	1886
49	Ανδρουλακάκης Φίλιππος	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Άγιος Μύρων	1887
50	Βελεγράκης Ιωσήφ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Εθιά	1887
51	Βλατάκης Δημήτριος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Πετροκεφάλι	1887
52	Δασκαλάκης Εμμανουήλ	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Αντισκάρι	1887
53	Κονδυλάκης Ιωσήφ	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Χάρακας	1887
54	Ξεινιάρης Εμμανουήλ	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Τυμπάκι	1887
55	Θεοδοσάκης Μιχαήλ	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Σχοινιά	1888
56	Μιχελινάκης Εμμανουήλ	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1888
57	Παπαδόπουλος Ιωάννης	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Άγιος Θωμάς	1888
58	Τσαφαντάκης Νικόλαος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Βορίζα	1888
59	Φουστανάκης Ευθύμιος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Σίβας	1888

Σημείωση 4^η (Σελ. 267 Διατριβής)

Η δεκαετία του 1890

Στη δεκαετία του 1890 στα Σχολεία της Μεσαράς εργάζονται 22 νέοι δάσκαλοι, που είναι οι ακόλουθοι: (Στη στήλη Σχολείο αναφέρεται η Δημοτική Σχολή που εργάστηκαν για πρώτη φορά):

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ	ΕΤ. Δ.
1	Αγγελάκης Εμμανουήλ	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Χερσόνησος	1893
2	Αναστασάκης Ηρακλής	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1893
3	Καλεντάκης Σταύρος	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Εθιά	1896
4	Καπελάκης Χαράλαμπος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Σίβας	1890
5	Κατσουλάκης Εμμανουήλ	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καλό Χωριό	1893
6	Κοκκολάκης Κωνσταντίνος	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Εθιά	1899
7	Κουκουριτάκης Ιωάννης	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μητρόπολη	1890
8	Κουτεντάκης Ιωάννης	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καστελλιανά	1899
9	Λαζανάκης Μύρων	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μεγ. Βρύση	1894
10	Νικολαντωνάκης Νικόλαος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Ζαρός	1895
11	Παπαδάκης Αντώνιος	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καστελλιανά	1895
12	Παπαδάκης Μιχαήλ	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Καπετανιανά	1899
13	Παπαηλιάκης Μιχαήλ	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Γέργερη	1896
14	Παπαχατζάκης Νικόλαος	Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Πόμπια	1891
15	Πετρογιαννάκης Χαράλαμπος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Μεγ. Βρύση	1890
16	Σηφάκης Γεώργιος	Γ ΕΛΛΗΝ. ΣΧ. ΑΘΗΝΩΝ	Αγία Βαρβάρα	1899
17	Στεφανίδης Γεώργιος του Αλ.	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Σίβας	1890
18	Συγκελάκης Νικόλαος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Χάρακας	1890
19	Τσουπάκης Στυλιανός	ΑΠ. ΓΥΜΝ. ΡΕΘ.	Ασίτες	1891
20	Φραγκιουδάκης Εμμανουήλ	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Χάρακας	1891
21	Χατζηδάκης Αριστοτέλης	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Πόμπια	1895
22	Χουλάκης Γεώργιος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Αγία Βαρβάρα	1896

Σημείωση 5^η (Σελ. 269 Διατριβής)

Εξετασθέντες δάσκαλοι Σεπτέμβριο 1882

Οι εξετασθέντες δάσκαλοι το Σεπτέμβριο του 1882, που υπηρετούσαν ή υπηρέτησαν αργότερα σε Σχολεία της Μεσαράς ήταν:

(Πίνακας 5)

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕ ΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΕΛΛΗΝ. ΠΡΟΦΟΡΙΚΑ	ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΠΤΑ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	ΕΛΛΗΝ. ΙΣΤ.	ΜΑΘΗΜΑΤ.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣ.
1	Ακρασάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟY	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10
2	Αλεξάκης Εμμανουήλ	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 3 7/10
3	Ανδρουλάκης Μιχαήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 3/10
4	Αποστολίδης Αντώνιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟY	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 4
5	Βολικάκης Γεώργιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟY	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 4/5
6	Διανευτάκης Φραγκίσκος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	*	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	Δεν εξετ. στην Ιστορία
7	Δρετάκης Σπυρίδων	Β' ΓΥΜΝ. ΗΡ.	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10
8	Επιτροπάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟY	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 3 3/5
9	Επιτροπάκης Μιχαήλ	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟY	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ 2 2/5
10	Ζαχαριουδάκης Ανδρέας	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟY	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 1 4/10
11	Ζωγραφάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛ. ΝΕΠΟΛΕΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΚΑΛΩΣ 3 3/5
12	Λασιθιωτάκης Δημήτριος	ΣΧΟΛ. ΘΗΒΩΝ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5
13	Μανιδάκης Αντώνιος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5
14	Μανιουδάκης Ιωάννης	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟY	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 4 1/5
15	Νικολουδάκης Εμμανουήλ	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 4/5
16	Ξενάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΑΡΙΣΤΑ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5

17	Ορφανουδάκης Γεώργιος	A ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΑΡΙΣΤΑ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 3 3/5
18	Παπαδάκης Δημήτριος	B' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΚΑΚΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 3/5
19	Παπαδάκης Εμμανουήλ	B' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΚΙΣΤΑ	*	ΜΕΤΡΙΩΣ	Δεν εξετάσθη εις όλα
20	Παπαδάκης Ιωάννης	A ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 7/10
21	Παπαδάκης Λεωνίδα	A' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10
22	Παπαουλάκης Χρήστος	B' ΓΥΜΝ. ΑΘΗΝ.	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 9/10
23	Περαντωνάκης Στυλιανός	ΕΞΕΤΑΣΙΜΟΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΛΙΣΤΑ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ
24	Πολιουδάκης Μίνως	A ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΡΤΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 9/10
25	Πολιτάκης Γεώργιος	B' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	Λ. ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ 4 1/5
26	Σαββάκης Γεώργιος	B' ΓΥΜΝ. ΗΡ.	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΡΤΙΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 1
27	Σαββάκης Χριστόδουλος	B' ΓΥΜΝ. ΗΡ.	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΡΤΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 3/10
28	Σιβάκης Μιχαήλ	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/2
29	Σκανδαλάκης Σταύρος	B ΓΥΜΝ. ΗΡ.	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 4/5
30	Σπινθάκης Εμμανουήλ	ΣΧΟΛΑΡ ΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3
31	Σπυριδάκης Κωνσταντίνος	B' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 9/10
32	Τρουλάκης Κωνσταντίνος	B' ΕΛΛ. ΒΙΑΝΝΟΥ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	ΚΑΚΙΣΤΑ	*	Δεν εξετάσθη εις όλα
33	Τσακιράκης Ευστράτιος	ΣΧΟΛΑΡ ΧΕΙΟ ΗΡ.	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5
34	Φουσανάκης Νικόλαος	B' ΓΥΜΝ. ΗΡ.	ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5
35	Χαρκιαδάκης Δράκων	ΣΧΟΛΑΡ ΧΕΙΟ ΗΡ.	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	ΚΑΚΩΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ 2
36	Χριστινίδης Νικόλαος	A ΓΥΜΝ. ΑΘΗΝΩΝ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ	ΚΑΛΩΣ	Λ. ΚΑΛΩΣ 4 3/5

Σημείωση 6^η (Σελ. 270 Διατριβής)

Τα εξετασθέντα μαθήματα στις εξετάσεις του 1882

Ενδιαφέρον έχουν τα θέματα στα οποία κλήθηκαν να απαντήσουν οι δάσκαλοι που εξετάστηκαν στις εξετάσεις του Σεπτεμβρίου του 1882.

Ιστορία

- Περί της εν Μαραθώνα μάχη
- Περί του Επαμινώνδους
- Περί του Λυσάνδρου

Ελληνικά

- Εδόθη αρχαίο κείμενο και ζητήθηκε η εξήγησή του

Μαθηματικά

- Εις πόσον χρόνον 480 γρόσια τοκίζόμενα προς 4 ½ τοις %, θα φέρωσι τόκον 65 γρ. και 30/40;
- Πόσα είδη τετραπλεύρων διακρίνομεν και πως ορίζεται έκαστον είδος αυτών;
- Ποιον στεραιόν ονομάζεται σφαίρα και τι κύβος;
- Πόσον βάρος αποβάλουσι τα σώματα εμβαπτιζόμενα εις το υγρόν;
- Ποιους αστέρας καλούμεν πλανήτας και ποιους απλανείς;
- Το κλάσμα 5/7 να τραπή εις δεκαδικόν.

Σημείωση 7^η (Σελ. 270 Διατριβής)

Μισθοδοσία και διορισμοί δασκάλων κατά το έτος 1882

Οι διορισμοί και η μισθοδοσία των δασκάλων κατά το σχολικό έτος 1882 – 1883 είναι οι παρακάτω:

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Χριστινίδης Νικόλαος	Α ΓΥΜΝ. ΑΘΗΝΩΝ	Λ. ΚΑΛΩΣ 4 3/5	Δεν φαίνεται να εργάζεται	
2	Επιτροπάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΚΑΛΩΣ 3 3/5	300γρ.	Αγ. Παρασκιές
3	Ζωγραφάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΝΕΠΟΛΕΩΣ	ΚΑΛΩΣ 3 3/5	300γρ.	Χάρακας
4	Ορφανουδάκης Γεώργιος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ 3 3/5	300γρ.	Τυμπάκι
5	Αλεξάκης Εμμανουήλ	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ 3 7/10	300γρ.	Γέργερη
6	Αποστολίδης Αντώνιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΚΑΛΩΣ 4	300γρ.	Ασίτες
7	Μανιουδάκης Ιωάννης	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΚΑΛΩΣ 4 1/5	Δεν φαίνεται να εργάζεται	
8	Πολιτάκης Γεώργιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΚΑΛΩΣ 4 1/5	300γρ.	Πόμπια
9	Ακрасάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10	250γρ.	Λούκια

10	Ανδρουλάκης Μιχαήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 3/10	250γρ.	Δαφνές
11	Νικολουδάκης Εμμαν.	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 4/5	250γρ.	Σκαλάνι
12	Σκανδαλάκης Σταύρος	Β ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 4/5	250γρ.	Κιθαρίδα
13	Δρετάκης Σπυρίδων	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10	250γρ.	Βόροι
14	Παπαδάκης Λεωνίδας	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 7/10	250γρ.	Κρουσώνας
15	Πολιουδάκης Μίνως	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 2 9/10	250γρ.	Ζαρός
16	Σπινθάκης Εμμανουήλ	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3	250γρ.	Μαγαρικάρι
17	Σιβάκης Μιχαήλ	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/2		Παραιτήθηκε
18	Λασιθιωτάκης Δημήτριος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΘΗΒΩΝ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5	250γρ.	Κράσι
19	Μανιδάκης Αντώνιος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5	250γρ.	Β. Ανώγεια
20	Ξενάκης Ιωάννης	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5	300γρ.	Βενεράτο
21	Τσακινάκης Ευστράτιος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5	250γρ.	Πλώρα
22	Φουστανάκης Νικόλαος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 1/5	250γρ.	Σίβας
23	Σαββάκης Χριστόδουλος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ 3 3/10	250γρ.	Μητρόπολη
24	Περαντωνάκης Στυλιανός	ΕΞΕΤΑΣΙΜΟΣ	ΜΕΤΡΙΩΣ	200γρ.	Πισκοπιανό
25	Βολικάκης Γεώργιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 4/5	200γρ.	Βορίζια
26	Παπαδάκης Ιωάννης	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 7/10	200γρ.	Καλνί- Καστέλι
27	Παπαουλάκης Χρήστος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΑΘΗΝ.	ΜΕΤΡΙΩΣ 1 9/10	200γρ.	Αχεντριάς
28	Χαρκιαδάκης Δράκων	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΜΕΤΡΙΩΣ 2		Δεν εργάστηκε
29	Επιτροπάκης Μιχαήλ	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΣ 2 2/5	200γρ.	Ινίου
30	Σαββάκης Γεώργιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 1		Παραιτήθηκε
31	Ζαχαριουδάκης Ανδρέας	Β ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 1 4/10	200γρ.	Καπετανιανά
32	Παπαδάκης Δημήτριος	Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 3/5	250γρ.	Καστελιανά
33	Σπυριδάκης Κωνσταντίνος	Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ 9/10	200γρ.	Εθιά
34	Διανευτάκης Φραγκίσκος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	Δεν εξετ. στην Ιστορία	200γρ.	Πιτσιδία
35	Παπαδάκης Εμμανουήλ	Β' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Δεν εξετάσθη εις όλα	200γρ.	Αμαριανό
36	Τρουλάκης Κων/νος	Β' ΕΛΛΗΝ. BIANNOY	Δεν εξετάσθη εις όλα	Δεν φαίνεται να εργάζεται	

Στον **Πίνακα 7** αναγράφεται μόνο η τελική βαθμολογία των εξετασθέντων δασκάλων:

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛΟΓΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΑΡΑΤΗΡ.
1	Βελεγράκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 2/3	Δεν διορίστηκε
2	Ζουριδάκης Βασίλειος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3	Δεν διορίστηκε
3	Ιδομενέως Ιωάννης	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 8/15	Δεν διορίστηκε
4	Κατζιλάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧΕΙΟ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 7/10	Δεν διορίστηκε
5	Μπαριτάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΒΙΑΝΝΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3 1/3	Δεν διορίστηκε
6	Πομποδάκης Νικόλαος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3 2/5	Δεν διορίστηκε
7	Ροδουσάκης Αριστείδης	Α' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 14/15	Δεν διορίστηκε
8	Σπετσάκης Εμμαν. του Ν.	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 3/5	Δεν διορίστηκε
9	Χρονάκης Αντώνιος	Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 8/15	Δεν διορίστηκε

Σημείωση 8^η (Σελ. 271 Διατριβής)

Τα μαθήματα στις εξετάσεις του 1883

Μερικές από τις ερωτήσεις στα μαθήματα που εξετάστηκαν οι υποψήφιοι δάσκαλοι το Σεπτέμβριο του 1883, είναι τα ακόλουθα:

Μαθηματικά

- *Πόσον τόκο φέρουνσι 600 γρόσια, τοκίζόμενα επί 5 μήνας προς 6%;*
- *Το κλάσμα $\frac{2}{5}$ να διαιρεθῇ δια του κλάσματος $\frac{3}{4}$, το δε ευρεθισόμενον πηλίκον να διαιρεθῇ δια του ακεραίου 8.*
- *Να διαιρεθῇ ο δεκαδικός 3,1415 διά του δεκαδικού 0,012.*

Θρησκευτικά

- *Περί Θείας Ευχαριστίας*

Ελληνικά

- *Τεχνολόγηση πρότασης και των λέξεων αυτής*

Ιστορία

- *Περί Θεμιστοκλέους*
- *Περί Μεγάλου Αλεξάνδρου*

Σημείωση 9^η (Σελ. 271 Διατριβής)

Κατάλογος με βαθμολογία εξετασθέντων δημοδιδασκάλων (1883)

Από τους παρακάτω δασκάλους που εργάστηκαν στην πορεία της σταδιοδρομίας τους στη Μεσαρά, οι Δρετάκης και Επιτροπάκης έδωσαν εξετάσεις και πάλι και βελτίωσαν σημαντικά τη βαθμολογία τους.

Οι υπόλοιποι 5 είναι νέοι δάσκαλοι, ένας εκ των οποίων διορίζονται για πρώτη φορά (Σπετσάκης).

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛ.	ΑΡΙΘΜ.	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Δρετάκης Σπυρίδων	Β' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	Λ. ΚΑΛΩΣ	8	300γρ.	Πρινιάς
2	Επιτροπάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ	Λ. ΚΑΛΩΣ	8	300γρ.	Αγ. Παρασκιές
3	Ιερωνυμίδης Ιωάννης	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	7	Δεν διορίστηκε	
4	Κηπαράκης Ευστάθιος	Β ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	6	Δεν διορίστηκε	
5	Κουτράκης Αλέξανδρος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	6	Δεν διορίστηκε	
6	Παπαδάκης Γεώργιος	ΣΧΟΛ. ΜΕΣΑΡΑΣ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	5	Δεν διορίστηκε	
7	Σπετσάκης Εμμαν. του Μ.	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	6 3/10	250γρ.	Σχοινιάς
8	Φραγκουλάκης Δημήτριος	ΑΠ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΣ		Δεν διορίστηκε	

Στον πίνακα 9 υπάρχει μια δεύτερη σειρά δασκάλων που βαθμολογήθηκε με το προηγούμενο (1882) σύστημα βαθμολογίας. Από αυτούς ο Διανευτάκης Φραγκίσκος είχε εξεταστεί και το 1882, αλλά δεν είχε ολοκληρώσει τις εξετάσεις, όπως και ο Κωνσταντίνος Τρουλάκης, ενώ οι Μπαριτάκης και Βολικάκης έδωσαν ξανά εξετάσεις για να βελτιώσουν τη βαθμολογία τους. Ο μεν πρώτος παρέμεινε σταθερός, ο δε δεύτερος τη μείωσε (Σύγκριση πινάκων).

Πίνακας 9

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛΟΓ.	ΑΡΙΘΜ.	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Διανευτάκης Φραγκίσκος	ΣΧΟΛΑΡΧ. ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3 1/12	250γρ.	Λούκια
2	Σπετσάκης Εμμαν. του Ν.	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3 1/2	250γρ.	Σχοινιάς
3	Πετράκης Κωνσταντίνος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	1 4/12	200γρ.	Σταυράκια
4	Βολικάκης Γεώργιος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	1 1/12	200γρ.	Βορίζια
5	Μπαριτάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛ. ΒΙΑΝΝΟΥ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 1/2	250γρ.	Τι
6	Καπετανάκης Μιχαήλ	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 8/12	250γρ.	Αχεντριάς
7	Περαντωνάκης	ΣΧΟΛΑΡΧ.	ΜΕΤΡΙΩΣ	2 4/12	200γρ.	Πισκοπιανό

	Στυλιανός	ΗΡ.				
8	Τρουλάκης Κωνσταντίνος	ΣΧΟΛ. BIANNOY	ΜΕΤΡΙΩΤΑΤΑ	1 2/12	200γρ.	Καστελλιανά

Σημείωση 10^η (Σελ. 272 Διατριβής)

Κατάλογος με βαθμολογία εξετασθέντων δημοδιδασκάλων (1884)

Το Σεπτέμβριο του 1884 εξετάζονται 8 δάσκαλοι, δύο όμως είναι από τη Μεσαρά.

Πίνακας 10

A A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥ ΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛΟ Γ.	ΑΡΙΘΜΟ Σ	ΜΙΣΘΟ Σ	ΣΧΟΛΕΙ Ο
1	Μαρκάκης Εμμανουήλ	Β΄ ΓΥΜΝΑΣ.	ΚΑΛΩΣ	3 11/15	350 γρ.	Ζαρός
2	Πομποδάκης Νικόλ.	Α΄ ΓΥΜΝΑΣ.	Σχ. ΚΑΛΩΣ	3 6/15	300 γρ.	Μιαμού

Σημείωση 11^η (Σελ. 272 Διατριβής)

Ερωτήσεις σε εξετασθέντα μαθήματα (1884)

Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους εξετασθέντες δασκάλους το Σεπτέμβριο του 1884, είναι οι ακόλουθες:

Παιδαγωγικά

- *Το μήλον*
- *Τα διάφορα στάδια διδασκαλίας του*

Θρησκευτικά

- *Περί της Ιεροσύνης*
- *Περί του Σολομώντος*

Γεωγραφία

- *Ακρωτήρια και κόλποι της Ελλάδος*
- *Οι κυριότεροι ποταμοί της Ευρώπης*
- *Περί Γαλλίας*

Μαθηματικά

- *Εις πόσα έτη 8500 γρόσια δίνουνσι τόκον 4.200 γρ. προς 6,08%;*

- Με 35γρ. 3πεν. Και 3 δρ. πόσας πλάκας σάπωνος θα αγοράσωμεν όταν έκαστος έχει 2 γρ. 2 πεν. Και 3 δρ.;

Ιστορία

- *Περί Σόλωνος*
- *Περί της εν Σαλαμίνι ναυμαχίας*
- *Περί του Επαμεινώνδους*

Ελληνικά

- *Αρχαίο κείμενο προς μετάφραση και γραμματικές παρατηρήσεις (χρονική αντικατάσταση του ρήματος «εκτάπτω») .*

Νέες εξετάσεις διεξάγει η εξεταστική επιτροπή το Δεκέμβριο, όπου δίδονται τα παρακάτω θέματα:

Γεωγραφία

- *Θάλασσαι, κόλποι και ποταμοί της Ευρώπης – Θέσεις αυτών*
- *Περί Ιταλίας*
- *Περί Ευρωπαϊκής Τουρκίας*

Θρησκευτικά

- *Περί του μυστηρίου της Ιεροσύνης*
- *Γέννησις Ιωάννου του Βαπτιστού*
- *Διαίρεσις των βασιλείων του Σολομώντος*

Ελληνικά

- *Αρχαίο κείμενο προς μετάφραση και γραμματικές παρατηρήσεις (αναγνωρίσεις των λέξεων «ωφθείναι και κεκομισμένον»).*

Ιστορία

- *Περί Σωκράτους*
- *Περί Θεμιστοκλέους*
- *Πόσα έτη διήρκεσε ο Πελοποννησιακός Πόλεμος;*

Παιδαγωγικά

Δεν ευρέθησαν διαγωνίσματα. Το μάθημα εξετάστηκε και οι υποψήφιοι έχουν βαθμό 0.

Σημείωση 12^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1885

Το Σεπτέμβρη του 1885 εξετάστηκαν 22 δάσκαλοι, από τους οποίους οι 7 σχετίζονται με Σχολεία της Μεσαράς:

Πίνακας 11

A A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥ ΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜΟΛΟ ΓΙΑ	ΑΡΙΘΜ ΟΣ	ΜΙΣΘ ΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Δασκαλάκης Εμμανουήλ	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚ ΟΥ	ΜΕΤΡΙΩΣ	2 4/15		Δεν εργάστηκε
2	Ζουριδάκης Βασίλειος	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	3	300γρ.	Καπετανια νά
3	Ιδομενέως Ιωάννης	Β' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 8/15	300γρ.	Πατσίδερο ς
4	Παπαδάκης Ιωάννης	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	Απορρίφθηκε			Δεν εργάστηκε
5	Ροδουσάκης Αριστείδης	Α' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 14/15	300γρ.	Μεγ. Βρύση
6	Σφακιανάκης Γεώργιος	Α' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 10/15	300γρ.	Αγ. Βαρβάρα
7	Χρονάκης Αντώνιος	Β' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	2 8/15	300γρ.	Γεράκι

Σημείωση 13^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1886

Οι εξετασθέντες Μεσαρίτες δάσκαλοι κατά το 1886 είναι:

Πίνακας 12

A A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜ Ο	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜ.	ΑΡ .	ΜΙΣΘΟ Σ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Ιερωνυμίδης Ιωάννης	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	7	250 γρ.	Βορίζια
2	Κουτράκης Αλέξ.	Α ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	6	250 γρ.	Πλώρα
3	Επιτροπάκης Ιωάννης	Γ' ΕΛΛΗΝΙΚΟ Υ	Λ. ΚΑΛΩΣ	8	300 γρ.	Αγ. Θωμάς
4	Κηπαράκης Ευστάθιος	Β ΓΥΜΝ. ΗΡΑΚΛ.	ΚΑΛΩΣ	6	250 γρ.	Καστελλιανά
5	Δρετάκης Σπυρίδων	Β' ΓΥΜΝΑΣ. ΗΡ.	Λ. ΚΑΛΩΣ	8	300 γρ.	Τυμπάκι

Σημείωση 14^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1887

11 συνολικά δάσκαλοι που σχετίζονται με τα Σχολεία της Μεσαράς, εξετάστηκαν κατά το 1887.

Πίνακας 13

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜ.	ΑΡ.	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Ανδρουλακάκης Φίλιππος	Λ. ΚΑΛΩΣ	8	350 γρ.	Άγ. Μύρων
2	Ανδρουλάκης Μιχαήλ	ΚΑΛΩΣ	6 11/30	300γρ.	Βενεράτο
3	Βελεγράκης Ιωσήφ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	4 29/30	250γρ.	Εθιά
4	Βλατάκης Δημήτριος	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	5 13/30	200γρ.	Πετροκεφάλι
5	Δασκαλάκης Εμμανουήλ	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	5 7/30	250γρ.	Αντισκάρι
6	Κρασαδάκης Ευάγγελος	ΚΑΛΩΣ	6 13/30	300γρ.	Γέργερη
7	Παπαδόπουλος Ιωάννης	ΚΑΛΩΣ	6	350γρ.	Άγ. Θωμάς
8	Σπετσάκης Εμμανουήλ του Μ.	ΚΑΛΩΣ	6 3/10	300γρ.	Ρογδιά
9	Σπετσάκης Εμμανουήλ του Ν.	ΚΑΛΩΣ	5 19/30	300γρ.	Παναγιά
10	Σπυριδάκης Κωνσταντίνος*	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	5 13/30	250γρ.	Αρχάνες
11	Τσαφαντάκης Νικόλαος	ΚΑΛΩΣ	5 17/30	300γρ.	Βορίζια
	* Βοηθός				

Σημείωση 15^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1888

Μόνο 2 δάσκαλοι από τη Μεσαρά εξετάστηκαν τη χρονιά αυτή. Μάλιστα ο ένας, Νικόλαος Φουστανάκης, ήταν δάσκαλος από το 1875. Είχε εξετασθεί το 1882 και είχε βαθμό «Σχεδόν Καλώς», ενώ τώρα ο βαθμός του έγινε «Καλώς».

Πίνακας 14

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜ.	ΑΡ.	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Θεοδοσάκης ή Παυλάκης Μιχαήλ	ΚΑΛΩΣ	5 22/30	225	Σχοινιάς
2	Φουστανάκης Νικόλαος	ΣΧ. ΚΑΛΩΣ	4 16/30	270	Πετροκεφάλι

Σημείωση 16^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1893

Οι δάσκαλοι το 1893 εξετάζονται προφορικά και γραπτά στα Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιερά Ιστορία και Γεωγραφία. Ήταν συνολικά 5 οι υποψήφιοι, άπαντες Γ΄ και Δ΄ Γυμνασιακής τάξης και 1 από αυτούς εργάστηκε στην περιοχή της Μεσαράς.

Πίνακας 15

ΑΑ	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ	ΓΝΩΣΕΙΣ	ΒΑΘΜ.	ΑΡ.	ΜΙΣΘΟΣ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Κατσουλάκης Εμμανουήλ	Γ΄ GYMN. HP.	ΚΑΛΩΣ	6		Καλό Χωριό

Σημείωση 17^η (Σελ. 273 Διατριβής)

Εξετασθέντες 1894

Εξετάζεται μόνο ένας μαθητής κατά το 1894 και η βαθμολογία τη χρονιά αυτή έχει παρανομαστή κλάσματος «36».

Πίνακας 16

A A	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥ ΜΟ	ΓΝΩΣΕΙ Σ	ΒΑΘΜ.	ΑΡ.	ΜΙΣΘΟ Σ	ΣΧΟΛΕΙΟ
1	Παπαδάκης Μιχαήλ	Γ΄ GYMN. HP.	ΜΕΤΡΙΩ Σ	3 1/6		Δεν εργάζεται αυτή τη χρονιά

Σημείωση 18^η (Σελ. 281 Διατριβής)

Προβλήματα στη σχολή Πιτσιδίων

Ας δούμε τα γεγονότα πως διαδραματίστηκαν.

Στις 25 Αυγούστου 1875 οι κάτοικοι των Πιτσιδίων στέλνουν επιστολή¹¹²⁴ στη Δημογεροντία, ζητώντας δάσκαλο, αφού πληροφορήθηκαν ότι ο Λιμπρίτης δεν θα είναι πλέον δάσκαλος στο Σχολείο τους.

Η είδηση ότι στο Σχολείο διορίστηκε δάσκαλος ο Δημήτριος Δεληγιαννάκης φέρνει τα πάνω κάτω, καθώς ως φαίνεται δεν είχε και τις καλύτερες σχέσεις με κάποιους ανθρώπους στα Πιτσίδα.

Στις 5 Σεπτεμβρίου ο Λεωνίδας Κουρμούλης, άνθρωπος επώνυμος της εποχής του και λίγα χρόνια αργότερα Δήμαρχος Πλατάνου, ενημερώνει¹¹²⁵ τη Δημογεροντία ότι πήγε στα Πιτσίδα το δάσκαλο και τον παρουσίασε στους Ιερείς και στους

¹¹²⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 98 – 773 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 25 Αυγούστου 1875).

¹¹²⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 313 ΑΔΗ: Έγγραφο του Λεωνίδα Κουρμούλη, προς τη ΔΗ, (Κουσές, 5 Σεπτεμβρίου 1875).

Δημογέροντες του χωριού, οι οποίοι: ...εὐχαρίστως ὑποδέχθησαν αὐτόν καί τοῦ ἔδωσαν τό κλειδί τοῦ Σχολείου.

Στη συνέχεια αναφέρει για τις προσπάθειες του Ιωάννη Σπινθάκη για να διώξει το δάσκαλο. Ο άνθρωπος αυτός πήγε στους Βόρρους, όπως γράφει ο Κουρμούλης και σε συνεργασία με τον πρώην δάσκαλο του Σχολείου Εμμανουήλ Λιμπρίτη, ετοίμασαν αναφορά και στη συνέχεια: ...ο εἰρημένος Σπιθάκης μεταβάς εἰς Πιτσιδία μετά τοῦ φίλου του Λιμπρίτου καί περιφέρεται ὁ κοῦς Σπιθάκης ἀπό οἰκίας εἰς οἰκίας ἐζητοῦσεν ὑπογραφάς ἡπιστεῦν νά εὔρεν τινας, οὐχί ὅμως ἀπό πρόσωπα σημαντικά ἦτοι Δημογέροντες, Ἐφόρους κ.λ.π., ἀλλά ἀπό πρόσωπα ἀσήμαντα οὔτινα δέν γνωρίζουν τό συμφέρον τῆς κοινότητος.

Στις 7 Σεπτεμβρίου οι Νικόλαος Κοτσιφάκης, Διδάσκαλος Γερμανάκης και Γεώργιος Σπινθάκης ενημερώνουν¹¹²⁶ τη Δημογεροντία ότι «τρέχει μεγάλο κακό εἰς τό χωρίον μας» και όλοι όσοι έχουνε παιδιά δεν θέλουν να τα αφήσουν να πάνε Σχολείο, γιατί έκανε 8 χρόνια δάσκαλος στο Σχολείο και οι μαθητές του, όπως γράφουν, δεν είδαν καμιά πρόοδο.

Στις 8 Σεπτεμβρίου¹¹²⁷ ο Γεώργιος Σπινθάκης, αδερφός του Ιωάννη, καταγγέλλει τον αδερφό του στη Δημογεροντία, ότι: ...ἐγύριζεν ἀπό σπίτι ἔως σπίτι καί ἐγύρευε ὑπογραφάς νά ἐμποδίσῃ τήν διαταγήν σας καί ἔκαμε τόσα ἀνακατόματα καθώς τό περασμένον ἔτος ὅπου ζεύρετε καί εἰς τό ἀποτέλεσμα τόσα ὅπου ἔγιναν καί ἦτον αἴτιος.

Επίσης αναφέρει ότι: ...ἐπληροφορήθηκα σήμερον ὅτι μέ ὑπέγραψε εἰς τό ἀναφερόμενον ἔγγραφον καί ἄς γνωρίσει ἡ Σεβαστή Δημογεροντίαν ὅτι ὅτι διαμαρτύρομε οὐδέποτε ὁμολόγησα ἢ πιστοποιήσα οὔτε ὑπέγραψα εἰς τό ἀναφερόμενον ἔγγραφον, ἀλλά εἶμαι σύμφωνος εἰς τάς πράξεις τοῦ Σεβαστοῦ Ἀγίου Μητροπολίτου Κρήτης και τῆς Σεβαστῆς Δημογεροντάς.

Τέλος ενημερώνει τη Δημογεροντία για την πορεία του Σχολείου και τη γνώμη των γονέων για το δάσκαλο: ...καί ὅσον διά τοὺς ἀνθρώπους ὅπου ἔχουν τά παιδιά, δέν μοῦ εἶπαν παράπονα ὅτι δέν μένουν εὐχαριστημένοι ὥς ἔφορος τοῦ

¹¹²⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 309 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 7 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹²⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 312 ΑΔΗ: Έγγραφο του Γεωργίου Σπινθάκη, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 8 Σεπτεμβρίου 1875).

Σχολείου όπου είμαι ότι δεν θα υπάγουν τα παιδιά εις τό σχολεῖον, ἀλλά εἶναι πράξεις μερικῶν ἀτόμων καί σᾶς τό φανερώνω καί ὅτι ἀγαπᾶτε κάμετε το.

Οι επιστολές συνεχίζονται και την ίδια ημέρα φτάνει στη Δημογεροντία ἄλλη επιστολή¹¹²⁸ με 18 υπογραφές οι οποίες στρέφει τα πυρά της κατά το διορισμό του δασκάλου στο Σχολεῖο των Πιτσιδίων: ... ὁ διδάσκαλος κ. Δημ. Δεληγιαννάκης ἐδίδαξεν ἐν τῷ χωρίῳ μας ἐπὶ ἔνδεκα σχεδόν κατὰ συνέχειαν ἔτη καί οὐδεμίαν πρόοδον ἔδειξεν κατὰ τήν χρονικὴν ταύτην περίοδον, ὡς κάλλιστα γνωρίζει τοῦτο καί ἡ Σεβαστή Δημογεροντία, μᾶς ἀπέστειλεν πρό δύο ἐτῶν ἱκανόν καί ἄξιον διδάσκαλον τόν κύρ. Ἐμμανουήλ Δ. Λιμπρίτην, σημερον δέ παραιτηθέντος τοῦ εἰρημένου ἱκανοῦ διδασκάλου παρατηροῦμεν ὅτι ἡ Α. Π. καί ἡ Σεβ. Δημογεροντία ἡ προϊσταμένη ἀρχή τῶν Σχολείων, πρὸς χάριν τοῦ προσπάτου τῆς Σχολῆς Κύρ. Ἐμμ. Σπινθάκη καί πρὸς χάριν τῆς προόδου τῆς νεολαίας τοῦ χωρίου μας, ἀπέστειλεν, καί πάλιν ἐν τῷ χωρίῳ μας τόν μὴ δείξαντα καρπὸν ἢ τουλάχιστον ὀλίγην πρόοδον εἰς τοὺς μαθητάς. Σᾶς διαβεβαιοῦμεν δέ ὅτι τόν ἀποσταλέντα διδάσκαλον κ. Δ. Δεληγιαννάκην οὐδόλως θέλομεν παραδεχθῇ ὅπως διδάξει τὰ φοιτῶντα τέκνα μας ἐν τῇ Σχολῇ, ἀλλὰ θέλομεν ἄλλον ἱκανόν καί ἄξιον διδάσκαλον διὰ τοὺς μαθητάς μας. Ὅθεν παρακαλοῦμεν τήν Α. Π. καί τὴ Σεβ. Δημογεροντίαν ὅπως μεταθέσει τοῦτον εἰς ἄλλην Σχολήν, διότι οὐδένα μαθητὴν ἐκ τῶν τέκνων μας θέλει διδάξει ἢ ἄλλως θέλομεν ἀναγκασθῇ νὰ ἀποτανθῶμεν πρὸς τὸν εὐεργέτην τῆς Σχολῆς πρὸς ἀποστολὴν ἱκανοῦ διδασκάλου.

Στις 13 Σεπτεμβρίου, ἄλλη επιστολή¹¹²⁹ φεύγει για τη Δημογεροντία, αὐτὴ τη φορά ὅμως ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Καμηλαρίου, οἱ οἱποῖοι ὅμως στηρίζουν το Δεληγιαννάκη και καταγγέλλουν το Σπινθάκη και τον κουνιάδο του Γεώργιο Γερμανάκη, ὡς υπαιτίους για την κατάσταση που δημιουργήθηκε: ... Ἡ Δημογεροντίαν ἔπεμπε διδάσκαλον εἰς χωρίον Πιτσίδα, ἐτοιμάσαμεν ὅλα μας τὰ παιδιὰ διὰ τό Σχολεῖον τότε ὁ κυριος Ιωάννης Σπινθάκης ἦλθεν εἰς τό χωρίον μας καί μᾶς ἐπαρακοινοῦσε νὰ ὑπογράψωμεν νὰ μὴν δεχθῶμεν τόν διδάσκαλον καί νὰ μὴ στέλνωμεν τὰ παιδιὰ μας εἰς τό σχολεῖον διότι αὐτός θὰ διώξῃ τόν διδάσκαλον καί ὅτι

¹¹²⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 319 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῶν Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσίδα 8 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹²⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 524 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῶν Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσίδα, 13 Σεπτεμβρίου 1875).

τοῦ περνᾶ νά φέρνει εἰς Πιτσιδία ὅποιον διδάσκαλον θέλει ἐμεῖς ὅμως ὑπακούοντες εἰς τόν διορισμόν τῆς Δημογεροντίας δεχόμεθα μετά εὐχαριστίσεως τόν διδάσκαλον Δημήτριον Δεληγιαννάκη διότι καί ἄλλοτε ἔκαμεν διδάσκαλος εἰς τό ἴδιον σχολεῖον καί ἡμεθα κατά πάντα εὐχαριστημένοι διά τοῦτο ἐπέψαμεν τά παιδιά μας εἰς Πιτσιδία ἐπειδή ὅμως ἀφοῦ ἦλθε ὁ Ἰωάννης Σπινθάκης εἰς Ἡράκλειον ὁ κουνιάδος του Γεώργιος Γερμανάκης ἔρχεται ὁλονέν εἰς τό χωρίον μας καί ἐμποδίζει τά παιδιά να μὴν πηγαίνουν εἰς τό σχολεῖον καί διά τῶν λόγων του ἐνοχλεῖ τό χωρίον μας παρακαλοῦμεν τήν Σεβαστήν Δημογεροντίαν νά διατάξῃ τά δέοντα διά νά μὴν ἐμποδίζεται ἡ πρόοδος τῶν τέκων μας. Τὴν ἐπιστολὴ υπογράφουν οἱ Δημογέροντες Καμηλαρίου Γεώργιος Χριστοφακάκης, Νικόλαος Χατζιδάκης, Αλεβίζος Χατζιδάκης καὶ Μανόλης Φανουργιάκης.

Νέα ἐπιστολὴ¹¹³⁰ με ἡμερομηνία 14 Σεπτεμβρίου στέλνεται στὴ Δημογεροντία ἀπὸ 56 κατοίκους τῶν Πιτσιδίων καὶ ἡ ὁποία στρέφεται κατὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Δεληγιαννάκη στο χωριό τους, ἐνὸς τονίζουν ὅτι: *...Ἡμεῖς ὡς ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μία καρδιά δὲν δεχόμεθα τόν τοιοῦτον διδάσκαλον.*

Στις 15 Σεπτεμβρίου 1291 (1875), μέσω τοῦ Επαρχοῦ Καινουργίου στέλνεται ἐγγραφο¹¹³¹ με 12 υπογραφές στὴ Δημογεροντία κατὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ δασκάλου.

Στις 19 Σεπτεμβρίου¹¹³² ὁ Ἐπαρχος Καινουργίου κάνει καὶ προσωπικὴ παρέμβαση στὴ Δημογεροντία ζητώντας τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ δασκάλου ἀφοῦ «οἱ περισσότεροι δὲν ἔχουνε εὐχαρίστηση», ὅπως γράφει χαρακτηριστικά.

Στις 22 Σεπτεμβρίου¹¹³³ ἡ Δημογεροντία διατάσσει τὴν ἀμοιβαία μετὰθεση τῶν δασκάλων τῶν Σχολείων Μητρόπολης Δημητρίου Λασιθιωτάκη καὶ Πιτσιδίων Δημητρίου Δεληγιαννάκη, προκειμένου νὰ ἐπέλθῃ ἡρεμία στο σχολεῖο. Ὅμως αὐτὸ δὲν θὰ γίνῃ, καθὼς οἱ κάτοικοι τῆς Μητρόπολης καὶ τῶν ἄλλων χωριῶν ποὺ τὰ παιδιά τους πηγαίνουν στο ἐκεῖ σχολεῖο δὲν θέλουν τὸν Δεληγιαννάκη καὶ ζητοῦν¹¹³⁴

¹¹³⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 546 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῶν Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσιδία 14 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 607 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῶν Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσιδία 15 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 828 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τοῦ ἐπαρχοῦ Καινουργίου, πρὸς τὴ ΔΗ, (Μοῖρες, 19 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³³ Βλ. Ἐγγραφο χωρὶς κωδικούς. Ἐγγραφο τῆς ΔΗ, πρὸς τοὺς δασκάλους Μητρόπολης Δημητρίου Λασιθιωτάκη καὶ Πιτσιδίων Δημητρίου Δεληγιαννάκη, (Ἡράκλειο, 22 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 100 – 001 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων τῆς Μητρόπολης, πρὸς τὴ ΔΗ, (Μητρόπολη, 1 Οκτωβρίου 1875).

από τη Δημογεροντία να: ...μή διορίση ως διδάσκαλον τόν Δημήτριον Δελιγιαννάκην καθότι οὔτος διαφιλονεικᾶται ἤδη ὑπό τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου ὁ πρότερον ἐδίδασκεν».

Στις 26 Σεπτεμβρίου νέα επιστολή¹¹³⁵ στέλνεται από τα Πιτσιδία στη Δημογεροντία, από τους κατοίκους φίλα προσκείμενους στο δάσκαλο, η οποίοι διαμαρτύρονται για την απομάκρυνση του δασκάλου γράφοντας: ...καί μάλιστα αὐτός ὁ διδάσκαλος τόν γνωρίζομεν τίμιον καί εὐάρεστον ἄνθρωπον διότι καί ἄλλωτε ἐχρημάτησε διδάσκαλος εἰς τό χωρίον μας καί ἐκτελοῦσε ἀκριβῶς τά διδασκαλικά του καθήκοντα. Ἄν ὅμως ὁ κυρ Ἰωάννης Σπινθάκης δύναται νά ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἡρημένος διδάσκαλος ἔπραξε ἐν τό διάστημα τῆς προηγούμενης διδασκαλίας του κανένα ἔγκλημα προσβάλλον τό διδασκαλικόν ἐπάγγελμα τότε ἡ Σεβαστή Δημογεροντία, ἄς πράξῃ ὅπως βούλεται. Ἄλλως διά τόν σκοπόν τοῦ κύρ Σπινθάκη νά μεταθέσῃ τόν διδάσκαλον καί ἀκυρώσῃ ἡ Δημογεροντία τήν ἀπόφασή της τοῦτο δέν τό θεωρούμεν δίκαιον καί ἂν τοῦτο γίνῃ τότε καί ἡμεῖς δικαίον λόγον δέ θά δεχθῶμεν ἄλλο διδάσκαλο. Η επιστολή φέρει 46 υπογραφές, μερικές από τις οποίες είναι ίδιες και στις επιτολές που δέχονται και δεν δέχονται το δάσκαλο...

Ο Δελιγιαννάκης μένει προσωρινά χωρίς σχολεῖο (το Δεκέμβριο του ιδίου έτους θα διοριστεί στο Ζαρό¹¹³⁶ κι η Δημογεροντία παρακαλεῖ¹¹³⁷ τους Δημογέροντες και τους Εφόρους του σχολείου να του επιτρέψουν να μείνει για λίγο διάστημα ...εἰς τήν οἰκειάν τοῦ Σχολείου σας εἰς ἣν καί πρότερον διέμενε... και τοῦτο: ...μέχρι οὔ οὔτος ευρη κατάλληλον οἶκημα ἵνα μεταφέρῃ τήν οἰκογένειάν του.

Στις αρχές του Οκτώβρη ο Έπαρχος καλεῖ τις αντιμαχόμενες πλευρές και κάνει συστάσεις. Ενημερώνοντας τη Δημογεροντία οι φίλα προσκείμενοι προς το δάσκαλο Δημογέροντες Δημοσθένης Παπαγιαννάκης και Μιχαήλ Διανευτάκης και οι Έφοροι Γεώργιος Σπινθάκης και Α. Σταυρακάκης γράφουν¹¹³⁸ για τους αντιπάλους τους: ...Προσβληθέντες ἀρκούντως μέ τά δέ ταῦτα ἔδωσαν ὑπόσχεση ἐνώπιον τοῦ κύρ

¹¹³⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 1032 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία 26 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 29 – 001 ΑΔΗ: Έγγραφο με το διορισμό Δελιγιαννάκη στο Ζαρό, (Ηράκλειο, 2 Δεκεμβρίου 1875).

¹¹³⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 1065 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΔΗ, προς τους κατοίκους Πιτσιδίων, (Ηράκλειο, 28 Σεπτεμβρίου 1875).

¹¹³⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 100 – 261 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 7 Οκτωβρίου 1875).

Ἐπαρχοῦ ὅτι εἰς τό ἐξῆς θέλουσι ησυχάσῃ καί ὅτι δέν θέλουσι ἐπέμβῃ εἰς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως εἰς τήν δημογεροντίαν καί οὕτως ἀπειλήσεν αὐτούς παραγγείλας ὁμῶς ὁ κυρ Ἐπαρχος πρὸς ἡμᾶς νά εἰδοποιήσομεν αὐτόν ἐν περιπρώσῃ καθήν παραβώσῃ τήν ὑπόσχесή των ταύτην διά νά τιμωρηθῶσι κατά τόν νόμον.

Ο δάσκαλος κάνει μια ὑστατή προσπάθεια¹¹³⁹ νά ξανανοίξει το σχολεῖο, ὁμῶς σταματά καί πάλι στην αντίδραση των κατοίκων: ...ἀλλά σήμερον βλέπομεν ὅτι μένει ὁ ἴδιος διδάσκαλος εἰς τό χωρίον καί προσκαλεῖ κάθε αὐγή διά τοῦ κουδουνιοῦ τούς μαθητές εἰς τό Σχολεῖον, ἀλλά οὔτε μαθητής προσῆλθεν οὔτε θά προσέλθῃ εἰς τάς παραδώσεις του.

Ἡ οικονομική κατάσταση του δασκάλου πρέπει νά εἶναι σε ἄθλια κατάσταση. Αὐτό προβληματίζει μερίδα των κατοίκων των Πιτσιδίων (41 υπογραφές), οἱ οἱοῖοι καί γράφουν¹¹⁴⁰ στη Δημογεροντία: ...ὅτι δέν εἶναι δίκαιον καί διατί νά γίνῃ ὁ δυστυχής οὔτος θύμα τῶν κοματισμῶν.

Επίσης περιγράφουν τήν κακή του οικονομική κατάσταση σημειώνοντας ὅτι: ...καθόσον εἶναι πλέον ἀδύνατον φέτος διά νά εὖρῃ διδασκαλικήν θέσιν επιτέλους ἄνευ ἔργου πῶς θέλει δυνηθῇ νά διαθρέψῃ τήν ἑπταμελή οἰκογένειά του ὅστις οὐ μόνον τόν μισθόν τοῦ ἐπαγγέματός του πορίζῃν τά πρὸς τροφήν αὐτῆς ἀναγκαῖα μὴ ἔχον ἄλλην τινά περιουσίαν.

Σεβασμιώτατε, πῶς θέλῃ δυνηθεῖ ὁ δυστυχής οὔτος διδδάσκαλος νά μεταφέρῃ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ τήν οἰκογένειάν του ἔγγυος οὔσα ἢ σύζυγός αὐτοῦ καί τά ἡμίσεια αὐτοῦ τέκνα ἀσθενεῖ καί ἡδίως ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καί ἡστερουμένων τῶν ἀπαιτουμένων ἐξόδων. Νομίζομεν Σεβασμιώτατε, ὅτι προτιμότερον εἶναι εἰς αὐτῶν νά μὴν ὑπάρχει εἰς τόν κόσμον παρά νά βλέπῃ τήν δυστυχῇ οἰκογένειά του ὑποφέρουσα τῆς πίνης κ. λ. εἰς ξένην ἐπαρχίαν, ἄνευ οὐδεμίας προστασίας συγγενούς τους.

Σεβασμιώτατε καί ἔντιμοι Δημογέροντες ἡμεῖς χάριν φιλανθρωπίας καί δικαίου δέν θέλομεν ποτέ παραδεχθῇ διά νά παυθῇ ἐφέτος καί μάλιστα ἐν τοιαύτῃ ἐποχῇ ὁ ἡρημένος Διδάσκαλος ἄνευ ἐγκλήματος, ἐπειδὴ ἐάν ἄλλος Διδάσκαλος διορισθῇ εἰς

¹¹³⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 99 – 369 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τοῦ δασκάλου, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσιδία, 9 Οκτωβρίου 1875).

¹¹⁴⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 100 – 832 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσιδία, 24 Οκτωβρίου 1875).

τήν θέσιν του τότε ἀμέσως καί ἡμεῖς θέλομεν ἀναφερθῇ ὅπου δηλ. κατά τοῦ διορισμένου αὐτοῦ καθὼς ἔπραξαν πρὸς ἐκδίκησιν ἡμῶν καί μάλιστα ἄνευ αἰτήσεως τινὲς συγχωριανοί μας ὥστε νά ἔχομεν πάλιν τὰ αὐτά καί χειρότερα.

Στο θέμα παρεμβαίνει και πάλι ο Ἐπαρχος Καινουργίου και Πυργιωτίσσης Μεχμέτ Ρεούφ ο οποίος ενημερώνει¹¹⁴¹ διεξοδικά τη Δημογεροντία για τα γεγονότα, αλλά και για το γεγονός ότι και οι κάτοικοι της Μητρόπολης δεν θέλουν τον Δεληγιαννάκη ως δάσκαλο. Για το λόγο αυτό ζητά από τη Κυβέρνηση να παρέμβη στη Δημογεροντία και να διατάξει την: *...τήν ἀπομάκρυνση αὐτοῦ πρὸς ἀποφυγὴν κακοῦ* .

Ὅχι μόνο δε διορίζεται νέος δάσκαλος στο σχολεῖο, αλλά και οι υποστηρίζοντες το Δεληγιαννάκη Πιτσιδιανοί (33 υπογραφές) στέλνουν νέα επιστολή¹¹⁴² στην οποία αναφέρουν ότι: *...ἀφοῦ οἱ ἡρημένοι συγχωριανοί μας ἐφάνησαν ἤδη ἄξιοι καί κατώρθωσαν διὰ ραδιουργίας αὐτῶν νά παυθῇ ὁ διδάσκαλος, παρακαλοῦμεν τὴ Σεβαστὴ Δημογεροντία νά μὴ προβῇ ἐφέτος πλέον διορισμόν ἑτέρου διδασκάλου καί τοῦτο διότι καθὼς αὐτοὶ ἔλεγον ὅτι δέν θά στέλνωσι τὰ τέκνα των εἰς τὸν μέχρι τοῦδε διδάσκαλον οὕτως καί ἡμεῖς δέ θά στέλνωμεν εἰς ἄλλον διδάσκαλον ἐφέτος.*

Στις 15 Νοεμβρίου οι Πιτσιδιανοί στέλνουν επιστολή¹¹⁴³ στη Δημογεροντία ζητώντας δάσκαλο. Την επιστολή υπογράφουν οι παπα – Γεώργιος και παπα Μιχαήλ, καθὼς και οι Δημογέροντες και οι Ἐφοροι του σχολείου. Τελικά διορίζεται δάσκαλος¹¹⁴⁴ στις 7 Φεβρουαρίου ο Νικόδημος Ιερομόναχος και οι χωριανοί στέλνουν τον Γεώργιο Φασουλάκη στο Ηράκλειο να παραλάβει τα βιβλία του σχολείου.

Στις 12 Φεβρουαρίου από την Αλεξάνδρεια παρεμβαίνει¹¹⁴⁵ με επιστολή του ο Εμμανουήλ Σπινθάκης, ζητώντας να διοριστεί δάσκαλος στο σχολεῖο, παρά τα προβλήματα που υπάρχουν. Η Δημογεροντία απαντά¹¹⁴⁶ στον Σπινθάκη για τις

¹¹⁴¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 100 – 026 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του ἐπάρχου, πρὸς τὴ ΔΗ, (Μοίρες, 2 Νοεμβρίου 1875).

¹¹⁴² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 099 – 684 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσίδα, 17 Νοεμβρίου 1875).

¹¹⁴³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 103 – 230 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, πρὸς τὴ ΔΗ, (Πιτσίδα, 15 Δεκεμβρίου 1875).

¹¹⁴⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 104 – 320 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου, (Πιτσίδα, 17 Φεβρουάριου 1876).

¹¹⁴⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 104 – 641 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του Εμμανουήλ Σπινθάκη, πρὸς τὴ ΔΗ, (Αλεξάνδρεια, 12 Φεβρουάριου 1876).

¹¹⁴⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 104 – 644 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς ΔΗ, πρὸς τὸν Εμμανουήλ Σπινθάκη (Ηράκλειο, 28 Φεβρουάριου 1876).

ενέργειες τις οποίες έχει κάνει προκειμένου να δοθεί λύση στο πρόβλημα των Πιτσιδίων.

Ο Σπινθάκης στέλνει επιστολή¹¹⁴⁷ και στους συγχωριανούς του κατοίκους των Πιτσιδίων τους οποίους και συμβουλεύει: *...Ἐνῶ λοιπόν εἴχατε τοιοῦτον καλόν διδάσκαλος (εννοεῖ τον Λιμπρίτη), οὐδεμία δέ περί τῆς ἠθικῆς του κατηγορία ὑπάρχει, διὰ ποῖον λόγον διηρεθήκατε εἰς κόμματα καί διαπληκτίζεσθε καί ἐπὶ τέλους ἀποβάλατε τόν διδάσκαλον αὐτόν γενόμενοι πρόξενοι μεγίστης βλάβης εἰς τό Σχολεῖον; Τί ἔχετε νά μοιράσετε μεταξύ σας; Ἡ διαίρεσις πάντοτε εἶναι καταστροφή καί βλάβη ἠθική δεινή. Ἐάν δέ ἐξακολουθήσητε τόν ὀλέθριον τοῦτο δρόμον δέν μπορεῖ ἄλλο παρά νά κλείσητε τό Σχολεῖον καί ν' ἀφήσητε τά τέκνα σας ἀμαθῇ καί τυφλά, μόνο διὰ νά ἱκανοποιήσητε ἄκαιρα πάθη.*

Σᾶς παρακαλῶ καί σᾶς ἐξορκίζω νά ὁμονήσετε καί καταπαύσετε τάς ἔριδας, νά προσλάβετε δέ καί πάλιν ὡς διδάσκαλον τοῦ Σχολείου ἐκεῖνον ὅστις παρήγαγε ἤδη καρπούς καί ὅστις παρέχει διὰ τῆς παιδείας του ἐχέγγυα ὁδόν διὰ τό μέλλον.

Ἡ ὅλη διαμάχη των τελευταίων χρόνων παραμέλησε τα της σχολῆς, με αποτέλεσμα ...νά ὀνομάζεται σταῦλος παρά σχολεῖον...¹¹⁴⁸ ὅπως υποστηρίζουν οι Ἱερεῖς, οι Δημογέροντες και οι Ἐφοροι της σχολῆς, με επιστολή τους προς τη Δημογεροντία. Το σχολεῖο εἶναι σε ἀθλία κατάσταση, αφού δεν υπάρχουν σῶα ούτε τα θρανία, ούτε τα πορτοπαράθυρα, ούτε και οι πίνακες. Για το λόγο αὐτό στέλνουν στο Ἡράκλειο τον Α. Σταυρακάκη να παραλάβει ἀπό το λογαριασμό του σχολείου 1.400 γρ. προκειμένου να γίνουν οι ἀνάλογες επισκευές.

Από τη μεριά του ο δάσκαλος ζητά¹¹⁴⁹ βιβλία καθώς μόνο λίγοι μαθητές ἔχουν τη δυνατότητα να τα αγοράσουν. Ανάμεσά τους εἶναι ο Τίτος Διανευτάκης, ο Μιχαήλ Κοτσιφάκης, ο Αριστείδης Τσαβολάκης, ο Εμμανουήλ και Φανούριος Γεωργίου Σπινθάκης, οι Κωνσταντῖνος και Γεώργιος Ἰωάννου Σπινθάκη και η μικρή κόρη του Α. Σταυρακάκη, Αρετή. Οι υπόλοιποι εἶναι ἀποροι, ὅπως γράφει, και: *... ἐνδείας οἱ περισσότεροι αὐτῶν εἰσὶν ἀνυπόδητοι καί γυμνοί. Προς το παρόν*

¹¹⁴⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 104 – 642 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του Εμμανουήλ Σπινθάκη, προς τους κατοίκους Πιτσιδίων, (Αλεξάνδρεια, 12 Φεβρουάριου 1876).

¹¹⁴⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 105 – 649 ΑΔΗ: Ἐγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδια, 14 Μαρτίου 1876).

¹¹⁴⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 105 – 647 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδια, 14 Μαρτίου 1876).

χρειάζεται 25 μικρά αλφαβητάρια και 30 μεγάλα και όταν έχει ανάγκη και άλλων βιβλίων θα ειδοποιήσει τη Δημογεροντία, καταλήγει.

Ο λογαριασμός του σχολείου¹¹⁵⁰, σύμφωνα με τα στοιχεία της Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας, παρουσιάζει την παρακάτω κίνηση:

* Συνολικό ποσό	39.845γρ.
* Αξία 400 εικοσοφράγκων	37.200γρ.
* Υπόλοιπο	2.645γρ.

Το σχολείο για να επισκευαστεί¹¹⁵¹ χρειάζεται είκοσι καντάρια ασβέστη, οκτώ μαυροπίνακες, πίνακες αναγνώσεως, έξι παράθυρα και μια κλειδωνιά, ενώ το συνολικό ποσό¹¹⁵² που θα κοστίσουν οι εργασίες ανέρχεται σε 1408 γρ.

Την 1^η Απριλίου ο δάσκαλος ενημερώνει¹¹⁵³ τη Δημογεροντία, ότι στο σχολείο φοιτούν 40 μαθητές από τους οποίους οι 2 είναι ικανοί για να φοιτήσουν στην Ελληνική Σχολή. Επίσης κάνει λόγο για την άθλια κατάσταση της σχολής, καθώς και για το γεγονός ότι οι περισσότεροι των μαθητών στερούνται τα αναγκαία βιβλία, λόγω φτώχειας. Η πρόοδος του σχολείου κάνει μικρά βήματα όπως γράφει.

Σημείωση 19^η (Σελ. 281 Διατριβής)

Τα προβλήματα συνεχίζονται...

Η χρονιά δεν κλείνει με τον καλύτερο τρόπο, καθώς ο δάσκαλος καταγγέλλει παρεμβάσεις στο έργο του σχολείου: *...Οί κύριοι Μανόλης Σπινθάκης, Νικόλαος Κοτσιφάκης καί Στυλιανός Κυπράκης δημογέροντες Πιτσιδίων καί οί κύριοι Ιωάννης Σπινθάκης, Ιωάννης Διανευτάκης, Γεώργιος Σπινθάκης καί Σταύρος Κυπράκης Έφοροι τῆς Σχολῆς αὐτῶν μοι ἔγραψαν τήν 29 λήγοντος ὅτι δέν θέλουν νά γείνωσιν ἐξετάσεις (ἐπρόκειτο δέ νά τελεσθῶσιν αὐται τό προσεχές Σάββατον) εἰς τό χωρίον των, ἐπειδή δέν ἐνεργήθησαν πρό τοῦ Αὐγούστου ὑπό τῆς Δημογεροντίας. Κατά συνέπειαν δέ ὁ Σπιθογιάννης ὑπῆγε σήμερον καί ἐκλείδωσε τήν Σχολήν ἀποπέμψας*

¹¹⁵⁰ Βλ. Έγγραφο χωρίς κωδικούς. Στοιχεία της ΧΟΤ, για το σχολείο Πιτσιδίων (Ηράκλειο, 13 Απριλίου 1876).

¹¹⁵¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 106 – 067 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 21 Μαρτίου 1876).

¹¹⁵² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 106 – 066 ΑΔΗ: Έγγραφο κατοίκων των Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 21 Μαρτίου 1876).

¹¹⁵³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 003 - 057 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσίδα, 1 Απριλίου 1876).

βιαίως απ' αὐτῆς ἐπτά ὅλων χωρίων μαθητάς διά νά μή δείξωσι κατά τήν ρηθεῖσαν ἡμέραν εἰς τούς γονεῖς των καί τήν κοινωνίαν τό προϊόν τῆς ἐπιμελείας αὐτῶν.

Ὡργίσθησαν δικαίως πάντες οἱ τῶν παιδίων γονεῖς κατά τῆς φρικώδους πράξεως ταύτης καί πᾶς φιλόμουσος κάτοικος ἐναγωνίως ἤδη προσμένων νά ἴδῃ ὅποια τιμωρία θά δοθῇ εἰς τόν ἐργάτην αὐτόν.

Βεβαίως αὕτη θα εἶναι παραδειγματική, καθόσον προσέλαβεν οὗτος ὁλόκληρον κοινωνίαν διά τρόπον ὥστε μέγαλον προσβλάπτει τήν ἠθικήν πρόοδον αὐτῶν ἡ δέ θύρα τῆς Σπινθακείου Σχολῆς παρά τήν γνώμην τοῦ ἀξιότιμου αὐτῶν ἱδρυτοῦ κλείεται αὐτῷ τοῦ λοιποῦ ἐν παιῖδας ξένων χωρίων¹¹⁵⁴.

Σημείωση 20^η (Σελ. 284 Διατριβής)

Προβλήματα και στη σχολή της Γέργερης

Πριν προλάβει να τελειώσει το σχολικό έτος 1884 - 1885 δημιουργούνται πρωτόγνωρα γεγονότα, τόσο για το ίδιο το χωριό, όσο και για την Κρήτη γενικότερα. Άγνωστοι πέταξαν πέτρες στο σχολείο, έριξαν κόπρανα ζώων στο σχολείο και ξέσχισαν τους καταλόγους μαθητών του σχολείου, αλλά και τα νέα βιβλία που είχαν δωριθεί από την Εφορεία στο σχολείο.

Αυτή η βάρβαρη καθ' όλα πράξη θα συγκλονίσει τους πάντες, θα γίνει λόγος για ανακρίσεις, διαμάχες, διχόνοιες και συγκρούσεις για το χωριό και θα διχάσει την κοινωνία της Γέργερης. Αλλά ας δούμε τα γεγονότα πιο αναλυτικά:

Πρώτες πληροφορίες για τα θέμα το έχουμε από μια επιστολή, με ημερομηνία 26 Σεπτεμβρίου 1885, της Τμηματικής Εφορείας προς τους εφόρους της σχολής και τους Δημογέροντες της Γέργερης. Έχει ενημερωθεί από τον Ανδρέα Κοκκινάκη, τον Διευθυντή του Δημοτικού σχολείου Αρρένων Ηρακλείου, που παρευρέθηκε στις εξετάσεις του σχολείου, προς το τέλος Ιουλίου. Με την επιστολή της αυτή, την πρώτη από μια σειρά άλλων που θα ακολουθήσουν, καταγγέλλει την βάρβαρη πράξη, σταματά τα μαθήματα στο σχολείο, σαν μέσω πίεσης των κατοίκων για να ανακαλύψουν και να αποκαλύψουν τον ένοχο ή τους ενόχους¹¹⁵⁵.

¹¹⁵⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 147 - 177 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Πιτσιδίων, προς τη ΔΗ, (Πιτσιδία, 30 Αυγούστου 1879).

¹¹⁵⁵ Βλ. ΚΑ 2.4- ΑΑ 08-435 ΑΔΗ: Επιστολή της Εφορείας στους κατοίκους της Γέργερης, με θέμα τα θλιβερά γεγονότα, (Ηράκλειο, 26 Σεπτεμβρίου 1885).

Με νέα επιστολή της, λίγες μέρες αργότερα – ημερομηνία 7 Οκτωβρίου 1885 – προς τους κατοίκους του χωριού, αναφέρει ότι γνωρίζει: *...ότι καταβάλετε ικανάς μέχρι τούδε ενέργειας προς αποκάλυψιν του ενόχου εκείνου όστις προέβη εις την γνωστήν εις την Σχολήν σας πράξιν. Συγκατατίθεται όπως επαναλυφθώσι εν αυτή τα μαθήματα, υπό τον όρο να αγοράσητε τα κατεστραφέντα βιβλία της Σχολής και να εξακολουθήσετε δραστηρίως εργαζόμενοι προς ανακάλυψιν του διαπράξαντος την βάρβαρην πράξιν¹¹⁵⁶.*

Συγχρόνως στέλνει επιστολή στο δάσκαλο, με την οποία τον καλεί να επιστρέψει στα καθήκοντά του¹¹⁵⁷.

Πάντως οι πρόκριτοι και οι δημογέροντες της Γέργερης, έχουν στείλει μία επιστολή στην Εφορεία Ηρακλείου, με την υποτιθέμενη έναρξη των μαθημάτων (7 Σεπτεμβρίου 1885) και ζητούν ως δάσκαλο, παρά τα γεγονότα που έγιναν, ξανά τον Διανευτάκη: *...διότι το παρελθόν έτος εμείναμεν κατά πάντα ευχαριστημένοι. Διότι ούτε εις τα κομματικά ανεκατεύθει, επέρασε τίμια και καλά¹¹⁵⁸.*

Στις 4 Νοεμβρίου ο δάσκαλος στέλνει αντίγραφο του μαθητολογίου του σχολείου και συγχρόνως γράφει ότι επαναλαμβάνει τα προσωρινώς διακοπέντα μαθήματα και ότι: *...μοι υποσχέθη η Εφορεία του χωριού, ότι θα αγοράσει τα κατεστραφέντα βιβλία του σχολείου, και η οποία φροντίζει προς ανακάλυψιν του ενεργήσαντος την γνωστήν προς υμάς πράξιν εις το σχολείον¹¹⁵⁹.* Στο παραπάνω αναφερόμενο μαθητολόγιο είναι γραμμένοι 42 μαθητές.

Μια μέρα όμως αργότερα νέα γεγονότα θα αναστατώσουν την κοινωνία του χωριού. Ας αφήσουμε την επιστολή του Δημάρχου Ζαρού προς την Εφορεία, επιστολή που υπογράφουν και οι Δημογέροντες και οι Πρόκριτοι της Γέργερης, και στην οποία γράφουν: *...Κατά την 5^{ην} Νοεμβρίου ε.ε. ενεφανίσθη προς εμέ ο Διδάσκαλος του χωριού μας Φ. Διανευτάκης και εδήλωσε υμίν ότι η πρώην γενομένη πράξις εις το Σχολείον του επανελύθη. Ήτοι έκαμε τις την κόπρον του επί πλακός και κατόπιν απέλειψε την θύραν και το κατωφλίον του Σχολείου. Συγχρόνως δε προσεκάλεσα τους Δημογέροντας και τοις διεκοίνωσα τα του Σχολείου γενόμενα, ως*

¹¹⁵⁶ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-541 ΑΔΗ: Επιστολή της Εφορείας στους κατοίκους της Γέργερης, με θέμα τα γνωστά προβλήματα, (Ηράκλειο, 7 Οκτωβρίου 1885).

¹¹⁵⁷ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-543 ΑΔΗ: Επιστολή της Εφορείας στο δάσκαλο (Ηράκλειο, 7 Οκτωβρίου 1885).

¹¹⁵⁸ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-315 ΑΔΗ Επιστολή των κατοίκων της Γέργερης στην Εφορεία που ζητούν δάσκαλο τον Διανευτάκη, (Γέργερη, 8 Σεπτεμβρίου 1885).

¹¹⁵⁹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-696/698 ΑΔΗ :Μαθητολόγιο του Σχολείου Γέργερης, (Γέργερη, 4 Νοεμβρίου 1885).

και δι' ιδίοις όμμασιν ίδων. Τινες εσκεύθησαν να αποσιωπηθεί ότι δήθεν θα επαναληφθεί και δι' ενέδρας να συλληφθεί ο ενεργών την κακήν αυτήν πράξιν.

Και τω όντι την δεκάτην τετάρτην Νοεμβρίου τω εδήλωσαν αυτοί οι ίδιοι ως εξής. Ήτο την εσπέραν των απόκρεων ο Διδάσκαλος μετά του Γεωργίου Τσιπλοστεφανάκη, Ιωάννου Κυριμάκη και Στυλιανού Ζαχαριουδάκη συνέτρωγον εις την οικείαν του Κωνσταντίνου Περδιάκη οικογενειακώς. Ενεφανίσθησαν ο Στέφανος Στεφανάκης και Πανάγος Βολικάκης και ο μεν Στέφανος επιτέθει κατά του Διδασκάλου με λόγους υβριστικούς, ήτοι προ ημερών έκαμον μίαν κόπρον εις το Σχολείον δεν την έφαγες; Συνάμα δε πίστη και Σταυρούς κλπ., τους οποίους εδήλωσαν ημίν τε και των υπογεγραμμένων ως και οι μετά του Διδασκάλου Κωνσταντίνος Περδιάκης, Ανδρέας Ζωρζάκης, Μανιός Μαλανδρής, Γεώργιος Τσιπλοστεφανάκης. Εν τω μεταξύ δε τούτο ο Δημοδιδάσκαλος υπεχώρησε μετά του Ιωάννου Κυριμάκη πρώτον ο Ιωάννης και κατόπιν ο Διδάσκαλος φέρων μεθ' εαυτού την λύραν ήν έπαιζε ο Ιωάννης. Ο δε Πανάγος Βολικάκης ενέδρευε τον Διδάσκαλον έξω της οικείας του Κωνσταντίνου Περδιάκη, ίνα λάβει δια της βίας την λύρα από του Διδασκάλου . Και επειδή δε αυτός δεν την έδωκεν εξέφρασε τους εξής λόγους κατά του Διδασκάλου ήτοι άτιμον, κερατά, γιβεντισμένον, ότι να τον αφήσουν να τον σκοτώσει . Ως ήτον παρόν οι Γεώργιος Ζερβακάκης, Ιωάννης Κακουλάκης ίτινες τον εκράτησαν.

Και επειδή κατά την παρακαλεστικήν επιστολήν μας προς την Εφορείαν ίνα διατάξει τον δάσκαλον να επαναλάβει τα κατά την διαταγήν σας τα διακοπέντα μαθήματα του Σχολείου, επί τη υποσχέση ότι θέλομεν ενεργήσει προς ανακάλυψιν του ενεργήσαντος την πρώην γενόμενην πράξιν εις το Σχολείον. Και επειδή ανεκαλύφθησαν ως και οι ίδιοι ενηργήσαντες πράξιν έπεται ότι αυτοί οι ίδιοι ενήργησαν ως την πρώτην ...» ¹¹⁶⁰

Σχεδόν αμέσως στέλνονται από τη Γέργερη προς την Εφορεία δύο επιστολές, για το ίδιο θέμα. Η πρώτη από τον παλιό δάσκαλο Κωνσταντίνο Ιερωνυμάκη, ο οποίος παραθέτει όχι μόνο τα γεγονότα, αλλά και την άποψη του κυρίως κατηγορουμένου Στέφανου Στεφανάκη. Γράφει μεταξύ των άλλων: ...Ο Στέφανος τώρα λέγει ότι ο δάσκαλος είναι η αιτία και έγιναν όσα έγιναν εις το Σχολείον, ενώ είναι αυτά όσα λέγει ολωσδιόλου ψέματα, για να δικαιολογήσει την μπερμπαθιά του. Μάρτυρες υπάρχουν και τον ήκουσαν ότι είπε ότι εγώ το έκαμα και αν δύναστε πρέπει

¹¹⁶⁰

Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-774 ΑΔΗ: Επιστολή του Δημάρχου Ζαρού και των Δημογερόντων και Προκρίτων της Γέργερης, με αφορμή τα γνωστά θλιβερά γεγονότα, (Γέργερη, 17 Νοεμβρίου 1885).

να τον τιμωρήσετε..¹¹⁶¹. Η επιστολή δεν απευθύνεται στην Τμηματική Εφορεία, αλλά στον Πουλακάκη.

Η άλλη των επιστολών, με αποστολέα τον Πάρεδρο του Ειρηνοδικείου Καινούργιου Μιχαήλ Στεφανάκη και αποδέκτη τον ίδιο το Μητροπολίτη. Ο Στεφανάκης ρίχνει στις ευθύνες στον Διανευτάκη και τους λόγους των επεισοδίων σε έρωτα του δασκάλου. Μάλιστα επειδή: *...η πράξις του γνωστοποιήθει εις πολλά πρόσωπα του χωριού, εγώ ομού μετά του Κωνσταντίνου Ιερωνυμάκη την Παρασκευήν πρωίν του είπομεν: Δάσκαλε δεν κάνεις εδώ, διότι θα σε σκοτώσουν. Να ζητήσεις να σε μεταθέσουν. Και αντί να πράξει τούτο ενήργησε αναφορά δια κομματισμού...*¹¹⁶².

Η Εφορεία και ο Δήμαρχος Ζαρού, στέλνουν την υπόθεση στο Ειρηνοδικείο Ηρακλείου, για τα περαιτέρω και η τάξη στο χωριό και στο σχολείο επανέρχεται σιγά – σιγά¹¹⁶³ & ¹¹⁶⁴.

Η ένταση πρέπει να υπόβoscε καθ' όλο το σχολικό έτος. Και τούτο γιατί λίγο πριν τη λήξη του, 20 Ιουλίου 1886, μια νέα επιστολή φθάνει στην Τμηματική Εφορεία, η οποία καταγγέλλει το δάσκαλο ότι έκλεισε αυθαίρετα το σχολείο και έφυγε και ότι αυτό το γεγονός είναι σημάδι ότι αυτός δημιούργησε τα γνωστά γεγονότα του περασμένου χρόνου. Γράφουν οι κάτοικοι μεταξύ των άλλων: *...σας εκφράζομεν μετά βαθυτάτης λύπης μας ότι ο κύριος Φραντζέσκος Διανευτάκης νυν δάσκαλος του χωριού μας δυστυχώς από τον παρελθόντα Ιούνιον έκλεισε το σχολείον μας και έφυγε χωρίς να τελειώσει το έτος και να δώσει εξετάσεις. Και αποδίδομεν την αιτία ότι αι αισχραί πράξεις του σχολείου μας ήσαν έργο του. Και επειδή προηγουμένως μας είχατε γράψει να προσπαθήσομεν δια παντός μέσου να ανακαλυφθεί ο αίτιος να τιμωρηθεί και να πληρώσει 500 γρόσια αποζημίωσιν του σχολείου μας. Και επειδή ένεκα των πράξεων του κυρίου διδασκάλου αποδεικνύεται ότι είναι ένοχος των προηγουμένων αισχρών πράξεων του σχολείου. Και σας παρακαλούμεν θερμώς όπως εκ των μισθών κρατήσετε 500 γρόσια προς αποζημίωσιν του σχολείου μας.*

¹¹⁶¹ Βλ. ΚΑ 2.4 – ΑΑ 08-775 ΑΔΗ: Επιστολή του Κ. Ιερωνυμάκη στο Πουλακάκη, για τα γνωστά γεγονότα, (Γέργερη, 18 Δεκεμβρίου 1885).

¹¹⁶² Βλ. ΚΑ 2.4- ΑΑ 08-777 ΑΔΗ: Επιστολή του Μιχαήλ Στεφανάκη στην Εφορεία, για τα γνωστά γεγονότα, (Γέργερη, 18 Νοεμβρίου 1885).

¹¹⁶³ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 08-795 ΑΔΗ: Επιστολή της Εφορείας στο Δήμαρχο Ζαρού, με θέμα τα γνωστά γεγονότα (Ηράκλειο, 20 Νοεμβρίου 1885).

¹¹⁶⁴ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 08-919 ΑΔΗ: Επιστολή του Δημάρχου Ζαρού στην Εφορεία, για τα γεγονότα, (Ζαρός, 4 Δεκεμβρίου 1885).

*Μετά την αναχώρησιν του κυρίου δασκάλου αμέσως έπρεπε να σας γράψωμεν, αλλά αφήκαμεν την φροντίδα εις τον κύριον Δήμαρχον ως επόπτην των σχολείων δια να γράψει τα επόμενα και δεν γνωρίζομεν αν σας έγραψεν ή όχι...*¹¹⁶⁵.

Ο δάσκαλος αρνείται το γεγονός, ότι δηλαδή εγκατέλειψε το σχολείο του από την 30η Ιουνίου και η Εφορεία στέλνει επιστολή στο Δήμαρχο Ζαρού να ερευνήσει το θέμα και να της απαντήσει¹¹⁶⁶. Ο Δήμαρχος απαντώντας στην παραπάνω επιστολή, βεβαιώνει την απουσία του δασκάλου, προβάλλοντας 2 βασικούς λόγους. Πρώτον ότι προσέβαλαν τον ίδιο και το σχολείο του με τις πράξεις του, αυτοί που τις έκαναν και δεύτερο ότι φοβήθηκε για τη ζωή του, αφού τον είχαν απειλήσει ότι θα τον σκοτώσουν¹¹⁶⁷.

Στο τέλος η Εφορεία δεν πληρώνει το δάσκαλο, που διαμαρτύρεται...¹¹⁶⁸.

Σύμφωνα με της καταστάσεις μισθοδοσίας των δασκάλων – και αυτό είναι το μόνο στοιχείο που έχουμε μέχρι στιγμής -, ο Διανευτάκης συνέχισε τα μαθήματα στο σχολείο της Γέργερης και κατά το επόμενο σχολικό έτος και μάλιστα μέχρι και το Δεκέμβριο μήνα του 1886, οπότε και απολύθηκε. Σχετικά με την απόλυσή του υπάρχει δημοσιευμένη από τον Στέφανο Γοντικάκη στο βιβλίο του «Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ», μια υποσημείωση η οποία αναφέρει ότι: *...Απολύεται λόγω εγκληματικών πράξεων. Ξαναδιορίζεται το Σχολικό Έτος 1887 – 1888 σε Καμηλάρι ..., χωρίς όμως να αναφέρει περισσότερες λεπτομέρειες.*¹¹⁶⁹.

Αυτό θα είναι και το τελευταίο γεγονός από το πολυτάραχο πέραςμα του Διανευτάκη από το σχολείο της Γέργερης, που δυστυχώς όμως θα δολοφονηθεί λίγα χρόνια αργότερα (1898), λίγο έξω από το χωριό του, τα Πιτσίδα.

Σημείωση 21^η (Σελ. 299 Διατριβής)

Δημοτικό σχολείο Αγίας Βαρβάρας

Σύννεφα εμφανίζονται στις αρχές Δεκεμβρίου 1890 στις σχέσεις του δασκάλου της Αγίας Βαρβάρας Ιωάννη Παπαδόπουλου με τους κατοίκους του

¹¹⁶⁵ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 09-565 ΑΔΗ: Επιστολή των κατοίκων της Γέργερης για την αποχώρηση του δασκάλου από το σχολείο, (Γέργερη, 20 Ιουλίου 1886).

¹¹⁶⁶ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 09-587 ΑΔΗ: Επιστολή της Εφορείας στο Δήμαρχο Ζαρού, σχετική με την απουσία του δασκάλου, (Ηράκλειο, 18 Αυγούστου 1886). Και ΚΑ 2.4-ΑΑ 09-610 ΑΔΗ: Επιστολή του Δημάρχου Ζαρού Μιχαήλ Καρανδινού, σχετικά με τη απουσία Διανευτάκη (Ζαρός, 7 Σεπτεμβρίου 1886).

¹¹⁶⁷ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 09-610 ΑΔΗ: Επιστολή του Δημάρχου Ζαρού Μιχαήλ Καρανδινού, σχετικά με τη απουσία Διανευτάκη και με ημερομηνία 7 Σεπτεμβρίου 1886.

¹¹⁶⁸ Βλ. ΚΑ 2.4-ΑΑ 09-641 ΑΔΗ: Αναφορά του Διανευτάκη στην Εφορεία, που ζητά τους μισθούς του, (Πιτσίδα, 18 Σεπτεμβρίου 1886).

¹¹⁶⁹ Στέφανου Γοντικάκη «Η παιδεία στην Κρήτη» (1878 – 1889)», Ηράκλειο 1992, Εκδοτική φροντίδα: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, σελίδα 307.

χωριού, όταν οι Ιωάννης και Νικόλαος Καμπιτάκης, στέλνουν επιστολή¹¹⁷⁰ προς τον Μανολάκη Λογιάδη στην οποία καταγγέλλουν το δάσκαλο ότι: *...δέν διδάσκει τούς μαθητάς τακτικά καί ἔχει τώρα 11 ἡμέρας ὅπου δέν ἦλθεν καί σᾶς παρακαλοῦμεν νά τόν διατάζετε ἤ νά ἔλθῃ νά διδάσκῃ τούς μαθητάς κανονικά ἤ νά μᾶς ἐστείλετε ἄλλον, διότι θά ἔλθουν οἱ χωριανοί νά κάμουν ἀναφοράν ἐπειδή δέν κάθεται τακτικά εἰς τό χωρίον Αγία Βαρβάρα.*

Στις 7 Ιανουαρίου 1891 ο Παπαδόπουλος στέλνει έγγραφο¹¹⁷¹ στην Εφορεία την οποία ενημερώνει ότι στο σχολείο φοιτούν 35 μαθητές.

Στις επόμενες ημέρες τα γεγονότα διαδραματίζονται με μεγάλη ταχύτητα. Στις 17 Ιανουαρίου ο Παπαδόπουλος στέλνει επιστολή¹¹⁷² στην Εφορεία με την οποία διαμαρτύρεται γιατί ο Νικόλαος Καμπιτάκης του πήρε τα κλειδιά του σχολείου, επειδή έλειπε κάποιες ημέρες στο Ηράκλειο, αφού στην Αγία Βαρβάρα είχε χιονίσει και το σχολείο ήταν κλειστό. Την ίδια ημέρα κάτοικοι του χωριού με δική τους επιστολή¹¹⁷³ καταγγέλλουν το δάσκαλο ότι δεν εκτελεί τα καθήκοντά του όπως πρέπει. Συγκεκριμένα τον κατηγορούν ότι κάθεται λίγη ώρα στο σχολείο και μετά φεύγει για τον Άγιο Θωμά, αδιαφορεί για το σχολείο και απουσιάζει τακτικά.

Στις 18 Ιανουαρίου η Εφορεία διατάζει¹¹⁷⁴ τον Καμπιτάκη να παραδώσει τα κλειδιά, διαφορετικά θα αναγκαστεί να κλείσει το σχολείο. Στις 21 του ίδιου μήνα οι κάτοικοι της Αγίας Βαρβάρας επανέρχονται με νέα επιστολή¹¹⁷⁵ στην οποία σημειώνουν ότι ο δάσκαλος επί 4 μήνες δεν δούλεψε ούτε τον ένα, ενώ για τον Ιανουάριο γράφουν ότι δεν έκανε μάθημα ούτε 5 ημέρες. Μάλιστα δηλώνουν ότι δεν έχουν κανένα δικό τους για να θέλουν με αυτό τον τρόπο να τον διορίσουν δάσκαλο και αυτό που κάνουν γίνεται μόνο από αγάπη για το σχολείο.

¹¹⁷⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 270 – 057 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων της Αγίας Βαρβάρας, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 4 Δεκεμβρίου 1890).

¹¹⁷¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^β – 30 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 7 Ιανουαρίου 1891).

¹¹⁷² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 12^β – 58 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 17 Ιανουαρίου 1891).

¹¹⁷³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 270 – 054 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων της Αγίας Βαρβάρας, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 17 Ιανουαρίου 1891).

¹¹⁷⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^β – 59 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τον Καμπιτάκη, (Ηράκλειο, 18 Ιανουαρίου 1891).

¹¹⁷⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 270 – 058 ΑΔΗ: Επιστολή κατοίκων της Αγίας Βαρβάρας, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 21 Ιανουαρίου 1891).

Ο δάσκαλος μη μπορώντας να κάνει μάθημα ζητά μετάθεση¹¹⁷⁶ για το σχολείο της Αυγενικής ή στο Καλνί Καστέλλι. Η Εφορεία ετοιμάζει αμοιβαία μετάθεση¹¹⁷⁷ των δασκάλων της Αυγενικής Παναγιώτη Ελευθερίου και της Αγίας Βαρβάρας Ιωάννης Παπαδόπουλου, που όμως τελικά δεν πραγματοποιείται, αφού ο δάσκαλος της Αυγενικής αρνείται να φύγει. Τελικά ο Παπαδόπουλος μετατίθεται στο Καλνί – Καστέλλι¹¹⁷⁸ και στην Αγία Βαρβάρα επαναδιορίζεται ο Γεώργιος Σφακιανάκης¹¹⁷⁹ όπως αποφασίζει η Εφορεία¹¹⁸⁰ στη συνεδρίαση της στις 27 Φεβρουαρίου 1891. Ο Σφακιανάκης αρχίζει μαθήματα¹¹⁸¹ στις 17 Μαρτίου και η ηρεμία επανέρχεται και πάλι στο σχολείο.

Σημείωση 22^η (Σελ. 300 Διατριβής)

Ο δάσκαλος είναι και γραμματέας του Δημάρχου

Καλοκαίρι 1886. Νέα προβλήματα διαφαίνονται στην πολυτάραχη ιστορία του σχολείου του Χάρακα, καθώς μια αναφορά του Λοχαγού της Χωροφυλακής Μονοφατσίου και Ρίζου Νικολάου Θειακάκη, καταγγέλλει το Σιββάκη, ότι παραμελεί τα καθήκοντά του, αφού συνεχίζει να εργάζεται ως γραμματέας του Δημαρχείου, λαμβάνοντας μάλιστα επιπλέον μισθό 100 γρόσια: *...Φέρω εἰς γνώσιν ὑμῶν ὅτι ὁ Δημοδιδάσκαλος Χάρακος Μιχαήλ Σιββάκης, παρά τῆς ὑμετέρας διαταγῆς καὶ ἐγγυκλίου ἐκτελεῖ καθ' ὅλον το λῆγον σχολικόν ἔτος καὶ καθήκοντα γραμματέως τοῦ Δημαρχείου Χάρακος, καὶ πολλάκις ἐν ἐργασίμοις ἡμέρας παραλείπον τά καθήκοντα μεταβαίνει εἰς διάφορα χωρία χάριν τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Δημαρχείου πρὸς βλάβην τῶν μαθητῶν του καὶ ἀπέναντι τοῦ εὐτελοῦς ὑπομισθίου τῶν 100 γρ. ἅτινα παρά τοῦ δημοτικοῦ ταμείου λαμβάνει τοῦ ὧς εἴρηται Δημαρχείου. Μὴ ἀρκούμενος δέ ὁ κύριος οὗτος εἰς τὴν παρανομίαν του ταύτην ἤρξατο ἐσχάτως νά μέ διαβάλλῃ ... εἰς τοὺς ὑπὸ ἐμοῦ Χωροφύλακας καὶ να συστεί αυτοῖς ἀπείθειαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν¹¹⁸².*

Για το ίδιο θέμα επιστολές στη Τμηματική Εφορεία έστειλαν οι Έφοροι του σχολείου Αναγνώστης Κοκκολάκης και Γεώργιος Ρουκουνάκης, καθώς και ο πρόην

¹¹⁷⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 270 – 056 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 23 Ιανουαρίου 1891).

¹¹⁷⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 270 – 055 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, (Ηράκλειο, 3 Φεβρουαρίου 1891).

¹¹⁷⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^β – 108 ΑΔΗ: Μετάθεση του δασκάλου, (Ηράκλειο, 10 Μαΐου 1891).

¹¹⁷⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^α – 145 ΑΔΗ: Διορισμός δασκάλου, (Ηράκλειο, 18 Σεπτεμβρίου 1890).

¹¹⁸⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 582 Πρακτική Τμηματική Εφορείας / 27 Φεβρουαρίου 1891

¹¹⁸¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12^β – 91 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου, προς την ΤΜΕ, (Αγία Βαρβάρα, 19 Μαρτίου 1891).

¹¹⁸² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 537 ΑΔΗ: Αλληλογραφία αφορώσα τη σχολή Χάρακα, (13 Ιουνίου 1886).

Δήμαρχος Χαράλαμπος Αγγελιδάκης, με τις οποίες ζητούν τη μετάθεση του Σαββάκη. Η Εφορεία διαμηνύει στον δάσκαλο, ότι αν συνεχίσει θα του κοπεί ο μισθός από την 1^η Σεπτεμβρίου¹¹⁸³ & ¹¹⁸⁴ & ¹¹⁸⁵.

Καταπέλτης είναι η έκθεση του καθηγητή Αντωνίου Αρετάκη, ο οποίος και επισκέφτηκε το Χάρακα στις εξετάσεις. Οι μαθητές του Σαββάκη ...οὐδεμίαν ἀπολύτως πρόοδον ἔδειξαν... και μάλιστα οι μαθητές της Δ' και της ανωτέρας τάξης, όχι μόνο δεν διδάχθηκαν Γραμματική και Αριθμητική, αλλά δεν γνώριζαν καν ότι υπάρχει το μάθημα της Γεωγραφίας. Και αφού οι μαθητές των παραπάνω τάξεων που προετοιμαζόταν για να φοιτήσουν στο Ελληνικό σχολείο, είχαν αυτή την αντιμετώπιση από το δάσκαλο : ... δύναται τις νά ἐννοήσῃ καί περί τῶν κατωτέρων, περί ὧν περιττόν κρίνω νά ἀναφέρω ἰδίᾳ, ἀρκούμενος μόνον εἰς τό νά προσθέσω, ὅτι εἰς ἀπάσας ταῖς τάξεις ταύτοις τά πάντα ἐδιδάχθησαν ἀτελῶς καί μετά ἀπιστεῦτω τη ἀληθείᾳ ἀλιγωρίας.

Αλλά ποια είναι η αιτία αυτών των πραγμάτων; ...Αιτία ὅλων ταύτων εἶναι, ὡς ἐπληροφορήθην, οὐχί ἡ ἀμέλεια τῶν μαθητῶν ἢ ἡ ἀφιλομουσία τῶν γονέων αὐτῶν, ἀλλ' αὐτός οὗτος ὁ διδάσκαλος». Και τούτο γιατί: «... οὗτος πρό τόν διορισμόν του ὡς δημοδιδάσκαλος, φέρει ὡς ἔμαθον καί διορισμόν Γραμματέως της Δημαρχίας, τῆς ἐδρευούσης αὐτῶ εἰς τῷ χωρίῳ τούτῳ. Συνεπεία τούτου ἐν οἵαδήποτε ἡμέρα καί ὥρα ἂν προσκληθῇ ἐν τῷ Δημαρχεῖον, ἵνα ἐκτελέσῃ τά χρέη Γραμματέως, διακόπτει προθύμως καί μετά πάσης εὐκολίας τά μαθήματά του και σπεύδει ἐκεῖθε ἢ συντάσσει ἐντός τοῦ Σχολείου δημοτικά ἔγγραφα. Ἐτσι ο Σαββάκης: ... εἶναι πλέον ὁ δεξιός βραχίων τοῦ αὐτόθι ἀκαμάτου καί ἀνικάνου Δημάρχου, εἰς οὐδέν σχεδόν προβαίνοντος ἄνευ τῆς συμβουλῆς καί συγκαταθέσεως τοῦ Γραμματέως τούτου. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη τοῖς Σχολείοις παρατυπία. Ἐντεῦθεν ἡ ἡμιτελής διδασκαλία τῶν μαθημάτων, μή λαμβάνοντος τοῦ διδασκάλου τόν ἀπαιτούμενον χρόνον. Ἐντεῦθεν αἱ πολλάί τοῦ διδασκάλου ἀπουσίαι καί ἡ ἀδιαφορία του πρὸς εἰλικρινή ἐκτέλεσιν τῶν

¹¹⁸³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 538 ΑΔΗ: Αλληλογραφία αφοορώσα τη σχολή Χάρακα, (15 Οκτωβρίου 1886).

¹¹⁸⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 539 ΑΔΗ: Αλληλογραφία αφοορώσα τη σχολή Χάρακα, (5 Σεπτεμβρίου 1886).

¹¹⁸⁵ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 669 ΑΔΗ: Αλληλογραφία αφοορώσα τη σχολή Χάρακα, (15 Οκτωβρίου 1886).

διδασκαλικῶν του ὑποχρεώσεων. Ἐντεῦθεν αἱ πολλαὶ τῶν μαθητῶν ἀπουσίαι ὧν ἔνιοι κατὰ τὸν ἔλεγχον τῆς προόδου των ἔχουσιν 200. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ αἰτία ἐπιτέλους ἀποθάρρυναν τῶν γονέων, μὴ στελλόντων τοὺς παῖδας των εἰς τὸ Σχολεῖον καὶ ἔχθιστα ὅλων σχεδὸν πρὸς τὸν διακείμενον. Διότι ἐδύναντο ἔκ τέ τοῦ Χάρακος καὶ ταῖς πέντε χωρίων νὰ φοιτοῦσιν εἰς τὸ Σχολεῖον τοῦτο πλέον τῶν 70 μαθητῶν, ἐνεγράφησαν ὅμως εἰς τὸ μητρώον τῆς Σχολῆς 33 μόνον, ἀλλὰ καὶ τούτον κατὰ μικρὸν ἀποσυρθένταις, παρουσιάσθησαν εἰς τὰς ἐξετάσεις 14, ἀτελέστατα καὶ οὗτοι δεδιδασμένοι. Ὅθεν πρὸς πρόληψιν τῆς τελείας τοῦ Σχολείου ἀποσυνθέσεως, ἢ τῆς ἐπί ματαίῳ ἐκκενώσεως τοῦ Ἐφορειακοῦ Ταμείου, δεόν νὰ λάβῃ ἡ Σεβαστὴ Ἐφορεία τὴν δεοῦσαν πρόνοιαν σχετικῶς πρὸς τὸν δάσκαλον αὐτόν...¹¹⁸⁶.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ δάσκαλος θα συνεχίσει καὶ τὴν ἐπόμενη χρονιά στο σχολεῖο τοῦ Χάρακα.

Σημείωση 23^η (Σελ. 300 Διατριβῆς)

Δήμαρχος κατὰ δασκάλου...

Το σχολικὸ ἔτος 1886 - 1887 διορίζεται¹¹⁸⁷ δάσκαλος στο σχολεῖο τοῦ Τυμπακίου ὁ Σπυρίδων Δρετάκης ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ἀπὸ το συγκεκριμένο χωριό¹¹⁸⁸.

Ἡ ὅλη συμπεριφορὰ ὅμως τοῦ δασκάλου φαίνεται νὰ δημιουργεῖ προβλήματα. Ἐτσι στις 20 Ἀπριλίου ἡ Εφορεία ζητᾷ ἀπὸ τὸν Δήμαρχο Τυμπακίου νὰ ἐρευνήσῃ ἀν ὁ Δρετάκης: ...δὲν ἐκτελεῖ ἐπιμελῶς τὰ διδασκαλικά καθήκοντα του, ἀλλ' ἐνίοτε μὲν καταγίνεται εἰς ἐμπορικὰς ὑποθέσεις, ἄλλοτε δὲ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀπουσιάζει εἰς Ρέθυμνον¹¹⁸⁹.

Ἡ ἀπάντησις τοῦ Δημάρχου εἶναι καταπέλτης. Κατηγορεῖ τὸν Δρετάκη ὅτι ἀπουσιάζει συνεχῶς ἀπὸ το σχολεῖο του, ὅτι ἔχει καφενεῖο, ἐνὸς γυνὰ καὶ στο χωριό καὶ κάνει τὸν ἔμπορο. Ἐπίσης τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἀναμίχθηκε σὲ κομματικὰς υποθέσεις τῆς ἐπαρχίας¹¹⁹⁰. Στις 9 Μαΐου ἡ Εφορεία καλεῖ σὲ ἀπολογία τὸν Δρετάκη¹¹⁹¹. Ἐπίσης

¹¹⁸⁶ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04^α – 279 ΑΔΗ: Ἐκθεσις τοῦ Ἀντωνίου Δρετάκη, πρὸς τὴν ΤΜΕ, (Ἡράκλειο, 20 Ὀκτωβρίου 1886).

¹¹⁸⁷ Βλ. ΑΔΗ – Βιβλίο Σχολείων Σελ. 120

¹¹⁸⁸ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 09 – 656 ΑΔΗ: Διορισμὸς δασκάλου (Τυμπακί, 23 Σεπτεμβρίου 1886).

¹¹⁸⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 150 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς ΤΜΕ, πρὸς τὸν Δήμαρχο Τυμπακίου, (Ἡράκλειο, 20 Ἀπριλίου 1887).

¹¹⁹⁰ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 225 ΑΔΗ: Ἀπάντησις τοῦ Δημάρχου, πρὸς τὴν ΤΜΕ, (Τυμπακί, 28 Ἀπριλίου 1887).

¹¹⁹¹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 175 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς ΤΜΕ, πρὸς τὸν δάσκαλο, (Ἡράκλειο, 9 Μαΐου 1887).

ένα μήνα αργότερα ζητά από τον Ιωάννη Δριμάκη Ειρηνοδίκη Πυργιωτίσσης να ελέγξει αν ο δάσκαλος πηγαίνει στο σχολείο του και να τον ρωτήσει αν εξακολουθεί τα μαθήματα¹¹⁹². Στις 13 Ιουνίου η Εφορεία ενημερώνει το Δήμαρχο ότι ο Δρετάκης υποσχέθηκε να είναι στο εξής επιμελής και τακτικός στην εκτέλεση των καθηκόντων του, ενώ τον διαβεβαιώνει ότι μετά το πέρας των μαθημάτων θα μετατεθεί σε άλλη Σχολή¹¹⁹³. Τα προβλήματα φαίνεται όμως να μην έχουν τελειωμό, καθώς ο Δρετάκης με επιστολή του στην Εφορεία διαμαρτύρεται ότι ο Δήμαρχος ...δέν δίδει τό κλειδί του Σχολείου...¹¹⁹⁴. Ο Δρετάκης δεν εργάζεται την επόμενη χρονιά στο σχολείο του Τυμπακίου.

Κεφάλαιο πέμπτο

Μαθητικός πληθυσμός

Σημείωση 2^η (Σελ. 305 Διατριβής)

Η εφαρμογή του νόμου του 1889

Η πιστή εφαρμογή του νόμου που επιχείρησε να κάνει το 1889 η Τμηματική Εφορεία Ηρακλείου, δηλ. να κλείσουν τα Σχολεία στα οποία φοιτούσαν λιγότεροι από 30 μαθητές, είχε ως αποτέλεσμα από τα 32 λειτουργούντα Σχολεία στη Μεσαρά, να κλείσουν τα 19.

Σχολικό έτος 1889 - 1890						
ΑΑ	ΕΠΑΡΧΙΑ	ΔΗΜΟΣ	ΧΩΡΙΟ	Μ/ΤΑΙ	Μ/ΤΡΙΑΙ	ΣΥΝ.
1	Καينουργίου	Πλατάνου	Αντισκαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
2	Καينουργίου	Πλατάνου	Ανώγεια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
3	Καينουργίου	Πλατάνου	Βασιλική	Το Σχολείο είναι κλειστό		
4	Καينουργίου	Πλατάνου	Μιαμού	Το Σχολείο είναι κλειστό		
5	Καينουργίου	Πλατάνου	Πετροκεφαλίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
6	Καينουργίου	Πλατάνου	Πλώρα	48	5	53
7	Καينουργίου	Πλατάνου	Πόμπια	79	10	89
8	Καينουργίου	Αμπελούζου	Μητρόπολη	68	0	68
9	Καينουργίου	Ζαρού	Βορίζα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
10	Καينουργίου	Ζαρού	Γέργερη	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
11	Καينουργίου	Ζαρού	Ζαρός	50	0	50
12	Καينουργίου	Ζαρού	Παλιάμα	Το Σχολείο είναι κλειστό		
13	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Καμηλαρίου	Το Σχολείο είναι κλειστό		
14	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Πιτσίδα	46	0	46

¹¹⁹² Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 217 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς τον Ειρηνοδίκη, (Ηράκλειο, 3 Ιουνίου 1887).

¹¹⁹³ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 224 ΑΔΗ: Έγγραφο της ΤΜΕ, προς το Δήμαρχο Τυμπακίου, (Ηράκλειο, 13 Ιουνίου 1887).

¹¹⁹⁴ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 235 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου, προς την ΤΜΕ, (Τυμπάκι, 2 Ιουλίου 1887).

15	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Σίβας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
16	Πυργιωτίσσης	Τυμπακίου	Τυμπάκι	64	0	64
17	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Βόρροι	50	0	50
18	Πυργιωτίσσης	Κισσών	Μαγαρικάρι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
19	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Άγιος Θωμάς	Το Σχολείο είναι κλειστό		
20	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Αγίας Βαρβάρας	Το Σχολείο είναι κλειστό		
21	Μονοφατσίου	Μ. Βρύσης	Μεγάλης Βρύσης	40	0	40
22	Μονοφατσίου	Χάρακα	Ασήμι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
23	Μονοφατσίου	Χάρακα	Καπετανιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
24	Μονοφατσίου	Χάρακα	Λούκια	Το Σχολείο είναι κλειστό		
25	Μονοφατσίου	Χάρακα	Χάρακας	32	0	32
26	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Αχεντριά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
27	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Εθιά	Δεν υπάρχουν στοιχεία		
28	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Ινι	Το Σχολείο είναι κλειστό		
29	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Καστελλιανά	Το Σχολείο είναι κλειστό		
30	Μονοφατσίου	Σχοινιά	Σχοινιάς	30	0	30
31	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Αρκαλοχώρι	21	0	21
32	Μονοφατσίου	Αρκαλοχωρίου	Πατσίδερος	Το Σχολείο είναι κλειστό		
	ΣΥΝΟΛΟ			528	15	543

Σημείωση 3^η (Σελ. 323 Διατριβής)

Ο αριθμός των κοριτσιών στα σχολεία της Μεσαράς

ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1870					
ΕΠ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ		Μ. ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΒΑΣ. ΑΝΩΓΕΙΩΝ	54	53	1	Κ.Α. 2,4 - ΑΑ 2 - 147/148/12-3-1874
2	ΒΟΡΙΖΙΩΝ	18	18	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 081 – 004 / 4-4 - 1874
3	ΓΕΡΓΕΡΗΣ	68	68	0	Κ.Α. 2.4 Α.Α. 03-022/023/22-10-1875
4	ΖΑΡΟΥ	55	55	0	ΚΑ 2-ΑΑ105-1099/1102 / 30-3-1876
5	ΠΟΜΠΙΑΣ	47	43	4	ΚΑ 2.4 - ΑΑ 2 - 165/171 / 9-3-1874
6	ΠΛΩΡΑΣ	30	30	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 096 – 137 / 8-6 - 1875
	ΣΥΝΟΛΟ	272	267	5	
ΕΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΒΟΡΩΝ	34	29	5	ΚΑ 2 - ΑΑ 96-349/350 / 18 - 6 - 1875
2	ΠΙΤΣΙΔΙΩΝ	65	63	2	ΚΑ 2 – ΑΑ 96 – 334 / 30 -5- 1875
3	ΣΙΒΑ	58	54	4	ΚΑ 2,4-ΑΑ 2-131/133 / 12-3-1874
4	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	80	78	2	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 2 – 175 / 21 -3- 1874
	ΣΥΝΟΛΟ	237	224	13	
ΕΠ. ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΩΝ	22	22	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 103 – 339/12-1- 1876
2	ΠΡΕΒΕΛΙΑΝΩΝ	37	37	0	ΚΑ 2.4 - ΑΑ 02-186/5-5-1874

3	ΧΑΡΑΚΑ	42	42	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 95 – 91/19 -5- 1875
4	ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ	50	42	8	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 03 – 008/26-3-1876
	ΣΥΝΟΛΟ	151	143	8	
ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1880					
ΕΠ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΑΝΤΙΣΚΑΡΙΟΥ	35	24	11	ΚΑ 2.4 - ΑΑ 09-342/ 7-10-1887
2	ΒΑΣ. ΑΝΩΓΕΙΩΝ	29	29	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 496 15 -12-1884
3	ΒΑΣΙΛΙΚΗ	40	37	3	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 11 – 185/1-3- 1888
4	ΒΟΡΙΖΙΩΝ	40	40	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 8 – 13 / 1-1- 1885
5	ΓΕΡΓΕΡΗΣ	42	39	3	ΚΑ 2.4 – ΑΑ 09-038 / 16-1- 1886
6	ΖΑΡΟΥ	23	23	0	ΚΑ 2.4 - ΑΑ 07-665/14-12-1884
7	ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ	28	28	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 724 / 30 -12- 1884
8	ΜΙΑΜΟΥΣ	27	27	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 8 – 594 – 31 -10- 1885
9	ΠΑΛΙΑΜΑΣ	23	19	4	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 670 / 16 -12-1884
10	ΠΟΜΠΙΑΣ	87	78	9	ΚΑ 2.4 – ΑΑ 09 – 333 / 31-3-1886
11	ΠΛΩΡΑ	34	32	2	ΚΑ2,4-ΑΑ 08-264/30-9-1885
	ΣΥΝΟΛΟ	408	376	32	
ΕΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΒΟΡΩΝ	40	38	2	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7-196 / 6-10-1884
2	ΠΙΤΣΙΔΙΩΝ	46	44	2	Κ.Α. 2.4 – Α.Α. 7 – 472 Έγγραφο Χ.Χ.
3	ΣΙΒΑ	85	85	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7-321 / 30-12- 1884
4	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	67	67	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 330 / 30 -11- 1884
5	ΚΑΜΗΛΑΡΙΟΥ	49	38	11	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 10 – 805 30 -12- 1887
6	ΜΑΓΑΡΙΚΑΡΙΟΥ	26	26	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 8-481 Έγγραφο Χ.Χ.
	ΣΥΝΟΛΟ	313	298	15	
ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1880					
ΕΠ. ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	32	31	1	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 7 – 476 /30 -10- 1884
2	ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ	22	22	0	ΚΑ 2,4 - ΑΑ 07-451/30-12-1884
3	ΑΣΗΜΙΟΥ	22	20	2	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 396/ 30 -12- 1896
4	ΑΧΕΝΤΡΙΑΣ	11	10	1	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 –453 / 29 -9- 1885
5	ΕΘΙΑΣ	17	16	1	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 04 – 041 / 12 -2- 1881
6	ΙΝΙΟΥ	13	13	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 – 526 / 5-10-1885
7	ΚΑΠΕΤΑΝΙΑΝΩΝ	21	21	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 –718 / 30-12- 1884
8	ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΩΝ	37	37	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 152 – 133 / 18-1- 1880
9	ΛΟΥΚΙΑΣ	24	24	0	ΚΑ2,4-ΑΑ 07-370/30-10- 1884
10	ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΥΣΗ	24	24	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 617 / 8 -12- 1884
11	ΠΑΤΣΙΔΕΡΟΣ	30	29	1	ΚΑ2,4-ΑΑ 08-881/30-12- 1885
12	ΣΧΟΙΝΙΑ	20	20	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 08 – 680 / 8 -11- 1885
13	ΧΑΡΑΚΑΣ	35	35	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 07 – 310 / 27-9-1884
	ΣΥΝΟΛΟ	308	302	6	

ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1890					
ΕΠ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΥ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΒΑΣ. ΑΝΩΓΕΙΩΝ	56	56	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 133 / 2 - 2 - 1896
2	ΒΟΡΙΖΙΩΝ	38	38	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13α-409 / 30-12- 1895
3	ΓΕΡΓΕΡΗΣ	53	52	1	ΚΑ 2 – ΑΑ 346 – 029 / 29-10-1896
4	ΖΑΡΟΥ	49	47	2	ΚΑ 2.4-ΑΑ 14-35 / 2-1-1896
5	ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ	70	68	2	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 056 / 31 - 1 - 1895
6	ΜΙΑΜΟΥΣ	27	23	4	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 135 – 15 - 2 - 1896
7	ΠΟΜΠΙΑΣ	107	88	19	ΚΑ 2 – ΑΑ 296 – 056 / 10 - 3 - 1892
	ΣΥΝΟΛΟ	400	372	28	
ΕΠ. ΠΥΡΓΙΩΤΙΣΣΗΣ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΒΟΡΩΝ	34	25	9	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14-36/ 2-1-1896
2	ΜΑΓΑΡΙΚΑΡΙΟΥ	39	39	0	Κ.Α 2.4 Α.Α. 13-230 / 30-10-1894
3	ΠΙΤΣΙΔΙΩΝ	35	30	5	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 368 / 1 - 12 - 1896
4	ΣΙΒΑ	96	93	3	ΚΑ 2.4 - ΑΑ 14-148 / 29-2-1896
5	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ	46	46	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13α – 405 / 30 - 12 - 1895
	ΣΥΝΟΛΟ	250	233	17	
ΕΠ. ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ		ΜΕΣΟΣ ΟΡΟΣ			
ΑΑ	ΣΧΟΛΕΙΑ	ΑΡ. ΜΑΘ.	ΑΓΟΡ.	ΚΟΡ.	ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΓΓΡΑΦΟΥ
1	ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ	45	37	8	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13 – 175 / 30 - 5 -1894
2	ΑΓΙΟΣ ΘΩΜΑΣ	38	37	1	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 356 / 30 - 11 -1896
3	ΑΣΗΜΙΟΥ	22	20	2	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 396/ 30 -12- 1896
4	ΕΘΙΑΣ	16	16	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 13 ^α –308 / 3 - 1 -1896
5	ΚΑΠΕΤΑΝΙΑΝΩΝ	30	29	1	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 222 – 29 -3- 1896
6	ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΩΝ	23	22	1	ΚΑ 2 – ΑΑ 337 – 139 / 29 - 2 - 1896
7	ΛΟΥΚΙΑΣ	30	30	0	ΚΑ 2 – ΑΑ 346 –042 / 4 - 11 - 1896
8	ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΥΣΗ	32	32	0	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 12β – 046 / 11 - 1 - 1891
9	ΧΑΡΑΚΑΣ	42	39	3	ΚΑ 2,4 – ΑΑ 14 – 210 / 5 - 3 - 1896
	ΣΥΝΟΛΟ	278	262	16	

Σημείωση 4^η (Σελ. 324 Διατριβής)

Εγγράμματοι και Αγράμματοι χριστιανοί και οθωμανοί

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΑΥΡΑΚΗ 1881										
	ΕΓΓΡΑΜΜΑΤΟΙ					ΑΓΡΑΜΜΑΤΟΙ				
	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΟΘΩΜΑΝΟΙ			ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ		ΟΘΩΜΑΝΟΙ		
ΔΗΜΟΣ	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΑΡ.	ΘΗΛ.	ΣΥΝ.
Πλατάνου	371	26	1	*	398	1469	1773	74	80	3396
Αμπελούζου	95	3	94	28	220	415	460	440	441	1756
Ζαρού	128	15	9	10	162	1118	1240	320	307	2985
Τυμπακίου	282	*	*	*	282	892	1182	*	*	1182

Κισσών	51	1	24	5	81	532	516	228	231	1507
Αρκλοχωρίου	35	5	95	53	189	293	257	892	825	2267
Μεγ. Βρύσης	142	26	115	42	325	453	568	875	793	2689
Σκοινιά	51	*	19	2	72	499	514	567	490	2070
Χάρακα	97	7	78	30	212	1084	1117	989	893	4083
Τεφελίου	*	*	90	48	138	18	6	722	603	1349
ΣΝΟΛΟ(1)	1252	83	525	218	2079	6773	7633	5107	4663	23284
ΣΥΝΟΛΟ(2)	1335	6,21%	743	29,34%		14406		9770		
ΠΟΣΟΣΤΑ	8,50%		7,60%			91,50%		92,40%		

Παράρτημα

Αποδελτίωση τοπικού Ηρακλειώτικου τύπου

Εφημερίς «Νέα Εβδομάς»

Εκδότης και συντάκτης Στυλιανός Αλεξίου

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ"			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	64	9/3/1886	Δικαστική διαμάχη μεταξύ ΜΙΝΩΣ και Σταυράκη
2	85	13/8/1886	Σχετικά με ομιλία του Ζ. Θειακάκη
3	85	13/8/1886	Σχετικά με τις εξετάσεις στο Σχολείο Κρουσώνα
4	85	13/8/1886	Σχετικά με τον έπαρχο Ιεράπετρας
5	98	16/8/1886	Εκλογές στις Αγιές Παρασκιές
6	98	16/8/1886	Μέθοδο Γερμανικής από καθηγητή Γυμνασίου Χανίων
7	98	16/8/1886	Χαλαζόπτωση στο Γεράκι
8	98	16/8/1886	Βεντέτα στα Σφακιά μεταξύ Λιάπιδων και Τσιριντάνιδων
9	98	16/8/1886	Απόπειρα δολοφονίας του Ιερέα Μιχ. Παπαηλιάκη
10	98	16/8/1886	Επεισόδια Οθωμανών - Χριστιανών στο Ηράκλειο
11	103	21/12/1886	Γιορτασμός στη Σητεία
12	103	21/12/1886	Γιορτασμός στην Ιεράπετρα
13	103	21/12/1886	Σχετικά με τις επιστολές Σκουντάκη Μίνου κατά Απ. Στεφανίδη
14	105	4/1/1887	Σχετικά με τις επιστολές Σκουντάκη Μίνου κατά Απ. Στεφανίδη
15	115	15/3/1887	Φόνος στο Πετροκέφαλο
16	115	15/3/1887	Ζωοκλοπή στο Μονοφάτσι
17	115	15/3/1887	Τραυματισμοί στον Πλάτανο
18	115	15/3/1887	Εκλογές στις Αγιές Παρασκιές
19	115	15/3/1887	Για τις εκλογές στο Νομό
20	119	12/4/1887	Η νόθευση του Κρητικού Ελαιολάδου
21	119	12/4/1887	Απαγωγή Ειρηνοδικείου
22	119	12/4/1887	Επιδημία οστρακιάς στο Ηράκλειο
23	119	12/4/1887	Προσηλυτισμός ορθοδόξου

24	119	12/4/1887	Προβλήματα στον Αποκόρωνα
25	196	2/8/1888	Διαδήλωση γονέων στο Ηράκλειο για προβλήματα στα Σχολεία
26	196	2/8/1888	Έκλεψαν τα χαλινάρια των αλόγων του Διοικητή στις Μοίρες
27	196	2/8/1888	Συνεδρίασε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος
28	196	2/8/1888	Απολύθηκε ο Εμμ. Αλεξίου από την Ε Σ Ηρακλείου
29	196	2/8/1888	Προβλήματα με τις δασκάλες του Παρθεναγωγείου
30	215	22/3/1889	Άρθρο κατά των υποψηφίων βουλευτών που είναι δάσκαλοι

Εφημερίς Ηράκλειον

Διευθυντής και υπεύθυνος συντάκτης Αντ. Βορεάδης, Εκδότης Στυλ.

Μ. Αλεξίου, Ηράκλειο

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ"			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	2	19-8-1893	Ποια τα σχολεία μας και ποιαι αι απαιτήσεις μας παρ' αυτών (Α' μέρος)
2	3	26-8-1893	*Το Β' μέρος του άρθρου
3	2	19-8-1893	Ανακοίνωση του Κρητικού Γυμνασίου, Για την έναρξη των μαθημάτων
4	8	30/9/1893	*Στατιστική για τα Σχολεία του Ηρακλείου
			*Εγκύκλιος της Εφορείας για τα διδασκόμενα μαθήματα
			*Πληροφορίες για το Γυμνάσιο Νεαπόλεως
5	10	14/10/1893	Συνέχεια του άρθρου των Φ. 2 και 3
6	12	28-10-1893	Άρθρο με τίτλο: "Οι δάσκαλοί μας"
	13	23-12-1893	* Άρθρο για την ίδρυση ιεροδιδασκαλείου στην Κρήτη
7	22	6-1-1893	* Είδηση για απεργία των δασκάλων στα Χανιά, γιατί δεν πληρώνονται
8	25	27-1-1894	* Πληροφορίες για την Μέση Εκπαίδευση στην Ελλάδα
9	26	3-2-1894	* Επικήδειος της δασκάλας Βιάννου Δωροθέας Μανουσάκη
10	38	28-4-1894	* Άρθρο: "Πως θα μορφώσωμεν καλούς δημοδιδασκάλους"
11	38	28-4-1894	* Άρθρο: Το ξύλο εν της Σχολείois"
12	41	19-5-1894	* Άρθρο για το Δασκαλικό Συνέδριο
13	41	19-5-1894	* Άρθρο για "Το νέον εκπαιδευτικών σύστημα εν Κρήτη"
14	42	26-5-1894	* Είδηση για τις εξετάσεις της γυμναστικής
15	44	9-6-1894	* Σχετικά με το μάθημα της Γυμναστικής
16	44	9-6-1894	*Ο Γυμνασιάρχης βάφτισε το γιό του
17	109	21/9/1895	Οι εγγραφές στο Γυμνάσιο
18	109	21/9/1895	Οι εγγραφές στο Δ Σ Ηρακλείου
	109	21/9/1895	Άρθρο για την εκπαίδευση
	109	21/9/1895	Ιδρύονται τα σχολεία Καπετανιανών και Αμαριανού
	113	19/10/1895	Σχετικά με το δάκο της ελιάς
		4/1/1896	Οι Ολυμπιακοί αγώνες και η Κρήτη

	137	4/4/1896	Σχετικά με τους Ολυμπιακούς αγώνες

Εφημερίς ΜΙΝΩΣ

Διεθυντής και υπεύθυνος συντάκτης Χατζή Πέτρος Λυδάκης,

Ηράκλειο

1882

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΜΙΝΩΣ" 1882			
Α Α	Α Φ	ΗΜΕΡΟΜ .	ΘΕΜΑ
1	53	2/1/1882	
2	54	16/1/1882	
3	55	19/1/1882	
4	56	5/2/1882	
5	57	20/2/1882	
6	58	6/3/1882	
7	59	20/3/1882	
8	60	3/4/1882	
9	61	10/4/1882	
10	62	17/4/1882	
1	63	24/4/1882	
12	64	1/5/1882	
13	65	8/5/1882	
14	66	15/5/1882	
15	67	22/5/1882	
16	68	29/5/1882	
17	69	5/6/1882	
18	70	12/6/1882	
19	71	19/6/1882	
20	72	26/6/1882	Η Εγκύκλιος των Δημοτικών Εκλογών
21	72	26/6/1882	Οι εξετάσεις του Γυμνασίου
22	72	26/6/1882	Φονικά στον Πύργο
23	73	3/7/1882	Οι εξετάσεις του Παρθεναγωγείου
24	73	3/7/1882	Επεισόδια στο Ηράκλειο
25	73	3/7/1882	Επεισόδια στο Δημαρχείο Αρχανών
26	73	3/7/1882	Προβλήματα μεταξύ δασκάλων στο Λασιθί

27	74	10/7/1982	Επιστολή του Συλλόγου Καθηγητών Γυμνασίου
28	74	10/7/1982	Εξετάσεις στα σχολεία της πόλεως του Ηρακλείου
29	74	10/7/1982	Ευλογία στο Δήμο Επισκοπής
30	75	17/7/1982	Επεισόδια στο Ηράκλειο
31	75	17/7/1982	Σχετικά με τα επεισόδια στον Πύργο
32	75	17/7/1982	Ήλθε στο Ηράκλειο ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας
33	76	24/7/1982	
34	77	31/7/1982	Οι εξετάσεις των επαρχιακών σχολείων
35	77	31/7/1982	Ευχαριστήριο της Δ Ε Κριτσάς για το δάσκαλο Χριστινίδη Νικ.
36	78	7/8/1982	
37	79	14/8/1982	Πέθανε ο Μητροπολίτης Κρήτης Μελέτιος
38	79	14/8/1982	Άρθρο της εφημερίδας για τη Δημοτική εκπαίδευση
39	79	14/8/1982	Εγκύκλιος της ΤΜ Ε για τις εξετάσεις των δασκάλων
40	80	21/8/1982	Δημοτικά του Δήμου Ηρακλείου
41	80	21/8/1982	Οι εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Αρχανών
42	80	21/8/1982	Βιβλίο Τοπικής Ιστορίας
43	81	28/8/1982	Πλειστηριασμός κτημάτων του Ι. Σπινθάκη
44	82	4/9/1982	Αποτελέσματα Δημοτικών Εκλογών
45	82	4/9/1982	Ταραχές στις Αρχάνες για τις Δημοτικές Εκλογές
46	82	4/9/1982	Φόνος στις Αρχάνες από εκτυρσοκρότηση όπλου
47	82	4/9/1982	Άρρωστος ο Κόρακας
48	82	4/9/1982	Άρχισαν οι εξετάσεις των δασκάλων
49	83	11/9/1982	Πέθανε ο Κόρακας
50	84	18/9/1982	Σχετικά με τις εξετάσεις των δασκάλων
51	84	18/9/1982	Φόνος στα Βορίζα
52	84	18/9/1982	Αρχίζουν τα μαθήματα σε Γυμνάσιο και Ε Σ Ηρακλείου
53	85	25/9/1982	Ο επικήδειος λόγος στην κηδεία του καπετάν - Κόρακα
54	85	25/9/1982	Εκλογή του Τιμοθέου, ως Μητροπολίτη Κρήτης
55	85	25/9/1982	Ο επίσκοπος Ρεθύμνου Διονύσιο θα διδάσκει στο Γυμνάσιο
56	85	25/9/1982	Ακυρώθηκε η εκλογή του Παρασυράκη Ν. ως Τμ. Εφόρου
57	85	25/9/1982	Έλλειψη αλατιού στο Ηράκλειο
58	86	2/10/1982	Το πρόγραμμα του Γυμνασίου
59	86	2/10/1982	Ο επικήδειος λόγος στην κηδεία του καπετάν - Κόρακα
60	86	2/10/1982	Φυλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών ιδρύθηκε στον Πειραιά
61	86	2/10/1982	Α΄ Γυμνασιακή τάξη στα Χανιά
62	87	9/10/1982	Άρθρο της εφημερίδας για τη Δημοτική εκπαίδευση (συν. Φ 79)
63	87	9/10/1982	Εκλογές στο Δήμο Σχοινιά
64	88	16/10/1982	Άρθρο της εφημερίδας για τη Δημοτική εκπαίδευση (συν. Φ 87)
65	88	16/10/1982	Μνημόσυνο του καπετάν- Κόρακα στο Ηράκλειο
66	88	16/10/1982	Δημοτικά του Δήμου Ηρακλείου
67	88	16/10/1982	Η τιμή του ψωμιού
68	89	23/10/1982	Το μνημόσυνο του καπετάν Κόρακα στο Ηράκλειο
69	89	23/10/1982	Φυγοποινείτε Αιγύπτιοι στο Ηράκλειο

70	89	23/10/1982	Πρόοδος του Δαβίδ Ξανθουδίδη στο Πανεπιστήμιο
71	89	23/10/1982	Εξετάσεις στο Οθωμανικό Σχολαρχείο
72	89	23/10/1982	Ομιλία στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
73	90	30/10/1982	Δημοτικά του Δήμου Ηρακλείου
74	90	30/10/1982	Απαγόρευση της καλλιέργεια ινδικής κάνναβης
75	90	30/10/1982	Απαγόρευση της καλλιέργεια δέντρων ικανών να μεταδώσουν
76	90	30/10/1982	την φυλλοξήρα
77	90	30/10/1982	Επιστολή για τις εξετάσεις στα Οθωμανικά Σχολεία
78	91	6/11/1982	
79	92	13/11/1982	Ισοψηφία Δημάρχων στο Ζαρό. Δήμαρχος με κλήρωση
80	92	13/11/1982	Άρθρο για το Γυμνάσιο Ηρακλείου
81	93	20/11/1982	Η ζωκλοπή στο Μαλεβύζι
82	94	27/11/1982	Για τη ζωκλοπή στο Μαλεβύζι
83	94	27/11/1982	Φονικό στο Ζαρό
84	94	27/11/1982	Γάμος του Γεωργίου Αεράκη
85	94	27/11/1982	Αστυνομικό Δελτίο
86	94	27/11/1982	Κλειστά τα καταστήματα την Κυριακή το πρωί
87	94	27/11/1982	Διορισμός του Κρασσάκη δασκάλου στο Ηράκλειο
88	95	4/12/1982	Αστυνομική διάταξη για την πώληση ζώων
89	96	11/12/1982	Εγκύκλιος κατά της ζωκλοπής
90	97	18/12/1982	
91	98	25/12/1982	

1883

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΜΙΝΩΣ" 1883			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	99	1/1/1983	
2	100	8/1/1983	Επίσκεψη του επισκόπου χερσονήσου στην Επισκοπή
3	100	8/1/1983	Επίσκεψη του Διοικητή Κρήτης στα Ελληνικά και Οθωμανικά Σχολεία
4	100	8/1/1983	Σχετικά με την εκπαίδευση των Οθωμανών στη Σητεία
5	101	15/1/1983	
6	102	22/1/1983	
7	103	29/1/1983	
8	104	5/2/1983	
9	105	12/2/1983	
10	106	19/2/1983	
11	107	26/2/1983	
12	108	5/3/1983	Φονικό στους Αποστόλους Πεδιάδος
13	108	5/3/1983	Πτυχίο από το Πανεπιστήμιο Αθηνών του Ν. Παλιεράκη
14	108	5/3/1983	Οι χριστιανοί Δημογέροντες στο Δήμο Ηρακλείου
15	109	12/3/1983	
16	110	19/3/1983	Το πρόγραμμα των μαθημάτων της Ε Σ Ηρακλείου και του Γυμνασίου
17	111	26/3/1983	Εορτή της 25ης Μαρτίου στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
18	112	2/4/1983	Απομόνωση των λεπρών του Αβδού
19	113	9/4/1983	Εκλογές στο Ηράκλειο

20	113	9/4/1983	Εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
21	113	9/4/1983	Προσφορά του Επάρχου Μονοφατσίου στη εκκλησία του Πύργου
22	113	9/4/1983	Σεισμός στο Ηράκλειο
23	113	9/4/1983	Ο εορτασμός της Παναγίας στην Τήνο
24	113	9/4/1983	Πένθος στην οικογένεια Περίδη
25	113	9/4/1983	Αστυνομικά νέα
26	113	9/4/1983	Φονικό στο Ηράκλειο
27	114	16/4/1983	Ο γιορτασμός της Μεγάλης Εβδομάδας
28	114	16/4/1983	Εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
29	115	23/4/1983	Παρουσίαση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
30	115	23/4/1983	Ατύχημα στο Γιούχτα
31	115	23/4/1983	Φονικό στην Πόμπια
32	115	23/4/1983	Σχετικά με τις Βουλευτικές εκλογές
33	115	23/4/1983	Φονικό στην Κασταμονίτσα
34	115	23/4/1983	Ο γιορτασμός του Πάσχα
35	116	30/4/1983	Παραλίγο φονικό στους Βαρβάρου
36	116	30/4/1983	Φόνος στα Ανώγεια
37	117	7/5/1983	
38	118	14/5/1983	Ποταμός παρέσυρε γέρο στις Βασιλιές
39	118	14/5/1983	Αρρώστια στα ζώα στο Χάρακα
40	118	14/5/1983	Πρόβλημα στις Μοίρες
41	118	14/5/1983	Απαγωγή στα Καπετανιανά
42	118	14/5/1983	Σύλληψη Ζωοκλοπών
43	118	14/5/1983	Φονικό στις Ζάμπρες Μονοφατσίου
44	119	21/5/1983	Σχετικά με την ασθένεια της ευλογιά
45	119	21/5/1983	Αρρώστια στα ζώα στο Χάρακα
46	119	21/5/1983	Έπεσε γέφυρα στο Κατσαμπά από τις βροχές-Μόλις είχε παραδοθεί
47	119	21/5/1983	Φονικό στις Ποταμιές
48	119	21/5/1983	Συμπλοκές στην Έμπαρο
49	119	21/5/1983	Πνιγμός στη Γιόφυρο
50	120	28/5/1983	Έλλειψη τυροκομικών στο Ηράκλειο
51	120	28/5/1983	Επεισόδια Χριστιανών - Οθωμανών στην Τύλισσο
52	120	28/5/1983	Σε ύφεση η αρρώστια των ζώων στο Χάρακα
53	121	4/6/1983	
54	122	11/6/1983	
55	123	18/6/1983	Μεταθέσεις υπαλλήλων
56	123	18/6/1983	Κρούσμα ευλογιάς στις Δαφνές
57	123	18/6/1983	Πρόοδος φοιτητών και υποτροφίες
58	123	18/6/1983	Οι εξετάσεις στα σχολεία του Ηρακλείου
59	124	25/6/1983	Τα μαθήματα του Γυμνασίου αρχίζουν 15 Σεπτεμβρίου
60	125	2/7/1983	Οι εξετάσεις στο Γυμνάσιο (αναλυτικά) και στο Σχολαρχείο
61	125	2/7/1983	Οι εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο
62	125	2/7/1983	Συλλήψεις δημογερόντων στη Μεσαρά
63	126	9/7/1983	Σχετικά με τις εξετάσεις στο Γυμνάσιο Νεάπολης Μεραμβέλου
64	126	9/7/1983	Οι εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο

65	126	9/7/1983	Ο Ανδρ. Κοκκινάκης και ο Νικόλαος Πολυχρονίδης αριστεύουν
66	127	16/7/1983	
67	128	23/7/1983	Οι κάτοικοι του Κρουσώνα δεν πληρώνουν τον φόρο της δεκάτης
68	128	23/7/1983	Εκλογή εφόρων στην Τμηματική Εφορεία
69	128	23/7/1983	Φόνος καλόγηρου από Τούρκους στην Κίσσαμο
70	129	30/7/1983	Η γιορτή του Βαϊραμίου και οι πυροβολισμοί
71	129	30/7/1983	Φονικά στους Κοιλούς Πεδιάδος
72	129	30/7/1983	Προβλήματα Δημοτικά στις Αγιές Παρασκιές
73	130	6/8/1983	Φονικά στους Κοιλούς Πεδιάδος
74	130	6/8/1983	Εκλογές στη Δημοτική Εφορεία Ηρακλείου
75	130	6/8/1983	Οι εξετάσεις στα Οθωμανικά Σχολεία
76	131	13/8/1983	Οι εξετάσεις από το Παρθεναγωγείο Αρχανών
77	132	20/8/1983	Οι φόννοι μεταξύ Οθωμανών και Χριστιανών
78	132	20/8/1983	Θάνατος της δασκάλας Ειρήνης Παπαδάκη-Αφήνει χρημ. σε Ιδρύματα
79	133	27/8/1983	Προβλήματα με την ευλογία
80	133	27/8/1983	Προβλήματα με τους αδέσποτους σκύλους
81	133	27/8/1983	Σχετικά με τα επεισόδια στους Κοιλούς
82	133	27/8/1983	Φόνος στο Ζαρό
83	133	27/8/1983	Φονικά Χριστιανών και Οθωμανών
84	134	3/9/1983	Επεισόδια στις Ασίτες
85	135	10/9/1983	Κτίζονται στρατώνες στις Τρεις Καμάρες
86	135	10/9/1983	Ατύχημα με παιδί
87	135	10/9/1983	Φόνος στον Πρινιά
88	136	17/9/1983	Οι κάτοικοι της Μεσαράς ζητούν να εκλέγουν 2 Τμ. Εφόρους
89	137	24/9/1983	Σχετικά με τα επεισόδια Χριστιανών-Οθωμανών
90	137	24/9/1983	Καταστροφές στη σταφίδα από βροχές, αλλά και στην Έμπαρο
91	137	24/9/1983	Ο ηγούμενος της Παναγίας της Βιδιανής δεν επέτρεψε έρανο
92	137	24/9/1983	Οι κάτοικοι της Μεσαράς δεν θέλουν τον Έπαρχο
93	138	1/10/1983	Λίαν καλώς στις εξετάσεις της Φιλοσοφικής από τον Περδικάρη
94	139	8/10/1983	Εκπαίδευση φυλακισμένων
95	139	8/10/1983	Ανέλαβε καθήκοντα ο Περδικάρης
96	139	8/10/1983	Ευλογία στις Αρχάνες
97	140	15/10/1983	Η εορτή της Αγίας Πελαγίας στη Ρογδιά
98	140	15/10/1983	Σχετικά με το φονικό στους Κοιλούς
99	140	15/10/1983	Σύλληψη ζωοκλεφτών στα Ανώγεια
100	141	22/10/1983	Βροχοπτώσεις δημιουργούν προβλήματα
101	141	22/10/1983	Παντρεύτηκε η κόρη του καπετάν Αδαμάκη Καδιανή
102	141	22/10/1983	Διορίστηκε δάσκαλος Ελληνικής και Γαλλικής στα Οθωμανικά Σχολ.
103	142	29/10/1983	Σχετικά με τις Αρχαιότητες της Κρήτης
104	142	29/10/1983	Καταστροφές στη Ρογδιά από βροχές
105	142	29/10/1983	Ψήφισμα του Δήμου Αγίου Μύρωνος για το Βακουφικό Ζήτημα

106	143	5/11/1983	Μαρμάρινο άγαλμα στα χωράφια της Αγίας Παρασκευής (Μητρόπολη)
107	143	5/11/1983	Άλλαξε ο Έπαρχος στη Μεσαρά
108	143	5/11/1983	Τιμήθηκε ο Ταγματάρχης Ιωάννιδης
109	143	5/11/1983	Σκοτώθηκε η νύφη σε γάμο από τους άσκοπους πυροβολισμούς
110	144	12/11/1983	Ευλογία στους Σταμνιούς
111	145	19/11/1983	Κατά των βακουφικών τα Δημοτικά συμβούλια Τυλίσσου και Δαφνών
112	145	19/11/1983	Να απαγορευθεί η ιπασία στο Ηράκλειο
113	145	19/11/1983	Τα προβλήματα ευλογιάς στους Σταμνιούς συνεχίζονται
114	146	26/11/1983	Μνημόσυνα των εν Κρήτη πεσόντων
115	146	26/11/1983	Καθηγητής Ιερών στο Γυμνάσιο ο Δωρόθεος Κλωναράκης
116	146	26/11/1983	Τα προβλήματα ευλογιάς στους Σταμνιούς συνεχίζονται
117	146	26/11/1983	Ομιλίες στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
118	146	26/11/1983	Πρόβλημα ευλογιάς στο Ηράκλειο
119	146	26/11/1983	Φονικά στο Ρέθυμνο
120	146	26/11/1983	Φόνος σε γάμο από πυροβολισμούς
121	146	26/11/1983	Πληροφορίες για τη δασκάλα Δασκαλάκη Ειρήνη
122	146α	28/11/1983	Ο Δήμαρχος επισκοπής γράφει για την ευλογία
123	147	3/12/1983	Σχετικά με τη νόσο ευλογιά
124	147	3/12/1983	Φόνος στο Πετροκεφάλι
125	148	10/12/1983	Ψήφισμα του Δήμου Αρχανών για το Βακουφικό Ζήτημα
126	148	10/12/1983	Ναύαγιο στο Ηράκλειο
127	148	10/12/1983	Κρούσμα ευλογιάς στο Ηράκλειο
128	148	10/12/1983	Ομιλίες στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
129	149	17/12/1983	Γιορτασμός του Αγίου Ανδρέα στο Θραψανό
130	149	17/12/1983	Θέατρο στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
131	149	17/12/1983	Κρούσματα ευλογιάς στην πεδιάδα
132	149	17/12/1983	Χωροφύλακας έκλεψε χρήματα
133	149	17/12/1983	Πνιγμός σε ποταμό στην Κυθαρίδα
134	149	17/12/1983	Ομιλίες στον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
135	150	24/12/1983	Φόνος για ζωοκλοπή στη Γέργερη
136	150	24/12/1983	Κρούσμα ευλογιάς στο Ηράκλειο

1884

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΜΙΝΩΣ" 1884			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	151	7/1/1884	Δεν εκδόθηκε φύλλο
2	152	14-1-1884	
3	153	16/1/1884	Μαθήματα στις φυλακές Ρεθύμνου
4	153	16/1/1884	Επεισόδια Χριστιανών-Οθωμανών στο Πετροκέφαλο
5	153	16/1/1884	Ευλογία στον Κρουσώνα και στο Ηράκλειο
6	153	16/1/1884	Χαρτοπαιξία τις ημέρες των γιορτών
7	154	21/1/1884	Επεισόδια Χριστιανών-Οθωμανών στο Πετροκέφαλο
8	154	21/1/1884	Ευλογία στο Ηράκλειο
9	154	21/1/1884	Προβλήματα με κτηνοτρόφους από Κρουσώνα
10	155	28/1/1884	Ο Φύλ/κος Σύλλογος προσπαθεί να σώσει τα αρχαία
11	155	28/1/1884	Η γιορτή των Τριών Ιεραρχών

12	155	28/1/1884	Βάφτιση Οθωμανών, που έγιναν Χριστιανοί στο Λασίθι
13	155	28/1/1884	Σφοδρός αέρας με ζημιές στους Βόρρους
14	155	28/1/1884	Προσπάθεια για σύλληψη φονιάδων στο Πετροκεφάλι
15	155	28/1/1884	Φονικό στα Βορρίζα
16			Στις 7 Φεβρουαρίου 1884 δεν εκδόθηκε φύλλο
17	156	11/2/1884	Η ομιλία στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών
18	157	18/2/1884	
19	158α	20/2/1884	Η ομιλία στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών
20	158	25/2/1884	Η ομιλία στη γιορτή των Τριών Ιεραρχών
	158	25/2/1884	Άρθρο σχετικό με την καρποφορία των ελαιοδέντρων
	158	25/2/1884	Απόδραση από τις φυλακές Ηρακλείου
21	159	3/3/1884	Άρθρο για τους Δήμους της πεδιάδας
22	159	3/3/1884	Ένοπλες διαδηλώσεις σε χωριά
23	159	3/3/1884	Φόβος των Τούρκων από τις Ποταμιαίς
24	159	3/3/1884	Ευλογία στο Ηράκλειο
25	160	10/3/1884	
26	161	13/3/1884	
27	162	17/3/1884	
28	163	24/3/1884	Ευλογία στο Ηράκλειο
29	164	31/3/1884	Άρθρο σχετικό με τους φόνους
30	164	31/3/1884	Εφονεύθη ο Αντώνιος Χελιδονάκης-Αντίποινα
31	164	31/3/1884	Φονικό στο Κράσι
32	164	31/3/1884	Πανηγύρι στον Πύργο για την παραμονή του Φωτιάδη πασά
33	164	31/3/1884	Ψήφισμα του Δήμου Αρχανών για το Πατριαρχικό Ζήτημα
34	165	7/4/1884	
			Επεισόδια Χριστιανών-Οθωμανών το Πάσχα στην Αυλή
37	166	14/4/1884	Πεδιάδας
38	166	14/4/1884	Ο εορτασμός του Πάσχα στο Ηράκλειο-Πυροβολισμοί
			Πανηγύρι στον Χάρακα για την παραμονή του Φωτιάδη
39	166	14/4/1884	πασά
40	167	21/4/1884	Λόγω ευλογιάς έκλεισε το σχολείο του Φόδελε
41	167	21/4/1884	Νέος έπαρχος Μεσαράς
42	167	21/4/1884	Απολύθηκε ο Γραμματέας του Δήμου Γρηγόριος Κουρής
			Ο δάσκαλος Ζωγραφάκης δημοσιεύει για την κρητική
43	167	21/4/1884	γλώσσα
44	167	21/4/1884	Ψήφισμα του Δήμου Αρχανών για τις βουλευτικές εκλογές
45	168	28/4/1884	Άρθρο για τη σηροτροφία
46	168	28/4/1884	Απαγόρευση πορνοфотоγραφιών
47	168	28/4/1884	Προβλήματα με τις εκλογές στη Βιάννο
48	169	5/5/1884	Ακυρώθηκαν οι εκλογές στη Βιάννο
49	169	5/5/1884	Οι θάνατοι από ευλογία
50	169	5/5/1884	Ατασθαλίες στο Δήμο Αγίων Παρασκιών
51	169	5/5/1884	Επεισόδιο σε βάρος του επισκόπου Ρεθύμνου
52	170	12/5/1884	Εκλογές στη Βιάννο
53	170	12/5/1884	Ακυρώθηκε εκλογή βουλευτού στο Μονοφάτσι
54	170	12/5/1884	Σχετικά με κατηγορίες Οθωμανών κατά των Χριστιανών
55	171	19/5/1884	Πρόστιμα στο Δήμο Αγίων Παρασκιών
56	171	19/5/1884	Θάνατος μοναχού της Ι Μ Γουβερνέτου από οίνοποσία

57	171	19/5/1884	Οι θάνατοι από ευλογία
58	171	19/5/1884	Εκλογές στη Βιάννο
59	171	19/5/1884	Καταστροφή εκκλησίας στο Βαλσαμόνερο Ρεθύμνης
60	172	26/5/1884	Φονικό στην Παναγιά Πεδιάδος
61	172	26/5/1884	Προβλήματα με ευλογία
62	172	26/5/1884	Προβλήματα με ευλογία στην επ. Καινουργίου
63	172	26/5/1884	Εκλογές στη Βιάννο
64	173	2/6/1884	Άφιξη του οπλαρχηγού Αντωνίου Ζωγράφου Ξανθουδίδη
65	173	2/6/1884	Οι θάνατοι από ευλογία
66	173	2/6/1884	Η θεμελίωση του Δ Σ Ιεράπετρας
67	173	2/6/1884	Οι εξετάσεις του Γυμνασίου
68	174	9/6/1884	Ύποπτος θάνατος μοναχού στα Χανιά
69	174	9/6/1884	Η ευλογία έφθασε και στα χανιά
70	174	9/6/1884	Οι εξετάσεις του Γυμνασίου
71	174	9/6/1884	Οι εξετάσεις του Δ Σ Ηρακλείου Αρρένων
72	174	9/6/1884	Αναφορά για τις επιδόσεις του Κουταλιανού στην Αθήνα
73	175α	20/6/1884	Οι θάνατοι από ευλογία
74	175α	20/6/1884	Οι εξετάσεις στην Ε Σ Πετροκεφαλίου
75	175α	20/6/1884	Οι εξετάσεις στο Γυμνάσιο Μεραμβέλλου
76	175	6/6/1884	Οι εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Ηρακλείου
77	176	23/6/1884	Αναλυτικά για τις εξετάσεις του Γυμνασίου και του Δ Σ Αρρένων
78	177	30/6/1884	Αρχίζουν σεμινάρια των Δασκάλων
79	178	7/7/1884	
80	179	7/7/1884	Διδασκαλία της Γλώσσας στις φυλακές
81	179	7/7/1884	Σχετικά με τους μισθούς των καθηγητών του Γυμνασίου
82	180	7/7/1884	Φονικό στο Αστυράκι
83	180	7/7/1884	Σχετικά με την εκλογή του Μιχελιδάκη
84	180	7/7/1884	Σχετικά με τους μισθούς των καθηγητών του Γυμνασίου
85	181	21/7/1884	Αδέσποτα σκυλιά
86	181	21/7/1884	Φονικό στην Αυγενική
87	181	21/7/1884	Σχετικά με τη μισθοδοσία των καθηγητών
88	182	28/7/1884	Σχετικά με τη μισθοδοσία των καθηγητών
89	182	28/7/1884	Σχετικά με την εκκλησία των Σιναϊτών
90	183	4/8/1884	Μεταθέσεις υπαλλήλων
91	183	4/8/1884	Ο λόγος του Σχολάρχη Βιάννου Γεωργίου Καλαϊτζάκη
92	184	11/8/1884	Δημοσίευμα σχετικό με την Εκκλησία
93	184	11/8/1884	Σχετικά με προβλήματα που δημιουργούν οι Σφακιανοί
94	184	11/8/1884	Ο δάσκαλος του Φόδελε Κατζιλάκης ευχαριστεί τους κατοίκους
95	184	11/8/1884	Η ΤΜΕ γράφει για τα προβλήματα στα Σχολεία του Νομού
96	184	11/8/1884	Διαφήμιση νέων Σχολικών βιβλίων
97	185	18/8/1884	Η αστυνομία δημιουργεί προβλήματα στους πολίτες
98	185	18/8/1884	Φυλλοξήρα στη Ρουμανία
99	185	18/8/1884	Διαφήμιση νέων Σχολικών βιβλίων
100	186	25/8/1884	Εγκαίνια εκκλησίας στην Επισκοπή
101	186	25/8/1884	Φονικό στο Ασήμι
102	186	25/8/1884	Φυλακίστηκε ο Δήμαρχος Τυμπακίου

103	186	25/8/1884	Οι δάσκαλοι ευχαριστούν τον Κοκκινάκη για το σεμινάριο
104	186	25/8/1884	Οι εξετάσεις στο Γυμνάσιο Ηρακλείου
105	186	25/8/1884	Προβλήματα πολίτη με την Αστυνομία
106	187	1/9/1884	Αποτρόπαιο έγκλημα στην Πόμπια
107	187	1/9/1884	Ο γάμος του Νικολάου Κορνάρου
108	187	1/9/1884	Προβλήματα πολίτη με την Αστυνομία
109	187	1/9/1884	Οι εγγραφές στην Ε Σ Ηρακλείου
110	187	1/9/1884	Οι εγγραφές στην Δ Σ Ηρακλείου
111	188	8/9/1884	Οι εξετάσεις στο Γυμνάσιο Ηρακλείου
112	189	15/9/1884	Πληροφορίες για τις εξετάσεις του Ιωσήφ Κόρπη
113	189	15/9/1884	Πληροφορίες για το Γυμνάσιο Μεραμβέλλου
114	189	15/9/1884	Πληροφορίες για το Σχολείο Ιεράπετρας
115	189	15/9/1884	Πληροφορίες για τις Ε Σ Αβδού και Αγκαράθου
116	189	15/9/1884	Πληροφορίες για την Ε Σ Αβδού
117	189	15/9/1884	Για τα εγκαίνια της εκκλησίας στην Επισκοπή
118	190	22/9/1884	Σχετικά με τους μισθούς των καθηγητών του Γυμνασίου
119	190	22/9/1884	Πληροφορίες για το Γυμνάσιο Μεραμβέλλου (2)
120	190	22/9/1884	Πληροφορίες για τις Ε Σ Αβδού και Αγκαράθου
121	190	22/9/1884	Πληροφορίες για την Ε Σ Αγκαράθου
122	190	22/9/1884	Πληροφορίες για τα Σχολεία Λασιθίου
123	191	29/9/1884	Φόνος Οθωμανού στο Γάζι
124	191	29/9/1884	Απολύθηκε ο συμβολαιογράφος Καινουργίου Πατερόπουλος
125	191	29/9/1884	Πληροφορίες για την Ε Σ Αβδού
126	192	6/10/1884	Προβλήματα με μια κοπέλα από το Χαρασό
127	192	6/10/1884	Εγγραφές και πρώτα στοιχεία για την Ε Σ Χριστού
128	193	13/10/1884	Εγκαίνια του Γυμνασίου Νεαπόλεως
129	194	20/10/1884	Στο Καλό Χωριό η έδρα του Ειρηνοδικείου Πεδιάδος
130	194	20/10/1884	Για τον τέως συμβολαιογράφο Μεσαράς
131	194	20/10/1884	Καταδικάστηκε αυτός που δημιούργησε προβλήματα στις Αρχ.
132	194	20/10/1884	Καταδικάστηκε αυτός που δημιούργησε προβλήματα στη Πόμπ.
133	195	27/10/1884	Εκλογές στο Ειρηνοδικείο Πεδιάδος
134	195	27/10/1884	Επανεμφάνιση της ευλογιάς
135	195	27/10/1884	Αρχαία στη Μεσαρά
136	195	27/10/1884	Μετάθεση του Ιατρού Μαλικούτη
137	196	3/11/1884	Προβλήματα με τη λειτουργία της Χωροφυλακής
138	196	3/11/1884	Προβλήματα με την εκπαίδευση στη Σητεία και στο Λιμάνι
139	196	3/11/1884	Ραγδαίες βροχές στο Ηράκλειο με καταστροφές
140	196	3/11/1884	Μνημόσυνο για τα θύματα της Μονής Αρκαδίου
141	197	10/11/1884	Αρχαιότητες στη Μεσαρά - Σπουδαίο
142	197	10/11/1884	Επεκτείνεται η ευλογία-Προβλήματα με ένα νέο στην Κερά
143	197	10/11/1884	Αναχώρησε ο Αρχαιολόγος Ερνέστος
144	197	10/11/1884	Ζωοκλοπή στον Κρουσώνα
145	198	17/11/1884	Μνημόσυνο για τα θύματα του Αρκαδίου
146	198	17/11/1884	Προβλήματα στην Ε Σ Καινουργίου - Πυργιωτίσσης
147	198	17/11/1884	Σχετικά με την ευλογία και το νέο στην Κερά

148	199	24/11/1884	
149	200	1/12/1884	
150	200α	1/12/1884	
151	201	8/12/1884	Συνελήφθη κλέφτης από τη Γέργερη
152	201	8/12/1884	Σχετικά με τα σχολεία της Νεάπολης
153	201	8/12/1884	Σχετικά με τη μεταφορά της σχολής και μετάθεση Μαλικούτη
154	201α	5/12/1884	
155	202	15/12/1884	Συνεχίζονται τα γεγονότα σχετικά με τη μεταφορά της σχολής
156	203α	19/12/1884	
157	203	22/12/1884	Άρθρο σχετικό με τα προβλήματα Χριστιανών και Οθωμανών
158	203	22/12/1884	Πνίγηκε Ιερομόναχος των Απεζανών στο Γεροπόταμο
159	204α	26/12/1884	
160	204	29/12/1884	Πνίγηκε μοναχός της Οδηγήτριας-Φόβοι για έγκλημα
161	204	29/12/1884	Συνεχίζονται τα γεγονότα σχετικά με τη μεταφορά της σχολής

1885

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΜΙΝΩΣ" 1885			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	206	12/1/1885	Αναφορά των Οθωμανών βουλευτών
2	206	12/1/1885	Οδηγίες για αγρότες περί ελαιοποιίας
3	206	12/1/1885	Προβλήματα στο γιορτασμό των Θεοφανίων
4	206	12/1/1885	Θάνατοι στο Ηράκλειο
5	206	12/1/1885	Συνέχεια επιστολών για το Ε Σ Πετροκεφαλίου
6	207α	16/1/1885	
7	207	19/1/1885	Οδηγίες για αγρότες περί ελαιοποιίας
8	207	19/1/1885	Φόνος στο Ηράκλειο
9	207	19/1/1885	Συμπλοκή στο Ίνι
10	207	19/1/1885	Καταστροφές στην Κριτσά
11	208	23/2/1885	
12	209	2/3/1885	Ο Δήμαρχος Αρχανών γράφει για τα προβλήματα του Δήμου
13	209	2/3/1885	Αναφορά της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας
14	210	9/3/1885	Ο υποπρόξενος της Ρωσίας Ι. Μητσοτάκης αρχαιοκάπηλος;
15	210	9/3/1885	Οι Οθωμανοί συνοικιάρχες του Δήμου Ηρακλείου
16	210	9/3/1885	Αστυνομικό δελτίο με διάφορα θέματα
17	210	9/3/1885	Ασθένεια της ελιάς στην Επισκοπή
18	211	16/3/1885	Σχετικά με αρχαιότητες στη Μεσαρά
19	211	16/3/1885	Για τους πυροβολισμούς του Πάσχα
20	211	16/3/1885	Η κατασκευή δοντιών στην Αμερική
21	212	23/3/1885	Φόνος στον Άγιο Βασίλειο
22	212	23/3/1885	Αστυνομικό δελτίο με διάφορα θέματα
23	213	30/3/1885	Σχετικά με την ετυμολογία διαφόρων λέξεων
24	213	30/3/1885	Ο εορτασμός του Πάσχα-Πυροβολισμοί
25	213	30/3/1885	Ο Γιαμαλάκης πήρε άριστα το πτυχίο Ιατρικής

26	213	30/3/1885	Αδελφότητα Κρητών Αιγύπτου
27	214	6/4/1885	Βουλευτικές εκλογές στην Κρήτη
28	214	6/4/1885	Αστυνομικό δελτίο με διάφορα θέματα
29	215	13/4/1885	Βουλευτικές εκλογές στην Κρήτη
30	215	13/4/1885	Επιστολή σχετική με τις εκλογές στο Λασιθί
31	215	13/4/1885	Εγκαίνια εκκλησίας στο Σίβα Μαλεβυζίου
32	216	20/4/1885	Προβλήματα με το Δήμαρχο Κρουσώνα
33	216	20/4/1885	Ο Δημ. Αγίων Παρασκιών επισκευάζει τους δρόμους
34	216	20/4/1885	Ο θάνατος του οπλαρχηγού Βιάννου Μανουσάκη Νικολάου
35	216	20/4/1885	Εντυπωσιακό ποίημα Τούρκου Κρητικού από Αίγυπτο
36	216	20/4/1885	Οι εκλογές στη Σητεία
37	216	20/4/1885	Οι εκλογές στη Νεάπολη
38	216	20/4/1885	Οι εκλογές στην Πεδιάδα
39	217	29/4/1885	Αναχώρησαν οι Βουλευτές Ηρακλείου για Χανιά
40	217	29/4/1885	Σχετικά με τις εκλογές στη Βιάννο
41	217	29/4/1885	Φονικό στις Ποταμιές
42	217	29/4/1885	Προβλήματα με τους λεμβούχους του λιμανιού
43	218	7/5/1885	Ο εορτασμός του Αγίου Γεωργίου στη Σητεία
44	218	7/5/1885	Οι εκλογές στο Μαλεβύζι
45	218	7/5/1885	Οι εκλογές στο Λασιθί
46	219	14/5/1885	Προβλήματα στο Δήμο Αγίων Παρασκιών
47	220	21/5/1885	
48	221	28/5/1885	Πρακτικές γνώσεις για το κρασί
49	222	4/6/1885	Αυτοκτόνησε ο Σχολάρχης Ειρηναίος
50	222	4/6/1885	Οι εξετάσεις στο Κρητικό Γυμνάσιο
51	222	4/6/1885	Συκοφαντίες εις βάρος του καταγγέλλει ο Κατζιλάκης
52	223	11/6/1885	Φονικό στο Μονοφάτσι
53	223	11/6/1885	Οι εκλογές Πρωτοδικών
54	223	11/6/1885	Φονικό στο Κόξαρι
55	223	11/6/1885	Οι εξετάσεις στο Κρητικό Γυμνάσιο
56	224	22/6/1885	Οι εξετάσεις του Ελληνικού Γυμνασίου
57	224	22/6/1885	Θάνατος βοδιών στο Ρέθυμνο
58	224	22/6/1885	Σχετικά με το έγκλημα στο Κόξαρι
59	224	22/6/1885	Επιστολή Μιχελιδάκη
60	225	29/6/1885	Προβλήματα από την εκλογή βουλευτή του Μιχελιδάκη- Το
61	225	29/6/1885	δικαίωμα του εκλέγετο των εκπαιδευτικών
62	225	29/6/1885	Οι εξετάσεις στην Ε Σ Ηρακλείου
63	225	29/6/1885	Μεταφορά του Γυμνασίου στα Χανά, ζητούν οι Χανιώτες
64	225	29/6/1885	Συνέχεια επιστολής Μιχελιδάκη
65	225	29/6/1885	Η αποξήρανση της Αλικής Ιεράπετρας
66	225	29/6/1885	Φονικό στη Σητεία
67	225	29/6/1885	Σχετικά με τα όσα έγραψε ο Κατζιλάκης
68	226	16/7/1885	Συνέχεια για το θέμα Μιχελιδάκη
69	227	13/7/1885	Συνέχεια για το θέμα Μιχελιδάκη
70	227	13/7/1885	Συνέχεια επιστολής Μιχελιδάκη
71	227	13/7/1885	Επιστολή Κοκκινάκη, σχετική με την αγορά βιβλίων
72	227	13/7/1885	Αρκετές επιστολές σχετικά με το θέμα Μιχελιδάκη
73	228	20/7/1885	Συνέχεια για το θέμα Μιχελιδάκη

74	228	20/7/1885	Έκρηξη μπαρούτης στο σπίτι λατόμου
75	228	20/7/1885	Μετεωρολογικός σταθμός στην Νεάπολη
76	228	20/7/1885	Κλοπή σταχυών στο Αστρίτσι
77	228	20/7/1885	Το πανεπιστήμιο Αθηνών χρηματοδοτεί το Γυμνάσιο Νεαπόλεως
78	228	20/7/1885	Επιστολή κατά του Στεφανίδη
79	228	20/7/1885	Άρχισαν οι εξετάσεις στα σχολεία του νομού Ηρακλείου
80	228	20/7/1885	Μια παράξενη ζωοκλοπή- Ο λογίας έγινε ζωοκλέφτης
81	228	20/7/1885	Ο επικήδειος στον οπλαρχηγό Μιχαήλ Μαράκη
82	228	20/7/1885	Ο επίσκοπος Χερσονήσου κομματίζεται
83	229	27/7/1885	Εκλογές στην ΤΜΕ Ηρακλείου
84	229	27/7/1885	Επεισόδια στις εκλογές στις Μοίρες - Ανάμειξη Τσικριτσάκη
85	229	27/7/1885	Αναφορά στην παράξενη ζωοκλοπή του περασμένου φύλλου
86	230	3/8/1885	Τύφος στην Ελούντα
87	230	3/8/1885	Επεισόδια στις Αρχάνες στις εκλογές εφόρου
88	230	3/8/1885	Προβλήματα στις φυλακές
89	230	3/8/1885	Σχετικά με τον Τίτο Ζωγραφίδη
90	231	10/8/1885	Παύση του επάρχου Μονοφατσίου
91	231	10/8/1885	Προβλήματα στη χωροφυλακή Μαλεβυζίου
92	231	10/8/1885	Οι εξετάσεις στα Σχολεία της Μεσαράς
93	232	17/8/1885	Συνέχεια του ζητήματος Μιχελιδάκη
94	232	17/8/1885	Φονικό με ζωοκλέπτες στη Μεσσαρά
95	232	17/8/1885	Τα καταστήματα κλειστά την Κυριακή
96	232	17/8/1885	Ετοιμόρροπο το Επαρχείο Μαλεβυζίου
97	233	24/8/1885	Σχετικά με τις Δημοτικές εκλογές
98	233	24/8/1885	Λύθηκε το θέμα Μιχελιδάκη
99	233	24/8/1885	Επιχορήγηση της Οθωμανικής σχολής της Χαλέπας Χανίων
100	233	24/8/1885	Οι εξετάσεις των Σχολείων του Μαλεβυζίου και Πεδιάδα
101	233	24/8/1885	Σχετικά με τα προβλήματα στο Σχολείο στην Έμπαρο
102	234	31/8/1885	Άρθρο για το θέμα Μιχελιδάκη
103	234	31/8/1885	Πληροφορίες για τα Ελληνικά σχολεία Αβδού και Χριστού
104	234	31/8/1885	Πληροφορίες για το Ελληνικό σχολείο Πόμπιας
105	234	31/8/1885	Οι εγγραφές στην Ε Σ Χριστού
106	234	31/8/1885	Οι εγγραφές στην Δ Σ Ηρακλείου
107	235	7/9/4885	Επεισόδια στις Δημοτικές εκλογές
108	235	7/9/4885	Επεισόδια στις Δημοτικές εκλογές στις Αγίες Παρασκιές-Μοχό
109	235	7/9/4885	Ποιοι εκλέγονται Δήμαρχοι στο νομό
110	235	7/9/4885	Ποιοι εκλέγονται στο Ηράκλειο
111	235	7/9/4885	Σχετικά με τα προβλήματα στο σχολείο στην Έμπαρο
112	236	14/9/1885	Οι Δήμαρχοι του Λασιθίου
113	236	14/9/1885	Νέα Δασκάλα στο Παρθεναγωγείο Ηρακλείου
114	236	14/9/1885	Σχετικά με τις εκλογές στις Αγίες Παρασκιές
115	236	14/9/1885	Σχετικά με τα προβλήματα στο σχολείο στην Έμπαρο
116	236	14/9/1885	Σχετικά με το Δασκαλάκη, σχολάρχη Πόμπιας
117	237	21/9/1885	Σχετικά με τη νέα δασκάλα του Παρθεναγωγείου Ηρακλείου
118	237	21/9/1885	Σχετικά με τις ανασκαφές στο Ιδαίον Άντρον

119	238	28/9/1885	Σχετικά με τον Σχολάρχη Σητείας
120	239	5/10/1885	Δίκη στις Αρχάνες
121	239	5/10/1885	Προβλήματα με τα βιβλία του Δ Σ Ηρακλείου
122	239	5/10/1885	Σχετικά με τον Σχολάρχη Σητείας
123	240	12/10/1885	Προβλήματα με τα βιβλία του Δ Σ Ηρακλείου
124	241	19/10/1885	Σχετικά με την οικοδομή του σχολείου στο Κράσι
125	241	19/10/1885	Ζωοκλοπή στα Σκούρβουλα
126	242	26/10/1885	Προβλήματα με τα βιβλία του Δ Σ Ηρακλείου
127	242	26/10/1885	Σχετικά με τον αδελφό του Σχολάρχη Παρασυράκη
128	242	26/10/1885	Οι εγγραφές στα Σχολεία της πόλεως Ηρακλείου
129	242	26/10/1885	Ζωοκλοπή στην Κερμουσή
130	242	26/10/1885	Πληροφορίες για την Ε Σ Χριστού
131	243	2/11/1885	
132	244	9/11/1885	Οι εκλογές στις Αγιές Παρασκιές
133	245	16/11/1885	
134	246	23/11/1885	Πέθανε ο γιατρός - Βιογραφικό του Ανδρέα Πολιουδάκη
135	247	30/11/1885	Σύλληψη φονιάδων στο Φουρνοφάραγγο
136	248	7/12/1885	Ληστεία εκκλησίας
137	248α	14/12/1885	
138	249	21/12/1885	Καταστροφές στο Αβδού από βροχοπτώσεις
139	250	28/12/1885	Ο Ι. Μητσοτάκης αρνήθηκε την πώληση των αρχαίων από Ιδη

1886

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΜΙΝΩΣ" 1886			
ΑΑ	ΑΦ	ΗΜΕΡΟΜ.	ΘΕΜΑ
1	251	4/1/1886	Ακυρώθηκαν ξανά οι εκλογές στις Αγιές Παρασκιές
2	252	11/1/1886	
3	253	18/1/1886	
4	254	25/1/1886	Σχετικέ με τις εκλογές στις Αγιές Παρασκιές
5	254	25/1/1886	Ο στρατός δημιουργεί προβλήματα στο Καβροχώρι
6	255	1/2/1886	
7	256	8/2/1886	Ο γιορτασμός των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη
8	257	15/2/1886	Ο γιορτασμός των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη-Η ομιλία
9	258	22/2/1886	Ο γιορτασμός των Τριών Ιεραρχών στη Νεάπολη-Η ομιλία
10	259	1/3/1886	Ο Ν. Σταυράκης υποψήφιος βουλευτής
11	260	8/3/1886	Ο Ν. Σταυράκης υποψήφιος βουλευτής
12	260	8/3/1886	Ο Ζ. Θειακάκης υποψήφιος βουλευτής
13	261	15/3/1886	Ο Ν. Σταυράκης υποψήφιος βουλευτής
14	261	15/3/1886	Σχετικά με την υποψηφιότητα Θειακάκη
15	261	15/3/1886	Ναυάγιο στη νήσο Δία
16	261	15/3/1886	Οι κάτοικοι της Πόμπιας κατά της πώλησης στην Αγγλία
17	262	22/3/1886	Ο Ν. Σταυράκης υποψήφιος βουλευτής
18	262	22/3/1886	Ποίημα σχετικό με την πώληση της Κρήτης
19	263	29/3/1886	Άρθρο σχετικό με τις εκλογές
20	263	29/3/1886	Ο Ζ. Θειακάκης υποψήφιος βουλευτής
21	263	29/3/1886	Ο Ν. Σταυράκης υποψήφιος βουλευτής

22	263	29/3/1886	Αναφορά σχετική με τον Ιωάννη Πατερόπουλο
23	264	5/4/1886	Άρθρο σχετικό με τις εκλογές
24	264	5/4/1886	Ποιοί εκλέγονται βουλευτές
25	265	10/4/1886	Άρθρο σχετικό με τις εκλογές
26	265	10/4/1886	Ποιοί εκλέγονται βουλευτές
27	265	10/4/1886	Επεισόδια στις Ασίτες
28	266	19/4/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
29	267	26/4/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
30	268	3/5/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
31	269	10/5/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
32	270	7/5/1886	Επίσκεψη Σλήμαν στην Κρήτη
33	270	7/5/1886	Εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
34	270	7/5/1886	Υποδοχή του Θειακάκη στον Άγιο Μύρωνα
35	270	7/5/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
36	271	24/5/1886	Εκλογές στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο
37	271	24/5/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
38	271	24/5/1886	Σχετικά με τα μαθήματα του Γυμνασίου
39	272	31/5/1886	Συμπληρωματικές εκλογές σε Μαλεβύζι-Τέμενος
40	272	31/5/1886	Λογοδοσία του Προέδρου του Φιλεκπαιδευτικού
41	272	31/5/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
42	273	7/6/1886	Μνημόσυνο για τους πεσόντες στο Λασιθί, Πόμπια, Αγ.Μύρων
43	273	7/6/1886	Σχετικά με τον Ι. Πατερόπουλο
44	274	14/6/1886	Σχετικά με την συλλογή αλατιού
45	275	21/6/1886	Οι εξετάσεις του Γυμνασίου - Αναλυτική αναφορά
46	275	21/6/1886	Φοβερό έγκλημα στο Φόδελε
47	275	21/6/1886	Οι μαθητές του Γυμνασίου που διακρίθηκαν-Τα ονόματα
48	276	28/6/1886	Σχετικά με τις εξετάσεις του Γυμνασίου-Ονόματα
49	276	28/6/1886	Μνημόσυνο για τους πεσόντες στις Αρχάνες
50	276	28/6/1886	Σχετικά με την εκπαίδευση στη Νεάπολη
51	276	28/6/1886	Παρατράγουδα βουλευτικών εκλογών
52	276	28/6/1886	Σχετικά με τις εξετάσεις του Γυμνασίου
53	276	28/6/1886	Σχετικά με τις εξετάσεις του Δ Σ Ηρακλείου
54	277	5/7/1886	Φονικό στη Βαγιωνιά
55	277	5/7/1886	Φονικό στη Μιαμού
56	277	5/7/1886	Προβλήματα Χριστιανών - Οθωμανών, στις κάτω Αρχάνες
57	277	5/7/1886	Προβλήματα στο Γυμνάσιο Νεαπόλεως
58	278	12/7/1886	Ακυρώθηκε η εκλογή Θειακάκη
59	278	12/7/1886	Οι εξετάσεις του Δ Σ Ηρακλείου - Αναλυτική αναφορά
60	278	12/7/1886	Αναφορά σχετική με Αρχαιότητες
61	278	12/7/1886	Συνεχίζονται οι ανακρίσεις για τους φόνους στη Μεσσαρά
62	278	12/7/1886	Έγκλημα στις Ασίτες
63	279	19/7/1886	Συνέχεια εκλογικών προβλημάτων
64	279	19/7/1886	Οι Κρήτες βουλευτές στην Κρητική Βουλή
65	279	19/7/1886	Βανδαλισμοί σε κτήματα λόγω κομματικών διαφορών
66	279	19/7/1886	Προβλήματα με τον έπαρχο Μονοφατισίου
67	280	26/7/1886	Συνέχεια εκλογικών προβλημάτων- Ομιλία Θειακάκη

68	280	26/7/1886	Σχετικά με τον έπαρχο Ιεράπετρας
69	280	26/7/1886	Τούρκος έχασε τα χρήματα του, αλλά τα βρήκαν
70	281	2/8/1886	Σχετικά με τον Έπαρχο Βιάνου
71	282	9/8/1886	Συνέχεια εκλογικών προβλημάτων
72	282	9/8/1886	Δεν πληρώνονται οι μισθοί των δασκάλων
73	282	9/8/1886	Σύσκεψη στην Πεδιάδα για τη Ζωοκλοπή
74	282	9/8/1886	Βάπτιση στα Χανιά
75	282	9/8/1886	Μια επιστολή σχετικά με τη στάση βουλευτή Σητείας
76	282	9/8/1886	Προβλήματα στο Δήμο Αγίου Παρασκευών
77	283	16/8/1886	Η λύση του Επισκοπικού Ζητήματος
78	284	26/8/1886	Επιστολή Θειακάκη
79	285	30/8/1886	Κατάχρηση στις Απεζανές
80	285	30/8/1886	Οι εξετάσεις στο σχολείο Αρχανών
81	285	30/8/1886	Στο Ηράκλειο μόνιμα ο γιατρός Μαλικούτης
82	285	30/8/1886	Αρίστευσε ο Λασιθιώτης Ιωάννης Διαλυνάκης
83	285	30/8/1886	Εγγραφές στην Ε Σ Ηρακλείου
84	285	30/8/1886	Προβλήματα στις εξετάσεις του Κρουσώνα
85	285	30/8/1886	Οι εξετάσεις του Γυμνασίου
86	285	30/8/1886	Οι εγγραφές στο Δ Σ Ηρακλείου
87	285	30/8/1886	Οι εγγραφές στην Ε Σ Αβδού

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- α
- Αβδού.....161, 241, 354, 462, 466, 605, 611, 614, 615, 617
- Αγία Βαρβάρα.....38, 61, 95, 97, 98, 99, 103, 122, 128, 138, 177, 298, 307, 309, 320, 365, 388, 389, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 537, 567, 568, 592, 593, 594, 598
- Αγία Μαρίνα.....382
- Αγιές Παρασκιές.....601, 607, 614, 615
- Άγιος Θωμάς....97, 103, 296, 300, 537
- Άγιος Θωμάς.....61, 97, 103, 138, 223, 300, 303, 388, 389, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 568, 598
- Άγιος Ιωάννης232, 379, 380, 381, 438, 481
- Άγιος Κύριλλος.97, 381, 382, 383, 391
- Άγιος Μύρων. 121, 127, 135, 139, 227, 308, 320, 466, 487, 497, 501, 567, 568
- ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ.....32, 454, 459
- Αγίους Δέκα.....93, 102, 117, 173, 384
- Αγκαράθου.....225, 354, 356, 611
- Αεράκη.....141, 309, 506, 605
- Αεράκης...87, 141, 162, 167, 258, 260, 272, 309, 506, 520
- Αίγυπτο.....17, 235, 247, 613
- Ακρασάκης.....138, 567, 569, 571
- Αλεξάκης. .96, 138, 534, 564, 569, 571
- Αλεξίου.....55, 107, 158, 160, 161, 218, 257, 258, 260, 268, 291, 292, 326, 328, 338, 601, 602
- αλληλοδιδασκτικά σχολεία.....110, 117
- Αμάρι. .27, 32, 112, 453, 454, 460, 461
- Αμαριανό.....276, 462, 572
- Αμαριώτου.....118, 334
- Αμπελούζου. 34, 39, 56, 61, 62, 63, 98, 134, 180, 223, 224, 265, 384, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 438, 494, 533, 597, 600
- Ανδρέου.....154, 339, 358
- Ανδρουλάκης19, 20, 21, 23, 26, 27, 32, 35, 42, 60, 98, 115, 206, 322, 335, 478, 483, 564, 569, 572, 578
- Ανθόπουλος.....267, 304, 338
- Αντισκαρίου.61, 64, 97, 102, 103, 179, 381, 382, 383, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 568, 578, 597
- Ανώγεια..61, 96, 97, 99, 102, 103, 131, 138, 151, 153, 181, 210, 223, 231, 276, 286, 295, 303, 308, 309, 312, 313, 363, 381, 382, 383, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 438, 460, 461, 493, 494, 496, 497, 508, 534, 567, 572, 597, 606, 607
- ΑΝΩΠΟΛΙΣ.....104
- Απεζανές. .42, 173, 176, 227, 228, 234, 235, 237, 244, 383, 532, 612, 617
- ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ.....32, 453, 454, 458
- Αποστολίδης.....27, 93, 119, 153, 245, 262, 296, 300, 414, 483, 564, 569, 571
- Αποστόλοι.....387
- Άπτερα.....219
- Απτέροις.....211, 347
- Αργυράκης.....14, 117, 152, 155, 228, 230, 231, 248, 251, 261, 284, 342, 374, 418, 436
- Αρκάδι.....19, 230, 339, 385, 386, 611
- Αρκαδίας.....24, 94
- Αρκάδιον.....219
- Αρκλοχωρίου.....34, 224, 601
- Αρχάνες..147, 154, 176, 241, 242, 260, 284, 318, 333, 335, 342, 348, 350, 578, 603, 604, 607, 609, 612, 614, 615, 616, 617

- Ασήμι...36, 61, 65, 102, 103, 177, 179,
 275, 313, 391, 392, 394, 406, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 414, 598,
 610
 Ασίτες.....276, 286, 461, 565, 568, 571,
 607, 616
 Αστερούσια....35, 36, 38, 51, 232, 233,
 234, 359
 Αχεντριά.....62, 65, 101, 103, 138, 179,
 224, 269, 270, 387, 392, 393, 400,
 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 414, 567,
 572, 574, 598
 Αχλάδα.....284
 β
 Βαβουλές.131, 172, 263, 325, 326, 342
 Βαρουτάκης.....87, 120, 134, 136, 141,
 257, 268, 302, 355, 495, 520, 566
 Βασιλική.....61, 64, 97, 101, 102, 103,
 138, 261, 281, 289, 310, 381, 382,
 383, 402, 403, 404, 407, 408, 409,
 410, 411, 412, 413, 567, 597
 Βενεράτο.435, 461, 564, 565, 572, 578
 Βενετοί.....37
 Βικελαία...6, 10, 11, 12, 13, 22, 44, 46,
 98, 210, 227, 230, 237, 240, 333,
 335, 340, 341, 358, 377, 592
 Βολικάκης.....138, 156, 438, 567, 569,
 572, 574, 590
 Βορεάδης.....107, 602
 Βορίζια.....36, 96, 103, 120, 134, 135,
 151, 153, 156, 177, 180, 188, 246,
 296, 297, 309, 311, 485, 491, 494,
 495, 499, 509, 534, 572, 574, 577,
 578
 Βόρων.....10, 95, 496
 Βούρη..2, 6, 12, 65, 221, 232, 335, 362
 Βουρλάκης.....112, 342
 Βούτες.....461
 Βροντήσι.....51, 235, 236
 Βυβιλάκης.93, 117, 216, 341, 414, 415
 γ
 Γάσπαρης.....40, 335
 Γεράκι.....462, 577, 601
 Γέργερη....37, 61, 64, 94, 95, 103, 119,
 120, 131, 134, 135, 138, 142, 153,
 173, 177, 180, 188, 223, 262, 263,
 265, 282, 283, 288, 294, 295, 297,
 298, 299, 303, 311, 363, 365, 394,
 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401,
 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408,
 409, 410, 411, 412, 413, 414, 438,
 481, 494, 495, 534, 564, 565, 566,
 567, 568, 571, 578, 588, 589, 590,
 591, 592, 597, 608, 612
 Γεωργιάδης31, 227, 228, 284, 343, 564
 Γιαννικόπουλος.....316, 335
 Γοντικάκης...11, 13, 26, 27, 28, 33, 34,
 98, 99, 100, 101, 103, 120, 122, 152,
 155, 221, 222, 225, 240, 248, 251,
 287, 288, 289, 304, 315, 328, 335,
 342, 418, 592
 Γραμβούσα.....17
 Γωνιές.....101, 461, 568
 δ
 Δασκαλάκης...102, 127, 140, 180, 183,
 184, 185, 240, 241, 276, 288, 289,
 299, 351, 356, 483, 534, 537, 538,
 568, 577, 578, 608, 614
 Δασκαλογιάννης.....16, 23
 Δαφνές.....249, 461, 572, 606, 608
 Δελγιαννάκης.....153, 245, 246, 253,
 279, 294, 295, 297, 300, 313, 537,
 579, 581, 582, 583, 585
 Δερτιλής.....317, 336
 Δετοράκης....16, 17, 19, 20, 21, 24, 25,
 26, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 37, 53, 54,
 57, 59, 94, 99, 114, 171, 190, 202,
 234, 236, 237, 250, 251, 284, 304,
 336, 339, 340, 342, 343, 358, 454
 Δημαράς.121, 137, 143, 168, 233, 336,
 343
 Δημογεροντία.....10, 11, 12, 13, 14, 15,
 24, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 57, 60, 66,
 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 81,
 84, 85, 86, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96,
 97, 98, 99, 100, 112, 113, 114, 115,
 117, 118, 119, 120, 121, 122, 128,
 129, 131, 132, 134, 135, 146, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 169, 170, 172, 173, 176, 178,
 180, 186, 187, 189, 205, 206, 210,
 221, 227, 228, 229, 231, 238, 239,
 240, 244, 245, 246, 247, 248, 251,
 252, 253, 254, 259, 260, 262, 263,
 275, 276, 277, 279, 282, 283, 286,
 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301,
 302, 303, 307, 308, 309, 313, 314,
 317, 319, 324, 325, 326, 327, 329,
 330, 331, 332, 333, 339, 359, 362,

365, 376, 377, 418, 420, 421, 422, 423, 428, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 479, 492, 494, 495, 496, 497, 512, 531, 532, 533, 561, 565, 566, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587	398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 435, 534, 564, 567, 568, 572, 575, 591, 592, 597
Διανευτάκης...103, 138, 181, 282, 288, 289, 311, 312, 452, 535, 567, 569, 572, 574, 583, 586, 587, 589, 591, 592	Ζαρού...34, 39, 56, 61, 62, 63, 97, 103, 142, 176, 177, 180, 223, 224, 265, 282, 296, 299, 362, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 434, 435, 436, 461, 508, 533, 534, 589, 590, 591, 592, 597, 600
Δρακάκη..120, 134, 137, 176, 295, 495	Ζαχαριουδάκης 93, 101, 138, 480, 482, 484, 537, 567, 569, 572
Δρακάκης 120, 135, 260, 438, 479, 495	Ζενάπ Ισμάτ Ρασέντ.....91, 92, 336
Δρανδάκη.....261	Ζιώγου - Καραστεργίου.....318
Δρανδάκης.....18	Ζωγραφάκης...147, 187, 218, 277, 278, 301, 352, 567, 569, 571, 609
Δρετάκης 299, 567, 569, 572, 574, 577, 596, 597	Ζωγραφίδης.....149, 355, 614
Δωρόθεος Σχολάριος.....27	η
ε	Ηράκλειο..7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 46, 53, 55, 56, 57, 61, 66, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 79, 81, 84, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 188, 190, 197, 200, 205, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318,
Εθιά.....37, 62, 65, 100, 103, 138, 176, 177, 183, 224, 265, 291, 310, 313, 393, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 536, 568, 572, 578, 598	
Ειρηναίος 100, 122, 136, 157, 179, 290, 310, 354, 448, 449, 452, 498, 613	
Ελλάδα...20, 21, 25, 31, 34, 40, 51, 53, 54, 63, 65, 89, 108, 115, 116, 117, 123, 145, 146, 159, 160, 190, 205, 237, 238, 253, 273, 304, 316, 318, 320, 330, 331, 336, 337, 339, 340, 341, 346, 470, 477, 524, 575, 602	
Ελλάδας....12, 18, 21, 70, 75, 111, 118, 123, 137, 164, 165, 168, 170, 171, 247, 270, 317, 320, 527, 528	
ΕΜΠΑΡΟΣ.....105	
επανάσταση του Μοτσενίγου.....16	
Επανωσήφη.....51, 227, 228, 236	
Επιμενίδειος Σχολή.....28	
Επισκοπή....27, 28, 154, 185, 462, 604, 605, 610, 611, 612	
Επιτροπάκης...312, 538, 567, 569, 571, 572, 574, 577	
Ευαγγελίδης...22, 26, 27, 28, 188, 225, 236, 336, 343	
Ευγενική.....461, 594, 610	
Εύπολις.....218	
ζ	
Ζαμπετάκης.....57, 343, 483	
Ζαρός...36, 61, 64, 122, 138, 180, 223, 265, 282, 296, 299, 303, 310, 397,	

319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 362, 363, 364, 365, 373, 376, 377, 418, 420, 434, 435, 436, 437, 449, 450, 451, 452, 461, 474, 475, 489, 492, 495, 496, 497, 498, 501, 502, 505, 506, 508, 512, 519, 521, 523, 524, 525, 530, 531, 533, 538, 561, 563, 564, 565, 566, 582, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617	450, 497, 498, 533, 582, 585, 597, 610, 611
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ 213, 218, 219, 224, 246, 256, 273, 287, 329, 602	Κακουλές.....330, 336
Ηράκλειον..36, 55, 107, 161, 205, 214, 224, 244, 246, 257, 273, 274, 328, 329, 338, 340, 346, 347, 602	Καλέσα.....249, 461
θ	Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου..11, 12, 16, 37, 46, 190, 228, 246, 337
Θεοδοσάκης.....281, 568, 578	Καλό Χωριό...262, 391, 463, 568, 579, 611
Θεοδώρου.....221, 317, 338, 343, 345	Καλομενόπουλος.....45, 337
ι	Καμάρες.....36, 96, 379, 380, 385, 386, 387, 607
Ι. Γ. Πιτζιπίου – Βέη.....29	Καμηλάρι. 64, 103, 288, 379, 380, 381, 461, 479, 480, 481, 592
ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ.....33, 113, 454	Κανελλόπουλος.....88, 316, 358
Ινι.....62, 99, 103, 184, 224, 287, 311, 386, 387, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 462, 538, 567, 572, 574, 598, 612	Καπετανάκης..138, 173, 284, 418, 434, 438, 567, 574
Ινταγιές.....209	Καπετανιανά 62, 65, 99, 101, 103, 138, 140, 179, 183, 224, 247, 299, 393, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 462, 537, 567, 568, 572, 577, 598, 602, 606
Ιωάννινα.....2, 6, 10, 12, 29, 335, 339	Καραγιαννάκης.....119, 150, 151, 253, 259, 283, 294, 297, 484
κ	Κασσάρας.....132, 133, 134, 297, 298, 489, 491
Καζαντζάκη.....107, 126, 328, 336	Καστέλλι. 39, 384, 385, 386, 457, 461, 462, 463, 466, 565, 572, 594
Καζαντζάκης..126, 129, 328, 329, 330, 336	Καστελλιανά 62, 65, 97, 103, 135, 138, 139, 177, 184, 186, 187, 224, 298, 303, 308, 309, 311, 312, 363, 386, 387, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 462, 505, 511, 538, 564, 567, 568, 575, 577, 598
Καινουργίου.34, 37, 38, 39, 46, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 79, 97, 98, 100, 101, 121, 122, 127, 131, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 151, 157, 179, 180, 204, 218, 223, 224, 225, 227, 240, 280, 288, 289, 296, 308, 310, 318, 352, 354, 355, 362, 381, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 434, 435, 436, 437, 448, 449,	Καταλαγαριανός....142, 177, 259, 273, 309
	Κατσουλάκης.....568, 579
	Καψαλάκης.....290, 343, 475, 484
	Κελαϊδής...91, 114, 249, 328, 329, 343
	Κέρπη.....250, 337
	Κιθαρίδας.....27
	ΚΙΣΣΑΜΟΥ.....32, 457
	Κισσών.....34, 39, 56, 61, 62, 63, 181, 182, 185, 223, 224, 364, 379, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 452, 462, 535, 538, 598, 601

- Κοιλιάρακης...121, 135, 150, 308, 437, 484, 497
- Κοκκινάκης...123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 141, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 171, 260, 270, 271, 272, 307, 320, 321, 329, 350, 353, 355, 356, 521, 523, 524, 525, 527, 529, 530, 588, 607, 611, 613
- Κόκκινος.....24, 25, 337
- Κοκκώνης.....118, 131, 176, 316, 334, 337, 341
- Κονδυλάκης...126, 127, 284, 327, 328, 330, 337, 345, 568
- Κόξαρι.....613
- Κόρακας.....18, 20, 100, 230, 333, 340, 437, 604
- Κόρπη.....212, 213, 611
- Κόρπης.....87, 258, 353, 520, 521
- Κορφές.....461
- Κουρμούλης.....17, 174, 339, 437, 579, 580
- Κουτλής.....317, 343
- Κρασαδάκης.....188, 567, 578
- ΚΡΑΣΙ.....105
- Κρήτη....3, 4, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 66, 70, 76, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 124, 128, 129, 137, 145, 146, 148, 153, 155, 156, 160, 161, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 190, 191, 201, 202, 205, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 253, 256, 257, 258, 263, 266, 267, 274, 279, 282, 284, 285, 287, 288, 292, 293, 304, 306, 313, 316, 317, 319, 322, 324, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 349, 358, 359, 360, 362, 376, 377, 378, 415, 416, 418, 430, 431, 434, 436, 440, 442, 443, 454, 455, 456, 467, 469, 472, 475, 528, 529, 530, 531, 539, 552, 553, 556, 557, 558, 580, 588, 592, 602, 604, 605, 607, 608, 613, 615, 616
- Κρητικά Χρονικά.....18, 23, 31, 40, 42, 57, 103, 188, 226, 234, 235, 237, 251, 334, 343, 344, 345, 346
- Κρητική Βουλή. .33, 60, 114, 226, 264, 306, 364, 561, 616
- Κρητική Εστία. 23, 131, 146, 169, 172, 217, 263, 284, 325, 326, 342, 344, 345
- Κρητική Πολιτεία. .10, 11, 42, 60, 103, 106, 107, 147, 169, 171, 231, 267, 273, 304, 306, 331, 335, 339, 342, 344, 359, 360
- Κρητικό Γυμνάσιο...4, 33, 87, 90, 114, 116, 118, 129, 134, 136, 140, 141, 144, 156, 214, 217, 229, 242, 253, 256, 257, 266, 271, 274, 300, 306, 315, 319, 347, 348, 353, 355, 356, 357, 440, 519, 602, 613
- Κριάρης.....230, 337
- Κριτοβουλίδης....23, 53, 237, 337, 345
- Κρουσώνα.....461, 601, 607, 608, 611, 613, 617
- Κρουσώνας.....565, 572
- Κυθαρίδα.....225, 608
- Κυράς Ελεούσας.....27
- Κυριακίδης.....95, 110, 117, 121, 250, 265, 289, 294, 295, 297, 338, 340, 438, 482, 483, 534, 564
- Κωστάκης.....237, 238, 337, 358
- λ
- Λασίθι....17, 27, 28, 29, 30, 33, 53, 56, 104, 112, 197, 238, 250, 319, 338, 339, 343, 350, 354, 376, 418, 540, 541, 558, 559, 603, 609, 611, 613, 614, 616
- Λευκά Όρη.....219, 329
- Λιβυκό.....35
- Λιμπρίτης. 95, 119, 151, 227, 253, 263, 280, 300, 307, 308, 313, 479, 481, 579, 580, 586
- Λογιάδου -Πλάτωνος.....13
- Λόγιος.....16, 284, 340, 343
- Λούκια. 62, 65, 99, 103, 138, 183, 224, 281, 289, 310, 312, 325, 392, 393, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412,

413, 414, 462, 536, 567, 571, 574, 598	283, 285, 290, 294, 296, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 310, 312, 315, 318, 320, 321, 330, 332, 335, 351, 352, 362, 363, 365, 377, 378, 379, 394, 436, 437, 438, 448, 449, 488, 489, 492, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 505, 506, 564, 567, 568, 569, 574, 575, 577, 578, 579, 597, 598, 606, 607, 608, 609, 611, 612, 614
Λυδάκης.....217, 291, 292, 603	Μεσόγειος.....205, 206, 246, 322, 346, 357
μ	Μεταξάς.....24, 25
Μαγαρικάρι61, 64, 101, 103, 138, 139, 179, 223, 265, 289, 312, 363, 379, 380, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 438, 462, 485, 499, 504, 567, 572, 598	Μεχμέτ Αλή.....17, 18, 26
Μαθιουδάκης. 138, 475, 479, 483, 567	Μητρόπολη....37, 61, 66, 98, 103, 180, 223, 265, 303, 358, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 505, 533, 565, 568, 572, 582, 585, 597, 608
Μακράκης.....238, 246, 259, 343	Μιαμού.....61, 64, 96, 97, 99, 102, 103, 138, 176, 181, 223, 263, 310, 381, 382, 383, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 461, 565, 567, 575, 597, 616
Μαλεβύζι.....27, 318, 605, 613, 616	ΜΙΝΩΣ.....38, 87, 125, 136, 137, 139, 157, 158, 184, 185, 211, 213, 217, 218, 219, 248, 252, 255, 268, 270, 278, 310, 314, 601, 603, 605, 608, 612, 615
Μαλικούτης.....18, 176, 246, 261, 288, 310, 311, 354, 449, 450, 451, 452, 611, 612, 617	Μιχελιδάκης.33, 87, 90, 114, 116, 118, 120, 129, 134, 137, 140, 144, 149, 155, 160, 205, 226, 256, 257, 262, 266, 268, 271, 272, 274, 292, 298, 300, 306, 326, 349, 350, 353, 355, 356, 357, 495, 520, 521, 566, 610, 613, 614
Μάλλια.....161, 275, 286, 462	Μονοφατσίου.....34, 36, 37, 38, 46, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 96, 97, 100, 127, 135, 140, 141, 182, 205, 223, 224, 225, 278, 291, 299, 308, 384, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 419, 535, 594, 598, 606, 614, 616
Μαμάκης.....27, 30, 338	Μουρέλος.....231, 338
Μαμαλάκης.....229, 344	Μουχτάρους.....462
Μανιδάκης96, 138, 181, 245, 535, 565, 569, 572	Μοχού.....161
Μανουράς.....274, 344	
Μαραγκάκη.....150, 261	
Μαριδάκης.....95, 147, 227, 253, 294, 297, 307	
Μαρκάκης28, 476, 478, 485, 531, 534, 567, 575	
Μαρογιώργης.....20	
Ματζαπετάκης131, 134, 180, 438, 492, 494	
Ματθαίου.....221, 344	
Μαυρογιαννάκη.....150, 261	
Μεγάλης Βρύσης. 34, 95, 98, 138, 183, 185, 210, 223, 224, 296, 300, 302, 303, 309, 310, 312, 314, 320, 376, 388, 389, 510, 537, 538, 567, 601	
Μεγαλοβρυσανός.....23, 24	
Μεραμβέλλο17, 30, 260, 352, 610, 611	
Μεσαρά. 3, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 79, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 122, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 141, 142, 153, 155, 157, 158, 172, 185, 188, 203, 204, 210, 217, 218, 226, 227, 228, 232, 236, 237, 238, 239, 248, 253, 254, 263, 264, 267, 268, 271, 272, 279,	

- Μπαριτάκης...104, 138, 298, 311, 505, 567, 573, 574
- Μπελιά.....23, 344
- Μπουζάκης.....118, 267, 338
- ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.32, 112, 453, 454, 460
- ν
- Νανάκης.109, 110, 111, 112, 190, 338, 344
- Νέα Εβδομάς.....158
- ΝΕΑ ΕΒΔΟΜΑΣ.....218, 219, 601
- Νεάπολη...11, 17, 29, 33, 81, 112, 339, 356, 357, 418, 606, 612, 613, 614, 615, 616
- Νέας Εβδομάς.....158
- Νήμας.....250
- Νιστεράκης.....87, 156, 257, 271, 349, 351, 353, 520, 521
- Νιωτάκης118, 120, 133, 134, 149, 154, 155, 210, 239, 240, 259, 260, 268, 275, 277, 287, 288, 302, 307, 317, 324, 325, 492, 493, 495, 496
- Νόμος περί Παιδείας.33, 317, 318, 359
- Νούτσος.....155, 338
- ξ
- Ξανθουδίδης.....23, 55, 154, 161, 230, 258, 328, 338, 349, 436, 605, 610
- Ξυδάς.....568
- Ξωπατέρας.....18, 238
- ο
- Οδηγήτρια....18, 37, 44, 174, 176, 226, 227, 228, 232, 234, 238, 244, 335, 336, 532, 612
- Οργανικό Νόμο.....30, 32, 37, 59, 202, 221
- Ορφανουδάκης.....138, 181, 265, 295, 438, 535, 567, 570, 571
- π
- Παγκαλιάς.....217, 344
- Παληάμα.....64
- Παλιάμα...61, 100, 103, 138, 179, 180, 223, 289, 318, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 435, 461, 534, 566, 597
- Παναγιά..100, 154, 393, 394, 435, 450, 452, 462, 578, 610
- Παναγιωτάκης21, 23, 25, 26, 236, 237, 338, 344, 482
- Πανταζής.....2, 171, 315, 338, 362
- Παπαδάκης.....31, 88, 93, 96, 99, 101, 120, 121, 122, 134, 135, 136, 138, 150, 174, 181, 184, 211, 213, 249, 250, 260, 276, 284, 291, 292, 300, 325, 339, 343, 347, 349, 350, 351, 438, 475, 476, 477, 478, 480, 481, 482, 483, 485, 496, 498, 535, 536, 538, 565, 567, 568, 570, 572, 574, 577, 579, 607
- Παπαδογιαννάκης.146, 148, 171, 339, 341
- Παπαδόπουλος.....307, 314, 568, 578, 592, 593, 594
- Παπάζογλου.....233, 339
- Παπαϊωάννου....2, 6, 29, 230, 339, 361
- Παπακωνσταντίνου.....108, 154, 339
- Παπαμάρκου.....137
- Παπαουλάκης...97, 138, 176, 178, 183, 186, 187, 269, 270, 278, 308, 311, 312, 536, 565, 570, 572
- Παπαχατζάκης.92, 143, 186, 314, 315, 437, 507, 508, 568
- Παπαχριστοδούλου.....145
- Παρασυράκης...95, 118, 149, 154, 160, 177, 258, 260, 262, 268, 271, 272, 291, 292, 293, 327, 348, 566, 604, 615
- Παρδάλη.....17, 23
- Παρθένιος.....232, 235, 335
- Παρλαμάς.....31, 239, 251, 339, 344
- Παρρησία.....219
- Πατεράκη.....35, 114, 339
- Πατεράκης....16, 17, 20, 229, 339, 340, 342
- Πατερόπουλος149, 260, 261, 328, 611, 616
- Πατσίδερος...62, 65, 97, 103, 138, 182, 223, 286, 300, 303, 310, 390, 391, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 567, 577, 598
- Παυλίδης.....294, 297, 565
- ΠΕΔΙΑΔΑΣ.....32, 454
- Πεπονάκης.....54, 340
- Περδικάρης....162, 167, 257, 272, 351, 357, 519, 520, 521, 607
- Πετράκης138, 150, 161, 162, 435, 484, 567, 574
- Πετροκεφάλι.....59, 61, 64, 94, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 135, 178, 180,

300, 310, 312, 381, 382, 383, 397, 398, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 437, 438, 448, 449, 450, 451, 452, 461, 480, 481, 497, 534, 568, 578, 597, 608, 609, 610, 612	568, 571, 597, 606, 611, 614, 615, 616
Πηγαϊδάκια.....381, 383	Πομποδάκης...138, 181, 246, 535, 567, 573, 575
Πιμπλής.....146, 169	Ποταμιές.....462, 606, 613
Πισκοπιανό.....462, 572, 574	Πρακτικίδης.....40, 41, 317, 340
Πιτσιδίων...10, 28, 57, 61, 64, 93, 101, 103, 119, 120, 128, 134, 138, 151, 172, 173, 178, 181, 223, 247, 248, 253, 263, 265, 279, 280, 281, 294, 297, 303, 308, 309, 363, 364, 379, 380, 381, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 438, 450, 461, 479, 480, 481, 485, 491, 495, 497, 499, 506, 535, 561, 562, 563, 565, 567, 572, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 592, 597	Πρέβελη.....26
Πλατάκης.....36, 216, 340, 344	Πρεβελιανά 95, 97, 227, 253, 294, 297, 303, 307, 314, 389, 394, 395, 396
Πλατάνου...34, 39, 56, 61, 62, 63, 180, 181, 223, 224, 381, 382, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 461, 534, 535, 579, 597, 600	Πρινιάς.....98, 100, 284, 392, 393, 461, 536, 537, 574, 607
Πλώρα....61, 64, 96, 97, 103, 138, 181, 223, 245, 290, 300, 303, 381, 382, 383, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 534, 565, 567, 572, 577, 597	Προμηθέας ο Πυρφόρος .91, 114, 216, 217, 219, 249, 329, 343, 344, 345
Πολυχρονίδου.....149, 150, 261	Πυργιωτάκης.....117, 121
Πόμπια...10, 27, 61, 92, 101, 103, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 132, 134, 135, 136, 138, 142, 150, 151, 157, 161, 172, 176, 177, 179, 181, 185, 186, 223, 228, 237, 241, 245, 253, 263, 281, 283, 284, 288, 294, 297, 299, 303, 308, 309, 310, 314, 315, 318, 319, 321, 326, 356, 363, 381, 382, 383, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 437, 448, 449, 450, 451, 452, 483, 489, 492, 495, 496, 497, 504, 505, 507, 508, 534, 564, 567,	Πυργιωτίσσης.....34, 37, 39, 46, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 79, 97, 98, 100, 101, 121, 122, 127, 131, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 151, 157, 179, 181, 205, 218, 223, 224, 225, 227, 232, 240, 280, 288, 289, 290, 296, 299, 300, 308, 310, 318, 352, 354, 362, 379, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 419, 434, 435, 436, 437, 448, 449, 450, 451, 452, 497, 498, 535, 561, 562, 563, 585, 597, 598, 611
	Πωλιουδάκης.....138
	ρ
	Ραδάμανθους.....36, 217, 219
	Ρέθυμνο..11, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 33, 35, 36, 43, 44, 53, 66, 81, 93, 108, 109, 111, 117, 124, 146, 197, 219, 233, 234, 246, 267, 284, 317, 334, 337, 339, 341, 342, 344, 348, 358, 415, 604, 608, 609, 613
	Ρεράκης.....107, 359
	ΡΙΖΟΥ.....33, 454, 462
	ΡΟΓΔΙΑ.....105
	Ρουσταγιέ.....191, 209
	ρουστιέ.....193, 201, 545, 547
	ς
	Σαββάκης. 13, 138, 185, 269, 277, 278, 281, 309, 476, 481, 485, 565, 567, 570, 572, 595
	Σάββας.....62
	Σαρτίνσκης.....62
	Σβορώνος.....91, 340
	ΣΕΛΙΝΟΥ.....32, 453, 454

- Σημανδηράκη.....216, 219, 345
 Σημανδήρας.....142, 186, 314, 507
 ΣΗΤΕΙΑΣ.....33, 113, 454
 Σίβα 10, 28, 57, 94, 103, 119, 120, 134, 138, 153, 173, 178, 181, 227, 228, 232, 244, 247, 281, 282, 294, 297, 303, 363, 364, 438, 475, 479, 491, 492, 495, 530, 531, 532, 533, 535, 613
 Σίβας...61, 64, 94, 103, 131, 178, 223, 228, 244, 282, 297, 308, 310, 379, 380, 381, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 475, 497, 531, 532, 533, 565, 568, 572, 598
 Σιββάκης 138, 139, 158, 182, 185, 269, 275, 277, 278, 279, 281, 286, 287, 299, 309, 325, 502, 503, 594, 595
 Σκαλάνι.....462, 572
 Σκανδαλάκης....99, 138, 271, 565, 570, 572
 Σκοινιά.....34, 38, 184, 283, 387, 537, 538, 601
 Σμάρι.....462
 Σολδάτος.....18, 29, 145, 340
 Σούδα.....17, 65, 92
 Σπανάκης...11, 37, 38, 39, 53, 340, 565
 Σπετσάκης.....138, 276, 565, 567, 573, 574, 578
 Σπινθάκης.....57, 93, 94, 138, 172, 173, 247, 248, 251, 280, 282, 289, 364, 438, 479, 480, 481, 560, 561, 562, 563, 567, 570, 572, 580, 581, 583, 585, 586, 587, 604
 Σπυριδάκης...138, 265, 476, 477, 480, 482, 567, 570, 572, 578
 Σταυράκη...34, 47, 55, 56, 60, 64, 202, 204, 261, 322, 377, 378, 601
 Σταυράκης...34, 38, 39, 47, 55, 56, 60, 202, 204, 322, 340, 377, 615
 Σταυράκια.....461, 574
 Σταυρινίδης 11, 21, 22, 31, 46, 53, 210, 229, 230, 237, 333, 340, 345
 Στεφανάκης.....98, 119, 121, 135, 138, 153, 173, 174, 178, 265, 280, 308, 364, 437, 438, 452, 476, 477, 497, 532, 533, 566, 567, 590, 591
 Στεφανή.....316, 341
 Στεφανίδης. 88, 94, 131, 134, 135, 173, 227, 308, 333, 438, 476, 494, 497, 565, 568, 601, 614
 Συμεών...127, 133, 139, 157, 283, 284, 288, 363, 485, 499, 504, 567
 Συμπαγίαν.....209
 Σφακιά....16, 20, 22, 26, 30, 33, 56, 79, 91, 104, 113, 114, 197, 226, 249, 319, 328, 329, 343, 459, 469, 480, 540, 601
 Σφακιανάκης....88, 127, 128, 141, 179, 180, 259, 260, 276, 314, 321, 351, 435, 478, 482, 485, 505, 534, 567, 577, 594
 Σχοινιά.....65, 184, 386, 387, 538
 Σχοινιάς....36, 56, 62, 63, 97, 101, 103, 138, 184, 224, 283, 310, 347, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 462, 538, 567, 568, 574, 578, 598, 604
 τ
 Triantafyllidou – Baladie.....41, 334
 TEMENOYΣ.....32, 453, 454, 461
 Τεφελίου.....34, 38, 56, 384, 385, 601
 Τζεδάκης.....31, 341
 Τζήκας.....267, 316, 338, 341
 Τζομπανάκης.....250, 359, 477
 TME.....101, 102, 103, 117, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 240, 241, 265, 268, 270, 271, 272, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 293, 296, 298, 299, 300, 301, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 319, 320, 321, 355, 448, 449, 450, 451, 452, 498, 499, 501, 502, 504, 505, 506, 508, 521, 523, 524, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 593, 594, 596, 597, 610, 614
 Τομάρα – Σιδέρη.....247, 345
 Τουμπαλίδου.....23
 Τριανταφύλλου - Baladie.....44, 341
 Τρουλάκης....138, 269, 567, 570, 572, 574, 575
 Τρούλης.....36, 93, 117, 341, 415

- Τσακιράκης....120, 121, 138, 325, 437,
484, 496, 567, 570, 572
- Τσαντιράκης...119, 258, 282, 295, 298,
300, 324, 477, 565
- Τσατσαρωνάκη.....42, 345
- Τσαφαντάκης.....568, 578
- Τσουκαλάς.....116, 341
- Τυμπάκι..10, 34, 39, 44, 56, 57, 61, 62,
63, 64, 95, 103, 119, 127, 134, 138,
158, 181, 223, 224, 227, 245, 253,
263, 265, 282, 295, 298, 299, 300,
303, 307, 308, 309, 313, 324, 325,
363, 379, 380, 381, 394, 395, 396,
397, 398, 399, 400, 401, 402, 403,
404, 405, 406, 407, 408, 409, 410,
411, 412, 413, 414, 438, 461, 477,
479, 485, 491, 493, 496, 497, 499,
506, 535, 561, 565, 568, 571, 577,
596, 597, 598, 600, 610
- Τωμαδάκη.....11
- Τωμαδάκης..11, 23, 231, 234, 235, 238,
284, 341, 345, 346
- φ
- Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος. .147, 318,
349, 350, 351, 357, 602, 604, 606
- Φόδελε.....27, 460, 567, 609, 610, 616
- Φουρναράκης....31, 226, 259, 317, 346
- Φουστανάκης. 138, 142, 161, 162, 176,
177, 267, 281, 313, 326, 484, 485,
508, 565, 568, 570, 572, 578
- Φραγκιουδάκη.....19, 341
- Φωτεινόπολος.....239, 341
- Φωτεινόπουλος.....128
- Φωτιάδης.....59, 62, 99, 212, 303, 304,
349, 609
- χ
- Χαλέπας.....20, 33, 35, 59, 63, 99, 103,
109, 190, 204, 213, 216, 217, 222,
304, 331, 332, 344, 345, 356, 454,
614
- Χάλκη83, 110, 258, 271, 351, 355, 468
- Χάνδακα.....16, 21, 23, 53
- Χανιά11, 16, 23, 25, 26, 29, 33, 34, 42,
44, 57, 81, 91, 108, 109, 110, 114,
197, 206, 213, 219, 230, 267, 273,
306, 333, 335, 347, 349, 357, 360,
561, 602, 604, 610, 613, 617
- Χανίων...21, 23, 26, 28, 29, 33, 53, 56,
104, 106, 107, 109, 110, 112, 197,
205, 206, 209, 211, 213, 233, 246,
319, 322, 335, 346, 347, 356, 357,
360, 417, 456, 474, 475, 540, 601,
614
- Χανιώτικα Νέα.....114, 357
- Χάρακα. .34, 36, 38, 56, 61, 62, 63, 65,
93, 96, 101, 103, 127, 135, 138, 139,
157, 158, 179, 182, 183, 187, 224,
227, 247, 263, 275, 276, 277, 278,
279, 286, 287, 290, 299, 302, 303,
307, 309, 313, 324, 325, 363, 391,
392, 393, 394, 395, 396, 397, 398,
399, 400, 401, 402, 403, 404, 405,
406, 407, 408, 409, 410, 411, 412,
413, 414, 462, 466, 492, 495, 502,
536, 537, 564, 565, 568, 571, 594,
595, 596, 598, 601, 606, 609
- Χαρκιαδάκης..102, 138, 289, 438, 484,
567, 570, 572
- Χασάν Πασά.....17
- Χατζηδάκης.....43, 341, 351, 357, 438,
561, 568
- Χατζιδάκης.....181, 452, 477, 478, 481,
535, 565, 582
- Χατζόπουλος..127, 139, 177, 320, 363,
487, 501
- Χάττι-Χουμαγιούν.....19, 28, 331
- Χερσόνησος.....567, 568, 605
- Χουρδάκη.....11
- Χουρδάκης. 11, 88, 146, 190, 217, 267,
304, 341, 342, 359, 455
- Χουρμούζης.....44, 342
- Χουρμουζιάδης.....160
- Χρηστάκης.....20, 229, 342
- Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα14, 34,
92, 93, 173, 227, 245, 247, 287, 300,
301, 333, 374, 452, 561, 587
- Χριστινίδης....176, 276, 277, 284, 286,
342, 565, 570, 571, 604
- ψ
- Ψαρουδάκης.....25, 26, 27, 219, 259
- Ψηλορείτης.....35, 36, 39, 40, 51, 235,
236, 359
- Ψιλάκης..22, 25, 42, 56, 145, 146, 225,
228, 231, 233, 234, 235, 237, 342
- Ψιλλάκης.....146, 231
- B
- Belvedere.....37
- C
- Creta Sacra.....39, 334
- F

F. W. SIEBER.....	23, 24	Randolf.....	53
K		Rochfort Scott.....	43, 334
Koder.....	40, 334	S	
O		Simonelli.....	334
Olivier.....	41, 334	Spratt.....	27, 334
P		T	
Pashley.....	41, 54, 334, 379, 380, 382, 385, 386, 388, 390, 392	Tournefort.....	54
Philippe De Bonneval.....	43, 334	V	
R		V. Berard.....	44
		Vittorio Simonelli.....	44, 316, 317, 334